ייווא בלעטער

שריפט פון ייִדישן וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט

באַנד XXXII—XXXI

אָפּגעגעבן אויף פֿראַגעס פֿון
פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק

ניו־יאָרק, 1948

דאָס אַחריות פֿאַר די וויסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפונקטן
וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון ייוואָ
טראָגן די מחברים גופֿא

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Copyright, 1948, by the YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE—YIVO
Printed in the United States of America

געדרוקט אין דער א. לאָוב פּאַבלישינג קאָ., 250 וועסט 54סטע גאַס, ניו־יאָרק 19, נ"י

אין דער צווייטער העלפֿט פֿון די דרײַסיקער יאָרן האָבן מיר צוגעגרייט דעם באַנד II שריפֿטן פֿאַר פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק. מיר האָבן אין 1939 נאָך באַווײַזן צו הערן פֿוןווילנע, אַז ער איז שוין אין גאַנצן אויסגעזעצט און אַט־אָט נעמט מען אים דרוקן. דערווײַל האָט אויסגעבראָכן די מלחמה. דעם ייִוואָ־צענטער אין ווילנע האָט מען צום ערשט פֿאַרכאַפּט און דערנאָך אים אין גאַנצן צעשטערט. עס איז בײַ קיינעם קיין ספֿק ניט געבליבן אַז פֿונעם אויס־געזעצטן באַנד איז מער קיין זכר ניטאָ. פֿון אַ צאָל אַרטיקלען זענען אַפֿילו קיין קאָפּיעס ניט געבליבן.

מיר האָבן דעמאָלט באַשלאָסן אויף ס׳נײַ צוזאַמענצושטעלן אַ באַנד II, און באַ־שטעלט אַרבעטן בײַ אַ רײַ מחברים. אַזוי זענען אָנעוק עטלעכע יאָר צײַט. ויהי היום — דאָס איז געווען אין 1945 — איז צו אונדז מיט דער אומגעריכטקייט פֿון אַ נס דערגאַנגען אַן עקזעמפּלאָר פֿונעם באַנד II. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז 40 עקזעמפּלאָרן זענען יאָ אָפּגעדרוקט געוואָרן,* און פֿון זיי איז איינער — איצט שוין צוויי — אָפּגעראַטעוועט און געבראַכט געוואָרן אַהער. דאָס אַלץ איז בשעתּו פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין די ידיעות פֿון ייִוואָ נומ׳ 12 (דעצעמבער 1945). מיר האָבן, לויט אונדזער אײַנפֿיר, ניט געקענט איבערדרוקן דאָס גערעטעוועטע בוך ווײַל אין משך פֿון דער צײַט זענען עטלעכע אַרטיקלען אָפּגעדרוקט געוואָרן אין אַנדערע שפֿראָכן. האָבן מיר באַשלאָסן צונויפֿצושטעלן אַ באַנד III פֿון די באַשטעלטע אַרבעטן וואָס זענען ביסלעכווײַז אָנגעקומען.

בינו לבינו האָט דער ייִוואָ־צענטער, וואָס האָט זיך אַריבערגעקליבן קיין ניו־יאָרק, דאָ אָנטוויקלט אַ ברייטע טעטיקייט. נײַע פֿראָיעקטן זענען אָלץ מער און מער צוגעקומען. דאָס האָט געפֿאָדערט אַ בודזשעט און אַן אָפּאַראָט ווײַט, ווײַט אַריבער די גרענעצן צו וועלכע מיר זענען דאָ געווויזן געווען ביז 1940. דער ייִוואָ איז דורך דער צײַט געוואָלטיק אויסגעוואָקסן אין אָלע פּרטים, אָבער ווײַט ניט געגנוג צו פֿאַרווירקלעכן די פּלענער וואָס ער האָט פֿאַר זיך אָנגעצייכנט.

מיר האָבן אײַנגעזען אַז ווי די לאָגע איז איצט וועט אפֿשר צו לאָנג גע־דויערן ביז מיר וועלן קענען אַרויסגעבן דעם צוגעגרייטן באַנד III. עס איז דעריבער באַשלאָסן געוואָרן אַז די בענד XXXI און XXXII פֿון די ייִוואָ־בלעטער פֿון 1948 זאָלן אין גאַנצן אָפּגעגעבן ווערן אויף די מאַטעריאָלן פֿונעם געפּלאַנטן באַנד III פֿון די שריפֿטן פֿאַר פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק.

איין אַרטיקל פֿון דעם גערעטעוועטן באַנד II איז שוין פֿריער געווען פֿאַר־עפֿנטלעכט אין די ייִוואָ־בלעטער, באַנד XXVIII, 2, ווינטער 1946 (לייבוש לעהרער, „די דינאַמישע ראָלע פֿון ייִדישע סימבאָלן אין דער פּסיכיק פֿון אַמעריקאַנער ייִדישן קינד״). פֿאַרן איצטיקן באַנד האָבן מיר אָפּסעטירט פֿון דאָרט ד״ר פֿיליפּ פֿרידמאַנס אַרבעט: „יוסף פּערל ווי אַ בילדונגס־טוער און זײַן שול אין טאָר־נאָפּאָל״. מיר פֿרייען זיך מיט דעם וואָס ד״ר פֿרידמאַן האָט מיט אַ קורצער

---

* רעפּראָדוקציעס פֿון שער־בלאַט זען זז׳ 191—192. דעם אינהאַלט פֿון באַנד זען צום סוף פֿון דער הקדמה.

צייט צוריק באַוויזן צו קומען אַהער און וועט קענען זען זיין אַרבעט געדרוקט, אַן אַרבעט וואָס האָט אים געקאָסט אַזוי פֿיל מי (ער איז ספּעציעל געפֿאָרן קיין טאַרנאָפּאָל אויסצופֿאָרשן די פּערל־אַרכיוון) און וואָס ער האָט שוין געהאַלטן פֿאַר פֿאַרלוירן.

דער מאַטעריאַל וואָס גייט אַרײַן אין ערשטן טייל („איבערזעץ־חדר") פֿון יחיאל שטערנס „חדר און בית־מדרש" איז שוין פֿאַרענדטלעכט געווארן אין באַנד II, אָבער צוליב דער מורא אַז יענער באַנד איז אויף אייביק פֿאַרלוירן, האָט דער מחבר אים אויף ס'נײַ באַאַרבעט און צוגעגעבן די איבעריקע טיילן וואָס דער לייענער געפֿינט דאָ.

וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט דאַרף ניט זיין דווקא געבונדן צו מאַמענט־פֿראָגעס. דאָך קען זי ניט זיין אָלע מאָל פֿרײַ פֿון צײַטפֿראָבלעמען, זיכער ניט אין אָזא צײַט ווי די איצטיקע, דערצו נאָך פֿאַר ייִדן. עס וועט דערײַבער ניט זיין איבעריק אויסצודריקן עפֿנטלעך די הנאה פֿון דעם וואָס עס איז דאָך געראָטן צונויפֿ־צוזאַמלען אינעם דאָזיקן בוך פֿאַרשונגען וואָס באַרירן די צענטראָלע מאַמענטן פֿון לויפֿיקער ייִדישער געשיכטע: דער נאָענטער מיזרח־איראָפּעישער עבֿר, ארץ־ישׂראל און אַמעריקע. דערבײַ איז נייטיק צו באַמערקן, אַז די צוויי פֿאַרשונגען וועגן דער יוגנט אין ארץ־ישׂראל זענען געמאַכט געווארן פֿאַר דער צײַטיילונג, דעריבער באַנוצן די מחברים דעם טערמין ארץ־ישׂראל.

אומדירעקט איז דער דאָזיקער באַנד אויך אַ שטילער עדות פֿון דער צײַט וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט. הלוואי זאָל דער גליקלעכער סוף פֿונעם קליינעם עפּיזאָד, וואָס איז דאָ דערציילט געווארן, זיין אַ צייכן אַז אויך פֿון דעם גרויסן און טראָגישן פֿון אונדזער וועלט און אונדזער פֿאָלק וועלן מיר קומען צו גליקלעכ־כערע צײַטן.

לייבוש לעהרער

אינהאַלט פֿון צווייטן באַנד שריפֿטן פֿאַר פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק:

בנימין י. שבח, „פּערסעוועראַציע און ראַסן־אונטערשיידן אין פּערסעוועראַציע" (זז׳ 1—29); מ. ווײַנבערג, „ייִדיש פֿאַרבראָכערס — אַ פּסיכאָלאָגיש־פּסיכיאַטרישע שטודיע פֿון ייִדישע פֿאַרברעכערס אין תּפֿיסות פֿון מערב־טייל פּענסילווייניע" (זז׳ 30—60); א. א. ראַבאָק, „אַסי־מילאַציע און באַשטים־טענדענץ בײַ פֿאָטאָגראָפֿיעס" (זז׳ 61—70); י. טוורסקי, „דרײַ בריוו פֿון אַלפֿרעד אַדלער" (זז׳ 71—79); ל. לעהרער, „די דינאַמישע ראָלע פֿון ייִדיש סימבאָלן אין דער פּסיכיק פֿון אַמעריקאַנער ייִדישן קינד" (זז׳ 80—110); קורט לעווין, „פּראָבלעמען פֿון דערציונג ייִדישע קינדער אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן" (זז׳ 111—127); פֿיליפּ פֿרידמאַן, „יוסף פּערל וויַ אַ בילדונגס־טויער און זיין שול אין טאַרנאָפּאָל" (זז׳ 128—187); ח. אַרמיאַן, „ייִדישע פּסיכאָלאָגישע און פּעדאַגאָגישע פֿאַרשאַרבעט אין פּוילן" (זז׳ 188—212); י. שאַצקי, „דאָס ייִדישע שולוועזן אין קיניגרייך פּוילן אונטער ניקאָלַי דעם ערשטן, 1825—1855" (זז׳ 213—264); י. שטערן, „אַן איבערזעץ־חדר אין טישעוויץ" (זז׳ 265—282); ב. און נ. ברינד, „ייִדיש עמיגראַנטן־לעבן אין פֿאַריז" (זז׳ 283—292); י. אַנילאָוויטש, „ייִדישע לערנביכער און פּעדאַ־גאָגיק, 1934—1939, ביבליאָגראַפֿיע" (זז׳ 293—329); הוספֿות צו דער ביבליאָגראַפֿיע „ייִדישע לערנביכער און פּעדאַגאָגיק, 1900—1933" (זז׳ 330—337).

אינהאַלט:

הקדמה ..... 4—3

מאַרק ווישניצער
די באַציִונג פֿון ישיבֿות אין מיזרח־אייראָפּע נאָך דער ערשטער
וועלט־מלחמה ..... 36—9

יחיאל שטערן
חדר און בית־מדרש ..... 130—37

פֿיליפּ פֿרידמאַן
יוסף פּערל ווי אַ בילדונגס־טוער און זײַן שול אין טאַרנאָפּאָל ... 192—131

ערנסט פּאָפּאָנעק
די ייִדישע יוגנט נאָכן חורבן ..... 207—193

י. שטיינבוים
ייִדישקייט בײַ צוואַנציק ייִדישע משפחות אין ניו־יאָרק ..... 232—208

משה קליגסבערג
אַמעריקאַנער ייִדישע זעלנערס וועגן זיך און וועגן ייִדן ..... 243—233

חיים אַרמיאַן
די שטעלונג פֿון דער שטודירנדיקער יוגנט אין ארץ־ישׂראל צו
מענדעלע מוכר ספֿרים ..... 266—244

ב. וואַלמאַן
די אינטערעסן, שטרעבונגען און אידעאַלן פֿון דער ייִדישער
יוגנט אין ארץ־ישׂראל ..... 292—267

לייבוש לעהרער
נאַציאָנאַלער כאַראַקטער ..... 351—293

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס:

נח נאַרדי
סאָציאַלע קאָנפֿליקטן און ווי זיי אויסצוגלײַכן:
Kurt Lewin, *Resolving Social Conflicts: Selected Papers*
on Group Dynamics ..... 357—352

ח. בעז
אַ זאַמלבוך וועגן יידישער דערציונג: שול־פּנקס ..... 357—364

עמנואל פּאַט
מאַדערנע נאַציאָנאַלע יידישע דערציונג: ח. ש. קאַזדאַן, דאָס יידישע שולוועזן אין פּוילן ..... 364—373

לייבוש לעהרער
אַ לערנבוך פֿאַר אַלגעמיינער פּסיכאָלאָגיע: א. גאָלאָמב, פּסיכאָלאָגיע ..... 373—379

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:

אפֿרים ניומאַן
באַמערקונגען וועגן שבילי המלמדים ..... 380—388

זאב וו. בריקמאַן
אַלט־יידישע דערציונג אין אַמעריקאַנער פּעדאַגאָגישע לערנ־ביכער ..... 389—400

זשאק בכר
יידישע דערציונג אין אַדריאַנאָפּאָל בײַם סוף 19טן יאָרהונדערט 400—405

פֿון רעדאַקציע ..... 405—406

אָנגעקומען אין רעדאַקציע ..... 407—410

ענגלישע קיצורים ..... 411—412

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער:

מאַרק ווישניצער, **די באַנײַונג פֿון ישיבֿות אין מיזרח־אייראָפּע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה** (זז׳ 9—36).

דער כאַאָטישער צושטאַנד אין מיזרח־אייראָפּע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט געפֿירט צו אַ שפּעטערדיקער באַנײַונג פֿון די אַלטע ישיבֿות און דעם אויפֿקום פֿון אַנדערע מיט וויכטיקע צוגאָבן צו די טראַדיציאָנעלע לימודים. אין דעם פֿאַל האָט זייער פֿיל אַרויסגע־האָלפֿן די באַרימט געוואָרענע כאַווקין־פֿונדאַציע. די נײַ געשאַפֿענע ישיבֿות זײַנען געווען אַנדערש דערמיט וואָס זיי האָבן אויך אַרײַנגענומען מלאָכות, ווי שלאָסערײַ, גערטנערײַ, ראַדיאָ־אינסטאַלאַציע אד״גל. צוזישן די לימודים האָט אויך פֿאָרגומען אַ וויכטיקן פּלאַץ אַלגעמיינע, וועלטלעכע בילדונג. נײַ איז אויך געווען דאָס וואָס עס האָבן זיך פֿאָרמירט צענטראַלע ישיבֿה־אָרגאַניזאַציעס אין פֿאַרשיידענע לענדער פֿון מיזרח־אייראָפּע, ווי למשל דער וועד הישיבֿות אין ווילנע אונטער דער פֿירונג פֿון הרב חיים עוזר גראָדזענסקי און דעם חפֿץ חיים.

יחיאל שטערן, **חדר און בית־מדרש** (זז׳ 37—130).

אַ באַשרײַבונג פֿון איבערזעץ־חדר, גמרא־חדר און בית־מדרש. עס ווערן איבערגעגעבן דער אינהאַלט און די מעטאָדן פֿון לערנען, פֿאַרשיידענע שפּילן צווישן די קינדער, לידלעך, חידות, טרעפֿענישן און קונציקע רעטענישן, וואָס זײַנען געווען דער פֿאַרווײַלונג־מאַמענט אין די טראַדיציאָנעלע לערן־אינסטיטוציעס. עס ווערן אויך צוגעגעבן די נאָטן פֿון טייל ניגונים בײַם לערנען. באַזונדער באַמיט זיך דער מחבר פֿאַרצושטעלן פֿאַרשיידענע טיפּן פֿון אַלטן ייִדישן שטייגער.

פֿיליפּ פֿרידמאַן, **יוסף פּערל׳ס בילדונגס־טוער און זײַן שול אין טאַרנאָפּאָל** (זז׳ 131—192).

דער מחבר גיט אַן איבערבליק איבער פּערלס פֿערזענלעכקייט און זײַן קריטיק אויפֿן עקסיסטירנדיקן חינוך. דערנאָך קומט אַ באַשרײַבונג פֿון פּערלס נײַער שול, דעם סדר הלימודים, די גרינטלעכע רעפֿאָרמען וואָס ער האָט אײַנגעפֿירט און אַנדערע פּרטים. עס האָט זיך אויפֿ־געהויבן אַ ווידערשטאַנד מצד די אָרטאָדאָקסן. אָבער פּערל האָט זיך ניט געקענט צאַמען אין זײַן ביטערן קאַמף קעגן די חסידים און איז אָנגעקומען אַפֿילו צו מסירה. מיט דער צײַט זײַנען אין פּערלס שול פֿאָרגעקומען גרינטלעכע שינויים וואָס האָבן געפֿירט דערצו, אַז דער ייִדישער אינהאַלט זאָל אַלץ מער אײַנגעשרומפּן ווערן.

ערנסט פּאָפּאָנעק, **די ייִדישע יוגנט נאָכן חורבן** (זז׳ 193—207).

דער מחבר האָט, אַ דאַנק זײַן קלינישער אַרבעט צווישן ייִדישע יוגנטלעכע אין דער צײַט פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה, געזאַמלט מאַטעריאַל וואָס גיט איבער די אָפּרופֿן פֿון די יוגנטלעכע אויף די קאַטאַסטראָפֿעס וואָס זיי האָבן איבערגעלעבט. אויפֿן סמך פֿונעם דאָזיקן מאַטעריאַל קומט דער מחבר צום אויספֿיר, אַז בלויז אַ קליינע צאָל פֿון די יוגנט־לעכע גליטענע וועט זײַן שווער צו ראַטעווען פֿון זייער שוערן פּסיכישן מצב. אָבער אַ געהעריקע דערציונג וועט דעם גרעסטן רוב אומקערן אויפֿן נאָרמאַלן וועג.

י. שטיינבוים, **ייִדישקייט בײַ צוואַנציק ייִדישע משפּחות אין ניו־יאָרק** (זז׳ 208—232)

דער מחבר באַשרײַבט פֿאַרשיידענע עלעמענטן און אויסדרוק־פֿאָרמען פֿון ייִדישן אינהאַלט בײַ צוואַנציק ייִדישע משפּחות אין ניו־יאָרק פֿון אַ באַשטימטן קריזיס וווּ ער איז אַן אָפּטער

אינגלייער. עס ווערן אַרויסגעבראַכט זייערע באַציִונגען צו יִידיש, צו רעליגיעזער יִידישקייט, זייער צוגעבונדנקייט צו יִידן און זייערע מיינונגען וועגן יִידישע ענינים.

משה קליגסבערג, אַמעריקאַנער יִידישע זעלנערס וועגן זיך און וועגן יִידן (זז׳ 233—243).

אין 1946 האָט דער יִוואָ דורכגעפֿירט אַ קאַנקורס צווישן יִידישע זעלנערס אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי. זיי האָבן געדאַרפֿט שרײַבן אויף דער טעמע: „וואָס האָב איך געזען און וואָס האָב איך אִיבערגעלעבט וויַ אַ יִיד אין דער צווייטער וועלט־מלחמה". דאָ ווערן אַנאַליזירט די אָנגעקומענע ענטפֿערס. דער מחבר ווײַזט אָן, אַז דאָס רובֿ פֿון די וואָס האָבן געענטפֿערט געהערט צו דער קאַטעגאָריע אָפּגעפֿרעמדטע יִידן. אָבער אין דער אַרמיי האָבן זיי אַנטפּלעקט אַ פּאָזיטיוון ווערט אין זייער יִידישקייט. דער וויכטיקסטער פֿאַקטאָר אין דעם פּראָצעס איז די יִידישע פֿאַמיליע.

חיים אַרמיאָן, די שטעלונג פֿון דער שטודירנדיקער יוגנט אין ארץ־ישׂראל צו מענדעלע מוכר ספֿרים (זז׳ 244—266).

וואָס איז און וואָס דאַרף זײַן די באַציִונג פֿון אונדזער יוגנט אין ישׂראל צום יִידנטום פֿון מיזרח־אייראָפּע, צו דער קולטור און דעם שטייגער פֿונעם פֿונעם פֿרײַערדיקן ארץ־ישׂראל און איצטיקן ישׂראל. דער מחבר איז פֿאַראינטערעסירט אונדז צו באַקענען מיט די פֿאַקטן וואָס ער האָט, דורך סיסטעמאַטישער אָבסערוואַציע, געזאַמלט אין משך פֿון עטלעכע יאָר אין דער מיטלשול בית־הכּרם אין ירושלים. ער האָט דאָס געטאָן דורך שטודירן די באַציִונגען פֿון די תּלמידים צו די ווערק פֿון מענדעלע מוכר ספֿרים. זײַן אויספֿיר איז, אַז די יוגנט ווײַזט אַרויס אַן אַמביוואַלענטע באַציִונג, אָבער דאָס פּאָזיטיוו וועגט אַריבער דאָס נעגאַטיוו.

ב. וואַלמאַן, די אינטערעסן, שטרעבונגען און אידעאַלן פֿון דער יִידישער יוגנט אין ארץ־ישׂראל (זז׳ 267—292).

די פֿולשטענדיקע אַנדערשקייט פֿונעם יִשובֿ אין פֿאַרגלײַך מיט אַלץ וואָס יִידן האָבן געשאַפֿן אין די תּפֿוצות ישׂראל האָט נאַטירלעך געמוזט אַרויסרופֿן אינטערעסן, שטרעבונגען און אידעאַלן בײַ דער יוגנט, וואָס זײַנען טיפיש פֿאַר דער נײַ געשאַפֿענער לאַגע. די דאָזיקע פֿאַרשונג האָט זיך געשטעלט די אויפֿגאַבע אויסצוגעפֿינען די פֿאַקטן וועגן דעם. די אַרבעט האָט געדויערט פֿון 1944 ביז 1948 און האָט אַרומגענומען איבער צוויי טויזנט קינדער און יוגנטלעכע.

לייבוש לעהרער, נאַציאָנאַלער כאַראַקטער (זז׳ 293—351).

אין דער וויסנשאַפֿט, פונקט ווי אין טאָג־טעגלעכן לעבן, איז שטאַרק פֿאַרשפּרייט די מיינונג, אַז עס איז פֿאַראַן אַזאַ זאַך ווי נאַציאָנאַלער כאַראַקטער. זייער קליין איז די צאָל וואָס לייקנט דאָס אָפּ. אָבער אין וואָס דאָס באַשטייט, וועגן זײַנען טיפיש פֿאַר דער נײַ געשאַפֿענער לאַגע. די דאָזיקע פֿאַרשונג וועגן סטערעאָטיפֿן בכלל און נאַציאָנאַלע סטערעאָטיפֿן בפֿרט האָבן אונדז צו ווײַט ניט געפֿירט. אין לעצטן סך־הכּל איז די הויפּטפֿראַגע אַ מעטאָדאָלאָגישע, און אַלץ העגט אָפּ נאַטירלעך פֿון אַ געוויסער דעפֿיניציע פֿון טערמינען. דער שרײַבער האָלט, אַז דער ערשטער טריט דאַרף זײַן ניט אַן אַנאַליז פֿון די אייגנשאַפֿטן פֿון יחידים וואָס געהערן צום פֿאָלק, נאָר פֿון פֿאָלקסשטייגער און די אידעאַלן פֿון וועלכע ער ציט זײַן יניקה. דאָס וועט פֿירן צו דערזען דאָס וואָס ער רופֿט פּסיכישע אָבסאָלוטן. באַנוצנדיק דעם זעלביקן צוגאַנג לאָזן זיך לײַכטער אַרויסשיילן פֿונדאַמענטאַלע שטריכן פֿון יִידישן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס (זז׳ 352—379).

מאַטעריאַלן און נאָטיצן (זז׳ 380—410).

ענגלישע קיצורים (זז׳ 411—412).

די באַנייונג פֿון ישיבֿות אין מיזרח־איראָפּע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה

פֿון מאָרק ווישניצער

אַרײַנפֿיר

פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז מיזרח־אייראָפּע געווען דער צענטער פֿון די וויכטיקסטע ישיבֿות. די אַנטוויקלונג פֿון די ישיבֿות, דער שטייגער לערנען, די מאַטעריעלע באַדינגונגען אונטער וועלכע זיי האָבן געלעבט, אָדער ריכטיקער געזאָגט, געליטן, זייער ראָלע אין יידישן לעבן, זײַנען באַשריבן געוואָרן אין אַ גרויסער צאָל אַרטיקלען און אין פֿאַרשיידענע ספֿרים, הגם ס׳פֿעלט ביז היינט אַ סיסטעמאַטישע געשיכטע פֿון די מיזרח־אייראָפּעישע ישיבֿות און פֿון ישיבֿות בכלל.

מיר פֿאַרמאָגן ניט קיין סטאַטיסטיק פֿון ישיבֿות אין מיזרח־אייראָפּע פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, אָזוי ווי מיר באַזיצן דאָס אין אַ געוויסער מאָס בנוגע חדרים און תלמוד־תורות. אָחוץ אַ גרויסער צאָל ישיבֿות פֿון לאָקאַלן באַטײַט אין הונדערטער ערטער, האָבן עקסיסטירט אין רוסלאַנד פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אַן ערך צוואַנציק ישיבֿות וואָס זײַנען געווען באַווּסט דעם גרויסן יידישן כלל אין רוסלאַנד און אין די שכנותדיקע לענדער. עטלעכע פֿון זיי האָבן געשמט אָפּילו אין דער גאַנצער יידישער וועלט. דאָס זײַנען געווען די ישיבֿות אין וואָלאָזשין, די עלטסטע ישיבֿה אין צאַרישן רוסלאַנד, וואָס איז אויפֿגעקומען אין 1803 און איז אַ מאָל געווען די גרעסטע; די מיר, וואָס איז אויפֿגעשטאַנען אין 1817 און איבערגענומען שפּעטער די ראָלע פֿון וואָלאָזשין; טעלדז, סלאָבאַדקע, קאָוונע, קעלעם, איישישאָק, ראַדון, סלאָנים, לאָמזע, ראַמיילעס ישיבֿה אין ווילנע, סלוצק, אָמטשיסלאָוו, נאָווערדאָק און ליובאָוויטש.

די צאָל ישיבֿות איז געווען אַ גרעסערע, אָבער מיר וויסן וויניק וועגן זייער געשיכטע. בכלל זײַנען געווען אין צאַרישן רוסלאַנד צוויי קאַטעגאָריעס ישיבֿות. איין קאַטעגאָריע האָט אַרומגענומען ישיבֿות פֿון אַן ענגן לאָקאַלן באַטײַט, בשעת די צווייטע קאַטעגאָריע האָט אין זיך אײַנגעשלאָסן די אויבן דערמאָנטע און עטלעכע אַנדערע ישיבֿות פֿון אַן אַלגעמיינעם יידישן באַטײַט. ס׳האָבן עקסיסטירט זייער אַ סך ישיבֿות אין אַ גרעסערער צאָל שטעט און שטעטלעך, וווּ בחורים, נאָך דעם ווי זיי האָבן געהאַט פֿאַרענדיקט חדרים און תלמוד־תורות, האָבן געלערנט ש״ס און פּוסקים אין די בתי־מדרשים. די בעלי־בתים פֿון שטאָט האָבן ווי ווײַט מעגלעך געזאָרגט פֿאַר די בחורים און האָבן פֿאַרבעטן ראָשי־ישיבֿות,

וועלכע האָבן געלייענט שיעורים פֿאַר זיי און געהאַט השגחה אויף זייער לערנען. די בחורים האָבן געפֿעסן טעג און בכלל געליטן גרויס נויט. אַ פּעסטע פֿראַגראַם פֿון לערנען איז אין די ישיבֿות ניט געווען. פֿון דער אַנדערער זײַט איז זייער מאַטעריעלער יסוד געווען זייער אַ שוואַכער. די לאַגע איז געווען אַ בעסערע אין דער צווייטער קאַטעגאָריע ישיבֿות. אַ דאַנק דעם וואָס אין זייער שפּיץ זײַנען געשטאַנען גרויסע תּלמודישע אויטאָריטעטן האָבן די ישיבֿות צוגעצויגן צו זיך תּלמידים פֿון גאַנץ רוסלאַנד און אויך פֿון אויסלאַנד. אין די דאָזיקע ישיבֿות איז דער סדר פֿון לערנען געווען אַוועקגעשטעלט אויף סאָלידערע יסודות. דאָס רובֿ ישיבֿות פֿון דער צווייטער, העכערער קאַטעגאָריע איז געווען קאָנצענטרירט אין קלייניע שטעטלעך, רויקע, פֿאַרשלאָפֿענע מקומות, ווײַט פֿון גרויסשטאָדישן רעש, און די בחורים האָבן זיך געקאָנט אָפּגעבן מיט זייער לערנען. אָט די ישיבֿות אין וואָלאָזשין, די מיר, סלאָבאָדקע, טעלדז, סלאָבאָדקע, קעלעם און אַנדערע ערטער זײַנען געווארן תּורה־צענטערס און האָבן באַפֿרוכפּערט דאָס יידישע לעבן אין אַ גרויסער מאָס. יעדער פֿון די אַנשטאָלטן האָט געהאַט אַ רײַכע געשיכטע וואָס איז נאָך אַלץ ניט אָנגעשריבן געווארן. די בחורים האָבן דורכגעמאַכט יאָרן פֿון מאַטעריעלער נויט, פֿון פּיזישע ליידן, פֿון פֿאַרזעלעכע יסורים, ווײַט פֿון זייערע עלטערן און היימען.

די ראָשי־ישיבֿות זײַנען אויך ניט געווען פֿאַרמעגלעך. זיי און זייערע תּלמידים האָבן זיך געגייטיקט אין שפּײַז, אין דירות, אין קליידער און שיך, אין מעדיצי־נישער הילף אאַז״וו. ס׳איז דעריבער געשטאַנען פֿאַר די ראָשי־ישיבֿות די ערנצטע פֿראַגע, ווו נעמט מען די מיטלען צו דעקן די אַלע הצטרכותן. די אָרטיקע קהילות זײַנען אַליין געווען אָרעם. די קצבֿים און בעקערס האָבן געגעבן אויף בּאָרג, אָבער אַ מאָל איז דאָך געקומען דער טאָג, ווען די חובֿות האָבן געמוזט באַצאָלט ווערן. די ראָשי־ישיבֿות האָבן געמוזט זאָרגן פֿאַר פֿאָנדן, אויב אייגער אָדער אַן אַנדער־רער פֿון זיי האָט ניט געהאַט קיין גבֿירים־נדבֿנים, וואָס האָבן אָפֿט געדעקט אַ גרויסן טייל פֿון די בודזשעטן. די ראָשי־ישיבֿות האָבן אָרויסגעשיקט משולחים אין די נאָענטע און ווײַטע ערטער אין רוסלאַנד און אָפֿט אויך אין אויסלאַנד, קיין דײַטשלאַנד, ענגלאַנד, אַמעריקע, וואָס האָבן געקליבן געלט פֿאַר די ישיבֿות.[1] נאָטירלעך האָבן די ראָשי־ישיבֿות, וואָס האָבן געשמט אין רוסלאַנד און אין דער גאָרער וועלט מיט זייער לערנען און אַנדערע מעלות, געהאַט מער גליק. אָבער גרויס איז דאָס גליק קיין מאָל ניט געווען. ס׳איז געווען אַ לעבן אין דחקות. דאָס איז געווען דער מצבֿ פֿון די ישיבֿות אין רוסלאַנד פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אויף אַ ווײַל איבערגעריסן די אַרבעט פֿון די ישיבֿות. אַ טייל פֿון זיי זײַנען אַרײַנגעצויגן געווארן אין דער גרויסער כוואָליע פֿון דער עוואַקואַציע פֿון די יידישע מאַסן פֿון מערבֿ־רוסלאַנד פֿאַר דער שכנותדיקער

[1] אינטערעסאַנטע ציפֿער געפֿינען זיך אין המליץ, 1885, נומ׳ 9.

מיזרח־גובערניעס און נאָך טיפֿער אַרײַן קיין רוסלאַנד. אַזוי למשל איז די נאָ־ווארעדקער ישיבֿה אַריבער קיין האָמעל. אָבער דאָ האָט זיך אָנגעהויבן די ווונ־דערלעכע אויסשפֿרייטונג פֿון דער ישיבֿה. אַ טייל נאָווארעדקער האָבן געעפֿנט אַ ישיבֿה אין קיִעוו, און באַלד נאָך דעם זײַנען אויסגעוואַקסן, אַלץ בשעת דער מלחמה, ישיבֿות אין בעלאָצערקוע, פּערעיאַסלאַוו, ניעזשין, קאַנאָטאָפּ, זאַלאָטאָ־נאָשע אאַז״וו. אין 1917 האָבן די נאָווארעדקער אַרגאַניזירט אַ ישיבֿה אין בער־דיטשעוו. אין גאַנצן האָבן עקסיסטירט בשעת דער מלחמה אַרום 30 נאָווארעדקער ישיבֿות אין רוסלאַנד און אין אוקראַינע.[2]

די מירער ישיבֿה האָט זיך אין 1916, מחמת דעם וואָס דאָס שטעטל איז געווען גאָר נאָענט בײַם פֿראָנט, אַריבערגעקליבן קיין פּאָלטאַווע, וווּ זי האָט איבער־געלעבט אַ שווערע צײַט. ס׳האָבן אויסגעפֿעלט מיטלען פֿאַר איר עקסיסטענץ און דער ראָש־ישיבֿה האָט זיך אָפּט אַוועקגעלאָזט קיין קיִעוו און כארקאָוו פּדי צו קלײַבן געלט. אַז דער בירגערקריג האָט אויסגעבראָכן אין אוקראַינע אין 1918 איז פּאָלטאַווע געווארן אַ קאַמפֿזאָנע און די קוילן זײַנען אָפּט אַרײַנגעפֿלויגן אין דעם ישיבֿה־הויז, וווּ אַן ערך 100 בחורים זײַנען געזעסן בײַ דער גמרא.[3]

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט זיך געענדיקט און די נאָכווייַענישן — דער בירגערקריג, די אַנארכיע, דער באַנדיטיזם, הונגער און אַנדערע אַנשיקענישן — האָבן אויך געהאַט אַ סוף. געבליבן איז די סאָוועטישע מאַכט, און אונטער דער מאַכט האָבן ישיבֿות ניט געקאָנט עקסיסטירן. האָט זיך אָנגעהויבן אַ וואַנדערונג פֿון מחנות ישיבֿה־בחורים און ראָשי־ישיבֿות, זייער אָפּט מיט גרויס מסירת־נפֿש, פֿון דעם סאָוועטן־גרעביט קיין פּוילן און ליטע. די מירער ישיבֿה האָט זיך ווידער באַזעצט אין דער מיר. די נאָווארעדקער זײַנען צוריק אַוועק קיין פּוילן און אָנ־געהויבן גרינדן נייַע ישיבֿות ניט נאָר אויף די אַזוי גערופֿענע קרעסן, נאָר אויך אין דעם האַרץ פֿון פּוילן, אין וואַרשע און אַן אַ גרויסער צאָל פּוילישע שטעט. די זוויהילער (נאָווואַגראַד־וואָלינסקער) ישיבֿה האָט זיך באַזעצט אין ראָווונע. די עץ חיים־ישיבֿה, וואָס איז געגרינדעט געווארן אין סלוצק אין 1897, האָט זיך אַריבערגעקליבן קיין קלעצק. די אַמטשיסלאַווער ישיבֿה האָט זיך באַזעצט אין קאָבערין. אלחנן וואַסערמאַן ע״ה האָט אויפֿגעשטעלט אַ ישיבֿה אין באראַנאָוויטש און ר׳ בער לייבאָוויטש האָט אין 1928 די פֿרײַערדיקע בית כנסת יצחק־ישיבֿה אין קאָוונע אויף ס׳נײַ ארגאַניזירט אין קאַמענעץ־ליטעווסק. די גאָר אַלטע מהרש״א־ישיבֿה אין אָסטרע איז אויפֿגעשטאַנען צו אַ נײַ לעבן. די ליובאָוויטשער ישיבֿות, וואָס זײַנען געווען קאַנצענטרירט פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אין ווײַס־רוסלאַנד, האָבן זיך אַריבערגעטראָגן קיין פּוילן, לעטלאַנד און ליטע. אין וואַרשע

---

[2] זען סעריע ארטיקלען „ישיבת מזריץ המרכזית בתקופה שבין שתי המלחמות״ מאת י. שיין, אין קול קורא וואָס ווערט אַרויסגעגעבן אין ירושלים פֿון דער אַגודת ישראל, תש״ו, גליון לא און לב. די ישיבֿה פֿון קיִעוו איז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה טראַנספֿערירט געווארן קיין מעזריטש.

[3] פֿון אַ קורצער געשיכטע געשריבן אין דער מיר אין דײַטש. דער כתב־יד געפֿינט זיך אין מײַן אַרכיוו.

איז געעפֿנט געוואָרן בשעת דער מלחמה, אין 1915, די מתיבֿתא גבֿוה[4] און אין 1924 האָט דער ענערגישער לובלינער רבֿ שפּיראָ אָנגעהויבן בויען דעם גרויסן בנין פֿון דער ישיבֿת חכמי לובלין.

ווי מיר זעען איז אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה ניט נאָר פֿאָרגעקומען אַ רעסטאַוורא̈ציע־פּראָצעס פֿון אַלטע ישיבֿות, נאָר ס׳זײַנען צו־געקומען נײַע אַנשטאַלטן.

די כאַווקין־פֿונדאַציע פֿאַר ישיבֿות אין מיזרח־אייראָפּע

קורץ פֿאַר פּסח אין יאָר 1929 האָט מיך באַזוכט אין מײַן אָפֿיס, אין דעם הילפֿספֿאַראיין אין בערלין, פּראָפֿעסאָר וואַלדעמאַר מרדכי כאַווקין, דער באַ־וווּסטער געלערנטער וואָס האָט אַזוי פֿיל אויפֿגעטאָן צו באַקעמפֿן כאָלערע און פּעסטקראַנקייטן אין אינדיע. ער האָט מיך געבעטן אים באַקענען מיט דער אַרבעט פֿון הילפֿספֿאַראיין אין די לעצטע יאָרן. אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט ער זיך ווידער באַוויזן, און בײַ דעם צווייטן שמועס האָט ער באַמערקט, אַז נאָך דעם ווי ער האָט זיך באַקענט מיט די באַריכטן וואָלט ער געוואָלט וויסן צי דער הילפֿס־פֿאַראיין איז גרייט איבערצונעמען אַ נײַע אַרבעט. „די זאַך איז די, האָט ער דער־קלערט, איך האָב דעפּאָנירט אַ קאַפּיטאַל אין אַ שווייצער באַנק. די צינדזן פֿון דעם קאַפּיטאַל זאָלן נאָך מײַן טויט גענוצט ווערן אויף שטיצן ישיבֿות אין מיזרח־אייראָפּע. זײַט איר מסכּים? קענט איר מיך אין דעם פֿאַל צוזאַמענפֿירן מיט אײַער פּרעזידענט ד״ר דזשיימז סימאָן?״ איך האָב תּיכּף געענטפֿערט: „יאָ.״ אַ טאָג אָדער צוויי שפּעטער איז פֿאָרגעקומען אַ באַגעגעניש צווישן כאַווקינען און דזשיימז סימאָנען. ער האָט איבערגעגעבן סימאָנען אַ בריוו אין ענגליש, אין וועלכן ער האָט באַריכות באַשריבן די פּרינציפּן לויט וועלכע די ישיבֿות זאָלן געשטיצט ווערן, און אויך זיך אָפּגעשטעלט אויף די מאָטיוון וואָס האָבן אים באַוויגן זיך צו פֿאַראינטערעסירן מיט די אינסטיטוציעס. מיט אָנדערטהאַלבן יאָר שפּעטער איז כאַווקין פּלוצלינג געשטאָרבן אין אַ שבת פֿאַר נאַכט, ג מרחשון, תרצ״א (אָקטאָבער 1930).

נאָך זײַן טויט האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז ער האָט איבערגעלאָזט אָנדערט־האַלבן מיליאָן שווייצער פֿראַנק. אין דער באַנק אין לאָזאַן איז געלעגן אַן אַנדער בריוו אין וועלכן ס׳איז געווען אָנגעוויזן אַז נאָך זײַן טויט זאָל דער הילפֿספֿאַר־איין גרינדן אַ פֿונדאַציע צו פֿאַרוואַלטן דעם קאַפּיטאַל און די צינדזן לויט זײַן בריוו וואָס ער האָט, ווי אויבן דערמאָנט, איבערגעגעבן דעם הילפֿספֿאַראיין. דעם 5טן נאָוועמבער איז די פֿונדאַציע געגרינדעט געוואָרן און דעם 12טן נאָוועמבער 1930 האָט דער עקזעקוטיוו פֿון הילפֿספֿאַראיין באַשטימט אַ באַזונדער קאָמיסיע אָנצופֿירן די אַרבעט. אין זומער 1931 האָב איך ווי דער עקזעקוטיוו־סעקרעטאַר פֿון דער קאָמיסיע באַזוכט דרײַ און דרײַסיק ישיבֿות אין ליטע, פּוילן, רומעניע,

---

[4] די פּרטים וועגן דעם ווידעראויפֿבוי פֿון די דערמאָנטע ישיבֿות געפֿינען זיך אין כּתבֿ־ידן אין מײַן אַרכיוו.

אונגערן און סלאָוואַקײַ אין משך פֿון עטלעכע חדשים און געמאַכט פֿאָרשלאָגן צו דער קאָמיסיע. אויסאַרבעטנדיק די פֿאָרשלאָגן האָב איך מיך גערעכנט מיט די פּרינציפּן וואָס כאַווקין האָט אַרויסגעזאָגט אין זײַן אויבן דערמאָנטן בריוו. אין יאָר 1932 האָב איך ווידער באַזוכט אַ ריי ישיבֿות אין רומעניע.[5] זינט יענע יאָרן בין איך געווען אין שטענדיקער ענגער באַרירונג מיט די מיזרח־אייראָפּעיִשע ישיבֿות ביזן אָנהייב פֿון דער לעצטער וועלט־מלחמה. איך האָב געפֿירט אַן אָפֿטע קאָרעספּאָנדענץ מיט די ישיבֿות און געהאַט שמועסן מיט זייערע פֿאַרטרעטערס אין בערלין און פּאַריז, וווהין זיי האָבן אָפֿט געפֿלעגט קומען ספּעציעל כדי צו פֿאַרהאַנדלען וועגן סובווענצן. דאָס אַלץ האָט מיר געגעבן די מעגלעכקייט צו באַקענען זיך מיט די פֿאַרשיידענע ענינים פֿון די ישיבֿות. איך האָב אָנגעקליבן אַ מאַטעריאַל, וואָס איז הײַנט נאָך דעם חורבן אין מיזרח־אייראָפּע ספּעציעל וויכ־טיק, ווײַל מקורים פֿאַר אַ געשיכטע פֿון די ישיבֿות אין יענע יאָרן זײַנען כמעט ניט בנימצא בײַ הײַנטיקן טאָג.

וועלטלעכע לימודים אין ישיבֿות

כאַווקין זאָגט אין זײַן צוואה[6] אַז מען זאָל די ראָשי־ישיבֿות, בײַם געבן זיי סובווענצן פֿאַר זייערע ישיבֿות, ניט צווינגען צו בײַטן זייערע לערן־פּראָגראַמען, הגם ער פּערזענלעך האַלט אַז נאַטור־וויסנשאַפֿטלעכע לימודים וואָלטן געקענט אײַנגעפֿירט ווערן אין די ישיבֿה־פּראָגראַמען. אין מײַנע פֿאַרהאַנדלונגען מיט די ראָשי־ישיבֿות האָב איך באַלד אויסגעפֿונען אַז כמעט אַלע זײַנען זיי געווען קעגן אַרײַנברענגען אַלגעמיין וויסן אין די פּראָגראַמען פֿון זייערע אַנשטאַלטן. אין דעם פּרט זײַנען זיי געשטאַנען אויף די אַלטע פּאָזיציעס פֿון 19טן יאָרהונדערט. דאָס זײַנען געווען אָפּקלאַנגען פֿון דעם דיספּוט פֿון 1880 צווישן אַלעקסאַנדער צעדערבוימען, דעם אַרויסגעבער פֿון המליץ, און רבי נפֿתלי צבֿי בערלין, דעם ראָש־הישיבֿה פֿון וואָלאָזשין. אין אַ סעריע אַרטיקלען אונטער דעם קעפּל „ישיבֿה של מעלה" (המליץ, 1880, נומ׳ 36 און 1885, נומ׳ 9) האָט צעדערבוים געשריבן וועגן דער וואָלאָזשינער ישיבֿה. דאָרט האָט ער פֿאָרגעשלאָגן צו רעפֿאָרמירן די ישיבֿה־פּראָגראַם. ער האָט פֿאַרלאַנגט מען זאָל אײַנפֿירן דעם לימוד פֿון העברעיִש, ייִדישע געשיכטע, רוסיש, מאַטעמאַטיק, אַלגעמיינע און רוסישע געשיכטע און געאָ־גראַפֿיע. בערלין האָט דערפֿון ניט געוואָלט וויסן און געענטפֿערט צעדערבוימען אין דעם זינען. צעדערבוים האָט געבראַכט אין זײַן בלאַט (נומ׳ 9, 1885) אַן אויסצוג פֿון בערלינס בריוו. בערלין זאָגט: „כמו שחולין טהורים מטמאים את הקודש בנגיעה, כך לימודי חול אע״ג שאין בהן שמץ טומאה ואיסור מפריעים

---

[5] די פֿאָרגעשיכטע און געשיכטע פֿון דער כאַווקין־פֿונדאַציע פֿאַר מיזרח־אייראָפּעיִשע ישיבֿות איז דאָקומענטאַריש באַהאַנדלט אין דער בראָשור:

Haffkine Foundation for the Benefit of Yeshivoth. Report of Activities of 1930-1938, Lausanne, 1938.

[6] דער ענגלישער אָריגינאַל־טעקסט פֿון דער צוואה איז אָפּגעדרוקט אין דעם נאָר וואָס ציטירטן באַריכט פֿון דער כאַווקין־פֿונדאַציע, זז׳ 13—16.

קדושת התלמוד והצלחתה כשהם מזדווגים בפונדק אחד". אַנדערש געזאָגט, בער־לין האָט געענטפֿערט צעדערבוימען אַז ס׳איז אומדערלאָזלעך, אַז דאָרט וווּ ס׳ווערט געלערנט תלמוד זאָלן שטודירט ווערן אַלגעמיינע וויסנשאַפֿטלעכע לימודים.

ווען דער פּעטערבורגער מעצענאַט משה אַריה (לעוו) פֿרידלאַנד האָט דעם מירער ראָש־ישיבֿה פֿאַרגעלייגט אַנגעזעענע שטיצע אויב ער וועט מספּים זיין אינצופֿירן וועלטלעכע לימודים, איז דער פֿאַרשלאָג גלאַט אינגאַרירט געוואָרן פֿון דער ישיבֿה. שפּעטער, אין יאָר 1887, ווען די רוסישע רעגירונג האָט אַרויס־געגעבן אַ רעגלאַמענט פֿאַר דער וואָלאָזשינער ישיבֿה וואָס האָט באַשטימט, אַז רוסיש און אַרימטמעטיק מוזן געלערנט ווערן, האָט בערלין פּראָטעסטירט. דאָס האָט געפֿירט דערצו אַז די ישיבֿה איז אָפּיציעל פֿאַרמאַכט געוואָרן. אין 1892 האָט זי זיך געעפֿנט, אָבער זי האָט מיט דער צייט פֿאַרלאָרן דעם אָלטן גלאַנץ.[7]

כאָוקין האָט געמוזט וויסן פֿון דעם געראַנגל וועגן אַרײַנברענגען וועלט־לעכע וויסנשאַפֿטלעכע לימודים אין ישיבֿות און מיט דעם דערקלערט זיך אפֿשר זיין העכסט אָפּגעהיטער צוגאַנג צו דער פּראָבלעם.

די ראָשי־ישיבֿות פֿון דער צוויישן־מלחמות־צייט פֿלעגן טענהן אין א רויקן, אַקאַדעמישן טאָן: „זעט, דאָקטאָר, פֿלעגן זיי זאָגן, איז דען מעגלעך, אַז איינער וואָס שטודירט זאָלאָגיע אדער אַן אַנדער וויסנשאַפֿט־צווייג זאָל האָבן צייט זיך צו קאָנצענטרירן אויף אַן אַנדער פֿאַך? דער תלמוד, פּוסקים און די אַנדערע תורה־לימודים, וואָס ווערן געלערנט אין אונדזערע ישיבֿות, פֿאַדערן פֿון דעם בחור די גאַנצע צייט און איבערגעגעבנקייט צום לערנען, אַז ס׳בלייבט קיין צייט ניט פֿאַר אַלגעמיינע לימודים". אמת, ס׳זײַנען געווען אויסנאַמען פֿון דער שיטה. דאָס האָט מען נאָך געקענט זען פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. ס׳האָבן זיך דעמאָלט געמערקט וויידערשטאַנדן פֿון די בחורים אַליין קעגן דער פֿינדלעכער האַלטונג פֿון די ראָשי־ישיבֿות צו וועלטלעכע לימודים. די אָפּאָזיציע מצד די בחורים קעגן דער ישיבֿה־אַדמיניסטראַציע איז געווען געפֿאָרט מיט אַנדערע מאָטיוון, ווי למשל, מיט אומצופֿרידנקייט לגבי דער אינעווייניקסטער אַרדענונג אין די ישיבֿות און די נויט וואָס די בחורים האָבן געליטן מחמת דער זייער קליינער תמיכה פֿאַר דעם טאָג־טעגלעכן לעבן. ס׳איז געקומען צו סיכסוכים צווישן די בחורים און די ישיבֿה־אַדמיניסטראַציע[8] און ס׳האָבן זיך אויפֿגעהויבן שטימען אין דער פּרעסע קעגן דער פֿירונג פֿון די ישיבֿה־פֿאַרשטייערס. ס׳זײַנען געמאַכט געוואָרן פֿרוווון צו אָרגאַניזירן די בחורים. זיי האָבן אָבער ניט מצליח געווען.

---

[7] זען דעם אינסטרוקטיוון אַרטיקל איבער ישיבֿות אין רוסלאַנד אין דער יעווריייסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיע, באַנד VIII; י. צינבערגס אַרטיקל איבער וואָלאָזשינער ישיבֿה, דאָרט, באַנד V. די „חקים אודות הישיבה בוואלאזין", אויסגעאַרבעט פֿון דעם רוסישן מיניסטעריום פֿאַר בילדונגס־ענינים זײַנען אָפּגעדרוקט אין המליץ, 1892, נומ׳ 46.

[8] דאָס איז אַן אינטערעסאַנטער ענין, אויף וועלכן מיר קענען זיך ניט אָפּשטעלן אין דער אַרבעט. איך וויל נאָר אָנווײַזן אויף ר׳ מאיר בערלינס (זון פֿון דעם נצי״ב וויי מען פֿלעגט רופֿן דעם וואָלאָזשינער ראָש־ישיבֿה נפֿתלי צבי בערלין) בוך: פֿון וואָלאָזשין ביז ירושלים, 1933, באַנד א׳, ז׳ 74.

צום רוסישן אַלציוניסטישן קאָנגרעס אין מינסק, אין 1902, איז דערלאַנגט געוואָרן אַ בקשה פֿון ישיבֿה־בחורים צו פֿאַרנעמען זיך מיט אַ רעפֿאָרם פֿון די ישיבֿות.[9] איז פֿון דעם אויך גאָרניט געוואָרן. דאָרט זײַנען, ווי מיר ווייסן, אויס־געקליבן געוואָרן צוויי קולֿטור־קאָמיסיעס: אַ פּראָגרעסיווע און אַ קאָנסערוואַטיווע קאָמיסיע. אין דער לעצטער האָט געהאַט די הויפּט־דעה דער מיזרחי מיט הרבֿ יצחק רײַנעס אין דער שפּיץ. נאָך בשעת ער איז געווען רבֿ אין סווענציאַן האָט ער געפּרוווט אײַנפֿירן אַ רעפֿאָרמירטע ישיבֿה, אָבער דאָס האָט זיך ניט אײַנגעגעבן מחמת דער אָפּאָזיציע אין זײַן אייגענער קהילֿה. שפּעטער, ווען ער איז אַריבער קיין לידע, האָט הרבֿ רײַנעס דאָרט געגרינדעט אַ רעפֿאָרמירטע ישיבֿה. די רעפֿאָרם איז אמת געווען אַ געמעסיקטע. די לידער ישיבֿה האָט אײַנגעפֿירט תּנך, דיקדוק און ייִדישע געשיכטע, און אין איין קלאַס — האַנדלפֿאַכן. ווײַטער אין דעם פּרט איז געגאַנגען די אַדעסער ישיבֿה אונטער דער פֿירונג פֿון הרבֿ חיים טשערנאָ־וויץ. דאָ איז אַרײַנגענומען געוואָרן אַ פּראָגראַם פֿון אַלגעמיינע לימודים לויט אַ זעקסקלאַסיקער גימנאַזיע־פּראָגראַם. די תּלֿמידים האָבן געלֿערנט אַ האַלבן טאָג תּלמוד מיט פּוסקים, תּנך, העברעיִש און ייִדישע געשיכטע און אַ האַלבן טאָג אַלגעמיינע לימודים.[10]

אין די ישיבֿות פֿון דעם צווישן־מלֿחמות־פּעריאָד איז די סיטואַציע אָבער געווען אַן אַנדערע. די בחורים אָדער ישיבֿה־לײַט האָבן על פּי רובֿ געהאַט גע־ענדיקט עלֿעמענטאַרע אָדער מיטלשולֿן. ס׳האָבן זיך אויך געפֿונען אַזעלכע מיט ניט־פֿאַרענדיקטער אוניווערסיטעט־בילדונג און אַפֿילו גראַדויִרטע אוניווערסי־טעט־סטודענטן. מיר איז אויסגעקומען צו באַקענען זיך מיט די טיפּן בחורים אין טעלדז, סלאָבאָדקע, ראַדון, די מיר און אַנדערע ישיבֿות. די אַלטע סתּירות זײַנען געווען כּמעט ווי אָפּגעווישט. דער קולֿטורקאַמף האָט אויפֿגעהערט. אָבער געבליבן איז די טענדענץ מצד די ראָשי־ישיבֿות ניט אַרײַנצוברענגען אַלגעמיינע וויסנ־שאַפֿטן אין דער פּראָגראַם פֿון די ישיבֿה־לימודים. די טענדענץ איז געווען קלאָר און דעצידירט אין די אַלֿטע טראַדיציאָנעלֿע ישיבֿות אין לֿיטע און אין די מיזרח־געביטן פֿון פּוילן. זי איז געווען גאַנץ שטאַרק פֿאַרטראָטן אין דעם פֿרומען טיפּ פֿון פּוילישע ישיבֿות, ווי מתיבֿתּא אין וואַרשע, אין ישיבֿת חכמי לובלין און אויך אין די בית יוסף־ישיבֿות און אין די ליובאַוויטשער ישיבֿות. אָבער ס׳זײַנען געווען אויסנאַמען. אַזוי לֿמשל האָט די בית שמואל־ישיבֿה אין וואַרשע אונטער דער השגחה פֿון דער מיזרחיסטישער יבֿנה־אָרגאַניזאַציע און דער מיז־

---

[9] זען דעם אויבן ציטירטן אַרטיקל „ישיבֿות אין רוסלאַנד" אין דער יעווריי־סקאַיאַ ענצי־קלאָפּעדיאַ, באַנד VIII. גענויערע פּרטים ווערן דאָרט ניט געבראַכט. אין אַ באַריכט וועגן דעם מינסקער ציוניסטישן קאָנגרעס (אין אָטשערקי סיאָניסטסקאַוואָ דוויזשעניאַ, אַרויסגעגעבן פֿון ד״ר מ. שאַפּאָשניקאָוו, העפֿט I, 16טן סעפּטעמבער 1902) האָב איך געפֿונען אַז צום קאָנגרעס איז צוגעשיקט געוואָרן אַ באַגריסונג פֿון די מירער ישיבֿה־לײַט. דער טעקסט פֿון דער באַ־גריסונג איז מיר ניט באַקאַנט.

[10] זען דין וחשבון של הישיבה הגדולה באודיסא לשנות תּרס״ו ותּרס״ז, אַדעס.

רחיסטישער ראַבינער־סעמינאַר תּחכמוני, אויך אין וואַרשע, געהאַט אינגעפֿירט וועלטלעכע לימודים.[11]

די וואַרשעווער בית שמואל־ישיבה האָט אריינגעשטעלט אין איר לערן־פּראָגראַם אָ פונקט אונטערן קעפּל „וועלטלעכע פֿאַרבעריימטונג", ד״ה די ישיבה איז אויסן געווען מעגלעך צו מאַכן אַז די בחורים זאָלן באַקומען אַלגעמיינע, וועלטלעכע בילדונג.

בנוגע דעם ראַבינער־סעמינאַר תּחכמוני אין וואַרשע ציטיר איך דעם וויטערדיקן פונקט פֿון דער פּראָגראַם אין אָ שריפֿטלעכן באַריכט (אין דייטש) צו דער כאַווקין־פֿונדאַציע פֿון יאָר 1938:

אונדזער סעמינאַר שטעלט זיך ווי זיין אויפֿגאַבע מעגלעך צו מאַכן אַז זיינע תּלמידים, וואָס זיינען על פּי רוב קינדער פֿון פּוילישע רבנים, שוחטים און חזנים זאָלן באַקומען אָ טאָפּעלטע אויסבילדונג מיט דעם אויסדריקלעכן טראָפּ אויף תּלמודישער, רעליגיעזער דערציונג. אונדזער אַנשטאָלט קען אויף אַזאַ אופֿן באַטראַכט ווערן ווי דער נאָענטסטער טיפּ פֿון אַן ערנצטער ישיבה, וואָס זאָל זיין אָ מוסטער פֿון אָ תּלמודישן אַנשטאָלט פֿאַר דער צוקונפֿט און פֿאַרקערפּערן דעם סינטעז פֿון דער תּורה פֿון אונדזערע חכמים און פֿון סעקולאַרער בילדונג.

דעם אַמביציעזן פּלאַן האָט די תּחכמוני־פֿאַרוואַלטונג זיך באַמיט צו רעאַליזירן.

אַן אינסטיטוציע אין וואַרשע וואָס האָט פֿאַרבונדן ישיבה־לימוד מיט וועלטלעכער אויסבילדונג איז געווען דער מוסד למחנכים דתיים מיט אָ יידישן אונטערטיטל: „אַרט[אַדאַקסישער] מחנכים־סעמינאַר". לויט אָ בריוו פֿון אַנהייב 1939 פֿון דעם סעמינאַר צו דער כאַווקין־פֿונדאַציע איז ער אויפֿגעקומען אין 1933. דער בריוו איז אַן אינטערעסאַנטער צושטייער צו דער געשיכטע פֿון רעליגיעזער דערציונג און איך ציטיר פֿון דעם דאָקומענט עטלעכע שורות (אין דעם אָריגינעלן אויסלייג):

אונזערע אבסאָלוונטן באַקומען אויסער אָ בריטערען און טיפֿערען אונטערריכט אין אַלע נעביטן פֿון יהדות, אויך די נעהעריקע קוואַליפֿיקאַציעס אַלס אויסגעשולטע פּעדאַגאָגן בני וועמען דאָס ערציהען יודישע קינדער טרײַ־איבערגענעבען פֿאַר תּורה און יהדות וועלן איינגעפֿלאַנצט אַלס הויכער אידעאַל. נאָך 6 יאָהר עזויסטענץ פֿון אונזער סעמינאַר, האָבען שוין געענדיקט זייער שטודיום און פֿאַרנעמען פּאָסטענס אַלס רעליגיעזע ערציהער (מחנכים) בערך 60 אבסאָלוונטן, וועלכע זענען צעשיקט געוואָרן איבער די צעווערפֿענסטע ווינקעלעך פֿון די פּוילישע ישובים און ארײַנגעברענגט רעליגיעזע אויפֿלעבונג צווישען די קינדער פֿון די יודישע פֿאָלקס־מאַסען, וועלכע זענען שוין געווען האַלב אסימילירט און פֿולשטענדיג פֿאַרגרעבט דורך די אַלגעמיינע פֿאָלקס־שולען אָהן דער מינדעסטער ערציהונג, אזוי אַז אונזערע אבסאָלוונטן זענען געווארן אָ ברכה פֿאַר די בריטעסטע שיכטען פֿון די פֿאַרימטע יודישע פֿאָלקס־

[11] די ווייטערדיקע אויספֿירן פֿון מײַן אַרבעט זײַנען באַזירט אויף מאַטעריאַלן פֿון מײַן אַרכיוו — בריוו, באַריכטן, אויפֿרופֿן, בודזשעטן פֿון ישיבות אאַז״ו. איך וועל נאָר אָנווײַזן טיטלען פֿון אַרטיקלען אָדער ביכער וועגן ישיבות, וווּ ס׳וועט זײַן נייטיק.

מאסען בײַם ערציהען זייערע קינדער. גלײַכצײַטיג זענען אויך אונזערע אבסאָלוועַנטען, אַליין אָרימע יונגעלײַט פֿון דער היים, טייל זאָגאָר קײַלעכ־טיגע יתומים, פֿערזאָרגט געוואָרען מיט א בפּרוד'ער עקזיסטענץ.

אין רומעניע און טשעכאָסלאָוואַקײ האָבן עטלעכע ישיבֿות אַרײַנגענומען וועלטלעכע לימודים אין זייערע פּראָגראַמען. אַזוי למשל, האָט די ישיבֿה אין מאַראָמאָרעש־סיגעט, וועגן וועלכער ס'וועט מיר נאָך אויסקומען צו רעדן וויטער נאָך געגנויער, געמוזט באַשטימען אין 1938 צוויי שעה אין דער וואָך פֿאַר לערנען רומעניש. דאָס איז אויך געווען דער פֿאַל אין דער ישיבֿה אין אייבער־ווישאָ (אין רומענײַ). געשען איז דאָס לויט דעם באַפֿעל פֿון רומענישן מיניסטער פֿאַר פֿאָלקסבילדונג. אַ גלײַכע טענדענץ איז אין דעם פּרט געווען צו זען אין סלאָוואַקײ. אין 1937 איז געבויט געוואָרן אַ ישיבֿה „תורה ועבודה" אין שטעטל הלאָ־האָווע, וועגן וועלכער ס'וועט נאָך אויסקומען צו רעדן וויטער. דאָ וויל איך נאָר באַמערקן אַז די פּראָגראַם פֿון דער ישיבֿה האָט אײַנגעשלאָסן די סלאָוואַקישע שפּראַך און אַנדערע וועלטלעכע לימודים.

די צווייטע וועלט־מלחמה האָט איבערגעריסן די אינטערעסאַנטע באַווענונג אין דעם ישיבֿה־לעבן אין אַ ריי איראָפּעישע לענדער. ס'איז דעריבער ניט מעגלעך צו זאָגן, צי די באַווענונג אַרײַנצוברענגען וועלטלעכע לימודים אין די ישיבֿה־פּראָ־גראַמען האָט געהאַט אין זיך אַ גרויסן כּוח. מיר מוזן נאָך אַ מאָל קאָנסטא־טירן, אַז אין דעם רובֿ ישיבֿות, און גראָד אין די גרעסטע, איז געווען אַ דעצידירטע האַלטונג קעגן לערנען וועלטלעכע לימודים.

ווי אַ בײַשפּיל, וואָס באַווײַזט ווי שטאַרק דער גײַסט פֿון דער נײַער פּעדאַגאָגיק איז אַרײַנגעדרונגען אויך אין די ישיבֿות, וויל איך דערמאָנען די ישיבֿה אין נאַדי־שוראָן, אין אונגארן (אין די צווישן־מלחמות־יאָרן זיך באַוועגט אין טשעכאָסלאָוואַקײ). דער ראָש־ישיבֿה און אב"ד ר' מאיר לייב פֿרייא, האָט אײַנגעפֿירט אַז די תּלמידים זאָלן אָפּגעבן צײַט אויף פֿיזישע געניטונגען. ער האָט אַרגאַניזירט טיולים, וואַנדערונגען פֿון די תּלמידים און באַשטימט אַז זיי זאָלן שווימען אין טײַך בײַ דער שטאָט. דערבײַ איז ר' מאיר לייב פֿרייא געווען אַ טיפֿישער אַרטאָדאָקסישער רב. ער האָט אָבער פֿאַרשטאַנען, ווי ער האָט מיר דערקלערט אין שמועסן וואָס איך האָב געהאַט מיט אים, ווי וויכטיק עס איז צו דערהאַלטן די קערפּערלעכע פֿרישקייט און עלאַסטישקייט פֿון זײַנע תּלמוד־סטודענטן. אַגב מוז מען דערמאַנען אין דעם צוזאַמענהאַנג, אַז די אַגודת ישׂראל אין פּוילן, האָט געלייגט גרויס אַכט אויף גימנאַסטיק אין תּלמוד־תּורות, אַרטאַ־דאָקסישע קינדערהיימען, זומער־קאָלאָניעס אאַז"וו.

האַנטווערק און לאַנדווירטשאַפֿט אין די ישיבֿות

אַ צווייטע פּראָבלעם וואָס כאָווקין האָט אָנגעריר אין זײַן אינטערעסאַנטער צוואה איז געווען די פֿראָגע פֿון אויסלערנען די ישיבֿה־בחורים אַ מלאָכה, אַ פֿאַך. כאָווקין האָט זיך אַרויסגעזאָגט אַזוי:

עס קען געמאָלט זײַן, אַז די ישיבֿה־תּלמידים מוזן זיך אויסלערנען אַ פֿאַך, ווי דאָס איז געווען דער פֿאַל מיט אונדזערע אַלטע חכמים. זיי זאָלן

לערנען זייגער־מאַכערײַ, גאָלד־ און זילבערשמיד־אַרבעט אָדער אַן אַנדער פֿאַך, וואָס זאָל געבן זיי אַ פּרנסה. דער צוועק דערפֿון זאָל זײַן, אַז די תּלמידים וואָס קאָנען שפּעטער ניט האָבן קיין אַנדער וועג צו צִיען חיונה זאָלן ניט געבראַכט ווערן אַזוי ווײַט, אַז זיי זאָלן געצוווּנגען זײַן צו לײַדן נויט און אַרומגיין בעטן צדקה. ווי באַרעכטיקט אַזעלכע מיינונגען זאָלן ניט זײַן ווייס איך אָבער אַז די ראָשי־ישיבֿות פֿון טייל אַנשטאַלטן זײַנען ניט מסכּים מיט אַזעלכע פּלענער, און איך בין ניט דערפֿאַר מען זאָל זיך באַמיִען זיי איבערצוצײַגן און אָנווײַזן דערבײַ, אַז זיי קאָנען פֿאַרלירן די מאַטעריעלע סובווענצן פֿאַר זייערע ישיבֿות.[12]

דאָס איז געווען אַ נײַס. די אַלטע ישיבֿות און די פֿרומע פּוילישע ישיבֿות האָבן וועגן האַנטווערקערישער אויסבילדונג פֿון זייערע תּלמידים ניט געוואָלט הערן. דאָרט האָט געהערשט דער פּרינציפּ, אַז די ישיבֿה איז אַ תּורה־אינסטי־טוציע. אַן אויסנאַם איז געווען דער ראָש־ישיבֿה אין פּאָנעוועזש, ר׳ יוסף כּהנמאַן. ער האָט אײַנגעזען, אַז כאַווקינס פֿאַרלאַנג איז ניט אומבאַגרינדעט און אַז ס׳איז אפֿשר גלײַך אַז די ישיבֿה־בחורים, צום ווייניקסטן אַ טייל פֿון זיי, זאָלן זיך אויס־לערנען אַ מלאָכה. ער האָט געהאַט בדעה אײַנצואָרדענען קורסן פֿאַר מעכאַניקערס. ווי מיר הערן הײַנט, האָט כּהנמאַן ערשט דאָ ניט לאַנג אויפֿגעבויט אַ ישיבֿה אין בני ברק, ארץ־ישׂראל, און די אידעע פֿון אויסבילדן די תּלמידים אין מלאָכה און פֿאַרמערײַ ווערט דורך אים דאָרט רעאַליזירט.

דעמאָלט, אין 1931, בשעת מײַנע נסיעות איבער די ישיבֿות אין פּוילן האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף פּראַקטישע פּרוּוון צו אָרגאַניזירן האַנטווערקערישע קורסן אין צוויי מיזרחיסטישע ישיבֿות, די בית שמואל־ישיבֿות אין וואַרשע און אין ביאַליסטאָק. דאָ האָט אין אַ שטאַרקער, אויב ניט אַנטשיידנדיקער מאָס, מיטגע־שפּילט דער נאַציאָנאַלער, ציוניסטישער מאָמענט. די אויסבילדונג פֿון אַ טייל וואַר־שעווער בית שמואל־תּלמידים אין האַנטווערק און אין לאַנדווירטשאַפֿט איז געפֿירט געוואָרן ביז ערבֿ דער צווייטער וועלט־מלחמה. פֿון אַ בריוו וואָס איך האָב באַ־קומען פֿון דער ישיבֿה אין 1938 וויל איך ציטירן די ווײַטערדיקע דערקלערונגען:

> די ישיבֿה באַמיט זיך צו אַנטוויקלען בײַ די בחורים דעם נאַציאָנאַלן געפֿיל און די צוגעבונדנקייט צום ייִדישן היימלאַנד און דעם דראַנג עולה צו זײַן קיין ארץ־ישׂראל. צו דעם צוועק ווערט דאָ געלערנט העברעיִש, ייִדישע געשיכטע און פּאַלעסטינאָגראַפֿיע. די ישיבֿה באַמיט זיך צו פּראָ־דוקטיווירן די בחורים און זיי אויסלערנען גרופּעסווײַז אָדער אינדי־ווידועל אַ פֿאַך. די ישיבֿה וויל אויך דערמעגלעכן די תּלמידים צו באַקו־מען אַלגעמיינע און וועלטלעכע בילדונג.

פֿון די 66 תּלמידים אין יאָר 1938 האָבן 15 זיך געלערנט זייגער־מאַכערײַ, סטאָלערײַ, טריקאָטאַזש, מאָלערײַ, צושנײַדערײַ אאַז״וו. 5 זײַנען אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין סלאַווקאָוו, וווּ זיי האָבן זיך געלערנט צו באַגיין מיט ספּעקטן און גערטנערײַ, 10 האָבן זיך געלערנט אין די זומער־חדשים לאַנדווירטשאַפֿט אין פּשעדבאָזש, 19 האָבן זיך געלערנט אויף לערערקורסן און 17 האָבן זיך פֿאַר־פֿולקומט אין דער ישיבֿה פֿאַר רבנים.

---

[12] זען די בראָשור וואָס איך ציטיר אין הערה 5.

מיר ווילן זיך איצט אַריבערטראָגן אין אַן אַנדער שטח פֿון מיזרח־אייראָפּע, וואָס נעמט אַרום סלאָוואַקײַ, קאַרפּאַטן־רוסלאַנד, מאַראָמאָראָש־סיגעטער פּראָ־ווינץ, דעם צפֿון פֿון טראַנסילוואַניע און דעם דרום פֿון בוקאָווינע. אין דעם שטח זײַנען געווען געגנטן, ווו ס׳האָט געהערשט גרויסע ייִדישע אָרעמקייט און עקס־טרעמע פֿרומקייט. חסידות איז געווען שטאַרק פֿאַרשפּרייט. איך האָב עטלעכע פֿון די געגנטן אויסגעפֿאָרשט אין 1931 און 1932 אין מײַן שליחות פֿון דער כאַווקין־פֿונדאַציע. און דאָ האָט זיך אַנטפּלעקט פֿאַר מיר אַ מאָדנע זאַך. איך האָב דערזען פֿאַר זיך ישיבֿות — אמת, ניט פֿון דעם באַטײַט ווי די ליטווישע ישיבֿות — פֿאַרבונדן מיט מלאָכה־קורסן, מיט וואַרשטאַטן. איך האָב דאָ ניט באַדאַרפֿט אַנטוויקלען קיין שום פּראָפּאַגאַנדיסטישע פֿעיִקייטן און פֿאַררופֿן זיך אויף פּראָפֿעסאָר כאַווקינס צוואה. די ישיבֿות פֿון תּורה און עבֿודה זײַנען געווען אַ פֿאַקט. ווי איז דאָס געווען צו דערקלערן?

די עקאָנאָמישע נויט, די גרויסע אָרעמקייט האָבן געטריבן דערצו, אַז פֿרומע חסידישע ראָשי־ישיבֿות האָבן פֿון אייגענער איניציאַטיוו זיך גענומען אײַנפֿירן מלאָכה־אויסבילדונג פֿאַר זייערע תּלמידים, אויב ניט פֿאַר אַלע איז כאָטש פֿאַר אַ היפּשן טייל פֿון זיי.

ווען איז די אידעע אַרויסגעשפּרונגען אין יענער חסידישער וועלט אונ־טער די קאַרפּאַטן? דאָס איז נאָך ווייניק אויפֿגעקלערט. איך דערמאָן זיך פֿון אַ שמועס מיט דעם קלויזנבורגער רבֿ ר׳ עקיבֿא גלאַזנער אין 1932, אַז די אידעע איז דיסקוטירט געוואָרן נאָך פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אויף אַ צוזאַמענפֿאָר פֿון חסידישע רביים אונטער דעם פֿאָרזיץ פֿון טשאָרטקאָווער רבין. מיר איז ניט באַקאַנט צי ס׳איז אָנגענומען געוואָרן אַ רעזאָלוציע אויף דער אַסיפֿה. דער פֿאַקט אַליין אַז די פֿראַגע איז דיסקוטירט געוואָרן צווישן חסידישע רביים איז סימפּטאָמאַטיש.

אין די 20ער יאָרן האָבן צוויי חסידישע רביים אײַנגעפֿירט מלאָכה־קורסן אין זייערע ישיבֿות. דאָס זײַנען געווען רבי זלמן לייב גראָס, דער „רויטער" רבי פֿון מאַראָמאָראָש־סיגעט און רבי הײַנריך ברוין, ווייניקער ברויזנדיק פֿון דער נאַטור אָבער מיט אַ טיפֿן חוש פֿאַר סאָציאַלע נויטן, דער ראָש־הישיבֿה אין אַ שטעטל איקלאָד, ניט ווײַט פֿון קלויזנבורג. אין מאַראָמאָראָש־סיגעט איז אײַנגע־אָרדנט געוואָרן אַ וועבער־וואַרשטאַט. די בחורים פֿלעגן לערנען אַ האַלבן טאָג משניות, גמרא און פּוסקים און אַ האַלבן טאָג אַרבעטן אין זייער פֿאַך. דאָך זײַנען די גוטע לערנערס געבליבן אַ קאַטעגאָריע פֿאַר זיך. זיי האָבן זיך אויסשליסלעך אָפּגעגעבן מיטן ישיבֿה־לימוד. די ווירטשאַפֿטלעכע נויט, פֿון וועלכער ייִדן אין מאַראָמאָראָשער געגנט זײַנען קיין מאָל ניט אַרויסגעקראָכן, האָט באַוויגן רבי זלמן לייב גראָסן אַרום 1928 צו דעם טריט. ער האָט געזען „די ישיבֿה־בחורים וואָס האָבן נאָך זייער חתונה ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט אויסצובויען אַן עקסיסטענץ, מחמת זיי האָבן ניט געהאַט קיין פֿאַך אין האַנט". דער טריט פֿון רבי זלמן לייב גראָס איז געווען אַן אומגעוויינטלעכער, אַ רעוואָלוציאָנערער אין דער סבֿיבֿה אין וועלכער ער האָט געלעבט. ער פֿלעגט מיר דערציילן פֿון די

גרויסע שווערישקייטן וואָס ער האָט געהאַט בייצוקומען כדי צו פֿאַרווירקלעכן זײַן פּלאַן. אָבער ער האָט געאַרבעט פֿאַר זײַן זאַך מיט עקשנות, מיט פֿאַנאַטיזם. פֿינאַנציעלע שוועריקייטן האָט ער געהאַט פֿון דעם דזשאָינט, פֿון דער כאַווקין־פֿונדאַציע, פֿון דער רומענישער רעגירונג און פֿון אַנדערע מקורים. אין דעצעמבער 1938 האָט ער מיר געשריבן וועגן די רעזולטאַטן פֿון זײַן אַרבעט: „עטלעכע פֿון די בחורים האָבן געעפֿנט וועבער־וואַרשטאַטן און פֿאַרדינען גוט, אַנדערע זײַנען טעטיק ווי אַרבעטערס אין פֿאַבריקן".

דער וועבער־וואַרשטאַט אין דער מאַראַמאַראַשער ישיבֿה האָט דעמאָלט געהאַט 9 האָלצווערקשטולן און איין גרויסן עלעקטרישן וועבשטול. די בחורים האָבן געלערנט דאָס פֿאַך טעאָרעטיש און פּראַקטיש. דאָס טעאָרעטישע לערנען וועבערײַ האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט אַ פּראָבלעם פֿאַר זיך. די בחורים אין מאַראַמאַראָש־סיגעט האָבן געקענט בלויז ייִדיש. וווּ נעמט מען אַ לערער וואָס זאָל קענען מסביר זײַן די תּלמידים די טעאָריע פֿון וועבערײַ? אין דער שפּראַך? האָט ר' זלמן לייב גראָס געפֿונען אַ מיטטער וואָס האָט זיך אויסגעלערנט די אָרבעט אין אַ פֿאַכשול אין דײַטשלאַנד און האָט געקאָנט דערקלערן די טעאָריע אין ייִדיש. אין 1938 האָט די אויפֿגאַבע איבערגענומען איינער פֿון די עלטסטע פֿעיקע תּלמידים פֿונעם וועבער־וואַרשטאַט בײַ דער ישיבֿה. אָבער גראָסעס פּײַערדי־קער קאָפּ האָט זיך ניט באַרויקט. אין דעם לעצטן יאָר פֿאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט ער זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פּלאַן צו שאַפֿן אַ לאַנדווירטשאַפֿטלעכע פֿאַרם בײַ דער ישיבֿה, כדי צו באַזאָרגן פּראָדוקטן פֿאַר דער ישיבֿה־קיך, אויסצולערנען די בחורים לאַנדווירטשאַפֿט, האָבן אַ פּלאַץ, וווּ קראָנקע בחורים זאָלן זיך אָפּרוען זומער און דער עיקר צוגרייטן אַ פּאָסיקן עלעמענט פֿאַר אויס־וואַנדערונג. „זינט איך באַשעפֿטיק מיך מיט דעם געדאַנק, האָט גראָס מיר געשריבן דעם 17טן יולי 1938, זע איך ערשט ווי אומגעהײַער וויכטיק עס איז צו ראָטעווען דאָס געזונט פֿון די שוואָכע קינדער וואָס איז אַזוי שטאַרק פֿאַרלאָזן געווארן". די פֿאַרם איז געווען געפּלאַנט אויסצובילדן בחורים אין פֿעלדאַרבעט און מילך־ היגער־ און האָניק־ווירטשאַפֿט. גראָס האָט סוף 1938 און אָנהייב 1939 געשריבן בריוו נאָך בריוו באַשטייענדיק אויף דער וויכטיקייט פֿון זײַן פּלאַן. אין אַ בריוו פֿון 16טן פֿעברואַר 1939 האָט ער געפֿרעגט צי די כאַווקין־פֿונדאַציע איז גרייט צו געבן עטלעכע טויזנט דאָלאָר פֿאַר דעם פּראָיעקט. אַ סך ישיבֿה־בחורים און אַנדערע ייִדישע יונגע־לײַט ווילן אויסוואַנדערן קיין ארץ־ישׂראל און ס'איז וויכטיק זיי זאָלן האָבן אַ געלעגנהייט זיך צו באַקענען מיט פֿעלדאַרבעט.

אָבער די פּאָליטישע לאַגע האָט זיך באַלד פֿאַרערגערט. די שרעקלעכע וועלט־מלחמה האָט זיך צעפּלאַקערט אין סעפּטעמבער פֿון דעם יאָר, און דער פּלאַן איז ניט רעאַליזירט געוואָרן.[13]

די מאַראַמאַראַש־סיגעטער ישיבֿה האָט זיך געפֿונען אינעם געדיכט בא־

---

[13] דער לעצטער בריוו וואָס איך האָב באַקומען פֿון גראָסן איז געווען דאַטירט דעם 12טן יאַנואַר 1940.

פֿעלקערטן יידישן טייל פֿון דער דאָזיקער שטאָט (יידן האָבן אויסגעמאַכט אַרום 60 פּראָצענט פֿון דער שטאָט־באַפֿעלקערונג), אַרומגערינגלט מיט נויט, אַרעמקייט און שטאָטישן עיפוש. אַנדערש האָט אויסגעזען די צווייטע ישיבֿה מיט מלאָכה־קורסן אין דעם שטעטל איקלאָד, ניט ווײַט פֿון דער הויפּטשטאָט פֿון טראַנסילוואַניע, קלויזנבורג, אַדער קלוזש אויף רומעניש. א שטיל, אָפּגעשטאָנען, פֿאַרשלאָפֿן שטעטל. א מאָל, וען יידן איז געווען שווער זיך צו באַזעצן אין קלויזנבורג, האָט עס גערעשט מיט יידן אין איקלאָד. זיי פֿלעגן ווויינען אין איקלאָד און פֿאַרן האַנדלען אין דער הויפּטשטאָט. מיט דער צײַט האָבן אָבער יידן זיך אַריבערגעקליבן פֿון איקלאָד און פֿון אַנדערע שטעטלעך און דערפֿער קיין קלויזנבורג. איקלאָד איז פֿאַרבליבן א קליינע קהילה מיט א חסידישן רב, דעם דערמאָנטן הענריך ברוין.

כּמעט אין דער זעלביקער צײַט ווען גראָס האָט אײַנגעשטעלט די וועבער־קורסן אין מאַראָמאַראָש־סיגעט — 1928 — האָט ברוין אַרגאַניזירט סטאָלערקורסן אין איקלאָד. איך האָב שוין אויבן קורץ אָנגעוויזן אויף די פֿאַרשיידענע טעמפּע־ראָמענטן פֿון די צוויי פּיאָנירן אויף דעם פֿעלד פֿון מלאָכה־אויסבילדונג אין די ראָמען פֿון אַן אַרטאַדאָקסישער ישיבֿה. גראָס איז געווען שטורמיש, עקזאָלטירט, פֿאַנאַטיש בײַם אויספֿירן זײַנע פּלענער, ברוין איז געווען רויק, גריבלעריש און אינערלעך פֿאַרטיפֿט, אָבער ער איז ניט געווען וווייניקער שטאַרק איבערגעגעבן דעם סאָציאַלן געדאַנק מחנך צו זײַן רעליגיעזע יידישע יונגע־לײַט מיט אַן אויס־בילדונג אין מלאָכה־פֿאַכן אײַדער גראָס. איך וואָלט נאָר געוואָלט באָמערקן אַז אין הענריך ברוין האָט דאָס געקאָכט שטיל, אָבער געקאָכט האָט דאָס אין אים. אומ־פֿאַרגעסלעך ווערט בײַ מיר פֿאַרבליבן א שמועס מיט אים ווען דעם וואָס אים האָט געטריבן אײַנצושטעלן דעם סטאָלער־ווערשטאַט פֿאַר זײַנע בחורים. ברוין האָט לאַנג דערציילט ווי ער האָט זיך מצער געווען דערויף וואָס די ינגלעך מוזן עסן טעג, זײַנען אָרעם און עלנט, גייען אַרום פּשוט בעטן נדבֿות אין דער צײַט פֿון וואַקאַציע, וואָקסן אויס אין דער ישיבֿה אַן אַן אויסקוק אויף צוקונפֿטיקער פּרנסה און וועלן זײַן געצוווונגען צו לעבן פֿון צדקה. אָלע קאָנען דאָך ניט ווערן רבנים, שוחטים אָדער חזנים. ער האָט יאָרן לאַנג געטראַכט וועגן דער פּראָבלעם און איז געקומען צום אויספֿיר, אַז מען מוז אויסלערנען דעם ישיבֿה־בחור א מלאָכה אין דער זעלביקער צײַט ווען ער זיצט על התורה אין דער ישיבֿה. „איך האָב דערפֿאַר באַשלאָסן, האָט הענריך ברוין פֿאַרענדיקט, צו עפֿענען א סטאָלער־ווערשטאָט, ווו די בחורים זאָלן דערלערנען דעם פֿאַך אונטער דער השגחה פֿון גוטע מײַסטערס איין טייל פֿון טאָג, און אין דער איבעריקער צײַט און באַ־זונדער פֿרײַטאָג און שבת זאָלן זיי זיך אָפּגעבן מיט רעליגיעזע לימודים".

דער סטאָלער־ווערשטאָט איז געווען, בעת מײַן באַזוך אין איקלאָד, אונטער דער השגחה פֿון א קריסטלעכן מײַסטער. די מעבל וואָס די בחורים האָבן פּראָ־דוצירט פֿלעגן פֿאַרקויפֿט ווערן אין קלויזנבורג. די בחורים האָבן אויך אויס־געאַרבעט דעם אָרון־קודש, דעם עמוד, דעם באַלעמער און די בענק אין דער שול, וואָס איז אײַנגעאָרדנט געוואָרן אין דעם גרויסן יידישן שפּיטאָל אין קלויזנבורג.

אַזוי איז געווען דער מצב אין דער ישיבֿה אין איקלאַד אין 1931 און 1932. שפּעטער האָט מען די ישיבֿה פֿון איקלאַד אַריבערגעטראָגן קיין קלויזנבורג. דאָרט איז אין יאָר 1937 געגרינדעט געווארן פֿון דעם שוין דערמאָנטן ר׳ עקיבֿא גלאָזנער א ישיבֿה אונטערן נאָמען „חתם סופֿר״ מיט א מאָדערנער פּראָגראַם, וואָס האָט אַרײַנגענומען די העברעיִשע שפּראַך, תנך און רומעניש. ר׳ עקיבֿא גלאָזנער איז אָבער אויך געווען, ווי איך האָב שוין אויבן דערמאָנט, אינטערעסירט אין מלאָכה־קורסן. ער איז דעריבער געקומען אויפֿן געדאַנק, אז א פֿאַראייניקונג פֿון דער איקלאָדער ישיבֿה מיט זײַן חתם סופֿר־ישיבֿה וואָלט געווען גוט פֿאַר ביידע אַנשטאַלטן. ברוין האָט מספּים געווען און אַנהייב 1939 איז דער שידוך געשלאָסן געווארן.

די אויפֿטוען פֿון גראָסן און ברוינען האָבן אַרויסגערופֿן א ריי ווײַטערדיקע פּרווון פֿון האַנטווערק־אויסבילדונג פֿון בחורים אין די רומענישע ישיבֿות.

דרײַ חסידישע רביים, אָלע בריידער, מנחם מענדל האָגער, רבֿ אין אייבער־ווישע, אין טראַנסילוואַניע, לייזער האָגער, רבֿ אין וויזשניץ, און ברוך האָגער, רבֿ אין סערעט (די ביידע לעצטע שטעט אין דרום־בוקאָווינע), האָבן אַרגאַניזירט מלאָכה־קורסן אין זייערע ישיבֿות. די ישיבֿה אין אייבער־ווישע האָב איך באַזוכט אויפֿן אָרט און געזען וואָס עס איז אויפֿגעטאָן געווארן. וועגן וויזשניץ און סערעט באַזיץ איך שריפֿטלעכע באַריכטן.

די ישיבֿה אין אייבער־ווישע, אין דעם באַצירק פֿון מאַראָמאָראָש־סיגעט, האָט שוין אין 1931 געהאַט א סטאָלער־ווארשטאַט אין א קליינעם פֿאַרנעם. אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז ער פֿאַרגרעסערט געווארן, אַזוי אַז אין יאָר 1938 האָבן פֿון 348 בחורים אין דער ישיבֿה געלערנט סטאָלערײַ 152. די איבעריקע האָבן לויט דעם באַריכט פֿון רבי מענדל האָגער ע״ה פֿאַר דעם יאָר געלערנט פֿעלד־און גאָרטן־אַרבעט און געווען אַנגעשלאָסן אין א הכשרה־גרופּע אין ווישע. בײַ טאָג האָבן אויף אַזא אופֿן אָלע ישיבֿה־בחורים געלערנט מלאָכה און לאַנד־ווירטשאַפֿט, אין די אָוונטן האָבן זיי געלערנט תורה לויט דער ישיבֿה־פּראָגראַם אין יענער געגנט.

אין וויזשניץ איז געמאַכט געווארן א פּרווו פֿון ראָש־ישיבֿה לייזער האָגער אײַנצוארדענען א טעפּעך־וועבערײַ, אָבער מחמת דעם עקאָנאָמישן קריזיס אין לאַנד איז דער פּלאַן ניט אויסגעפֿירט געווארן. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער פֿאַרקויף פֿון די טעפּעכער, וואָס די בחורים האָבן פּראָדוצירט, באַצאָלט זיך ניט.

דער דריטער פֿון די האָגער־בריידער, ר׳ ברוך אָב״ד אין סערעט, איז צו־געטרעטן סוף 1938 מיט גרויס אימפּעט צו א פּראַיעקט צו שאַפֿן מלאָכה־קורסן אין זײַן ישיבֿה „בית שמואל ותמכין דאורייתא״. דאָס איז בולט צו זען פֿון דעם קול קורא וואָס ער האָט געלאָזט דרוקן און פֿאַרשפּרייטן אין זײַן קהילה. מיר ברענגען דא א רעפּראָדוקציע פֿון דעם דאָזיקן דאָקומענט, אפֿשר דער אייניציקער עק־זעמפּלאַר, וואָס האָט זיך אויפֿגעהיט אין מײַן אַרכיוו.

אין א ריי בריוו צו מיר פֿון יענער צײַט — ווינטער 1938—1939 — האָט ר׳ ברוך האָגער אונטערגעשטראָכן די וויכטיקייט פֿון זײַן שריט. ער האָט זיך פֿאַר־

ב״ה

ישיבת בית ישראל ותמכין דאורייתא סעריד

קול־קורא

ליבע ברידער! נעסעגדיג אין אכט די שווערע קרישעס לאגע אין וועלכע די ידישע יוגעגד געפינט זיך יעצט. כמעט אלע עקסיסטענצ־מעגליכקייטען זענען פאר זיי פארשלאסען אין דאס האט גיטרעגט דערצי, אז דער גרעסטער טייל פון אונזער יוגעגד האבען נישט גיקענט בעזוכען די ישיבות אין זיך אריינצוגעטען דאס ליכט פון אונזער תוה״ק. און דורך דעם זענען זיי גאנץ פערפרעמדעט געוואָרין פון דער תוה״ק און ידישקייט, דערפאר האבען סיר באשלאסען צו טרעפנען אין אונזער ישיבה

פאך קורסע

פאר טישלער, שניידער, בלעכער, א. ז. ה. ביי וועלכע **יעדער תלמוד וועט האבען די מעגליכקייט זיך אויסצולערנען א פאך אין משך פון 3 יאר** און דאביי א האלבען טאג לערנען אין דער ישיבה און זיך פערפאלקאמען אין ידיש וויסען. סיר האבען שוין געמאכט א פראבע און ס׳איז אתם ב״ה געלונגען, און יעצט מרעטען סיר צו, אויסצוברייטערן די אזוי געוואלדיג וויכטיגע אינסטיטוציע אין א גרעסערן מאסשטאב זי זאל קענען אריינגעטען מערערע תלמודים.

די ישובה ווערט יעצט געטיילט אין 2 קאטעגאריען

1. תלמודים וועלכע וועלען זיך אין גאנצען ווידמען דער תוה״ק.
2. תלמודים וועלכע וועלען א האלבען טאג לערנען תורה אין א האלבען טאג א פאך.

דערמיט ווערט גענעבען די מעגליכקייט דער ברייטער יודישער מאסע צו ערציהען ד״ערע קינדער בדרך התורה און דאביי פאר די שאפען א עקסיסטענץ־מעגליכקייט

דערמיט ווערן געעפנעט די מויערן פון דער ישיבה פאר דער ברייטער יודישער יוגעגד וועלכע וועלעגדיג זיך לערנען א פאך האבען נישט געקענט לערנען אין סיין ישיבות.

דערמיט ווערט צוריק פערייניגט **תורה מיט דרך ארץ** וואס זעהט שוין אויס ליידער ביי א טייל פון אונז ווי ענטגעגענגעזעצטע זאכען.

כדי צו געבען יעדען יודען די מעגליכקייט אויף א גרינגען אופן זיך צו בעטייליגען און צו האבען א חלק אין דער דערהאלטונג פון אזא דער כלל ישראל־אינסטיטוציע, געבען סיר פון חיינט אן ארויס שבת־צעטיל וועלכע ווערן **צוגעשטעלט** אין יעדען יודישען חייז **אחר 1 לי א חלק**. די געטעל וועלין ענטהאלטען דעם נעטיקט זאכען פון געשעפטס־שפערע, ליכט־בענטשען און דער זאכן פון מרצשיק. ווי אויך שטנד מאכרים און פערשידענע דינים.

סיר זענען זיכער אז די ידישע מאסע וועט פארשטעהן אבצושאצען די גרויסע וויכטיגקייט פון אזא מאסד און וועט אונז אונטערסטיצען מאראליש און מאטעריעל.

בדוך בהר״צ מהר״י וצללה״ה
אבדק״ק סעריד ומלל

נ. ב

די צאל פון אויפגאבען איז אין דערוויל בעגרעניצט, דערפאר בעטען סיר יעדען רעפלעקטאנט שעמעסטענס ביז החגים דערך א דאזעל־קארטע זיך איינצוטרעגען אין איינגעבען אויף וועלכען פאך ער רעפלעקטירט. **אין א בעשפעטיגונג פון דער ישיבה ווערט קיינער נישט אויפגענעטען.**

רופֿן אויף דעם מאמר חזל, טובֿ תּורה עד״א, און האָט ווײַטער ציטירט דעם מאמר: „וכל מי שאינו מלמד את בנו אומנות כאלו מלמדו לסטות״. גאָר אינטערע־סאַנט איז אַ באַמערקונג אין אַ בריוו פֿון האַגערן אַז „אַ דאַנק די מלאָכה־קורסן זײַנען אַ סך נײַע תּלמידים צוגעקומען אין אונדזער הייליקן מוסד״. זיי לערנען אַ האַלבן טאָג תּורה און אַ האַלבן טאָג מלאָכה און פּראָגרעסירן אין ביידע לימודים.

דער געדאַנק וועגן אײַנאָרדענען מלאָכה־קורסן בײַ די ישיבֿות האָט אין די לעצטע פּאָר יאָר פֿאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה באַשעפֿטיקט נאָך מער ראָשי־ישיבֿות אין רומעניע, דער עיקר אין טראַנסילוואַניע. ס׳האָבן עקסיסטירט ניט ווייניקער פֿון 30 ישיבֿות (די ייִדישע באַפֿעלקערונג אין טראַנסילוואַניע האָט באַטראָפֿן אַן ערך 200,000). אָט איז געווען אַ ישיבֿה אין טירגול־לאַפּושולוי,

וואָס האָט עקסיסטירט 60 יאָר. דער נייַער ראָש־הישיבֿה, אַהרן גראָס, האָט אין 1939 זיך אַרומגעטראָגן מיט דעם פּלאַן אַרײַנצובערענגען אין זײַן ישיבֿה האַנט־ווערקקורסן. צי ער האָט פֿאַרווירקלעכט דעם פּלאַן אין דעם ערשטן יאָר פֿון דער מלחמה, ווען דאָס יידישע לעבן אין רומעניע האָט זיך נאָך נאָרמאַל אַנטוויקלט, ווייסן מיר ניט.

אַן אַנדער ישיבֿה אין טראַנסילוואַניע, די ישיבֿה „תּפֿארת שלמה" אין שימלעוואַל סילוואַניעס אַדער שמלויא, האָט אויך אײַנגעאָרדנט בײַ זיך קורסן פֿאַר אויסבילדונג אין מלאָכה און לאַנדווירטשאַפֿט. איך ציטיר פֿון אַ באַריכט פֿון דער ישיבֿה אַנהייב 1939:

> אונדזער ישיבֿה איז געגרינדעט געוואָרן אין 1850. אייגנטלעך איז זי געגרינדעט געוואָרן אויסשליסלעך צו לערנען תּלמוד, אָבער די ישיבֿה האָט זיך תּמיד צוגעפאַסט צו די צײַט־באַדערפֿענישן און הײַנט ווערט אַ גרויסער טייל פֿון די תּלמידים אויסגעבילדעט אין מערערע וואַרשטאַטן אין פֿאַרשיידענע פֿאַכן. די לאַנדווירטשאַפֿטלעכע אויסבילדונג איז נאָך אין אַן אָנהייב־סטאַדיע, אָבער מיר האָבן מיט גאָטס הילף ווײַטער צו אַנטוויקלען דעם ענין... די אויסבילדונג אין פֿאַכן קאָסט גאָרנישט, ווײַל דער פֿאַרקויף פֿון די אויסגעארבעטע אַרטיקלען דורך די תּלמידים דעקט די הוצאות.

מיר האָבן זיך בפיוון אָפּגעשטעלט אויף די פּאָר ישיבֿות אין רומעניע כּדי צו ווײַזן אַז דער גאַנק פֿון דער נייטיקייט אויסצולערנען ישיבֿה־בחורים אַ פֿאַך איז געווען אַזוי צו זאָגן אין דער לופֿט, דער עיקר וואָלט איך זאָגן אין די יידישע שטעטלעך אויף דרום פֿון די קאַרפּאַטן־בערג, אין קאַרפּאַטן־רוסלאַנד און אין רומעניע. אָבער אויך אין דער שכנותדיקער סלאָוואַקײַ איז די טענדענץ געווען אַן ענלעכע.

אין 1937 איז געגרינדעט געוואָרן אַ ישיבֿה „תּורה ועבֿודה" אַדער „ווערק־ישיבֿה" (אין דעם דײַטשמערישן יידיש פֿון יענער געגנט) אין אַ שטעטל הלאַהאָווץ אין מערב־טייל פֿון סלאָוואַקײַ. די מאַטיוון וואָס האָבן באַוויזן די איניציאַטאָרן און גרינדערס אויפֿצושטעלן די דאָזיקע אינסטיטוציע זײַנען אַרויסגעזאָגט געווארן אין אַ פּראָגראַמאַטישער דערקלערונג אין דײַטש. ס׳איז כּדאַי צו ברענגען דאָ אַן אויסצוג פֿון דעם דאָקומענט (וואָס זײַן ענגויע דאָטע איז מיר לײַדער ניט באַקאַנט, אָבער ער שטאַמט פֿון יאָר 1937 אַדער אַנהייב 1938) אין אַ פֿרײַער איבערזעצונג אין יידיש:

> די איניציאַטאָרן פֿון דעם אַנשטאַלט האָבן אים געשאַפֿן אין הספּם מיט די נעדאַנקען וואָס באשעפֿטיקן זיך אַ לאַנגער צײַט די רעליגיעז־טראַדי־ציאָנעלע קרײַזן פֿון דעם סלאָוואָקישן יידנטום. די נעדאַנקען זײַנען אַרויס־גערופֿן געוואָרן פֿון די נויטן פֿון דעם טאָג־טעגלעכן לעבן. ס׳איז די אלטע שווערע פּראָבלעם פֿון דער רעליגיעזער יוגנט, די ישיבֿה־בחורים, וואָס איז איצט געוואָרן אזוי אקטועל. בשעת פֿרײַער פֿלעגט דאָס רוב פֿון דער רעליגיעזער יוגנט געפֿינען א פּלאַץ אין מיסחר, איז דאָס הײַנט פּמעט גע־ווארן אוממעגלעך מחמת א ריי פּאָליטישע און עקאָנאָמישע טעמים. די יוגנט מוז דערפֿאַר אויסוואַנדערן פֿון לאַנד אַדער זי מוז פּראָדוקטיווירט

ווערן. פֿאַר אַלעמען וואָס זײַנען באַהאַוונט אין דעם טראַכטן פֿון די רעליגיעזע שיכטן פֿון טשעכאָסלאָוואַקישן ייִדנטום איז קלאָר אַז די רעליגיעזע יוגנט קאָן זיך אויסלערנען אַ פֿאַך אָדער לאַנדווירטשאַפֿטלעכע אַרבעט נאָר אין די ראַמען פֿון אַ ישיבֿה [אונטערגעשטראָכן פֿון מיר]... די אַקטועלע פּראָבלעם פֿאַר וועלכער די טשעכאָסלאָוואַקישע ישיבֿה איז אַוועקגעשטעלט בײַ הײַנטיקן טאָג, האָט אָבער ניט נאָר אַ סאָציאַלן אַספּעקט, נאָר אויך אַ גײַסטיקן אַספּעקט. די הײַנטיקע ישיבֿות זײַנען ניט אין הסכּם מיט די פֿאָדערונגען פֿונעם ייִדיש־נאַציאָנאַלן לעבן. אַחוץ דעם אַלטן תּלמוד ווערן אַנדערע ענינים אין די ישיבֿות ניט גע־לערנט. אונדזער ישיבֿה ווײַזט דעריבער אָן אַ נייטיק געוואָרענעם נײַעם דרך, וואָרעם זי נעמט אַרײַן אין איר פּראָגראַם סײַ האַנטווערק און לאַנדווירטשאַפֿטלעכע אויסבילדונג, סײַ תּלמוד, סײַ דעם לימוד עבֿרית בעבֿרית, תּנ״ך, ייִדישע געשיכטע און וועלטלעכע בילדונג. מיר האָבן ביז איצט געהאַט שווערקייטן צו רעאַליזירן אונדזער פּלאַן, מחמת מיר האָבן געגלייבט אַז מען מוז האָבן אייגענע וואַרשטאַטן. דאָס איז אָבער פֿאַרבונדן מיט גרויסע קאַפּיטאַל־אינוועסטיציעס און געלט איז אוממעגלעך צו שאַפֿן. זײַנען מיר דערפֿאַר געקומען צום באַשלוס אײַנצושטעלן אין ישיבֿה־בנין אַן אינטערנאַט פֿאַר די תּלמידים. די פּראָדוקטיווע אויסבילדונג ווערט געפֿירט אין וואַרשטאַטן פֿון פֿאַרשיידענע מײַסטערס וואָס זײַנען אונדז רעקאָמענדירט געוואָרן און אויף לאַנדווירטשאַפֿטלעכע גיטער דורך עקספּערטן אין דעם פֿאַך. דער אינטערנאַט איז אויסגעבויט לויט אַלע פּרינציפּן פֿון היגיענע. די שלאָפֿצימערן זײַנען ליכטיק, פֿאַראַן אַ באַזונ־דערער וואַשצימער, מיר האָבן אַ קיך, אַן עסצימער, אַ חדר פֿאַר לערנען און דאַווענען. ס׳פֿעלן נאָך טישן, גימנאַסטישע מכשירים און אַ ביבליאָטעק.

די פּראָגראַמאַטישע דערקלערונג פֿון די גרינדערס פֿון דער תּורה ועבֿודה־ישיבֿה אין הלאָהאָוועץ איז אַ צײַט־דאָקומענט אין אמתן זינען פֿון וואָרט. ער אַנטפּלעקט פֿאַר אונדז אַ בילד פֿון די קולטורעל רעליגיעזע שטימונגען און די סאָציאַל־עקאָנאָמישע באַדינגונגען פֿון דעם לעבן פֿון די אָרטאָדאָקסישע ייִדן אין סלאָוואַקײַ ערבֿ דער צווייטער וועלט־מלחמה. מען קען זאָגן, אַז אין אַ סך קרײַזן פֿון די סלאָוואַקישע ייִדן האָט מען דערפֿילט אַז די אַלטע ישיבֿה מיט תּלמוד ווי דעם איינציקן אָדער עיקר־לימוד אין דער פּראָגראַם איז מער ניט צוגעפּאַסט צו די מאָדערנע פֿאָדערונגען פֿון דער צײַט. די רעליגיעזע יוגנט מוז טראַכטן ווי אַזוי זיך אײַנצואָרדענען אין לעבן. אָבער אַזוי ווי די אַלטע פּרנסה פֿון מיסחר איז אומזיכער מחמת די נײַע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע באַדינגונגען אין די מיזרח־אייראָפּעיִשע לענדער אין דעם צווישן־מלחמות־פּעריאָד, מוז די יוגנט טראַכטן וועגן אויסלערנען אַ פֿאַך, כּדי צו פֿאַרדינען דאָס טעגלעכע ברויט דורך האַנטווערק און אינדוסטריע. די יוגנט מוז זיך אויך רעכענען מיט די נאַציאָנאַלע אַספּיראַציעס אין ייִדישן לעבן, מיט ארץ־ישׂראל און מיט אויסוואַנדערן מעבֿר לים.

דער עקספּערימענט אין דעם סלאָוואַקישן שטעטל הלאָהאָוועץ איז אָבער ניט געווען גאַנץ נײַ, אויב מיר דערמאָנען די בית שמואל־ישיבֿה אין וואַרשע און די אָקאָרשט באַהאַנדלטע ישיבֿות אין רומעניע.

אין מאַרץ 1938 האָט די הלאָהאָוועצער ישיבֿה געהאַט 26 תּלמידים. זיי האָבן געלערנט פֿאַרשיידענע פֿאַכן, דהײַנו: גערטנערײַ, שלאָסערײַ, אויטאָ־מעכאַניק, ראַדיאָ־אינסטאַלאַציע, שנײַדערײַ, סטאָלערײַ, קירזשנערײַ און דענטיסטיק פֿון 10 אין דער פֿרי ביז 7 אין אָוונט. אָבער 6 אַזייגער אין דער פֿרי זײַנען אַלע תּלמידים געווען פֿאַרזאַמלט בײַם מוסר לערנען. מסילת ישרים איז גראָד פֿאַר־ענדיקט געוואָרן און מען האָט זיך געגרייט איבערצוגיין צום חובֿת הלבֿבֿות. דערנאָך איז געווען אַ שיעור אין מסכתּא ברכות. די וואָס האָבן שוין געהאַלטן ווײַטער, האָבן געלערנט ביצה מיט תּוספֿות. פֿרײַטאָג, שבת און זונטאָג האָט מען געלערנט תּנך, דיקדוק, העברעיִשע ליטעראַטור.

דער געזונט־מצבֿ אין די ישיבֿות

דער דריטער פּראָגראַמאַטישער פּונקט אין פּראָפֿעסאָר כאַווקינס צוואה האָט געהאַט צו טאָן מיט דער זאָרג פֿאַר דעם מאַטעריעלן צושטאַנד פֿון די ישיבֿות, פֿאַר זייערע בנינים, פֿאַר זייער ריינקייט, באַשפּײַזונג און באַקליידונג און די זאָרג פֿאַרן געזונט פֿון די בחורים. כאַווקין האָט געמוזט האָבן געהערט פֿון די פֿיזישע ליידן פֿון די בחורים אין די אַמאָליקע יאָרן, און פֿון זייער עסן טעג. ער האָט אַליין געזען די שרעקלעכע אָרעמקייט, דעם עיפּוש, דעם שמוץ אין וואַרשעווער ישיבֿות וואָס ער האָט באַזוכט פּערזענלעך אין די 20ער יאָרן. אין די ישיבֿות אין דער פּראָווינץ, אין די קלאַסישע ישיבֿות אין ליטע און אויף די מיזרח־קרעסן אין פּוילן איז די לאַגע געווען אַ סך בעסער, הגם אין 1931 האָט זיך למשל די קאַמענעצער ישיבֿה נאָך אַלץ געפֿונען אין אַן אַלטן האַלב חרובֿן בית־מדרש, און ס׳איז ניט צו פֿאַרשטיין ווי אַזוי העכער 200 בחורים האָבן דאָרט געקענט לערנען די גאַנצע צײַט און זײַן אַלע פֿאַרזאַמלט בײַ דעם שיעור פֿון דעם ראָש־הישיבֿה. שפּעטער איז צום טייל מיט דער הילף פֿון דער כאַווקין־פֿונדאַציע אויפֿגעבויט געוואָרן אַ ישיבֿה־בנין. די אוממעגלעכע היגיענישע באַדינגונגען האָבן זיך ממש געבעטן אויסבעסערונגען, רעפֿאָרמען, נײַע אײַנריכטונגען. און אויף דעם געביט זײַנען געשען אין אַ געוויסן זינען וווּנדער אין די יאָרן צווישן די צוויי וועלט־מלחמות. ס׳זײַנען אויפֿגעבויט געוואָרן אַ סך בנינים מיט ליכטיקע, גרויסע לערנזאַלן, מען האָט אײַנגעאָרדנט ריינע קיכן און ספּעציעלע חדרים, וווּ די בחורים האָבן באַקומען זייערע טעגלעכע מאָלצײַטן, מען האָט געזאָרגט פֿאַר סאַניטאַרע אינסטיטוציעס, פֿאַר עלעקטריש ליכט, מען האָט געדונגען צי־מערן פֿאַר די בחורים. ישיבֿות האָבן זיך געבויט אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה ביז כּמעט האַרט פֿאַר דער צווייטער מלחמה אין צענדלינגער ערטער — אין טעלדז, סלאָבאָדקע, פּאָנעוועזש, ביאַליסטאָק, פּינסק, מעזריטש, קלעצק, לובלין, קרעמעניעץ, אייבער־ווישאָ און אין אַנדערע ערטער. מען האָט אויך געזאָרגט פֿאַר מעדיצינישער הילף. דאָס אַלץ איז געווען אַ גוואַלדיקער סאָציאַלער אויפֿטו. די ישיבֿה־אַדמיניסטראַציעס האָבן מאָביליזירט אָרטיקע מיטלען, דערגרייכט גרויסע סובווענצן בײַם דזשאָינט און אַנדערע אויסלענדישע אינסטיטוציעס, בײַ יחידים און קהילות אין אַמעריקע און דרום־אַפֿריקע. די

כאָוקין־פֿונדאַציע האָט ניט ווייניק בײַגעטראָגן צו מאַכן דאָס לערנען און לעבן אין די ישיבֿות גרינגער.

ישיבֿה־אָרגאַניזאַציעס

די אַלע דערגרייכונגען זײַנען מעגלעך געוואָרן אויך דורך דעם וואָס ס׳האָבן זיך פֿאַרמירט די ישיבֿה־אָרגאַניזאַציעס אין די פֿאַרשיידענע לענדער אין מיזרח־איראָפּע. דאָס איז אַן אינטערעסאַנטער קאַפּיטל פֿאַר זיך וואָס פֿאַרדינט דאָ באַרירט צו ווערן.

פּוילן

אין פּוילן האָט געשפּילט די גרעסטע ראָלע דער וועד־הישיבֿות אין ווילנע אונטער דער פֿירונג פֿון הרב חיים עוזר גראָדזענסקי און דעם חפֿץ חיים. דער וועד־הישיבֿות האָט אַרומגענומען די מערסטע ישיבֿות אין די מיזרח־געביטן פֿון פּוילן, דהיינו די ישיבֿות אין וואַלאָזשין, די מיר, ראַדון, גראָדנע, ראַמיגלעס אין ווילנע, לאָמזע, באַראַנאָוויטש (אוהל תורה), בריסק, קאַמענעץ, סלאָנים, ראָוונע, לויצק, קאָברין, קאַרעץ און אַ סך קליינע ישיבֿות. ווי מען זעט פֿון דער דאָזיקער רשימה זײַנען אין דעם וועד־הישיבֿות געווען פֿאַרטרעטן די גרעסטע פּוילישע ישיבֿות פֿון דעם פּעריאָד. זיי האָבן כּמעט אַלע אַ לאַנגע געשיכטע און זײַנען באַרימט אין דער אָרטאָדאָקסישער וועלט. צוזאַמען האָט דער וועד־הישיבֿות אַרײַנגענומען אין זיך 78 ישיבֿות מיט אַן ערך 6,000 תלמידים. די גרעסטע צאָל תלמידים האָבן אין 1938 פֿאַרמאָגט די ישיבֿות אין דער מיר (אַרום 400), קאָמעי־נעץ (310), באַראַנאָוויטש (282), קלעצק (260), לאָמזע (242), סלאָנים (208). וועגן די אַנדערע גרעסערע ישיבֿות האָבן מיר ניט קיין גענויע ציפֿער.

אין די צענטראַלע און דרומדיקע פּוילישע פּראָווינצן איז געווען פֿאַרשפּרייט נאָך אַ גרעסערע צאָל ישיבֿות, דאָס רובֿ פֿון זיי קליינע (ישיבֿות קטנות). צוזאַמען אַ 130 מיט אַן ערך 12,000 תלמידים. זיי זײַנען געשטאַנען אונטער דער פֿירער־שאַפֿט פֿון דער חורבֿ־אָרגאַניזאַציע אין וואַרשע, די שטאַרקסטע אָרטאָדאָקסישע שול־אָרגאַניזאַציע אין פּוילן אין די צווישן־מלחמות־יאָרן. חורבֿ האָט געהאַט אונטער זיך אַחוץ די 130 ישיבֿות 360 חדרים און תלמוד־תּורות.[14]

אַ באַזונדער גרופּע ישיבֿות, הגם ניט אַזוי צענטראַל אָרגאַניזירט, איז געווען די גרופּע פֿון נאָוואָרעדקער (נאָוואָגרודעק) ישיבֿות. דאָרט איז געגרינדעט געוואָרן אין 1890 אַ ישיבֿה פֿון אַ באַזונדערן טיפּ, זייער נאָענט צו די ישיבֿות פֿון די מוסר־ניקעס וואָס זײַנען אָנטשטאַנען אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 19טן יאָרהונדערט אונטער דער השפּעה פֿון ר׳ ישׂראל סאַלאַנטער (ליפּקין). ר׳ יוסף יוזל הורוויץ, דער גרינדער פֿון דער נאָוואָרעדקער ישיבֿה, איז טאַקע געווען אַ תלמיד פֿון ר׳ איצעלע בלאָזער, אַ תלמיד מובֿהק פֿון ר׳ ישׂראל סאַלאַנטער. נאָך אים איז די ישיבֿה אין נאָוואָרעדאָק אָנגעגרופֿן געוואָרן בית יוסף־ישיבֿה. מיר האָבן שוין אויבן

[14] Nathan Eck, "The Educational Institutions of Polish Jewry (1921-1934)," *Jewish Social Studies*, vol. IX, no. 1 (January 1947), p. 21.

דערמאָנט די וואַנדערונגען פֿון די בית יוספֿניקעס. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן די בית יוסף־ישיבֿות זיך שטאַרק פֿאַרשפּרייט אין פּוילן (און אויך אין לעטלאַנד). ס׳זײַנען אויסגעוואַקסן אַרום 60 בית יוסף־ישיבֿות מיט אַן ערך 4,000 תּלמידים. ווי שוין געזאָגט זײַנען די ישיבֿות ניט געווען אַזוי צענטראַל אַרגאַניזירט ווי למשל דער וועד־הישיבֿות אין ווילנע און די ישיבֿות פֿון דעם חורב־פֿאַרבאַנד. יעדער בית יוסף־ישיבֿה האָט זיך באַמיט אײַנצוואָרדענען נאָך איר אייגענעם ווילן און געזאָרגט פֿינאַנציעל פֿאַר זיך. אָבער דאָך זײַנען געווען 5 צענטערס פֿון בית יוסף־ישיבֿות, 4 אין פּוילן און איין צענטער אין דווינסק פֿאַר די לעטלענדישע ישיבֿות. די צענטערס אין פּוילן זײַנען געווען אין ביאַליסטאָק, וואַרשע, מעזריטש און פּינסק.[15] יעדער צענטער פֿלעגט רעקאָמענדירן די ראַשי־ישיבֿות און אָנדערן לערן־פּערסאָנאַל.

די ליובאַוויטשער ישיבֿות אין פּוילן זײַנען אין דער עפּאָכע צווישן די צוויי וועלט־מלחמות געווען אַ גרופּע פֿאַר זיך. אין 1920 איז אין וואַרשע אויפֿגעקומען אַ צענטראַלע ליובאַוויטשער ישיבֿה אונטער דעם נאָמען „תּומכי תּמימים״ (זי האָט געציילט 400 תּלמידים) וואָס איז שפּעטער, אין די 30ער יאָרן, אַריבערגע־טראָגן געוואָרן קיין אַטוואָצק. אָבוץ דעם זײַנען אויפֿגעקומען אָנדערע ישיבֿות אין ווילנע, לאָדזש, לעמבערג, כעלעם און קאַלושין, מיט אַ קלענערער צאָל תּלמידים.

אַ באַזונדערן טיפּ ישיבֿות־אַרגאַניזאַציע האָט פֿאַרגעשטעלט מיט זיך דער מרכז־הישיבֿות בײַ דער הסתּדרות „יבֿנה״ אין וואַרשע. די אויפֿגאַבע פֿון מרכז איז באַשטאַנען ניט אין דער זאָרג פֿאַרן קיום פֿון יעדער ישיבֿה באַזונדער, נאָר אין העלפֿן די יונגע־לײַט בשעת זייער לערנען אין די ישיבֿות, אָבער דער עיקר די וואָס האָבן דאָרט פֿאַרענדיקט זייער לימוד. געווײַנטלעך פֿלעגן קראַנקע בחורים פֿאַרן זיך הײַלן קיין וואַרשע וואָס האָט וויי די הויפּטשטאָט פֿון לאַנד געהאָט גוטע דאָקטוירים. דער מרכז־הישיבֿות האָט זיי מאָטעריעל געשטיצט אין דעם פּרט. נאָך וויכטיקער איז געווען די הילף וואָס דער מרכז־הישיבֿות האָט געגעבן די יונגע־לײַט וואָס האָבן פֿאַרענדיקט אַ ישיבֿה און געזומען זוכן פּרנסה. דער מרכז האָט זיי געהאָלפֿן אײַנאָרדענען זיך וויי רבנים, מוהלים, שוחטים און לערערס. ווײַטער האָט דער מרכז פֿאַרשאַפֿט מעגלעכקייטן די וואָס האָבן ניט געהאָט קיין האַפֿענונג אויף רבנות און זײַנען געווען מסוגל זיך אויסצולערנען אַ מלאָכה אָדער אַ סוחרישן פֿאַך. דער מרכז האָט געהאָלפֿן בײַם אויסוואַנדערן מעבֿר לים, דער עיקר קיין ארץ־ישׂראל, האָט געגעבן די בחורים מעדיציניש הילף

---

[15] די פּינסקער בית יוסף־ישיבֿה האָט געגרינדעט עלף ישיבֿות קטנות אין פֿאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך ניט נאָר אין פּינסקער געגנט אַליין נאָר אויך אין ווײַטער ליגנדיקע פּוילישע פּראָווינצן. מיר האַלטן פֿאַר נייטיק אויסצורעכענען די עלף ישיבֿות, ווײַל דאָס וועזט אַן אויף די עקספּאַנסיע־טענדענצן פֿון דער בית יוסף־באַוועגונג. די 11 ישיבֿות קטנות, וואָס זײַנען געווען אונטער דער גײַסטיקער השפּעה פֿון פּינסקער בית יוסף־ישיבֿה זײַנען געווען: 1) פּרוזשענע, 2) יאַנאָוו פּאָדלעסקי, 3) דאָוויד־האָראָדאָק (פּאָדלעסיע), 4) דובראָווע (פּאָ־לעסיע), 5) טוטשין (וואָלין), 6) לידע (ווילנער וואָיעוואָדשאַפֿט), 7) פּאָטשאַיעוו (וואָלין), וואָס האָט געשמט אַ מאָל מיט דעם פּאָטשאַיעווער פּראָוואָסלאַווענעם קלויסטער, 8) וולאַדימיראָוועץ (וואָלין), 9) סאַמבאָר (גאַליציע), 10) קאַלוש (גאַליציע), 11) אַזשאַראָוו (קעלצער וואָיעוואָדשאַפֿט).

אאַז״וו. דער בודזשעט פֿון דעם מרכז איז געווען אַ באַשיידענער. אין 1938 האָט ער באַטראָפֿן אין גאַנצן 14,712 זלאָטעס — אָבער פֿון דעסט וועגן האָט דער מרכז־הישיבֿות באַוויזן צו העלפֿן אַ סך יונגע־לײַט פֿון די 7,000 ישיבֿה־בחורים אין די פֿאַרשיידענע ישיבֿות, לויט די ציפֿער וואָס ער גיט אָן. אַגב וויסן מיר ניט, ווי אַזוי דער מרכז־הישיבֿות איז דערגאַנגען צו דער ציפֿער 7,000.

ווי מען קען זען פֿון דעם איבערבליק זײַנען דאָס רובֿ ישיבֿות אין פּוילן אין דעם צווישן־מלחמות־פּעריאָד געווען אײַנגעשלאָסן אין די ראָמען פֿון צענטראַלע אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געאַרגט פֿאַר דעם מצב פֿון יעדער ישיבֿה און געזאָמלט פֿאַנדן כּדי צו פֿאַרטיילן זיי סײַ פֿאַר נאָרמאַלע בודזשעטן, סײַ פֿאַר באַזונדערע הצטרכותן פֿון די איינצלנע ישיבֿות. אַזוי למשל האָט דער וועד־הישיבֿות אין ווילנע דורכגעפֿירט זאָמל־אַקציעס אין פּוילן גופֿא און אין אויסלאַנד פֿאַר די ישיבֿות אין זײַן רשות. די כאָוקין־פֿונדאַציע פֿלעגט אין פֿאַרשיידענע יאָרן אָסיג־נירן באַשטימטע סומעס פֿאַר קראַנקע בחורים, וואָס מען האָט זיי זומערצײַט געשיקט זיך אָפּרוען אָדער היילן אין היילערטער. דער וועד־הישיבֿות פֿלעגט באַקומען דעם סכום געלט און האָט עס פֿאַרטיילט צווישן איינצלנע ישיבֿות.

קליין איז געווען די צאָל ישיבֿות וואָס זײַנען ניט אַרײַן אין אַרגאַניזאַציעס און זײַנען אָזוי צו זאָגן געווען אַנגעוויזן אויף אייגענע כּוחות. דאָס זײַנען געווען די ישיבֿות „מתיבֿתא גבֿוה״ און „תּורת חיים״ אין וואַרשע און די „ישיבֿת חכמי לובלין״. די לעצטע האָט זוכה געווען צו האָבן אין איר שפּיץ אָנ שטאַרקע פֿירער־פּערזענלעכקייט ווי רבי מאיר שפּירא. ס׳איז געווען אַנצוווײַזן אויף דעם אָ רבי מאיר שפּירא ע״ה האָט געזאָמלט פֿאַר דעם בנין פֿון זײַן ישיבֿה 60,000 דאָלאָר אין אויסלאַנד און 300,000 זלאָטעס אין פּוילן.[16]

ל י ט ע

אין דער רעפּובליק ליטע זײַנען אַלע ישיבֿות, אָחוץ די דרײַ גרעסטע, אין טעלזן (עץ חיים), סלאָבאָדקע (כּנסת ישׂראל) און פּאָנעוועזש (אהל תּורה), געווען פֿאַרבונדן אין אַ „וועד־הישיבֿות התּיכונות והקטנות על יד אַגודת הרבנים בליטא״. אין דער אַרגאַניזאַציע זײַנען שפּעטער אויך אַרײַן די מכינות פֿון די דרײַ גרויסע ישיבֿות, טעלזן, סלאָבאָדקע, פּאָנעוועזש. צום אַנהייב 1939 האָט דער וועד אַרומגענומען 13 ישיבֿות. מיר רעכענען זיי אויס באַזונדער: די מכינה אין טעלזן (200 תּלמידים), די מכינה אהל תּורה אין פּאָנעוועזש (175), אור תּורה אין קעלעם (100), אור תּורה אין ווילקאָמיר (100), עץ חיים אין ראָקישאָק, אור ישׂראל אין סלאָבאָדקע (די מכינה פֿאַר דער כּנסת ישׂראל־ישיבֿה, 70), אהל משה אין סלאָבאָדקע (100), עץ חיים אין קאָוונע, עטרת צבי אין קאָוונע, אור נוגה אין יאָנעווע. דערצו קומען נאָך צו דרײַ קליינע ישיבֿות אין באַלטרימאָנץ, טאָוריג און גאָרזד.

---

[16] זען עק, דצ״וו, ז׳ 23. פֿאַרגלײַך אויך די ליטעראַטור אין דער פּוילישער שפּראַך וועגן דער לובלינער ישיבֿה, וואָס עק ציטירט אויף ז׳ 24.

רומעניע

אַ היפּשע צאָל ישיבֿות זײַנען אויך געווען אין טראַנסילוואַניע. די אָרטאָ־דאָקסישע צענטראַלע אין דער שטאָט בעסטערטשע האָט געהאַט די פֿירונג איבער 30 ישיבֿות אין דער פֿראָווינץ.

טשעכאָסלאָוואַקיי

אַ גרויסער טייל פֿון די ישיבֿות אין טשעכאָסלאָוואַקיי האָט זיך געפֿונען אין די אַמאָליקע אונגעריש טעריטאָריעס וואָס זײַנען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה געוואָרן סלאָוואַקיש. אָט די ישיבֿות זײַנען געווען אין רשות פֿון דעם פֿאָר־אײַן „מחזיקי ישיבֿות" בײַ דער אָרטאָדאָקסישער סלאָוואַקישער צענטראַלע אין פּרעשבורג (בראַטיסלאַוואַ). אָבער אַ דאַנק די פּאָליטישע איבערקערענישן אַנהייב 1939 איז דער דרום־טייל פֿון סלאָוואַקיי ווידער געווארן אונגעריש. בײַ דער געלעגנהייט זײַנען עטלעכע ישיבֿות, אין שוראַן און הלאָאַוועץ, וועגן וועלכע מיר האָבן געריידט באַזונדער, אין גאַנצן אָפּגעמעקט געווארן, בשעת אַנדערע ישיבֿות זײַנען ווידער אַריין אין פֿאַרבאַנד פֿון די אונגערישע ישיבֿות.

אונגערן

אונגערן איז תּמיד געווען אַ קלאַסיש לאַנד פֿון ישיבֿות. אַנהייב 1939 האָט אונגערן געהאַט 61 ישיבֿות אונטער דער צענטראַלער פֿירונג פֿון אָרטאָדאָקסישן ביורא אין בודאַפּעשט. אַ סך פֿון זיי זײַנען געווען גאָר קלײַנע מיט 30 בחורים און נאָך וויניקער, טייל מאָל אַפֿילו ביז 3 תּלמידים. די גרעסטע אונגערישע ישיבֿות צו יענער צײַט, סײַ לויט דער צאָל בחורים, סײַ לויט זייער געשיכטע און דעם אָנזען פֿון די ראָשי־ישיבֿות, האָבן עקסיסטירט אין מונקאַטש (250 בחורים) אונטער דער השגחה פֿון באַקאַנטן מונקאַטשער רבין שפּירא, אין פּאַפּא (204), אין דאָנא־שער דאָהעלי אָדער דונײַסקא סטרעדאַ (151), אונגוואָר אָדער אוזשהאָראָד (139), כוסט (119), גאַלאַנטאַ (105). די צאָל בחורים אין אַלע 61 אונגערישע ישיבֿות האָט אויסגעמאַכט סוף אויגוסט 1939, דאָס הייסט פֿאַר דעם אויסברעך פֿון דער מלחמה — 2,423.

צו די אונגערישע ישיבֿות לויטן גײַסט און מעטאָד פֿון זייער לימוד מוז מען נאָך צורעכענען די ישיבֿות אין דעם אַזוי גערופֿענעם בורגנלאַנד, פֿון וועלכן ס׳מוז באַזונדער דערמאָנט ווערן די ישיבֿה אין אײַזענשטאָט, געגרינדעט אין 1851 פֿון דעם באַקאַנטן ישׂראל הילדעסהײַמער, ווו הונדערטער יונגע־לײַט פֿון אונ־גערן און דײַטשלאַנד האָבן שטודירט תּלמוד און פּוסקים. די ישיבֿה אין מאַטערס־דאָרף, אין בורגנלאַנד, וואָס איז געגרינדעט געווארן נאָך אין 1794, האָט אויך געהאַט אַ שם אין פֿאַרלויף פֿון אַ סך יאָרן.

די חתם־סופֿרי־ישיבֿה אין פּרעשבורג

אָבער די גרעסטע ישיבֿה אין צענטראַל־איראָפּע איז געווען די פּרעשבור־גער „חתם־סופֿר־ישיבֿה" אָדער „ישיבֿה הרמה דק״ק פ״ב יע״א", וואָס איז ג׳ע־

גרינדעט געוואָרן אין 1764 פֿון דעם הויפּט־רבֿ פֿון דער שטאָט ר׳ מאיר באַרבי און האָט זיך קונה שם געווען זינט דעם אָנהייב פֿון 19טן יאָרהונדערט אונטער דער פֿירונג פֿון דעם באַרימטן משה סופֿר. דאָס וואָס וואָלאָזשין און די מיר האָבן באַ־טײַט פֿאַרן ישיבֿה־לעבן אין מיזרח־אייראָפּע, האָבן פּרעשבורג, ליסע און פּויזן באַטײַט פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון ישיבֿה־לימוד אין צענטראַל־אייראָפּע. די פּרעשבורגער ישיבֿה איז געווען אַוועקגעשטעלט גוט אין פּעדאַגאָגישן און אַד־מיניסטראַטיוו־אָרגאַניזאַטאָרישן פּרט. מען האָט געקענט זען אין פֿלוג בײַ אַ באַ־זוך אין דער ישיבֿה אַז אַ יאָרן לאַנגע טראַדיציע און דערפֿאַרונג האָבן געשאַפֿן אַן אינסטיטוציע פֿון אַ באַזונדערן טיפּ. ר׳ משה סופֿר איז געווען אַ שׂונא פֿון פּילפּול און אַזוי איז דאָס פֿאַרבליבן אין דער פּרעשבורגער ישיבֿה. זי איז געווען איינע פֿון די פֿעסטונגען פֿון אָרטאָדאָקסיע און קעגן וועלטלעכער דערציִונג. דער־בײַ האָבן אָבער די פּרעשבורגער בחורים זיך געקליידט לויטן אייראָפּעיִשן שניט, אין דער צײַט ווען די בחורים אין די מיזרח־אייראָפּעיִשע ישיבֿות זײַנען נאָך געווען ווײַט דערפֿון. אמת, אין דער צײַט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אויך אין די מיזרח־אייראָפּעיִשע ישיבֿות אַ סך געביטן אין דעם פּרט.

די סאָציאַלע אינסטיטוציעס פֿון דער פּרעשבורגער ישיבֿה פֿאַרדינען פֿאַר־צייכנט צו ווערן. די ישיבֿה־קיך, די מענזאַ, ווי די אונגערישע ישיבֿות האָבן אָנ־גערופֿן די אינסטיטוציע, אין פּרעשבורג האָט געגעבן 147 בחורים די דרײַ טעגלעכע מאָלצײַטן. 95 בחורים האָבן אויך באַקומען יעדן חודש אַ סומע צו באַצאָלן פֿאַר זייערע צימערן. די ישיבֿה האָט געהאַט אײַנגעאָרדנט אַ חבֿרה „משׂכּיל אל דל״ פֿון און פֿאַר די בחורים, וואָס האָט אַרויסגעהאָלפֿן קראַנקע. די חבֿרה „מלביש ערומים״ פֿון די ישיבֿה־בחורים האָט געזאָרגט פֿאַר באַקליידונג פֿון פֿאַריתומטע בחורים. די „חבֿרה לחם״ האָט באַזאָרגט אַ טעגלעכן ברויט־צוגאָב פֿאַר די בחורים. די חבֿרה „קופּת הלוואה״ האָט געגעבן גמילות חסדים צו בחורים אין נויט. (איך האָב מיך אויך אָנגעשטויסן אויף אַזאַ אינסטיטוציע אין פּוילישע ישיבֿות, ווי למשל אין דער חפֿץ חיים־ישיבֿה אין ראַדון.) די חבֿרה „תּפֿארת שבת״ אין פּרעשבורג איז געווען אַ מין סעמינאַר פֿאַר אַ ברייטערן ייִדישן עולם. די עטלעכע בחורים האָבן יעדן שבת געהאַלטן הלכה־רעפֿעראַטן פֿאַר דעם עולם פֿון אינטערעסירטע בעלי־בתּים בײַם בײַ זײַן פֿון די ישיבֿה־לערערס. די חבֿרה „עטרת בחורים״ האָט אַראַנזשירט וועכנטלעכע פֿאָרטראָגן איבער אַקטועלע פֿראַגעס, דער עיקר וועגן חינוך און פֿילאָסאָפֿיש עטישע פּראָבלעמען.

די ביבליאָטעק אין דער פּרעשבורגער ישיבֿה האָט געהאַט אין 1938 2,778 בענד און צוויי גרויסע לייען־חדרים. אַזעלכע ישיבֿה־ביבליאָטעקן זײַנען אין פּוילן געווען אין דער מיר און לובלין.

ס׳איז מיר ניט מער אויסגעקומען זיך צו באַקענען מיט נאָך אַן אונגערישער ישיבֿה וואָס האָט געשפּילט אַ ראָלע אין 19טן יאָרהונדערט. דאָס איז געווען די ישיבֿה אין הונסדאָרף (הונפֿאַלוואַ) אין דער קאַרפּאַטן־געגנט. איר גרינדער שמואל ראָזנבערג איז געווען אַ תּלמיד פֿון משה סופֿר. די ישיבֿה האָט געצויגן

צו זיך אין אַמאָליקע יאָרן הונדערטער בחורים פֿון פֿאַרשיידענע לענדער. זי האָט אויפֿגעהערט צו עקסיסטירן אין 1928.

לערן־פּערסאָנאַל אין די ישיבֿות

מיר האָבן נאָר וואָס געבראַכט אַ ריי ציפֿער וועגן דער צאָל בחורים אין פֿאַר־שיידענע ישיבֿות אין דער צײַט פֿון צווישן די צוויי וועלט־מלחמות. די סטאַ־טיסטיק איז ניט פֿול און ניט תּמיד גענוי אָבער זי גיט אַ געוויסע פֿאָרשטעלֿונג וועגן דער צאָל בחורים. אויב די סטאַטיסטיק פֿון די בחורים איז ניט קאָמפּלעט, זײַנען די ציפֿער וואָס שייך דעם לערן־פּערסאָנאַל, וועגן די משגיחים, סעקרעטאַרן און אַנדערע אָנגעשטעלטע אין די ישיבֿות, נאָך ווייניקער גענוי באַקאַנט. דער לערן־פּערסאָנאַל איז געווען בכלל קליין. אַ פּאָר בײַשפּילן באַווײַזן דאָס: די פּרעשבורגער ישיבֿה (179 תּלמידים) האָט געהאַט אין 1938 (דאָס רובֿ ציפֿער באַציִען זיך אויף יענעם יאָר אָדער 1939), אַחוץ דעם ראָש־ישיבֿה, 3 לערערס, די קעלֿעמער ישיבֿה אין לֿיטע (100 תּלמידים) — 2 לערערס, אין דער ישיבֿה גדולה אין פּאָנעוועזש (171 תּלמידים) — 3 לערערס און אַ משגיח, אין לאָמזע (242 תּלמידים) — 7 מיט די ראָשי־ישיבֿות און משגיחים, אין דער מירער ישיבֿה (403 תּלמידים) — 3 ראָשי־ישיבֿות און אַ משגיח, אין באַראַנאָוויטש (אהל תּורה) (282 תּלמידים) — 5 לערערס, אין דער בית־יוסף־ישיבֿה אין פּינסק (200 תּלמידים) — 4 לערערס, אין סלאָנים (200 תּלמידים) — 5 לערערס. דורכשניטלעך האָט אַ גרויסע ישיבֿה געהאַט 5 לֿערערס, אַ מיטעלע און קלֿיינע ישיבֿה — 3 לֿערערס. די קליינע צאָל לערערס דערקלערט זיך דערמיט וואָס די ישיבֿות האָבן על פּי רובֿ ניט געהאַט קיין קלאַסן. די בחורים האָבן געלֿערנט יעדער פֿאַר זיך אָדער אין צווייען און אין קלֿענערע גרופּעס. צו די שיעורים האָבן אַלע בחורים זיך פֿאַרזאַמלט. די שיעורים האָבן געלֿייענט די ראָשי־ישיבֿות, די אַנדערע לערערס האָבן זיך געפֿונען אין די זאַלן אָדער חדרים, ווו די בחורים האָבן געלֿערנט און האָבן געהאָלֿפֿן בײַם מסביר זײַן אַ שווערן ענין.

נאָך דעם ראָש־ישיבֿה האָט דער משגיח געהאַט די גרעסטע מאַכט אין דער ישיבֿה. ער איז געווען דער פֿאַרוואַלֿטער, דער אַדמיניסטראַטאָר און וואָס מען רופֿט אָן אין אַמעריקאַנער קאַלעדזשן דער דין פֿון די תּלמידים. שפּעטער זײַנען אין אַ צאָל ישיבֿות געווען צוויי משגיחים, אַן אַדמיניסטראַטיווער משגיח[17] און אַ משגיח רוחני, אַ גײַסטיקער משגיח. אָט דער משגיח איז אָפֿט געווען די טרײַבקראַפֿט אין ישיבֿה־לעבן. ער האָט געפֿירט די מוסר־שעהען נאָך מעריבֿ דאַווענען און האָט טאַקע געהייסן דער בעל־מוסר, ער איז געווען דער אמתער מחנך און געהאַט אַ גרויסע מאָראַלישע השפּעה אויף די בחורים. צו אים האָבן זיי זיך צוגעהערט און ער איז געווען דער פּוסק אַחרון אין אַלֿע ישיבֿה־ענינים.

---

[17] וועגן דעם משגיח אין די אַמאָליקע יאָרן זײַנען די באַריכטן און מיינונגען געווען פֿאַרשיידן. אין דעם אויבן ציטירטן אַרטיקל וועגן ישיבֿות אין רוסלאַנד, אין דער יעווריי־סקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ באַנד VIII, ווערט דערציילט אַז די משגיחים פֿלעגן שלעכט באַהאַנדלען די בחורים און פֿלעגן זיי אַ מאָל פּשוט שלאָגן. שפּעטער האָט זיך די סיטואַציע געבעסערט.

די מירער ישיבֿה האָט געהאַט אַן אינטערעסאַנטע פּערזענלעכקייט, ר׳ ירוחם לוואָוויטש, פֿאַר אַ משגיח. ער איז געווען דער גייסטיקער מנהל פֿון די מירער ישיבֿה-לייט און איז געווען זייער באַליבט. זײַן פּטירה אין 1936 איז געווען אַ גרויסער מאַראַלישער אָנווער אין דער מיר. די אָנדערע ישיבֿות האָבן אויך געלייגט אַ סך אָכט אויף משגיחים רוחניים מיט הויכע קוואַליפֿיקאַציעס אין ווײַסן און מאַראַל.

ישיבֿה-בודזשעטן

ווי אַזוי זײַנען אויסגעהאַלטן געווארן די ישיבֿות? וואָסערע הכנסה-קוואַלן האָבן די ישיבֿות געהאַט? ווי אַזוי האָבן אויסגעזען זייערע בודזשעטן?

איך גלייב אַז עטלעכע בודזשעטן פֿון אַ גרויסער, אַ מיטעלער און אַ קליינער ישיבֿה אין די פֿאַרשיידענע לענדער וועלן געבן אַ באַגריף פֿון די פֿינאַנציעלע באַדערפֿענישן פֿון די אָנשטאָלטן.

די מיר, די גרעסטע ישיבֿה אין מיזרח-פוילן, האָט אין די ערשטע נײַן חדשים אין יאָר 1938 געהאַט אַ הכנסה פֿון אַן ערך 14,000 דאָלאָר. די הכנסות פֿון פּוילן גופֿא האָבן באַטראָפֿן אַרום 2,500 דאָלאָר. די איינצלנע פֿאַזיציעס פֿון דער הכנסה זײַנען געווען:

פֿון דושאָינט	$1,200
פֿון לאָנדאָנער פֿאָר דײַטשע יידן	500
פֿון צענטראַל-רעליף (אַמעריקע)	720
פֿון כאַווקין-פֿונדאַציע	1,000
פֿון דרום-אַפֿריקע	520
פֿון אַמעריקע בכלל, דורך דעם אַמעריקאַנער אָפּיס פֿון דער מירער ישיבֿה	6,850
פֿון ענגלאַנד	1,000
עקסטרע פֿון שיקאַגע (פֿאַרן וועד הישיבֿות)	1,500
פֿון איראָפּע (אָן דער כאַווקין-פֿונדאַציע)	500
ס״ה	$13,790

די הוצאות פֿון דער מירער ישיבֿה פֿאַרן יאָר 1938 האָבן דערגרייכט אַ סומע פֿון 26,400 דאָלאָר. די צוויי גרעסטע פֿאַזיציעס זײַנען געווען: שפּײַז פֿאַר די ישיבֿה-בחורים — 15,800 דאָלאָר און שכירות פֿאַר לערערס — 4,800 דאָלאָר. די ישיבֿה-אַדמיניסטראַציע האָט אויך געהאַט נאָך אַלטע חובֿות אויף 3,500 דאָלאָר און די חובֿות זײַנען מיט יעדן יאָר אַלץ כסדר געוואַקסן. דאָס זעלביקע קען מען אויך זאָגן וועגן אַ סך אָנדערע ישיבֿות.

ווי מיר זעען זײַנען 83 פּראָצענט פֿון דער הכנסה פֿאַר דער מירער ישיבֿה געקומען פֿון אויסלאַנד. לאָמיר איצט פֿאַרגלײַכן די מירער הכנסה מיט די סומעס פֿון דרײַ אָנדערע גרויסע ישיבֿות — די סלאָבאָדקער ישיבֿה אין ליטע, די לובלינער ישיבֿה אין צענטראַל-פוילן און די פּרעשבורגער ישיבֿה אין טשעכאָסלאָוואַקיי. ווי גרויס איז געווען די הכנסה פֿון אויסלאַנד פֿאַר די דרײַ ישיבֿות באַזונדערס? די סלאָבאָדקער ישיבֿה האָט אין די ערשטע נײַן חדשים 1938 אײַנגענומען אַן ערך 40,348 ליט אין ליטע און 67,111 ליט אין אויסלאַנד, ד״ה אַן ערך

63 פּראָצענט. לויבלין האָט געזאַמלט אין פּוילן די ערשטע נײַן חדשים 1938 154,288 זלאָטעס און אין אויסלאַנד נאָר 21,873 זלאָטעס אין איינעם 176,161 זלאָטעס, ד״ה אַז די הכנסה פֿון אויסלאַנד איז געווען נאָר 13 פּראָצענט (גאָר אַנדערש ווי אין דעם פֿאַל פֿון דער מיר). פּרעשבורגער ישיבֿה האָט אין די ערשטע נײַן חדשים 1938 געזאַמלט אין סלאָוואַקיי 134,200 טשעכישע קראָנען און דער־האַלטן פֿון אויסלאַנד 38,150 טשעכישע קראָנען, אין איינעם 172,350 טשעכישע קראָנען, ד״ה אַז די הכנסה פֿון אויסלאַנד איז געווען נאָר 22 פּראָצענט.

לאָמיר איצט באַטראַכטן אַ מיטעלע ישיבֿה אין פּוילן, למשל די בית שמואל־ישיבֿה אין וואַרשע מיט 66 תלמידים. די הכנסה אין די ערשטע נײַן חדשים 1938 האָט באַטראָפֿן 10,474.50 זלאָטעס, דערפֿון נאָר 1,749.80 זלאָטעס פֿון אויסלאַנד, ד״ה אַן ערך 17 פּראָצענט. די קעלעמער ישיבֿה אין ליטע האָט אין די ערשטע נײַן חדשים 1938 געהאַט אַ הכנסה פֿון 19,515 ליט, דערפֿון 7,095 ליט פֿון אויסלאַנד, ד״ה 36 פּראָצענט. די ישיבֿה אין סוואַליעווע, אין קאָר־פֿאַטן־רוסלאַנד, מיט 100 תלמידים, וועלכע קען אויך צוגערעכנט ווערן צו די מי־טעלע ישיבֿות, האָט אין די ערשטע נײַן חדשים 1938 געהאַט אַ טאָטאַלע הכנסה פֿון 38,350 טשעכישע קראָנען, דערפֿון נאָר 3,550 קראָנען פֿון אויסלאַנד, ד״ה 9.2 פּראָצענט.

אין די פֿאַזיציעס פֿון הכנסה געפֿינען מיר זעלטן אויסגערעכנט די רובריק שכר־לימוד. עטלעכע פֿאַלן דאַרפֿן אָנגעמערקט ווערן. למשל די לובלינער ישיבֿה האָט געהאַט אַ הכנסה פֿון שכר־לימוד אין די ערשטע נײַן חדשים 1938 אַ סכום פֿון 12,628.80 זלאָטעס, די מתיבֿתא גבֿוה אין וואַרשע — 9,978 זלאָטעס, תורת חיים אין וואַרשע — 5,057 זלאָטעס. אין די ישיבֿות אין מיזרח־פּוילן, אַזוינעשלאָסן די גרויסע און וויכטיקע אַנשטאַלטן פֿון וועד הישיבֿות אין ווילנע, איז שכר־לימוד זייער זעלטן געצאָלט געווארן פֿון די בחורים, בעת אין די ישיבֿות אין אָנדערע טיילן פּוילן און דער עיקר אין סלאָוואַקיי און רומעניע איז די קאָטעגאָריע כּמעט תמיד פֿאַראַן אין אַ קלענערער אָדער גרעסערער מאָס. אָבער אויב די תלמידים האָבן צום טייל געצאָלט שכר־לימוד אָדער גאָרניט געצאָלט, דאָס האָט ניט געביטן דעם פֿאַקט, אַז די ישיבֿה איז בכלל ניט געווען נאָר אַ מקום תורה נאָר אויך אַ סאָציאַלער צדקה־אַנשטאַלט וווּ אַלע אָדער דאָס רובֿ פֿון די בחורים זײַנען באַזאָרגט געווארן מיט אַ געלעגער, מיט שפּײַז, מיט באַקלײדונג, מיט מעדיציני־שער הילף, ווי מיר האָבן דאָס שוין אָנגעוויזן אויבן.

די קאָלאָסאַלע מיטלען אין וועלכע הונדערטער ישיבֿות האָבן זיך געגנייטיקט זײַנען, ווי מיר האָבן געזען, געקומען דער עיקר פֿון אויסלאַנד: פֿון אַמעריקע, דרום־אַפֿריקע, ענגלאַנד און אָנדערע לענדער, אָבער די אַרטיקע מיטלען זײַנען אָפֿט גע־ווען גאָנץ, גאָנץ אָנגעזען.

שלום־באַמערקונגען

די צאָל ישיבֿות איז געווען גרעסער אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איידער ביז 1914. די באַדינגונגען פֿון דעם לעבן אין די ישיבֿות זײַנען

געוואָרן לײַטישער, געזינטער, די צאָל תּלמידים איז געוואַקסן. די פֿראַגע, ווי אַזוי דערקלערט מען דאָס, קען קורץ פֿאַרענטפֿערט ווערן אויף דעם אופֿן: די אָרטאָדאָקסישע קרײַזן האָבן געזען די סכּנות פֿון רעליגיעזער אָפּגעלאָזנקייט, אַטעיִזם און דער עיקר קאָמוניזם. זיי האָבן געשטרעבט אויפֿצוהאַלטן טראַדיציאָ־נעלע ייִדישקייט צווישן דעם אויפֿוואַקסנדיקן יונגן דור. אויב אין 19טן יאָרהונ־דערט זײַנען די אָרטאָדאָקסישע פֿירערס און די ראָשי־ישיבֿות געווען אַזוי צו זאָגן אין אַ דעפֿענסיווער פּאָזיציע, מערקט זיך אָן בײַ זיי נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אַן אָפֿענסיווע־טענדענץ, אַ שטרעבן צו אויסברייטערונג. די בית יוסף־ישיבֿות וואַקסן אַרויס אין פּוילן, ליטע און לעטלאַנד ממש ווי שוועמלעך נאָך אַ רעגן. די ישיבֿת חכמי לובלין האָט פֿאַרמאָגט 500 בחורים. די ליובאַוויטשער ישיבֿות האָבן זיך פֿאַרמערט. די קלאַסישע אַלטע ישיבֿות האָבן געהאַט צו 300—400 בחורים און מער.

דאָס וואַקסן פֿון ישיבֿות און פֿון דער צאָל בחורים איז אויך באַגרינדעט געווען דורך סאָציאַל־עקאָנאָמישע סיבות. די נאַציאָנאַליסטישע, אויטאַרקישע ווירטשאַפֿט־פּאָליטיק פֿון די נײַע מלוכות אין מיזרח־ און צענטראַל־אייראָפּע נאָך דעם צעפֿאַל פֿון דער רוסישער אימפּעריע האָט אַרויסגעשטופּט ייִדן פֿון אַ סך צווײַגן פֿון ווירטשאַפֿטלעכן לעבן. די יוגנט האָט ניט געהאַט גענוג מעגלעכקייט צו לערנען אין אַלגעמיינע שולן, דער עיקר פֿאַכשולן; ס׳האָבן געפֿעלט פּראַקטישע אויסבילדונג־מעגלעכקייטן אין פֿאַרשיידענע ווירטשאַפֿטצווײַגן. פֿון דער אַנדע־רער זײַט איז עמיגראַציע מעבֿר לים געוואָרן כּמעט אין גאַנצן אָפּגעשטעלט. עס זײַנען ווידער אויפֿגעבויט געוואָרן די אַלטע ישיבֿות און ס׳זײַנען צוגעקומען אַ היפּשע צאָל נײַע ישיבֿות. אַ טייל פֿון די ישיבֿות, אמת אַ גאַנץ קליינער, האָט געשטרעבט צו געבן די תּלמידים מעגלעכקייטן אויסצולערנען אַ פֿאַך און פֿאַר־פֿולקומען זיך אין אַלגעמיינע לימודים. אָבער אַלע ישיבֿות האָבן געזאָרגט פֿאַר די בחורים, פֿאַר זייער טאָג־טעגלעך ברויט, פֿאַר קליידונג, פֿאַר מעדיצינישער באַהאַנדלונג — ס׳איז געגאַנגען אַזוי ווײַט, אַז הונדערטער בחורים זײַנען זומער־צײַט געשיקט געוואָרן זיך אָפּרוען אויף דער פֿרײַער נאַטור אָדער געניסן אַ קוראַציע אין הייליערטער, מיט איין וואָרט דער בחור איז געווען מער אָדער וויי־ניקער פֿאַרזאָרגט און האָט געהאַט אַ האָפֿענונג אַז ער וועט זיך דערשלאָגן צו אַ שטיקל עקסיסטענץ אויף אַזאַ אָדער אַן אַנדערן אופֿן נאָכן פֿאַרענדיקן די ישיבֿה. דאָס אַלץ דערקלערט נאָך מײַן מיינונג פֿאַר וואָס הונדערטער און טויזנטער יונגע־לײַט, וועלכע האָבן געהאַט אַ שטיקל געפֿיל פֿאַר רעליגיעזער ייִדישקייט, זײַנען אַרײַן אין ישיבֿות, וואָס האָבן זיך געצויגן אין אַ לאַנגער קייט פֿון ברעג פֿון באַלטישן ים ביז טיף אַרײַן אין די קאַרפּאַטן־בערג.

אין דעם גרויסן חורבן בשעת דער לעצטער מלחמה איז דער צווײַג ייִדישע אויפֿבוי־טעטיקייט אָפּגעמעקט געוואָרן אין איינעם מיט אַ סך אַנדערע געביטן פֿון סאָציאַלער און קולטורעלער שאַפֿונג. נאָך דײַטשלאַנדס מפּלה האָט די שארית הפּליטה אָנגעהויבן צו בויען אויף ס׳נײַ אין ארץ־ישׂראל, דאָ אין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער.

בײַ הײַנטיקן טאָג ווערן אויף ס׳נײַ אויפֿגעשטעלט ישיבֿות דורך ראָשי־ישיבֿות און תּלמידים וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פֿון דעם שרעקלעכן חורבן אין אייראָפּע. די מיר און ראַדון, טעלדז און סלאָבאָדקע, קאַמענעץ און קלעצק, ישיבֿת חכמי לובלין און חתם סופֿר פֿון פּרעשבורג, אָט די און אַ סך אַנדערע אַלטע חרובֿ געוואָרענע אַנשטאַלטן שטייען אויף צו אַ נײַ לעבן. ס׳ליגט אין די ישיבֿה־קרײַזן אַ גרויסער כּוח, ניט נאָר אַ שטאַרקער גײַסטיקער כּוח, נאָר אויך אַ וווּנדערלעך עקשנותדיקער אַרגאַניזאַטאָרישער כּוח.

חדר און בית־מדרש

פֿון יחיאל שטערן

א. דאָס איבערזעץ־חדר

דאָס איבערזעץ־חדר איז געווען די צווייטע מדרגה נאָכן דרדקי־חדר.[1] דער נאָמען איבערזעץ־חדר שטאַמט פֿון דעם, וואָס אַלע תּנך־ און גמרא־טעקסטן, וואָס זײַנען דאָרט געלערנט געוואָרן, האָט דער מלמד, אָדער ווי די קינדער פֿלעגן אים רופֿן רבי, איבערגעטײַטשט וואָרט אין וואָרט אויף ייִדיש.

דער ייִדישער טײַטש איז אַזוי צונויפֿגעגאָסן געוואָרן מיטן טעקסט, אַז אין זכרון פֿון די תּלמידים האָט זיך באַקומען איין גאַנצע זאַך. לעבן יעדן העברעישן וואָרט פֿון חומש־ אָדער תּנך־טעקסט האָט זיך אַוועקגעשטעלט דער ייִדישער טײַטש ווי צווילינג־ברידער נישט צום אָפּטיילן: כּי—דאָס, שוהם—אַן אָניקס, שפֿיפֿון—אַ פֿיפֿערנאָטער וכדומה.

דער ייִדישער טײַטש איז צוזאַמען מיטן העברעישן אָדער אַרמישן טעקסט געלערנט געוואָרן מיט אַ טראַדיציאָנעלן ניגון. וואָס האָט פֿאַרפֿעסטיקט די צונויפֿגעוואַקסנקייט פֿון ביידע עלעמענטן אינעם באַווּסטזײַן פֿון די קינדער: ויאמר —און ער האָט געזאָגט, ד׳—גאָט, אל—צו, משה—איינער האָט געהייסן משה, לאמר—אַזוי צו זאָגן.

דער טײַטש איז געווען אַ קאָנקניזירטער, וואָס איז איבערגעגאָנגען בירושה פֿון מלמד צו מלמד מסורהדיק בעל־פֿה. די שפּראַך זײַנע האָט דעריבער פֿאַרמאָגט אַ היפֿש ביסל אַלטפֿרענקישע ווערטער, וואָס האָבן געקלונגען אין די אויערן פֿון די תּלמידים נישט ווייניקער פֿרעמד און סינידיק טראַדיציאָנעל ווי דער העברעישער אָדער אַרמישער אָריגינאַל. למשל: איש—אַ מאַנצנאָמען, אשה—אַ ווײַבספֿאַרשוין, אשה—אַ בראָנדאָפּער, יקריב—וועט מאָכן גענענען, והנה — און נון וכדומה. נישט קיין וווּנדער, וואָס מיט דער צײַט איז דער ייִדישער טײַטש אין זײַן טראַדיציאָנעל פֿעסטגעשטעלטער פֿאָרעם פֿאַרהייליקט געוואָרן. יעדער פֿרוי פֿון מאָדערניזירטע מלמדים אין די צײַטן פֿון חדר מתוקן אָפּצוגייגן פֿונעם אָנגענומענעם טײַטש, איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַ סימן פֿון אָפּקורסות.

דער נאָמען איבערזעץ־חדר ווײַזט אויך אַן אויפֿן מעטאָד פֿון לערנען צום אונטערשייד פֿון דרדקי־ און גמרא־חדר.[2]

---

[1] זען מײַן אַרבעט „באַשרײַבונג פֿון אַ חדר אין טישעוויץ", שריפֿטן פֿאַר פּסיכאָלאָגיע און פּעדאָגאָגיק, ייִוואָ, ערשטער באַנד, ווילנע, 1933, זז׳ 327—354.

[2] איך גלייב, אַז אויך דאָס וואָרט „איבערזעץ" שטאַמט פֿון גאַנץ לאַנג און געהערט צו דער מסורהדיקער גרופּע חדר־אויסדרוקן. עלטערע ייִדן פֿון אונדזער שטעטל האָבן מיר

אין דרדקי־חדר זײַנען די געלערנטע העברעיִשע טעקסטן נישט געטײַטשט געוואָרן. ערשט אין לעצטן לערניאָר האָט מען אָנגעהויבן טײַטשן דעם חומש ווי אַ צוגרייטונג צום איבערזעץ־חדר. אין גמרא־חדר וויידער, ווו עס האָבן גע־לערנט יינגלעך וואָס האָבן שוין דורכגעמאַכט אַן איבערזעץ־חדר, האָט מען געטײַטשט בלויז אייניציקע שוועריקייטן פֿון די תּנך־טעקסטן, וואָס זײַנען גע־לערנט געוואָרן. דער רבי פֿלעגט זיך נאָר אָפּשטעלן דערקלערן אויף יידיש בײַ באַזונדער שווערע שטעלעס, אָדער בײַם מסביר זײַן אַ שטיקל רשי. אויב אַ קינד האָט נישט פֿאַרשטאַנען אַ געוויס וואָרט, פֿלעגט ער איבערפֿרעגן און דער רבי פֿלעגט אים פֿאַרטײַטשן. אין איבערזעץ־חדר אָבער איז יעדער וואָרט פֿון אַ געוויסן פּסוק אָדער מאמר־חזל איבערגעזעצט געוואָרן אויף יידיש, און דעמאָלט איז דער דאָזיקער זאַץ איבערגעלייענט געוואָרן נאָך אַ מאָל גאָנצערהייט, און אָזוי אויך נאָך אַ מאָל איבערגעזאָגט געוואָרן אויף יידיש.

אָזוי ווי יעדער מלמד האָט געלערנט מיט זײַנע תּלמידים אין זײַן פֿריוואָטער דירה, און קיין ספֿעציעלער חדר־בנין איז נישט געווען, האָט מען דעריבער זיך אויסגעדריקט אָזוי: דאָס יינגל לערנט שוין בײַם דרדקי־מלמד, ער לערנט שוין בײַם איבערזעץ־מלמד, אָדער גמרא־מלמד, אַנשטאָט צו זאָגן, ער לערנט אין אי־בערזעץ־חדר אאַז״וו.

אין דרדקי־חדר האָבן געלערנט לעבן דעם זעלביקן טיש בײַם רבין אָדער בעלפֿער אי יינגלעך, אי מיידלעך. דער לימוד איז דאָרט געפֿירט געוואָרן על־פּי־רוב אינדיווידועל, מיט יעדן קינד באַזונדער. אין איבערזעץ־חדר אָבער זײַנען אָנגעקומען בלויז יינגלעך וואָס האָבן פֿאַרענדיקט אַ דרדקי־חדר. דער עלטער פֿון די קינדער איז געווען בערך פֿון זיבן ביז צען יאָר. דער קורס איז דאָ געווען אויסגעשטעלט אויף דרײַ יאָר.

באַזונדער פֿעיִקע קינדער האָבן געלערנט אין איבערזעץ־חדר בלויז צוויי יאָר. אַנדערע קינדער פֿלעגן זיך פֿאַרהאַלטן דאָ אַפֿילו אויפֿן פֿערטן יאָר. איבערגיין פֿון חדר צו חדר פֿלעגט מען חול־המועד סוכות אָדער חול־המועד פּסח, ווען דער מלמד פֿלעגט אַרומגיין צווישן די בעלי־בתּים, קריגן כּיבוד פֿון אײַנגעמאַכטס און באַשטעלן תּלמידים פֿאַר זײַן חדר. די שׂכירות זײַנען געווען זעקס קערבלעך אַ זמן. די אָרעמע קינדער האָבן גאָרניט געצאָלט. פֿאַר זיי פֿלעגט צאָלן די קהילה. אַ ספּעציעלע צדקה־חבֿרה מיטן נאָמען תּלמוד־תּורה

איבערגעגעבן, אַז ווען זיי האָבן געלערנט אין חדר, האָבן זיי אין דרדקי־חדר מער נישט גע־לערנט ווי סידור און ברכות און די ערשטע פּאָר פּסוקים פֿון ויקרא. דאָס ביסל חומש מיט חיבור מיט די אויסרײַדענישן האָבן זיי אָנגעהויבן לערנען ערשט בײַם איבערזעץ־מלמד. מיט דער צײַט אָבער האָבן וויניקער קינדער אָנגעהויבן באַזוכן די חדרים, האָבן די דרדקי־חדרים אָנגעהויבן אַרײַנצונעמען אין זייער פּראָגראַם טיילן פֿון איבערזעץ־חדר, פּדי אָזוי אַרום אײַנצוהאַלטן די עלטערע קינדער אויף נאָך אַ זמן בײַ זיך. די איבערזעץ־חדרים האָבן מחמת דעם זעלבן טעם אָנגעהויבן אַרײַנצונעמען אין זייער פּראָגראַם מער גמרא צוליב קאָנקורענץ מיט די גמרא־מלמדים. פֿון דעסט ווענן האָב איך נאָך אין מײַן חדר־צײַט גע־קענט אַ פֿינף־זעקס איבערזעץ־מלמדים. דער לעצטער איבערזעץ־מלמד בײַ אונדז אין שטעטל איז געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק, אַ בן שמונים.

האָט געצאָלט פֿאַר זיי שכר־לימוד. די קינדער, על פּי רובּ יתומים, וואָס פֿאַר זיי האָט שטאָט געצאָלט, האָבן זיך דעריבער געוופֿן תּלמוד־תּורה־קינדער.

לערנען בײַ בטלנים (באַטלען) האָט געהייסן אין גאַנצן נישט לערנען אין קיין חדר און האָט זיך געלערנט פֿאַר אַ גרויסער חרפּה. אין איבערזעץ־חדר האָבן געלערנט בערך צוויי צענדלינג קינדער. פֿאַר מיידלעך אין זעלביקן עלטער איז געווען אַ באַזונדער מיידל־חדר.

אין מיידל־חדר האָט אַ רביצין געלערנט מיט די מיידלעך דאַוונענען, לייענען און שרײַבן יידיש, רעכענען און אַנשרײַבן אַן אַדרעס אויף רוסיש. די טעקסט־ביכער זײַנען געווען דער סידור, די תּחינה, צאינה וראינה און נחלת צבי. אין מיידל־חדר האָט מען אויך געלערנט אויסנייען, העפֿטן און שטריקן, ווי אויך מאַכן אַ מערזשקע (פֿאַרצירעוועט אַ זאַק) און לייגן אַ לאַטע אויף אַ צע־ריסענעם בגד. דער מעטאָד פֿון לערנען איז דאָ געווען אַ געמישטער: מען האָט געלערנט אי מיט אַלע קינדער צוזאַמען, אי כּיתּותווײַז, צו צוויי־דרײַ מיידלעך אין אַ כּיתּה, אי אינדיווידועל. דאָ, ווי אין איבערזעץ־חדר פֿאַר יינגלעך איז געלייגט געווארן ספּעציעל אַכט אויפֿן זעלבשטענדיקן לערנען פֿון יעדן קינד.

דאָס מיידל־חדר

דאָס מיידל־חדר האָט זיך געפֿונען אין דער זעלבער דירה ווו אונדזער רבי האָט געווויינט. די דירה איז געווען אויף אַ גאָרן. דער אַרײַנגאַנג צו דער דירה האָט געפֿירט פֿון פֿינצטערע טרעפּ דורך אַ בלינדער טיר, וואָס האָט זיך גע־פֿונען אין דער מערב־וואַנט פֿון חדר. אַ קליין שוואַרץ פֿענצטערל האָט אַרויס־געקוקט איבערן אייבערקלאַפּער פֿון דער טיר אין אַ פֿינצטער פֿאַדערהײַזל אַרײַן, וואָס איז געווען איבער די טרעפּ. די גאַנצע ווויינונג איז באַשטאַנען פֿון צוויי צימערן: אַ קיך און אַן אַלקער, וואָס זײַנען געווען לענגער ווי ברייטער. אַ דין שפּאַניש ווענטל מיט אַ טירל אין מיטן האָט אָפּגעטיילט איין צימער פֿון צווייטן לענגאויס דער גאַנצער ווויינונג פֿון מערב צו מיזרח. יעדער צימער האָט געהאַט אין פֿענצטער אין דער מיזרח־וואַנט. דער אַרײַנגאַנג פֿון פֿינצטערן פֿאַדער־הײַזל האָט געפֿירט אין קיך אַרײַן. אַ גרויסער קוימען־אויוון האָט פֿאַרנומען כּמעט אַ העלפֿט פֿון קיכצימער. אויף דער דרום־וואַנט פֿונקט אַנטקעגן דעם קוימען־אויוון איז געהאַנגען אַ געפֿעסשענקל מיט פּאָליצעס. פֿון דאַנען האָבן אַראָפּגעבלאַנקט מיט אַ שפּיגלדיקער בלישטשענדיקייט פֿאַרשיידענע טעלערס און שיסעלעך, טעפּעלעך און גלעזער. לעבן דעם געפֿעסשענקל, אויף דער הוילער וואַנט, האָבן פֿון טשוועקעס אַראָפּ זויבערדיק געגלאַנצט מיט שפּיזלדיקע שטראַלן פֿאַרשיידענע קופּערנע כּלים: פּאַנען און פֿענדלעך, טעפּלעך און קוואַרטן. אין דעם שמאָלן דורכגאַנג צווישן דעם קוימען־אויוון און דעם שויבנשענקל האָט פֿייגע צירל, אונדזער רבינס טאָכטער, תּמיד זיך געפּאַרעט, געבאַקן און געקאָכט, גע־וואַשן און גערייניקט. פֿון דאַנען אַ האָט זי געקערעוועט מיט דער גאַנצער מלוכה אירער, צוויי צימערלעך די גרייס. פֿון דאַנען אַ האָט זי געהאַלטן אַן אויג אויף דער גאַנצער ווויינונג, ווו עס האָבן זיך געפֿונען צוויי חדרים: אַ מיידל־חדר און אַ יינגל־חדר.

אין בייַדע צימערלעך האָט ממש געפֿעלט פֿון ריינקייט. ווי אַ געטרייַע מאַמע אַ בריה האָט זי אַכטונג געגעבן, אַז קיין קינד זאָל חלילה נישט אַרויסגיין ווינ־טערצייַט אין דרויסן מיט אַן אויפֿגעקנעפּלט קאַפּאָטקעלע, אָדער מיט אַן אָפֿענעם האַלדז נישט געהערעריק פֿאַרבונדן מיטן שאַליקל, אָדער האַלדזטיכל, עס זאָל זיך חס ושלום נישט פֿאַרקילן. זי פֿלעגט אויך אַרויסראַטעווען פֿון רבינס הענט די קינדער וואָס דער רבי האָט אַ מאָל מכבד געווען מיט אַן איבעריקן פּאָטש. די גוטע, שטענדיק פֿאַרפּאָרעטע פֿייגע צירל — מיר האָבן זי ליב געהאַט דאָס לעבן.

אין דער צווייטער, מיזרחדיקער, העלפֿט פֿון קיכצימער אין סאָמע מיטן איז געשטאַנען אַ לאַנגער טיש מיט אַן אויסגעבעטער שטול בייַם אויבנאָן. לעבן טיש פֿון דרום־זייַט איז געשטאַנען אַ באַנקבעטל, וואָס בייַ נאַכט האָט עס גע־דינט פֿאַר אַ בעט און בייַ טאָג פֿאַר אַ זיצבאַנק. פֿון דער אַנדערער זייַט טיש איז געשטאַנען אַ לאַנגע באַנק און נאָך איר — אין צפֿון־מיזרח־ווינקל — אַ גרויסער שווערער קופּערט. דאָ אין דער צווייטער העלפֿט פֿון קיכצימער האָט בינעלע די רביצין, אַן עלטערע ייִדענע, אַן אַלמנה, אָנגעפֿירט איר חדר פֿאַר מיידלעך. אין שטעטל האָט מען זי גערופֿן בינעלע די צדיקת און ס׳איז געווען פֿאַר וואָס. אָלע פֿרייטאָג נאָך צוועלף פֿלעגט זי דורכשפּאַנען דאָס שטעטל פֿון הויז צו הויז און צונויפֿזאַמלען חלה און פֿיש פֿאַר אָרעמע־לייט אויף שבת. פֿאַר אָרעמע קראָנקע האָט זי געקאָכט ייִכעלעך, אייַנגעלייגט ווישניאָק און געפֿרעגלט מאָלינעס צו דערקוויקן זיי דאָס פֿאַרשמאַכטע האַרץ. זי האָט שוין געהאַט אירע גבאיטעס, נשים צדקניות, וואָס פֿלעגן פֿאַר איר זאַמלען געלט אויף הלבשה פֿאַר אָרעמע תּלמוד־תּורה־קינדער. אין יעדער נויט האָט מען זיך געוועגדט צו בינעלען און זי האָט געווויסט פֿון אָלע שווערע הערצער. יונגע ווייבלעך, אירע געוועזענע תּלמידות, פֿלעגן קומען צו איר נאָך עצות, ווי צו לעבן מיט זייערע מאַנען און זי, בינעלע רי רביצין, פֿלעגט זיי לערנען ווי צו האָבן שלום־בית. אַ מאָן איז ווי אַ קליין קינד, מען דאַרף נאָר וויסן ווי אַרומצוגיין מיט אים — האָט בינעלע געלערנט. זי פֿלעגט אויך אָפּשפּרעכן אַן עין־הרע, אָפּבלאָזן, געבן סגולות און נאַראַיען פֿאַרשייַדענע רפֿואות צו כלערליי מחלות. צו איר פֿלעגט מען אויך קומען אי־בערלייענען אַ בריוול און אָנשרייבן אַן אָדרעס. אָפֿילו ווינטערצייַט פֿלעגט זי גיין צום טייַך וואָשן און רייַבן די הענט בייַ דער אָפּענער פֿאַליאָנקע.

אָלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג האָט זי געפֿאָסט, און פֿלייש פֿלעגט זי עסן נאָר משבת לשבת. אין שול איז זי געווען אַ פֿירזאָרגערין פֿאַר די ווייבער וואָס קענען נישט דאָוונענען. אין די זומערדיקע שבת נאָכמיטאָגן פֿלעגט זי אויף דער פֿריזבע לעבן הויז, וווּ אונדזער חדר איז געווען, פֿאַרלייענען די מעשׂיות פֿון גדולת משה און יהודית. תּשעה באָב פֿלעגט זי זיצן אויף אַן איבערגעקערטער באַליע, און די ווייבער אַרום איר אויף דער ערד, און אויסקלאָגן פֿאַר אירע צוהערערינס די מעשׂיות פֿון חורבן ירושלים. זי איז געווען אַ רביצין פֿון יונג און אַלט, און שטעטל האָט זי ממש פֿאַרהייליקט.

פֿלעגט זי, בינעלע, אַ נידעריטשקע ייִדענע, זיצן אויבן אַן אויף דער ווייכער

שטול, מיט אַ ציכטיק ווײַס טשיפּיקל אויפֿן קאָפּ און מיט מעשענע ברילן אויף איר אײַנגעפּלאַטשטער נאָז און מיט אַ ניגון אויסזינגען פֿאַר אירע תּלמידות פֿון צאינה־וראינה: „דער רבנו בחיי שרײַבט . . .“ פֿאַר יעדן טעקסט האָט זי געהאַט אַן אַנדערן ניגון. אַ באַזונדערן ניגון פֿאַר צאינה וראינה און אַ באַזונדערן ניגון פֿאַר תּחינות אאַז״וו.

מיט מיידלעך אַנפֿאַנגערינס האָט זי געלערנט מיט יעדערער באַזונדער. די וואָס האָבן שוין געהאַט זיך אויסגעלערנט לייענען פֿלעגט זי גרופּירן כּיתּות־ווײַז, צו צוויי־דרײַ אין אַ כּיתּה. די קינדער פֿלעגן דעריבער וואַרטן אויף זייער ריי צום לערנען. אין דער פֿרײַער צײַט פֿלעגן זיי זיצן און שרײַבן, אַדער העפֿטן און אויסנייען. אַלע מאָל פֿלעגט אַן אַנדער מיידל צוקומען צו דער רביצין אי־בערפֿרעגן וועגן איר אַרבעט, זי פֿלעגט דעמאָלט מפֿסיק זײַן און דערקלערן וואָס מען דאַרף טאָן און זיך וויטער נעמען צום לערנען.

זומערצײַט פֿלעגן די מיידלעך על פּי רובּ זיך שפּילן אין דרויסן לעבן חדר ביז ס׳פֿלעגט קומען זייער צײַט צו לערנען. יעדער מיידל פֿלעגט אַפֿלערנען לויט דער ריי אַ באַשטימטע פּאָרציע פֿון די פֿאַרשיידענע אויבן דערמאָנטע ספֿרים, ווי אויך אַפּשרײַבן אַדער אַפּטאָן איר האָנטאָרבעט און גיין אַהיים. האָנטאָרבעט פֿלעגן די מיידלעך אויך נעמען צו טאָן אין דער היים.

די צײַטלענג פֿון לערנען אין מיידל־חדר איז נישט געווען קיין באַשטימטע. אַ קינד פֿלעגט לערנען אַזוי לאַנג ביז עס האָט דורכגעמאַכט דעם קורס. אַנדערע פֿלעגן אַפֿילו לערנען ביז פֿלהווײַז. דער דורכשניטלעכער עלטער פֿון די קינדער איז געווען בערך פֿון 7 ביז 13 יאָר. מעשׂיות פֿלעגט בינעלע דערציילן פֿון צײַט צו צײַט פֿאַר אַלע מיידלעך צוזאַמען. אַלע אירע מעשׂיות האָבן געהאַט איין מוסר השׂכל: ווי מען דאַרף זײַן גוט און פֿרום און שטאַרק אין דער אמונה.

בינעלע פֿלעגט שילדערן פֿאַר די מיידלעך, ווי מען שטראָפֿט די רשעים אין גהינום. די ווײַבער וואָס רעדן רכילות אַדער לשון הרע הענגט מען אויף די צינגער. די פֿרויען וואָס טראָגן אייגענע האָר, נעמען נישט קיין חלה, בעטשן נישט קיין ליכט און, חס ושלום, היטן נישט ווי געהעריק קיין טהרת נשים, די אַ ווײַבער הענגט מען דאָרט בײַ די אייגענע האָר, מען בראָט זיי אין הייסע קעסלען מיט סמאָלע, אַדער זיי שווימען אַרום אין אַ פֿײַערדיקן טײַך גאַנצע צוועלף חדשים. אַז בינעלע פֿלעגט שוין גוט איבערשרעקן אירע תּלמידות, און טייל פֿון זיי פֿלעגן זיך שוין צעווײַנען, פֿלעגט זי איבערגיין צו שילדערן ווי גוט עס איז די צדיקים אין גן־עדן, ווי גרויס און געאַכפּערט עס זײַנען די וואָס גיבן צדקה. נאָך גרעסער זײַנען די וואָס זאַמלען צדקה, נישט נאָר טוען זיי אַליין אַ מיצווה, נאָר זיי מאַכן נאָך יענעם אויך טאָן אַ מיצווה. אַ יידישע טאָכטער דאַרף האָבן אַ יידיש האַרץ — האָט בינעלע געלערנט אירע תּלמידות.

אַרײַנקומענדיק אין חדר פֿלעגן מיר, די חדר־ייִנגלעך, דורככאַפּן זיך אויף גיך דורכן קיכצימער און אַרײַנלויפֿן אין אַלקער אַרײַן, ווו אונדזער חדר האָט זיך געפֿונען. פֿאַרבײַלויפֿנדיק פֿלעגן מיר זיך שעמען אויסצודרייען דעם קאָפּ צו די מיידלעך וואָס זײַנען געזעסן לעבן טיש. תּלמידים פֿון אַנדערע איבערזעץ־

חדרים פֿלעגן אונדז סײַ ווי רופֿן „חמור־אייזלעך", צוליב דעם, וואָס דאָס מיידל־חדר איז געווען אין דער זעלבער דירה וואָס אונדזער ייִנגל־חדר.

מיר פֿלעגן אָבער שטיין ווי צוגעקלעפּט צום שפּאַנישן וועגטל אין אונדזער חדר און מיט האַרצקלאָפּעניש זיך צוהערן צו בינעלע דער רביצינס מעשׂיות. בינעלע האָט, משמעות, געוווסט דערפֿון און פֿלעגט אויסקלײַבן צו דערציילן אירע מעשׂיות אין אַזאַ צײַט, ווען דער רבי אונדזערער איז אַוועק ערגעץ אויף אַ סעודת מיצווה: אַ ברית, אַ חסידישן רבינס יאָרצײַט וכדומה; אָדער ווען דער רבי האָט געכאָפּט נאָך מיטאָג אַ דרעמל, און מיר זײַנען געווען פֿרײַ פֿון לערנען. מיט אָנגעשפּיצטע אויערן פֿלעגן מיר אין גרויס שרעק מיטגיין מיט בינעלעס מעשׂיות אין גהינום אַרײַן און אָפּאָטעמען פֿרײַער בײַ די צדיקים אין גן־עדן. צום מערסטן באַליבט זײַנען געווען בײַ אונדז בינעלעס מעשׂיות וועגן משיחן. אונדז האָט זייער באַנג געטאָן, פֿאַר וואָס משיח, וואָס איז שוין געווען געקומען, האָט זיך צוריקגעקערט אין מידבר אַרײַן, ווען ער האָט דערזען איבער אַ פּלויט ווי אַ יִד האָקט האַלץ אום שבת. — מיר וואָלטן יענעם האַלצהעקער צעריסן אויף שטיקער פֿאַר אָפּטאָן אַזאַ זאַך. אונדז האָט אויך זייער פֿאַרדראָסן אויף יוסף דילה רינה, וואָס האָט זיך געלאָזט אָפּנאַרן פֿונעם שטן און געגעבן אים צו שמעקן ווײַרעך, ווען יענער איז שוין געלעגן פֿאַרשפּאַרט אין קאַסטן. דער שטן האָט געקראָגן פֿרישע כּוחות, זיך אַרויסגעריסן פֿון זײַנע פּענטעס און איז אָנטלאָפֿן, און משיח איז ווײַטער נישט געקומען. ממש גליקלעך זײַנען מיר געווען וואָס מיר זײַנען יִדן, ווען בינעלע פֿלעגט שילדערן די גרויסע טובֿות וואָס הקדוש ברוך הוא וועט טאָן מיט די יִדן, ווען משיח וועט קומען צו רײַטן אויפֿן ווײַסן אייזעלע. אליהו הנביא וועט בלאָזן אויפֿן שופֿר של משיח און ס׳וועט זײַן תּחית המתים. בײַ די שטעקעלעך, וואָס מען גיט זיי מיט אין קבֿר אַרײַן, וועלן זיך די טויטע אויפֿשטעלן פֿון זייערע אויפֿגעעפֿנטע קבֿרים. דערנאָך וועט פֿאַרקומען די גרויסע סעודה, וואָס זײַן ליבער נאָמען אַליין וועט מאַכן פֿאַר די יִדן פֿון שור הבר מיטן לוויתן. קוילעטשן און זײַדענע קליידער וועלן וואַקסן אויף די ביימער, און די צדיקים וועלן זיך באַדן אין טײַכן פֿון אָפּרסמון, שמעקנדיקן בוימל און זאַפֿרן. די גאַנצע וועלט וועט זײַן אָנגעפֿילט מיט די ריחות פֿון גן־עדן וואָס זײַנען לויטער בשׂמים. די גאַנצע עולם־הזה האָט בײַ אונדז אין דיגן נישט געהאַט די ווערט דעמאָלט קיין שישקע פּולווער, אָנטקעגן די פֿאַרגעניגנס פֿון משיחס צײַטן.

נישט נאָר האָט בינעלע מחיה געווען מיט איר צדקה די אַרעמע־לײַט פֿון שטעטל, זי האָט אויך מיט אירע מעשׂיות דערקוויקט די נשמות פֿון די קינדער. נישט אומזיסט האָט מען זי גערופֿן בינעלע די צדיקת. אַ ליכטיקן גן־עדן זאָל זי האָבן.

דאָס ייִנגל־חדר

אונדזער ייִנגל־חדר, דאָס אייגנטלעכע איבערזעץ־חדר, האָט זיך געפֿונען, ווי געזאָגט, אין צווייטן, צפֿונדיקן, צימער פֿון אונדזער רבינס דירה. אין דער מערב־דיקער העלפֿט פֿון צימער זײַנען געשטאַנען צוויי גרויסע בעטן הויך אַנגעלייגט

מיט קישנס און איבערבעטן איבערגעצויגענע מיט געבלימלטע דעקעס. די בעטן זײַנען געשטאַנען איינס אַנטקעגן דעם צווייטן מיט אַ שמאָלן דורכגאַנג צווישן זיי. דאָ אין דעם דורכגאַנג פֿלעגט אונדזער רבי, יעקבֿ יאָשע, אַ הויכער ריזשעווער ייִד מיט ברייטע פּלייצעס און אַ גראָער באָרד, ליב האָבן זיך דורכשפּאַצירן אַהין און צוריק און רעדן צו זיך אַליין. אַז מיר האָבן אים אַ מאָל געפֿרעגט: „רבי, וואָס רעדט איר עפּעס צו זיך אַליין, איר קענט דאָך רעדן מיט אונדז?" האָט ער גע־ענטפֿערט; „דאַרף איך רעדן מיט אַזעלכע שקצים און לאָבוסעס ווי איר זענט, אַז איך קען בעסער רעדן מיט אַ ייִד פֿון קרובֿ צו זיבעציק יאָר". אונדזער רבי יעקבֿ יאָשע, זאָל ער מיר מוחל זײַן, איז געווען אַ כּעסן אַ ייִד, אָבער אַ גרויסער ווערטל־זאָגער און הלצהניק. זײַנע חכמהלעך האָבן געהאַט אַ שם אין שטעטל. אַז אַ תּלמיד פֿלעגט נישט אַרויסווײַזן קיין זעלבשטענדיקייט און לאָזן זיך פֿירן בײַ דער נאָז פֿון אַנדערע פֿלעגט ער זאָגן צו אים: „אַז דו וועסט נאָכגיין זײַן קאָפּ, וואָס וועסטו טאָן מיט דײַן קאָפּ?" ווען ער פֿלעגט ווערן אין כּעס אויף אַ תּלמיד, וואָס האָט נישט געקענט דעם שיעור, אָדער נישט געוווּסט ווו מען האַלט, פֿלעגט ער פֿאַרמאַכן די גמרא און אָנהייבן רעדן דײַטשמעריש וואָס האָט געמיינט ייִדיש מיט פּתחן: „דו הונטאַל, זאַג אַוסנווײַניק", מיר פֿלעגן זיך דאַן צעלאַכן און דער רבי מיט אונדז.

אין דער מיזרחדיקער העלפֿט פֿון אונדזער חדר־צימער לעבן שפּאַנישן ווענטל פֿון דרום־זײַט איז געשטאַנען אַ גרויסער שפּײַזאַלמער, וואָס האָט זיך געצויגן מיט זײַן גאַנצער מאַסיווער ברייט ביז צום דרום־מיזרחדיקן ווינקל פֿון צימער. דאָ זײַנען געשטאַנען אָנגעשטעלטע סלאָיִקלעך מיט בוטלען אָנגעפֿילטע מיט אײַנגעמאַכטס און אײַנגעלייגטע יאַגעדעס און סאָק פֿון פֿאַרשיידענע מינים בערעלעך און פֿרוכט. אויף דער אייבערשטער פּאָליצע פֿונעם אַלמער זײַנען געלעגן לעבלעך ברויט און פֿאַרדאַרטע שטיקלעך אַלט געבאַקענע חלה וואָס זײַנען איבערגעבליבן פֿון שבת. מיט די דאָזיקע שטיקלעך דאַרע חלה פֿלעגט דער רבי זיך קוויקן די ערשטע טעג פֿון דער וואָך בײַם איבערבײַס. ער פֿלעגט דעמאָלט אויפֿעפֿענען אויף האַלב די ברוין געפֿאַרבטע טיר פֿון שפּײַזאַלמער, אַרויסנעמען די סקאָרינקעס חלה, זיי גוט אויסקלאַפּן אויפֿן טיש צו זען צי עס פֿאַלן נישט אַרויס קיין מילבן, און דערנאָך זיי טונקען פּאַמעלעך אין הייסער געוואָלענער מילך. נאָך יעדן אַזאַ בריִענדיקן ביס, פֿלעגט דער רבי צוזאָגן: „אײַ, אײַ, ס'בריט!"

פּונקט אַנטקעגן דעם שפּײַזאַלמער בײַ דער צפֿונדיקער וואַנט איז געשטאַנען אַ שויבן־שאַפֿע מיט פּסחדיק געפֿעס. דורך דער שטענדיק פֿאַרמאַכטער שויבנטיר האָבן פֿון דער שאַפֿע אַרויסגעפֿינקלט פֿיל קאָלירטע כּוסות און כּוסעלעך און גלעזער מיט שפּרענקעלעך, שיסעלעך און טעלערלעך פֿון פֿאַרשיידענער גרייס און קאָליר.

להיפּוך צו דעם טונקל ברוינעם שפּײַזאַלמער, וואָס האָט מיט זײַן מגושמדיקן פֿאַרנעם פֿאַרגעשטעלט מיט זיך די שווערע פּראָסטע וואָכעדיקייט, האָט די שויבן־שאַפֿע פֿאַרמאָגט אין זיך עפּעס יום־טובֿדיקס, גרינגס און לופֿטיקס. —

העל־רויט געפֿאַרבט, אין גאַנצן שויבנדיק, האָט איר ליכטיקע דורכזיכטיקייט צוציענדיק געריצט דאָס אויג מיט די פּסחדיקע כלים וואָס האָבן געבלינצלט קעגן דער זון.

צוליב דעם, וואָס די צוויי שאַפֿעס האָבן אַזוי אייגע קעגן דער אַנדערער זיך איבערגעקוקט פֿון וואַנט צו וואַנט, האָבן מיר חדר־ייִנגלעך זיי אַ נאָמען געגעבן „קדמאָ ואַזלאָ" און מיר פֿלעגן אויסזינגען דעם צונאָמען מיטן ניגון פֿון טראָפּ: „קדמאָ ואַזלאָ, טאַנץ מיר אָקעגן".

אויף ביידע שאַפֿעס זײַנען געלעגן אָנגעלייגט ספֿרים פֿון וועלכע מיר האָבן געלערנט: סידורים, חומשלעך, ספֿאַרבעלעך (עשׂרים וארבע) און גמרות. לערנען נך האָט אויך געהייסן לערנען פּסוק — מסתמא אַ רמז מאמר פֿון „פּסוק לי פּסוקך".

פֿונקט אין מיטן, צווישן די צוויי שאַפֿעס קדמאָ ואַזלאָ, איז געשטאַנען אַ לאָנגער הילצערנער טיש מיט דרײַ בענק בײַ די זײַטן אויסגעשטעלט אין דער פֿאָרעם פֿון אַ געדרוקטן ח. אויבן אָן בײַ דער מיזרח־וואָנט צווישן פֿענצטער און טיש איז געשטאַנען דעם רבינס פֿאָטערשטול פֿון וואָנען עס האָבן אַרויסגע־סטאַרטשעט, דורך דער צעריסענער צעראָטע, פֿאַרזשאַוועטע ספֿאָנזשינעס און דראָטן. פֿדי ס׳זאָל מעגלעך זײַן פֿון דעסט וועגן צו זעצן זיך אויף דער דאָזיקער צעלעכערטער שטול האָט דער רבי אויסגעבעט דאָס געזעס מיט קישעלעך. אויסגעזעצט זיך אָרום טיש, האָט דער רבי און נאָך אים די תּלמידים אויף אַ קול אויסגעזונגען מיט אַ גמרא־ניגון דעם שיעור פֿון דער וואָך:

המניח — אז איינער לייגט אַנידער, את הפּר — אַ קרוג, ברשות הרבים — אין מיטן מארק, ובא אחר — איז געקומען אַן אַנדערער, ונתקל בה — און האָט זיך אָנגעשלאָגן אין איר, ושברה — און האָט זי צעבראָכן — פּטור, איז דער אַנדערער פּטור צו באַצאָלן דעם שאָדן פֿון דער קרוג. ואם הוזק בה — און אויב דער וואָס האָט זיך אָנגעשלאָגן אין דער קרוג האָט זיך שאָדן געטאָן, דהיינו: ער האָט זיך אײַנגעריכט זײַנע קלײדער, אָדער ער איז געפֿאַלן און זיך צעקלאַפּט, בעל החבית חיב לשלם, איז דער בעל־הבית פֿון פֿאַס מחויב צו באַצאָלן דעם שאָדן. למשל: צוויי מענטשן, איינער האָט געהייסן ראובן און דער אַנדערער האָט געהייסן שמעון. האָט ראובן אַנידערגעלייגט אַ כּלי אין רשות הרבים, וווּ אָלע גייען ארײַן און ארויס, איז געקומען שמעון און האָט זיך אָנגעשלאָגן אין דער כּלי און איז ניזוק געוואָרן, דאַרף ראובן באַ־צאָלן שמעונען דעם גאַנצן שאָדן. וואָרעם ער האָט ניט געטאָרט איבער־לאָזן זײַן כּלי אין רשות הרבים.[3]

אויך דער ייִדישער טײַטש איז אויסגעזונגען געוואָרן מיטן זעלביקן גמרא־ניגון, ווי דער טעקסט אין אַריגינאַל (זען די נאָטן אויף דער אַנטקעגנדיקער זייט).

פּראָגראַם, סדר און אופֿן פֿון לערנען

די ייִנגלעך פֿלעגן זיך אָנהייבן צונויפֿקומען אין חדר פֿון אָרום נײַן אַ זייגער אין דער פֿרי, איינער פֿריִער און איינער שפּעטער. אַרײַנקומענדיק אין חדר פֿלעגט יעדער ייִנגל אויפֿפֿענען זײַן סידור און זיך שטעלן דאָוונען מיטן געהעריקן ניגון דאָס וואָכעדיקע דאָוונען פֿון מה טובו ביז עלינו. דער רבי פֿלעגט זיך

[3] פֿ״גל „מאַטעריאַלן און נאָטיצן", שבילי המלמדים, אין דעם דאָזיקן באַנד.

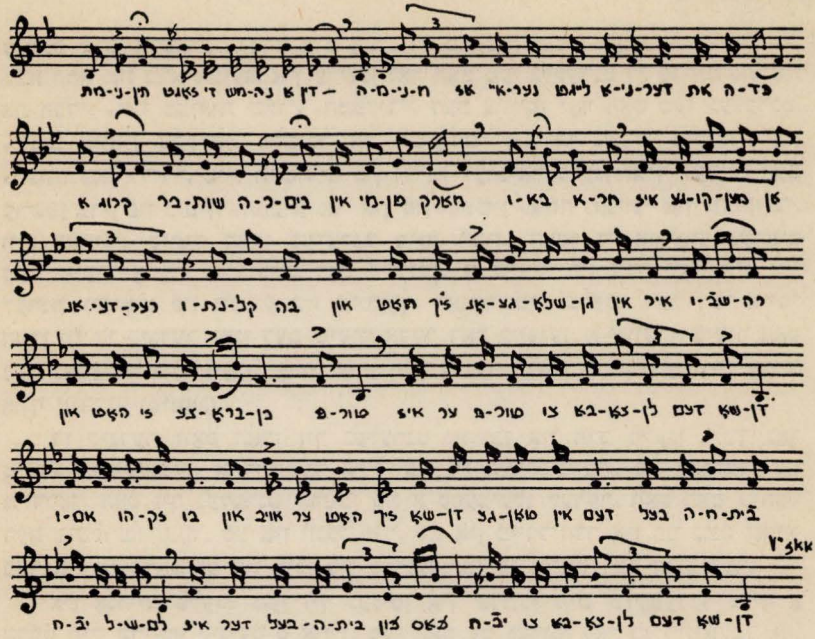

גמרא־ניגון אין איבערזעץ־חדר *

צוהערן און פֿאַרריכטן די עיבּרי, אויך אַנווײַזן אויפֿן סדר התּפֿילה און געניט מאַכן די יונגע דאָוונערס אינעם אײַנשטעל פֿון סידורל. די עלטערע תּלמידים וואָס האָבן שוין געלערנט אין חדר דאָס צווייטע אָדער דריטע יאָר, און דער רבי איז געווען זיכער מיט זייער עיבּרי, פֿלעגן קומען אין חדר שוין אָפּגעדאָוונטע. אין דער צײַט וען די יינגערע תּלמידים האָבן געדאָוונט פֿלעגן די עלטערע כּיתּותוויזן איבערחזרן דעם שיעור פֿון דער וואָך. די כּיתּות פֿלעגט דער רבי גרופּירן אַזוי, עס זאָל אויסקומען דעם יינגל מיט אַ שאַרפֿערן קאָפּ צו לערנען מיט אַ יינגל פֿון שוואַכערע פֿעיקייטן. אויב מען פֿלעגט ניט וויסן עפּעס פֿלעגט דאָס פֿעיקע יינגל צוגיין איבערפֿרעגן דעם רבין און דערנאָך דערקלערן דעם ענין צו זײַן שותף. ווי נאָר עמעץ פֿון די יינגלעך האָט פֿאַרענדיקט זײַן דאָוונען פֿלעגט ער אויך זיך נעמען איבערחזרן דעם שיעור מיט זײַן שותף פֿון דער כּיתּה. די עלטערע קינדער פֿון צווייטן און דריטן לערניאָר פֿלעגן אויך דאַרפֿן צוגרייטן אַ לייענען. צוגרייטן אַ לייענען האָט געהייסן לערנען פֿאַר זיך אַ מישנה מיט אַ שטיקל גמרא פֿון אַן אַנדער פּרק, נאָר פֿון דער זעלביקער מסכתּא, וואָס מען האָט געלערנט דעם שיעור פֿון וואָך.

אַז עטלעכע מער אָדער וויניקער גלײַכע כּיתּות זײַנען פֿאַרטיק געוואָרן מיטן איבערחזרן דעם שיעור אָדער צוגרייטן דאָס לייענען, האָט דער רבי מיט זיי געגומען לערנען דעם שיעור פֿון דער וואָך. דער שיעור איז באַשטאַנען פֿון אַ

* די נעמען פֿון די פֿאַרשרײַבערס פֿון די נאָטן וואָס וועלן געדרוקט אין דעם אַרטיקל וועלן געגעבן אויף ז׳ 130. — רעד׳.

מישנה מיט אַ שטיקל גמרא מיט רשי. די טעקסטן זײַנען געזומען געוואָרן פֿון בבֿא קמא און בבֿא מציעא. אין ערשטן יאָר האָט מען געלערנט די פֿרקים „המניח את הכד", „אלו מציאות שלו", „המפקיד". דעם צווייטן יאָר האָט מען געלערנט: „שנים אוחזין בטלית", „השוכר את הפועלים", „איזהו נשך", „מרובה" און „הכונס צאן לדיר". טייל תּלמידים פֿון דריטן לערניאָר פֿלעגן אויך לערנען דעם ערשטן פּרק פֿון גיטין, „המבֿיא גט" און פֿון קדושין „אשה נקנית" און „המקדש". וועג געווויסע כּיתות האָבן געלערנט מיטן רבין, האָבן די אָנדערע געהאַלטן דעם שיעור אָדער צוגעגרייט דאָס לייענען. אַ שיעור פֿון דער וואָך איז געלערנט געוואָרן פֿון זונטיק ביז מיטוואָך. דאָנערשטיק פֿלעגט דער רבי אויסהערן ווי די קינדער זאָגן דעם שיעור אָדער דאָס לייענען. אַ שוועריקייט האָט מען געלערנט צוויי וואָכן. אָפֿט צוועלף אַ זייגער פֿלעגן די קינדער גיין אַהיים אויף אָנבײַסן (מיטאָג).

די קינדער וואָס האָבן זיך געלערנט שרײַבן אין חדר פֿלעגן גלײַך נאָך מיטאָג צוריקקומען. אַ גרויסער טייל פֿון די חדר־קינדער, סײַ יינגלעך, סײַ מיידלעך, האָט זיך געלערנט שרײַבן בײַ אַ ספּעציעלן לערער, וואָס האָט געהאַט דעם טיטל: שרײַבער. סײַ אין יינגל־חדר, סײַ אין מיידל־חדר און סײַ בײַם שרײַבער איז די פּראָגראַם און אופֿן פֿון לערנען שרײַבן געווען דער זעלביקער.

אין אָנהייב פֿלעגט מען זיך גענוגן אין שרײַבן מיט בלײַפֿעדער אויף אַ העפֿט מיט ברייטע לינייעס ס און ו. מען האָט עס געוווּנדן שרײַבן רינגעלעך און פּאַסיקלעך. דערנאָך פֿלעגט מען איבערגיין צו קריץ. דאָס איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס דער שרײַבער (אָדער דער רבי צי די רביצין) פֿלעגט אָנשרײַבן מיט אַ בלײַפֿעדער אינעם קינדס העפֿט אויף ברייטע לינייעס דעם אָלף־בית, און דער תּלמיד פֿלעגט די אותיות איבערגיין מיט טינט.

די צווייטע מדרגה פֿון קריץ איז געווען דאָס לערנען שרײַבן תּשרק, וואָס האָט געהייסן איבערגיין מיט טינט דעם אָלף־בית וואָס איז געווען אָנגעצייכנט מיט בלײַפֿעדער נאָר אין אַ פֿאַרקערטער אָרדענונג: אָנגעהויבן פֿון ת און גענדיקט מיט א. די דריטע מדרגה פֿון קריץ איז באַשטאַנען אין לערנען זיך שרײַבן די שלוס־אותיות מנצפֿך. דער רבי פֿלעגט דערקלערן אַז מנצפֿך צופֿים אָמרו — די שלוס־אותיות האָבן די נביאים צוגעגעבן צום אָלף־בית על פּי רוח הקודש.

די פּען מיט וועלכער די קינדער פֿלעגן שרײַבן איז געווען אַ גענדזענע, וואָס די קינדער פֿלעגן זיך אַליין מאַכן פֿון אַ פֿעדער פֿון אַ גענדזענעם פֿליגל פֿארשניצט און אײַנגעשפּאַלטן בײַם שפּיץ. מען פֿלעגט אויך שרײַבן מיט אַן אײַזערנער פּען אַרײַנגעשטעקט אין אַ הילצערנעם אָדער ביינערנעם האַלטער. גבֿירישע קינדער פֿלעגן מיטברענגען ביינערנע הענטלעך, וואָס האָבן געהאַט בײַם צווייטן עק אַרײַנגעפּאַסט אַ גלעזעלע אין וועלכן מען האָט געקענט זען מיט איין אויג, צומאָל דאָס צווייטע, דאָס בילד פֿון דער מערת המכפּלה, קותל־מערבי, אָדער דער מאָמע רחל קבֿר.

דער רבי פֿלעגט דערקלערן אַז דערפֿאַר דאַרף מען שרײַבן מיט אַ געזונדזענער פֿעדער, וויל די אותיות זײַנען הייליק ווי דער מזבח, און בײַ די שטיינער

פֿון מזבח שטייט: „לא תניף עליהם ברזל.“ איז ספֿר־תורות, תּפֿילין און מזוזות מוז מען שרײַבן מיט אַ געדזענער פֿעדער, און צו אַנדערע שרײַבעכצן מעג מען אויך באַנוצן אַן אײַזערנע פּען, אָבער גלײַכער איז צו שרײַבן מיט אַ געדזענער פֿעדער.

אויפֿן מוסטער פֿון געדזענע פֿעדער האָט מען אָלע שרײַבגעצײַג באַצייכנט מיטן נאָמען פֿעדער, ווי למשל: בלײַפֿעדער, אַנשטאָט שרײַבפֿעדל; הענטל־פֿעדער, אַנשטאָט האַלטערפֿעדל.

וועג אַ תּלמיד האָט זיך שוין אויסגעלערנט קאָרעקט איבערגיין אַלע אותיות מיט טינט און נישט מאַכן קיין פֿלעקן, האָט מען אים אַנגעהויבן צו לערנען אַ שורה־גריזל: דער שרײַבער (אָדער דער רבי צי די רביצין) פֿלעגט פֿאַרשרײַבן מיט טינט אין אַ העפֿט מיט שמאָלע לינייעס אויף דער ערשטער שורה אַ זאַך, און דער תּלמיד פֿלעגט דעם דאָזיקן זאַך נאָכשרײַבן וואָרט בײַ וואָרט אויפֿן גאַנצן זײַטל. די פֿאַרגעשריבענע זאַצן פֿון שורה־גריזל זײַנען געווען על פּי רוב פֿאַלקס־ווערטלעך אין ייִדיש אָדער העברעיִש, פּסוקים פֿון תּנך און מאַמרי חז״ל מיט אַ מאָראַל, ווי למשל: „ואהבת לרעך כמוך“, „טו ניט דעם צווייטן וואָס דיר איז ניט ליב“; „דער אמת קומט אַרויס ווי בוימל אויפֿן וואַסער“; „געבראָטענע טויבן פֿליִען ניט אין מויל אַרײַן“; „בן פּסיל, תּוגת אמו“; „החכם עיניו בראשו“; „איניש באיניש פּגע, טורא בטורא לא פּגע“. די דאָזיקע שורה־גריזלעך זײַנען געווען די פֿאָפּולערסטע. עס זײַנען אויך געווען שורה־גריזלעך אין וועלכע עס זײַנען געקומען צום אויסדרוק די באַשעפֿטיקונגען פֿון די עלטערן, ווי למשל: „דער טאַטע איז געפֿאָרן קיין לובלין קויפֿן סחורה“; „דער טאַטע איז געגאַנגען אויפֿן דאָרף“; „אַ שוסטער מאַכט שיך“; „אַ סטאָליער מאַכט מעבל“ אאז״וו. דערנאָך פֿלעגט מען אַריבערגיין צו לערנען שרײַבן באַזונדער די אַלייניהלכערס און די קלאַנגען וואָס ווערן געשריבן דורך צוויי אותיות, ווי זש און טש. דאָס פֿאָפּולערסטע וואָרט אויף וועלכן מען פֿלעגט זיך לערנען שרײַבן דעם טש איז געווען: שטשעלעשטשעס. (טירלעך פֿון אַ באַקאויוון). דערנאָך פֿלעגט מען איבערגיין צו לערנען אַ גריזל, וואָס איז אייגנטלעך געווען אַ נוסח פֿון אַ סוחריש בריוו׳ אָדער פֿון משפּחה־לעבן. דער שרײַבער האָט אַזאַ גריזל געגעבן צום תּלמיד און דער תּלמיד פֿלעגט עס נאָכקאָפּירן אין אַ העפֿט אויף אייניציקע לינייעס. דאָס גריזל פֿלעגט זיך אַנהייבן מיט אַ העברעיִשן טיטל: „לכבוד אָבי היקר התורני החסיד המופֿלג כּקש״ת [כּבוד קדוש שמו תּפֿארתו] נ״י [נרו יאיר]“ אָדער „לכבוד אמי היקרה המפֿורסמת, הצנועה נ״י.“ דער „לכבוד“ איז געשריבן געציקלט מיט געגרײַזלטע אותיות אייגנ באַהאָפֿטן מיטן אַנדערן. דערנאָך איז געגאַנגען דער נוסח אַזוי: „ראשית באתי להודיעכם אחדש״ה [אחר דרישת שלומו הטוב] שהנני בעזרת הש״י [השם יתברך] בקו החיים והבריאות, כּזאת לשמע מכּם בשורות טובות ישועות ונחמות עד עולם אָמן ואָמן סלה ועד. והשנית קום איך דיר שרײַבן...“ דאָ פֿלעגט שוין אַוועק־גיין דער בריוו אין ייִדיש. חתמענען פֿלעגט מען זיך אַזוי: „ממני בנך אוהבך, מו־קירך תּלמידך להועיל, פֿלוני בן פֿלוני“. פֿאַר מיידלעך איז דער נוסח פֿון גריזל געווען אין גאַנצן אין ייִדיש, ווי למשל: „צו מײַן ליבן פֿאָטער זאָל לעבן אוּן

געזונט זײַן. ערשטנס קום איך דיר צו מעלדן פֿון מײַן ליבן געזונט, גיב גאָט דאָס נעמלעכע פֿון דיר צו הערן ביז אייביק. אָמן סלה. און צווייטנס . . .״ אאַז״וו. אונטערשרײַבן פֿלעגט מען זיך: „פֿון מיר דײַן טאָכטער פֿולנית בת פֿולנית״. אויך דער נאָמען פֿון תּלמיד פֿלעגט געחתמעט ווערן מיט געציקלטער שריפֿט לויטן נוסח פֿון לכבוד. יעדער וואָרט פֿון גריזל איז געשריבן געוואָרן מיט קיילעכדיקע אותיות, יעדער אות באַזונדער. עס האָט זיך געפֿונען שרײַבן קאַליגראַפֿיש. בכלל האָט מען בײַם שרײַבן זייער שטאַרק מקפּיד געווען אויף דער שיינער האַנטשריפֿט.

אַ יינגל מיט אַ שיינער קאַליגראַפֿיע, אַדער פּאַטשעריק, האָט זיך געפֿונען אַ כּתּבֿא־רבא. די יינגלעך פֿלעגן זיך אויך לערנען שרײַבן דרוק־אותיות, וואָס האָט זיך געפֿונען שרײַבן געפּתּיחטע. עס זײַנען געווען ספּעציעלע יום־טובֿ־גריזלעך, אין וועלכע עס האָט זיך דערציילט וועגן דעם באַטײַט פֿון געגעבענעם יום־טובֿ און מיט וועלכער געשעניש דער יום־טובֿ איז פֿאַרבונדן. באַזונדער אינטערעסאַנט איז געווען דאָס פֿורים־גריזל וואָס איז געשריבן געוואָרן אין גראָמען מיט רויטן טינט. פֿאַרענדיקן פֿלעגט זיך אַזאַ גריזל מיט אַ פֿאַלקסליד, למשל: „אין המן הרשע צײַטן, זײַנען די זיידעס געקומען צו רײַטן, אויף די ווײַסע פֿערד, מיט די גרויע בערד״ אאַז״וו, אַדער „המן הרשע ליגט אין דר׳ערד, מרדכי הצדיק רײַט אויפֿן פֿערד״ וכדומה. אַנדערע פֿלעגן זיך פֿאַרענדיקן מיטן העברעישן ליד: „שושנת יעקבֿ״. די פֿורים־גריזלעך זײַנען אויך באַפֿוצט געוואָרן מיט געמעלן אויף די מאַרגינעסן.

נאָכן גריזל איז געקומען אַן אַפֿאַר[1] (אַדער דיקטאַנדע). דער שרײַבער פֿלעגט דיקטירן די תּלמידים אַ גריזל און די תּלמידים פֿלעגן עס דאַרפֿן אויסלייגן קאַרעקט אין זייערע העפֿטן. די גרעסטן זײַנען פֿאַררײַכט געוואָרן מיט אַ רויטער בלײַפֿעדער און אונטערגעצייכנט געוואָרן מיט אַ פֿאַסיקל, ווי אַ שלשלת. אונטער יעדער דיקטאַנדע האָט דער שרײַבער געשטעלט ציכנס, אַדער מיינונגען. די מיינונגען זײַנען געווען פֿון איינס ביז פֿינף, געשריבן אין ציפֿער. דער ציפֿער 5 איז געווען דער העכסטער צייכן.

דערנאָך פֿלעגט מען די תּלמידים פֿאַרגעבן אַליין אַנצושרײַבן אַ גריזל פֿון קאָפּ. עלטערע תּלמידים פֿון גמרא־חדר פֿלעגן אויך שרײַבן ריין לשון־קודשדיקע גריזלעך מיט מליצות. שרײַבן אַ גריזל פֿון קאָפּ האָט זיך געפֿונען: במחשבֿה וכוותבֿ (שרײַבן פֿון געדאַנק). צום לעצט האָט מען געלערנט יעדן תּלמיד אַדער

---

[1] מײַנער אַ פֿרײַנד וואָס שטאַמט פֿון טשערניגאָווער גובערניע, אין רוסלאַנד, האָט מיר דערציילט, אַז בײַ זיי אין געגנט האָט מען געפֿונען מיטן נאָמען אויפֿיר יעדער טעקסט וואָס דער רבי פֿלעגט פֿאַרגעבן די קינדער ווי אַ שאַבלאָן אויף נאָכצושרײַבן. אין מיזרח־גאַליציע — ווי מיר איז באַקאַנט — האָט אויפֿיר געהאַט דעם זעלבן טײַטש. אין וואָלין האָט מען געזאָגט אַפֿאַר.

דער זעלביקער פֿרײַנד מײַנער האָט מיר אויך דערציילט, אַז זײַן רבי פֿלעגט שטעלן צייכנס אויף די אויפֿגעשריבענע אַרבעטן. די צייכנס זײַנען געווען פֿון 2 ביז 5: 2 האָט געהייסן שלעכט, 3 — נישקשה, 4 — גוט, 5 — זייער גוט. בײַ אונדז אין שטעטל האָט געשטעלט צייכנס נאָר דער שרײַבער, נישט דער רבי.

תּלמידה שרײַבן אַ רוסישן אַדרעס. עלטערע קינדער פֿון גמרא־חדר האָט מען אויך געלערנט לייענען און שרײַבן רוסיש און פּויליש אויפֿן פֿאַרלאַנג פֿון די עלטערן.

סײַ בײַם שרײַבער, סײַ בײַ דער רביצין אין מיידל־חדר און סײַ בײַם רבין אין איבערזעץ־חדר האָט מען אויך געלערנט די פֿיר יסודות פֿון חשבון: חיבור, חיסור, כּפֿל, חילוק און די כּפֿל־טאַבעלע. צוערשט האָט מען געלערנט שרײַבן ציפֿער פֿון אײנס ביז צען. דערנאָך האָט מען געלערנט שרײַבן צענדלינגער, הונדערטער און טויזנטער. גלײַכצײַטיק האָט מען געלערנט חשבונען אויפֿן קאָפּ פֿרײַער פֿון אײנס ביז צען און דערנאָך ביז הונדערט און דערנאָך ביז טויזנט.

בײַם חשבונען אויפֿן קאָפּ פֿלעגט מען זיך אַרויסהעלפֿן מיט די פֿינגער. עס פֿלעגט זיך רופֿן ציילן אויף די פֿינגער. אויב אַ יינגל האָט זיך נישט געקענט באַכלעפּטשען (באַחשבונען) פֿלעגט מען זאָגן צו אים: „וואַרף אַראָפּ די שטיוול, וועסטו האָבן גענוג פֿינגער צו באַרעכענען". מען פֿלעגט אויך זאָגן צו אַזאַ תּלמיד: סקין טשאָבאָטע! וואָס מיינט אויף גויש: „וואַרף אַראָפּ די שטיוול". בײַם חשבונען אויפֿן קאָפּ פֿלעגט מען זיך אויך אַרויסהעלפֿן מיט שוועבעלעך. דערנאָך פֿלעגט מען אַריבער צו לערנען די פֿיר יסודות פֿון חשבון שריפֿטלעך. בײַם שרײַבן ציפֿער און חשבונות פֿלעגט יעדער תּלמיד זיך באַנוצן מיט אַ דאָסקע (אַ טאָוועלע) און אַ גריפֿל פֿון גראָפֿיט. עלטערע תּלמידים פֿלעגן שרײַבן חשבונות אויף העפֿטן מיט קעסטעלעך.

די עלטערע תּלמידים פֿלעגן אויך האָבן ספּעציעלע קאַליגראַפֿיע־העפֿטן מיט קרומע ליניעס אויף וועלכע זיי פֿלעגן זיך לערנען שיין שרײַבן אַ שורה־גריזל, אַדער אַ גריזל.

צוזאַמען מיטן חשבון־לימוד זײַנען אויך פֿאַרגעבן געווארן אַ גאַנצע רײַ חשבון־חידות און טרעפֿענישן. אָט זײַנען עטלעכע בײַשפּילן פֿון חשבון־חידות וואָס זײַנען געווען פֿאָפּולער אין איבערזעץ־חדר. די אַלע חידות האָבן מסתּמא באַצווקט צו שאַרפֿן די מוחות פֿון די קינדער:

1) צוויי פֿאַסטוכער האָבן זיך באַגעגנט, זאָגט איינער צום אַנדערן: גיב מיר איין שאָף פֿון דײַנע שעפֿלעך, וועל איך האָבן גלײַך מיט דיר. זאָגט דער אַנדערער: גיב מיר איין שאָף פֿון דײַן סטאַדע, וועל איך האָבן צוויי מאָל אַזוי פֿיל ווי דו. וויפֿל שאָף האָט געהאַט יעדער פֿאַסטוך?

2) צוויי שותּפֿים האָבן געהאַט אַ פֿעסעלע ווײַן פֿון אַכט קוואַרט, האָבן זיי זיך געוואָלט צעטיילן גלײַך אויף גלײַך. געהאַט האָבן זיי צוויי מאָסן: אַ פֿינפֿער קוואַרט און אַ דרײַער קוואַרט, ווי אַזוי האָבן זיי זיך צעטיילט?

3) אַ דאָרפֿגייער האָט באַגעגנט אויף אַ לאָנקע אַ סטאַדע נענדז, זאָגט ער צו זיי: גוט מאָרגן, הונדערט נענדז! זאָגן צו אים די נענדז: וועמען מיר וואָלטן געווען צוויי מאָל אַזוי פֿיל ווי מיר זײַנען און נאָך אַ האַלב פֿון דעם וואָס מיר זײַנען און נאָך אַ פֿערט חלק פֿון אונדז און דו וועסט אונדז צוגעבן איינע, וואָלטן מיר צוזאַמען געווען הונדערט. וויפֿל נענדז האָט דער דאָרפֿגייער באַגעגנט?

עס זײַנען אויך געווען חשבון־חידות באַזירט אויף פּסוקים. למשל:

מען שטעלט צונויף אַ שטעלעכל פֿון פֿיר ליניעס אַזוי, אַז צוויי קעגנ־איבערדיקע (פּאַראַלעלע) זאָלן שנײַדן די אַנדערע צוויי און מען שטעלט אַרײַן אין יעדן באַקומענעם קעסטל אַ ציפֿער — פֿון איינס ביז נײַן אויף אַזאַ אופֿן, אַז יעדע דרײַ ציפֿער זאָלן צונויפֿשטעלן 15 אין אַלע ריכטונגען: אין דער לענג, אין דער ברייט און באַלכסון.

אַ סימן פֿאַר דער באַשיידונג פֿון דער דאָזיקער רעטעניש איז דער באַטרעף פֿון די ראָשי תיבֿות פֿון אָט דעם פּסוק: „חכם אחד וגם גדול הדור זה דבֿר טובֿ בעולם". דער ענטפֿער איז אַזאַ:

6	1	8
7	5	3
2	9	4

צו דער קאַטעגאָריע חשבון־חידות האָט אויך געהערט די פּאָפּולערע זו־גות־שפּיל, וואָס באַזירט זיך אויך אויף אַ פּסוק. די שפּיל איז באַשטאַנען אין דעם וואָס איין ייִנגל, דער טרעפֿער, פֿלעגט אָנשרײַבן אויף צוואַנציק קוויטעלעך, צו איין ציפֿער אויף אַ קוויטעלע — פֿון איינס ביז צוואַנציק; דערנאָך פֿלעגט ער אויסלייגן די קוויטעלעך אין פּאָרן, אָדער זוגות, ווי מ׳האָט עס גערופֿן אין חדר. יעדער קינד פֿון די אָנטייל־נעמערס אין שפּיל האָט געדאַרפֿט פֿאַרטראַכטן אין קאָפּ אַ פּאָר פֿון די ציפֿער. דער טרעפֿער פֿלעגט דעמאָלט אויסלייגן די קוויטעלעך אין פֿיר רייען, איינע אונטער דער אַנדערער, און ווען די אָנטייל־נע־מערס ווײַזן אים אָן אין וועלכע רייען די ציפֿער געפֿינען זיך, טרעפֿט ער די דאָזיקע פֿאַרטראַכטע ציפֿער און רופֿט זיי אָן. דאָס אויסלייגן די ציפֿער אין די רייען מיט אַ באַשטימטן סדר איז באַזירט אויפֿן פּסוק:

ה ח כ מ ה
ת ח י י ב
ש כ ר ר ב
ל ת ש ל ם

די פּאָרלעך ציפֿער ווערן אויסגעלייגט אין זעלבן סדר ווי עס זײַנען דאָ אויסגעשטעלט די ווערטער פֿון פּסוק: יעדער וואָרט באַטײַט אַ ריי, יעדער אות — אַ ציפֿער. די פּאָרלעך ווערן צעלייגט אַזוי ווי עס זײַנען אויסגעשטעלט די אותיות וואָס חזרן זיך איבער אין דעם פּסוק. למשל די הייען וואָס געפֿינען זיך ביידע אין דער ערשטער שורה אינעם וואָרט „החכמה", איין ה פֿון אָנהייב און איין ה צום סוף פֿון וואָרט, שטייען אַנטקעגן אַ באַשטימטן פּאָרל אין די ציפֿער. דאָס דאָזיקע פּאָרל דאַרף הייסט עס צעטיילט ווערן אַזוי, אַז איין ציפֿער זאָל זיך געפֿינען אין אָנהייב און די צווייטע אין סוף פֿון דער ערשטער שורה. אַ

צווייט פּאָרל וואָס שטייט אַנטקעגן דעם ח ווערט אויסגעשטעלט אַזוי, אַז איין ציפֿער געפֿינט זיך אויפֿן צווייטן אָרט אין דער ערשטער שורה, און די צווייטע ציפֿער געפֿינט זיך אויפֿן צווייטן אָרט אין דער צווייטער שורה. אויפֿן זעלבן אופֿן ווערן פֿונאַנדערגעלייגט אַלע איבעריקע פּאָרלעך. וויסנדיק דעם סדר אין וועלכן די פּאָרלעך זײַנען סאָרטירט, איז לײַכט צו טרעפֿן זייער נאָמען.

אַזעלכע חשבון־טרעפֿענישן באַזירט אויף פּסוקים זײַנען געווען אין חדר אַ סך. אויסער די חשבון־חידות האָבן קורסירט אין חדר סתּם חידוד־רעטענישן:

אַ פּויער האָט געהאַט אַ הונט, אַ ציג און אַ הייפּטל קרויט, האָט ער געדאַרפֿט אַריבערפֿאָרן אַ טײַך, און אין זײַן שיפֿל האָט ער געקענט אַרײַנ־נעמען צו זיך בלויז איינע פֿון די דרײַ דערמאָנטע זאַכן אויף איין מאָל.

דעם הונט האָט ער נישט געקענט איבערלאָזן מיט דער ציג, ער זאָל זי נישט בײַסן, די ציג האָט ער נישט געקענט לאָזן מיטן הייפּטל קרויט, זי זאָל עס נישט אויפֿעסן. ווי האָט זיך דער פּויער אַן עצה געגעבן?

אַ דאָרפֿסגייער איז געגאַנגען אין וועג איז ער אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ גרוב, איז ער געלאָפֿן אַהיים, געבראַכט אַ לייטער און אַרויסגעקראָכן. וואָס איז דאָ קשה?

נאָט האָט געוואָלט באַשאַפֿן די ערד פֿון גאָלע סאַמעט, האָט ער מורא געהאַט אַז אַ גוי פֿון דאָרף וועט קומען מיט גרויסע בלאָטיקע שטיוואַליעס און אײַנגיאָדען [אויסשמירן] דעם סאַמעט. וואָס איז דאָ קשה?

אַז מען קוקט אויף די הענט פֿון די כּוהנים בײַם דוכנען איין מאָל ווערט מען בלינד אויף איין אויג, דאָס צווייטע מאָל ווערט מען בלינד אויף ביידע אויגן, דאָס דריטע מאָל שטאַרבט מען. וואָס איז דאָ קשה?

ווי אַזוי איז דער כּוהן־גדול אַרײַנגעגאַנגען אין בית המיקדש אַרײַן תּשעה־באָבֿ אַראָפּצונעמען פֿון דאָרט דאָס פּרוכת? [די וויציקייט באַ־שטייט אין דעם וואָס דער כּוהן־גדול האָט געמעגט אַרײַנגיין אין קדשי־קדשים נאָר איין מאָל אין יאָר — יום־כּיפּור, און תּשעה באָבֿ איז דאָך דער טאָג ווען דער בית המיקדש איז חרובֿ געוואָרן].

אַז דער ערשטער טאָג פּסח געפֿאַלט אום ראָש־חודש, וואָס זאָגט מען דעמאָלט, האַלב הלל, צי גאַנץ הלל?

אמת מארץ תּצמח. ואם תּאמר: אמת מארץ תּצמח למה לי? ויש לומר: לבֿן בן נחור, כּבֿש בן שנה [דאָס טרעפֿעניש איז געבויט אויף דעם נוטריקון פֿון די ווערטער אמת, לבֿן, כּבֿש (אמת — מאַכט: אמת מארץ תּצמח, לבֿן מאַכט: לבֿן בן נחור און כּבֿש מאַכט: כּבֿש בן שנה)].

כל נכסי אשה לבעלה, וואָס זשע איז עס, וואָס לאה, בלהה, רחל און זלפּה האָבן פֿאַרמאָגט און יעקבֿ נישט?

אין לעמבערג און אין לובלין איז עס דאָ און אין וואַרשע נישט, וואָס איז עס? [דער ענטפֿער אין ביידע רעטענישן איז: דער אות ל].

אַ צימער האָט פֿיר ווינקלען; אין יעדער ווינקל איז געזעסן אַ קאַץ; קעגן יעדער קאַץ זײַנען געזעסן דרײַ קעץ, אויף יעדער עק פֿון אַ קאַץ איז געזעסן אַ קאַץ. וויפֿל קעץ זײַנען געווען אין צימער?

וויפֿל עקן האָט אַ האַלבער שטעקן?

פֿון אויבן שמאָל און אונטן ברייט, דורך און דורך אַ זיסע קייט. וואָס איז עס? [דער ענטפֿער איז אַ היטל צוקער].

אויפֿן דאָך שטייט א פֿריץ און רייבערט א ליולקע. וואָס איז עס? [א קוימען].

אָחוץ די דערמאָנטע חשבון־ און חידוד־רעטעניש זינגען אויך געווען פֿאָפולער אין איבערזעץ־חדר א שלל מיט שפּיל־ און שפּאָס־רעטעניש, וואָס איין קינד פֿלעגט פֿרעגן דעם צווייטן.

אויב דאָס קינד, וואָס מען פֿרעגט אים, ווייסט נישט דעם ענטפֿער, דאַרף עס געבן א יאָרש, וואָס באָשטייט אין דעם, וואָס דער פֿרעגער דרייט אים אָן אָן אויער און זינגט דערבי צו מיט א ניגון פֿון טראָפּ: פּזר, שלשלת.

די דאָזיקע שפּיל־ און שפּאָס־רעטעניש זינגען על פּי רובּ געווען פֿאַרבונדן מיט די לימודים:

רבּ ושמואל, שמואל ורבי יוחנן, הלכה כמאן? אביי ורבא, הלכה כרבא חוץ...? [אין דער גמרא ווערט אָנגענעבן וועמענס מיינונג פֿון די דערמאָנטע עס ווערט אָנגענומען אין באשטימטע הלכות, אזעלכע פֿראָגעס זינגען דעריבער געווען צו זען צי די תּלמידים געדענקען דאָס).

יאוש שלא מדעת הוי יאוש או לאו? היזק ראיה שמיה היזק או לאו?

פֿון וואַנען איז געדרונגען אז אחשוורושס שוויגער האָט געהייצט בני אחשוורושן אין אויוון? וויל עס שטייט אין דער מגילה: וחמתו און זין שוויגער, בערה — האָט געברענט, בו — בני אים [וועדטערשפּיל].

ווי זאָגט מען אויף העברעיש אויף קוגל? — פּרה־מרה; פּרה — א קו, מרה — א גאל.

פֿאַר וואָס הייסט א בעליק, בעליק? — וויל מען זאָגט צו אים: א, בע, דו ליגסט!

רבּ ענן הוי ביה רבּ אשי וקשיה ליה רישא, פּתח אדשא ולא קשיא? וואָס מיינט עס?

דער דאָזיקער רעטעניש איז געבויט אויף א וועדטערשפּיל. רבּ ענן איז א נאָמען פֿון אן אָמורא, רבּ ענן מיינט אויך אין אַרמיש א סך רויך. רישא מיינט דער אָנהייב פֿון א מישנה, און רישא מיינט אויך א קאָפּ. קשיא מיינט עס איז שווער צו פֿאַרשטיין, עס מיינט אויך: עס טוט וויי. פֿון אויבן אויף מיינט דער רעטעניש: רבּ ענן איז געווען צו גאָסט בני רבּ אשין איז אים שווער געווען א רישא פֿון א מישנה, האָט ער געעפֿנט די טיר, איז מער ניט געווען שווער. דע־מאָלט האָט אָבער די איבערזעצונג קיין זינען נישט. די ריכטיקע איבערזעצונג דאַרף זין: „א סך רויך איז געווען בני רבּ אשין אין הויז, האָט אים וויי געטאָן דער קאָפּ, האָט ער געעפֿנט די טיר און ס׳האָט אים מער נישט וויי געטאָן".

אויך די מינים רעטעניש פֿון באָרימטן פֿאָלקסלידל: „מיידעלע, דו שיינס, איך וועל דיך פֿרעגן א רעטעניש א שיינס", אין די פֿאַרשיידנסטע נוסחאות פֿון דאָזיקן לידל, זינגען געווען פֿאָפולער אין איבערזעץ־חדר וויי שפּיל־רעטעניש. מערניט די מיידלעך פֿון מיידל־חדר פֿלעגן זינגען די דאָזיקע רעטעניש אין דער פֿאָרעם פֿון א לידל מיטן אויבן דערמאָנטן אָנהייב.

אָרום צוויי א זייגער זינגען שוין געווען צוריק אין חדר אויך די, וואָס האָבן זיך געלערנט שרייבן בייַם שרייבער. אין די ווינטערדיקע נאָכמיטאָגן פֿלעגן די קינדער מיטנעמען מיט זיך וואָרעמעס: ברויט מיט פֿאָווידלע אָדער מיט שמאַלץ,

אַ שטיקל הערינג מיט ברויט אָדער ברויט מיט קנאָבל. רײַכערע קינדער פֿלעגן אויך ברענגען נאַשערײַען: כאַלוואַ, קאַרמעלקעס, ליאָנדרינע צוקערקעס און מאָנדלעך. דעם וואַרעמעס פֿלעגן די קינדער עסן נאָכן אָפּלערנען חומש מיט רשי מיטן רבין. דעם חומש מיט רשי האָבן אַלע קינדער געלערנט צוזאַמען. אַלע טאָג האָט מען געלערנט אַ פּרשה חומש פֿון דער סדרה פֿון דער וואָך. דאָנערשטיק פֿלעגט מען האָבן פֿאַרענדיקט די סדרה. רשי האָט מען געלערנט ביז שני. פֿון די סדרות מיט אַ סך רשי, ווי משפּטים למשל, האָט מען געלערנט נאָר עטלעכע פּסוקים. די רשי פֿלעגט מען טײַטשן אויף ייִדיש מיט אויסרעדענישן.

אָט איז אַ בײַשפּיל: וישבֿ יעקבֿ — מאַכט רשי: בקש יעקבֿ לישבֿ בשלוה — יעקבֿ האָט געוואָלט האָבן מנוחה נאָך זײַנע צרות, וואָס ער האָט געליטן פֿון לבֿנען און עשׂון. קפֿץ עליו רוגזו של יוסף — איז אויף אים אַרויפֿגעשפּרונגען דער צאָרן פֿון יוספֿן, וואָס גאָט האָט אים געשטראָפֿט דערפֿאַר, וואָס ער האָט גערעדט שלעכטס אויף זײַנע ברידער, אַז זיי זײַנען מזלזל אין די בני השיפֿחות און עסן אבֿר מן החי. (רוגזו ווערט דאָ געטײַטשט „דער צאָרן פֿון גאָט אויף יוספֿן צוליב זײַן רעדן רכילות אויף די ברידער".) נאָכן לערנען פֿלעגן די קינדער דאַווענען מינחה.

אין די זומערדיקע טעג פֿלעגן די קינדער גיין אַהיים עסן וואַרעמעס נאָכן אָפּלערנען דעם חומש מיט רשי. דער וואַרעמעס איז באַשטאַנען פֿון אַ וואַרעמען מילכיקן געקעכטס: לאָקשן מיט בעבלעך, אָדער לאָקשן מיט אַרבעס, טייגלעך מיט קאַרטאָפֿליעס, אָדער יונגע קאַרטאָפֿליעס מיט פּוטער.

נאָך וואַרעמעס פֿלעגן די קינדער צוריקקומען אין חדר לערנען פּסוק, אָדער ווי מען האָט עס אויך גערופֿן ספֿאַרבע. געלערנט האָט מען נבֿיאים ראשונים. אין משך פֿון דרײַ יאָר לערנען אין איבערזעץ־חדר פֿלעגט מען דורכמאַכן כמעט גאַנץ נבֿיאים ראשונים, אָנהייבנדיק מיט יהושע און ענדיקנדיק מיט מלכים.

אַז דער רבי איז געווען אויפֿגעלייגט פֿלעגט ער אויך פֿון צײַט צו צײַט דערציילן אַ מעשׂה. די מעשׂיות זײַנען געווען וועגן העלדן פֿון דער ייִדישער גע־שיכטע ווי דער רמבם, רבנו גרשום, רשי, רבי אַמנון חסיד, מהרם פֿון ראָטנבורג, גור־אַריה, וועגן פּאַסירונגען פֿון כמעלניצקיס צײַטן; וועגן למד־וואָווניקעס וואָס ראַטעווען ייִדן פֿון גזרות און וועגן חסידישע רביים. פֿאַרן גיין אַהיים, זיבן אַ זייגער אין אָוונט, פֿלעגן די קינדער דאַווענען מעריבֿ.

ווינטער פֿאַר נאַכט נאָך וואַרעמעס, ווען דער רבי פֿלעגט אַוועקגיין דאַווענען אין בית־מדרש מינחה־מעריבֿ פֿלעגן די קינדער זיך אַליין דערציילן מעשׂיות איינער דעם אַנדערן. דאָס זײַנען פֿאַקטיש געווען נוסחאָות פֿון די פֿאַרשיידנסטע פֿאָלקס־מעשׂיות אויף אַלערליי טעמעס: וועגן לצים, עולם־התּוהוניקעס, גילגולים און דיבוקים, מתים וואָס קומען בײַ נאַכט אין שול אַרײַן, אָדער קומען צו חלום צו זייערע קרובֿים, משומדים און משומדתטעס, פּריצים, וואָס פֿאַרנאַרן צו זיך ייִדישע קינדער און שמדן זיי אָפּ מיט געוואַלט; אוצרות וואָס באַווײַזן זיך ווי פֿײַערלעך און קלויסטערס וואָס ווערן אײַנגעזונקען אין דער ערד אאַז"וו.

אין די קליינע ווינטערדיקע טעג פֿלעגט מען איבערלאָזן דאָס לערנען רשי אויף בײַ נאַכט. דעמאָלט, בײַם לערנען רשי אַדער פסוק, האָבן זיך נאָך אַלץ גע־באַמבלט אין די קעפּ פֿון די חדר־ייִנגלעך שטיקלעך פֿון די פֿאַנטאַסטישע מעשׂיות.

גייַענדיק אַהיים ווינטער בײַ נאַכט פֿון חדר פֿלעגן די קינדער זינגען פֿאַר־שיידענע פֿאָלקסלידער און שטיקלעך תּפֿילות. אויפֿן וועג פֿלעגן מיר זיך באַגעגע־נען מיט די ייִנגלעך פֿון אַנדערע איבערזעץ־חדרים מיט לײַכטנדיקע לאָמטער־נעס און ספֿרים אונטערן אָרעם. די פֿאַרשיידענע גרופּעס פֿלעגן זיך אויסמישן אין אייַנעם אין אייַן גרויסן קינדערשן געזעמל.

פֿרײַטיק אין דער פֿרי פֿלעגט מען גלײַך נאָכן דאָוונען לערנען טײַטשווער־טער. דאָס איז באַשטאַנען אין דעם וואָס דער רבי פֿלעגט אויספֿרעגן די קינדער דעם טײַטש פֿון ספּעציעל שוועריע וועריטער פֿון דער וואָך־סדרה. אויב די קינדער האָבן נישט געווווסט, פֿלעגט דער רבי זיי נאָך אַ מאָל פֿאַרטײַטשן.

דערנאָך פֿלעגט מען לערנען די קינדער מעבֿיר סדרה זײַן די ערשטע פּרשה פֿון דער וואָך־סדרה, שנים מקרא ואחד תּרגום. די ייִנגערע קינדער פֿון ערשטן לערניאָר פֿלעגן לערנען כּיתותוויז דעם טראָפּ. אין אַנהייב פֿלעגט מען לערנען דורך אויסזינגען די נעמען פֿון די פּיסקי טעמים, דערנאָך פֿלעגט מען איבערגיין צו מעבֿיר סדרה זײַן, אויסזינגענדיק דעם טראָפּ פֿון געלערנטן טעקסט צוזאַמען מיט די ווערטער. ווי למשל: מנח רבֿיעי — ויקהל משה וכו. מנח זרקא, מנח סגול — ששת ימים תּעשה מלאכה.

נאָכן אָפּלערנען טראָפּ פֿלעגט מען זיך שטעלן דאָוונען דאָס שבתדיקע דא־וונען, אַנהייבן מיט קבלת־שבת און פֿאַרענדיקן מיט די תּפֿילות פֿון מוצאי־שבת מיט די זמירות „ויתן לך" אַריינגערעכנט. יעדן פֿרײַטיק האָט מען געדאָוונט אַן אַנדער טייל פֿון שבתדיקן דאָוונען, דערנאָך פֿלעגט מען אַנהייבן נאָך אַ מאָל פֿון קבלת־שבת. דער רבי פֿלעגט אַכטונג געבן אַז די קינדער זאָלן געפֿינען יעדער תּפֿילה פֿון סידורל אויפֿן געהעריקן דף. פֿרײַטיק האָט מען געלערנט אין אי־בערזעץ־חדר נאָר ביז צוועלף בײַ טאָג.

שבת נאָכן עסן פֿלעגן די קינדער זיך גיין פֿאַרהערן דעם שיעור פֿון דער וואָך צו חשובֿע בעלי־בתּים פֿון שטאָט, וווּ מען פֿלעגט זיי מכבד זײַן מיט שבת־אויבס, אייער־קיכלעך, אַדער מאַנקיכלעך, קוגל, אַן עפּל אַדער אַ באַרנע.

נאָך שבת פֿלעגט דער רבי אָפּנעמען אַ גרוס פֿון די בעלי־בתּים ווי אַזוי די קינדער האָבן געזאָגט דעם שיעור.

נאָכן שבתדיקן שלאָף פֿלעגן די קינדער קומען אין חדר אַרײַן, ווינטערצײַט צו זאָגן ברכי נפשי, און זומער צו לערנען פּרקי אָבֿות, יעדער שבת אַן אַנדער פּרק. מען פֿלעגט עס רופֿן לערנען פּרק.

יום־טובֿים אין חדר

יום־טובֿים און תּענית̈ים איז מען אין חדר אַרײַן נישט געגאַנגען. אַלע ערבֿ־יום־טובֿ, חול־המועד, חנוכּה, חמשה־עשר בשבֿט, און שושן־פּורים האָט מען געלערנט נאָר האַלבע טעג — ביז צוועלף.

חול־המועד איז געווען די צייט ווען קינדער פֿלעגן בייטן חדרים פֿון דרדקי־
אין איבערזעץ־חדר און פֿון דאָרט אין גמרא־חדר. חול־המועד־סוכות האָט מען
געלערנט אין איבערזעץ־חדר קהלת. ערב־חנוכה פֿלעגט דער רבי דערציילן די
מעשׂה פֿון חנוכה. חנוכה־צייט פֿלעגן די קינדער שפּילן אין דריידל און אין קוויט־
לעך. די דריידלעך פֿלעגן מיר אַליין אויסגיסן פֿון בלײ אין הילצערנע פֿורעמס.

אין דריידל איז אין איבערזעץ־חדר געשפּילט געוואָרן אַנדערש ווי אין
דרדקי־חדר. אויף דער גאַנצער גרייס פֿון אַ זײטל פּאַפּיר פֿלעגט מען אַנ־
צייכענען אַ געשריבענעם פּ פֿאַרדרייט אויף אינעווייניק, אַזוי, אַז עס זאָלן
זיך באַקומען עטלעכע פּייען, אייגער אין דעם אַנדערן. דעם דאָזיקן געדרייטן
פּ פֿלעגט מען אָרומשרײַבן מיט אַ געקייטלטער ליניע פֿון
רינגעלעך, ווי עס ווײַזט די צייכענונג. דערנאָך פֿלעגט איינער
פֿון די מיטשפּילערס אַ דרייַ טאָן דאָס דריידל. אויב דאָס
דריידל איז געפֿאַלן אויף „ג" פֿלעגט ער אָפּציילן אויף זײַן
חשבון דרײַ רינגעלעך, אויב אויף „ה" — פֿינף רינגעלעך,
אויב אויף „נ" — פֿופֿציק, אויב אויף „ש" — 30 (געראָטן
„במספּר קטן"). דאָס דריידל פֿלעגט איבערגיין פֿון איין שפּי־
לער צום צווייטן לויט דער ריי פֿון רעכטס צו לינקס. די
שפּיל פֿלעגט געדויערן אַזוי לאַנג, ביז אַלע רינגעלעך זײַנען געווען אויסגע־
שפּילט. ווער עס האָט פֿאַרמאַגט די גרעסטע צאָל, איז געווען דער געווינער.
מען פֿלעגט אַ מאָל אויך שפּילן אַזוי לאַנג, ביז אייגער פֿון די שפּילערס פֿלעגט
אָנקלײַבן אויף זײַן חשבון די גאַנצע צאָל רינגעלעך וואָס זײַנען געווען אָרום־
געשריבן אָרום דעם פּ.

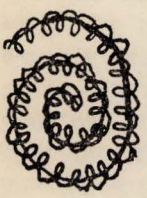

די קוויטלעך זײַנען געווען אָזעלכע קאָרטן, וואָס מיר אַליין פֿלעגן מאַכן פֿון
קאָרטאָן־פּאַפּיר. אַ טעשל קוויטלעך איז באַשטאַנען פֿון 24 קאָרטן. יעדער קאָרט האָט
געהאַט איר צייכענונג און ציפֿער: אַ ביימעלע האָט באַטײַט גרין אָדער שוואַרץ;
אַ הארץ האָט באַטײַט רויט אָדער הארץ; אַ פּאַראַלעלאָגראַם האָט באַטײַט לעקעך
אָדער שעל; אַ שטעלעכל פֿון צוויי זיך שנײַדנדיקע ליניעס האָט באַטײַט צלם
אָדער אייכל. צוזאַמען האָט מען עס גערופֿן שרגא, וואָס איז די ראַשי־תיבֿות פֿון
שעל, רויט, גרין, אייכל.

דער ציפֿער 9 האָט געמיינט אַ נײַנטל, אַ 2 האָט באַצייכנט אַן אונטער אָדער
אַ ייִנגל; 3 האָט באַצייכנט אַן אייבער אָדער אַ מיידל; 4 האָט געמיינט אַ מלך; 10
אַ מלכּה אָדער צענטל; 11 אַ טויז.

שפּילן פֿלעגט מען אָקע, איין און צוואַנציק אָדער באַנק, זעקס און זעכציק און
קיקס. קיקס ווערט געשפּילט ווי אַ זעקס און זעכציק, נאָר דער געווינט גייט דאָ
אין געווינען פּאַסיקלעך. מען צייכנט אַן אויף אַ שטיקל פּאַפּיר אַ האַריזאָנטאַלע
ליניע און מען שנײַדט זי איבער מיט זעקס ווערטיקאַלע ליניעס. יעדער שפּילער
האָט פֿאָר זיך אָזאַ צייכענונג. אויב אייגער האָט צוואַנציק ווי אַ רופֿעכץ (וועו ער
קריגט אַ מלך מיט אַ מלכּה פֿון איין קאָליר), אָדער אין די קאָרטן, מעקט ער
אָפּ אַ פּאַסיקל פֿון איין זײַט פֿון דער האַריזאָנטאַלער ליניע, עס רופֿט זיך: ער

האָט געווּנען אַ האַלבס. אויב אַ שפּילער האָט פֿערציק אין די קאָרטן, אַדער ווען ער קריגט דעם מלך מיט דער מלכה טרינעף (טריומף, יום־טובֿ, קאָזיר) מעקט ער אפֿ אַ גאַנצע ווערטיקאַלע ליניע פֿון ביידע זײַטן פֿון דער האָריזאָנטאַלער. דאָס רופֿט זיך: ער האָט געווּנען אַ גאַנצס. אַ שטיק צײַט פֿאָר און נאָך חנוכּה איז די שפּיל אין קוויטלעך געווען אין גאַנג אין חדר. שפּילן פֿלעגט מען געווײַנטלעך אין קנעפּלעך. חנוכּה אַליין האָט מען אויך געשפּילט אין געלט.

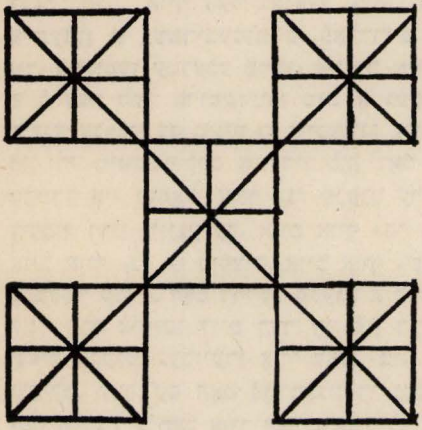

ציג און וואָלף איז געשפּילט געוואָרן אַזוי: אויף אַ שטיקל פּאַפּיר אַדער אויפֿן טיש פֿלעגט מען מיט קרײַד אָנצייכענען אַ קוואַדראַט. בײַ יעדער פֿון די שפּיצן פֿון דעם קוואַדראַט פֿלעגט מען אָנצייכענען נאָך אַ קוואַדראַט. יעדער פֿון די קוואַדראַטן איז דורכגעשניטן געוואָרן מיט צוויי דיאָגאָנאַלן און צוויי מיטליניעס — איינע אַ האָריזאָנטאַלע און איינע אַ ווערטיקאַלע. אַלע ליניעס האָבן זיך גענשניטן אין איין פֿונקט, אין צענטער פֿון יעדן קוואַדראַט.

די ציגן האָבן מיט זיך פֿאַרגעשטעלט זיבן שטיקלעך האָלץ אָפּגעשניטן פֿון אַ ריטל פֿון אַ בעזעם. דער וואָלף איז געווען אַ גרויס שטיקל קרײַד. מיט די זיבן ציגעלעך האָט דער שפּילער זיך באַמיט צי פֿאַרשטעלן דעם וואָלף דעם וועג. פֿאַרקערט דער צווייטער וואָס האָט געהאָט דעם וואָלף האָט זיך באַמיט צו פֿאַרצוקן וואָס מער ציגעלעך. די באַוועגונגס־פֿלעצער סײַ פֿון די ציגעלעך און סײַ פֿון דעם וואָלף זײַנען געווען די אָפּשניטן וואָס געפֿינען זיך צווישן יעדער באַרירפֿונקט פֿון צוויי ליניעס. אויב דער וואָלף באַגעגנט אַ ציגעלע, וואָס שטייט לעבן אים אויפֿן נאָענטסטן באַרירפֿונקט פֿון צוויי ליניעס, און קיין צווייט ציגעלע אויף דעם ווײַטערדיקן באַרירפֿונקט אין דער זעלבער ליניע געפֿינט זיך ניט, קען ער דאָס ציגעלע פֿאַרצוקן אַריבערשפּרינגענדיק איבער דעם, זיך שטעלנדיק אויף דעם פֿרײַען באַרירפֿונקט אין דער זעלבער ליניע. יעדער ליניע פֿון אַ קוואַדראַט האָט לויט דער צייכענונג דרײַ באַרירפֿונקטן. דער וואָס האָט געשפּילט מיט די ציגעלעך פֿלעגט זיך דעריבער באַמיען אויסצושטעלן זײַנע ציגעלעך אַזוי, אַז דער וואָלף זאָל ניט האָבן וווּ אַריבערצושפּרינגען און אים פֿאַרשטעלן דעם וועג, ער זאָל זיך ניט קענען מער באַוועגן.

חמשה־עשׂר בשׁבט האָבן די קינדער מיטגעבראַכט אין חדר אַרײַן חמשה־עשׂר־פֿירות: באָקסער, טייטלען, פֿײַגן, ראָזשינקעס און מאַנדלען. דער רבי פֿלעגט דערקלערן דעם באַטײַט פֿון חמשה־עשׂר ווי ראָש־השנה לאילנות און רעדן וועגן ארץ־ישׂראל. דערנאָך פֿלעגן די קינדער גיין אַהיים.

פֿאַר פּורים האָט מען אין חדר געלערנט מגלת־אסתר און דער רבי פֿלעגט דערציילן די מעשׂיות פֿון תרגום שני.

פֿאַר פּסח איז דער שיעור פֿון דער וואָך געווען די ערשטע מישנה פֿון ערבֿי פּסחים מיט אַ שטיקעלע גמרא. שבת הגדול פֿלעגט מען זאָגן אין חדר אַנשטאָט ברכי נפשי די הגדה ביז רבן גמליאל היה אומר.

חול־המועד־פּסח האָט מען געלערנט אין חדר שיר השירים. פֿאַר לג בעומר פֿלעגט דער רבי דערציילן אַלע מעשׂיות וועגן רבי עקיבֿאן, בר כוכבֿאן, וואָס איז געווארן אַ בר כּוזיבֿא, די ראָלע פֿון רבי עקיבֿאס תּלמידים אין דעם אויפֿשטאַנד און זייער סוף, וועגן רבי שמעון בר יוחאי און זײַן יאָרצײַט, וואָס פֿאַלט אויס אין לג בעומר. דער רבי פֿלעגט אויך דערקלערן בײַ דער געלעגנהייט דעם באַטײַט פֿון די ספֿירה־טעג ווי טרויעריקע נאָך רבי עקיבֿאס תּלמידים. לג בעומר אַליין פֿלעגן מיר זיך שפּילן אַ גאַנצן טאָג מיט די פֿײַל־און־בויגנס, וואָס מיר האָבן אַליין צוזאַמענגעשטעלט, און געפֿירט מלחמות מיט די אַנדערע חדרים. בײַ אונדז איז נישט געווען דער מינהג צו גיין אין וואַלד לג בעומר.

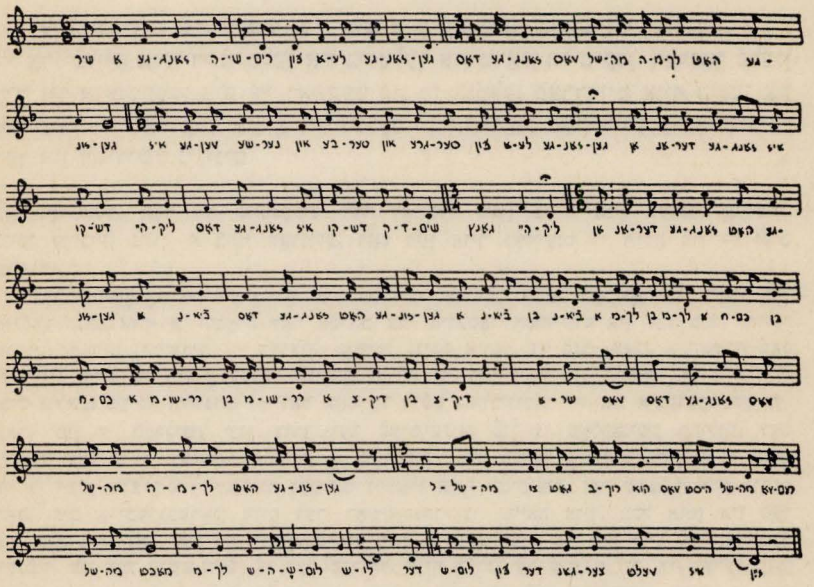

דער ניגון מיט וועלכן מען האָט געלערנט שיר השירים אין חדר

פֿאַר שבֿועות האָט מען אין חדר געלערנט רות און אַקדמות,[5] דער רבי פֿלעגט אויך דערציילן מעשׂיות פֿון מדרש וועגן מתן־תּורה, וועגן דוד המלכ פּטירה, וואָס פֿאַלט אויס אום שבֿועות, און וועגן דוד המלכ קבֿר.

---

[5] דער ניגון פֿון אַקדמות איז באַקאַנט ווי גוסח שטובנטראָפּ. דאָס וואָרט שטובן איז דאָ, ווי עס איז אַנגענומען, אַן איבערזעצונג פֿון וואָרט חדר. בײַ אונדז אין טישעוויץ, לובלינער

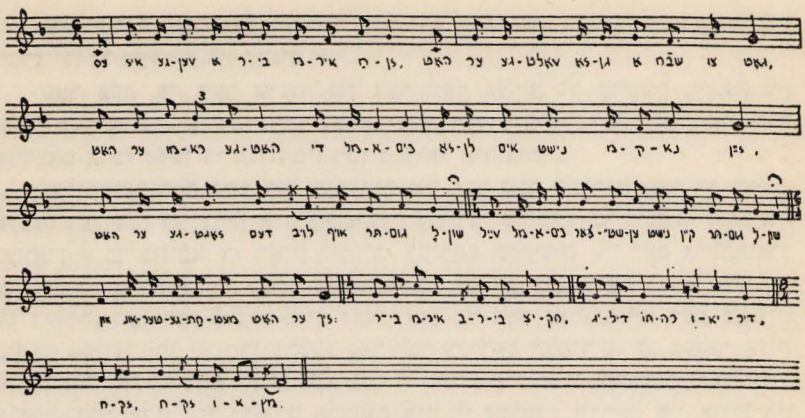

דער ניגון פֿון אַקדמות אין חדר

ערב־שבועות פֿלעגן מיר גיין צום טײַך אַנרײַסן שאָוערן (לעפּעכעס, אײַר), זיי אַרויפֿלייגן אויף די אַקסלען אין בינטלעך און טראָגן ווי ביקסן. דערנאָך פֿלעגן מיר זיך אויסשטעלן מיט די דאָשקעס פֿון די היטלען פֿאַרדרייט אויף הינטן און מאַרשירן ווי סאָלדאָטן אין אַ רייַ זינגענדיק אין גאַנג פֿאַרשיידענע פֿאָלקסליד־לעך און חסידישע ניגונים.

וואָיעוואָדשאַפֿט, האָט זיך אויפֿגעהיט דער דאָזיקער ניגון בלויז אויף לערנען אַקדמות. לויטן זעלביקן ניגון, אַ ביסל וואַריִירט, האָט מען אויך געלייענט די תּורה אין די ימים נוראים.

דער מוזיקאָלאָג און רעדאַקטאָר פֿון קענעדער אָדלער, ישׂראל ראָבינאָוויטש, מאַכט מיך אויפֿמערקזאַם אויף אַ השערה וואָס אַבֿרהם צבי אידלסאָן אַנטוויקלט אין זײַן בוך תולדות הנגינה העברית (תּל־אָבֿיב — בערלין, קאָפּיטל „נוסח איוב", זז׳ 210—213), אַ השערה וואָס זעט מיר אויס צו זײַן אַ טעות. אידלסאָן האָלט, אַז דער ניגון פֿון קריאת התּורה אין די ימים נוראים בײַ די אַשכנזים — דאָס וואָס ער רופֿט „איובֿ־נוסח" — איז איבערגענומען געוואָרן פֿון די ספֿרדישע יהדות דורך דער פֿאַרמיטלונג פֿון די באַלקאַנישע קהילות. דאָס ברענגט אים צו אַ צווייטער השערה, אַז דער ניגון מיט וועלכן אַשכנזים לייענען די תּורה אין די ימים נוראים איז לכתּחילה געמיינט געווען אויף יום־כיפּור, נאָר שפּעטערדיק דורות האָבן אים אַריבערגעטראָגן אויף דער ראָש־השנהדיקער קריאה אויך. בכל אופֿן איז פֿאַר אים קלאָר, אַז דאָס איז בײַ די אַשכנזישע יהדות אַ צופֿעליקייט און ניט קיין פֿאַרשפּרייטער אײַנפֿיר. בײַ אים קומט אויס, אַז דער מהרי״ל, אויף וועלכן ער שטיצט זיך, איז געווען קעגן דעם ניגון פֿון קריאת התּורה אין די ימים נוראים, וואָס איז, לויט אידלסאָנען, געווען אַ נײַס. אמת, דער מהרי״ל זאָגט בפֿירוש: „והיה מנגן הקריאה וכו׳ כלמידת הנערים שקורין שטובן־טראָפּ". האָלט אידלסאָן, אַז דאָס מיינט מען דעם געווינטלעכן טראָפּ פֿון מעבֿיר סדרה זײַן וואָס מען געלערנט די קינדער אין חדר. אויב ער געפֿינט אין אַן אַלטן כּתבֿ יד בײַם מהרי״ל זײַן אַ צוגאָב: „ולא כניגון שאר הימים", וואָס דאָס לייקנט אָפּ זײַן פֿרײַערדיק מיינונג, פֿאָלט אים אײַן, אַז עמעצער, אַ שפּעטערדיקער איבערשרײַבער, האָט צוגעשטעלט דעם זאַץ. ניט קיין צו זיכערע השערה.

פֿון דעם וואָס זאָגט דער מהרי״ל זײַט מען בלויז, אַז ער איז אפֿשר געווען קעגן דעם מען זאָל לייענען יום כּיפּור די קריאה מיט אַ ווייַנעדיקן טאָן, „בניגון נמוך כמתאונן".

מיט די שאָוערן פֿלעגן מיר אויספּוצן די פּאָדלאָגעס פֿון די הײַזער אין דער היים, אויסלייגנדיק זיי אין מגן־דוד און קוואַדראַטן.

פֿאַר תשעה באָב פֿלעגן מיר לערנען ווי דעם שיעור אַלע אַגדות וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיטן חורבן ווי: „אקמצא ובר קמצא", „אשקא דריספק", „אתרנגולא ותרנגולתא" א״אַנד וואָס געפֿינען זיך אין דער גמרא גיטין, אין פֿרק הנזקין. אַנשטאָט נביאים ראשונים האָבן מיר געלערנט איכה.

תשעה באָב אַליין האָט מען נישט געלערנט, און די קינדער פֿלעגן זיך שפּילן אין גאַס און וואַרפֿן זיך מיט באַדאַקעס, שיסן פֿון ביקסלעך מיט פּולווער און קאַרעקעס. די ביקסלעך פֿלעגן מיר אַליין אויסשניצן פֿון האָלץ.

נאָך די קינות פֿלעגן מיר מיטגיין מיט די דערוואַקסענע אויפֿן בית־עולם און וואַרפֿן דאָרטן קנאַבל אויף די קבֿרים.

אַ ספּעציעלער חדר־יום־טובֿ איז געפֿײַערט געוואָרן, וועָן די קינדער פֿלעגן אויפֿהערן לערנען בײַ נאַכט. אַנהייבן לערנען פֿלעגן מיר גלײַך נאָך סוכות און אויפֿהערן דאָנערשטיק פּרשת תרומה, און אין אַן עיבור־יאָר דאָנערשטיק פּרשת ויקהל־פּקודי.

אַ גאַנצן ווינטער פֿלעגן די קינדער אָפשפּאָרן פֿון די גראָשנס, וואָס די מאַמעס פֿלעגן זיי מיטגעבן אין חדר אַרײַן צו קויפֿן נאָשערײַען און די אָפשפּא־רונגען זײַנען געוואָרן אין אַ שותפֿותדיקער קאַסע, און דעם לעצטן דאָ־

אָבער די עצם קריאה הייסט ער לייענען בפּירוש אַנדערש ווי אַ גאַנץ יאָר. אידלסאָנס טעות באַשטייט אין דעם וואָס ער טײַטשט שלעכט דעם אויסדרוק שטובנטראָפּ. דער טײַטש פֿון דעם איז קלאָר, ניט ווי מען לייענט די געוויינטלעכע קריאה, נאָר ווי מען לערנט אין חדר מיט קינדער.

דאָס אייגענע איז חל איך אויף קריאת הנביאים. דער טראָפּ פֿון דער געוויינטלעכער קריאה איז אַנדערש פֿון דעם, ווי מען לערנט מיט די קינדער אַ גאַנץ יאָר תנך, און דער טראָפּ פֿון לערנען הייסט שטובנטראָפּ.

אידלסאָן מאַכט אויך אַ טעות וועגן דער ניט־פֿאַרשפּרייטקייט פֿון דאָזיקן נוסח בײַ אַשכנזים. מיטן זעלביקן ניגון פֿון קריאת התורה אין די ימים נוראים לייענט מען אויך אין אַ סך אַשכנזישע קהילות די סדרה וואָס הבּרכה שימחת תורה בײַ נאַכט, וואָס האָט זיכער ניט צו טאָן מיט קלאָגן און ווײַנען. מיטן זעלביקן ניגון, אַ ביסל וואַריִירט, זאָגט מען אויך די הגדה של פּסח על פּי נוסח וואָלין. מיטן זעלביקן ניגון רופֿט מען אויף צו דער תּורה ראָש השנה, יום כּיפּור און אַלע שלוש רגלים, און מען מאַכט דערנאָך דעם מי שברך, און לויטן זעלביקן טראָפּשליסל האָט מען אויך געלערנט אין חדר די פֿאַרשיידענע טעקסטן פֿון תנך.

עס זעט גאָר אויס, אַז אין די צײַטן פֿונעם מהרי״ל ז״ל (14טן יאָרהונדערט) האָט מען געלערנט אין חדר אַלע חומש־טעקסטן מיטן זעלביקן ניגון וואָס מיר האָבן הײַנט אויף קריאת התּורה אין די ימים נוראים. וואָרעם ער גיט אַן שטובנטראָפּ ווי אַן אַלגעמיין באַקאַנטע זאַך, און ווי עס וואָלט מער ניט געווען ווי איין ניגון, אָט דער וואָס פֿאַלט צוגויף מיטן ניגון פֿון אַקדמות בײַם לערנען אין חדר לויט ווי איך גיב אַן. אַלע ווייסן, אַז דער דאָזיקער ניגון איז אַנדערש ווי דער ניגון פֿון דער קריאה שבּעות בײַם דאָוונען. אמת, די ניגונים בײַם לערנען אין חדר די תּנך־טעקסטן זײַנען אין זעלביקן נוסח און טראָפּשליסל, אָבער דער ניגון גופֿא איז אַנדערש בײַ יעדן טעקסט. היוצא לנו מדּברינו, אַז גראָד בײַ די אַשכנזים איז דער דאָזיקער נוסח, אידלסאָנס „איובֿ־נוסח", מער פֿאַרשפּרייט ווי בײַ אַלע אַנדערע ייִדישע קיבוצים.

נערשטיק פֿון לערנען בײַ נאַכט איז פֿאָרגעקומען אַ סעודה אין חדר פֿאַרן רבין צוזאַמען מיט די תּלמידים.

די סעודה פֿלעגט פֿאַר אונדז צוגרייטן דעם רבינס טאָכטער פֿייגע צירל, און איז באַשטאַנען פֿון קרעפּלעך, לאָקשן מיט יויך און געבראָטן עוף. אויך אַ קוואַ־טירל בראָנפֿן פֿאַרן רבינס וועגן פֿלעגן מיר צוגרייטן. נאָך דער סעודה פֿלעגן מיר זינגען שטיקלעך תּפֿילות און דער רבי פֿלעגט דערציילן אַ מעשׂה.

שפּילן אין איבערזעץ־חדר

שפּילן פֿלעגן מיר זיך יעדן טאָג אין חדר נאָכן פֿאַרענדיקן דאָס שרײַבן. אין די פֿרײַטיקס און ערב־יום־טובֿס נאָך מיטאָג האָבן מיר זיך געשפּילט אויפֿן גאַס צווישן בית־מדרש און דער גרויסער שטעטלדיקער שול. ביידע בנינים זײַנען געשטאַנען עטלעכע טריט פֿון אונדזער חדר. שפּילן זײַנען געווען רויִקע און באַוועגלעכע.

אין די שפּילן זײַנען די לימודים זייער שטאַרק געקומען צום אויסדרוק. סײַ אין ייִנגל־חדר, סײַ אין מיידל־חדר זײַנען געווען אַ שלל מיט שפּילן, וואָס זײַנען איבערגעגאַנגען בירושה פֿון דור צו דור. די עלטערע קינדער פֿלעגן אויסלערנען די ייִנגערע. די שפּילן זײַנען געווען אײַנגעטיילט אין באַשטימטע סעריעס. איך וועל דאָ איבערגעבן די פּאָפּולערסטע.

שפּילן אין ספֿרים

1. מאַכן אַ מיל: מען עפֿנט אויף אַ ספֿר אין מיטן און מען בייגט אײַן די בלעטלעך איינס אינעם אַנדערן, דערנאָך שטעלט מען אויף דאָס ספֿר און די בלעטלעך הייבן זיך אָן בלעטערן פֿון זיך אַליין, און לאָזן זיך פֿונאַנדער ווי פֿליגלען פֿון אַ ווינטמיל.

2. שפּיל אין אַשרס: עס נעמען אָנטייל צוויי ייִנגלעך. איינער נעמט די אַשרס וואָס געפֿינען זיך אין חומש־טעקסט אויף דער רעכטער זײַט, און דער אַנ־דערער נעמט דאָס וואָרט אַשר, וואָס געפֿינט זיך אין חומש־טעקסט אויף די בלעטלעך פֿון דער לינקער זײַט. ווער עס ציילט אָפּ מער אַשרס אויף זײַן זײַט, דער געווינט. דער פֿאַרשפּילער גיט אָפּ אַ יאַרש: ער באַקומט פֿונעם געווינער אַ געוויסע צאָל פּעטשלעך אין פּלייצע. אַ געווינער וואָס נוצט אויס זײַן פּריווי־לעגירטע לאַגע און לאָזט זיך ווילגיין אויפֿן חשבון פֿון זײַן מיטשפּילער, אָדער פֿאַלשעוועט בײַם שפּילן, ווערט אָנגערופֿן קרוטשיל אָדער שקרניק, און די קינדער ווײַכן פֿון אים. דאָס האָט געצוווּנגען יעדן איינעם צו שפּילן אמתדיק, אָן דריידלעך. אַן אַנדער שטראָף פֿאַרן פֿאַרשפּילטן פֿלעגט ווערן אָנגערופֿן אָנרײַבן אַ מאָרדע, וואָס האָט געהייסן, אַז דער געווינער שמירט אויס זײַן האַנטפֿלאַך מיט קרײַד און רײַבט אײַן מיט דער דאָזיקער האַנט דאָס פּנים פֿון פֿאַרשפּילער. אָנרײַבן אַ מאָרדע איז אָבער אויך באַנוצט געוואָרן אין מעטאַפֿאָרישן זינען און האָט געהייסן: אונטערשטעלן עמעצן אַ פֿיסל, אָפּטאָן אַ שפּיצל, אָדער פֿאַרשאַפֿן אַ צווייטן אומאָנגענעמלעכקייטן. די שטראָף פֿאַרן פֿאַרשפּילער פֿלעגט זיך אויך אויסדריקן אין אַ באַשטימטער צאָל קלעפּ, וואָס דער געווינער האָט געהאָט

רעכט אים צו געבן. געווײנטלעך איז די צאָל קלעפּ געווען צוואַנציק. אויך די דאָזיקע שטראָף האָט געקראָגן דעם נאָמען אַנרײַבן אַ מאָרדע.

3. שפּיל אין פּיי, סמך: איין שפּילער נעמט די פּייען און דער אַנדערער די סמכן, וואָס געפֿינען זיך בײַם סוף פֿון יעדער קאַפּיטל חומש. ווער עס האָט מער פּייען אַדער סמכן אויף זײַן זײַט דער געווינט. דער פֿאַרשפּילער גיט אָפּ אַ יאָרש, ווי געזאָגט אויבן. די שפּיל גייט אויף עטלעכע סדרות.

שפּילן אין קנעפּלעך

1. שפּיל אין קאָפּ־שלאָק, אַדער קאָפּ־אַדלער: איין שפּילער דרייט מיט אַ מטבע אויף אַ קאָנט אַזוי ווי מען דרייט אַ דרײדל. זײַן מיטשפּילער רופֿט אויס קאָפּ אַדער שלאָק. אויב די מטבע פֿאַלט אויף דער זײַט אויף וועלכער דער צווייטער האָט אָנגעזרופֿן, געווינט ער, און אויב נישט פֿאַרשפּילט ער. דער פֿאַרשפּילער גיט דעמאָלט דעם געווינער אַ קנעפּל. די קינדער בײַטן זיך דערנאָך מיט די ראָלעס. (די זײַט פֿון דער מטבע אויף וועלכער עס געפֿינט זיך אויסגעדריקט בולט דער קאָפּ רופֿט זיך קאָפּ. די אַנדערע זײַט רופֿט זיך שלאָק אַדער אַדלער, אויב דאָרט איז אויסגעקריצט אַן אַדלער.)

2. שפּיל אין אום־גראָד: איין שפּילער נעמט אַרײַן אין זײַן פֿאַרמאַכטער האָנט עטלעכע קנעפּלעך. דער צווייטער טרעפֿט, צי דאָרט געפֿינט זיך אַ גראָדע צאָל קנעפּלעך אַדער אַן אומיקע צאָל. אויב ער טרעפֿט געווינט ער און דער פֿאַר־ שפּילער גיט אים אַוועק די צאָל קנעפּלעך, וואָס ער האָט געהאַלטן אין זײַן האָנט. אויב ער פֿאַרשפּילט, דאַרף ער געבן זײַן מיטשפּילער די זעלביקע צאָל קנעפּלעך. די קינדער בײַטן זיך דערנאָך מיט די ראָלעס.

ווען דאָס קינד וואָס האָלט די קנעפּלעך אין האָנט רופֿט אויס: „אום צי גראָד?" קנייטשט זײַן מיטשפּילער צונויף די פּויסט פֿון דער דלאָניע אויף זײַן לינקער האָנט מיט די פֿינגער פֿון זײַן רעכטער האָנט. אויב די צאָל קנייטשן פֿאַלט אויס אַן אומיקע, זאָגט ער: אום, אויב די צאָל קנייטשן פֿאַלט אויס אַ גראָדע, זאָגט ער: גראָד.

חול־המועד פֿלעגן די קינדער שפּילן אין אום־גראָד מיט ניס אַנשטאָט קנעפּלעך. אין ניס פֿלעגט מען דעמאָלט אויך שפּילן אויף אַ ברעטל. מען שפּאַרט אַן אַ ברעטל משופּעדיק אין וואַנט. אויף אַ פֿונקט אויף דער ערד, וואָס געפֿינט זיך דריי פֿוס וויט פֿון ברעטל, לייגט מען אַוועק אַ נוס. יעדער שפּילער לאָזט אַראָפּ־ קניקלען זײַנס אַ נוס פֿון ברעטל און וועמענס ניסל עס שלאָגט זיך אַן אינעם ניסל וואָס ליגט אויפֿן אויבן דערמאָנטן פֿונקט, דער געווינט אַלע ניס וואָס זאָמלען זיך אַן אויף דער ערד. דער קאָן הייבט זיך דערנאָך אַן פֿון ס'נעכסטן.

הענטשפּילן

1. שפּיל אין שטראָפּבעטל: מען פֿלעכט צונויף די פֿינגער פֿון די הענט אַזוי קונציק, אַז עס באַקומט זיך אַ בעטל אין אַ געצעלט אין דער פֿאָרעם פֿון אַ קאָנוס. דערנאָך לייגט מען צו דאָס מויל צום געצעלט און מען זאָגט: „דאָס איז

דאָס גיהנום, דאָ שטראָפֿט מען די רשעים". דערנאָך לייגט מען צו דאָס מויל צום בעטל און מען זאָגט: „דאָס איז דאָס שטראָפֿבעטל, דאָ שמיסט מען די רשעים מיט געזאָלצענע ריטער".

2. שפּיל אין געפֿענגעניש: איין קינד שטעקט אַרײַן די פֿינגער פֿון איין האַנט אין דער צווייטער, דערבײַ לאָזט ער אויפֿגעשטעלט די פֿינגער פֿון איין האַנט. דער מיטשפּילער שטעקט דעמאָלט אַרײַן זײַנע פֿינגער פֿון איין האַנט צווישן די חלקים פֿון די אויפֿגעשטעלטע פֿינגער. דער ערשטער געפֿינט זיך דעמאָלט אין געפֿענגעניש בײַם צווייטן, ווײַל ער קען גאָרנישט טאָן מיט זײַנע הענט. דער צווייטער שפּילער גיט דערנאָך עטלעכע קלעפּ אין פּלייצע פֿונעם געפֿאַנגענעם. נאָך דעם בײַטן זיך די קינדער מיט די ראָלעס.

3. שפּיל אין ציילענים: איין קינד פּאַטשט מיט איין האַנט אויף דער האַנט פֿון זײַן מיטשפּילער און זאָגט: „איינסלע". דער צווייטער גיט אים צוריק א פּעטשל און זאָגט „צווייעלע". אַזוי גייט דאָס ציילענים ביז „פֿערצעלע". די קינדער רייצן זיך: „ע, ע, ע, פֿערצעלע". די קינדער בײַטן זיך דערנאָך מיט די ראָלעס.

4. שפּיל אין פּעטשעלעך: איין קינד שטרעקט אויס זײַנע הענט מיט די דלאַניעס אַרויף. דער צווייטער לייגט אויף זיי אַרויף זײַנע הענט מיט די דלאַניעס אַראָפּ. דער ערשטער באַמיט זיך א פּאַטש צו טאָן די הענט פֿון זײַן מיטשפּילער. דער צווייטער באַמיט זיך בײַ צײַטנס אַוועקצוכאַפּן די הענט. אויב דער ערשטער פֿאַרפֿעלט א פּאַטש צו טאָן אויף די פֿינגער פֿון זײַן מיטשפּילער בײַטן זיך די קינדער מיט די ראָלעס. די שפּיל אין פּעטשעלעך ווערט אויך געשפּילט אויף אַזאָ אופֿן: איין קינד לייגט אַוועק זײַן קאָפּ מיטן פּנים אַראָפּ אויף די קני פֿון א צווייט קינד. זײַן רעכטע האַנט מיט דער דלאַניע אַרויף לייגט ער אַוועק אויף זײַן רוקן. איינער פֿון די מיטשפּילערס גיט אים א פּעטשל אויף זײַן אָפֿענער האַנט. דער געפּאַטשטער הייבט דעמאָלט אויף זײַן קאָפּ קוקט זיך אײַן אין די פּנימער פֿון זײַנע מיטשפּילערס און טרעפֿט ווער עס האָט אים א פּאַטש געטאָן. אויב ער טרעפֿט פֿאַרנעמט זײַן פּלאַץ דער, וואָס האָט אים א פּאַטש געטאָן. אויב ער טרעפֿט נישט לייגט ער זיך נאָך א מאָל און דער קאָן גייט אָן ווײַטער אַזוי לאַנג ביז ער טרעפֿט ריכטיק.

5. שפּיל אין שטריקלעך: מען בייגט אײַן א שטריקל אויף דער העלפֿט און מען טוט עס אָן אויף די פֿינגער פֿון דער לינקער האַנט, אַנהייבנדיק פֿון קליינעם פֿינגערל. בײַם איבערלייגן דאָס שטריקל פֿון פֿינגער צו פֿינגער, בייגט מען איבער די צווי העלפֿטן פֿון שטריקל אין שערווינקלען. אויפֿן גראָבן פֿינגער לייגט מען אַוועק די צווי העלפֿטן פֿון שטריקל ווי צווי פּאַראַלעלע ליניעס, און מען לייגט דאָס שטריקל ווידער איבער פֿון פֿינגער צו פֿינגער אין שערווינקלען, אַזוי ביזן קליינעם פֿינגערל. דערנאָך ציט מען דאָס שטריקל אַראָפּ פֿון די פֿינגער. עס געווינט דער בײַ וועמען עס פּאַרטשעפּעט זיך נישט דאָס שטריקל בײַם אַראָפּציען פֿון די פֿינגער.

6. שפּיל אין עטל־בעטל: איין קינד טוט אַן אויף זײַנע דלאָניעס אַ שטריקל צונויפֿגעבונדן אין אַ קרײַז. דאָס קינד וויקלט אַרום יעדע דלאָניע מיטן שטריקל אײַן מאָל. די צוויי קרײַזן וואָס באַקומען זיך שפּאַנט ער אַן אויף יעדן מיטלסטן פֿינגער פֿון דער אַנטקעגנדיקער האַנט. די באַקומענע פֿיגור רופֿט זיך עטל־בעטל. דער מיטשפּילער נעמט איבער די פֿיגור מיט זײַנע פֿינגער בײַ די שנײַדפֿונקטן פֿון שטריקל און בײַם דרויסנדיקן קרײַז. די נײַע פֿיגור רופֿט זיך לעקעך. דאָס ערשטע קינד נעמט ווידער איבער די פֿיגור בײַ די שנײַדפֿונקטן און עס באַקומט זיך אַ רעשטע, דאָס צווייטע קינד נעמט איבער די נײַע פֿיגור אויפֿן דערמאָנטן אופֿן און עס באַקומט זיך אַ נעצל מיט אַ סך אייגעלעך. אַזוי גייט איבער דאָס שטריקל פֿון האַנט צו האַנט שאָפּנדיק יעדעס מאָל נײַע פֿיגורן. די לעצטע פֿיגור הייסט שפּיזלעך. דאָס שטריקל איז שוין דעמאָלט פֿאַרפֿלאָנטערט און פֿידלט זיך אויף די פֿינגער ווי שפּיזלעך מיט וועלכע מען שטריקט אַ זאָק.

7. שפּיל אין קיצלען זיך: איין קינד דערציילט אַ מעשׂהלע און אַלע אַנטייל־נעמערס אילוסטרירן די פֿאַסירונגען מיט די פֿינגער. יעדער פֿינגער שפּילט די ראָלע פֿון אַ העלד פֿון דער מעשׂה. בײַם דערמאָנען דעם נאָמען פֿון אַ העלד רירט מען אָן מיט די פֿינגער פֿון דער רעכטער האַנט דעם באַטרעפֿנדיקן פֿינגער פֿון דער לינקער האַנט, אָדער מען פֿירט דורך די געהעריקע באַוועגונגען אויף אים לויטן אינהאַלט פֿון מעשׂהלע. די ווערטער זײַנען אָזעלכע: „די שוואַרצע קאַניע האָט געקאָכט אַ גריץ. האָבן אַלע קינדערלעך געהאָלפֿן. האָט דער עלטסטער גע־ברענגט האָלץ [מען באַרירט דערבײַ דעם ווײַזפֿינגער], דער מיטלסטער האָט געבראָכט וואַסער [מען באַרירט דעם מיטלסטן פֿינגער], דער דריטער האָט גע־מאָכט פֿײַער [מען באַרירט דעם געהעריקן פֿינגער] און איצעלע פּיצעלע האָט געקוקט [מען באַרירט דעם קליינעם פֿינגערל], נאָר דער גראָבער חזיר האָט גאָר־נישט געוואָלט טאָן. אָז די גריץ איז געוואָרן פֿאַרטיק, האָט די שוואַרצע קאַניע געגעבן מיר אַ פֿול שיסעלע, דיר אַ ביסעלע, אים נאָך ווייניקער אַ ביסעלע, און איצעלע פּיצעלע האָט זי נאָך גאָרנישט געגעבן. דערווײַל איז געקומען דער גראָבער חזיר און אויפֿגעגעסן די גאַנצע פֿאַן מיט גריץ [די שפּילערס באַוועגן דעם גראָבן פֿינגער פֿון דער לינקער האַנט אויף דער דלאָניע און זאָגן „האַם, האַם, האַם!“]. איז די שוואַרצע קאַניע געוואָרן זייער אין כּעס און געגומען אַ מעסער און געקווילעט דעם גראָבן חזיר [די קינדער פֿידלען דאָן מיטן קאַנט פֿון דער רעכטער דלאָניע אויפֿן גראָבן פֿינגער פֿון דער לינקער האַנט צו אילוסטרירן ווי מען קווילעט]. „דאָס קוילן אַ חזיר וויזט אָן אַז די מעשׂה איז נישט קיין אַריגינעל ייִדישע. דאָס מעשׂהלע פֿאַרענדיקט זיך אין אַלע ווערסיעס אַזוי: „קיזעלע מיזעלע, כיק, כיק.“ די לעצטע ווערטער באַטײַטן דאָס קווילן פֿון „גראָבן חזיר.“ די קינדער הייבן זיך דעמאָלט אָן קעגנזײַטיק צו קיצלען.

8. שפּיל אין ציפּ־צאַפּ: יעדער אַנטייל־נעמער אין דער שפּיל נעמט אָן מיט די פֿינגער פֿון איין האַנט די הויט פֿון דער האַנטפּלאַך פֿון אַ מיטשפּילער. עס שטעלן זיך אויף אַזוי אַרום גאַרנס פֿון העגט. די קינדער וויגן די גאַרנס אַרויף און אַראָפּ און זאָגן:

ציפּ־צאָפּ, קום א ראָפּ.
רויטע פּאָמעראַנצן.
אַז דער טאַטע שלאָגט די מאַמע
נייען די קינדערלעך טאַנצן.
כאַפּט דער טאַטע אַ פֿייַערטאָפּ
מאַכט דער מאַמען אַ לאָך אין קאָפּ
שרייַען די קינדערלעך: אוי, אוי,
זאָגט דער טאַטע: ס'איז גוט אַזוי.

די גאָרנס ווערן דעמאָלט צעוואָרפֿן און די קינדער הייבן זיך אָן צו פּאַטשן איינער דעם אַנדערן אויף די הענט אין אַ מיש־מאַש און שרייַען: אַ הוזשאַ, אַ בע, ס'פּערעטאַך (עס פּערעט דיך) ס'דריקטאַך! (עס דריקט דיך). מיט די דאָזיקע אויסדרוקן אילוסטרירט מען, ווי טאַטע־מאַמע רייצן און יאַדען זיך איינער דעם אַנדערן און נעמען זיך די לעבער. דערנאָך הייבן זיך אָן די קינדער קעגנזייַטיק צו קיצלען.

רודע, מאַראַנע־שפּילן

1. שפּיל אין באַהעלטעלעך: איין קינד שטעלט זיך מיטן פּנים צו דער וואַנט. אַלע קינדער וואָס נעמען אָנטייל שליסן צונויף זייערע הענט דלאָניע צו דלאָניע. דער אָנפֿירער פֿון דער שפּיל לייגט אַרייַן אַ שטיקל קרייַד אָדער אַ שוועבעלע אין די צונויפֿגעשלאָסענע הענט פֿון איין קינד. אַלע אָנטייל־נעמערס זינגען:

רודע, מאַראַנע,
געשלאָסענע פּאַנע,
זיבן מאָל אַרום,
שיינע כּלה קער זיך אום.

דאָס קינד וואָס שטייט מיטן פּנים צום וואַנט דרייט זיך אויס, קוקט אַלע קינדער אין די אויגן אַרייַן און טרעפֿט בייַ וועמען דאָס שטיקל קרייַד איז באַהאַלטן. אויב עס טרעפֿט ריכטיק, פֿאַרנעמט יענער, בייַ וועמען עס געפֿינט זיך דאָס שטיקל קרייַד, זייַן פּלאַץ, אויב נישט גייט עס צוריק אויף זייַן אָרט, און דער קאָן הייבט זיך אָן אויף ס'נייַ.

2. שפּיל אין היים און קאַלט: ווערט געשפּילט ווי באַהעלטעלעך, נאָר אַנ־שטאָט אַרייַנצולייגן דאָס שטיקל קרייַד אָדער אַן אַנדער זאַך אין דער האַנט פֿון אַ מיטשפּילער, ווערט עס באַהאַלטן אויף אַ פֿאַרבאָרגענעם אָרט אין צימער. דאָס קינד וואָס זוכט די באַהאַלטענע זאַך ווערט אַרויסגעהאָלפֿן דורך זייַנע מיט־שפּילערס אויף אַזאַ אופֿן: ווען ער דערנענטערט זיך צום באַהאַלטענעם חפֿץ, זאָגן די קינדער: „וואַרעם, וואַרעם!" קומט ער צו צום פּלאַץ ווו די זאַך ליגט, זאָגן זיי „הייס, הייס, הייס!" און אויב דער זוכער דערווייַטערט זיך פֿון דער באַהעלטעניש זאָגן די קינדער: „קאַלט, קאַלט, אַ פֿראָסט!" די אַלע אויסרופֿן אילוסטרירן די קינדער מיט שייַכותדיקע באַוועגונגען.

3. שפּיל אין קאַמער, קאַמער, הויז: איין קינד שטעלט זיך מיטן פּנים צום וואַנט. אַלע אָנטייל־נעמערס באַהאַלטן זיך יעדערער אין אַן אָרט. דער אָנפֿירער זינגט דאַן אויס דאָס לידל רודע, מאַראַנע. דאָס קינד וואָס שטייט מיטן פּנים צו

דער וואָנט דרייט זיך דעמאָלט אויס און זוכט אַרום די קינדער האַלטנדיק זיך נאָענט צו זײַן פּלאָץ. דערזעט ער איינעם פֿון די אַנטיילנעמערס אין זײַן באַהעלטעניש קלאָפּט ער אָן אויף דעם פּלאָץ, וווּ יענער באַהאַלט זיך, מיט די ווערטער: „קאָמער, קאָמער, הויז, יאָסל [אָדער אַן אַנדער נאָמען], קום פֿון דײַן באַהעלטעניש אַרויס". דאָס לעצטע קינד וואָס ער געפֿינט, פֿאַרנעמט דעם זוכערס פּלאָץ. אויב עמעצער פֿון די אַנטיילנעמערס באַווײַזט צו פֿאַרכאָפּן דעם זוכערס פּלאָץ אומבאַמערקטערהייט — וועָן יענער גייט אַרום זוכן די קינדער — קלאָפּט ער אָן: „קאָמער, קאָמער, הויז, איינס, צוויי, דרײַ". דער זוכער פֿאַרנעמט דעמאָלט צוריק זײַן אָרט, און דער קאָן הייבט זיך אָן נאָך אַ מאָל.

4. שפּיל אין טשיטשע־באָבע (אין אַנדערע געגנטן רופֿט מען די דאָזיקע שפּיל קוצי־באָבע): אַלע אַנטיילנעמערס שטעלן זיך אויס אין אַ ראָד און נעמען זיך אָן בײַ די הענט. אינעווייניק אין רעדל שטייט אײַנס קינד מיט פֿאַרבונדענע אויגן, דאָס איז די „טשיטשע־באָבע". די קינדער וואָס זײַנען אין קרײַז דרייען זיך אַרום דער טשיטשע־באָבע און זינגען דאָס לידל: „רודע, מאַראָנע". דער־נאָך שטעלן זיי זיך אָפּ און עס קומט פֿאָר אַזאַ מין דיאַלאָג צווישן דער טשיטשע־באָבע און די קינדער וואָס שטייען אין ראָד:

קינדער: אויף וואָס שטייסטו?
טשיטשע־באָבע: אויף נאָדלען [אין אַנדערע געגנטן איז דער נוסח: אויף אַ פֿאָס!]
קינדער: אויף וואָס גייסטו? [לויטן צווייטן נוסח: וואָס טרינקסטו?].
טשיטשע־באָבע: אויף שפּילקעס [לויטן צווייטן נוסח: עפּלקוואָס].
וויל־סטו קאָשע מיט מילך?
יאָ.
גיי זוך זיך אַ לעפּעלע!

די קינדער דרייען זיך דעמאָלט אַרום דער טשיטשע־באָבע אין ראָד, בייגן זיך אײַן און גלײַכן זיך אויס. די טשיטשע־באָבע באַמיט זיך צו כאָפּן עמעצן פֿון די קינדער אין ראָד. די קינדער בלײַבן דעמאָלט שטיין שטיל מיט אַן אײַנגעגעהאַלטענעם אָטעם, און די טשיטשע־באָבע כאָפּט אַרום דאָס געכאָפּטע קינד און טרעפֿט ווער דאָס איז. אויב די טשיטשע־באָבע רופֿט אָן ריכטיק דעם נאָמען פֿון געכאָפּטן קינד, פֿאַרנעמט יענס קינד זײַן פּלאָץ, אויב נישט בלײַבט דאָס אייגענע קינד וויטער אין דער זעלביקער ראָלע און דער קאָן הויבט זיך אָן פֿון אָנהייב.

מעשׂה לעך־שפּילן

דאָס זײַנען פֿאַלקס־מעשׂהלעך, וואָס די קינדער פֿלעגן אילוסטרירן מיט שײַכותדיקע באַוועגונגען בײַם דערציילן זיי.

1. שפּיל אין מישפּט: איין קינד זעצט זיך אַוועק אויף אַ שטול (אויב עס קומט פֿאָר אין הויז), אָדער אויף אַ בערגל (אויב עס קומט פֿאָר אין דרויסן). דאָס איז דער קיניג. צוויי קינדער, שומרים אָדער וועכטער, שטעלן זיך לעבן קיניג און מעלדן: „אָדוני קיניג, נאָטקע גנבֿ האָקט שלעסער"! (די אותיות נ—ג—ה—ש וואָס זײַנען אויסגעקריצט אויפֿן חנוכה־דריידל זײַנען די ראָשי תיבֿות פֿון נאָטקע גנבֿ האָקט שלעסער). דער קיניג באַפֿעלט: ברענגט אַריין דעם גנבֿ. די שומרים

פֿירן אַרײַן אַ ייִנגל, וואָס האָלט די הענט אין די קעשענעס. דאָס קינד שטעלט זיך אויף די קני פֿאַרן קיניג און הייבט אים אָן בעטן: „אַדוני קיניג, זײַ מיר מוחל.“ ער שלעפּט דערנאָך אַרויס זײַנע הענט, וואָס זײַנען פֿון פֿרײַער אַנגעשמירט גע־ווארן מיט סאָזשע אַדער שטויב, און ער הייבט אָן גלעטן דאָס פּנים פֿון קיניג און זאָגט: „גוטער קיניג, טײַערער קיניג, זײַ מיר מוחל.“ דעם קיניגס פּנים ווערט אַזוי אַרום אויסגעשמירט, און די קינדער, וואָס שטייען אַרום די שפּילערס און קוקן זיך צו צום מישפּט, קאָטשען זיך פֿאַר גלעלכטער. זיי רופֿן דעמאָלט דעם קיניג מיט פֿאַרשיידענע צונעמען: אָחשוורוש מלך טיפּש, בלאָזן, נאַר, יוסף לאָקש, יאָסעלע גולם, שמחה פּלאָכטע.

דער קיניג שפּילט ווײַטער די ראָלע פֿון יאָסעלע גולם, יוסף לאָקש אַדער שמחה פּלאָכטע, ווי עס פּאַסט פֿאַר אַ מלך טיפּש. דער גנבֿ דערציילט מעשׂהלעך און דער קיניג אילוסטרירט זיי מיט שׂיכותדיקע באַוועגונגען. אַזעלכע שפּאַס־מעשׂהלעך פֿון יוסף לאָקש, יאָסעלע גולם, און סגולות פֿון שמחה פּלאָכטע זײַנען געווען אין חדר זייער אַ סך. איך גיב דאָ אַן עטלעכע בײַשפּילן:

א. יוסף לאָקש איז געגאַנגען אין גאַס, הערט ער אַ שאָס: פּיף־פּאַף! וואַרפֿט ער זיך אַנידער אויף דער ערד און שרײַט: „געוואָלט, יידן, ראַטעוועט, מען האָט געשאָסן, כ׳ווייס נישט ווער, צי מיך, צי די קאַטשקע“. ב. יאָסעלע גולם האָט מען געשיקט כאָפּן פֿיש. כאָפּט ער און וואַרפֿט צוריק אַרײַן די פֿיש אין טײַך אַרײַן. פֿרעגט מען אים: „יאָסעלע גולם, גולמעץ, פֿאַר וואָס וואַרפֿסטו עפּעס צוריק די פֿיש אין וואָסער אַרײַן?“ זאָגט יאָסעלע: „מען האָט געהייסן כאָפּן פֿיש, כאָפּ איך. וואָס זשע זאָל איך טאָן מיט די פֿיש, וואָס איך האָב געכאָפּט?“ ג. יאָסע־לע גולם האָט מען געהייסן ברענגען וואָסער פֿון טײַך. נעמט ער צוויי קאַנען, טראָגט וואָסער און טראָגט און גיסט אַן פֿולע פּעסלעך און טעפּלעך און דייזשקעס, נאָר ער טראָגט נאָך אַלץ. פֿרעגט מען אים: „גולמעץ, ווילסט דערטרינקען די גאַנצע וועלט אין וואָסער?“ ענטפֿערט יאָסעלע: „מען הייסט מיך טראָגן, טראָג איך“. ד. מען פֿרעגט בײַ שמחה פּלאָכטע (שמחה פּלאָכטע איז געווען אַ חסידישער רבי, אַן עם־האָרץ, אַ געוועזענער וואָסער־טרעגער לויט דער לעגענדע): „וואָס טוט מען צו צאָנווייטיק?“— „דער חולה דאַרף אָננעמען אַ פֿול מויל מיט וואָסער, און מען זעצט אים אַוועק אויף אַ הייסן אויוון אַזוי לאַנג ביז דאָס וואָסער אין מויל קאָכט זיך אָפּ, און דער צאָנווייטיק פֿאַרשווינדט פֿון זיך אַליין“. — „וואָס טוט מען צו אַ מכּה?“ „מען נעמט אַ סקריפּ פֿון אַ טויער און מען לייגט אים אַרײַן אין אַ לאָך פֿון אַ בייגל און מען שטעלט אַוועק די כּלי מיט דער דאָזיקער רפֿואה אויף אַן איבערגעברענטער שטרוי זיך אָפּצוקאָכן. וען עס ווערט פֿאַרטיק לייגט מען עס צו צו דער מכּה, און אויב ס׳ווערט נישט העלפֿן, ווערט עס נישט שאָטן“.

קוישפּילן

1. כאָפּעלעך: אַלע אָנטייל־נעמערס אין דער שפּיל באַמיען זיך צו כאָפּן איינער דעם אַנדערן. אַנרירן הייסט געכאָפּט. ווער עס באַווײַזט צו כאָפּן די מערס־טע צאָל קינדער דער געווינט.

2. לויפֿעלעך: אַלע אַנטייל־נעמערס שטעלן זיך אין אַ פּלאַץ, וואָס איז אַרומ־געצייכנט מיט אַ קרײַז, אָדער אַ קוואַדראַט. די צייכענונג ווערט געמאַכט מיט אַ שטעקן אויף דער ערד. איין קינד איז דער כאַפּער. אַנדערן הייסט כאַפּן. יעדער פֿון די שפּילערס באַמיט זיך מיט פֿאַרשיידענע אַקראָבאַטישע באַוועגונגען אַרויס־צודרייען זיך נישט צו ווערן אָנגעריבן פֿונעם כאַפּער. דאָס קינד וואָס ווערט אָנגעריבן צום לעצטן ווערט דער כאַפּער. דער קאָן הייבט זיך דעמאָלט אָן נאָך אַ מאָל.

3. יאָגעלעך: אַלע אַנטייל־נעמערס שטעלן זיך אויס אין אַ קרײַז מיט די הענט אויפֿן רוקן. איינער בלײַבט אין דרויסן פֿון קרײַז מיט אַ לעדערנעם פּאַסיק אין דער האַנט. דער דאָזיקער לויפֿט אַרום קרײַז עטלעכע מאָל. לויפֿנדיק גיט ער אַ קלאַפּ מיטן פּאַסיק אויף די הענט פֿון איינעם. דער וואָס קריגט דעם קלאַפּ נעמט זיך יאָגן נאָך דעם וואָס איז אין דרויסן פֿון קרײַז און באַמיט זיך אים אָנצו־רירן, איידער יענער פֿאַרכאַפּט זײַן פּלאַץ אינעם קרײַז. אויב דעם נאָכיאָגער גע־לינגט נישט, בלײַבט ער אין דרויסן פֿון קרײַז און נעמט איבער דעם פּאַסיק און די שפּיל הייבט זיך אָן פֿון אָנהייב. אויב דער נאָכיאָגער באַווײַזט בײַ צײַטנס אָנצו־רירן דאָס קינד, וואָס איז געווען אין דרויסן, בלײַבט יענער ווײַטער אויף זײַן פֿרײַערדיקן אָרט און די שפּיל גייט אָן ווײַטער.

4. געוועטלויפֿן: די אַנטייל־נעמערס צעטיילן זיך אויף צוויי מחנות וואָס שטעלן זיך אויס אין צוויי שורות אויף אַ באַשטימטן אָפּשטאַנד אייניע קעגן דער אַנדערער. ביידע מחנות ציילן: אייניס, צוויי, דרײַ, און נעמען לויפֿן אייניע קעגן דער אַנדערער. די מחנה וואָס באַווײַזט בײַ צײַטנס צוצוקומען צום פּלאַץ ווו איר קעגנערין איז געשטאַנען פֿרײַער, די געווינט.

מלחמות־שפּילן

די מלחמות־שפּילן זײַנען פֿאַרגעקומען צווישן די תּלמידים פֿון איין איבער־זעץ־חדר און דעם צווייטן אין די פֿרײַטיקס און די ערבֿ־יום־טובֿס נאָך מיטאָג. זיי זײַנען באַשטאַנען פֿון אינסצעניזאַציעס פֿון פֿאַרשיידענע מעשׂיות וואָס מיר האָבן געלערנט אין נבֿיאים ראשונים.

1. גיבורים־שפּיל: יעדע מחנה שטעלט אַרויס פֿון אירע רייען דעם שטאַרקסטן ינגל, וואָס ווערט געוויפֿן גיבור. די צוויי גיבורים שטעלן זיך אייניער קעגן אַנ־דערן פּנים צו פּנים בײַ דער גרענעץ־ליניע, וואָס איז אָנגעצייכנט צווישן די צוויי מחנות. שטייענדיק אַזוי אייניער פֿון איין זײַט גרענעץ און דער אַנדערער פֿון דער צווייטער זײַט גרענעץ, נעמען זיך די גיבורים אָן בײַ די רעכטע הענט ווי ביים געבן זיך שלום־עליכם. די לינקע האַנט שפּאַרט יעדער גיבור אָן בײַ די באַקעס און שטרעקט אויס זײַן רעכטן פֿוס אַזוי, אַז די שוכשפּיצן פֿון די צוויי קעמפֿערס זאָלן זיך באַרירן. די גיבורים באַמיען זיך דעמאָלט אַריבערצוציען אייניער דעם אַנדערן אַריבער דער גרענעץ־ליניע. עס געווינט די מחנה וואָס איר גיבור באַ־ווײַזט אַריבערצוציען דעם קעגנער זײַנעם. די פֿאַרשפּילטע מחנה הייבט דע־

מאַלט אַן צו אַנטלויפֿן און די געווינערס יאָגן זיי נאָך און וואַרפֿן אויף זיי פֿון לעדערנע שטייגוואַרפֿערס גרידקעלעך (שטיקלעך האַרטע בלאָטע), אַדער קוילן שניי. די אַנטלויפֿנדיקע וואַרפֿן צוריק. ווער עס ווערט געטראָפֿן פֿון אַזאַ קויל, וואַרפֿט זיך אַוועק אויף דער ערד, ווי אַ געפֿאַלענער אין שלאַכט. אויף אַ געוויסן פֿונקט, וואָס איז פֿריִער באַשטימט געווארן פֿאַר אַ פֿעסטונג, שטעלן זיך די מחנות אָפּ און עס הייבט זיך אָן אַ שוועדן־געפֿעכט. ביידע מחנות שרייַען: הידד, הוראַ! און וואַרפֿן זיך אַריין אין קאַמף. יעדער קעמפֿער באַמיט זיך אַרויסצוקלאַפֿן מיט זײַן שוועדלַ דאָס הילצערנע שוועדל אַדער שטעקלַ פֿון זײַן קעגנער. וועָן צוויי פֿעכטן זיך טאָר זיך קיין דריטער נישט אַרײַנמישן. עס הייסט געשפּילט אין שקר. ווער עס ווערט באַרירט פֿונעם שׂונאס שוועדל אין בויך, וואַרפֿט זיך אַוועק אויף דער ערד ווי אַ געפֿאַלענער. די מחנה וואָס האָט צום ווינציקסטן געפֿאַלענע, די געווינט, און די איבעריקע פֿון דער פֿאַרשפּילטער מחנה גיבן זיך איבער אין פּלעָן און גייען אין געפֿענגעניש. די מלחמות וועָרן אָנגעפֿירט פֿון אַ שופֿט וואָס בלאָזט אויף אַ האָרן וועָן אָנצוהייבן די מלחמה און וועָן צו פֿאַרענדיקן. דער שופֿט וועָרט אויסגעקליבן פֿון ביידע מחנות לויט אַ גורל. יעדער מחנה שטעלט אַרויס אַ קאַנדידאַט אויף אַ שופֿט, און די צוויי קאַנדידאַטן ציען קנייפּלעך.

2. שפּיל אין ציעלעך: די מלחמה־שפּיל וועָרט אויך געשפּילט אויף אַזאַ אופֿן: ביידע מחנות שטעלן זיך אויס אין צוויי לינייעס לעבן דער גרענעץ־לינייע אין דער אייגענער פֿאָזע ווי די גיבורים אין דער גיבורים־שפּיל. יעדער קינד פֿון איין שורה באַמיט זיך אַריבערצוציען אויף זײַן זײַט אַ קינד פֿון דער צווייטער שורה. וועלכע מחנה עס באַווײַזט אַריבערצוציען מער געפֿאַנגענע פֿון שׂונא אויף איר זײַט די געווינט.

מיט די מלחמות פֿירן אָן קייסָרים וואָס טראָגן פֿאַפּירענע קרוינען אויפֿן קאָפּ און פֿאַסן פֿון קאַרטאָן אויף די לענדן צו וועלכע עס זײַנען צוגעבונדן הילצערנע שוועדלען. די פֿאַסן און די שוועדלען זײַנען אויסגעקלעפּט מיט גאָלדפֿאַפּיר. יעדער קייסער האָט זײַנע יועצים און אַ שני־למלך.

דער שני־למלך טראָגט אַ זילבערנע קרוין אויפֿן קאָפּ, און די יועצים טראָגן בלויז זילבערנע פֿאַסן און שוועדלעך. די סאָלדאָטן טראָגן זייערע הילצערנע שוועדלען אין קאַרטאָנענע שיידלעך וואָס זײַנען אַרומגעקלעפּט מיט קאָליר פֿאַפּיר און אַרומגעבונדן צו די לענדן מיט אַ שטריקל אַדער אַ לעדערנעם פֿאַסיקל.

דער שופֿט שטייט אין דער זײַט פֿון ביידע מחנות און טוט אַכטונג, אַז עס זאָל נישט צוגיין קיין שקר אין דער שפּיל.

עלַ פּי רוב זײַנען די מלחמות געווען אינסצעניזאַציעס פֿון די קאַפּיטלעך נבֿיאים, וואָס די קינדער האָבן גערעלערנט די זעלביקע וואָך אין חדר, ווי די מלחמות צווישן די שופֿטים און די פֿאַרשיידענע פֿעלקער וואָס זײַנען באַפֿאַלן דאָס פֿאָלק ישׂראל, אַדער די מלחמות פֿון קיניג שאָול מיט די פּלישתּים, דוד און גלית אאַז״וו. איין מחנה פֿלעגט פֿאַרשטעלן מיט זיך די מחנה פֿון די יידן און די אַנדערע האָט געשפּילט די ראָלע פֿון דעם פֿאָלק וואָס האָט געפֿירט מלחמה מיט

די בני ישׂראל. עס פֿלעגט שוין אַזוי אויסקומען אין דער שפּיל, אַז די מחנה פֿון די בני ישׂראל האָט אַלע מאָל געווונען.

נאָך דער מלחמה פֿלעגן זיך די קינדער פֿון ביידע מחנות אויסשטעלן אין איין גרויסער קאָלאָנע צו פֿיר אין אַ ריי, מיט די קיסרים און די שני למלכס אין דער שפּיץ — איבערקערן די היטלעך אויף דער אַנדערער זײַט מיט די דאָשקעס פֿאַרדרייט אויף הינטן און אַזוי מאַרשירן ווי סאָלדאָטן טופּענדיק מיט די פֿיס. דערבײַ פֿלעגן די קינדער זינגען פֿאַרשיידענע פֿאָלקסלידלעך, שטיקלעך תּפֿילות און דעקלאָמירן העברעיש־ייִדישע גראָמען און רייצלידלעך.

שפּילן אין מיידל־חדר

וואָרטנדיק אויף דער ריי צו לערנען בײַ דער רביצין, פֿלעגן די מיידלעך זיך שפּילן אין דרויסן אויף דער פֿריזבע אין טשייכן. אָנדערע פֿלעגן זיך דרייען אין רעדלעך און טאַנצן צוזינגענדיק פֿאַרשיידענע פֿאָלקסלידלעך צום טאַקט. אַרגאַניזירטע, קאָלעקטיווע שפּילן אין מיידל־חדר, וואָס זײַנען פֿאַקטיש געווען גאַנצע דראָמעס, זײַנען געווען פֿון צווייערליי טיפּן: חתן־כּלה־שפּילן און טאַטע־מאָמע־שפּילן.

ח ת ן ־ כ ל ה ־ ש פ י ל ן

דאָס זײַנען געווען פֿאַרשטעלונגען פֿון די פֿאַרשיידענע חתונה־צערעמאָניעס, וואָס זײַנען געווען אײַנגעשטעלט בײַ ייִדן פֿון דור־דורות. אין די דאָזיקע שפּילן זײַנען די צערעמאָניעס פֿאַרגעשטעלט געוואָרן אין אַ האַלב שפּאַסיקער קאַריקאָטור־פֿאָרעם.

1. שפּיל אין פֿאָרשפּיל: אין לעבן גופֿא, אויף אַ חתונה, איז די פֿאָרשפּיל פֿאַרגעקומען אין הויז פֿון דער כּלה עלטערן דעם שבת צו נאָכטס פֿון דער חופּה־וואָך. מען פֿלעגט פֿאַרבעטן מחותנתטעס און זיי מכבד זײַן מיט לעקעך, ווישניאַק און אײַנגעמאַכטס. אָנהייבן פֿלעגן זיך די צערעמאָניעס שבת פֿאָר נאָכט. נאָך הבדלה פֿלעגן קומען די קלעזמער אָפּשפּילן דער כּלה, און מיידלעך פֿלעגן טאַנצן.

דאָ אין דער שפּיל קומט עס פֿאָר אַזוי: די מיידלעך נעמען זיך אָן בײַ די הענט און שטעלן זיך אויס אין אַ רעדל. די כּלה שטייט אין מיטן מיט אַ קראָנץ בלומען אויפֿן קאָפּ. די מיידלעך און די כּלה זינגען זיך איבער אין דיאַלאָג מיט פֿאָרשיידענע פֿאָרשפּיללידער. אָט איז אַ מוסטער פֿון דרײַ פֿאָפּולערע פֿאָרשפּיללידער:

מיידלעך:

טאַנץ, מיידעלע, טאַנץ,
עס שאָקלט זיך דער קראָנץ,
עס שאָקלט זיך דער מאָרגן־שטערן,
באַלד וועסטו אַ כּלה ווערן,
טאַנץ, מיידעלע, טאַנץ.

כּלה:

שיין בין איך, שיין,
און שיין איז אויך מײַן נאָמען,

רעדט מען מיר שידוכים מיט לויטער רבנים.
רבנישע תורה איז דאָך זייער גרויס,
בין איך בײַ מײַן מאמען אַ ליכטיקע רויז.
אַ שיין מיידעלע בין איך, בין איך,
בלויע זעקעלעך טראָג איך, טראָג איך.
געלט אין די טאשן,
ווײַן אין די פלאשן,
מעד אין די קרינעלעך,
קינדער אין די ווינעלעך,
שרײַען ווי די ציגעלעך.

מיידלעך:
מע, מע, מע,

מוטער פון דער כלה:
שיין מיידעלע, שיין
ביסט דאָך מלא חן,
אז דו וועסט אַ כלה ווערן,
וועט דאָך מיר בעסער ווערן.
שיין מיידעלע, שיין
ביסט דאָך מלא חן.

2. שפיל אין באַדעקנס (קומט פאָר אין הויז פון דער כלהס עלטערן אין דער חופה־נאַכט איידער דער חתן קומט באַדעקן די כלה פאַרן גיין צו דער חופה): די מיידלעך זעצן זיך אויס אַרום דער כלה ווי מחותנתטעס. צוויי מיידלעך שפילן די ראָלע פון סאַרווערינס. סײַ די מחותנתטעס, סײַ די סאַרווערינס מאַכן נאָך און קרימען זיך ווי די דערוואַקסענע פירן זיך אויף אַ חתונה. די מיידלעך טאַנצן פאַרשיידענע פאָלקסטענץ ווי: אַ פאָלקע, אַ וואַלץ, אַ קאַדריל, און איבער אַלץ אַ שער, וואָס איז שטאַרק באַליבט. בײַם טאַנצן זינגען די מיידלעך די פאַרשיידענע פאַסיקע ניגונים. נאָכן טאַנצן שטעלן זיך די מיידלעך אויס אין אַ רעדל און באַזינגען די כלה:

מיידלעך:

שפּיץ בוידעם אָן דער ערד,
אלע שטיבעלעך צוגעקערט,
אלע בעטלעך צוגעבעט,
אלע מיידלעך צוגעגלעטט,
אלע וויבעלעך אויסגעסטראָיעט,
אלע פערדלעך אָנגעפּאָיעט.

קומט ארײַן די מומע,
שטעלט זי זיך טאַנצן,
טאַנצן די וואַנצן,
שפּרינגען די גרילן.
קומט ארײַן דער זיידע,
פאַררייבערט ער די ליולקע,
קומט ארײַן די באָבע,
נריזשעט די דאַרע בולקע.

אַ מיידלע וואָס שפילט די ראָלע פון אַ מאַרשעליק באַזינגט די כלה:
כלהשע, כלהשע, ווײַן נישט אזוי,
דער חתן וועט דיר שיקן אַ טעלערל כריין,
וועסט זיך באַסמאַרקען ביז צו די ציין.

די מיידלעך גייען דערנאָך באַזינגען דעם חתן וואָס זיצט אויף אַ צווייטן פּלאַץ נישט ווײַט פון דער כלה. מען נעמט אַ טיכעלע און מען מאַכט קניפּלעך אין אַלע

פֿיר עקן. די קניפֿלעך בייגט מען אַרײַן אינעווייניק אין דעם באַקומענעם שיסעלע. דאָס דאָזיקע שיסעלע טוט מען אָן דעם מיידל וואָס שפּילט די ראָלע פֿונעם חתן (אַ מאָל פֿלעגן די מיידלעך אויך אײַנערעדן אַ קליין ייִנגל צו שפּילן די ראָלע פֿון חתן). די מיידלעך רינגלען אַרום דעם חתן און זינגען:

קיזעלע, מיזעלע, קאָטאַ נאַש,
דאָס קעלבעלע גייט אין פּוטער;
וועט ס'וועט נעמען ארעלען [אָדער אָן אַנדער נאָמען]
וועט פֿרעגן פֿאָטער און מוטער.
פֿאָטער און מוטער וועט מען פֿרעגן,
טויזנט טאָלער וועט מען נעבן,
ס'איבעריקע וועט מען באַרגן,
וועט ס'וועט נעמען ארעלען,
וועט נישט האָבן וואָס צו זאָרגן.

עס זינגען אויך געווען אַנדערע לידלעך וואָס זינגען געזונגען געווארן אין אַ דיאַלאָג. די דאָזיקע לידלעך דריקן אויס דעם אידעאַל פֿון יונגן בעל־הבית אָט איז אַ מוסטער:

די מיידלעך הייבן אָן:

עלְיע, מעלְיע, יאָספּע,
אַ שווארצע פּלה האָסטו,
אויפֿן בוימעלע שטייסטו,
רויטע שיכעלעך גייסטו.
וואָס טויג דיר דאָס בוימעלע?

חתן:

בלעטעלעך צו רייַסן.

מיידלעך:

וואָס טויגן דיר בלעטעלעך?
— דעם קיְעלע צו גענן.
— וואָס זשע טויג דאָס קיְעלע?
— מילְעכל צו מעלקן.
— וואָס זשע טויג דיר מילְעכל?
— קאַשעלע צו שמעלצן.
— וואָס טויג דיר קאַשעלע?
— איבערבַיִם צו עסן.
— וואָס טויג דיר איבערבַיִם?
— פֿוחל צו האָבן.
— וואָס טויג דיר פֿוחל?
— אַ בית־מדרשל צו בויען.
— וואָס טויג דיר אַ בית מדרשל?
— תהילימל צו זאָגן.

אין וואָס איז געווען פֿאַפּולער אַזאַ ווערסיע פֿון דעם לידל, וואָס דריקט אויס דעם זעלביקן אידעאַל:

חתן:

משה רבנו אויף דער נאַנצער וועלט,
וואַרף מיר אַראָפּ אַ בייטל מיט געלט.

מיידלעך:

וואָס טויג דיר אַ בייטל מיט געלט?
— איך וועל קויפֿן אַ פֿערד און וועגעלע.
— וואָס דאַרפֿסטו אַ פֿערד און וועגעלע?
— איך וועל פֿירן שטיינדעלעך.
— וואָס וועסטו טאָן מיט די שטיינדעלעך?
— איך וועל בויען אַ בית מיקדשל.
— וואָס וועסטו טאָן אין בית מיקדשל?
— איך וועל דאַרטן דאַוונען.

נאָכן באַזינגען דעם חתן פֿירן די אונטערפֿירערינס דעם חתן צו באַדעקן די כּלה. אַ טיכעלע ווערט געגוצט פֿאַר אַ דעקטוך.

3. חופה־שפּיל: די קינדער שטעלן זיך אויס אין אַ רעדל. דער חתן שטייט אין מיטן. צוויי קינדער האַלטן איבער זײַן קאָפּ אַ טיכל צוגעבונדן צו פֿיר שטעקעלעך, אַדער ריטלעך פֿון אַ בעזעם, וואָס דינט פֿאַר אַ חופּה.

די אונטערפֿירערינס דרייען אַרום די כּלה אַרום חתן און זינגען:

ראָדע, מאַראָנע,
געשלאָסענע פּאָנע,
זיבן מאָל אַרום,
שיינע כּלה, קער זיך אום!

די קינדער צעברעכן די שטעקעלעך פֿון דער חופּה און הייבן זיך אָן רייצן מיט חתן־כּלה.

4. שפּיל אין לאַשטשענע (די לאַשטשענע פֿלעגט פֿאַרקומען אין משך פֿון די שבע ברכות יעדן נאָך מיטאָג. מען פֿלעגט דעמאָלט פֿירן די כּלה מיט קלעזמער און געזאַנג צום חתנס הויז, וווּ חתנס צד האָט געגעבן אַ קבלת־פּנים פֿאַר כּלהס צד): מען פּוצט אויס די כּלה אין בענדער פֿון קאָלירט פּאַפּיר וואָס הענגען אַראָפּ פֿון אירע האָר אויף די פּלייצעס. אָלע קינדער שטעלן זיך אויס אין אַ שורה הינטער דער כּלה און מאַרשירן מיט געזאַנג. די לאַשטשענע־לידער זינגען פֿון פֿאַרשיידענעם אינהאַלט. טייל דריקן אויס די צופֿרידנקייט פֿון די עלטערן, וואָס זייער קינד וועט זײַן רבֿ נאָך דער חתונה. אַנדערע שטעלן פֿאָר, ווי אַ חתן, אַ בעלפֿעריונג (סינאַנים פֿון אַ לייכטזיניקן לעביונג), אַנטלויפֿט פֿון זײַן יונג ווײַב גלײַך נאָך דער חופּה. אַנדערע פֿאַרקערט דריקן אויס די אומצופֿרידנקייט פֿון יונגן ווײַב מיט איר מאַן. מען וואַרפֿט זיך פֿאַר דעם יחוס.

דער גרעסטער טייל לידער פֿון דער לאַשטשענע־שפּיל שטעלן פֿאָר דאָס חתונה־געהאַלט לעבן אין אַ קרומען שפּיגל. אָט זינגען עטלעכע בײַשפּילן פֿון לאַשטשענע־לידער:

נאָלדענע שויבן, נאָלדענע ריננען,
דעם קיסערס טאָכטער האָט דאָס נעזוננען.
ווי דער בעלפֿעריונג האָט דאָס דערהערט,
איז ער געריטן אויף זײַן פֿערד.
מילטשע, מילטשע, זײַ מיר נעזונט,
גריס מיר דאָרט דאָס בעסטע קינד.

חווה, הינדע, נתן מנאטער!
קריג מיר דאָרט דעם קאטער.

צו די לאַשטשענע־לידער געהערן אויך די באַרימטע פּאַלקסלידלעך: „שרהלע מײַן ווײַב האָט אַ קוגל געמאַכט", „וואָס גייסטו, יאַנקעלע, פֿאַרסמוטשעט, וואָס האַלטסטו אַראָפּגעלאָזט די נאָז", „וואָס זשע ביסטו ברוגז, כ׳וויס דאָך נישט פֿאַר וואָס!"

דאָס לעצטע לידל איז געזונגען געוואָרן אין אַ סך וואַריאַנטן. איך גיב דאָ אַן איין וואַריאַנט, וואָס איז געזונגען געוואָרן אין אונדזער געגנט, און ווי מיר שײַנט איז ער נאָך אין ערגעץ נישט געדרוקט געוואָרן.

יונגער־מאַן:

וואָס זשע ביסטו ברוגז, איך וויס דאָך נישט פֿאַר וואָס,
פֿיר וואָכן נאָך דער חתונה נייסטו אַראָפּגעלאָזט די נאָז.
אַראָפּגעלאָזט די נאָז, נישט אויפֿצוהייבן,
אז איך האָב דיך אמת ליב, וויל־סטו מיר נישט גלייבן.
וואָס וויל־סטו מיר נישט גלייבן, אז איך האָב דיך ליב,
לאָמיר בײדע אַריבערפֿאָרן צו אַ גוטן יידן,
פֿון אַ גוטן יידן, צו אַ גוטן חלום,
גיב זשע מיר דײַן הענטעלע און לאָמיר מאַכן שלום.

וויבל:

שלום אהובֿים, מײַן געליבטער שוואַר,
וואָס׳טו מיר נעגבן אַ מאָן אַ בער?
וואָס׳טו מיר נעגבן, אַ מאָן אַ ביק,
נעם דיר אים צו אַלדע שוואַרצע יאָרן צוריק.

לאַשטשענע־לידלעך, וואָס ס׳זינגען די עלטערן פֿון חתן־כלה. די עלטערן פֿרייען זיך מיטן שידוך, וואָס זיי איז געלונגען צו טאָן.

מחותנתטעשי, מזל טוב, כ׳האָב באקומען אַן אײַדן טוב,
לאַנג נעהאַרט און לאַנג נעווארט, אַ גוטן איידעם אויסגענארט.
לאַנג נעהאַרט און לאַנג נעווארט, אַ גוטע שנור אויסגענארט.

אז וויל איז דעם בייטעלע
וואָס וואקסט לעבן וואַלד;
אז וויל איז דער מאַמען
וואָס דאָס קינד האָט אַ סך גאָלד.

רעפֿריין:

אז וויל איז דעם טאַטן,
אז וויל איז דעם קינד,
אז וויל איז דעם גאַנצן הויזגעזינד.

אז וויל איז דעם בייטעלע
וואָס וואקסט לעבן טײַך;
אז וויל איז דער מאַמען
וואָס דאָס קינד איז רײַך.

רעפֿריין:

אז וויל איז דעם טאַטן אאז״ו.

די טאַטע־מאַמע־שפילן דערמאַנט אויבן זײַנען געווען פֿאַרשטעלונגען פֿון משפחה־לעבן. איינע אַזאַ שפיל ווו טאַטע־מאַמע קריגן זיך איז געווען די פֿריִער דערמאַנטע שפיל אין „ציפּ־צאַפּ". אַלע שפילן האָבן געהאַט זייערע אייגענע לידלעך.

א מאַמע לייגט שלאָפֿן איר קינד. דאָ זײַנען געזונגען געווארן פֿאַרשיידענע שלאָפֿלידלעך. צום פֿאָפולערסטן איז געווען דאָס לידל „אונטער מײַן קינדס ווי־געלע" וואָס איז געזונגען געווארן אין א סך וואַריאַנטן. איך וועל דאָ אָנגעבן איין וואַריאַנט וואָס גיט אַן אין גראַמען די פֿראַגראַם פֿון מיידל־חדר, ווי אויך זײַן דערציונגס־אידעאַל.

אונטער מײַן קינדס ווינעלע
שטייט א גילדערן צינעלע,
דאָס צינעלע איז נעפֿאָרן האַנדלען
עפּעלעך און בארעלעך און מאַנדלען.
עפּעלעך און בארעלעך און פֿײַגן,
מײַן קינד וועט שלאָפֿן און שוויגן.
דאָס צינעלע וועט קויפֿן סחורה,
מײַן קינד וועט לערנען תורה.
תורה, תורה אין קעפּעלע,
קאַשע קאָכן אין טעפּעלע.
ברויט מיט פּוטער שמירן,
צו דרײַצן יאָר צו דער חופּה פֿירן.
פֿירן וועט מען זי אין חדר,
לערנען וועט זי גאָר פּסדר.
גאָר פּסדר עטלעכע שורות,
דער טאַטע מיט דער מאַמען
וועלן הערן גוטע בשׂורות.
צו מעשׂים טובֿים צונעווינען,
דאָוונען און שרײַבן און דײַטש לייענען.
דײַטש לייענען האָסטו ביכער,
העפֿטן און נייען שטערנטיכער.
און צו העפֿטן און צו ווענען,
מיט אלעמען וועט זיך מײַן קינד
קענען אַן עצה געבן.

די עלטערן מוסרן זייער קינד פֿאַר שלעכטער אויפֿפֿירונג און סטראָשען אים מיטן רבינס שמיץ. דאָס לידל איז אויסגעשטעלט לויטן אַלף־בית.

א, בחור, ננבֿעסט דודקעם?!
האָסט ווו זהובֿים?!
חאַפּסטו טאָלער?!
יונגאַטש!
כאָוסט[6] לאָבערן [ננבֿענען],
מעסערלעך נעמען?!
סמארקאַטש!
עסט פּופּקעם,

[6] אַזוי טאַקע פֿלעגט מען עס אַרויסרײדן: כאָנסט.

צוקער־קיכלעך
רבי שמיַסט דעם ת...

די מאַמע שפּילט זיך מיט איר קינד און באַרימט זיך מיט דעם. דאָס מיידל וואָס שפּילט די ראָלע פֿון דער מאַמען וויקלט צונויף אַ פּאַטשיילע וואָס שטעלט פּאָר דאָס קינד. מיט דעם קינד אין די הענט טאַנצט די מאַמע און זינגט:

היי, היי, העמערל,
קום צו מיר אין קעמערל,
וועל איך דיר עפּעס ווַיזן:
אַ שיסעלע פֿון אַיזן,
אַ שיסעלע מיט פּוטער,
אז ווייל איז דער מוטער,
אַ שפּיגעלע פֿון גאָלד
כ׳האָב אזוינס געוואָלט.

דאָס דאָזיקע לידל איז שוין פֿאַראַן געדרוקט אין פֿאַרשיידענע נוסחאָות וואָס זינגען פּאַקטיש אַ געפֿלעכט פֿון דעם דאָזיקן לידל מיט אַ פֿאַרשפּילטלידל פֿון די חתן־כּלה־שפּילן. איך האָב דאָ אָנגעגעבן דעם נוסח פֿון אונדזער געגנט וואָס איז, ווי מיר דאַכט זיך, דער אַריגינאַל.

אויסער די לידלעך פֿון די שפּילן אין חתן־כּלה און טאַטע־מאַמע זינגען אין מיידל־חדר געווען פּאָפּולער אַ סך לידלעך וועגן מיידלעך וואָס דאגהן זיך וועגן קריגן אַ חתן. אַהער געהערן די אַלע וואַריאַנטן פֿונעם באַווּסטן לידל:

איך זיץ אויף אַ שטיין
און קוק אַראָפּ און ווייַן:
אַלע מיידלעך האָבן חתונה געהאַט
און איך בין געבליבן אַליין.

די לידלעך פֿון דעם מין זינגען עפּ׳ פּי רוב שפּאַסלידלעך און שילדערן קאַריקאַטורמעסיק מיאוסע מיידלעך, וואָס האָבן מורא אַז זיי וועלן פֿאַרזיצן. אָט איז זייער אַ טשיקאַווער בייַשפּיל:

ווער עס ווערט פֿון פֿאָניען באַפֿרייט
דער וויל אַ סך נדן
און מיַין פּאַטער זיצט און קנעלט —
ווּ ווועל איך נעמען אַ מאַן.
דערצו בין איך קליין,
שוואַרץ, אָן חן.
קיין העמדל, קיין קלַיידל — קיין איינעם,
קיין העמד קיין איינעם
קיין קאַפּ קיין רייַנעם
ווּ ווועל איך נעמען אַ חתן?

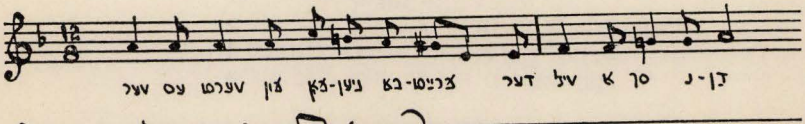

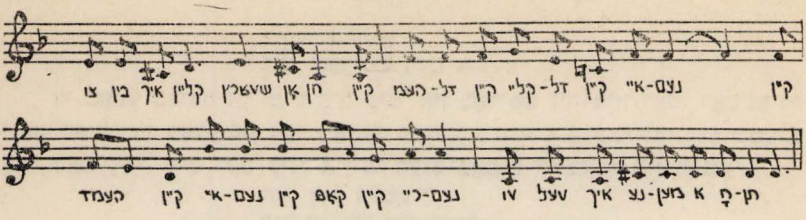

מעלאָדיע פֿון „ווער עס ווערט פֿון פֿאָניען באַפֿרײַט"

די פֿאַרשיידענע לידלעך וואָס זײַנען געזונגען געוואָרן אין מיידל־חדר זײַנען אויך געווען פּאָפּולער אין ייִנגל־חדר. די ייִנגלעך פֿלעגן זיי זינגען גייענדיק אַהיים בײַ נאַכט פֿון חדר און מאַרשירנדיק אין אַ ריי נאָך די מלחמה־שפּילן און סתּם בײַ יעדער געלעגנהייט. סײַ אין ייִנגל־חדר, סײַ אין מיידל־חדר זײַנען געזונגען געוואָרן אַ היפּש ביסל לידער וואָס זײַנען נישט געווען דירעקט פֿאַרבונדן מיט עפּעס אַ שפּיל.

די דאָזיקע לידער לאָזן זיך אײַנטיילן אין דרײַ סעריעס: משיח־לידער, העב־רעיִש־ייִדישע גראַמען, און רייצלידלעך.

די העברעיִש־ייִדישע גראַמען פֿלעגן אויך גענוצט ווערן ווי אויסוואַרפֿענישן, אָדער ציילענישן פֿאַרן אָנהייבן אַ קאָלעקטיווע שפּיל.

א. משיח־לידלעך. אַהער געהערן אַלע מינים וואַריאַנטן פֿון די לידלעך „אויפֿן הויכן באַרג" און „אָבֿינו מלך", וואָס זײַנען פֿאַקטיש טיילן פֿון איין ליד. בײַ אונדז אין געגנט זײַנען זיי טאַקע געזונגען געוואָרן צוזאַמען. אויך אין ווילנער געגנט זײַנען זיי געזונגען געוואָרן צוזאַמען ווי איין ליד. איך ברענג דאָ דעם ווײַטערדיקן וואַריאַנט וואָס איך האָב געהערט אין דוקשט, ווילנער געגנט, וואָס ווײַזט בולט אָן די פֿאַרבינדונג צווישן די צוויי לידער. עס איז זייער טשיקאַווע וואָס אין דעם פֿאָלקסליד קומט צום אויסדרוק די לעגענדע וועגן דעם אַז די דײַטשן זײַנען גוג ומגוג און משיח וועט באַפֿרײַען די ייִדן פֿון זיי.

דער נוסח גייט אַזוי:

1. אויפֿן הויכן באַרג, אויפֿן גרינעם גראָז,
שטייען אַ פּאָר דײַטשן
מיט די לאַנגע בײַטשן,
הויכע מאַנען זײַנען זיי,
קורצע קליידער גייען זיי,
הויכע שטיוול טראָגן זיי
און די ייִדן שלאָגן זיי.
משיח וועט קומען צו רײַטן אויפֿן ווײַסן פֿערד
וועלן אַלע צוקעס[7] ליגן אין דר'ערד.
אָבֿינו מלך, ס'האַרץ איז מיר פֿריילעך.

---

[7] די צוקעס מיינט מען דאָ דײַטשוקעס, לויטן אָרטיקן דיאַלעקט ווערט אַ טש אַרויסגע־רעדט ווי אַ צ. צוליבן קיצור הלשון איז, זעט אויס, דער טראַף דײַ אַרויסגעפֿאַלן.

פֿרייליך וועלן מיר זיין,
טרינקען וועלן מיר ווײַן,
ווײַן וועלן מיר טרינקען,
לעקעך וועלן מיר עסן,
און אונדזער שם־יתברך
וועלן מיר קיין מאָל נישט פֿארגעסן.

2. משיח איז געקומען, משיח איז שוין דאָ
ער רײַט אויפֿן ווײַסן פֿערדל, ברוך הבא.

ב. העברעיש־יידישע גראַמען. די דאָזיקע לידלעך האָבן, זעט אויס, גע־דאַרפֿט פֿאַרפֿעסטיקן אין זכרון פֿון די קינדער געוויסע העברעישע אויסדרוקן דורך גראַם און שפּיל. אַ סך פֿון די דאָזיקע לידלעך הייבן זיך אָן אַדער פֿאַר־ענדיקן זיך מיט אַ באַשטימטן נוסח, וואָס פֿאַרבינדט זיי מיט דער סעריע משיח־לידער. דער נוסח איז געווען אַזאַ: „לחיים, לחיים, קיין ירושלים", אַדער „משיח צדק משמים, לאָמיר גיין קיין ירושלים".

1. אָב — א פֿאָטער
קדר — טאָטער,
טאָטער — קדר,
בגדים — קליידער,
קליידער — בגדים,
קנעכט — עבֿדים,
עבֿדים — קנעכט,
בדק — פֿאַררעכט,
פֿאַררעכט — בדק,
משיח — צדק,
צדק — רעכט,
אור — לעכט,
לעכט — אור,
קעלט — קור,
קור — קעלט,
עולם — וועלט,
וועלט עולם — יאָסעלע גולם,
משיח־צדק משמים,
לאָמיר גיין קיין ירושלים.

2. טאטון, טאטון
אָב — א פֿאָטער,
טאלמען טאָטער,
טאָטער טאלמען,
הערש זלמן,
זלמן הערש,
בוים — קרש,
קרש — בוים,
עירי שלום,
שלום עיריש,
נעלט גבֿירוש,
גבֿירוש נעלט,
עולם — וועלט,
וועלט — עולם,
מרדכילע גולם.
לחיים, לחיים, קיין ירושלים.

דאָס ווײַטערדיקע העברעיש־יידישע לידל איז געגנוצט געוואָרן בלויז ווי אַן אויסוואַרפֿענישׂ:

3. אני הלכתי בדרך
ופגעתי איש חזק
ושמו קוזק.
ואמר לי:
יעווריי, דיענגע דאָווין!
דיין נעלט גיב אהער,
כ׳שיס אויף דיר מיט מיין געווער.[8]

[8] בנוגע די לעצטע צוויי שורות בין איך ניט אין גאַנצן זיכער.

העברעיש־יידישע גראַמען געבויט אויפֿן שפּאַסיקן ווערטל „חתן דומה לכלב" איבערגעמאַכט פֿון „חתן דומה למלך".

4. חתן איז חותן, חול איז זאמד,
חותן איז שווער, זאמד איז פּיאַסעק,
שווער איז שבּועה, פּיעסעק איז אַ הונט,
שבּוע איז וואָך, הונט איז כּלב,
וואָך איז חול, חתן איז דומה לכּלב.

אַ העברעיש־יידיש לידל וואָס הייבט זיך אָן מיט אַ פּסוק פֿון חומש און ענדיקט זיך מיט אַ פּסוק פֿון תּהילים.

5. אלה תולדות נח,
פֿון בראָנפֿן האָט מען פּוח,
פּוח איז דער עיקר,
פֿון בראָנפֿן ווערט מען שיפֿור.
אומר איז דער זאָגער,
שואל איז דער פֿרעגער,
דער פֿרעגער איז שואל,
פּה איז אַ מויל,
אַ מויל איז פּה,
אַ דאָרן איז סנה,
סנה איז אַ דאָרן,
שופֿר איז אַ האָרן,
אַ האָרן איז אַ שופֿר,
אַ שרייבער איז אַ סופֿר,
אַ סופֿר איז אַ שרייבער,
נשים זיינען ווייבער,
ווייבער זיינען נשים,
ברעטער זיינען קרשים,
קרשים זיינען ברעטער,
מתפּלל איז אַ בעטער,
אַ בעטער איז מתפּלל,
יום־טובֿ זאָגט מען הלל,
הלל זאָגט מען יום־טובֿ,
„הודו לד' כּי טובֿ".[9]

ריין יידישע לידלעך זיינען צונויפֿגעשטעלט לויטן נוסח פֿון די העברעיש־יידישע גראַמען און זיינען געגנוצט געוואָרן ווי אויסוואַרפֿענישן:

6. כאצקעלע געלענדער ליגט אין שניי,
שרייט ער: „געוואַלד, גיב מיר טיי".
טיי איז ביטער, גיב מיר צוקער,
צוקער איז זים, גיב מיר פֿים,
פֿים איז פֿעט, ליג אין בעט,
אין בעט איז קיל, ליג אין מיל,
אין מיל מאָלט זיך,

[9] איך בין נישט זיכער צי דער נוסח פֿון די לעצטע פֿיר שורות איז אַקוראַט ווי דאָ וועלט איבערגעגעבן.

קאָרן צאָלט זיך,
וויץ רײַבט זיך,
און בערדעלע קנײַפּט זיך.

עס זײַנען אויך געווען לידלעך און גראָמען וואָס די חדר־ייִנגלעך פֿלעגן צונויפֿשטעלן אויף זייער רבין און זײַן משפּחה. בײַ אונדז אין חדר האָבן די תלמידים געמאַכט אַזאַ לידל וועגן רבין, זײַן ווײַב, זײַנע צוויי טעכטער און זײַן זון:

יעקבֿ יאָשע,
מלכּה שׂאָשע,
פֿייגע צירל,
סימע מירל,
נחום בער,
טאַנץ אהין און אהער.

קינדער־אַרגאַניזאַציע אין איבערזעץ־חדר

אָלע תּלמידים אין ייִנגל־חדר זײַנען געווען אַרגאַניזירט אין אַ שטרענג דיס־ציפּלינירטער מלוכה. אין שפּיץ פֿון דער מלוכה איז געשטאַנען אַ קייסער — אַ תּלמיד, פֿון דריטן לערניאָר — עלי פּי רוב דער עלטסטער און שטאַרקסטער פֿון אָלע ייִנגלעך. דער קייסער האָט געהאַט אַ סוויטע: אַ שני למלך און יועצים. דער קייסער מיט זײַן סוויטע פֿלעגן אָנפֿירן אָלע מלחמות־שפּילן. זיי זײַנען אויך געווען די שופֿטים אין סיכסוכים צווישן אײַן תּלמיד און אַ צווייטן. פֿאַר נישט פֿאָלגן די באָפֿעלן פֿון קייסער, אָדער פֿאַר אויסזאָגן פֿון חדר, צושטעלן אַ בענקעלע צום רבין, שפּילן פֿאָלש אאז״וו פֿלעגט מען באַשטראָפֿן מיט אַ פֿאָנפֿע אָדער אַ משכּנתּא.

אַ פֿאָנפֿע פֿלעגט מען מאַכן אַזוי: מען האָט אַוועקגעלייגט דעם פֿאַרזינדיקטן אויף אַ טיש, אָדער אויף דער ערד מיטן פּנים אַרויף. דעם קיניגס חייל פֿלעגט אים צוהאַלטן. דעמאָלט פֿלעגט מען אַרײַנשטעקן אין נאָז דעם שפּיץ פֿון אַ שטיקל פּאַפּיר צונויפֿגעדרייט ווי אַ קאָנוס. די אָפֿענע בריייטע זײַט פֿון קאָנוס פֿלעגט מען אונטערצינדן. אַז ס׳האָט זיך אָנגעהויבן רייכערן פֿלעגט מען דאָס פּאַפּיר אַרויסנעמען פֿון נאָז, פֿאַרברענען עס אויף אַש און בלאָזן אויפֿן זינדיקן.

אַ משכּנתּא האָט מען געמאַכט אַזוי: מען האָט אַוועקגעלייגט דעם זינדיקן מיטן פּנים אַראָפּ און אָלע תּלמידים פֿלעגן אַרײַנשמיסן אין געזעס.

די גרעסטע שטראָף פֿלעגט קריגן אַ מסר, אַזאַ וואָס פֿלעגט אויסזאָגן פֿון חדר. מיט אים פֿלעגט מען ווערן ברוגז. ס׳האָט געהייסן, אַז מען לייגט אים אַריין אין חרם, ביז וואָנען ער פֿלעגט צושווערן בײַ די ציצית, אַז ער וועט עס מער נישט טאָן. דער קייסער פֿלעגט אויך מאַכן שלום צווישן צוויי קינדער וואָס זײַנען געווארן ברוגז. בײַם איבערבעטן זיך פֿלעגן די ברוגזע קינדער זיך אָננעמען בײַ די קלײַניע פֿינגערלעך פֿון זייערע רעכטע הענט און זאָגן:

רינגעלע, רינגעלע, רוגז,
זעמער נעוועזן ברוגז,
רינגעלע, רינגעלע, ביק,
זעמער חבֿר צוריק.

ווינטערצײַט האָבן אַלע קינדער געצאָלט מס, אָדער צינדז צום קייסער. דער קאַסירער, איינער פֿון די יועצים, פֿלעגט זאַמלען דאָס געלט אין אַ בלעכן פּוש־קעלע און פֿירן אין העפֿט אַ גענויען חשבון פֿון יעדן גראָשן וואָס אַ קינד האָט אײַנגעצאָלט אינעם אוצר המלוכה. די קאַסע איז געשטאַנען אין חדר. דאָס אָנגעזאַמלטע געלט פֿלעגט גיין אויף צו מאַכן די סעודה בײַם אויפֿהערן לערנען בײַ נאַכט.

דעם קייסערס שרײַבער פֿלעגט אויפֿן באַפֿעל פֿון קייסער שיקן בריוו צו אַנדערע חדרים וועגן דערקלערן מלחמה און פֿאַרהאַנדלען וועגן שלום, אָדער וועגן מאַכן אַ שותּפֿותדיקן שפּאַציר הינטער דער שטאָט שבת אָדער יום־טוב. יעדער חדר האָט זיך באַנוצט מיט אַ שיפֿערשריפֿט און אַ מינדלעכער שיפֿער־שפּראַך. די שיפֿערשריפֿט איז על פּי רוב געווען געבויט אויף די אַלף־ביתן את בש און איק בכר. לויטן שיפֿער פֿון את בש פֿלעגט מען פֿאַרבײַטן אַן א מיט אַ ת, אַ ב מיט אַ ש אאַז״וו. אַ היפּש ביסל קאָמפּליצירטער איז געווען דער שיפֿער פֿון איק בכר. מען שרײַבט אין אַ שטעלעכל פֿון צוויי פּאַראַלעלע ליניעס, וואָס שנײַדן צוויי פּאַראַלעלע. אין יעדן קעסטעלע שטעלט מען אַרײַן דרײַ אותיות (זען צייכענונג).

איק	בכר	בלש
דאת	הנק	וסמ
זען	חפץ	טבץ

יעדער אות ווערט דעמאָלט באַצייכנט מיטן קעסטעלע אין וועלכן עס שטייט און אַזוי פֿיל פּאַ־סיקלעך וויפֿל עס באַטרעפֿט זײַן ריי אינעם גע־געבענעם קעסטעלע. אַן א ווערט געשריבן אַזוי: |I|, אַ יוד — |II|, אַ ק — |III|, אַ ב — |I|, אַ כ — |II|, אַ ה — |I| אאַז״וו.

דאָס וואָרט „טאַטע״ ווערט לפֿי־זה געשריבן אַזוי: |I I| |I II|.

גרויסע סודות פֿלעגן אויך געשריבן ווערן מיט אַ שטיקל חלב אויף וואַסער־פּאַפּיר, וואָס מען האָט געקענט איבערלייענען נאָר נאָכן אָנוואַרעמען עס קעגן פֿײַער אָדער פֿאַרברענען אויף אַש.

ווי שיפֿער איז אויך גענוצט געוואָרן די שפּיגלשריפֿט — פֿאַרקערטע אותיות, וואָס קעגן שפּיגל לייענען זיי זיך גלײַך, און ציפֿערשריפֿט — ציפֿער גענוצט אַנשטאָט אותיות: 1 פֿאַר אַן א, 2 פֿאַר אַ ב אאַז״וו.

די גערעדטע שיפֿערשפּראַך איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס מען פֿלעגט אי־בערדרייען די קלאַנגען בײַם אַרויסרעדן די ווערטער אָנהייבנדיק פֿון די סוף־קלאַנגען און גיין אויף צוריק. ווי למשל: „גיב מיר״ ווערט אַרויסגערעדט „ביג רים״. אין אַ צווייטער שיפֿערשפּראַך פֿלעגט מען פֿאַרבײַטן יעדן ערשטן קלאַנג פֿון וואָרט מיט אַ ש. למשל: איך — שיך, בין — שין אאַז״וו.

די תּלמידים פֿון איבערזעץ־חדר פֿלעגן אויך אָנטייל נעמען אין פֿאַרשיידענע געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייטן. פֿאַר אַ יאָרצײַט פֿון אַ געוויסן חסידישן רבין פֿלעגן די ייִנגלעך גיין קלײַבן ליכט אָנצוצינדן זיי אין שטיבל צו דער הלולא.

(הלולא — די פּײַערונג וואָס איז אײַנגעאָרדנט געוואָרן אין דער יאָרצײַטנאַכט פֿון אַ חסידישן רבין). זומערצײַט פֿלעגן מיר בײַ אַזאַ הילולא אָפּלאָזן שווימען אויפֿן טײַך ברענענדיקע ליכטלעך צוגעטאָפּיעט צו אַ שינדל אָדער גלאָז אַ ברעטל. וויפֿל שיינקייט און יום־טובֿ מיר האָבן דעמאָלט איבערגעלעבט קען נאָר וויסן דער וואָס האָט עס אַליין אַ מאָל בײַגעוווינט אין זײַן קינדהייט.

די חדר־ייִנגלעך פֿלעגן אויך פֿון צײַט צו צײַט, לויט דער באַשטימונג פֿון בית־מדרש־ייִנגלעך, גיין קלײַבן געלט איבער די הײַזער פֿאַר „תיקון ספֿרים". („תיקון ספֿרים" איז געווען אַ נאָמען פֿון אַ חברה אַרגאַניזירט פֿון בית־מדרש־ייִנגלעך, וואָס איר אַרבעט איז געווען צו פֿאַרריכטן די ספֿרים אין בית־מדרש און אײַנקויפֿן נײַע. דאָ האָט זיך געהאַנדלט על פּי רובֿ וועגן ספֿרים צו לערנען און מעין זײַן אין זיי, ווי חידוש־ און דרוש־ספֿרים).

פֿורים בײַ נאַכט צו דער סעודה פֿלעגן חדר־ייִנגלעך גיין איבער די הײַזער זאַמלען געלט פֿאַר אָרעמע לײַט.

כ. דאָס גמרא־חדר

דאָס גמרא־חדר איז געווען די דריטע און העכסטע מדרגה פֿונעם חדר. אַהין פֿלעגן אָנקומען ייִנגלעך אין עלטער פֿון צען־עלף יאָר, נאָך דעם ווי זיי האָבן גע־לערנט אַ צוויי־דרײַ יאָר אין איבערזעץ־חדר.

דער ייִדישער טײַטש בײַם לערנען איז אויך דאָ ווי אין איבערזעץ־חדר גע־ווען צונויפֿגעוואָקסן אין דער טראַדיציאָנעלער פֿאָרעם מיטן העברעיִשן אָדער אַרמישן טעקסט, וואָס איז געלערנט געוואָרן. דאָ אָבער האָט מען שוין ניט גע־טײַטשט וואָרט בײַ וואָרט, נאָר אינציקע שוועכע ווערטער. בײַם חומש לערנען פֿלעגט זיך דער רבי ניט אָפּשטעלן פֿאַרטײַטשן אויף ייִדיש, נאָר וועג עמעצער פֿון די תּלמידים האָט איבערגעפֿרעגט דעם טײַטש פֿון אַ וואָרט, אָדער וועג ער האָט געדאַרפֿט דערקלערן רשיס אַ „כלומר", וואָס רשיז האָט דאָ געאָרט, פֿלעגט דער רבי דאָס אַרומרעדן אין ייִדיש, אַזוי אויך דעמאָלט וועג דער פּסוק איז ניט געגוג גלאָטיק על פּי פּשט און מען האָט געדאַרפֿט צוגעבן אַ גאַנצע אויסרעדעניש על פּי דרש.

בײַם גמרא לערנען אָבער איז דער ייִדישער טײַטש איבערגעזאָגט געוואָרן נאָך יעדער פֿראַזע פֿונעם גמרא־טעקסט מיטן אויסרעדעניש און די משלים, ענלעך וויי אין איבערזעץ־חדר. דערבײַ זײַנען דאָ אין דער ייִדישער איבערזעצונג אַרײַנגעפֿלאָכטן געוואָרן די גמרא־אויסדרוקן וואָס שטעלן צונויף די טערמי־נאָלאָגיע פֿונעם גמרא־לימוד. די דאָזיקע אויסדרוקן זײַנען זייער גיך אַרײַן אין דער טאָג־טעגלעכער שפּראַך פֿון די תּלמידים און געגעבן איר אַ לומדישן קאָליר. ווי למשל: בשלומא, ממה־נפֿשך, מאי קא משמע לן, הינו הך, במה דבֿרים אֲמורים, הני מלי, למאי נפֿקא מנה, למקח וממכר, לאחר יאוש, ויש לישבֿ בדוחק, אַבֿדה, בעל־פּקדון, קלאָץ־קשיא, בויך־סבֿרא אאז"ו. אַהער דאַרף מען אויך צוגעבן דעם אויסדרוק דאָ שטייט צערישן. דאָס זאָגט דער תּלמיד צום רבין

וועז אין זײַן גמרא איז דאָס בלעטל צעריסן און ס׳איז ניט קלאָר ווי אַזוי מען דאַרף לייענען.

צווישן די חדר־יינגלעך זײַנען אַרומגעאַנגען אַ שלל ווערטלעך, נוטריקונס און אַפֿילו שפּאַס־מעשׂהלעך אויף אַ גאַנצער רייַ פּאָפולערע גמרא־אויסדרוקן, ווי למשל: „ודו״ק״, געלייענט אַהין און צוריק איז נוטריקון: „ווילסטו דווקא וויסן, קרענק וועסטו וויסן״. „תיק״ו״ איז נוטריקון: תשבי יתרץ קושיות ואבעיות.

אָט זײַנען עטלעכע בײַשפּילן פֿון ווערטלעך געבויט אויף תלמודישע און תּנך־אויסדרוקן, וואָס זײַנען געווען פּאָפולער אין גמרא־חדר: „שבעה דברים בגולם, זשיבעלע וואָס לאַכסטו?״ — זשיבעלע איז דאָ ארויסגערעדט בלשון חוזק אַנשטאָט זיבעלע. דאָס ווערט געזאָגט קעגן איינעם אַ לץ, וואָס האָט אַ טבע אָפּצולאָכן פֿון יענעם. זשיבעלע מיינט דאָ, אַז ער פֿאַרמאָגט אין זיך אַלע זיבן חסרונות פֿון אַ גולם וואָס ווערן אויסגערעכנט אין פּרקי־אָבות.

„פּתח בכד וסים בחבית — גראָם שטראָם מאַך מיר אַ פֿוטערנעם לייענטניק״ (לייענטניק מיינט אַ זומער־מאַנטל וואָס מען מאַכט, פֿאַרשטייט זיך, ניט פֿון פֿוטער). דאָס זאָגט מען ווען איינער רעדט און עס קלעבט זיך ניט אַ וואָרט צו אַ וואָרט.

אין פֿאַרבינדונג מיט גמרא לערנען זײַנען אויך געווען פֿאַרשפּרייט אין גמרא־חדר ריין יידישע ווערטלעך, ווי למשל: „פֿון דאַנען איז געדרונגען, אַז אַלע קאַטשקעס גייען באַרוועס״. עס מיינט אַז פֿון דאַנען קען מען גאָרניט ארויסלערנען, אַדער אַז די אַנטדעקונג וואָס איינער האָט געמאַכט איז שוין צו גוט באַווויסט. אַדער אַזאַ ווערטל: „מווי, מווי לאַקשן״ — עס ווערט געזאָגט ווען איינער רעדט און רעדט און סוף כּל סוף דערריידט ער זיך צום עיקר, צי ווען איינער שפּאַרט זיך מיט אַ צווייטן און צום סוף ווײַזט זיך אַרויס, אַז ער זאָגט די זעלבע זאַך וואָס זײַן קעגנער.

אויף אַ יינגל וואָס דערציילט גוזמאדיקע מעשׂיות זאָגט מען: „טרייסל אים אויס דאָס היטל״; אַדער: „אומר ושונה, גוזר ומקים שכל דבריו שקר וכזב״; אַדער: „תורה לאַקשן משה אמת״ — אַ פּאַראַדיע אויפֿן אויסדרוק: משה אמת ותורתו אמת.

די אַלע ווערטלעך זײַנען שטענדיק ארויסגעזונגען געווארן מיט אַ גמרא־ניגון, וואָרעם פֿאַר איינעם וואָס האָט געלערנט אין אַ גמרא־חדר איז אוממעגלעך זיך פֿאָרצושטעלן ווי קען מען לערנען גמרא ניט צוזינגענדיק נאָך יעדער פֿראָזע דעם יידישן טעקסט. מיט דער צייט איז דער אופֿן פֿון גמרא לערנען אַזוי ארײַנגעדרונגען אין די בייניער פֿון יעדן גמרא־יינגל, אַז אינעם געווייַנטלעכן רעדן, ווען ער האָט געוואָלט דערקלערן עפּעס אַן ענין, אַדער ארויסזאָגן אַן אייגענע מיינונג, פֿלעגט ער איבערגיין צו אַ גמרא־ניגון און דערבײַ זיך צושאָקלען און דריייען מיטן גראָבן פֿינגער, אַדער גלעטן זיך דאָס נאָך ניט געוואָקסענע בערדל.

אַנגעטאָן אין אַ ליפּאָגן כאַלאַטל מיט אַ טוכן קאַשקעטל, אַדער סאַמעטן היטל אויפֿן קאָפּ; די הויזן ארײַנגעשטעקט אין שטיוועלעך מיט הויכע כאַליעוועס, מיט אַ גרויסן טלית־קטן אויפֿן לײַב, האָט דאָס גמרא־יינגל אויסגעזען ווי אַ קליין יידעלע, באַזונדער ווען ער פֿלעגט זיך צושטעלן צו אַ רעדל דערוואָקסענע יידן,

מיט די הענט פֿאַרלייגט אויפֿן הינטן מעשׂה שטאָט־בעל־הבית, און צונייגן אַן אויער צו הערן וואָס מען רעדט. אָבער דאָס האָט זיך געדאַכט אַזוי פֿון אויבן אויף. אין דער אמתן איז דאָס גמרא־ייִנגל געווען קוועקזילבערדיק ספּריטנע, פֿלינק און שאַרף אויף דער תּפֿיסה, ממש אַ ווילדער בעל־זכּרון; און מיט די צעלאָזטע פּאָלעס פֿון כאַלאַטל, מיט די צעפֿלאָסענע געגרייַזלטע פּאות פֿון ביידע זייַטן פּנים האָט דאָס גמרא־ייִנגל גיכער געמאַכט אַן אייַנדרוק פֿון עפּעס אַן אומרויִק באַשעפֿעניש וואָס קען ניט אייַנשטיין אויף איין אָרט און אָט־אָט הייבט עס זיך אויף און פֿליט אַוועק.

דאָס שטענדיקע שאָקלען זיך בייַם דאַווענען און לערנען, דאָס כּסדרדיקע שאַרפֿן זיך דעם קאָפּ בייַ שווערע שׂכלדיקע סוגיות פֿון דער גמרא האָבן דאָס גמרא־ייִנגל פֿאַרוואַנדלט אין אַ שטיק באַוועגלעכקייט, און סייַ זייַן גוף, סייַ זייַן מוח האָבן אַ מינוט ניט געקענט אייַנרוען.

פּונקט אַזוי געשיקט ווי דאָס גמרא־ייִנגל איז געווען אויפֿצוכאַפּן די שאַרפֿ־זיניקייט פֿון רשיס אַ כּלומר אָדער אַ ואם תּאמר פֿון תּוספֿות, אַזוי פֿלינק און בייגעוודיק פֿלעגט ער אַרומפֿלייִען ווינטער אויף דער גליטש און זומער אַרומ־שווימען ווי אַ קאַטשקע אינעם שטעטלדיקן טייַכל. ניט קענען שווימען אָדער גליטשן זיך האָט זיך גערעכנט פֿאַר אַ גרויסער בושה צווישן גמרא־ייִנגלעך. די רירעוודיקייט פֿון די גמרא־ייִנגלעך איז אויך געקומען צום אויסדרוק אין די פֿאַרשיידענע לויפֿשפּילן און מלחמה־שפּילן אויף תּנך־ און גמרא־טעמעס (די מלחמות בייַם חורבן בית־המיקדש און בר־כּוכבֿא וואָס ווערן באַשריבן אין פּרק הניזקין אין גיטין). די שפּילן פֿלעגן געוויינטלעך פֿאָרקומען אין די פֿרייטיק נאָכמיטאָגן, ערבֿ־יום־טובֿים, ווען מען איז פֿרייַ פֿון לערנען. אין די שבתים און יום־טובֿים פֿלעגן די שפּילן פֿאָרקומען הינטערן שטעטל אויף די בערג.

אין גמרא־חדר האָט אַ ייִנגל געלערנט בייַ אַ צוויי־דרייַ יאָר, ביז בר־מיצווה געוויינטלעך. די צאָל תּלמידים אין גמרא־חדר איז געווען ניט גרעסער פֿון צוועלף. געווען אויך גמרא־חדרים ווו די צאָל תּלמידים איז געווען באַגרענעצט צו זעקס. אין אַזאַ פֿאַל פֿלעגן די עלטערן אויסנעמען מיטן מלמד פֿאָרויס, ער זאָל ניט אָננעמען קיין גרעסערע צאָל תּלמידים, און פֿלעגן דערפֿאַר צאָלן דעם מלמד אַ גרעסערן שׂכר־לימוד.

קיין גרויסע לומדים האָט דאָס גמרא־חדר ניט אַרויסגעגעבן. דער ציל פֿון גמרא־חדר איז גיכער געווען צוצוגרייטן דאָס גמרא־ייִנגל צום בית־המדרש, ווו ער וועט ווייַטער קענען לערנען פֿאַר זיך אַליין.

די גמרא־ייִנגלעך וואָס האָבן ניט ממשיך געווען זייער לערנען נאָכן ענדיקן זייער גמרא־חדר אין בית־מדרש, זייַנען געבליבן קנאַפּע למדנים. זיי האָבן אָבער צונויפֿגעשטעלט די געוויינטלעכע וווילקענעוודיקע ייִדן וואָס זייַנען באַקאַנט אונ־טערן נאָמען יודע ספֿר. אויף אַזאַ ייִד פֿלעגט מען זאָגן: „ער איז ניט קיין עם־האָרץ". אַזאַ ייִד האָט געקענט אָפּלערנען אַ פּרשה חומש מיט רשי, ער איז אויך גע־ווען ביכולת דורכצוקריכן אַ פּרק משניות און געקענט אַ ביסל עיבֿרי אין דער גמרא, ד"ה קענען אָפּלערנען אַ לייַכטן טעקסט, ניט אַרייַנלאָזנדיק זיך אין עמקות

אַרײַן. בײַם רעדן פלעכט אַזאַ ייִד אַרײַן פּסוקים און מאמרי חזל, האָט ליב זיך צו מאַכן אַ הלצהלע צעדרייענדיק דעם פּשט פֿון אַ פּסוק אָדער אַ מאמר־חזל על פּי נוסח טובֿיה דער מילכיקער. פֿון געוווינטשאַפֿט וועגן זינגט זיך אַזאַ ייִד אונטער מיט אַ גמרא־ניגון בײַם שפּאַרן זיך מיט עמעצן אָדער בײַם גיבן צו פֿאַרשטיין עפּעס אַן ענין.

מײַן גמרא־מלמד

מײַן רבי, יאַנקעלע מאָטעלעס, האָט געשטאַמט פֿון אַ משפּחה מלמדים בני מלמדים. דאָס מלומדות איז אין דער דאָזיקער משפּחה איבערגעגאַנגען בירושה פֿון דור צו דור: פֿון אַ פֿאָטער צו אַ זון, אָדער פֿון אַ שווער צו אַן איידעם.

מײַן רבי האָט דעריבער פֿאַרמאָגט אין זיך אַלע מעלות פֿון דורותדיקער מלמדישער טראַדיציע, וואָס באַטראַכט דאָס מלומדות פֿאַר אַ מלאכת־הקודש און קוקט פֿון אויבן אַראָפּ אויף די אויפֿגעקומענע מלמדים, וואָס האָבן זיך גענומען צום קנעלן צוליב שלימזלדיקייט, ווײַל זיי האָבן צו עפּעס אַנדערש ניט געטויגט.

אין מלי־דעלמא האָט זיך מײַן רבי ניט געמישט. דאָס האָט ער איבערגע־לאָזט צו זײַן אשת־חיל, דער רביצין זײַנער, וואָס פֿלעגט אַפֿילו אויפֿקלײַבן דעם שכר־לימוד בײַ די בעלי־הבתים. דאָס גאַנצע הויז האָט די רביצין געפֿירט, אַלע דאגות פֿון דעם רבינס משפּחה זײַנען געלעגן אויף איר קאָפּ. דער רבי האָט זיך אין גאַנצן אָפּגעגעבן מיט מלומדות. מען פֿלעגט אויף אים זאָגן, אַז ער איז פֿון די ייִדן וואָס קענען ניט קיין צורת המטבע.

בײַ זײַן גאַנצער בטלנות אָבער איז ער געווען אַ חכם מחוכּם ממש און האָט זיך זייער גוט פֿונאַנדערגעקליבן אין וועלטזאַכן, און זײַנע שטוטשנע ווערטלעך האָבן געהאַט אַ שם אַפֿילו אין די אַרומיקע שטעטלעך, ניט נאָר בײַ אונדז אין טישעוויץ. און די ווערטלעך זײַנע זײַנען געווען געטאָקטע אַפֿאָריזמען מיט אַ טיפֿן מיין און זיי האָבן אַלע מאָל אַרויסגערופֿן געלעכטער. בטלנישערהייט האָט ער פֿאַרמאָגט אַ שטאַרקן חוש פֿאַר הומאָר. באַזונדער טיפֿזיניק זײַנען געווען זײַנע ווערטלעך וועגן לערנען, תּלמידים און מלמדים.

ער פֿלעגט זאָגן, אַז ס׳איז ניטאָ אַזאַ תּלמיד, וואָס זאָל כאָטש צו עפּעס ניט טויגן, באַזונדער ווען ער דאַרף טאָן עפּעס פֿאַר זײַן אייגענער טובֿה וועגן, ווי ער פֿאַרשטייט עס. דאָס ווערטל זײַנס איז געווען אַזוי: „יעדער שמויגער, צו זײַנעם טויג ער" (שמויגער איז אַ ניט־דערבאַקענער, ניט קיין איבעריקער חכם). אויף אַ תּלמיד אַן איבערגעשפּיצטן, וואָס קליגט זיך צו פֿיל ביז ער פֿאַלט אַדורך מיט זײַן אייגענער חכמה פֿלעגט ער זאָגן: „קלוג און קלוג און באַנאַרישט זיך".

אַ שטעטלדיקער משכּיל האָט אים געפּרוווט אַ מאָל אַ טשעפּע טאָן: „רבי, איר מוסרט אונדז פֿאַר זײַן אַרײַנגעטאָן אין תּאוות, און איר אַליין זענט אַזוי פֿאַר־קאָכט אין טאַבעק שמעקן, ממש ווי אַן אמתדיקער בעל־תּאוותניק". דערויף האָט אים מײַן רבי געענטפֿערט: „שוטה, דו ביסט אַרײַנגעטאָן אין אַלע תּאוות שבעולם, איז רעכט, נאָר טאָמער האָב איך אַ קליין תּאוותלע, גרויס ווי אַ

שמעק טאַבעק, פֿאַרגינסטו מיר אויך ניט?" דאָס דאָזיקע חכמהלע זײַנס איז דערנאָך אַרומגעגאַנגען אין אונדזער גאַנצער געגנט.

כאָטש ס׳איז אַן אמת געווען, אַז מײַן רבי איז געווען אַ לייַדנשאַפֿטלעכער טאַבעק־שמעקער, איז ער אָבער אין דער זעלבער צײַט געווען אַן אָפּגעפּוצט מענטשל. זײַן ליעפֿאָגן כאַלאָטל, אַרומגעבונדן מיט אַ קעמל־האָרענעם גאַרטל איז געלעגן ווי אויסגעגאָסן אויף זײַן שמאָלן גופֿ; דאָס סאַמעטענע היטל מיטן קלייגעם חנעוודיקן דאַשיקל איז געווען שטענדיק פֿונקט צו דער מאַס; פֿון זײַן שוואַרץ בערדל האָט אַראָפּגעגלאַנצט עפּעס אַזאַ מין יום־טובֿדיקע דערהויבנקייט, און אין גאַנצן האָט ער געמאַכט אַן אײַנדרוק פֿון עפּעס אַ מין רוחניות.

לערנען פֿלעגט ער שטענדיק אַנהייבן מתוך חדווה, דערבײַ פֿלעגט ער אַלע מאָל זאָגן: „עולא הוה פתח בבדיחותא" און פֿאַרצײַען דערבײַ אַ טיפֿן שמעק טאַבעק.

כּטובֿ לבו פֿלעגט ער דערציילן אַ וויץ און אַ מאָל אַפֿילו אַ שפּאַסיק מעשׂהלע. דעם מאַטעריאַל פֿאַר זײַנע מעשׂה־לעך האָט ער אַלע מאָל גענומען פֿון טאָג־טעג־לעכן לעבן. דער עיקר פֿלעגט ער אין זײַנע וויצן און מעשׂה־לעך אויסלאָכן דעם שלימזל, וואָס „קען קיין קאַץ קיין עק ניט צובינדן" און שטייט גרויס מיט זײַן יחוס און עס פּאַסט אים ניט צו טאָן אַ געוויסע ארבעט. „אַ יִד דאַרף צו אַלץ טויגן", האָט ער געלערנט זײַנע תּלמידים, מיט קיין שום ארבעט דאַרף מען זיך ניט שעמען, „פּשוט נבלתא בשוקא ושקיל אגרא", אַבי נאָר מען איז עוסק באמונה איז יעדער פּרנסה שיין. ער פֿלעגט אויך שטאַרק אָפּלאָכן פֿון די בטלנישע חקר־נים, וואָס וויל־ן שטענדיק געוואָר ווערן מה למעלה ומה למטה, נאָר וואָס אונטער זייער נאָז טוט זיך זעען זיי ניט. די חקרנים, פֿלעגט ער זאָגן, פֿאַרשטייען שטענ־דיק זאָכן ווי מען זאָגט זיי מילה במילה, אָבער דעם תוכן פֿון אַ זאַך באַנעמען זיי ניט; אין דער אייגענער צײַט, כאָטש זיי ווילן אָלץ אַליין דערגרונטעווען, זײַנען זיי שטענדיק גרייט צו גלייבן די ווילדסטע מעשׂיות וואָס עמעצער טראָכט אויס מיט זײַן כּוח הדמיון. „פּתי יאמין לכל דבר", פֿלעגט ער אַלע מאָל זאָגן, וועט ער פֿלעגט אַרויפֿקומען אויף דער טעמע וועגן בטלנישע חוקרים. „די דאָזיקע לא יוצלחס קענען חרוב מאַכן אַ וועלט" — פֿלעגט ער ניט מיד ווערן צו לערנען זײַנע תּלמידים.

לדוגמא פֿלעגט ער גאָנץ אָפֿט דערציילן די מעשׂה מיט זײַן שוואָגער לייבוש־מאיר, וואָס איז געווען באַרימט מיט זײַן חקרנישער בטלנות. דער דאָזיקער לייבוש־מאיר איז אַ מאָל אַרויפֿגעגאַנגען אויפֿן בוידעם, כּדי צו דערגיין דעם סוד פֿאַר וואָס די וועלט זאָגט „בוידעם, בוידעם, אויס בוידעם". האָט ער, לייבוש־מאיר, הייסט עס, זיך פֿאַרשטעלט די אויגן מיט אַ האַנט און גענאָזט זיך גיין אויף צוריק הינטער־ווי־לעכטס, און דערבײַ כּסדר איבערגעחזרט די וועטער „בוידעם, בוידעם", ביז מיט אַ מאָל האָט ער זיך געגומען אַראָפּקיקלען פֿון די טרעפּ און דעמאָלט האָט ער אויסגעשריגן: „אוי, אויס בוידעם!" דעם סוד פֿון „אויס בוידעם" האָט טאָקע לייבוש־מאיר זיך דערוווסט, ער האָט אָבער דערבײַ צעבראָכן אַ האַנט.

נאָכן דערציילן אַ שפּאַסיק מעשׂהלע פֿלעגט דער רבי ווידער אַ מאָל טאָן אַ שמעק טאַבעק און אַנהייבן מיט אַ גמרא־ניגון דעם שיעור: השותפין שרצו לעשות מחיצה אע״ו.

מיט זײַנע מעשׂהלעך אוּן הלצהלעך פֿלעגט ער אָפֿילו אײַנשטילן די רביצין זײַנע, וואָס פֿלעגט גאָנץ אָפֿט — זאָל זי מיר מוחל זײַן — מכבד זײַן דעם רבין מיט אַ מענה־לשון. אַז דינהלע די רביצין פֿלעגט זיך צעלאָזן אויף אַ קול, פֿלעגט דער רבי זאָגן צו אונדז: „זי רעדט דען, אירע צרות רעדן" — אוּן אונדזער רבי איז געוועכט געווען. קיין גרויסע מערכה האָט די זשוואָווע דינהלע די רביצין, וואָס האָט געהאָט אַ שם פֿאַר אַ גרויסער אשת־חיל אוּן איז געווען אַ מאָל אַ שיינע, אויך בײַ מײַן רבין ניט געהאָט. די גאָנצע ווויננונג דעם רבינס איז באַשטאַנען פֿון איין צימער, וואָס האָט געדינט אי פֿאַר אַ שלאָפֿצימער, אי פֿאַר אַ קיך, אי פֿאַר אַן עסצימער אוּן אויך פֿאַר אַ חדר מיט אַ צען תלמידים. פֿון דעסט ווענן איז אין חדר שטענדיק געווען אויפֿגעראָמט ממש ווי אויף יום־טוב. איז טאָקע די רביצין שטענדיק געווען פֿאַרפֿאַרעט, ניט געשטאַנען ליידיק אַ מינוט אָפֿילו: געקאָכט, געבאַקן, גערַאָמט, געוואָשן די פֿאָדלאָגע אָדער די טיר אוּן פֿענצטער, אַנישט האָט זי געגייט, פֿאַרריכט אָדער געצירעוועט, געשטריקט זאָקן אד"גל. דערצו נאָך האָט זי געדאַרפֿט טראָגן דעם גאָנצן עול פֿרנסה אויף איר קאָפּ, ווארעם אין מלי דעלמא האָט זיך מײַן רבי ניט געמישט. זײַן גבֿורה איז געלעגן נאָר אינעם מלומדות. איז טאָקע די רביצין געווען פֿאַרביטערט, ווארעם פֿון רבינס פֿאַרדינסטן האָט קיין מאָל ניט געקלעקט אויף דער המוציא.

„גרויסער פֿאַרדינער מײַנער, גאָלדשפּינער מײַנער", אַזוי פֿלעגט זי רופֿן דעם רבין. „אַזאָ עולם הבא זאָלסטו האָבן, וואָסער עולם הזה איך האָב בײַ דיר". פֿון דעסט ווענן וועט דער רבי פֿלעגט דערציילן אַ וויץ אָדער אַ מעשׂהלע, פֿלעגט זי זיך אײַנהערן אוּן מיטלאַכן, אוּן שפּאַסנדיק פֿלעגט זי זאָגן: „אויף אײַך האָסטו אַ ווערטעלע, אפֿשר האָסטו אַזאָ ווערטל מען זאָל קענען פֿון דעם מאָכן שבת, גרויסער פֿאַרדינער מײַנער?"

שבת צו מאָכן האָבן דעם רבינס ווערטלעך טאָקע ניט געהאָט קיין כּוח, אָבער צוצוביגנדן די תלמידים צום רבין זיי זאָלן זיך פֿיַין היימיש מיט אים אוּן ווי דערוואָקסענע, לאָנגע יאָרן שפּעטער, אים געדענקען מיט ליבשאַפֿט, דאָס האָבן דעם רבינס חכמהלעך יאָ באַווײַזן.

די גאָנצע בריהשקייט אָבער פֿון מײַן רבין יאָנקעלע מאָטעלעס האָט געשטעקט אין זײַן כּוח הסברה. ער האָט געשמט אַלס בעל־מסביר אָפֿילו צווישן די בעסטע שטעטלדיקע מלמדים. ער פֿלעגט אַלע מאָל געבן צו פֿארשטיין מיט אַ משל, מיט אַ מעשׂה שהיה, אוּן דער שווערסטער ענין פֿלעגט ווערן גרינג אוּן פֿשוט. ווי אַזוי אַ מלמד דאַרף מקרב אל השׂכל זײַן אַן ענין פֿאַר זײַנע תּלמידים האָט מײַן רבי געגעבן צו פֿארשטיין מיט אַזאָ משל: „אַ מלמד האָט געלערנט מיט אַ ישובֿניקס אַ ינגל עיבֿרי אוּן דאָס ינגל האָט ניט געקענט תּופֿס זײַן דעם ענין, האָט דער מלמד געפֿרעגט דעם ינגל: 'זאָג מיר נאָר משה, וואָס איז די מעשׂה, וואָס יעדער גוי אין דאַרף קענסטו אַנרופֿן בײַם נאָמען אוּן דו דערקענסט אים פֿון דער ווײַטנס אָפֿילו, אוּן וואָס אַ קמץ איז קענסטו ניט?' האָט אים דער ינגל געענטפֿערט: 'אַזוי, רבי, דאָס איז עפּעס אַנדערש. דער גוי איז אַזאָ גרויסער אוּן דער קמץ איז פֿון אַ פֿרעמדן קלייניגקער, אוּן דער גוי איז פֿון מײַן דאַרף אוּן דער קמץ איז פֿון אַ פֿרעמדן

סידור׳ ״. אַ מלמד, האָט מײַן רבי יאַנקעלע מאָטעלעס פֿאַרטײַטשט דאָס מעשׂהלע, דאַרף דעם קמץ אין סידור מאַכן פֿאַרן קינד קיין אַזוי נאָענט ווי ס׳איז דער גוי פֿונעם אייגענעם דאַרף פֿאַרן קינד פֿון ישובֿניק.

״קודם־כּל, פֿלעגט מײַן רבי זאָגן, דאַרף מען אַלײַן פֿאַרשטיין דעם ענין גוט, דערנאָך קען מען יענעם געבן צו פֿאַרשטיין. דאָס וואָס מען לערנט דאַרף מען קענען זען מיט פֿאַרמאַכטע אויגן; אַז מען קען זיך פֿאַרשטעלן דעם ענין אין קאָפּ און זען מיט די אויגן פֿון מוח איז אַ סימן, אַז מען האָט פֿאַרשטאַנען, אַנישט באַלעט מען נאָר מיט דער צונג און מען זאָגט נאָר וועדטער״. די דאָזיקע כּללים האָט אונדז דער רבי געגעבן, כּדי מיר זאָלן וויסן וויי צו געבן צו פֿאַרשטיין אייגער דעם אַנדערן בײַם איבערחזרן דעם שיעור, אַדער בײַם צוגרייטן אַ ליינענן פּיתות־וועזן, צו צוויי אַדער דרײַ אירע אין אַ פּיתה.

״לערנען, האָט אונדז דער רבי געלערנט, איז פֿונקט ווי שווימען, וואָס מען קען זיך עס ניט אויסלערנען סײַדן מען שווימט אַלײַן, און אַלע מאָל וואָס מער און טיפֿער אין וואַסער. כּל־זמן מען לערנט ניט אַלײַן פֿאַר זיך וועט מען ניט קע־נען. אַ מלמד וואָס האַלט אין איין לערנען מיט די קינדער, טוט ער זיי אַ בערישע טובֿה. ער לערנט זיי אויס זיי זאָלן אַליין פֿאַר זיך ניט קענען לערנען, און וואָס וועלן זיי טאָן, אַז זיי וועלן אַרויסגיין פֿון חדר? אַ מלמד, האָט ער וויטער אונדז געגעבן צו פֿאַרשטיין, דאַרף נאָר שטיין בײַ דער זײַט און זײַן גרייט צו געבן אַ שטופּ אונטער. אויב ער זעט, אַז זײַן תּלמיד, וואָס לערנט פֿאַר זיך אַליין, האָט זיך פֿאַרפֿאַנטערט און קען ווײַטער ניט גיין, דאַרף אים דער רבי אַ שטופּ טאָן פֿאַרויס, דערקלערן אים, גרינגער מאַכן דעם ענין. פֿונקט ווי עס טוט אַ טאַטע, וואָס לערנט זײַן קינד שווימען אין טײַך, און ער זעט אַז זײַן קינד שטייט אָפּ אין מיטן, גיט ער אים אַ שטופּ, אַבער שווימען לאָזט ער דאָס קינד אַליין״. ״אם אין אני לי, מי לי״ — איז געווען זײַן שטענדיקע וואַרענונג צו די תּלמידים— ״אַז איר׳ט אַליין ניט לערנען וועט איר ניט קענען״.

״אַ רבי, פֿלעגט ער מוסיף זײַן, דאַרף אויך ביסלעכווײַז אַרײַנפֿירן דאָס קינד אַלע מאָל אין אַ שווערערן ענין, אַבער ניט מיט אַ מאָל. ער דאַרף זיך אַ מאָל אָפּשטעלן אויף אַ כּלומר פֿון רשין, אַרײַנכאָפּן אַ שטיקל תּוספֿות אַבער ביסלעכווײַז און אַלע מאָל מער. דער רבי דאַרף אַבער אַלע מאָל געדענקען, אַז דער תּכלית איז די קינדער זאָלן קענען אַליין לערנען פֿאַר זיך און ער איז מער ניט ווי אַן אַרויס־העלפֿער. ער לערנט שווימען״.

״דליגמר אינש והדר ליסבר״ — דער טײַטש דערפֿון איז: ״פֿריִער זאָל זיך אַ תּלמיד אויסלערנען אַליין לערנען און וואָס מער פּשוטע גמרא און דערנאָך ערשט זאָל ער זיך צוגעווויגען אַרײַנצוגיין אַלע מאָל טיפֿער אינעם ענין. דעם וועג צו דעם דאַרף אים ווײַזן דער מלמד״.

״דער רבי דאַרף זען צו שאַרפֿן די קעפּלעך פֿון זײַנע תּלמידים אַזוי, אַז די גוטע תּלמידים, די בעלי יכולס, זאָלן שפּעטער זיך קענען אַוועקלאָזן שווימען בעסער פֿון אים. דער תּלמיד אויפֿן רבינס פֿלייצעס דאַרף זײַן גרעסער פֿונעם רבין״.

מײַן רבי פֿלעגט זיך טאָקע באַרימען, כּטוב לבו, אַז ער האָט געהאַט תּלמי־דים, וואָס זײַנען שפּעטער געוואָרן רבנים, לומדים מופֿלגים, און אַנדערע זײַנען אַפֿילו געוואָרן מחברים פֿון ספֿרים. דערמיט פֿלעגט ער אויך וועלן ווירקן אויף אונדזער אַמביציע, מיר זאָלן זיך גליכן צו יענע תּלמידים. ער פֿלעגט אונדז דער־ציילן פֿון זײַנע געוועזענע תּלמידים, וואָס מיר האָבן געקענט ווי באַווּסטע בית־מדרש־בחורים מיט אַ נאָמען אָלס לומדים, ווי אַזוי זיי פֿלעגן אויפֿשטיין גאָנץ פֿרי און קומען אים אויפֿוועקן צו לערנען און ער פֿלעגט מיט זיי אַוועקגיין אין בית־מדרש אַרײַן כּעלות הבוקר לערנען באַזונדער מיט זיי. אַ סך פֿון אונדז פֿלעגן זיך טאָקע באַמיִען נאָכצוטאָן יענע תּלמידים.

בשעת מיר פֿלעגן לערנען פֿאָר זיך פֿלעגט אונדזער רבי אַליין אויך אַרײַנקוקן אין אַ ספֿר, אָדער לערנען פֿאָר זיך, כּדי צו ווײַזן אַ בישפּיל. „קשוט עצמך תחילה", איז געווען זײַן שטענדיק וואָרט, „אַז מען הייסט יענעם לערנען, דאַרף מען קודם־כּל אַליין לערנען". זײַנע אויגן און אויערן זײַנען אָבער געווען גע־וועגדט צו אונדז. ער האָט אַזוי אומבאַמערקטערהייט געהיט אַלע כּיתות, וואָס האָבן געלערנט בײַם טיש, אַז עמעצער זאָל ניט פֿרוון אָפּנאַרן זיך אַליין.

אַז אַ כּיתה פֿלעגט זיך צעזינגען: „אמר רבי יוחנן: שמע מנה תלת, — פֿון דאָנען איז געדרונגען דרײַ זאָכן", פֿלעגט ער אַזוי מיט אַ מאָל זיך אַ וועגד טאָן צו דער דאָזיקער כּיתה: „וואָסערע דרײַ זאָכן זײַנען דאָ געדרונגען?" פֿרײַער פֿלעגט ער לאָזן ענטפֿערן דעם פֿעיקערן ינגל פֿון דער כּיתה, דערנאָך דעם שוואָ־כערן, און אויב עמעצער האָט עפּעס ניט פֿאַרשטאַנען, פֿלעגט ער זיך אַוועקזעצן מיט אים און אים געבן צו פֿאַרשטיין איין מאָל און נאָך אַ מאָל. דערבײַ האָט ער זיך באַמיט אַרײַנצוזיען אינעם ענין אַלע תּלמידים וואָס האָבן געלערנט די זעלבע שטעלע; יעדער איינער פֿון די תּלמידים האָט געקראָגן אַ געלעגנהייט אַרויסצוזאָגן זײַן מיינונג און דער רבי האָט אַלעמען אויסגעהערט מיט גרויס סבֿלנות; ערשט אַז ער איז געווען זיכער, אַז אַלע פֿאַרשטייען דעם ענין גוט, האָט ער זיך צוריק גע־נומען צו זײַן אַרבעט: לערנען פֿאָר זיך אָדער אונטערהעלפֿן אַ צווייטע כּיתה, וואָס איז צוגעקומען אים עפּעס איבערפֿרעגן. זײַן אויסערגעווײַנטלעכע סבֿלנות האָט דער רבי אַרויסגעוויזן ניט נאָר בײַם געבן צו פֿאַרשטיין עפּעס, נאָר אויך בײַם סובֿל זײַן זײַנע תּלמידים און ניט באַשטראָפֿן ווי ווײַט ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט. טײל עלטערן פֿלעגן קומען אַליין אין חדר באַשטראָפֿן זייערע קינדער פֿאָר בא־גאַנגענע זינד.

דער רבי אונדזערער פֿלעגט זאָגן: „אַז דער רבי איז אַ בעל־זוכה זינדיקן ניט די קינדער און ער דאַרף ניט אַנקומען צו קיין עונש". „נאָר עטע ווייסט דאָך — פֿלעגט ער צוגעבן — הײַנטיקע דורות, שוואָכע דורות". אַז מײַן רבי האָט שוין אָבער געמוזט עמעצן באַשטראָפֿן, פֿלעגט ער אַוועקנעמען דעם פֿאַרזינדיקטן ינגל אין אַ ווינקל פֿון צימער לעבן דער טיר און אַרויסשלעפּן אַ ריטל פֿונעם בעזעם און געבן מיט דעם עטלעכע שמיץ דעם פֿאַרזינדיקטן. דערבײַ פֿלעגט ער אַלע מאָל אָפּזיפּצן: „חושך שבטו, שונא בנו", און פֿון אויפֿגערעגטקייט צורעכט מאָכן דעם פּאָסיק פֿון די הויזן. דאָס גאַנצע לערנען איז שוין נאָך אַזאַ פֿאַל געווען אַן

חדווה, עפּעס מרה שחורהדיק. דער רבי אַליין איז געווען אַנגעכמורעט און פֿלעגט זיך באַמיִען מפֿייס צו זײַן דאָס באַשטראָפֿטע קינד, אָבֿער מאָל זיך געווענדט צו אים. און אַז דער באַשטראָפֿטער האָט זיך ניט געלאָזט איבערבעטן אַזוי אויף אַן אומדירעקטן וועג, פֿלעגט ער אונטערזיפֿצן, פֿאַררוכטנדיק דעם פּאָסיק אויף די הויזן: „חושך שבטו, שונא בנו", ווי איינער רעדט, וואָס קען איך טאָן, עס שטייט דאָך אין פּסוק, אַז מען מוז אַ מאָל באַשטראָפֿן אויך; און נאָכן לערנען פֿלעגט ער אַליין בעטן מחילה בײַם באַשטראָפֿטן תּלמיד.

פֿאַר איין זאַך האָט מײַן רבי געציטערט מער ווי פֿאַר אַלץ. ער האָט מורא געהאַט טאָמער איז ער ניט יוצא פֿאַרן „מה אני בחינם, אף אתה בחינם". פֿלעגט ער זיך האַלטן אין איין פֿאַרענטפֿערן פֿאַר אונדז, אַז ער נעמט שׂכר־לימוד נאָר ווי אַ פּועל בטל, ווײַל צוליבן לערנען מיט אונדז קען ער דאָך ניט טאָן עפּעס אַנדערש. אָבער ניט זײַנדיק באַרויקט מיט דעם, פֿלעגט ער זיך באַמיִען צו לערנען מיט עטלעכע תּלמידים פֿאַר דער צײַט פֿון לערנען אָדער נאָך דער צײַט פֿון לערנען. „פֿאַר דעם, פֿלעגט ער זאָגן, צאָלט מען דאָך מיר זיכער ניט". אָט דער דאָזיקער צדיק־תּמים און געטרײַער טאָטע פֿון זײַנע תּלמידים איז קיין מאָל ניט זיכער געווען צי ער איז יוצא אין מלאכת־הקודש. דערפֿאַר האָט ער זוכה געווען, אַז זײַנע תּלמידים זאָלן שטענדיק וועלן יוצא זײַן קעגן אים און זען, אַז דער רבי זאָל אויף זיי קיין תּרעומות ניט האָבן, און שוין ווי דערוואָקסענע יידן האַלטן אים ממש פֿאַר אַ הייליקן. מיט איין וואָרט וואָלט איך געקענט זאָגן אויף מײַן רבין, אַז ער איז געווען אַ ירא־חטא אין בעסטן זינען פֿון וואָרט. זײַן זכות זאָל אונדז טאָקע בײַשטיין.

באַטראַכטנדיק די אַלע זאָגעכצן און ווערטלעך פֿון מײַן רבין יאָנקעלע מאַטעלעס קום איך צו דער איבערצײגונג, אַז ס׳האָט עקסיסטירט אַ מין מישנת־חינוך שבעל פּה, וואָס איז איבערגעגאַנגען במסורה פֿון דור צו דור אין די משפּחות מלמדים בני מלמדים אין דער פֿאָרעם פֿון קורצע אַפֿאָריזמען און מעשׂהלעך. לשם ראַיה, אַז מײַן רבי איז ניט געווען קיין יחיד במינו, איז כּדאַי זיך אָפּצושטעלן אויף אַ צווייטן מלמד אַזאַ, וואָס איז געווען בײַ אונדז אין שטעטל. פּסח מלמד האָט מען אים גערופֿן, און געווען איז ער אַן איבערזעץ־מלמד. דאָס דאָזיקע איבערזעץ־מלומדות איז איבערגעגאַנגען בירושה אין זײַן משפּחה פֿון דור צו דור. וועג איך האָב אים געקענט, איז ער שוין געווען אַ זקן־מופֿלג, ער האָט נאָך אָבער אַלץ געפֿירט זײַן מלומדות און צווישן די תּלמידים זײַנע האָט ער נאָך אַלץ געמאַכט דעם אײַנדרוק פֿון אַן עלטערן חבֿר זייערן. קיין גרויס דרך־ארץ האָבן זײַנע תּלמידים פֿאַר אים ניט געהאַט, דערפֿאַר אָבער האָבן זיי אים ליב געהאַט אהבת נפֿש. פּסח מלמד פֿלעגט היטן אַז זײַנע תּלמידים זאָלן אויפֿעסן פֿאַרן לערנען זייער איבערבײַס, וואָס די מאַמעס האָבן זיי מיטגעגעבן אין חדר אַרײַן. „יעדער יינגל איז מחויב אויפֿצועסן יעדן אינדערפֿרי אַ פֿרישן בייגל מיט פּוטער — פֿלעגט ער זאָגן — ער זאָל קענען לערנען תּורה, וואָס שמעקט ווי פֿריש געבעקס". מיט זײַנע אייגענע הענט פֿלעגט פּסח מלמד אויסשניצן קנײַפּעקלעך (מעסערלעך מיט הילצערנע הענטלעך) און פֿענער פֿאַר די תּלמידים זײַנע. יעדן דאָנערשטיק בײַם

פֿאַרהערן דעם שיעור פֿלעגט ער טייַטן מתנות צו די קינדער, וואָס האָבן געקענט די גמרא, די דערמאָנטע פֿענער און קניפּעקלעך. זומער פֿלעגט פּסח מלמד אַליין פֿירן זײַנע תלמידים באַרג אַראָפּ צום שטעטלדיקן טײַכל זיך באָדן און ער אַליין פֿלעגט זיי לערנען שווימען, כּדי מקיים צו זײַן דעם מאמר חזל „חיב אדם ללמד את בנו לשחות בנהר". ווינטער פֿלעגט ער שטיין בײַם ברעג פֿון פֿאַרפֿרוירענעם טײַכל און זיך צוקוקן ווי זײַנע ספֿריטנע תלמידים פֿליען אַרום אויף דער גליטש.

בײַם לערנען מיט די קינדער די מסעות פֿון ידן אין דער מידבר האָט פּסח מלמד געהאָט אָזא מין פּאָפּיר, ווו עס זײַנען געווען אָנגעצייכנט די נעמען פֿון די ערטער ווו ידן האָבן געוואַנדערט, ווי אויך די אַרדענונג און די פֿאָרעם ווי זיי האָבן געהרוט לויט די דגלים. די גאַנצע צייכענונג האָט זיך געהרופֿן די מסעות. בײַם לערנען די גרענעצן פֿון ארץ־ישׂראל אין חומש האָט פּסח מלמד געוויזן די תלמידים אויף אַ פּאָפּיר וואָס האָט זיך געהרופֿן די גבֿולין — די גרענעצשטעט ווי אויך די לענדער וואָס גרענעצן זיך מיט ארץ־ישׂראל. מיט בלויער פֿאַרב איז געווען פֿאַרצייכנט דער ים הגדול פֿון מערב־זײַט פֿון ארץ־ישׂראל. דאָס איז געווען אָזא מין מאַפּע. די תלמידים האָבן געדאַרפֿט נאָכצייכענען אין קאָלירן די דאָזיקע גבֿולין און מסעות.

אויך האָט פּסח מלמד געהאָט אַ גרייטן מוסטער, געמאָכט פֿון פּאָפּיר, פֿון די קליידער פֿון כּהן־גדול; דעם חושן ואפֿוד מיט די נעמען פֿון די צוועלף שבֿטים אויסגעשטעלט אין קעסטעלעך. אין יעדן קעסטעלע איז אויך געווען אַנגעמאַלט מיט אַן אָנדער קאָליר דער הערב פֿון געגעבענעם שבֿט: פֿאַר יהודה — אַ לייב, פֿאַר דן — אַ שלאַנג אאז"וו. דאָס איז געווען אַ מין פֿאַרשטעלן דעם אורים ותומים. אויך אַ מצנפֿת מיט אַ ציץ פֿון פּאָפּיר האָט פּסח מלמד געהאָט צו ווײַזן זײַנע תלמידים וואָס פֿלעגן די בגדים פֿון כּהן־גדול נאָכמאַכן און זיך אָנקלײדן אין זיי.

שטיפֿן און קאָמאָנדעוון פֿלעגט ער לאָזן זײַנע תלמידים פֿראָנק און פֿרײַ: „זאָלן יידישע קינדער הנאה האָבן, פֿלעגט ער זאָגן, זיי וועלן נאָך צײַט האָבן צו טראָגן אויף זיך דעם יאָך פֿון גלות". אַז די ווײַסע חבֿרהניקעס פֿלעגן זיך שוין שטאַרק צעלאָזן, און ער האָט זיך קיין עצה ניט געקענט געבן, פֿלעגט ער פֿאָכצן אין דער לופֿט מיטן קאָנטשיק איבער די קינדערשע קעפּלעך, צוואָגן די קעפּלעך האָט עס בײַ אים געהייסן. די תלמידים זײַנען פֿלעגן זיך קנאַפּ וואָס שרעקן פֿאַר זײַן קאָנטשיק, ווײַל אַלע האָבן געוווסט, אַז ס׳איז נאָר אויף צו פֿליַיסן. דעמאָלט פֿלעגט פּסח מלמד זיך נעמען צו זײַן אַלט אויסגעפֿרווט מיטל: דערציילן אַ מעשׂה. אָט דאָ איז ער געווען אין דער היים. באַלד פֿלעגן זיך די קינדערלעך צוטוליען צום אַלטן פּסח מלמד ווי שעפּסעלעך צו אַ פּאָסטוך און ער פֿלעגט דערציילן און די קינדער זײַנען געווען איין שטיק געהאָרך. דערציילן פֿלעגט ער פֿון למד־וואָוניקעס וואָס ראָטעוועז יידן אין אַ נויט, פֿון די נושאי הצלב, פֿון שפּאַניע, כּמעלניצקיס צײַטן, פֿון רבנו גרשום, פֿון רשי און מהרם פֿון ראָטנבורג, פֿון רבי אַמנון חסיד און נאָך גרויסע צדיקים. „אַ מלמד, פֿלעגט פּסח זאָגן, דאַרף קענען דערציילן אַ סך מעשׂיות, וואָרעם מיט אַ מעשׂה איז מען מחיה יידישע קינדער".

זײַן גאַנץ התנהגות ווי אַ מלמד איז אויסן געווען בלויז מחיה צו זײַן ייִדישע קינדערלעך. ס׳איז דעריבער קיין חידוש ניט, וואָס זײַנע תלמידים האָבן געקלעפּט אַרום אים און אים ליב געהאַט.

צו דער מישנת־חינוך שבעל־פּה דאַרף מען נאָך צורעכענען אַזעלכע אַלגעמיינע באַוווסטע מלמדישע ווערטלעך: „אַ גוטער זיץ (געמיינט דעם זיץ־חלק בלשון נקיה) איז בעסער ווי אַ גוטער קאָפּ", „אַ וועלער איז בעסער ווי אַ קענער", „כל התחלות קשות".

פּראָגראַם און סדר פֿון לערנען אין גמרא־חדר

די קינדער פֿלעגן זיך אָנהייבן זאַמלען אין גמרא־חדר אַרום אַכט אַ זייגער אין דער פֿרי. יעדער אַרײַנגעקומענער תלמיד האָט זיך גענומען אַ גמרא און זיך אַוועקגעזעצט לערנען: אָדער איבערחזרן דעם שיעור, אָדער צוגרייטן דאָס לייענען. געוויינטלעך פֿלעגן די ייִנגלעך פֿון איין כיתה אָפּרעדן צווישן זיך פֿון פֿריִער און קומען גלײַך אין חדר אַרײַן. איינער פֿלעגט אין אַזאַ פֿאַל קומען רופֿן אין חדר אַרײַן זײַן חבֿר. אַרום נײַן אַ זייגער אין דער פֿרי זײַנען שוין כמעט אַלע קינדער געווען אין חדר.

אין חדר אַרײַן פֿלעגן די קינדער שוין קומען אָפּגעדאַוונטע און אָפּגעגעסענע. טייל קינדער פֿלעגן פֿון דעסט וועגן מיטנעמען מיטזיך (עסנוואַרג וואָס מען נעמט מיט אין חדר איבערצוכאַפּן צווישן איבערבײַס און אָנבײַסן).

צווישן נײַן און צען אַ זייגער בערך — אַ מאָל פֿריִער, אַ מאָל שפּעטער — פֿלעגט דער רבי אָנהייבן לערנען דעם שיעור מיט די קינדער כיתותווײַז. צוליב דעם צוועק איז דער חדר געווען אײַנגעטיילט אויף דרײַ כיתות. קינדער וואָס זײַנען אָנגעקומען אין חדר דאָס ערשטע יאָר און האָבן געהערט צו דער ערשטער כיתה; קינדער וואָס האָבן שוין געלערנט אין חדר דאָס צווייטע יאָר האָבן געהערט צו דער צווייטער כיתה; צו דער דריטער כיתה האָבן געהערט די קינדער פֿון דריטן לערניאָר אָדער די זייער פֿעיִקע קינדער פֿון צווייטן לערניאָר. אַ כיתה איז באַשטאַנען אין אַזאַ פֿאַל פֿון אַ דרײַ־פֿיר תלמידים, אָפּהענגיק פֿון דער צאָל תלמידים אין חדר. פֿאַר צוגרייטן אַ לייענען אָדער איבערחזרן דעם שיעור, קורץ — פֿאַרן לערנען פֿאַר זיך זײַנען די תלמידים געווען גרופּירט פּאָרנווײַז, צו צוויי קינדער אין אַ כיתה, אַ פֿעיִקער ייִנגל מיט אַ שוואַכערן. אין דער צײַט וואָס דער רבי פֿלעגט לערנען דעם שיעור מיט איין כיתה האָבן די איבעריקע קינדער געלערנט פֿאַר זיך. אויב אַ כיתה האָט עפּעס ניט געוווסט, פֿלעגט דאָס פֿעיִקערע ייִנגל צוגיין איבערפֿרעגן דעם רבין און דערנאָך פֿלעגט ער צוריקגיין און עס געבן צו פֿאַרשטיין זײַן חבֿר.

די קינדער וואָס האָבן געלערנט פֿאַר זיך האָבן געהאַט גענוג פֿרײַהייט איבערצורײַסן דאָס לערנען אויף אונטערצולענען זיך דאָס האַרץ מיטן מיטזיך, וואָס די מאַמעס האָבן מיטגעגעבן אין חדר אַרײַן. זיי האָבן אויך געקענט אַרויסגיין פֿאַר זיך (טאָן זייערע באַדערפֿענישן) ווען זיי האָבן געוואָלט. קיין דערלויבעניש אויף אַזאַ זאַך האָט מען אין גמרא־חדר ניט געדאַרפֿט. זייער זעלטן אַז עמעץ האָט

געשפּילט בטל (אויסגענוצט דעם צוטרוי, כדי צו קענען מבטל זיין צייט זאָ־מענדיק זיך בײַם אַרויסגיין).

אין דער ערשטער כיתה האָט מען אין משך פֿון יאָר געלערנט די ערשטע צוויי פּרקים פֿון גטין, די ערשטע דרײַ פּרקים פֿון קדושין, דעם פּרק השׂוכר את הפּועלים פֿון בבֿא מציעא, מרובה און איזהו נשך פֿון בבֿא קמא. דאָס הייסט ניט אַז אַלע פּרקים זײַנען דורכגעלערנט געוואָרן אין משך פֿון ערשטן לערניאָר, נאָר אַז דער שיעור איז באַשטאַנען פֿון די דערמאָנטע פּרקים.

די צווייטע כיתה האָט געלערנט ווי אַ שיעור די פּרקים: השותפין, לא יחפור און חזקת הבתים פֿון בבֿא בתרא, ווי אויך אַ צוויי פּרקים פֿון סנהדרין.

מיט דער דריטער כיתה האָט מען געלערנט עטלעכע פּרקים פֿון יבמות.

אַ שיעור האָט מען אין גמרא־חדר געלערנט אַ צוויי־דרײַ טעג בערך, אַזוי לאַנג, ביז דער רבי איז געווען זיכער, אַז די תּלמידים אַריענטירן זיך שוין אין דער געלערנטער סוגיא, לְהיפוך צום איבערזעץ־חדר ווו אַ שיעור איז געלערנט געוואָרן מינדסטנס אַ וואָך צײַט. קיין ספּעציעלער פֿאַרהערטאָג פֿאַרן שיעור איז אין גמרא־חדר ניט געווען.

אינעם לייענען פֿאַר זיך האָבן די תּלמידים געדאַרפֿט צוגרייטן גאַנץ קלייניע מסכתות, ווי ברכות, תּענית, חגיגה, מועד קטן, מגילה און עטלעכע פּרקים פֿון שבת.

דער שיעור אין לייענען פֿאַר פּסח איז געווען דער פּרק ערבי פּסחים פֿון דער גמרא פּסחים און פֿאַר תּשעה באָב — דער פּרק הנזקין פֿון גטין. אין די עשׂרת ימי תּשובֿה האָט מען געלערנט דעם ערשטן פּרק פֿון יומא, און פֿאַר סוכות, ווי אויך חול־המועד סוכות, האָט מען געלערנט דעם ערשטן פּרק פֿון דער גמרא סוכה. פֿאַר חנוכה, אויך אין די חנוכה־טעג גופֿא, האָט מען געלערנט די שיטה (אין חדר האָט מען אַ סוגיא געוופֿן אַ שיטה) פֿון כּבֿתה אין פּרק במה מדלקין פֿון דער גמרא שבת, וואָס באַהאַנדלט דעם ענין חנוכה. פֿאַר פּורים האָט מען אויך געלערנט דעם ערשטן פּרק פֿון דער גמרא מגילה ווי דעם שיעור.

אַרום צוועלף אַ זייגער מיטאָגצײַט, האָבן אַלע כיתות געהאַט אָפּגעלערנט דעם שיעור, און די קינדער פֿלעגן גיין אַהיים אויף אָנבײַסן (מיטאָג).

אַרום צוויי און אַ האַלבע שעה זײַנען די קינדער געווען פֿרײַ פֿון חדר. די דאָזיקע צײַט איז פֿון די תּלמידים אויסגענוצט געוואָרן אויף עסן אָנבײַסן און אויף לְערנען זיך בײַם שרײַבער לְשון־קודשדיקע בריוולְעך, אַנשרײַבן אַ רוסישן און פּוילישן אַדרעס. סוחרישע קינדער פֿלעגן אויך לערנען בײַם שרײַבער חכמת התּשבורות (בערכאָלן), „פּראָצענט" און „דיסקאָנט", „כלל פֿון דרײַ" און „שותפֿים־רעכענונג". געציילטע קינדער האָבן אויך געלערנט רוסיש און פּויליש. בײַם שרײַבער האָט מען געלערנט אַ שעה אין טאָג בערך. די איבעריקע פֿרײַע צײַט פֿלעגן די קינדער פֿאַרברענגען זומער אין שטעטלְשן טײַכל לְערנענדיק זיך שווי־מען און ווינטער אויף דער גליטש.

טייל תּלמידים פֿלעגן צוריקקומען אין חדר אַרײַן פֿרײַער צו לְערנען פֿאַר זיך אַדער אויסשניצן עפּעס פֿון האָלץ און מאָלן רייזעלעך און מיזרחס. געווען

תלמידים וואָס זייערע רייזעלעך און מיזרחס פֿלעגט מען ווײַזן אויף חידושים און מען פֿלעגט מיט זיי באַפּוצן די פֿענצטער אין די היימען לכּבֿוד שבֿועות און די מיזרח־ווענט אַ גאַנץ יאָר. די אָנגעצייכנטע פֿיגורן אויף די רייזעלעך פֿלעגן ווערן אויסגעשוירן און באַפּוצט מיט פֿאַרשיידענע קאָלירן. אויף די מיזרחס פֿלעגן די פֿיגורן אַרומגעצייכנט ווערן מיט אַ רעמל פֿון זײַלן ווי אויף די שער־בלעטלעך פֿון גמרות. די געוויינטלעכע בילדער אויף די רייזעלעך און די מיזרחס זײַנען געווען: הירשן, לייבן, טויבן און פֿישעלעך. די פֿיגורן זײַנען געצייכנט געוואָרן איינע קעגן דער אַנדערער פּנים צו פּנים. אונטער די פֿיגורן זײַנען אָנגעשריבן געוואָרן מיט גע־כתיבֿהטע אותיות פּסוקים פֿון תּנך ווי למשל: „הוה רץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים"; „סור מרע ועשה טוב", „אך טוב לעולם סלה". אין ראָשי־תּבֿות זײַנען די לעצטע צוויי אויסגעדריקט געוואָרן אַזוי: וסימנך סמוט — אטלס. מיר פֿלעגן דאָס לייענען סאַמעט, אַטלעס.

אַרום האַלב דרײַ זײַנען שוין אַלע תּלמידים געווען צוריק אין חדר און מען האָט זיך געזעצט לערנען חומש מיט רשי. אין משך פֿון דער וואָך האָט מען אָפּ־געלערנט די גאַנצע סדרה פֿון דער וואָך. רשי האָט מען געלערנט בלויז ביז שני. פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט דער רבי אַרײַנכאַפּן אַ שטיקל רשי פֿון מיטן דער סדרה אויך, דאָרט ווו רשי ברענגט אַן אינטערעסאַנטן מדרש אָדער דערקלערט אַ שטיקל דיקדוק.

חומש מיט רשי האָט מען געלערנט מיטן גאַנצן חדר צוזאַמען. דער רבי פֿלעגט זאָגן און אַלע תּלמידים נאָך אים אויף אַ קול מיט אַ ניגון. פֿאַרטײַטשן אין דעם חומש־טעקסט פֿלעגט דער רבי בלויז איינציקע שווערע ווערטער אָדער ווען עמעצער האָט עפּעס איבערגעפֿרעגט. דורכשניטלעך האָט יעדער ייִנגל פֿאַרשטאַ־נען אַליין דעם חומש־טעקסט. די רשי האָט מען געלערנט צוזאַמען מיט דעם ייִדישן טײַטש.

אַרום פֿיר אַ זייגער זײַנען די קינדער פֿרײַ געלאָזן געוואָרן אויף עסן וואַ־רעמעס. ווינטערצײַט פֿלעגן די קינדער צוריקקומען אין חדר אַרײַן ערשט נאָך מינחה־מעריבֿ און בינו־לבינו פֿלעגן די קינדער אַרײַנכאַפּן אַ שפּיל אויף דער גליטש אָדער וואַרפֿן זיך מיט שנייקוילן און מאַכן שניימענטשן. זומער פֿלעגן די קינדער קומען צוריק אין אַ שעה אַרום בערך. אין צווישן פֿלעגט מען אַרײַנכאַפּן אַ שווים אין טײַכל. זומערצײַט פֿלעגן די קינדער אָפּעסן וואַרעמעס אין דער היים, וואָס איז באַשטאַנען אין אונדזער געגנט פֿון לאָקשן מיט בעבלעך, טייג־לעך מיט קאַרטאָפֿליעס אָדער לאָקשן מיט אַרבעס. ווינטער פֿלעגן די קינדער מיט־נעמען אין חדר דאָס וואַרעמעס: ברויט מיט פּאָווידלע אָדער ברויט מיט אַ שטיקל הערינג, אַ מאָנדל (אַ מין קיכעלע אין דער פֿאָרעם פֿון אַ פּאַראַלעלאָגראַם פֿון האָניק מיט מאָן פֿאַרדאַרט אויסגעבאַקן) אָדער ברויט מיט שמאַלץ.

צווישן פֿינף און האַלב זיבן האָבן די תּלמידים זיך גענומען זאַמלען צוריק אין חדר און יעדער כּיתּה פֿלעגט זיך זעצן לערנען פֿאַר זיך צו גרייטן איר לייענען. דאָס געשמאַקסטע לערנען איז געווען ווינטער אין אָוונט בײַ אַ חלבֿן ליכטל, וואָס יעדער קינד האָט געהאַלטן אין האַנט. דער קול התּורה פֿון די תּנוקות של בית רבן האָט האַרציק זיך דעמאָלט צעקלונגען איבערן שטעטל.

מאָטיע שנײַדער וואָס האָט געווויינט אויפֿן גאָרן איבער אונדזער חדר פֿלעגט ווערן אָנגעשטעקט פֿונעם געזאָנג פֿון די גמרא־יינגלעך און פֿלעגט זיך אַוועקלאָזן אין אַ ציקל צוזאַמען מיט זינגע פּועלים אין אַ שנײַדעריש פֿאַלקסלידל: „בין איך מיר אַ שנײַדער? אַ גוטער" אַדער „וואָס וועט זיין אַז משיח וועט קומען?" מיט אַ מאָל פֿלעגט ער זיך גאָר אַוועקלאָזן אין אַ חזניש שטיקל און זינגע געזעלן האָבן אים אונטערגעהאַלטן ווי משוררים: כּי, כּי מחפּים, כּי, כּי מחפּים, כּי, כּי מחפּים, כּי, כּי מחפּים אַנחנו לך".

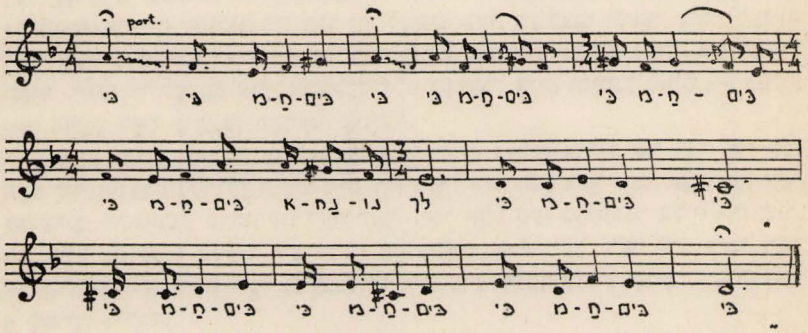

ניגון פֿון „כּי מחפּים..."

וועָן אַ פֿרעמדער וואָלט אַרײַנגעפֿאַלן אין אַזאַ ווינטערדיקן אָוונט אין שטעטל, וואָלט ער געהערט ווי אַ גאַנץ שטעטל זינגט, ווי דאָס גאַנצע הייליקע פֿאָלק ישׂראל טוט אויסשאַלן זיין גיסטיקע גבֿורה.

די קלינגענדיקע קולעכלעך פֿון די גמרא־יינגלעך וואָס האָבן אויסגעזונגען די גמרא־ניגונים פֿלעגן זיך אויסמישן מיט די געזאַנגען פֿון די קינדער וואָס זינגען אַהיימגעגאַנגען פֿון די דרדקי־ און איבערזעץ־חדרים.

פֿון איין זײַטיק געסל פֿלעגט פֿאָזנאָנטשיקל שוסטער, וואָס איז אויך געווען אַ חזן אין פֿאָליש, מיט זינגע בנים אויסזינגען בײַם וואַרשטאַט אַלע ימים־נוראים־דיקע תּפֿילות; פֿון אַנטקעגנאיבער פֿלעגט אים אָפּענטפֿערן שמחהלע שוסטער, דער פֿילאָסאָף, מיט זינגע פּועלים: „אַ יִד צו זײַן איז טייער, אַ יִד צו זײַן איז גוט". קלמן שנײַדער פֿון אַנטקעגן בית־מדרש, וואָס האָט געסטריגעווען גויישע סערמינגעס און האָט געהערט צו דוד המלכס גווארדיע, די תּהילים־זאָגערס („חבֿרה תּהילים" האָט מען בײַ אונדז גערופֿן דוד המלכס גווארדיע), ער, קלמן שנײַדער, דער גרויסער מכניס אורח, פֿלעגט אַרײַנפֿאַלן אין כאָר מיט זיין באַס־ווער שטימע און די פּועלים זינגע האָבן אונטערגעהאַלטן: „רבת שכנה לה נפשי עם שונאי שלום, אני שלום וכי אדבר המה למלחמה". און דערנאָך פֿלעגט ער זיך פֿאָר־גיין פֿרײַלעך: „אשרי העם שככה לו, אשרי העם שד' אלוהיו", און די פּועלים זינגע פֿלעגן זיך צעציקלען: „אף להם ולא יריחון — אַ נאָז האָבן זיי און קענען ניט שמעקן, אוי וויי, אַ בראָך איז צו זיי, אַ בעזאָסיק אַ גאָט האָבן זיי, אָבער אלוהינו בשמים, באַ באַ באַ... בשמים, כל אשר הוא חפץ הוא עושה".

איבער דעם דאָזיקן געזאַנג וואָס איז געקומען פֿון אַלע עקן שטעטל וויב־טער אַוונט האָבן זיך געהויבן ווי אַ שאַלונג אינעם אַוונטיקן חלל אַרײַן די פֿעסטע בחורישע שטימען פֿון די בית־מדרש־לערנערס, און יעדער יידיש קינד, בפֿרט יעדער חדר־ינגל וואָס האָט אַליין בפּועל ממש זײַן שטים אַרײַנגעגאָסן אין דעם כאָר אַרײַן, האָט טאַקע פֿון קליינערהייט אײַנגעזאַפּט אין זיך די פֿאַר־שיידענע קולות פֿונעם שטעטלדיקן קדושהדיקן ניגון און איז אַליין געוואָרן אַ שטיק קדושה. אויף אַ גאַנץ לעבן איז אַזאַ קינד באַהאָפֿטן געוואָרן מיט אַלע זײַנע רמח אבֿרים ושסה גידים מיטן אייבּיקן, הייליקן, זינגענדיקן פֿאָלק ישׂראל.

פֿאָרן אַהיימגיין פֿון חדר פֿלעגט דער רבי לערנען צוזאַמען מיט די תּלמידים פּסוק בערך אַ שעה צײַט. געלערנט האָט מען סדר נבֿיאים ראשונים, סדר נבֿיאים אַחרונים. די נבֿיאים ראשונים האָט מען געלערנט לויטן סדר אין גאַנצן, פֿון נבֿיאים אַחרונים האָט מען געלערנט בלויז עטלעכע קאַפּיטלעך פֿון יעדן נבֿיא. טייל תּלמידים, בעלי תּנך, פֿלעגן לערנען נבֿיאים אַחרונים פֿאַר זיך אין גאַנצן. פֿון די כּתובֿים האָט מען געלערנט די חמש מגילות ווי אין איבערזעץ־חדר: שיר השירים — פֿאַר פּסח און חול־המועד פּסח; מגילת רות און תּהילים — פֿאַר שבֿו־עות; איכה און קאַפּיטלעך פֿון איובֿ — פֿאַר תשעה באָבֿ. פֿאַר תשעה באָבֿ פֿלעגט מען אויך לערנען מדרש איכה; פֿאַר סוכות און חול־המועד סוכות האָט מען גע־לערנט קהלת און פֿאַר פּורים האָט מען געלערנט מגילת אסתּר מיטן תּרגום שני.

פֿרײַטיק אין דער פֿרי פֿלעגט מען נאָר מעבֿיר סדרה זײַן: שנים מקרא ואחד תּרגום, און צום סוף דורכלערנען און פֿאַרטיטשן די הפֿטורה פֿון דער וואָך; דאָס פֿלעגט טאָן יעדער כיתה פֿאַר זיך און דער רבי פֿלעגט זיך צוהערן און אַרויס־העלפֿן וועו נייטיק. בײַ אונדז אין געגנט האָט מען די הפֿטורה פֿון דער וואָך גע־לערנט מיטן זעלביקן ניגון וואָס מען האָט געלערנט פּסוק אַ גאַנצע וואָך. קיין ספּעציעלן הפֿטורה־ניגון מיטן טראָפּ ווי אין ליטע האָט מען בײַ אונדז ניט געלערנט.

פֿרײַטיק אַרום צוועלף אַ זייגער זײַנען די קינדער פֿרײַ געלאָזט געוואָרן פֿון חדר ביז זונטיק אין דער פֿרי. אויך אַלע ערבֿ־יום־טובֿ האָט מען געלערנט אין גמרא־חדר נאָר ביז צוועלף אַ זייגער.

טייל תּלמידים פֿון גמרא־חדר פֿלעגן פֿרײַטיק נאָך מיטאָג גיין לערנען לייע־נען. דאָס האָט געהייסן לערנען זיך אויף בעל־קורא. אויף דעם איז געווען אַן עקסטרע בעל־קורא־מלמד. על פּי רובֿ זײַנען די דאָזיקע בעל־קורא־מלמדים געווען בעלי־מלאָכות, וואָס האָבן ווי אַ זײַטיקע באַשעפֿטיקונג, מער לשם מיצווה ווי לשם פּרנסה, אויפֿגעשטעלט בעל־קוראס בײַ יידן.

בײַ אונדז אין שטעטל איז דאָס מלומדות פֿון לייענען אין דער תּורה און מגילה אײַנגעשטאַנען אין שוסטערשע הענט. צוויי אַזעלכע מלמדים זײַנען גע־ווען בײַ אונדז אין שטעטל און ביידע זײַנען געווען שוסטערס.

געלערנט לייענען האָט מען זיך פֿון אַ תּיקונדל, אַ ספֿרל אַזאַ, וואָס יעדער בלעטל זײַנט איז באַשטאַנען פֿון צוויי שפֿאַלטן: אייגער מיט אַ חומש־אַדער מגילה־

טעקסט מיט נקודות און מיטן טראָפּ און איינער מיטן אייגענעם טעקסט נאָר אָן נקודות און אָן דעם טראָפּ.

אַ באַרימטער בעל־קורא־מלמד, וואָס האָט אויפֿגעהאָדעוועט דורות בעל־קוראס בײַ אונדז אין שטעטל, איז געווען אפֿרים שוסטער, אַ ייִד פֿון דוד המלכס גוואַרדיע, אַ תהילים־זאָגער און אַ גרויסער בעל־הלצה. לערנען מיט זײַנע תלמידים פֿלעגט אפֿרים שוסטער לעבן זײַן וואַרשטאַט. ער פֿלעגט זיצן אויף זײַן שוסטערשן בענ־קעלע לעבן וואַרשטאַט און קלאַפּן שטיפֿטלעך אין אַ פּאָדעשווע און אַרויסהעלפֿן זײַנע תלמידים, וואָס זײַנען געזעסן אויף ענלעכע שוסטערשע בענקעלעך לעבן אים און געחזרט דאָס לייענען. די תלמידים פֿלעגן לייענען פֿון תיקונדל און ער פֿלעגט אונטערהעלפֿן פֿון אויסנווייניק און פֿלעגט זיך אַזש פֿאַרגיין מיט מתיקות: „אחרי דרך מבוא השמש". באַזונדער פֿלעגט ער זיך צעוואַרעמען בײַם לערנען לייענען די מגילה, אַז ער איז צוגעקומען צו קאַפּיטל ו — „בלילה ההוא נדדה שנת המלך" — פֿלעגט ער זיך צעקלינגען מיט התלהבות און די תלמידים נאָך אים.

אין מיטן דערינען פֿלעגט אַרײַנקומען אַ ייִדענע אָפּנעמען אַרבעט און ס'פֿלעגט זיך אָנהייבן אַ דינגעניש פֿון וואָס מיר תלמידים פֿלעגן קײַכן פֿון גע־לעכטער. דער בעל־הלצה אין אפֿרים שוסטער האָט זיך באַוויזן אין זײַן גאַנצער פּראַכט. דאָס דינגעניש איז על פּי רובֿ געגאַנגען אַזוי:

אפֿרים: — צוויי גילן (צוויי גילדן —דרײַסיק קאָפּיקעס).

ייִדענע: — ר' פֿראָים, גאָט איז מיט אײַך, צוויי גילן?

אפֿרים: — מילא, גיט זשע מיר דרײַסיק קאָפּיקעס, נו, שוין גוט?!

ייִדענע: — ר' פֿראָים, איר הייבט שוין אָן מיט אײַערע שטוקעלעך?

אפֿרים: — נו, גיט מיר שוין זעכציק גראָשן און לאָז שוין נעמען אַ סוף.

ייִדענע (קײַכט שוין פֿון געלעכטער און מיר תלמידים מיט איר): — כ'מיין טאַקע אָן חכמות, וויפֿל קומט אײַך אויף אָן אמת?

אפֿרים: — כ'זע דאָך, אַז איר דינגט זיך, טאָ גיב איך אײַך צוויי בררות: גיט מיר דרײַ צוואַנציקערלעך, אַנישט גיט מיר זעקס צענערלעך, האָט איר שוין צו מיר גאָרניט?

אַזוי פֿלעגט זיך ציִען דאָס דינגעניש ביז די ייִדענע פֿלעגט באַצאָלן מיט טרערן אין די אויגן פֿון געלעכטער און אַוועקגיין. און אפֿרים שוסטער פֿלעגט זיך צוריק נעמען צו דער אַרבעט און מיט נאָך מער ברען אונטערהעלפֿן זײַנע תל־מידים: בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו, בהם עמים ינגח יחדיו אפסי ארץ, והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה".

ג. דאָס בית־מדרש

דאָס בית־מדרש־געסל

דאָס בית־מדרש־געסל בײַ אונדז אין שטעטל האָט זיך געפֿונען הינטערן שטעטלדיקן מאַרק פֿון מערבֿ־זײַט. דאָס דאָזיקע געסל איז געווען כולו קודש. פֿון מערבֿ־זײַט מיט די פֿענצטער צום בית־מדרש און אָפּגעטיילט מיט אַ ליקל

פֿון בית־מדרש איז געשטאַנען גרשון מלמדס דרדקי־חדר. אַ ביסל צפֿונדיקער, באַרג אַראָפּ צו פֿונעם דאָזיקן דרדקי־חדר, האָט זיך געפֿונען יעקבֿ יאָשעס אי־ בערזעץ־חדר. הינטער גרשון מלמדס דרדקי־חדר צו מערבֿ צו אויפֿן באַרג, וואָס פֿירט צום שטעטלדיקן טײַכל, איז געשטאַנען פּסח מלמדס איבערזעץ־חדר, און צפֿונדיקער אַ ביסל, מיט דרײַ הײַזער ווײַטער, אין דער זעלבער שורה איז געווען קלמן־דודס דרדקי־חדר. דאָס געסל איז דעריבער געווען אַנגעפֿילט שטענדיק מיט קינדערשע קולות; צי פֿון די קינדער וואָס האָבן זיך געשפּילט אין דרויסן לעבן די חדרים, צי פֿון די, וואָס האָבן געלערנט אינעווייניק אין די חדרים.

פֿון דרום־זײַט פֿון בית־מדרש, אָפּגעטיילט מיט אַ שמאָלער קלאָטקע, איז גע־ שטאַנען דאָס נישאָטינער שטיבל (בײַ אונדז פֿלעגט מען זאָגן נישאָטין אַנשטאָט הוסיאָטין. דעריבער האָט מען דאָס הוסיאָטינער חסידים־שטיבל גערופֿן „ני־ שאָטינער שטיבל"). דאָס דאָזיקע שטיבל איז געווען לגבי דעם בית־מדרש ווי אַ מין בית־שני. בחורים וואָס האָבן געלערנט אין בית־מדרש פֿלעגן אָפֿט איבער־ גיין לערנען אין שטיבל אַרײַן, וואָרעם דאָ איז געווען ווייניקער טומל ווי אין בית־מדרש. אויך מתפּללים פֿלעגן אָפֿט איבערגיין פֿון בית־מדרש אין שטיבל אַרײַן און פֿאַרקערט צוליב אַ מנין.

אָפּגעטיילט מיט אַ שטח פֿון עטלעכע איילן צו מיזרח פֿון בית־מדרש פֿונקט אַנטקעגן דעם רבינס הויז, וואָס איז געווען צוגעבויט צום בית־מדרש פֿון צפֿון־ זײַט, האָט זיך געפֿונען חיה־נעשעס גאָרקיכל. פֿון דאָנעט האָבן פֿסדר אָרויס־ געשמעקט זאָפֿטיקע ריחות פֿון געשמאָקע מאכלים און צובײַסעכצן, וואָס האָבן גערייצט די נעזער פֿון די פֿאָרבײַגייערס. דאָס דאָזיקע גאָרקיכל פֿלעגט עס צושטעלן בראָנפֿן און פֿאָרבײַסעכץ פֿאַר די חסידים אין נישאָטינער שטיבל אין יעדער יומא־דפֿגרא. די בית־מדרש־בחורים פֿלעגן אויך דאָ קויפֿן אין די ווינטער־ אויפֿדערנאַכטן, געזאָלצענע מאָנקיכלעך, געמאָרינירטע הערינגלעך, זויערע או־ גערקעלעך, אָדער קניזשלעך מיט ציבעלעס צי מיט קאָשע צו דערכאַפּן דאָס חיות אין מיטן לערנען. חדר־ייִנגלעך פֿלעגן דאָ קויפֿן זייערע נאַשערײַען: צוקערקע־ לעך, מענטע־קאָרמעלקעס און מאָנדלעך. נאָך מינחה־מעריבֿ אין די ווינטערדיקע אָונטן פֿלעגט זיך אַרײַנכאַפּן אין דעם גאָרקיכל די חבֿרה חייטים אונטערצו־ לענען דאָס האָרץ מיט אַ געבראָטן קאָטשקעלע און אַ ביסל בראָנפֿן מיט צובײַסעכץ. דעמאָלט פֿלעגן די שנײַדערס לייגן אַ סך פּדיון פֿון גויישע סערמינגעס און פּעלצן, איז מען געווען אויפֿגעלייגט זיך משמח צו זײַן אין אייגעם. פֿלעגט מען נאָר אויסנוצן אַ געלעגנהייט, ווי אַ סיום פֿון תהילים־זאָגן, אָדער דאָס אײַנקויפֿן אַ חפֿץ אין שנײַדערשן פּאָליש אַרײַן, צו קענען פֿראָוונען אַ סעודת־מיצווה אינעם גאָרקיכל לעבן בית־מדרש. אויך די חבֿרה קדישא פֿלעגט נאָך אַ לוויה פֿון אַ רײַכן מת קומען זיך דערקווייקן דאָס האָרץ אין דעם גאָרקיכל. קורץ, חיה־נעשעס גאָרקיכל האָט צוגעשטעלט מזונות פֿאַר קהל הקודש פֿונעם שטעטל, כדי ער זאָל זיך קענען אָפּגעבן מיט זײַנע רוחניותדיקע ענינים...

אָפּגעטראָטן פֿון בית־מדרש אויף אַ שמאָלן שטח צו דרום־מיזרח צו איז געשטאַנען די געמויערטע גרויסע שטאָטישע שול, וואָס איז לויט דער מסורה

אַלט געווען אַריבער זעקס הונדערט יאָר. אויף דער עזרת נשים, וואָס איז געווען צוגעבויט צו דער צפֿונדיקער וואַנט פֿון דער שול, איז געווען אַן אויפֿשריפֿט, אַז זי, די ווײַבערשע שול, איז איבערגעבויט געוואָרן אין שנת של״ג. אין דער דאָזיקער גרויסער שול פֿלעגן דאַווענען די פּראָסטע בעלי־הבתּים און בעלי־מלאָכות נאָר אין די שבתים און יום־טובֿים. די שול־מתפּללים האָבן בײַ אונדז געהאַט אַ ספּע־ציעלן נאָמען: שולייִדן אָדער שול־בעלי־הבתּים. יעדער שבת און יום־טובֿ פֿלעגט דער לאַנגער רפֿאל, דער שול־שמשׁ, אַ ייִד אַ קאַמאַשן־מאַכער, אָדער ווי מען האָט אים גערופֿן „רפֿאל שטעפּער״, זיך אַוועקשטעלן אין מיטן פֿון שטעטלדיקן מאַרק, פֿאַרלייגן אַ האַנט אונטערן רעכטן אויער און אויסשרײַען: „אין שול אַרײַן!״ און שטעטל האָט געוווּסט, אַז ס׳איז געקומען זמן־תּפֿילה.

אין דער דאָזיקער גרויסער שול אַרײַן פֿלעגט מען פֿירן מיט קלעזמער יעדער ספֿר־תּורה, וואָס עמעצער האָט געלאָזט שרײַבן פֿאַר וועלכן עס איז חסידים־שטיבל אָדער פּאָליש, און פֿון דאָרטן פֿלעגט מען די ספֿר־תּורה אַרויספּראַווען ברובֿ פּאר מיט קלעזמער, טענץ און געזאַנג צום באַטרעפֿנדיקן מקום־קדוש. אין דער דאָזיקער שול פֿלעגט מען אויך דורכפֿירן ספּעציעלע נגידישע אָדער רבנישע בריתן. עס איז טאַקע דאָ אין שול געשטאַנען שטענדיק מוכן ומזומן פֿאַר דעם צוועק אַ געבעטע פֿאָטערשטול איבערגעצויגן מיט לעדער, וואָס האָט זיך גערופֿן כסא של אליהו און אַ צווייטע פֿאָטערשטול מיטן נאָמען כסא של סנדק.

דאָ האָט מען אויך געהאַלטן אין שאַפֿקעלע, אײַנגעמויערט אין דער מערבֿ־וואַנט, דאָס קעסטעלע מיט מויל (אַזאַ צעמאָלענער פּודער) צו באַשיטן די ווונד פֿונעם געמלטן, וועמען מען האָט נאָר וואָס מכנים געווען בבֿריתו של אַבֿרהם־אָבֿינו.

אין אַ צווייט שאַפֿקעלע אײַנגעמויערט אין דער זעלבער וואַנט האָט גע־ברענט שטענדיק אַ לעמפּל, וואָס האָט זיך גערופֿן נר־תּמיד. די דאָזיקע שול איז געווען דאָס איינציקע בית־תּפֿילה, ווו מען האָט געדאַוונט בײַ אונדז אין שטעטל לויטן נוסח־אשכּנז. און נאָר אין דער דאָזיקער שול פֿלעגט מען מאַכן יעדן שבת און יום־טוב אַ מי־שברך דעם קייסער.

דאָ אין שול איז פֿאַרבליבן אַן אַלטער מינהג, וואָס אין קיין שום בית־תּפֿילה האָט מען אים ניט דורכגעפֿירט. דהײַנו: פֿאַר הוצאת־הספֿר פֿלעגט רפֿאל שמשׁ זיך אַוועקשטעלן אויף די טרעפּלעך פֿונעם אָרון־קודש און אויסרופֿן: „צען גראָ־שײַן נעמטס אויס, נעמטס אײַן!״ קיינער האָט ניט געוווּסט צוליב וואָס ער טוט דאָס, ווײַל אין שול האָט מען קיין מאָל ניט פֿאַרקויפֿט ניט קיין עליות און ניט קיין הוצאה־והכנסה, נאָר אַזוי איז געבליבן אַ מינהג פֿון פֿאַר צײַטנס, האָט מען עס נאָכגעטאָן און קיינער האָט ניט געוואַגט משנה־מינהג זײַן.

און אויסגעמאָלט איז געווען די שול פֿון אינעווייניק ממש ווי אין בית־המיקדש, אַזוי על כּל פּנים זײַנען די חדר־ און בית־מדרש־ייִנגלעך געווען זיכער. דער שטשיל (סטעליע, סופֿיט) איז געווען באַמאָלט מיט אַ קרײַז, וואָס האָט פֿאַר־געשטעלט דעם הימל, ווו מלאָכים שפּילן אין אַ קאַפּעליע אויף פֿאַרשיידענע

אינסטרומענטן. אונטער די געמעלדע אינעם קריזיז איז געווען אַנגעמאַלט מיט גרויסע געפּיהטע אותיות דאָס קאַפּיטל ק״נ פֿון תהילים. אין די ווינקלען פֿון שטשיל אויסערן קריזיז פֿון מערב־זײַט זײַנען געווען אויסגעמאַלט, ווי לעבעדיקע, צוויי גרויסע לייבן, וואָס האָבן געקוקט פּנים אל פּנים איינער צום אַנדערן מיט גבֿורה. אין מיזרח־זײַט זײַנען געווען אויסגעמאַלט צוויי גרויסע הירשן מיט אַ סך געפּלאַכטענע הערנער. אונטער די געמעלדע איז געווען אַנגעשריבן מיט געפּיהטע אותיות דער פּסוק: „הוה עז כנמר, וגבור כארי וקל כצבי לעשות רצון אביך שבשמים״. די וועגט זײַנען געווען באַמאַלט מיטן שור־הבור און לוויתן און די צוועלף מזלות. דער לוויתן האָט געהאַלטן דעם עק אין זײַן מויל, וואָרעם וועג איז לאַנג חלילה ארויס זײַן עק פֿון מויל, וואָלט זיך, פֿידוע, די וועלט איבער־געקערט...

פֿון איבערן ארון־קודש האָבן אַראָפּגעקוקט צוויי טײַבעלעך פֿון ווײַסן מאַרמאָר אויסגעהאַקט. די דאָזיקע טײַבעלעך האָבן עס געדאַרפֿט פֿאַרשטעלן די פֿרויִם וואָס איבערן כּפּורת. איבערן עמוד זײַנען געשטאַנען צוויי סטאַטוען פֿון גאָלדקאָליר געמאַכט פֿון גיפּס, וואָס האָבן פֿאַרגעשטעלט צוויי הירשן פנים צו פנים מיט אַ סך געדרייטע הערנער איבער די קעפּ. די אַלע פֿיגורן און מאַלעריַיען האָבן ממש ווי אַראָפּגעטאַנצט פֿון זייערע ערטער, און עס האָט זיך געדאַכט, אַז אָט נעמען זיי און שפּאַנען אַוועק ווי לעבעדיקע. די שול־בעלי־בתים פֿלעגן זיך באַרימען, באַשר זיי האָבן בקבלה, אַז איטאַליענישע יידישע מאָלערס האָבן בשעתם געמאָלן די שול, און בײַם דורכפֿירן זייער ארבעט האָבן זיי געפֿאַסט תּעניתים און פּסדר זיך געטובֿלט און געריניקט אין דער מיקווה, כּדי די ציורים און געמעלן זאָלן געמאַכט ווערן על טהרת הקודש.

אין שטעטל זײַנען אַלע געווען זיכער, אַז אין די לאַנגע ווינטערדיקע נעכט ווי אויך יעדער יום־כּיפּור בײַ נאַכט קומען די שטעטלדיקע מתים פֿונעם בית־עולם דאָוונענען און עוֹלה לתּורה זײַן אין דער גרויסער שול. בכלל איז אין שטעטל געווען אָפּגעווישט די גרענעץ בין החיים והמתים.

איז טאַקע געווען אַ מורא פֿאַרבײַצוגיין אַליין דורך דער שול בײַ נאַכט, מען זאָל חלילה ניט אויפֿגערופֿן ווערן עוֹלה לתּורה צו זײַן אין שול אַרײַן דורך די מתים. בית־מדרשניקעס, אײַנשטעלערס און גרויסע ריזיקאַנטן וואָס האָבן ליב געהאַט אָפּצוטאָן שפּיצלעך, פֿלעגן זיך באַהאַלטן אינעם פֿאָדערהויז פֿון דער שול און איבערשרעקן פֿאַרבײַגייענדיקע תּמימותדיקע בטלנים און אויפֿגערופֿן זיי צו דער תּורה, און יענע פֿלעגן לויפֿן צום רב נאָך הילף, אויב זיי האָבן פֿריִער ניט אַוועקגעחלשט פֿאַר שרעק.

ליתר שׂאת, צו פֿאַרגרעסערן דעם מיסטישן פּחד, וואָס האָט אײַנגעהילט די גרויסע שטעטלדיקע שול, פֿלעגט מען נאָך דערציילן אין שטעטל אַ לעגענדע, אַז אין דרום־מיזרחדיקן ווינקל פֿון דער שול פֿון דרויסן געפֿינט זיך אַ קבֿר פֿון אַ חתן־כּלה, וואָס זײַנען אומגעקומען על קידוש־השם אונטער דער חופּה לעבן דער שול. מען פֿלעגט אַנווײַזן אויפֿן צוגעבוי צו דער שול אינעם דאָזיקן ווינקל, וואָס פֿאַרדעקט דעם קבֿר.

מערבֿדיקער פֿון דער שול און דרומדיקער פֿון בית־מדרש האָט זיך געפֿונען אַ געריטל מיט גראָז באַוואַקסן און מיט אַלטע הויך צעצוויגטע ביימער. די ביימער האָבן זיך אַריבערגעבויגן אין דרויסן אַרויס איבער די אײַזערנע שטאַקעטן, וואָס האָבן אַרומגעצאַמט דאָס געריטל. צווישן די ביימער און געריטל זײַנען געשטאַנען לאַנגע בענק צום אָפּרוען זיך. אין דעם געריטל׳ס אַרײַן פֿלעגן די מתפּלּלים פֿון דער שול און בית־מדרש זיך אַרײַנכאַפּן אויף אַ שמועס און פֿאַר־רייכערן אַ פּאַפּיראָסל צווישן איין תּפֿילה און דער אַנדערער אָדער בײַ קריאת־התּורה אין דער צײַט פֿון די יום־טובֿים. פֿון די צוויגן פֿון די דאָזיקע ביימער פֿלעגן חדר־ייִנגלעך אויסשניצן פֿײַפֿלעך און דודקעס. צווישן דעם געריטל׳ס און דער גרויסער שול פֿלעגט מען שטעלן אַלע שטעט׳דיקע חופּות (אויב די כּלה איז געווען אַ מיידל, ניט קיין אַלמנה, אָדער אַ גרושה). צום טאָקט פֿון אַ פֿרייַלעך מאַרש וואָס די קלעזמער פֿלעגן אויסשפּילן האָט שטעטל באַגלײַט יעדער כּלה צו דער חופּה לעבן דער שול. מען פֿלעגט עס רופֿן פֿירן די כּלה פֿאַר דער שול.

אין בית־מדרש

אַרומגערינגלט מיט די אויבן דערמאָנטע קהלשע בנינים און באַוואָכט פֿון דער אַלטער מיט יאָרן אַנגעזעטיקטער און מיט מיסטעריע אײַנגעהיל׳טער גרויסער שול׳ איז געשטאַנען דאָס היימישע בית־מדרש מכּל השנה. אַ גאַנץ קײַלעדיק יאָר און פֿאַר יעדן גלײַך איז דאָס בית־מדרש געווען די היים פֿאַרן גאַנצן שטעט׳.

פֿון כּעס׳ות הבוקר ביז אָרום צוועלף אַ זיגער האָט מען דאָ יעדן טאָג געקענט קריגן אַ מנין. איין מנין פֿלעגט פֿאַרענדיקן דאָוונענען און אַ צווייטער פֿלעגט אָנהייבן. צו מינחה און מעריב׳, ספּעציעל׳ ווינטערצײַט, איז דאָס בית־המדרש געווען געפּאַקט מפּה אל פּה.

בין מינחה למעריב׳ פֿלעגט מען דאָ גאַנץ אָפֿט הערן אַ דורכפֿאַרנדיקן מגיד האַלטן אַ דרשה און עמעצער פֿון די מאַספּי־צדקה פֿלעגט זיך שוין אַוועקשטעלן בײַ דער טיר מיט אַ טעלער צונויפֿקלײַבן נתינות (יעדער פֿרײַוויליקע באַשטײַ־ערונג לטובֿת אַ העכערן גײַסטיקן צוועק האָט זיך אָנגערופֿן נתינה) פֿאַרן מגידס וועגן בײַ די, וואָס וועלן פֿאַרלאָזן דאָס בית־מדרש נאָך מינחה ומעריב׳.

איז דער מגיד געווען פֿון די לײַטישע מגידים פֿלעגט דער עולם זיך אײַנהערן מיט מויל און אויערן, און דער מגיד פֿלעגט פֿאַרוויגן דעם עולם מיט זײַן האָר־ציקן ניגון און שיינע משלים און מעשׂיות. וואָכן לאָנג דערנאָך פֿלעגן די בית־מדרשניקעס נאָכזינגען דעם ניגון פֿונעם מגיד און איבערדערציילן זײַנע משלים און מעשׂיות. אָזאַ מין מגיד פֿלעגט אויך פֿאַרבײַבן אויף שבת און האַלטן זײַן דרשה שבת נאָך מיטאָג, ווינטער אין בית־מדרש און זומער אין דער גרויסער שול. דעמאָלט פֿלעגן אָפֿילו ווײַבער קומען הערן די דרשה. זומערצײַט פֿלעגן זיי אָנ־פֿילן די ווײַבערשע שול און ווינטער פֿלעגן זיי זיך אָרומשטעלן אָרום די וועגן פֿון בית־מדרש אײַנגעהילט אין אַ סך שאַלן. אָנדערע ווײַבער פֿלעגן אָנפֿילן דאָס פֿאָדערהײַזל פֿון בית־מדרש און עלטערע פֿרויען — נשים צדקניות — פֿלעגן מיט דרייסטקייט אַרײַנגיין אין בית־מדרש אַרײַן און זיך שטעלן הינטערן אויוון און פֿון דאָרט האָרכן די דרשה. איז אָבער דער מגיד געווען אײַנער פֿון די פֿיעכאָטנע

מגידים (וואָס שפּאַנען אָרום פֿון שטעטל צו שטעטל צו פֿוס מיטן טלומיקל אויף די פּלייצעס), אָדער ווי מען פֿלעגט זיי רופֿן פּראָסטע בעל־דרשערס איז אין בית־מדרש געווען אַ טומל, אַ יאָריד. יעדערער האָט זיך געטאָן זינען: גערעדט, גע־שמועסט, געקריגט זיך, און חדר־ייִנגלעך האָבן זיך געשפּילט. און דער מגיד האָט געדרשנט אַזוי פֿאַר זיך. אַז דער דאָזיקער בעל־דרשער האָט עפּעס געהאַט אַ ספּעציעלע סיגע, עפּעס אַ מינעלע אַווינס צו פֿאָרהיקען זיך, אָדער צו רעדן אונטער דער נאָז, און דערבי איז ער געווען געווינט צו ברענגען משלים וואָס האָבן זיך ניט געקלעפּט, פֿלעגן שוין בית־מדרש־ייִנגלעך, לצים, זיך אײַנהערן צום דאָזיקן בעל־דרשער הידוע. שפּעטער האָבן זיי געהאַט וואָס נאָכצוקרימען און איבערמאַכן.

יעדער חסידישער רבי וואָס פֿלעגט קומען צו אונדז אין שטעטל אַרײַן פֿלעגט פֿרײַטיק צו נאָכטס פּראָוען טיש אין בית־מדרש און אַלע מאָל איבערלאָזן אַ נײַעם ניגון וואָס די חסידים זינגע פֿלעגן אויסזינגען שפּעטער בײַ די שלוש־סעודותן אין די שטיבלעך.

אין בית־מדרש בין מינחה למעריב פֿלעגן אויך פֿאַרקומען אַלע שטעטלדיקע אַסיפֿות: וועגן געבן אַ הוספּה דעם רב און די שוחטים, וועגן תּלמוד־תּורה (אויס־האַלטן יתומים און צאָלן פֿאַר זיי שכר־לימוד אין די חדרים), וועגן מעות־חיטין, הכנסת כּלה, ביקור־חולים וכדומה.

דאָ אַהער אין בית־מדרש אַרײַן פֿלעגט אויך נאָטשאָלסטוווע קומען אָפּשטעקן אַ וויזיט פֿון צײַט צו צײַט כדי מודיע צו זײַן נײַע גזרות אויף יידן.

דאָ אין בית־המדרש פֿלעגט דער רב האַלטן שבת הגדול זײַן יערלעכע דרשה וועגן די דינים פֿון פּסח. פֿונעם באַלעמער אָראָפּ פֿלעגט דאָ אויך דער שמש אויסרופֿן הייזעריקלעך אַלע איסורים אינעם נאָמען פֿונעם מרא־דאַתרא: „מען איז מכריז ומודיע בפּקודת הרב, מרא דאַתרא, אַז מען טאָר נישט טראָגן הינט־טיקן שבת ווײַל דער עירוב איז איבערגעריסן". אָדער: „בפּקודת הרב ובפּקודת הקהל איז מען מכריז ומודיע, אַז שחוטי־חוץ זײַנען אָסור און טריפֿה כּכל הטרפֿות. די וואָס האָבן געקויפֿט פֿלייש פֿון די שחוטי־חוץ זאָלן קומען פֿרעגן אַ שאלה אויף די כּלים".

אַ גאַנצע וואָך איז דאָ אין בית־מדרש ניט געווען קיין אויבנאָן. יעדער איז געזעסן אָדער געשטאַנען ווו ער האָט געוואָלט, אָדער ווו ער האָט געקראָגן אַן אָרט. נאָר שבת און יום־טובֿ האָט דער בית מדרש געהאַט זינגע אייגענע מתפּללים, וואָס זינגען באַשטאַנען פֿון בעלי־מלאָכות, דאַרפֿסגייערס און פּראָסטע בעלי־בתּישע קרעמערס. דעמאָלט האָט יעדערער געהאַט זײַן אָרט לעבן אייגעם פֿון די טישן (די למדנים און שיינע יידן האָבן על פּי רובֿ שבת און יום־טובֿ געדאַווענט אין די פֿאַרשיידענע חסידישע שטיבלעך. אין בית־מדרש, אין דער גרויסער שול און אין די פֿאַלישן האָט געדאַווענט דאָס פֿאָלק). דער פּראָסטער עולם האָט על פּי רובֿ געהערט צו דוד המלכס גוואַרדיע (תהילים־זאָגערס). פֿונקט ווי די בית־מדרש־בחורים און עלטערע יידן לומדים פֿלעגן אויפֿשטיין פֿאַר טאָג און קומען אין בית־

מדרש אַרײַן לערנען, אַזוי פֿלעגן די תּהילים־זאָגערס זיך פֿעדערן כּעלות און זאָגן אין איינעם תּהילים אין בית־מדרש אָדער אין די פּאָלישן.

סײַ אין די גרויע ווינטערדיקע פֿאַרטאָגן און סײַ אין די זומערדיקע בלויע באָגינענס פֿלעגן זיך געזאַמלען אַרויסטראָגן פֿון בית־מדרש אַרויס אויפֿן שלאָפֿן־דיקן שטעטל. דאָ פֿלעגן איינע די אָנדערע זיך איבערניגונען, די לומדים און די תּהילים־זאָגערס: „השותפֿין שרצו לעשות מחיצה" פֿלעגט איין בית־מדרש־בחור זיך צעציקלען לעבן איין טיש אין בית־מדרש, און אַ תּהילים־זאָגער פֿלעגט צע־ווײַגן זיך לעבן אַן אָנדערן מיט אַ ווײַנענדיק מתיקותדיקן תּהילים־ניגון: „למה רגשו גוים ולאומים יהגו ריק".

די בית־מדרש־געבײַדע איז באַשטאַנען פֿון אײַן גרויס פֿירעקיק חדר מיט באַפֿענצטערטע ווענט פֿון דרײַ זײַטן. בלויז די צפֿונדיקע וואַנט איז געווען אַ בלינדע. אין דער דאָזיקער צפֿונדיקער וואַנט האָבן זיך געפֿונען צוויי אַרײַנגאַנג־טירן; איינע נאָענט צו דער מערבֿ־וואַנט און די צווייטע נאָענט צו דער מיזרח־וואַנט. צו דער דערמאָנטער צפֿון־וואַנט איז געווען צוגעבויט אַ פֿאָדערהײַזל, וואָס האָט געדינט פֿאַר אַ דורכגאַנג און האָט געהאַט צוויי טירן איינע קעגן דער אַנ־דערער; די ערשטע אין מיזרח־זײַט און די אָנדערע אין מערבֿ־זײַט.

פֿון דרום־זײַט פֿון דעם פֿאָדערהײַזל האָבן זיך געפֿונען עטלעכע קעמערלעך פֿאַר האָלץ און אָנדערע חפֿצים, וואָס דער שמש פֿלעגט באַהאַלטן דאָרט. אינעם דרום־מערבֿדיקן ווינקל פֿונעם פֿאָדערהײַזל איז געשטאַנען אַ גרויס פֿאָס וואָסער צו וואָשן זיך די הענט פֿאַרן אַרײַנגיין אין בית־מדרש אַרײַן.

איבערן פֿאָדערהײַזל איז געווען אַרויפֿגעבויט ווי אַ גאָרן דעם רבֿס הויז מיטן בית־דין־שטיבל. די עלטערע בית־מדרש־בחורים און אײַדעמלעך אויף קעסט, וואָס האָבן געלערנט אויף הוראה פֿלעגן האָבן אַ שטענדיקן דריסת־הרגל אין רבֿס הויז. גאָנץ אָפֿט פֿלעגט דער רבֿ אויספֿרוון די דאָזיקע בית־מדרשניקעס איבערשיקנדיק צו זיי פֿאַרשיידענע שאלות וועגן טעפּל־לעפֿל (שאלות פֿון בשׂר וחלבֿ און מאכלים אָסורים), כּדי זיי זאָלן אַרויסזאָגן זייער מיינונג אײַדער ער גיט אַרויס זײַן פּסק. דערנאָך פֿלעגט זיך דער רבֿ מיט זיי דורכשמועסן וועגן דער געגעבענער שאלה. דעם רבֿס הויז איז דעריבער געווען ווי אַ טײַל פֿון בית־מדרש.

דאָ אין דעם אויבן דערמאָנטן פֿאָדערהײַזל פֿלעגן די חדר־ייִנגלעך אין די וואָכעדיקע בין מינחה־למעריבֿ און אין די נאָכמיטאָגן פֿון ערבֿ־שבת ויום־טובֿ, אָדער חוֹל־המועד דורכפֿירן זייערע שפּילן: אין ניס, אין קנעפּלעך, קאָפּ און שלאָק אָדער מעסערלעך אד"גל (זען זז' 60—69 וועגן די דאָזיקע שפּילן). אויך דער שטח צווישן בית־מדרש און דער גרויסער שול האָט געדינט פֿאַר אַ שטענדיקן שפּילפּלאַץ פֿאַר די חדר־ייִנגלעך. דאָ פֿלעגן דורכגעפֿירט ווערן די באַרימטע מלחמה־שפּילן. איז דעריבער אינעם פֿאָדערהײַזל און אַרום דעם בית־מדרש שטענדיק געווען פֿרייליך און טומלדיק.

אַהיימגייענדיק ווינטער בײַ נאַכט פֿון חדר מיט די לאָמטערנעס אין די הענט, פֿלעגן די חדר־ייִנגלעך דורכמאַרשירן מיט געזאַנג דאָס פֿאָדערהײַזל פֿון בית־מדרש, און זייערע קולות פֿלעגן זיך צונויפֿמישן מיט די געזאַנגען פֿון די בית־

מדרש־בחורים, וואָס האָבן זיך געשאָקלט איבער די גמרות אינעוויניק אין בית־מדרש אָרום די טישן.

די נשים וואָס פֿלעגן צוריקגיין פֿון טבֿילה (די באָד מיט דער מיקווה האָבן זיך געפֿונען מערבֿדיקער פֿון בית־מדרש, באַרג אַראָפּ לעבן שטעטלדיקן טײַכל) פֿלעגן זיך אַרײַנכאָפּן אין דעם דאָזיקן פֿאָדערהײַזל אָ קניפּ טאָן אין בעקל עמעצן פֿון די חדר־ייִנגלעך אָדער יונגע בית־מדרש־בחורימלעך. דאָס איז געווען אָ סגולה צו האָבן קינדער בני־תורה.

דאָס דאָזיקע פֿאָדערהײַזל האָט געמאַכט דאָס בית־מדרש היימיש פֿאַר די חדר־ייִנגלעך נאָך איידער זיי האָבן זוכה געווען צו לערנען דאָרט.

אַרײַנגעקומען אין בית־מדרש אַרײַן דורך אייגער פֿון די טירן, האָט זיך געווואָרפֿן אין די אויגן אַרײַן אָ גרויסער קאָכלישוער אויוון, וואָס האָט פֿאַרנומען אָ האַלבע צפֿון־וואַנט צווישן בייַדע טירן. דער אויוון איז געווען אַרומגענומען פֿון דרײַ זײַטן ווי אָ חית מיט דרײַ לאַנגע בענק און פֿון פֿאַרנט פֿון דער דרומדיקער זײַט איז געשטאַנען אָ לאַנגער הילצערנער טיש. דאָ אויף די בענק לעבן אויוון פֿלעגן זיך וואַרעמען אין די ווינטערדיקע נעכט די פֿלייצע־טרעגערס און וואַסער־טרעגערס, וואָס זײַנען אויסגעפֿרוירן געווארן אָ גאַנצן טאָג אין דרויסן, טראָגנדיק פּעק אין די געוועלבער אָדער וואַסער אין די הײַזער. דאָ לעבן אויוון און הינטערן אויוון פֿלעגן די פֿאַרשיידענע אַרחי־פּרחי האָבן זייער מקום מנוחה.

לעבן לאַנגן טיש און אָרום די בענק פֿלעגן זיך גאַנץ אַפּט אַרומקלײַבן רעדלעך צו הערן אָ מעשׂה פֿון די פֿאַרשיידענע אַרחי־פּרחי אָדער שטעטלדיקע מעשׂה־דערציילערס.

אָלע פֿאַלקס־מעשׂיות וועגן שדים, רוחות, לִצים און לאַפּיטוטן און לְהבֿדיל וועגן למד־וואָווניקעס און אַנדערע צדיקים, אָדער גאָר וועגן אליהו הנביא זײַנען דאָ לעבן אויוון דערציילט און איבערדערציילט געווארן.

אין די וואַכעדיקע בין־מינחה־למעריבֿס אָדער שבת בין השמשות איז געווען אַן אָפּטער דערציילער מעכעלע שוואַרץ, דער אונטער־שמש פֿון בית־מדרש, וואָס איז אויך געווען דער געהילף־קברן אין שטעטל. זײַנע שטענדיקע צוהערערס זײַנען געווען די בלייכע דינע שוסטערלעך, זײַנע חבֿרים פֿונעם שוס־טערשן צעך, וואָרעם אָחוץ מיט שמשות פֿלעגט זיך אויך מעכעלע פֿאַרנעמען מיט פֿאַרלאָטען צעריסענע שטיוול און שיך. פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט אויך אָ שנײַדער אָדער אָ נײַגעריקער דאָרפֿסגייער זיך אַרײַנשטופּן אינעם רעדל צוהערערס און אײַנהערן זיך אונטערשפּאַרנדיק מיט אָ האַנט דאָס האַרכנדיקע אויער. אויך עטלעכע ייִנגערע בית־מדרש־בחורימלעך פֿלעגן זײַן פֿון מעכעלעס שטענדיקע צו־הערערס.

צום וויפֿלטן מאָל פֿלעגט מעכעלע אָנהייבן צו דערציילן די מעשׂה וועגן דער מצבֿה אויפֿן שטעטלדיקן בית־הקברות, וואָס ס׳איז אָנגעשריבן אויף איר דער פּסוק: „אמת מארץ תצמח״. דערנאָך פֿלעגט מעכעלע איבערגיין צו דערציילן וועגן די אָנדערע באַרימטע מצבֿות, וואָס האָבן זיך געפֿונען אויפֿן שטעטלדיקן בית־עולם. ווי די מצבֿה פֿון די צוויי פֿרעמדע סוחרים וואָס זײַנען געווען די ערשטע

מתים באַגראָבן צו ווערן אויפֿן אַלטן בית־הקברות, און ליגן ביידע אין איין קבר און איין מצבה שטייט איבער זיי. און אויפֿגעשריבן איז אויף דער דאָזיקער מצבה דער פסוק „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו". גאָר צעוואָרעמען פֿלעגט זיך מעכעלע בײַ דער מעשׂה וועגן משיחס קבר, וואָס האָט זיך געפֿונען אויפֿן שטעטלדיקן בית־עולם און איז געווען אַרומגעקאָלכט מיט אַן עיגול און קיינער האָט ניט געוואָגט אַרײַנצוגיין אינעם עיגול אַרײַן צו דערנענטערן זיך צום קבר גופֿא. חסידישע רביים, וואָס פֿלעגן באַזוכן אונדזער שטעטל, פֿלעגן זיך משתטח זײַן פֿאַר משיחס קבר און דאָרט מתפּלל זײַן. דעמאָלט פֿלעגן זיי זיך דערנענטערן צו משיחס קבר אין די זאָקן און אַרויפֿלייגן אַ קוויטל אויפֿן קבר מיט דער הילף פֿון אַ לאַנגער צווײַג. אָנהענגעדיק דאָס קוויטל אויפֿן שפּיץ פֿון דער צווײַג.

איבערריסן מעכעלעס מעשׂיות אָדער וועלכן עס איז אָנדערן דערציילערס היסטאָריעס פֿלעגט דעם שמשׂ קלאָפּ אינעם שולחן פֿון באַלעמער און זײַן הייזעריק פֿאָנפֿעוואָטער אויסגעשריי: „מעריבֿ!"

דאָס רעדט צוהערערס פֿלעגט זיך אויפֿכאָפּן ווי פֿון שלאָף און אײַנציקווײַז צעשיטן זיך איבערן בית־מדרש און נאָכזאָגן מיטן בעל־תּפֿילה בײַם עמוד דעם וואָכעדיקן טרויעריקן „והוא רחום יכפּר עוון ולא ישחית".

אינעם צפֿון־מערבֿדיקן ווינקל פֿון בית־מדרש פֿונקט אָנטקעגן אויוון איז געשטאַנען אַ קופּערנער האָנטפֿאָס מיט אַ גרויסן צעבער הינטער אים. בײַ דעם דאָזיקן האָנטפֿאָס פֿלעגן די מתפּללים זיך וואָשן די הענט פֿאַרן דאָוונען און לאָזן דאָס וואָסער אָפּרינען אין צעבער אַרײַן און דערנאָך אָפּווישן די הענט אין די פּאָלעס פֿונעם כאַלאָטל אָדער אינעם האָנטעך וואָס איז געהאָנגען לעבן האָנטפֿאָס. אָרויף צו אַ ביסל צו דרום איז געשטאַנען אָנגעשפּאָרט אין דער מערבֿ־וואָנט אַ גרויסע אָפּענע שאָפע מיט אַ סך פּאָליצעס. די דאָזיקע פּאָליצעס זײַנען געווען פֿול אָנגעשטעלט מיט ספֿרים, דער עיקר גמרות און חומשים.

נאָך דער שאָפע, דרומדיקער, זײַנען געשטאַנען לענגאויס אינער נאָכן אָנדערן צוויי גרויסע הילצערנע טישן מיט צוויי לאָנגע בענק פֿון ביידע זײַטן פֿון יעדן טיש; איינע פֿון מערבֿ־זײַט צווישן טיש און דער וואָנט און איינע פֿון מיזרח־זײַט.

פֿונקט אָזעלכע צוויי לאָנגע טישן מיט בענק זײַנען געשטאַנען לענגאויס דער דרום־וואָנט. מערניט די דרויסנדיקע בענק צו צפֿון־זײַט פֿון די טישן זײַנען געווען צוויזיטקע מיט אַ שווערער פּאָרענטשע אין מיטן. די דאָזיקע בענק האָבן אויך געדינט פֿאַר שלאָפֿבענק פֿאַר די פֿאָרשיידענע אָרחי־פּרחי, וואָס האָבן זיך אויפֿגעהאַלטן אין בית־מדרש. אויך לענגאויס דער מיזרח־וואָנט זײַנען געשטאַנען צוויי אָזעלכע טישן מיט לאָנגע בענק בײַ די זײַטן. נאָר דאָ איז געשטאַנען אין מיטן צווישן די טישן דער עמוד און דער אָרון־קודש. צווישן אָרון־קודש און איין טיש פֿון דרום־זײַט האָט זיך לעבן דער מיזרח־זײַט פֿונקט הינטערן עמוד געפֿונען דעם רבֿס שטענדער, און אויף דער וואָנט אויף דעם דאָזיקן אָרט איז געווען אָנגעשריבן מיט גרויסע געפּתיבֿהטע אותיות: „מקום הרבֿ".

אַ גרויסע מעשענע מנורה איז געשטאַנען אויפֿן עמוד פֿאַרן מיזרח, וואָס אירע ליכט האָבן שטענדיק געטריפֿט און אָנגעטאָפּיעט חלב אויפֿן סאַמעטענעם טיש־טעכל, וואָס האָט צוגעדעקט דאָס עמוד־ברעטל. איבערן מיזרח זײַנען געשטאַנען פּנים אל פּנים צוויי פֿון האָלץ אויסגעשניצטע לייבן זילבערן אָפּגעפֿאַרבט.

גלײַך נאָכן עמוד האָבן עטלעכע טרעפּלעך אַרויפֿגעפֿירט צום אָרון־קודש. אויף די דאָזיקע טרעפּלעך פֿלעגן די פֿאַרשיידענע מגידים און בעל־דרשערס אײַנגעהילט אין אַ טלית האַלטן זייערע דרשות, וואָס פֿלעגן זיך אַלע מאָל ענ־דיקן מיטן פּסוק: „ובֿא לציון גואל" און קדיש־יתום.

אויפֿן אָרון־קודש איז געהאָנגען אַ לאַנגער פּרוכת געמאַכט פֿון רויטן סאַמעט. דאָס דאָזיקע פּרוכת איז געווען אויסגעהאָפֿטן מיט פֿאַרשיידענע געמעלן, ווי אַ מגן־דוד מיט פֿישעלעך אונטער אים, און הירשעלעך מיט געדרייטע הערנער איבער אים, און בלימעלעך בײַ די זײַטן. די געמעלן זײַנען געווען אויסגענייט מיט שעכפֿעדעם פֿון גאָלד־ און זילבער־קאָליר. איבערן פּרוכת איז געהאָנגען אַ לענגלעך שמאָל פֿאָרהאַנגל פֿון סאַמעט מיט בלימעלעך אויסגענייט פֿון שעכ־פֿעדעם געמאַכט. דאָס דאָזיקע פֿאָרהאַנגל האָט זיך גערופֿן כפּורת. אויפֿן אָרון־קודש גופֿא האָט זיך געפֿונען אַ געזימס מיט די עשׂרת הדיברות אויסגעקריצט אויף אים מיט גאָלדפֿאַרביקע אותיות. פֿאַרענדיקט האָט זיך דער געזימס פֿון אויבן משופּעדיק פֿון ביידע זײַטן מיט צוויי הירשן אויף די שיפּועים, וואָס האָבן זיך אָנגעקוקט פּנים צו פּנים.

נאָך דעם לאַנגן טיש, וואָס איז געשטאַנען פֿון דער צפֿונדיקער זײַט פֿונעם אָרון־קודש לעבן דער מיזרח־וואַנט, איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט בײַ דער סאַמע צפֿון־וואַנט פֿון בית־מדרש אַ גרויסע אָפֿענע שאַפֿע מיט פּאָליצעס, וואָס האָט פֿאַרנומען דעם גאַנצן שטח וואַנט ביז דער אַרײַנגאַנגטיר פֿונעם שטשיל ביז דער פּאָדלאָגע. דאָ אין דער שאַפֿע זײַנען געווען אויסגעשטעלט עטלעכע גענג תּנכן מיט די פֿאַרשיידענע מפֿרשים, דערנאָך עטלעכע זאַצן משניותן און עין־יעקבֿס און גאַנצע קאָמפּלעטן שסן, יורה דעות און אַנדערע ספֿרי־פּוסקים. דאָ האָט מען אויך געקענט געפֿינען קבלה־ספֿרים, מדרשים און סתּם ספֿרים מיט חידושי־תּורה.

די בית־מדרש־בחורים האָבן געהאַט אַ ספּעציעלע חבֿרה מיטן נאָמען „תּיקון־ספֿרים", וואָס האָט געזאָרגט פֿאַרן אײַנקויפֿן נײַע ספֿרים און פֿאַרריכטן די אַלטע. די הכנסות פֿלעגט די דאָזיקע חבֿרה אַרײַנקריגן פֿון נדרים און נדבֿות ווי אויך פֿון דעם וואָס זיי פֿלעגן אַרויסשיקן יעדן פֿרײַטיק עטלעכע פּאָרלעך חדר־ייִנגלעך מיט פּושקעס צו קלײַבן געלט פֿאַר תּיקון־ספֿרים איבער ייִדישע הײַזער.

די שיימעס פֿון אַלטע צעריסענע ספֿרים פֿלעגט מעכעלע שמשׂ צונויפֿקלײַבן און באַגראָבן אויפֿן בית־עולם. יעדער איינער וואָס פֿלעגט געפֿינען אַ שיימע זיך וואַלגערן פֿלעגט זי אויפֿהייבן, אַ קוש טאָן און אַוועקלייגן אויף איינעם פֿון די בית־מדרש־טישן, און מעכעלע שוואַרץ פֿלעגט זיי שוין שפּעטער צונויפֿזאַמלען און טאָן זייער רעכט.

אויף דער אַרבעגאַנגטיר אין דער צפון־וואַנט, וואָס נאָך דער ספּרים־שאַפֿע, איז געהאַנגען אַ גרויסע שוואַרצע אבֿזערוע פֿושקע מיט אַ שלעסל אויף איר. אויף דער דאָזיקער פֿושקע איז געווען אַנגעשריבן מיט גרויסע געכתיבֿהטע אותיות: „מתן־בסתר". אין דער פֿושקע אַרײַן פֿלעגן יידן אַרײַנוואַרפֿן נדבֿות פֿון קופּערנע מטבעות נאָך יעדן תּענית־ציבור. אויך יעדער יחיד, וואָס האָט געפֿאַסט אַ תּענית־חלום, פֿלעגט אַהער אַרײַנוואַרפֿן אַ נדבֿה נאָכן תּענית. אויך יעדער אײנער, וואָס איז געווען צו שוואַך צו פֿאַסטן וועלכן עס איז תּענית־ציבור פֿלעגט אַהער אַרײַנוואַרפֿן אַ נדבֿה פֿאַר פּדיון־נפֿש. דאָס זעלבע פֿלעגט טאָן יעדער אײנער וואָס איז ניצול געווארן פֿון אַן אומגליק, אַדער וואָס איז געהיילט געווארן פֿון אַן ערנצטער קראַנקייט. אַנדערע פֿלעגן מנדבֿ זײַן אַ געוויסע סומע פֿאַר דער צדקה גדולה־פֿושקע נאָך בשעת דער קראַנקייט אַדער בשעת אַן אישה פֿלעגט גיין שוואַנגער צו קינד.

דאָס געלט פֿון דער צדקה גדולה־פֿושקע פֿלעגט גיין אויסצוהאַלטן שטילע אַרעמע־לײַט וואָס וועגן זייער האָבן געווּסט נאָר די גבאים פֿון בית־מדרש און זיי פֿלעגן קיין מאָל ניט מגלה זײַן וועמען זיי שטיצן. קיין תּרעומות אויף דעם צו די גבאים האָט קיינער קיין מאָל ניט געהאַט.

אין סאָמע מיטן פֿון בית־מדרש איז געשטאַנען דער באַלעמער. דאָס איז געווען אַ מין בינע אויף וועלכער עס האָבן אַרויפֿגעפֿירט עטלעכע טרעפֿלעך פֿון צפון און פֿון דרום. אין בײַדע זײַטן פֿון די טרעפֿלעך פֿון מיזרח און מערב איז דער באַלעמער געווען אַרומגענומען מיט אַ צאַם אין דער פֿאַרעם פֿון צוויי אַנטקעגן זיך שטייענדיקע חיתּן.

די פּיסלעך פֿון די דאָזיקע חיתּן זײַנען באַשטאַנען פֿון צוויי קײַלעכדיקע הילצערנע זײַלן געל געפֿאַרבט מיט שוואַרצע הילצערנע גאַלקעס איבער זיי. צוזאַמען זײַנען אַזוי אַרום געווען אַכט אַזעלכע זײַלן אין דער צאַם פֿונעם באַלעמער. די צאַם האָט זיך געפֿונדן גדר. די זײַלן פֿון גדר זײַנען געווען באַהאַפֿטן צווישן זיך מיט הילצערנע וועגטלעך געפֿאַרבט אויף ברוין. אין די דאָזיקע וועגטלעך האָבן זיך געפֿונען אויסשניצונגען געמאַכט נאָך באַראָק־סטיל נאָך. אויפֿן באַלעמער איז געשטאַנען דער שולחן, אַ גרויסער הילצערנער טיש מיט שווערע שופֿלאָדן פֿון מערב־זײַט און אַ פּירעקיקן געזימס אַרום אים פֿון אויבן. דער געזימס איז באַשטאַנען פֿון אַ רעמל מיט טאָפּלטע לײַסטלעך און קײַלעכדיקע שטעקלעך צווישן זיי. דער געזימס האָט דעריבער פֿאַרגעשטעלט מיט זיך אַ מין שטאַכעטל אַרום שולחן.

דער שולחן איז געווען איבערגעדעקט מיט אַ שווערן געפֿאַרבטן טישטעך פֿון לײַוונט, וואָס האָט זיך פֿאַרענדיקט מיט פֿראַנדזן און טראַלבעלעך בײַ די בערגן. דער טישטעך איז געווען אויסגענייט מיט פֿאַרשיידענע צאַצקעס און געמעלן געמאַכט פֿון זילבערפֿאַרביקע און גאָלדפֿאַרביקע שעכפֿעדעם.

אין די שופֿלאָדן פֿונעם שולחן פֿלעגט דער שמש האַלטן טישטעכער, פֿרוכתן, מענטלעך פֿאַר ספֿר־תּורות ווי אויך די ליכט, וואָס ער פֿלעגט אויסטיילן אין די ווינטערדיקע אָוונטן צו די וואָס האָבן געלערנט אין בית־מדרש.

דאָ אויפֿן שולחן פֿלעגט מען לייענען די תורה בײַ יעדער געלעגנהייט. לעבן דעם דאָזיקן שולחן פֿלעגן די פּני פֿון שטעטל אָנפֿירן די אַסיפֿות אין בית־מדרש. אויך אָלע איסורים און סתם מודעות פֿלעגט מען פֿון דאָנען צו וויסן געבן דעם גאַנצן שטעטל.

אויף די זײַלן פֿון באַלעמער פֿלעגן אויסגעקלעפּט ווערן די פֿאַרשיידענע געשריבענע מודעות און קול־קוראס וועגן הילף פֿאַר נשׂרפֿים, וועגן תמיכה פֿאַר ישיבֿות און וועגן חלוקה־געלט פֿאַר די פֿאַרשיידענע כּוללס אין ארץ־ישׂראל. אויך די מגידים פֿלעגן דאָ אויפֿקלעפּן זייערע מודעות וועגן די דרשות וואָס זיי וועלן האַלטן.

אָ טייל בעל־דרשערס פֿלעגן אויך אויפֿהענגען זייערע מודעות אויף דער אַרײַנגאַנגטיר אונטער דער צדקה גדולה־פּושקע. דער נוסח פֿון אַזאַ מגידישער מודעה איז געגאַנגען אַזוי:

מודעה רבא לאוריתא

ביום פּלוני פּרשת... שנת... ובשבת הבע"ל וועט דרשענען המגיד המפֿורסם [אָדער הבעל־דרשער המפֿורסם] מוהר"ר... נ"י בבית־מדרש דפּה ק"ק טישעוויץ ולהשומע ינעם ותבֹא עליו ברכת טוב.

דער מושל בכּיפּה איבערן בית־מדרש איז געווען דער שטרענגער יאָשע שמש, וואָס האָט קיינעם ניט געשוינט. פֿון קיין נשׂיאת פּנים האָט יאָשע שמש ניט גע־ווּסט און אין זײַן שאָלטעווען האָט ער ניט געווּסט קיין חילוק צווישן יונג און אַלט, רײַך און אָרעם. אַזוי ווי ער איז נאָך געווען אָ קברן אויך, נאָך דעם ווי דער אַלטער שואל באַגרעבער האָט מער ניט געטויגט צו דער מלאָכה, האָבן אָלע יידן סתם מורא געהאַט פֿאַר זײַן בליק. קיינער האָט זיך דעריבער ניט גע־וואָלט אָנהייבן מיטן בייזלכן, שטרענגן שמש.

האָט יאָשע געפֿירט דאָס בית־מדרש מיט אָ שטאַרקער האַנט. ער פֿלעגט מוסרן די בית־מדרש־יינגלעך, זיי זאָלן ניט צו פֿיל קאָמאַנדעוון; ער פֿלעגט אויך אָנזאָגן די יינגערע בית־מדרשניקעס בײַם אויסטיילן זיי די ליכט, זיי זאָלן ניט באַלעמוטשען און טאָקע לערנען און אָכטונג געבן ניט צו פֿאַרטרײַבן די גמרות מיטן חלֵב פֿון די ליכט.

יאָשע שמש פֿלעגט אויך אָכטונג געבן, אַז דער שבת־גוי זאָל אָלע פֿרײַטיק אויסקערן דאָס בית־מדרש און אָפּקראַצן די בלאָטע מיט אָ לאָפּעטע. יאָשע פֿלעגט אויך אָכטונג געבן אַז אָלע ערבֿ־יום־טובֿ זאָל דער שבת־גוי מיט זײַן פֿלוניתע אָפּרײַבן די מעשענע מנורה און די הענגלײַכטער, אַראָפּקראַצן דעם חלֵב פֿונעם עמוד און אויסוואַשן די פּאַדלאָגע.

אין דיווינטערדיקע נעכט פֿלעגט יאָשע שמש האָבן צו טאָן מיט די בית־מדרש־יינגלעך, וואָס פֿלעגן לייגן קאַרטאָפֿליעס אין אויוון אַרײַן צו בראָטן אויף די קויַלן. די דאָזיקע אָפּגעבראָטענע קאַרטאָפֿליעס, גוט אויסגעבאַקן מיט אָ האַרטער קנאַקעדיקער שאָלעכץ, האָבן די בית־מדרש־יינגלעך ממש פֿאַרצוקערט פֿאַר אָ גראָשן אָדער אָ צווייער אָ קאַרטאָפֿליע צווישן די רײַכע אײדעמלעך אויף קעסט אָדער נגידישע חתנים, וואָס האָבן געלערנט אין בית־מדרש. פֿלעגט טאָקע יאָשע

שמש זייער ווייניק אויספֿירן אין זײַנע שפֿאַרעניש מיט די בית־מדרש־יינגלעך, אָבער וואַרטשען אוּן בייזערן זיך פֿלעגט ער. הינטער די אויגן פֿלעגן די בית־מדרשניקס אים רופֿן מיטן צונאָמען יאָשע קרעפֿל, וואָרעם אָחוץ זײַן הייזערקייט אוּן אונטערפֿאַנפֿען אונטער דער נאָז איז נאָך יאָשע געווען טויבלעך אויך, אוּן אין אויער אי׳ז בײַ אים געווען צונויפֿגעקנייטשט ווי אַ קרעפֿל. אָט דאָס רופֿן יאָשען מיטן צונאָמען קרעפֿל איז געווען דער אינציקער וועג ווי זיך נוקם צו זײַן אינעם שטרענגן שמש. אָבער אויך דאָס האָט מען ניט געוואָגט צו זאָגן אים אין די אויגן אַרײַן.

פֿאַר אַן אַרויסהעלפֿער אוּן אויספֿאָלגער פֿון אַלערליי שליחותן האָט יאָשע שמש געהאַט דעם שטילן גוטמוטיקן מעכעלע שוואַרץ. ער, מעכעלע, פֿלעגט אַרומגיין איבערן שטעטל צו פֿאַרבעטן מחותנים אויף יעדער ירידשער שׂימחה, אוּן ס׳זאָל ניט געדאַכט זײַן, בײַ אַ לוויה פֿלעגט ער נאָכטראָגן נאָך דער מיטה די צדקה גדולה־פֿושקע צווישן די מלווים אוּן אויסרופֿן: „צדקה תּציל ממוות!״

סײַדן אַז מען האָט געדאַרפֿט פֿאַרבעטן ספּעציעל בפּֿודיקע געסט אָדער דער רבֿ פֿלעגט עמעצן מזמין זײַן לדין, פֿלעגט דעמאָלט יאָשע אַליין מטריח זײַן זײַן כּבֿוד אוּן דורכפֿירן דאָס שליחות. אָבער צו רופֿן, וועקן אוּן דערמאָנען בײַ יעדער געלעגנהייט גאָנץ קהל אָפּצוהיטן יידישקייט אוּן קומען אין בית־מדרש אַרײַן דינען דעם אייבערשטן, אָט דאָס איז געווען איבערגעגעבן אין מעכעלעס הענט. אָלע פֿרימטיק פֿאַר נאָכט פֿלעגט מעכעלע שמש דורכשפֿאַנען דאָס שטעטל אוּן אָנקלאָפֿן מיטן שולקלאָפּער (אַ הילצערן העמערל, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַן אויסגעבויגן הענטל פֿון אַ שטעקן) דרײַ מאָל אין יעדער יידישער טיר, אוּן דאָס גאָנצע שטעטל האָט געווּסט, אַז ס׳איז צײַט צו בענטשן ליכט. געוויסן האָט מען דאָס קלאָפֿן אין שול אַרײַן. סליחות־צײַט פֿלעגט מעכעלע אַרומגיין איבער די פֿינצטערע געסלעך פֿון שטעטל אוּן אויסשרײַען מיט זײַן תּחנונימדיק קול: „שטייט אויף יידעלעך צו סליחות!״

שבֿועות גאָנץ פֿרי פֿלעגט מעכעלע וועקן דאָס שטעטל מיט אַ פֿאַרכטיקער ציטערדיקער שטים: „שטייט אויף יידעלעך צו תּהילים, דוד המלכּ יאָרצײַט!״ מיט זײַן גאָנצער פֿראַכט פֿלעגט מעכעלע זיך באַווײַזן אין די פֿאַרטאָגן נאָך די לאַנגע ווינטערנעכט. דעמאָלט פֿלעגט ער זיך אַוועקשטעלן אין מיטן מאָרק מיטן לאָמטערן אין איין האָנט אוּן מיטן שטעקן אין דער צווייטער אוּן אויסזינגען יאָמערלעך אינעם שטילן אויפֿערנאָכט: „שטייט אויף, יידעלעך, שטייט אויף! עמדו נאָ, קומו נאָ, עורו נאָ, התעוררו נאָ, התיצבו נאָ, שטייט אויף יידעלעך לעבֿודת הבורא!״ באַלד פֿלעגן בעטן נעמען סקריפּען אוּן טירן פֿלעגן דאָ אוּן דאָרט זיך עפֿענען אוּן מיט אַ זעץ צוריקפֿאַלן. אוּן אייניקווײַז פֿלעגן זיך אײַלן אוּן שלעפּן ווי שאָטנס אין די פֿינצטערע געסלעך די לומדים, אוּן דוד המלכּס גוואַרדיע צום תּהילים זאָגן.

דערנאָך פֿלעגן אָפּקלינגען איבערן שלאָפֿנדיקן שטעטל פֿונעם בית־מדרש אַרויס פֿאַרשיידענע גמרא־ניגונים אוּן האַרציק צעצויגענע תּהילים־געזאָנגען. אוּן די קולות פֿלעגן איבערמישן זיך אוּן איבערשרײַען אײניס ס׳אַנדערע אַרום די

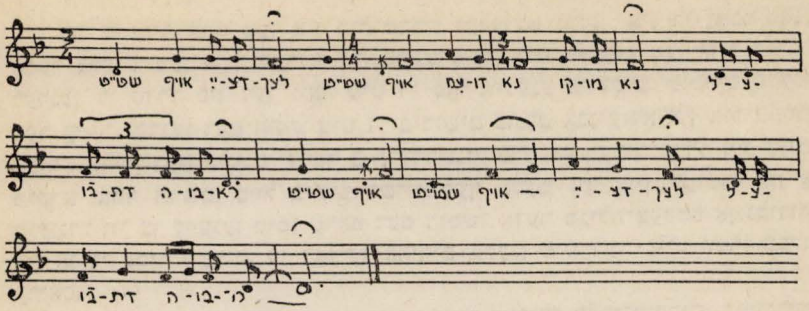

דער ניגון פֿון „שטייט אויף, יידעלעך...“

פֿאַרשיידענע בית־מדרש־טישן: „אוי, תנו רבנן... האָבן די רבנן געלערנט“, אַדער „אַרבעה אָבות נזיקין“; און די תהילים־זאָגערס פֿון זייער זײַט: „אַשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים...“, „מזמור לדוד“.

דאָס לערנען אין בית־מדרש

אָנקומען אין בית־מדרש אַרײַן לערנען פֿלעגן יינגלעך אין עלטער פֿון צוועלף־דרײַצן יאָר בערך, נאָך דעם ווי זיי האָבן דורכגעמאַכט אַ גמרא־חדר.

דאָס בית־מדרש איז געווען אָפֿן און פֿרײַ פֿאַר יעדערן. ווער עס האָט נאָר באַגערט צו לערנען איז געווען אַן אָנגעלייגטער גאָסט אין בית־מדרש. קיינער האָט ניט געפֿרעגט אויף קיינעמס יחוס און קענטעניש. קיין ספּעציעלער לערער, רבי, מלמד, משגיח, וואָס איז אַ ממונה איבערן לערנען איז אין בית־מדרש ניט געווען. יעדער איינער, וואָס האָט געלערנט אין בית־מדרש איז געווען זײַן אייגענער בעל־הבית, און געלערנט האָט מען דאָ מיט חשק און התמדה, יעדער איינער האָט זיך אַליין אונטערגעטריבן צום לערנען. די תורה־סביבה פֿון בית־מדרש האָט פֿועל געווען מען זאָל לערנען.

די געווינטלעכע חובֿשי־בית־מדרש פֿלעגן דאָרט פֿאַרברענגען פֿון אָרום נײַן אַ זייגער אין דער פֿרי ביז אָרום נײַן־צען אַ זייגער אין אָוונט מיט איבער־רײַסן אין מיטן צו גיין אַהיים עסן און זומערצײַט צו כאָפּן אַ שווים אין שטעטל־דיקן טײַך.

מתמידים, אַזוי אויך עלטערע יידן לומדים, וואָס זײַנען געווען פֿאַרנומען אַ גאַנצן טאָג מיט דאגות פֿרנסה פֿלעגן אויפֿשטיין פֿאַר טאָג און קומען אין בית־מדרש אַרײַן לערנען.

און געלערנט האָט אַ יינגל אין בית־מדרש פֿון זײַן אָנקומען אָהין ביז דער חתונה ווי אַ בחור, און נאָך דער חתונה ווי אַן אייִדעם אויף קעסט. שפּעטער, ווען ער איז שוין געווען אַ טאַטע פֿון קינדער און אַ פֿאַרנומענער אין זײַנע עסקים, פֿלעגט ער זיך אַרײַנכאָפּן אין בית־מדרש אַרײַן לערנען ווען נאָר ער האָט געהאָט אַ שטיקל פֿרײַע צײַט. בעסער געזאָגט: יעדער למדן פֿלעגט שוין קובֿע זײַן צײַט פֿאַר לערנען, ווי פֿאַרנומען ער זאָל ניט האָבן געווען.

על פּי רובֿ האָט מען אין בית־מדרש געלערנט גמרא. אין די נאָכמיטאָגן אָבער פֿלעגט מען אויך לערנען נך. פֿרײַטיק און שבת פֿלעגט מען אויך דורכ־לערנען די סדרה פֿון דער וואָך מיט די פֿאָרשיידענע פּירושים. לומדים פֿלעגן דער עיקר לערנען דעם חומש מיט די פּירושים פֿונעם אבן־עזרא און אור־החיים הקודש. אָחוץ דעם פֿלעגט יעדער בית־מדרשניק פֿרײַטיק מעַבֿיר־סדרה זײַן שנים מיקרא ואחד תרגום. טייל בית־מדרש־ינגלעך פֿלעגן זיך אויך לערנען פֿון אַ תּיקונדל ווי צו לייענען מיטן טראָפּ דעם חומש־ אָדער מגילה־טעקסט אָן נקודות און אָן די פּסקי־טעמים. די דאָזיקע בחורים פֿלעגן מיט דער צײַט ווערן בעל־קוראס.

עלטערע בחורים פֿלעגן אָחוץ גמרא אויך לערנען ספֿרי־פוסקים, באָזונדער די וואָס פֿלעגן זיך גרייטן צו קריגן אַ היתר־הוראה.

קיין געוואָלדיקער יחסן איז אַ בעל־הוראה בײַ אונדז אין בית־מדרש נישט געווען. אָדרבא, מען פֿלעגט קוקן אַ ביסל ביטולדיק אויף די וואָס פֿאַרלאָזן דאָס לערנען און גרייטן זיך צו הוראה און מאָכן דערמיט די תורה פֿאַר אַ קרדום לחפּור בה. קענען לערנען האָט געמיינט קענען פֿרײַ זיך באַוועגן און זײַן געניט אין גאַנץ שס. אויך אַ בעל־תּנך איז געווען זייער חשובֿ צווישן די בית־מדרשניקעס. פֿון דעסט ווענן איז יעדער בית־מדרש־ינגל געווען באַקאַנט מיטן שולחן־ערוך אורח חיים, על כל פּנים מיטן קיצור שולחן־ערוך. אַ ינגל וואָס פֿלעגט איבערגיין פֿונעם גמרא־חדר אין בית־מדרש אַרײַן פֿלעגט זיך אָפּזוכן אַ שותף צום לערנען. על פּי רובֿ איז דער שותף געווען זײַנס אַ חבֿר מיט וועמען ער איז אין דער זעלביקער צײַט אַרײַנגעקומען פֿון דעם חדר אין בית־מדרש אַרײַן.

אַזאַ שותף האָט זיך געפֿונען בן־גיל. די דאָזיקע בני־גיל זײַנען שוין געבליבן על פּי רובֿ חבֿרים נאמנים און געטרײַע גוטע ברידער אַזוי לאַנג ווי זיי האָבן געלערנט אין בית־מדרש, און גאַנץ אָפֿט אויפֿן גאַנצן לעבן, אויב דער גורל האָט זיי ניט צעשיידט.

די דאָזיקע צוויי שותפֿים פֿלעגן זיך מפֿלפֿל זײַן און געבן צו פֿאַרשטיין אײנער דעם אַנדערן די גמרא וואָס זיי האָבן געלערנט בשותפֿות. אויב עמעצער האָט קיין פֿאַסיקן שותף ניט געקענט קריגן, פֿלעגט ער לערנען אַליין. די עלטערע בחורים אין בית־מדרש האָבן על פּי רובֿ געלערנט יעדערער פֿאַר זיך אַליין.

אויב עמעצן פֿון די לערנערס (אָלע בית־מדרשניקעס האָבן זיך געוואָלן לערנערס) איז געווען עפּעס קשה פֿלעגט ער גיין פֿרעגן אַן עלטערן פֿון זיך, אָדער אַזאַ וואָס האָט געשמט אין בית־מדרש פֿאַר אַ וויסער (אַ באַשיידענער נאָמען פֿאַר אַ קענער אָדער למדן). אויב דעם וואָס מען האָט געפֿרעגט איז אויך געווען שוועך דער ענין, פֿלעגט ער זיך אָן שהיות ווענדן צו איינעם פֿון די באַווּסטע לומדים. גאַנץ אָפֿט פֿלעגן אַזוי אַרום אַרײַנגעמישט ווערן עטלעכע לומדים אין ענין. זיי פֿלעגן אין איינעם זיך מפֿלפֿל זײַן ביז די זאַך פֿלעגט ווערן קלאָר.

עס איז געווען אָנגענומען, אַז אויב עמעצער פֿון די נײַ אָנגעקומענע ינגלעך איז צוגעגאַנגען פֿרעגן עמעצן פֿון די עלטערע בחורים, און יענער האָט געזען אַז דאָס ינגל אַריינטירט זיך ניט אין דער סוגיא וואָס ער לערנט, פֿלעגט דער

עלטערער בחור דורכלערנען מיטן יינגל די גאַנצע סוגיא און דערנאָך אים לאָזן ווידער פֿרוון די אייגענע כּוחות.

פֿון צייט צו צייט פֿלעגט אַ נײַ אָנגעקומענער לכתּחילה צוגיין צו אַן עלטערן בחור און בעטן אָפּצולערנען מיט אים אַ בלאַט גמרא. אָפּזאָגן איז דאָ ניט געוויזן שייך.

פֿלעגן טאַקע טייל עלטערע בחורים, וואָס האָבן ניט געוואָלט צו פֿיל געשטערט ווערן אין זייער אייגענעם לערנען, אַרויסכאָפּן זיך אײַנציקווײַז פֿון בית־מדרש און איבערגיין אינעם נאָענטן נישאָטינער שטיבל, וווּ די צאָל לערנערס איז אין פֿאַרגלײַך מיטן בית־מדרש געווען אַ קליינע. מיט זיי פֿלעגן מיטוואָנדערן עטלעכע יינגערע בני־גיל, וואָס האָבן געדאַרפֿט אָנקומען נאָך הילף פֿון צייט צו צייט, וואָרעם בײַם לערנען פֿלעגן זיי זיך שוין קענען ארויסהעלפֿן מיט די מפֿרשים און הגהות בײַ אַ שוועך שטיקל רשי אָדער תּוספֿות.

אין בית־מדרש זײַנען אָבער שטענדיק געבליבן עטלעכע עלטערע בחורים צו וועמען די יינגערע זאָלן קענען אָנקומען נאָך הילף.

אויב אין בית־מדרש זײַנען געבליבן וויניק לומדים וועמען צו פֿרעגן פֿלעגט אַן עלטערער בחור ניט פֿאַרלאָזן דאָס בית־מדרש, וועלן יינגערע לערנער האָבן געלערנט. דאָס איז געווען אַ מין שטילער אָפּמאַך אין בית־מדרש, וואָס יעדערער האָט אָנגענומען פֿון זיך אַליין, און קיינער האָט דעם מינהג ניט געבראָכן, כאָטש מען האָט קיין מאָל ניט געריידט וועגן דעם.

עס זײַנען געווען אין בית־מדרש בחורים, וואָס האָבן זיך געמאַכט אַ מינהג לכתּחילה צונויפֿגענעמען עטלעכע יינגלעך און לערנען מיט זיי עטלעכע מאָל אין וואָך עטלעכע שעה אַ טאָג.

אין מיטן יינגלשע יאָרן אין בית־מדרש פֿלעגט זיך אַזוי נוהג זײַן אַ בית־מדרש־בחור מיטן נאָמען חיים־הערש, וואָס האָט געשמט אין שטעטל פֿאַר אַ למדן און מתמיד. פֿאַר זיך אַליין פֿלעגט חיים־הערש לערנען אין די פֿאַרטאָגן, אָדער אַרײַנזיצן שפּעט אין דער נאַכט אַרײַן. אַ גאַנצן טאָג אָבער פֿלעגט ער לערנען מיט די בית־מדרש־יינגלעך. דאָ מיט איין גרופּע, דאָ מיט אַ צווייטער. און לערנען פֿלעגט ער מיט די בית־מדרש־יינגלעך ניט נאָר גמרא, נאָר אויך תּנך.

ווען די בית־מדרש־יינגלעך פֿלעגן לערנען פֿאַר זיך פֿלעגט חיים־הערש אַרומגיין צווישן די טישן און אַרויסהעלפֿן דאָ איינעם דאָ אַ צווייטן. ער, חיים־הערש, פֿלעגט קיין מאָל ניט פֿאַרלאָזן דאָס בית־מדרש צו גיין לערנען פֿאַר זיך אין שטיבל אַרײַן. ער איז שטענדיק געווען גרייט ארויסצוהעלפֿן און געוואָלט מיט אַ געטרײַ אויג אויף די „שוואָכע שוויימערס" אינעם ים־התּלמוד. און אָזוי פֿלעגט חיים־הערש זאָגן: „כּדי אַ יינגל זאָל קענען אַליין שווימען אינעם ים־התּלמוד, דאַרפֿן אים פֿריִער צוגרייטן גוטע שווימערס און מאָכן געניט אין אַלע טיפֿע ערטער, און פֿון צייט צו צייט דאַרף מען אים געבן אַ שטופּ פֿאָרויס, ער זאָל קענען אַליין שווימען וויטער".

מיט זײַן שטענדיק גוטמוטיקן געלעכטער און חבֿרישער היימישקייט האָט

ער געקראָגן דעם צוטרוי פֿון די בית־מדרש־יינגלעך און קונה געווען זייער האַרץ, און אַלע האָבן אים ליב געהאַט אהבת־נפֿש.

באַזונדער פֿלעגט חיים־הערש מקרב זײַן די יינגלעך פֿון די פֿשוטע בעלי־מלאָכות און דאַרפֿסגייערס. די פּראָסטע טאַטעס פֿון די דאָזיקע יינגלעך, וואָס זייער אייניציקער נחת אינעם אָרעמען פֿאַרהאָרעוועטן לעבן זײַנען געווען זייערע קינדער אין בית־מדרש, האָבן חיים־הערשן פֿאַרגעטערט און געווינטשן אים דאָס אייביקע לעבן.

אַ בעל־מסביר איז חיים־הערש געווען אַן אויסטערלישער. דעם שווערסטן ענין פֿלעגט ער מאַכן פֿשוט און קלאָר, אַז די תלמידים זײַנע פֿלעגן ממש אונטער־שפּרינגען פֿאַר שימחה.

זײַן דרך אין לערנען איז געווען אַ פֿשוטער און גלײַכער. ער פֿלעגט זיך קיין מאָל ניט אַרײַנלאָזן אין פּילפּול און פֿשטלעך, וואָס פֿאַרדרייען נאָר דעם קאָפּ, ווי ער פֿלעגט זיך אויסדריקן. אַז עס פֿלעגט אויפֿקומען אַ שווערער ענין אין בית־מדרש אין וועלכן אַ סך לומדים זײַנען געווען פֿאַרמישט און טייל פֿלעגן אַנ־הייבן בויען פֿשטלעך, פֿלעגט חיים־הערש ערשט אַרויסווײַזן זײַן בקיאות און חריפֿות. ממש מיט אַ מאָל מיט דער האַנט פֿלעגט ער צעלייגן אַלע קרומע איפּכא־מסתּבֿראדיקע סבֿרות און פֿשטלעך און דערקלערן דעם ענין על פּי פּראָסטן פֿשט. די בית־מדרשניקעס פֿלעגן אים טאַקע רופֿן פֿשטן.

„יעך גיי גלײַך — פֿלעגט חיים־הערש זאָגן — כ׳האָב פֿײַנט דרײַדלעך״. צו זײַנע תלמידים פֿלעגט ער זאָגן: „אַן ענין דאַרף מען תּופֿס זײַן פּראָסט, אַן קונצן און ניט שלעפּן די קי אויפֿן בוידעם. דער עיקר טאָר מען זיך אַליין ניט נאַרן. מען דאַרף זײַן זיכער, אַז מען פֿאַרשטייט דעם ענין גוט און אַלץ איז קלאָר. קענען לערנען, הייסט קענען לערנען פֿאַר זיך אַליין. לכתחילה דאַרף מען לערנען אַ סך צו קריגן ענינטשאַפֿט. לעולם ילמוד אדם ואחר כך יהגה — זאָגט רבֿא. צו עמקות קומט מען שפּעטער. בקיאות קומט קודם כל, וואָרעם „סיני עדיף״. אַן בקיאות איז חריפֿות אַן אויסגעבלאָזן איי, אַ מין ביצה שלא נולדה ביום־טוב. סתּם געשפּאָלטן האָר אין דער וועלט אַרײַן״.

חיים־הערשס שטענדיקע מימרא צו די תלמידים זײַנע, אַדער ווי ער פֿלעגט זיי רופֿן די „פּרחי־כהונה״, איז געווען: „חוסר הבֿנה — חוסר הסברה״. און פֿאַרטיטשן פֿלעגט חיים־הערש דעם מאמר אַזוי: „אַז מען פֿאַרשטייט אַליין אַן ענין גרינטלעך, קען מען אים יענעם געבן צו פֿאַרשטיין און מאַכן פֿשוט. דער כּוח פֿון הסברה ליגט אין הבֿנה תּחילה״. מיט יאָרן שפּעטער האָב איך געהערט פֿון „מוסרניקעס״ נאַכזאָגן דעם זעלבן מאמר פֿון ר׳ ישׂראל סאַלאַנטערס וועגן, דעם גרינדער פֿון די מוסר־ישיבֿות. אַזוי ווי איך האָב אַבער דעם זעלבן מאמר — אַ ביסעלע מיט אַנדערע ווערטער — געהערט פֿון מײַן רבין יאַנקלע מאַטעלעס ז״ל לייגט זיך אויפֿן שכל, אַז דער מאמר איז געווען באַווײַסט אין אַלע מקומות של תּורה און איז איבערגעגאַנגען בירושה ווי אַ טייל פֿון דער תּורת־חינוך שבעל פּה. (זען דאָס קאַפּיטל „דאָס גמרא־חדר״). נאָך אַ ווערטל איז געווען באַרימט אין בית־מדרש, און די יינגלעך, חיים־הערשס תלמידים, פֿלעגן עס נאַכזאָגן בלשון הלצה:

„מרגלא בפֿומיה דחיים־הערש: אַשרי יושבֿי בֿיתך". די מעשׂה איז געווען אַזאַ: פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט חיים־הערש נעלם ווערן פֿון בית־מדרש אויף עטלעכע טעג. ער פֿלעגט דעמאָלט אַוועקפֿאָרן קיין זאַמאָשטש אָדער טאָמאַשאָוו (דער־בײַיקע גרעסערע שטעט) אײַנצוקויפֿן סחורה פֿאַרן קרעמל פֿון זײַנע עלטערן. אַז עמעצער פֿלעגט אים פֿרעגן ווען ער איז צוריקגעקומען: „חיים־הערש, וואָס הערט זיך אויף דער וועלט?" פֿלעגט חיים־הערש ענטפֿערן: „אַשרי יושבֿי בֿיתך. דאָס בעסטע אָרט איז אין בית־מדרש".

אין בית־מדרש האָט געגאָלטן דער כּלל: יעדער בית־מדרשניק האָט זיך אַליין אויסגעקליבן וואָסער גמרא ער האָט געוואָלט לערנען. דער מינהג אָבער איז געווען, אַז יעדער נײַ אָנגעקומענער אין בית־מדרש אַרײַן פֿלעגט אָנהייבן מיט די קלענערע מסכתּות פֿון זרעים און מועד, אָדער אַזעלכע ווו ס׳געפֿינען זיך אַ סך אַגדתּות, ווי למשל: ברכות, מגילה, חגיגה, מועד קטן, תּענית וכדומה. שפּע־טער פֿלעגט ער איבערגיין צו די קלענערע מסכתּות פֿון נשים, ווי: גטין, קדושין און דערנאָך צו כּתובות, וואָס מען האָט גערופֿן אין בית־מדרש קליין שס. נאָך דעם פֿלעגט ער שוין אָנהייבן לערנען אויך גרעסערע און שווערערע גמרות, ווי די דרײַ בבֿאס, סנהדרין, יבֿמות, חולין און בינו לבינו, ווי אַ צוגאָב, דורכלערנען עטלעכע קלענערע מסכתּות, ווי: סוכּה, יומא, עבֿודה זרה, סוטה. די לומדים פֿלעגן לערנען בײַ דער מדרגה: שבת, ערובֿין, פּסחים, מנחות, נדרים מיטן רן, בכורות מיטן רי״ט אלגזי. אַ גאַנץ גרויסער טייל פֿון די בית־מדרשניקעס וואָס האָבן זיך גענומען שנײַדן אויף לומדים פֿלעגן לערנען שס לויטן סדר: אָנהייבן מיט ברכות און פֿאַרענדיקן מיט בכורות. געווען אין בית־מדרש אַזעלכע לומדים — אמת געציילטע — וואָס פֿלעגן דורכלערנען שס יעדער יאָר לערנענדיק זיבן בלעטלעך גמרא אַ טאָג.

אין דער התחלה האָט יעדער בית־מדרש־ייִנגל געלערנט בלויז פשוטע גמרא, דאָס האָט געהייסן לערנען דעם גמרא־טעקסט בלויז מיטן פּירוש רשי. ביסלעכווײַז פֿלעגט אַזאַ ייִנגל זיך צוגעוויינען לערנען פֿון צײַט צו צײַט אויך אַ שטיקל תּוספֿות, און אַלע מאָל מער. די עלטערע בחורים האָבן געלערנט על פּי רובֿ גמרא מיט תּוס־פֿות, וואָס האָט שוין ממילא געמיינט באַנוצן זיך מיט אַלע אַנדערע מפֿרשים ווי דעם מהרשל, מהרשאָ, מהרם, די פֿאַרשיידענע הגהות וכדומה.

אַ סך פֿון די עלטערע בחורים פֿלעגן אויך לערנען תּנך מיט די פֿאַרשיידענע מפֿרשים, דער עיקר מיטן מצודות. פֿאַרן גמרא לערנען זײַנען געווען אָנגענומען אין בית־מדרש עטלעכע ניגונים. באַזונדער אינטערעסאַנט איז דער ניגון באַ־קאַנט אונטערן נאָמען: די קשיא. דעם ניגון פֿלעגט אַ בית־מדרש־בחור זיך צו־זינגען אָדער אונטערברומען, ווען ער האָט זיך פֿאַרטיפֿט אין אַן ענין און שטאַרק מעיין געווען אין דעם. דער דאָזיקער ניגון פֿאַרענדיקט זיך מיט אַ פֿריילעכן צוזינג, וואָס דריקט אויס דעם תּענוג רוחני, די שׂימחה של תּורה, וואָס דער לערנער לעבט איבער, ווען דער ענין ווערט אים קלאָר און פֿאַרשטענדלעך. פֿאַר דעם דאָזיקן פֿריילעכן צוזינג פֿלעגט געוויינטלעך קומען אַ פֿריילעכער אויסגעשרײַ אויך מיט אַ ניגון: „בלײַבט דאָך דער מהרשאָ [אָדער אַן אַנדער מפֿרש] טאַקע

ניגון פֿון דער „קשיא"

געראטן!" אויך פֿאַרן תנך לערנען זײַנען געווען אַנגענומען עטלעכע ניגונים. די ניגונים וואָס זײַנען אַנגענומען אין בית־מדרש סײַ פֿאַרן לערנען, סײַ פֿאַרן דאַוונען האָבן זיך געוויסן סיני־ניגונים, וואָס האָט געמיינט, אַז זיי זײַנען אי־בערגעגאַנגען פֿון דור צו דור על פּי מסורה. מיט אַזעלכע סיני־ניגונים פֿלעגן אויך די בית־מדרשניקעס אויסזינגען צווישן אײַן סוגיא און דער צווייטער פֿאַר־שיידענע פּסוקים פֿון תנך און מאמרי־חז"ל. עפּ"י רובֿ זײַנען די דאָזיקע פּסוקים און מאמרים אויסגעזונגען געווארן אין אַריגינאַל צוזאַמען מיט אַ ייִדישער אויס־רעדענישׂ.

ניגון פֿון תנך לערנען אין בית־מדרש

לדוגמא וועל איך דאָ ברענגען עטלעכע געזאַנגען וואָס זײַנען געווען שטאַרק געווויגט אינעם מויל פֿון די בית־מדרשניקעס. עפּ"י רובֿ פֿלעגן די דאָזיקע גע־זאַנגען געהערט ווערן אין די נאָכמיטאָגן, ווען די בית־מדרש־בחורים זײַנען

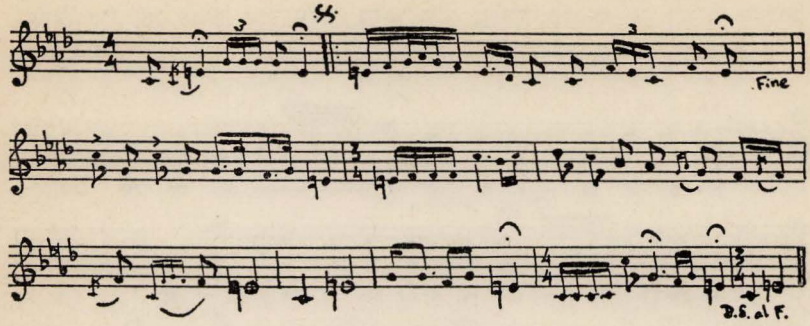

גמרא־ניגון אין בית־מדרש

געווען מיט זיך אַליין און קיין מתפּללים זענען אין דער צייט אין בית־מדרש ניט געווען. פּלוצעם איין בית־מדרש־בחור זיך צעזינגען אַזוי אין מיטן לערנען: „אם אין אני לי, מי לי, וכשאני לעצמי מה אני, ואם לא עכשו אימתי? אימתי, אימתי? אַז איך אַליין ניט, ווער זשע? און אַז איך אַליין, איז וואָס זשע? און אַז איך פֿאַר זיך, וואָס בין איך, וואָס בין איך, איך פֿאַר זיך? און אויב ניט איצטער, ווען זשע דען? און אַז איך אַליין ניט, ווער זשע דען? און אַז איך פֿאַר זיך, איז וואָס זשע דען, וואָס זשע דען?“

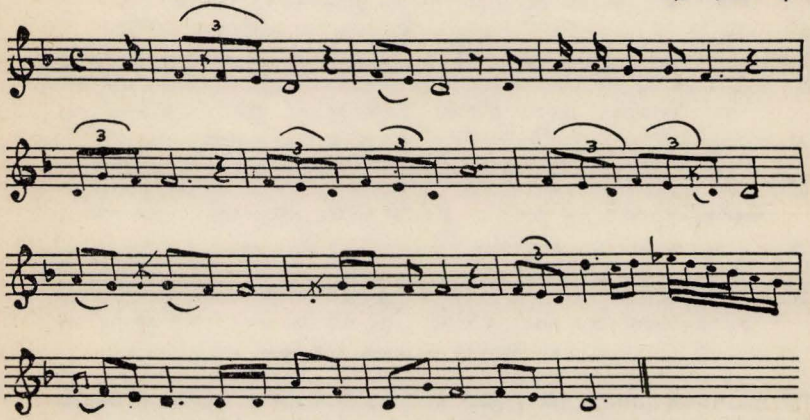

ניגון פֿון משניות לערנען אין בית־מדרש

פּלוצעם אַ צווייטער בית־מדרשניק אַנהייבן אַזוי: „עקביא בן מהללאל אומר: הסתכל בשלושה דברים ואין אתה בא לידי עברה. דע מאין באת ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון. דע מאין באת מטפה סרוחה; ולאן אתה הולך — למקום עפר וואָלט נישקשה געווען, רמה וואָלט נישקשה געווען, איז דאָך אַבער רמה־עפר, עפר־רמה, רמה־עפר, און דערצו ותולעה; ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון, לפני מלך וואָלט נישקשה געווען, לפני מלכי וואָלט נישקשה

געווען איז דאָך אָבער מלך־מלכי, מלכי־המלכים, און דערצו הקדוש־ברוך־הוא".

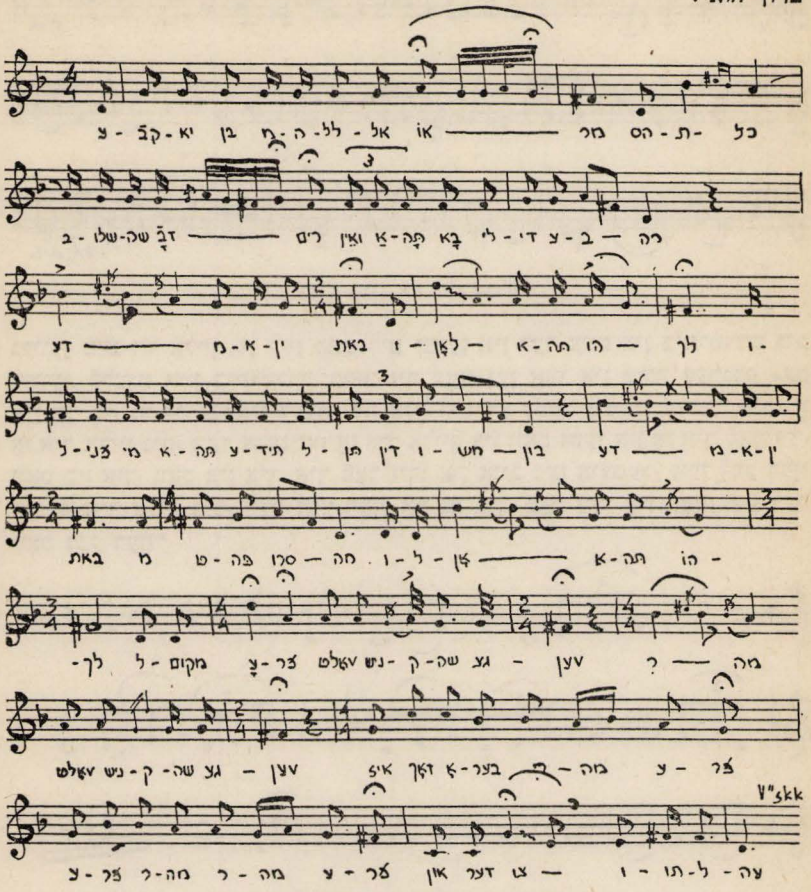

ניגון פון „עקביא בן מהללאל..."

פלעגט אַ דריטער בית־מדרש־בחור ארײַנפאַלן און אַנהייבן אויסזינגען פון אַן אַנדערן עק בית־מדרש: „הראני ד' חסדך, חסדך, וישעך תתן לנו, קומה, קומה, עזרתה לנו ופדנו למען הסדך. אוי געוואַלט, אוי געוואַלט, אוי געוואַלט, אוי געוואַלט, אוי געוואַלט, רבונו של עולם, דו זעסט דאָך אַליין, כי שחה לארץ נפשנו, דבקה לעפר בטננו, קומה, קומה, עזרתה לנו ופדנו למען חסדך".

פלעגט אַן אַנדערער ארײַנפאַלן אין מיטן מיט דעם באַרימטן „ברוך הוא אלוהינו שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים", וואָס איז געזונגען געוואָרן בײַ יעדער שׂימחה של מיצווה בײַ יידן, אָדער בײַ די שלוש סעודותן שבת פאַר נאַכט אין די שטיבלעך.

ניגון פֿון „הראני ד׳ חסדך...״.

באַלד פֿלעגט שוין דאָס גאַנצע בית־מדרש זינגען: „אויבֿיו, אויבֿיו אלבֿיש בושת ועליו יציץ נזרו, וקרני רשעים אגדע, תרוממנה קרנות צדיק״. (בכלל איז דער גרעסטער רוב פֿון די חֲאָפֿולערע פּסוקים און מאמרי־חזל, וואָס ווערן הײַנט געזונגען, דער עיקר דורך די חלוצים, געווען אַ מאָל בית־מדרש־געזאַנגען.)

ניגון פֿון „אויבֿיו אלבֿיש בושת...״.

פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגן צוקומען אין בית־מדרש אַרײַן אײַדעמלעך אויף קעסט פֿון די ליטווישע מוסר־ישיבֿות און זיי פֿלעגן אַרײַנברענגען נײַע מוסר־געזאַנגען, וואָס די אַרטיקע בית־מדרש־בחורים האָבן מיט דער צײַט איבערגענומען און נאָכגעזונגען, ווי למשל: „אוי לו לאדם שפגע בו, שפגע בו ערוד, ואוי לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא. מכאן אמרו: אין הערוד, אין הערוד ממית, אין הערוד, הערוד ממית, אלא החטא ממית״. דערנאָך פֿלעגט אַזאָ מוסרניק צעוויגן

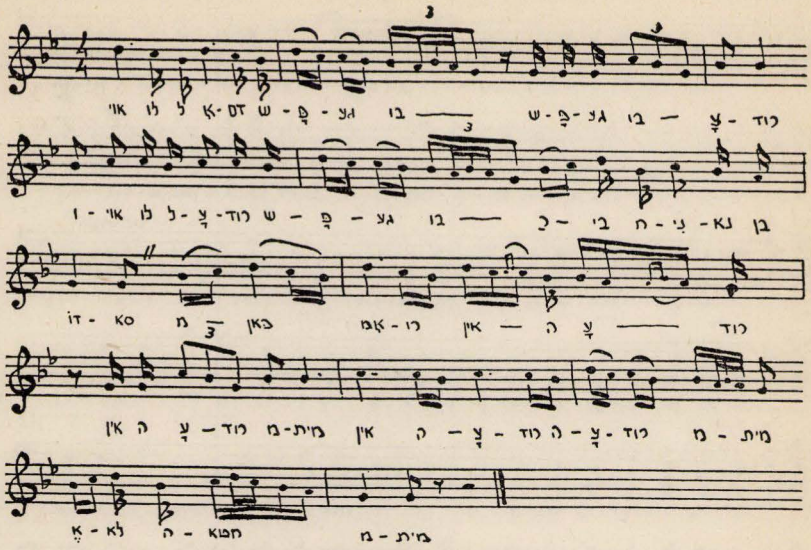

ניגון פֿון „אוי לו לאדם...“

זיך און אַנהייבן: מה יתרון לאדם בכל עמלו, שיעמול תחת השמש — וואָס זשע האָט דען, האָט דען דער מענטש פֿון זײַן גאַנצער מי און אַרבעט, וואָס ער מיט זיך אונטער דער זון. תחת השמש אין יתרון, אין יתרון, אבל למעלה, למעלה מן השמש, אַבער דאָרטן למעלה מן השמש יש יתרון“.

צעווואָרעמט זיך אַזוי אין דיבֿרי־מוסר פֿלעגט דער מוסרניק זיך אויפֿשטעלן, אַרויסגיין פֿון הינטערן טיש און נעמען שפּאַצירן אַהין און צוריק אין בית־מדרש און צעזינגען זיך: „אדם יסודו מעפר, וסופו לעפר, אוי, אוי, אוי... וואָס איז דען

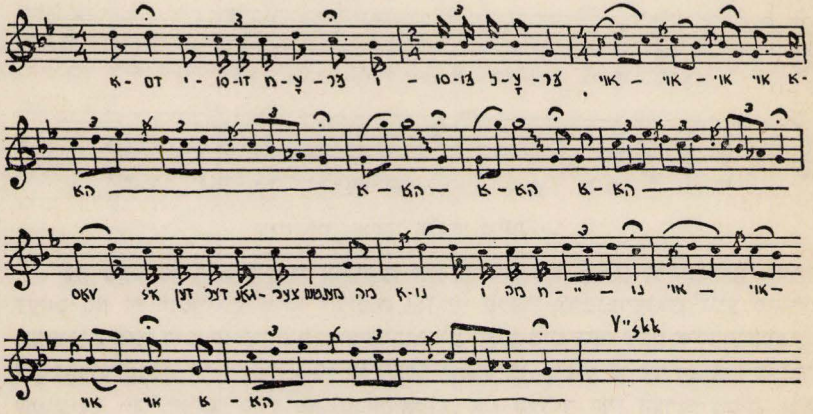

ניגון פֿון „אדם יסודו מעפר...“

דער גאַנצער מענטש? מה אנו ומה חיינו? אוי, אוי, אוי... וועך קען זיך דען באַהאַלטן פֿון דיר? אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח? אם אסק שמים שם אתה, ואציעה שאול הנך, אשא כנפי־שחר, גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך, אוי, אוי, אוי..."

קיין גרויס חברשאַפֿט האָט ניט געהערשט צווישן די אַרטיקע בית־מדרש־ניקעס און די ליטווישע מוסרניקעס, וואָס האָבן אַ מאָל פֿאַרבלאַנדזשעט צו אונדז. די אימה און מרה שחורה, וואָס האָט געווייט פֿון דעם מוסר זאָגן זייערן איז געווען פֿרעמד אונדזער חסידישן שטייגער און האָט דעריבער אַפּגעשטויסן פֿון זיך.

פֿאַרווילונגען און שפּילן אין בית־מדרש און אין חסידים־שטיבל

אויסער די לערנערס זיצנען געווען שטענדיקע בית־מדרשניקעס, די יינגלעך פֿון דער אַזוי גערופֿענער באַסע־קאַמאַנדע. דאָס זיצנען מערסטנס געווען יינגלעך פֿון יידן דאַרפֿסגייערס, בעלי־מלאָכות און סתם אַרעמע־לײַט. די דאָזיקע יינגלעך האָבן געהערט צו די וואָס האָבן אין חדר ניט געוואָלט לערנען, און די מלמדים זייערע האָבן קוים באַווען אַרײַנצוקלאַפּן זיי אין קאָפּ אַרײַן די עיבֿרי אין סידור. איז ביז מען האָט זיי באַשטאַט ערגעץ בײַ אַ בעל־מלאָכה, אַדער ביז וואָנען די טאַטעס זייערע פֿלעגן זיי אַנהייבן מיטנעמען אין די דערפֿער אַרײַן, זיצנען די דאָזיקע יינגלעך געווען בית־מדרשניקעס און צונויפֿגעשטעלט די באַסע־קאַמאַנדע, אַדער בית־מדרש־לאָבוסעס. מען פֿלעגט די דאָזיקע יינגלעך אויך רופֿן דופֿניק־שפּילערס, וואָרעם די באַליבטסטע און צום מערסטן פּאָפּולערע שפּיל בײַ דער באַסע־קאַ־מאַנדע איז געווען די שפּיל אין דופֿניק, אַדער פּעטשעלעך, ווי מען פֿלעגט די דאָזיקע שפּיל רופֿן אין וואָלין און אין ליטע.

זייער פֿלאַץ אין בית־מדרש איז געווען אַרום אויוון און הינטערן אויוון. אין די נאַכמיטאָגן און אין די אָוונטן נאָך מינחה־מעריב פֿלעגט די באַסע־קאַ־מאַנדע שפּילן אַרום אויוון אין יאָגעלעך און אין באַהעלטעניש. הינטערן אויוון פֿלעגן אַנדערע שפּילן אין קאָרטן און אין פּעטשעלעך. ווינטערצײַט פֿלעגן זיי דעם גרעסטן טייל פֿון טאָג פֿאַרברענגען אויף דער גליטש, וואָס זיי פֿלעגן אויסרײַבן אויפֿן פֿאַרפֿרוירענעם שטעטלדיקן טײַכל; פֿון דאָרט פֿלעגן זיי אַרײַנקומען אין בית־מדרש אַרײַן זיך אַנווארעמען און דאָ פֿאַרנעמען זיך הינטערן אויוון מיט זייערע שפּילערײַען. די דאָזיקע יינגלעך זיצנען דערפֿאַר געווען די שטענדיקע צוהערערס פֿון די פֿאַרשיידענע מעשׂיות־דערציילערס, וואָס פֿלעגן זיך וואָרעמען אַרום אויוון.

צווישן די לערנערס און דער באַסע־קאַמאַנדע איז קיין גרויס ליבשאַפֿט ניט געווען. די לערנערס פֿלעגן קוקן מיט ביטול און רחמנות אויף דער באַסע־קאַ־מאַנדע, און זי, די באַסע־קאַמאַנדע פֿון איר זײַט, פֿלעגט אַרויסרעדן דאָס וואָרט לערנערס, אַדער בלשון חוזק לעלערס, מיט אַזוי פֿיל גאַל, אַז עס האָט אַזש גע־גרענעצט זיך מיט אַפֿענער שׂינאה. ס׳איז געווען די מחיצה צווישן תּלמיד־חכם און עם־הארץ, וואָס האָט צעטיילט די צוויי מחנות בית־מדרשניקעס. די דאָזיקע

מחיצה האָט גאָרניט געהאָט צו טאָן מיט וועלכער עס איז צעטיילונג צווישן אָרעם און רײַך, וואָרעם צווישן די לערנערס זײַנען געווען געווען קינדער פֿון דאָרפֿס־גייערס, בעלי־מלאָכות און סתם אָרעמע־לײַט. אָזוי האָבן זיך געפֿונען צווישן דער באָסע־קאָמאָנדע אויך קינדער פֿון פֿאָרמעגלעכע עלטערן.

פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט די באָסע־קאָמאָנדע מאַכן אָנפֿאַלן אויף די לערנערס און דערגיין זיי די יאָרן, שלאָגן און פֿאַטשן אויף וואָס די וועלט שטייט. אָ שרעק פֿלעגט אָנפֿאַלן דעמאָלט אויף די יינגערע לערנערס. דאָס פֿלעגט אָזוי לאַנג געדויערן ביז עמעצער פֿון די עלטערע בית־מדרש־בחורים פֿלעגט אָנגורטן זײַנע לענדן און מקיים פסק זײַן דעם אָנפֿירער פֿון דער באָסע־קאָמאָנדע, און די חבֿרה פּעטשע־לעך־שפּילערס פֿלעגן זיך צוריקציען צום אויוון און אײַנשטילן זיך. אין „שלום־צײַט" פֿלעגט גאָנץ אָפֿט די מחיצה צווישן די צוויי צדדים אָוועקפֿאַלן און די צוויי מחנות פֿלעגן ווערן איינס.

אין בית־מדרש זײַנען אויך געווען אָזעלכע יינגלעך, וואָס האָבן געהערט צו ביידע צדדים. מערסטן טייל פֿלעגן די דאָזיקע יינגלעך טאָקע קאָמאָנדעווען און אָרומשטיפֿן צוזאַמען מיט די וויסע חבֿרהניקעס, אָבער זיי פֿלעגן פֿון צײַט צו צײַט עפּענען אָ גמרא און פֿרוון לערנען אויך. די דאָזיקע יינגלעך זײַנען עס געווען די פֿאָרמיטלערס צווישן די לערנערס און דער קאָמאָנדע. דורך זיי פֿלעגן גאָנץ אָפֿט די יינגערע בית־מדרשניקעס, די לערנערס, ווערן אָרײַנגעצויגן אין די שפּילן פֿון די וויסע חבֿרהניקעס. די שפּילן פֿלעגן דעמאָלט פֿאָרקומען שוין אין מיטן בית־מדרש אָרום באָלעמער. דאָס פֿלעגט פֿאָרקומען על פּי רובּ אין די ווינטערדיקע שבת־נאָכמיטאָגן, אָדער אין די נאָכמיטאָגן פֿון די יום־טובֿ־טעג.

אין די שבת־נאָכמיטאָגן פֿלעגט די שטעטלדיקע יוגנט שפּאַצירן הין־טערן שטעטל אויף די קריניצע־בערג (די בערג טראָגן דעם נאָמען דערפֿאַר, וואָס פֿונעם צופֿוסנס פֿון די בערג קוועלט אָרויס אָ קלאָר קרישטאָל ריין וואָסערל וואָס שאָפֿט אָ לויטער דורכזיכטיקע קריניצע און פֿליסנדיק ווײַטער גיסט זי זיך אָרײַן אינעם שטעטלדיקן טײַך אָרײַן), אָדער אויף די לאָנקעס פֿון אָרום דעם שטעטל. אָנדערע פֿלעגן זאָמלען זיך גרופּעסווײַז אין די סעדער, וואָס יידישע סאָדאָווניקעס פֿלעגן אָפּדינגען בײַ די פּויערים אָדער בײַם פּריץ אויף אָ גאָנצן זומער. אָנדערע פֿלעגן אָפֿילו פֿאָרגיין אין זייער שפּאַציר אין די זומערדיקע שבתים ביז צום סאָנאָוווע וואָלד, וואָס האָט זיך געפֿונען צו מערב פֿון שטעטל.

די שפּילן אין בית־מדרש זײַנען באָשטאָנען אין פֿאָרמעסטונגען פֿון פֿאָרלעך, ווער ווען וועמען אָוועקלייגן אויף ביידע לאָפּאַטקעס. דאָס האָט מען גערופֿן באָרען זיך. אָנדערע יינגלעך פֿלעגן קלעטערן אויף די זײַלן פֿון אָרום באָלעמער, אָדער אָנהענגען זיך מיט די הענט אויף די בעליקעס פֿונעם בית־מדרש־שטשיל (סופֿיט) און אָזוי דורכגיין די לענג פֿון בית־מדרש. אָנדערע פֿלעגן ווײַזן אָ קונץ און אָנהענגען זיך מיט די פֿיס בעליק און אָנכאָפּן זיך מיט די הענט אינעם בעליק און לאָזן הענגען די פֿיס אין דער לופֿט. אָזוי פֿלעגט אָזאָ קונצן־מאַכער

כסדר איבערבײַטן זײַן לאַגע: דאָ אָנכאַפּן זיך מיט די הענט אינעם בעליק און דאָ מיט די פֿיס. אַנדערע ייִנגלעך פֿלעגן זיך פֿאַרמעסטן און שפּרינגען פֿון איין טיש צום אַנדערן אָדער איבער זיי, אָדער איבער די בענק, אָנשפּאַרנדיק זיך דערבײַ מיט די הענט אָן דער פּאָרענטשע. אַזוי פֿלעגט מען אויך זיך פֿאַרמעסטן ווער עס קען בעסער איבערקערן זיך קאָזשעליק אין דער לופֿטן אָנשפּאַרנדיק זיך מיט די הענט אָדער מיטן קאָפּ אין דער פּאָדלאָגע, און דערנאָך אַרומשפּאַצירן אויף די הענט מיט די פֿיס אין דער הייך. מען פֿלעגט אויך אָנשפּאַרן די הענט אויף די טישן אין בית־מדרש און אַזוי מיט אויסגעשטרעקטע הענט און אויסגעצויגענע פֿיס צונויפֿגענומענערהייט זיך אָפּרײַסן פֿונעם באָדן און אַרויפֿצִיען זיך אין דער הייך. געבליבן הענגען אין דער לופֿטן צווישן צוויי טישן פֿלעגט מען זיך הוידען אַזוי מיט אַן אָנגעשטײַפֿטן קערפּער אַהין און צוריק ווי אויף אַ הוידלקע. אין די דאָזיקע פֿאַרמעסטונגען זײַנען די לערנערס געווען ניט קיין קלענערע בריות פֿון די ווײַסע חבֿרהניקעס.

אַחוץ די דערמאָנטע נאָכמיטאָגן זײַנען אויך געווען נעכט ווען מען פֿלעגט זיך מער פֿאַרנעמען מיט שפּילן און ווײַזן קונצן ווי מיט לערנען.

אַהער געהערן די אַזוי גערופֿענע מישמור־נעכט. אַזעלכע מישמורים פֿלעגן געפּראַוועט ווערן פֿון צײַט צו צײַט אין די דאָנערשטיקדיקע בײַנאַכטן. ווען די בית־מדרשניקעס פֿלעגן זיך צונויפֿרעדן אויף צו זײַן אַ מישמור איז שוין געווען ליהודים. געהייסן האָט עס כלומרשט וואַך זײַן אַ גאַנצע נאַכט צו לערנען, און אין אַ געוויסער מאָס איז עס טאַקע געווען אמת אויך; פֿאַקטיש אָבער, האָט מען אין אַזאַ נאַכט מער זיך פֿאַרנומען מיט שפּילערײַען און ווײַזן קונצן ווי מיט לער־נען. ווען מען פֿלעגט ווערן הונגעריק, פֿלעגט מען זיך צונויפֿלייגן צו גראָשנס און צו צווייערס און שיקן עטלעכע בית־מדרשניקעס צו אַ בעקער קויפֿן פֿרישע פּלעצ־לעך און בייגל. דערנאָך פֿלעגט מען פּראַווען בשותּפֿות אַ סעודה. פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט עמעצער פֿון די בית־מדרשניקעס כאַפּן אַ דרימל אויף די האַרטע בענק און דערנאָך ווײַטער זיך נעמען צום לערנען, אָדער צו מאַכן קונצן.

אין אַזעלכע מישמור־נעכט פֿלעגן אויך די שאָכשפּילערס קנייטשן די שטערנס און צוזינגען זיך אַרום די שאָכברעטלעך אויפֿן לאַנגן טיש, וואָס לעבן אויוון, און צוקוקערס פֿלעגן זיך אַרומשטעלן אין אַ רעדל און געבן עצות און חכמהנען זיך: „אײַ, ביסטו אַ יאָלד, אַן אמתער יאָקל בן פֿלעקל". „קענסט שפּילן אין שטעקעלעך, נישט אין שאָך". „מעגסט שוין שפּילן פֿידל". די אַלע ווערטלעך פֿלעגן גיין אויפֿן חשבון פֿון פֿאַרשפּילער. פֿאַרקערט, דעם געווינער פֿלעגט מען צוגעבן מוט: „רײַב אים אַרײַן אַ פּסוק מיט אַ מדרש", „ווײַז אים ווי אַזוי מען שפּילט שאָך". אויב עמעצער פֿון די זײַטיקע אונטערזאָגערס פֿלעגט עצהנען איינעם פֿון די שפּילערס און יענעם איז דער גאַנג ניט געפֿעלן, פֿלעגט ער אים ענטפֿערן: „שלאָף זיך אויס, וועסטו האָבן אַ לויטערן קאָפּ", אָדער: „מאַך זיך אַרײַן די נאָז, וועסטו האָבן אַ גלאַטיק פּנים", אָדער „מה הועילו חכמים בתּקנתּם, וואָס זשע האָסטו מתקן געווען מיט דעם גאַנג?" „אַ וואַזשנער איפֿעסקאָפּ" (אַ שאַרפֿער מוח — בלשון חוזק).

אין בית־מדרש פֿלעגט מען אויך שפּילן אין שאָך אין די חנוכּה־נעכט, ווי אויך אין דער נאָכט פֿון ניטל. אין די חסידים־שטיבלעך פֿלעגט מען שפּילן שאָך אויך סתּם אַזוי אין אַ מיטוואָך, ווען ס׳האָט זיך ניט געלערנט.

זיצנען טאָקע געווען בײַ אונדז אין שטעטל אַ סך גוטע שאָכשפּילערס, וואָס האָבן געקראָגן ידיעות און חכמת שאָך—מאָט אין בית־מדרש און אין די שטיבלעך. די פֿיגורן פֿונעם שאָך פֿלעגן די בית־מדרש־ינגלעך אַליין אויסשניצן פֿון האָלץ און אָפּפֿאַרבן זיי נאָך דעם אויף גלעזל און שוואַרץ. אויך די שאָכברעטלעך פֿלעגן די בית־מדרשניקעס אַליין צוגרייטן.

וווינקסטנס איין מאָל אין יאָר פֿלעגט מען אין בית־מדרש צוגרייטן אַ טעאַטער־שפּיל. די עפֿנטלעכע פֿאַרשטעלונגען פֿלעגן פֿאַרקומען אין דער ווינטער־שער שול, וואָס איז געווען צוגעבויט צו דער גרויסער שטעטלדיקער שול. צו אַזאַ פֿאַרשטעלונג פֿלעגט קומען דאָס גאַנצע שטעטל ממש, קינד און קייט. נאָך דער פֿאַרשטעלונג פֿלעגט מען וואָכן שפּעטער רעדן און זאָגן מבֿינות וועגן דער אויפֿפֿירונג פֿון דער שפּיל, פֿאַרגלײַכנדיק די שפּילערס פֿון געוועזענעם יאָר מיט די שפּילערס פֿון די פֿריִערדיקע יאָרן. די פֿאַרשטעלונג פֿלעגט פֿאַרקומען פֿאַר פּסח און די הכנסה פֿלעגט גיין אויף מעות־חיטין.

פֿאַרשטעלן פֿלעגט מען געווינטלעך די באַרימטע פֿאַלקסשפּילן: מכירת־יוסף, דוד און גלית, אָדער אָחשוורוש־שפּיל. פֿון נאָך חנוכּה אָן, ווען עס פֿלעגן זיך געווינטלעך אָנהייבן די רעפּעטיציעס אין בית־מדרש פֿלעגט שוין גאַנץ שטעטל נעמען זינגען די לידער און געזאַנגען פֿון דער שפּיל, וואָס ווערט אינעם גע־וועבענעם יאָר געגרייט. אַלע האָבן שוין געקענט די לידער און ניגונים אויף אויסנווייניק. די בעלי־מלאָכות מיט די פֿועלים פֿלעגן זינגען די לידער בײַ דער אַרבעט און די בעל־הביתטעס בײַם פֿאַרען זיך אין שטוב, אָדער בײַם פֿליקן פֿעדערן, שטריקן זאָקן און הענטשקעס אין די לאַנגעווינטערדיקע אָוונטן.

אַנטייל נעמען אין די שפּילן פֿלעגן סײַ די לערנערס און סײַ די ווײַסע חבֿרהניקעס פֿון דער קאָמאַנדע. דעמאָלט פֿלעגט אָפּגעווויסט ווערן יעדער צווישן־שייד צווישן די צוויי מחנות בית־מדרשניקעס. מיט די ראָלעס פֿלעגט מען זיך אײַנטיילן לויט די פֿעיקייטן.

אַזוי ווי די דערוואַקסענע בעלי־מלאָכות האָבן אויך געהאַט זייער אייגענע חבֿרה שפּילערס, וואָס פֿלעגן פֿורים אַרומגיין אין די הײַזער פֿון בכבֿודיקע בעלי־בתּים און פֿאַרשטעלן טיילן פֿון די דאָזיקע שפּילן, פֿלעגן די בית־מדרשניקעס און די בעלי־מלאָכות זיך אויסבײַטן מיט וויכטיקע שפּילערס. על פּי רובֿ פֿלעגט בײַ ביידע גרופּעס זײַן דער זעלבער פּאַיאַץ, אָדער מאָנדרים, אויך מיט די יוספֿ פֿלעגט מען זיך אויסבײַטן.

בײַ די רעפּעטיציעס פֿלעגן עלטערע שפּילערס, וואָס אַליין פֿלעגן זיי שוין ניט אַרויסטרעטן, אַרויסהעלפֿן די נײַע יינגערע שפּילערס און אָנווײַזן זיי ווי דורך־צופֿירן זייערע ראָלעס. אַזאַ מין אָנווײַזער, אָדער רעזשיסער — ווי מען וואָלט אים הײַנט גערופֿן — איז געווען אין מײַנע צײַטן אַשר פּאַק, אַ יִד אַ שוסטער פֿון דער חבֿרה־תּהילים, וואָס האָט אויך געשמט פֿאַרן גרעסטן שווימער אין שטעטל.

לערנענדיק די בית־מדרשניקעס פֿלעגט ער זיך צעלאַזן מתיקותדיק בײַ ראובֿנס ראַלע: „ברידערלעך, אל תשפכו דם, פֿאַרגיסט ניט קיין בלוט דעם אַלטן פֿאָטער יעקבֿ צו ליב. געדענקט, געדענקט אין לעבעדיקן גאָט, וואָס הימל און ערד באַשאַפֿן האָט".

טרערן פֿלעגן זיך שטעלן בײַם אַלטן אַשר פּאָק אין די אויגן וועלן ער פֿלעגט זיך צעזינגען אויף זײַן שוין דעמאָלט הייזעריקלעך שטימעלע, ווי יוסף בעט זיך בײַ זײַנע ברידער:

ברידערלעך, וואָס טוט איר אויף מיר אַזוי לאַנג צערנען,
לאָזט מיך אַהיים צו מײַן אַלטן פֿאָטער יעקבֿ תורה לערנען.

זײַן גאַנצע האַרציקייט פֿלעגט אַשר פּאָק אַרײַנלייגן אינעם געבעט פֿון יוסלן אויף דער מוטער רחל קבֿר:

מוטער, מוטער, מוטער, טו צו גאָט שוועבן.
טו טאָן בעטן פֿאַר מײַן יונג לעבן.
טו פֿרעגן אויב ס׳איז אַזוי רעכט,
אז איין ברודער דעם אַנדערן זאָל פֿאַרקויפֿן פֿאַר א קנעכט.
ווי שלעכט איז נעבעך מיר, ווי ביטער איז נעבעך מיר,
כ׳בין יונגערהייט אוועקגעריסן געוואָרן פֿון דיר.

ספּעציעלע פֿײַערונגען פֿלעגן פֿאַרקומען אין בית־מדרש אַדער אין די חסי־דים־שטיבלעך, וועלן די חברה תיקון־ספֿרים פֿלעגט אײַנקויפֿן א שס, צי א זאַץ משניותן אַדער עין־יעקבֿס. די ספֿרים פֿלעגט מען דעמאָלט ברענגען אין בית־מדרש אַרײַן (אַדער אין שטיבל אַרײַן) פֿונעם אײַנבינדער — וואָס איז אויך געווען א מוכר־ספֿרים — מיט גרויס פֿאַראַד און קלעזמער פֿלעגן צושפּילן ווי אויף א חתונה דעם גאַנצן וועג, ווי אויך אין בית־מדרש גופֿא אַדער אין שטיבל. דער־נאָך פֿלעגט מען פֿראַווען א סעודה אין וועלכער עס פֿלעגן אָנטייל נעמען די פּני פֿון בית־מדרש צוזאַמען מיט די בית־מדרש־בחורים. אויב אַזא שׂימחה פֿלעגט פֿאַר־קומען אין שטיבל, פֿלעגט דאָס גאַנצע שטיבל אָנטייל נעמען אין דער חגיגה. (תי־קון־ספֿרים־חברות האָבן עקסיסטירט אין בית־מדרש באַזונדער.)

מיט גרויס פֿײַערלעכקייט פֿלעגן אין די חסידים־שטיבלעך געפֿראַווען ווערן די שלוש־סעודותן יעדן שבת פֿאַר נאַכט. אַזעלכע שלוש־סעודותן פֿלעגן זיך פֿאַר־צײַען ביז ס׳פֿלעגט ווערן שטאָק פֿינצטער. אינעם טונקעלן בין־השמשות פֿלעגט מען אָנהייבן עסן די סעודה פֿון קאַלטע פֿיש און קוילעטש, וואָס יעדער חסיד פֿלעגט מיטברענגען פֿון דער היים. אָדער פֿון הערינג מיט חלה און ביר צום פֿאַרטרינקען, וואָס מען פֿלעגט אײַנקויפֿן אויף באַרג על חשבון הגבֿיר (די רײַכערע חסידים פֿלעגן פֿאַר יעדן שלוש־סעודות צושטײַער געבן משקה און צובײַסן) בײַ חיה־נע־שען אין גאַרקיכל. וועלן פֿינצטערניש פֿלעגט אײַנהילן דאָס שטיבל, פֿלעגן זיך אָנהייבן די זמירות. איינער א מנגן פֿלעגט אָנהייבן און דאָס גאַנצע שטיבל, יונג און אַלט, פֿלעגט מיטזינגען. עפּעס א געהיימער פּחד פֿלעגט באַהערשן דאָס שטיבל וואָס איז געווען אײַנגעהילט אין חושך. חדר־ייִנגלעך פֿלעגן זיך צוטוליען צו זייערע טאַטעס און זינגענדיק פֿרוווען פֿאַרשרײַען די מורא. די שטיבל־בחורים פֿלעגן שטיין אַרום די בענק אָנגעשפּאַרט אין די פּאָרענטשעס און העלפֿן מיטזינגען די עלטערע

חסידים וואָס זײַנען געזעסן אַרום די טישן. מיט אַ מאָל פֿלעגט דאָס שרײַענדיקע געזאַנג איבערגעריסן ווערן און דער בעל־מנגן פֿלעגט אַליין ציקלען זיך און פֿרעגן קשיות דורך די ניגונים, וואָס האָבן געוויינט אויף גלות־השכינה און אויפֿן אייגע־נעם נעבעכדיקן לעבן. די עלטערע חסידים פֿלעגן ביסלעכווײַז זיך אַרײַנפֿלעכטן אינעם געזאַנג און באַמיִען זיך מיט אַלע כּוחות אײַנצוהאַלטן דעם שבת וואָס רוקט זיך אַוועק. זיי האָבן געוווּסט וואָס עס דערוואַרט זיי אין דער גראָער דלותדיקער וואָך. באַזונדער אונטערקרעכצן בײַם שלוש־סעודות פֿלעגן די דאָרפֿסגייערס וואָס פֿלעגן פֿאַרשוואַרצט ווערן אַ גאַנצע וואָך אין די דערפֿער און איבערטראָגן דאָרט אַלערליי בזיונות. נאָכן בענטשן פֿלעגט מען בשותּפֿות אויפֿזינגען אַ פֿריילעך מאַרשל און דאָס גאַנצע זינגענדיקע שטיבל פֿלעגט פֿאַרגעסן אינעם ביטערן גלות ווי אויך אין דעם אייגענעם פּחד, וואָס האָט באַהערשט יעדערן אינעם חושך, און דאָס געזאַנג פֿלעגט אַרויסהילכן פֿון שטיבל אַרויס מיט פֿרייד אין די אַרומיקע געס־לעך אַרײַן. דאָס געזאַנג פֿלעגט מיט אַ מאָל איבערגעריסן ווערן, ווען דער שבת־גוי פֿלעגט זיך באַווײַזן און אָנצינדן ליכט און דערמיט האַסטיק ווי מיט געוואַלט אַרײַנשטעלן דאָס גאַנצע שטיבל מיט אַ מאָל אין דער פּראָסטער וואָכעדיקייט אַרײַן. דער מוצאי־שבתדיקער מעריב פֿלעגט שוין דעמאָלט אָפּגעדאַוונט ווערן אויף דער גיך און אין עצבות, גלײַך ווי מען וואָלט זיך אינעווייניק און זיך געפֿילט אויסגעליידיקט און פֿאַרלאָזן צוליב דער נשמה יתרה וואָס איז אַוועק. דערפֿאַר פֿלעגט מען זיך שטאַרקן שפּעטער בחברותא, ווען מען פֿלעגט פּראַווען די מלווה־מלכּה שוין אין אַ הויז פֿון איינעם פֿון די רײַכע חסידים. ווען אַ מעמדות־ייִד (אַ מעמדות־ייִד האָט געהייסן דער וואָס פֿלעגט אַרומפֿאָרן איבער די שטעטלעך צו־נויפֿצוקלײַבן יערלעכן אָפּצאָל פֿאַרן רבינס וועגן. דער דאָזיקער אָפּצאָל האָט זיך גערופֿן מעמדות) פֿלעגט קומען אין שטעטל אַרײַן, פֿלעגט די מלווה־מלכּה געפּראַ־וועט ווערן אין שטיבל על חשבון הקהל והגבירים. אַלע לאָמפּן פֿלעגן דעמאָלט ברע־נען אין שטיבל, און די ניגונים זײַנען געווען על פּי רוב פֿריילעכע. צווישן איין ני־גון און דעם צווייטן פֿלעגט עמעצער פֿון די עלטערע חסידים נאָכזאָגן אַ חסידישן מאמר, אָדער דערציילן אַ מעשׂה. דער ראָש המדברים פֿלעגט אָבער זײַן דעמאָלט דער מעמדות־ייִד גופֿא, וועמען אַלע פֿלעגן קוקן אין מויל אַרײַן נאָך אַ נײַעם מאמר פֿון רבין אָדער אַ נײַעם ניגון. די מלווה־מלכּהס פֿלעגן זיך פֿאַרענדיקן אַלע מאָל מיט חסידישע טענץ, וואָס פֿלעגן אויסגעטאַנצט ווערן בחברותא.

גאָר געהויבענע יום־טובים אין שטיבל זײַנען געווען די יאָרצײַטן פֿון די חסידישע רביים, צו וועמענס הויף דאָס שטיבל האָט געהערט. אַלע שטיבל־בחורים זײַנען מיט טעג פֿריִער געווען פֿאַרנומען בײַ דער צוגרייטונג צו אַזאַ יאָרצײַט־פֿײַערונג. די עלטערע בחורים פֿלעגן אָנשרײַבן מיט גרויסע געכּתיבהטע אותיות דעם נוסח פֿון דער הלולא אויף אַ גרויסן קאַרטאָנענעם טאָוול. די אותיות פֿלעגן זיי דערנאָך אויסשנײַדן און אונטערקלעפּן מיט פּאַפּיר פֿון פֿאַרשיידענע קאָלירן, און דערנאָך אויפֿהענגען די פֿאַרטיקע הלולא אויף אַ פֿענצטער אין דער מיזרח־וואַנט פֿונעם שטיבל. אין דער נאַכט פֿון יאָרצײַט פֿלעגט מען אַנידערשטעלן אויפֿן פֿענצטער הינטער דער הלולא אָנגעצונדענע ליכט, וואָס פֿלעגן דעמאָלט פֿינקלען מיט אַלערליי קאָלירן און פֿאַרשפּרייטן יום־טובדיקייט איבערן גאַנצן שטיבל.

דער אויסזען פֿון דער הלולא איז געווען אַזאַ:

אין דער פֿאָרעם פֿון אַ האַלבן קרײַז זײַנען געווען אויסגעשניטן די אותיות פֿונעם וואָרט הלולא ווי אַ קעפּל צום טעקסט. פֿון ביידע זײַטן פֿונעם וואָרט זײַנען געווען אויסגעשניטן צוויי מנורות. אונטער דעם דאָזיקן האַלבן קרײַז און די צוויי מנורות איז געגאַנגען דער טעקסט אין דער פֿאָרעם פֿון אַ גראָדעקיקן פֿירעק. דער טעקסט האָט זיך געלייענט אַזוי: „כקש״ת בוצינא דקדושה אדמו״ר הצדיק... [דאָ איז געקומען דער נאָמען פֿונעם רבין וואָס זײַן יאָרצײַט איז געפֿײַערט געוואָרן] נפטר ביום... לחודש... בשנת...״ און דאָ זײַנען געגאַנגען אַ גאַנצע ריי מליצות ווי: „נטלה עטרת ראשנו״, „נפל ארז בישראל״, אָדער „רכב ישראל ופרשיו עלה לרקיע״. אָדער „אראלים ומצוקים אחזו בארון הקודש, נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקודש״. אַנשטאָט „נפטר״ פֿלעגט מען אויך שרײַבן „נסתלק״ אָדער גאָר אַ גאַנצע מליצה ווי: „עלה למרום לשמש בקודש״, אָדער „נתבקש בישיבה של מעלה״. פֿאַרענדיקן פֿלעגט זיך אַזאַ הלולא מיטן געוויינטלעכן תנצב״ה.

בײַ דער צוגרייטונג צו דער עליה (אַזאַ יאָרצײַט האָט אויך געהייסן עליה צוליב דער עלית־נשמה, וואָס דער ניפֿטר קריגט אין דעם טאָג לויט דער מסורה) זײַנען אויך געווען שטאַרק באַשעפֿטיקט די ייִנגערע שטיבלייִנגלעך. זיי פֿלעגן עס אָרגאַניזירן די חדר־ייִנגלעך אין פּאָרלעך און אַרויסשיקן זיי איבערן שטעטל צו־נויפֿקלײַבן ליכט פֿאַר דער יאָרצײַט־פֿײַערונג. די חדר־ייִנגלעך פֿלעגן אַרײַנקו־מענדיק אין אַ הויז אויסרופֿן: „דעם ריזשענערס יאָרצײַט״, אָדער „דעם נישאַטינער רבינס יאָרצײַט״ (אָדער אַ נאָמען פֿון אַן אַנדערן רבין).

די ייִנגערע שטיבלייִנגלעך פֿלעגן צונויפֿברענגען אין שטיבל אַרײַן לאַנגע ברעטלעך פֿון אייער־קעסטלעך, וואָס זיי פֿלעגן אויסבעטן בײַ אייער־סוחרים. די דאָזיקע ברעטלעך פֿלעגן זיי צונויפֿקלאַפּן מיט טשוועקעס אין דער פֿאָרעם פֿון אַ מגן־דוד און אויפֿהענגען אויפֿן שטשיל אין מיטן שטיבל איבערן באַלעמער. דער־נאָך פֿלעגן זיי אויסשטעלן ליכט אויף יעדן שפּיץ פֿונעם מגן־דוד, ווי אויך אויף די שנײַדפּונקטן פֿון צוויי ברעטער. די חדר־ייִנגלעך פֿלעגן אויסשטעלן די ליכט אויף אַלע פֿענצטער פֿון שטיבל און דער שמש פֿלעגט אָנצינדן אַלע לאָמפּן פֿון שטיבל. צו מינחה־מעריב פֿון דער יאָרצײַטנאַכט איז דאָס שטיבל געווען פֿול מיט ליכט פֿון ברעג צו ברעג.

נאָך מינחה־מעריב איז געפּראַוועט געוואָרן אַ סעודה אין שטיבל ברוב פּאר. אין מיטן דער סעודה פֿלעגן עלטערע חסידים דערציילן חסידישע מעשׂיות און נאָכזאָגן מאמרים פֿונעם רבינס וועגן, וואָס זײַן יאָרצײַט איז געפּראַוועט געוואָרן. צווישן איין מעשׂה און דער צווייטער פֿלעגט מען זינגען בציבור חסידישע ניגו־נים מיט און אָן ווערטער. די ווערטער זײַנען באַשטאַנען פֿון פּסוקים פֿון תנך, אָדער מאמרי חזל און שטיקלעך תפֿילות. נאָכן בענטשן איבער אַ כּוס של ברכה פֿלעגט מען אויפֿזינגען אַ חסידיש ריקודל אָדער אַ מאַרשל און דער גאַנצער עולם פֿלעגט זיך אַוועקלאָזן אין אַ טאַנץ. עטלעכע חסידים פֿלעגן זיך צונויפֿ־שליסן אין אַ רעדל אָנהאַלטנדיק זיך איינער אין דעם צווייטנס גאַרטל און אַזוי

טאַנצן אַרום שולחן. וועז די התלהבות פֿלעגט איבערגיין אין פֿאַרמוחטער דבֿקות פֿלעגט דאָס רעדל יידן זיך דרייען אַרום שולחן טאַנצנדיק צום טאַקט פֿון פֿריִער אָנגעהויבענעם ריקודל. קיין געזאַנג האָט מען ניט געדאַרפֿט, פֿאַרקערט, יעדער נגינה וואָלט געווען צו פֿיל גשמיות כּלפֿי דער שטומער דבֿקות. באַוועגנדיק זיך מיט פֿאַרמאַכטע אויגן און פֿאַררישענע קעפּ זינגען שוין די טאַנצנדיקע געווען ניט הי, נאָר ערגעץ אין די עולמות. דאָס האָט געהייסן אויף חסידישן הויך־לשון זינן בגילופֿין. אין אָזאַ יאַרצײַט־אָוונט פֿלעגן די חדר־ייִנגלעך נעמען ברענענדיקע ליכט פֿון שטיבל און אָנטריפֿן זיי אויף שינדלען אָדער סתם אויף גלאַטע שמאָלע ברעטלעך און מאַרשירנדיק מיט געזאַנג זיך לאָזן צום נאָענטן טײַכל, וואָס האָט אַרומגענומען דאָס שטעטל ווי אַ ריף. דאָ פֿלעגן זיי די שינדלען מיט די ברענענ־דיקע ליכט אַוועקלאָזן שווימען אויפֿן שטילן וואַסערל. די שווימענדיקע פֿײַערלעך האָבן אויסגעזען ווי לײַכטנדיקע נשמות, וואָס וואַנדערן אין דער ווײַטער וועלט אַרײַן און פֿירן מיט זיך סודות פֿון ערגעץ ווײַט, וואָס זינגען דאָך אָזוי נאָענט און אייגן. דאָס אַוועקלאָזן די ליכטלעך אויפֿן טײַך האָט געהערט צו די טיפֿסטע, ממש מיסטעריעזע איבערלעבונגען, וואָס די חדר־ייִנגלעך האָבן געהאַט אין זייער קינדהייט.

אויפֿן זעלבן אופֿן ווי די רבישע יאַרצײַטן פֿלעגט אויך געפֿײַערט ווערן ר׳ שמעון בן יוחאיס יאָרצײַט לג־בעומר. מיט דעם חילוק, וואָס דער דאָזיקער יאָר־צײַט איז געפֿײַערט געווארן פֿון אַלע חסידים־שטיבלעך גלײַכצײַטיק און אַפֿילו דאָס בית־מדרש איז געווען באַלויכטן מפּה אל פּה. הלולאס פֿלעגט מען אָבער אויפֿהענגען בלויז אין די שטיבלעך. דער נוסח פֿון דער דאָזיקער הלולא איז געווען דער זעלביקער וואָס בײַ אַלע אַנדערע הלולאס. מערניט אַנשטאָט דעם וואָרט אדמו״ר האָט מען אַנידערגעשטעלט התנא האלוקי.

צו די יום־טובֿדיקע מאָמענטן, וואָס האָבן אַרײַנגעטראָגן דערהויבנקייט אין שטיבל אַרײַן דאַרף מען אויך צורעכענען דאָס מאָכן דעם באַרג סיני פֿאַר שבֿועות. און געמאַכט פֿלעגט ער ווערן אָזוי:

פֿיר לאַנגע, גראָבע שטריק פֿלעגן צונויפֿגעבונדן ווערן אין איינעם אין אַ קנופּ, וואָס מען פֿלעגט אויפֿהענגען אויף אַ האָקן אין מיטן שטשיל פֿונעם שטיבל איבערן שולחן. דעם צווייטן פֿרײַען עק פֿון יעדן שטריק האָט מען צוגעבונדן שטיף אָנגעצויגן צו אַ האָקן, וואָס איז געווען אײַנגעשרויפֿט אינעם שטשיל אין יעדןווינקל פֿון שטיבל. אַרום די דאָזיקע פֿיר שטריק, וואָס האָבן זיך געצויגן פֿונעם מיטן שטיבל צו די פֿיר ווינקלען פֿונעם שטיבל, האָט מען אַרומגעפֿלאָכטן מיט דינעם שפּאָגאַט אַ קרײַז, אַ קאָנוספֿאַרמיקע נעץ, ווי אַ מין שפּינוועבס. אָנגעהויבן האָט מען דעם געפֿלעכט פֿונעם קנופּ אויפֿן האָקן און אַזוי האָט מען זיך אַראָפּ־געלאָזט אַלע מאָל נידעריקער ביז צו אַ שטח וואָס פֿאַרדעקט דעם שולחן (אין שטיבל איז דער באַלעמער באָשטאָנען פֿון בלויז אַ שולחן). וועז דער באַרג סיני איז געווארן פֿאַרטיק האָט מען אים באַדעקט מיט שאָוער (לאָנגע פֿלאָכע גע־וויקסן וואָס זענען אויס ווי שוועדן) און אונטער אים אין די פֿיר ווינקלען פֿונעם שולחן האָט מען אַוועקגעשטעלט פֿיר גרויסע צוויגן פֿון אַ בעזבוים. אויף די

שויבן פֿונעם שטיבל פֿלעגט מען אויסקלעפֿן רייזעלעך לכּבֿוד שבּועות. אויך די פֿאָדלאָגע פֿלעגט באָדעקט ווערן מיט גרינע לאָנגע שאָווערן.

דעם באָרג סיני פֿלעגן אויספֿלעכטן די עלטערע בחורים פֿון שטיבל. די צוויבֿן צום שולחן פֿלעגן ברענגען צו טראָגן פֿון הינטערן שטעטל די ינגערע שטיבלינגלעך. זיי פֿלעגן אויך צוגרייטן רייזעלעך פֿאַר די שויבן. די שאָווערן פֿלעגן ברענגען די חדר־ינגלעך. די גאָנצע יוגנט פֿלעגט אַזוי פֿרום נעמען אָנטייל אין דער עבֿודה פֿון אויספֿוצן דאָס שטיבל לכּבֿוד שבּועות.

אין די גרויסע זומערדיקע נאָכמיטאָגן פֿון נאָך ספֿירה־טעג אָן פֿלעגן די בית־מדרשניקעס און שטיבלינגלעך פֿאַרברענגען שעהען גאָנצע אין און לעבן שטעטל־דיקן טײַך. די עלטערע בחורים פֿלעגן לערנען די ינגערע שווימען און ווײַזן זיי צו מאַכן פֿאַרשיידענע קונצן אין וואַסער, ווי מאַכן נורקעס (אונטערטונקען זיך אין וואַסער מיטן קאָפּ אַראָפּ און דערגרייכן דעם גרונט), שווימען שטילוואַסער (לייגן קלאָפּטער מיט אויסגעשטרעקטע הענט און ניט פֿאַרשפּריצן בײַם בײַטן די הענט אויפֿן וואַסער), גיין טריטוואַסער (גיין אין וואַסער שטייענדיק, ווי מען גייט אויף דער יבשה) אָדער שווימען זיצנדיק (אויסבייגן דעם קערפּער ווי אַ שטול, זיצנדיק מיט אַ האַלבן קערפּער אין וואַסער און שווימענדיק אַזוי וואַשן זיך מיט די הענט דעם פּרײַען אייבערשטן האַלבן קערפּער וואָס מחוצן וואַסער).

דער אויבן דערמאָנטער אַשר פֿאַק האָט זיך געמאַכט אַ מינהג צו היטן די בית־מדרש־ און חדר־ינגלעך, וואָס באָדן זיך אין טײַך, אַז עמעצער זאָל זיך חלילה ניט דערטרינקען. פֿלעגט אַשר פֿאַק זיך אַוועקלייגן אויפֿן וואַסער נאָזלדיק (אויפֿן רוקן) מיטן פּנים אַרויף און אָנשפּאַרן דעם קאָפּ אויף די הענט, און אַזוי רוענדיק אויפֿן וואַסער אַכטונג געבן אויף די שווימענדיקע ינגלעך. ניט איין מאָל האָט דער דאָזיקער אַשר פֿאַק אַרויסגעראַטעוועט אַ ינגל, וואָס האָט זיך אַרײַנגעדרייט אין אַ קעסלגרוב, אָדער זיך אָנגעהויבן טרינקען צוליב פֿאַרמאָטערטקייט. האָט טאָקע דער גרעסטער טייל פֿון די בית־מדרש־ און חדר־ינגלעך געקענט שווימען. ניט קענען שווימען האָט זיך געראַטעוועט דאָס אַ בושה.

נאָכן באָדן זיך פֿלעגן די לערנערס צוריק קומען אין בית־מדרש אָדער אין שטיבל אַרײַן און מיט יונגער פֿרישקייט זיך לאָזן שווימען אין ים התּלמוד, אָדער מיט גדולה און מונטערקייט אויסזינגען די רייד פֿון די נביאים.

צו די געהויבענע פֿאַרווײַלונגען אין שטיבל, וואָס פֿלעגן אַריבערטראָגן די אַג־טיילי־נעמערס ממש אין העכערע וועלטן און געבן זיי גיסטיקן כּוח צו קענען אָנגיין מיטן טאָג־טעגלעכן לעבן, געהערן די אַזוי גערופֿענע חסידישע מסיבות. פֿאַרקומען פֿלעגן די דאָזיקע מסיבות על פּי רובּ אין ווינטערדיקע אָוונטן. בײַ אַ מנין חסידים פֿלעגן זיך צונויפֿקומען אין שטיבל אין אָוונט, נאָך דעם ווי יעדער אייגער פֿלעגט פֿאַרטיק ווערן מיט זײַן באָשעפֿטיקונג פֿון אַ גאָנצן טאָג. צו אַזאַ מסיבה פֿלעגט יעדער אָנטייל־נעמער מיטברענגען זײַן וועטשערע פֿון דער היים און אין שטיבל פֿלעגט מען מאָכן אַ שותּפֿות פֿון אַלע וועטשערעס און די געקעכטסן אָנווארעמען אינעם שטיבל־אויוון. פֿאַרן וואַשן זיך צום עסן פֿלעגט מען זיך צונויפֿלייגן צו גראָשנס און צווייערס און שיקן איינעם אַרײַנצובערענגען פֿון חיה־נעשעס גאָר־

קיכל אַ האַלב קוואַטירל בראַנפֿן (אַן אַכטל שטאָף) מיט עטלעכע געזאַלצענע מאַ־
קיכלעך. יעדער חסיד פֿלעגט קריגן אַן עוקץ (אַ ביסעלע) בראַנפֿן אויפֿן דנאָ פֿון אַ
גלעזעלע און אַ ברעקל קיכל צו פֿאַרבייסן. דאָס ביסעלע בראַנפֿן איז גענוג געווען
צו קענען וויבטשן זיך לחיים און אַרײַנצופֿירן אַלעמען אין אַ געהויבענער שטימונג.
צווישן איין מאכל און דעם צווייטן פֿלעגט מען וויבטער טועם זײַן צו טראָפּנס
משקה און וויידער אַ מאָל זיך וויבטשן לחיים און דעמאָלט פֿלעגן זיך אָנהייבן די
מעשׂיות.

דער אַרי שבחבֿורה איז געווען ר׳ עליע, אַ יידּ אַ ליכטציִער, אַ למדן און אַ
מקובל. פֿלעגט רבי עליע אָנהייבן ציילן וועריטער און ריידן רמזים נאָכזאָגדיק
מאמרים פֿון צדיקים און דערנאָך פֿלעגט מען אַריבערגיין צום דערציילן מעשׂיות:
ווי אַזוי רבי שלום־יוסף ז״ל דעם ריזשערנערס פֿאָטער האָט געוואָלט ברענגען די
גאולה, ווי אַזוי דער ריזשענער ז״ל איז געווען תּפוס און פֿון אַ דאָך־באַשלאָגער האָט
ער דעמאָלט זיך אויסגעלערנט אַ ניגון, וואָס די ערשטע צוויי פֿאַלן זײַנע זינגט
מען פֿון דעמאָלט אָן בײַ יעדער יום־טובֿדיקער געלעגנהייט אין די הויפֿן פֿונעם
ריזשענערס יורשים, און דעם דריטן פֿאַל וועט מען זינגען וען משיח וועט קומען.
געציילטע יחידי סגולה קענען דעם דריטן פֿאַל פֿונעם ניגון, אָבער זיי גיבן אים
איבער נאָר צו יחידים בסוד. גאָר מאריך זײַן פֿלעגט ר׳ עליע בײַ דער מעשׂה ווי
דער ריזשענער מיטן טשערנאָבילער האָבן צוזאַמען געפֿאָנגען דעם קיסר, צאָר ני־
קאָלײַ דעם ערשטן, און געוואָלט אים אומברענגען, כּדי מקיים צו זײַן דעם פּסוק
„מחה תּמחה את זכר עמלק״, ס׳האָט זיך אָבער ניט איינגעגעבן, ווײַל ער, ניקאָלײַ
ימח שמו, איז געווען אַזוי גרויס אין דער טומאה להבֿדיל ווי זיי אין דער קדושה.
געפּועלט האָבן זיי אָבער בטל צו מאַכן די גזרה פֿון די קאָנטאָניסטן. אין מיטן
דערציילן פֿלעגט ר׳ עליע זיך פֿאַרמוחן, פֿאַרשאָרצן דעם שטערן, פֿאַררוקן דעם
ספֿאָדיק אויפֿן הינטערשטן טייל פֿונעם קאָפּ און מיט דער רויטער פֿאָטשיילע ווישן
די טראָפּנס שווייס פֿון שטערן. ווען בײַ ר׳ עליען פֿלעגט נעמען שוויצן דער שטערן,
האָבן אַלע שוין געוווסט אַז ער איז פֿאַרטראָגן אין די עולמות. דער עולם צוהע־
רערס, די חסידים און שטיבלינגלעך, האָט געוואָרט מיט אומגעדולד און שפּאָנונג
און נישט געוואָגט איבערצורײַסן די הענגענדיקע שטיקייט. שלום זעליקס דער
דאַרפֿסגייער, אַ יידּ אַ בעל־תּפֿילה און בעל־קורא, פֿלעגט דרייען איין פֿאַפּיראָסל
מאַכאָרקע נאָכן אָנדערן און ניט אַראָפּלאָזן די אויגן פֿון רבי עליען. שלום דרעטש,
דער בעקער, פֿלעגט אַלע מאָל אַרויסלאָזן אַ זיפֿץ: „אוי, שכינתא בגלותא״. דאָס
פֿלעגט אַזוי לאַנג געדויערן ביז דער לאַנגער נחום, דער מאַנטשער (אַ מעל־קרע־
מער), וואָס האָט שטענדיק געהאַלטן די הענט צונויפֿגעלייגט ווי אַ בייגל אַרײַנ־
שטעקנדיק איין האָנט אינעם אָרבל פֿון דער צווייטער האָנט, פֿלעגט אַ טאָרקע טאָן
ר׳ עליען מיטן עלנבויגן: „נו, עליע, צי נישט אַרויס די עצמות, וואָס איז געווארן
דער סוף?״ ר׳ עליע פֿלעגט זיך דעמאָלט ווי אויפֿכאָפּן פֿון שלאָף און אָנהייבן
וויבטער דערציילן. צום סוף פֿון אַ מעשׂה פֿלעגט נחום אַרײַנפֿאָלן אין התּפּעלות און
אויסשרײַען: „פֿלאַי־פֿלאַים!״ און שלום זעליקס פֿלעגט אים אונטערהאַלטן: „זייערע
דרכים, ס׳איז דען צו פֿאַרשטיין?״ און לייב בער קאַלענבערג, דער שניטקרעמער,

פֿלעגט זיך גלעטן דאָס קאָזשעבערדל און צוזיפֿצן שטילערהייט: „מה נאמר ומה נדבר, זייערע וועגן, ווער קען זיך מישן?" דער הויכער רבי שלמהלע, דער שטענדיקער בעל־קורא פֿון שטיבל, וואָס פֿלעגט נעבעך ווי אַ דאָרפֿסגייער פֿאָר־שוואַרצט ווערן אין די דערפֿער און מוטשען זיך אויף דער טאָרבע ברויט — ווי ער פֿלעגט זאָגן — איז שטענדיק פֿול געווען מיט תרעומות. נאָך רבי עליעס אַ מעשׂה פֿלעגט ער זיך איבערשאָקלען אין זײַן גאַנצער גרייס אין די מלבושים זײַנע, אַ הייב טאָן מיט די אַקסלען און אַרויסוואַרפֿן זײַנע גרויסע טענות: „פֿאַר וואָס טאָקע האָבן אַזעלכע צדיקים ניט געבראַכט די גאולה? נאָך ווי־ניק יסורים?"

איבערריסן די אָנגעצויגנקייט פֿלעגט פּנחס חיים איטשעס, דער שטענדיקער בעל־מנגן. ער פֿלעגט פֿאַרצײַן אַ ניגון פֿרײַער טרויעריק און פֿאַמעלעך און דער־נאָך לעבעדיקער און פֿריילעכער ביז דער עולם פֿלעגט אים אונטערכאָפּן און ביסלעכווײַז זיך אויפֿשטעלן פֿון אָרום טיש און אָוועקגיין אין אַ טאָנץ מיט התלהבות ביז שפּעט אין דער נאַכט אַרײַן.

אויפֿגעוועקט יום־טובֿדיק פֿלעגט ווערן אין נישאָטינער שטיבל, ווען עס פֿלעגט קומען צו פֿאָרן נאָך מעמדות ר׳ כאַסקל אוכאָנער (פֿון שטעטל אוכאָן), אַ הויכער ייִד מיט אַ לאַנגער זילבערנער באָרד און אַ ליולקע־ציבעק אין מויל. פֿיפֿקענדיק פֿון ליולקע־ציבעק פֿלעגט ר׳ כאַסקל אָרומשפּאַנען איבערן שטיבל אַהין און צוריק פֿאָרטיפֿט אין מחשבות און איינהילן זיך אין רויך בבחינת כהן־גדול וואָס איז מקטיר קטורת.

די שטיבליינגלעך פֿלעגן אים נאָכגיין מיט די אויגן מיט פֿאַרכטיקייט און ייִראת הכּבֿוד, ווי זיי וואָלטן געגאָרט אַרויסצוקריגן פֿון זײַן שפּאַנען די סודות, וואָס דער דאָזיקער גרויסער למדן און מקובל ווייסט און וויל ניט מגלה זײַן.

פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגט ר׳ כאַסקל זיך אָפּשטעלן לעבן אַ שטיבליינגל׳ און פֿאַרפֿירן מיט אים אַ שמועס וועגן דער סוגיא וואָס יענער לערנט און אַרײַנוואַרפֿן דערווײַל אַ חסידיש ווערטל אָדער סתם אַ מילתא דבדיחותא. און אַז גרשון מלמד פֿלעגט נאָך מינחה־מעריב זיך אַוועקזעצן בײַם טיש לעבן אויוון און אָנהייבן זיפֿצן, פֿלעגט ר׳ כאַסקל אים אויסמוסרן: „עצבות גאָר, דו מיינסט, גרשון, אַז ביסט אַ בן־יחיד בײַם רבונו של עולם? נאָר דו האָסט אַ טאַכטער חתונה צו מאַכן? וואָסי? תּלמידים האָסטו, דײַן מלאכת הקודש טוסטו באמונה, יידישע קינדער לערנסטו אויס עיבֿרי, צו וואָס זשע דאָס עצבות? דו מיינסט אַז צו זײַן אַ מלמד בײַ ייִדן איז אַ קליינע זכיה?"

און באַלד פֿלעגט ר׳ כאַסקל׳ פֿאַרצײַן אַ זמרל, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פֿונעם רבין; דער עולם פֿלעגט אים מיטהאַלטן און דאָס עצבות פֿלעגט פֿאַרשווינדן. „פֿאַר עצבות דאַרף מען זיך היטן ווי פֿאַר פֿײַער — פֿלעגט ר׳ כאַסקל זאָגן — וואָרעם דער בעל דבר קוקט נאָר אויס אויף דעם"...

פֿאַר יחידי־סגולה פֿלעגט ר׳ כאַסקל׳ איבערגעבן אַ מאָל׳ אַ מאמר, וואָס איינער פֿלעגט דערנאָך איבערזאָגן דעם אַנדערן מפּה לאוזן: „כ׳האָב געהערט פֿון ר׳ כאַסקלען".

בײַ די מסיבות איז שוין דעמאָלט דער ראָש המדברים געווען ר׳ כאַסקל אַליין, און דערצײַלן אַ מעשׂה פֿלעגט ער מיט אַלע פּרטים, מיט רמזים און סודות. דאָס ניט דערזאָגטע איז אַלע מאָל געווען בײַ אים מער ווי דאָס געזאָגטע. די שאַרפֿע חסידים, וואָס האָבן געכאַפּט דעם טיפֿן מיין זײַנע מעשׂיות, פֿלעגן אונטער־שפּרינגען און אויסרופֿן: „מתוק מדבש, ממש פּערל".

מבֿאר זײַן פֿלעגט ר׳ כאַסקל קיין מאָל ניט. האָט מען תּופֿס געווען איז גוט, אַניט פֿלעגט ער צושוויגן און דער עולם מיט אים ביז די מנגנים זעלבֿיק דער גמרא־מלמד און פּנחס חיים איטשעס פֿלעגן אַנהייבן אַ פֿריילעכן ניגון און דער עולם פֿלעגט אַוועק אין אַ ריקודל. ר׳ כאַסקל פֿלעגט דעמאָלט זיך פֿאַרמוחן און צו־קלאַפּן מיט דעם ליולקע־ציבעק צום טאַקט פֿון די טאַנצנדיקע. איבערפֿרעגן ר׳ כאַסקלען איז געווען ניט שייך, ס׳איז געווען אַ זכיה, אַז ער האָט בכלל עפּעס מגלה געווען. על פּי רובֿ פֿלעגט ער אַליין צוגעבן: „דאָס איז בבֿחינת ליבא לפּומא לא גליא". בײַ אַן ענין, וואָס ער איז געווען זיכער, אַז ס׳לאָזט זיך דערקלערן על פּי שׂכל פֿלעגט ער צוגעבן: „דאָס ווייסן דאָך אַפֿילו די חוקרים".

וואָכן שפּעטער נאָך ר׳ כאַסקלס אַוועקפֿאָרן פֿלעגן די עלטערע חסידים אויף די מסיבות זיך געבן צו פֿאַרשטיין ר׳ כאַסקלס מעשׂיות און מאמרים.

די שטיבליינגלעך און אַפֿילו עלטערע בחורים פֿלעגן קיין מאָל ניט וואָגן זיך אַרײַנצומישן אין אַזעלכע שמועסן. מיט גרויס התּמדה אַבער פֿלעגן זיי זיך צוהערן און אײַנזאַפֿן די מעשׂיות און מאמרים, וואָס זײַנען געזאָגט און דערציילט געוואָרן אויף די מסיבות. פֿון זיי פֿלעגן די שטיבליינגלעך צוקריגן כּוח הנפֿש און באַנײַטע גבֿורה צו קענען אויפֿשטיין אין די פֿאַרטאָגן און קענען גיין אין בית־מדרש אַרײַן אָדער אין שטיבל אַרײַן לערנען מיט חשק און התּמדה.

די פֿאַרשרײַבערס פֿון די נאָטן וואָס זײַנען געדרוקט אין דער דאָזיקער אַרבעט זײַנען:

נ. מענדלסאָן: גמרא־ניגון אין איבערזעץ־חדר (ז׳ 45); די „קשיא" (ז׳ 114); תּנך־ניגון אין בית־מדרש (ז׳ 114); גמרא־ניגון אין בית־מדרש (ז׳ 115); משניות־ניגון (ז׳ 115).

ישׂראל ראָבינאָוויטש: שיר השירים (ז׳ 57); אַקדמות (ז׳ 58).

עמנואל באָך: „וזער עס וועלט פֿון פֿאַניען באַפֿרײַט" (זז׳ 75־76); „כּי מחבּים..." (ז׳ 94); „שטייט אויף, יידעלער..." (ז׳ 109); „עקֿביא בן מהללאל..." (ז׳ 116); „הראני ד׳ חסדך" (ז׳ 117); „אויביו אלביש בושת" (ז׳ 117); „אוי לו לאדם..." (ז׳ 118); „אדם יסודו מעפֿר..." (ז׳ 118).

די אַלע ניגונים האָט פֿאַרגעזונגען יחיאל שטערן, דער מחבר פֿון דעם אַרטיקל.

יוסף פערל ווי אַ בילדונגס־טוער און זײַן שול אין טאַרנאָפּאָל

(125 יאָר נאָך איר גרינדונג)

פֿון ד״ר פֿיליפּ פֿרידמאַן (לאָדזש)

I. פּערלס פּערזענלעכקייט און זײַן שטעלונג צו דער דערציִונגס־פּראָבלעם

יוסף פּערל איז געבוירן געוואָרן כ״א מרחשון תקל״ד (1773/XI/10) בײַ זײַן פֿאָטער טודרוס און זײַן מוטער מרים. ער איז געווען אַ בן־יחיד און געהאַט נאָר אַ שוועסטער מיטן פֿאָרנאָמען פּערל (לויטן מאַנס נאָמען אַטלאַס). דער פֿאָטער איז געווען אַ שטאַרקע, לײַדנשאַפֿטלעכע און אײַנגעשפּאַרטע נאַטור. נאָכן טויט פֿון זײַן ערשטער פֿרוי (1828/I/26) האָט ער, זײַענדיק אַ 83־יעריקער זקן, חתונה געהאַט מיט אַ 50־יעריקער פֿרוי (1829/II/25),[1] הגם זײַנע דערוואַקסענע קינדער (יוסף פּערל איז שוין דעמאָלט געווען אַלט 56 יאָר) זײַנען געווען קעגן דעם. דער דאָזיקער שידוך איז געוואָרן אַן עפֿנטלעכער סקאַנדאַל, און יוסף פּערל האָט דערפֿון שטאַרק געליטן.[2]

פֿונעם פֿאָטער האָט יוסף פּערל געירשנט דעם כאַראַקטער — ער איז געווען אַ שטאַרקע נאַטור, וואָס האָט זיך נישט גערעכנט מיט קיין געגנער, ווען ער האָט באַדאַרפֿט אויספֿירן זײַנע פּלענער סײַ בײַ דער גרינדונג פֿון דער שול, סײַ אין זײַן קאַמף קעגן חסידים, און סײַ אין זײַן ווילן אַוועקצוזעצן שי״רן פֿאַר אַ רב אין טאַרנאָפּאָל. דער פֿאָטער איז געווען אַ רײַכער האָלץ־ און ווײַן־סוחר. יוסף האָט געזאָלט ווערן רב און האָט אין זײַנע יונגע יאָרן אַ סך געלערנט גמרא און פּוסקים. דערנאָך איז ער געוואָרן אַ הייסער חסיד און איז געפֿאָרן פֿון איין רבין צום צווייטן. צוליבן מסחר פֿון זײַן פֿאָטער האָט ער אונטערגענומען ווײַטע נסיעות קיין לײַפּציק, ווין, בודאַפּעשט און דאַנציק, געקומען אין קאָנטאַקט מיט פֿאַרשיידענע מענטשן און איז „קאַליע געוואָרן". צו 20 יאָר איז ער שוין געווען אַ משׂכּיל און געשטרעבט צו וועלטלעכער בילדונג. זומער 1794 האָט ער גענומען לעקציעס בײַ דעם לערער פֿון דער ייִדישער הויפּטשול אין לעמבערג יואל טורנוי.[3] דערנאָך האָט ער אַראָפּגעבראַכט קיין טאַרנאָפּאָל דעם באַקאַנטן בראָדער משׂכּיל בער גינצבורג און געלערנט בײַ אים גאַנצע דרײַ יאָר דײַטש, פֿראַנצייזיש, לאַטײַן, מאַטעמאַטיק, געשיכטע און נאַטור־וויסנשאַפֿט.[4] באַלד דערנאָך האָט פּערל געקראָגן נאָך אַ חשובֿערן לערער און פֿרײַנד. דאָס איז געווען

---

1 די דאַטעס שטאַמען פֿון די רײַסטערס פֿון פּטירות און חתונות פֿון דער ייִדישער קהילה אין טאַרנאָפּאָל.

2 דאָס איז צו זען פֿון פּערלס בריוו פֿון יענער צײַט צו זײַן שוועסטער, וואָס קאָפּיעס פֿון זיי געפֿינען זיך אין פּערלס אַרכיוו.

3 וועגן יואל טורנוי זע: מ. באַלאַבאַן, הערץ האָמבערג, ז׳ 223 און 204.

4 גענויע פּרטים וועגן פּערלס ביאָגראַפֿיע זע אין דעם אַרטיקל פֿון ישׂראל ווײַנלעז: „יוסף פּערלס לעבן און שאַפֿן", אין „יוסף פּערלס ייִדישע כתבֿים". אויסגאַבע פֿון ייִוואָ, ווילנע 1937, LXX–VII.

מענדל לעפֿין, וועלכער איז אַרום דעם יאָר 1802 — 1803 געקומען קיין גאַליציע, געוויילט צו ערשט אין בראָד און שפּעטער זיך באַזעצט אין טאַרנאָפּאָל, ווו ער האָט געוווינט ביז צו זיין טויט (1826).[5]

די ערשטע יאָרן פֿון 19טן י״ה האָט זיך פּערל געמאַכט זעלבשטענדיק אויך אויפֿן געביט פֿון מסחר. ער האָט געפֿירט ברייטע ווייַנגעשעפֿטן און איז געוואָרן אַ גרויסער בוי־אונטערנעמער, געבויט פֿאַרשיידענע אַמטלעכע געבייַדעס פֿאַר דער רוסישער און עסטרייַכישער מאַכט, געמאַכט דערבייַ אַ סך באַקאַנטשאַפֿטן און אָנגעקניפּט וויכטיקע פֿאַרבינדונגען. אין זיין קאָרעספּאָנדענץ געפֿינען מיר אַ סך בריוו צו פֿאַרשיידענע פּוילישע און דייַטשע פּריצים און עסטרייַכישע באַאַמטע. שוין אין די רוסישע צייַטן האָט ער פֿאַרנומען אַ וויכטיקע פּאָזיציע אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אין טאַרנאָפּאָל. אין די עסטרייַכישע צייַטן איז זיין השפּעה נאָך מער געוואַקסן. די עסטרייַכישע רעגירונג פֿלעגט בייַ אים פֿרעגן עצות אין פֿאַרשיידענע ייִדישע ענינים. ער איז אָפֿט אויפֿגענומען געוואָרן אויף אוידיענצן אין דעם גאַליצישן גובערניום אין לעמבערג, און אויך בייַ די מיניסטאָרן אין ווין. פֿון דער אַנדערער זייַט האָט ער געהאַט זייער ברייטע באַקאַנטשאַפֿטן אין דער ייִדישער וועלט, קאָרעספּאָנדירט מיט אַ סך ייִדישע געלערנטע, כּלל־טוער און רבנים אין פּוילן, עסטרייַך, דייַטשלאַנד און רוסלאַנד, געזאַמלט אַרום זיך אַ קרייַז פֿון די בעסטע גאַליצישע שרייַבערס און געלערנטע, געווען אַ מעצענאַט פֿון דער השׂכּלה־ליטעראַטור אין גאַליציע. אַליין האָט ער אָנגעהויבן צו שרייַבן אַרום 1812 — 1813. זייַנע ערשטע ליטעראַרישע אַרויסטרעטונגען זייַנען פֿאַרבונדן מיט זיין טעטיקייט ווי דער גרינדער און פֿירער פֿון דער שול. ער האָט געשריבן אויפֿרופֿן און מעמאָריאַלן וועגן דער שול, פֿאַרפֿאַסט פֿאַר איר פּראָגראַם־ און לערן־ביכער, רעדאַקטירט אַ פֿאָלקס־לוח, ווו דער רוב אַרטיקלען שטאַמען מסתּמא פֿון אים. זינט יענער צייַט האָט פּערל אָנגעשריבן אַ היפּשע צאָל ווערק אין ייִדיש, העברעיִש און דייַטש, אָבער נאָר אַ טייל פֿון זיי איז אַרויס אין דרוק.

ווי אַלע משׂכּילישע שרייַבערס און טוערס, האָט פּערל געשטרעבט צו אַ רעפֿאָרם פֿונעם ייִדישן לעבן. ער האָט געהאַלטן, אַז דער איינציקער וועג צו דערגרייכן די דאָזיקע רעפֿאָרם איז איבערדערציִען די ייִדישע יוגנט, שאַפֿן פֿאַר איר נייַע שולן. דעם דאָזיקן שטאַנדפּונקט חזרט פּערל איבער אין פֿאַרשיידענע זייַנע מעמאָריאַלן, ווי מיר וועלן נאָך ווייַטער זען. אַזוי האָבן אויך געהאַלטן מענדל לעפֿין און פּערלס ייִנגערער פֿרייַנד יהודה־לייב מיזעס.[6] צו דער ביזאַהעריקער לערן־שיטה, וואָס האָט געהערשט בייַ ייִדן אין מזרח־אייראָפּע, האָט פּערל געהאַט אַ שטאַרק נעגאַטיווע באַציונג און האָט (אין זייַנע מעמאָריאַלן צו דער רוסישער און עסטרייַכישער רעגירונג) געגעבן פֿון איר אַזאַ שאַרפֿע, אַלזייַטיקע און סיסטעמאַטיש אויסשעפּיקע קריטיק, ווי עס האָט נאָך קיין שום השׂכּלה־שרייַבער ביז צו זיין צייַט נישט פֿאַרעפֿנטלעכט. און אָט איז דער תּמצית פֿון פּערלס קריטישע אויספֿירן.[7]

---

5 געגויער וועגן די באַציִונגען צווישן יוסף פּערל און מענדל לעפֿין זע דעם אַרטיקל פֿון ישׂראל ווייַנלעז: מענדל לעפֿין—סאַטאַנאָווער, ייִוואָ־בלעטער 1933, ז׳ 334 — 357.

6 מ. לעפֿין אין זיין פֿראַנצייזישן מעמאָריאַל (זע אין דעם ציטירטן אַרטיקל פֿון ווייַנלעז, ז׳ 339; באַריכות ווערט לעפֿינס מעמאָריאַל באַהאַנדלט פֿון ד״ר נ. מ. געלבער, Aus zwei Jahrhunderten, Wien 1924, p. 45 — 49). י. ל. מיזעס אין זיין באַרימטן בוך „קנאת האמת" (זע ד״ר י. צינבערג, געשיכטע פֿון דער ליטעראַטור בייַ ייִדן, VIII, 1, 52).

7 לויט פּערלס מעמאָריאַל צום רוסישן גובערנאַטאָר פֿאָן טאַלס אין יאָר 1812 און בפֿרט לויט זיין מעמאָריאַל צום עסטרייַכישן בילדונגס־מיניסטער אין יאָר 1819 (ביידע כּתב־ידן געפֿינען זיך אין פּערלס אַרכיוו).

פערל שילדערט אויספירלעך די חדרים און זייער אויסזען, באַשרײַבט די מלמדים, זייער שיטה אין לערנען, די פּראָגראַם פון די חדרים, און פֿאַרענדיקט מיט אַלגעמיינע אויספֿירן.

1. די חדרים

די חדרים געפֿינען זיך אין די אַרעמסטע, שמוציקסטע ווינקלען פון די שטעטלעך, אין מיטן די דירות פון דעם אַרעמסטן יִידישן קלאַס. קיין אייגענע הײַזער האָבן בנינים פֿאַר חדרים זיצנען אין ערגעץ נישט בנימצא; דער חדר איז צו גלײַך דעם מלמדס דירה. די שטוב האָט קיין מאָל כּמעט נישט קיין הילצערנע פּאָדלאָגע, אָפּט האַלטן זיך אין דער לערנשטוב אויף אויך שטוביקע בעלי־חיים. דער זעלביקער חדר איז גלײַכצײַטיק די קוך און די עסשטוב און דאָס שלאָפֿצימער דעם מלמדס. פון דרויסן צייכנט אויס דעם חדר שמוץ און אומריינקייט, פון אינעווייניק פֿײַכטקייט און שלעכטע לופֿט. אָפּט געפֿינען זיך אין אַזאַ שטוב מער ווי 50 קינדער. ניט צו באַשרײַבן איז דער שאָדן וואָס עס קומט אַרויס פון דעם פֿאַר די קינדער, סײַ פֿיזיש, סײַ מאָראַליש. די קינדער לײַדן פון פֿלערליי שלעכטע קראַנקייטן. זיי טרינקען בײַ דעם מלמד וואַסער פון זיצנע שמוציקע פֿלים, און דערפון נעמען זיך בלי ספֿק די „וועדעם־קראַנקייטן" און די קרעץ, וואָס מען באַמערקט אַזוי אָפּט בײַ דער פּויליש־יִידישער יוגנט.

2. די לימודים

לערנען אין חדר לערנט מען: זאָגן עבֿרי, חומש און גמרא.

לייענען עבֿרי: ווען דאָס יינגל ווערט אַלט 4 יאָר, לערנט מען אים אויס די העברעישע אותיות פון דעם סידור, דערנאָך לערנט מען אים לייענען פֿונעם סידור אויף זייער אַ האַרבן און מצאָנישן אופֿן. קען ער שוין קוים עפּעס לייענען ווי אַ פּאָפּוגײַ, הייבט מען באַלד אָן צו לערנען מיט אים חומש. דאָס איז אַ גרויסע שׂמחה פֿאַר די עלטערן, זיי מאַכן אויף דעם נאָענטסטן שבת אַ סעודה פֿאַר אַלע קרובֿים און חדר־יינגלעך און אין עטלעכע ערטער מאַכט מען אָפֿילו אַ גאַנצע פּראָצעסיע פון די חדר־יינגלעך, און בראָש פון דער פּראָצעסיע ווערט געטראָגן אָן אָפּגעזילטע בײַטש. בכלל רעדן די קרובֿים און דער מלמד צו די עלטערן, אַז זייער יינגל זאָל וואָס גיכער אָנהייבן לערנען חומש. דער מלמד טרײַבט אונטער דעם תּלמיד צו חומש, ווײַל ער קריגט אַ שם פֿאַר אַ גוטן מלמד וואָס האָט אַ פּעולה מיט זײַנע תּלמידים.

דער לימוד פון חומש: דער חומש איז אײַנגעטיילט אין 54 סדרות, און יעדער סדרה איז אײַנגעטיילט אין 7 פּרשיות. דער מלמד לערנט מיט דעם יינגל די ערשטע פּרשה פון דער וואָך־סדרה. ער פֿאַרטײַטשט די פּסוקים און דערקלערט דעם תּלמיד אין זײַן פֿאַרדאָרבענער יִידיש־דײַטשער שפּראַך, און עס טרעפֿן זיך אויסדרוקן און וועדערער, וואָס ניט דער תּלמיד, און ניט דער מלמד פֿאַרשטייען זיי ניטש. בײַם אײַנטײַטשן דעם חומש באַנוצט ער אַ פּירוש, וואָס פון אים פֿאַרשטייט ער על־פּי רוב נאָר די מעשׂיות און אַגדות, און נישט דעם ריכטיקן און גוטן פּשט. אַזוי לערנט דאָס יינגל אַ צייט לאַנג, ביז ער קען דורכגיין אין אַ וואָך 4 — 5 פּרשיות, און באַלד נעמט מען זיך צו גמרא. פון דער גמרא קלײַבט מען דווקא אויס די פּרקים וועגן דיני אישות. עס ווערט נישט געלייגט קײַן אַכט אויף קײַן שום צוזאַמענהאַנג, אויף קײַן שום אָרדענונג, אויף קײַן שום רעאַלן נוצן. דער מלמד רײַסט אַרויס פון דאָ אַ שטיק און פון דאָרט אַ שטיק לויט זײַן אייגענעם אײַנזען און לערנט מיט די תּלמידים פון דאָ אַ סוגיא און פון דאָרט אַ סוגיא מיט אַ פֿאַרשפּיצטן פּילפּול. דערנאָך הייבט זיך אָן די צווייטע מדרגה פֿונעם גמרא־לימוד, הײַנט: גרעסערע פּאָרציעס גמרא, מיט פּירושים, מיט טאָפּל אַזוי פֿיל וויכוחים און פּילפּולים. מען פֿאַרלאַנגט נאָך פון די תּלמידים, זיי זאָלן לערנען פֿאַר זיך. חומש ווערט געלערנט נאָר גאַנץ פון אויבן אויף. עס ווערט יעדן פּרײַטאָג

אַדורכגענומען די סדרה פֿון דער וואָך מיטן פּירוש רשי, אָבער רשיס דערקלערונגען על־פּי דיקדוק לאָזט מען דורך, וויל דער מלמד פֿאַרשטייט זיי אַליין נישט, בפֿרט אַז א טייל ווערטער דערקלערט רשי אויף פֿראַנצייזיש. עס גלוסט זיך לאַכן, ווען מען הערט, ווי דער מלמד זאָגט צו זיינע תּלמידים — טייל מאָל כּדי נישט פֿאַרשעמט צו ווערן, און טייל מאָל פֿון פֿרומער אומווויסקייט, אַז די דאָזיקע ערטער אין רשי דאָס זיינען סודות, וואָס מען טאָר זיי נישט אויסטייטשן פֿאַר אַזעלכע יונגע קינדער. אַנדערע ספֿרים פֿון די עשׂרים־וארבעה לערנט מען אין חדר בכלל נישט.

די דריטע מדרגה פֿונעם גמרא־לימוד באַשטייט אין לערנען תּלמוד מיט פֿלערלייַ פּירושים און פּירושים צו די פּירושים, מיט פֿלערלייַ מעגלעכע און אוממעגלעכע פּילפּולים און מיט חריפֿות אַן אַ שיעור.

אָט דער גאַנצער אומגעלומפּערטער שטייגער לערנען איז שעדלעך פֿאַר דער יונגט און אַן אומגליק פֿאַר דעם יידישן פֿאָלק. אומגעלומפּערט איז שוין דער אָנהייב פֿונעם לערנען, ווען מען גיט אַוועק אַ פּירעריק קינד לערנען לייענען צו אַ מלמד, וואָס האָט קיין שום השׂגה נישט וועגן די כּללים, ווי אַזוי מען דאַרף לערנען מיט קינדער לייענען; ווען דאָס סידור? ווערט באַנוצט ווי אַן עלעמענטאַר־בוך און ווען מען לערנט אויס דאָס יינגל דאַוונען אויף אַ ריין מעכאַנישן אופֿן, אַזוי אַז ער פֿאַרשטייט נישט קיין וואָרט פֿון די תּפֿילות. אומגעלומפּערט איז אויך דער אופֿן לערנען חומש: מען הייבט אָן צו לערנען מיט דעם 9טן פּסוק פֿון 6סטן פּרק, און דאָס יינגל ווערט פֿלוצים געווואָר אַז נח האָט געהאַט 3 זין, הגם עס ווייס נאָך גאָרנישט ווענען מעשׂה בראשית א״וו. אין דער צווייטער וואָך הייבט מען אָבער שוין אָן מיט פּרק י״ב, און דאָס יינגל וואָס איז גיט צוואָר געוואָרן, וואָס עס איז סוף כּל סוף געשען מיט נחן, ווערט איצט באַקאַנט מיט אַברהם אַבֿינו, וואָס איז שוין אַלט 75 יאָר. נאָך ערגער איז, ווען אַ יינגל הייבט אָן צו לערנען חומש אין מיטן זמן. פּמיט קיין איין מלמד נעמט זיך נישט די מי צו דערציילן דעם נייעם תּלמיד די געשיכטע פֿונעם פֿאָלק ישׂראל ביז צו דעם מאָמענט, וווּ ער האָלט איצט אין לערנען. די מלמדים זיינען אַזוי ווייניק באַהאַוונט אין דער העברעישער שפּראַך און אין איר גראַמאַטיק, אַז זיי כאַפּן זיך אָן אין יעדן פּירוש, וואָס דערווייַטערט זיך פֿון די גראַמאַטישע כּללים.

בנוגע דעם לימוד פֿון גמרא, הייבט מען אים אָן אַפֿט, ווען דער תּלמיד איז אַלט זיבן יאָר און האָט נאָך ווייניק וואָס געלערנט פֿון חומש. מיט אַזאַ קינד הייבט מען אָן צו קנעלן דיני אישות און אַנדערע יורידישע ענינים. דער תּלמיד, וואָס האָט זיך קוים אויסגעלערנט צו פֿאַרשטיין קנאַפּע 200 העברעישע ווערטער, ווערט איצט אַריינגעבראַכט אין אַ נייַער שפּראַך, אין דער ארמישער. אויך אויף דער 2טער און 3טער מדרגה איז דער גמרא־לימוד נישט ווי געהעריק אַוועקגעשטעלט. מען פֿירט דאָ אָן אַ סוף דיסקוסיעס און שפּיציקע פּילפּולים. דער תּלמוד האָט זיך זיין אייגענע לאָגיק און זיינע כּללים, אָבער די גמרא־מלמדים האָבן זיי אַפֿילו אין חלום נישט געזען. אַזוי ארום איז דער לימוד שעדלעך פֿאַר דער יוגנט, וויל ער שטרענגט אָן אויף אַן אומנאַטירלעכן אופֿן זייער גייַסט און האַרץ, און אויך דערפֿאַר וויל עס ווערט אָפֿט אויסגעקליבן אַזאַ שטאָף, וואָס קען האָבן אויף זיי אַ שלעכטע מאַראַליש־השפּעה, ווי למשל דיני אישות. באמת איז דאָס טאָקע איינע פֿון די הויפּט־סיבות, פֿאַר וואָס די יידישע יוגנט אין גאַליציע ווערט צייַטיק צו פֿרי.

3. לימוד פֿון רעליגיע און מאָראַל

קיין סיסטעמאַטישער לימוד פֿון רעליגיע איז בכלל נישטאָ. אַלץ וואָס דער יונג ווייס ווענען זיינן רעליגיע איז בעצם די קענטשאַפֿט פֿון די דינים און מנהגים, וועלכע ער לערנט זיך אויס פֿון דער טעגלעכער פּראַקטיק. אין סידור זיינען טאָקע אָפֿט אָפּגעדרוקט די י״ג עקרים להרמב״ם, אָדער זיי זיינען געשריבן אויף העברעיש, און דער רוב

פּראָסטער עולם פֿאַרשטייט זיי נישט. וועגן אַ לימוד פֿון עטיק קאָן אויך אין חדר קיין רייד נישט זײַן. דאָס וואָס מען לערנט דאָרט, איז נישט מער, ווי אַז מען מוז אָפּהיטן כּלערליי דינים, מצוות און רבנישע תקנות. יעדער אומפֿאַרטיישער אָבסערוואַטאָר מוז זיך נאָר וווּנדערן, ווי אַזוי דאָס יִדישע פֿאָלק איז דאָך בדרך כּלל פֿרײַ פֿון די גראָבע פֿאַרברעכנס, הגם עס פֿעלט דעם אין דער אמתן דער לימוד פֿון רעליגיע און מאָראַל.

4. אָרט און צײַט פֿון לימוד

אויף אַלע מדרגות פֿון לערנען הייבט מען אָן דעם לימוד אין דער פֿרי נאָך תּפֿילת שחרית און מען לערנט ביז 1 אַ זייגער בײַ טאָג, דעמאָלט גייען די קינדער אַהיים עסן. בײַ אַ שלעכטן וועטער ברענגט מען זיי דעם מיטאָג אין חדר אַרײַן. נאָך מיטאָג לערנט מען ביז מנחה. נאָך מנחה שיקט מען זומער אַלע קינדער אַהיים, אום ווינטער אָבער גייען אַהיים נאָר די קינדער פֿון דער פֿרשטער און צווייטער מדרגה, די איבעריקע אָבער לערנען ביז 8 אַ זייגער אין אָוונט. די עלטערע תּלמידים לערנען חוץ דעם עטלעכע שעה אין טאָג תּלמוד בײַ אַ מלמד אין די גאַנץ פֿרײַע שעהן. דער אָנהייב און דער סוף פֿון דעם שוליאָר זענען נישט געוויס באַשטימט. טײל עלטערן שיקן זייערע קינדער אין חדר אַרײַן, ווי נאָר זיי האָבן אָנגעהויבן צו רעדן, אַפֿט כּדי זיי פּטור צו ווערן פֿון דער היים און כּדי נישט צו ווערן געשטערט דורך זיי אין זייערע געשפֿעטן. דער איבערגאַנג פֿון איין מדרגה צו דער אַנדערער איז נישט קיין פּוסל יוצא פֿון די ידיעות אַדער פֿון די פֿעיקייטן פֿונעם תּלמיד. די עלטערן ווינטשן זיך, אַז זייער קינד זאָל וואָס גיכער לייענען גמרא און זאָל קענען האַלטן אַ דרשה אין דער שול. אַזוי אַרום קומט עס אָפֿט, אַז קינדער פֿון 5 יאָר הייבן אָן צו לערנען תּלמוד. אַזעלכע קינדער קענען דאָך נישט האָבן קיין אינטערעס פֿאַר יורידישע ענינים און ווערן געצוווּנגען צום לערנען דורך שטרענגע שטראָפֿן. די קינדער שלאָגט מען אָפֿט מפּות רצח, עס זײַנען פֿאַראַן פֿאָלן, ווען די קינדער ווערן נעבעך שטאַרק צעניזוקט דורך זייערע מלמדים, זיי ווערן אָפֿילו געמאַכט פֿאַר קאָליקעס.

5. ווער פֿאַרנעמט זיך מיט לערנען און וואָס קריגט ער דערפֿאַר?

דער פּוילישער יִד באַדאַרף נישט מער צו האָבן ווי אַ גוטן ווילן און אַ וויב, כּדי צו ווערן אַ מלמד. אַ בחור האָט קיין ווערדע נישט און ווערט נישט צוגעלאָזט צו קיין שום פֿרומען אָמט. נאָר די מלמדים פֿאַר דער 4טער און 5טער מדרגה פֿון דעם גמרא־לימוד מוזן האָבן אַ שם פֿון לומדים. די מלמדים זײַנען זייער שטרענג צו די קינדער. קינדער פֿון רײַכע עלטערן זוכן דערפֿאַר צו געווינען די סימפּאַטיע פֿונעם מלמד דורך מתּנות, און דעריבער באַגנבֿענען זיי זייערע עלטערן. אַ מאָל זוכן די תּלמידים אויך צו געווינען די סימפּאַטיעס פֿון דעם מלמדס וויב, וואָס פֿאַרקויפֿט זיי אויבס און זיסקייטן טייער און אויך באָרג, און צו דעם צוועק נעמען זיי אויך געלט בײַ זייערע עלטערן. דער מלמד האָט זײַנע באַהאַנדלט מילדער די גוטע קונים און ערלעכע צאָלערס. דער מלמד האָט זײַנע באַהעלפֿערס, דאָס זײַנען בחורים פֿונעם נידערייקסטן און אָרעמסטן קלאַס. זיי טוען אַן די תּלמידים, פֿירן זיי אין חדר אַרײַן און צוריק אַהיים, העלפֿן דעם מלמד אין לערנען, זאָגן תּפֿילות מיט די תּלמידים, ברענגען זיי בײַ אַ שלעכט וועטער דאָס עסן פֿון דער היים און... העלפֿן זיי אויפֿעסן די מאַכלים. וועגן אַזאַ בחור האָט חתונה, ווערט ער אויך אַ מלמד. די שכירות פֿונעם מלמד און פֿון זײַן באַהעלפֿער איז נישט קיין באַשטימטע. אין די בין־הזמנים גייט דער מלמד מיט זײַן באַהעלפֿער אַרום אין די הײַזער פֿון די עלטערן וואָס האָבן קלייניע 4־יעריקע קינדער אַדער אַזעלכע יינגלעך וואָס דאַרפֿן שוין אריבערגיין פֿון איין חדר אין אַ העכערן, — און ער סטאַרעט זיך אַרײַנצובאַקומען דאָס קינד אין זײַן חדר. נישט זעלטן יאָגן זיך אַזוי עטלעכע מלמדים נאָך איין קינד, בפֿרט נאָך אַ קינד פֿון אַ רײַך הויז. אַזאַ קינד

ציט צו אַנדערע קינדער פֿון רייַכע הייַזער, ווייַל עס הייסט דאָך: דער און דער מלמד האָט קינדער פֿון בעסערע משפחות, בכן מוז ער דאָך זייַן דער בעסטער אין שטאָט. טאָמער קומען זיך צונויף עטלעכע מלמדים אין איין הויז, ברעכט אויס אַ מלחמה, מען רייַסט זיך בייַ די בערד ממש. אויך זייַנען פֿאַראַן אַזעלכע געשיקטע באַהעלפֿערס, וואָס פֿאַרשטייען בשעת די בין־הזמנים אַרייַנצונאַרן דאָס קינד דורך פֿאַרשיידענע קונציקע שטיקלעך, שפּילעכלעך אאַז״וו. האָט מען אַזוי אַרום דאָס קינד אַרייַנגעגנאַרט עטלעכע מאָל אין חדר אַרייַן, פּאַסט דאָך שוין נישט די עלטערן אים אַוועקצונעמען. גליקלעך איז דער מלמד וואָס האָט אַזאַ געניטן באַהעלפֿער, כאָטש דער באַהעלפֿער האָט דעמאָלט איבער אים די גאַנצע מאַכט, צופּס אים בייַ דער באָרד אין די אויגן פֿון די תּלמידים און דערלאַנגט אים אַ מאָל אויך שווערע קלעפּ.

ווען אַ יינגל ווערט אַלט 15 יאָר, האָט ער חתונה, לערנט ווייַטער תּלמוד נאָך עטלעכע יאָר אין דערנאָך לערנט ער ווייַטער אַליין אין בית־מדרש. די דאָזיקע שיטה איז זייער שעדלעך פֿאַר דעם ייִדישן פֿאָלק. אַזעלכע יונגע לייַט ווערן געוויינט גאָרנישט צו טון, צו פֿאַרברענגען די צייַט מיט פּוסטע רייד און צום סוף טרעטן זיי אַרייַן אין דער סעקטע פֿון די חסידים, וואָס פֿאַרשפּרייט זיך לייידער ווי אַ קרעפּס און וואָס אירע יסודות זייַנען נישט מער ווי אָנשכלדיקע רעליגיעזע פֿאַנטאַזיעס און איר פּראַקטיק איז פֿרעסערייַ, שיכּרות און לייידיק גיין.

כאָטש דאָס שכירות פֿון די מלמדים קלעקט נישט אַפֿילו כּדי זיי צו געבן לייַטישע פּרנסה, און זיי מוזן אָפּט אַרומגיין איבער די הייַזער — זייַנען דאָך די הוצאות פֿון ייִדן אויף אויסצוהאַלטן די חדרים זייער גרויסע. דאָס נעמט זיך דערפֿון, ווייַל עס זייַנען פֿאַראַן זייער אַ סך מלמדים, ווייַל צו דער מלאָכה דאַרף מען דאָך גאָרנישט האָבן — נישט קיין שול־בנין און נישט קיין לערן־מכשירים — און כּמעט ווי גאָרנישט קענען, נישט קיין תּורה און שוין זיכער נישט קיין פּעדאַגאָגיק. אַזוי למשל זייַנען אין אַזעלכע קהילות ווי פּרעמישלע אָדער דוקלע פֿאַראַן איבער דרייַסיק מלמדים. די הוצאות אויף די חדרים לאָזן זיך אויסרעכענען אַ שטייגער פֿאַר פּרעמישלע, — ווו עס זייַנען פֿאַראַן איבער 500 ייִדישע קינדער, אַן ערך אויף אַזאַ אופֿן:

50	קינדער	וואָס	מען	צאָלט	פֿאַר	זיי	שכר־לימוד	צו 12	דוקאַטן	יערלעך—מאַכט אויס 600 דוקאַטן
100	„	„	„	„	„	„	„	„ 8	„	„ — „ „ 800 „
200	„	„	„	„	„	„	„	„ 4	„	„ — „ „ 800 „
150	„	„	„	„	„	„	„	„ $1^1/_2$	„	„ — „ „ 225 „
500	„	קאָסטן	יערלעך	שכר־לימוד	. . . . .					2.425 דוק׳

לאָמיר נעמען אַ קלענערע קהילה, למשל שעניאַווע אָדער קראַקאָוויעץ אין פּרעמישלער קרייַז, ווו עס זייַנען פֿאַראַן דורכשניטלעך צו 150 קינדער דהייַנו:

10	קינדער	וואָס	צאָלן	יערלעך	שכר־לימוד	צו 5	דוקאַטן	—	מאַכט אויס 50 דוקאַטן	
30	„	„	„	„	„	„ 4	„	—	„ „ 200 „	
40	„	„	„	„	„	„ 3	„	—	„ „ 120 „	
70	„	„	„	„	„	„ $1^1/_2$	„	—	„ „ 105 „	
150	קינדער	קאָסטן	יערלעך	שכר־לימוד	. . . . .					395 דוקאַטן

6. צי איז פֿאַראַן אַ השגחה איבער דעם לערנען פֿון דער ייִדישער יוגנט

דער מלמד באַדאַרף נישט האָבן קיין שום קוואַליפֿיקאַציעס און קיין שום שייַנען. אָפֿט קלייַבן די באַהעלפֿערס אויס די מלמדים. די באַהעלפֿערס האָבן דירה און

קעסט בײַ די עלטערן פֿון די קינדער און אָפֿט געווינען זיי אויף אַזוי ווײַט די סימפּאַטיעס פֿון די קינדער און פֿון די עלטערן, אַז אויב אַ באַהעלפֿער גייט אַריבער פֿון איין מלמד צום צווייטן, גייען די קינדער מיט. עטלעכע עלטערן שיקן זייערע קינדער שבת צו זייערע קרובֿים אָדער באַקאַנטע, און דאָרט פֿאַרהערט מען זיי פֿון דער סדרה וואָס זיי האָבן געלערנט אין דער לעצטער וואָך. אָבער מיט דעם תּלמיד גייט מיט דער מלמד אָדער דער באַהעלפֿער, און ער העלפֿט אים צו. מיט דעם דאָזיקן פֿאַרהער איז מען בכלל אויסן גיכער מכבד צו זײַן דעם אויספֿרעגער איידער פֿאַרהערן דעם תּלמיד. קומט אויס נישט איין מאָל, אַז דער אויספֿרעגער איז אַליין אַ גראָבער יונג אָדער אַז ער איז נישט גענוי באַקאַנט דווקא מיט דעם ענין וואָס מען דאַרף פֿאַרהערן. אָט דאָס איז דער גאַנצער קאָנטראָל איבער דעם לימוד.

7. וואָס האָט דער פּוילישער ייִד פֿון דעם דאָזיקן לערנען
און צוליב וואָס פֿאַר אַ תּכלית לאָזט ער זײַן זון לערנען?

דער פּוילישער ייִד האַלט אָט דאָס לערנען פֿאַר זייער הייליק. אַ מענטש פֿון מיטעלן שטאַנד קאָסט אָפּ דאָס לערנען אַ קינד יערלעך לכל הפּחות 8 דוקאַטן, דעם נגיד 12 דוקאַטן און מער. די עלטערן ווילן, זייער זון זאָל זײַן אַ למדן, אָדער אויב ער ווערט אַ סוחר, זאָל ער כאָטש זײַן באַהאַוונט אין תּלמוד. אַ ייִנגל וואָס קען לערנען, קען בעסער און גרינגער חתונה האָבן. ער האָט אין דער האַנט אַ פּרנסה — ווײַל טאָמער גליקט אים ניט צו ווערן רײַך ווי אַ סוחר, קאָן ער ווערן אַ רבֿ, אַ דיין, אַ גמרא־מלמד, אָדער אין ערגסטן פֿאַל אַ פּרוש אין אַ קלויז, וואָס די קהילה האַלט אים אויס.

בײַ גאָר זײַן נעגאַטיווער באַציִונג צו דער טראַדיציאָנעלער לערן־שיטה איז פּערל נישט געווען קיין אָנהענגער פֿון די ראַדיקאַלע משׂכּילים אין פּרט פֿון דער רעפֿאָרם פֿון דערציִונג. ער זאָגט דאָס אַפֿן אַרויס אין זײַנעם אַ מעמאָריאַל צו דער רוסישער מאַכט אין יאָר 1812, ווו ער כאַראַקטעריזירט די שולן געגרינדעט לויט דער פּראָגראַם פֿון הערץ האָמבערג אויף אַזאַ אופֿן: „זינט אַ געוויסער צײַט איז אין פּוילן געוואָרן אַ מאָדע אויף אַ מין אויפֿקלערעכץ, וואָס ברענגט מער שאָדן, ווי די אײַנגלייבענישן האָבן ווען עס איז געקאָנט אָנטון דער דאָזיקער נאַציע... אַ סך שעדלעכער ווי אָט דער קלאַס [די אָרטאָדאָקסן] איז דער פֿערטער קלאַס, וואָס נעמט אַרום די כּלומרשטע אויפֿגעקלערטע. וועגן אָט די מיאוסע באַשעפֿענישן, וואָס האָבן מיט דער שאָלעכץ אַרויסגעוואָרפֿן אויך די יאָדרע, זאָגט זייער טרעפֿיק מײַן פֿרײַנד בנדוויד, אַז דאָס זײַנען יענע כּנופֿיא בעלי־תּאַוות, וואָס היטן ניט אָפּ די צערעמאָניעלע דינים נאָר דערפֿאַר, ווײַל דאָס שטערט זיי זיך נאָכצוגעבן זייערע אומגעצאַמטע גלוסטן. געוויינטלעך זײַנען זיי אויפֿגעוואַקסן גאָר אָן דערציִונג אָדער מיט אַ צעדרייטער דערציִונג, און זיי בלאָזן פֿון זיך שטאַרק שטאָלץ מיט זייערע צונויפֿגעשטוקעוועטע קענטענישן און מיט אויסווייניקסטער געשליפֿנקייט. זיי האָבן זיך כּלומרשט אויפֿגעקלערט און זײַנען פֿינצטערער פֿאַר זייערע טאַטעס, ווײַל יענע זײַנען כאָטש שלום מיט זיך, זיי אָבער דערשטיקן יעדערער אין זיך די שטים פֿון דעם געוויסן, מאַכן דעם אָנשטעל פֿון אויפֿגעקלערטע און זײַנען פּוסטע גאָרנישטן וואָס טוען אָן נאָר צרות. אָט די זײַנען דאָס די יעניקע וואָס דורך זייערע שלעכטע מעשׂים טוען זיי אָן דער ייִדישער נאַציע אַלע טאָג פֿרישע און ווייטאָגדיקע וווּנדן".[8]

---

[8] עס איז אינטערעסאַנט צו דערמאָנען, אַז אויך יהודה ייטעלעס פֿאַרמשפּט די ראַדיקאַלן, וואָס פֿאַרשטייען נישט ריכטיק, וואָס איז טײַטש דאָס וואָרט „אויפֿקלערונג". ער שרײַבט וועגן זיי: „יען כי פשתה מספחת מלת אויפֿקלעהרונג ועלתה נדה בכל מוזי צעירי זמננו מבלי דעת כונת הרצויה המלה הזאת על בוריה" (ר. פֿאַהן: פרקי השכלה, ז' 136). אָבער פּערלס רייד וועגן אָט דעם מין משׂכּילים זײַנען אַ סך שאַרפֿער.

בײַ אָטאָ דער אײַנשטעלונג איז פֿאַרשטענדלעך, אַז פּערל האָט נישט געקאָנט נעמען פֿאַר אַ מוסטער די דײַטש-ייִדישע שולן אין דײַטשלאַנד. ער האָט די דאָזיקע שולן גוט געקענט, אפֿשר האָט ער אָפֿילו עטלעכע פֿון זיי באַזוכט בעת זײַנע רײַזעס — הגם אין זײַנע כּתבֿים און בריוו געפֿינען מיר נישט קיין רמז דערויף — און נאָך הײַנט געפֿינען זיך אין פּערלס ביבליאָטעק באַריכטן פֿון עטלעכע ייִדיש-דײַטשע שולן פֿון זײַן צײַט. מיר וועלן שפּעטער זען, אַז אין אַ סך אויסוויניקסטע אײַנאָרדענונגען האָט ער נאָכגעמאַכט די דאָזיקע שולן, אָבער דער גרעסט פֿון די דאָזיקע שולן איז אים נישט געפֿעלן. פּערל האָט געשעפּט אַ סך אידעען פֿון דער פּלטערער העברעישער לייטעראַטור. ער איז זיך אַליין מודה, אַז אַ דעצידירנדיקע השפּעה האָבן אויף אים געהאַט די מיינונגען פֿון דעם של"ה הקדוש און פֿון זײַן זון רבי שעפּטל הורוויץ וועגן דער ייִדיש-ספֿרדישער שול אין אַמסטערדאַם.[9] אַחוץ דעם זײַנען אים געווען באַקאַנט די פּעדאַגאָגישע ווערק פֿון העברעישע מחברים, ווי למשל נפֿתּלי-הירץ וויזל, ר' שבתי סופֿר אאַ"וו. אַפֿשיטא אַז ער, דער פּלייסיקער לייענער פֿון די דעמאָלטיקע השפּלה-צײַטשריפֿטן און ביכער, האָט געווּסט אויך די ארטיקלען וועגן דערציִונג, וואָס זײַנען געווען געדרוקט אין אַזעלכע צײַטשריפֿטן ווי „בכורי העתים" „המאסף", „כּרם חמד", „שולמית" אאַ"וו. אויך די ווערק פֿון די העברעישע מיטלעלטערלעכע שרײַבער וועגן דערציִונג זײַנען אים געווען באַקאַנט, און ער לויבט זיי שטאַרק אין אַ מעמאָריאַל צו דער עסטרײַכישער רעגירונג אין יאָר 1819.

אויף וויפֿל פּערל איז געווען באַהאַוונט אין דער דעמאָלטיקער אַלגעמיינער פּעדאַגאָגישער ליטעראַטור, לאָזט זיך נישט גענוי פֿעסטשטעלן. אין זײַן ביבליאָטעק געפֿינען מיר אַ זייער רײַכע זאַמלונג פּעדאַגאָגישע ווערק פֿון יענער צײַט, בפֿרט דײַטש. אַזוי למשל געפֿינען מיר ווערק פֿון באַקאַנטע שרײַבער פֿון דער פֿילאַנטראָפֿן-גרופּע (באַזעדאָוו און זײַנע שילער), בפֿרט די ביכער פֿון קריסטיאַן גאָטלאָב זאַלצמאַן, די צײַטונג „דאָס פֿילאַנטראָפּישע אַרכיוו", ביכער וועגן דער מעטאָדע בעל-לאַנקאַסטער (Bell-Lancaster) וועגן פּעסטאַלאָצים מעטאָדע, וועגן פֿאַרשיידענע דײַטשע שולן און אינטערנאַטן, וועגן דעם אינטערנאַט אין האָפֿוויל (Hofwyl), דײַטשע ביכער פֿאַר דער יוגנט, דײַטשע יוגנט-צײַטשריפֿטן אאַ"וו. מיר געפֿינען אויך עטלעכע ווערק פֿון דער פֿראַנצייִזישער פּעדאַגאָגישער ליטעראַטור, סײַ אין דײַטשע איבערזעצונגען, סײַ אין אָריגינאַל, עטלעכע שריפֿטן וועגן פּוילישע שולן אאַ"וו. דערפֿון וואָס די דערמאָנטע ביכער האָבן זיך געפֿונען אין פּערלס ביבליאָטעק, קאָן מען נאָך ניט דריינגען, וואָסערע ווערק האָבן דאָס דער עיקר געפֿורעמט פּערלס פּעדאַגאָגישע השקפֿות, פֿון דעסט וועגן וועלן מיר זיך שפּעטער אָנשטויסן אויף סימנים פֿון פֿאַרשיידענע השפּעות אין פּערלס פּעדאַגאָגישער פּראַקטיק. פֿון דער ציטירטער ליטעראַטור זעען מיר, אַז פּערל האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט פּעדאַגאָגיק, מיט די נײַע שטרעמונגען אין דער דערציִונג און במילא האָט דאָס געמוזט זיך אָפּרופֿן אויף זײַן שול און אירע פּעדאַגאָגישע פּרינציפּן.

II. די גרינדונגס־תּקופֿה

1. די ערשטע שריט

עס לאָזט זיך נישט גענוי באַשטימען דער צײַטפּונקט, וועלן פּערל האָט אָנגעהויבן מאַכן די ערשטע קאָנקרעטע שריט צו גרינדן די שול. לויט אונדזערע מאַטעריאַלן האָט ער זיך שוין אין יאָר 1809 באַמיט אין ווין פּועלן אַ דערלויבעניש אויף

9 זע זײַן אריפֿרוף פֿונעם יאָר 1812, חוץ דעם ד"ר נתן הורוויץ, דצ"ו, ז' 216—217.

צו גרינדן זײַן „ערציִונגס־אַנשטאַלט" אין טאַרנאָפּאָל.[10] עס איז ניט באַוווּסט, וואָסער פּעולה עס האָבן געהאַט די דעמאָלטיקע באַמיִונגען פּערלס. דערווײַל איז אויסגעבראָכן די עסטרײַכיש־רוסישע מלחמה פֿון יאָר 1809, און פּערלס פּלאַן איז געוואָרן צו נישט. נאָך דעם שענברונער שלום פֿון יאָר 1809 איז דאָס טאַרנאָפּאָלער לאַנד אַריבער צו רוסלאַנד. דעמאָלט האָבן אין דעם טאַרנאָפּאָלער לאַנד נישט עקסיסטירט קיין שום שולן. די צוויי נאָרמאַלע שולן (ניט־ייִדישע), וואָס האָבן פֿריִער עקסיסטירט, זײַנען אין דער רוסישער צײַט געוואָרן פֿאַרמאַכט.[11] די האָמבערגשע ייִדישע שול אין טאַרנאָפּאָל, געגרינדעט אין יאָר 1786, האָט אויך שוין זינט לאַנג נישט מער עקסיסטירט.[12]

פּערלען האָט די שווערע קריגסצײַט נישט אָפּגעשראָקן פֿון צו אַרבעטן ווײַטער פֿאַר זײַן פּלאַן צו גרינדן אַ שול. אין דעם סאַמע ברענענדיקסטן מלחמה־יאָר 1812 נעמט ער אונטער אַ ברייטע אַקציע וועגן דעם. ער האָט צונויפֿגעשטעלט — מן הסתם אין יאָר 1812 — אַן אויפֿרוף צו די טאַרנאָפּאָלער ייִדן, אין וועלכן ער דערציילט, אַז ער האָט שוין אײַנגעקויפֿט אַ פּלאַץ פֿאַר דער שול אין דער זבאַראַזשער גאַס (די אַמאָליקע „טאַרגאָוויצע", הײַנט סאָביעסקי־גאַס).[13] פֿאַררופֿנדיק זיך אויף דעם אוקאַז פֿון קייזער אַלעקסאַנדער דעם 1טן פֿון 9טן דעצעמבער 1804, ווּ עס רעדט זיך וועגן פֿאַרשפּרייטן בילדונג און אויפֿקלערונג צווישן דער ייִדישער יוגנט, פֿאָדערט פּערל אויף די טאַרנאָפּאָלער ייִדן, זיי זאָלן זיך פֿאַרשרײַבן „אין דאַס בוך דער וואָהל־טעטיגקייט, איין יעדער בעשטיממע וואָס ער צו דיזער לעבליכען פֿעראַנשטאַלטונג בייא שטייערן ווילל".

דערבײַ באַמערקט ער, אַז ער האָט זיך געוועגדט צו עטלעכע „ערלעכע לײַט פֿון די אונדזעריקע" און צו עטלעכע אָנגעזעענע קריסטן, וואָס האָבן זיך אָפּגערופֿן אויף זײַן אַפּעל און האָבן אונטערשטיצט פֿינאַנציעל זײַן אונטערנעמונג.[14] אַזוי למשל איז נאָך געבליבן אַ בריוו (פֿונעם 25סטן מאַרץ 1812), ווּ פּערל ווענדט זיך צו אַ פּוילישן פּריץ גענעראַל קאָריטאָווסקי[15] מיט דער בקשה מיטצוהעלפֿן פֿינאַנציעל בײַ דער גרינדונג פֿון דער שול.[16] ער פֿאָדערט אויף די טאַרנאָפּאָלער ייִדן, זיי זאָלן אויסקלײַבן אַ קאָמיטעט פֿון עטלעכע „ערלעכע און גוטע מענטשן" וואָס זאָלן אָנפֿירן

---

10 פּערלס קאָפּירבוך פֿון יאָר 1828, בריוו פֿון 1טן יאַנואַר 1828 צו דער גרעפֿין מיר אין ווין: „בעת איך בין געווען אין ווין אין יאָר 1809, האָב איך געהאַט דאָס גליק אײַנצוזען, ווי שטאַרק אײַער עקסצעלענץ האָט זיך געסטאַרעט צו ווירקן לטובֿת מײַן דערציִונגס־אינסטיטוציע אין טאַרנאָפּאָל".

11 י. לעשטשינסקי: דצ״וו, ז׳ 137—138 און 254. דער עסטרײַכישער קרײַזהויפּטמאַן שרײַבט אונטער דער דאַטע פֿון 21סטן סעפּטעמבער 1815: „in der ganzen Tarnopoler Landschaft keine derlei Schulanstalt besteht".

12 אין דער טאַרנאָפּאָלער ייִדישער שול זײַנען געווען פֿאַרנומען צוויי לערערס: אײַזענשטעדטער און סיקאָפֿאַנד (Schematismus für das Königreich Ostgalizien. 1798 u. 1799. Lemberg 1799, 1800).

13 דער פּלאַץ האָט זיך געפֿונען אַ ביסל אָפּגערוקט פֿון צענטער, אין „דעם געזינטסטן און בעסטן טייל שטאָט" (לויט דעם באַריכט פֿון דעם ערשטן דירעקטאָר יעקב גיימאַן).

14 אויך אין אַ בריוו צו גענעראַל קאָריטאָווסקי דערמאָנט פּערל: „אַזוי האָב איך זיך אײַנגעשטעלט צו בעטן אונטערשטיצונג בײַ איידעלע און מיטפֿילנדיקע מענטשן פֿון אַנדערע נאַציעס. איך האָב געמאַכט דעם פּרוּוו און האָב זיך ניט געפֿונען גענאַרט" (י. ווײַנלעז: פּערלס ביאָגראַפֿיע, ז׳ XVI).

15 י. ווײַנלעז: פּערל־ביאָגראַפֿיע, ז׳ XV. ער שרײַבט: „איך האָב צונויפֿגעשטעלט אַ באַזונדערן לערנפּלאַן, געקויפֿט אַ פֿײַנעם פּלאַץ, געלאָזט מאַכן בײַ אַ געלערנטן אַרכיטעקט אַ פּלאַן פֿון בנין, האָב אויך אײַנגעשאַפֿט אַ טייל פֿון די נייטיקע בוי־מאַטעריאַלן".

16 דעם אויפֿרוף אין אַ ייִדישער איבערזעצונג ברענגען מיר צום סוף, אין דער רובריק „אַקטן און דאָקומענטן".

די אַקציע פֿון גרינדן דאָס „גאָטטעס־ אונד לעהרהויז".[17] (אין דעם בריוו צו גענעראַל קאָריטאָווסקי שרייַבט פּערל וועגן אַ „לעהר־ אונד אינדוסטריע־שולע"). ווי מיר ווייסן שוין, האָט די רוסישע מאַכט געפֿירט אין טאַרנאָפּאָלער לאַנד אַ פּאָליטיק פֿון געווינען די סימפּאַטיעס פֿון דער באַפֿעלקערונג דורך צוגעלאָזנקייט און גוטס טון. פּערל האָט משמעות געהאַט פֿאַרבינדונגען מיט דער רוסישער מאַכט ווי אַ בוי־ אונטערנעמער פֿון פֿאַרשיידענע רעגירונגס־בנינים. חוץ דעם איז ער דאָך געווען אַן אָנגעזעענער בעל־הבית, מיטגליד פֿונעם מאַגיסטראַט און פֿירער פֿון די טאַרנאָפּאָלער משׂכּילים. ווען ער האָט זיך געווענדט מיט זיַין פּלאַן צו גובערנאַטאָר טיילס, האָט אים יענער וואַרעם אויפֿגענומען. פּערל דערציילט וועגן דעם אָט וואָס: „איך האָב מיַין פּלאַן דערציילט זיַין עקסצעלענץ סענאַטאָר... פֿאָן טיילס... און מיַין פֿאָרשלאָג איז אויפֿגענומען געוואָרן מיט פֿאַרגעניגן און גוטגינציקייט, ווי עס פּאַסט פֿאַר זיַין איידעלן האַרץ, און איך האָב געקראָגן די הבֿטחה פֿון אָט דעם זעלטענעם מענטשן, אַז ער וועט מיַין פּלאַן אונטערהאַלטן". ווייַזט אויס, אַז די אונטערשטיצונג פֿון טיילסן איז טאַקע געווען גאָר אַ וואַרעמע און האַרציקע. לויט רייטמאַנס באַריכט האָט טיילס צוגעזאָגט פּערלען, אַז ווען דער שול־בנין וועט זיַין פֿאַרטיק. וועט די רוסישע רעגירונג אָפּגעבן פֿאַר דעם „אינסטיטוט" מלוכישע מאַיאָנטקעס האָבנדיק אַזאַ הבֿטחה האָט פּערל געקאָנט מאַכן זיַינע פּלענער מיט אַ גרויסן פֿאַרנעם.[18]

באַלד דערויף האָט פּערל פֿאָרגעלייגט דעם גובערנאַטאָר אַ גרויסן מעמאָריאַל, ווו עס ווערט ברייט אַנטוויקלט און אַרומגערעדט דער גאַנצער שולפּלאַן. פֿון דעם דאָזיקן ערשטן דאָקומענט וועגן פּערלס שולפּלענער האָבן מיר געפֿונען דעם ערשטן קאָנצעפּט געשריבן, ווי עס ווייַזט אויס, מיט פּערלס אייגענער האַנט, מיט אַ סך אויסבעסערונגען. פֿון דעם דאָזיקן זייער אינטערעסאַנטן דאָקומענט ווערן מיר געוואָר די גרונדשטריכן פֿון פּערלס פּעדאַגאָגישע פּלענער. דער מעמאָריאַל צו דער רוסישער מאַכט – אָנגעשריבן אַרום יאָר 1812 – הייבט זיך אָן מיט אַן אויספֿירלעכער קריטיק פֿון דער טראַדיציאָנעלער ייִדישער דערציִונג, וואָס איז אונדז שוין באַקאַנט פֿון די אויבן ציטירטע אויספֿירן פּערלס. נאָך דער דאָזיקער קריטיק פֿון די אָרטאָדאָקסישע ייִדישע דערציִונג־מעטאָדן קומט אָבער אַ שאַרפֿע קריטיק פֿון די ראַדיקאַלע אויפֿ־קלערערישע קרייַזן בייַ ייִדן, פֿון די „אַפֿטעראויפֿגעקלעהרטע", ווי פּערל רופֿט זיי אָן. אַזוי אַרום אַנטפּלעקט זיך פּערל פֿאַר אונדז ווי דער אָנהענגער פֿונעם מיטלוועג, וואָס גייט גלייַך קעגן דעם ראַדיקאַלן פֿאַנאַטיזם פֿון רעכטס און פֿון לינקס. און אפֿשר האָט ער זיך אויף דעם אופֿן געוואָלט אויספֿייַנען אין די אויגן פֿון דער רוסישער מאַכט, וואָס די ראַדיקאַלע אויפֿקלערער זיַינען געווען בייַ איר – זינט דעם פּאַריזער סנהדרין אין יאָר 1806–1807 — אַ ביסל חשודיק אין שטילע סימפּאַטיעס צו נאַפּאָלעאָנען. על כל פּנים איז עס קשה אַ ביסל, וואָס אין זיַינע פֿילצאָליקע שפּעטערדיקע שריפֿטן און מעמאָריאַלן צו דער עסטרייַכישער מאַכט איז די דאָזיקע שאַרפֿע קריטיק פֿון די ראַדיקאַלע משׂכּילים נישטאָ.

ווייַטער שטעלט זיך פּערל אָפּ אויף דער פֿראַגע, צי וואָלט מען אפֿשר געקאָנט די ייִדישע חדרים רעפֿאָרמירן אויף דעם אופֿן, אַז מען זאָל צווינגען די ייִדן אַרייַנצופֿירן

---

17 פֿראַנצישעק קאָריטאָווסקי איז געווען אין די רוסישע צייַטן דער לאַנדמאַרשאַל און דערפֿאַר אפֿשר האָט מען אים טיטולירט „גענעראַל". נאָך די פּוילישע טיילונגען האָט די שטאָט טאַרנאָפּאָל געהערט צו דער גאַמיליע קאָריטאָווסקי. J. Leszczyński: l. c., p. 93, 98. ביז צום יאָר 1843 איז טאַרנאָפּאָל געווען אַ פּריוואַטשטאָט (Przywileje Królów i właścicieli Miasta Tarnopola, znajdujące się w archiwum miejskim, wydał Dr. Jan Leniak. Tarnopol 1832.).

18 H. Reitman: J. Perl und die Schule zu Tarnopol. Geigers wissensch. Zeitschrift f. jüd. Theologie 1838, p. 316.

אין די דאָזיקע טראָדיציאָנעלע שולן אַ בעסערע לערן־מעטאָדע. עס וואָלט אפֿשר ניט געווען שווער צו צווינגען דערצו, — מיינט פערל — עס וועט אָבער צו גאָרנישט ברענגען, ווייל יידן זיינען גרויסע עקשנים. דורך צוואָנג וועט די דאָזיקע עקשנות־וואָס איז אַ היסטאָרישער פראָדוקט פֿון דורות לאַנגע רדיפֿות – נאָך מער פֿאַרשטאַרקט. „אויב מען וויל בײַ דער דאָזיקער אומה עפּעס פּועלן, מוז מען זיין גאָר אָפּגעהיט ניט אויפֿצוווקן איר אײַנגעשפּאַרטקייט, וואָס איז געוואָרן אַ טבֿע... מען באַדאַרף נאָר זען צו פֿאַרגרינגערן איר די מיטלען פֿאַר אויפֿקלערונג, צוצוברענגען זי נעענטער צו איר, נאָר אָזוי אַז זי זאָל אויסן וועג ניט שפּירן קיין צוואָנג".

נאָך די דאָזיקע אָלגעמיינע באַמערקונגען מאַכט פערל דעם ווײַטערדיקן פראַקטישן אויספֿיר: „אין די שולן וווּ עס לערנט זיך די יִדישע יוגנט... מוזן יינגלעך לערנען העברעיִש... אָלץ מוז האָבן דעם פּנים פֿון הייליקייט".

זיין קאָנקרעטן שולפּלאַן הייבט פערל אָן מיט דער באַשרײַבונג פֿון דעם שול־בנין. דער בנין מוז האָבן לכל־הפּחות 4 באַקוועמע צימערן צום לערנען, „איטלעכס פֿאַר זיך, אָזוי אַז אײנס זאָל ניט האָבן קיין פֿאַרבינדונג מיטן צווייטן". דער דירעקטאָר דאַרףווינען אין דער שול, כדי צו האָבן די נייטיקע השגחה איבער אַלץ. בײַ דער שול מוז זיין אַ גצראָמער בית־תּפֿילה. דאָס איז נייטיק דערפֿאַר, „וויַל עס גיט דעם גאָנצן אין די אויגן פֿון די קינדער און פֿון די עלטערן אַ פּנים פֿון קדושה און יראת־הכּבֿוד... צווייטנס וועלן די עלטערן דורך דעם האָבן מער געלעגנהייט צו זיין דערבײַ בײַם לערנען... וויַל איטלעכער יִד קומט 3 מאָל אַ טאָג מתּפּלל זיין". אין דער אמתן איז די גרינדונג פֿון אַ בית־תּפֿילה בײַ דער שול גצוועון זייער אַ קלוגער שריט און באַווײַזט בולט, ווי פראַקטיש און סוחריש פערל האָט אויסגעחשבונט דעם גאַנצן ענין. אָחוץ די מעלות, וואָס פערל דערמאָנט אין זיין מעמאָראַנדום, האָט דער בית־תּפֿילה געהאַט פֿאַר אים אַ גרויסע באַדײַטונג נאָך מפּנה אַנדערע טעמים. ערשטנס האָט מען פֿון דער הכנסה וואָס דער בית־תּפֿילה האָט געטראָגן געהאַט שטיצע פֿאַר דער שול. אין זיין געשיכטע פֿון דער טאַרנאָפּאָלער שול[19] באַמערקט דער דירעקטאָר יעקב ניימאַן, אַז „דאָס בויען דעם שול־בנין, וואָס האָט געקאָסט טײַער, איז גצוואָרן אונטערגעשטיצט דורך דעם פֿאַרקויף פֿון די פֿלעצער אין דער סינאַגאָגע". פֿון די בודזשעטן פֿון דער שול זעט מען, אַז די הכנסות פֿון דעם בית־תּפֿילה האָבן גענשפּילט אין אים אַ גרויסע ראָלע, בפֿרט אין די ערשטע יאָרן. חוץ דעם האָט דער בית־תּפֿילה פֿאָפולאַריזירט די שול און צוגעצויגן צו איר סימפּאַטיע פֿון גצוויסע קרײַזן, וועלכע האָבן נישט גצוואָלט מער דאָוונען אין דער אַלטער שול וואָס איז גצוווען קליין און האָט זיך געפֿונען אין „דעם שלעכטן טייל פֿון דער שטאָט". כּדי צוצוציִען דעם עולם האָט מען אײַנגעאָרדנט, אַז דער קריז־ראַביִנער זאָל עטלעכע מאָל אין יאָר האַלטן אַ דרשה אין דעם נײַעם בית־תּפֿילה. און נאָך אַפּדאַגאָגישן צווועק האָט מען גצוואָלט דערגרייכן דורך דער פֿאַרבינדונג פֿון דער שול און דעם בית־תּפֿילה — זאָגט ניימאַן אין זײַן באָריכט, הײַנט, אַז די שוליוגנט זאָל דאָוונען אונטער דער השגחה פֿון די לערער און אויסלערנען זיך צו האַלטן זיך בײַם דאָוונען שטיל און לײַטיש, אָן קולות און גצוואָלדן, ווי דאָס איז דער מנהג „אין אונדזער מדינה".

---

19 דער דערמאָנטער כתב־יד גצשריבן אין דײַטש גצפֿינט זיך אין דער טאַרנאָפּאָלער פערל־ביבליאָטעק אין אַרכיוו און טראָגט דעם טיטל: Über die Entstehung und Einrichtung der Tarnopoler Israelitischen Freischule nebst einer genauen Erwägung der Ursachen, warum und wie der Unterricht in allen hebräischen Gegenständen mit dieser Lehranstalt vereinigt worden sey. Vom Direktor der Freischule (Neuman.) קיין דאַטע, ווען די שריפֿט איז פֿאַרטיק גצוואָרן, איז נישט פֿאַרצייכנט, פֿון דעם אינהאַלט קען מען דריינגען, אַז זי איז אָנגצשריבן אין יאָר 1815 אָדער 1816.

דער געדאַנק צו גרינדן אַ בית־תּפֿילה בײַ דער שול איז נישט געווען פּערלס המצאה. שוין אין יאָר 1807 האָט ישׂראל יאַקאָבזאָן געגרינדעט בײַ זײַן שול אין זעיצן אַ בית־תּפֿילה (דער אַזוי גערופֿענער „יאַקאָבס־טעמפּל"), און אים האָבן באַלד נאָכגעמאַכט עטלעכע אַנדערע דײַטש־ייִדישע שולן (למשל דער פֿראַנקפֿורטער פֿילאַנטראָפּין). אָבער בעת ווען די דײַטשע „שול־סינאַגאָגעס", בפֿרט דער „יאַקאָבס־טעמפּל", זײַנען געווען אַ געצײַג פֿון דער קעמפֿערישער „רעליגיעזער רעפֿאָרמאַציע" אין דײַטשלאַנד, איז פּערלס בית־תּפֿילה אויסן געווען גאָר אַנדערע, דורכויס פּראַקטישע און דערציִערישע צילן.

אינטערעסאַנט ביז גאָר איז די ערשטע שולפּראָגראַם, ווי עס אַנטוויקלט זי פּערל פֿאַר דער רוסישער מאַכט: אין דעם ערשטן קלאַס וועט מען לערנען לייענען דײַטש, „ביז צו קענען פֿאַרשטיין דאָס דײַטשע לייענבוך", לייענען און פֿאַרשטיין דעם סידור, די התחלות פֿון דער העברעיִשער גראַמאַטיק. אין דעם צווייטן קלאַס קומט אָרטאָגראַפֿיע און קאַליגראַפֿיע, התחלות פֿון רוסיש, פֿון חשבונען און שרײַבן ייִדיש. אָבער ווי דער הויפּט־לימוד אין צווייטן קלאַס ווערט אָנגערופֿן „די אײַנ־טײַטשונג פֿון תּנך לויט דעם בעסטן און פּאַסיקסטן העברעיִשן ביאור, מיט אַ דײַטשער איבערזעצונג" (דער נאָמען מענדעלסאָן ווערט נאָך נישט דערמאָנט). אין דעם דריטן קלאַס אָבער וועט מען שוין לערנען משנה מיט אַ לײַכטן פּירוש, אָנהייבן לערנען גמרא, „רעליגיע און תּורת־המידות, גענומען צום גרעסטן טייל פֿון תּנך און תּלמוד". פֿון די אַלגעמיינע לימודים קומט צו — אַחוץ די פֿריִער דערמאָנטע — נאָך „רעכנאָנג פֿיהרען" (בוכהאַלטעריע). זייער ברייט און אינטערעסאַנט איז די פּראָגראַם פֿון דעם פֿערטן קלאַס. דאָ וועט מען נאָך לערנען „די וויכטיקסטע יסודות פֿון דער קונסט צו פֿירן אַ בעל־הבתּישקייט און פֿון לאַנדווירטשאַפֿט, היסטאָרישע ידיעות פֿון קונסטן און מלאָכות, עפּעס פֿון נאַטור־געשיכטע און נאַטור־וויסנשאַפֿט, פֿון געשיכטע און געאָגראַפֿיע, בפֿרט פֿון דעם פֿאָטערלאַנד... עפּעס פֿון עסטעטיק, פֿון רעטאָריק, בפֿרט אָבער דאַרפֿן די תּלמידים דערצו ווערן צוגעגרייט דורך קליינע מאָנאָלאָגן." ווי מיר זעען, איז דאָס געווען זייער אַ רײַכע פּראָגראַם. אָבער חוץ דעם האָט פּערל שוין אין יאָר 1814 באַשלאָסן אײַנצופֿירן דעם לימוד פֿון דער פּוילישער און פֿראַנצייזי־שער שפּראַך, און ער האָט אויך אָנגעבאָטן טייל עלטערן, אַז אויף זייער וווּנטש קאָנען זייערע קינדער לערנען אויך איטאַליעניש און מוזיק.[20]

פּערלס פּלענער זײַנען געגאַנגען נאָך ווײַטער. פֿאַר די תּלמידים, וואָס וועלן ענדיקן דעם גאַנצן קורס פֿון די לימודים און וועלן האָבן חשק זיך ווײַטער צו בילדן אין דעם „ראַבינישן שטודיום", וויל פּערל שאַפֿן נאָך אַ ספּעציעלן העכערן קלאַס, ווו עס וועט מיט זיי לערנען דער אָרטיקער ראַבינער, אָדער אויב ער וועט נישט טויגן דערצו, אַן אַנדער געלערנטער תּלמודיסט. אַוודאי האָט פּערל זיך נישט פֿאָרגעשטעלט, אַז עס איז מיגלעך צו באַהערשן דעם געוואַלדיקן שטאָף אין 4 יאָר. פֿון די שפּעטערע שולפּראָגראַמען קאָן מען דרינגען, אַז פּערל האָט זיך פֿאָרגעשטעלט,

---

20 פּערלס בריוו צו אַבֿרהם טייטלבוים אין מאַדאַ (אונגערן) פֿון 11טן סעפּטעמבער 1814 (פּערלס אַרכיוו אין טאַרנאָפּאָל). פּערלס רײַכע שפּראַכן־פּראָגראַם דערמאָנט אַ ביסל אָן דער יאַקאָבזאָן־שול, ווו מען האָט לכתּחילה אויך געוואָלט לערנען מיט אַ מאָל זעקס שפּראַכן! זײַנע פּלענער וועגן אײַנפֿירן לאַנדווירטשאַפֿט, האַנטווערק, האַנטאַרבעטן און אַנדערע פּראַקטישע לימודים זײַנען קענטיק אויך אויפֿגעקומען אונטער דער השפּעה פֿון עטלעכע דײַטש־ייִדישע שולן (יאַקאָבזאָנס שול, פֿילאַנטראָפּין, די שולן אין האַמבורג, ברעסלע און אין דעסע).

אז דעם גאַנצן קורס קאָן אַ תּלמיד דורכמאַכן דורכשניטלעך אין 8 יאָר.[21] חוץ דעם האָט ער אין אַנהייב געוואָלט מאַכן אַ גרויסן טייל פֿון די לימודים פֿאַקולטאַטיוו, ד״ה אַז די תּלמידים אָדער זייערע עלטערן מעגן זיך אויסקלײַבן די לימודים וועלכע זיי ווילן לערנען. אין דער שול וועט מען אַנגענומען ייִנגלעך און מיידלעך וואָס זײַנען שוין אַלט 5 יאָר. אָבער אויך דערוואַקסענע יונגע לײַט און קריסטלעכע קינדער קענען לערנען אין דער שול יעצט לימודים, פֿאַר וועלכע זיי האָבן אַן אינטערעס (ד״ה זיי זײַנען נישט קיין נאָרמאַלע שילער, נאָר האָספּיטאַנטן). באמת געפֿינען מיר די ערשטע יאָרן עטלעכע דערוואַקסענע בחורים, וואָס האָבן באַזוכט די שול[22] (מן הסתּם געלערנט דײַטש און וועלטלעכע לימודים), אָבער וועגן קריסטלעכע שילער הערן מיר גאָרנישט.[23]

מיידלעך — האַלט פערל — דאַרפֿן נישט לערנען אַזוי פֿיל ווי ייִנגלעך, זיי וועלן באַזוכן די שול נאָר פֿונעם 5טן ביז צום 10טן לעבנסיאָר און וועלן לערנען בלויז דײַטש, רוסיש, אַ ביסל רעליגיע און „תּורת־המידות״, ייִדיש שרײַבן און לייענען, „הויפּטפֿרינציפּן פֿון דער קונסט צו פֿירן אַ בעלי־בתּישקייט״ און לאַנדווירטשאַפֿט, חשבונען און וויבערשע אַרבעטן.

לערנען וועט מען אין דער שול פֿאַר מיטאָג און נאָך מיטאָג,[24] ווינטער 7 שעה, זומער 10 שעה טעגלעך. אָבער נישט די גאַנצע צײַט וועט מען זײַן פֿאַרנומען מיט לערנען. אַ טייל צײַט וועט ווערן באַשטימט „פֿאַר דער פֿאַרווײַלונג פֿון די שילער״. דער וויכטערדיקער קורס וועט געדויערן פֿון נאָך סופֿות ביז פּורים, דער זומערדיקער קורס פֿון נאָך פּסח ביז ר״ח אלול. אָבער אויך אין דער וואַקאַציע־צײַט וועט מען לערנען מיט די עלטערע קינדער די דינים, מנהגים און תּפֿילות פֿאַר די ימים־טובֿים.

זייער כאַראַקטעריסטיש איז דער קאַפּיטל וועגן דעם לערער־פּערסאָנאַל. דעם הויפּטשטאָב וועלן בילדן דער דירעקטאָר און 3 לערערס. „אַז אַלע מוזן געהערן צו דער ייִדישער רעליגיע, איז קיין ספֿק ניטאָ״. אָבער אויב מען וועט נישט קענען געפֿינען קיין ייִדישן לערער פֿאַר דער רוסישער שפּראַך, וועט מען מוזן פֿאַר דעם לימוד אַנגאַזשירן אַ קריסט. דאָס זעלבע איז אויך נוגע די לערערין פֿון וויבערשע האַנטאַרבעטן פֿאַר מיידלעך. חוץ דעם וויל פּערל אַנגאַזשירן „שולגעהילפֿן״—דאָס וועלן זײַן—אַזוי ווי די באַהעלפֿערס אין די חדרים—אַ מין אַסיסטענטן, וואָס דאַרפֿן אין אַלע פֿרטים העלפֿן דעם לערער. פּערל וויל אַנגאַזשירן פֿאַר יעדן לערנצימער אײַן שול־געהילף, צוזאַמען 3. צום סוף וועט מען נאָך אַנגאַזשירן אַ וועכטער, וואָס וועט טון אַלע גראָבע אַרבעטן, אויפֿרומען, הייצן וכדומה.

---

21 אויך עטלעכע דײַטש־ייִדישע שולן זײַנען געווען געבויט לויט אָט דער שיטה. אַזוי למשל האָט מען אין דער האַמבורגער „תּלמוד־תּורה״ דורכגעמאַכט — לויט דער פֿראַגראַם פֿון יאָר 1822 — דעם קורס פֿון זעקס קלאַסן אין 8 יאָר. — אין אַ סך דײַטש־ייִדישע שולן האָבן די קינדער אַנגעהויבן לערנען אין 5טן לעבנסיאָר. למשל אין דער שול אין דעסע האָבן די ייִנגלעך געלערנט, פונקט אַזוי ווי אין פֿערלס שול, פֿונעם 5טן ביזן 13טן לעבנסיאָר.

22 אין דעם בורזשעט פֿון די יאָרן תּקעה—תּקע״ז געפֿינען מיר אין דער פֿאַזיציע פֿון אַנגעצאָלטן שכר־לימוד אַזעלכע דערוואַקסענע בחורים, וואָס צאָלן אײַן פֿאַר זיך אַליין דעם שכר־לימוד.

23 דער אַנגאַבע פֿרײַנצוגעמען אין דער שול קריסטלעכע שילערס שטאַמט זיכער אויך פֿון די דײַטש־ייִדישע שולן.

24 אויך אין אייניקע — מער קאַנסערוואַטיוועע — דײַטש־ייִדישע שולן האָט מען געלערנט פֿאַר מיטאָג און נאָך מיטאָג (אין האַמבורגער תּלמוד־תּורה און אין דעסע). פֿערלס סדר־הלימוד דערמאָנט אין אַ סך פֿרטים די אַרגאַניזאַציע פֿון דער ספֿרדישער שול, ווי עס באַשרײַבט זי שבתי באַס אין זײַן בוך „שפֿתי ישנים״ (אין דער תּקדמה). פֿערל האָט געקאָנט דאָס בוך פֿון שבתי באַס און האָט זיך אויף דעם פֿאַרלאָזן.

די לערערס ווערן באַצאָלט נישט פֿון די תּלמידים אָדער פֿון די עלטערן, נאָר פֿון אַ ספּעציעלן שולפֿאָנד. פּערל באַטאָנט זייער שטאַרק דעם פּונקט, ווײַל דאָס איז געווען אַ רעוואָלוציע לגבי דער סיסטעם פֿון שׂכר־לימוד אין די חדרים. די לערערס טאָרן נישט אָננעמען קיין שום מתּנות פֿון די שילערס און די עלטערן, סײַדן... ווען אַ שילער גייט אַריבער פֿון איין קלאַס אין אַ העכערן.

פּערל האָט געוואָלט זײַנע לערערס פֿאַרזיכערן אַ לײַטישן שטאַנד לעבן — אָדער ער איז אויסן געווען דורך גרויסע שׂכירות צוצוציִען צו זײַן שול די בעסטע פּעדאַגאָגישע כּוחות. על־כּל־פּנים לייגט ער פֿאָר אין זײַן בודזשעט־פּראָיעקט לויט יענער צײַט הויכע שׂכירות[25] פֿאַר די לערערס:

פֿאַר דעם דירעקטאָר, אַחוץ וווינונג, באַהייצונג און באַלײַכטונג, יערלעך	300	זילבער־רובל	
„ „ לערער פֿון דעם 1טן קלאַס . . . . . „	150	„	„
„ „ „ „ „ 2טן „ אויב ער וועט קענען רוסיש „	250	„	„
„ „ „ „ „ 2טן „ אויב ער וועט ניט קענען „	200	„	„
„ „ „ „ „ 3טן „ . . . . . „	200	„	„
„ אַ רוסישן „שפּראַכמײַסטער" . . . . . „	150	„	„
„ אַ לערערין פֿון ווײַבערשע האַנטאַרבעטן . . . . . „	150	„	„
„ די דרײַ שולגעהילפֿן, יעדן צו 50 רובל יערלעך, בס"ה . . „	150	„	„
„ אַ באַדינער . . . . . „	30	„	„
אויף שולביכער, שול־מכשירים און באַהייצונג . . . . . „	200	„	„
צוזאַמען . . . . . יערלעך	1530	זילבער־רובל	

ווי מיר וועלן נאָך זען, האָט פּערל בדרך־כּלל זיך געהאַלטן אויף דער הייך פֿון די פּראָיעקטירטע שׂכירות־קוואָטעס, און עטלעכע שׂכירותן האָבן אַפֿילו אַריבערגעשטײַגט ביז 50 פּראָצ' די פּראָיעקטירטע סומעס.

כּדי צו דעקן די הוצאות לייגט פּערל פֿאָר צוויי הכנסה־קוואַלן: 1) אַרויפֿלייגן אַ קליינע הוספֿה אויף דעם שטײַער אויף כּשר פֿלייש אין אַלע קהילות פֿון טאַרנאָפּאָלער גובערניע, ווײַל זיי וועלן דאָך אַלע געניסן פֿון „די דאָזיקע לערן אַנשטאַלטן" (אַ פּנים פּערל האָט געטראַכט נישט נאָר וועגן איין שול, נײַערט וועגן עטלעכע מיט דער צײַט). ווי ס'ווײַזט אויס, איז דער פֿאָרשלאָג פּערלס נישט אָנגענומען געוואָרן, נאָר מען האָט באַשטימט אַ ספּעציעלן אָפּצאָל פֿון ווײַן. 2) פֿון די רײַכע עלטערן קאָן מען נעמען אַ געוויסן אָפּצאָל פֿאַר דעם לימוד, די אָרעמע קינדער וועלן לערנען בחינם.

די השגחה איבער דער שול וועט האָבן אַ קאָמיסיע וואָס וועט באַשטיין פֿון מיטגלידער פֿונעם מאַגיסטראַט, פֿון דער דומע און פֿון דעם שול־דירעקטאָר. איין מאָל

---

25 מיר האָבן שוין געזען, וואָסערע נידעריקע שׂכירותן עס האָבן געקראָגן די ייִדישע לערערס אין דײַטשלאַנד און אין גאַליציע אין די האָמבערגשע שולן. מען קען אָבער די דאָזיקע שׂכירותן נישט פֿאַרגלײַכן מיט די שׂכירותן פֿון דער טאַרנאָפּאָלער פּערל־שול, ווײַל אין יענער צײַט האָבן זיך די וואַלוטעס און זייערע קורסן זייער אָפֿט און גיך געביטן. מיר וועלן אָבער פֿאַרגלײַכן די שׂכירותן פֿון פּערלס שול מיט די שׂכירותן פֿון די העכערע רוסישע באַאַמטע אין טאַרנאָפּאָלער לאַנד אין די יאָרן 1810—1815:

דער העכסטער באַאַמטער נאָך דעם גובערנאַטאָר, דער טאַרנאָפּאָלער קרײַז־סטאַראָסטע (האָראָדניטשי), האָט געקראָגן יערלעך 780 רובל, דער סטאַראָסטע פֿון טרעבאָוולער קרײַז נאָר 360 רובל, די „נאַטשאַלניקעס" פֿון די איינצלנע דעפּאַרטאַמענטן האָבן געהאַט יערלעכע פּענסיעס צו 540 און 300 רובל, די קאַנצעלאַריסטן צו 240 און 180 רובל, די קאָפּיסטן צו 150 רובל. — י. לעשטשינסקי, דצ"ח ז' 83—93.

אין חודש וועט די קאָמיסיע וויזיטירן די שול. אין דעם מעמאָריאַל דערמאָנט פערל נישט די עקזאַמענס וואָס זײַנען פֿאָרגעקומען אין זײַן שול צום סוף פֿון יעדן שול־קורס. אינטערעסאַנטע פרטים וועגן דעם ווערן מיר געוואָר פֿון פערלס אַרכיוו פֿון יאָר 1814. אין די העברעיִשע לימודים ווערן די קינדער אויסגעפֿרעגט פֿון „אייניקע היזיקע לומדים אַללע פֿיר וואכען, און מיט דער ענדע איינעס יעדען קורזעס פֿאַם קרייז ראבינער נעבסט דיינים ולומדים דפה. אין דייטשע אונד פֿראנצעזישע געגענשטענדע יעדע 3 מאנאטהע פֿאַן פריפֿאט קענער אונד אם ענדע דעס קורזעס פֿאַן דער רעגירונג אונד פֿאַם בענאַכבאַרטען אַדעל". אַלע אויספֿרעגן זײַנען געווען אין בײַזײַן פֿון די עלטערן.[26]

ווי שטאַרק פערל איז געווען דורכגעדרונגען מיט זײַן אידעע און ווי ער האָט געהאַלטן פֿון זײַן מיסיע, זעען מיר פֿון די אויסלאָזווערטער פֿון זײַן מעמאָראַנדום: „אַזוי ווי גרויסע און איידעלע מענטשן פֿון אונדזער פֿאָלק האָבן מיר אָנגעבאָטן זייער אונטערשטיצונג מיט אַ ברייטער האַנט, דעריבער טוט מיך שטאַרקן אין אָט דער אונטערנעמונג דער אויסרוף פֿון זכריה הנבֿיא: ‚אויב ווײַטע וועלן נעמען אַן אָנטייל אין בויען גאָטס הויז, דעמאָלט וועט איר וויסן, אַז גאָט האָט מיך געשיקט'".

פערלס פלאַן איז בכן געווען אַ גאַנץ אָריגינעלער און גאָר ווײַט פֿון די ייִדישע שולן אין דײַטשלאַנד אָדער פֿון די האָמבערגשע שולן אין גאַליציע. צום ערשטן מאָל איז געשאַפֿן געוואָרן אַן אמתער, ברייטער סינטעז צווישן ייִדישע און אַלגעמיינע לימודים. דער דאָזיקער סינטעז איז אין די שפּעטערדיקע שולפּראָגראַמען — כל זמן פערל האָט געלעבט — נאָך מער פֿאַרטיפֿט און אויסגעאַרבעט געוואָרן. שטאַרק אונטערגעשטראָכן איז געוואָרן דער רעליגיעזער כאַראַקטער פֿון דער שול דורך דער פֿאַרבינדונג מיט דעם בית־התפֿילה, דורך דער ראָלע וואָס איז אָנגעוויזן געוואָרן דעם רבֿ בײַ די עקזאַמענס און פֿאַרהערן און דורך דער שולפּראָגראַם גופֿא. צום ערשטן מאָל איז אויך געשאַפֿן געוואָרן אַ שול מיט אַזאַ בפֿירוש פּראַקטישער פּראָגראַם. דער לימוד פֿון פֿירן אַ בעל־הבתּישקייט און פֿון ווײַבערשע האַנטאַרבעטן פֿאַר מיידלעך, פֿון האַנטווערק, לאַנדווירטשאַפֿט (נאָר טעאָרעטיש, נישט פּראַקטיש) פֿאַר ייִנגלעך האָט געמוזט צוציִען די עלטערן, וואָס האָבן געוואָלט אויסהאָדעווען זייערע קינדער פֿאַר פּראַקטישע פּראָפֿעסיעס — דער לימוד פֿון בוכהאַלטעריע, דײַטש און רוסיש, און שפּעטער אויך פֿון פֿראַנצייזיש און פּוליש (וועגן אײַנפֿירן איטאַליעניש האָט מען אַפּנים נאָר גערעדט), האָט ווידער געהאַט אַ שטאַרקע צוציקראַפֿט פֿאַר סוחרישע קרײַזן.

די פֿאַראינטערעסירונג מיט דער שול איז געווען טאַקע גרויס, עס קומען אָן צו פערלען בריוו פֿון פֿאַרשיידענע ערטער מחוץ טאַרנאָפּאָל, ווו מען פֿרעגט זיך אָן בײַ אים, צי איז דאָס אמת, אַז ער גרינדט אַ שול ווו מען וועט לערנען „חוץ גמרא ותו"ס, כלערליי קענטענישן און שפּראַכן". דער ווײַן־סוחר אַבֿרהם טייטעלבוים פֿון מאַדאַ אין אונגערן (אויסלאַנד!), וואָס פֿלעגט אַ סך האַנדלען מיט פערלען, וויל שיקן צו אים זיינע צוויי זין.[27] די בראָדער משכּילים פרעגן זיך נאָך כסדר, ווי אַזוי עס אַנטוויקלט זיך פערלס שול, די בראָדער נגידים „שיקן זייערע קינדער קיין טאַרנאָפּאָל", פערלס פֿרײַנד: פּויל און פֿייגע בראָנשטיין (שפּעטער האָט זי זיך געשמדט און געהייסן פֿאַני בראַנאַוויעצקי) און מענדעלסאָן (אַ סוחר אין גאַליציע) שיקן זייערע קינדער אין פערלס שול.[28] און אַ פּשיטא שוין, אַז אַ גאַנצע ריי אָנגעזעענע טאַרנאָפּאָלער ייִדן,

---

26 פערלס בריוו צו אַבֿרהם טייטעלבוים פֿון 11טן סעפּטעמבער 1814.

27 אַבֿרהם טייטעלבוימס בריוו צו פערלען, פרשת כי תצא, התקע"ד.

28 דער אויבן דערמאָנטער בריוו פֿון טייטעלבוים, דער בריוו פֿון חינקעס פֿון בראָד, דעם 8/IX/1816, פֿון פֿייגע בראָנשטיין (אָן אַ דאַטע) און פֿון מענדעלסאָנען, דעם 31/XII/1816.

פּערלס פֿרײַנד און קרובֿים, האָבן זיך שטאַרק אינטערעסירט פֿאַר דער שול און צוגעזאָגט צו שיקן זייערע קינדער, ווי למשל אליהו פֿראַנצאָן, פּנחס און אליעזר דינעס, קלונימוס קלמן שטערן, שמואל פֿרידלענדער, נחמן פּינעלעס און אַנדערע.

האָבנדיק אַזוי אַרום די אונטערשטיצונג פֿון אַ גרויסן קרײַז פֿרײַנד און חבֿרים לדעה, האָט פּערל, נאָך דעם ווי ער איז געוואָרן, אַז די רוסישע מאַכט און בפֿרט דער טאַרנאָפּאָלער גובערנאַטאָר טיילס זײַנען נוטה אָנצונעמען זײַן פּראָיעקט, — זיך געזומען בויען דעם בנין פֿאַר זײַן שול און בית־התּפֿילה. קיין הויז ווּאָס זאָל פּאַסן פֿאַר דעם צוועק האָט מען נישט געקאָנט דינגען, — און בכלל איז אין טאַרנאָפּאָל דעמאָלט געווען אַן ענגשאַפֿט אין דירות — דערביבער האָט מען טאַקע געמוזט אָנהייבן די שול־אַקציע מיט אויסבויען דעם בנין, הגם דאָס האָט געמוזט קאָסטן אַ גרויסע סומע.[29] מען מוז אָבער האַלטן אין זינען, אַז פּערל איז אַליין געווען אַ גרויסער בוי־אונטערנעמער, און ממילא האָט ער געקאָנט בויען בײַ די בעסטע און גרינגסטע תּנאים. ביז דער בנין איז פֿאַרטיק געוואָרן, האָט מען געלערנט אין פּערלס אייגענעם הויז,[30] ווו פּערל האָט צו דעם צוועק אָפּגערוימט 6 צימערן.[31] שרײַבט דאָך פּערל (זע אויבן), אַז שוין אָנהייב 1812 האָט ער געהאַט געקויפֿט דעם פּלאַץ, געלאָזט אויסאַרבעטן דעם בויפּלאַן פֿון אַן אַרכיטעקט און אָפּילו שוין צוגעגרייט בוי־מאַטעריאַל. וועגן מען האָט אָנגעהויבן בויען, לאָזט זיך נים גענוי פֿעסטשטעלן, על פּל פּנים אָנהייב 1813 איז די אַרבעט שוין געווען אין פֿולן גאַנג.[32] בײַ דעם בוי האָבן שטאַרק מיטגעהאָלפֿן מיט היפּשע נדבֿות און מיט הלוואות די טאַרנאָפּאָלער פֿרנסים, עטלעכע פֿרײַנד פֿון פּערלען און עטלעכע עלטערן. דעם גרעסטן חלק האָט אָבער געהאַט פּערל אין דער אָקציע, „סײַ דורך דער קלוגער מאַניפּולאַציע פֿון די עזהמלטע געלטער און סײַ דורך דעם ווּאָס ער האָט אַ גרויסן טייל פֿון זיין אייגן פֿאַרמעגן אַרײַנגעשטעקט אין דעם בנין און האָט פּערזונלעך אָנגעפֿירט די בוי־אָקציע".[33] די השגחה איבער דעם בוי האָט איבערגענומען אייגנער פֿון פּערלס פֿרײַנד שמואל פֿרידלענדער, וועלכער האָט אויך משמעות אויסגעלייגט זײַן געלט אויף פֿאַרשיידענע הוצאות.[34]

נאָך 2 יאָר אַרבעט איז דער בנין פֿאַרטיק געוואָרן (שבֿועות 1815).[35] דאָס איז געווען אַן אייגנאַרטיק הויז און איז באַשטאַנען פֿון אַזעלכע טיילן: 1) אַ גרויסער, געראָמער בית־התּפֿילה פֿאַר מאַנצביל, מיט אַ גאַלעריע פֿאַר ווײַבער; 2) 5 לערן־צימערן — 4 פֿאַר די פֿאַרשיידענע קלאַסן און 1 צימער ספּעציעל פֿאַר ווײַבערשע האַנטאַרבעטן (דאָס „אינדוסטריע־צימער"). אַלע צימערן זײַנען „גרויס, העל און פֿול מיט ליכט"; 3) אַ ביבליאָטעק־צימער מיט לערנביכער, לייענביכער און מאַפּעס. די ביכער זײַנען באַשטימט נישט בלויז פֿאַר דער שוליוגנט, נאָר עס קענען זיי

---

29 יעקב נימאַן אין זיין אויבן דערמאָנטן בריכט.

30 בעריש גאָלדענבערג, אין זײַן בוך: ספֿר אהל יוסף, לעמבערג 1866, ז׳ 7. אויך נ. הורוויץ, דצ״ו, ז׳ 217.

31 H. Reitman, Joseph Perl und die Schule zu Tarnopol. Geigers Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie, 1838, p. 312—320.

32 זע פּערלס בריוו פֿון 6טן מײַ 1813 (דער נאָמען פֿון אַדרעסאַט וועלט נישט אָנגעגעבן).

33 נימאַן, דאָרט גופֿא.

34 דער בריוו פֿון פּערלען פֿון 6טן מײַ 1813 און פֿרידלענדערס בריוו צו פּערלען פֿון 19טן אויגוסט 1817.

35 נ. הורוויץ, דצ״ו, ז׳ 218. ב. גאָלדענבערג, דאָרט ז׳ 8 און 32. אין יאָר 1865 (שבֿועות תרכ״ח) האָט מען געפֿײַערט דעם 50יעריקן יובֿל פֿון דעם בנין.

באַנוצן „יונגע לײַט, וואָס ווילן אויסלײַען ביכער און פֿאַר וועלכע מען וועט אויך אײַנאָרדענען עטלעכע לעקציעס אין דעם ביבליאָטעק־צימער".[36] בכן האָט מען געהאַט בדעה צו שאַפֿן אין דער ביבליאָטעק די התחלה פֿון אַ מין פֿאָלקס־אוניווערסיטעט אין טאַרנאָפּאָל.

אין דעם בית־התפֿילה זײַנען געווען ס"ה 113 פּלעצער אין דער מענערשער שול און 63 פּלעצער אין דער עזרת נשים. אין יאָר 1815 זײַנען שוין געווען פֿאַרקויפֿט 55 פּלעצער אין דער מענערשער און 41 אין דער ווײַבערשער.[37]

פֿאַר דעם בית־התפֿילה האָט פּערל אויסגעאַרבעט גענויע תקנות.[38]

נאָך איידער דער בנין איז פֿאַרטיק געוואָרן, האָבן זיך שוין אָנגעהויבן די לימודים, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, אין פּערלס אייגענעם הויז, אין אָקטאָבער 1813, נאָך סוכות תקע"ד.[39]

זײַן שול האָט פּערל אָנגעהויבן מיט 16 קינדער. דאָס זײַנען געווען: בצלאל און חנה מירל שטערן, פּערל און שמואל פּערל (די קינדער פֿון מרים און אליה פּערל), יוסף הירש און איציק דינש, דוד צבֿי און לאה פֿראַנצאָז, ליפּא, יהושע, יוכבֿד און רחל אַטלאַס, פֿאַלק רעגעל, משה כהנבערג, ליב בראָנשטיין און איציק הירש ווײַנטרויב. לויט די דעקלאַראַציעס פֿון די עלטערן וואָס געפֿינען זיך אין פּערלס אַרכיוו זײַנען אַלע 16 קינדער אָנגעקומען אין דער שול אין דער צײַט פֿון 23 ביזן 30 סעפּטעמבער 1813.[40]

אין משך פֿון ערשטן שוליאָר (ביז זומער 1814) איז די דאָזיקע צאָל געוואַקסן ביז 26 קינדער.[41] אין יאָר 1815 (מײַ) זײַנען שוין געווען 36 תלמידים.[42] פֿאַר דעם

---

36 ניימאַן, דאָרטן גופֿא. זע אויך שטעגער, דאָרט I, ז' 127—129.

37 ספר הזכרון ...צורתו תבנית בית התפלה ובית החינוך וסכום ספרי תורות ...ספרי קודש, כלי קודש, כלי זהב וכלי ברזל ונחשת... ק"ק טארנאפאל ...שנת זה השער צדיקים יבואו בו (1815).

38 דער כתב־יד געפֿינט זיך אין פּערלס אַרכיוו און האָט אַ גאָר לאַנגן טיטל: Allgemeine Ordnung und Vorschriften für das mit der Tarnopoler Israelitischen Lehranstalt vereinigte Bethaus. Nebst einem Anhange von Instructionen und Weisungen für alle bey dieser Betschule dienenden Personen, welche immer die Richtschnur ihres verhaltens bleiben muss.

דער כתב־יד באַשטייט פֿון די ווײַטערדיקע קאַפּיטלעך: I. Vom Verhalten in der Betschule und der beym Gebete zu beobachtenden Ordnung. II. Von den im Bethause des Instituts eingeführten Ehrenbezeigungen für mehrere Personen. III. Vorgesetzte im Bethause. IV. Rabiner und Prediger. V. Gemeinde Vorbeter. VI. Von dem Toralesen. VII. Gefälle und Einkünfte des Bethauses. VIII. Von den Schulbedienten. Institution für den Haushofmeister.

39 גאָלדענבערג, דאָרט, ז' 7, גיט איבער, אַז די שול האָט שוין אָנגעהויבן די לימודים אין יאָר תקע"ג, אָבער דאָס איז נישט פּינקטלעך.

40 מיר ברענגען דאָ פֿאַר אַ מוסטער די אָפּשריפֿט פֿון איינער אַזאַ עלטערן־דעקלאַראַציע: „איך אונטערגעשריבענער ערקלער הימיט, דאס איך פֿיר דען אונטערריכט דען מיין זאהן בצלאל אונד מיינע טאכטער חנה מירל אין דער היראַרטיגן בעטה־ אונד לעהרשולע לויט אבגעפאסטין קאַנטראַקט געניסען ווערדען די סומא פאן פינף אונד זיבציג זילבער רובל יעהרליך צו הענדען דעם ה' יוסף פּערל בר"ט [בן ר' טודרוס] אין פירטעל־עהריגען ראטריען געגען קוויטונג בעצאהלען ווערדע. טארנאָפּאָל דען 23 סעפּטעמבער 1813. (—) קלונימוס קלמן שטערן". דער קאָנטראַקט, וואָס ווערט דערמאָנט אין דער דעקלאַראַציע, איז אָנגעשריבן אין העברעיש. דעם טעקסט ברענגען מיר צום סוף אין דעם דאָקומענטן־אָפּטייל.

41 לויט אַ חשבונות־בוך פֿון יוסף פּערל פֿון יאָר 1813—1814, וואָס געפֿינט זיך אין פּערלס אַרכיוו.

42 Kurze Übersicht, p. 21.

דאָזיקן קליינעם הײַפֿל שילער האָט פּערל געהאַלטן זײַן אַרײַנפֿיר־רעדע. אין האַרציקע ווערטער האָט ער די קינדער געגעבן צו פֿאַרשטיין די באַדײַטונג פֿון דער נײַער שול און אירע צילן און צום סוף האָט ער זיי פֿאָרגעשטעלט זייערע קומענדיקע לערערס: — דעם דירעקטאָר יעקבֿ ניימאַן, דעם לערער משה פֿריהלינג און די צוויי איבעריקע לערערס, וועלכע זיי דאַרפֿן אָנרופֿן מיט דעם טיטל רבי (ווײַזט אויס לערערס פֿון תלמוד).[43]

נאָך 4 חדשים האָט מען אײַנגעאָרדנט אין דער שול דעם ערשטן עפֿנטלעכן פֿאַרהער. צו דעם פֿאַרהער זײַנען געקומען אַחוץ די עלטערן און פֿאַרבעטענע געסט אויך דער גובערנאַטאָר טיילס, זײַנע סעקרעטאַרן און אַנדערע גובערניאַלע באַאַמטע. די עקזאַמענס האָבן זיך אָנגעהויבן 10 אַ זייגער אין דער פֿרי און האָבן געדויערט ביז 1 אַ זייגער. צו ערשט האָט אָפּגעזאָגט אַ תפֿילה דער עלטסטער תלמיד פֿון דעם 2טן קלאַס בצלאל שטערן, דערנאָך האָבן די תלמידים זיך פֿאָרגעשטעלט דעם פֿאַרזאַמלטן עולם אין סילאַבירן, לייענען טעקסטן מיט גאָטישע און לאַטײַנישע אותיות, חשבונען און פֿאַרטײַטשן דעם חומש לויט מענדלסאָנס ביאור. צום סוף האָבן די געסט באַזוכט די אויסשטעלונג פֿון די ווײַבערשע האַנטאַרבעטן. דער עקזאַמען איז אויסגעפֿאַלן גאַנץ נישקשהדיק. דער גובערנאַטאָר האָט געדאַנקט אין ווארעמע ווערטער דער אָנפֿירונג און די לערערס און פֿאַר אַ סימן פֿון זײַן צופֿרידנקייט האָט ער דערלויבט אויפֿצוהענגען דעם קייסערס פּאָרטרעט אין שוללאָקאַל און האָט איבער־געגעבן דעם דירעקטאָר 100 רובל. אַסיגנאַטן פֿאַר אָרעמע שולקינדער.[44] דעם 5טן אַפּריל 1815 איז טיילס נאָך אַ מאָל געווען אויף אַן עפֿנטלעכן עקזאַמען אין פּערלס שול און האָט דערנאָך צוגעשיקט צו פּערלען אַ לאַנגן בריוו (9טן אַפּריל 1815), וווּ ער לויבט שטאַרק די אויפֿטוען פֿון דער שול און באַזונדערס צייכנט ער אויס דעם „טאַלאַנטפֿולן און אין זײַן התמדה אומדערמידלעכן" דירעקטאָר יעקבֿ ניימאַן.[45]

פּערל אַליין איז געוואָרן אויסגעצייכנט דורך דעם רוסישן קייסער מיט אַ גילדערנעם מעדאַל, וואָס מען האָט אים צוגעשיקט דעם 20 סעפּטעמבער 1816, ד"ה אַ יאָר נאָך דעם ווי טאַרנאָפּאָל איז געוואָרן ווידער עסטרײַכיש.[46]

2. די לערערס און דער איבעריקער שול־פּערסאָנאַל

פּערל האָט זיך שטאַרק באַמיט צו באַקומען פֿאַר זײַן שול די בעסטע לערערס. דער דירעקטאָר איז געווען פֿון אָנהייב אָן יעקבֿ ניימאַן, וואָס דער רוסישער גובערנאַטאָר האָט אים באַצייכנט ווי אַ טאַלאַנטפֿולן און פֿלײַסיקן לערער. מער ווייסן

---

43 דעם פֿולן טעקסט פֿון דער דאָזיקער רעדע ברענגען מיר אין דער הוספֿה.

44 לויט די נאָטיצן פֿון ד"ר יעקבֿ טויווין (Dr. J. Teuwin), וואָס געפֿינען זיך אין פּערלס אַרכיוו.

45 דער דאָזיקער בריוו איז בשלמות אָפּגעדרוקט אין דעם ביכל: Kurze Übersicht des in der Tarnopoler Israelit. Freyschule eingnführten Lehrplans. וועגן דעם בוך וועט אונדז נאָך אויסקומען צו רעדן. אין פּערלס אַרכיוו האָבן מיר געפֿונען זייער אַ אינטערעסאַנטע רשימה פֿון די פּרעמיעס וואָס עס האָבן באַקומען די תלמידים וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט בײַ די „ווינטער־עקזאַמענס" דעם 5טן אַפּריל 1815. אין דעם ערשטן קלאַס האָבן באַקומען דרײַ מיידלעך אַ מתנה אַ קליינע שער („שעערכען", צו 60 קאָפּיקעס אַ שטיק) און איין ייִנגל אַ זײַדן טיכל (פֿאַר 55 קאָפּיקעס). אין דעם צווייטן קלאַס האָט איין ייִנגל באַקומען אַן עלעמענטאַר־בוך, דרײַ ייִנגלעך זײַדענע טיכלעך (צו 55 קאָפּיקעס) און איין מיידל אַ שער (פֿאַר 60 קאָפּ'). אין דעם דריטן קלאַס האָבן באַקומען דרײַ ייִנגלעך (צווישן זיי איז געווען בצלאל שטערן) מעסערלעך (צו 90 קאָפּ') און איין מיידל דרײַ איילן באַנד (צו 20 קאָפּ' אַן אייל). סך־הכל האָט מען אויס־געצייכנט 13 תלמידים.

46 „אוצר הספרות" (ח. י. גורלאַנד) תרמ"ז, I, 16. י. קלויזנער, דצ"וו, באַנד II, 285. ד"ר נ. האָראָוויץ, דצ"וו, ז' 218.

מיר נישט פֿון זײַנע פּצדאַגאָגישע אויפֿטוכצער. נייַמאַן איז געווען פּערזענלעך באַפֿרײַנדט מיט פּערלען, ווי עס איז צו זען פֿון זײַנע בריוו. בײַם אַרגאַניזירן די שול איז ער געווען פּערלס רעכטע האַנט, למשל די ערשטע השתדלות כּדי דער עסטרײַכישער רעגירונג אין לעמבערג אין יאָר 1816 האָט אונטערגענומען נייַמאַן. ער האָט אויך אָנגעשריבן דעם באַריכט וועגן דעם אויפֿקום און אַנטוויקלונג פֿון דער שול מיט אַ געוויסער באַשרײַבונג פֿון די יִדישע לימודים און זייער פֿראַגראַם, וואָס האָט געהאָט דעם כּאַראַקטער פֿון אַן אָפּיציעלער פּראַגראַם־דעקלאַראַציע. די לעצטע שפּורן פֿון נייַמאַנס טעטיקייט אין טאַרנאָפּאָל געפֿינען מיר אין יאָר 1816 (31 דעצעמבער 1816). אין דער רשימה פֿון די לערערס אויפֿן יאָר תקע"ז פֿיגורירט ער שוין נישט מער. וואָס איז מיט אים געשען, איז אומבאַקאַנט. אין אַ בריוו צו פּערלען פֿון אַ געוויסן ראובֿן שטיין געפֿינען מיר אַן אָנצוהערעניש אויף עפּעס אַ „נייַמאַניסער געשיכטע", בכלל רעדט שטיין זייער שלעכט וועגן נייַמאַנען, ער דערמאָנט עפּעס אַ סיכסוך וואָס איז געווען צווישן פּערלען און נייַמאַנען. מער ווערן מיר נישט געווואָר.[47]

נאָך נייַמאַנען איז קיין נייַער דירעקטאָר נישט געווען אַנגאָושירט (פֿון יאָר 1820 האָט פּערל אַליין איבערגענומען דעם פּאָסטן פֿון דירעקטאָר). די פֿונקציעס פֿון פּערלס ממלא מקום האָט איבערגענומען משה פֿריהלינג, וועלכער האָט אויך געאַרבעט אין דער שול פֿון סאָמע אָנהייב אָן. געבוירן אין קוליקאָוו אין גאַליציע, איז פֿריהלינג געווען אַ מאַן פֿון אַן ערך 34 יאָר, וועגן ער האָט אָנגעהויבן לערנען אין פּערלס שול (אין יאָר 1813). ער איז געווען דערציִער פֿון ערשטן קלאַס און האָט זײַן קלאַס געפֿירט וויַיטער ביזן אויסלאָז. פֿריהלינג האָט געגעבן לעקציעס אין דײַטש, העברעיִש און פֿראַנצייזיש. ער האָט געאַרבעט אין דער שול ווי אַ לערער זייער לאַנג, ווײַל פֿאַר זײַן 50יעריקער טעטיקייט ווי אַ לערער האָט ער באַקומען אַ גאָלדענעם קרײַץ פֿון דער רעגירונג. ער איז געווען לערער אין פּערלס שול ביז צו זײַן טויט. מיט פּערלען האָט פֿריהלינג מיט דער צײַט אַזוי שטאַרק זיך אײַנגעלעבט, אַז ער פֿלעגט אָפֿטון פֿאַר אים, ווען פּערל איז נישט געווען אין דער היים, נישט בלויז די ענינים פֿון דער שול, נאָר אויך אַ סך פּריוואָטע געשעפֿטלעכע און לייטעראַרישע ענינים.

פֿריהלינגס זין זײַנען געווען תּלמידים אין דער טאַרנאָפּאָלער שול. וויַיזט אויס, אַז אײַנער פֿון זיי איז געווען ד"ר אַלעקסאַנדער פֿריהלינג, וועלכער איז אין די שפּעטערע יאָרן געווען טעטיק אין דעם קוראַטאָריום פֿון דער שול און בית־התּפֿילה.[48]

דער צווייטער לערער, וואָס האָט געאַרבעט בײַ פּערלען פֿון סאָמע אָנהייב, איז געווען יצחק מיכל מאַניעס. ער איז געווען דער ערשטער תּלמוד־לערער און האָט אויך געלערנט העברעיִש. מאַניעס איז געווען אַ למדן און אַ געגענער פֿון די חסידים. מיט הארבע שאלות אין הלכה פֿלעגט פּערל זיך וועגדן צו מאַניעסן צוזאַמען מיטן טאַרנאָפּאָלער רב. משפּיליש יונגעלײַט פֿלעגן שיקן זייערע חיבורים און מאַמרים אויף מבֿינות צו מאַניעסן, פֿאַרן אַרײַנשיקן זיי אין די רעדאַקציעס. מאַניעס איז אַליין אויך געווען טעטיק לייטעראַריש. אין דעם ערשטן העפֿט פֿון דער צײַטשריפֿט „ירושלים", וואָס איז אַרויס אין זשאָלקווע אין יאָר 1844, געפֿינען מיר זײַנעם אַ גרעסערן מאַמר אונטער דעם טיטל: „שאלה ותשובה בדבר המנהגים" (ז' 9—21). ווי לאַנג מאַניעס האָט געאַרבעט אין פּערלס שול, איז נישט געווי באַקאַנט; על כל

---

47 דער בריוו פֿון ראובֿן שטיין צו פּערלען אין פּערלס אַרכיוו (אַן אַ דאַטע).

48 לויט פֿאַרשידענע דאָקומענטן און בריוו אין פּערלס אַרכיוו. זע אויך ד"ר נ. הורחיק, דצ"ח, ז' 217. מאיר הלוי לעפּעריס, זכרון בספר, ווינה תרכ"ח—תרכ"ט, ז' 100.

פּנים ביז פּערלס טויט, ווײַל מיר געפֿינען זײַן נאָמען נאָך אין דער רשימה לערערס פֿון יאָר 1838.[49]

דער צווייטער לערער פֿון תּלמוד איז געווען ר׳ מאיר קורא. ער האָט אָבער געלערנט נאָר אַ קורצע צײַט, ווײַל אין יאָר 1816 האָט מען אויפֿגענומען פֿאַר אַ צווייטן תּלמוד־לערער ר׳ מרדכי שמעון רייסן, וועלכער איז געשטאָרבן אין יאָר 1844.

מיט עטלעכע חדשים שפּעטער איז געוואָרן אַנגאַזשירט משה ל. שולבוים (קאָנטראַקט פֿון 7טן אַפּריל 1814), וועלכער איז משמעות שוין געווען לערער אין דער האָמבערגשער שול אין דינאָוו. שולבוים האָט געאַרבעט אין דער שול אַן ערך ביז אין דער מיט פֿון די דרײַסיקער יאָרן.

פֿאַר אַ לערערין פֿאַר ווײַבערשע אַרבעטן איז געוואָרן אַנגאַזשירט אַ קריסטין, עלזשביעטאַ סיעמיאַנאָווסקאַ (Siemianowska), וועלכע האָט זיך אין דעם קאָנטראַקט מתחייבֿ געווען (6טן אָקטאָבער 1814) צו לערנען די מיידלעך 2 שעה טעגלעך נייען, אַרבעטן זאָקן, האַפֿטן, צערעווען נעצן, צייכענען און אַז״וו. קיין ייִדישע קינדער מחוץ פּערלס שול טאָר זי נישט נעבן קיין לעקציעס. זונטאָג און אין די רוימיש־קאַטוילישע חגאות האָט סיעמיאַנאָווסקאַ נישט געאַרבעט.

מער פֿון אַלץ האָט פּערל געהאַט פֿאַרדרייענישן מיטן לימוד פֿון פּויליש און רוסיש. רוסיש איז מן הסתּם בכלל נישט געוואָרן אײַנגעפֿירט. וואָס איז שייך פּויליש, איז מען אין דער פּוילישער געזעלשאַפֿט געווען שטאַרק צופֿרידן דערמיט, וואָס דער לימוד ווערט אײַנגעפֿירט אין פּערלס שול. דער פֿירשט נ. טשאַרטאָריסקי האָט אָנגעשריבן צו פּערלען אַ בריוו, ווו ער האָט אים שטאַרק געדאַנקט פֿאַר אַרײַנפֿירן דעם דאָזיקן לימוד אין זײַן שול.[50] ווײַזט אויס, אַז עס איז לכתּחילה נישט מעגלעך געווען צו באַקומען אַ ייִדישן לערער וואָס זאָל קענען פּויליש. מען האָט אַנגאַזשירט קריסטלעכע לערערס, וועלכע האָבן אָבער נישט געטויגט. במשך פֿון אַ קורצער צײַט (1815–1816) האָט מען געביטן פֿיר פּוילישע לערערס. בײַ איינעם „פֿאַרלירן די קינדער אין משך פֿון זײַן לעקציע מער מאָראַלישקייט, ווי זיי געווינען דורך דעם לימוד״, אַ צווייטער איז געווען אַ שיכּור. ווײַזט אויס, אַז דער פּוילישער לימוד האָט גענומען זיך אַנטוויקלען נאָרמאַל, ערשט ווען עס האָט אים איבערגענומען (אָנהייב די 20ער יאָרן) קאַרל פּלאָהן.

די ערשטע צײַט האָט די שול געהאַט נאָר איין געהילף (הירש האַמערשמיד) און צוויי שול־באַדינערס. די דאָזיקע באַדינערס זײַנען אויך נישט געווען קיין געוויינטלעכע „פּראָסטע מענטשן״, ווײַל אַפֿילו זיי האָבן אויך געהאַט פּעדאַגאָגישע פֿונקציעס. זיי האָבן געלערנט די מיידלעך פֿון אַלע קלאַסן לייענען תּחינות, יעדן פֿרײַטאָג פֿון 11 ביז 12 אַ זייגער פֿאַר מיטאָג.

אַחוץ די דערמאָנטע לערערס האָבן נאָך צוויי משׂכּילים, באַקאַנטע שרײַבערס, געוואָלט ווערן לערערס אין פּערלס שול, הײַנו: אַריה ליב קינדערפֿרײַנד און יצחק ערטער.

---

49 מאָגיעס ווערט אויך דערמאָנט בײַ ד. ב. נאַטאַנזאָן, ספר זכרונות, וואַרשע 1875, ז׳ 9, ווי איינער פֿון די חשובֿע מיטגלידער פֿונעם בראָדער־טאַרנאָפּאָלער משׂכּילים־קרײַז.

50 אַזוי דערציילט רפֿאַל ברוינער, אַ לאַנגיעריקער לערער און וויצע־דירעקטאָר אין פּערלס שול אין אַ קורצער, נישט־פֿאַרענדיקטער ביאָגראַפֿיע פֿון י. פּערלען (דער כתבֿ־יד געפֿינט זיך בײַ ברוינערס אַ טאָכטער, פֿרוי דירעקטאָר פּאַפּאָריש אין טאַרנאָפּאָל). ברוינער שרײַבט, אַז דער בריוו איז צוגעגעבן צו זײַן אַרטיקל, ליידער אָבער איז דער בריוו פֿאַרלאָרן געוואָרן.

לעאָן קינדערפֿרײַנד, אַ העברעיִשער דיכטער[51] און פֿילאָלאָג,[52] האָט אַ צײַט לאַנג געווײַלט אין טאַרנאָפּאָל ווי אַ לערער אין פּערלס שול, ער איז אָבער — ווײַזט אויס פֿון זײַן בריוו — נישט געפֿעלן נישט דעם דירעקטאָר און נישט פּערלען — „ווײַל מען האָט אין טאַרנאָפּאָל מיר אויפֿגעוואָרפֿן אַזעלכע שלעכטע שטריכן, וואָס האָבן מיך באַדאַרפֿט מאַכן מבֿוזה אין אײַערע [ד"ה פּערלס] אויגן". ער האָט באַלד פֿאַרלאָזן טאַרנאָפּאָל און אָנגענומען — אָנהייב 1814 — דעם פּאָסטן פֿון אַ פּריוואַט־דערציִער בײַ אַ גבֿיר אין יאַראָסלאַוו. דאָרט האָט ער זיך באַקענט מיטן געוועזענעם דערציִער, דעם 22יעריקן יצחק ערטער, וועלכער איז אים זייער געפֿעלן. ער שרײַבט צו פּערלען, אַז ערטער איז אַ יונגערמאַן וואָס גיט גוטע האָפֿענונגען, באַהערשט העברעיִש און דײַטש, האָט אַ פֿײַנעם כאַראַקטער און אַן איידעלן שטייגער דענקען און האָט גרויס חשק צו קענטענישן. ערטער האָט גראָד דעמאָלט געוואָלט פֿאָרן קיין בראָד זוכן פּרנסה, אָבער קינדערפֿרײַנד וויל אים אײַנאָרדענען אין טאַרנאָפּאָל און רעכנט אויס פּערלען אַלע זײַנע מעלות: „ער איז אַ בעל־מידות, אַ ירא־שמים, אַ תּמים, פֿאַרמאָגט אין אַ הויכן גראַד די פֿעיִקייט צו לערנען מיט קינדער, בקיצור ער איז אַ מענטש ווי איר ווילט האָבן".

מיטן אַפּריל האָט שוין ערטער אָנגעהויבן צו גרייטן זיך צו פֿאָרן קיין טאַרנאָפּאָל. אין טאַרנאָפּאָל איז ער טאַקע געווען, אָבער קיין לערער אין דער טאַרנאָפּאָלער שול איז ער נישט געוואָרן. אין פּערלס חשבונות געפֿינט זיך אַ פֿאַרשרײַבונג וועגן „קעסטן־פֿערגיטונג אן ר' איצק ערטער" (4טער מאַי 1814). אַזוי אַרום איז קינדערפֿרײַנדס נבֿואה וועגן ערטערס פּעדאַגאָגישע טאַלענטן נישט מקוים געוואָרן.[53] דערפֿאַר אָבער האָט זיך אַרויסגעוויזן פֿאַר ריכטיק זײַן אָפּשאַצונג פֿון ערטערס ליטעראַרישן טאַלענט: „מען מעג זיך ריכטן, אַז פֿון דעם איידעלן יונגן געוויקס וועט אַ מאָל אַרויסוואַקסן אַ פּראַכטיקער שטאַם".[54]

ווי גרויס עס איז דעמאָלט געווען פּערלס פֿאַרנעמען זיך אין אויסבויען זײַן שול, באַווײַזט דער פֿאַקט, אַז ער האָט אַפֿילו געוואָלט אַראָפּברענגען פֿון ווין דעם שרײַבער און געלערנטן שלמה לעוויזאָן, וואָס האָט שוין דעמאָלט געשמט ווי איינער פֿון די גרעסטע משׂכּילים.[55] שלמה לעוויזאָן האָט אים אָבער אָפּגעזאָגט,

---

51 „שירים שונים". משירי ר' אריה־ליב קינדערפֿרײַנד. לעמבערג 1834.

52 קינדערפֿרײַנד, געבוירן (1788) אין זאַמאָשטש, געשטאָרבן 1837 אין לעמבערג, האָט געהאַט בדעה אַרויסצוגעבן אַ גרויס פֿילאָלאָגיש ווערק, ווו ער האָט געוואָלט באַווײַזן, אַז די העברעיִשע שפּראַך איז די מוטער פֿון אַלע אַנדערע שפּראַכן. וועגן קינדערפֿרײַנדן זע מ. ווײַסבערג: Die neuhebräische Aufklärungs-literatur, Mgwj, 1928; Евр. Энциклопедія, X, 477 ש. בערנפֿעלד, תולדות שי"ר, 28, 139.

53 שפּעטער איז ערטער געווען אַ געוויסע צײַט דער פֿירער פֿון דער בראָדער ייִדישער שול, אָבער 1823 האָט ער פֿאַרלאָזן די שול, כּדי צו שטודירן מעדיצין. ד"ר י. קלויזנער, דצ"וו, באַנד II, 319, מיינט — אויפֿן סמך פֿון די ווערטער פֿון לעטעריסן (זכרון בספר, ז' 107), אַז ערטער האָט נישט געקאָנט בלײַבן אין טאַרנאָפּאָל, ווײַל עס האָט געהערשט אַ גרויסע פֿײַנטשאַפֿט צווישן אים און בצלאל שטערן. אָבער אין יאָר 1814 איז בצלאל שטערן נאָך געווען אַ תּלמיד אין פּערלס שול און האָט נאָך מן הסתּם נישט געקאָנט האָבן אַזאַ השפּעה, ווי עס שרײַבט אים צו פּראָפֿ' קלויזנער.

54 קינדערפֿרײַנדס בריוו צו פּערלען פֿון 10טן מאַרץ און 13טן אַפּריל 1814.

55 וועגן שלמה לעוויזאָן, זײַנע גרויסע ליטעראַרישע אויפֿטוען און זײַן פֿריצײַטיקן טויט זע אויספֿירלעך אין ד"ר י. צינבערגס „געשיכטע פֿון דער ליטעראַכור בײַ ייִדן", באַנד VII, בוך II, ז' 238—246. פֿ"גל אויך: ראובֿן פֿאַהן, משכילי ישראל וחכמי המקרא, „התקופֿה" י"ב, צ' 201. ש. דובנאָווס אַרטיקל וועגן ייִדישע געשיכטע־שרײַבער אין Jüdisches Lexikon, II, ז' 1089—1090. פ. לחובֿר, תולדות הספרות העברית החדשה, תל־אָבֿיבֿ, תרפּ"ח ז' 119—130. די גרונטיקסטע מאָנאָגראַפֿיע וועגן שלמה לעוויזאָן האָט אָנגעשריבן ראובֿן פֿאַהן (פּרקי השׂכּלה, סטאַניסלאָוו, תרצ"ז, ז' 55—69).

ווײַל פּערל האָט געוואָלט מאַכן דעם קאָנטראַקט לכל הפּחות אויף עטלעכע יאָר.[56]

די שׂכירות פֿון די לערערס זײַנען געווען גרעסער ווי די פּרעלימינירטע אין פּערלס מעמאָריאַל. ניימאַן האָט געקראָגן יערלעך 450 זילבער־רובל אַחוץ דירה (ווי דער דירעקטאָר האָט ער געוווינט אין דעם שול־בנין),[57] פֿריהלינג 250 רובל, יצחק מיכל מאָניעס האָט צו ערשט געהאַט יערלעכע שׂכירות 150 זילבער־רובל, אָבער פֿון יאָר 1815 האָט מען אים געהעכערט אויף 210 רובל, דער צווייטער תּלמוד־לערער ר׳ מאיר קורא האָט באַקומען אַ שׂכירות פֿון 120 רובל, מרדכי שמעון רײַז 150 רובל, דער שולגעהילף 54 און פֿון תּקע״ז 75 רובל יערלעך, די שול־באַדינערס האָבן געהאַט גאָר קליינע שׂכירות, איינער 18 רובל, דער צווייטער 8 רובל יערלעך. די לערערס פֿון פּויליש האָט מען געצאָלט פּער קורס (סעמעסטער); „הער גירטשאַ״ האָט געקראָגן אין דעצעמבער 1814 20 רובל, אַ צווייטער פּוילישער לערער פֿאַר דעם זומער־קורס תּקע״ה 37,50 זילבער־רובל, פֿאַר דעם ווינטערקורס תּקע״ו 150 עסטרײַכישע גולדן, פֿאַר דעם זומערקורס תּקע״ו נאָר 100 גולדן. דער רבֿ פֿלעגט באַקומען פֿאַר יעדער פֿאַרהער פֿון די תּלמידים אין ייִדישע לימודים צו צוויי דוקאַטן.

פּערל האָט זײַנע לערערס בכלל געצאָלט מיט אַ ברייטער האַנט. חוץ דער שׂכירות האָט ער געגעבן לערערס, וואָס האָבן זיך אַפּנים אויסגעצייכנט, היפּשע פּרעמיעס, ווי למשל יצחק מ. מאָניעס, ה. האַמערשמיד און מ. ש. רײַז; פֿון צײַט צו צײַט האָבן עטלעכע לערערס אויך געקראָגן הוספֿות, למשל שולבוים פֿאַר דעם 2טן קוואַרטאַל 1814 אַ הוספֿה פֿון 18,75 רובל, ר׳ מאיר קורא אַ הוספֿה פֿון 12 ז״ר אין תּקע״ד.

3. שולפּראָגראַם און פּעדאַגאָגישע מעטאָדן

אין יאָר 1815 האָט פּערלס שול אָנגעגעבן צו דער רוסישער מאַכט זייער אַ גענוי באַאַרבעטע שולפּראָגראַם מיט כּלערליי דערקלערונגען וועגן דעם צוועק פֿונעם לימוד און וועגן די פּעדאַגאָגישע מעטאָדן. די דאָזיקע שולפּראָגראַם איז געוואָרן באַשטעטיקט און עס איז דערלויבט געוואָרן זי צו דרוקן. אין דרוק איז די פּראָגראַם אַרויס אין יאָר 1815 אויף דײַטש,[58] אין טאַרנאָפּאָל, אין נחמן פּינעלעס דרוקערײַ, אונטער דעם טיטל: Kurze Übersicht des in der Tarnopoler Israelitischen Freyschule eingeführten Lehrplans, nach dem der Unterricht, in allen Classen dieser Schule, ertheilt wird. Zur Befriedigung derjenigen, die von dieser Lehranstalt eine genauere Kenntniss zu haben wünschen, herausgegeben.

די שריפֿט האַלט 23 זײַטן פֿון קליינעם פֿאָרמאַט, אַחוץ דעם פֿינף גרויסע טאַבעלעס מיט אַ גענויער שעהן־אײַנטיילונג פֿאַר אַלע קלאַסן. די געדרוקטע פּראָגראַם איז אָבער נישט אין גאַנצן די זעלביקע, ווי אין דעם מעמאָראַנדום צו דער רוסישער מאַכט (וואָס געפֿינט זיך אין כּתבֿ־יד, באַשטעטיקט מיט די אַמטלעכע רוסישע זיגלען אין פּערלס אַרכיוו). ס׳זײַנען פֿאַראַן אַ סך קליינע שינויים — און מיר וועלן ווײַטער אַרומרעדן די וויכטיקסטע, וואָס האָבן אַ געוויסע אַלגעמיינע באַדײַטונג. די שול־פּראָגראַם הייבט זיך אָן מיט אַ לאַנגער און זייער כאַראַקטעריסטישער הקדמה, ווו עס

---

56 בריוו פֿון ש. לעוויזאָן צו פּערלען פֿון 16טן אַפּריל 1816. פּערלס משולח איז געווען אין דעם פֿאַל זײַן פֿרײַנד, דער משומד באַראָן ברוניצקי.

57 ניימאַנס בריוו צו פּערלען פֿונעם 22סטן פֿעברואַר 1816.

58 אויף ז׳ 16 פֿון דער דאָזיקער שריפֿט (הערה) זאָגט פּערל צו, אַז אין גיכן וועט די זעלביקע שולפּראָגראַם אַרויס אויך אין העברעיִש — דאָס איז אָבער נישט געשען.

ווערן בריית אַרומגערעדט די 4 הויפטפונקטן, מיט וועלכע די טאַרנאָפּאָלער שול צייכנט זיך אויס — לויט די ריידּ פון דעם מחבר — צום גוטן לגבי אַנדערע יידישע שולן, וואָס זיצנען ביז אַהער געווען באַקאַנט. אַ דאַנק די דאָזיקע 4 הויפט־פונקטן האָט די טאַרנאָפּאָלער שול אויסגעמיטן די ספּנות, וואָס ברענגען די אַנדערע יידישע שולן צו אַ דורכפאַל. די פּיר הויפטפונקטן זיצנען:

1) דער לימוד פון רעליגיע. עס קען נישט עקסיסטירן בײַ יידן קיין שום אינסטיטוציע און בפרט אַ שול, ווו דער עמוד התווך זאָל נישט זיין די רעליגיע. די רעליגיע איז טייטש נישט בלויז טעאָריע, נאָר דווקא רעליגיעזע פראַקטיק. די תלמידים פון פערלס שול דאַוונען אין דער שול אין דער פרי און אַוונט אונטער דער השגחה פון זייערע לערערס. עס ווערן אָפּגעהיט אַלע דינים און מנהגים און זיי ווערן געלערנט מיט די קינדער.

2) דער תלמוד ווערט געלערנט אין דער שול „מיט דער גרעסטער זאָרגעוודיקייט". ער ווערט געלערנט גאַנץ אַנדערש ווי אין די חדרים, הײַנט סיסטעמאַטיש און מיט אַ גוטן פּעדאַגאָגישן מעטאָד. דער מחבר פון דער פּראַגראַם גיט אָבער אויך צו פאַרשטיין, פאַר וואָס מען לערנט תלמוד אין פערלס שול. קודם כל איבער אַ פּרינציפּיעלן טעם: דער הויפּטצוועק פון דער שול איז צי פאַראיינקן פולקום די אַלגעמיינע און די יידישע לימודים. אין תלמוד געפינען זיך אַחוץ דינים און הלכות זייער אַ סך אויסגעצייכנטע ערטער, ווו עס רעדט זיך וועגן „דער ריינסטער תורת־המידות". אַחוץ דעם זיצנען אָבער נאָך פאַראַן מער פּראַקטישע טעמים: אויב דער תלמיד וועט דאַרפן לערנען תלמוד מחוץ דער שול, וועט ער פאַרלירן דורך דעם זייער אַ סך צייט, ער וועט אויך אַריינפאַלן אונטער דער השפּעה פון די תלמוד־לערערס. — דאָס וואָס די „קורצע איבערזיכט" האָט נישט אַרויסגעזאָגט בפירוש, דאָס לייענען מיר שוין אין אַ גאַנץ אָפּגענעם לשון אין ניימאַנס שריפט,[59] ווו דער דירעקטאָר דערקלערט געוויס דעם באַטייט פון די העברעישע לימודים און גיט נאָך צו אַוועקלכ באַמערקונגען: די לערערס פון תלמוד זיצנען שׂונאים פון דער השׂכלה (אויפקלערונג), און עס איז דערפאַר בעסער, אַז דער תלמיד זאָל בלייבן דעם גאַנצן טאָג אין דער שול אונטער דער השפּעה פון אויפגעקלערטע לערערס. די תלמוד־חדרים געפינען זיך אין די שמוציקסטע שטאָטווינקלען, די קינדער לערנען זיך דאָרט אויס שלעכטע מידות און רגילותן, זיי לערנען זיך דאָרט אויס צו ריידן אַ שפּראַך וואָס איז אַ פאַרדאָרבענער דיאַלעקט, אַ „קוידערוועלש", וואָס ווערט דערנאָך זייער צווויטע נאַטור. דעם אַלעמען שטעלט נייַמאַן אָקעגן דעם שטייגער, ווי די העברעישע לימודים ווערן געלערנט אין פערלס שול. קודם כל דער וויכטיקסטער און דער עיקרדיקער כלל: אַלע העברעישע לימודים ווערן דאָ געלערנט אין „ריין דײַטשער שפּראַך". די רעליגיע ווערט געלערנט לויט אַ נאָך נישט געדרוקטן סיסטעמאַטישן לערנבוך, וואָס איז אַ מין קאָטעכיסיס פאַר דער יידישער יוגנט.[60] די העברעישע שפּראַך ווערט געלערנט ע״פּ כּללי הדקדוק. עס ווערן אויך געמאַכט פאַרגלײַכונגען מיט דער דײַטשער שפּראַך און איבערזעצונגען פון איין שפּראַך אין דער אַנדערער. תנך ווערט געלערנט אין גאַנצן לויט דער איבערזעצונג פון משה מענדעלסאָן און דערקלערט „אין דעם גײַסט". דער

---

59 Über die Entstehung und Einrichtung der Tarnopoler Israelitischen Freyschule nebst einer genauen Erwägung der Ursachen, warum und wie der Unterricht in allen hebräischen Gegenständen mit dieser Lehranstalt vereinigt worden sey. Vom Direktor der Freyschule (פערלס ארכיון).

60 דאָס בוך איז נישט געווען געדרוקט, ווי וועט מיר וויסן. — אויך דער פּתח־יד געפינט זיך נישט אין פערלס ארכיון. לויט ניימאַנס ידיעות האָט דאָס בוך געדאַרפט באַשטיין פון די וויטערדיקע 8 טיילן:

1. Die Glaubensartikel und Glaubenslehren der mosaischen Religion.

תּלמוד ווערט געלערנט לויט נייַמאַנען, אַחוץ די אויבן דערמאַנטע טעמים — נאָך איבער עטלעכע אַנדערע מאָטיוון, קודם כּל צוליב די עלטערן וואָס ווילן עס בפֿירוש האָבן, ווייַטער צוליב די קינדער, ווייַל אַ יִיד וואָס קען נישט קיין תּלמוד האָט נישט קיין חשיבֿות אין דער יִידישער גזעזלשאַפֿט. אָבער דאָ שטעלט נייַמאַן אַרויס אַ נייַעם און זייער אינטערעסאַנטן אַרגומענט: זייער אַ וויכטיק מיטל צו פֿאַרשפּרייטן בילדונג בייַם פֿאָלק זייַנען גוטע פֿאָלקשרייבערס. די טאַרנאָפּאָלער שול דאַרף אַרויסגעבן פֿון צווישן אירע תּלמידים אַזעלכע גוטע פֿאָלקשרייבערס. אָט די שרייבערס מוזן זייַן גוט באַקאַנט מיט דער „ראַבינישער שפּראַך", ווייַל די שפּראַך פֿון תּנך איז נישט געווג, כּדי אין איר צו שרייַבן מאָדערנע פֿאָלקסביכער.

3) דער דריטער הויפּטפונקט פֿון דער שול איז די דערציִונג צו אַרבעט און צו אינדוסטריע. עס איז שוין דאָ אַ באַזונדער „אינדוסטריע-צימער" פֿאַר מיידלעך מיט אַ ספּעציעלער לערערין. באַלד ווערט מען צוטרעטן אייַנאַרדענען אַן אַרבעט-צימער פֿאַר יִינגלעך, וווּ זיי ווערן לערנען פּראַקטישע אַרבעטן עטלעכע שעה אַ טאָג.

4) דער פֿערטער הויפּטפונקט איז די אויסבילדונג פֿונעם כאַראַקטער בייַ די תּלמידים. דאָס רובֿ האָט מען אין די ביזאַהעריקע יִידישע שולן נישט געהאַט קיין שום פֿאַרשטענדניש דערפֿאַר. אָבער די שול דאַרף נישט בלויז לערנען, זי מוז דערציִען, נישט בלויז דער אויפֿפֿיר פֿון די קינדער אין דער שול, נאָר אויך אין דער היים, בפֿרט לגבי די עלטערן, שוועסטער און ברידער, קרובֿים, איז אַ וויכטיקער פונקט. פערלס שול האָט אַפֿילו געפֿרוווט אַרייַנציִען די עלטערן אין דער דערציִונגס-אַרבעט, זי האָט פֿאַרלאַנגט, אַז די עלטערן זאָלן לאָזן וויסן, וויַ אַזוי די קינדער פֿירן זיך אויף אין דער היים. בכלל ווערט געלייגט גרויס אַכט אויף דער „מאָראַלישער בילדונג".

ערשט נאָך די אויבן דערמאַנטע פּרינציפּיעלע הנחות ווערט געגעבן אין דער „קורצער איבערזיכט" די ענינויע לערנפּראָגראַם, וועלכע מיר ברענגען דאָ אין אַ מער סיסטעמאַטישער פֿאָרם (באַנוצנדיק זיך מיט דעם געדרוקטן פּלאַן און סיִ מיט דעם האַנטשריפֿטלעכן מעמאָראַנדום, וווּ ס׳זייַנען פֿאַראַן עטלעכע וויכטיקערע שינויים און מילואים). דער פּלאַן נעמט אָרום 5 אָפּטיילונגען. דעם ערשטן קלאַס האָט מען אייַנגעטיילט אין צוויי אָפּטיילונגען (די ערשטע אָפּטיילונג פֿון דעם ערשטן קלאַס האָט געהייסן „עלעמענטאַר-קלאַס", די צווייטע אָפּטיילונג האָט מען שפּעטער אָנגערופֿן פּשוט „ערשטער קלאַס"). דער פֿערטער קלאַס האָט אין יאָר 1815 נאָך נישט עקסיסטירט, ער איז שפּעטער געוואָרן געשאַפֿן, אָבער איז באַלד ווידער געוואָרן ליקווידירט. באמת איז די שול באַשטאַנען פֿון 4 אָפּטיילונגען (עלעמענטאַר-קלאַס; 1טער, 2טער, און 3טער קלאַס). בייַ יעדן לימוד גיבן מיר אָן בייַ דער זייַט די צאָל שעהן אַ וואָך.

---

2. Pflicht der Menschen gegen Gott.
3. „ „ „ „ Sich selbst.
4. „ „ „ „ seine Nebenmenschen überhaupt.
5. „ „ „ „ seine Vorgesetzten insbesondere.
6. „ „ „ „ die Obrigkeit.
7. „ „ „ „ den Landesherrn.
8. „ „ „ „ das Vaterland.

מן חסתם רעדט זיך דאָ תּענין פֿערלס רעליגיע-בוך אין דמשפּ אד״ט „Hathora wehamizwah" וואָס איז אַבער ערשט אין יאָר 1836 געוואָרן אָנגענומען אין דער לעמבערגער צענזור. זע הייַנטער אין דעם פֿאַרלאַגרלף וועגן פֿערלס פֿאַרלעגערישער טעטיקייט.

העברעיִשע לימודים		אַלגעמיינע לימודים	

I קלאַס. 1טע אָפּטיילונג (עלעמענטאַר־קלאַס)

11	העברעיִש לייענען (אותיות, טראָף און לייענען)	6	דייַטש לייענען (אותיות, טראָף, לייענען, לויט דעם „דייַטשן נאַהמענביכלייַן")
3	העברעיִש שרייַבן	3	דייַטש שרייַבן
		5	פוילישׁ (אותיות, טראָף)
		11	אינדוסטריע (וויַבערשע האַנטאַרבעטן)
		1	צוגרייטונג צום לימוד פֿון רעליגיע („אנלייטונג צור זיטטליכקייט אונד גוטער אויפֿפֿיהרונג")

2טע אָפּטיילונג

11	העברעיִש ייענען	8	דייַטש לייענען
3	„ שרייַבן	3	„ שרייַבן
2	ייִדישדייַטש לייענען (ייִדיש שרייַבן)[61]	5	פוילישׁ
16	חומש	11	אינדוסטריע (פֿאַר מיידלעך)
		1	רעכענען פֿון קאָפּ
		1	„אנלייטונג צור זיטטענלעהרע"

II קלאַס

12	תלמוד	3	דייַטש: לייענען און דערקלערן
$1^1/_2$	לערנען תלמוד פֿאַר זיך	1	„ קאַליגראַפֿיע
$8^1/_2$	חומש	2	„ אָרטאָגראַפֿיע און דיקטאַט
3	קאַליגראַפֿיע און דיקטאַט	3	„ גראַמאַטיק
3	העברעיִשע שפּראַך	5	פוילישׁ (לייענען אין פוילישן „נאַהמענבוך")
$1^1/_2$	באַקענען מיט די רעליגיעזע מנהגים	2	חשבונען
		2	רעליגיע
		2	„אנלייטונג צור זיטטענלעהרע" (וויַבערשע האַנטאַרבעטן)[62]

III קלאַס

12	תלמוד	2	דייַטש; לייענען גוטע דייַטשע קינדערשריפֿטן
10	לערנען תלמוד פֿאַר זיך		
6	חומש	3	דייַטש: קאַליגראַפֿיע (גאָטיש און לאַטייַניש)
3	קאַליגראַפֿיע און דיקטאַט	3	„ גראַמאַטיק און דיקטאַט

---

61 אין דעם מעמאָראַנדום איז אויך געווען פֿאָרויסגעזען דער לימוד פֿון שרייַבן ייִדיש, אָבער אין דעם געדרוקטן פּלאַן איז ער מער נישט פֿאַראַן.

62 לויט די אונדז באַקאַנטע פֿריִערדיקע שולפּלענער און לויטן אָפּמאַך מיט דער לערערין פֿון האַנטאַרבעטן דאַרפֿן געניסן פֿון דעם לימוד אין אינדוסטריע־צימער מיידלעך פֿון אַלע קלאַסן צוזאַמען. לויט דער געדרוקטער „קורצער איבערזיכט" קומט אָבער אויס, אַז נאָר די מיידלעך פֿון דער ערשטער און צווייטער אָפּטיילונג לערנען האַנטאַרבעטן (צוזאַמען). אַקעגן שרייַבט שטעגער (דאָרט, I, 129) אין יאָר 1833, אַז געלערנט האַנטאַרבעט האָבן די שילערינס פֿון אַלע קלאַסן.

3	דקדוק	
1	רעליגיעזע מנהגים	
	(לימענען גוטע העברעיִשע ביכער)[63]	
4	פּויליש (התחלות פֿון דער פּויליש־ער גראַמאַטיק)	
3	פֿראַנצויזיש	
3	חשבון	
2	אַנהייב פֿון נאַטור־געשיכטע	
3	„ „ געאָגראַפֿיע	
2	רעליגיע	
2	מאַרשַׁליישער פֿירטראָג	
(11)	וויכטערשע הענטאַרבעטן !)	

IV קלאַס

10	תלמוד	
8	לערנען תלמוד מער זיך	
5	נביאים וכתובים	
2	העכערער לימוד אין רעליגיע און מאָרַל	
	העברעיִשע גראַמאַטיק	
	געזיטונגען אין העברעיִשע אויפֿזאַצן און אויבערזעצונגען פֿון העברעיִש אין דײַטש און פֿאַרקערט	
	לימענען העברעיִשע מאַרשַׁליש־ע ווערק	
1	דײַטש: לימענען און דערקלערן גוטע ווערק פֿאַר דער צווייטיקער יוגנט, ווי רײַזע־באַשרײַבונגען וכדומה	
	היסטאָרישע קענטעניש פֿון די נייטיקסטע מלאָכות און קונסטן	
	דײַטשע גראַמאַטיק	
	געזיטונג אין דײַטשן געשעפֿטלעכן סטיל, חשבונען, העכערער קורס, בפֿרט בנוגע צום סוחרישן פֿאַך	
	פֿשוטע סוחרישע בוכהאַלטעריע	
	פּויליש	
	פֿראַנצויזיש	
	נאַטור־געשיכטע	
	געאָגראַפֿיע	
	מידות לערנען פֿאַרן יוגנטלעכן עלטער	

אין דעם פֿערטן קלאַס פֿעלט די געניוע פֿאַרטיילונג פֿון די שעהן, ווײַל דער דאָזיקער קלאַס האָט אין דער פּראַקטיק נאָך נישט עקסיסטירט. דער מחבר פֿון דער „קורצער איבערזיכט" מאַכט נאָך אויפֿמערקזאַם, אַז מען האָט בדעה מיט דער צײַט איינצופֿירן אין דעם 3טן און 4טן קלאַס נאָך עטלעכע „זייער נוציקע" לימודים, ווי למשל צייכענען און אפֿשר אויך מוזיק. עס וועט אויך באַלד איינגעפֿירט ווערן דער לימוד פֿון דער רוסישער שפּראַך.[64]

די אַלגעמיינע איינטיילונג פֿון די שעהן איז בכן געווען אַזעלכע:

	העברעיִשע לימודים	אַלגעמיינע לימודים	צוזאַמען
אין דעם עלעמענטאַר־קלאַס	14	26 (14)[65]	40 (28)
„ „ ערשטן קלאַס (2טע אָפּטיילונג)	32	29 (17)[65]	61 (49)
„ „ צוויטן „	$29\frac{1}{2}$	22	$51\frac{1}{2}$
„ „ דריטן „	35	27	62

63 דער דאָזיקער פּונקט איז לכתחילה געווען אין דעם מאַמאָרַנדום, דערנאָך איז ער געווען געשטראָכן. אין דעם בעדרוקטן פֿלאַן איז נישט פֿון אים קיין זכר.

64 די דאָזיקע הבטחה איז נישט מקוים געווארן, ווײַל באַלד דערויף איז טאַרנאָפּאָל צוריק אריבער אונטער דער עסטרײַכישער הערשאַפֿט.

65 אָן וויכטערשע ארבעטן און „זיסלערע".

נאָר די ערשטע אָפּטיילונג (עלעמענטאַר־קלאַס) האָט געהאַט אַ לפּי־ערך קליינע צאָל שׂונאים. די צאָל שׂונאים אין דעם צווייטן קלאַס איז דערפֿאַר קלענער ווי אין ערשטן, ווײַל עס זיצנען אָפּגעפֿאַלן (אָדער ווערן ניט אַריינגעשיקט אין דעם נאָרמאַלן לערנ־פּלאַן) די 11 שעה האַנטאַרבעט.

בײַ אַזאַ גרויסער צאָל לערן־שׂונאים האָט מען געמוזט לערנען פֿאַר מיטאָג און נאָך מיטאָג. פֿאַר מיטאָג האָבן אָלע קלאַסן געלערנט פֿון 8 ביז 12. נאָך מיטאָג האָט דאָס לערנען זיך אָנגעהויבן 2 אַ זייגער און האָט געדויערט אין דעם ערשטן קלאַס ביז 6, אין דעם צווייטן ביז 7, אין דעם דריטן ביז 8 אין אָוונט. כּדי „נישט אויסצומישן די לימודים" איז דער פֿאַרמיטאָג געווען באַשטימט קודם־כל פֿאַר די העברעיִשע לימודים, און דער נאָכמיטאָג פֿאַר די אַלגעמיינע. נאָכן לערנען — שרײַבט דער מחבר פֿון דער „קורצער איבערזיכט" — בלײַבן אָפֿט די שילער גערן אין דער שול און קוקן דורך זייערע אויפֿגאַבעס. פֿרײַטאָג נאָך מיטאָג איז נישטאָ קיין לימוד, נאָר אַ „רעקרעאַציע". שבת פֿאַר מיטאָג דאַוונען די תּלמידים אין דעם בית־התּפֿילה צוזאַמען מיט די לערערס, נאָך מיטאָג הערן זיי פֿון צייט צו צייט אַ פֿירטראָג אין מאַראַל.

וועגן מיר באַטראַכטן די פֿראָפֿאָרן פֿון די לימודים, זענען מיר, אַז די העברעיִשע לימודים זיצנען נישט באַוואוסט געוואָרן. די ייִדישע און אַלגעמיינע לימודים זיצנען אײַנגעטיילט פּמעט גלײַך אויף גלײַך (דערבײַ ווערן נאָך רעליגיע און עטיק אָפֿט אַריינגערעכנט צווישן די אַלגעמיינע לימודים), אין די העכערע קלאַסן האָבן די ייִדישע לימודים אַן איבערוואָג. פֿון די העברעיִשע לימודים רוקט זיך אַרויס אויף דעם ערשטן אָרט אין ערשטן קלאַס חומש, אין צווייטן און דריטן קלאַס תּלמוד, פֿון די אַלגעמיינע לימודים פֿאַרנעמט דעם בכּבֿודסטן אָרט די דײַטשע שפּראַך. דער מחבר פֿון דער „קורצער איבערזיכט" שרײַבט בפֿירוש, אַז די דײַטשע שפּראַך, וועגן אויך זייער פֿאַרדאָרבן, איז די מוטערשפּראַך פֿון דער ייִדישער נאַציע. דערפֿאַר איז זי די הויפּטשפּראַך, אין איר וועלן געלערנט אָלע לימודים. צוליב פּראַקטישע טעמים האָט מען אין די נידעריקסטע קלאַסן אײַנגעפֿירט דעם לימוד פֿון „ייִדיש־דײַטש". פּערלס שול איז געווען די ערשטע אין מזרח־אייראָפּע,[66] וואָס האָט אײַנגעפֿירט דעם לימוד פֿון ייִדיש, הגם אין זייער אַ באַגרענעצטער מאָס. פּרינציפּיעל האָט מען דאָך ייִדיש באַטראַכט ווי אַ פֿאַרדאָרבן דײַטש. — עטלעכע שעה ווערן אָפּגענעבן אויף פּויליש, אָבער ווי מיר ווייסן, איז דער דאָזיקער לימוד אַ לאַנגע צײַט נישט געשטאַנען אויף דער געהעריקער הייך. זייער ווייניק שׂונאים זיצנען געווען אָפּגענעבן פֿאַר חשבון. בכלל באַקומען די נישט־הומאַניסטישע לימודים עפּעס אַ בריייטערן פֿאַרנעם ערשט אין דעם דריטן און אין דעם (נישט רעאַליזירטן) פֿערטן קלאַס. דער פֿערטער קלאַס איז געווען פּראַיעקטירט ווי אַ לעצטער קורס, וואָס האָט געדאַרפֿט פֿאַרטיפֿן די טעאָרעטישע ידיעות אין די פֿרײַערדיקע קלאַסן און צו גלײַך ברענגען נײַע, פּראַקטישע לימודים.

די ידיעות, מיט וועלכע די שילער זיצנען געקומען אין דער שול, זיצנען געווען זייער פֿאַרשיידענע און דערפֿאַר איז אין אָנהייב אַרויסגעקומען אַ תּהו־ובֿוהו. אַ סך תּלמידים למשל האָבן שוין געהאַט זייער אַ סך ידיעות אין ייִדישע לימודים, און אַזוי

---

66 מיר האָבן שוין געזען, אַז עטלעכע ייִדישע שולן אין דײַטשלאַנד (למשל די בערלינער פֿרײַשולן, די האַמבורגער תּלמוד־תּורה) האָבן לכתחילה אויך אײַנגעפֿירט צוליב פּראַקטישע טעמים דעם לימוד פֿון ייִדיש־דײַטש. ווי עס חיזוק אויס, איז דער ייִדיש־דײַטשער לימוד דאָרט גיך געוואָרן ליקווידירט. אין גאָליציע האָט שפּעטער נאָכגעמאַכט די טאַרנאָפּאָלער שול די ייִדישע שול אין לעמבערג (געגרינדט 1844). דער לעמבערגער „איזראַליט" (נומ׳ 23 פֿון יאָר 1870) באַקלאָגט זיך, פֿאַר וואָס מען לערנט נישט די קינדער אין לעמבערגער ייִדישער שול שרײַבן ייִדיש. דעם דאָזיקן לימוד האָט מען שוין עטלעכע מאָל געהאַט אײַנגעפֿירט אין דער שול און חידער ס מאָל אָפּגעשאַפֿט.

אַרום זײַנען זיי אַרײַן אין דעם ערשטן עלעמענטאַר־קלאַס פֿאַר די אַלגעמיינע לימודים, אָבער אין דעם דריטן קלאַס פֿאַר די העברעיִשע לימודים. בײַ דעם אַריבערגאַנג פֿון איין קלאַס אין דעם אַנדערן זײַנען אַרויסגעקומען כּלערליי שווערקייטן. אַזוי ווי די דאָזיקע תּלמידים האָבן טיילווײַז באַזוכט דעם קורס פֿון דעם ערשטן און טיילווײַז פֿון דעם דריטן, איז אַרויסגעקומען אַ צעמישונג אין דעם שעהן־פּלאַן. סוף כּל סוף האָט מען זיך געהאָלפֿן אויף דעם אופֿן, אַז אַלע תּלמידים זײַנען געוואָרן צוגעטיילט אין גאַנצן צו זייער קלאַס, ד״ה אַז זיי האָבן געמוזט באַזוכן די העברעיִשע שעהן פֿון זייער קלאַס, אַפֿילו ווען זיי האָבן שטאַרק אַריבערגעשטײַגט דעם אַלגעמיינעם ניוואָ דורך זייערע גרויסע ידיעות אין העברעיִש און תּלמוד.

בײַ דער גרויסער צאָל לימודים און דער ברייטער שולפּראָגראַם איז עס נישט געווען מעגלעך, אַז אַ דורכשניטלעכער תּלמיד זאָל קענען פֿאַרענדיקן די 4 אָפּטיילונגען אין 4 יאָר. די אָנפֿירונג פֿון דער שול האָט טאַקע אײַנגעשטעלט, אַז די לערנצײַט געדויערט 8 יאָר, פֿונעם 7טן ביז צום 14טן יאָר. דער צוועק פֿון דער שול איז — לכל הפּחות איצט — נישט צו דערציִען געלערנטע, מלומדים, נאָר געבילדעטע דורכשניטמענטשן. די שילער וועלן ס׳רוב̄ ווערן שפּעטער סוחרים, האַנטווערקערס, ראַבינערס, לערערס, אָבער גאָר זעלטן קינסטלער אָדער געלערנטע.

אין דער „קורצער איבערזיכט״ ווערט דערמאָנט, אַז די שול האָט אַ כּתב̄־יד, ווו עס ווערן ברייט אַרומגערעדט די פּעדאַגאָגישע מעטאָדן פֿון דער שול. דערווײַל קאָן מען אָבער דאָס בוך נאָך נישט דרוקן.[67] אין דער „איבערזיכט״ ווערן נאָר בקיצור דערמאָנט די וויכטיקסטע ראָשי־פּרקים פֿון די דאָזיקע פּעדאַגאָגישע מעטאָדן, אַ סך פּרטים פֿון פּערלס פּעדאַגאָגישע השקפֿות ווערן מיר געוואָר פֿון זײַנע „שולגעזעצן פֿאַר די שילער״ (זע ווײַטער). דער לימוד דאַרף זײַן צוגעפּאַסט צו די פֿעיִקייטן און צו דעם עלטער פֿון די תּלמידים. נישט אַלע קינדער זײַנען גלײַך אין זייערע פֿעיִקייטן און נישט יעדער צײַט איז פּאַסיק אויף איבערצוענטפֿערן ידיעות די תּלמידים. בײַ דעם ייִדישן פֿאָלק איז שטאַרק אַנטוויקלט דער וויץ, חריפֿות און דער זכּרון. מען דאַרף אָבער טראַכטן אויסצובילדן אַלע כּוחות הנפֿש און דערציִען מענטשן נישט איינזײַטיקע, נאָר פֿילזײַטיקע אין זייער גײַסטיקער אַקטיווקייט. די באַציִונג פֿון די לערערס צו די קינדער דאַרף נישט זײַן קיין שטרענגע, נאָר אַ פֿרײַנדלעכע און ליבעפֿולע. ביז צום הײַנטיקן טאָג איז נישט פֿאָרגעקומען אַפֿילו איין פֿאַל, ווען מען זאָל דאַרפֿן באַשטראָפֿן אַ שילער מיט קערפּערלעכער שטראָף. אין אַן אַנדער שריפֿט מיט דעם טיטל: „שולגעזעצע פיר די שילער דער טאַרנאָפּאָלער איזראַעליטישן פריישולע״[68] ווערט גענויער אַרומגערעדט די סיסטעם פֿון באַלוינונגען און שטראָפֿן פֿאַר די תּלמידים. דאָרט ווערן דערמאָנט ווי אַ באַלוינונג: עפֿנטלעך פֿירלייענען די נעמען פֿון די בעסטע תּלמידים בײַ די האַלב־יעריקע עפֿנטלעכע עקזאַמענס, די בעסטע תּלמידים באַקומען אויך אַ ספּעציעלע באַלוינונג.[69] אַ וויכטיקע אויסצייכענונג איז אויך, ווען אַ שילער באַקומט דאָס רעכט זיך משתּדל צו זײַן בײַ די לערערס פֿאַר אַ קאָלעגע, וואָס האָט פֿאַרדינט אַ שטראָף. די שטראָפֿן זײַנען: „זאָגן מוסר, וואָרענען, סטראַשען, באַשעמען״, און ווען די אַלע שטראָפֿן העלפֿן נישט, ווערט דער תּלמיד אין גאַנצן באַזײַטיקט פֿון דער שול. קערפּערלעכע שטראָפֿן ווערן בכלל נישט דערמאָנט. ווי ס׳ווײַזט אויס, איז פּערל אין

---

67 דאָס בוך איז נישט אַרויס. אויך איז אַזאַ כּתב̄־יד נישט פֿאַראַן אין פּערלס אַרכיוו.

68 די שריפֿט איז אויך באַשטעטיקט געוואָרן דורך דעם גובערנאַטאָר טיילס און איז געווען באַשטימט צום דרוק, איז אָבער נישט געדרוקט. זי געפֿינט זיך ווי אַ כּתב̄־יד אין פּערלס אַרכיוו.

69 מן הסתם מיינט מען דערמיט פּרעמיעס. מיר האָבן שוין פֿריִער געבראַכט אַ רשימה פֿון די פּרעמיעס אין יאָר 1815.

דעם פרט געשטאַנען אונטער אַ שטאַרקער השפעה פֿון דער פֿילאַנטראָפּיסטישער שיטה, בפֿרט אונטער דער השפעה פֿון ק. ג. זאַלצמאַן.

די דיסציפּלין בנוגע דעם דידאַקטישן אַרבעט־געפֿיל ווערט אונטערגעהאַלטן דורך זייער אָפֿטע עקזאַמענס אין די אַלגעמיינע לימודים: 1) פּריוואַטע פֿאַרהערן, וואָס קענען געשען צו יעדער צייט. זיי באַשטייען אין דעם וואָס דער דירעקטאָר קומט אַרײַן אין קלאַס און פֿרעגט אויס די שילער פֿאַרן לערער אין די אויגן; 2) פֿערטל־יאָריקע עקזאַמענס ווערן דורכגעפֿירט אין בײַזײַן פֿון די עלטערן און פֿונעם שול־פֿאָרשטייער (יוסף פערל); 3) די הויפּט־עקזאַמענס קומען פֿאָר אַלע האַלביאָר אין בײַזײַן פֿון פֿאָרשטייער פֿון דער רעגירונג, פֿון די חשובֿסטע בירגער פֿון דער שטאָט און סביבֿה, פֿון די עלטערן און פֿונעם שול־פֿאָרשטייער.

אין די העברעיִשע לימודים זײַנען אויך פֿאַראַן 3 מינים עקזאַמענס: 1) אַ פֿאַרהער אין אַלע לימודים אַחוץ תּלמוד פֿירט דורך דער שול־דירעקטאָר עטלעכע טעג פֿאַר די אַלגעמיינע עקזאַמענס. 2) פּריוואַטע פֿערטליאָריקע פֿאַרהערן אין תּלמוד פֿירט דורך אַ געלערנטער תּלמודיסט פֿון דער שטאָט. 3) הויפּט־עקזאַמענס יעדער האַלביאָר פֿירט דורך דער קרײַז־ראַבינער. נאָך די הויפּט־עקזאַמענס קריגן מסתּמא די תּלמידים שײַנען. אין דער „איבערזיכט" ווערט וועגן דעם גאָרנישט גערעדט, אָבער אין די אַרכיוואַקטן האָבן מיר געפֿונען אַ נוסח פֿון אַזאַ שײַן, וואָס שטאַמט פֿון דער צײַט צווישן 1815–1819 און וואָס עס איז כדאַי צו ברענגען ווי אַ זייער אינטערעסאַנטן דאָקומענט.

Schulzeugniss.

De ..... Schüler ..... der ..... Classe welche ..... die Tarnopoler Israelitische Freyschule ..... besucht und die darin vorgeschriebenen Lehrgegenstände in dem ..... Curse ..... folgender Massen gelernt hat:

Sprachlehre	hebräisch	.....
Bibel mit rein deutscher Uebersetzung	hebräisch	.....
Religionslehre	hebräisch	.....
Lesen	deutsch	.....
Schönschreiben	deutsch	.....
Rechtschreibung u. Dictando	deutsch	.....
Sprachlehre	deutsch	.....
Rechnen		
Naturgeschichte		
Erdbeschreibung		
Lesen	französisch	
Schreiben	französisch	
Sprachlehre	französisch	

Da diese ..... Schüler ..... nebst diesen erlernten Gegenständen sich immer ..... Sittsam betragen hat; so ist ih ..... hiemit die ..... Fortgangs-Classe mit ..... zu erkannt worden.

Tarnopol den ..... 181.....

Schulvorsteher Director

עדות נאמנה

הבחור כ׳ ..... תלמיד בית הספר פה טארנאפאל שקד על דלתי בית הספר יום יום, ללמוד תורה וחכמה באמת ובאמונה. בזמן ..... שנת תקע ..... ואלה המה הדברים אשר למד התלמיד הלזה, איש איש על מכונו נרשמים:

תנ״ך	עם תרגום אשכנזי באר היטב
משניות	עם פירוש ר״ע מברטנורא
תלמוד	עם תוספ׳ ומפרשים
להבין בתלמוד מעצמו	
יסודי אמונת ישראל	
דקדוק לה״ק	
מכתב לה״ק על פה (דיקטאנדא)	
מכתב יפה בכתב עברי	
ידיעת הלשונות, כמו לשון אשכנזי וצרפת	
מכתב יפה בלשונות האלה	
חכמת החשבון	
כתיבת אגרת על אודת עסקי ועניני בני האדם	
ידיעת גלילות הארץ ומנהגי יושביה	
חכמת הטבע ותכונת צאצאי הארץ	
ויען כי דברי התלמיד הלזה	
ומעשיו ..... על כן לו ..... ולו נאה	
המדרגה ..... בין התלמידים הטובים.	
ולקים את תוקף העדות הזאת חתמנו בשמינו	
והצבנו את חותם בית הספר לעיני כל איש.	
טארנאפאל יום ..... לחדש ..... ה״תקע	
ראש בית הספר	דירעקטאר

אינטערעסאַנט איז, וואָס עס פֿעלן די רובריקן פֿאַר האַנטאַרבעטן און פֿאַר פּויליש. אויך פֿעלן אין דעם דאָקומענט אָלע לימודים וואָס האָבן געדאַרפֿט אײַנגעפֿירט ווערן ערשט אין דעם פֿערטן קלאַס.

צום סוף באַהאַנדלט די „קורצע איבערזיכט" די פֿראַגע פֿון די לערערס. אין דער שול זײַנען באַשעפֿטיקט 4 לערערס, 2 תּלמוד־לערערס, איין געהילף און איין שול־באַדינער. די גאַנצע אינסטיטוציע פֿירט דער דירעקטאָר, וואָס באַדינט גלײַכצײַטיק דעם גאַנצן לימוד אין דעם העכסטן (דריטן) קלאַס, אָנהוב תּלמוד. בראש פֿון דער גאַנצער שול שטייט דער שול־פֿאָרשטייער (יוסף פּערל). די צאָל לערערס איז צו קליין, און דאָס איבער צוויי סיבות: די שול איז צו אָרעם כדי צו אַנגאַזשירן מער לערערס און צווייטנס איז עס זייער שווער צו באַקומען אַזעלכע לערערס, וואָס זאָלן פּאַסן פֿאַר דעם ציל פֿון דער שול. אָלע לערערס פֿון דער שול האָבן געמוזט זײַן גוט באַהאַוונט סײַ אין די אָלגעמיינע און סײַ אין די יִידישע לימודים און האָבן געלערנט אָלע יִידישע לימודים אָנהוב תּלמוד. אָבער מיר האָבן, — גיט צו די „איבערזיכט" — אַז פֿון אונדזער אייגענער שול וועלן אַרויסגיין יונגע טאַלענטפֿולע לערערס. — ווי מיר וועלן זען, איז געראָטן צום טייל די דאָזיקע האָפֿענונג צו רעאַליזירן.

5. פֿאַרלעגערישע טעטיקייט

עס וואָלט געווען וויכטיק אָנצוווײַזן אויף דער גאַנצער פֿאַרלעגערישער טעטיקייט פֿון פּערלס שול, אָבער צוליב קיצור וועל איך זיך אָפּשטעלן בלויז אויף צוויי אויס־גאָבעס. די ערשטע איז אַרויס אין דײַטש מיטן לאַנגן טיטל:

„Verhaltungsmassregeln für die Schüler des Tarnopoler israelitischen Freyinstituts, wie solche sich in ihrem ganzen Betragen, sowohl zu Hause als beym Gebete, wie auch in der Schule, vor, während und nach dem Unterrichte aufzuführen haben. Gezogen aus den Schulgesetzen, zur bequemen Uebersicht der Schüler aller Classen. Tarnopol. Gedruckt bey N. Pineles, priv. Buchdrucker und Buchhändler (1815).

דעם סטימול און אפֿשר אויך דעם מוסטער צו אַזאַ אויפֿגאַבע האָט געקאָנט געבן פּערלעס דאָס ביכל „די געזעצע פֿיר די לעהרלינגע דער יִידישער פֿרײַשולע צו בערלין".[70] אָבער בעת ווען די „געזעצע" פֿון פֿרידלענדערס שול זײַנען באַשטאַנען פֿון 8 קורצע פונקטן, זײַנען זיך פּערלס „שולגעזעצן" צעוואַקסן צו אַ בריטער פּעדאַגאָגישער אָפּהאַנדלונג.

אויך דאָס דאָזיקע ביכל האָט יעדער תּלמיד באַקומען בחינם. ווי עס ווערט דערמאָנט אין שער־בלאַט, זײַנען די „פֿערהאַלטונגסמאַסרעגלען" געווען אַ פֿראַגמענט פֿון די שוין פֿון אונדז דערמאָנטע „שולגעזעצן", וואָס זײַנען אויך צוגעגרייט געוואָרן צום דרוק און באַשטעטיקט פֿון דעם רוסישן גובערנאַטאָר, אָבער זיי זײַנען אין דרוק ניט אַרויס. מיר וועלן בכן אין דער ווײַטערדיקער שילדערונג פֿון די כּללים און פּעדאַגאָגישע פּאָסטולאַטן לגבי די שילער זיך באַנוצן נישט נאָר מיט די געקירצטע „פֿערהאַלטונגסמאַסרעגלען", נאָר אויך מיט די בריטערע „שולגעזעצן".

אין דער הקדמה צו די תּלמידים ווערט זיי דערקלערט, אַז די שול־פֿאָרשטייערס, לערערס און תּלמידים בילדן אין דער שול איין געזעלשאַפֿט, און יעדע געזעלשאַפֿט מוז האָבן אירע אייגענע געזעצן. זיי זאָלן די געזעצן אָלע מאָל איבערחזרן און אַפֿילו

---

70 א פּאָסט־רעפֿעראַדוקציע פֿון די בערלינער „שולגעזעצע" געפֿינט זיך אין: Jüdisches Lexikon, II, 793—794.

זיך אָפּשרײַבן, כּדי זיי זאָלן בײַ זיי בלײַבן גוט אין זיכּרון. קיין תּלמיד וועט נישט קענען מער פֿאַרענטפֿערן קיין באַגאַנגענעם פֿעלער מיט ניט וויסן און וועט קודם־כּל — אין פֿאַל פֿון אַן איבערטראָט — קריגן אַ התראה און דערנאָך ווערן באַשטראָפֿט.

דער ערשטער פּרק פֿון די „פֿערהאַלטונגסמאַסרעגעלן" רעדט אַרום די אויפֿ־פֿירונג אין דער היים, און מיר געפֿינען דאָרט צווישן אַנדערע אָט די ווײַטערדיקע אָנווײַזן:

„קינדער! מיינט נישט, אַז מען קען זײַן מיט אײַך צופֿרידן אין דער שול, אויב אײַערע עלטערן וועלן זיך באַקלאָגן אויף אײַער אויפֿפֿיר אין דער היים".

„זײַט קיין מאָל נישט ברוגז, האָט נישט קיין טענות וועגן אַ שפּײַז אָדער אַ קלייד".

„אַז די עלטערן וועלן אײַך דערלויבן צו רעדן מיט פֿרעמדע מענטשן, היט אָפּ שטאַט און האָט דרך־ארץ".

„זײַט גוט און גרייט צו דינען צו אײַערע ברידער און שוועסטער".

„זײַט מענטשנפֿרײַנדלעך און גוט צו די דינסטן און משרתים אין שטוב".

„היט אָפּ שטאַט און זײַט פֿרײַנדלעך לגבי אײַערע שכנים".

„זײַט פֿול רחמנות לגבי אַלע בעלי־חיים, בפֿרט טוט נישט אָן קיין יסורים קיין שום בעל־חי".

„שאַנעוועט אַלץ וואָס איז נוציק און שיין. זײַט אָפּגעהיט נישט צו פֿאַרדאַרבן קיין ביימער, געוויקסן, שטוביקע כּלים, ביכער, קליידער אאַז"וו."

„גייט נישט אַוועק פֿון דער היים אָן דער דערלויבעניש פֿון די עלטערן".

„לייגט זיך פֿרי שלאָפֿן און שטייט פֿרי אויף".

„זײַט אָפּגעהיט מיט דער גרעסטער געהיטקייט וועגן דער ריינקייט פֿון אײַער קערפּער. פֿאַרקאַמט די האָר יעדן טאָג, שנײַדט אָפּ די נעגל פֿון די פֿינגער, בעט בײַ אײַערע עלטערן, זיי זאָלן אײַך דערלויבן צו וואַשן אײַער גאַנצן קערפּער אין וואַסער אָדער צו באָדן זיך, פֿאַרשטייט זיך אונטער דער השגחה פֿון אַ דערוואַקסענעם".[71]

„דערווײַטערט זיך, ליבע קינדער, פֿון גאַסניונגען".

„יראת־שמים זאָל אײַך תּמיד און אומעטום באַלייטן".

אין צווייטן פּרק ווערט די תּלמידים אָנגעוויזן, ווי אַזוי זיי האָבן זיך צו האַלטן, איידער זיי קומען אין דער שול:

„די אויפֿגאַבעס זאָלט איר מאַכן תּיכּף ווי איר קומט אין דער היים אַרײַן פֿון דער שול. אָבער אין דער פֿרי, איידער איר גייט אין שול אַרײַן, זאָלט איר זיי איבערחזרן, ווײַל דעמאָלט איז דער גײַסט זייער פֿריש".

„אין דער שול דאַרפֿט איר נישט מיטנעמען צו פֿיל זאַכן. ס'איז פֿאַרבאָטן אַלע תּלמידים אַחוץ די פֿון דריטן קלאַס מיטצוברענגען אין דער שול מעסערלעך, לינעאַלן אאַז"וו, ווײַל דאָס אַלץ ברענגען זיי איין מאָל אין דער שול, און שפּעטער איז עס שוין תּמיד פֿאַר זיי צוגעגרייט. נאָר די שילער פֿון דריטן קלאַס דאַרפֿן שוין אַליין ברענגען מכשירים יעדן טאָג און בפֿרט 3 פֿעדערס גוט צוגעשפּיצטע".

„ווער עס איז קראַנק, מוז וועגן דעם מעלדן אין דער שול".

„ווער עס פֿאַרשפּעטיקט זיך, מוז דערקלערן די סיבה דערפֿון דעם לערער".

„אַרײַנגעקומען אין דער שול, מוזן די שילער אַראָפּנעמען די היטלעך".

דער דריטער פּרק רעדט אַרום דעם אויפֿפֿיר בעתן לערנען:

„דאָס לערנען הייבט זיך אָן מיט אַ תּפֿילה".

דער תּלמיד וואָס לייענט אָדער ענטפֿערט מוז שטיין די גאַנצע צײַט.

---

71 אויף קערפּערלעכער ריינקייט האָט מען אין פּערלס שול זייער אַכט געגעבן. גאָלדענבערג, דאָרט, ז' 12.

די קינדער מוזן מאַלטן זייערע הענט, אויב זיי זינגען נישט גראָד פֿאַרנומען מיט לייענען אָדער שרייבן, פֿאַר זיך אויף דער באַנק.

אין א נייטיקן פֿאַל מעג א תּלמיד ארויסגיין פֿון קלאַס בשעת דער לעקציע. אויף קיין שום פֿאַל איז עס נישט דערלויבט, אז צוויי שילערס זאָלן אַרויסגיין צוזאַמען.

אין פֿערטן פּרק ווערט געזאָגט, ווי אַזוי די תּלמידים דאַרפֿן זיך אויפֿפֿירן נאָך די לעקציעס. ערשט ווען דער לערער זאָגט: די לעקציע איז געענדיקט, שטייען אַלע שילער אויף און גייען אַרויס פֿאַרווײַז פֿון קלאַס, נאָך דעם ווי זיי האָבן פֿריִער אין דער שטיל געבראַכט אין אָרדענונג זייערע חפֿצים.

זייער ווערט איז געשריבן דער פֿינפֿטער פּרק, ווענן דער באַצייכנונג פֿון די שילערס צו די לערערס: די שילערס מוזן פֿאַלגן די לערערס, זיין האַרציק דאַנקבאַר זיי, זיך באַצײַגן צו זיי מיט גרויס כּבֿוד בײַ אַלע געלעגנהייטן, נישט האָבן אויף זיי פֿאַראיבל, ווען זיי מוזן א שילער שטרענג שטראָפֿן, ווײַל זיי טוען דאָך דאָס לטובתו.

דער לעצטער (6טער) פּרק רעדט ווענן די חבֿרישע באַציִונגען צווישן די שילערס. די שול איז אַקלייניע געזעלשאַפֿט, – הייסט עס דאָרט – איר מוזט אין דער דאָזיקער געזעלשאַפֿט זיך אויפֿפֿירן, ווי אַזוי מען דאַרף זיך שפּעטער אויפֿפֿירן אין דער דערוואַקסענער געזעלשאַפֿט. די שילערס דאַרפֿן זיך קענזײַטיק העלפֿן, ליב האָבן אײנע די אַנדערע, זיך פֿרייען מיט דעם לויב און מיט די פּעולות פֿון זייערע חבֿרים. שילערס טאָרן קיין מאָל נישט קלאָגן אָדער מלשין זײַן אײנער אויפֿן אַנדערן, טאָרן זיך נישט באַלייִדיקן, זידלען, שילטן און גאָבן צונעמענישן אײנער דעם אַנדערן.

אין די „שולגעזעצן" איז נאָך פֿאַראַן א גרויס קאַפּיטל מכּוח דעם, ווי אַזוי די שילערס דאַרפֿן זיך אויפֿפֿירן אין בית־התּפֿילה, אַלגעמיינע באַמערקונגען ווענן די שילערס און „זייער גאַנצן בעטראָגן", ווענן באַלוינונג און באַשטראָפֿונג פֿון די תּלמידים און צום סוף ווערן אויסגערעכנט 48 מעלות, וואָס דורך זיי קען מען דערגרייכן צו „אמתער קענטעניש און וויסנשאַפֿט", און דאָס זינגען:

(1) לערנען, (2) איין אויפֿמערקזאָם אויער, (3) „שפּראַך־ריכטיקייט", (4) קלוגשאַפֿט, (5) אַריינטראַכטן זיך, (6) באַשיידנקייט, (7) יראת־הכּבוד (ערפֿאָרכט), (8) מונטערקייט, (9) ריינקייט, (10) מגע־ומשא מיט קלוגע מענטשן, (11) געטרייַע פֿרײַנטשאַפֿט, (12) חריפֿות, (13) יִשוב־הדעת, (14) לייענען, (15) איבערחזרן, (16) נישט צו פֿיל איבער־געגעבן זײַן דעם מסחר, (17) וויניק גלוסט פֿאַר די ענינים פֿון דער וועלט, (18) וויניק נטיה צו לעבן א גוטן טאָג, (19) וויניק שלאָפֿן, (20) וויניק פֿלאַפּלען, (21) וויניק לאַכן, (22) געדולד, (23) א גוט הארץ, (24) צוטרוי צו די חכמים, (25) צופֿרידנקייט, ווען מען ווערט באַשטראָפֿט, (26) זיך אַליין קענען, (27) צופֿרידן זײַן מיט דעם וואָס מען פֿאַרמאָגט, (28) אײַנגעאַלטנקייט אין רעדן, (29) שטרענג זײַן קעגן זיך אַליין, (30) ליבשאַפֿט צו גאָט, (31) ליבשאַפֿט צו אַנדערע מענטשן, (32) ליבשאַפֿט צו גוטע מידות, (33) ליבשאַפֿט פֿאַר מוסר, (34) ליבשאַפֿט צו געראַטטיקייט, (35) נישט צו זײַן קיין רודף אחרי הכּבוד, (36) נישט צו זײַן גרויסאַלטעריש, (37) נישט צו שטרעבן צו קיין לערנאָמט, (38) צו העלפֿן א חבֿר, (39) מוחל זײַן דעם חבֿר, (40) פֿירן דעם חבֿר צום אמת, (41) פֿירן אים צום שלום, (42) באַרויקן זײַן הארץ, (43) פֿרעגן און ענטפֿערן ווי עס געשיקט זיך, (44) אויסהערן און אויסוואַרטן, (45) לערנען אַליין כּדי צו לערנען מיט אַנדערע, (46) לערנען כּדי צו טון, (47) קליגער מאַכן זײַן לערער, (48) זינגע ענינים דערקלערן ריכטיק און ערלעך.

אָט די דאָזיקע 48 כּללים, וואָס א טייל פֿון זיי באַווײַזט, ווי טיף און גרונטיק פֿערל האָט זיך אַרײַנגעטראַכט אין דער פֿראָבלעם פֿון דערציִונג, זינגען דער תּמצית פֿון פֿערלס פּעדאַגאָגישער שיטה.

אַחוץ די פֿראָגראַמשריפֿטן און שולגעזעצן האָט פֿערלס שול אָנגעהויבן אויך צו פֿראָדוצירן לערנביכער פֿאַר דער שול און פֿאָלקס־ליטעראַטור. האָבנדיק

אַ גאַנץ באַזונדער פראַגראַם האָט די טאַרנאָפּאָלער שול סיי ווי נישט תמיד געקאָנט באַגרענצן די אַלגעמיינע לערנביכער, ווײַל זי האָט געהאָט אײַנגעפֿירט לימודים וואָס זײַנען אין אַנדערע שולן, אַפֿילו אין די ביזאַהעריקע יִידישע שולן (אין דײַטשלאַנד, אָדער די פֿרײַרדיקע האַמבערגשע שולן אין גאַליציע), נישט געווען בנמצא.

לויטן מוסטער פֿון עטלעכע יִידישע שולן אין דײַטשלאַנד האָט אויך פּערלס שול טאַרנאָפּאָלער פֿרײַשולע" איז געווען אַ קליינע שריפֿט פֿון 22 זײַטלעך אָן דאַט אָדער פֿון דרוק. שפּעטער איז אַרויס אַ צווייטע אויפֿלאַגע וואָס האָט געהאַט אַ ביסל אַ פֿאַרענדערטן טיטל: „יִידיש דײַטשעס נאַהמענביכלײַן צום געברויכע דער איזראַעליטען", געדרוקט אין ווין בײַ אַנטאָן שמיד, אין יאָר 1831. דאָס „נאַהמענביכלײַן" איז אַ מין יִידיש-דײַטש א״ב-ביכל, ווו עס ווערן אויף 10 זײַטלעך געגעבן בײַשפּילן פֿון סילאַביזאַציע און אויף וויַטערע 12 זײַטלעך „לעזאיבונגען", צו ערשט אין רשי־שריפֿט, און וויַטער אין העברעיִשער קוואַדראַטשריפֿט. דעם אינהאַלט פֿון די לייַען-געניטונגען בילדן פֿרומע באַטראַכטונגען וועגן גאָט, וועגן פֿרומקייט, אַ תּפֿילה און צוויי שמועסן פֿון דער נאָטור-געשיכטע („די צייַט", „די ערדע"). אינטערעסאַנט איז די הקדמה, ווו עס ווערט פֿרינציפּיעל געזומען שטעלונג צו דער „דײַטש-יִידישער" שפּראַך און ווו מיר לייענען אָט וואָס:

„זינט אַן אַ שיעור צייַט האָט די יִידישע נאַציע ניט מער קיין אייגענע שלמותדיקע שפּראַך, און איז דערביבער געווען שטענדיק געצוווּנגען צו באַנוצן די לאַנדשפּראַך אין די פֿאַרשיידענע ערטער וווּ זי האָט געווינט, הגם ניט אַלע מאָל ריכטיק. צום שרײַבן האָט מען דערביבער באַנוצט פֿון שטענדיק די אותיות פֿון לשון-קודש. ווי אַזוי דער דאָזיקער אופֿן שרײַבן איז ניט גוט קאָן גרינג איַינזען דער וואָס קען נאָר כאָטש א ביסל דעם אונטערשייד צווישן מזרח-לענדישע ביז די מערב-לענדישע שפּראַכן און זייערע קלאַנגען. מער פֿון אַלעמען האָבן אין דעם פּרט אויפֿגעטאָן מיט אָט די יִידן וואָס רעדן דײַטש, און די לעצטע צייַט האָט מען אַרויסגעגעבן מיט אָט די אותיות אַפֿילו מאַמרים פֿון באַרימטע דײַטשע שרײַבערס. די פּראַקטיק וועט ווײַזן, צי דאָס איז אַ נוציקע זאַך. היות אָבער וויַ מיר פֿאַרמאָגן די אויסגעצייכנטע איבערזעצונגען פֿון אונדזערע הייליקע שריפֿטן — בפּרט פֿון תורת משה און תהילים — אויך געדרוקט מיט די דאָזיקע אותיות, און עס וועט זיך זייער נוציק בײַם לערנען די יוגנט זי צו באַקענען מיט די דאָזיקע שריפֿטן, כדי זי זאָל אַליין קענען לייענען פֿאַר זיך, דערביבער איז געמאַכט געוואָרן דאָס איצטיקע ביכל צוליב אויסלערנען גוט לייענען, און אַ פֿאַרשטאַנדיקער לערער וועט פֿון דעם אין אַ קורצער צייַט זיַנע תּלמידים צו קענען אַ גוטן שטייגער לייענען און שרײַבן. מען וואָלט געקענט קלערן וועגן אויסבעסערן נאָך דעם אויסלייג, הײַנט בנוגע דעם אָפּשטאַם; אָבער היות ווי אונדזער הויפּטציל זײַנען די דערמאָנטע איבערזעצונגען, און אין זיי איז דער דאָזיקער אויסלייג ניט אָפּגעהיט, דעריבער איז ער דאָ אויך ניט באַנוצט. חוץ דעם מיין פֿון אָט דעם ביכל צו לערנען לייענען און שרײַבן די יִידיש-דײַטשע שריפֿטן, האָט מען זיך אויך געפֿלײַסט צו מאַכן זי נוציק דורך דעם, וואָס מען האָט צום סוף צוגעגעבן לייען-געניטונגען מיט אַ באַלערעוודיקן אינהאַלט, ווי באַטראַכטונגען וועגן גאָט און נאָטור, בכדי

---

72 שטראָסבורגער, דצ״ו, ז׳ 288 — 294.

צוצוגרייטן דורך דעם די קינדער צום לימוד פֿון רעליגיע. און אַזוי אַרום האָבֿט מען צו ברענגען מיט אָט דעם ווערקל אַ צווייענדיקן נוצן די גוט דענקענדיקע עלטערן אין לערערס פֿון אונדזער אומה".

III. די תקופֿה פֿון אַנטוויקלונג און נייַע פֿלענער

1. די איבערגאַנג־צייַט

ווען טאַרנאָפּאָל איז אַריבער אונטער עסטרייַכישער ממשלה, האָט פערל גלייַך אָנגעהויבן זיך משתדל צו זיין צו קריגן פֿאַר דער שול אַ באַשטעטיקונג פֿון דער עסטרייַכישער מאַכט. ווי עס ווייזט אויס, האָט די שול באַקומען אַ פּראָוויזאָרישע באַשטעטיקונג שוין אין יאָר 1815.[73] אין לעמבערג האָבן זיך משתדל געווען אין דעם לאַנד־פּרעזידיום ווען דעם ענין נחמן פינעלעס און יעקבֿ נייַמאַן.[74] די פֿאַרשטייער פֿון דער עסטרייַכישער מאַכט, סיי דער נייַער שטודיען־רעפֿערענט פֿון דער שטאַטהאַלטערייַ פֿרַאַנץ קראַטער[75] און סיי דער שטאַטהאַלטער גופֿא, ווילכער האָט באַזוכט די שול אין יאָר 1816, האָבן זיך באַצויגן זייער פֿרייַנטלעך צו דער שול; דער שטאַטהאַלטער זאָל האָבן געזאָגט צו די יידישע פּלי־טוערס פֿון בראָד, אַז זיי זאָלן נאָכטון דעם לויבנסווערטן בייַשפּיל פֿון טאַרנאָפּאָל.[76] צו די אויסלאָז־עקזאַמענס, ווָאס זיינען פֿאָרגעקומען דעם 1816/IX/19, האָט פערל פֿאַרבעטן דעם עסטרייַכישן קרייַזהויפּטמאַן שטוטערהיים און האָט פֿון אים דערנאָך (דעם X/10) באַקומען אַ באַגייַסטערטן בריוו וועגן זיינע אייַנדרוקן: דער קרייַזהויפּטמאַן לויבט דעם פּעדאַגאָגישן מעטאָד פֿון דער שול, די התמדה פֿון די לערערס און פֿון דירעקטאָר נייַמאַן, די אויסגעצייכנטע פּעולות פֿון די שילער. דער קרייַזהויפּטמאַן טיילט מיט, אַז אָט די אַלע שבֿחים האָט ער אָנגעשריבן אין זיין באַריכט צו דער לאַנד־רעגירונג.[77] דערווייַל ארבעטן אויך פערלס פֿרייַנד אין לעמבערג. אייַנער אַ פֿרייַנד שרייַבט פערלען דעם 14 דעצעמבער 1816, אַז ער פּילנעוועט דעם ענין, מען איז אין די רעגירונגס־קרייַזן צופֿרידן מיט פערלס שול און מען ווינשט זיך דעם דאָזיקן שולטיפּ אויסצושפּרייטן בכלל (עס ווערט קענטיק געמיינט די שאַפֿונג פֿון אַ גאַנצער נעץ יידישע שולן אין גאַליציע לויטן מוסטער פֿון פערלס שול). דער מחבר פֿונעם בריוו גיט אויך אָנצוהערן, אַז מען שמועסט אויך וועגן פערלען גופֿא, דערמיט איז מסתמא געמיינט דער פֿאַרשלאָג אויסצוצייכענען פערלען מיט אַ גילדענעם מעדאַל, ווָאס איז טאַקע שפּעטער געווארן געשטעלט.[78]

בינו לבינו אין מיטן פֿון דער גאַנצער אָקציע, איז געשען אַן אומגליק. אין פערלס שול איז אויסגעבראָכן דעם 1816/IX/21 אַ גרויסע שׂרפֿה, און נאָר אַ דאַנק די העלדישע באַמיִונגען פֿון עטלעכע יידן און קריסטן און דער ענערגיע פֿונעם שטאָט־קאָמענדאַנט האָט אָפּגעגליקט דעם בנין אָפּצוראַטעווען.[79]

---

73 לויט דער כראָניק פֿון פערלס שול (אין רשות פֿון דער דירעקציע פֿון דער שול).

74 נייַמאַנס עקספּראָפּריאַציע צו פּערלען 1815/IX/6.

75 קראָטער האָט זיך מן הסתם באַקענט מיט פערלס שול אין יוני 1815, ווען ער איז אַרויסגעשיקט געווארן מיט אַ דעליקאַטער דיפּלאָמאַטישער מיסיע צו דעם אוועקגייענדיקן רוסישן גובערנאַטאָר טיילס (זע יאָן לעשטשינסקי, דצ"ח, ז' 141).

76 די בריוו פֿון לייב חינקעס צו יוסף פּערל פֿון V/21 און 1816/IX/8.

77 דאָס דערמאָנטע געשריפֿטס פֿונעם קרייַזאַמט און נאָך עטלעכע דאָקומענטן האָט פֿאַרעפֿנטלעכט ד"ר הערמאַן פֿאַרנאָס אונטער דעם טיטל "Dokumenty z przed 120 lat" אין דער לעמבערגער פּוילישער יידישער צייטשריפֿט Nasza opinia יאָר 1936, נומ' 37, 49, 53 און 54.

78 דער בריוו צו פּערלען, אין דיטש, פֿון 1816/XII/14.

79 דער בריוו פֿון יעקבֿ נייַמאַן צו פּערלען (העלכער איז דאָמאָלט געווען אין לעמבערג) פֿון II/22, 1816 און דער בריוו פֿון דעם גבאי פֿון דעם בית־התּפֿילה צו פּערלען פֿון 1816/II/21.

בינתים האָט דאָס גובערניום (די גאַליצישע שטאַטהאַלטערײַ) אָפּגעשיקט דעם 1816/X/19 אַ זייער גוטן באַריכט וועגן דער שול צום בילדונגס־מיניסטעריום (דער אָפֿיציעלער נאָמען איז געווען קייז׳ קעניגל׳ שטודיענהאָף־קאָמיסיאָן) אין ווין. דעם 23סטן יאַנואַר 1817 איז אַראָפּגעקומען פֿון ווין אַ דעקרעט פֿון דער שטודיענהאָף־קאָמיסיאָן, וואָס דערלויבט פּערלען ווײַטער צו פֿירן זײַן שול, בתנאַי אַז די שול זאָל זיך צופּאַסן צו דער פּראָגראַם פֿון אַנדערע נאָרמאַלע הויפּטשולן אין גאַליציע. דער דאָזיקער דעקרעט האָט פּערלען נאָך נישט באַפֿרידיקט. ער האָט געשטרעבט דערצו, אַז זײַן שול זאָל קריגן די אַזוי גערופֿענע „עפֿנטלעכע רעכט", ד"ה אַלע רעכט בנוגע דער גילטיקייט פֿון אירע אַטעסטאַטן, ווי עס האָבן געהאַט די רעגירונג־שולן; צווייטנס האָט ער געוואָלט קריגן פֿון דער רעגירונג אַן אָפֿיציעלע אונטערשטיצונג פֿאַר זײַנע פֿינאַנציעלע סאַנאַציע־פּלענער. ווי מיר האָבן שוין פֿריִער געזען, איז די פֿינאַנציעלע לאַגע פֿון דער שול געווען אין יאָר 1816 — 1817 זייער קריטיש. די הכנסה פֿון דער ווײַנטאַקסע און פֿון דעם בית־תּפֿילה האָבן כמעט אין גאַנצן אויפֿגעהערט, די עלטערן פֿון די תּלמידים האָבן אַלץ ווייניקער געצאָלט שׂכר־לימוד. מן הסתּם מחמת ענגשאַפֿט אין געלט האָט מען אָפּגעשאַפֿט דעם דירעקטאָר־פּאָסטן, וואָס האָט געקאָסט אַ סך, אָפּגעזאָגט די לערערס פֿון פּויליש און פֿון ווײַבערשע האַנטאַרבעטן, אָבער דאָס האָט נאָך אַלץ נישט געהאָלפֿן. פֿאַרקערט, עס האָט געמוזט ברענגען שאָדן דער שול. פּערל, וואָס האָט פֿריִער געצאָלט פּינקטלעך די לערערס זייער שׂכירות, בלײַבט איצט שולדיק געלט.[80] איינעם אַ שולטוער, וואָס האָט געהאַט אויסגעלִיען געלט דער שול, איז זי ניט געווען בכוח צו דעקן דעם חוב.[81] פּערל גופֿא האָט מער נישט געהאַט קיין כוח אָדער קיין חשק אַרײַנצולייגן אין דער שול זײַן אייגן געלט, בפֿרט אַז דער דעפֿיציט איז עלול געווען צו ווערן בײַ די ביזאַהעריקע קנאַפּע הכנסות — אַ פּערמאַנענטער. אין אַ געשריפֿטס צום גובערניום האָט פּערל אויסגערעכנט, אַז בלויז דער בנין פֿון דער שול, צוזאַמען מיט די מעבל און דער אײַנריכטונג, האָט ביז מאַרץ 1817 אָפּגעקאָסט אַ סומע פֿון 25.000 גולדן, דערפֿון איז 18.000 געווען זײַן אייגן געלט. דער חשבון איז אפֿשר געווען אַ ביסל אַ גוזמאדיגער, נאָר אָן ספֿק בלײַבט דער פֿאַקט, אַז פּערל האָט אַ באַדײַטיקן טייל פֿון זײַן פֿאַרמעגן — ווי עס שרײַבט ניימאַן אין זײַן מעמאָראַנדום—אָפּגעגעבן פֿאַר דער שול. לויט הירש רייטמאַנס ווערטער האָט פּערל יעדער יאָר ביז צו דער העלפֿט פֿונעם יאָר 1819 צוגעלייגט צו דער שול פֿון זײַן אייגן געלט אַן ערך 1.500 פֿלאָרין.[82]

2. פּערלס סאַנירונגס־פּלאַן

בכן האָט פּערל אויסגעאַרבעט אַ גענויעם פּלאַן, ווי אַזוי צו פֿונדירן פֿינאַנציעל זײַן שול, און האָט דעם פּלאַן פֿאָרגעלייגט דעם לאַנד־גובערניום דעם 1817/III/26:

פּערל שענקט אַוועק דער טאַרנאָפּאָלער ייִדישער קהילה דעם גאַנצן שול־בנין מיט דעם בית־תּפֿילה אין מיט דער גאַנצער אײַנריכטונג. די קהילה דאַרף דערפֿאַר פֿאַרשרײַבן ווי איר חוב אַ סומע פֿון 2.000 פֿלאָרין אין דער אָנגענומענער וואַליוטע. דעם דאָזיקן קרן וועט זי קיין מאָל נישט דאַרפֿן צוריקצאָלן, אָבער זי וועט פֿון אים צאָלן אייביק פּראָצענטן (6% אַ יאָר, ד"ה 120 פֿלאָרין). פֿון די דאָזיקע 120 פֿלאָרין וועלן באַשטימט ווערן יעדער יאָר דרײַ סטיפּענדיעס פֿאַר די שילערס פֿון דער שול.

---

80 אין אַ בריוו פֿון 1817/VI/4 צו פּערלען בעט משה פֿריהלינג, מען זאָל אים אויסצאָלן דעם רעשט פֿון פֿאַרגאַנגענעם יאָר 70 רובל, ווײַל ער האָט נישט פֿון וואָס צו לעבן. צוזאַמען מיט דעם לײַפֿיקן קוואַרטאַל קומט אים 145 רובל.

81 אַ בריוו פֿון שמואל פֿרידלענדער צו יוסף פּערל, 1817/VIII/19.

82 ה. רייטמאַן, דצ"וו ז׳ 317.

אַחוץ דעם וועט די קהילה אויסצאָלן פּערלען במזומן 3.000 פֿלאָרין אין משך פֿון 5 ביז 8 יאָר, און באַצאָלן דעם חוב פֿון 400 זילבער־רובל, וואָס פּערל האָט אַנטליִען בײַם זבאַרעזשער מאַגיסטראַט בשעתו בײַם בויען דעם שול־בנין.

פּערל בלײַבט פֿאָרשטייער פֿון דער שול און פֿונעם בית־תּפֿילה כּל ימי חייו און האָט אויך דאָס רעכט צו באַשטימען דעם ווער עס דאַרף אים פֿאַרבײַטן נאָך הונדערט און צוואַנציק יאָר. אינטערעסאַנט איז, ווי אַזוי פּערל מאָטיווירט די דאָזיקע פֿאָדערונג: בראש פֿון דער שול קען נישט שטיין יעדער איינער וואָס האָט די געהעריקע בילדונג און פּעדאַגאָגישע פֿעיִקייטן. דער פֿירער פֿון דער שול מוז אויך קענען פֿאַרשטיין דעם כאַראַקטער פֿון זײַן פֿאָלק, האָבן אַ ספּעציעלע נייגונג און ליבע צו פּעדאַגאָגישער אַרבעט, האָבן געדולד און אויסהאַלטעוודיקייט לגבי אַלע אָנפֿאַלן פֿון פֿאַנאַטישע געגענער און פֿאַרמאָגן קלוגשאַפֿט, האָבן אַכטונג און כּבֿוד בײַ דער ייִדישער געזעלשאַפֿט, וואָס זאָל אים דערלויבן צו באַזײַטיקן אַלע מניעות.

פּערל וועט, אַזוי ווי ביז איצט, אַליין אָנגאַזשירן די לערערס פֿאַר דער שול. ווײַל נישט יעדער לערער, אַפֿילו מיט אַלע קוואַליפֿיקאַציעס פֿון פֿאַך, איז מסוגל גובֿר צו זײַן אַלע שווערייקייטן וואָס זײַנען פֿאַראַן בײַ דער דערציִונג פֿון דער ייִדישער יוגנט. דער לערער מוז זיך באַקענען מיט דער היים פֿונעם קינד, מוז זיך דערנענטערן צו די עלטערן. דערפֿאַר האָט מען אײַנגעפֿירט אין דער טאַרנאָפּאָלער שול, אַז די לערערס מוזן שטיין אין אַ ענגן קאָנטאַקט מיט די עלטערן און מיט זיי אַרומרעדן פֿאַרשיידענע פּעדאַגאָגישע פֿראַגעס וואָס זײַנען נוגע זייערע קינדער. דער שול־פֿאָרשטייער און די לערערס זײַנען באַפֿרײַט פֿון אַלע קהילה־שטײַערן, נישט כּדי פּטור צו ווערן פֿון דער הוצאה, נאָר כּדי צו פֿאַרמײַדן כּלערליי מעגלעכע סיכסוכים, אויב די פֿאַרוואַלטונג פֿון דער קהילה וואָלט זיך אַ מאָל געפֿונען אין די הענט פֿון רעליגיעזע פֿאַנאַטיקער, וועלכע ס׳וואָלט זיך געגלוסט צו שיקאַנירן אָדער צו רודפֿן די אויפֿגעקלערטע לערערס.

איצט אַנטוויקלט פּערל דעם סאַמע וויכטיקסטן פּונקט, די נײַע פֿינאַנציעלע יסודות, אויף וועלכע ער וויל איבערבויען זײַן שול. פּערל זעט פֿאָר 2 הכנסה־קוואַלן פֿאַר דעם שולפֿאָנד:

1) די ייִדישע קהילה וועט אײַנקאַסירן אַ הוספֿה. צו דעם שטײַער פֿון כּשר פֿלייש, הײַנו: פֿון יעדן אָקס 2 פֿלאָרין 15 קרײַצער, פֿון יעדער קו 1 פֿלאָרין 30 קרײַצער, פֿון אַ קאַלב, אַ שאָף און אַ ציג $7^1/_2$ קרײַצער פּער שטיק.

2) דער שׂכר־לימוד. ביז אַהער האָט דאָס יערלעכע שׂכר־לימוד באַטראָפֿן דורכ־שניטלעך פֿון 40 ביז 60 פֿלאָרין. להבא זאָל דער שכר־לימוד שטאַרק רעדוצירט ווערן און באַטרעפֿן יערלעך 4 ביז 9 און ביז 18 פֿלאָרין, און דאָס אויף אַזאַ אופֿן: אָרעמע עלטערן זײַנען בכלל באַפֿרײַט פֿון שׂכר־לימוד. פֿאַרמעגלעכע עלטערן פֿון דער טאַרנאָפּאָלער קהילה און פֿון אַזעלכע פֿרעמדע קהילות וואָס געבן צושטײַער פֿאַר דעם שולפֿאָנד וועלן צאָלן אין דעם I קלאַס — 20 קרײַצער אַ חודש, אין II קלאַס — 45 קרײַצער אַ חודש, אין III קלאַס — 1 גולדן און 30 קרײַצער אַ חודש. די שילערס פֿון IV קלאַס זײַנען בכלל פּטור פֿון יעדן אָפּצאָל. די שילערס פֿון אַנדערע פֿרעמדע קהילות צאָלן אין אַלע קלאַסן צו איין גולדן (= פֿלאָרין) חודשלעך. קריסטלעכע קינדער וועלן צאָלן חודשלעך 20 קרײַצער, ווײַל זיי וועלן נישט געניסן פֿון די העברעיִשע לימודים.

דורך די דאָזיקע גרויסע הנחות אין שׂכר־לימוד וועט שטאַרק וואַקסן די צאָל תּלמידים און דער שולפֿאָנד וועט דורך דעם געווינען. אין טאַרנאָפּאָל געפֿינען זיך — לויט פּערלס אויסרעכענונג—אַן ערך 500 ייִדישע קינדער, ייִנגלעך און מיידלעך, און פֿון זיי לערנען אין די חדרים אַן ערך 350 קינדער, וואָס דאָס קאָסט אָפּ זייערע עלטערן 7.000 גולדן אַ יאָר. אָט די אַלע קינדער רעכנט אַ פּנים פּערל אַרײַנצובאַקומען אין זײַן שול.

ווײַטער רעכנט אויס פערל דעם יערלעכן בודזשעט (שׂכירות פֿון די לערערס) פֿון דער שול און מאַכט אַזאַ חשבון:

איין לערער פֿון 4טן קל׳, פֿון דער העבר׳ גראַמ׳ און גלײַכצײַטיק דיר׳	600	גולדן יערל׳
„ „ „ 3טן און 2טן קלאַס, גלײַכצײַטיק לערער פֿון געאָגראַפֿיע	550	„ „
„ „ „ עלעמענטאַר־קלאַס און פֿונעם 1טן קלאַס	300	„ „
„ „ „ פֿראַנצייזיש און איטאַליעניש	300	„ „
„ „ „ פּויליש, רעמונעראַציע	100	„ „
„ לערערין פֿאַר מיידלעך אין דײַטש, פֿראַנצ׳ און ווײַב׳ האַנטאַרב׳	350	„ „
„ צייכן־מײַסטער, רעמונעראַציע	100	„ „
צוויי תּלמוד־לערערס, צו 300 גולדן יעדערן	600	„ „
איין שולגעהילף	125	„ „
צוויי שולבאַדינערס צו 40 פֿלאָרין	80	„ „
צוזאַמען . .	3.105	„ „

וועדליג מיר זעען פֿונעם פּלאַן, האָט פּערל געהאַט בדעה לא די וואָס צו סאַנירן זײַן שול, נאָר זי נאָך ווײַטער אויסצובויען, און האָט געוואָלט פֿון אַן אינסטיטוציע, וואָס איז געווען ביז אַהער בעצם אין זײַן רשות ווי אַ פּריוואַטע אונטערנעמונג, — שאַפֿן אַ געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציע אונטער דער השגחה פֿון דער ייִדישער קהילה אין טאַרנאָפּאָל. ער האָט גערעכנט, אַז ער וועט קענען אַרײַנציִען אין דער שול אַ סך מער קינדער ווי ביז אַהער. ער האָט אויך גערעכנט אויף קינדער פֿון די אַרומיקע שטעט.

אין דעם לערנפּראָגראַם זעט פּערל פֿאָרויס געוויסע ענדערונגען. ער וויל אײַנפֿירן איטאַליענישע שפּראַך און דעם לימוד פֿון צייכענען. פֿאַר פּויליש און צייכענען וויל ער אַ פּנים נישט אַנגאַזשירן ספּעציעלע לערערס, נאָר מסתּמא געבן אַ צוגאָב־שׂכירות (רעמונעראַציע) די לערערס, וואָס וועלן זײַן פֿעיִק צו לערנען די ביידע לימודים. די שׂכירות זײַנען בכלל אַ סך באַשיידענער ווי אין דער גרינדונגס־תּקופֿה.

מכּוח אַזעלכע פּלענער האָט פּערל פֿאַרשטייט זיך געמוזט פֿריִער זיך צונויפֿרעדן מיט דער טאַרנאָפּאָלער קהילה, איידער ער איז געקומען מיט זײַנע פֿאָרשלאָגן צו דער רעגירונג. אויפֿרעדן זיך איז אַ פּנים נישט שווער געווען, ווײַל גראָד אין יענער צײַט איז די קהילה געווען באַהערשט פֿון מענטשן, וואָס האָבן זיך באַצויגן זייער פּאָזיטיוו צו פּערלס שולרעפֿאָרמען. פֿון די דרײַ פּרנסים האָבן צוויי געהאַט זייערע קינדער אין פּערלס שול (נחמן פּינעלעס און מענדל כּהנבערג), פֿון די 5 חבֿרי־הוועד האָבן צוויי אָדער דרײַ געהאַט קינדער אין דער שול (פּנחס דיניש, זעליג פּערל, שלמה שרגא). די קהילה־פֿאָרשטייערס האָבן צו פּערלס מעמאָראַנדום צוגעגעבן אַ שריפֿטלעכע דערקלערונג אין נאָמען פֿון דער קהילה, וואָס פֿון איר איז געווען דײַטלעך צו זען, אַז זיי זײַנען אין גאַנצן מסכּים מיט פּערלס פּלענער.[83] די גאַליצישע שטאַטהאַלטערײַ האָט אָפּגעשיקט פּערלס מעמאָראַנדום צוזאַמען מיט דערקלערונגען פֿון דער קהילה צו דער שטודיענהאָף־קאָמיסיאָן און האָט זיך אַרויסגעזאָגט פֿאַר פּערלס פֿאָרשלאָגן. אַחוץ דעם האָט די שטאַטהאַלטערײַ פֿאָרגעלייגט אויסצוצייכענען פּערלען מיט דעם מיטעלן גילדענעם מעדאַל פֿאַר זײַנע פֿאַרדינסטן אויפֿן געביט פֿון אויפֿקלערונג און בילדונג.[84]

---

83 די דערקלערונג פֿון דער קהילה איז געצייכנט מיט דער דאַטע פֿון 1817/IV/4 און איז געחתמעט פֿון די דרײַ פּרנסים: נחמן פּינעלעס, מענדל כּהנבערג און מעשל גאָלדהאַבער און פֿון די 5 חבֿרי־הוועד: אַביש גאָלדהאַבער, פּנחס דיניש, שלמה שרגא, פּנחס הורוויץ און זעליג פּערל. די דאָזיקע דערקלערונג און פּערלס מעמאָראַנדום זײַנען אָפּגעדרוקט געוואָרן, אין זייער פֿולן טעקסט, אין אַ פּוילישער איבערזעצונג פֿון ד״ר הערמאַן פּאַרנאַס (דאָרט גופֿא).

84 דאָס געשריפֿט פֿון דער שטאַטהאַלטערײַ פֿונעם 16/ 1817/V (לויט ה. פּאַרנאַס).

באַלד דערויף האָט פּערל דעם 1818/I/23 אָפּגעשלאָסן מיט דער טאַרנאָפּאָלער קהילה דעם אָפּמאַך, וואָס לויט אים איז דאָס אייגנטום־רעכט אויף דעם שול־ און בית־תּפֿילה־בנין אונטער די אויבן דערמאָנטע תּנאים אַריבער צו דער קהילה. אין דעם זעלביקן אָפּמאַך האָט די קהילה זיך מתחייבּ געווען אײַנצופֿירן די הוספֿה צו דעם שטײַער אויף כשר פֿלייש. עטלעכע טעג שפּעטער האָט פּערל געשלאָסן ענלעכע אָפּמאַכן מיט די קהילות פֿון רימעלעוו (Grzymałów), סקאַלאַט (Skałat), מיקוליניץ (Mikulince) און טרעביוולע (Trembowla), וועלכע האָבן זיך מתחייבּ געווען אַלע אײַנצופֿירן שטײַערן פֿון כשר פֿלייש לטובֿת דער טאַרנאָפּאָלער שול.

עס וואָלט כדאַי געווען צו וויסן, ווי איז דאָס געקומען דערצו, אַז די אַרומיקע קליינע קהילות האָבן געשלאָסן מיט פּערלען אָט די אָפּמאַכן. פּערלס שול מיט אירע השכּלה־טענדענצן איז בײַ די ברייטע, אַרטאָדאָקסיש געשטימטע ייִדישע מאַסן געווען זייער שטאַרק אָפּגעפֿרעגט. אין די קליינע שטעטלעך איז נישט געווען אַפֿילו יענער קליינער השפּעהדיקער משכּילים־קרײַז, וואָס האָט אין לעמבערג, בראָד און טאַרנאָפּאָל געקאָנט שטיצן אַזאַ אונטערנעמונג ווי פּערלס שול. די שול האָט פֿון די אַרומיקע שטעטלעך געהאַט בכלל גאָר ווייניק תּלמידים, ווי מיר וועלן באַלד זען. פֿאַר וואָס זשע האָבן די אַרומיקע קליינע קהילות גענומען אויף זיך אַזאַ עול און מסכּים געווען אויף אַזאַ נישט פּאָפּולערן מיטל אַרויסצוברענגען די נייטיקע געלטער, ווי פֿאַרגרעסערן דעם שטײַער פֿון כשר פֿלייש וואָס דער עולם האָט אַזוי אים ניט געוואָלט לײַדן? נישט אַנדערש נאָר פּערל האָט זיי געצווונגען — אַ דאַנק זײַן גרויסער השפּעה אין די רעגירונגס־קרײַזן — צו שליסן מיט אים די „פֿרײַוויליקע" אָפּמאַכן. עס איז נישט באַקאַנט, צי די דאָזיקע קהילות האָבן געפּרוווט אַנטקעגנשטעלן זיך קעגן דער נײַער גזרה, אָדער זיי האָבן גלײַך מסכּים געווען, מורא האָבנדיק פֿאַר פּערלען.[85]

3. דער פֿונדאַציע־בריוו

1818/IX/12 האָט דאָס גאַליצישע לאַנד־גובערניום אַרויסגעגעבן דעם אַזוי־גערופֿענעם פֿונדאַציע־בריוו, וואָס איז געווען לאַנגע יאָרן, און איז אין די הויפּט־פּונקטן עד היום, די יורידישע באַזע פֿאַר דער פּערל־פֿונדאַציע.

דער בריוו באַשטעטיקט קודם כּל דעם אָפּמאַך מיט דער טאַרנאָפּאָלער קהילה פֿון 1818/I/23 און די אָפּמאַכן מיט די קהילות פֿון טרעביוולע, סקאַלאַט, רימעלעוו און מיקוליניץ. ער שטעלט גלײַך די טאַרנאָפּאָלער שול מיט אַלע הויפּטשולן אין גאַליציע און גיט איר די פֿולע מלוכה־רעכט, ער באַשטעטיקט — מיט גאַנץ קליינע ענדערונגען — די שכירות פֿון די לערערס. ער באַשטעטיקט די פּרינציפּיעלע הכנסה־קוואַלן: די טאַקסע אויף כשר פֿלייש פֿאַר טאַרנאָפּאָל באַשטעטיקט ער בשלמות, פֿאַר טרעביוולע, סקאַלאַט און מיקוליניץ ווערט אײַנגעפֿירט אַ קלענערע טאַקסע, הײַנו: פֿאַר אַן אָקס 1 גולדן 45 קרײַצער, פֿאַר אַ קו 1 גולדן 15 קרײַצער, פֿאַר אַ קאַלב, אַ שאָף, אַ ציג $7^1/_2$ קרײַצער. אַקעגן די קהילה פֿון רימעלעוו וועט נישט אײַנפֿירן די טאַקסע, נאָר זי וועט צאָלן יעדער יאָר ס"ה 250 גולדן. דער שכר־לימוד איז געוואָרן באַשטעטיקט לויט פּערלס פּראָיעקט. דעם פֿאַרקלענערטן שכר־לימוד צאָלן די קינדער פֿון די קהילות טאַרנאָפּאָל, טרעביוולע, סקאַלאַט, מיקולינעץ און רימעלעוו.[86] אַנדערע קהילות, וואָס ווילן געניסן פֿון די זעלביקע

---

85 ווײַנלעז, דצ"וו ז' XXII שרײַבט, אַז די אָפּאָזיציע פֿון די קליינע קהילות, בפֿרט פֿון די חסידים, האָט זיי גאָרגישט געהאָלפֿן. פֿון וואַנען ווײַנלעז ווייס וועגן אַזאַ אָפּאָזיציע, איז אונדז נישט באַקאַנט. קיין באַווײַזן און מאַטעריאַלן צו זײַן באַהויפּטונג ברענגט ער נישט.

86 לויט שטעגערן (דצ"וו באַנד I, ז' 130) האָבן די קינדער פֿון אַנדערע קהילות אַחוץ טאַרנאָפּאָל— געצאָלט צו דרײַ גולדן אַ חודש. שטעגערס בוך איז געדרוקט געוואָרן אין יאָר 1833. אפֿשר האָט מען דעמאָלט שוין געהאַט געהעכערט דעם שכר־לימוד פֿאַר די פֿרעמדע קינדער, ווײַל זייערע קהילות האָבן נישט געצאָלט פּינקטלעך זייער אָפּצאָל פֿאַרן שולפֿאָנד.

הנחות, קענען צושטיין אין יעדער צייט, דורך באַשטייַערן זיך אויף דעם שולגאַנד לויט דעם בייַשפּיל פון די פֿרײַערדיקע קהילות.[87] די פֿאַרוואַלטונג פון דעם שולגאַנד געפֿינט זיך אין די הענט פון דעם שול־פֿאָרשטייער, אונטער דער השגחה פון דעם קהילה־וועד. אָבער דעם ווערן די חשבונות קאָנטראָלירט יעדער יאָר פֿונעם קרײַזאַמט.— די פערזענלעכע פֿראָגאַטיוון פון יוסף פערל ווערן באַשטעטיקט. איין פונקט אין פערלס פֿאָרשלאָגן האָט אָבער די רעגירונג קאַטעגאָריש אָפּגעוואָרפֿן: „קריסטלעכע קינדער בלײַבן פון דער דאָזיקער ירידישער שול אויף תמיד אויסגעשלאָסן" (פונקט 16 פונעם פונדאַציע־בריוו).

דער פֿײַערלעכער אַקט פון גבען דער טאָרנאָפּאָלער שול אַ פונדאַציע־בריוו איז אויך געווען פֿאַרבונדן מיט אַ פערזענלעכער אויסצייכענונג פֿאַר פערלען, ווײַלכער האָט דעמאָלט באַקומען דעם מיטגלידשאַפֿט־מעדאַל.

דער פונדאַציע־בריוו האָט געשאַפֿן אַ גאַנץ נײַע סיטואַציע פֿאַר דער שול. זי האָט טאַקע באַקומען עפֿנטלעכע רעכט אין אַ נײַע געזונטערע פֿינאַנציעלע באַזע, ווײַל האָט אַנגענאַלטן איבער הונדערט יאָר. דערפֿאַר אָבער האָט זיך די שול געמוזט אין איר פּראָגראַם און איר גאַנצן לערנפּלאַן צופּאַסן צו די אָפּיציעלע עסטרײַכישע שול־פּראָגראַמען. דאָס האָט זיך זייער שטאַרק אָפּגערופֿן אויף דער אינעווייניקסטער אָרגאַניזאַציע און אויף דעם כאַראַקטער פון דער שול, ווי מיר וועלן נאָך שפּעטער זען.

4. דער קאַמף

נישט אַלע האָבן זיך געפֿרייט מיט פערלס נצחונות און מיט די פּעולות פון זײַן שול. פֿאַר די אָרטאָדאָקסישע קרײַזן איז די שול שוין לאַנג געווען אַ דאָרן אין אויג. זיי וואָלט שוין ליבער געווען אַ גוינשע שול, איידער אַ שול, ווו מען האָט געלערנט לה"ק, תּנך מיט מענדעלסאָנס איבערזעצונג און תּלמוד, אַלץ אויף אַן אויפֿגעקלערטן אָפּיקורסישן אופֿן. שוין דער באַרימטער חרם אין לעמבערג אין יאָר 1816[88] איז אין אַ גרויסער מאָס געווענדט געווען קעגן דעם טאָרנאָפּאָלער אָפּיקורס און זײַנע פּעדאַגאָגישע אויפֿטוען.[89] די טאָרנאָפּאָלער אָרטאָדאָקסן האָבן פֿון אָנהייב אָן געפֿירט אַ קאַמף קעגן פערלס שול. נאָך צו פֿריש אין זכרון זײַנען געווען האָמבערגס „אויפֿקלערונגס־מעטאָדן. מען דערציילט, אַז ווען פערל פֿלעגט זיך באַווײַזן אין גאַס, פֿלעגן גרופּעס פֿרומע ייִדן דעמאָנסטרירן קעגן אים. מיט דער צייט האָט זיך אַרום דער שול געשאַפֿן אין די אָרטאָדאָקסישע קרײַזן אַ שטימונג פון פֿערמאָנענטן באָיקאָט און פֿאַסיוון וויידערשטאַנד. פֿרומע ייִדן פֿלעגן גייענדיק אין פערלס גאַס (אַזוי הייסט הײַנט די גאַס, ווו

87 מיט אַ צאָל שפּעטער, לויט דעם אָפּמאַך פון 1819/XII/22, איז צוגעשטאַנען די קהילה פון זבאַראַזש, וועלכע האָט זיך מתחייב געווען צו צאָלן אַ יערלעכן סכום פֿון 450 גולדן.

88 דער חרם איז געווען אָנאָנים, וויַל לויט די עסטרײַכישע געזעצן (זינט יאָזעף II) איז געווען פֿאַרבאָטן די רבנים מחרים צו זײַן וועמען. ס׳איז געווען באַקאַנט, אַז היינטער דעם חרם איז געשטאַנען דער לעמבערגער רב אָרנשטיין, אײַנער פון די גרעסטע תּלמודישע אויטאָריטעטן פון יענער צײַט. י. קלויזנער, דצ״ו, II, 218 — 219; צינבערג, דצ״ו, VIII, 1, ז׳ 61.

89 אין דעם טעקסט פונעם חרם זאָל זיך האָבן געפֿונען אַ בפֿירושדיקער אָנזײַ קענן די שולן אין טאָרנאָפּאָל און בראָד („על ערי בראדי וטרנופול אשר יסדו בתי ספר לנעריהם"). בכל אופֿן זענען קומט עס אויס לויט דעם בריוו פון אַ גאַליציש משכּיל, וואָס י. היינלעז האָט אויסגעפֿונען (זע זײַן ביאַגראַפֿיע פון פערלען, ז׳ XXXI, הערה 1). בערנפֿעלדן (תולדות ש״ר, ז׳ 16—17) איז דער דאָזיקער בריוו נאָך נישט געווען באַקאַנט. אויך פערל — אין זײַן מעמאָריאַל צום קולטוס־מיניסטער פון 1819/XI/8 — שרײַבט בפֿירוש, אַז דער אָנאָנימער חרם פון יאָר 1816 איז לעמבערג איז געווען געווענדט קעגן דער אַלגעמיינער בילדונג און דערציִונג בכּלי יחוד. וועגן דעם, אַז דער חרם איז אויך געווען געווענדט קעגן פערלס שול, געפֿינט זיך אַ ידיעה אין Allgemeine Zeitung des Judentums, 1839, Nr. 96 (זע י. קלויזנער, דצ״ו, באַנד II, ז׳ 288).

עס געפֿינט זיך דער שול־בנין) אויסמיידן דעם אומריינעם בנין.[90] די אָפּאָזיציע קעגן פּערלס שול האָט זיך קעגנטיק קאָנצענטרירט אין דער אָנגעזעענער און מיוחסדיקער משפּחה פֿון די טאָרנאָפּאָלער רבנים, באַב"ד. אין יאָר 1819 האָבן זיך עטלעכע טאָרנאָפּאָלער יידן געווענדט צום טאָרנאָפּאָלער רב ר' יהושע־העשל באַב"ד מיט דער שאלה, צי מע מעג מען שיקן די קינדער אין פּערלס שול און צי איז מען נישט עובר דערמיט אויף דיני ישׂראל. דער רב האָט זיי געענטפֿערט שריפֿטלעך, אז ער איז מסכים מיט זייער התנגדות צו דער שול און ער איז גרייט צו פֿאָרטיידיקן זיין שטאַנד־פונקט פֿאַר דער רעגירונג. עס איז קלאָר, אז אזעלכע דערקלערונגען פֿון דעם רב, וואָס האָט געשמט פֿאַר אַ גרויסן תּלמיד־חכם,[91] האָבן געמוזט מאַכן אין שטאָט אַ גרויסן רושם. משמעות, אז פּערלס האָט זיך געווענדט מיט אַן אָנקלאָגע צו דער מאַכט. די עסטרייכישע מאַכט האָט אין אזעלכע פֿאַלן אינטערוועניירט לטובת דער שול, אָבער דאָס האָט אויף קיין אָפֿן נישט געמינערט די געגנערשאַפֿט פֿון די אָרטאָדאָקסן, פֿאַרקערט, עס האָט זי נאָר פֿאַרשטאַרקט.

נאָך פֿאַרביסענערע געגנער פֿון דער שול ווי די אָרטאָדאָקסיש־רבנישע קרייזן זיינען געווען די חסידים. בפֿרט האָט געפֿירט אַ פֿאַרביטערטן קאַמף קעגן דער שול אייגנער פֿון די אָנגעזעענסטע רביים פֿון יענער צייט, ר' צבי־הירש זידאַטשוי־ווער, וועלכער האָט דעמאָלט געווויינט אין דעם שטעטל פּידקאַמין (Podkamień), נישט ווייט פֿון טאָרנאָפּאָל. אין דער דאָזיקער רעזידענץ זיינער האָט דער זידאַטשוויווער אין אַ שבת נאָך שלש־סעודות אין יאָר תקפ"ב געוואָרפֿן אַ חרם קעגן די טאָרנאָפּאָלער משׂפּילים, „מען זאָל מיט זיי נישט האַנדלען און נישט רעדן", וויַיל ער איז זיי מחרים משני עולמות.[92] דער חרם פֿון ר' הירש זידאַטשוויווער, וואָס די משׂפּילים האָבן בכלל געפֿירט מיט אים אַ מלחמה,[93] האָט פּערלען שטאַרק פֿאַרדראָסן, און ער האָט זיך אַן אים נוקם געווען אויף אַ נישט באַזונדערס שיינעם אופֿן. וועג ר' הירש זידאַטשוויווער האָט זיך געקליבן אין יאָר 1827 צו פֿאַרברענגען אַ שבת בײַ זיינע חסידים אין זבאַראַזש, האָט פּערל אָנגעשריבן קעגן אים אַ מסירה צום טאָרנאָפּאָלער קרייזאַמט. אמת, פּערל האָט מורא געהאַט — און אפֿשר מיט רעכט — אַז מען וועט זיך אין זבאַראַזש בראָטן מיטן רבין, ווי אַזוי ווייטער צו פֿירן דעם קאַמף קעגן דער טאָרנאָפּאָלער שול, אָבער דאָס אַלץ פֿאַרענטפֿערט נאָך נישט דעם שׂרפֿן טאָן און די שוועריקייטן, מיט וועלכע פּערל איז אַרויס פֿאַר דער מאַכט קעגן דעם רבין. פּערלס מסירה האָט קאַמפּראָמיטירט דעם רבין אין די אויגן פֿון דער מאַכט, וואָס האָט אָנגעהויבן אים צום רודפֿן.[94] איבעריקנס איז דאָס נישט געווען די שׂרשט מסירה קעגן דעם זידאַטשוויווער מצד די משׂפּילים.

---

90 מיט עטלעכע יאָר צוריק איז געשטאַרבן אין טאָרנאָפּאָל דער סוחר לבוב, א פֿרומער יוד, וואָס האָט זיין געשעפֿט אויף פּערלס גאַס, לעבן דער שול. גייענדיק אין געשעפֿט פֿלעגט ער אַרײַן אין סעגלער לבוב אין אַרום, פֿדי נישט צוצוקומען נעענטער צו דעם מקום־הטומאה.

91 ר' יהושע העשל באַב"ד איז געווען אַרום 40 יאָר רב אין טאָרנאָפּאָל. ער איז געווען דער מחבר פֿון „ספֿר יהושע" — שאלות־ותשובות אויף אַלע פֿיר טייל פֿון „שולחן ערוך" (זשאָלקעווע תקפ"ט). אין יאָר 1819 איז ער אַלט געווען 64—65 יאָר — און איז שוין געווען טאָרנאָפּאָלער רב איבער 20 יאָר. י. קלויזנער, דער"ה II, 235—237; ש. ברנפֿלד: תולדות שי"ר, ז' 88—90.

92 דער דאָזיקער ביז איצט אומבאַקאַנטער חרם ווערט נענוי באַשריבן אין א בריוו פֿון א פּידקאַמינער משׂפּיל צו ר' יצחק־מיכל מאַניסס. געווויסערע פּרטים זע: ש. פֿרידמאַן, די ערשטע קאַמפֿן צווישן השׂכלה און חסידיזם אין גאַליציע. „פֿון נאָענטן עבר", וויליע 1937, הפֿט 4.

93 זע מײַן ציטירטן אַרטיקל אין „פֿון נאָענטן עבר".

94 דער פֿולער טעקסט פֿון פּערלס בקשה איז אָפּגעדרוקט אין: Dr. J. Nacht, Ein unveröffent-lichtes Aktenstück wegen Joseph Perl. M. G. W. J. 1927, p. 308—311. זע אויך דעם אַרטיקל פֿון הרב מיכאל הכהן בראָדער אד"ט „למני מאה שנה" אין „החדר", ירושלים תרצ"ז (XII, נומער 10—11).

אַחוץ די שלומי אמוני ישראל האָט די שול געהאַט גאָר אַ אומגעריכטן געגענער אין די לערערס פֿון דער מלוכישער קרײַזהויפּטשול אין טאַרנאָפּאָל. די דאָזיקע לערערס פֿלעגן האָבן אַ סך פּריוואַטע לעקציעס אין ייִדישע הײַזער און האָבן איצט אַ פּנים מורא געהאַט פֿאַר דער קאָנקורענץ פֿון דער ייִדישער שול, וואָס האָט באַקומען עפֿנטלעכע רעכט און האָט געזאָלט ווערן וועלוועלער און צוטריטלעכער פֿאַר ברייטערע מאַסן. פּערל האָט זיך באַקלאָגט בײַ דער רעגירונג אויף די אינטריגעס פֿון די דאָזיקע לערערס קעגן זײַן שול, און דאָס לאַנד־גובערניום האָט אַרויסגעגעבן אַ זייער אינטערעסאַנטע פֿאַראָרדענונג פֿון 1819/VII/19, וואָס האָט געמאַכט אַ סוף צו דער דאָזיקער מחלוקת: עס איז געוואָרן פֿאַרבאָטן אויפֿצונעמען ייִדישע קינדער אין דער קרײַזהויפּטשול, כל זמן עס איז נאָך דאָ פּלאַץ אין פּערלס שול, עס איז פֿאַרבאָטן געוואָרן צו באַנוצן דעם לאָקאַל פֿון דער קרײַזהויפּטשול אויף קאָלעקטיווע פּריוואַטע לעקציעס פֿאַר ייִדישע קינדער און עס איז פֿאַרבאָטן געוואָרן צו עפֿענען וואָסער עס איז נײַע פּריוואַטשול צוליב דעם צוועק; די קריסטלעכע לערערס האָבן ווײַטער דאָס רעכט צו געבן אינדיווידועלע פּריוואַטע לעקציעס אין ייִדישע הײַזער, אָבער זיי מוזן אָנגעבן אַ רשימה פֿון די דאָזיקע לעקציעס דעם קרײַזאַמט, און זיי מוזן ברענגען זייערע פּריוואַטע ייִדישע שילערס יעדער האַלב יאָר צו די נאָרמאַלע עקזאַמענס אין פּערלס שול.[95]

אַ סך יסורים האָבן פּערל און זײַנע לערערס געהאַט אויסצושטיין אין יאָר 1826. די הוספֿה אויף דער פֿליישטאַקסע האָט תּמיד געדינט ווי אַן אַגיטאַציע־מיטל קעגן פּערלס שול און די ברייטע מאַסן האָבן שטאַרק געליטן פֿון די הויכע שטײַערן אויף כשר פֿלייש. די דאָזיקע מלוכישע שטײַערן זײַנען געווען אין אַרענדע בײַ די אַזוי גערופֿענע פֿלייש־ליווערא̇נטן, וואָס האָבן געמאַכט דערפֿון גרויסע פֿאַרמעגנס. אין יאָר 1826 האָבן די טאַרנאָפּאָלער פֿלייש־ליווערא̇נטן געהעכערט די פּרײַזן אויף פֿלייש, און דאָס האָט אַרויסגערופֿן אַ גרויסע פֿאַרביטערונג צווישן דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. פּלוצים האָט זיך דעם 6 טן יאַנואַר 1826 באַוויזן אַן אַנאָנימער חרם, וואָס האָט אויפֿגעפֿאָדערט די טאַרנאָפּאָלער ייִדן, זיי זאָלן בכלל אויפֿהערן צו עסן פֿלייש. דער חרם האָט תּיכף געהאַט אַ פּעולה בײַ דער פֿאַרביטערטער באַפֿעלקערונג, און דער עולם האָט זיך אין גאַנצן אָפּגעהאַלטן פֿון עסן פֿלייש. דער דאָזיקער מצבֿ האָט געקאָנט האָבן קאַטאַסטראָפֿאַלע רעזולטאַטן פֿאַר פּערלס שול, וואָס איר עיקר הכנסה איז געווען די הוספֿה צו דעם פֿליישטײַער. פֿון דעסט וועגן האָבן פּערלס שׂונאים דווקא פֿון דעם חרם געוואָלט מאַכן אַ כלי־זין קעגן אים. זיי זײַנען אַריבער צו דעם קרײַז־הויפּטמאַן און האָבן אים אײַנגערעדט, אַז אין דעם חרם האָט געשטעקט פּערלס האַנט. נישט לאַנג איבערגעטראַכט האָט דער קרײַזהויפּטמאַן געשיקט צו פּערלען אַ אָפֿיציעלן בריוו פֿול מיט באַליידיקונגען און זילזולים און האָט אים געסטראַשעט, אַז אויב דער חרם וועט נישט אויפֿהערן, וועט ער אין גאַנצן פֿאַרמאַכן פּערלס שול. פּערל איז געווען טאָפּלט געשלאָגן: פֿון איין זײַט האָט דער חרם געשטעלט אין סכנה די עצם פֿינאַנ־ציעלע יסודות פֿון זײַן שול, פֿון דער אַנדער זײַט האָט מען אים געזידלט ווי אַן איניציאַטאָר פֿון דעם חרם און געוואָלט אים דערפֿאַר פֿאַרמאַכן די שול. אַרום דעם גאַנצן ענין האָט זיך אָנגעהויבן אַ מוראדיקער טומל. קעגן פּערלען און זײַן שול האָבן געהעצט סײַ די אָנהענגער און סײַ די געגענער (די פֿלייש־ליווערא̇נטן) פֿונעם חרם. פּאָלעמישע פֿלוגשריפֿטן זײַנען געפֿלויגן קעגן ביידע צדדים.[96] אַפֿילו מענטשן פֿון פּערלס משפּחה, ווי זײַן שוואָגער און מחותן אַטלאַס, זײַנען געווען אויפֿגעהעצט קעגן

---

95 זע ד״ר .הערמאַן פּאַרנאַס, דאָרט גופֿא.

96 אַזוי למשל האָט אײַנער וואָס באַהאַלט זיך אויס אונטער דער חתימה „אלמוני צפוני כתב כתבי שטנה־ אָנגעשריבן צוויי העברעיִשע אָפֿענע בריוו וועגן דעם מחלוקת און וועגן דעם חרם, ווי ער טרעט אַרויס

אים. פּערל, וועלכער איז ווי ס׳ווײַזט אויס געשטיצט געוואָרן פֿון דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג, האָט אין דער גאַנצער מלחמה פֿאַרנומען אַ רויִקע האַלטונג פֿון אַ רודף־שלום.[97] ער האָט נאָך געשריבן צו עטלעכע זײַנע השפּעהדיקע פֿרײַנד אין לעמבערג, זיי זאָלן אינטערווענירן בײַ דער לאַנד־רעגירונג וועגן די פֿײַנטלעכע שריט פֿונעם קרײַזהויפּטמאַן. דער ווײַטערער פֿאַרלויף פֿון דער מחלוקת איז נישט באַקאַנט. על כּל פּנים האָט עס זיך אויסגעלאָזן מיט גאָרנישט, נישט פּערלען און נישט זײַנע לערערס איז געשען עפּעס שלעכטס, און די פֿליישטאַקסע איז געבליבן ווי פֿריִער דער הויפּט־יסוד פֿון די הכנסות פֿון דער שול.[98]

דעם לעצטן שווערן קאַמף פֿאַר זײַן שול האָט פּערל געהאַט אויסצושטיין אין יאָר 1838, קורץ פֿאַר זײַן טויט. פּערל מיט זײַן קליינער משכּילים־גרופּע האָט באַוויזן אָנצובינדן דער ייִדישער קהילה דעם גרויסן ייִדישן מלומד און זײַן פֿרײַנד שלמה ליב ראַפּאַפּאָרט פֿאַר אַ רבּ אין טאַרנאָפּאָל (אָנהייב יאָר תקצ״ח). עס איז אַלגעמיין באַקאַנט די גרויסע מחלוקת, וואָס האָט זיך צוליב דעם צעפֿלאַקערט אין טאַרנאָפּאָל. בשעת דער מחלוקת האָבן פּערלס געגענער אויסגערופֿן אַ חרם אַפֿילו קעגן דער אַפּטייק פֿון זײַן זון מיכאל. אַ פּשיטא, אַז פּערלס שול — דער צענטער פֿון אַפּיקורסות — האָט געמוזט זײַן אונטער חרם. מיר וועלן ווײַטער זען, אַז אונטער דער השפּעה פֿון אָט די מחלוקות איז די צאָל שילער זייער שטאַרק געפֿאַלן. דער קאַמף האָט זיך געענדיקט מיט פּערלס מפּלה; שי״ר האָט געמוזט פֿאַרלאָזן טאַרנאָפּאָל. מיט עטלעכע חדשים שפּעטער איז פּערל קראַנק געוואָרן און איז באַלד דערנאָך געשטאָרבן.

5. אָרגאַניזאַציאָנעלע שינוייִם

ווי געזאָגט, האָט די שול געמוזט ענדערן אין אַ סך פּרטים איר ביזאַהעריקן כאַראַקטער. קודם כּל האָט די לערנצײַט ביז אַהער באַטראָפֿן לכל הפּחות 8 יאָר (פֿונעם 7טן ביזן 14טן לעבנסיאָר). אין אַזאַ לאַנגער צײַט איז געווען מעגלעך צו רעאַליזירן אַ גאָר ברייטע און פֿילזײַטיקע דערציִערישע און דידאַקטישע פּראָגראַם, און מיר האָבן געזען, אַז פּערל האָט זיך באמת פֿאַרמאָסטן אויף זייער אינטערעסאַנטע און ברייטע פּעדאַגאָגישע עקספּערימענטן. דאָס אַלץ איז איצט מיט איין מאָל אָפּגעשניטן געוואָרן. לויט די עסטרײַכישע שול־תקנות האָט די שול געמוזט באַגרענעצן איר פּעדאַגאָגישע טעטיקייט צו 4 (פֿיר) נאָרמאַלע לערניאָרן, היינו פֿון 6טן ביז צום 10טן לעבנסיאָר פֿונעם תּלמיד. דאָס האָט — באַקלאָגט זיך פּערל — אָפּגענומען בײַ אַ סך עלטערן דעם חשק אָפּצוגעבן זייערע קינדער אין פּערלס שול. פֿריִער זײַנען די קינדער געבליבן אין דער שול, ביז זיי האָבן חתונה געהאַט אָדער זיי זײַנען אַרײַנגעטרעטן אין געשעפֿט. איצט מוזן זיי מיט 10 יאָר אַרויסגיין פֿון דער שול און דרייען זיך אַרום אין דער היים ליידיק עטלעכע יאָר, פֿאַרגעסן אַלץ וואָס זיי האָבן געלערנט, אָדער – כּדי זיי

שאַרף קעגן די פֿלייש־ליוועראנטן און בפֿרט קעגן זייער ראש־המדברים אַהרן פֿרענקעל. דער צווייטער אָפֿענער בריוו (אַד־עסירט צו ר׳ פּנחס דיניש) געפֿינט זיך אין פּערלס אַרכיוו.

97 „ובפרט רי״פ (ר׳ יוסף פּערל) עשה כּל מה שביכלתו להשקיט הריב״, הייסט עס אין דעם אָפֿענעם בריוו פֿון „אַלמוני צפּוני״.

98 פּערל רעדט ברייט אַרום די גאַנצע מחלוקת אין זײַנע בריוו: צו מ״ב מרגליות אין לעמבערג, פֿונעם 15/ I/1828, צו שמואל גרייצינגעל אין לעמבערג, פֿון דער זעלביקער דאַטע, צו באַראָן ברוניצקי אין זאַלעשטשיק, פֿונעם 22/I, און צו עדוארד פּערל אין ווין, פֿונעם 21/ I/1828.

וועגן דער מחלוקת און דעם חרם פֿגל׳: י. ווײַנלעז, דצ״וו, ז׳ LVII, און י. קלויזנער, דצ״וו, II, 237.

פטור צו ווערן פֿון דער היים, שיקן זיי די עלטערן אין אַ חדר, און דעמאָלט גייט אין גאַנצן לאַ־בוד דאָס אַלץ וואָס זיי האָבן פֿריִער געלערנט אין דער שול.[99]

דערפֿאַר איז טאַקע דער באַזוך פֿון דער טאַרנאָפּאָלער שול געווען ווייַט נישט אַזאַ שטאַרקער, ווי פּערל האָט געהאָפֿט; באמת שיקן איצט אין דער שול זייערע קינדער נאָר די געבילדעטע עלטערן און דער אָרעמער קלאַס, וואָס האָט נישט אויף צו באַצאָלן אַ מלמד. דער צווייטער חיסרון פֿון דער נייַער אָרגאַניזאַציע איז דאָס, וואָס אין 4 יאָר קאָן מען נישט אויסשעפּן ווי געהעריק די פּראָגראַם פֿון די העברעיִשע לימודים. פּערל האָט מן הסתּם געמוזט רעדוצירן די צאָל שעהן פֿאַר די העברעיִשע לימודים, בפֿרט בייַ די מיידלעך, ווייַל לויט דעם אָפֿיציעלן עסטרייַכישן לערנפּלאַן האָט ער געמוזט אָפּגעבן מער אָרט פֿאַר פֿאַרשיידענע אַלגעמיינע לימודים און אייַנפֿירן נייַע לימודים (למשל צייכענען, געזאַנג, גימנאַסטיק). אַ גרויסער שטער אינעם לימוד איז געווען, וואָס „די דייַטשע און העברעיִשע קלאַסן האָבן זיך תּמיד געקרייצט".[100] כּדי אויסצומייַדן שווערִיקייטן האָט מען געמוזט טראַכטן וועגן צובויען נאָך עטלעכע זאַלן. שוין אין יאָר 1819 האָט פּערל צוגעקויפֿט אַ בויפּלאַץ וואָס האָט געגרענעצט מיט דער שול און האָט אין די ווייַטערע יאָרן צוגעבויט אַ צובוי פֿאַר דעם ביבליאָטעק־צימער, דעם עקזאַמעניר־זאַל און דער קאַמער פֿאַר מכשירים צו לעשן אַ שׂרפֿה. אין יאָר 1826 האַלט פּערל דערבייַ צוצובויען ווייַטערע חדרים און מיר ווערן ווייַטער געוואָר אין פּערלס אַ רעדע פֿון יאָר 1834,[101] אַז דער צווייטער צובוי איז שוין געוואָרן רעאַליזירט מיט דער הילף פֿון דער קהילה. מען האָט צוגעבויט אַ נייַעם גאָרן (דעם צווייטן), ווו עס האָבן זיך געפֿונען אייניקע קלאַסן־צימערן און אַ עקזאַמעניר־זאַל.[102]

6. פּערלס פּלענער וועגן דער מלאָכה־ און פֿאַך־שול

ווי מיר האָבן שוין געזען, איז פּערל געווען שטאַרק פֿאַראינטערעסירט צו שאַפֿן אין זייַן שול קורסן פֿאַר מלאָכה. וועגן דעם פּלאַן צו שאַפֿן אַ ספּעציעלן אַרבעטקלאַס פֿאַר ייִנגלעך, ווו מען וועט לערנען כּלערליי מלאָכות, רעדט זיך שוין אין זייַן מעמאָראַנדום צו דער רוסישער רעגירונג, און בפֿרט אין דער געדרוקטער „קורצער איבערזיכט" (ז׳ 10). זייַן שול האָט פּערל געוואָלט אָנרופֿן לכתּחילה מיטן נאָמען „לעהר־אונד אינדוסטריע־שולע". וועגן דעם, ווי ערנצט ער האָט גענומען דעם ענין, קאָן דינען פֿאַר אַ באַווייַז די אייַנאָרדענונג פֿון אַ „שולפֿאַבריק", וועלכע ווערט דערמאַנט אין זייַנע הוצאות־חשבונות פֿון די ערשטע יאָרן. ליידער ווייסן מיר נישט קיין גענויערע פּרטים וועגן דער דאָזיקער „שולפֿאַבריק", וואָסערע מכשירים זייַנען דאָרט

---

99 אינטערעסאַנט איז, וואָס די זעלביקע קריטיק פֿון די ייִדישע נאָרמאַלע שולן הערן מיר מיט עטלעכע צענדלינגער יאָרן שפּעטער (אַרום 1850 יאָר) פֿון יצחק ערטער. ערטער שרייַבט אין זייַן לעצטן אַרטיקל (דעם לייטאַרטיקל פֿון ערשטן באַנד „החלוץ"): די משׂכּילים זייַנען שולדיק, וואָס זיי האָבן געגרינדעט נאָר נידע־ריקע שולן (בתי ספר תחתיים) און האָבן נישט געזאָרגט פֿאַר העכערע שולן פֿון צווייטן און דריטן שטאַפּל (בתי ספר שניים ושלישים) און פֿאַר הויכשולן (בתי תלמוד רמים ונשואים). דערפֿאַר האָבן די ייִדישע תּלמידים נישט קיין מעגלעכקייט ווייַטער צו פֿירן זייערע ייִדישע לימודים, ווייַל זיי גייען אַרייַן פֿון דער ייִדישער נידעריקער שול אין אַ העכערער נישט־ייִדישער שול, ווו זיי פֿאַרגעסן און פֿאַרלאָזן אַלץ וואָס זיי האָבן פֿריִער געלערנט, סייַ די העברעיִשע שפּראַך און סייַ דאָס לייענען העברעיִשע ביכער.

100 אַזוי שרייַבט פּערל בפֿירוש אין זייַן אויבן דערמאָנטן באַריכט פֿון יאָר 1826. אַ פּנים, אַז עס איז נישט געראָטן צו פֿאַראייַנהייטלעכן די ידיעות פֿון די תּלמידים אויף אַזוי פֿיל, אַז זיי זאָלן קענען גלייַכצייַטיק באַזוכן קלאַסן פֿון דער זעלביקער מדרגה אין די העברעיִשע און אַלגעמיינע לימודים.

101 Vortrag über die Leistungen der deutschisraelitischen Hauptschule (אין פּערלס אַרכיוו).

102 ד״ר נ. הורוויץ, דצ״וו ז׳ 216.

געווען און וואָס איז מיט איר סוף־כּל־סוף געשען. זיכער איז אָבער, אַז דעם אַרבעט־קלאַס פֿאַר ייִנגלעך איז ביזן יאָר 1833 נאָך נישט געווען גערעָטן אײַנצושטעלן און שפּעטער,[103] אין פּערלס לעצטע יאָרן, איז ער שוין אַוודאי נישט געשאַפֿן געוואָרן.

זעענדיק, אַז עס גערעָט אים נישט אײַנצואָרדענען אין זײַן שול קיין ריכטיקן אַרבעטקלאַס פֿאַר ייִנגלעך, האָט פּערל געפּרוּווט אויף אַן אַנדער אופֿן פֿאַרווירקלעכן זײַן ליבלינגפּלאַן. דער געדאַנק צו שאַפֿן אינדוסטריע־ און מלאָכה־קורסן איז פּערלען שטאַרק געלעגן אויפֿן האַרצן: איז דאָך די גאַנצע השׂכּלה־ליטעראַטור און די ראַציאָנאַליסטישע פּובליציסטיק פֿון יענע צײַטן מפּוח ייִדן, — אָנגעהויבן פֿון דעם קריסטלעכן ייִדנפֿרײַנד קריסטיאַן ווילהעלם דאָהם און געענדיקט מיט פּערלס מקורבֿים מענדל לעפֿין און ריב״ל[104]— געווען דורכגעדרונגען מיטן רעיון, אַז די „פּראָדוקטיוויזאַציע״ פֿון די ייִדישע מאַסן איז איינער פֿון די וויכטיקסטע מיטלען צו פֿאַרענטפֿערן די ייִדישע פֿראַגע. לויט דעם פֿונדאַציע־בריוו איז פּערל געווען באַרעכטיקט צו נעמען פּראָצענטן פֿון דער סומע 2.000 גולדן, — וואָס דאָס האָט אויסגעמאַכט 120 גולדן אַ יאָר. האָט ער די דאָזיקע הכנסה באַשטימט אויף אויסצובילדן האַנטווערקער פֿון זײַן שול. תּלמידים וואָס האָבן געהאַט חשק צו לערנען אַ מלאָכה און זײַנען געווען פֿעיִק דערצו האָט פּערל אָפּגעגעבן צום לערנען בײַ פֿאַרשיידענע בעלי־מלאָכות. ווי שווער עס זײַנען אים אָנגעקומען די ערשטע שריט, זעען מיר פֿון פּערלס אַ בריוו צו לייב לאַנדוי אין אָדעס (דעם 15טן אויגוסט 1825): „איך האָב אַוועקגעלייגט אַ פֿאָנד, וואָס גיט יערלעך אַ הכנסה פֿון 120 פֿלאָרין קאָנווענץ־מטבע, און איך האָב אים באַשטימט פֿאַר בעלי־מלאָכות פֿון אונדזער אומה און פֿון מײַן שול. דאָס פֿאַרגאַנגענע יאָר האָב איך געמאַכט דעם אָנהייב מיט איינעם פֿון מײַנע תּלמידים. איך האָב אים אָפּגעגעבן אין דער לער צו אַ קריסטלעכן שלאָסער און אין קעסט צו אַ ייִדן וואָס וווינט בשכנות פֿון דעם שלאָסער. דער גאַנצער צעך איז אַרויס קעגן דעם; די פּועלים האָבן פֿאַרלאָזן זייערע מײַסטערס. נאָר גאָט צו דאַנקען, איך האָב זיי אַלעמען אײַנגעשטילט, אַזוי אַז איך האָב דעם זומער אָפּגעגעבן אין דער לער צו אַ צווייטן שלאָסער אַפֿילו 2 פֿון מײַן שול. איך וויל און איך האָף נאָך אויסצוהאָדעווען עטלעכע שמידן. אויב אײַך וועט זײַן מיגלעך אײַנצופֿירן אַזוינס אין אַדעס, טוט דאָס״.[105]

פּערל האָט אײַנגעאָרדנט זײַנע תּלמידים בײַ פֿאַרשיידענע בעלי־מלאָכות און אַפֿילו געשיקט זיי אויף נסיעות, כּדי זיי זאָלן זיך אויסלערנען אַ פֿאַך.[106] אַזוי למשל האָט ער אײַנגעאָרדנט אַ פּלימעניק פֿון זײַן לעמבערגער פֿרײַנד נתן קאָלישער בײַ

---

103 זע שטעגער, דאָרט, I, 129.

104 אין אַ נישט־פֿאַרענדיקטן כּתבֿ־יד, וואָס איז געבליבן אין פּערלס אַרכיוו, פֿאַרנעמט זיך מענדל לעפֿין באַריכות מיט דער פֿראַגע וועגן אויסלערנען ייִדן פֿאַרשיידענע מלאָכות. ס׳איז כּמעט ווי זיכער, אַז דעם דאָזיקן כּתבֿ־יד האָט מענדל לעפֿין אָנגעשריבן זײַענדיק אין טאַרנאָפּאָל (ווו ער האָט געלעבט מיט הפֿסקות פֿון יאָר 1808 ביז צו זײַן טויט אין יאָר 1826). על כּל פּנים איז זיכער, אַז פּערל האָט געוווּסט פֿון דער בראָשור. — ישׂראל ווײַנלעז, מענדל לעפֿין סאַטאַנאָווער, ייִוואָ־בלעטער, ווילנע 1831, באַנד II, ז׳ 334 — 357.

וועגן דער נייטיקייט פֿאַר ייִדן זיך צו לערנען מלאָכות האָט יצחק־בער לעווינזאָן געשריבן אין זײַן באַרימטן „תּעודה בישראל״ וואָס איז אַרויס אין יאָר 1828. פּערל האָט סובסקריבירט 20 עקזעמפּלאַרן פֿון דעם דאָזיקן ווערק. פֿג״ל: אָ. מאַרגאָליס, געשיכטע פֿון ייִדן אין רוסלאַנד, ז׳ 439 — 440.

С. Гинзбургъ, Къ семидесятилѣтію „Теудо беисроэлъ“. Восходъ 1898, Апрѣль, p. 145.

105 בריוו צו לעאָן לאַנדוי (פֿון פּערלס אַרכיוו). דעם בריוו האָט אָפּגעדרוקט י. ווײַנלעז: דצ״וו, ז׳ XXIV.

106 נ. הורוויץ, דצ״וו, ז׳ 225.

אַ טאַרנאָפּאָלער ייִדישן זאָטלער (אין יאָר 1828).[107] אַ דאַנק פּערלס באַמיִונגען האָבן זיך אויסגעבילדעט אין טאַרנאָפּאָל 3 ייִדישע שלאָסער־מייַסטערס, 2 שמידן, 1 הענטשקע־מאַכער, 1 אויסגעצייכנטער בוימייַסטער, עטלעכע בלעכערס און אַ סך ייִדישע געזעלן.[108] די אַלע פּאַליאַטיוון האָבן אָבער פּערלען נישט צופֿרידן געשטעלט. ער טראַכט טאַקע ווייַטער וועגן אַ ברייטערער אַקציע. אין יאָר 1828 האָט ער זייַענדיק אין לעמבערג אויסגעאַרבעט צוזאַמען מיט זייַן פֿרייַנד מרדכי בעריש מרגליות,[109] אַ משכּיל און זייַנס אַ נאָענטער געשעפֿטפֿרייַנד, אַסעסאָר פֿונעם לעמבערגער האַנדלס־געריכט, אַ פּלאַן צו גרינדן „אַ פֿאַראיין צו פֿאַרשפּרייטן אינדוסטריע און נוציקע מלאָכות צווישן ייִדן אין גאַליציע". די גרינדונג פֿונעם פֿאַראיין האָט געדאַרפֿט פֿאָרקומען — לויט זייער פּלאַן — צום זעכציקסטן געבוירנסטאָג פֿונעם עסטרייַכישן קייזער. דעם 9טן פֿעברואַר 1828 זייַנען ביידע איניציאַטאָרן אויפֿגענומען געוואָרן אויף אַן אוידיענץ בייַ דעם גאַליצישן שטאַטהאַלטער לאָבקאָוויץ און האָבן אים אָנגעגעבן אַ שריפֿטלעכן מעמאָראַנדום וועגן דעם ענין. דער גובערנאַטאָר האָט זיי דערלויבט צו רופֿן אַ גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג, וועלכע איז פֿאָרגעקומען דעם 1828/III/12, און צו וועלכער זיי האָבן פֿאַרבעטן די לעמבערגער עסקנים: ד״ר ראַפּאַפּאָרט, ד. עפּשטיין, ד״ר קאָלישער, הירץ עטינגער און נתן קאָלישער. מען האָט באַשלאָסן אָנצונעמען מיטגלידער מיט באַראָטרעכט פֿאַר אַ צושטייַער פֿון 100 גולדן יערלעך, מיט באַשטימרעכט פֿאַר 200 ג׳ יערלעך, מיט צוויי שטימען 400 ג׳ יערלעך, מיט דרייַ שטימען פֿאַר 600 גולדן און מער יערלעך. מיטגלידער אָן זיץ און שטים קאָנען ווערן אַלע, וואָס צאָלן צו 2 גולדן אַ יאָר. דערנאָך האָט מען אויסגעקליבן אַ קאָמיסיע פֿון דרייַ מענטשן (פּערל, ד״ר קאָלישער און ה. עטינגער) אויף אויסצואַרבעטן די סטאַטוטן און זיך באַמיִען זיי צו באַשטעטיקן בייַ דער מאַכט. פֿאַקטיש האָט די סטאַטוטן אויסגעאַרבעט פּערל אַליין.[110] נאָך דער אויסאַרבעטונג פֿון די סטאַטוטן[111] האָבן זיך באַמיט פּערל און מ. ב. מרגליות בייַ דעם שטאַטהאַלטער אין לעמבערג אין יאָר 1829 וועגן זייער באַשטעטיקונג, אָבער מיט גאָר אַ קנאַפּער הצלחה. צו לעצט האָט פּערל אינטערוועניירט פּערזענלעך בייַם פֿירשט מעטערניך אין ווין דעם 1829/VI/1, אָבער אויך דאָס האָט נישט געהאָלפֿן. מען האָס געשלעפּט דעם ענין אין דער לאַנגער באַנק אַרייַן און ערשט אין יאָר 1831 האָט דער פֿאַראיין געזאָלט האָבן באַקומען די דערלויבעניש פֿונעם קייזער.[112] לויט אַן אַנדער ווערסיע איז דער פֿאַראיין געוואָרן באַשטעטיקט ערשט דעם 1848/VI/11![113] אַזוי צי אַזוי,

---

107 בריוו פֿון פּערלען צו נתן קאָלישער פֿונעם 1828/VIII/5. דאָס ייִנגל ווערט אָפּגעגעבן צו דעם זאָטלער אויף דרייַ יאָר, באַקומט בייַ אים קעסט און קוואַרטיר. פֿאַרן לערנען קריגט דער זאָטלער אַ סומע פֿון 40 זילבערנע רובל. קליידער, שיך אאַז״וו דאַרף באַזאָרגן נתן קאָלישער.

108 נ. הורוויץ, דצ״וו, ז׳ 225.

109 מרגליותעס אַ זון איז געווען שילער פֿון פּערלס שול אין טאַרנאָפּאָל און געלעבט אויף קוואַרטיר בייַ דעם לערער קאַרל פּלאָהן. זע: פּערלס בריוו צו שלמה ליב ראַפּאָפּאָרט פֿון 1828/XI/18.

110 פּערלס בריוו: צו משה פֿריהלינג פֿון II/10. צו ישראל באָדעק אין בראָד פֿון 28/II/17, צו יהודה ליב מיזיש פֿון 1828/VII/17. זע אויך: M. Bałaban, Dzieje Żydów w Galicii, Lwów 1914, p. 103

111 לויט דער רשימה פֿון די אַקטן אין פּערלס אַרכיוו האָט זיך באַדאַרפֿט געפֿינען אין דעם אַרכיוו צווישן פּערלס פּאַפּירן דער כתב־יד פֿון די סטאַטוטן. ליידער אָבער האָט אונטער דעם נומער, ווו עס האָבן כלומרשט געדאַרפֿט זייַן די סטאַטוטן, זיך געפֿונען גאָר אַן אַנדערער כתב־יד. אַלע אונדזערע זוכענישן אין דעם אַרכיוו האָבן צו קיין שום פּאָזיטיווע רעזולטאַטן נישט דערפֿירט.

112 אַזוי לויט באַלאַבאַן, דצ״וו, ז׳ 103.

113 F. Friedman, l. c., p. 17. זע אויך G. Wolf, Joseph Wertheimer, p. 105.

דאָס ביוראָקראַטישע אָפּשלעפּן מצד דער אַדמיניסטראַציע האָט געמאַכט צו נישט די גאַנצע אונטערנעמונג.

אינטערעסאַנט איז, וואָס כמעט גלײַכצײַטיק האָט דער בראָדער סוחר מרדכי בערנשטײן, וואָס האָט דעמאָלט נעווינט אין אַדעס, זיך געווענדט צו דעם גאַליצישן שטאַטהאַלטער (אין יאָר 1828) מיט דער בקשה אים צו דערלויבן צו גרינדן אין לעמבערג אַ ייִדישע האַנטווערקער-שול און אַרבנים-סעמינאַר. מחמת שפֿערונגען מצד דער עסטרײַכישער ביוראָקראַטיע און דער אַרטיקער אַרטאַדאָקסיע איז אים נישט געראָטן צו דערגרייכן זײַן ציל פֿאַר זײַן לעבן. בערנשטיין איז געשטאָרבן אַן קינדער 1849, און ערשט אין יאָר 1864 איז זײַן פֿונדאַציע געוואָרן רעאַליזירט (די האַנטווערקער-שול אין לעמבערג אויפֿן נאָמען פֿון מ. בערנשטיין און די ווערקשטאַט).[114] פֿון אָט דעם בײַשפּיל זעען מיר, ווי שווער עס איז געווען עפּעס צו פֿועלן אין גאַליציע, און עס וועט אונדז ניט וווּנדערן, אַז אָפֿילו אַזאַ מענטש ווי פֿערל האָט נישט באַווײַזן אַדורכצופֿירן זײַנע פֿאַרשײדענע גרויסע פּלענער, פֿון וועלכע מיר וועלן איצט דערציילן. ס'איז כּדאַי צו באַמערקן, אַז פֿערל האָט אויך געוואָלט גרינדן אין טאַרנאָפּאָל אַ טעלית-סאָבריק, אָבער דאָס איז נישט צו שטאַנד געקומען מחמת אויספּל פֿון געלט. אויך זײַן פּלאַן צו גרינדן אַ פֿאַראײן פֿאַר ייִדישער לאַנד-ווירטשאַפֿט האָט זיך נישט אײַנגעגעבן.[115]

7. פֿערלס ווײַטערע שולפּלענער

פֿערל האָט זיך נישט געוואָלט באַנוגענען מיט דער טאַרנאָפּאָלער שול. ער האָט אין איר געזען נאָר דעם אָנהייב פֿון אַ ווײַט ברייטערער שול- און בילדונגס-אַקציע. נאָך פֿון זײַן מעמאָריאָל צו דער רוסישער רעגירונג איז צו זען, אַז ער טראַכט וועגן דעם צו שאַפֿן עטלעכע שולן פֿון דעם טאַרנאָפּאָלער טיפּ. שפּעטער, ווען טאַרנאָפּאָל איז געקומען צורויק אונטער עסטרײַכישער הערשאַפֿט, הייבט ער אָן באַלד צו ווירקן אין אָט דעם גײַסט, מען זאָל זײַן שולסיסטעם אויסשפּרייטן איבער גאַנץ גאַליציע. ער האָט אויך געקאָנט לכתחילה האָפֿן, אַז עס וועט אים געראָטן צו שאַפֿן אַ גאַנצע נעץ פֿון ייִדישע שולן אין גאַליציע. אַ פֿרײַנד האָט אים געמאָלדן דעם 1816/XII/14 פֿון לעמבערג, אַז מען איז צופֿרידן מיט זײַן שול און מען וויל די זעלביקע שיטה „אויסשפּרייטן אויף דאָס אַלגעמיינע" (הײַנט אויף גאַנץ גאַליציע).[116] די שמועסן וועגן דעם ענין זײַנען אַזוי ווײַט אַוועק, אַז אין יאָר 1819 האָט פֿערל אָנגעגעבן דעם קולטוס-מיניסטער אין ווין אונטער דער דאַטע XI/8 אַ מעמאָריאָל וועגן שאַפֿן אַ גאַנצע סיסטעם פֿון ייִדישע שולן אין גאַליציע און האָט צוגעלייגט צו דעם דאָזיקן מעמאָריאָל אַ גרויסע שריפֿט פֿון 60 זײַטן אונטער דעם טיטל:

An die hohe K. K. Studiencommission

Die Erziehung der Jüdischen Jugend in Galizien wie sie ist und wie sie seyn soll, verfasst von Joseph Perl, Stifter und Vorsteher der israelitischen Erziehungsanstalt zu Tarnopol in Galizien.

דעם ערשטן טייל פֿון אָט דער שריפֿט, — וואָס איז אַ בריטע און גרונטיקע קריטיק פֿונעם טראַדיציאָנעלן ייִדישן שטייגער לערנען — האָבן מיר שוין ציטירט. אין דעם צווייטן טייל לייגט פֿערל פֿאָר אָט וואָס:

---

114 באַלאַבאַן, דאָרט, ז' 103—104; „דער איזראַעליט", לעמבערג 1870, נומ' 11.

115 ג. הורוויץ, דצ"ה, ז' 225.

116 אַ דיסשער בריוו פֿונעם 1816/XII/14 אין פֿערלס אַרכיוו מיט אַ חתימה, וואָס איז ניט איבערצולייענען.

1) אין גאַנצן אָפּצושאַפֿן די חדרים (dass dieser Unterricht nach seinem ganzen Umfange abgeschaffen wird).

2) שאַפֿן געאָרדנטע און צוועקמעסיקע שולן, אין די קרײַזשטעט און אין אַנדערע גרעסערע קהילות לויט דעם טאַרנאָפּאָלער מוסטער, אין קלענערע קהילות מיט אַ קלענערער פּראָגראַם.

3) שאַפֿן אַ „סינאָד" פֿון די „בני דת משה" אין גאַליציע, וואָס זאָל האָבן די השגחה איבער אַלע ייִדישע שולן, אָרגאַניזירן נײַע שולן, עקזאַמענירן די לערערס פֿון די העברעיִשע לימודים, פֿאָרשלאָגן דער מאַכט צו אַנגאַזשירן לערערס פֿון אַלגעמיינע לימודים און וויזיטירן כסדר די שולן.

די רעגירונג האָט דעם פּראָיעקט באַטראַכט, אָבער נישט געמאַכט פֿון אים קיין שום פּראַקטישן באַגיץ. פּערל האָט געפּרוּווט נאָך עטלעכע מאָל בײַ פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן דערמאָנען וועגן זײַן פּראָיעקט. אַזוי למשל גיט ער אָנצוהערן אין אַ מעמאָריאַל פֿון יאָר 1826, אַז קיין לערנביכער פֿאַר די ייִדישע שולקינדער קאָן ער נישט אַרויסגעבן, כל זמן זײַן שול איז די איינציקע אין גאַליציע (די בראָדער שול האָט ער אַ פּנים נישט גענומען אין באַטראַכט, ווײַל זי האָט זיך אַנטוויקלט אין גאָר אַן אַנדער גײַסט). איבער דעם זעלביקן טעם קאָן ער אויך נישט גרינדן קיין לערער־סעמינאַר, ווײַל די תלמידים פֿונעם סעמינאַר וואָלטן דאָך נישט געהאַט קיין שום אויסקוק צו ווערן לערערס.[117] די אַלע אָנצוהערענישן האָבן ניט געהאָלפֿן. די רעגירונג האָט אַ פּנים נאָך דעם אָפּשניט מיט די האָמבערגשע שולן נישט געהאַט מער קיין חשק צו ריזיקירן.[118] נאָך אין יאָר 1827 האָט פּערל אָפּגעהאַלטן אין לעמבערג קאָנפֿערענצן אין דעם לאַנד־גובערניום וועגן גרינדן אין גאַליציע אַ ייִדישע קאָנסיסטאָריע, אָבער עס איז פֿון דעם ענין גאָרנישט געוואָרן.[119]

זעענדיק, אַז פֿון זײַנע ברייטע פּלענער וועט גאָרנישט ווערן, האָט פּערל אָנגעהויבן צו טראַכטן, ווי אַזוי פֿונאַנדערצובויען און אַנטוויקלען זײַן שול אין טאַרנאָפּאָל. ווי מיר האָבן שוין געזען, האָט די נייטיקייט אַרײַנצופּאַסן די שול אין די ראַמען פֿון

---

117 פּערלס מעמאָריאַל צו דעם גובערניאַל־ראַט פֿון אָקטאָבער 1826 (כתב־יד אין פּערלס אַרכיוו).

118 מיט אַ קורצער צײַט שפּעטער, אין יאָר 1823, האָט יהודה ליב מיזיש אָפּגעדרוקט אין דעם „ספר תכונת הרבנים" אַ פּלאַן צו רעפֿאָרמירן דעם ייִדישן לימוד אין גאַליציע, וואָס דערמאָנט זײַער שטאַרק אָן פּערלס פּלענער. אַזוי ווי פּערל איז געווען אַ גאָר נאָענטער פֿרײַנד פֿון מיזישן, איז פֿאַר מיר קלאָר, אַז מיזיש האָט בײַ זײַן פּלאַן געהאַט פֿאַר זיך אַ מוסטער די אײַנאָרדענונג פֿון דער טאַרנאָפּאָלער שול און האָט אָפּגעלערנט פֿון פּערלס פּעדאַגאָגישער פּראַקטיק און טעאָרעטישן קוק. עס איז אויך זײַער מעגלעך, אַז מיזישן איז געווען באַקאַנט פּערלס מעמאָריאַל פֿון יאָר 1819. — מיזיש לייגט פֿאָר צו גרינדן אין יעדער שטאָט אַ „חברת חינוך נערים", וואָס זאָל באַשטיין פֿון צוויי אָפּטיילונגען: 1) חברת מלאכת אדוני, 2) חברת מלאכת האדם. די ערשטע חבֿרה וועט אויסהאַלטן שולן, ווו מען וועט לערנען תנך, משנה און תלמוד, רעליגיע, די לאַנדשפּראַך און פֿאַרשיידענע וועלטלעכע לימודים. פֿעיִקע תלמידים וועלן פֿון דער שול אַריבערגיין טייל אין דעם ראַבינער־סעמינאַר, אַנדערע אין אַן אוניווערסיטעט און לערנען דאָרט פֿילאָסאָפֿיע, מעדיצין אאַז"וו. אַנדערע ווידער — און דאָס וועלן זײַן דער רובֿ — וועלן נישט לערנען ווײַטער, נאָר די צווייטע חבֿרה („חברת מלאכת האדם") וועט זאָרגן דערפֿאַר, זיי אָפּצוגעבן אין דער לער צו פֿאַרשיידענע מײַסטערס, זיי זאָלן לערנען אַ מלאָכה. די אַלע שולן וועט אָנפֿירן אַן אייבערשטע הנהגה, וואָס מיזיש רופֿט זי „חבורת חכמים" און וואָס איז אידענטיש מיט דעם „סינאָד", וואָס פּערל האָט פֿאָרגעלייגט. אויך די פֿאָרשלאָגן וועגן די פֿינאַנציעלע מקורים פֿאַר די שולן זײַנען ענלעך בײַ מיזישן און בײַ פּערלן. מיזיש רעכנט אויס, אַז דאָס געלט וואָס די קהילות וועלן אָפּשפּאָרן, ווײַל מען וועט ניט דאַרפֿן מער צאָלן קיין מלמדים, וועט זײַן דער הויפּט־מקור. אַחוץ דעם דאַרף מען צונעמען די געלטער וואָס געפֿינען זיך אין כלערליי חבֿרה־קדישאס, תלמוד־תורות, בתי־מדרשים וכדומה. („ס' תכונת הרבנים", ז' 65—67).

119 פּערלס בריוו צו משה פֿריהלינג, פֿון לעמבערג דעם V/3, 1827 (פּערלס אַרכיוו).

אַ געוויינטלעכער עסטרײַכישער נאָרמאַלער שול געהאַט אַ שלעכטע ווירקונג אויף איר. דער גרעסטער חיסרון איז געווען, לויט פּערלען, דער פֿאַקט, וואָס די תּלמידים האָבן געקאָנט בלײַבן אין דער שול נאָר 4 יאָר און האָבן נישט באַקומען קיין גענוג גרונטיקע בילדונג, בפֿרט אין די ייִדישע לימודים. כּדי צו פֿאַרפֿולן דעם דאָזיקן בלייז טראַכט פּערל וועגן צוגעבן צו דער שול נאָך אַ „אינסטיטוט אויף ממשיך צו זײַן די העברעיִשע און טיילווײַז אויך די דײַטשע לימודים פֿאַר אַזעלכע תּלמידים וואָס ווילן נישט גיין צום האַנטווערק און נישט אין קיין אַלגעמיינער העכערער שול". דעם פּראָיעקט רוקט ער אַרויס אין יאָר 1826, ער וויל צוליב דעם צוועק צובויען אַ בנין און אַנגאַזשירן נאָך איינעם אַ ספּעציעלן לערער פֿאַר די העברעיִשע לימודים, וואָס זאָל זײַן גלײַכצײַטיק פּריידיקער אין דעם בית־התּפֿילה.

גלײַכצײַטיק האָט פּערל באַקומען אַן אָנפֿרעג פֿון דער רעגירונג, צי ער וואָלט געקאָנט בײַ זײַן שול שאַפֿן אַ סעמינאַר פֿאַר דײַטש־ייִדישע לערערס. אַזאַ סעמינאַר וואָלט מען געקאָנט שאַפֿן מיט דער בעסטער פּעולה,— ענטפֿערט פּערל — אָבער די אַבסאָלוועגטן וועלן דאָך נישט האָבן קיין שום אויסקוק אויף אַ סאָלידן פּאָסטן.

דער פּלאַן צו שאַפֿן אַ לערער־סעמינאַר האָט אָבער פּערלען נישט געגעבן קיין רו: אין יאָר 1833 האָט ער צוגעבויט אַ בנין, אויסגעאַרבעט אַ לערנפּלאַן פֿון דעם ווײַטערן לימוד און באַשלאָסן אין דעם זעלביקן יאָר שוין אָנצוהייבן מיט דער פֿאַרווירקלעכונג פֿונעם נײַעם לערנקורס.[120] וואָס עס איז ווײַטער געשען מיט דעם אָנגעהויבענעם סעמינאַר־קורס, — ווייסן מיר נישט גענוי. ער האָט זיך ווײַטער נישט אַנטוויקלט — מן הסתּם איבער די אויבן דערמאָנטע סיבות.

אַ דריטער ליבלינגספּלאַן פּערלס איז געווען די גרינדונג פֿון אַ ראַבינער־סעמינאַר בײַ זײַן שול. ער האָט וועגן דעם פּלאַן געשריבן אין דעם דערמאָנטן מעמאָריאַל פֿון יאָר 1826. די אָנפֿירונג פֿון דעם סעמינאַר האָט געזאָלט האָבן שלמה ליב ראַפּאַפּאָרט.[121] ער האָט מן הסתּם געמאַכט עטלעכע מאָל באַמיִונגען אין דעם פּרט, ווײַל דער פּלאַן איז געווען באַקאַנט זײַנע פֿרײַנד און מקורבֿים אין טאַרנאָפּאָל.[122] אָבער אויך אין דעם פּרט איז אים נישט באַשערט געווען צו דערגרייכן אַ ממשותדיקן רעזולטאַט.

אַרום דעם יאָר 1836 האָט פּערל פֿאָרגעלייגט דער רעגירונג דעם פּלאַן פֿון אַ „העכערן אינסטיטוט" בײַ דער טאַרנאָפּאָלער שול. דער פּלאַן איז געווען אַ קאָמפּראָמיס־פֿאָרשלאָג און האָט פֿאָרויסגעזען אַ לערנפּראָגראַם וואָס האָט געדאַרפֿט פּאַסן סײַ פֿאַר ראַבינער־ און סײַ פֿאַר לערער־קאַנדידאַטן און סתּם געבילדעטע מענטשן; אין דער פּראָגראַם זײַנען אַרײַנגענומען געוואָרן די ווײַטערדיקע לימודים: גאַנץ תּנך, מפֿרשים, תּלמוד, לאָגיק פֿון תּלמוד, מפֿרשים פֿון תּלמוד און פּסוקים, סטיל, געשיכטע, געאָגראַפֿיע, נאַטור־געשיכטע, העכערע רעכנקוסט, בוכהאַלטעריע, פּוילישע און פֿראַנצייזישע שפּראַך".[123]

8. פּערלס טויט. זײַן פּערזענלעכקייט און זײַן שול אין די אויגן פֿון זײַנע בני־דור און די שפּעטערדיקע דורות

יוסף פּערל איז געשטאָרבן שׂמחת־תּורה שנת תּ"ר (1 אָקטאָבער 1839). מען דערציילט אין טאַרנאָפּאָל, אַז ווען די חסידים האָבן זיך דערוווּסט פֿון זײַן טויט, האָבן

---

120 פּערלס רעדע צום 21יעריקן יובילײ פֿון זײַן שול (1833). אַ כּתבֿ־יד אין פּערלס אַרכיוו א"ד טיטל: Vortrag über die Leistungen der deutsch-israelitischen Hauptschule.

121 ווײַנלעז, דצ"וו, ז' XXXII.

122 בעריש גאָלדענבערג, דאָרט, ז' 20. זע אויך: קלויזנער, דצ"וו, באַנד II, ז' 232; אגרות שי"ר, I, 49—51, IV, 237.

123 ה. רײטמאַן, דצ"וו, ז' 318.

זיי געטאַנצט אין די גאַסן פֿאַר פֿרייד (עס איז דאָך במילא געווען שׂמחת־תורה). זײַן אָנדענק איז ביזן הײַנטיקן טאָג אַזוי פֿאַרהאַסט אין געוויסע אָרטאָדאָקסישע קרײַזן, אַז פֿרומע ייִדן גייענדיק אין פּערלס גאַס, מײַדן אויס זײַן שול און מאַכן אַ ווײַטן אומוועג.

ווי עס דערציילט ש. ל. גאָלדענבערג, דער אַרויסגעבער פֿון „כרם חמד", אין זײַן קאָרעספּאָנדענץ פֿון טאַרנאָפּאָל (פֿונעם 1840/VIII/4, אָפּגעדרוקט אין דער צײַטשריפֿט „אָריענט"), האָט פּערל איבערגעלאָזט דער שול זײַן רײַכע פּריוואַט־ביבליאָטעק, וואָס האָט געציילט איבער 4.000 בענד,[124] און צווישן זיי זייער אַ סך זעלטענע און טײַערע ספֿרים. די ביבליאָטעק געפֿינט זיך עד היום אין פּערלס שול; די שול־דירעקציע און די פֿירונג פֿון דער פֿונדאַציע באַמיִען זיך זי גוט אָפּצוהיטן און אויפֿסנײַ צו קאַטאַלאָגירן, אָבער עס פֿעלן אויס די נייטיקע מיטלען פֿאַר דער קאָנסער־וואַציע און פֿאַר אויסהאַלטן אַ ביבליאָטעקאַר אַ פֿאַכמאַן. לויט דעם קאַטאַלאָג געפֿינען זיך אין דער ביבליאָטעק 1019 העברעיִשע ביכער, 2226 ביכער אין דײַטש, פּויליש, און אין אַנדערע שפּראַכן. אַחוץ דעם געפֿינען זיך אין דעם קאַטאַלאָג עטלעכע ספּעציעלע רשימות, הײַנו: אַ רשימה פֿון שטרענג פֿאַרבאָטענע ביכער (56 נומערן), אַ רשימה פֿון ווינציקער פֿאַרבאָטענע ביכער (33 נומערן), כֿאַסידיקאַ (118 נומערן) און אַ רשימה פֿון ביכער אין ייִדיש (12 נומערן).[125]

פּערלס שול האָט אַרויסגערופֿן אַ גרויסע פֿאַראינטערעסירונג אין די משׂכּילישע קרײַזן און מען האָט שוין פֿון גאָר פֿרי אָנגעהויבן וועגן איר צו שרײַבן. דער ערשטער גרעסערער אַרטיקל וועגן פּערלס שול איז געדרוקט שוין אין יאָר תקפּ"א (1821) אין דעם ערשטן באַנד פֿון „בכּורי העתּים". דער אַנאָנימער מחבר פֿונעם אַרטיקל: „ייִדישע שולאַנשטאַלטן אין גאַליציע" גיט נאָך אַ קורצער אַלגעמיינער הקדמה אַ גענויע שילדערונג פֿון פּערלס שול אויפֿן סמך פֿון דעם ביכל „Kurze Übersicht". וועגן פּערלען שרײַבט דער מחבר אין די ווערטער: „דער עדלע מאַן האָט דיזע שולע פֿאַר אייניגען יאָהרען אויס זיינען אייגנען מיטטלען... געשטיפֿטעט אונד זיא מיט פֿיעלען אָפּפֿערן אונד אַנשטרענגונגען ערהאַלטען". אַ צווייטע גרעסערע באַשרײַבונג פֿון דער שול שטאַמט פֿון דעם פֿריִערדיקן תּלמיד און דעמאָלטיקן לערער פֿון דער שול הירש רייטמאַן, אין לודוויג גייגערס „וויסנשאַפֿטלעכער צײַטשריפֿט פֿיר ייִדישע טעאָלאָגיע" (יאָר 1838, ז' 312—320). אין יאָר 1846 האָט ד"ר נתן נטע הורוויץ,[126] אַ יונגער טאַרנאָפּאָלער משׂכּיל און אַ שרײַבער, ר' נחמן קראָכמאַלס איידעם, ווײַזט אויס פּערלס אַ תּלמיד און באַגײַייסטערטער פֿאַרערער, אָנגעשריבן אַ גרעסערן מאַמר וועגן פּערלען און וועגן זײַן שול אין „בושס יאַרבוך פֿיר איזראַעליטן". אַ גרויסע אַרבעט וועגן פּערלס שול האָט אָנגעשריבן צו דער 40יעריקער יובֿל־פֿײַערונג פֿון דעם שול־בנין בעריש גאָלדענבערג אונטער דעם טיטל: „ספֿר אהל שם" (לעמבערג 1866, 66 זײַטלעך), ווו ער לויבט שטאַרק פּערלען און רופֿט אים אָן „הנשר הגדול צבי צבאות ישׂראל וחכם". בעריש גאָלדענבערג איז שפּעטער געווען לערער אין פּערלס שול (זע ווײַטער). אַ לערער אין פּערלס שול אין די 80ער און 90ער יאָרן, רפֿאל ברוינער, האָט געהאַט בדעה אָנצושרײַבן די ערשטע פּוילישע מאָנאָגראַפֿיע וועגן פּערלען, האָט אָבער נישט באַוויזן צו פֿאַרענדיקן זײַן אַרבעט. אין דעם איבערגעבליבענעם כתבֿ־יד זאָגט ער אַזוי וועגן פּערלען: „דער דאָזיקער מאַן, וואָס איז געשטאָרבן כמעט מיט

---

124 י. קלויזנר, דצ"וו, II, 293, שרײַבט, אַז פּערלס ביבליאָטעק האָט געציילט איבער 8.000 ביכער, דאָס איז אָבער אַ ציפֿער וואָס לייגט זיך ניט אויפֿן שׂכל.

125 גענויערע פּרטים וועגן פּערלס צוואה זע: ד"ר נ. הורוויץ, דצ"וו, ז' 232.

126 וועגן ד"ר הורוויץ זע ד"ר רבֿידובֿיץ (כתבי רנ"ק), ז' 59—60. ג. באַדער, דצ"וו, ז' 147; י. קלויזנר, דצ"וו, II, 156.

גאַנצע 40 יאָר צוריק, פֿאַרנעמט אין דער געשיכטע פֿון די פּוילישע ייִדן אַזאַ חשובֿן און בכּבֿודיקן אָרט, אַז יעדערער פֿון זײַנע גלויבנס-ברידער, וואָס האָט נאָר אויסגעברייטערט זײַנע ידיעות איבער דעם ענגן תּחום פֿון די רבנישע לימודים, וועט תּמיד דערמאָנען מיט דאַנק און מיט אַ יראַת-הכּבֿוד דעם נאָמען פֿון יוסף פּערל ווי דעם גרעסטן בעל-טובֿה פֿון זײַן פֿאָלק. אין דער טרויעריקסטער תּקופֿה פֿאַר די גאַליצישע ייִדן האָט זיי גאָט צוגעשיקט אַן אמתע הילף אין דער געשטאַלט פֿון אָט דעם מאַן, וועלכער איז געווען דער אמתער גרינדער פֿון אַ נײַער און גליקלעכער תּקופֿה אין דעם לעבן פֿון די גאַליצישע ייִדן, טויזנטער פֿון זיי וואָס האָבן געלעבט אין דער פֿינצטערניש האָט ער אויפֿגעהויבן און זיי צוגעלויכטן על פּרשת-הדרכים מיט דעם שטורקאַץ פֿון וויסנשאַפֿט און שׂכל".[127]

וועגן פּערלען און זײַן ליטעראַרישער און פּעדאַגאָגישער טעטיקייט האָט נאָך פֿאַר פּערלס לעבן געשריבן מרדכי יאָסט אין זײַן גרויסער ייִדישער געשיכטע.[128] אַ זייער וואַרעמע נאָטיץ וועגן פּערלען און זײַן שול האָט געגעבן אין זײַן „געשיכטע דער איזראַעליטען" ד"ר יוליוס היינריך דעסויער (ברעסלע 1870, נײַע אויסגאַבע, ז' 532), וועלכער שרײַבט, אַז פּערל איז געווען פֿאַר די גאַליצישע ייִדן „דער צווייטער יאַקאָבזאָן".

אויך אין די דײַטש-ייִדישע צײַטונגען, ווי אין ווינער „נײַצײַט" (Neuzeit) אָדער אין דעם שעגעדינער (אין אונגערן) „בן-חנניה", האָבן זיך באַוויזן באַגײַסטערטע אַרטיקלען וועגן פּערלס שול. מען האָט דאָרט פֿאַרגליכן פּערלען מיט משה מענדעלסאָנען און ישׂראל יאַקאָבזאָנען און געשריבן, אַז אַ דאַנק זײַן שול איז טאַרנאָפּאָל געוואָרן „איינער פֿון די הויפּטצענטערס פֿון דער גאַליצישער השׂכּלה, די גאַליצישע אַטען".[129]

פּערל איז געווען דער איינציקער פּוילישער ייִד, וואָס איז אויסגעקליבן געוואָרן (אויף דער זיצונג פֿונעם 1822/1/5) ווי אַ מיטגליד פֿונעם „פֿעריין פֿיר קולטור אונד וויסענשאַפֿט דער יודען" אין בערלין. פּערלס ברייטע פֿאַרבינדונגען, בפֿרט אין די רעגירונגס-קרײַזן האָבן די משׂכּילים שטאַרק אימפּאָנירט, און איינער פֿון די גרעסטע גאַליצישע שרײַבערס (שי"ר) שרײַבט וועגן אים מיט די ווערטער: „השר הגדול, חכם חרשים, איש אשר כוח בו לעמוד בהיכל המלך, והוא חכם ירא שמים וסר מרע".[130]

אַקעגן זײַנען אַ טייל ראַדיקאַלע בראָדער משׂכּילים נישט געווען צופֿרידן מיט פּערלס שול און מיט זײַן בית-התּפֿילה, ווײַל זיי האָבן זיי געהאַלטן פֿאַר צו ווייניק פּראָגרעסיוו. באמת איז פּערל געווען זייער אָפּגעהיט און האָט אויסגעמיטן אין זײַן

---

127 דער כתב־יד געפֿינט זיך אין רשות פֿון ברוינערס קינדער.

128 פּערל האָט וועגן דעם געוווסט און שרײַבט אין דעם ענין אין אַ גאַנץ באַשיידענער פֿאָרם צו יהודה ליב מיזיש (פֿונעם 1828/VII/17): ...„זאַ גערן איך אַן ה' יאָסט שרײַבען מעכטע, זאָ מעהר איזט עס מיר אונמעגליך. ערשטענס קעננען זיא מיינע נאטור, איך בין ניכט דרייסט גענוג אַן מענער צו שרייבן, דיא איך ניכט דאָס פּערגניגען האַבע צו קענען, דאַן בין איך ניכט היר אימשטאַנדע [פּערל איז דעמאָלט געווען אין דעם קוראָרט קאָנאָפּקאָווקע לעבן מיקוליניץ בײַ טאַרנאָפּאָל] איינען אָרדענטליכען בריעף צו שרייבען... האַבען זיא פּריינד דאַהער דיא גיטע ה' יאָסט מיינע עמפּפעהלונג אויסצוריכטען אונד איהן פיר זיינע גיטע מיינען נאַהמען אין זיינעם ווערקע אויף צו נעהמען, מיינען דאַנק אַבצושטאַטטען".

יאָסט האָט אויך דערמאָנט פּערלס ליטעראַרישע און פּעדאַגאָגישע טעטיקייט אין די שפּעטערדיקע אויפֿלאַגעס פֿון זײַן ווערק, וואָס זײַנען אַרויס נאָך פּערלס טויט. (Neuere Geschichte der Israeliten Band III, 1846. p. 77—80. Geschichte des Judentums und seiner Sekten, III Abteilung 6—8 Buch, Leipzig 1859, p. 185, 343).

129 „Ben Chananjah", 1861, Nr. 13. „Die Neuzeit", 1862, Nr. 48.

130 י. ווײַנלעז, דצ"וו, ז' LIII; י. קלויזנר, דצ"וו, II, 286, 289; הורוויץ, דצ"וו, ז' 234.

בית־התפֿילה אַלץ וואָס חאָט געקענט רייצן זײַנע געגענער. זײַן בית־התפֿילה איז געווען גאָר ווײַט פֿון דעם ראַדיקאַלן רעפֿאָרמיזם פֿון די דײַטש־ייִדישע „טעמפּלען". נישט נאָר קיין אָרגל האָט פּערל נישט אײַנגעפֿירט, ער האָט זיך אַפֿילו נישט געטרויט אײַנצופֿירן געזאַנג פֿון כאָר, ער האָט נאָר געלאָזט אויסבילדן דערווײַל עטלעכע ייִנגלעך אין געזאַנג. ער האָט אויך נישט אַנגאַזשירט קיין פּריידיקער. פֿון יאָר 1836 אָן האָט ער אָנגעהויבן אַליין צו האַלטן דײַטשע דרשות אין דעם בית־התפֿילה, איין מאָל אין 2—3 וואָכן. קיין אויסגעצייכנטער רעדנער איז ער — ווײַזט אויס— נישט געווען.[131] פּערלס מעסיקייט און אָפּגעהיטקייט איז געווען דערווידער אַ טייל ראַדיקאַל געשטימטע בראָדער משׂכּילים און די באַציִונגען צווישן אים און זיי זײַנען מיט דער צײַט אַ ביסל קאַליע געוואָרן. דאָס זעט מען אויך פֿון פּערלס שאַרפֿע ווערטער וועגן דער שטאָט בראָד, אירע סוחרים און משׂכּילים אין זײַן לעצטן געדרוקטן בוך „בוחן צדיק" (פּראָג 1838).[132]

פּערלס שטאַרקע פּערזענלעכקייט און זײַן טעטיקייט האָט געמוזט סטימולירן די פֿאַנטאַזיע פֿונעם פּראָסטן עולם. זײַן געשטאַלט איז אַרומגעוויקלט מיט אַ קראַנץ פֿון לעגענדעס, וואָס דאָס טרעפֿט נאָר בײַ גאַנץ גרויסע פּערזענלעכקייטן מיט אַ שטאַרקער ווירקונג אויפֿן פֿאָלק. עס ווערט דערציילט, אַז דער עסטרײַכישער קייזער יאָזעף II פֿלעגט בשעת זײַנע באַזוכן אין טאַרנאָפּאָל גיין שפּאַצירן מיט פּערלען איבער דער שטאָט האַנט אין האַנט (בעת יאָזעף II איז געשטאָרבן, איז פּערל נאָך געווען אַ קינד). דער רוסישער קייזער אַלעקסאַנדער I, ווען ער האָט אין יאָר 1815 געמוזט צוריקגעבן טאַרנאָפּאָל די עסטרײַכער, זאָל ער האָבן געזאָגט, אַז צוליב דעם ייִד (פּערלען) איז אים שווער זיך צו שיידן פֿון טאַרנאָפּאָל. — די חסידים האָבן דערציילט, אַז פּערל האָט געלאָזט אַרויסטרײַבן דורך פּאָליציאַנטן מיט שטעקנס די חסידים פֿון דער שטאָט, ווען זיי האָבן געוואָלט מקדש זײַן די לבֿנה בציבור.[133]

נאָך פּערלס טויט זײַנען אין עטלעכע צײַטשריפֿטן געווען געדרוקט וואַרעמע הספּדים וועגן אים: אין „כרם־חמד" תר"א,[134] אין יאָסטס „איזראַעליטישע אַננאַלען"[135] און אין דער „אַלגעמיינער צײַטונג דעס יודענטומס".[136]

9. די באַדײַטונג פֿון פּערלס שול און איר אַלגעמיינע כאַראַקטעריסטיק

פּערלס שול איז געווען די ערשטע ייִדישע השׂכּלה־שול אין מזרח־אייראָפּע. עס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, ווען עס איז אויפֿגעקומען אַ ייִדישע פּעדאַגאָגישע אינסטיטוציע לויט דער איניציאַטיווע פֿון ייִדן גופֿא און נישט דורך אַ דרוק פֿון אויבן, צי פֿון דער רעגירונג (די־אָמבערגשע שולן אין גאַליציע), צי פֿון דער נישט־ייִדישער געזעל־שאַפֿט. עס איז אויך געווען די ערשטע געזעלשאַפֿטלעכע ייִדישע שול. אין דער טאַרנאָפּאָלער שול האָט מען צום ערשטן מאָל געשטרעבט צו שאַפֿן אַ טיפֿערן סינטעז צווישן ייִדישער און אַלגעמיינער בילדונג. אויך די אײַנפֿירונג פֿון האַנטאַרבעטן פֿאַר מיידלעך און דער לימוד פֿון פֿאַרשיידענע מלאָכות פֿאַר ייִנגלעך איז געווען אין די מזרח־אייראָפּעיִשע

---

131 נ. הורוויץ, דצ"וו, ז' 227; י. קלויזנר, דצ"וו, II, 287.

132 מ. לעטעריס, דצ"וו, ז' 98—99; י. קלויזנר, דצ"וו, II 282, 287, 288, 309—310, 313; י. צינבערג, דצ"וו, VIII, 1, ז' 62—66, 108—110.

133 „הקול" קעניגסבערג 1880, ז' 488; מ. ברור, לפני מאה שנה („ההד", ירושלים תרצ"ז, נומ' 10—11).

134 „כרם חמד", תר"א, ז' 163—169. דער אַרטיקל איז אָן אַן אונטערשריפֿט, מן הסתם שטאַמט ער פֿון שי"רן.

135 I, 1839, נומער 44, דאָרט אין נומער 45 איז אָפּגעדרוקט די Gedächtnisrede auf Joseph Perl פֿון דעם ווינער פּריידיקער ד"ר נ. מאַנהיימער.

136 III, 1839, נומער 99; דאָרט, נומער 103 פּערלס ביאָגראַפֿיע.

לענדער אַ נײַס. איבער די אַלע טעמים ,און איבער איר הויכן פּעדאַגאָגישן ניוואָ האָט די טאַרנאָפּאָלער שול געהאַט אַ גרויסע השפּעה און האָט געדינט ווי אַ סטימול און אַ מוסטער פֿאַר כּמעט אַלע אַנדערע ייִדישע שולגרינדונגען אין מזרח־אייראָפּע ביז אין די 40ער יאָרן פֿונעם 19טן י"ה.

פּערלס שולשאַפֿונג איז ניט געווען קיין גאַנץ אָריגינעלע זאַך. זי איז געווען דער אויסדרוק פֿון די אידעאַלן און גײַסטיקע שטרעמונגען וואָס האָבן באַהערשט די ייִדישע משׂכּילים. מען דערקענט אין די פּעדאַגאָגישע צילן און אויפֿגאַבעס פֿון דער שול דײַטלעך די השפּעה פֿון די פֿראַנצייזישע ראַציאָנאַליסטן (בפֿרט פֿון די ענציקלאָפּעדיסטן וואָס האָבן אַזוי שטאַרק באַטאָנט די וויכטיקייט פֿון מלאָכה און פּראַקטישער קונסט), פֿון רוסאָ, פֿון דעם פֿראַנצייזישן פּעדאַגאָג ראָלאַן (Rolland), פֿון דעם עסטרײַכישן פּעדאַגאָג פֿעלביגער (Felbiger). עס איז שווער צו דערגיין, צי זײַנען דאָס געווען דירעקטע השפּעות. גיכער לאָזט זיך דרינגען אויף אַן אומדירעקטער השפּעה — דורך די ייִדישע שולן אין דײַטשלאַנד, וואָס זײַנען געווען אָנגעזאַפּט מיטן גײַסט פֿון ראַציאָנאַליזם און וואָס זייער השפּעה אויף פּערלען האָבן מיר דערקענט אויף שריט און טריט. דעמאָלט ווען פּערל האָט געגרינדעט און אַנטוויקלט זײַן שול, זײַנען אין מערב־אייראָפּע שוין אויפֿגעקומען און האָבן זיך קונה שם געווען נײַע פּעדאַגאָגישע שטרעמונגען. עס האָט זיך אַנטוויקלט די נעאָהומאַניסטישע ריכטונג, עס איז אַרויסגעטרעטן פּעסטאַלאָצי און פֿאַרלאַנגט אײַנצופֿירן אין שול אַ סך מער מאַטעמאַטישע לימודים, געמאַכט פֿאַרן יסוד פֿון דער פּעדאַגאָגישער טעטיקייט דעם מעטאָד פֿון אָבסערוואַציע, דערהויבן צו אַ וויכטיקער מדרגה דעם לימוד פֿון צייכענען. אָט די אַלע נײַע פֿאָדערונגען פֿון דער פּעדאַגאָגיק זײַנען נישט דערגאַנגען צו די ראַציאָנאַליסטיש געשטימטע משׂכּילים. לויט די קנאַפּע ידיעות, וואָס מיר האָבן וועגן דער לערן־שיטה אין פּערלס שול, האָט אין איר געהאַט אַן איבערוואָג די גראַמאַטיש־ווערבאַליסטישע ריכטונג, הגם מען זעט אויך אַ טענדענץ אַרײַנצופֿירן אין די העכערע קלאַסן אַ סך פֿון די אַזוי גערופֿענע „זאַכלעכע" לימודים. אָבער דער פֿערטער קלאַס, וואָס האָט געדאַרפֿט רעאַליזירן צום גרעסטן טייל די דאָזיקע פּראָגראַם פֿון זאַכלעכקייט, איז נישט געוואָרן פֿאַרווירקלעכט. די־אוטיליטאַ־ריסטישע אײַנשטעלונג אין דער דערציִונג, וואָס ווערט אַזוי אָפֿט און שטאַרק באַטאָנט פֿון פּערלען, איז געווען אַ דירעקטע השפּעה פֿון די „פֿילאַנטראָפּיסטן". מיר האָבן געזען, אַז פּערל האָט פֿאַרמאָגט אין זײַן ביבליאָטעק אַ סך ווערק פֿון דער דאָזיקער ריכטונג; אין זײַנע השקפֿות אויף דערציִערישע פֿראַגעס, בפֿרט בנוגע שטראָפֿן און באַלוינען די יוגנט, איז פּערל געשטאַנען אין גאַנצן אונטער דער השפּעה פֿון די פֿילאַנטראָפּיסטן. דאָס איז געווען דעמאָלט, ווען די נעאָהומאַניסטישע ריכטונג האָט שוין זייער שטאַרק קריטיקירט די פֿילאַנטראָפּיסטן. אַזוי ווי עס פֿעלט בײַ פּערלען אַן אויסגעהאַלטענע ליניע בנוגע דער פּעדאַגאָגישער ריכטונג פֿון זײַן שול, אַזוי איז אויך ניט פּרעציז און באַשטימט זײַן שטעלונג צו דער שפּראַכפּראָבלעם. לכתחילה איז די שול געשטאַנען אונטער דער סכּנה פֿאַרפֿלייצט צו ווערן דורך אַ מבול פֿון לשונות. לסוף זײַנען געבליבן 2 שפּראַכן: דײַטש און פּויליש, בשעת ווען די שטעלונג פֿון דעם לימוד פֿון פֿראַנצייזיש אין דער שול איז עפּעס ניט קיין קלאָרע. דער ענין רוסיש און איטאַליעניש אין דער שול האָט בכלל פֿון אָנהייב אָן נישט געטראָגן קיין ערנצטן כאַראַקטער (וועגן העברעיִש און ייִדיש זע ווײַטער). מיר האָבן פּערלען דערקענט ווי אַ פֿרוכפּעריקן פּעדאַגאָגישן שרײַבער. אַלע זײַנע פּעדאַגאָגישע שריפֿטן טראָגן אָבער אַ ריין פּראַקטישן כאַראַקטער, דאָס זײַנען דידאַקטישע און דער־ציִערישע כּללים, לערנפּראָגראַמען מיט אַ קורצער מאָטיווירונג און יוגנטשריפֿטן. קיין פּעדאַגאָגישער טעאָרעטיקער איז פּערל נישט געווען. זײַן שול איז נישט געווען קיין מוסטער פֿון טעאָרעטישער אויסגעהאַלטנקייט, זי איז געווען אַ פּראַקטישער פּרווו צו שאַפֿן אַ געוויסן קאָמפּראָמיס, אָדער ווען מען וויל, קען מען אויך זאָגן, אַ סינטעז צווישן אַלגעמיינע און ייִדישע בילדונגס־אידעאַלן.

דער דאָזיקער סינטעז איז דער גרעסטער פֿאַרדינסט און דער אָריגינעלסטער אויפֿטו פֿון פּערלען. די השׂכּלה־שולן האָבן בדרך כּלל געהאַט די טענדענץ צו פֿאַרקלענערן און פֿאַרשמעלערן דעם ייִדישן לימוד לגבי די אַלגעמיינע לימודים. פּערל איז געגאַנגען אין אַ גאַנץ פֿאַרקערטער ריכטונג, ווי די יאַקאָבזאָן־שול, דער פֿילאַנטראָפּין, די בערלינער פֿרײַשול אאַז״וו. ער האָט געזען דעם סאַמע עצם און דעם אמתן זינען פֿון דער ייִדישער שול אין אַ האַרמאָנישן סינטעז פֿון דער ייִדישער און אַלגעמיינער בילדונג. פּערל האָט באַאַרבעט און רעאַליזירט אין זײַן שול אַ זייער ברייטע פּראָגראַם פֿון העברעיִשע לימודים און—ווי מיר האָבן געזען—האָט ער אַלץ געטראַכט וועגן דעם, ווי אַזוי נאָך מער צו פֿאַרברייטערן און פֿאַרטיפֿערן די לימודי־היהדות, צי אין דער פֿאָרם פֿון אַ העכערן אינסטיטוט, פֿון אַ לערער־סעמינאַר אָדער גאָר אַ ראַבינער־שול. ניט קלאָר, ריין אוטי־ליטאַריסטיש, און אָן אַ קאָנסעקווענץ איז געווען זײַן שטעלונג צו דעם ייִדיש־לימוד, הגם פּערל אַליין איז – ווי מיר ווייסן דאָס שוין איצט – געווען אַ גלענצנדער ייִדישער שרײַבער, געשריבן ראָמאַנען און סאַטירעס אויף ייִדיש, געשריבן אויך אַ סך ייִדישע בריוו און אויך געהאַלטן אַ מאָל אַ ייִדישע דרשה אין שול. אויך אויפֿן געביט פֿון דער אַזוי גערופֿענער „טעמפּל־רעפֿאָרם" איז ער ווײַט ניט געווען אַזוי ראַדיקאַל ווי די דײַטשע משׂכּילים, און האָט דערפֿאַר נישט נושׂא חן געווען בײַ דעם ראַדיקאַלן פֿליגל פֿון דער גאַליצישער השׂכּלה. פֿאַר אים זײַנען די ראַדיקאַלע משׂכּילים „די נײַען ייִדישען יודענ־פֿײַנדע" און „אַפֿטעראויפֿגעקלעהרטע". ער איז גרייט צו פֿאַרהאַנדלען מיט הרב אָרנשטיין און צו גיין אויף נאָך ווײַטערע קאָמפּראָמיסן. דאָס איז נישט מחמת שוואַכקייט, דאָס איז בײַ אים פּאָליטישע אויסרעכענונג און קלוגשאַפֿט. פּערל איז דאָך אַ תּקיף, און ווען ער זעט, אַז מיט כּוח וועט ער מער פּועלן ווי מיט גוטע רייד, דעמאָלט באַניצט ער זיך אָן קיין שום קווענקלעניש מיטן כּוח פֿון... קיר״ה, ער צווינגט די ייִדישע קהילות צו צאָלן שטײַערן פֿאַר זײַן שול, ער קעמפֿט קעגן דעם שׂונא פֿון זײַן שול, ר׳ הירש זידאַטוישווער, מיט מיטלען וואָס מען קען זיי בכלל נישט אָנערקענען פֿאַר ריכטיקע.[137]

פּערל האָט אין זײַן שול געזען קודם כּל אַ געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציע. די נײַע דערציִונג פֿון דער ייִדישער יוגנט איז פֿאַר אים דער וויכטיקסטער מיטל אין דעם קאַמף פֿון דער השׂכּלה אײַנצונעמען די ייִדישע מאַסן פֿאַר אירע אידעאַלן. די שול דאַרף אויך אויף אַ דירעקטן אופֿן פֿאַרשפּרייטן די השׂכּלה־אידעאַלן: פֿון איר דאַרפֿן אַרויסגיין פֿאָלקשרײַבערס, זי דאַרף קאָנצענטרירן אַרום זיך און אַרום איר ביבליאָטעק די השׂכּלה־פֿרײַנטלעכע עלעמענטן אין אַ מין פֿאָלקס־אוניווערסיטעט. דורך דער גרינדונג פֿון אַ לערער־ און אַ ראַבינער־סעמינאַר דאַרף מען שאַפֿן אַ נײַעם גרויסן רעזערוואַר פֿון השׂכּלה־קעמפֿער. באמת איז די אַטמאָספֿערע פֿון דער שול געווען אַזעלכע, אַז עס זײַנען פֿון איר די ערשטע יאָרן אַרויס אַ סך לערערס, משׂכּילישע שרײַבערס און טוערס. פּערל איז געווען אַ געניטער מענטשן־קענער און האָט פֿאַרשטאַנען אויסצוקלײַבן פֿון צווישן זײַנע תּלמידים יונגע מיטאַרבעטער, וואָס האָבן זיך מיט דער צײַט קונה שם געווען ווי וויכטיקע פּעדאַגאָגן און השׂכּלה־טוערס. פּערל האָט זײַנע לערערס געגעבן די מיגלעכקייט צו לעבן בריווח; די רעלאַטיוו הויכע שׂכירות האָבן זיי באַפֿרײַט פֿון דאַגות פּרנסה און דערלויבט זיי זיך אָפּצוגעבן אין גאַנצן דער פּעדאַגאָגישער און ליטעראַריש־געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט.

נאָך פּערלס טויט האָט זײַן שול געטראָפֿן דער זעלבער גורל ווי אַ סך ענלעכע גרינדונגען פֿון דער השׂכּלה־עפּאָכע. דער טראַגישער גורל פֿון דער השׂכּלה־באַוועגונג,

---

137 איבעריקנס איז דער קאַמף קעגן די חסידים מיט מסירות געווען בײַ די משׂכּילים אַ גאַנץ געוויינטלעכע זאַך. רג״ק, ריב״ל, שד״ל, יל״ג, מיזיש און אַנדערע גדולים פֿון דער השׂכּלה האָבן אין דעם ניט געזען קיין שום עוולה. פֿג״ל י. קלויזנר, דצ״וו, II, 265 – 266; פֿ. פֿרידמאַן, די ערשטע קאַמפֿן צווישן השׂכּלה און חסידות („פֿון נאָענטן עבֿר", IV. ווילנע 1937).

וואָס האָט אין זיך געטראָגן דעם שפּראָץ פֿון איר אייגענעם אונטערגאַנג, האָט אויך געמוזט מקויים ווערן אין אירע שולגרינדונגען. מיר ווייסן ווי גיך די ייִדישע שולן האָבן אין דײַטשלאַנד פֿאַרלוירן יעדע שײַן פֿון ייִדישקייט. פּערלס שול האָט אַ סך לענגער אָפּגעהיט איר ייִדישן כאַראַקטער. אָבער נאָך יוסף פּערלס טויט איז דער ייִדישער אינהאַלט געוואָרן אַ סך רעדוצירט. די ווײַטערע אַנטוויקלונג פֿון דער שול איז געגאַנגען נישט אין דער ריכטונג, ווי עס האָט זיך פֿאָרגעשטעלט איר גרינדער. דער צײַטגײַסט און די אומשטאַנדן פֿון דער צײַט זײַנען געווען שטאַרקער פֿאַרן גײַסט פֿונעם גרינדער.

IV. דער שפּעטערדיקער גורל פֿון דער שול

1. שינוייִם אין דער אָרגאַניזאַציע פֿון דער שול און איר פּראָגראַם

אין פּרט פֿון אָרגאַניזאַציע און פּראָגראַם האָט די שול נאָך פּערלס טויט אַלץ מער זיך דערנעענטערט צו דעם געוויינטלעכן טיפּ פֿון די עסטרײַכישע מלוכישע שולן. זינט די 60ער יאָרן האָט זי געהאַט דעם נאָמען: „איזראַעליטישע הויפּט- אונד מעדכענשולע". די ייִדישע לימודים האָט מען שטאַרק רעדוצירט, בפֿרט פֿאַר מיידלעך. דער לימוד פֿון תּלמוד איז אין דער מיט פֿון די 50ער יאָרן געוואָרן אין גאַנצן אָפּגעשאַפֿט, „נאָך דעם ווי די פּראַקטיק פֿון איבער 40 יאָר האָט באַוויזן, אַז פֿאַר קינדער פֿון 6 ביז 12 יאָר גיט ער גאָרנישט".[138] פֿון די ייִדישע לימודים זײַנען געבליבן בלויז רעליגיע, העברעיִשע שפּראַך און קאַליגראַפֿיע. פֿון נײַע לימודים האָט מען אײַנגעפֿירט געזאַנג, צייכענען און גימנאַסטיק. לויט אַ שולשײַן פֿון דער דאָזיקער תּקופֿה זײַנען געווען אין דער שול די ווײַטערדיקע לימודים: רעליגיע, דײַטש, פּויליש און העברעיִש, געאָגראַפֿיע און געשיכטע, נאַטור-וויסנשאַפֿט, חשבון, געאָמעטריע און צייכענען, קאַליגראַפֿיע, געזאַנג, גימנאַסטיק, און ווײַבערשע האַנטאַרבעטן.

גענויער באַקאָנען מיר זיך מיט דער שולפּראָגראַם פֿון דעם פּרטימדיקן באַריכט וואָס עס האָבן צוגעשטעלט אין יאָר 1858 די לערערס פֿון דעם פֿערטן קלאַס (קלאַסן-לערער עמאַנועל פּערל און לערער פֿון פּוילישער שפּראַך קאַרל פּלאָהן). לויט דעם דאָזיקן באַריכט האָט מען געלערנט אין פֿערטן קלאַס:

רעליגיע — 2 שעה וועכנטלעך — לויט דעם לערנבוך פֿאַר רעליגיע און ביבלישער עטיק.

העברעיִשע שפּראַך — 11 שעה וועכנטלעך, הײַנו: 1) לייענען און אויסטײַטשן די תּפֿילות אויף שבת און יום-טוב, 2) פֿאַרטײַטשן שמואל א׳ (נבֿיאים ראשונים), 3) העברעיִשע גראַמאַטיק: גענויע קענטעניש פֿון די חלקי הדבור.

דײַטשע שפּראַך — 9 „ „ הײַנו: 1) „לעזעבוך פֿיר די 4 קלאַסע", 2) „דריטעס שפּראַכבוך פֿיר די אָבערסטע קלאַסע דער הויפּטשולען," 3) „קליינע בריפֿע אונד אויפֿזעצע פֿירס בירגער-ליכע לעבען", 4) אויסווייניק לערנען עטלעכע שירים, אַנדערע מײַסטער-ווערק, עטלעכע ידיעות פֿון דער געאָגראַפֿיע, באַזונדערס פֿון פֿאָטערלאַנד.

---

138 פֿ. פֿרידמאַן, דצ״וו, ז׳ 30.

פוילישע שפראַך — 4 שעה וועכנטלעך הינט: 1) דאָס לערנבוך, 2) גראַמאַטיק, 3) דיקטאַנט און איבערזעצונגען פון דייטש אויף פויליש, 4) שרייבן בריוו און לערנען אויסווייניק.

טאָוול־רעכענען . . . . 2 שעה וועכנטלעך:
קאַליגראַפיע . . . . . 5 „ „ דייטשע, פויליש און העברעיש שריפט.
וויבערשע האַנטאַרבעטן 10 „ „ דעמאָלט וועלן די יינגלעך האָבן העברעיש, לערנען די מיידלעך פון אַלע קלאַסן צוזאַמען האַנטאַרבעטן.

צוזאַמען מאַכט עס אויס 33 (פֿאַר מיידלעך 32) שעה אַ וואָך.

2. די לעצטע יאָרן

דער גורל פון דער שול אין דער צייט פון דער גרויסער מלחמה 1914—1918 איז אונדז נישט באַקאַנט. וועדליג מען האָט אונדז דערציילט אין טאַרנאָפּאָל, אין די קריזן פון די איצטיקע לערערס און טוערס פון דער שול, וואָס אַ טייל פון זיי האָבן שוין געאַרבעט דאָרט אַ סך יאָרן פֿאַר דער מלחמה, איז אין דער צייט פון דער מלחמה די שול נישט געווען טעטיק. אין יאָר 1918 האָט זי אויפֿס נייַ אָנגעהויבן איר טעטיקייט. פֿאַרוואַלטער פון דער שול איז געווען אַ קורצע צייט ד"ר שלום אָקסער (1918–1919), אַ באַקאַנטער יידישער געלערנטער (שלום אבו תודס), שפעטער האָט די פֿאַרוואַלטונג אויבערגענומען מאַרעק גאָטפֿרידּ, אַ לערער פון דער מלוכישער צווייטער גימנאַזיע אין טאַרנאָפּאָל (צווי מאָל: 1919–1932 און 1933–1935) און איצט איז די פֿאַרוואַלטערין רחל קיטאי, לאַנגע יאָרן אַ לערערין פון פערלס שול (פֿאַרוואַלטערין אין די יאָרן 1932—1933, און פון 1935/IX/1 ביז אויפֿן הייַנטיקן טאָג). אין דער שול זיַינען באַשעפֿטיקט אַחוץ דער פֿאַרוואַלטערין נאָך 11 לערערס (8 פֿרויען און 3 מענער). אין דעם שוליאָר 37/1936 האָט די שול געציילט 378 תלמידים, יינגלעך און מיידלעך; ביזן יאָר 33/1932 זיַינען די יינגלעך און מיידלעך געווען אָפּגעטיילט אין באַזונדערע קלאַסן, איצט איז די שול קאָעדוקאַטיוו. די שול איז אַ זיבן־קלאַסיק, דער דריטער קלאַס האָט אַ פּאַראַלעל־קלאַס. אין די אייַנציקע קלאַסן איז די פֿרעקוואַנץ אין יאָר 37/1936 געווען אַזוי:

I—65 תלמידים, II—57, IIIa—34, IIIb—39, IV—45, V—49, VI—51, VII—38.

די שול איז איצט אָרגאַניזירט לויט אַ נייַעם סטאַטוט, וואָס איז באַשלאָסן געוואָרן פונעם קוראַטאָריום פון דער פערל־פונדאַציע דעם 1933/XII/1 און איז באַשטעטיקט געוואָרן דורך דער פויליישער שולמאַכט (דעם לעמבערגער שול־קוראַטאָר י. גאָלדמאַנס) דעם 1934/X/19. דער אָפֿיציעלער נאָמען פון דער שול איז לויט דעם סטאַטוט: „די פריוואַטע אָפֿנטלעכע קאָעדוקאַטיווע שול פון דריטער מדרגה — פון דער פונדאַציע אויפֿן נאָמען פון יוסף פערל אין טאַרנאָפּאָל" —

Prywatna szkoła powszechna koedukacyjna III stopnia fundacji im. Józefa Perla w Tarnopolu.

דער וויכטיקסטער פונקט פונעם נייַעם סטאַטוט איז דער § 3, וואָס שטעלט פֿעסט: „די שול האָט די אויפֿגאַבע צו דערציען און לערנען קינדער אין דעם שולעלטער. די שול איז באַשטימט פֿאַר קינדער פון מעלעכן און ווייבלעכן געשלעכט, פון משה רבנוס גלויבן, פון פויליישער נאַציאָנאַליטעט [!]. אין הספּם מיט דעם פונדאַציע־צַקט קאָנען אין דער שול נישט וועלן אויפֿגענומען קיין קינדער פון קריסטלעכן גלויבן". פונקט אַזוי (§ 8) אַנטוויקלט וויַיטער די ציל פון דער שול אויף אַזאַ אופֿן: „די אינדיווידועלע ריכטונג פון דער שול: די שול איז באַשטימט פֿאַר דער יוגנט פון משה רבנוס גלויבן און איר אויפֿגאַבע איז צו רעאַליזירן די דערציִערישע און דידאַקטישע ציל וואָס זיַינען

פֿאַרויסגעזען אין דעם געזעץ פֿונעם 1932/III/11 ווערן די אַלגעמיינע (פֿאַלק)שולן, מיט דעם שינוי, וואָס זיי דאַרף מאַכן מעגלעך פֿאַר דער אַרטאַדאָקסישער יוגנט צו פֿייערן שבת".

בקיצור: פּערלס שול האָט פֿאַרלאָרן איר גאַנצע יודאַיסטישע פּראָגראַם און איז אַראָפּ צו דער מדרגה פֿון אַ געווייניטלעכער „שאַבאַסוווקע" (אַן עפֿנטלעכע פּוילישע שול. פֿאַר יידישע קינדער, וווּ מען לערנט נישט שבת). די שול האָט איצט סך־הכל 2 שעה רעליגיע וועכנטלעך אין יעדער קלאַס. די אַנדערע לימודים זיינען אַיינגעטיילט אויף דעם זעלבן אופֿן ווי אין אַנדערע שולן פֿון דעם טיפּ. די לימודים זיינען: פּויליש, אוקראַיִניש, געשיכטע, געאָגראַפֿיע, נאַטור־וויסנשאַפֿט, חשבון, צייכענען, פּראַקטישע ארבעטן, געזאַנג, גימנאַסטיק. דער ערשטער קלאַס האָט 17 שעה אַ וואָך, II—24, III—26, IV—27, V—30, VI—30, VII—29. אָבער דעם האָט מען אין שוליאָר 37/1936 אַיינגעפֿירט דעם לימוד פֿון שטובווירטשאַפֿט (נאָר אַ פּאָר מיידלעך פֿון V, VI און VII קלאַס, 3 שעה אַ וואָך) און אַ געמישטן כאָר (פֿאַר אַלע קלאַסן, איין שעה וועכנטלעך).

די שול געפֿינט זיך עד היום אין דעם אַלטן בנין אויף דער פּערל־גאַס, אין דעם בנין געפֿינען זיך אָבט שולצימערן, וואָס ווערן פֿאַרנומען פֿון די 8 קלאַסן, אָבער דעם איין קאַנצעלאַריע און לערער־צימער, און אַ צוויי־צימער, וווּ עס געפֿינט זיך די פּערל־ביבליאָטעק און דער פּערל־אַרכיוו. די שול פֿאַרמאָגט נישט קיין שום קאַבינעטן און קיין שום לאַבאָראַטאָריעס. אין פּערלס ביבליאָטעק געפֿינט זיך אַן ערך 1000 בענד אין העברעיִש און יידיש און אַרום 2200 בענד אין דײַטש, פּויליש, פֿראַנצייזיש און אַנדערע שפּראַכן. די ביבליאָטעק איז זינט פּערלס טויט ווייניק וואָס געווארן קאַמפּלעטירט. — די שילער־ביבליאָטעק ציילט ס"ה 120 בענד.

דער פֿינאַנציעלער מצב פֿון דער שול איז זייער אַ שווערער. מיר פֿאַרמאָגן וועגן דעם שולבודזשעט נאָר גאַנץ ווייניק ידיעות, און דאָס אויך זייער פֿראַגמענטאַריש און נישט אין גאַנצן פֿאַרלאָזלעכע. לשם אילוסטראַציע ברענגען מיר אָבער די דאָזיקע ציפֿערן אין אַ קורצן איבערבליק:

		הכנסות		הוצאות	
שוליאָר	22/1921	779 355	פּויל׳ מ׳	562 954	פּויל׳ מ׳
האַלביאָר	1/VII/1922—31/I/23 .	1 407 261	„ „	1 406 554	„ „
„	1/I/1924—30/VI/24 .	363 002 623	„ „	360 636 365	„ „
„	1/VII/1924—31/XII/24 .	2 559	„ ג׳	2 595	„ ג׳
שוליאָר	29/1928	6 908	„ „	92	גראָשן
„	30/1929	29 688	„ „	17	„
„	1/1930	28 059	„ „	27	„
„	2/1931	22 508	„ „	09	„
„	3/1932	20 900	„ „	—	„
„	4/1933	19 250	„ „	—	„
„	5/1934	29 481	„ „	50	„
„	6/1935	6 000	„ „	—	„
„	7/1936	6 143	„ „	50	„

די הכנסה־קוואָלן זיינען געווען: 1) סובסידיעס פֿונעם טאַרנאָפּאָלער מאַגיסטראַט און פֿון דער מלוכה, 2) אַיינשרײַבגעלט און שכר־לימוד, 3) הכנסות פֿון דער

---

139 די סומעס פֿאַר די יאָרן 1921—24 זיינען צוגעשטעלט לויט די באַריכטן פֿון דער שול־דירעקציע צו דער יידישער קהילה אין טאַרנאָפּאָל, די צייַערן פֿאַר 1928—1936 לויט די מאַטעריאַלן וואָס איך האָב באַקומען פֿון דעם סעקרעטאַר פֿון דער פּערל־סונדאַציע ר׳ יוסף פּעלדמאַן און פֿון דער שול־דירעקציע.

הוספֿה צו דעם שחיטה־אָפּצאָל. די סובסידיעס פֿון דעם מאַגיסטראַט זענען צייטנווייז געווען גאַנץ היפּשע, ווי למשל האָט אין האַלביאָר XII/31–1924/VII/1. די סובסידיע אויס־געמאַכט 1.800 פּוילישע גילדן, ד״ה איבער $^2/_3$ פֿון אַלע הכנסות. די הכנסות פֿון די אײַנשרײַבגעלטער און שכר־לימוד זײַנען זייער קליינע. לויט דעם נײַעם סטאַטוט פֿון יאָר 1933 (§ 11) איז דער לימוד אין דער שול אַ בחינמדיקער, און די קינדער צאָלן בלויז 20 גראָשן חודשדיקן אַדמיניסטראַציע־אָפּצאָל (אַ טייל קינדער צאָלן אויך דאָס נישט; די שול באַזוכן קינדער פֿון אָרעמסטן קלאַס). דער מצבֿ פֿון דער שול האָט זיך אַ ביסל געבעסערט, ווען עס האָבן אָנגעהויבן שטאַרקער אײַנפֿלײַסן די הכנסות פֿון דעם שחיטה־אָפּצאָל. אַ פּנים ביזן יאָר 8/1927 האָט מען אויפֿגעהערט צו נעמען די הוספֿה פֿון די שחיטה־געלטער פֿאַר דער טאַרנאָפּאָלער שול. ערשט דעם 1927/IX/5 האָט זיך דאָס שול־קוראַטאָריום געווענדט צום מאַגיסטראַט מיט דער בקשה אויפֿס נײַ אײַנצופֿירן די דאָזיקע הוספֿה און האָט פֿאַרגעשלאָגן איבערצוערבענען די אַלטע עסטרײַכישע הוספֿות צו דעם שחיטה־געלט לויט זײַן אופֿן:

פֿאַר אַן אָקס – אַנשטאָט 2 גילדן 15 קרײַצער (עסטרײַכישע) – 5 גילדן (פּוילישע)
„ אַ קו – „ 1 „ 30 „ „ 3 „ 50 גראָשן (פּויל׳)
„ „ קאַלב, ציג, שאָף „ 1 „ $^1/_2$ „ „ 1 „ — „

משמעות, אַז דער פֿאַרשלאָג פֿון דער שול־פֿונדאַציע איז געווען אָנגענומען, ווײַל פֿון יאָר 1928 האָבן זיך די הכנסות פֿון דער שול שטאַרק פֿאַרבעסערט. אָבער אין יאָר 1935 האָט זיך דער מאַגיסטראַט אָפּגעזאָגט פֿון צו קאָנטראָלירן ווײַטער די הכנסות פֿון דער שחיטה און האָט דעם קאָנטראָל דערויף איבערגעגעבן דער יידישער קהילה. אַזוי ווי די קהילה האָט נישט געהאַט קיין ענגונג עקזעקוטיוו־אָרגאַנען צוליב דעם קאָנטראָל (ווי דער מאַגיסטראַט, וואָס האָט געהאַט אין זײַן רשות די פּאָליציי), האָט זיך זייער שטאַרק אָנטוויקלט דער שמוכל (קאָנטראָבאַנדע) פֿון כשר פֿלייש פֿון די אַרומיקע ערטער און די הכנסות פֿון דער שחיטה זײַנען שטאַרק געפֿאַלן. אָבער אין יאָר 1936 האָט די מאַכט אין גאַנצן פֿאַרוואַרט אויפֿן סמך פֿון דעם באַפֿעל פֿונעם קולטוס־מיניסטעריום פֿון 1936/VI/18 אַרויפֿצולייגן וואַסערע עס איז הוספֿות פֿאַר דער שול צו די שחיטה־אָפּצאָלן. די שול איז איצט אָנגעווויזן כמעט אין גאַנצן אויף סובסידיעס מצד דער קהילה, דעם מאַגיסטראַט און דער מלוכישער שולמאַכט, און איר פֿינאַנציעלער מצבֿ איז אַ קלאָגעדיקער. די שכירות פֿון די לערערס זײַנען זייער נישטיקע (אין יאָר 37/1936 דורכשניטלעך פֿון 85—100 גילדן אַ חודש, אין 38/1937 נאָך קלענער) און זײַנען געפֿאַלן זינט 1933 אויף מער ווי אַ העלפֿט (ביז צום יאָר 1933 האָט די שכירות פֿון אַ לערער דורכשניטלעך אויסגעמאַכט 140—160 גילדן חודשלעך). לעצטנס ווערן אין די קרײַזן פֿון דער שול־פֿונדאַציע און פֿון די לערערס פֿון דער שול דיסקוטירט פֿאַרשיידענע פּלענער צו רעפֿאָרמירן אָדער רעאָרגאַניזירן די אינסטיטוציע, בכדי זי זאָל אויף אַ געהעריקן אופֿן אויספֿירן איר אויפֿגאַבע און באַפֿרידיקן די הצטרכותן פֿון דער יידישער געזעלשאַפֿט אין טאַרנאָפּאָל. די פּלענער פֿון רעאָרגאַניזאַציע גייען אין דער ריכטונג צו שאַפֿן אַ האַנטווערק־ און אינדוסטריע־שול. אָבער בלויז דורך אַ רעפֿאָרם פֿונעם שולטיפּ ווערט די שול נישט אויספֿירן איר אויפֿגאַבע לגבי דער יידישער געזעלשאַפֿט. די שול דאַרף ווערן אין דעם גײַסט און אופֿן יסוד פֿון דער יידישער קולטור.

הוספות

(אָקטן און דאָקומענטן)

I. דער אויפֿרוף פֿון פּערלען אין יאָר 1812*

איטלעכער, וואָס האָט נאָר נית דאָס אומגלויק צו זײַן נעשלאָגן מיט בלינדקייט, וועט אָפֿנהאַרציק מודה זײַן, אז דאָס לערנען די יִידישע יונגט, ווי עס עקסיסטירט ביז איצט בײַ אונדז פֿוילישע יידן, איז לא דיי וואָס ניט נוציק, נײַערט אויך שעדלעך פֿאַרן נוף און פֿאַר דער נשמה. וויר עס האָט נאָר דעם פֿוה נאָכצוטראכטן, דער מוז קוקנדיק אויף די איצטיקע לערנפּלעצער און זייער לאַנג, אויף די מלמדים און זייערע באַהעלפֿערס, זיך אָפּנעבן א חשבון, ווי שלעכט דאָס וירקט אויף דער יונגט. און וויר עס קען דעם אופֿן לערנען און די לימודים, וויר עס איז נעניג באַקאַנט מיט דעם, ווי אזוי די לימודים ווערן נעלערנט, מוז באמת זיך חידושן אין העכסטן גראַד, ווי קאָן דאָס נאָך נעמאַלט זײַן, אז בײַ דער דאָזיקער אומה זאָל מען טרעפֿן דאָ און דאָרט אן ערלעכן כאַראַקטער און אויפֿגעקלערטן קאָפּ און א מענטש מיט נעפֿילן. שוין פֿאַר צייַטן האָבן פֿאַרשטאַנדיקע מענטשן פֿון אונדזיר אומה דערזיפּ נעשריַבן און נעטאַדלט אָט דעם שטייגער לערנען, אפֿילו רבי ישעי' הורוויק, וואָס איז מפֿורסם דורך זײַן אויסגעצייכנטן פֿרומען ווערק של"ה, פֿאַרזיכערט טאקע אין אָט דעם ווערק, זײַט 400, אז בתח ער איז נעוואָרן אין אמסטערדאם און האָט נעזען, ווי מען לערנט די יִידישע יונגט אין דער דאָזיקער פֿרעמקישער קהילה, האָט ער פֿאַרנאָמען טרעטן פֿון צער, פֿאַר וואָס די יונגט אין פֿוילן טוט ניט נעניטן פֿון דעם זעלביקן שטייגער לערנען. דער פֿרומער רב פֿאַדערט בײַ די רבנים פֿון זײַן צײַט, זיי זאָלן אײַנפֿירן אין פֿוילן יענע לערן־מעטאָדן. אָבער זײַנע פֿאַדערונגען און אויך די פֿאַדערונגען פֿון עטלעכע אנדערע, ווי רבי שבתי סופֿר, רבי הירץ וויזל וכדומה זײַנען נעבליבן פֿאַרשריבן אין זײַנע ספֿרים אָן וירקונג. אין שפּעטערע צײַטן האָבן אפֿילו מענטשן־פֿרײַנדלעכע און פֿאַרשטאַנדיקע רעגירערס נעפֿרוווט צו טון עפּעס פֿאַר דער בילדונג פֿון דער יִידישער יונגט. און אונדזער גרויסער מלך חסד האָט באַוויליקט אין דעם אוקאַז פֿון 9טן דעצעמבער 804 צו זאָרגן מיט פֿאַטערלעכער ליבע פֿאַר דער בילדונג פֿון דער יִידישער יונגט, אין דעם באַווילקומונג, אז בײַ דער פֿאַרסערונג און דער אויפֿהייבונג פֿון אן אומה, וואָס איז פֿאַרצײַטן אזוי שטאַרק נעהאָלפֿן נעדויקט, מוז מען אָנהייבן פֿון דער נוטער דערציונג פֿון דער יונגט. אויך אין דעם דערמאָנטן ליבעפֿולן

אויף דעם בנין און אויף דער איבעריקער גוטער אײַנאָרדענונג, די השגחה וועט מיט איר חסד געוויס באַגיטיקן אונדזערע גוטע כוונות. גוטע און ערלעכע כוונות געפֿינען אומעטום שטיצע, מיר וועלן באַדאַרפֿן גובֿר זײַן אַ כך שווערקייטן, אַ סך פֿון אונדזערע גלויבנס־ברידער פֿון פֿרעמדע מקומות וועלן אָן ספֿק חוזק מאַכן פֿון אונדזער נײַער און דרייסטער אונטער־נעמונג, אָבער דאָס אַלץ וועט נאָך די איבערגעקומענע צרות פֿילפֿאַכיק פֿאַרמערן אונדזער פֿרייד. רעכנט אויס די גוטע רעזולטאַטן, זעט אונדזערע קינדער, ווי זיי וועלן אַ מאָל דורך אונדזערע אײַנאָרדענונגען זיך ווײַזן אין דער וועלט ווי אמתע רעליגיעזע מענער, ווי מענטשן מיט גוטע מידות, הכלל ווי נוציקע בירגער, — און די גרעסטע שווערקייטן וועלן בײַ אײַך אויסקומען ווי די קלענסטע קלייניקייט. זאַמט ניט לאַנג, שרײַבט זיך אײַן אין דעם בוך פֿון צדקה, יעדער איינער זאָל באַשטימען וואָס ער וויל צוטראָגן צושטײַער פֿאַר אָט דעם גוטן מוסד. קלײַבט אויס עטלעכע ערלעכע און גוטע מענטשן פֿון צווישן אײַך, וואָס זאָלן נעמען אויף זיך צו פֿירן דעם ענין, איטלעכער זאָל צוטראָגן אַ טייל, בכדי עס זאָל זײַן מיגלעך אַוועקצולייגן דעם גרונט פֿאַר דעם נאָט־ און לערן־הויז. ווי באַלד עס וועלן זײַן די מיטלען אויסצופֿירן אָט דעם גרויסן ענין, וועל איך אײַך פֿאָרלייגן, ליבע ברידער, דעם פּלאַן ווי אַזוי צו מאַכן דאָס, און עס וועט זײַן געוועגדט אין אײַך, ענטפֿער דעם פּלאַן אָנצונעמען אין גאַנצן אָדער עפּעס וואָס משנה צו זײַן, און אַרויס־צוזאָגן אײַער גוטע מיינונג, כדי מען זאָל דערנאָך אַרײַנטראָגן צו דער הויכער און מילדער רעגירונג זי זאָל מיט איר חכמה דעם פּלאַן באַטראַכטן און באַשטעטיקן.

II. דער טעקסט פֿון אַ קאָנטראַקט צווישן עלטערן און דער פּערל־שול

כהיום דלמטה נכתב ונחתם האגרת הקאנטראקט הזה בין הנגיד מ׳ יוסף בר״ט ובין הכ׳ הרבני... על פי הדברים האלה:

א)... ילמד את הנערים בבית התפלה והחינוך אשר פה, לרגל שכל הילדים כפי צרכם וכפי אשר יצוה עלינו ראש המורים (שולדירעקטאר) ואלה הדברים אשר ילַמד שם ועשה שם:

א) ילמד את הנערים במשניות, גמרא עם מדרשים לפי שכלם ותבונתם את הכל בדרך ישר ונכון וכפי אשר ישיג שכלם

ב) יחנכם בדרכים ובמנהגי יום יום כמו ציצית וברכת הנהנין והלכות חג בחג ובמועדו, הכל בקצרה וכפי אשר ישינו הילדים ולפי שנותם׳

ג) ישגיח על הנערים אשר נתונים תחתיו בעת התפלה שם בבית התפלה, למען תהיה יראת ה׳ על פניהם תמיד

ד) אם יעשה אחד התלמידים דבר רע בעני ... אז מחויב הוא להביא את הדבר אחד מהמורים או לפני הדירעקטאר, אשר ישפוט עליו לענשו כפי חוקי בית הספר ה׳ הנגיד

III. פּערלס רעדע בײַ דער עפֿענונג פֿון דער שול*

ליבע און גוטע קינדער!

אײַערע עלטערן, מײַנע פֿרײַנד, האָבן מיר געשאָנקען זייער צוטרוי אין אַזאַ הויכן גראַד, אַז זיי האָבן מיר איבערגעגעבן אונטער דעם שוץ פֿון אונדזער מילדער רעגירונג זייער וויכטיקסטע און טײַערסטע זאַך, הײַנו אײַער דערציִונג. דאַנקבאַרקייט איז איינע פֿון די ערשטע חיובֿים פֿון יעדער ערלעכן און געבילדעטן מענטש. איך האָב אָט דעם חיובֿ ניט געקאָנט בעסער ממלא זײַן ווי צו באַשטימען פֿאַר דער דערציִונגס־אַרבעט מענער, וואָס וועלן פֿולקום באַפֿרידיקן דעם פֿאַרלאַנג פֿון אײַערע עלטערן. קינדער! איך האָב געטאָן ׳מײַן חובֿ בשלמות! איך האָב אויס־געקליבן פֿאַר אײַך מענטשן, וואָס איך קאָן זיי איבערגעבן די דאָזיקע איידעלע אַרבעט מיט פֿרייד. בקיצור, איך מעג דאָס זאָגן אָפֿן. הײַנט ענטפֿער איך אײַך איבער אונטער דער השגחה פֿון אָט די בראַווע מענער, איך בין זיכער, אַז זיי וועלן אײַך ליב האָבן ווי אײַערע עלטערן

* געהאַלטן אין דײַטש.

און וועלן שטענדיק זאָרגן, אַז אייַך זאָל זייַן ווי צום בעסטן. קלערט, ליבע קינדער, וועגן דעם, ווי אַזוי צו פֿאַרדינען די דאָזיקע ליבשאַפֿט. אַזוי ווי אייַערע עלטערן קאַרגן ניט קיין מי, קיין קרבן, בכדי אייַך אויסצובילדן פֿאַר בראַווע און איידעלע מענטשן, און פֿאַר דאָס אַלץ פֿאַ־לאַנגען אייַערע ליבע עלטערן פֿון אייַך קיין אַנדער דאַנק ניט, ווי נאָר אייַער גוטן ווילן צו ווערן גוטע און בראַווע מענטשן. ווי קליין איז די דאָזיקע פֿאָדערונג, ווי גרינג איז זי צו באַפֿרידיקן! און איך האָף כס אויך פֿון אייַך, מייַנע ליבע. אייַער מינע זאָגט דאָס מיר. איר וועט אייַערע עלטערן ניט אָפּזאָגן אָט דעם קליינעם דאַנק. ליבע קינדער! וועגן דעם וואָס איר מוזט טון אין דער שול, וועט איר הערן פֿון אייַערע בעבֿודיקע לערערס, איך וועל אייַך נאָר זאָגן, אַז ווען*... דאָ, מייַנע ליבע, איז ה׳ יאַקאָב ניימאַן דער דירעקטאָר פֿון דער שול. ער וועט ניט בלויז אַליין לערנען מיט אייַך איין טייל לימודים, נאָר ער וועט אויך האָבן די השגחה איבער אַלע לימודים און אויפֿפאַסן איבער אייַער דערציִונג. איר באַדאַרפֿט אים פֿון איצט אָן רופֿן הער דירעקטאָר. דאָ זעט איר ה׳ מאָזעס פֿריהלינג, אייַער לערער וואָס וועט מיט אייַך לערנען איין טייל לימודים און העלפֿן דעם ה׳ ניימאַן אין דעם ענין פֿון השגחה, אים וועט איר פֿון איצט אָן רופֿן ה׳ לערער. די איבעריקע 2 לערערס וועט איר רופֿן רבי.

IV. די רעדע פֿון אַ באַזוכער פֿון דער פּערל־שול צו די שילער

אלה דברי הברית ואהבה.

ביום ביקור נערי בני ישראל בבית החינוך בק״ק טארנאפאל.

בחורי חמד מה מאוד שמח לבי בראותי אותכם [!] אמונים עלי ברכי המדע והתבונה, מוריכם זרעו לכם לברכה אמונה ודעת בלבבכם, מורים לכם צחות לשון עבר ע״פ דרכי הדקדוק והמליצה, גם במסילות התלמוד יעמולו להורות לכם על פי חוקי הגיון והקֵשִׁים ישרים, גם בלשונות העמים אשר חסנו בצלם העריכו שפתיכם, מנהלים אתכם בחכמה ומוסר. מאושרים אתם, מאושרים, נערי בני ישראל — אשריך יושבת טארנופאלל, מי האמין לשמועתינו זאת מקדם עיר לא כביר ישבת קצה ארץ גאליציע אור החינוך לא יגה עליהם מעולם נעריהם פרועי חכמה ומוסר נבוכים ומסובכים בלשון עבר גם בתלמוד לא השיגה ידם די תבונתם — וזאת לא נעלם מעין כל משכיל רוע לימוד בית עמנו משפט אחד להם לכל בית ישראל לשחת כל סדר וערך—ועתה הביטו וראו איך נהייתה לשם ולתפארת לכל בית ישראל צאצאים שתולים על פלגי תוש״ט ומדע, וה׳ בקרב העמים זרעם, לברכה יהיו בקרב הארץ. אשרי עיני ראתה כל אלה — ואולם למי יאתה כל הכבוד הזה והגדולה משכילי עם? למי כל היקר הזה? — לנדיב יקר איש רוח אלהים בו ה׳ר מו׳ יוסף פעריל — שמו יזכר לטוב נצח — אשר פעל כל אלה. כבדוהו אותו בכל לבבכם רוממוהו בקהל עם ותנו תודה לה׳ אשר נתן בלב הגביר להקים לכם בית חינוך, הושיב לכם מורים משכילים המה יורו לכם משפט צדק אמונה ודעת — יטהרו לבבכם מכתמי הסכלות מנגע ושרש [ולשרש?] ראש ולענה מקרבכם — צעירי עם התפללו בעדו ובעד מוריכם להאריך ימיהם למען שום עינים עליכם — ואתם חזקו והיו לאנשים בני חיל היו למופת לרבים ונברכו בכם בית ישראל ישמעו יתר קהלות ויבואו לעשות כמתכונתו. ברוכים אתם לה׳ ולאנשים — היום גלותם חרפת עמים מעלינו בראותם כי לא אלמן ישראל מחכמה ומדע גם המה יחזיקו ידם בני מלכים ושרים יקראו דרור לעמי ארץ והולכי שחוח ירימו ראש. ה׳ יתן עוז למלכים ושרים וירם קרן תומכינו ומסעדינו ויתן להם לב לדעת ועינים לראות ולהבין פעולת ה׳ ורחמיו על כל מעשיו כאות לב מוריכם ומנהלכם ביראה ודעת וטוב לכם כל הימים ואתם שאו שלום מאת איש חפץ אושריכם יעקב לוצקר מיערסלוב.

---

* אין דעם כתב־יד פֿעלן עטלעכע שורות. — דער צווייטער טייל פֿון דער רעדע איז געשריבן אויף אַן אַנדער שטיק פּאַפּיר.

ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט
פסיכאָלאָגיש-פעדאַגאָגישע סעקציע

שריפֿטן פֿאַר פסיכאָלאָגיע און פעדאַגאָגיק

צווייטער באַנד

רעדאַקטירט
לייבוש לעהרער

ווילנע / 1940

שער-בלאַט פֿון שריפֿטן פֿאַר פסיכאָלאָגיע און פעדאַגאָגיק, ב׳ II

№ 18

געדרוקט אין 40 עקזעמפלאַרן אויגוסט 1940
Atspausdinto 40 egz.

Žydų Mokslo Institutas
Psichologijos ir Pedagogikos raštai, t. II.
Yiddish Scientific Institute
Studies in Psychology and Pedagogics, v. II.
Vilnius 1940

Spaustuvė D. Kreines Rūdninkų 2
PRINTED IN LITHUANIE

צוויטע זמיט פֿון שער־בלאַט

די יִידישע יוגנט נאָכן חורבן

פֿון ערנסט פֿאַפֿאַנעק

די האָפֿענונג זיך צו רַאַטעווען

בײַם אָנהייב פֿון די רדיפֿות אויף יִידן אין דײַטשלאַנד האָט נאָך יעדערער געקענט באַשליסן, לויט זײַן אייגענעם טעמפּעראַמענט, צי ער זאָל בויען זײַנע האָפֿענונגען אויף אַ גיכן סוף צו דעם טעראָר און אפֿשר צו היטלערס מאַכט, צי אויף עמיגראַציע. דאָס רובֿ, דער עיקר די יוגנט, האָט נאָך ניט רעאַגירט מיט יִיאוש. מען האָט נאָך פֿאָרט געקענט אַרויספֿאָרן. ניט בלויז קינדער האָבן אַרויס־געוויזן אַ פּסיכישע גרייטקייט צו זוכן אַן אויסוועג, צו האָפֿן אויף אַ נס.

אירמאַ קעסעל דערציילט אין איר אָפּהאַנדלונג רות[1] וועגן אַ דערפֿאָרונג מיט אַ זעקסיאָריק יִידיש מיידל אין דײַטשלאַנד בערך זעקס חדשים נאָך דעם ווי היטלער האָט איבערגענומען די מאַכט:

... במשך פֿון אַ קורצער צײַט האָט זי זיך אין גאַנצן איבערגעביטן, זי איז געווואָרן אַמביציעז, בלאַס, קאַפּריזנע, און האָט מיט אַ מאָל געוואָלט אַרויסווײַזן אַן אויסערגעווײַנטלעכן אינטערעס פֿאַר אַריטמעטיק און פֿאַר שרײַבן.

„... וועט די לערערין זײַן זייער צופֿרידן, אַז איך וועל קענען אַזוי פֿיל?" האָט רות געפֿרעגט, „אַז איך וועל קענען שרײַבן די ציפֿער ביז הונדערט, וועט דאָס די לערערין דערציילן דעם דירעקטאָר? וועט דער דירעקטאָר זײַן צופֿרידן דערפֿון? און אַז איך וועל קענען שרײַבן ביז טויזנט, און אַלע אותיות, און אַז כ'וועל קענען לייענען אַלע נעמען, מיינט איר אַז כ'וועל אַראָפּ היטלערן אויך אַ ביסל געפֿעלן דערמיט, און ער וועט אפֿשר פֿאַרגעסן אַז כ'בין אַ יִידיש קינד?

„מען לאָזט מיך מער ניט זיך שפּילן מיט אינגען ווײַל אינגעס פֿאָטער איז אַ געשטאַפּ־מאַן. אינגעס מוטער זאָגט, אַז איך פֿלעג זײַן אינגעס נאָענטסטע חבֿרטע, אָבער אַז כ'בין דאָך אַ יִידישע און דאָס וואָלט זיי געקענט שאַדן טאָן.

„אַלע יִידן וועלן באַלד דאַרפֿן פֿאַרלאָזן דײַטשלאַנד. אַראָפּ היטלער האָט אַ לאַנגן צעטל פֿון אַלע יִידן, און ער גייט נאָך דער ריי נאָך און טרײַבט זיי אַלע אַרויס. איך האָב אַזוי מורא — ווען וועלן זיי קומען צו מײַן ריי? און טאָמער איז אין קיין לאַנד ניטאָ קיין פּלאַץ? איין מאָל האָב איך אין גאָס געזאָגט 'חײַל היטלער!' האָט מיר אַ געשטאַפּ־מאַן נעגעבן אַ פּאַטש אין פּנים; און ער האָט מיך געהייסן גיין קיין פּאָלעסטינע ווײַל כ'בין אַ שמוציקער יִיד...

---

[1] *Zeitschrift für politische Psychologie und Sexualoekonomie*, Copenhagen, 1936.

„אויב כ׳וועל זײַן זייער גוט און וועל זיך לערנען זייער גוט וועט מיך אפֿשר אַדאָלף היטלער לאָזן זײַן אַ דײַטשיש קינד און מיך אויך ליב האָבן".

אין משך פֿון דער צײַט וואָס איך בין געווען דירעקטאָר פֿון די אָזע־היימען און שולן פֿאַר פּליטים־קינדער אין פֿראַנקרײַך, האָב איך געהאַט אַ צאָל פֿאַלן ענ־לעך צו דעם וואָס אירמאַ קעסעל האָט באַשריבן. אין 1938, ווען די קינדער פֿון צענטראַל־אייראָפּע זײַנען אָנגעקומען קיין פֿראַנקרײַך האָבן טייל גאָר אין גאַנצן ניט געוואָלט רעדן פֿון זייערע איבערלעבענישן בײַ די נאַציס. שפּעטער האָבן זיי שוין גערעדט אָפֿטער וועגן די זאַכן; אַנדערע האָבן אַפֿילו אָנגעשריבן קורצע שילדערונגען וועגן די איבערלעבענישן וואָס זיי האָבן געקענט געדענקען. די באַשרײַבונגען זײַנען געדרוקט געוואָרן אין וואַנטצײַטונגען אָדער אין זשורנאַלן וואָס די קינדער האָבן אַליין אַרויסגעגעבן.

אַ צוועלפֿיאָריק ייִנגל פֿון ווין האָט דערציילט פֿון דער שטימונג אין זײַן „ייִדישער שול" אין יאָר 1938 וואָס ער האָט באַזוכט נאָך היטלערס אינוואַזיע (אָבער פֿאַר די בלוטיקע טעג אין נאָוועמבער):

מען האָט מערסטנס גערעדט פֿון עמיגרירן. אַפֿילו די לערערס וואָס זײַנען אַלע, מיט איין אויסנאַם, טראַנספֿערירט געוואָרן אין דער ייִדישער שול צוליב זייערע פּאָליטישע איבערצײַגונגען האָבן אונדז געעצהט צו עמיגרירן, און איינער האָט אַפֿילו באַמערקט: „אַך, פֿריִער, ווען זאַכן זײַנען געוועזן בעסער..."

אַזוי ווי מיר האָבן ניט געהאַט זיך מיט וואָס צו פֿרייען זײַנען מיר געווען זייער גליקלעך ווען דזשאָ לויִס האָט באַזיגט שמעלינגן. מיר האָבן איבערגעחזרט איינער פֿאַרן אַנדערן אַלע שלאָגווערטער וועגן „זיכערן זיג" וואָס זײַנען נאָך פֿריִער געווען געדרוקט אין די צײַטונגען און מיר זײַנען געווען גליקלעך וואָס עס האָט זיך אויסגעלאָזט אַנדערש. ווען מיר האָבן זיך דערוווּסט אַז אין האַרבסט וועט אין ווין בלײַבן בלויז איין הויכשול פֿאַר ייִדן זײַנען מיר אַלע געוואָרן צעטראָגן, טראַכטנדיק וועגן דעם ווער עס וועט אַרײַן אין דער שול. יעדער איינער וואָס האָט געוווּסט אַז ער וועט האַרבסט ניט זײַן אין דײַטשלאַנד איז געווען גליקלעך. ווען מיר האָבן סוף זמן דערהאַלטן אונדזערע באַריכט־קאַרטלעך האָבן מיר זיך געזעגנט און איינער דעם אַנדערן געוווּנטשן זיך צו טרעפֿן מעבֿר לים.

פֿאַרלוירנקייט און ייִאוש

קינדער וואָס האָבן דורכגעמאַכט נאָר די ערשטע טעג פֿון די רדיפֿות ווען דער ציל איז געווען בלויז צו צווינגען ייִדן אויסצוואַנדערן האָבן רעאַגירט פּסי־כיש אַנדערש ווי די וואָס האָבן דורכגעלעבט די צווייטע תקופֿה פֿון פֿאַרמאַכטע גרענעצן. פֿולער ייִאוש האָט אַרומגענומען אַפֿילו אַ סך פֿון די וואָס האָבן זיך געפֿונען בערך אין אַ גוטער לאַגע.

צום אָנהייב 1939, ווען מען האָט באַגעגנט די קינדער פֿון דער שיף ס״ט לויִס (וואָס אירע פּאַסאַזשירן האָט מען ניט דערלויבט אַראָפּצוגיין אין קובאַ כאָטש זיי האָבן געהאַט וויזעס) אין בולאָן־סיר־מער, זיי צו פֿירן אין די קינדער־

היימען פֿון אָזע אין מאָנמאָרענסי, האָט אַ פֿופֿצניאָריק קינד געזאָגט צום שרײַבער פֿון די שורות:

איז עס דען אַ פּעולה, מיר זאָלן פֿאָרן אין די היימען? וואָס וואַרט אויף אונדז דאָרט? פֿרִיער האָבן זיי אונדז אַרויסגעטריבן פֿון דײַטשלאַנד בלויז ווײַל מיר זײַנען געווען ייִדן; דערנאָך האָבן זיי אונדז נישט גענעבן קיין וויזעס קיין אַמעריקע. האָבן מיר געוואָלט פֿאָרן קיין קובאַ און דאָרט וואַרטן אויף אונדזערע אַמעריקאַנער וויזעס האָבן זיי אונדז נישט אַרײַנ־געלאָזט קיין קובאַ, כאָטש מיר האָבן געהאַט וויזעס. דערנאָך זײַנען מיר געפֿאָרן קיין סאַן דאָמינגאָ און האַיִטי. אין ערגעץ האָט מען אונדז ניט אַרײַנגעלאָזט. אונדזער רײַזע האָט אונדז געפֿירט פֿאַרבײַ דעם ברעג פֿון פֿלאָרידע. עס איז געווען אַזוי פּרעכטיק און רויִק, אָבער אויך דאָרט האָט מען אונדז נישט אַרײַנגעלאָזט. איצט האָבן זיי אונדז דערלויבט אַרײַנצו־קומען קיין פֿראַנקרײַך. ווי לאַנג וועלן זיי אונדז לאָזן דאָ זײַן? און פֿון דאַנען וווהין? אויך מיר אַ לעבן!

אָט איז נאָך אַ גרופּע. זי באַשטייט פֿון קינדער וואָס זײַנען ניט געווען גענוג מזלדיק צו לײַדן „בלויז" פֿאַרמלחמהדיקן טעראָר, בלויז דערנידעריקונג, בלויז אָפּגעריסן צו ווערן פֿון זייערע עלטערן, זייערע פֿרײַנד, זייער היים, און צו געפֿינען אין עמיגראַציע זייער אויסלייז פֿון ווערן געפּײַניקט, פֿון הונגער, קעלט און נויט. די דאָזיקע גרופּע איז געווען אויסגעשטעלט צו די פּחדים פֿון די גאַזקאַמערן; זיי האָבן געזען ווי מען האָט אומגעבראַכט זייערע אייגענע; זיי האָבן געטאָן שקלאַפֿן־אַרבעט און האָבן כסדר געליטן הונגער און קעלט. חוץ די טויזנטער וואָס זײַנען קערפּערלעך רויִנירט געוואָרן זײַנען דאָ טויזנטער וואָס בלויז די גרעסטע אָנשטרענגונג וועט ראַטעווען פֿון מאָראַלישן און פּסיכישן אומקום. אַ גרויסע צאָל פֿון זיי זײַנען שוין אפֿשר איצט אויף אַזוי ווײַט פֿאַרלוירענע אַז מיר וועלן זיך מוזן שאַצן גליקלעך אויב אונדז וועט געראָטן זיי אָפּצוהאַלטן פֿון אָנטאָן גרויסע שאָדנס דער געזעלשאַפֿט. צווישן די געזינטערע וועלן מיר געפֿינען אַזוינע, וואָס זײַנען אויסגעוואַקסן אָן ליבע פֿון עלטערן און אָן עפּעס וואָס זאָל פֿאַרנעמען דעם פּלאַץ דערפֿון. פֿיל יוגנטלעכע וואָס זײַנען אָן אַ היים אָדער שול, אָן פֿרײַנד, אָן גלויבן אין חבֿרשאַפֿט וועלן וויסן פֿון בלויז איין מיטל ווי אַזוי מען זאָל זיי טאָלערירן: זיך דערנידעריקן, זײַן קנעכטיש, קריכעריש; פֿאַררעטעריש אַרויס־געבן דעם שכן, אים פֿאַרמסרן און איבערגעבן דער מאַכט. מאָראַלישע באַגריפֿן, אָנשטענדיקייט, באַצִיִונגען צווישן געשלעכטער, דעם אָרט פֿון דעם יחיד אין דער גרופּע — דאָס אַלץ וועלן די קינדער און יוגנטלעכע וואָס זײַנען געוווינט געווען צו אַ לעבן פֿון מורא און טעראָר מוזן לערנען גאָר פֿון אָנהייב. אין די דאָזיקע יונגע מענטשן וועלן זיך די טרײַב־כּוחות, וואָס די מענטשלעכע געזעל־שאַפֿט האָט אין משך פֿון הונדערטער יאָרן סובלימירט, באַווײַזן אין אַ חיהשער פֿאָרעם. עס זײַנען אין זיי אַנטוויקלט געוואָרן אינסטינקטן וואָס מוזן אין אַ ציוויליזירטער געזעלשאַפֿט גורם זײַן אַ שטענדיקן קאָנפֿליקט צווישן דעם יחיד און דער געזעלשאַפֿט, און וואָס מוזן סוף־כּל־סוף ווערן פֿאַר איר געפֿערלעך. אמת, דאָס אַלץ באַציט זיך ביז אַ געוויסער מאָס אויף אַלע וואָס זײַנען געווען פֿאַר־וויקלט אין דער מלחמה, און איז זיכער אמת וועגן גרויסע צאָלן בײַ די פֿעלקער

וואָס די נאַציס האָבן אונטערגעדריקט; פֿון דעסט וועגן זײַנען אַ סך פֿון די פֿראָבלעמען אין דער ערשטער ריי פֿראָבלעמען פֿון דער ייִדישער יוגנט — פֿון די יונגע ייִדן וואָס האָבן דורכגעלעבט די אַכזריותן פֿון היטלערס אויסראָטקאַמף קעגן ייִדן.

ווידערשטאַנד קעגן פּסיכישן און עמאָציאָנעלן אומקום

מיר ווילן אָבער אויך דאָ ברענגען עטלעכע פֿאַלן פֿון קינדער און יונגע־לײַט וואָס האָבן זיך ניט אונטערגעגעבן דעם פּסיכישן און מאָראַלישן נסיון זיך אַליין צו דערנידעריקן. דאָס זײַנען איינצלנע וואָס האָבן העלדיש און מיט אַ סך אײַנפֿאַל געקעמפֿט קעגן אַזאַ ירידה. די דאָזיקע פֿאַלן ווײַזן אַז מיר דאַרפֿן ניט פֿאַרלירן די האָפֿענונג די דאָזיקע צעקאַליעטשעטע קינדערשע נשמות אויסצוהיילן. עס וועט אפֿשר געדויערן יאָרצענדלינגער און עס וועלן זיך אויך פֿאָדערן די גרעסטע אַנשטרענגונגען פֿון די בעסטע פּסיכאָלאָגן, סאָציאָלאָגן, עלטערן, אָפּוט־רופּסים, דערציִערס און לערערס צו פֿאַרענדיקן אָט די רעסטאָוואַציע. אָבער ווי ביטער די דאָזיקע אַרבעט זאָל ניט זײַן איז ניטאָ קיין וויכטיקערע, קיין שענערע אויפֿגאַבע פֿאַר מענטשן וואָס אַרבעטן אויף דעם פֿעלד. מיר קענען זיך אַננעמען מיט האָפֿענונג פֿון די בעשפּילן וואָס מיר האָבן פֿון קינדער וואָס האָבן זיך געוואָרט קעגן זייער אייגענעם סאָציאַלן און קערפּערלעכן באַרגאַראָפּ, און פֿון די וואָס האָבן זיך גערן געלאָזט באַהאַנדלען און דערציִען פֿון מענטשן מיט וויסנשאַפֿטלעכן צוגאַנג, מיט פֿאַרשטענדעניש, מיט ליבע.

די פֿאַלן וואָס מיר באַשרײַבן דאָ צו באַשטעטיקן אונדזער אָפּטימיזם, אַזוי גוט ווי די וואָס מיר ברענגען אָנצוווײַזן אויף די פֿראָבלעמען און די שווערקייטן בײַם פֿאַרענטפֿערן זיי, זײַנען גענומען געוואָרן פֿון אַן אויספֿאָרשונג וואָס דער שרײַבער פֿון דעם אַרטיקל האָט געמאַכט איבער פּליטים־קינדער אין די יאָרן 1942 און 1943 ווי אַ פּראָיעקט פֿון דער ניו־יאָרקער שול פֿאַר סאָציאַלער אַרבעט.

בכדי אויסצופֿאָרשן די רעאַקציעס פֿון די קינדער האָב איך זיך באַנוצט מיט פֿרעגבויגנס, אינטערוויוען מיט פּליטים־קינדער און מיט דערוואַקסענע וואָס אַרבעטן אָדער האָבן געאַרבעט מיט זיי, מיט בריוו, אויטאָביאָגראַפֿיעס, באַריכטן און באַריכט־קאַרטלעך פֿון שולן. בלויז אין אַ קלײנער צאָל פֿאַלן וועט אַ פּראָבלעם באַלויכטן דורך ראַיות פֿון דער ליטעראַטור אָדער דורך פּערזענלעכער אָבסער־וואַציע.

צווייערלײַ פֿרעגבויגנס זײַנען באַנוצט געוואָרן: איינער פֿאַר קינדער, דער צווייטער פֿאַר דערוואַקסענע. צו יעדער פֿרעגבויגן איז בײַגעלייגט געוואָרן אַ בריוו וווּ עס איז דערקלערט געוואָרן זײַן צוועק און דער ריכטיקער אופֿן אים צו באַנוצן. אין די בריוו האָט מען אויך געבעטן עצות און אָנווײַזונגען וועגן פֿראָבלעמען וואָס וועלן ניט באַרירט אין פֿרעגבויגן.

מיר האָבן געוואָלט אויספֿאָרשן די השפּעה אויף די קינדער דורך זייער אָפּגעשיידקייט פֿון עלטערן, פֿרײַנד, היימלאַנד; זייער געטריבן וועלן פֿון לאַנד צו לאַנד; זייער איבערלעבן געפֿאָרן און רדיפֿות אויף זיך, אייגענע, פֿרײַנד; דעם

איבערגאַנג פֿון ספּנות, באַמבאַרדירונגען, רדיפֿות און אומזיכערקייט, צו זיכער־קייט און באַשיצטקייט; זייער אומבייטן דיקטאַטור־לענדער אויף דעמאָקראַטישע; דעם איבערבייט פֿון אַ טאָטאַליטאַרער דערצוּנג־סיסטעם (שולן ספּעציעל פֿאַר יִידן, גאָר קיין שולן ניט) אויף אַ דעמאָקראַטישער; זייער פּלוצלינג ווערן פֿרײַ. צי פֿירט דאָס אַלץ צו אומגעצאָמטער צעלאָזנקייט?

אין דעם פֿרעגבויגן וואָס מיר האָבן געשיקט צו אינסטיטוציעס, סאָציאַלע אַרבעטערס און לערערס האָבן מיר געבעטן ענטפֿערס אויף די אויסגערעכנטע פֿראַגעס און צי עס זײַנען אין פֿאַרבינדונג דערמיט אויפֿגעשטאַנען פֿראָבלעמען פֿון אויפֿפֿיר. אַנדערע פֿראַגעס האָבן זיך באַצויגן אויף די פֿרײַערדיקע און איצטיקע סבֿיבות פֿון די געפֿאָרשטע קינדער, כדי מיר זאָלן זיך דערווײַסן אויב, ווען און פֿאַר וואָס די זעלביקע פֿראָבלעמען, אונטער פֿאַרשיידענע באַדינגונגען, האָבן ניט אַרויסגערופֿן קיין שום רעאַקציעס און אופֿנים פֿון האַנדלען, אַדער אַזעלכע רעאַקציעס וואָס זײַנען געווען אין גאַנצן אַנדערש.

14 אינסטיטוציעס פֿאַר סאָציאַלער אַרבעט און 4 שוֹלן האָבן בײַגעשטײערט מאַטעריאַל וועגן פּליטים־קינדער און האָבן אַרומגערעדט זייערע דערפֿאַרונגען. וויטער האָבן געענטפֿערט אויף דעם פֿרעגבויגן 17 סאָציאַלע אַרבעטערס, 10 לערערס, 2 קינדער־ספּעציאַליסטן און 2 קעמפּ־אויפֿפֿאָסערס. אַלע אַרבעטן זיי, אַדער האָבן געאַרבעט, מיט פּליטים־קינדער. 9 פּליטים־עלטערן און 5 אפֿוטרופּ־סים האָבן אונדז געשריבן זייערע מיינונגען וועגן זייערע קינדער. די ענטפֿערס זײַנען געקומען פֿון ניו־יאָרק, אילינאי, ניו־האַמפּשיר, מעריילאַנד, קאַליפֿאָרניע און פּענסילווייניע, אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, און פֿון ארץ־ישׂראל, קאַנאַדע, ענגלאַנד און מעקסיקע. אַחוץ אַקטיווע סאָציאַלע אַרבעטערס און לערערס אין די אַנגעגעבענע לענדער האָבן צוגעשיקט זייערע מיינונגען 4 סאָציאַלע אַרבע־טערס מיט פּראַקטיק צווישן פּליטים־קינדער אין אייראָפּע.

אין פֿרעגבויגן פֿאַר קינדער האָבן מיר די זעלביקע פֿראָגעס צעטיילט אויף מער ספּעציפֿישע, דעטאַליזירטע פונקטן, כדי צו פֿאַרגרינגערן דאָס ענטפֿערן אויף זיי, און כדי עס זאָל זיך באַקומען אַ קלאָרער בילד פֿונעם געפֿאָרשטן ענין. די פֿראָגעס וועגן דער סבֿיבה זײַנען אין ערשטן בויגן אויך געווען פּרטימדיקער, אי כדי מיר זאָלן באַקומען פּינקטלעכערע ידיעות וועגן די אינדיווידועלע רע־אַקציעס פֿון יעדן קינד, אי כדי מיר זאָלן האָבן די מעגלעכקייט צו באַהאַנדלען די פּראָבלעם סטאַטיסטיש.

די 214 קינדער וואָס האָבן געענטפֿערט אויף דעם בויגן שטעלן מיט זיך פֿאַר אַ גוטן קוווערשניט פֿון דער גאַנצער גרופּע. מיר גלייבן אָבער אַז די סטא־טיסטישע דאַטעס וואָס וועלן דאָ געבראַכט קענען אונדז בלויז העלפֿן בעסער צו פֿאַרשטיין די גרופּע וואָס מיר האָבן אויסגעפֿאָרשט; זיי קענען ניט פֿירן צו קיין באַשטימטע אויספֿירן וואָס שייך פּליטים־קינדער בכלל.

א ייִנגל פֿון פּוילן שרײַבט:

איך האָב דאָס געפֿילט אַז מײַנע פֿאַרשיידענע עמיגראַציעס האָבן מיר געגעבן אַ סך וואָס איך וואָלט אַנדערש קיין מאָל נישט איבערגעלעבט. דאָך האָב איך אַ געווויס געפֿיל פֿון אומזיכערקייט.

ער איז איצט 17 יאָר אַלט. מיט אַנדערטהאַלבן יאָר צוריק איז ער אַנגעקומען קיין אַמעריקע, נאָך דעם ווי ער האָט פֿון פּוילן געוואָגלט דורך רומעניע, אונגערן, יוגאָסלאַוויע, איטאַליע, פֿראַנקרייך, שפּאַניע און פּאָרטוגאַל.

אין אַפּריל 1943 איז אַנגעקומען אין דער שטאָט ניו־יאָרק פֿון ליסאַבאָן פּעטער ב. ער איז געבוירן געוואָרן אין דזשטשלאָנד מיט 16 יאָר צוריק, איז אַזון פֿון אַ בעל־הבתישן יידישן סוחר. נאָך די בלוטיקע געשעענישן פֿון נאָוועמבער 1938 איז די גאַנצע פֿאַמיליע אַנטלאָפֿן קיין אַנטוואָרפּן, בעלגיע. דאָרט זײַנען זיי פֿאַרבליבן צוויי יאָר צײַט, ד״ה, ביז נאָך היטלערס אָקופּאַציע פֿון בעלגיע. וועגן די נאַציס האָבן באַפֿוילן אַלע ניט־בעלגישע יידן צו פֿאַרלאָזן אַנטוואָרפּן, איז פּעטער אָוועק קיין בריסל. זײַן שוידערונג וואָס ער האָט אַליין געשריבן אין דער ביוראָ פֿון די קווייקערס אין ליסאַבאָן דעם 1טן יאַנואַר 1943 הייבט זיך אָן אַזוי:

> ווי עס איז זיכער אַלעמען באַקאַנט זײַנען ביז דעם מיטן פֿון חודש יולי 1942 אַלע יידן פֿון בעלגיע דעפּאָרטירט געוואָרן קיין פּוילן. בעת איך בין דאָרט געווען האָבן זיי פֿאַרשיקט בלויז קינדער אין עלטער פֿון 13 ביז 21 יאָר, אָן אונטערשייד פֿון געשלעכט. איין מאָל זײַ איך אַזוי אין דער היים און לייגן א בוך. קלינגט דער טירגלאָק. אָבער אַזוי ווי ער איז ניט געווען אין בעסטער אָרדענונג האָב איך אים קיין סך אויפֿ־מערקזאמקייט ניט געשאָנקען און האָב וויטער געלייענט. מיט א פּאָר רגעס שפּעטער הער איך א מין שושקערי — „איז פּ. ב. דאָ אין דער היים?״ ווי איך האָב דאָס דערהערט האָב איך זיך היפּש דערשראָקן, איבערגעצויגט אַז עפּעס שלעכטס שטייט מיר פֿאָר, וויַל כ׳האָב געוווסט דעם באַטײַט פֿון דער פֿראַגע. איך האָב זיך אָבער נישט פֿאַרלוירן. א לייטער האָט גע־פֿירט פֿון מײַן קיכפֿענצטער אין הויף אַראָפּ. בין איך אַרונטער און בין געלאָפֿן ווי גיך איך האָב נאָר געקענט צו דער ווינונג פֿון מײַנעם א בעל־גישן פֿרײַנד. דאָרט בין איך פֿאַרבליבן ביז עס איז צוגעפֿאַלן די נאַכט. דערנאָך בין איך אָוועק אהיים, האָב שטילערהייט אײַנגעפּאַקט מײַנע זאכן און בין מיט דער ערשטער באַן אָוועקגעפֿאָרן אין דער ריכטונג פֿון פּאַריז.

דערנאָך צײַען זיך א רײַ מוראדיקע געשעענישן פֿון שוואַרצן גרענעצן, זיך מאַכן טויב־שטום, לויפֿן, יאָגן, זיך ראַטעוון אין דער לעצטער רגע פֿון טויט־סכנות דורך קונציקע אײַנפֿאַלן און ריזיקאַלישע האַנדלונגען, ביז ער האָט זיך דערשלאָגן קיין ליסאַבאָן.

וועגן ער איז אַנגעקומען קיין ליסאַבאָן איז ער עטלעכע טעג פֿאַרבליבן אין זײַן צימער און האָט געווײַנט. יעדער איינער האָט דאָרטן עמעצן, בלויז ער איז געווען אַליין. ווו די עלטערן זײַנען האָט ער ניט געוווסט. דערהאַלטן האָט ער בלויז א פּאָסטקאַרטל פֿון א פּעטער אין בעלגיע מיט דער נייס, אַז די עלטערן און זײַן קליין ברודערל זײַנען פֿאַרשיקט געוואָרן קיין פּוילן. ער איז געווען אין גאַנצן אויסגעשעפּט. דורך דער גאַנצער צײַט פֿון זײַן געשפּאַנטער רײַזע — דאָס ערשטע מאָל אין עלטערן — האָט ער זעלטן ווען מורא געהאַט, וויַל „איך האָב ניט גע־האָט וואָס צו פֿאַרלירן. עס האָט זיך נאָר געהאַנדלט וועגן דעפּאָרטירט ווערן קיין פּוילן״.

אַפֿילו הײַנט, אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, איז פּעטער נאָך אַלץ נערוועז. ער דערשרעקט זיך פֿאַר טומל און געוויינטלעך געדויערט גאַנץ לאַנג ביז ער ווערט אַנטשלאָפֿן. ער לײַדט אויף קאָפּווייטאָג און פּינטלט אַ ביסל מיט אַן אויג. ער וויל זײַן אַ קירזשנער. ווײַל זײַן פֿאָטער האָט געאַרבעט בײַ דעם. ביז ער איז אָפּגעריסן געוואָרן פֿון זײַן משפּחה האָט פּעטער ניט געהאַט דעם מינדסטן אינטערעס פֿאַר דעם דאָזיקן פֿאַך.

*

אין 1944 זײַנען אין ארץ־ישׂראל אָנגעקומען 122 ייִדישע יתומים פֿון רו־מעניע. זייערע עלטערן זײַנען אומגעקומען אין טראַנסניסטרע. איין ייִנגל אין דער גרופּע האָט מער ווי אַ יאָר צײַט אַרומגעוואַנדערט אין די וועלדער, ווו ער האָט זיך געשפּײַזט מיט גראָז, פֿרוכטן און וואָרצלען. אים האָבן די צײַטונגען פֿון ארץ־ישׂראל אַ נאָמען געגעבן „דער יונגער טאַרזאַן".

אײַראַ הוירשמאַן, וואָס האָט אין זעלביקן יאָר ווי אַ פֿאָרשטייער פֿון פּרע־זידענטס פּליטים־קאָמיסיע מעגלעך געמאַכט אַז אַ סך ייִדן זאָלן זיך ראַטעווען פֿון די גאַזקאַמערן, דערציילט פֿון אַ ייִנגל וואָס ער האָט געטראָפֿן אין קאָנסטאַנטינאָ־פּאָל נאָך דעם ווי ער איז אויף אַ געוואַגטן אופֿן אַנטלאָפֿן פֿון פּוילן. דער מוט און די גײַסטיקע אַנטוויקלונג פֿונעם קינד האָבן אַזוי אימפּאָנירט הוירשמאַנען אַז ער האָט באַלד אויפֿן שטעל אים געוואָלט אַדאָפּטירן.

דער פּסיכאָלאָג יוסף פֿרידיונג, ראָטגעבער וועגן פּליטים־קינדער אין חיפֿה, האָט מיר געשריבן אין אַ בריוו וועגן אַ גרופּע קינדער, אַנטלאָפֿענע פֿון פּוילן דורך רוסלאַנד, וואָס זײַנען אָנגעקומען אין ארץ־ישׂראל: „עס איז בפֿירוש אַ חידוש ווי ווייניק סימנים פֿון אָפּגעלאָזנקייט מען געפֿינט בײַ די דאָזיקע קינדער, כאָטש זיי האָבן פֿערטהאַלבן יאָר אַרומגעוואָגלט".

אין איר ענטפֿער אויף דעם פֿרעגבויגן האָט אַ ניו־יאָרקער סאָציאַלע אַר־בעטערין באַמערקט:

> אַ פּאָר קינדער פֿון דער גרופּע פֿון די וואָס האָבן פֿאַרלאָזט אייראָפּע ערשט נאָך 1938 האָבן אַפֿילו נאָך זייער אָנקום אַהער אַרויסגעוויזן גאַנץ בולטע סמנים פֿון צעשראָקנקייט. אָבער ווי נאָר זיי האָבן צוריק־געוווּנען אַ ביסל זיכערקייט־געפֿיל זײַנען זיי אַפֿילו געוואָרן מער אָפּטי־מיסטיש איידער די איבעריקע קינדער בײַם אַנטקעגנשטעלן זיך נײַע סכּנות. איין מיידל האָט, למשל, געפּרוּווט טרייסטן און דערמוטיקן אירע אַפּוטרופּסים ווען זיי זײַנען געוואָרן דערשראָקן און באַזאָרגט פֿון דער נײַס וועגן דעם אָנפֿאַל אויף פּוירל האַרבאָר.

עמאָציאָנעלע נאָכווייען פֿון רדיפֿות

די ווײַטערדיקע, ווייניקער פּאָזיטיווע, בײַשפּילן ווערן געבראַכט ניט כּדי צו פֿאַרשטאַרקן די שוין ציטירטע נאָר פֿעסטצושטעלן אַז אין דער גרעסטער צאָל פֿאַלן איז דער אָפּטימיסטישער שטאַנדפּונקט ניט קיין באַשטימטער, פּשוטער דיאַגנאָז, נאָר גיכער אַ האָפֿענונגפֿולער אָנהייב פֿאַר אַ סיסטעמאַטישער צוועקמעסיקער באַהאַנדלונג. אַזאַ באַהאַנדלונג קען האָבן די גרעסטע הצלחה נאָר דורך באַמיִען

זיך אומצוקערן די קינדער דאָס פֿאַרלוירענע געפֿיל פֿון זיכערקייט און באַשיצט־קייט.

איך בין אָפּגעריסן געוואָרן פֿון מײַן משפּחה. מײַנע עלטערן, מײַן ברודער, האָט מען פֿאַרשלעפּט קיין פּוילן. דעם 10טן נאָוועמבער 1939 האָב איך געזען ווי די נאַציס האָבן אונטערגעצונדן די שולן אין בערלין. איך האָב געזען ווי זיי האָבן אויסגעבראָכן די פֿענצטער אין ייִדישע קראָ־מען, געשלײַדערט ייִדיש האָב און גוטס אין די גאַסן.

צוזעענדיק דאָס אַלץ אין מײַן געבוירן־לאַנד בין איך געוואָרן פֿאַר־צווייפֿלט. איך האָב געהאַט געוווּסט אַז ייִדן ווערן שלעכט באַהאַנדלט, אָבער ווען איך האָב דאָס אַליין איבערגעלעבט בין איך געוואָרן טיף צעטרייסלט. הײַנט בין איך נאָך מער פֿאַרצווייפֿלט — אומעטום ווערט ער־גער.

אַזוי שרײַבט אַ פֿערצניאָריק קינד פֿון דײַטשלאַנד וואָס וווינט שוין דרײַ יאָר אין אַמעריקע מיט אַפּוטרופּסים אין רויִקייט און גוטע באַדינגונגען.

אַ קינד וואָס איז איצט 16 יאָר אַלט האָט אַזוי געענטפֿערט אויף אונדזערע פֿראַגעס:

מיט ניט קיין סך מוט אָדער שטאָלץ האָב איך אַריבערגעטראָגן די דאָזיקע רדיפֿות. אָט די פּחדנות מײַנע וועל איך קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן. ניט מחמת איך שעם זיך וואָס איך בין געווען אַ פּחדן, נאָר ווײַל איך האָס מײַן שפֿלע, אונטערטעניקע נשמה. איך בין געווען אַזוי צעשראָקן, און איך קען ניט פּטור ווערן פֿון דער שרעק. קיין מאָל פֿיל איך זיך ניט זיכער; אַפֿילו ניט פֿון מײַן אייגענער שרעק.

די „ניו־יאָרקער ביוראָ פֿאַר קינדער־הדרכה" (New York Bureau for Child Guidance), ענטפֿערנדיק אויף דעם פֿריִער דערמאָנטן פֿרעגבויגן, גיט אי־בער דרײַ פֿאַלן פֿון פּליטים־קינדער וואָס האָבן אַ דאַנק זייערע איבערלעבונגען געליטן פֿון פֿאַרשיידענע עמאָציאָנעלע שטערונגען. אַ מיידל וואָס איז אין דײַטש־לאַנד דורך אירע עלטערן פֿאַרהיט געוואָרן פֿון יעדער קלענסטער סכּנה איז דאָ אין אַמעריקע געוואָרן זייער שרעקעוודיק און נעווראָטיש. זי האָט אַפֿילו ניט געוואַגט צו גיין שפּאַצירן אָן די עלטערן. אַ ייִנגל וואָס איז אויסגעווען עטלעכע לאַגערן איז דאָ אין לאַנד געוואָרן שעמעוודיק און צוריקגעצויגן; דער דריטער פֿאַל איז פֿון זייער אַן אַגרעסיוו ייִנגל וואָס מען האָט אים מיט זײַן חבֿרה געשלעפּט אין קינדער־געריכט צוליב זײַן חשק אַלעמען דאָ צו באַהאַנדלען אַזוי ווי די היטלער־יוגנט אין דײַטשלאַנד האָט זיך באַנומען צו אים.

ווען די ערשטע קינדער זײַנען אָנגעקומען פֿון דײַטשלאַנד אין אונדזערע קינדערהײַזער אין פֿראַנקרײַך וואָלט אונדז געווען גרינג זיי צו דיסציפּלינירן לויט די מעטאָדן וואָס די היטלער־יוגנט האָט באַנוצט אַרויסצורופֿן שקלאַפֿישע אונ־טערטעניקייט. פֿאַקטיש האָבן די קינדער געגאַרט נאָך אַזעלכע מעטאָדן, ווײַל אין זייערע אויגן האָט שטאַרק אויסגענומען דער גאַנצער לעבן־שטייגער און די גאַנצע דערציִונג פֿון דער היטלער־יוגנט, פֿון וועלכער זיי זײַנען געווען אויס־געשלאָסן. זיי וואָלטן גראָד געווען גליקלעך זיך צו שפּילן אַ ביסל אין היטלער־יוגנט.

סאָציאַלע אידעאַלן פֿאַרמירן דעם סופֿער־עגאָ

עס ווערט אָנגעווייזן אַז די קינדהייט־תקופֿה בײַם מענטשלעכן מין איז פֿאַר־לענגערט געוואָרן אַ דאַנק דעם וואָס די פֿאַמיליע האָט זיך אײַנגעשטעלט ווי אַ געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציע. דאָס פֿאַרלענגערן פֿון דעם קינדהייט־פֿעריאָד האָט מעגלעך געמאַכט דאָס קינד זאָל ירשענען די אומגעהײַערע קולטורעלע און ווירטשאַפֿטלעכע עשירות פֿון דער מענטשהייט. פֿרויד האָט אָנגעווייזן ווי עס ווערט בײַם קינד פֿאַרמירט דער סופֿער־עגאָ, דאָס מענטשלעכע געווײַסן, דורך זײַנע באַציִונגען מיט די עלטערן. צי הייסט דאָס, אַז בײַ אָט די קינדער, וואָס זייערע עלטערן זײַנען אומגעקומען, מוז אָפּגעטייט ווערן דאָס געווײַסן וואָס זאָל זיי דינען ווי אַ ליכט און ווי אַ מאָס אין אויפֿפֿיר? צי קען בײַ אָזאַ פֿאַריתומט קינד אָנטוויקלט ווערן אַ סופֿער־עגאָ דורך זײַן באַציִונג צו דער געזעלשאַפֿט? עס איז גאָר קלײַן די מעגלעכקייט, אַז מיר זאָלן פֿאַר די אַלע קינדער געפֿינען שטעל־פֿאַרטרעטערס פֿון זייערע עלטערן, די קרבנות פֿון מאַסנמאָרד און אויס־ראָטונג. ווי אָזוי וועט אונדזער קוק אויף דער נויט פֿון די קינדער צו באַזיצן אַ פֿירנדיקן סאָציאַלן חוש, און אויף דער וויכטיקייט צו אָנטוויקלען אין זיי אָזאַ חוש, ווירקן אויף אונדזער טראָכטן וועגן דער אינעווייניקסטער סטרוקטור און די דער־צײַערישע מיטלען אין די היימען וואָס ווערן פֿאַר זיי אײַנגעאָרדנט? וואָס זאָלן מיר עצהן די עלטערן־פֿאַרטרעטערס און די נאָטירלעכע עלטערן וועגן דער באַ־האַנדלונג פֿון זייערע קינדער נאָך יאָרן פֿון שוידער און אָפּגעזונדערטקייט, כדי די יוגנטלעכע צוריקצופֿירן אויף דעם וועג פֿון נאָטירלעכע פֿאַמיליע־פֿאַר־העלטענישן?

הײַנט צו טאָג איז פֿאַרן רובֿ מענטשן דאָ גענוג מעגלעכקייטן נאָכצוגעבן די קריגעריש אינסטינקטן. קענען מיר האָפֿן אַז אונדזערע יונגע מענטשן, דורך זייערע רעאַקציעס אין דער פֿאַרקערטער ריכטונג, קענען געבראָכט ווערן אין זייערע צײַטיקע יאָרן צו אינעווייניקסטער רויִקייט וואָס מיר גאָרן אָזוי נאָך איר. די יִידישע קינדער האָבן אָבער אין דער נאָכישער אייראָפּע נישט געפֿונען קיין אויסדרוק פֿאַר זייערע אַגרעסיוו אימפולסן; זיי האָבן געמוזט ליגן דערדריקטע און שווײַגן. זיי האָבן ניט געטאָרט זיך פֿאַרנעמען מיט ספֿארט, וואָס סובלימירט דעם קריגעריש יצר־הרע. ניט צאָמען מיט אַלע כּוחות די נאָרמאַלע רעאַקציעס קענען די אָטאָקן אויף זיי מצד אַנדערע האָט געהייסן זײַן אויסגעשטעלט צו מאָרד. זײַנען זיי אייגנטלעך מער אין כּעס אויף די אייגענע „שפּלע", אונטער־טעניקע נשמות ווי אויף די אונטערדריקערס. יאָ, אָפּילו דער אידעאַל פֿון דעם קריגעריש העלד וואָס קעמפֿט קעגן דעם באַדריקער איז פֿאַר די קינדער נאָר אַ פֿאַרנעפֿלטער, אויסגעחלומטער וווּנטש. די טאָטאַלקייט פֿון דעם נאַצי־טעראָר האָט ניט געלאָזן קיין פּלאַץ, ניט פֿאַר דעם געפֿיל פֿון געשיצטקייט, ניט פֿאַר דעם אידענטיפֿיצירן זיך מיט די עלטערן אָדער מיט סאָציאַלע אידעאַלן. דאָס יִידישע קינד האָט געהאָט אויסצוקלײַבן נאָר צווישן יִאוש, שרעק, דעפּרעסיע אָדער דעם אויסוועג — פֿאַרברעכן.

דער פּסיכאָלאָג וועט זיך ניט חידושן וואָס אָט די גערודפֿטע און צעטראָ־טענע קינדער כאַפּן זיך אָן אין יעדן סאָרט אידעאַל מיט ווילדער לײַדנשאַפֿט און איבערגעגעבנקייט. אין די נײַע אידעאַליזאַציעס סובלימירן זיי די גאַנצע אונ־טערדריקונג, די פֿאַרצווייפֿלטקייט, די ספֿקות, די גאַנצע שרעק, די פּחדנות, די אומזיכערקייט, דעם פֿאַרלאַנג געשיצט צו ווערן, די אַלע געפֿילן פֿון שולדיקייט, ירידה און אַרויסגעשטויסנקייט, דעם גאַנצן האַס און דעם נקמה־דאָרשט וואָס די קינדער האָבן אײַנגעהאַלטן און געשפּײַזט אין זיך. דינען זיי דעם אידעאַל פֿון דעמאָקראַטיע, אָדער סאָציאַליזם, פֿון קאָמוניזם אָדער ציוניזם. פֿון פּאַטריאָטיש־קייט צום לאַנד וווּ זיי געפֿינען זיך, אָדער פּאַציפֿיזם, אָדער קרבנות גרייטער העלדישקייט. דער דערצי̇ער מוז נעמען אויף זיך די קאָלאָסאַלע עובֿדא זיי מדריך צו זײַן, צו פֿירן ווײַטער דעם פּראָצעס פֿון סובלימירונג און צופּאַסן זיך צו דער ווירקלעכקייט.

סובלימירונג און צופּאַסונג זײַנען אַקטיווע פּראָצעסן און נאָר דורך האַנדלונג קען מען זיי אַנטוויקלען און דערמוטיקן. וואַרטנדיק אויף אַ משיח וואָס זאָל אים אויסלייזן ווערט פֿון דעם פּאַסיוון שפּינער פֿון חלומות אַ נעוואָטיקער וואָס פֿאַרצערט זיך אַליין. „נויט און הילפֿלאָזיקייט פֿירן געוויינטלעך צו אַ געפֿיל פֿון מינערקייט", זאָגט אַלפֿרעד אַדלער, „און וואָס שאַרפֿער דאָס געפֿיל פֿון שיפֿלות, אַלץ העכער דאָס שטרעבן נאָך פּערזענלעכער מאַכט". אומבאַגרענעצטע עגאָצענטרישקייט איז דער צייכן פֿון אינפֿאַנטיליטעט. פּונקט ווי דער דאָרשט נאָך נקמה איז דער שׂטן וואָס טרײַבט די וואָס לײַדן פֿון דעם הילפֿלאָזן מענטשנס מינערקייט־געפֿיל. אָבער אונדזער אַנאַליז פֿון פּליטים־קינדער וואָס וואַקסן אויס דאָ אין לאַנד אונטער נאָרמאַלע באַדינגונגען האָט אויפֿגעדעקט בײַ די דאָזיקע קינדער אַ שטוינענדיק געפֿיל פֿאַר סאָלידאַרישקייט מיט אַלע לײַדנדיקע און אונטערגעדריקטע, און נאָך אַ מער שטוינענדיקן פֿאַרלאַנג זיך צו באַפֿרײַען פֿון נקמה־געפֿילן. אַנשטאָט דעם נקמה־דאָרשט געפֿינען מיר אַ טיפֿן וווּנטש צו באַקעמפֿן אומגערעכטיקייט און צו העלפֿן אַלע גערודפֿטע. עס איז כמעט ווי אַ כלל אַז אָט די באַצי̇ונג ווערט שטאַרקער לויט דער ברייטקייט און טיפֿקייט פֿון דעם יחידס פּערזענלעכער דערפֿאַרונג. אָבער וואָס באַגרענעצטער עס זײַנען דעם קינדס אייגענע איבערלעבענישן, וואָס שאַרפֿער זײַן געפֿיל פֿון סכנה און יי̇אוש, ווען ער געפֿינט זיך פּנים אל פּנים מיט רדיפֿות, אַלץ עגאָצענטרישער, אַלץ נקמה־גײַציקער איז ער. אין דעם צווייטן פֿאַל ווערט דעם קינדס שטימונג צום שטאַרקסטן באַווירקט פֿון זײַן פּערזענלעכער שרעק, צוזאַמען מיט זײַן שולדיקייט־געפֿיל, סײַ פֿון דעם וואָס ער האָט מורא, סײַ, אפֿשר, וואָס אין דער אמתן איז ניט ער נאָר גאָר אַ צווייטער דער לײַדנדיקער. אין דעם פֿאַל פֿון איינעם וואָס האָט באמת איבער־געלעבט צרות שטײַגט בײַ אים אַריבער דאָס געפֿיל פֿון באַפֿרײַונג און דערלייזונג פֿון דער שרעק פֿון זײַנע דערפֿאַרונגען און פֿון דאַנקבאַרקייט פֿאַרן קלענסטן חסד איבער אַלע אַנדערע געפֿילן. אין אַ טייל פֿאַלן פֿאַרבינדט זיך מיט אַזאַ דאַנקבאַרקייט אַ מין מודה זײַן אַז נאָך אַלעמען איז אייגנטלעך דאָס ערגסטע פֿון אַלע שוידערן אויף וועלכע מען האָט זיך געריכט נישט צו שטאַנד געקומען.

אַ בחור וואָס איז איצט 22 יאָר אַלט באַשרײַבט, למשל, זײַן איבערלעבעניש אין שײַכות מיט דעם באַיקאָט אויף ייִדישע געשעפטן אין דײַטשלאַנד. „אין דער זעלבער צײַט געדענק איך אָבער אַז ניט געקוקט אויפֿן באַיקאָט זײַנען געטרײַע, אַלטע קונים, אַריער, ווײַטער געקומען צו ייִדישע פֿירמעס".

אַ 16יאָריק ייִנגל פֿון עסטרײַך באַשרײַבט ווי אַזוי מען האָט פֿאַרשיקט זײַן פֿאָטער קיין דאַכוי, ווי מען האָט פֿאַרברענט די שולן, ווי זײַן מוטער איז געווען געצוווּנגען, מיט נאָר ייִדן, צו רייניקן די גאַסן: „איך האָב קיין זאָך ניט געקענט פֿילן; ס׳איז פֿאַר מיר געווען צו פֿרי צוצוזען. איך וועל עס קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן". און ער פֿאַרענדיקט: „כאָטש עס איז ניט ריכטיק צו וועלן נקמה נעמען, האָב איך צו די נאַצים בלויז אײַן געפֿיל — ביטערן האָס".

אַ סך קינדער וועלן אַרויסווײַזן די טראַוומעס פֿון זייערע איבערלעבענישן אין דער פֿאָרעם פֿון נעוראָזעס. די אַגרעסיוויטעט צווישן זיי וועלן אפֿשר אויסדרײַקן זייערע געפֿילן דורך אַנטיסאָציאַלע האַנדלונגען. אַ דערציִונג וואָס דערמוטיקט און גיט אַ ציל קען בײַקומען דעם טראַוומאַטישן שיפֿלות־געפֿיל און דעם שטויס צו אַנטיגעזעלשאַפֿטלעכע אַקטן וואָס איז אַ פֿועל־יוצא פֿון די אַלע טראַוומאַטישע פֿאַרשטויסונגען, איבערבליִבענע פֿונעם היטלער־טעראָר. אַזאַ דערציִונג קען פֿירן צו סובלימירונגען וואָס זאָלן צוגעבן צום גליק פֿונעם יחיד און צום ווילזײַן פֿון זײַן סאָציאַלער גרופּע.

געזעלשאַפֿטלעכער חוש ווי אַ היילמיטל קעגן טראַוומע

אונדזער אויפֿגאַבע האָבן מיר אונטערגענומען ניט בלויז צוליב דער דע־מאָקראַטיע וואָס מיר האָבן געקעמפֿט פֿאַר איר אין דער מלחמה, נאָר אויך צוליב די איינצלנע לעבנס פֿון די יתומים, די קינדער וואָס עס פֿעלט זיי דאָס געפֿיל פֿון משפּחהדיקער געשיצטקייט, די קינדער וואָס בײַ זיי האָבן טעראָר, שרעק און נויט פֿאַרשאַרפֿט זייער שיפֿלות־געפֿיל. פֿאַר אַט די אַלע מוזן מיר פֿלאָנירן אונ־דזער פּסיכיאַטרישע באַהאַנדלונג און אונדזער דערציִערישע הדרכה. אַזוי אַז דעם יחידס חשק צו געווּלטיקן זאָל אָפּגעהאַלטן ווערן און זײַן „אײַנגעבוירענער סאָציאַלער חוש" זאָל אַנטוויקלט ווערן.

אין דער איצטיקער אַרבעט איז ניט אַזוי וויכטיק צי מיר באַטראַכטן אַט דעם סאָציאַלן חוש ווי אַן אײַנגעבוירענע אייגנשאַפֿט צי ווי אַ פֿראַדוקט פֿון לעבן אין דער מענטשלעכער געזעלשאַפֿט. עס איז באמת צום שטויגען ווי שטאַרק אַנט־וויקלט דער דאָזיקער סאָציאַלער חוש איז בײַם נאָרמאַלן קינד, און עס איז פֿונקט אַזוי צום שטויגען ווי אומגעהײַער דאָס קולטיווירן אַט דעם חוש קען ווירקן אין דעם פֿרוּוו צו נאָרמאַליזירן אַפֿילו גאָר ערנצטע פּסיכיאַטרישע פֿאַלן.

אין אַ סך בריוו וואָס מיר האָבן באַקומען פֿון קינדער וואָס זײַנען געווען אין אונדזערע הײַזער אין פֿראַנקרײַך ווערט נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל דערמאָנט זייער זאָרג פֿאַר דעם ווויִלזײַן פֿון די קינדער וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזט אונטער די נאַצים. די גרויסע בשותפֿותדיקע דערפֿאָרונג פֿון זײַן אָן עלטערן זעט אויס אין אַ סך קינדער צו האָבן פֿאַרמינערט דאָס קינאה־געפֿיל צווישן קינדער פֿון

דער זעלביקער פֿאַמיליע און אויסגעבריטערט דאָס געפֿיל פֿון ברודערלעכער ליבע אויף אַזוי פֿיל, אַז עס נעמט אַרום אַלע אַנדערע.

אויף דער פֿראַגע צי זיינען זיי נאָך פֿאַראינטערעסירט אין די פֿעלקער פֿון איראָפּע און צי זיי וואָלטן זיי געוואָלט העלפֿן, האָבן אַלע קינדער געענטפֿערט אַז יאָ. „ווי באַלד איך אַליין האָב דאָרט אַזוי פֿיל דורכגעמאַכט וויל איך נאָטירלעך העלפֿן די מענטשן דאָרט ווי נאָר מיגלעך".

אויף דער פֿראַגע וואָס עס געפֿעלט זיי צום וויניקסטן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָבן כּמעט אַלע פּליטים־קינדער געענטפֿערט: „דיסקרימינאַציע".

„מיר געפֿעלט דאָ אַלץ אָחוץ וואָס עס איז נאָך אַלץ דאָ דיסקרימינאַציע קעגן יידן און נעגערס", שרייבט אַ 16יאָריק מיידל. און אַ 15יאָריק יינגל שרייבט: „מיר געפֿעלט ניט דאָס דיסקרימינירן קעגן נעגערס, איטאַליענער, אירלענדער אאַז"וו". און „איך בין קעגן ראַסן־פֿאַראורטייל און [קעגן דעם אופֿן] ווי די קינדער אין אונדזער שול באַהאַנדלען די מעקסיקאַנער", שרייבט אַ 12יאָריק מיידל וואָס ווויינט אין קאַליפֿאָרניע.

שטאַרקע ליבע צו עלטערן; געטריישאַפֿט

צי די קינדער האָבן געלייטן רדיפֿות צוזאַמען מיט זייערע עלטערן, צי זיי זיינען געווען אָפּגעריסן פֿון זיי, שפּילט זייער ליבע צו די עלטערן — איינער פֿון די ווייטיקסטע פֿאַקטאָרן אין יעדער קינדס לעבן — אַ פֿילזייטיקע ראָלע. דער פּראָצעס פֿון באַפֿרייען זיך פֿון די עלטערנס השגחה ווערט אָפֿט אַרויפֿגעצוווּנגען פֿונעם שטורעם פֿון דרויסנדיקע אומשטאַנדן. אָבער אַפֿילו ווען אָט די אומאָפּהענגיקייט ווערט דערגרייכט ניט דורך דרויסנדיקע געשעענישן אַליין נאָר מיט דער אינעווייניקסטער הסכּמה און לויטן פֿאַרלאַנג פֿונעם קינד, בליבן בייַ אים אָפֿט אַ סך באַווּוסטזיניקע און אומבאַווּוסטזיניקע זכרונות פֿון געשעענישן און דערפֿאַרונגען פֿון זיין לעבן מיט די עלטערן; עס בליבט אַן עמאָציאָנעלע פֿאַרבינדונג מיט די וואָס זיינען ווייט אָבער מען האָט זיי ליב — אַ בונד וואָס מאַכט פֿייגלעכער דעם פֿאַקט פֿון אָפּגעזונדערטקייט.

כּל־זמן עס בליבט זיי עפּעס אַ פֿאַרבינדונג מיט די עלטערן באַמיזן זיך פֿיל קינדער אַריינצופֿאַסן די פֿרטים פֿון זייערע איגענע לעבנס אין דער ראָם פֿון זייערע באַציונגען מיט די עלטערן אָדער אין האָפֿענונגען אויף אַ לעבן מיט זיי אין דער צוקונפֿט. אַ 14יאָריק מיידל וואָס האָט אין דער קינדערהיים זיך געלערנט שפּאַניש מיט דער האָפֿענונג אַז זי וועט וען עס איז קענען מיט די עלטערן אויסואַנדערן קיין דרום־אַמעריקע האָט צו זיי, כאָטש זיי זיינען געווען דערווייטערט פֿון איר דורך אַ סך גרענעצן, אַזוי געשריבן:

דעם פֿאַרגאַנגענעם מיטוואָך האָבן מיר געהאַט אונדזער ערשטע לעקציע אין שפּאַניש. הײַנט — נאָך אַ לעקציע. איך האָב געטראַכט אַז פֿאַר אײַך אין אָ. וועט מסתּמא ניט זײַן קיין מינלעכקייט צו לערנען שפּאַניש, און אַזוי ווי די אויסשפּראַך און דער אויסלייג זיינען גלײַך האָב איך באשלאָסן אײַך אַרויסצושרײַבן אַלץ וואָס איך לערן און צוזוגעבן אַ פּאָר באַמערקונגען וועגן אויסשפּראַך וען נייטיק. אַזוי אַרום וועט איר

קענען לערנען שפּאַניש מיט מיר צוזאַמען. איך בעט אײַך זאַמלען די באַ־
מערקונגען. אַז איר וועט מיר שרײַבן זאָל יעדערער פֿון אײַך מיר צושיקן
צען זאצן פֿון דער ערשטער לעקציע און צען פֿון דער צווייטער. לאָמיר
האָפֿן, אַז אַזוי וועל איך אײַך קענען העלפֿן זיך אויסלערנען שפּאַניש. די
אויסשפּראַך איז זייער פּשוט, און איך האָף אַז איר וועט זיך קענען אַ סך
אויסלערנען, כאָטש די דערקלערונגען זײַנען קאַרג. נו, און איצט נעמט
זיך צו דער אַרבעט!

בעת די קינדער אין די היימען פֿאַר פּליטים־קינדער אין פֿראַנקרײַך זײַנען
געווען אויפֿן וועג קיין אַמעריקע — אַ סך פֿון די קינדער האָבן אָפּגעלעבט אין די
דאָזיקע הײזער מער ווי צוויי יאָר צײַט — האָט מען זיי דערלויבט זיך צו טרעפֿן
אויף דער באַנסטאַציע מיט אַ צאָל פֿון זייערע אייגענע — עלטערן און אַנדערע
— וואָס זײַנען דעמאָלט געווען אינטערנירט אין גירס. אין אָוונט פֿון דעם
טאָג פֿאַר דער באַגעגעניש האָבן די טראַנספֿאָרט־אויפֿפֿאַסערס אויסגעטיילט די
קינדער אָרעמע פּאַרציעס ברויט. אויף מאָרגן אין דער פֿרי זײַנען די אויפֿפֿאַסערס
פֿונעם לאָגער אין גירס געווען שטאַרק געירעט זעענדיק ווי די קינדער גיבן אָפּ
די עלטערן כּמעט דאָס גאַנצע ברויט וואָס איז צעטיילט געווארן דעם פֿרישערדיקן
אָוונט; די קינדער האָבן עס באַהאַלטן. די 13יאָריקע אידיט, וואָס האָט אין גירס
געזען די עלטערן צום ערשטן מאָל זינט זי איז פֿון זיי מיט צוויי יאָר פֿריִער,
אין דײַטשלאַנד, אָפּגעריסן געווארן, האָט אונדז ערנצט, ווי אָפּגעבנדיק אַ
מין זאַכלעכן באַריכט, איבערגעגעבן ווי גליקלעך זי איז געווען ווידער אַנ־
צוקומען די עלטערן. די מאַמע האָט אויסגעזען בעסער ווי זי האָט זיך פֿאַרגעשטעלט;
דער פֿאָטער איז אַבער געווען זייער בלאַס, מאָגער און שטאַרק פֿאַרעלטערט.
„וען מיר וואָלטן אָנגעהויבן פֿרײַער אָנצוזאַמלען ברויט וואָלטן מיר געהאַט מער
זיי צו געבן", האָט זי געזאָגט. „רעכנט איר, אַז כ׳וועל זיי עפּעס קענען שיקן פֿון
אַמעריקע?" און באַלד דערויף האָט זי אָנגעהויבן באַשרײַבן דעם קבלת־פּנים
אין ליסאַבאָן און ווי גוט ס׳איז דאָרט געווען.

מיט אַ קורצער צײַט צוריק האָט אונדז באַזוכט אַ 17יאָריק ייִנגל וואָס איז
מיט דרײַ יאָר פֿרײַער געקומען פֿון פֿראַנקרײַך. דאָ ווויינט ער די גאַנצע צײַט אין
אַ קליין שטעטל אין קאַנעטיקאָט. אויף דער פֿראַגע צי ער שטייט אין פֿאַרבינדונג
מיט די עלטערן האָט ער געענטפֿערט:

נאָך דעם אָנהייב פֿון דער מלחמה האָב איך קיין זאָך פֿון זיי ניט
געהערט. דער לעצטער בריוו איז געקומען פֿון פּוילן. זיי פֿעלן מיר שוין
ניט, און איך בין שוין אין גאַנצן פֿאַר זיך, אָבער איך וואָלט זיי זייער
געוואָלט העלפֿן און איך וואָלט געווען זייער גליקלעך ווען זיי וואָלטן
געקענט לעבן אין אַ זיכער לאַנד. אָבער איך זאָרג ניט. איך וויים אַז
מײַנע עלטערן האָבן מיך אַוועקגעשיקט פֿרי איך זאָל ניט זאָרגן, וואָלט
עס דאָך געווען קעגן זייער ווילן.

באַנעמענדיק אַז זײַן אויבנאויפֿיקע קאַלטקייט שאַקירט האָט ער צוגעגעבן:

איצט זאָרג איך זיך נאָר, טאָמער האָבן זיי ניט דערהאַלטן מײַן
לעצטן בריוו, ווו איך זאָג זיי אַז מײַן אָפּעראַציע איז דורך בשלום. זיי
האָבן געווּסט אַז כ׳דארף דאָס דורכמאַכן און זיי וואָלטן געווען שטאַרק
באַזאָרגט ווען זיי קענען ניט וויסן ווי ס׳איז געגאַנגען.

נאָך אַ יינגל, 16 יאָר אַלט — די עלטער וועט עס דערוואַכט דער טרייב־כּוח צו זיין פֿאָר זיך — שרייבט:

מיין ניט זיין מיט די עלטערן אַרט מיך ניט שטאַרק. איך האָב אפֿילו אין א נעוויסן זינען דערפֿון הנאה. איך וואָלט אָבער אזוי נעוואָלט, מיינע עלטערן זאָל כאָטש זיין אזוי גוט ווי ס׳איז מיר!

נאָך אייגער:

איך פֿיל זיך שוין געוג אלט אליין אויף זיך אכטונג צו נעבן, אָבער דאָך בענק איך זייער שטאַרק נאָך דער מאַמען...

פֿון קינדער פֿון יעדן עלטער האָבן מיר געהערט: „איך בענק זייער נאָך די עלטערן"; אָדער „כאָטש איך האָב זייער אַן אַנגענעמע היים און זייער ליבע אָפּוט־רופֿסים בענק איך זייער אָפּט נאָך די עלטערן". א 13יאָריק קינד שרייבט: „איך טראַכט ניט דערפֿון, וויל ס׳טוט צו שטאַרק וויי".

פֿאַרשטייט זיך אַז עס זיינען דאָ קינדער וואָס דראַמאַטיזירן זייער אומגליק. זיי האָבן הנאה, אַז מ׳האָט אויף זיי רחמנות. עס זיינען אויך דאָ אַווינע וואָס דאָס באַהאַלטן זיך אין רחמנות אויף זיך פֿיין פֿירט צו נעוואָטישקייט. עס איז אָבער באמת מערקוועךדיק ווי זעלטן מיר געפֿינען צווישן די פּליטים־קינדער פֿאַלן פֿון שרעק־היסטעריע אָדער פֿון סביבה־נעוואָזע, און ווי זעלטן עס באַווייזן זיך פֿאַלן פֿון נעוואָטישער צוגעבונדנקייט צו דער טראַומע.

מען דאַרף דאָ אונטערשטרייכן אַז אין פֿאַלן פֿון לאַנג דויערנדיקער סכנה איז דער אויסברי־פּעריאָד פֿון א סך נעוואָזע א לאַנגער. די נעוואָזע אַנטוויקלען זיך נאָטירלעך ערשט נאָך דעם ווי די סכנה איז אַריבער, אָפּט ערשט לאַנג נאָך דעם ווי די סכנה איז אין גאַנצן פֿאַרשוווּנדן. אַזוינע פֿאַרשפּעטיקטע נעוואָזעס באַווייזן זיך פֿלוצלינג אין דעם פּעריאָד פֿון געשלעכטלעכער צייטיקונג.

פֿאַרגאַנגענע איבערלעבענישן ווי א יסוד פֿון געהעריקן צופֿאַסן זיך

דאָס נאָכמהמדיקע אינאַרדענען זיך און צופֿאַסן זיך מצד דער צעריסענער נשמה פֿון דער איראָפּעישער יידישער יוגנט צו דער מענטשלעכער געזעלשאַפֿט, צום שטייגער, מינהגים און באַגריפֿן פֿון דער דעמאָקראַטישער און ציוויליזירטער מענטשהייט איז מיגלעך, ניט געקוקט אויף דער שרעקלעכער טראַומע וואָס די דאָזיקע נשמה האָט געליטן, דורך פֿראָגרעסיווער דערציונג פֿונעם יחיד און פֿון דער געזעלשאַפֿט. א סך וועט זיך וועגן אין דעם, וואָס פֿאַר א געזעלשאַפֿט, וואָס פֿאַר א מינהגים און באַגריפֿן מיר וועלן קענען אַנבאָטן די יונגע־לייט ווי אידעאַלן צו פֿאַרבייטן דעם שוידער פֿונעם היטלעריזם.

אַזוינע אידעאַלן קענען אונדז אויך העלפֿן אין דער געשלעכטלעכער דערציונג פֿון די יונגע מענטשן וואָס עס וועט זיי פֿעלן די באַציונג און די פֿאַרשטענדעניש וואָס מאַכן מעגלעך נאָרמאַלע סעקסועלע פֿאַרהעלטענישן. כאָטש דאָ איז ניט דער פּלאַץ צו באַטראַכטן דעם ענין, ווילן מיר דאָך דערמאָנען זיין וויכטיקייט.

די אַבסערוואַציעס פֿון כמעט אַלע מחברים וואָס האָבן איבערגעגעבן זייערע דערפֿאַרונגען מיט קינדער אין דער ערשטער וועלט־מלחמה און פֿון פֿרי־ערדיקע

צייטן פֿון רדיפֿות, שטימען מיט אונדזערע אָבסערוואַציעס אין שייכות צו איינעם פֿון די וויכטיקסטע פּונקטן. עס קומט אויס אַז אין גאָר וויניק פֿאַלן זיינען קינדער, ווי אַזוי זייערע פֿריִערדיקע איבערלעבענישן זאָלן ניט האָבן געווען, ניט בפֿוח אָנצוהייבן אַ נייַ לעבן פֿרַי פֿון דער „טיראַנישקייט פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט", סײַדן זיי געניסן כאָטש טיילווײַז אַ שׂכלדיקע באַהאַנדלונג און דערציִונג. דער וויכטיקסטער מאָמענט אין אַזאַ מין באַהאַנדלונג און דערציִונג איז די גרויסע טירחה מצד דעם דערציִער ניט צו פֿאַרשטויסן, ניט אויסצוראַטן די פֿאַרגאַנגענהייט, ניט אויסצוווּאַרצלען אַלטע לאַיאַליטעטן אין דער באַמוּנג צו מאַכן פּלאַץ פֿאַר נייַע. „איך בין אַ טייל פֿון אַלץ וואָס איך האָב אָנגעטראָפֿן", זאָגט טעניסאָן. און עס זיינען דאָ בלויז צוויי אופֿנים צו באַזײַטיקן די שווערע פּסיכישע טראַוומעס וואָס די דאָזיקע קינדער האָבן געליטן: אָדער מען קען זיי מיט צוואַנג פֿאַרשטויסן און דערשטיקן, אַזוי אַז זיי זאָלן פֿאַרוואַנדלט ווערן אין אַ פּסיכישער משׂא אָדער נעווראָזע וואָס מוז זיין אַ יאָך אויף דער צוקונפֿט פֿונעם יחיד; אָדער זיי קענען ווערן דער גרונטשטיין פֿון אַ כאַראַקטער וואָס איז דערהויבן געוואָרן דורך „נאָבעלע ליידן", פֿון אַ פֿאַרשאַרפֿטן לעבנסלוסט, פֿון אַ פֿאַרשטאַרקטן ווילן צו גליק — אַ גליק וואָס ווערט באַטראַכט ניט ווי אַ פּרעמיע וואָס מען באַקומט אויף יענעמס חשבון, נאָר ווי עפּעס גוטס וואָס ווערט געשאַפֿן בשותפֿות מיט אַנדערע, און פֿאַר דער טובֿה פֿון אַלעמען.

ייִדישקייט בײַ צוואַנציק ייִדישע משפחות אין ניו־יאָרק

פֿון י. שטיינבוים

אַרײַנפֿיר

דאָס איז אַ באַריכט פֿון אַן אויספֿאָרשונג וועגן דער ייִדישקייט פֿון 20 ייִדישע משפחות אין ניו־יאָרק. די אַלע 20 משפחות געהערן צום קלאַס וואָס ווערט גע־ווייגטלעך באַצייכנט מיטן נאָמען מיטלשטאַנד.

צוליב דעם וואָס די אויספֿאָרשונג איז דורכגעפֿירט געוואָרן אַ ביסל אַנדערש ווי לויט דעם אָנגענומענעם מעטאָד פֿון פֿאָרצייכענען ענטפֿערס אויף געשטעלטע פֿראָגעס, דאַרף דאָ פֿאַרנאָטירט ווערן דער פֿאַקט אַז איך קען זיך מיט די אַלע משפחות שוין גאָנץ לאָנגע יאָרן. איך בין אַן אָפּטער אײַנגייער אין זייערע היימען, צו שׂימחות, צוליב עסקים, און בין ווייל באַקאַנט מיט זייערע פֿירונגען און באַנעמונגען אין שׂכות צו ייִדישע ענינים. די דאָזיקע לאָנגיאָריקע באַקאַנטשאַפֿט מיט די סוביעקטן פֿון דער אויספֿאָרשונג האָט דירעקט געפֿירט דערצו אַז אין אונדזערע סך־הכּל־ען זאָלן פֿאָרצייכנט ווערן נאָר אַזעלכע פֿאַקטן, וואָס זײַנען אין דער גרעסטער מאָס ראַיעל.

דער צוועק פֿון אונדזער אויספֿאָרשונג איז געווען זייער אַ פּשוטער: צו פֿאָר־צייכענען אַלע יענע ייִדישקייט־פֿאַקטאָרן וואָס שפּילן אַ ראָלע אין לעבן פֿון אָט די משפּחות בײַ זיך אין דער היים, ווי אויך יענע פֿאַקטאָרן וואָס זענען זיך כּמעט גאָר־ניט אָן אין זייער ייִדישן אויפֿפֿיר, וויבאַל מיר פֿאָרמאָגן ניט קיין פֿינקטלעכע ידיעות וועגן דעם ווי עס פֿירן זיך באַשטימטע ייִדישע משפּחות בײַ זיך אין דער היים. אײַנדרוקן וועגן דעם האָבן מיר, יעדער איינער אויף זײַן שטייגער, אָביעקטיווע ידיעות — זייער וויניק.

און געדאַרפֿט וואָלטן מיר האָבן אַזעלכע ידיעות ניט סתּם וועגן ייִדן, נאָר פֿון אַלע מעגלעכע גרופּירונגען — עקאָנאָמישע, ווי אַרבעט־געבערס און אַרבעטערס, געזעלשאַפֿטלעכע, ווי ציוניסטן, ייִדישיסטן, מיזרחיסטן אאַז"וו. וועגן אונדז זאָל געלינגען זיך אײַנצושאַפֿן אַזאַ פֿאַרשייַדענעם ייִדישקייט־אינווענטאַר וואָלטן מיר דעמאָלט געקענט זען אַ סך קלאָרער וואָס עס האָלט זיי אַלע צוזאַמען און וואָס עס טייַלט זיי פֿונאַנדער.

אַ פּרווו דורכצופֿירן אַזאַ אויספֿאָרשונג און במילא שאַפֿן אַזאַ אינווענטאַר האָט געמאַכט ד"ר י. פֿײַן,[1] אָבער בלויז אַ פּרווו. ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט דעם פּראָיעקט,

[1] יוואָ־בלעטער, ב' XX, נומ' 2, נאָוועמבער־דעצעמבער 1942, זז' 243—256.

וואָס ער האָט בדעה געהאַט דורכצופירן צווישן יידן אין ברידזשפאָרט, אָבער מיר איז ניט באַקאַנט צי דערפון איז עפּעס געווארן. איך דערמאָן דאָ אָט די פּראָיעקטירטע אויספֿאָרשונג דערפֿאָר, ווײַל זי אַנטהאַלט צוויי גרונט־חסרונות פֿון וועלכע מיר דאַרפֿן זיך אויסהיטן. ערשטנס איז דער גאַנצער צעטל מיט פֿראָגעס אומגעהײַער לאַנג, אַזוי אַז די אינצלנע פֿראָגעס (און במילא שוין די ענטפֿערס) ווערן פֿאַרלוירן אין א טיפֿן ים פֿון דעטאַלן. צווייטנס דערפֿאָר ווײַל דער פּראָיעקט גייט אַרויס פֿון שטאַנדפּונקט אַז מיר קענען דערגיין צו זיכערע אויספֿירן דורך סתם פֿאַרצייכנטע ענטפֿערס אויף געשטעלטע פֿראָגעס, אַן וועלכער ניט איז באַוואַרעניש די ענטפֿערס צו קאָנטראָלירן.

באַריכטן וועגן דורכגעפֿירטע אויספֿאָרשונגען (אין געוויסע פֿרטים ענלעכע צו דעם איצטיקן באַריכט) זײַנען פֿאַרפֿנטלעכט געווארן פֿון ש. קעניג,[2] א. פֿליישמאַן,[3] קורט ה. וואָלף,[4] National Jewish Welfare Board[5] און פֿון גאָלוב און נאַרדי.[6]

אין א געוויסן זינען זײַנען די פֿיר אויספֿאָרשונגען אין גאַנצן אַנדערש, ווי די וועגן וועלכע עס גייט דאָ דער באַריכט. אָלע פֿיר פֿאָרשערס האָבן פֿאַרצייכנט פֿאַקטן וועגן יידן בכלל, ד״ה — יידן־אימיגראַנטן, הי־געבוירענע און מסתּמא ווער ס׳האָט נאָר געוואָלט ענטפֿערן אויף זייערע פֿראָגעס, בעת אונדזער באַריכט נעמט אָרום בלויז יידן פֿון צווייטן דור און פֿון א באַשטימטער עקאָנאָמיש־געזעלשאַפֿטלעכער גרופֿירונג. מיר וועלן אָבער אין קורצן איבערגעבן עטלעכע פֿון זייערע סך־הכּלען, מחמת זיי וואַרפֿן א שײַן אויפֿן גאַנג פֿון יידישקייט בײַ יידן אין אַמעריקע בכלל.

פֿון ש. קעניגס אַרבעט איבער דער „סאָציאָ־עקאָנאָמישער סטרוקטור פֿון אַן אַמעריקאַנער יידישער קהילה״ זײַנען פֿאַר אונדז דאָ אינטערעסאַנט די ציפֿער וואָס ער ברענגט וועגן דער היימשפּראַך בײַ יידן אין סטעמפֿאָרד, קאָנ׳, און וועגן דער פּרעסע וואָס די אָרטיקע יידן לייענען.

קעניג האָט אויסגעפֿאָרשט די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג אין סטעמפֿאָרד וואָס איז אין 1938 באַשטאַנען פֿון 3,279 נפֿשות, אָדער 960 משפּחות. פֿון זיי זײַנען:

---

[2] S. Koenig, "Socio-Economic Structure of an American Jewish Community," *Jews in a Gentile World*, 1942.

[3] Abraham A. Fleischman, *Some Aspects of the Jewish Population of Staten Island*, Graduate School for Jewish Social Work, New York, 1937 (מאַשינשריפֿט).

[4] Kurt H. Wolf, "Traditionalists and Assimilationists: A Sample Study of the Jewish Population in Dallas, Texas," *Studies in Sociology*, Department of Sociology, Southern Methodist University, Dallas, Texas, Vol. IV, Nos. 1-2, 1939-1940.

[5] *Social, Recreational and Educational Survey of the Jewish Community in Duluth.* Prepared for the Jewish Welfare Federation and the Jewish Educational Center Association by the National Jewish Welfare Board with the Cooperation of the American Association for Jewish Education, 1944.

[6] Jacob S. Golub and Noah Nardi, "A Study in Jewish Observance," *The Reconstructionist*, Vol. XI, June 15, 1945.

528 משפחות פֿון אויסלאַנד;
396 משפחות הי געבוירן;
36 משפחות — געבוירן־אַרט ניט באַווּסט.
וואָס פֿאַר אַן אַרט פֿאַרנעמט יידיש אין די היימען בײַ די סטעמפֿאַרדער יידן? קעניג ברענגט די ציפֿער:

אומגאַנגשפֿראַך בײַ סטעמפֿאַרדער יידן אין 1938

געבוירן־ארט	צאל משפחות	יידיש און ענגליש		בלויז ענגליש		נים באַווּסט	
		צאל	פּראָצענט	צאל	פּראָצענט	צאל	פּראָצענט
אויסלאַנד	528	410	77.7	118	22.3	-	—
אַמעריקע	396	88	22.2	308	77.8	-	—
נים באַווּסט	36	-	—	-	—	-	—
סך־הכל	960	498	51.0	426	44.4	36	3.7

ציטטונגען און זשורנאַלן וואָס סטעמפֿאַרדער יידן לייענען

פֿאליטישער כאַראַקטער פֿון דער אויסגאַבע	צאל אַבאָנענטן	ענגליש אויסגאַבעס		יידיש אויסגאַבעס		העברעיִש אויסגאַבעס	
		סטגלעכע	פּעריאָדישע	סטגלעכע	פּעריאָדישע	סטגלעכע	פּעריאָדישע
ציוניסטיש	365	-	239	91	31	1	8
פּאַציפֿאַליסטיש	112	-	-	100	12	-	-
ראַדיקאַל	29	-	-	15	14	-	-
סך־הכל	506	-	239	206	57	1	3

א. פֿליישמאַן האָט אויסגעפֿאָרשט יידישקייט־ענינים בײַ 388 יידישע משפחות אין סטעטן־אײלאַנד, לעבן ניו־יאָרק. ער האָט געוואָלט אויסגעפֿינען וועלכע דינים און מינהגים יידן אין סטעטן־אײלאַנד היטן נאָך אַפּ און וואָסערע פּראָצענטן. פֿליישמאַן ברענגט (ז׳ 82) די ווײַטערדיקע סך־הכל־טאַבעלעס:

יִידן אין סטעטן־אײַלַאַנד וואָס הײַטן אָפּ געוויסע דינים און מינהגים

ריין, פּינקט	משפּחות	
	צאָל	פּראָצענט
טיילנעמען אָן פּליש־קס...	257	56.2
נאָר פּליש.....	336	73.7
ליכט בענטשן.....	264	58.0
מזוזה.....	249	54.2
אָפּריכטן טרר.....	244	52.9
הײַטן אָפּ שבת.....	118	30.4
הײַטן אָפּ אלע דינים....	84	21.6
הײַטן גאָרנישט אָפּ.....	61	15.7

יִידן וואָס גייען אין שול

מ ק ו ם	ע ל ט ע ר ן				ק י נ ד ע ר			
	פֿאָטער		מוטער		יונגלעך		מיידלעך	
	צאָל	פּראָצענט	צאָל	פּראָצענט	צאָל	פּראָצענט	צאָל	פּראָצענט
סענלער	20	5.7	—	—	4	0.8	—	—
שבת	31	8.8	16	4.5	63	13.9	21	4.7
יום נוראים	236	66.9	271	76.3	316	69.8	355	79.4
קין מאל נים	66	18.6	68	19.2	70	15.5	71	15.9
סך־הכל	353	100.0	355	100.0	453	100.0	447	100.0

קורט וווּלף ברענגט דעם סך־הכל פֿון אַן אויספֿאָרשונג איבער 199 יִידישע משפחות אין דאַלאַס, טעקסאַס, אין שניכות צו דער אומגאַנגשפּראַך אין הויז. לויט וווּלפֿן קומט אויס אַז בנוגע אומגאַנגשפּראַך אין הויז טיילן זיך די 199 משפחות אַזוי:

132 משפחות (66.3%) נוצן בלויז ענגליש;
44 משפחות (22.1%) נוצן ענגליש און יִידיש;
14 משפחות (07.0%) נוצן בלויז יִידיש;
7 משפחות (05.0%) נוצן דײַטש אָדער אַן אַנדער פֿרעמדע שפּראַך;
2 משפחות (01.0%) נוצן ענגליש און אַ צווייטע פֿרעמדע שפּראַך.

פון דעם וועלפֿערבאַנד־באַריכט אין דולוט, מינ', איז ניט קלאָר מיט וויפֿל יחידים אָדער משפחות די אויספֿאָרשונג האָט זיך פֿאַרנומען. מ'קען זיך משער זיין אַז די צאָל יחידים איז געווען אַן ערך 450. דער וועלפֿערבאַנד־באַריכט פֿאַר־נעמט זיך אויך מיט ייִדישקייט־זאַכן, מיט דעם וואָס וועט אין זייערע קרייזן באַצייכנט מיטן אויסדרוק „ייִדישער הינטערגרונט". נו, ווי זעט אויס דער ייִדישער הינטערגרונט פון ייִדן אין דולוט?

„ייִדישער הינטערגרונט" פון דולוטער ייִדן

דין, מינהג	צאָל (יחידים)	פראָצענט
הימען אָפּ שבת.....	298	65
מילכיקס און פלייש־קס..	278	61
בשר פלייש.....	309	67
ריידן ייִדיש אין הויז...	238	52
ליכט בענטשן.....	339	74
מזוזה.....	289	63
ריכטן אָפּ טער.....	377	82
לייענען זשורנאַלן מיט אָ ייִדישן אינהאַלט....	345	75
האָבן ביכער מיט אָ ייִדישן אינהאַלט.....	266	59

גייען אין שול אַרײַן

	רעגולער		נים רעגולער		ימים נוראים	
	צאָל	פראָצענט	צאָל	פראָצענט	צאָל	פראָצענט
מענער	74	17.3	128	30.0	225	52.7
פֿרויען	33	6.8	136	28.2	314	65.0
סך־הכל	107	11.8	264	29.0	539	59.2

גאָלוב און נאַרדי דערציילן אונדז אין זייער אַרבעט וועגן אַן אויספֿאָרשונג וואָס זיי האָבן דורכגעפֿירט מיט 160 עלטערן וואָס זייערע קינדער באַזוכן די קינדערשולן בײַ איינער פון די קאָנסערוואַטיוועַ סינאַגאָגעס אין ניו־יאָרק. 53

פֿון די 160 שיקן די קינדער אין דער טאָגשול פֿון דער סינאַגאָגע, 41 אין דער העברעישער שול און 66 אין דער „סאַנדיי סקול" בײַ דער זעלביקער סינאַגאָגע.

מיר האָבן דאָ, בכלל, אַ גאַנץ אָפּגעקלײבענעם עולם יידן וואָס שיקן די קינדער לערנען אַלע וועלטלעכע און יידישע לימודים אין אַ יידישער דערציונגס־אינסטיטוציע און אָפֿילו אַזעלכע וואָס זענען אײַן די נייטיקייט פֿון שיקן זייערע קינדער אין אַ ספּעציעלער העברעישער שול דרײַ מאָל אַ וואָך.

די 160 עלטערן געהערן, לויט די מחברים, צום ערשטן דור הי־געבוירענע יידן, אָדער אַזעלכע וואָס זײַנען אַהערגעקומען אין זייער קינדהייט. לײַדער דערציילן אונדז ניט די מחברים וויי אַלט די אימיגראַנטן זײַנען געווען וען זיי זײַנען אַהערגעקומען. ס׳וואָלט, למשל, געווען ביז גאָר אינטערעסאַנט צו וויסן וויפֿל פֿון די וואָס זײַנען אַהערגעקומען אין זייער קינדהייט שיקן זייערע קינדער אין דער טאָגשול און וויפֿל אין דער סאַנדיי סקול. צי האָבן זיי באַקומען וועלכע ניט איז יידישע דערציונג אויף יענער זײַט?

די מחברים זאָגן אונדז אויך גאָרניט וועגן דעם אופֿן פֿון דער אויספֿאָרשונג. צי זײַנען די ענטפֿערס פֿאַרצייכנט געוואָרן פֿון די פֿאַרשערס אַליין, אָדער פֿון שטעל־פֿאַרטרעטערס, פֿון די לערערס אין די שולן צי פֿון די עלטערן אַליין, אָדער אפֿשר גאָר פֿון די קינדער? אַ גרויס אָרט אין גאַלובס און נאַרדיס אַרבעט פֿאַרנעמט דער ענין קענטעניש פֿון יידיש און העברעיש און די אַקטיוויטעט ראָלע וואָס אָט די שפֿראַכן שפּילן אין די היימען. לאָמיר דאָ ברענגען זייער טאַבעלע XIV:

ביכער, זשורנאַלן אד״גל אין די היימען פֿון תּלמידים פֿון פֿאַרשיידענע שולן

ביכער	פֿון טאָגשול	פֿון העבר׳ שול	פֿון סאנד־ סקול
העברעישע.....	58.5	35.4	72.7
יידישע.....	41.4	48.8	46.9
מים אַ יידישן אינהאלט.....	51.0	73.2	57.6
העברעישע אדער יידישע פֿאַנאַ־ גראַפֿי־פּלאַטן.....	24.5	19.5	25.8

ווי מיר זעען האָבן 72.7% פֿון די עלטערן וואָס באַנוגענען זיך מיט שיקן זייערע קינדער אין דער סאַנדיי סקול אַנגעגעבן אַז בײַ זיי אין די היימען געפֿינט זיך אַ גרעסערער קוואַל פֿון אַלגעמיינער יידיש־קענטעניש ווי בײַ די וואָס זוכן דווקא די גרינטלעכערע יידישע דערציונג פֿאַר זייערע קינדער. ווי שיקט זיך אַזאַ פּאַראַדאָקס?

איך מיין אַז צוליב דעם וואָס מען פֿאַרלאָזט זיך אַז זײַטיקע מענטשן זאָלן פֿאַרצייכענען ענטפֿערס אויף געשטעלטע פֿראָגעס און אָפּט צוליב דעם וואָס די עלטערן גופֿא קענען זיך ניט פֿונאַנדערקלײבן אין דעם גאַנצן ענין — זײַנען די רעזולטאַטן פֿון אַזאַ אויספֿאָרשונג ניט גאָר פֿאַרלאָזלעך.

צו דעם ענין פֿון אויספֿאָרשן דעם סטאַטוס פֿון אַקטיוויטעט און פּאַסיוויטעט

יידישקייט געהערט אויך די גרינטלעכע ארבעט פון מאיר גרינבערג וואס איז געווען אפגעדרוקט אין די יוהן־בלעטער.[7] מיר וועלן זיך אבער דא אצונד אויף דער ארבעט ניט אפשטעלן, מחמת גרינבערג פארנעמט זיך דער עיקר מיט א טעאָרעטישער שטעלונג מצד די סטודענטן צו געווייסע יידישקייט־פראבלעמען בעת מיר זיבנען דא דער עיקר פאראינטערעסירט אין אקטיוואר יידישקייט אין דער פראקטיק.

פון די ציפער און פאקטן וואס אלע פינף פארשבאריכטן גיבן אונדז (אן אויסנעם איז די ארבעט פון גאלוב און נארדי) איז ניט שווער אויסצוזען אז דא האנדלט זיך ס׳רוב וועגן ניט־הי־געבוירענע יידן. — כאטש פאר אונדז איז ביז גאר אינטערעסאנט צו וויסן וואס עס זיבנען אין אלגעמיין די יידישקייט־טענדענצן בײ יידן אין אמעריקע, ליגט אבער אין דער אמתן אונדזער הויפט־אינטערעס אין די הי־געבוירענע. אויב מען דערציילט אונדז, אז איבער 50% פון 388 יידישע משפחות היטן שטרענג אף דעם אויסנשטעל פון מילכיקס און פלייישיקס און אזוי פיל און אזוי פיל לייענען טעגלעכע צייטונגען אויף יידיש — איז די ערשטע זאך וואס מיר דארפן וויסן: וויער זיבנען עס די דאזיקע יידן? ס׳איז דאך באשטימפערלעך א געוואלטיקע נפקה מינה צי דאס זיבנען יידן וואס האבן זייער יידישקייט מיטגעבראכט אהער מיט זיך פון דער אלטער היים, אדער זי אויסגע־שאפן און אויסגעזאפט אויף דער היגער ערד.

בלויז אין קעניגס ציפער ווערט געמאכט דער אונטערשייד צווישן די הי־געבוירענע און די וואס קומען פון אויסלאנד. פון קעניגס טאבעלעס לייענען מיר ארויס דעם ביז גאר אינטערעסאנטן פאקט, אז 22% פון די הי־געבוירענע יידן אין סטעמפארד רעדן בײ זיך אין דער היים אי יידיש אי ענגליש, און 22% (א מאדנער צופאל) פון געבוירענע אין אויסלאנד רעדן בלויז ענגליש בײ זיך אין דער היים. מען דארף געדענקען, אז קעניגס ציפער נעמען ארום די גאנצע יידישע באפעלקערונג אין סטעמפארד — ד״ה, אויסנשליסנדיק די קינדער פון די הי־געבוירענע יידן. קומט הייסט עס אויס, אז די יידישע קינדער אין סטעמפארד אין די היימען פון די דערמאנטע 22% הי־געבוירענע יידן רעדן און קענען טאקע רעדן, אי יידיש, אי ענגליש בײ זיך אין דער היים.

בײ מיר איז אבער א גרויסער ספק צי דאס איז טאקע א פאקט. און דער ספק נעמט זיך דערפון וואס אזעלכע ציפער און פאקטן קען מען ניט פעסטשטעלן דורך אנקעטעס, דורך פראגעס און ענטפערס. פון וואנען וויסן מיר צי די 22% פון די הי־געבוירענע האבן טאקע דערציילט דעם אמת? אפשר האבן א טך פון אט די משפחות מיט זייערע ענטפערס געוואלט דערהייבן די חשיבות פון יידישקייט בײ די סטעמפארדער יידן? און ווי שיקט זיך, עס זאל זיבן אמת אז 22% פון יידן געבוירענע אין אויסלאנד רעדן בלויז ענגליש און לחלוטין ניט קיין יידיש בײ זיך אין הויז?

און דאס וואס מיר האבן נאר וואס געזאגט וועגן דער אומגאנגשפראך אין קעניגס ארבעט איז חל אויך אויף די אנדערע דרײ פארשבאריכטן. די אלע פאקטן

---

[7] מאיר גרינבערג, „די שטעלונג פון יידיש סטודענטן אין יעיל צו יידישקייט", יוהן־בלעטער, XXVI, 2, נאוועמבער־דעצעמבער 1945.

און אַלע טאַבעלעס זײַנען געבויט אויפֿן גלויבן, אַז די וואָס האָבן געענטפֿערט אויף די פֿראַגעס האָבן געזאָגט דעם אמת.

אָבער דאָס איז נאָך ניט דער איינציקער חסרון פֿון דעם מעטאָדישן צוגאַנג צו דער דאָזיקער פֿאָרשאַרבעט אין די 4 דערמאָנטע באַריכטן. לאָמיר אָננעמען, אַז די ענטפֿער־געבערס האָבן דערציילט דעם אמת. לאָמיר ווידער נעמען קעניגס ציפֿער וועגן יִדיש און ענגליש אין די היימען פֿון די 396 הי־געבוירענע יִדן. אויב אַ הי־געבוירענער יִד זאָגט אונדז אַז בײַ אים אין דער היים רעדט מען אי יִדיש אי ענגליש — וואָס איז דאָס פֿאַר אַ יִדיש וואָס מען רעדט דאָרטן? איז דאָס טאַקע אַ ריידשפּראַך, אָדער בלויז ווערטער און אויסדרוקן דאָ און דאָרטן כדי די קינדער זאָלן ניט פֿאַרשטיין וועגן וואָס טאַטע־מאַמע רעדן? אויב מיר זאָלן דאָס לעצטע אָננעמען ווי אַן אומגאַנגשפּראַך אין לעבן פֿון אַ יִדישער משפחה, וואָלט מען זיך געדאַרפֿט אויפֿהערן אַמפּערן און מסכּים זײַן אַז 99% פֿון אַלע יִדן אין אַמעריקע רעדן אי יִדיש, אי ענגליש בײַ זיך אין דער היים, ווײַל ס'איז מסתּמא ניטאָ קיין יִדיש הויז אין אַמעריקע ווו מען לאָזט ניט פֿון צײַט צו צײַט פֿאַלן אַ יִדיש וואָרט פֿון די ליפּן.

ענלעכע פֿראַגעס וואָלטן מיר געקענט שטעלן וועגן דער אמתדיקייט אין די ענטפֿערס וואָס עס גיבן אונדז יִדן פֿון סטעטן־איילאַנד, דאַלאַס, דולוט און צי זיי האָבן מיט די דאָזיקע ענטפֿערס פֿאַרשטאַנען די זעלביקע זאַך וואָס דער פֿרע־גער האָט בדעה געהאַט אויסצוגעפֿינען. עס וואָלט געווען אַ טאָפּלטער אומזינען עפּעס צו בויען אויף יאָ־ אָדער ניין־ענטפֿערס. ערשטנס דאַרפֿן מיר האָבן וועלכע ניט איז קאָנטראָלמאָס צו זײַן זיכער אַז די וואָס זאָגן יאָ און די וואָס זאָגן ניין מיינען טאַקע וואָס זיי זאָגן. צווייטנס מוזן מיר זײַן זיכער אַז די ענטפֿער־געבערס פֿאַר־שטייען אונדזער פֿראַגע, פֿאַרשטייען דאָס זעלביקע ווי מיר וואָס שטעלן די פֿראַגע.

דער היוצא לנו מדבֿרינו איז, אַז סײַ אין די פֿינף אַרבעטן וואָס מיר האָבן אויבן דערמאָנט, סײַ אין די אַנדערע אַרבעטן וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט טאַבולירן רעזולטאַטן אויפֿן סמך פֿון ענטפֿערס אויף געשטעלטע פֿראַגעס מוזן אַרײַנפֿאַלן טעותן, אומפּינקטלעכקייטן און אומזיכערע אינפֿאָרמאַציע, פּשוט דערפֿאַר ווײַל די פֿאָרשערס, טאַבולירערס און מחברים האָבן זיך ניט פֿאַרזאָרגט מיט די געהעריקע קאָנטראָל־מיטלען פֿאַר דער אמתדיקייט פֿון די ענטפֿערס. מיר ווײַזט זיך אויס אַז גאָר אַ גרויסע צאָל פֿאָרשאַרבעטן וואָס זײַנען אַרויסגעוואַקסן פֿון די אַנקעטעס זײַנען ביז גאָר ניט פֿאַרלאָזלעך צוליב דעם וואָס די ענטפֿערס זײַנען בלויז טאַבו־לירט געוואָרן אָבער ניט קאָנטראָלירט געוואָרן, און אויך צוליב דעם וואָס אין אַ סך פֿאַלן איז אָפֿט גאָרניט מעגלעך צו קאָנטראָלירן די ענטפֿערס, באַזונדער ווען מיר פֿאַרנעמען זיך מיט גרויסע צאָלן.

אַז אַ יִד וואָלט געשריבן אָדער פּערזענלעך איבערגעגעבן, אַז ער גיט זײַנע קינדער אַ יִדישע דערציִונג, אַז ער פּראַוועט די יִדישע יום־טובֿים, אַז ער לייענט די יִדישע פּרעסע — וואָס פֿאַר אַ קאָנטראָל־מיטלען קען מען דען אָנווענדן פֿעסט־צושטעלן צי זײַנע אינפֿאָרמאַציעס זײַנען ריכטיק, צי ניט? הײַנט פֿון וואַנען ווייסן מיר צי אָט דער זעלביקער יִד האָט ניט אַ ביסל צוגעפֿאַרבט זײַנע ענטפֿערס דערפֿאַר ווײַל ער וויל געפֿעלן זײַן? אָדער אפֿשר גאָר פֿאַרקערט, אפֿשר האָט ער

גאָר באַהאַלטן זײַנע אמת ייִדישלעכע געפֿילן, ווײַל ער ווייס ניט וואָס איר זײַט דאָ אויסן מיט אײַערע פֿראַגעס?

איך שטעל מיר לײַכט פֿאָר ווי אַנדערש עס וואָלטן געווען די ענטפֿערס פֿון אַ געוויסער צאָל סטעטן־אײַלאַנדער ייִדן ווען מיט פֿראַגעס וואָלט צו זיי געקומען ניט אַבֿרהם פֿליישמאַן, נאָר לאָמיר זאָגן דער אָרטיקער רבֿ מיטן גבאי, אָדער אַ פֿאָרשטייער לאָמיר זאָגן פֿון דעם גאַלאָפּ־פּאָל אינסטיטוט? מיר מעגן אָננעמען אַז ווען דער רבֿ איז דער אויספֿאָרשער, באַזונדער אין קלענערע ייִדישע קיבוצים, וואָלטן די ענטפֿערס געווען אַ ביסל צוגעפֿעפֿערט און צוגעזאַלצן, בעת אין דעם פֿאַל פֿון גאַלאָפּ־פּאָל וואָלטן די ענטפֿערס אויף די זעלביקע פֿראַגעס געווען מער אײַנגעהאַלטן און אפֿשר אַ היפּש ביסל באַהאַלטן.

ס׳איז דעריבער קלאָר אַז אין אונדזער פּרווו אויסצופֿאָרשן דאָס פֿאַקטישע אין ייִדישן לעבן דאָ אין לאַנד מוזן מיר זאָרגן פֿאַר אָט די צוויי מאָמענטן — ערשטנס, אַז די סוביעקטן זאָלן קענען דעם אויספֿאָרשער, אָדער אויספֿרעגער, און האָבן גענוג צוטרוי צו זײַנע צוועקן כּדי צו וועלן דערציילן דעם אמת, און צווייטנס, אַז דער אויספֿאָרשער, אָדער אויספֿרעגער זאָל זיך געפֿינען אין דער לאַגע צו קענען נאָכקאָנטראָלירן די ריכטיקייט פֿון די ענטפֿערס וואָס מען גיט אים.

אַזאַ צוגאַנג לייגט גלײַך אַרויף גאַנץ פֿעסטע באַגרענעצונגען אויף דער אַרבעט. ס׳איז אוממעגלעך בײַ אַזאַ שטרענגער קאָנטראָל זיך צו פֿאַרנעמען מיט אַ פּראָיעקט וואָס זאָל אַרומנעמען אַ גרויסע צאָל מענטשן. און ווי באַלד דער מעטאָדישער צוגאַנג איז מחייבֿ זיך צו פֿאַרנעמען מיט אַ גאַנץ קליינער גרופּע קומט שוין גלײַך אויף די פֿראַגע צי מען קען זיך פֿאַרלאָזן אויף אויספֿירן וואָס שטיצן זיך אויף די רעזולטאַטן פֿון אויספֿאָרשן אַזאַ קליינע צאָל.

מײַן אײַנדרוק פֿון די שמועסן איבער ייִדישקייט־זאַכן מיט קרובֿ צו 100 הי־געבוירענע פֿירט מיך צום אויספֿיר אַז ס׳איז אפֿשר גלײַכער זיך צו פֿאַרנעמען מיט אַ קלענערער גרופּע, ווו אַלע פֿאַקטן זײַנען אונדז באַקאַנט, איידער מיט גרויסע צאָלן, ווו קאָנטראָל איבער דער פֿאַרלאָזלעכקייט פֿון די ענטפֿערס איז ממש אומ־מעגלעך.

אָט צוליב די טעמים האָבן מיר בײַם אויספֿאָרשן די 20 משפּחות וועגן וועלכע מיר ווילן דאָ געבן אַ באַריכט כּמעט אין גאַנצן פֿאַרוואָרפֿן דעם אָנגענו־מענעם אַנקעטע־נוסח. אַחוץ דעם האָבן מיר אויך געוואָלט אַז אונדזערע סוביעקטן זאָלן אונדז געבן זייערע ענטפֿערס ניט דירעקט אויף אַ פֿראַגע, וואָס קען זײַן, אַז מען פֿאַרשטייט זי גאָר אַנדערש ווי דער אויספֿאָרשער האָט געמיינט, נאָר ווי אַ רעזולטאַט פֿון אַ שמועס, און ווען נייטיק, ווי אַ רעזולטאַט פֿון אַ שטיקל דיסקוסיע איבער דעם ענין. למשל, לאָמיר אָננעמען אַז מיר ווילן אויסגעפֿינען די רעאַקציעס בײַ די הי־געבוירענע ייִדן אויף דער פֿראַגע: „וואָלט איר מיט־געהאָלפֿן דעם ווײַטערדיקן אויפֿהאַלט פֿון ייִדישע קולטורעלע און געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס דאָ אין לאַנד?" אויב מיר זאָלן נעמען פֿאַרצייכענען יאָס און ניינס אין אַזעלכע און ענלעכע פֿראַגעס וואָלט עס ניט געהאַט דעם מינדסטן ווערט. מען מוז צו ערשט זײַן זיכער, אַז דער געפֿרעגטער פֿאַרשטייט די פֿראַגע און לייגט אין איר אַרײַן דעם זעלביקן תּוך ווי דער וואָס שטעלט זי. כּדי דאָס צו דערגרייכן

מוז מען דערקלערן, פֿאַרטײַטשן און אויפֿקלערן. דאָס פֿירט צו אַ שמועס איבערן ענין. אַז דער שמועס איז פֿאַרענדיקט מעג מען מיט אַ געוויסער זיכערקייט אָננעמען אַז דער ענטפֿער באַציט זיך טאַקע אויף דעם וואָס דער פֿרעגער האָט געמיינט.

ווער זײַנען די 20 משפחות?

איך האָב שוין אויבן דערמאָנט אַז איך בין געווען אַן אָפֿטער אײַנגייער אין די היימען פֿון די 20 משפחות. איך קען זיי שוין וואָסערע 8—10 יאָר. איך קען די עלטערן און די קינדער און אין משך פֿון שיינע יאָרן האָבן מיר געלעבט צו־זאַמען אין אַ זומערפּלאַץ. מײַן אַרײַנקומען אין הויז האָט זעלטן געביטן דעם געוויינטלעכן גאַנג פֿון הויזלעבן. בײַ אַזעלכע באַזוכן אין דער היים פֿון דער משפחה האָבן מיר געוויינטלעך פֿאַרפֿירט אונדזער שמועס. די דאָזיקע שמועסן זײַנען אַרויסגעוואַקסן פֿון אַ ריי פֿראַגעס וואָס מיר האָבן פֿרִיער אויסגעאַרבעט. די פֿראַגעס קען מען פֿונאַנדערטיילן אין דרײַ גרופּעס:

1) פֿראַגעס וועגן דער ייִדישער דערצִיונג פֿון די עלטערן און פֿון זייערע קינדער;

2) פֿראַגעס וועגן ייִדישן צערעמאָניאַל און ריטואַל וואָס ווערט דורכגע־פֿירט בײַ דער משפחה אין הויז;

3) פֿראַגעס וועגן זייער באַצִיונג צו ייִדישע קולטורעלע און געזעלשאַפֿט־לעכע אינסטיטוציעס.

בײַ די שמועסן זײַנען בײַגעווען (אַחוץ אין איין פֿאַל) אי דער פֿאָטער, אי די מוטער, אָבער ניט די קינדער. אין רובֿ פֿאַלן (16) איז דער טאָנגעבער אין שמועס געווען דער פֿאָטער, בלויז אין דרײַ פֿאַלן איז די מוטער משמעות געווען דער מענטש וואָס האָט געשאַפֿן דעם אויסזען פֿון דער ייִדישקייט אין דער משפחה. אין אַלע אַנדערע פֿאַלן האָבן די פֿרויען צוגעשטימט צו אַלץ וואָס די מאַנען האָבן געזאָגט, אָנווײַזנדיק אַז זיי פֿאַרלאָזן זיך אין גאַנצן אויף זייערע מאַנען. בלויז איין מוטער פֿון די 20 האָט אָנגעוויזן, אַז זי איז דורכויס ניט צופֿרידן מיט דער ייִדישקייט פֿון זייער היים, אָבער צוליב שלום בית וועגן שלינגט זי אירס אַראָפּ און שטימט אײַן מיטן מאַן.

ס׳וועט אויך זײַן אינטערעסאַנט אָנצוווײַזן דערויף, אַז סײַ בײַ די שמועסן, סײַ בײַ די ענטפֿערס אויף די געשטעלטע פֿראַגעס איז צווישן טאַטע־מאַמע געווען אַ מין נאַטירלעכע אײַנשטימיקייט. אויב דער פֿאָטער האָט אַרויסגעזאָגט אַ מיינונג וועגן אַ פּראָבלעם פֿרִיער פֿאַר דער מוטער, איז די מוטער געווען מסכּים מיטן ענטפֿער. פֿאַרקערט, ווען די מוטער האָט פֿרִיער דערויף געענטפֿערט, איז דער פֿאָטער געווען מסכּים. דאָס דערקלערט זיך אפֿשר דערמיט וואָס אי פֿאַר דעם פֿאָטער, אי פֿאַר דער מוטער זײַנען בכלל אַזעלכע פֿראַגעס געווען פֿרעמד, נײַ, מען האָט פֿרִיער וועגן דעם ניט גערעדט און ניט געקריגט זיך, זײַנען במילא ניט געווען קיין אײַנגעשטעלטע ענטפֿערס און פֿאָראורטיילן.

איידער מיר נעמען קלאַסיפֿיצירן און אַנאַליזירן די ענטפֿערס אויף די גע־שטעלטע פֿראַגעס לאָמיר צו ערשט זען ווער עס זײַנען דאָס די טאַטע־מאַמע וועגן וועמען עס גייען דאָ די רייד.

זיי זײַנען הי־געבוירענע.[a] אין דורכשניט אין די עטלעכע און דרײַסיקער. זיי פֿירן אַ שיין בעל־הבתיש לעבן. ווײַנען אין זייער באַקוועמע דירות, האַלטן דינסטן, האָבן טעלעפֿאָנען, אויטאָמאָביל־ן און פֿאַרדינען העכער פֿון 5 טויזנט דאָלאָר אַ יאָר.[b] די מענער, און אויך אַ טייל פֿון די פֿרויען, זײַנען פֿאַרקאָכט אין די פֿאָפֿו־לערע אַמעריקאַנער ספֿאָרטן, ווי בייזבאָל, גאָלף, שווימען אאַז״וו. סײַ די מענער, סײַ די פֿרויען האָבן פֿאַרענדיקט ניט ווייניקער ווי הײַסקול־, און אַ סך האָבן פֿאַר־ענדיקט קאָלעדזש הגם זיי האָבן זיך ניט צוגעגרייט צו באַשטימטע פֿראָפֿעסיעס. אין רוב פֿאַלן פֿאַרברענגען טאַטע־מאַמע די אַוונטן ניט בײַ זיך אין דער היים. זיי גייען אויף באַזוכן צו זייערע עלטערן, אָבער דער עיקר צו שׂימחות און „פֿאַרטיס״ פֿון באַקאַנטע. דאָס אייניציקע מאָל ווען זיי זײַנען בײַ זיך אין דער היים אין אַוונט איז ווען זיי אַליין פֿאַרבעטן פֿרײַנד צו זיך אין הויז אויף אַ שׂימחה. אַזוינע שׂימחות באַשטייען ס׳רוב פֿון צוויי טיילן: קאָרטנשפֿיל און צובײַסנס. בײַ די צובײַסנס גייט געווײַנטלעך אַן אַ קאַנטעסט ווער עס וועט דערציילן דעם שארפֿסטן וויץ. די דאָזיקע וויצן רירן אָן די סאַמע אינטימסטע באַציונגען צווישן מאַן און פֿרוי. די מענער שפּילן ניט מיט די פֿרויען אין קאָרטן. געווײַנטלעך זײַנען צוויי צימערן פֿאַרנומען, אין איין צימער די מענער, אין צווייטן די פֿרויען. די מענער שפּילן אין קאָרטן די פֿרויען אין מאַ זשאָנג. די פֿרויען שפּילן אויף פּענים, די מענער אויף העכערע סומעס.

הגם די אומגאַנגשפּראַך בײַ אַזעלכע צונויפֿקומען איז דורכויס ענגליש, הערט מען אָפֿט, אין הייסע מינוטן, אַ סך ייִדישע אויסדרוקן. אַ שטייגער „אַ בראָך צו דיר״, „געוואַלט איז מיר״. בײַם דערציילן וויצן נוצן זיי אַ סך ייִדישע ווערטער און גאַנצע אויסדרוקן, באַזונדער בײַם קאָרטנשפּיל.

לויט זייערע פֿראָפֿעסיעס באַקומט זיך אַזאַ בילד פֿון די 20 פֿאָטערס:

4 אַדוואָקאַטן, 3 פֿאַברikאַנטן, 3 פֿאַרזיכערונג־אַגענטן („בראָקערס״), 2 גע־שעפֿט־אַדמיניסטראַטאָרן, 2 הורט־סוחרים, 1 דענטיסט, 1 קאָמערציעל־ער מאָלער, 1 אַגענט פֿון אומבאַוועגלעך אייגנס („ריעל עסטייט״), 1 בוכהאַלטער, 1 רעקלאַ־מע־ביורא־אייגנטימער, 1 אָפּטייקער.

פֿון די 20 פֿרויען זײַנען 2 לערערינס אין די הײַסקולס, איינע איז אַן אָפּטיי־קערין און די איבעריקע 17 זײַנען הויז־בעל־הבית־עס.

די ייִדישע דערציונג פֿון די פֿאָטערס און מוטערס

פֿון די 20 פֿאָטערס האָבן דרײַ אַנגעגעבן אַז זיי האָבן ניט באַקומען קיין שום פֿאָרמאַל ייִדישע דערציונג. אייניער פֿון די דרײַ איז גראָד גוט באַהאַוונט אין ייִדישער געשיכטע און אין איצטיקע ייִדישע וועלטפּראָבלעמען און איז אַ צייט

---

[a] פֿון די 20 משפּחות זײַנען 5 פֿאָטערס און 2 מוטערס געקומען אַהער וויי קלייניע קינדער (פֿון 1 ביז 8 יאָר).

[b] אַלע אַזעלכע סומעס וואָס ווערן אַנגעגעבן אין דער דאָזיקער אַרבעט האָבן אַ שייכות צו די יאָרן פֿאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אַפֿילו געווען אַקטיוו אין די ציוניסטישע קרײַזן אין ניו־יאָרק. די אַנדערע צוויי זײַנען מודה אַז זיי איז פֿרעמד אַלצדינג וואָס האָט אַ שײַכות צו ספּעציעלע יִדישע פֿראַגעס. די איבעריקע 17 פֿאָטערס האָבן אָנגעגעבן, אַז זיי האָבן אַ געוויסע צײַט באַזוכט אַ יִדישע דערציִונגס־אינסטיטוציע, אָנהייבנדיק מיטן פּריוואַטן רבין וואָס האָט זיי צוגעגרייט צו בר־מיצווה און ענדיקנדיק מיט די וואָס זײַנען געגאַנגען אין ת״ת, היברו סקולס, ישיבֿות, ווו זיי האָבן געלערנט יִדיש, העברעיִש, חומש מיט רשי און אַפֿילו גמרא. איינער פֿון די 17 האָט אַ צײַט אויך געלערנט אין דער ערשטער האַרלעמער אַרבעטער־רינג־שול.

גענויער זעט דאָס בילד אויס אַזוי:

עיבֿרי ביז בר־מיצווה — 10 פֿאָטערס;
שפּראַך און טיילן פֿון תּנך — 6 פֿאָטערס;
אַרבעטער־רינג־שול און חדר — 1 פֿאָטער;
גאָרניט — 3 פֿאָטערס.

פֿון די 20 מוטערס האָבן בלויז 7 באַקומען וועלכע ניט איז פֿאָרמעלע יִדישע דערציִונג. פֿון די 7 האָבן 3 באַזוכט סאָנדיי סקול, איינע אַ חדר ווו זי האָט געלערנט עיבֿרי און יִדישע געשיכטע, איינע האָט באַזוכט אַ חדר אין עסטרײַך, איינע האָט געלערנט פּריוואַט און אַ געוויסע צײַט אין אַ חדר און די פֿערטע האָט געלערנט אַ צײַט אין אַ היברו סקול. היות ווי די מוטערס האָבן זיך ניט געקענט אין גאַנצן פֿונאַנדערקלײַבן צווישן העברעיִש און יִדיש איז ניט קלאָר צי זיי האָבן געלערנט ביידע שפּראַכן, בלויז יִדיש, צי בלויז העברעיִש. דאָס איז אַגבֿ אויך אמת וועגן עטלעכע פֿון די פֿאָטערס.

בלויז 24 פֿון די 40 פֿאָטערס און מוטערס האָבן באַקומען וועלכע ניט איז פֿאָרמעלע יִדישע דערציִונג. 16 פֿון די 40 האָבן קיין מאָל ניט באַזוכט קיין יִדישע דערציִונגס־אינסטיטוציע. פֿון די 16 זײַנען 2 געקומען אַהער ווי יונגע קינדער און 14 זײַנען דאָ געבוירן געוואָרן.

די יִדישע דערציִונג פֿון די קינדער

אונדזערע 20 משפּחות האָבן 34 קינדער, 18 יִנגלעך און 16 מיידלעך. פֿון די 18 יִנגלעך זײַנען 2 אונטער שולעלטער (4 און 5 יאָר) און פֿון די 16 מיידלעך איז איינע אונטער שולעלטער (3 יאָר). די 34 קינדער זײַנען אַלע געבוירן געוואָרן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

פֿון די 16 יִנגלעך אין שולעלטער באַזוכן איצטער אַ יִדישע דערציִונגס־אינסטיטוציע בלויז 8. פֿון די אַנדערע 8 האָבן 2 אַ מאָל באַזוכט אַ היברו סקול, ווילן אָבער מער ניט גיין אַהין. איין בחור האָט אַ קורצע צײַט געלערנט יִדישע געשיכטע בײַ זיך אין הויז און די אַנדערע יִנגלעך האָבן די עלטערן בדעה צו שיקן אין אַ יִדישן אַנשטאַלט ווען זיי וועלן עלטער ווערן.

פֿון די 15 מיידלעך אין שולעלטער באַזוכן בלויז 8 וועלכע ניט איז יִדישע דערציִונגס־אינסטיטוציע, כּמעט דער זעלביקער פּראָצענט ווי אין פֿאַל פֿון די יִנגלעך. צוויי מיידלעך שיקט מען ניט אין אַ יִדישן דערציִונגס־אַנשטאַלט, מחמת די

ייִדישע דערצי̇ונגס־אַנשטאַלטן „רײַסן צו פֿיל געלט" פֿון די עלטערן. איין מיידל שיקט מען ניט, מחמת זי איז שוין צו אַלט דערפֿאַר (12 יאָר) און 2 שיקט מען ניט, מחמת זיי זײַנען נאָך צו יונג דערפֿאַר (8 און 9). די לעצטע צוויי מיידלעך באַזוכן ניט קיין ייִדישע שול דערפֿאַר ווײַל די עלטערן האָבן נאָך דערווײַל ניט געמאַכט קיין באַשטימטע פּלענער פֿאַר דער ייִדישער דערצי̇ונג פֿון זייערע צוויי קינדער (איינע איז 6, די צווייטע 12 יאָר אַלט).

וואָסערע קינדערשולן באַזוכן די 16 ייִנגלעך און מיידלעך?

איין ייִנגל באַזוכט די סאָנדיי סקול;

איין ייִנגל לערנט פּריוואַט בײַ אַ רבין[10];

איין מיידל לערנט אין דער סינאַגאָגע־שול;

פֿיר מיידלעך גייען אין סאָנדיי סקול;

דרײַ מיידלעך גייען אי אין דער היברו סקול אי אין דער סאָנדיי סקול;

צוויי ייִנגלעך גייען אין היברו סקול;

פֿיר ייִנגלעך גייען אין היברו סקול און אויך אין סאָנדיי סקול.

אויף דער פֿראַגע פֿאַר וואָס די עלטערן שיקן די קינדער אין צוויי שולן, האָבן מיר באַקומען איין און די זעלביקע דערקלערונג: די היברו סקול גרייט די קינדער צו מיט די נייטיקע לימודים כּדי זיי זאָלן קענען ווערן בר־מיצווה (אין פֿאַל פֿון ייִנגלעך), אָדער קאָנפֿירמירט ווערן (אין פֿאַל פֿון מיידלעך). די סאָנדיי סקול לערנט זיי יודאַי̇זם, צו זײַן ייִדן, גוטע ייִדן.

גענויער און קלאָרער זעט זיך אָן דאָס בילד פֿון דער ייִדישער דערצי̇ונג פֿון די 31 קינדער אין שולעלטער אין דער ווײַטערדיקער סומירונג:

פֿון די 17 ייִנגלעך אין שולעלטער גייען 2 אין היברו סקול, 5 אין היברו סקול און אין סאָנדיי סקול, 1 אין סאָנדיי סקול, 2 פּריוואַט און 7 אין ערגעץ ניט.

פֿון די 14 מיידלעך אין שולעלטער גייען 4 אין סאָנדיי סקול, 3 אין היברו סקול און אין סאָנדיי סקול, 1 אין קאָנגרעגאַציע־שול און 6 אין ערגעץ נישט.

אויף דער פֿראַגע פֿאַר וואָס זיי שיקן יאָ, אָדער שיקן ניט די קינדער אין אַ ייִדישער שול לערנען, האָבן ניט אַלע עלטערן געהאַט גרייטע תּשובֿות. פֿאַר אַ טייל איז עס פּשוט: „מיר זײַנען ייִדן איז נאַטירלעך אַז מיר זאָלן זיי שיקן לער־נען אין אַ ייִדישער שול". הגם דער שפּיץ פֿון דער דערצי̇ונג ווערט אין זייערע אויגן דערגרייכט מיטן ייִנגלס דרשה צו בר־מיצווה האָבן זיי אויך דערמאָנט די נייטיקייט פֿון באַקענען זיך מיטן „ייִדישן הינטערגרונט", און קענען די שפּראַך. קיין קעגענערשאַפֿט צו ייִדיש האָט זיך אין ערגעץ נישט אַרויסגעוויזן. די גרעסטע נייגונג איז געווען אַז די קינדער זאָלן קענען העברעי̇ש, עס וואָלט געווען זייער גוט ווען זיי קענען ייִדיש. בלויז צוויי זײַנען דורכויס באַשטאַנען אויף העברעי̇ש. איין מוטער האָט אײַנגעזען אַז בלויז דורך דער ייִדישער שול וועט זיך איר טאָכטער קענען אײַנשאַפֿן פּאַסיקע חבֿרים און פֿרײַנד.

---

[10] אין טייל פֿאַלן קומט דער רבי, מלמד אָדער אַ לערער צום קינד אין הויז און אין אַנדערע פֿאַלן גייט דאָס קינד צום לערער אין הויז.

די וואָס האָבן אויפֿגעהערט שיקן די קינדער לערנען און די וואָס האָבן די קינדער בכלל נאָך ניט געשיקט האָבן אַנגעגעבן אַזעלכע תירוצים:

1) פֿאַר אַ מיידל זײַנען יִידישע לימודים ניט קיין וויכטיקער ענין. פּיאַנע איז בילכער.
2) די קינדער זײַנען צו יונג (עלטער 7—9).
3) די קינדער זײַנען שוין צו אַלט דערפֿאַר (12 יאָר).
4) שיקן די קינדער אין שול וועט פֿירן צו אַנדערע פֿינאַנציעלע חתחײַבותן.
5) פֿאַרמעלע יִידישע דערציִונג איז לאַוו דווקא. דער פֿאַקט וואָס מיר ווינען און לעבן צווישן יִידן איז גענוג אַז אונדזערע קינדער זאָלן אויפֿוואַקסן יִידן און זיך פֿילן ווי יִידן.

דאָ בעט זיך אויך די פֿראַגע צי די יִידישע דערציִונג וואָס פֿאַטער און מוטער האָבן באַקומען האָט געווירקט אַז זיי זאָלן אויך זייערע קינדער געבן אַ יִידישע דערציִונג.

עס ווײַזט זיך אַרויס אַז אין פֿאַל פֿון אונדזערע 20 משפחות האָט דאָס קיין צו גרויסע השפּעה ניט געהאַט. ווען מיר זאָלן נעמען אונדזערע 20 משפחות און די פֿאַטערס אײַנטיילן אין צוויי גרופּעס, אַזוינע וואָס האָבן באַקומען אַ מער־ווײַניקער טיפּע יִידישע דערציִונג, וואָס האָבן זיך געהאַדעוועט אין יִידישע געגנטן און אין פֿײַנע יִידישע היימען, וואָס קענען גאַנץ גוט רעדן יִידיש און אַזעלכע וואָס געהערן ניט אין אַאַ גרופּע, וואָלטן מיר געהאַט 9 פֿאַטערס אין דער ערשטער גרופּע און 11 אין דער צווייטער. פֿון די 9 פֿאַטערס אין דער ערשטער גרופּע גיבן 4 אין גאַנצן ניט זייערע קינדער קיין יִידישע דערציִונג, איינער איז יוצא מיט אַ פּריוואַטן רבין אין הויז פֿאַרן יונגן און מיט דער סאַנדיי סקול פֿאַרן מיידל און בלויז 4 שיקן זייערע קינדער אין אַ יִידישן דערציִונגס־אַנשטאַלט. נעמענדיק די לעצטע 5 צוזאַמען האָבן מיר 55.5% וואָס שיקן יאָ און 44.5% וואָס שיקן ניט.

נעמענדיק די 11 פֿאַטערס פֿון דער צווייטער גרופּע, וואָס צווישן זיי געפֿינען זיך 2 וואָס האָבן אַליין ניט געקראָגן קיין שום פֿאַרמעלע יִידישע דערציִונג, וואָס דעם רובֿ פֿון זיי זײַנען יִידישע ענינים פֿרעמד, און וואָס קענען וווניקער יִידישע זאַכן ווי די פֿאַטערס פֿון דער ערשטער גרופּע, געפֿינען מיר אַז 6 שיקן זייערע קינדער אין גאַנצן ניט אין קיין יִידישער שול, 2 קומען אַף מיט דער סאַנדיי סקול און 3 שיקן די קינדער אין פֿאַרמעלע יִידישע דערציִונגס־אַנשטאַלטן. הייסט עס אַז 45.5% שיקן יאָ און 54.5% שיקן ניט.

קומט אויס אַז פֿון די 17 פֿון אונדזערע פֿאַטערס וואָס האָבן אַליין באַקומען וועלכע ניט איז פֿאַרמעלע יִידישע דערציִונג, שיקן בלויז 10 זייערע קינדער אין אַ יִידישער שול.

יִידיש אין די היימען פֿון די 20 משפחות

אַחוץ די צווי משפחות, וואָס אין זייערע היימען לעבן נאָך די עלטערן פֿון אַלטן דור, ווערט זעלטן גערעדט אַ יִידיש וואָרט בײַ אונדזערע 20 משפחות. אין די היימען פֿון די 2 משפחות רעדן זיידע און באָבע יִידיש מיט זייערע קינדער,

זעלטענער מיט די אייניקלעך. אין די היימען פֿון די אַנדערע 18 משפחות הערט מען אַ יידיש וואָרט אין זעלטענע פֿאַלן. ענגליש פֿאַרענטפֿערט אַלע נויטן און גאָר זעלטן נייטיקט מען זיך אין דער פֿאַרמיטלונג פֿון יידיש.

כאָטש אונדזערע פֿאָטערס און מוטערס זײַנען אויסגעוואַקסן אין יידישע היימען וווּ ענגליש איז געווען גאָרנישט אין סאָמע זעלטענע פֿאַלן, קענען זיי קנאַפּ וואָס רעדן יידיש ווי ס׳געהער צו זײַן. ס׳איז אַ יידיש מיט אַ האַלב מויל, וואָס באַשטייט פֿון איינצלנע ווערטער און אויסדרוקן און וואָס ווערן געוויצט בײַ גאַנץ ספּעציפֿישע געלעגנהייטן. די דאָזיקע געלעגנהייטן זײַנען:

1) ווען געסט קומען זיך צוזאַמען אין הויז און מען דאַרף דערציילן אַ יידישן, און ספּעציעל אַ פֿעפֿערדיקן וויץ;

2) ווען משפּחה־מיטגלידער פֿון אַלטן דור קומען צו גאַסט;

3) ווען מען וויל ניט אַז די דינסט זאָל פֿאַרשטיין ווען מען רעדט;

4) ווען מען וויל ניט אַז די קינדער זאָלן פֿאַרשטיין ווען מען רעדט;

5) ווען ס׳פֿאַרגלוסט זיך רעדן יידיש ווײַל (א) מען וויל ניט אַז די שפּראַך זאָל אין גאַנצן פֿאַרגעסן ווערן, אָדער (ב) מען האָט סתּם הנאה זיך דורכצוווּאַרפֿן מיט יידישע רייד און אויסדרוקן (צוויי פֿרויען);

6) ווען מען וויל אויסדריקן אַ געפֿיל אָדער געדאַנק, וואָס דאָס יידישע אויער זייערט האָט קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן, אָדער וואָס איז שפּראַכלעך אַזוי גע־בונדן מיט יידיש, אַז ענגליש קען דאָס ניט פֿאַרבײַטן, ווי אַ שטייגער: מזל טוב, ווי איז מיר, שוואַרץ יאָר, גוישער קאָפּ, האָק ניט קיין טשײַניק, טאָטעלע מײַנס, באָבעלע (באָבעלע, come here) אאַז״וו.

דאָס יידישע אויער זייערט איז נאָך שארף און כאָפּט אויף אַלע קלאַנגען און קלאַנגניואַנסן. די צונג פֿילט זיך נאָך היימיש מיט די ווערטער וואָס זיי באַנוצן, כאָטש זיי רעדן אַרויס אַ יידיש וואָרט אַזוי זעלטן. ס׳איז מײַן אײַנדרוק אַז די מוטערס רעדן בעסער יידיש ווי די פֿאָטערס.

אויסגעלערנט רעדן יידיש האָבן זיי זיך אין זייערע היימען, צווישן זייערע אי־גענע משפּחות. צוויי פֿאָטערס דערציילן אַז דאָס ביסל יידיש וואָס זיי קענען האָבן זיי זיך אויסגעלערנט מחוץ זייער היים. איינער דערציילט אַז דאָס ביסל יידיש וואָס ער קען האָט ער זיך אויסגעלערנט פֿון זײַן פֿרוי. צוויי פֿאָטערס זאָגן אַז זיי קענען פּמעט ניט רעדן קיין יידיש, אָחוץ געציילטע ווערטער, און וואָס זיי קענען האָבן זיי אויפֿגעכאַפּט דאָ און דאָרטן. די איבעריקע 15 פֿאָטערס האָבן זיך מיט זייער יידיש אײַנגעלעבט אין זייערע היימען, אין דער משפּחה, און אויך אין די שולן וווּ זיי האָבן געלערנט.

פֿון די 20 פֿרויען זאָגט אײַנע אַז זי האָט זיך אויסגעלערנט יידיש דאָ און דאָרטן, צוויי דערציילן אַז זיי האָבן זיך יידיש געלערנט פֿון זייערע מאַנען, דרײַ זאָגן אַז זיי קענען זייער ווייניק רעדן יידיש און האָבן זיך בלויז אויסגעלערנט נוצן געציילטע ווערטער און געוויסע אויסדרוקן, און די איבעריקע, 14, אַז זיי האָבן יידיש געלערנט (רעדן) דער עיקר אין זייערע אײַגענע היימען.

סוף כּל סוף רעדט זיך דאָ וועגן אַ גאַנץ באַגרענעצטן ייִדיש, סײַ אין רעדן, סײַ אין פֿאַרשטיין. לויט מײַן באַקאַנטשאַפֿט מיט די 40 מענטשן וואָלט איך געזאָגט אַז ניט מער ווי 10 פֿון זיי וואָלטן ווי געהעריק פֿאַרשטאַנען אַ רעדע אויף ייִדיש איבער די סאַמע עלעמענטאַרסטע ענינים פֿון היימישן הויזלעבן.

וועגן ייִדיש־קענטעניש, רעדן און פֿאַרשטיין, בײַ די 31 קינדער פֿון שול־עלטער איז ניטאָ וואָס צו רעדן. ניטאָ צווישן זיי אפֿשר מער ווי איינס אָדער צוויי וואָס וואָלטן געקענט אַרויסרעדן, מיטן אייגענעם ווילן, אַ ייִדישן זאַץ. די קינדער פֿון 12 משפּחות פֿאַרשטייען לחלוטין ניט קיין ייִדיש, אַחוץ פֿאַרשטייט זיך אַזעלכע ייִדישע ווערטער און זאַצטיילן, וואָס זײַנען געוואָרן אַ טייל פֿון דעם ענגליש, וואָס זיי הערן אין דער היים. די קינדער פֿון 5 משפּחות פֿאַרשטייען אַ ביסעלע מער, מחמת זיי קומען נאָך אַלץ אין קאָנטאַקט מיט משפּחה־מיטגלידער וואָס רעדן ייִדיש פֿון צײַט צו צײַט. בלויז אויף דרײַ קינדער פֿון דרײַ משפּחות קען מען זאָגן אַז זיי פֿאַרשטייען אַ ביסל ייִדיש.

ריטואַל און צערעמאָניאַל

לויט ווי די 20 פֿאָטערס און מוטערס האָבן מיר איבערגעגעבן זײַנען זיי אַלע אויסגעוואַקסן אין היימען ווו ס'איז אויפֿגעהאַלטן געוואָרן אַ פֿעסטער אײַנשטעל פֿון ייִדישן ריטואַל און ריין ייִדישן אויפֿפֿיר אין שײַכות מיט אָפּהיטן כּשרות, ליכט בענטשן, גיין אין שול דאַווענען אאַז"וו. הגם זייערע עלטערן זײַנען אַליין ניט געווען קיין פֿאַנאַטיש רעליגיעזע מענטשן האָבן זיי אָבער טיכטיק אָפּגעהיט די דאָזיקע ייִדישקייט־דינים בײַ אַלע געלעגנהייטן. פֿלייש האָט מען בלויז געקויפֿט בײַם ייִדישן קצב און עס כּשר געמאַכט אין הויז. מילכיקס און פֿליישיקס איז גאַנץ שטרענג אָפּגעהיט געוואָרן. פֿרײַטיק האָט די מאַמע קיין מאָל ניט פֿאַרפֿעלט צו בענטשן ליכט. כאָטש זייערע פֿאָטערס האָבן אין אַ סך פֿאַלן געפֿירט זייערע געשעפֿטן אום שבת האָט דאָס זיי אָבער ניט געשטערט צו גיין אין שול אַרײַן דאַווענען שבת פֿרי. פֿון גיין אין שול אַרײַן יום־טובֿים איז שוין אָפּגערעדט.

ווי שטייט עס מיט אָט די ייִדישקייט־ריטואַלן אין זייערע אייגענע היימען?

א) מזוזה. פֿון די 20 משפּחות געפֿינען זיך מזוזות בײַ 9. בײַ די אַנדערע 11 איז קיין מזוזות ניטאָ. איין פֿאָטער פֿון די 9 האָט דערקלערט אַז ווען ער האָט זיך אַרײַנגעצויגן אין דער איצטיקער דירה איז שוין דאָרט געווען די מזוזה. אַליין וואָלט ער קיין מזוזה ניט אויפֿגעהאָנגען. אַ צווייטער האָט דערקלערט אַז זײַן פֿאָטער פֿאַרזאָרגט געוויינטלעך די אַלע זאַכן. אַ דריטער האָט געזאָגט, אַז ס'איז שוין געווען אַ מזוזה און ווען ניט וואָלט ער דאָס אַליין אויפֿגעהאָנגען. די אַנדערע 6 פֿאָטערס האָבן קיין מיינונג וועגן דעם ניט געהאַט.

ס'איז אינטערעסאַנט אַז 6 פֿון די 9 וווינען אין פּריוואַטע איין־אָדער צוויי־פֿאַמיליעס־הײַזער און 3 אין „אַפּאַרטמענט"־הײַזער (דירות־הײַזער).

פֿון די 11 משפּחות וואָס האָבן ניט קיין מזוזות האָט איין מוטער געזאָגט אַז כאָטש זי הענגט די מזוזה ניט אַרויס געפֿינט זיך אָבער אַ מזוזה אין שטוב. זי האָט דאָס אין אַ שופֿלעדל. אַ צווייטע מוטער האָט דערקלערט אַז די סיבה פֿאַר

וואס ס׳איז ניטא קיין מזוזה איז דער פֿאַקט וואס די ראַם פֿון דער טיר איז געמאַכט פֿון מעטאַל, דעריבער קען מען דאָס ניט אָנקלאָפּן. אָ דריטע מוטער האָט דערקלערט, אַז די משפחה האָט אויפֿגעגעבן אַלע יידישע ריטואַלן זינט דעם טויט פֿון זייער זון. איין פֿאָטער האָט זיך פֿאַרטיידיקט מיט דער דערקלערונג אַז דער גלויבן אין די עשׂרת הדיברות איז געגנוג. אַלע אַנדערע יידישקייט־צערעמאָניעס דאַרפֿן פֿאַרשווינדן. איין מוטער האָט געזאָגט אַז זי פֿלעגט דערויף אויפֿפאַסן עטלעכע יאָר זינט נאָך דער חתונה, אָבער איצטער שוין מער ניט.

פֿון די 11 משפחות וואָס האָבן ניט קיין מזוזות וווינען 7 אין „אַפּאַרטמענט״־הײַזער און 4 אין פּריוואַטע הײַזער. דאָ שיקט זיך אין פֿלוג דער אויספֿיר, אַז אַן אַפּאַרטמענט־הויז מינערט דאָס אָפּהיטן פֿון דער מזוזה, בעת די פּריוואַטע הײַם האַלט דאָס נאָך אויף.

ב) כּשׂרות. פֿון די 20 משפחות היטן בלויז 3 אָפּ די דינים פֿון כּשׂרות. אונטער כּשׂרות האָבן מיר אַרײַנגענומען באַזונדער געשיר פֿאַר מילכיקס און פֿלײשיקס, כּשר מאַכן פֿלײש און ניט עסן קיין טרפֿות. פֿון די 3 משפחות וואָס זאָגן אַז זיי היטן אָפּ כּשׂרות, האָט איין מאָמע געזאָגט אַז זי טוט עס ווײַל אָזוי פֿאָדערט דער יידישער דין (זיידע און באָבע וווינען נאָך אין זעלביקן הויז; זי האָט אָבער צוגעגעבן אַז אויסערן הויז עסט זי אַלערליי טרפֿות); איין מוטער האָט דערציילט אַז זי היט דאָס אָפּ מחמת אירע עלטערן קומען אָפּט צו גאַסט און צוליב אַזאַ קלייניקייט וועט זי אירע עלטערן קיין עגמת נפֿש ניט פֿאַרשאַפֿן. וועג די עלטערן זײַנען ניטא עסט מען כּלערליי פֿלײש, יאָ כּשר געמאַכט, צי ניט. די דריטע משפחה וואָס היט אָפּ כּשׂרות אין הויז עסט אויך אַלצדינג אין רעסטאָראַנען, האָטעלן אאַז״וו.

די אַנדערע 17 משפחות גיבן זיך אין גאַנצן ניט אָפּ מיט כּשׂרות, עסן אַלצדינג אין רעסטאָראַנען, אין הויז בײַ פֿרײַנד. זיי נוצן בייקאָן אין הויז צוליב צוויי טעמים: דאָקטוירים זאָגן, אַז בייקאָן האָט אין זיך וויכטיקע ויטאַמינען און צווייטנס ווײַל ס׳איז טאַקע געשמאַק. מען דאַרף דאָ צוגעבן, אַז כאָטש זיי עסן טרפֿות קויפֿט ס׳רובֿ פֿון די דאָזיקע מוטערס זייערע פֿלײשן בײַ ייִדישע קצבֿים.

פֿון די 3 מוטערס וואָס האָבן געזאָגט אַז זיי היטן אָפּ כּשׂרות אין הויז האָט בלויז איינע אָנגעוויזן אַז אין הויז געפֿינט זיך באַזונדער געשיר פֿאַר מילכיקס און באַזונדער פֿאַר פֿלײשיקס. אָ צווייטע פֿרוי האָט צוגעגעבן אַז כאָטש זי האָט טאַקע צוויי סאָרטן געשיר טוט זי דאָס נאָר צוליב אירע עלטערן וואָס קומען אָפּט אין הויז, אָבער אַליין מאַכט זי ניט קיין אונטערשייד. אין אַלע אַנדערע היימען געפֿינט זיך בלויז איין מין געשיר.

ג) ליכט בענטשן. פֿון די 20 מוטערס האָבן 9 געזאָגט אַז זיי בענטשן ליכט פֿרײַטיק אָוונט. איין מוטער האָט געזאָגט אַז איר משפחה גייט פֿרײַטיק אָוונט צו אירע עלטערן צו גאַסט און די באָבע בענטשט דאָרטן ליכט. אָ צווייטע מוטער האָט געזאָגט, אַז זי טוט דאָס פֿון צײַט צו צײַט, אָבער ניט אויסגעהאַלטן. אָ דריטע מוטער האָט דערבײַ דערציילט אַן אינטערעסאַנטע געשיכטע: ביז די לעצטע צײַטן פֿלעגט זי קיין ליכט ניט בענטשן ווײַל זי האָט געהאַט אָ דינסט און

זי מיטן מאַן פֿלעגן פֿרײַטיק אָוונט אַוועקגיין און די דינסט פֿלעגט בלײַבן אין שטוב מיט די קינדער. איצטער אָבער (אין 1940) קען זי קיין דינסט ניט קריגן, בלײַבט מען פֿרײַטיק אין הויז און מען האָט שוין ניט קיין מורא אַנצוצינדן די ליכט. אויף דער פֿראָגע אין וואָס איז די מורא באַשטאָנען פֿרײַער האָט זי גע־ענטפֿערט: „די מורא פֿאַר אַ פֿײַער".

די אָנדערע 11 מוטערס גיבן זיך מיט אָט דער צערעמאָניע אין גאָנצן ניט אָפּ. אויף דער פֿראָגע פֿאַר וואָס זיי צינדן ניט אָן קיין ליכט האָבן עטלעכע גע־ענטפֿערט פּשוט: „סתּם אַזוי", אָנדערע האָבן געזאָגט אַז ס'איז זיי קיין מאָל ניט אײַנגעפֿאַלן צו טראַכטן וועגן דעם. איין מוטער האָט געזאָגט, אַז זי קלײַבט זיך טאַקע לעצטנס צו קויפֿן לײַכטערס און וועט טאַקע אָנצינדן ליכט.

פֿון די 9 וואָס דערקלערן אַז זיי בענטשן ליכט האָט בלויז אײנע געזאָגט, אַז זי זאָגט אַ תּפֿילה בעת מעשׂה. די תּפֿילה זאָגט זי אין יידיש. זי האָט ניט געוואָלט איבערזאָגן די תּפֿילה פֿאַר מיר. די אָנדערע 8 פֿרויען צינדן בלויז אָן די ליכט און זאָגן דערבײַ גאָרניט. עטלעכע האָבן געזאָגט, אַז זיי צינדן אָן די ליכט, בלײַבן אַ רגע שטיין שטיל און רויק און שוין.

ד) שבת און יום־טוב. קיין אײנער פֿון די 20 פֿאָטערס און קיין אײנע פֿון די 20 מוטערס דאָוונט ניט, ניט אין שול, ניט אין דער היים. בלויז אין געוויסע אויסנעמפֿאַלן גייען די מענער, אַליין אָדער מיט דער משפּחה, אין שול אָרײַן. די אויסנעמפֿאַלן זײַנען די:

פֿאַר די מענער — זאָגן קדיש צום יאָרצײַט;

פֿאַר די פֿרויען — צו יזכּור;

פֿאַר די מערסטע מענער און פֿרויען — ראָש השנה און יום כּיפּור.

זעקס מענער האָבן צוגעגעבן, אַז ניט זיי, ניט זייערע פֿרויען און ניט זייערע קינדער גייען ווען ניט איז אין שול אָרײַן. דרײַ משפּחות פֿון די זעקס פֿלעגן דאָס יאָ טאָן בעת זיידע און באָבע האָבן געלעבט. איצט מער ניט.

געוויער זעט דאָס בילד אויס אָזוי:

אין איין משפּחה גייט בלויז די פֿרוי אַליין אין שול אָרײַן ראָש השנה און יום כּיפּור. דער מאָן און די צוויי קינדער בלײַבן יעמאָלט אין דער היים. אַ צווייטע משפּחה באַזוכט די שול בלויז יום כּיפּור. אַ דריטע גייט צו מאָל אין שול שבת אָדער יום־טובֿ, אָבער בלויז כּדי צו הערן די דרשה פֿון ראַבינער. דרײַ באַזוכן בלויז די שול ווען מען דאַרף זאָגן קדיש, אָדער צו יזכּור; 8 משפּחות גייען אין שול ראָש השנה און יום כּיפּור; איין משפּחה גייט אין שול יעדן שבת און יום־טובֿ און זעקס גייען קיין מאָל ניט אין שול אָרײַן.

יום כּיפּור פֿאַסטן אַ סך פֿון די מוטערס, קיין אײנער ניט פֿון די פֿאָטערס. ראָש השנה גייען כּמעט אַלע פֿאָטערס אין זייערע געשעפֿטן, יום כּיפּור אַרבעטן בלויז עטלעכע. פֿון די וואָס באַזוכן די שול ראָש השנה און יום כּיפּור זײַנען די מערסטע בלויז צוקוקערס, צוהערערס, אָבער נעמען ניט קיין אָנטייל אין די תּפֿילות, מחמת בלויז אײנער אָדער צוויי פֿון די פֿאָטערס קען אַ ביסל עיבֿרי.

ווי שוין דערמאָנט אויבן היטן די פֿרויען שטרענג אָפּ דעם מינהג פֿון יזכור און די מענער דאָס קדיש זאָגן. דערבײַ ווערט זײַן אינטערעסאַנט צו דערציילן, אַז אין אַ געוויסער געגנט אין ברוקלין עקסיסטירט אַ ספּעציעלער קדיש־קלוב. די מיטגלידער פֿון דעם קלוב האָבן אין דער געבוידע פֿון דער שול אײַנגעאָרדנט אַ ספּעציעלן צימער וווּ זיי קומען זאָגן קדיש. דער דאָזיקער קלוב, אָחוץ וואָס ער האָלט אויס דעם ספּעציעלן צימער, גיט זיך אָפּ מיט די ווײַטערדיקע טעטיקייטן: איין מאָל אין יאָר קומען זיך אַלע מיטגלידער צונויף אויף אַ גרויסער שׂימחה, איין מאָל אין יאָר אַראָנזשירט מען אַ ספּאָרט־אונטערנעמונג לטובֿת דעם קלוב. דער ספּעציעלער שמשׁ פֿון דעם קלוב באַקומט אַ געוויסע סומע פֿאָר זײַן טרחה צו דערמאָנען יעדן איינעם ווען ער דאַרף קדיש זאָגן און טאָקע העלפֿן מיטן קדיש זאָגן גופֿא.

אין פֿאַרבינדונג מיט יום כּיפּור איז כּדאַי אָנצוווײַזן דערויף אַז בײַם רובֿ פֿון אונדזערע 20 משפּחות איז אײַנגעפֿירט דער מינהג צו ברענגען בוקעטן בלומען צו די עלטערן יום כּיפּור־צײַט. די בלומען ברענגט מען געווײַנטלעך אין הויז פֿון זיידע־באָבע ערבֿ יום כּיפּור, צו מאָל יום כּיפּור בײַ טאָג אין שול אַרײַן.

פֿון די קלענערע יום־טובֿים זעט זיך אין אָט די היימען כּמעט קיין סימן ניט אָן. דער יום־טובֿ חנוכּה וואָלט זיך דווקא יאָ אָנגעזען ווען ניט דער פּאָקט וואָס חנוכּה פֿאָלט אויס אין דער צײַט אָדער זייער נאָענט צו קריסמעס. דער קריס־מעס פֿאַרשלינגט דעם חנוכּה.

דער אײַנציקער יום־טובֿ וואָס ברענגט אַרײַן אַ ביסל אָנדערשקייט אין אָט די היימען איז פּסח. די אָנדערשקייט באָשטייט ס׳רובֿ אין עסנוואָרג — מצות און פּסחדיקער לעקעך. אין קיין איינער פֿון די משפּחות ווערט ניט אָפּגעריכט קיין סדר. אויב דער זיידע לעבט נאָך גייט מען אָבער צו אים צום סדר. מצות עסן אַלע פּסח־צײַט, אָבער אויך חמץ. בלויז צוויי פֿון די משפּחות האָבן געזאָגט אַז זיי האָבן פּסחדיק געשיר. איין משפּחה ווויגט צוזאַמען מיט זיידע און באָבע, די צווייטע משפּחה האָט נאָך דאָס געשיר פֿון ווען זיידע און באָבע האָבן געלעבט.

אַ גרויס אָרט פֿאַרנעמט בײַ די משפּחות דאָס פֿײַערן דעם יינגלס בר־מיצווה. אויב אַ יינגל בײַ איינער אָדאָ משפּחה ווערט 13 יאָר לאָזט מען זיך ווילגיין אויף אַ גרויסן שטייגער, בײַ אַ ספּעציעל אַראָנזשירטער שׂימחה אין אַ גרויסן זאָל. אָדאָ שׂימחה קאָסט דער משפּחה פֿון 1,000 ביז 2,000 דאָלאָר. אַ היפּשער טייל פֿון אָט די קאָסטן קומט צוריק צו דער משפּחה אין דער פֿאָרעם פֿון מתנות פֿון בר־מיצוה־בחור, וואָס אין אַלע פֿאַלן באָשטייט דאָס אין באָר געלט. די בר־מיצוה־פֿײַערונג באָשטייט פֿון צוויי טיילן — זי הייבט זיך אָן אין שול, וווּ דער בחור ווערט אויפֿגערופֿן צו דער עליה שבת פֿרי און ענדיקט זיך מיטן באָנקעט אין אַ געדונגענעם זאָל שבת אָוונט. אין שול טיילן די עלטערן אויס לעקעך און ווײַן צו די מתפּללים און באָצאָלן דער שול אַ געוויסע סומע פֿאָר דער עליה פֿאָר זייער זון. צום באָנקעט שבת אָוונט פֿאַרבעט מען אַלע מיטגלידער פֿון דער משפּחה, געשעפֿטספֿרײַנד, שכנים אאַז״ו. דער באָנקעט באָשטייט כּמעט דורכויס אין עסן, טאָנצן אאַז״ו. אויב דער בחור האָט אויסגענומען מיט זײַן דרשה אין

שול חזרט ער זי איבער נאָך אַ מאָל בײַם באַנקעט. אויב דאָס איז געווען אַ שוואַכע דרשה, קומט דער עולם בלויז אַפּ מיטן עסן. אין מיטן עסן וועט געמאַכט אַ הפּסקה און יעמאַלט טראָגט דער עולם אונטער די מתּנות דעם בר־מיצווה־בחור. אויף איינעם אַזאַ באַנקעט וווּ איך בין געווען איז דעם בחור אַרײַנגעפֿאַלן קרוב צו 1,000 דאָלאָר.

דער סך־הכּל איז, אַז שבת און יום־טובֿ, מיט דעם ספּעציעלן ריטואָל און צע־רעמאָניעס וואָס זיי ברענגען מיט זיך, זײַנען בלויז טיילווײַז פֿאַרבליבן בײַ אַ טייל פֿון אונדזערע 20 משפּחות פֿון צווייטן דור. פֿון טראַדיציאָנעלן יידישן שטייגער זענען זיך בלויז אָן: קדיש זאָגן, גיין צו יזכור, פֿראָווען דעם זונס בר־מיצווה, ראָש השנה, יום כּיפּור, פּסח.

באַציונג צו יידישע אינסטיטוציעס

א) יידיש טעאַטער. אונדזערע 20 משפּחות האָבן ניט קיין גרויס אינ־טערעס פֿאַרן יידישן טעאַטער. הגם 18 פֿון די 20 האָבן אַ סך מאָל באַזוכט דאָס יידישע טעאַטער, האָבן זיי דאָס אין כּמעט אַלע פֿאַלן געטאָן צוליב צוויי דרויסנ־דיקע סיבות: זיי האָבן געוואָלט צוטיילן פֿאַרגעניגן זייערע אייגענע עלטערן און זיי געפֿירט אין יידישן טעאַטער, אַדער ווײַל מען האָט זיי פֿאַרקויפֿט בענעפּיט־בילעטן. פֿיר פֿון די משפּחות האָבן אָפּט באַזוכט דאָס יידישע טעאַטער, ווײַל די שפּיל האָט זיי פֿאַראינטערעסירט. זיי האָבן וועגן דעם געהערט אַדער אין דער מסיבה פֿון זייערע פֿרײַנד, אַדער געלייענט וועגן דעם אין די ענגלישע צײַטונגען. דעם גרעסטן נאָמען האָט בײַ זיי מאָי פּיקאָן און מאָריס שוואַרץ. אָלע ווייסן פֿון מאָריס שוואַרץ און זײַן יידישן קונסט־טעאַטער, ספּעציעל אַ דאַנק דער אויפֿפֿירונג פֿון „יאָשע קאָלבּ" און „די ברידער אַשכּנזי". אַ סך פֿון די פֿאָטערס און מוטערס האָבן דערמאָנט, אַז זיי וואָלטן אָפּטער געגאַנגען אין יידישן טעאַטער ווען מען וואָלט אויפֿגעפֿירט אַזעלכע ספּעקטאַקלען ווי די לעצטע צוויי.

פֿון די 18 משפּחות וואָס האָבן יאָ באַזוכט דאָס יידישע טעאַטער זײַנען 13 געקומען אַהין דורך בענעפּיטן, 5 דורך בענעפּיטן און אויך פֿרײַוויליק. מען דאַרף אָבער פֿאַרצייכענען אַז געגאַנגען איז מען אין טעאַטער זייער זעלטן, איין מאָל אין יאָר אַדער נאָך וווינקער. איין משפּחה האָט אָנגעוויזן אַז מען איז געווען אין יידישן טעאַטער צוויי מאָל אין 13 יאָר חתונה־געהאַט לעבן און אַ צווייטע האָט באַזוכט דאָס טעאַטער דרײַ מאָל אין 10 יאָר.

ב) יידישע צײַטונגען און זשורנאַלן. אין קיין אייגער פֿון די היימען קומט ניט אַרײַן קיין יידישע צײַטונג אַדער זשורנאַל אויף יידיש אַדער העברעיש. 8 פֿאָטערס האָבן געזאָגט, אַז זיי באַקומען געוויסע יידישע צײַטונגען אויף ענגליש. אין די אַנדערע 12 היימען קומען אַזעלכע ענגליש־יידישע צײַטונגען אויך ניט אַרײַן.

פֿון די 8 וואָס האָבן געזאָגט, אַז זיי קריגן ענגליש־יידישע צײַטונגען אַדער זשורנאַלן האָבן 2 דערקלערט, אַז זיי האָבן זיך אַבאָנירט אויפֿן זשורנאַל נאָר כּדי פֿטור צו ווערן פֿון דעם אָגענט, אָבער זיי קוקן זעלטן אַרײַן אַהין; אייגער האָט

זיך שטאַרק פֿאַרשעמט ווײַל ער האָט ניט געקענט אַנרופֿן דעם נאָמען פֿון דער שריפֿט, וואָס קומט רעגלמעסיק אין הויז יעדע וואָך. די אַנדערע האָבן דערקלערט אַז זיי קוקן אַ מאָל אַרײַן אין זשורנאַל כדי צו געפֿינען יידישע נײַס. אָבער אין קיין פֿאַל האָבן מיר אַזעלכע צײַטונגען ניט געפֿונען צווישן די ענגלישע זשורנאַלן און צײַטונגען וואָס זײַנען געלעגן אין אויפֿנעם־צימער. די דערמאָנטע יידיש־ענגלישע זשורנאַלן זײַנען: *New Palestine*, *Jewish Review*, *Jewish Standard*, *The Jewish Examiner* און *The American Hebrew*.

איך פֿאַרשפֿאָר צו דערצײַלן אַז אין קיין אײַנער פֿון די היימען געפֿינען זיך ניט קיין ביכער אויף יידיש, אָדער אויף העברעיש. אין אײַן הויז האָב איך יאָ געפֿונען אַזעלכע ביכער אָבער ניט אַוועקגעשטעלט אין דער ביכערשאַנק. דאָס איז געווען אַ פּעקל ספֿרים פֿאַרבײַבן בירושה נאָכן זיידנס טויט.

ס׳איז דאָ נייטיק צו דערמאָנען אַז מיטן אויסנעם פֿון געוויסע צײַטלעכע „בעסט סעלערס" אויף ענגליש, אַ גאַנג ענציקלאָפּעדיע פֿאַר קינדער און אַ גאַנג שעקספּיר זעט זיך קיין ליטעראַטור בכלל ניט אָן אין די היימען פֿון די 20 משפּחות. מען לייענט געווײַנטלעך אָן ענגלישע טאָגצײַטונג און איינעם פֿון די פּאָפּולערע אילוסטרירטע וועכנטלעכע זשורנאַלן.

ג) פֿאַרבינדונג מיט יידישע געזעלשאַפֿטלעכע און צדקה־אַרגאַניזאַציעס. הגם אונדזערע 20 משפּחות זײַנען אָפּגערײַסן פֿון יידישן בוך, פֿון דער יידישער צײַטונג און פֿון יידישן טעאַטער זײַנען זיי אָבער ניט אין גאַנצן פֿרײַ פֿון געוויסע התחײַבֿותן צום אַרגאַניזירטן יידישן לעבן, ווי דאָס דריקט זיך אויס אין די טעטיקייטן פֿון נאָציאָנאַלע אַרגאַניזאַציעס, לאָקאַלע קערפֿערשאַפֿטן און צדקה־אינסטיטוציעס. פֿון די שמועסן מיט די פֿאָטערס און מוטערס האָט זיך באַשטימפֿערלעך אַרויסגעזען אַ ווערעם געפֿיל פֿאַר כּלערליי יידישע נויטן. די וואָס האָבן געקענט האָבן אָנגעוויזן מיט אַ געוויסער חשיבֿות און און אין אַ טאָן פֿון זיכערקייט אויפֿן פֿאָקט, אַז זיי באַטייליקן זיך אין אײַנער אָדער אַ צווייטער יידישער אונטערנעמונג. בלויז 2 פֿאָטערס האָבן דערבײַ באַמערקט, אַז זייער באַטייליקן זיך אין יידישע אַרגאַניזאַציעס אָדער זייער באַשטײַערן זיך פֿאַר יידישע צוועקן איז אַ רעזולטאַט פֿון צוואַנג. זיי קענען זיך ניט אָפּזאָגן, ווײַל געשעפֿט פֿאָדערט אַז זיי זאָלן אָנהאַלטן גוטן שטאַט מיט זייערע באַקאַנטע.

פֿון די 20 פֿאָטערס זײַנען 5 מיטגלידער אין אַלגעמיינע יידישע אַרגאַניזאַציעס, די איבעריקע 15 שטעלן זיך צופֿרידן מיט מיטגלידערשאַפֿט אין שטאָטישע אָדער לאָקאַלע יידישע אינסטיטוציעס. ניט פֿון אַ רעליגיעזן כאַראַקטער. אין אַ סך פֿאַלן זײַנען אי פֿאָטערס אי מוטערס מיטגלידער פֿון אַזעלכע לאָקאַלע אַרגאַניזאַציעס. 7 פֿון די משפּחות זײַנען אָחוץ דעם אָנגעשלאָסן אין ספּעציעלע שטאָטישע אָדער לאָקאַלע יידישע וווילטעטיקע אַנשטאַלטן. דאָס מיינט אָבער ניט אַז די אַנדערע 13 משפּחות גיבן זיך ניט אָפּ מיט יידישער הילף און יידישער צדקה. פֿון די 20 משפּחות האָבן 17 אָנגעוויזן, אַז זיי האָבן זיך הײַיאָר און אין פֿריערדיקע יאָרן באַשטײַערט פֿאַר פֿאַרשיידענע יידישע וווילטעטיקע אַנשטאַלטן. אײַנער האָט צוגעגעבן, אַז ער באַשטײַערט זיך פֿאַר אַזעלכע צוועקן אָבער ניט

דערפֿאַר ווײַל זיי זײַנען יִידישע, און צווישן פֿאַטערס האָבן באַמערקט, אַז זיי טוען דאָס אויס צוואַנג.

צווישן די אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס אין וועלכע די 20 משפחות באַטיליקן זיך אָדער ווי מיטגלידער אָדער מיט פּעריאָדישע באַשטײַערונגען זײַנען דערמאָנט געוואָרן די וויכטיקסטע:

א. אַלגעמיינע יִידישע אָרגאַניזאַציעס: ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, הדסה, היאַס, בני ברית, Young Israel, אָרט, אַמעריקאַנער יִידישער קאָנגרעס; ב. לאָקאַלע און שטאָטישע אינסטיטוציעס: בעזעוואָלענט־אַסאָציאַציע, טעאָלאָגישער סעמינאַר, Men's League of Brooklyn,[11] YWHA; ג. ווילטעטיקע אינסטיטוציעס: דזשאָינט, UJA, לאָקאַלע שפּיטאָלן, בית יתומים, מושב זקנים, מלביש ערומים, היים פֿאַר בלינדע, די פֿאַראייניקטע ניו־יאָרקער צדקה־פֿעדעראַציע.

אָנטוץ די דערמאָנטע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס זײַנען דערמאָנט געוואָרן נאָך אַנדערע. מיר דערמאָנען זיי דאָ ניט מחמת פֿון די שמועסן האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז דער עיקר־צוועק פֿון די אַנדערע אָרגאַניזאַציעס אָדער קלוּבן איז ניט קיין ספּעציעל יִידישער, הגם בלויז יִידן זײַנען דאָרטן מיטגלידער.

מען דאַרף דאָ אפֿשר אָנווײַזן דערויף אַז מיטגלידערשאַפֿט אין וועלכער ניט איז פֿון די אויסגערעכנטע אָרגאַניזאַציעס מצד אונדזערע 20 משפחות מיינט ניט אין דער אמתן אַ צונויפֿגיסן זיך מיט די צוועקן און אידעאַלן, וואָס האָבן די אָרגאַניזאַציעס אַרויסגערופֿן. אָפֿט מאָל גיט אַזאַ אָרגאַניזאַציע די דאָזיקע מענטשן אַ געלעגנהייט אויסצובראַיטערן דעם קרײַז אין וועלכן עס איז זיי ליב צו פֿאַרקערן. אין אַנדערע פֿאַלן איז דאָס טאַקע אַ רעזולטאַט פֿון געשעפֿטס־פֿאַרבינדונגען. אין נאָך אַנדערע פֿאַלן איז דאָס אַ פּועל־יוצא פֿון ניט וועלן אָפּשטיין פֿון דעם וואָס עס טוען די אייגענע, די נאָענטע מענטשן אין דער משפּחה. פֿון מײַן באַקאַנטשאַפֿט מיט אָט די מענטשן אין משך פֿון 6—8 יאָר וואָלט איך געזאָגט, אַז ניט מער פֿון 4 אָדער אפֿשר 5 וואָלטן זיך בײַ נאָרמאַלע לאָגעס פֿרײַוויליק אָנגעשלאָסן אין וועלכער ניט איז אַלגעמיינער יִידישער קערפּערשאַפֿט, ניט אַרײַנגערעכנענדיק לאָקאַלע וויכטיקע אָנשטאָלטן.

וועגן דער צוקונפֿט פֿון יִידן אין אַמעריקע

אויף דער פֿראַגע צי וואָלטן זיי עפּעס געטאָן כדי יִידן זאָלן ווײַטער אָנהאַלטן זייער אייגנאַרטיקע קולטור דאָ אין אַמעריקע, האָבן מיר באַקומען די ווײַטערדיקע ענטפֿערס. דערבײַ וויל מיר אָנווײַזן אַז דער אויסדרוק "אייגנאַרטיקע קולטור" איז אין יעדן פֿאַל אַזוי פֿאַרטײַטשט געוואָרן: לייענען די יִידישע פֿרעסע און יִידישע ביכער, די קינדער זאָלן, אָנטוץ אין דער פֿאַבליק סקול, אויך לערנען אין יִידישע שולן כדי זיי זאָלן קענען פֿאַרשטיין, רעדן, לייענען און שרײַבן יִידיש אָדער העברעיש, אָדער ביידע; באַזונדער דאָס יִידישע טעאַטער, און בכלל אויסהעלפֿן אַלע יִידישע אינסטיטוציעס וואָס גיבן זיך אָפּ מיט אַזעלכע טעטיקייטן.

---

[11] אויף דער פֿראַגע וואָס אַזוינס זײַנען די אויפֿגאַבעס פֿון דעם "מענס ליג" האָבן עטלעכע דערקלערט, אַז זיי גיבן זיך אָפּ מיט באַקעמפֿן אַנטיסעמיטיזם אין ברוקלין.

די דאָזיקע פֿראָגע האָט בײַ אונדזערע פֿאָטערס און מוטערס ארויסגערופֿן אַ שיעור דיסקוסיעס און נאָכפֿראָגעס. ערשטנס איז פֿאַר אַ טייל פֿון אָט די מענטשן די גאַנצע פֿראָגע געווען פֿרעמד, צו מאָל שאָקירנדיק. ס׳איז זיי קיין מאָל גאָרניט אײַנגעפֿאַלן, אַז יידן אין אַמעריקע גיבן זיך אָפּ, אַדער ווילן זיך אָפּגעבן מיט אַזעלכע אַלטע זאַכן, וואָס זיי האָבן געמיינט, אַז זײַנען פֿאַרשוווּנדן מיטן טויט פֿון זייערע אייגענע אימיגראַנטן־עלטערן. פֿאַר אַנדערע איז די פֿראָגע געווען אַן אומגעריכטע — זיי האָבן געוואָלט זיך פֿרײַער אַריינטירן אין דעם ענין כדי צו זײַן זיכער אַז דער ענטפֿער וועט באמת אָפּשפּיגלען זייערע מיינונגען און געפֿילן. אין געוויסע פֿאַלן האָבן מיר די ערשטע ענטפֿערס אויסגעשטראָכן, ווײַל נאָך דעם ווי מיר האָבן ווײַטער געשמועסט וועגן דאָזיקן ענין האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז דער פֿאָטער אַדער מוטער האָט בעתן ניט־פֿאַרמעלן שמועס אויסגעדריקט גאָר אַן אַנדער מיינונג ווי אין פֿאַרמעלן ענטפֿער. ס׳האָט זיך אויך אַרויסגעשטעלט אין עטלעכע פֿאַלן אַז דער פֿאָטער איז אַ מיטגליד אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און דאָך האָט ער אויף דער געשטעלטער פֿראָגע געענטפֿערט נעגאַטיוו. וועגן מיר האָבן אים אויפֿמערקזאָם געמאַכט אויף דער סתירה האָט ער טאָקע צוגעגעבן אַז ער זעט אײַן אַז אים איז דער גאַנצער ענין ניט קלאָר.

די ענטפֿערס אויף דער פֿראָגע וועלן מיר דאָ ברענגען פֿאַר יעדער משפּחה באַזונדער. ווי מיר האָבן שוין פֿון אָנהייב דערמאָנט איז דער ענטפֿער געקומען אָדער פֿון פֿאָטער, אָדער פֿון דער מוטער. זייער זעלטן האָט אַ מוטער אויסגעדריקט אַן אָנדער מיינונג פֿון פֿאָטער. אין דרײַ פֿאַלן האָבן אויף דער פֿראָגע געענטפֿערט בלויז די מוטערס, צווײַ פֿאָטערס האָבן צוגעשטימט.

משפּחה 1 — מיר דאַרפֿן אָנהאַלטן אונדזער קולטור. איך בין אַ יידּ און איך ווײס אַז מײַנע קינדער זאָלן האָבן דאָס זעלביקע געפֿיל.

משפּחה 2 — איך האָלט מיטן דאָזיקן געדאַנק. מיר דאַרפֿן זען אַז אונדזערע קינדער זאָלן אויסוואַקסן יידן און דאָס האָט גאָרניט צו טאָן מיט רעליגיעזע צערעמאָניעס. מען דאַרף זײַן אַ יידּ אין האַרצן.

משפּחה 3 — כאָטש איך בין ניט דערפֿאַר אַז יידן זאָלן אויפֿהאַלטן זייער ספּעציעלע קולטור, וואָלט איך פֿון דעסט וועגן געשיקט מײַנע קינדער אין אַ יידישער שול.

משפּחה 4 — מיר דאַרפֿן אָנהאַלטן אונדזער שפּראַך און קולטור ווײַל מיר זײַנען אַ צוויישפּראַכיק פֿאָלק.

משפּחה 5 — איך שטיץ אונטער און וועל ווײַטער אונטערשטיצן יעדע באַוועגונג פֿאַר דער אויפֿהאַלטונג פֿון יידיש, אַדער העברעיש, אַדער ביידע שפּראַכן און אַלץ וואָס זיי ברענגען מיט זיך.

משפּחה 6 — איך וואָלט מיטגעהאָלפֿן כדי יידן זאָלן ווײַטער קענען אָנגיין מיט זייער קולטור־לעבן.

משפּחה 7 — יידן דאַרפֿן בלויז אויפֿהאַלטן זייער רעליגיע, גלייבן אין די עשׂרת הדיברות און זײַן געטרײַע אַמעריקאַנער. מער ניט.

משפחה 8 — (מוטער) אויב מיר וואָלטן זיך געקענט אַסימילירן וואָלט דאָס געוען דער בעסטער ענטפֿער אויף דער ייִדישער פֿראַגע. אָבער אַזוי ווי מען לאָזט אונדז ניט דאַרפֿן מיר זען אויף וויטער אָנצוהאַלטן אונדזערע אייגענע אינסטיטוציעס (דער פֿאָטער האָלט אַז מען זאָל די גאַנצע זאַך לאָזן צום לעבן, לאָזן זאָכן גיין ווי זיי גייען, און זיך ניט פֿאַרנעמען אײַנצוהאַלטן דעם גאַנג פֿון דער צײַט).

משפחה 9 — (מוטער) איך בין קעגן, מחמת דאָס וואָלט געפֿירט צו צוויישפּראַכיקייט און צוויישפּראַכיקייט וואָלט צעטיילט דאָס לאַנד. שוין דאָס אַליין וואָס מיר וווינען אין אַ ייִדישער געגנט איז געניג אַז אונדזערע קינדער זאָלן פֿילן און וויסן אַז זיי זײַנען ייִדן. איך בין אָבער קעגן געמישטע חתונות.

משפחה 10 — איך בין דערפֿאַר, אויב אַזאַ באַוועגונג וואָלט געפֿירט צו אַ פֿאַרשטאַרקונג פֿון דער ייִדישער רעליגיע. אויב מיר ווילן עפּעס אויפֿטאָן מיט אונדזערע קינדער וואָלטן מיר גערפֿט האָבן אייגענע גאַנצע שולן.

משפחה 11 — (מוטער) איך האָלט ניט פֿון אַזאַ באַוועגונג פֿאַר ספּעציעלער ייִדישער קולטור, סײַדן ס׳וואָלט מעגלעך געווען דאָס אָפּצוטיילן פֿון רעליגיע. אָבער היות ווי איך בין ניט זיכער אַז אַזוינס איז מעגלעך שטעל איך זיך צופֿרידן דערמיט וואָס איך וויים אַז אין האַרצן בין איך אַ ייִד און דערפֿאַר ווויין איך אין אַ ייִדישער געגנט און אַלע מײַנע פֿרײַנד זײַנען ייִדן.

משפחה 12 — איך האָלט דערפֿון זייער שטאַרק. אונדזערע קינדער דאַרפֿן אויפֿוואַקסן אין פֿאַרשטיין דעם קולטורעלן הינטערגרונט פֿון אונדזער לעבן, אונדזערע בײַשטײַערונגען צו די לענדער איבער דער וועלט און זיך פֿיל שטאָלץ דערמיט.

משפחה 13 — אויב דאָס מיינט באַקענען אונדזערע קינדער מיט אונדזער געשיכטע, אונדזערע פֿירונגען, בין איך דערפֿאַר. אָבער דאָס אַלץ דאַרף געטאָן ווערן אין העברעיש, ניט אין ייִדיש.

משפחה 14 — אויב אַזאַ פֿאַרשטאַרקונג פֿון ייִדישער קולטור וואָלט ניט געפֿירט צו אַ פֿאַרשטאַרקונג פֿון דער רעליגיע, וואָלט איך געווען דערפֿאַר.

משפחה 15 — איך וואָלט זיכער מיטגעהאָלפֿן יעדער באַוועגונג אויפֿצוהיטן ייִדישע קולטור־אינסטיטוציעס.

משפחה 16 — איך בין דערפֿאַר, אַז מען זאָל ווידער אויפֿלעבן די ייִדישע קולטור אין אַמעריקע.

משפחה 17 — איך בין אָבסאָלוט קעגן דער אויפֿהאַלטונג פֿון אַ ספּעציעלער ייִדישער קולטור אין אַמעריקע.

משפחה 18 — איך וויים ניט צי איך וואָלט אונטערגעשטיצט אַזאַ באַוועגונג.

משפחה 19 — איך בין דערפֿאַר און איך וואָלט אַזאַ באַוועגונג אונטערגעשטיצט.
משפחה 20 — איך האַלט ניט אַז מיר אין אַמעריקע דאַרפֿן דאָס האָבן. סינאַ־
גאָגעס דאַרפֿן מיר אָבער יאָ אויפֿהאַלטן.

סך־הכל

כאָטש די גרופּע וואָס מיר האָבן דאָ באַשריבן איז צו קליין אַז מען זאָל אויף דעם סמך קענען קומען צו אַלגעמיינע אויספֿירן וועגן דעם לעבן פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג בכלל, לאָזן זיך אָבער אַרויסשיילן געוויסן פּרטים וואָס האָבן מער ווי אַ לאָקאַלן ווערט. וואָרעם די דערפֿאַרונג לערנט אונדז אַז בנוגע ייִדישע פֿאָרמען איז די דאָזיקע גרופּע אַ שפּיגל פֿון אַ היפּשער צאָל אַמעריקאַנער גע־בוירענע ייִדן.

דאָס כוללדיקע בילד פֿון די 20 משפּחות דערציילט אונדז:

1) די 40 פֿאָטערס און מוטערס זײַנען אויסגעוואַקסן אין אַ ייִדישלעכער סבֿיבֿה. עפּעס מער ווי אַ העלפֿט פֿון זיי (60 פּראָצ׳) האָט באַקומען אַ פֿאָרמעלע ייִדישע דערציִונג. זיי אַליין זאָרגן זיך נאָך ווייניקער ווי זייערע עלטערן וועגן דער ייִדישער דערציִונג פֿון זייערע קינדער. בלויז 55 פּראָצ׳ פֿון די 31 קינדער אין שולעלטער באַזוכן אַ ייִדישע דערציִונגס־אינסטיטוציע. ווען מיר זאָלן אַראָפּ־רעכענען די 5 קינדער וואָס קומען אָפּ מיט דער סאָנדיי סקול קומט אויס אַז נאָר 38 פּראָצ׳ באַקומען אַ פֿאָרמעלע ייִדישע דערציִונג.

2) ייִדיש ווי אַ שפּראַך און אַלץ וואָס איז פֿאַרבונדן מיט אַ שפּראַך אין לעבן פֿון אַ משפּחה, איז כמעט אין גאַנצן פֿאַרשווונדן פֿון זייער לעבן. כאָטש דאָס רובֿ עלטערן אַליין פֿאַרשטייען און קענען ווי ניט איז רעדן ייִדיש איז די שפּראַך, אין אַלע פּרטים, פֿרעמד די קינדער.

3) דינים, מינהגים און ענינים וואָס געהערן צו כשרות, צערעמאָניאַל און ריטואַל, ווי דאָס דריקט זיך אויס אין שײַכות צו: אויפֿהענגען אַ מזוזה, ליכט בענטשן, דאַווענען, כשר מאַכן פֿלייש, אָפּהיטן מילכיקס און פֿליישיקס, ניט עסן קיין טרפֿות, אָפּהיטן יום־טובֿ־צערעמאָניעס — שפּילן כמעט קיין שום ראָלע ניט אין לעבן פֿון די 20 משפּחות. אַן אויסנעם איז גיין צו יזכור (פֿרויען) און קדיש זאָגן (מענער). די ימים נוראים ווערן אָפּגעהיט אין דעם זינען וואָס מען גייט ניט אין געשעפֿט (עטלעכע טוען דאָס יאָ), מען גייט אין שול, אָבער מען דאַוונט ניט (בלויז עטלעכע מענער דאַווענען).

4) כאָטש אונדזערע 20 משפּחות נוצן ניט קיין ייִדיש, גייען ניט אין ייִדישן טעאַטער, לייענען ניט די ייִדישע פּרעסע (אין וועלכער ניט איז שפּראַך) און זײַנען ניט קיין מיטגלידער אין אונדזערע אַלגעמיינע ייִדישע אָרגאַניזאַציעס, זײַנען זיי אָבער אַקטיווע ייִדן. דאָס דאָזיקע דריקט זיך אויס אין דער ערשטער ריי אין זייער פּשוטן ווילן אַז ייִדן זאָלן אויף ווײַטער אָנהאַלטן זייער אָרגאַניזירט לעבן, אין באַשטײַערן זיך פֿאַר דער ייִדישער צדקה, אין זייער קעגענערשאַפֿט צו געמישטע חתונות, אין זייער באַוווסטזײַן אַז זיי איז בעסער ווען זיי וווינען אין שכנות מיט אַנדערע ייִדן.

אַמעריקאַנער יִדישע זעלנערס וועגן זיך און וועגן יִדן

פֿון משה קליגסבערג

אַנהייב 1946 האָט דער יִוואָ אַדורכגעפֿירט אַ קאַנקורס צווישן יִדישע זעל־נערס אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי. די טעמע איז געווען: „וואָס האָב איך געזען און וואָס האָב איך איבערגעלעבט וויי אַ יִד אין דער צווייטער וועלט־מלחמה". עס זײַנען אַרײַנגעקומען 52 אַרבעטן וואָס האָבן געענטפֿערט זאַכלעך. די דאָזיקע אַרבעטן זײַנען דער יסוד פֿאַר דעם וויטערדיקן אַנאַליז.

די צוגעשיקטע אַרבעטן ברענגען אַ סך אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל וועגן יִדן אין אירופּע און איבער דער וועלט. דאָ אָבער פֿאַרנעם איך זיך נאָר מיט דעם טייל פֿון מאַטעריאַל וואָס דערציילט וועגן די סובייקטיווע איבערלעבונגען פֿון די שרײַבערס, וועגן זייער קוק אויף זיך אַליין וויי יִדן און אויף יִדישע פֿראָבלעמען.

כּדי צו פֿאַרלײַכטערן דעם אַנאַליז וועלן מיר די באַטייליקטע אינעם קאָנ־קורס פֿאַרטיילן אין דרײַ גרופּעס: 1) אָפּגעפֿרעמדטע יִדן, 2) גלײַכגילטיקע און 3) נאַציאָנאַל־באַווּסטזיניקע.

לאָמיר פֿריִער פֿאַרטײַטשן וואָס איך מיין מיט די דאָזיקע טערמינען: ווי אָפּגעפֿרעמדטע באַצייכן איך אַזעלכע וואָס פֿילן זייער יִדישקייט ווי אַ ניט אָנ־געגעמע משא און אַ שטער אין זייער לעבן. זיי האָבן אויך ניט קיין אינטערעס אין יִדישע ענינים. די גלײַכגילטיקע נעמען אָן זייער יִדישקייט ווי אַ געגעבענעם פֿאַקט צו וועלכן מען מוז זיך צופּאַסן. זיי היטן געווײַנטלעך אָפּ אַ געוויסע צאָל סימ־באָלישע סימנים פֿון יִדישקייט, ווי יום־כּיפּור, קדיש, צדקה א״אָנד — אויף וויפֿל זיי זײַנען ניט קיין שטער פֿאַר זייערע פּערזענלעכע אינטערעסן. די נאַציאָנאַל־באַווּסטזיניקע באַטראַכטן זייער יִדישקייט ווי אַ פּאָזיטיווע זאַך וואָס זיי פֿאַרמאָגן און זיי אָנערקענען פֿרײַוויליק געוויסע פֿליכטן לגבי זייער יִדישקייט.

איינער פֿון די כאַראַקטעריסטישע שטריכן פֿון די אָפּגעפֿרעמדטע און אויך גלײַכגילטיקע איז דאָס וואָס זיי באַטראַכטן זייער צוגעהעריקייט צום יִדישן פֿאָלק ווי אַ צופֿעליקע זאַך.

איינער פֿון זיי שרײַבט:

> איך בין אַ יִד. איך האָב ניט געהאַט קיין דעה בײַם אויסקלײַבן מײַן רעליגיע. מײַן פֿאָטער איז געווען אַ יִד און די עלטערן פֿאַר אים זײַנען געווען יִדן (נומ׳ 51).

אַ צווייטער שרײַבט:

ס׳איז אזוי געשען, אז מיין רעליגיע איז די יידישע. איך האָב פונקט אזוי גוט געקענט זיין א מענטש פון יעדער אנדערער רעליגיע (נומ׳ 26).

דער דאָזיקער געדאַנק איז קודם־כל כאַראַקטעריסטיש פאַר דער פסיכאָלאָגיע פון דעם א י ך־באַווּוסטזיין, ד״ה ווי אזוי א מענטש פאַרענטפערט פאַר זיך אליין די פראָגע וואָס בין איך און ווער בין איך. דער לאָגישער טעות אין די געבראַכטע פאַרמולירונגען — וואָס ענלעכס הערט מען אויך אפט אין שמועסן מיט מענטשן — איז דאָך א באַשטימפערלעכער: בײַ אַנדערע עלטערן וואָלט געקענט געבוירן ווערן ניט ער, דער געגעבענער אינדיווידּ, נאָר אין גאַנצן עמעצער אַנדערש. פֿדי דער געגעבענער אינדיווידּ זאָל קענען געבוירן ווערן בײַ אַנדערע עלטערן וואָלט ער געמוזט אין וועלכער ס׳איז פאַרעם עקסיסטירן אַיידער ער איז געבוירן געוואָרן, ד״ה איידער ער האָט אַנגעהויבן עקסיסטירן. דער לאָגישער טעות איז דאָך דאָ א בפֿירושער.

אָבער אַזא לאָגישער טעות, וואָס ווערט זייער אפט געמאַכט פון מענטשן וואָס טראַכטן אין אַלגעמיין לאָגיש און זאַכלעך איז ניט סתּם קיין טעות, נאָר ער מוז האָבן א וויכטיקן פסיכאָלאָגישן יסוד אויף וועלכן ער שטיצט זיך; ער האָט מסתּמא א טיפֿערע פסיכאָלאָגישע באַרעכטיקונג, און מענטשן מאַכן דעם דאָזיקן טעות צוליב א צוועק, א מענטשלעך נוצלעכן צוועק. עס לייגט זיך צום בעסטן אויפן שכל, אז דער דאָזיקער צוועק קען זיין דאָס מאַכן דעם אייגענעם איך וויכטיקער אין די אייגענע אויגן, צו באַפֿעסטיקן דאָס געפֿיל, אז מען איז עפעס א יש, וואָס האָט עקסיסטירט און עקסיסטירט ווײַטער פֿאַר זיך, אומאָפּהענגיק פון אַנדערע מענטשן; אז דאָס געבוירן ווערן בײַ עלטערן איז בלויז אַיין מאַמענט אין דער אייגענער פסדרדיקער עקסיסטענץ, און דאָס געבוירן ווערן בײַ די געגעבענע עלטערן איז א צופֿאַל, און אָקוראַט דער אייגענער מענטש האָט געקענט פונקט אזוי צופֿעליק געבוירן ווערן בײַ אַנדערע עלטערן. ווי עס זאָל ניט זיין, דאָ אינטערעסירט אונדז בלויז אַיין אַספּעקט, וואָס קלערט אויף, פאַר וואָס אפּגעפֿרעמדטע אַדער גלײַכגילטיקע יידן האָבן ליב אונטערצושטרײַכן די צופֿעליקייט פון זייער יידישקייט. אויב מען איז צופֿעליק אַרײַנגעפֿאַלן צו די געגעבענע עלטערן איז מען דאָך אויך צופֿעליק אַרײַנגעפֿאַלן צום פֿאַלק צו וועלכן די עלטערן געהערן — ממילא טראַגט מען פאַר דעם דאָזיקן צופֿאַל קיין אַחריות ניט און מען מעג ניט נעמען אויף זיך קיין התחייבֿותן לגבי דעם פֿאַלק צו וועלכן מען איז אַרײַנגעפֿאַלן ניט פון פֿרײַען ווילן. אזוי ארום דינט דער דאָזיקער לאָגישער טעות ווי א ראַציאָנאַליזאַציע פון דעם אומווילן בײַ אפּגעפֿרעמדטע יידישע יונגע־לײַט צו נעמען אויף זיך התחייבֿותן לגבי דעם יידישן פֿאַלק אַדער א יידישן קיבוץ.

דאָס פאַרטײַטשט אונדז א צווייטן וויכטיקן שטריך וואָס זעט זיך שטאַרק אַרויס בײַ אונדזערע שרײַבערס: וואָס גרעסער עס איז די אפּגעפֿרעמדקייט אַלץ גרעסער איז די נערוועזקייט און טייל מאָל אפֿילו מרה־שחורה מיט ווועלכע זיי באַשרײַבן אַנטיסעמיטישע פֿאַלן. אַקעגן די נאַציאָנאַל־געשטימטע שרײַבן ווענן דעם א סך רויקער, טייל מאָל אפֿילו מיט הומאָר. די לעצטע דערציילן אויך גערן ווענן פֿרײַנדלעכע האַנדלונגען לגבי יידן. די אויסטײַטשונג דערפון

קען מען געפֿינען אויפֿן סמך פֿון פֿרײַער געזאַגטן: אויב די אומבאַקוועמלעכקייטן אין ליידן פֿון זײַן אַ יִיד קומען צוליב אַ „צופֿאַל", דעמאָלט שפּירט זיך די זינלאָזיקייט און ממילא דער דרוק פֿון די ליידן אַלץ שטאַרקער, וואָס גרעסער ס׳איז די אָפּגעפֿרעמדקייט; אָקעגן דער וואָס איז גרײַט עפּעס צו צאָלן פֿאַר זײַן יידישקייט, פֿאַלט אים דער פּרײַז פּסיכיש ניט אַזוי שווער צו לאָסט.

בײַ אַלע אונדזערע שרײַבערס, פֿון אַלע קאַטעגאָריעס, איז דאָ די אײַנ־שטעלונג, אַז אַ יִיד מוז כּסדר זײַן אויף דער וואַך און כּסדר זיך אומקוקן אויף מעגלעכע ספּנות; אָבער וואָס גרעסער ס׳איז די אָפּגעפֿרעמדקייט, אַלץ שטאַרקער דריקט דאָס דאָזיקע געפֿיל און אַלץ שטאַרקער איז די אָנגעשפּיצטקייט צו „זײַן אויף דער וואַך" לגבי ספּנות מצד דעם אָרום. צום בעסטן דריקט אויס דאָס דאָזיקע געפֿיל אײַנער פֿון די אָפּגעפֿרעמדטע מיט די ווערטער:

> איך פֿלעג שטענדיק גיין אין קלוב [פֿון יִידישן וועלפֿאַרבאַנד]. אין דעם דאָזיקן מקום־מיקדש האָב איך זיך געפֿילט ווי אין אַ צווייטער היים, אַן אָרט וווּ איך האָב געוווסט, אַז איך קען נאָכלאָזן מײַן אָנגעשפּיצטקייט און אָפּרוען דעם קאָפּ (נומ׳ 51).

וועגן אָנטיסעמיטיזם שרײַבן אַלע. עס קומען צום אויסדרוק פֿאַרשיידענע גראָדאַציעס; פֿון אַ מיינונג, אַז אָנטיסעמיטיזם איז נאָר אַן איבערבלײַבעניש בײַם אָלטן דור קריסטלעכע אימיגראַנטן און ער איז ניט בנימצא בײַ אמתע אָמעריקאָנער, ביז אַ קוק אַז מיר זײַנען אַרומגערינגלט מיט לויטער שׂונאים.

וואָס שייך דער באַציונג פֿון די יונגע דורות אָמעריקאָנער צו יידן איז ווערט אַרויסצובערענגען עטלעכע וויכטיקע מאָמענטן: אַ היפּשער טייל פֿון אונדזערע שרײַבערס שטעלן פֿעסט, אַז אָנטיסעמיטיזם איז אַ רעזולטאַט פֿון בליבנד איבער־געבליבענע פֿאַראורטיילן און פֿון קנאַפּער באַקאַנטשאַפֿט מיט יידן. אַלע שטעלן זיי פֿעסט, אַז דאָס צוזאַמענלעבן אין דער אָרמיי האָט געבראַכט צו אַ דערנע־טערונג און צו אַן אָפּשוואָכונג פֿון אָנטיסעמיטיזם. אַלע דערציילן זיי, אַז וואָס נעענטער מען איז געקומען צום פֿראָנט, אַלץ ווייניקער האָבן זיך אַרויסגעוויזן סימנים פֿון אָנטיסעמיטיזם און אויף די קאָמפּסלעדער גופֿא האָט ער זיך שוין אין גאָנצן ניט אָנגעזען.

די שרײַבערס ברענגען אויך אַ סך פֿאַלן וועגן דעם שטאַרקן רושם וואָס דער יידישער חורבן אין אייראָפּע האָט געמאַכט אויף זייערע ניט־יידישע קאָלעגעס, און וועגן זייער גוטווילליקן אָנטייל אין דער ערשטער הילף פֿאַר יידן.

וויכטיק איז נאָך איין ענין: אַ שפּאַרער טייל פֿון די שרײַבערס דערציילט אַז קריסטן ווײַזן אַרויס בדרך כלל גרינגשעצונג צו יידן וואָס באַהאַלטן זייער יידישקייט און זיי טשעפּען זיך דווקא צו אַזעלכע יידן מיט פֿאַרשיידענע אָנצו־הערענישן וועגן זייער יידישקייט. פֿאַרקערט ווערט דערציילט וועגן פֿאַלן וועז אַ מוטיקע האָנדלונג פֿון יידן האָט אַרויסגערופֿן דרך־ארץ בײַ קריסטן.

אײַנער למשל דערציילט:

> סטענלי [אַ יִידישער זעלנער] איז געווען אַ ציוניסט און אַ סאָציאַליסט. ער איז געווען שטאָלץ מיט זײַן אָפּשטאַם, און די קריסטלעכע יונגע־לײַט פֿון אונדזער בארעק האָבן פֿאַר אים דערפֿאַר געהאַט דרך־ארץ.

ער פֿלעגט בײַ זיי קלײַבן באַשטײַערונגען אויף ציוניסטישע צוועקן און זיי פֿלענן נערן זיך באַשטײַערן (נומ׳ 24).

אַ צווייטער (נומ׳ 48) דערציילט, אַז ער האָט געאַרבעט אין דער אַרמיי אין אַ כעמישער לאַבאָראַטאָריע. דאָרט האָט אויך געאַרבעט אַן אַמעריקאַנער דײַטש, אַ היטלעריסט, ווָאס פֿלעגט מאַכן חוצפהדיקע אַנטיסעמיטישע באַמערקונגען. אונדזער דערציילער פֿלעגט אָבער ניט רעאַגירן. פֿון די חבֿרים־קריסטן האָט קיינער קיין מאָל דעם דײַטש ניט געמאַכט קיין באַמערקונג. דער יִיד איז דערפֿון בײַ זיך געוואָרן זייער געפֿאַלן און איז געוואָרן זיכער, אַז אַלע קריסטן זײַן דער לאַבאָראַטאָריע האַלטן מיטן דײַטש. איין מאָל איז דער דײַטש געקומען אין דער פֿרי און האָט הויך געזאָגט, אַז עס וואָלט געווען זייער גוט וואָרן מען זאָל די אַמעריקאַנער יִידן איבערגעבן היטלערן און ער זאָל מיט זיי אויך מאַכן אַ סוף. דאָס האָט אונדזער יִיד שוין נישט געקענט אַריבערטראָגן. ער האָט זיך געוואָרפֿן אויפֿן דײַטש מיט די פֿויסטן און אים גוט צעשלאָגן. דעמאָלט זײַנען אַלע קריסטלעכע חבֿרים צוגעקומען צום יִיד און אים וואָרעם גראָטולירט. לאַנגע וואָכן האָט קיינער פֿון זיי מיטן דײַטש ניט געערעדט. וועגן ענלעכע פֿאַלן דערציילן אונדזערע שרײַבערס אַ היפֿש ביסל.

אַ סך דערציילן אויך וועגן דער לאַיאַלער באַציִונג צו דער יִידישער רעליגיע און ספּעציעל וועגן אַן אויפֿמערקזאַמקייט צו איר מצד פֿראָטעסטאַנטישע און קאַטולישע טשאַפּלענס, ווָאס פֿלעגן אָפֿט מיטן געהעריקן דרך־ארץ דורכפֿירן די יִידישע תּפֿילות (אויב עס איז ניט געווען אויפֿן אָרט קיין יִידישער טשאַפּלען). איינער למשל דערציילט:

ראָש־השנה האָט אַ קאַטולישער גלח אונדז יִידן דערקלערט די וויכטיקייט פֿון אונדזער גרויסן יום־טובֿ; צו מאָרגנס האָט אַ פֿראָטעסטאַנטישער פּאַסטאָר אונדז פֿאַרטײַטשט די סדרה וואָס איז געלייענט געוואָרן בײַם דאָוונען (נומ׳ 29).

אַזעלכע פֿאַקטן וועלן דערציילט אַ שפּאָר ביסל.

וואָס שייך די באַציִונגען פֿון יִידישע זעלנערס צווישן זיך אין דער אַרמיי, וויל איך דאָ זיך אָפּשטעלן נאָר אויף איין כאַראַקטעריסטישן מאָמענט: אפֿשר נאָך מער ווי אין ציווילן לעבן ווײַזט זיך בײַ אַלע שרײַבערס אַרויס דאָס געפֿיל פֿון קאָלעקטיוואָר יִידישער פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט. אָבער וואָס גרעסער די אָפּגעפֿרעמדקייט אַלץ שטאַרקער דריקט דאָס דאָזיקע געפֿיל, אַלץ נערוועזער קוקט מען אויף די האַנדלונגען פֿון אַנדערע יִידן און אַלץ מער פּחד ווײַזט מען אַרויס צוליב אַ צווייטן יִידנס ניט־פֿאַסיקער האַנדלונג.

אײַנער פֿון זיי דריקט דאָס דאָזיקע געפֿיל אויס אַזוי:

מײַנע חבֿרים־יִידן [אין דער אַרמיי] האָבן מיר געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז איך דאַרף שטענדיק זיך האַלטן לײַטיש... מיר ווילן ניט, האָבן זיי געזאָגט, מען זאָל קוקן אויף יִידן ווי אויף אַ מיאוסער חבֿרה (נומ׳ 26).

פֿאַרקערט, אַ נאַציאָנאַל געשטימטער יונגער־מאַן קלאָגט זיך, אַז „ווען דזשעק טוט עפּעס שלעכטס, זאָגט מען באַלד — אַ יִיד! און ווען דזשאָן טוט עפּעס שלעכטס, אָרט עס קיינעם ניט". די אָפּגעפֿרעמדטע שפּירן די דאָזיקע משא

שוועריקייטן, וואָס זיי האָבן אין דער טעג פֿון דער מלחמה אין אַרמיי אָנגעטראָפֿן. אַ סך פֿון זיי האָבן אַ שווערע צייט דורכגעמאַכט אין דער אַרמיי, ווי אַלע אַנדערע אַמעריקאַנער סאָלדאַטן, אָבער אַ סך פֿון זיי האָבן אויך אַ שווערע צייט דורכגעמאַכט ווי יידן. אַ סך פֿון זיי האָבן אויך אַ שווערע צייט דורכגעמאַכט ווי יידן. אַ סך פֿון זיי האָבן אויך אַ שווערע צייט דורכגעמאַכט ווי יידן.

אין אַ קורצן אַרטיקל איז שווער אַרויסצובערענגען אַלע אינטערעסאַנטע מאַמענטן, וואָס זײַנען ווערט מען זאָל זיך אויף זיי אָפּשטעלן. איך וועל דעריבער אַ סך פֿון זיי אַדורכלאָזן און צוגיין צו דער וויכטיקסטער פֿראַבלעם:

ווי אַזוי האָט די מלחמה געווירקט אויף זייער באַציונג צו יידישקייט און אויף זייער קוק אויף זיך אַליין ווי יידן.

די גרעסטע טייל, בערך 80 פּראָצענט, פֿון די באַטייליקטע אינעם יוואָ־קאָנטעסט האָבן פֿאַר דער מלחמה געהערט צו דער קאַטעגאָריע וואָס מיר באַצייכענען ווי אָפּגעפֿרעמדטע און גלײַכגילטיקע. אַלע האָבן זיי אונטער דער ווירקונג פֿון די מלחמה־איבערלעבונגען ראַדיקאַל געביטן זייער באַציונג צו יידן און האָבן אָנגעהויבן צו קוקן אויף זייער אייגענער יידישקייט ווי אויף אַ פֿאַזיטיוון עלעמענט, מיט וועלכן זיי קענען זײַן שטאָלץ און לגבי וועלכן זיי פֿילן געוויסע פֿליכטן. אַלע, אָחוץ איינעם, וואָס ער איז צוריקגעקומען פֿון דער מלחמה מיט דער איבערצײַגונג, אַז דער אייניקער אויסוועג פֿאַר יידן איז ענד־גילטיקע אַסימילאַציע. אָבער דער דאָזיקער בחור האָט אין זײַן לעבן געהאַט ספּעציעל שווערע פּראָבלעמען אין שײַכות מיט זײַן יידישקייט און ער פֿאַרדינט אַ באַזונדערע אינטענסיוווע שטודיע, וועלן מיר אים איצטער אַרויסלאָזן פֿון חשבון.

מען קען ניט וויסן, פֿאַרשטייט זיך, צי די גרופּע שרײַבערס איז רעפּרעזענטאַטיוו פֿאַר אַלע יידיש־אַמעריקאַנער זעלנערס וואָס זײַנען צוריקגעקומען פֿון דער מלחמה. מסתּמא זײַנען געווען אַזעלכע יידישע זעלנערס וואָס האָבן זיך ווייניק געביטן און האָבן ניט געהאַט קיין אינטערעס פֿאַר אונדזער קאָנטעסט, כאָטש זיי האָבן געוווסט וועגן אים. אָבער אַז אונדזער גרופּע רעפּרעזענטירט אַ גרויסע צאָל יידישע זעלנערס צוריקגעקומענע פֿון דער מלחמה — וועגן דעם קען ניט זײַן קיין ספֿק.

איך וויל דאָ אַרויסברענגען עטלעכע כאַראַקטעריסטישע מאַמענטן פֿון דעם פּסיכאָלאָגישן פּראָצעס וואָס יידישע זעלנערס זײַנען אַדורכגעגאַנגען אונטער דער ווירקונג פֿון דער מלחמה, אויף וויפֿל דאָס האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין די אַרבעטן וואָס זיי האָבן צוגעשיקט צום יוואָ־קאָנקורס.

עס זענען זיך אַרויס עטלעכע פֿאַקטאָרן וואָס האָבן צום שטאַרקסטן געווירקט:

1) דער גורל פֿון יידן אין אייראָפּע בעת דער מלחמה; 2) די אַנטפּלעקונג אַז יידן זײַנען אַ וועלטפֿאָלק; 3) די יידישע רעליגיע און 4) דער סאָמע עיקר — די יידישע פֿאַמיליע וואָס האָט זיך פֿאַר זיי איצט אַנטפּלעקט אין אַ נײַ ליכט.

לאָמיר גיין פֿונקטנווײַז:

1. וואָס גרעסער ס׳איז געווען די אָפּגעפֿרעמדקייט אַלץ שטאַרקער איז געווען דער קלאָפּ און די גײַסטיקע אויפּטרייסלונג וועלכע זיי האָבן דערזען פֿאַר די אויגן די יידישע טראַגעדיע אין אייראָפּע. די צעטרייסלונג בײַ די אָפּגעפֿרעמדטע איז געווען אַזוי גרויס, אַז זיי רעדן נאָר וועגן יידישע ליידן אין

אייראָפּע און טראַכטן וועגן גאַרניט עפּעס אַנדערש. בעת די נאַציאָנאַל געשטימטע זײַנען פֿון דעסט וועגן געווען אויפֿמערקזאַם אויך אויף אַנדערע דערשײַנונגען, און צו מאָל מאַכן זיי אָפֿילו קריטישע באַמערקונגען וועגן געוויסע זאַכן וואָס געפֿעלן זיי ניט.

למשל, איינער אַזאַ נאַציאָנאַל געשטימטער באַמערקט מיט אַ קריטישן טאָן, אַז ווען ער איז אין די ערשטע טעג נאָך דער באַפֿרײַונג געקומען צו גאַסט צו יידן אין די לאָגערן האָט מען בײַ אים קיין מאָל ניט געבעטן קיין ברויט אַדער קאָווע נאָר שאָקאָלאַד אַדער פּאַמעראַנצן; אַ צווייטער פֿון די נאַציאָנאַל געשטימטע דערציילט מיט אויפֿרעגונג וועגן אַ ביטערן געשלעג אין אַ לאָגער צווישן אונגערישע און פּוילישע יידן איבער אַ גרעסערן חלק שפּײַז וואָס די אַמעריקאַנער זײַנען געקומען צעטיילן. פֿאַראַן נאָך אַנדערע קריטישע באַמערקונגען פֿון דעם מין. אָבער די אָפּגעפֿרעמדטע זײַנען געווארן אַזוי שטאַרק איבערגענומען מיט דער יידישער טראַגעדיע, אַז זיי קענען וועגן עפּעס אַנדערש גאָרניט טראַכטן ווען זיי דערמאָנען זיך זייערע איבערלעבונגען אין אייראָפּע, אַדער אין אַנדערע וועלטטיילן. אָפֿילו אין מאַנילאַ, וווּ אַ טייל יידישע פּליטים האָבן געלעבט אונטער דער יאַפּאַנישער אָקופּאַציע — וואָס דאָס איז פֿאָרט ניט געווען צו פֿאַרגלײַכן מיט דער היטלעריישער אויסראָטונג — איז איינער אַזאַ אָפּגעפֿרעמדטער געווען ביז גאָר געירט פֿון דעם, וואָס אין אַזעלכע באַדינגונגען האָבן יידן ניט אויפֿגעגעבן זייער פֿרומקייט, און ער דערקלערט פּײַערלעך אַז פֿון דעמאָלט אָן איז ער שטאַלץ מיט זײַן יידישקייט.

פּסיכאָלאָגיש וואָלט מען דעם דאָזיקן קאָנטראָסט געקענט אויסטײַטשן אַזוי: די יידישע מאַרטיראָלאָגיע אין דער געשיכטע, די רדיפֿות אויף יידן אד״גל זײַנען פֿאַר די נאַציאָנאַל געשטימטע ניט קיין אַבסאָלוטע נײַס, גיכער איז עס אייגנער פֿון די יסודות פֿון זייער נאַציאָנאַלן באַוווסטזײַן. די יידישע טראַגעדיע אין אייראָפּע בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה איז פֿאַר זיי נאָך אַ טראַגיש קאַפּיטל אין דער יידישער געשיכטע, וואָס ענלעכס איז זיי שוין פֿון פֿריער באַקאַנט. זייער אויג האָט זיך דעריבער געקענט אָפּשטעלן אויך אויף אַנדערע מאַמענטן וואָס האָבן אַנגעירירט זייערע נאַציאָנאַלע געפֿילן. פֿאַר די אָפּגעפֿרעמדטע אָקעגן איז די יידישע מאַרטיראָלאָגיע געווען פֿאַקטיש אַ נײַע אַנטפּלעקונג, ווײַל וואָס שייך פֿריער האָבן זיי אַדער וועגן איר גאָנץ קנאָפּ געוווסט אַדער עס האָט קיין מאָל ניט אַנגעירירט זייער עמאָציאָנאַלע ספֿערע; דעריבער האָט די אומגעהײַערע מאַרטיראָלאָגיע, וואָס זיי האָבן געזען פֿאַר די אויגן, פֿאַרפֿלייצט ווי אַ מבול זייער זעפֿעלד און זיי זײַנען ניט געווען מסוגל עפּעס אַנדערש צו באַנעמען. פֿון דאָנעט אפֿשר נעמט זיך די אין פֿלוג אומפֿאַרשטענדלעכע דערשײַנונג, וואָס די פֿון פֿריער אָפּגעפֿרעמדטע האָבן אַלץ געזען אין פּאָזיטיוו פֿאַרבן און געווען ביז גאָר אָפּאָלאָגעטיש, בעת די פֿון פֿריער נאַציאָנאַל געשטימטע האָבן געקוקט אַרום זיך אויך מיט אַן אַנאַליטיש אויג.

דער אָנבליק פֿון לײַדנדיקע יידן און אויך דאָס וואָס זיי לײַדן דערבײַ פֿאַר אַן אָלגעמיינער זאַך, פֿאַר אַ מענטשלעכן פּרינציפּ, איז געווען איינער פֿון די

פֿאַקטאָרן וואָס האָבן קודם־כל אויפֿגעהויבן דעם ווערט פֿון ייִדן און ייִדישקייט אין די אויגן פֿון די פֿרייַער אָפּגעפֿרעמדטע.

2. דער צווייטער פֿאַקטאָר איז געווען זייער אַנטפּלעקונג, אַז ייִדן זײַנען אַ וועלטפֿאָלק. זיי, די אָפּגעפֿרעמדטע, האָבן דאָס דערזען ערשט דעמאָלט, ווען די ווײַטע אומבאַקאַנטע ייִדן זײַנען קאָנקרעט געשטאַנען פֿאַר זייערע אויגן. זיי האָבן פּלוצלינג דערשפּירט, אַז די דאָזיקע ווײַטע, אומבאַקאַנטע ייִדן, ערגעץ אין אַראָן אַדער באַמבייַ, האָבן עפּעס ממשותדיקס וואָס אינטערעסירט זיי אויף אַ געוויסן אופֿן מער, ווי עס אינטערעסירן זיי אַלע אַנדערע אומ־באַקאַנטע פֿון די זעלבע עקזאָטישע ערטער. אַנדערע זעלנערס זײַנען געלאָפֿן באַזוכן אַנדערע ערטער, זיי, אונדזערע אָפּגעפֿרעמדטע, זײַנען געלאָפֿן מיט אַ ברענענדיקן אינטערעס אין ייִדישן קוואַרטאַל אַרײַן, האָבן זיך צוגעקוקט צו אַלע פּרטים פֿון טאָג־טעגלעכן לעבן און האָבן דאָס אַלץ באַשריבן מיט גרויס לעבעדיקייט. דאָס דאָזיקע געפֿיל, אַז ייִדן זײַנען אַ פֿאָלק וואָס איז געבונדן צווישן זיך מיט עפּעס וואָס ווירקט איבער די גרענעצן פֿון מלוכות און איבער די קעפּ פֿון מלוכה־פֿעלקער, דאָס דאָזיקע געפֿיל האָט מסתּמא בײַ זיי עקסיס־טירט אין אַ לאַטענטן צושטאַנד נאָך פֿון פֿרייַער; אָבער אין דער געגעבענער פּראַקטישער סיטואַציע איז דאָס דאָזיקע פֿאַרפֿוירענע געפֿיל אויפֿגעאָנגען און האָט אָנגעהויבן ווירקן ווי אַן אַקטיוואָר עמאָציאָנעלער פֿאַקטאָר.

בײַ אַ סך שרײַבערס האָט צו דער אויפֿדעקונג אַז ייִדן זײַנען אַ וועלטפֿאָלק צוגעהאָלפֿן אַ צווייטע אויפֿדעקונג זייערע, דהײַנו: אַז ייִדיש איז אַ וועלט־שפּראַך, אַז ייִדיש איז אַ רעאָלער פֿאַקטאָר אין דער אוניווערסאָלקייט פֿון ייִדישן פֿאָלק. עטלעכע באַמערקן, אַז זיי האָבן מיט אָנגענעמע געפֿילן אויסגעפֿונען, אַז ייִדיש איז אַ מיטל צו פֿאַרשטענדיקן זיך מיט אַנדערע ייִדן אין פֿאַרשיידענע לענדער. נאָך אייניקע זאָגט, אַז ייִדיש איז אַ מיטל לויט וועלכן ייִדן קענען זיך דערקענען אין דער פֿרעמד; אַן אַנדערער ווידער, דערציילנדיק וועגן אַ באַגע־געניש מיט ייִדן אין פֿראַנקרײַך, מאַכט אַזאַ באַמערקונג: „האָב איך מיט מײַן צע־בראָכענעם אַמעריקאַנער ייִדיש צו זיי געזאָגט...“ כאַראַקטעריסטיש איז דערבײַ דאָס געפֿיל פֿון אַ געוויסער פֿאַרשעמטקייט בײַ דעם אַמעריקאַנער ייִדישן יונגן־מאַן, וואָס זײַן ייִדיש איז ניט אַזוי גוט ווי עס דאַרף צו זײַן. אָט די נײַע דער־קענטעניש וועגן ייִדיש וואָס זיי האָבן פֿרייַער מסתּמא באַטראַכט בלויז ווי אַן איבעריקע זאַך וואָס די עלטערן האָבן אומנייטיק פֿאַרשלעפּט מיט זיך „פֿון יענער זײַט“ האָט שטאַרק געהאָלפֿן בײַ אַ טייל צו געפֿינען נײַע ייִדישע ווערטן פֿאַר זיך.

3. אַ דריטער פֿאַקטאָר, אַ סך אַ שטאַרקערער, איז געווען דער אויפֿגעוואַ־טער אינטערעס צו דער ייִדישער רעליגיע. די אָפּגעפֿרעמדטע און גלײַכגיל־טיקע זײַנען אַדער קינדער פֿון ייִדישע היימען ווו ייִדישקייט איז געווארן אָפּגעהיטן נאָר אויף אַ רודימענטארן אופֿן, בלויז עטלעכע גאָר פֿײַערלעכע ימים־טובֿים און מינהגים אין אַ לאָמיר־געמאַך־פֿאַרעם, וואָס האָט בײַ די קינדער קיין גרויסן דרך־ארץ צו דער ייִדישער רעליגיע ניט געקענט ארויסרופֿן, אַדער

זיי אַליין האָבן זיך נאָך גאָר יונג באַפֿרײַט פֿון יעדער עמאָציאָנעלער באַציִונג צו דער ייִדישער רעליגיע. אויף יעדן פֿאַל האָט זי אין זייער לעבן קיין גרויסע ראָלע ניט געשפּילט. אַ טייל פֿון זיי דערציילט מיט אַ לײַכטן ביטול וועגן זייער ייִדישער דערציִונג. איינער באַמערקט מיט איראָניע, אַז ער האָט אויפֿגענומען זײַן בר־מיצווה ווערן מיט אַ געפֿיל פֿון פֿאַרלײַכטערונג, ווײַל עס וועט נעמען אַ סוף צום לערנען ייִדישקייט.

בעת דער מלחמה איז אָבער בײַ די אָפּגעפֿרעמדטע פֿאָרגעקומען אַ טיפֿער שינוי אין דער באַציִונג צו דער ייִדישער רעליגיע. אַ געוויסע ראָלע האָט דערבײַ זיכער געשפּילט די אַלגעמיינע דערוואַכונג פֿון אַ רעליגיעז געפֿיל, וואָס באַווײַזט זיך בײַ די זעלנערס אויפֿן שלאַכטפֿעלד און וועגן וואָס די שרײַבערס דערציילן אַ היפּש ביסל אינטערעסאַנטע זאַכן. אָבער אַחוץ דעם האָבן זיי אַנטפּלעקט פֿאַר זיך די ייִדישע רעליגיע אַ גאַנץ אַנדערע ווי די וואָס זיי האָבן געקענט פֿון דער היים, זיי האָבן אין איר פּלוצלינג דערזען אימפּאָזאַנטקייט און מעכטיקייט.

וועגן דעם ענין רעליגיע און זייער געענדערטער באַציִונג צו איר דער־ציילן אונדזערע שרײַבערס זייער אַ סך. איך וויל דאָ ברענגען נאָר עטלעכע כאַ־ראַקטעריסטישע אויסצוגן.

איינער דערציילט:

איך האָב [פֿאַרן אָנהייב פֿון דער שלאַכט] זיך ניט געווענדט צו גאָט, ער זאָל מיך באַשיצן, ווײַל איך האָב דאָך געהאַט אַ וויסנשאַפֿטלעכע אויסבילדונג.

אָבער ווײַטער דערציילט דער זעלבער:

ס'איז אפֿשר איראָניש, וואָס אין דער קליינער קאַטוילישער שטאָט ס"ט זשאָרזש, פֿראַנקרײַך, בין איך געוואָרן אַ גלייביקער ייִד. ראָש־השנה זײַנען די ייִדישע זעלנערס פֿון אונדזער רעגימענט אַוועק אין פֿעלד; מען האָט גענומען אַ פֿאַרכאַפּטן דײַטשן 88ער האַרמאַט און אים גענוצט פֿאַר אַן עמוד צום דאַווענען... ס'וואָלט געווען זייער שווער אַרויסצו־ברענגען אין ווערטער די געפֿילן וואָס האָבן מיך באַהערשט, זעענדיק די דאָזיקע סצענע... אַמעריקאַנער ייִדישע זעלנערס דאַווענען, נוצנדיק די וואָפֿן פֿון שׂונא פֿון זייער אמונה פֿאַר אַן עמוד פֿאַר זייערע תּפֿילות — און איך בין איינער פֿון זיי (נומ' 51).

אַ צווייטער שרײַבט:

צום יום־כּיפּורדיקן דאַווענען זײַנען זיך צונויפֿגעקומען אַ סך ייִדישע זעלנערס... אויף די קעפּ — די שטאָלענע העלמען, אין די הענט — די ביקסן, וועלכע מען האָט געהאַלטן צווישן די קני ווען מען איז געזעסן און מען האָט פֿאַרוואָרפֿן איבער די אַקסלען ווען מען האָט געדאַרפֿט בײַ געוויסע תּפֿילות אויפֿשטיין. אין אַזאַ מאָמענט האָט זיך דערהערט אַ געקלאַנג פֿון מעטאַל איבערן גאַנצן פֿעלד... כ'פֿאַרהאָף, אַז דער ליבער גאָט האָט אויף אונדז קיין פֿאַראיבל ניט געהאַט... מיר האָבן דאָך בלויז אויסגעפֿירט די פֿאַראָרדענונגען פֿונעם הויפּטשטאַב פֿון דער דריטער אַרמיי [ניט צו שיידן זיך קיין מאָל מיט די וואָפֿן]... בײַ דעם איצטיקן ריזיקן צוזאַמענקום פֿון די זעלנערס בין איך ווידער אַ מאָל געווען אונטערן שטאַרקן אײַנדרוק פֿון דער וויכטיקייט פֿון דער ייִדישער רעליגיע אין אונדזער לעבן אין די דאָזיקע שווערע מלחמה־טעג (נומ' 24).

אויסצוגן פֿון דעם מין, פֿון די צוגעשיקטע אַרבעטן, וואָלט איך געקענט ברענגען אַ היפּש ביסל, אָבער די געבראַכטע זײַנען גענוג קלאָר. און דוכט זיך, אַז דער באַטײַט פֿון די געבראַכטע אויסצוגן איז אויך אַ גאַנץ קלאָרער. אָט ווי איך פֿאַרשטיי עס:

די ייִדישע רעליגיע, וואָס פֿריִער איז זי אין זייערע אויגן געווען אַ שוואַכע און שפֿלדיקע, האָבן זיי פּלוצלינג דערזען אַ באַקראַנצטע מיט מאַכט: אַ דײַטשער 88ער האַרמאַט, אַ סימבאָל פֿון שונאס מעכטיקייט, ווערט גענוצט ווי אַן עמוד פֿאַר ייִדישע תּפֿילות; אַן עדה ייִדן דאַוונט, טראָגנדיק שטאָלענע העלמען אויף די קעפּ און וואָפֿן אויף די אַקסלען — אויך סימבאָלן פֿון מאַכט; מען איז אַ טייל פֿון אַ וועלטמאַכט וואָס קעמפֿט דאָך טאַקע פֿאַר די רעכט פֿון דער רע־ליגיע וועלכער מען דינט דאָ. אָט דאָס געפֿיל פֿון שותּפֿות צו אַ גרויסער מאַכט און דאָס געפֿיל פֿון סימבאָליזירן די פּרינציפּן פֿאַר וועלכע די מאַכט איז גע־גאַנגען אין קאַמף, — דאָס האָט געברענגט די יונגע־לײַט דערצו, זיי זאָלן אָנ־הייבן באַטראַכטן די ייִדישע רעליגיע ווי אַ פּאָזיטיוו אייגנס מיט וועלכער מען קען זײַן שטאָלץ.

4. און איצט וועגן לעצטן און, לויט מײַן מיינונג, דעם שטאַרקסטן פֿאַקטאָר — די ייִדישע היים, די ייִדישע פֿאַמיליע.

די היים איז פֿאַרן ייִדישן יונגן מענטש ממש אַזוי ווי די לופֿט צום אָטעמען. זי באַטײַט אין זײַן לעבן אַ סך מער ווי עס איז דער פֿאַל בײַ אַלע אַנדערע פֿעל־קער. ס׳איז דאָס זיכערסטע אָרט ווו ער קען נאָכלאָזן די אָנגעשפּיצטקייט לגבי דעם אַרום און ווו ער ווייסט, אַז ער איז אַרומגערינגלט מיט לויטער גוטע פֿרײַנד, פֿאַר וועלכע ער דאַרף זיך ניט היטן. ווי לאַנג ער פֿאַרמאָגט דאָס, גיט ער זיך ניט אָפּ קיין רעכענונג וואָס עס באַטײַט פֿאַר אים, אָבער ווי נאָר ער פֿאַרלירט עס, דערשפּירט ער באַלד ווי שטאַרק עס פֿעלט; ס׳איז פּונקט אַזוי ווי מיט לופֿט.

אָט זײַנען עטלעכע בײַשפּילן, דווקא פֿון אָפּגעפֿרעמדטע, וואָס באַשרײַבן וואָס עס באַטײַט פֿאַר זיי די היים, ווען מען איז פֿון איר אָפּגעריסן.

אַ יונגער־מאַן פֿון ברוקלין דערציילט, אַז ער איז אַוועקגעפֿאָרן אין דער ווײַטער סאַוט צו שטודירן דאָרט אין אַ קאַלעדזש, און אָט וואָס ער זאָגט וועגן דער היים:

> צום ערשטן מאָל אין מײַן לעבן בין איך געווען אַליין; כ׳בין געווען אין אַ פֿרעמד לאַנד, צווישן מענטשן וואָס האָבן קוים געקענט פֿאַרשטיין מײַן שפּראַך... דאָ אין דער פֿרעמד האָט מען ניט געקריגן קיין לאַקס און ניט קיין בייגל... מחמת דעם, וואָס איך האָב זיך געפֿילט אַזוי אויסטערליש, האָב איך אָנגעהויבן צו זוכן אייגענע, אַנדערע ייִדן, מיט וועלכע איך וואָלט געקענט זיך אַדורכשמועסן וועגן אייגענע ענינים, און אַנשטאָט זיך צו אַסימילירן מיט דער אַרומיקער באַפֿעלקערונג, האָב איך פּלוצלינג דערזען, אַז איך האָב זיך אָפּגעשלאָסן צווישן ייִדן (נומ׳ 26).

אַ צווייטער דערציילט:

> איך שטעל פֿעסט דעפֿיניטיוו, אַז ייִדן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָבן אָפּגעטאָן אַ גוט שטיקל אַרבעט מיט דעם וואָס זיי האָבן אויפֿ־

געטאָן פֿאַר די ייִדישע יונגע־לײַט וואָס זײַנען געווען ווײַט פֿון דער היים... זיי האָבן פֿאַר זיי געשאַפֿן אַ היים ווײַט פֿון דער היים (נומ׳ 4).

נאָך איינער זאָגט:

איך בין שטענדיק געגאַנגען צו דעם דאָזיקן אָרט [קלוב פֿון דזשויִש וועלפֿערבאָרד] שטענדיק ווען איך האָב נעהאַט דעם פֿאַרלאַנג צו זײַן נענטער צו מײַן היים (נומ׳ 51).

און אַן אַנדערער:

רעליגיע האָט געשפּילט אַ קליינע ראָלע אין מײַן לעבן... טאָ ווי אַזוי זשע זאָל איך אויסטײַטשן דעם שטראָם טרערן פֿון מײַנע אויגן ווען איך האָב בײַגעוווינט די תּפֿילות אין אַ ייִדישער סינאַגאָגע [אין אָראַן, צפֿון־אַפֿריקע] דאָס ערשטע מאָל נאָך צוואַנציק יאָר? צי קען איך דאָס צושרײַבן בלויז צום געפֿיל פֿון איינזאַמקייט, וואָס איך האָב געפֿילט אָפֿט מאָל דאָ אין אָראַן? — אַן איינזאַמקייט וואָס איז געקומען ניט בלויז פֿון אָפּגעריסנקייט [פֿון דער פֿאַמיליע], נאָר אויך פֿון שפּירן זיך ווי אַ פֿרעמדער צווישן פֿרעמדע (נומ׳ 9).

און נאָך איינער דערציילט, אַז ער איז געגאַנגען דאַווענען, ווײַל עס האָט אים דערמאָנט אין דעם ליכט בענטשן פֿון דער מאַמען אין דער היים.

אַזעלכע ציטאַטן וואָלט איך געקענט ברענגען אַ סך מער, אָבער דאָס דוכט זיך איז גענוג קלאָר און אויך דער באַטײַט דערפֿון איז אַ קלאָרער. מיטן מאָמענט ווען דער ייִדישער יונגער־מאַן, דער אָפּגעפֿרעמדטער און דער גלײַכ־גילטיקער, איז אָפּגעריסן געוואָרן פֿון דער היים, פֿון דער מאַמען, איז אים גע־וואָרן נאָענט און סימפּאַטיש אַלץ וואָס האָט דערמאָנט און האָט סימבאָלי־זירט די היים. די דאָזיקע יונגע־לײַט זײַנען געקומען אויפֿן רוף פֿון ייִדישן טשאַפּלען צו די תּפֿילות ווײַזט אויס ניט אַזוי צוליב דער רעליגיעזער באַדער־פֿעניש, נאָר דער עיקר דערפֿאַר וואָס די אַטמאָספֿער בײַם דאַווענען האָט דער־מאָנט די היים, די פֿײַערלעכע מאָמענטן פֿון היימישן לעבן: יום־כּיפּור, דער מאַמעס אָדער באָבעס ליכט בענטשן אד״גל. און אַזוי ווי אין די אָפּגעפֿרעמדטע היימען איז ייִדישקייט געקומען צום אויסדרוק נאָר אין אָפּהיטן געוויסע רע־ליגיעזע מינהגים, האָט זיך דווקא בײַ די אָפּגעפֿרעמדטע די בענקשאַפֿט נאָך דער היים אַזוי שטאַרק אַסאָצייִרט מיט דער ייִדישער רעליגיע. אָט למשל, אַ נאַציאָנאַל באַוווּסטזיניקער יונגער־מאַן (נומ׳ 23) וואָס רעדט גוט און שרײַבט גוט ייִדיש, שרײַבט אַהיים אַ בריוו, ווו ער דערציילט אַז ער איז געווען בײַם דאַווענען, און ער מאַכט דערבײַ גאַנץ שיין חוזק פֿון ייִדישן טשאַפּלען.

די ייִדישע היים, די ייִדישע פֿאַמיליע, איז דער שטאַרקסטער פֿאַקטאָר וואָס האַלט צוגעבונדן דעם ייִדישן יוגנטלעכן צום ייִדישן פֿאָלק נאָך דעמאָלט, ווען אַלע אַנדערע פֿאַקטאָרן ווירקן שוין ניט אָדער זײַנען שטאַרק אָפּגעשוואַכט; ס׳איז דער שטאַרקסטער רינג אין דער נאַציאָנאַלער קייט, לכל הפּחות הײַנט דאָ אין אַמעריקע. ס׳איז דער איינציקער פֿאָדעם וואָס האַלט נאָך צוגעבונדן אַפֿילו דעם אָפּגעפֿרעמדסטן. י. שטיינבוים דריקט אין איצטיקן באַנד (זען ז׳ 226) אַן אַר־בעט וועגן אָפּגעפֿרעמדטע ייִדישע היימען אין אַמעריקע, ווו ער דערציילט וועגן דער עקסיסטענץ פֿון אַ קדיש־קלוב פֿון אַ גרופּע עקסטרעם אָפּגעפֿרעמדטע

יידן. זיי איז גאָרניט אָדער גאָנץ קנאַפּ פֿאַרבליבן פֿון יידישקייט, האָבן זיי געשאָפֿן אַזאַ קלוב. ס׳איז ניט קיין צופֿאַל, וואָס יאָרצײַט איז דער פֿאָדעם וואָס פֿאַרבינדט זיי אין פּרט פֿון יידישקייט; ס׳איז אַן ענין וואָס איז פֿאַרבונדן מיט דער היים, מיטן אָנדענק פֿון די עלטערן.

די יידישע היים איז דער שטאַרקסטער פֿאַקטאָר וואָס איז בפֿוה צו פֿורעמען דאָס נאַציאָנאַלע פּנים פֿון יידישן קינד. אויב דער יונגער יידישער דור איז אַזוי ווי ער איז, איז עס ניט אַזוי ווײַט אַ רעזולטאַט פֿון די אַזוי גערופֿענע באַדינגונגען, נאָר קודם־כל דערפֿאַר ווײַל די עלטערן האָבן עס אַזוי געוואָלט און זיי האָבן אַזאַ פּנים געגעבן זייערע היימען, אַלץ איינס, צי זיי האָבן דאָס געוואָלט באַווּסטזיניק, צי די מאַטיוון האָבן געווירקט באַהאַלטן.

די וויכטיקסטע דערקלערונג וואָס עס מאַכן כּמעט אַלע אונדזערע שרײַבערס איז: זיי זײַנען צוריקגעקומען פֿון דער מלחמה מיט אַ געפֿיל פֿון שטאַלץ צוליב זייער יידישקייט, מיט אַ דערוואַכטן אינטערעס צום יידישן לעבן און מיט אַ גרייטקייט אויסצופֿירן אַקטיוו געוויסע יידישע התחייבֿותן.

מײַן אײַנדרוק איז אָבער, אַז דאָס דאָזיקע געפֿיל פֿון פֿליכט לגבי דעם יידישן פֿאָלק און די גרייטקייט צו זײַן נאַציאָנאַל אַקטיוו, איז גאָר שטאַרק געווען אונטער דער ווירקונג פֿון די פֿרישע מלחמה־אײַנדרוקן; עס קען אָבער ביס־לעכווײַז אויסגעלאָשן ווערן, אויב מען זאָל עס ניט אונטערהאַלטן און קולטיווירן.

איינער פֿון די וויכטיקסטע מכשירים דערצו, אפֿשר דער סאָמע וויכטיקסטער, איז די יידישע היים. אין דער צוקונפֿט פֿון יידישן נאַציאָנאַלן לעבן אין אָמעריקע קען די יידישע היים זײַן איינס פֿון די ביידע: אָדער אַ וויכטיקער אינסטרומענט פֿון בויען דאָס יידישע לעבן, אָדער דער גרעפֿערלעכסטער אינסטרומענט פֿון צעשטערן עס, — דאָס איז געווענדט אין דעם, ווי אַזוי מיר וועלן אַליין וועלן.

די שטעלונג פון דער שטודירנדיקער יוגנט אין ארץ־ישראל צו מענדעלע מוכר ספֿרים

פון חיים ארמיאן

א. די פּראָבלעם

נאָך דער שרעקלעכער קאַטאַסטראָפֿע פון די מלחמה־יאָרן וואָס האָט אונדז געקאָסט מיליאָנען נפֿשות האָבן זיך דערוועקט אין ארץ־ישׂראל געפֿילן פון חרטה און תשובֿה — אַ מין אומקער צום גלות־יידנטום, וואָס פּראַקטיש האָט דאָס געמיינט אַן אומקער צום מיזרח־אייראָפּעישן יידנטום וואָס איז שוין מער ניטאָ. מען מוז צוגעבן, אַז די דאָזיקע מאַס פון שלאָגן זיך על חטא איז אַ היפּש ביסל איבערגעטריבן; מען האָט ניט גענאָמט דאָס דאָזיקע יידנטום, אַפּשיטא, אַז מיר האָבן ניט אָפּגעשאַצט זיין לעבן ווי געהעריק; דאָס דאָזיקע לעבן איז געבליבן פֿרעמד דעם גיינסט פון אונדזער יוגנט וואָס איז אינגעווויינט געווארן צו רעדן וועגן דעם גלות־לעבן ווי „דעגענערירט" גיינסטיק און ווי „פּאַראַזיטיש" ווירטשאַפֿטלעך. אונדזער פּובליציסטיק האָט, ווי איר שטייגער איז תמיד, מגזם געווען אין ביידע ריכטונגען. פון איין זיינט האָט זי אויסגעמאָלט אונדזער שולד לגבי דעם גלות־יידנטום און זיינע פּראָבלעמען אין די שוואַרצסטע קאָלירן, און פון דער אַנדערער זיינט האָט זי אוועקגעשטעלט די רפֿואה, אין פּרט פון דערציונג, אויף איין קאָרט — דעם אומקער צו דער ליטעראַטור פון יידישן שטעטל. ניט נאָר אונדזער פּובליציסטיק, נאָר אָפּילו אונדזערע בעסטע דערציערס זיינען ניכשל געווארן אין דעם מין גוזמא וואָס איז ניט געבויט אויף פֿאַקטן.

אין שייכות מיט דעם ענין וויל איך דאָ ברענגען די רעזולטאַטן פון מײַן סיסטעמאַטישער אָבסערוואַציע פון דער שטעלונג פון דער שטודירנדיקער יוגנט אין ארץ־ישׂראל צו איינעם פון די קלאָסישע באַשרײַבערס פון יידישן שטעטל — מענדעלע מוכר ספֿרים. מעגלעך, אַז די דאָזיקע רעזולטאַטן וועלן אין אַ געוויסער מאָס אינטשטילן דעם כּעס פון די מקטרגים וואָס קומען אַרויס מיט אַ באַשולדיקונג בלויז אויפֿן סמך פון אַ פּערזענלעכן אינדרוק. די ווײַטערדיקע דאַטעס זיינען אַ טייל פון אַ רײַכן מאַטעריאַל פֿאַקטן אויף אַ טעמע, מיט וועלכער איך באַשעפֿטיק זיך אויף אַ סיסטעמאַטישן אופֿן שוין אַ פּאָר יאָר: די באַציונג פון דער ארץ־ישׂראל־דיקער יוגנט צו ליטעראַטור — וואָס וועלט געלייענט, ווי פֿל וועלט געלייענט, ווי אָזוי וועלט דאָס געלייענט, אָפּגעשאַצט אאַז"וו. די דאָזיקע טעמע גופֿא איז אַ טייל פון דער ברייטערער פּראָבלעם וואָס אינטערעסירט מיך — די שטעלונג פון דער ארץ־ישׂראלדיקער יוגנט צו קולטורווערטן.

מײַנע אָרויסזאָגן זײַנען געבויט אויף דרײַ מינים דאָטעס וואָס זײַנען געזאַמלט געוואָרן אין דער מיטלשול בית־הכרם אין ירושלים. די דאָטעס באַשטייען פֿון: 1) 78 אָפּשאַצונגען פֿון תלמידים פֿון פֿינפֿטן און זעקסטן קלאַס מיטלשול (נײַנטן און צענטן יאָר אין שול), וואָס זײַנען געמאַכט געוואָרן אין משך פֿון דרײַ יאָר, 1943—1945. אין די דאָזיקע אָפּשאַצונגען האָבן די תלמידים אויסגעדריקט זייערע מיינונגען וועגן אַ ליטעראַריש ווערק באַלד נאָך דעם ווי זיי האָבן עס איבערגעלייענט. 2) אַ רשימה פֿון געלייענטע ביכער וואָס מײַנע תלמידים האָבן מיר אין בערגעגעבן יעדן חודש אין משך פֿון עטלעכע יאָר. 3) אַן אָנפֿרעג וועגן מענדעלע מוכר ספֿרים ווערק וואָס מען האָט געלייענט (דער אָנפֿרעג איז דורכגעפֿירט געוואָרן אין פֿרילינג און אין האַרבסט 1945).

אין אונדזער מאַטעריאַל, הייסט דאָס, האָבן מיר סײַ דאָטעס וואָס זײַנען דער עיקר געבויט אויף אָביעקטיוון אָפּרוף (לייענען) און סײַ דאָטעס וואָס זײַנען דער עיקר געבויט אויף באַווּסטזיניקער דערפֿאָרונג (ליטעראַרישע אָפּשאַצונג). די קאָמבינאַציע פֿון די דאָזיקע צוויי סאָרטן דאָטעס, וואָס דאָס מיינט צוויי קוקן, דער ביהייוויאָריסטישער און דער דערפֿאָרונגסמעסיקער, קאָנען אונדז געבן אַ באַגריף פֿון דעם פֿאַקטישן מצב.

ב. מענדעלעם ווערק

איך וועל אָנהייבן מיט די רעזולטאַטן פֿון די אָנפֿרעגן.

די תלמידים פֿון פֿינפֿטן קלאַס מיטלשול (אין דורכשניטלעכן עלטער פֿון 14 יאָר ביז 14½ יאָר) האָבן געלייענט אין קלאַס קיצור מסעות בנימין השלישי. נאָך דעם לייענען האָבן מיר געהאַט (אין פֿעברואַר 1945) אַ סך־הכּלדיקן שמועס וועגן דעם ווערק. במשך פֿון דעם שמועס האָט איינער פֿון די תלמידים אָנגעוויזן, אַז זיי האָבן בלויז געלייענט דאָס בוך „ווײַל זיי האָבן געמוזט". כּדי צו פֿרווון דעם אמת פֿון דעם דאָזיקן אָרויסזאָג האָב איך באַלד אַ פֿרעג געטאָן, וויפֿל פֿון די תלמידים האָבן דאָס בוך געלייענט אַדער אָנגעהויבן לייענען איידער מיר האָבן עס געלייענט אין קלאַס. עס האָט זיך אָרויסגעוויזן, אַז 26 פֿון די 42, דאָס הייסט 62%, האָבן דאָס ווערק שוין פֿריער געלייענט. בלויז איינער פֿון די 26 האָט אָנגעגעבן, אַז ער האָט דאָס ווערק דעמאָלט ניט געענדיקט, ווײַל עס האָט אים ניט אינטערעסירט. ווײַטער האָט זיך אָרויסגעוויזן, אַז 22 תלמידים, דאָס הייסט 52%, האָבן אָחוץ די מסעות געלייענט נאָך אַ ווערק פֿון מענדעלען, און 12 פֿון זיי, דאָס הייסט 28% פֿון דער גאַנצער גרופּע, האָבן אָחוץ די מסעות געלייענט מער ווי איין ווערק. 30 תלמידים, דאָס הייסט 71%, האָבן אָנגעגעבן, אַז זיי וועלן ווײַטער לייענען מענדעלען, און אַ טייל פֿון זיי האָבן אָפֿילו געבעטן, אַז איך זאָל זיי אָנווײַזן פֿאַסיקע ווערק.

אין האַרבסט 1945 האָב איך נאָך אַ מאָל געמאַכט אַזאַ מין אָנפֿרעג אין דעם זעקסטן קלאַס מיטלשול (דער דורכשניטלעכער עלטער פֿון די תלמידים איז געווען 15½ יאָר) וועגן ספֿר הקבצנים. די רעזולטאַטן זײַנען געווען אַזעלכע: פֿון די 42 תלמידים אין קלאַס האָבן 28 געהאַט געלייענט אָנדערע ווערק פֿון מענדעלען

אַחוץ די וואָס זיי האָבן געלייענט אין שול (מסעות און ספֿר הקבצנים). בלויז אײַן תלמיד האָט אָנגענעבן, אַז ער וועט מער מענדעלען ניט לייענען. אַלע אַנדערע, און 6 פֿון די וואָס האָבן בלויז געלייענט מענדעלען אין שול, דאָס הייסט 79% פֿון דער גאַנצער גרופּע, האָבן אָנגענעבן, אַז זיי וועלן זיך ווײַטער אינטערעסירן מיט די ווערק פֿון מענדעלען.

בקיצור, די רעזולטאַטן פֿון די צוויי אָנפֿרעגן זײַנען כּמעט ענלעך. אין ביידע פֿאַלן האָבן צוויי דריטל פֿון די תלמידים געלייענט מענדעלען נאָך אײדער די שול האָט אויף זיי אַרויפֿגעלייגט די דאָזיקע פֿליכט. דער פֿראָצענט פֿון די וואָס ווילן זיך מער באַקענען מיט מענדעלעס ווערק איז 75, — משמעות נאָך דעם ווי די סקעפּטיקערס האָבן אַ ביסל טוּעם געווען דעם טעם פֿון מענדעלען און זײַנען פֿאַרשיכורט געוואָרן. אויפֿן סמך פֿון די דאָזיקע פֿאַקטן וואָס זײַנען געבויט אויף אָביעקטיוּוע אָפּרופֿן פֿון דער יוגנט קאָנען מיר אָוועקשטעלן די הנחה, אַז די שטעלונג פֿון דער ארץ־ישׂראלדיקער שטודירנדיקער יוגנט צו מענדעלעס ווערק אין דעם ערשטן טייל פֿון זייער גײַסטיקער צײַטיקונג איז זייער אַ פֿאַ־זיטיוּוע.

וואָס איז פֿאַקטיש געשען נאָך די אָנפֿרעגן? צי איז די דאָזיקע טענדענץ וואָס איז געקומען צום אויסדרוק בעת דעם אָנפֿרעג געווען בלויז אַ שטרויענער פֿלאַם, אָדער זי האָט געפֿירט צו מעשׂים? מיט אַנדערע ווערטער: צי איז דער פֿאַקטישער אויפֿפֿיר פֿון די תלמידים באַווירקט געוואָרן פֿון דער טענדענץ, וועלכע זיי האָבן אויסגעדריקט בעת די צוויי אָנפֿרעגן?

די תשובֿה אויף די דאָזיקע פֿראָגעס געפֿינט איך אין אַן אַנדער מין מאַטעריאַל, צו וועלכן איך האָב געהאַט אַ צוטריט, דהײַנו די רשימות פֿון געלייענטע ביכער וואָס זײַנען פֿרײַער דערמאָנט געוואָרן. די דאָזיקע רשימות האָבן מיר געגעבן אַ מעגלעכקייט אויסצוגעפֿינען אויף ווי ווײַט די תלמידים האָבן ממשיך געווען צו לייענען מענדעלען אין פֿאַל פֿון איין גרופּע במשך פֿון 12 חדשים און אין דער צווייטער גרופּע במשך $6\frac{1}{2}$ חודש. הגם די דאָטעס פֿון די רשימות פֿון די געליי־ענטע ביכער זײַנען ניט אין גאַנצן אין הסכּם מיט דער גרויסער התלהבֿות פֿון דער צײַט פֿון „בליצאָנפֿרעג", זײַנען זיי אָבער בפֿירוש אַ באַשטעטיקונג פֿאַר מײַנע פֿרײַערדיקע ווערטער וועגן דער פֿאַזיטיווער שטעלונג פֿון דער שטודירנ־דיקער יוגנט אין ארץ־ישׂראל צו מענדעלען. ער איז ניט קיין טערן אינקאָגניטאָ, נאָר להיפֿוך, באַקאַנט און נאָענט דער ארץ־ישׂראלדיקער יוגנט.

אין פֿעברואַר 1945 האָבן 30 תלמידים אָנגענעבן, אַז זיי האָבן ווײַטער בדעה צו לייענען מענדעלעס ווערק. אין משך פֿון די ווײַטערדיקע 12 חדשים האָבן בלויז 13, דאָס הייסט 30%, דורכגעפֿירט זייערע גוטע כוונות. אין דער צווייטער גרופּע האָבן 33 אָנגענעבן, אַז זיי האָבן בדעה ווײַטער צו לייענען מענדעלען. פֿאַר דעם פֿעריאָד וואָס מיר האָבן געהאַט די מעגלעכקייט דאָס נאָכצוקאָנטראָלירן, און אין דעם פֿאַל איז דאָס געווען בלויז $6\frac{1}{2}$ חודש, האָבן 9 תלמידים דורכגעפֿירט זייערע כוונות. ווען מיר וואָלטן געהאַט די מעגלעכקייט נאָכצוקאָנטראָלירן אויף די דאָ־זיקע גרופּע במשך פֿון אַ גאַנץ יאָר, קאָנען מיר אָננעמען, אויפֿן סמך פֿון אַ פּשוּ־

טער קאַלקולאַציע, אַז לפּחות אַ העלפֿט פֿון דער גרופּע (פּינקטלעך 47%) וואָלטן געווען געהאַלטן וואָרט און געלייענט מענדעלעס ווערק. עס איז אויך כּדאַי צו פֿאַרצייכענען, אַז 52% פֿון די וואָס האָבן ווײַטער געלייענט מענדעלען האָבן אויס־געקליבן בעמק הבכא און די קליאַטשע.

מען קאָן על־כּן קומען צו דער מסקנא, אַז די יוגנט לייענט ווײַטער מענדע־לען, הגם ניט אין דער זעלבער מאָס ווי די אָנגעפֿרעגטע האָבן צוגעזאָגט. אָבער ווער עס קאָן די פּסיכאָלאָגיע פֿון דער יוגנט וועט זיך דערויף ניט חידושן. אַדרבא, ער וועט שטאַרק אָפּשאַצן די פּאָזיטיווע באַציִונג צו מענדעלען, וואָס די יוגנט האָט אַרויסגעוויזן נאָך די ערשטע דעקלאַראַציעס וועגן זייער ווײַטערדיקן ליי־ענען.[1]

ג. ווי אַזוי האָט די יוגנט רעאַגירט אויף מענדעלעס אַרײַנפֿיר צו די מסעות?

וואָס האָט געבראַכט צו דעם פּאָזיטיוון צוגאַנג? אָדער ריכטיקער, ווי אַזוי דערקלערן די יוגנטלעכע גופֿא דעם דאָזיקן צוגאַנג? אַן ענטפֿער אויף די דאָזיקע פֿראַגעס געפֿינען מיר אין די קורצע קאָמפּאָזיציעס וואָס די תּלמידים האָבן גע־שריבן בשעת דעם לייענען אָדער שפּעטער. די קאָמפּאָזיציעס זײַנען געווען ליטע־ראַרישע אָפּשאַצונגען אָדער אויסדרוקן פֿון דער ווירקונג וואָס דאָס ווערק האָט אויף זיי געהאַט. פֿון די קאָמפּאָזיציעס זײַנען 40 געשריבן געוואָרן תּיכּף נאָך דעם ווי די תּלמידים האָבן איבערגעלייענט מענדעלעס אַרײַנפֿיר (האַרבסט 1940) און 38 זײַנען געשריבן געוואָרן נאָך דעם איבערלייענען דאָס גאַנצע בוך (האַרבסט 1945).

וואָס געפֿינען ארץ־ישׂראלדיקע יוגנטלעכע פֿון אַ דורכשניטלעכן עלטער פֿון 14½ יאָר אין מענדעלעס אַרײַנפֿיר? דער אײַנדרוק וואָס דאָס ווערק מאַכט אויף זיי איז דורכויס אַ פּאָזיטיווער. טייל פֿאַלן אַרײַן אין אַ געוואַלטיקער התפּעלות, די איבעריקע זײַנען ניט אַזוי שטאַרק נתפּעל געוואָרן, אָבער אויך אויף זיי האָט דאָס ווערק געמאַכט אַ פּאָזיטיוון אײַנדרוק. אין קיין איינער פֿון די קאָמפּאָזיציעס האָב איך ניט געפֿונען קיין גלײַכגילטיקן זאַץ, און מכּל־שכּן קיין נעגאַטיוון אַרויס־זאָג. בלויז איין תּלמידה איז אַ ביסל געמעסיקט אין איר שפּראַך און גיט אָן, אַז דער אַרײַנפֿיר האָט אויף איר געמאַכט אַ „גענוג פּאָזיטיוון״ אײַנדרוק.

---

[1] עס איז כּדאַי צו דערמאָנען, אַז אין משך פֿון דער צײַט וואָס די דאָזיקע אָבסערוואַ־ציעס זײַנען געמאַכט געוואָרן האָבן די צוויי גרופּעס געלייענט אויך אַנדערע ביכער וואָס באַשרײַבן דאָס ייִדישע לעבן אין מיזרח־אייראָפּע אין 19טן און 20סטן י״ה. אויב מיר זאָלן אַפֿילו ניט אַרײַננעמען אין קאָן די האַלב פּובליציסטישע ליטעראַטור, דער פּועל־יוצא פֿון דער לעצטער מלחמה, וואָס ווערט געלייענט אין אַ גרויסער מאָס, קאָן מען זאָגן, אַז די דאָזיקע יוגנט האָט געלייענט דורכשניטלעך אַחוץ מענדעלעס ווערק 3 ביז 3½ ביכער אַ יאָר וואָס באַהאַנדלען דאָס מיזרח־אייראָפּעיִשע ייִדנטום. די מחברים וואָס ווערן געלייענט (לויטן סדר פֿון דער פֿרעקווענץ) זײַנען: אַ. אַ. קבק, שלום אַש, ז. שניאור (די שקלאָווער ייִדן), מלצר, שלום־עליכם, י. י. זינגער (די משפּחה קאַרנאָווסקי), י. ל. פּרץ.

טייל תלמידים האָבן געהאַט אַ טענה צו דעם אָנשטעל פֿון עניוות וואָס מענ־ דעלע מאַכט, וואָס זיי האָבן ניט געהעריק פֿאַרשטאַנען. אמת, דאָס רובֿ האָט זייער גוט פֿאַרשטאַנען די דאָזיקע ליטעראַרישע המצאה, אָבער אַ קליינער טייל, אַן ערך 15%, האָבן ניט ענוג באַנומען די דאָזיקע פֿאַרעם און זײַנען געקו־ מען מיט טענות צו דער אָנגעבלאָנקייט פֿון דעם שרײַבער אָדער צו דעם אָנשטעל פֿון מפֿלומרשטער עניוות וואָס ער מאַכט. מקסימה,[2] איינע פֿון די אינטעליגענטס־ טע אין קלאַס, נאָך דעם ווי זי לויבט שטאַרק דעם אַרײַנפֿיר, גיט זי צו:

עס איז מיר בלויז ניט געפֿעלן די מאַסקע פֿון עניוות, הינטער וועלכער עס באַהאַלט זיך דער שרײַבער. ער שטעלט זיך פֿאָר ווי אַ זקן און אַ חלוש, מפֿלומרשט צו הייבן די אָנדערע שרײַבערס. וועמענס „מינדסטער פֿינגער איז דיקער פֿון מײַנע לענדן". אָבער דאָ און דאָרט קוקט ער אַפֿיר פֿון דער דאָזיקער מאַסקע און ווײַזט אויף שטריכן פֿון גאווה, וואָס זײַנען ניט פּאַסיק פֿאַר זײַן אופֿן שרײַבן.

ניט נאָר די עניוות פֿון מענדעלען האָט געבראַכט צו אומפֿאַרשטענדעניש. טייל ברענגען גאָר בכלל אַרײַן אַ פֿאַלשן פּשט אין מענדעלען: דוחק אין ליטע־ ראַרישע טעמעס. אָט אַזוי ווערט געזאָגט:

מענדעלע וויל באַווײַזן פֿאַר די שרײַבערס פֿון דער וועלט, אז מען קאָן געפֿינען טעמעס, און אַפֿילו וועגן יידן, ערנצטע און הומאָריסטישע טע־ מעס.

אָבער דער גרעסטער רובֿ פֿון די יונגע לייענערס האָט זייער גוט פֿאַרשטאַנען די ליטעראַרישע און געזעלשאַפֿטלעכע כוונות פֿון מענדעלען — פֿאַרשטייט זיך, אויף ווי ווײַט דאָס שפּיגלט זיך אָפּ אין דעם אַרײַנפֿיר צו די מסעות.

מיר געפֿינען אויך באַאַלע אָפּשאַצונגען אָדער סתּם געזעראַליזאַציעס, ווי אַ שטייגער:

דער אַרײַנפֿיר צום בוך און די אמווירנדיקע שפֿראַך האָט אויף מיר נעמאַכט אַ גוטן אײַנדרוק... און צו רעזומירן: דער אַרײַנפֿיר געפֿעלט מיר זייער [עתּליה].

אָדער:

שוין פֿון די ערשטע שורות קאָן מען זען די יידישע נשמה אין אַלע אירע קאָליערן און טיפֿן [לאה].

אַנשטאָט איבערגעבן דעם אײַנדרוק וואָס מענדעלע האָט אויף אים געמאַכט, באַשליסט אַן אָנדער תּלמיד, צוליב דעם וואָס ער האָט ניט תּופֿס געווען דעם ענין, אַז:

מענדעלע איז אויסן געווען אין דעם אַרײַנפֿיר צו וועקן די שרײַבערס, אז זיי זאָלן אָנהייבן אַ נײַ קאַפּיטל אין דער העברעישער ליטעראַטור [עמום].

אָבער דער איבערוועגדיקער רובֿ האָט ערלעך און אמתדיק אויסגעדריקט וואָס ער האָט געפֿילט בעתן לייענען דעם אַרײַנפֿיר.

ווי אַ מוסטער לאָמיר דאָ ברענגען ציטאַטן פֿון צוויי תּלמידים:

---

[2] די נעמען זײַנען אַלע פֿיקטיוו.

וועלן איך לייענען דעם דאָזיקן אַרטיקל אַזוי ווי איך וועל עס פֿאַרשטיין. איך וועל עס לייענען ווי אַ פּראָבלעם, ווי אַ שרייבער און ווי אַ מענטש. מיר האָבן פֿאַר זיך אַ פּאָלקסמענטש און אַ פּאָלקסשרייבער וואָס זיין הארץ איז נאָענט צו די אַרעמע פֿון זיין פֿאָלק, און ער באַמיט זיך שטאַרק זיי צו העלפֿן און צו טרייסטן אין זייער אומגליק. ער האָט בלויז פֿאַראַכטונג פֿאַר די וואָס פֿאַרלייקענען זייער פֿאָלק און דערמיט זיינען זיי פֿאַלש צו זיך אליין [אַביגד].

איך האָב פֿאַר זיך דעם אַרטיקל צו דעם קיצור מסעות בנימין השלישי. תיפֿה, אין דעם ערשטן און אַפֿילו אויבנאויפֿקן איבערלייענען, ווער איך נתפּעל פֿון דער געטאָקטקייט און געשליפֿנקייט פֿון די ווערטער און זאַצן אין דער נאָענצער הקדמה. דאָ איז ניט פֿאַראַן קיין איבעריקס און ניט קיין בלויזן. עס איז אַלץ ווי אַ שנירל פּערל. בײַם צווייטן לייענען אַנטפּלעקן זיך געדאַנקען און פֿוונות, אָפּשפּאָטונג צוזאַמען מיט גוטמוטיקן הומאָר, שמיץ פֿאַרפּוצט מיט פֿסוקים פֿון תנך. דאָס אַלץ ברענגט דעם לייענער צו התפּעלות. מען פֿילט, אַז דאָס איז ניט בלויז קיין ארטיקל, נאָר א שאָפֿונג פֿאַר זיך גופֿא [נח].

די תלמידים זײַנען מערסטנס באַווירקט געוואָרן פֿון דעם סאָטירישן אָדער הומאָריסטישן טאָן פֿון מחבר. בפּירוש דערמאָנען דאָס 35 פֿון די 40 באַטייליקטע (87%). עפּעס מער ווי אַ העלפֿט שטעלן זיך אָפּ אויף דעם סאָטירישן טאָן, דעם אָפּשפּעטערישן שטאָך, און די קלענערע העלפֿט אויף דעם אָמוזירנדיקן און הומאָריסטישן סיפּור המעשׂה. טייל זענען בלויז דעם דרויסנדיקן אָמוזירנדיקן לבוש, פֿון וועלכן זיי האָבן שטאַרק הנאה.

אזוי ווי איך האָב נאָר גענומען לייענען האָב איך זיך שוין געפֿונען אין דער זעלביקער גייסטיקער שטימונג ווי דער מחבר גופֿא, א שטימונג פֿון פֿרייליעבקייט און הומאָר [עין־יה].

טייל דערציילן וועגן דעם „אָפּשפּאָטן" און וועגן דער „אָמוזירנדיקער פֿאָלקס־שפּראַך", אָבער דערקלערן ניט געוווּ וואָס זיי מיינען.

אָקעגן זײַנען דאָ אָנדערע וואָס באַטאָנען, אַז זיי זענען מענדעלען

ווי א גרויסן שטראָפֿער פֿון זיין פֿאָלק און א כיטרען סאָטיריקער אין אַלע זײַנע ווערטער וואָס אויבנאויפֿיק זענען זיי אוים ווי שפּאָסווערטער, אָבער וועמ מיר פֿאַרטיפֿן זיך, קאָנען מיר זיך באַלד איבערצײַגן, אַז דאָס זײַנען שטראָפֿרייד וואָס זײַנען גוט פֿאַרטראָכט געוואָרן פֿאָרוים [לאה].

די דאָזיקע תלמידים — און זיי זײַנען דער רובּ — זענען אין דער שאַרפֿער סאָטירע אַ ליטעראַריש מיטל מיט אַ ענווי באַשטימטן געזעלשאַפֿטלעך דערציִע־רישן צוועק. דער דאָזיקער באַגעם ווערט אויסגעדריקט פֿון איין תלמיד אַזוי:

עס ווײַזט אוים, אז דער שרײַבער באטראכט זיך באמת ווי א „זיידע" און קוקט אויף אַלע דערשײַנונגען פֿון דעם שטאַנדפּונקט. מיט פֿאַר־שיידענע אָנצוהערענישן וועקט ער די הערצער פֿון זײַנע איניקלעך, ישׂראל עם קדושים, ווײַזט אָן אויף זייערע פֿעלערן און אויף דעם אופֿן ווי אזוי מען קאָן זיי פֿאַרבעסערן. אונטער דער מאסקע פֿון ענווות און פֿאַרבאָרגנקייט וועקט ער מיט זײַן שפּאָט זײַנע חברים שרײַבערס [יוחנן].

אַ טייל האָט זייער גוט תּופס געווען מענדעלעס אייגנאַרטיקן גאַנג, זײַן אופֿן פֿון ציטירן אַ פּסוק אין תּנך, וואָס איז דורכויס אַנדערש ווי דער גאַנג פֿון אַבֿרהם מאַפּו.

די טיילן פֿון פּסוקים וואָס ווערן געבראַכט — פֿאַרשטייט זיך מיט נאָר אַן אַנדערן באַטײַט — אַמווירן און סטימולירן דעם לייענער [אַביגד].

אַדער:

זײַן שפּראַך איז דורכגעווואָרפֿן מיט פּסוקים פֿון תּנך, וואָס זייער באַטײַט איז לכתּחילה איבערגעאַנדערשט [זהבֿה].

דער עיקר פֿרי אָפּצוחוזקן [שׂרה].

אַנדערע באַטאַנען די אַריגינעלקייט פֿון מענדעלעס סטיל („מענדעלע איז אייגער פֿון די שרײַבערס וואָס צייכענען זיך אויס מיט זייער סטיל, און דער אַרײַנ־פֿיר באַווײַזט דאָס.“ — משה); אַדער זײַן אופֿן פֿון באַשרײַבן („אין אַ פּאָר קורצע ווערטער וואָס זאָגן אַ סך דערציילט ער...“ — שלמה). אַנדערע שטעלן דעם טראָפּ אויף דעם אינהאַלט („דער אַרײַנפֿיר גיט אַ קלאָרן באַגריף וועגן יידנטום“ — חנוך). עס איז כדאַי צו פֿאַרצייכענען, אַז בלויז אַ פּאָר האָבן באַזונדער באַטאָנט דעם דעסקריפּטיוו עפּישן אינהאַלט פֿון דעם אַרײַנפֿיר. אייגער פֿון די תּלמידים (משה) זאָגט בפֿירוש:

אין דעם אַרײַנפֿיר האָב איך בלויז דערקענט מענדעלען דעם שרײַבער, אפֿשר טאָקע ניט זײַנע אָנשויונגען און מיינונגען, אָבער בכל אופֿן זײַן סטיל.

טייל תּלמידים האָבן געפֿרוווט נאָכמאַכן מענדעלעס סטיל, דער עיקר זײַנע תּנכישע מליצות, וועלכע האָבן דעם צוועק פֿון אָפּשפּיעטערײַ.

אַ שפּאָר ביסל האָבן אָנגעגעבן, אַז דער אַרײַנפֿיר האָט אין זיי דערוועקט דעם רצון וויטער צו לייענען דאָס בוך גופֿא.

מיר קאָנען מאַכן אַזאַ סך־הכל: דער אַרײַנפֿיר האָט פֿאַרכאָפּט די הערצער בײַ דער ערשטער באַקאַנטשאַפֿט, דער עיקר צוליב זײַן הויכן קינסטלערישן ניוואָ (קודם כל דער סאַטירישער טאָן), און אין אַ באַגרענעצטער מאָס אויך צוליב דעם אינהאַלט. היות ווי דאָס איז געווען אַן ערשט לייענען פֿון דעם דאָזיקן פֿראָגמענט האָבן זיך אויך באַווײַזן עטלעכע פֿאַלשע אויסטײַטשונגען, אָבער בדרך כלל איז דער אַרײַנפֿיר אין זײַן געזעלשאַפֿטלעכער טענדענץ און אין טאָן פֿאַרשטאַנען געווואָרן ווי געהעריק.

ד. נאָכן איבערלייענען דאָס גאַנצע בוך

1. דער פּאָזיטיווער אײַנדרוק

דאָס איז געווען דער אָפּרוף פֿון תּלמידים פֿון $14\frac{1}{4}$—$14\frac{1}{2}$ יאָר אויף דעם אַרײַנפֿיר. צי האָט דאָס גאַנצע בוך אויך אויסגענומען? וואָס האָבן זיי דערינען געפֿונען און וואָס ניט? די תּשובֿה אויף די דאָזיקע און ענלעכע פֿראָגעס קאָן מען געפֿינען אין 38 קאָמפּאָזיציעס (פֿון מיטן פֿעברואַר 1945) וואָס 16 תּלמידים און 22 תּלמידות אין דורכשניטלעכן עלטער פֿון $14\frac{1}{2}$ יאָר האָבן געשריבן אויף דער

טעמע: „דער אײַנדרוק וואָס קיצור מסעות בנימין השלישי האָט אויף מיר געמאַכט״.

אויך דאָס מאָל, נאָך דעם ווי די גרופּע האָט איבערגעלייענט דאָס גאַנצע בוך, איז דער אײַנדרוק געבליבן אַ פּאָזיטיווער. בײַם עולם איז אָנגענומען, אַז די תּלמידים האָבן אַ נעגאַטיווע באַציִונג צו ווערק וואָס ווערן געלייענט אין קלאַס. עס איז אָבער ניט ריכטיק. פֿון סוף נאָוועמבער 1944 ביזן מיטן פֿעברואַר 1945 האָט דער קלאַס אָפּגעגעבן 21 לעקציעס אויף צו לייענען און דערקלערן דאָס בוך, דורכשניטלעך צוויי שעה אַ וואָך, וואָס איז ניט קיין קורצע צײַט.[3] פֿון דעסט וועגן האָט דאָס בוך מנצח געווען. אַפֿילו אין די דאָזיקע פֿאַלן ווו דער תּלמיד איז צו־געגאַנגען צום בוך מיט אַ פֿאָראורטייל, ווי אַ שטייגער דער תּלמיד וואָס איז זיך מודה, אַז „ווען איך האָב אָנגעהויבן צו לייענען בין איך געווען זיכער, אַז דאָס בוך וועט זײַן לאַנגווײַליק״, מוז ער אויך צוגעבן, אַז „מײַן מורא איז געווען אַן אומזיסטע נאָך דעם ווי איך האָב גענומען לייענען״.

פֿון די 38 תּלמידים רעדן 33 (87%) וועגן דעם בוך כּמעט אין סופּערלאַטיוון. פֿון זיי פֿאָרמולירן 27 (71% פֿון אַלע) זייער אײַנדרוק אין אַזעלכע ווערטער ווי „בפֿירוש פּאָזיטיוו״, „אויסגעצייכנט״, „וווּנדערבאַר״; 6 (16 פּראָצענט פֿון אַלע) פֿאָרמולירן ניט זייער אײַנדרוק אין בפֿירושע ווערטער, אָבער מען קען אים אַרויסדרינגען פֿון צווישן די שורות. בלויז 5 תּלמידים (13%) רעדן אַ ביסל אײַנ־געהאַלטן; אָבער אויך בײַ זיי איז ניט פֿאַראַן קיין גלײַכגילטיקייט צו דער שאַפֿונג און אַפּשיטא ניט קיין נעגאַטיווע אָפּשאַצונג. עס איז אויך כּדאַי צו דערמאָנען, אַז די דאָזיקע וואָס זײַנען געווען אַ ביסל אײַנגעהאַלטן אין זייער שפּראַך זײַנען דווקא די אינטעליגענטסטע תּלמידים.

צוויי תּלמידות, ביידע פֿון דער גרופּע וואָס האָבן געהאַט אַ בפֿירוש פּאָזיטיוון אײַנדרוק, רעדן אויך וועגן אַ ביסל אַ מאָדנעם אײַנדרוק. איינע דערקלערט:

> דאָס בוך איז פֿול מיט אַ געלעכטער וואָס קומט פֿון האַרץ; עס איז אָבער אַ ביטערער געלעכטער [תּמר].

אַ צווייטע תּלמידה איז מסכּים מיט איר:

> דאָס בוך איז אין גאַנצן דורכגעדרונגען מיט געלעכטער וואָס איז גע־נומען פֿון דעם לעבן פֿון אונדזער פֿאָלק מיט אַ הונדערט יאָר צוריק. ער שטעלט פֿאַר אונדז אַוועק די פֿאַקטן אין זייער גאַנצער פֿינצטערקייט. מענדעלען האָט זיך אײַנגעגעבן אויסצומאָלן דעם סיפּור המעשׂה אין אַן אָנגענעמער פֿאָרעם פֿאַר דעם לייענער. דאָס געפֿעלט מיר זייער. די באַשרײַבונגען און די שמועסן זײַנען זייער שיין, אָבער ווען איך קוק זיך גוט צו צו זיי, דערזע איך זייער נעגאַטיווע זײַט. ווי פֿרעמד זײַנען מיר די דאָזיקע געשטאַלטן ווי סענדערל און בנימין, און דאָס לעבן דאָרט [אַראלה].

---

[3] בלויז איין תּלמידה באַקלאָגט זיך, אַז עס איז איר שווער צו באַשרײַבן איר אײַנדרוק צוליב דעם וואָס מען האָט צו פֿיל צײַט פֿאַרבראַכט אויף דעם בוך אין קלאַס, און דער אײַנדרוק איז מטושטש געוואָרן.

די אַמביוואַלענטע שטעלונג צו דער שאַפונג איז דאָ זייער בולט. מיר וועלן די דאָזיקע שטעלונג הן צו דער פּאַרעם הן צום אינהאַלט נאָך באַגעגענען.

2. דער קינסטלערישער אַספּעקט וויַ אַ מקור פֿון באַווירקונג

איצט שטעלט זיך די פֿראַגע: אויף וואָס איז זיך דער פּאַזיטיווער אײַנדרוק סומך? פֿון וואָסערע קוואַלן ווערט ער געשפּײַזט? לאָמיר זען וואָס די תּלמידים האָבן צו זאָגן וועגן דעם. אָט וואָס איין תּלמידה רופֿט אויס מיט התּפּעלות:

וואָס זאָל איך זאָגן? מיר דוכט זיך, אז פֿון קיין שום בוך האָב איך ניט אזא הנאה געהאַט ווי פֿון קיצור מסעות בנימין השלישי. וועג מען לייענט דאָס דאָזיקע בוך קאָן מען זאָגן אויף דעם מחבר, אז ער איז דער מײַסטער פֿון שאַפֿן... און ניט נעקוקט אויף דעם ספּאַזמאַטישן געלעכטער וואָס כאַפּט אָן דעם לייענער, קאָן ער אָבער בשום אופֿן ניט פֿאַרקוקן די ביטערע פּאַקטן. וועג איך האָב געענדיקט דאָס בוך האָב איך זיך ניט געקאָנט אײַנהאַלטן און אים ווײַטער נעגומען בלעטערן דאָ און דאָרט און ווײַטער הנאה געהאַט [נירה].

איין תּלמידה פֿאַראַפֿראַזירט פֿרישמאַנען אין זײַנע מכתּבים על דבר הספֿרות. זי שרײַבט:

איך געדענק... איך בין געזעסן בין השמשות בײַם פֿענצטער אַרײַנגעטאָן אין לייענען דאָס בוך. אין דרויסן האָט געברענט די זומערהיץ... און פֿייגל האָבן געזונגען, אז די נשמה האָט געקאָנט אויסגיין. אָבער איך הער גאָרניט און זע גאָרניט. אזוי האָט מיך דאָס בוך געהאַלטן געשפּאַנט. איך לייען וועג עפּעס א סענדערל און א בנימין וואָס האָבן זיך אַרויסגעלאָזט איבער דער בריטער וועלט זוכן די צען שבטים [דאָ קומען א פּאָר באַשרײַבונגען פֿון בוך]. פֿאַרטראַכט האָב איך אויפֿגעהויבן די אויגן פֿון דעם בוך און איך זע פֿאַר מיר א צעבראָכן יידל זיצט אויף דער שוועל פֿון א שול און רעדט צו א צוויטן. איך האָב ווײַטער געגומען לייענען. און אָט דער גרויסער חידוש! איך האָב אַפֿילו ניט באַמערקט, אז איך האָב געהאַט אויפֿגעהערט צו לייענען. אַלץ וואָס איך האָב נאָר וואָס געזען איז געווען א מין המשך פֿונעם בוך. איך האָב גאָרניט געפֿילט, אז עס איז פֿאַראן א חילוק צווישן דעם וואָס שטייט אין בוך און דער וועלט אַרום מיר. אַלץ האָט זיך צונויפֿגענאָסן און פֿאַרבונדן אין איינעם. דער מחבר פֿון יענעם בוך איז געווען מענדעלע און דאָס בוך איז געווען קיצור מסעות בנימין השלישי.

יעמאָלט האָב איך אָנגעהויבן צו פֿאַרשטיין, אז גאָר א גרויסער קינסטלער רעדט צו אונדז פֿון דעם דאָזיקן בוך. אויב בעת דעם לייענען באַמערקט דער לייענער ניט דעם חילוק צווישן דער באַשרײַבונג פֿון די בהמות און עופֿות אין דעם ליכט פֿון דער זון און דער פֿינצטערניש פֿון דער נאַכט און דער ממשותדיקער וועלט מיט אַלע אירע באַשעפֿענישן, איז דאָס דאָך א סימן, אז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט א קינסטלער וואָס זײַן גלײַכן איז גאָרניט פֿאַראן [אַביבה].

מיר דוכט, אַז עס איז געווינטשן צו ציטירן די ווערטער פֿון נירהן און אַביבהן ניט געקוקט אויף זייער לענג. אַגב, איז עס מסתּמא ניט קיין צופֿאַל, וואָס דווקא די תּלמידות אין קלאַס האָט זיך אײַנגעגעבן אַזאַ געלונגענע כאַראַקטעריסטיק. בײַדע זאָגן בפּירוש, אַז אויף זיי האָט געמאַכט אַן אײַנדרוק קודם כל די ליטע־

ראַריש־קינסטלעריש זײַט פֿון דער שאַפֿונג. דעם אינהאַלט גופֿא, אָדער די טענ־דענץ, דעם מוסר־השׂכל דערמאָנען זיי ניט. און הגם מען קאָן ניט טענהן, אַז דאָס איז געווען דער אײַנדרוק וואָס דער קלאָס בכלל האָט געהאַט, איז אָבער קלאָר פֿון די קאָמפּאָזיציעס, אַז דער דאָזיקער צוגאַנג איז נאָענט צום הארצן פֿון דעם רובֿ תלמידים. און דאָס איז נאָך ניט אַלץ!

קודם כל האָבן מיר וויַטער דאָס געלעכטער פֿון „זיידן" מיט אַלע זײַנע שאַטירונגען און ניואַנסן. די מחברים פֿון 25 קאָמפּאָזיציעס, צוויי דריטל פֿון אַלע, דערמאָנען דאָס בפֿירוש אין אַזעלכע אָדער אַנדערע וועגן, בקיצור אָדער מער ברייטלעך, אַגבֿ־אורחאדיק אָדער דורך דעם וואָס זיי טײַטשן אויס דאָס ווערק, און כּמעט תּמיד ווי געהעריק. טייל פֿון די תּלמידים וואָס האָבן באַהאַנדלט דעם אַרײַנפֿיר (זע אויבן) האָבן געראַטן סתּם וועגן אַן אַמוזאַנטער שטימונג, גלײַך ווי זיי וואָלטן בלויז געפֿילט דעם לײַכטן און פֿרייליכן טאָן פֿון מענדעלען. אַנדערש איז דער ענין בײַ די תּלמידים וואָס האָבן געשריבן נאָך דעם לייענען דאָס גאַנצע ווערק. אַזוי זאָגט איין תּלמידה, אַז „דאָס איז אַ הומאָר וואָס איז אײַנגעוועבט אויף זייער אַ פֿאַסיקן אופֿן אינעם אינהאַלט" (דינה).

אַן אויסטײַטשונג פֿון די דאָזיקע וועריאַנטן געפֿינען מיר אין די אַנדערע קאָמ־פּאָזיציעס וואָס ווײַזן אויף, אַז די תּלמידים האָבן דורכגעדרונגען דעם לבֿוש פֿון שפֿאַסעריי און הלצה און באַנומען, אַז מיר האָבן דאָ אַ בײַסנדיקע סאַטירע.

> דער סטיל איז אַמוזירנדיק און שפֿאַסיק... אַפֿילו ערנצטע שטעלעס און טרויעריקע (דאָס הייסט אַזעלכע וואָס דערוועקן אין אונדז אַ ווידער־ווילן קעגן דעם דאָזיקן שטייגער לעבן) ווערן געגעבן אין אַ סאַטירישער אָדער הומאָריסטישער פֿאָרעם [ארנון].
>
> דאָס בוך איז פֿול מיט הומאָר, אָבער ניט דאָס איז אויסן געווען דער מחבר... זײַן הויפּטציל איז געווען צו קריטיקירן יידן אין די גלות־שטעטלעך און זייערע פֿאַרדאָרבענע פֿירערס, זייער נאַרישן געדאַנ־קען־גאַנג וואָס האָט זיך געשטיצט אויף פֿאַנטאַסטישע ביכער. אויב אַזוי, האָט זיך דאָס טאַקע דעם מחבר זייער גוט אײַנגעגעבן [אַבנר].

אַן אַנדער תּלמיד וואַרפֿט גאָר אין גאַנצן אַפּ די טעאָריע פֿון „אַמוזירן". ער טענהט, אַז:

> וועז מיר זאָלן אַוועקנעמען די שפֿאַסעריַען מענדעלעס און זײַנע שטעכ־ווערטלעך, אַנטפּלעקט זיך פֿאַר אונדז ניט קיין אַמוזירנדיק בילד, נאָר דער היפֿוך [יורם].

דער צווייטער פֿאַרמעל עסטעטישער מאָמענט וואָס האָט געצויגן די אויפֿ־מערקזאַמקייט פֿון די תּלמידים איז די פּלאַסטיק פֿון דער באַשרײַבונג. אַ פֿערטל פֿון די קאָמפּאָזיציעס (10) דערמאָנען דעם דאָזיקן מאָמענט. איינער פֿון זיי פֿאַ־ראַפֿראַזירט פֿרישמאַנס אַ געדאַנק, אַז מענדעלעס באַשרײַבונגען זײַנען אַזוי געווי, אַז:

> אַ מאָלער וואָלט געקאָנט געווי אויסמאָלן דעם טיפּ וועז ער זאָל בלויז לייענען מענדעלען [יורם].

און ניט בלויז מאָלערס. אַ פּשוטער תּלמיד זאָגט זיך אַרויס, אַז:

מענדעלע מאָלט געשעענישן אַזוי, אַז דער לייענער איז גלײַך ווי ער וואָלט געהאַט אַ בילד פֿאַר זײַנע אויגן [4] [אַרנון].

אַ דריטער פֿאָרמעלער געדאַנק וואָס האָט געצויגן אויפֿמערקזאַמקייט איז דער תּנכישער סטיל פֿון מענדעלען. בערך אַ פֿערטל פֿון די תּלמידים דערמאָנען דאָס בפֿירוש. לאָמיר דאָ ברענגען די ווערטער פֿון איינעם פֿון זיי ווי אַ בײַשפּיל:

דער סטיל האָט אויך עפּעס באַזונדערס. להיפּוך צו מאַפּון, וועלכער שרײַבט זײַנע ווערק אין דעם שווערן תּנכישן סטיל, ווייסט מענדעלע ווי אַזוי צו באַפֿעפֿערן זײַנע ווערטער, טייל מאָל צוליב אַ שטאָך און טייל מאָל סתּם צוליב שפּאַסערײַ, מיט פּסוקים און אויסדרוקן פֿון תּהילים און שיר השירים [יורם].

אַנדערע האָבן דערקלערט זייער פּאָזיטיווע שטעלונג צום בוך מיט דעם וואָס זיי רופֿן „דעם אופֿן באַשרײַבן", וואָס האָט זיי פֿאַרכאַפּט:

מענדעלע קאָן אויסמאָלן און דערציילן אין אַזאַ באַלערנדיקער פֿאָרעם ווי עס קאָנען דאָס בלויז ווייניקע אין אונדזער נײַער ליטעראַטור. יעדער זאַץ איז געשריבן מיט גרויס געשמאַק און דריקט אויס אַ טיפֿע הבֿנה אין דער העברעיִשער שפּראַך. זײַנע באַשרײַבונגען פֿון דעם פּייזאַזש און אַפֿילו פֿון דעם מענטשלעכן געמיט זײַנען ברייט און פּרעציז און גיבן אונדז אַ פֿולשטענדיק בילד... יעדער שמועס פֿון די צוויי הויפּטהעלדן, בנימין און סענדערל, איז פֿאַר זיך אַליין אַ פּערל אין דער העברעיִשער ליטעראַטור... דער סך־הכּל, לויט מײַן מיינונג, איז, אַז עס איז איינס פֿון די שענסטע ביכער — אויב ניט דאָס שענסטע — אין דער העברעיִשער ליטעראַטור. איך בין דערפֿון שטאַרק באַווירקט געוואָרן [אַמנון].

בקיצור, די פּאָזיטיווע שטעלונג צו דער שאַפֿונג איז קריסטאַליזירט און אַפֿילו פֿאַרטיפֿט געוואָרן נאָך דעם ווי די תּלמידים האָבן געלייענט דאָס גאַנצע בוך. לעת־עתּה האָבן מיר באַטראַכט איין גרופּע פֿון פֿאַקטאָרן וואָס באַשטימען די פּאָזיטיווע באַציִונג צום בוך — זײַן קינסטלערישע זײַט. דער דאָזיקער אַס־פּעקט האָט אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען. דאָס בוך איז בכּוח אַרײַנצוברענגען התלהבֿות, און די יוגנט איז בכּוח צו געפֿינען די פּסיכישע גרייטקייט אויפֿצונעמען די דאָזיקע שאַפֿונג — הן ווי אַ גאַנצע הן אין אירע געוויסע מאָמענטן, דער עיקר אין דעם סאַטירישן טאָן, אין דער פּלאַסטיק פֿון דער באַשרײַבונג און דעם סטיל.

3. דער אינהאַלט פֿון בוך ווי אַ כּוח וואָס באַווירקט

עס וואָלט אָבער געווען אַ טעות, ווען מיר זאָלן באַגרענעצן דעם צוגאַנג פֿון אונדזערע תּלמידים צו דער דאָזיקער שאַפֿונג ווי אַ ריין פֿאָרמעל עסטעטישן. מיר האָבן גענוג באַווײַזן, אַז די תּלמידים האָבן אויפֿגענומען אויך דעם אינהאַלט פֿון דעם מחברס ווערטער און אויך דעם מוסר־השׂכּל וואָס דרינגט אַרויס פֿון זיי,

---

[4] עס איז באמת אַ גרויסער שאָד וואָס מיר קאָנען ניט אויסטײַטשן די ווערטער „גלײַך ווי ער וואָלט געהאַט אַ בילד פֿאַר זײַנע אויגן" אויף אַ פּסיכאָלאָגישן אופֿן. צי האָבן מיר דאָ צו טאָן סתּם מיט אַ ליטעראַרישן מעטאַפֿאָר אָדער אַ באַווײַז פֿאַר אַן אָפּטישן פֿאָרשטע־לונגס־טיפּ. צום באַדויערן זײַנען אונדזערע ידיעות וועגן די פֿאָרשטעלונגס־טיפּן און גע־שטאַלטן כּמעט ווי נול.

פֿאַרשטייט זיך לויט זייער באַנעם, דעם באַנעם פֿון יוגנט אין ארץ־ישׂראל וואָס לעבט אין אַ צייט פֿון מלחמה און שחיטות, וואָס אונדזער פֿאָלק און די מענטש־הייט האָבן עס נאָך ניט געזען.

איינע פֿון די תּלמידות מאַכט אַ חילוק צווישן דעם ניגלה און דעם ניסתּר, אויב מען קאָן עס אַזוי אָנרופֿן, אין דעם ווערק. זי האָלט, אַז:

> אין דעם בוך זײַנען באמת פֿאַראַן צוויי ביכער און ניט איינס. איין בוך איז אין די שורות, דאָס צווייטע איז צווישן די שורות, אין די פֿינ־טעלעך און אין די פּסוקים. פֿון דאָנען קאָנען מיר אַרויסדרינגען דאָס גאַנצע פֿינצטערע און מיאוסע אין דעם יִדישן לעבן, דאָס פּוסטע און אָנ־געבלאָזענע . . . [דרורה].

דאָס הייסט, אַז מען קען זיך ניט פֿאַרלאָזן בלויז אויף דעם וואָס מען לייענט, נאָר מען דאַרף זיך פֿאַרטיפֿן. יעמאָלט געפֿינט מען אויס אַן אָנדער וועלט — אַ ביטערע און אַ דערשיטערנדיקע.

אָבער דאָס רובֿ טײַטשט ניט אַרײַן אין דעם בוך אָזאַ דואַליזם — דעם ממשותדיקן אינהאַלט פֿון איין זײַט, און דאָס וואָס דרינגט אַרויס פֿון אים פֿון דער אַנדערער. דאָס רובֿ זעט פֿאָר זיך אַ ליטעראַרישע שאַפֿונג וואָס האָט אין זיך אי אַ באַשרײַבונג פֿון דעם יִדישן לעבן אי די טענדענץ אָדער דעם מוסר־השׂכל וואָס דרינגט אַרויס פֿון דער באַשרײַבונג. אַ טייל האָלט, אַז דער דערציִערישער ווערט פֿון דעם בוך איז גרעסער צוליב זײַן ליטעראַרישן ווערט. איין תּלמידה שרײַבט:

> איך מיין, אַז דאָס דאָזיקע בוך האָט אַ גרויסן דערציִערישן ווערט אין וויַיזן דער יוגנט דאָס גלות־לעבן און זײַנע ליידן און ציט צו די יוגנט צום לייענען. וואָרעם עס זײַנען פֿאַראַן ביכער — און זיי זײַנען פֿון די בעסערע — וואָס וואָלטן געקאָנט דינען ווי אַן אויסגעצייכנטער מאַטעריאַל צו דערקענען דאָס גלות־לעבן, אָבער זיי ציִען ניט צו דעם לייענער צוליב זייער ערנצטקייט. עס איז געווענטשן, אַז די יוגנט זאָל לייענען ביכער וועגן גלות־לעבן און קענען זײַן אָפּשטאַם און וויסן ווי צו שאַצן „דעם קוואַל, פֿון וועלכן עס האָבן געשעפּט . . .״ [חסיה].

בײַ די תּלמידים איז גאָר קיין ספֿק ניט, אַז מענדעלעס ווערק איז ניט „קונסט לשם קונסט״, נאָר אַ טענדענצווערק.[5] איין תּלמידה פֿאַרמולירט דאָס אַזוי:

> אמת, מיר לאָכן, אָבער דער מחבר קומט מיט טענות און פֿרוווט צו רעפֿאָרמירן [נעמי].

אַ היפּשע צאָל פֿון די תּלמידים האָט בפֿירוש דערמאָנט די טענדענץ פֿון דעם מחבר אָדער מרמז געווען דערויף. אָלע זעען זיי אין מענדעלען אַ שאַרפֿן קריטיקער פֿון דעם געזעלשאַפֿטלעכן און עקאָנאָמישן, גייַסטיקן און קולטורעלן

---

[5] עס קאָן זײַן, אַז די דיסקוסיעס אין קלאַס האָבן אַ ביסל באַווירקט דעם דאָזיקן באַ־גריף, הגם בלויז צוויי תּלמידים פֿאַררופֿן זיך אויף זיי. „נאָך מער האָב איך הנאה געהאַט נאָך דעם וויַ מיר האָבן אַנאַליזירט דאָס בוך אין קלאַס״ (ראובן), וועלכער האָט פֿריִער גע־לייענט דאָס בוך „עטלעכע מאָל״). אַ צווייטער תּלמיד, זײַן אַפֿשטאַמונג איז פֿון די מיזרח־ייִדן, שרײַבט: „וועג איך האָב געלייענט דאָס בוך דאָס ערשטע מאָל . . . האָב איך געהאַט אַן אומאַ־גענעם געפֿיל . . . וועג איך האָב עס געלייענט אין קלאַס האָט זיך מײַן מיינונג געביטן. אַ סך זאַכן זײַנען מיר קלאָר געוואָרן״.

לעבן אין ייִדישן שטעטל אין מיזרח־אייראָפּע. עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז בערך אַ קליינע צאָל האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף דער קריטיק פֿון עקאָנאָמישן לעבן און זיך קאָנצענטרירט דער עיקר אויף דער קריטיק פֿון דעם גייסטיקן לעבן.[6]

מענדעלעס ווערטער זײַנען:

א שארפּע קריטיק אויף דעם אופֿן טראַכטן, דער עם־האַרצות און דער גייסטיקער באַגרענעצטקייט פֿון די אוקראַיִנער ייִדן [בלהה].

א צווייטער תּלמיד שרייבט:

מענדעלע איז אויסן געווען צו דערציילן אונדז די טרויעריקע פּאַקטן אין דעם מצב פֿון אונדזערע ברידער אין גלות־מיזרח־אייראָפּע [יורם].

נאָכן איבערלייענען דאָס גאַנצע בוך זעען אַלע זײַנע שפּאַסערייַען און ביטערע איראָניע אין דעם ליכט פֿונעם מחברס טענדענץ — אַ ליטעראַריש מיטל צו אַ געזעלשאַפֿטלעכן צוועק: צו קריטיקירן כדי צו פֿאַרבעסערן.

דאָס רובֿ תּלמידים זײַנען דאַנקבאַר מענדעלען וואָס ער האָט פֿאַר זיי אויפֿגעדעקט די וועלט פֿון דעם מיזרח־אייראָפּעישן ייִדישן שטעטל. די דאָזיקע וועלט איז זיי ניט אין גאַנצן פֿרעמד. פֿון דעסט ווענן האָבן זיי דערזען אַ סך נייס בײַ מענדעלען. אַ פּאָר ציטאַטן ווילן דעם ענין קלאָר מאַכן. נאָך דעם ווי אַ תּלמידה דערציילט ווענן דער הנאה וואָס זי האָט געהאַט פֿון לייענען, גיט זי צו:

ניט נאָר האָב איך הנאה געהאַט פֿון לייענען, נאָר איך האָב אַ סך נעלערנט פֿון דעם בוך. וואָרעם עס שפּיגלט אָפּ פֿאַר אונדז קלאָר דאָס ייִדישע לעבן, די ניט־באַהאַוונטקייט אין וועלטלעכע ענינים און די וויילדע פֿאַנטאַזיעס. דאָס אלץ וואַרפֿט אָן אַן אימה. די מענטשן האָבן ניט געווּסט וואָס עס קומט פֿאַר אין דער וועלט ארום זיי [רבֿקה].

דאָס איז ניט בלויז אַן אַרויסזאָג פֿון איין תּלמיד, נאָר די מיינונג פֿון דעם איבערוועגנדיקן רובֿ.

נאָך דעם ווי איך האָב געענדיקט דאָס בוך, קאָן איך דאָס לעבן אין דעם שטעטל אין מיזרח־אייראָפּע אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 19טן י"ה, דעם געדאַנקען־גאַנג פֿון די אײַנווינערס, זייער כאַראַקטער און שטייגער [חנה].

עס איז כּדאַי צו פֿאַרצייכענען די מיינונג פֿון אַ תּלמידה וואָס איז אין פֿול־שטענדיקן קאָנטראַסט צו די דערמאָנטע. זי האָלט אַזוי:

קיין וויכטיקן אינהאַלט האָט דאָס בוך ניט, אָבער דער הומאָר, וועלכן מיר געפֿינען אין יעדן פּאַראַגראַף, ציט צו דעם לייענער און פֿאַרשאַפֿט אים גרויס הנאה [נחמה].

---

[6] וען דער מאַטעריאַל וואָס שטייט אין מײַן רשות וואָלט געווען רײַכער און פֿאַרשיידנדיקער, וואָלט געווען כּדאַי אויסצופֿאָרשן די דאָזיקע פֿראָבלעמ: צי איז די גרויסע אויפֿמערקזאַמקייט וואָס די יוגנטלעכע האָבן געשענקט דער קריטיק פֿון דעם גייסטיקן לעבן בלויז אַ צופֿאַל, אָדער צי איז דאָס אַ באַווײַז אויף אַ שטימונג פֿון דער יוגנט וואָס זעט אין דער דרויסנדיקער וועלט — דורך פּראָיעקציע — דאָס וואָס עס דריקט זי, דאָס הייסט זי באַנעמט די דרויסנדיקע וועלט אין דער פֿאָרעם פֿון איר אינעווייניקסטער וועלט מיט אַלע אירע פֿראָבלעמען וואָס זײַנען דער עיקר גייסטיק פּסיכישע, אין אײַנקלאַנג מיט דעם כאַראַקטער פֿון אַ „פֿאַרלענגערטער צײַטיקונג"?

אין צוזאַמענהאַנג מיט אונדזער באַטראַכטונג, ווי אַזוי די תּלמידים האָבן זיך אָפּגעווענדט אויף דעם אינהאַלט פֿון דעם בוך וויל איך דאָ דערמאָנען דעם פֿאַר־גלײַך וואָס זיי האָבן געמאַכט צווישן מענדעלען און שלום־עליכמען. די תּלמידים האָבן אין דער זעלביקער צײַט אויך געלייענט (אין דער היים, ניט אין שול) שלום־עליכמס פֿון כּתרי־לעווקע. דאָס איז געווען אין דעצעמבער 1944, אין דער צײַט ווען מיר האָבן געלייענט אין קלאַס קיצור מסעות בנימין השלישי. די פֿאַר־גלײַכן צווישן די צוויי שרײַבערס זײַנען געווען ספֿאַנטאַן, זיי זײַנען געמאַכט גע־ווארן בעל־פּה, טייל פֿון זיי האָבן דאָס אָנגעשריבן. עטלעכע שטעלן זיך אָפּ אויף דעם חילוק צווישן דעם לײַכטן הומאָר פֿון איינעם און דער בײַסנדיקער סאַטירע פֿון דעם צווייטן. און הגם דאָס איז אַן אַלט באַקאַנטער ענין, איז עס אָבער אַ נײַס פֿאַר די תּלמידים.

טייל תּלמידים מאַכן דעם פֿאַרגלײַך אַ ביסל מער בפֿרטיות. איין תּלמידה שרײַבט:

> איך האָב ניט וואָס מוסיף צו זײַן צו דער אָפּשאַצונג וואָס איך האָב געשריבן וועגן דעם בוך פֿון כּתרי־לעווקע. די טעמע איז די זעלביקע און די טיפֿן זײַנען אַ ביסל ענלעך. אויך אין דעם בוך איז די באַשרײַבונג אי־ראָניש בײַסיק. אָבער מענדעלע איז אַנדערש פֿון שלום־עליכמען. שלום־עליכם איז ווייכער, פֿאַטערלעכער, זײַנע שטעכווערטער זײַנען מילדער, ער גלעט מיט זײַנע שטראָפֿרייד, בעת מענדעלע איז האַרב, צאָרנדיק און ער שטעכט מיט דער גאַנצער שארפֿקייט [אסתּר].

אַ צווייטע תּלמידה זאָגט זיך אָרויס וועגן פֿון כּתרי־לעווקע:

> דאָס בוך איז געשריבן אין אַנגענעמער פֿאָרעם. מען האָט אַ סך הנאה בײַם לייענען. וועג מען לייענט אויבנאויפֿן באַקומט זיך אַ לײַכטער און אָנגענעמער אײַנדרוק. אָבער וועג מען דרינגט אַרײַן אַ ביסל טיפֿער, דערפֿילט מען דעם ביטערן שפּאָט וואָס קוקט אַרויס פֿון יעדער שורה.

דאָס הייסט, סוף כּל סוף האָבן בײַדע שרײַבערס די זעלביקע פֿונקציעס: צו ווײַזן דעם וועג, צו רעפֿאָרמירן. דער חילוק צווישן זיי נעמט זיך פֿון דעם חילוק פֿון דעם ליטעראַרישן גאַנג וואָס די בײַדע שרײַבערס זײַנען געגאַנגען, אין דעם פֿאַרשײַדענעם אופֿן פֿון באַשרײַבן. פֿאַר אונדז איז ניט וויכטיק, צי די דאָזיקע אָפּ־שאַצונג איז ריכטיק צי ניט, וואָרעם מיר אינטערעסירן זיך דאָך ניט מיט דער ליטעראַרישער קריטיק פֿון די תּלמידים, נאָר אין זייער שטעלונג צו די שרײַ־בערס, און אונדזערע תּלמידים האָבן די שרײַבערס אַזוי געזען.[7]

מיר מעגן איצט אויספֿירן, אַז אויך דער אינהאַלט פֿונעם בוך איז אַ פֿאַקטאָר אין דער פֿאַזיטיווער שטעלונג פֿון די תּלמידים צו דער שאַפֿונג. דער אינהאַלט־לעכער מאָמענט האָט איצט צוויי באַטײַטן: 1. די באַשרײַבונג, דאָס הייסט דער

---

[7] נאָך אַ מאָל, צוליב דעם וויניקן מאַטעריאַל וואָס מיר האָבן איז שווער צו דערקלערן, פֿאַר וואָס די תּלמידים האָבן די שרײַבערס אַזוי געזען און ניט אַנדערש. אפֿשר איז דאָס צוליב דעם אַלגעמיינעם ווילן צו זען די באַשרײַבערס פֿון שטעטל ווי שטראָפֿערס. די ארץ־ישׂראלדיקע יוגנט טראַכט זיך מסתּמא אַזוי: דאָס לעבן אין שטעטל איז אַ פֿאַרדאָרבן לעבן און מוז רעפֿאָרמירט ווערן. דאָס איז מסתּמא די כּוונה פֿון יעדן שרײַבער וועגן שטעטל.

רעאַלער אינהאַלט פֿון בוך ווי אַ מקור פֿון ידיעות; 2. די געזעלשאַפֿטלעך־דער־צִיערישע טענדענץ פֿון דעם באַשריבענעם אינהאַלט. אַן אויספֿירלעכער פּירוש פֿון דער שטעלונג צום אינהאַלט וועט קומען אין אַ ווײַטערן פּאַראַגראַף, ווען מיר וועלן קלאָר מאַכן בפֿרטיות די אַקטועלע שטעלונג צום באַשריבענעם אינהאַלט און די סיבות פֿון דער דאָזיקער שטעלונג.

4. סאָציאָלאָגישע פֿאַקטאָרן וואָס באַשטימען די שטעלונג צו מענדעלען

די ווערטער פֿון די תּלמידים און זייער שטעלונג צו מענדעלען זײַנען ניט גענומען פֿון דער לופֿט. עס איז קאָנטיק אין זיי דער שטעמפּל פֿון צײַט און אָרט.

בעת די תּלמידים האָבן געלייענט מענדעלען און אים דיסקוטירט, בעת זיי האָבן אַרויסגעזאָגט זייער מיינונג וועגן מחבר, אַפֿילו בעת זיי האָבן הנאה געהאַט פֿון אים, איז זייער הנאה ניט געווען גאַנץ. פֿון זייערע ווערטער זעט מען זייער גוט, אַז זיי געדענקען די דאַטע — 1945. דאָס זײַנען געווען די לעצטע חדשים פֿון דער מלחמה, ווען פּוילן איז שוין כּמעט אין גאַנצן באַפֿרײַט געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי, און ווען אַפֿילו דער גרעסטער אָפּטימיסט האָט שוין געמוזט אַקצעפּטירן די ביטערע נײַס — דאָס פּוילישע ייִדנטום איז שוין מער ניטאָ, און דאָס איבעריקע מיזרח־אייראָפּעִישע ייִדנטום איז אויך כּמעט אין גאַנצן אויס־געראָטן געוואָרן. מענדעלעס העלדן זײַנען שוין בלויז אַ ירושה פֿון דעם עבֿר, און דאָס לייענען די ליטעראַטור וועגן זיי ווערט אומבאַוווסטזיניק אַ מין לייענען פֿון אַן אויפֿשריפֿט אויף אַ מצבֿה. און דאָס געפֿיל, אַז מען לייענט אַן אויפֿשריפֿט אויף אַ מצבֿה קלעמט דאָס האַרץ און גיט קיין רו ניט. ווי אַ פּועל־יוצא פֿון דעם דאָזיקן געפֿיל ווערט דער ווײַטער און פֿרעמדער קרובֿ זייער נאָענט און טײַער.

און נאָך עפּעס: דאָס דאָזיקע געפֿיל האָבן אויסגעדריקט יונגע־לײַט וואָס פֿילן זיך ווי בירגערס פֿון אַ דינאַמיש פּראָגרעסיווער מדינה. דער ציבור, פֿון וועלכן זיי זײַנען אַ טייל, איז ניט נאָר ניצול געוואָרן פֿון אונטערגאַנג, נאָר האָט זיך אַפֿילו בפּועל באַטייליקט אין דער מלחמה קעגן דעם שׂונא, הן ווי זעלנערס אויפֿן שלאַכט־פֿעלד, הן ווי אַרבעטערס אין פֿאַבריק און פֿעלד, וואָס האָבן צושטײַערגעגעבן צום נצחון. דאָס געפֿיל פֿון אַ פֿרײַער יוגנט וואָס גיט זיך ניט אונטער, וואָס באַ־טראַכט מיט שטאָלץ די פֿאַרשיידענע דערגרייכונגען פֿון דעם ייִשובֿ, וואָס לעבט אין די דאָזיקע דערגרייכונגען, וואָס ווערט אויפֿגעפֿאָדערט אַרויסצוגיין אין דער „ברענענדיקער צײַט" אין די אַרבעט־קאָלאָניעס, אין די דערפֿער — דאָס דאָזיקע געפֿיל באַווײַזט זיך קלאָר אין זייער אָפּשאַצונג פֿון מענדעלען און זײַנע העלדן אין שײַן פֿון צײַט און אָרט.

איך ווייס ניט וואָס די שטעלונג פֿון דער שטודירנדיקער און אַרבעטנדיקער יוגנט אין ארץ־ישׂראל צו דעם שטעטל אין מיזרח־אייראָפּע איז געווען פֿאַר דער איצטיקער מלחמה. איך האָב מורא, אַז די נעגאַטיווע מאָמענטן זײַנען געווען שטאַרקער ווי די פּאָזיטיווע. די אַלגעמיינע סבֿיבֿה האָט דערצו געפֿירט. דאָס פֿאַרקרימטע בילד פֿון גלות־לעבן וואָס דער יוגנטלעכער האָט אײַנגעזאַפּט אין זײַן סבֿיבֿה האָט אויסגעזען בערך אַזוי: אַ דעגענערירט לעבן פֿון אומפּראָדוקטיווע

פּאַראַזיטן, אָן פּויערים און אַנדערע פּראָדוקטיווע אַרבעטערס. דער ייִד לײַדט פֿון די גויים, שלינגט זײַן שפּײַעכץ און שווײַגט. ער איז אַ „מה־יפֿית״־טיפּ און וויל ניט רעדן העברעיִש... דאָס איז געווען דער טאָן און דער קאָנקרעטער אינ־האַלט וואָס האָט זיך אַרויסגעקריסטאַליזירט פֿון די מטושטשע מיינונגען וואָס האָבן געהערשט אין דער סבֿיבֿה. און איך האָב מורא, אַז אין דער דאָזיקער סבֿיבֿה האָבן מענדעלעס ווערטער — צוציִענדיק פֿאַר זיך — אידעאָלאָגיש פֿאַרשטאַרקט די נעגאַטיווע שטעלונג צו דעם „געפֿאַלענעם ייִדנטום״. אַזוי בין איך מיך משער.

איז געקומען די מלחמה און די אויסראָטונג און אַ סך פֿון דער יוגנט (און ניט בלויז זיי!) ווילן ניט הערן מער קיין האַרבע באַשולדיקונגס־ווערטער. אָט טענהט אַ תּלמידה וואָס דעפֿינירט די ווירקונג וואָס דאָס בוך האָט אויף איר געהאַט ווי „מאָדנע״:

די באַשרײַבונג און די שמועסן זײַנען זייער שיין. אָבער פֿאַר אונדז, יוגנטלעכע אין ארץ־ישׂראל, וואָס קענען ניט דאָס שטעטל, קוקט עס אויס נעגאַטיוו. איצט, ווען די דאָזיקע שטעטלעך עקסיסטירן שוין ניט מער, צי האָבן מיר אַ רעכט זיי אַזוי צו קריטיקירן? [תּמר].

און די זעלביקע תּלמידה (אסתּר) וואָס האָט אויבן פֿאַרגליכן שלום־עליכמען מיט מענדעלען, באַקלאָגט זיך ניט נאָר אויף די שרײַבערס, נאָר אויך אויף די לערערס און אויף דער שול, וואָס זיי צווינגען די תּלמידים צו לייענען ביכער וואָס זײַנען פֿול מיט באַשולדיקונגען קעגן גלות־ייִדן.

דאָס בוך איז אַרײַנגעפֿאַלן צו מיר און מײַנס גלײַכן אין דער האַנט אַרײַן, יוגנטלעכע וואָס האָבן קיין מאָל ניט געזען מיט די אייגענע אויגן קיין גלות־ייד און וואָס זײַנען בכלל ווײַט פֿון דער גלות־מיליע. לייענענדיק דאָס בוך באַקומט זיך אַ בילד פֿון דעם ייִדישן שטעטל אין זײַן גאַנצער מיאוסקייט און שיפֿלות. צי קאָן ניט אַ מאָל די דאָזיקע באַשרײַבונג דערוועקן בײַ אונדז אַ געפֿיל פֿון ווידערווילן צו די דאָזיקע וואָס זײַנען ממילא [אַזוי אינעם מקור!] ניט נאָענט צו אונדז (הגם מיר ריידן אַ סך וועגן זיי)? צי מעגן מיר אין די דאָזיקע טעג ווען דאָס רובֿ פֿון די באַשריבענע און זייערע שטעטלעך איז שוין מער ניטאָ, צולאָזן אַזאַ געפֿיל אין אונדזער האַרץ?... איך פֿאַרשטיי ניט פֿאַר וואָס דווקא דאָס דאָזיקע בוך איז אונדז געגעבן געוואָרן צו לייענען.

אין אַ מער אײַנגעהאַלטענעם טאָן, אָבער מיט דער זעלביקער איבערצײַגונג באַקלאָגט זיך אַ צווייטע תּלמידה אויף מענדעלען און אויף דער שול וואָס טראָגט צו דער יוגנט הײַנט צו טאָג אַזעלכע ביכער:

מענדעלען האָט זיך אײַנגעגעבן מיט דעם כּוח פֿון זײַן ליטעראַרישער קונסט צו דערוועקן אין אונדז געלעכטער און שפּאָט צו די דאָזיקן ייִדן. אָבער איך בין ניט זיכער צי איצט, בעת דאָס מיזרח־אייראָפּעיִשע שטעטל איז אין גאַנצן חרובֿ געוואָרן, האָבן מיר, די שארית הפּליטה, דאָס רעכט צו לאַכן און אָפּצושפּעטן פֿון די דאָזיקע ייִדן. מיר, סאַברעס,[8] וואָס האָבן זיך קיין מאָל ניט געטראָפֿן מיט די דאָזיקע ייִדן און ניט געקענט דאָס גוטע און ליכטיקע אין זיי, ווען מיר לייענען אַזאַ שאַרפֿע קריטיק דער־וועקט זיך בײַ אונדז אַ געפֿיל ניט נאָר פֿון געלעכטער, נאָר אויך פֿון פֿאַר־

[8] אַ צונאָמען פֿאַר דער ארץ־ישׂראל־יוגנט.

אַכטונג צו די דאָזיקע קלייניע יִדעלעך, פֿאַרזונקען אין אומווישן אונטערדריקונג. מיר דוכט זיך, אַז ניט איצט איז די צייַט צו לייענען מעגדעלען, און אַז די וועלטער פֿון אונדזערע חכמים זײַנען זייער ריכטיק: אחרי מות קדושים אמור [בלהה].

צי דאַרף מען האָבן נאָך ראַיות, אַז די שטעלונג צום יִדישן שטעטל איז אַ פּאָזיטיווע? זי איז ווי די באַציונג צו אַן אומבאַקאַנטן קרובֿ וועגן וועלכן מען האָט ניט איין מאָל צוליב אומווישן געריידט שלעכטס, נאָר נאָך דעם אומגליק האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער איז אונדז זייער טײַער און מיר שעמען זיך פֿאַר יעדער בייז וואָרט וואָס מיר האָבן אַרויסגעזאָגט וועגן אים.

עס הערט זיך אויך אַ ביסל אַן אַנדערער טאָן, אין וועלכן עס גיפֿינען אויך צײַט און אָרט זייער אָפּקלאַנג. אַ תלמידה שרײַבט:

לויט מײַן מיינונג, פֿדי איצט צו פֿאַרשטיין די שארית הפּליטה פֿון חרובֿן גלות, דארפֿן מיר זיך באַקענען מיט די יִדן און זייער לעבן פֿאַר דעם חורבן. און א קלאָר בילד פֿון זייער לעבן קענען מיר באַקומען, וועַן מיר לייענען מענדעלעם מסעות בנימין. דאָס הייסט א געטרײַער מאָ־נומענט איז געשטעלט געוואָרן דעם שטעטל, און דער לייענער דארף זיך מיט אים באַקענען, פֿדי צו דערקענען דאָס לעבן פֿון זײַנע ברידער אין דער וועלט [רבֿקה].

טייל לייענען דאָס דאָזיקע בוך ווי ציוניסטן, ווי בירגערס פֿון דעם יִדישן ציבור אין ארץ־ישׂראל. זיי געפֿינען אין אים א שטיצפּונקט פֿאַר זייער ציוניסטישן צוגאַנג, א מין „מיר האָבן דאָס דאָך שטענדיק געטענהט". איין תלמידה זעט אין אים:

א פּראָפּאַגאַנדע־ווערק פֿאַר די יִדן וואָס טראַכטן ניט וועגן פֿאָרן קיין ארץ־ישׂראל... דורך דעם וואָס עס באַלײַכט דעם שלעכטן מצב און די נעגאַטיוויע, אומגעזונטע טיפּן וואָס דער גלות האָט געשאַפֿן [אסתר].

און פֿון מיט גאווה דערקלערט זי:

איך האָב געפֿילט ווי גרויס עס איז דער חילוק צווישן אונדז, גע־בוירענע אין ארץ־ישׂראל, און די גלות־יִדן, און איך האָב אָפּגעשאַצט דעם נרויסן אויפֿטו וואָס מיר האָבן דא אויפֿגעטאָן. דערפֿאַר בין איך דאָנקבאַר דעם מחבר.[*]

א הויפּע פֿראַזע וואָס ווערט גאַנץ אָפֿט איבערגעחזרט הערן מיר נאָך א מאָל פֿון א תלמיד:

דאָס דאָזיקע בוך וואָס מאָלט אויס די נאַנצע נעגאַטיווע זײַט — הן מאַטעריעל און הן גײַסטיק — פֿון שטעטל האָט בײַ אונדז פֿארמיאוסט דעם גלות און דערוועקט א שטאַרקן רצון זיך צו באַפֿרײַען פֿון פֿאַנ־טאַזיעס און לײַדיק־גייערי [אריאל].

---

[*] די דאָזיקע וועלטער און אַנדערע פֿון דעם טיפּ דערמאָנען אין די וועלטער פֿון אייגעם פֿון די מענטשן פֿון עמק, וואָס ער האָט געזאָגט צו דעם נײַעם גילגול פֿון א מנחם־מענדל וואָס איז געקומען קיין ארץ־ישׂראל: „א דאַנק דיר געפֿינען מיר זיך אין ארץ־ישׂראל. מיר האָבן זיך אָפּגעטרייסלט פֿון דײַן שטייגער לעבן און טיפּן ווי דו. דו ביסט פֿאַר אונדז געווען א נעגאַטיווער אידעאַל" (י. ד. ברקוביץ, מנחם־מענדל בארץ־ישׂראל).

אַ צווייטער תּלמיד „באַדויערט שטאַרק״ דעם פֿאַקט וואָס:

פֿון די דערפֿאַרונגען פֿון אונדזערע העלדן בײַם מיליטער זעען מיר, אַז דאָס יִדישע פֿאָלק איז ניט קיין מיליטער־פֿאָלק וואָס לעבט מיט דעם כּוח פֿון דער פֿויסט, נאָר אַ פֿאָלק פֿון גײַסט [רפֿאל].

אַזוי קאָן רעדן נאָר בלויז אַ סאַברע נאָך די מלחמה־יאָרן און נאָך די אומ־רוען פֿון די לעצטע יאָרן (ער איז געקומען פֿון אַ מושבֿ וואָס איז שטאַרק אַטאַקירט געוואָרן פֿון די אַראַבער אין 1936—1939).

די וויכטיקסטע מסקנא פֿון דעם דאָזיקן פּאַראַגראַף איז, אַז די אַלגעמיינע פּאָזיטיווע שטעלונג צו דער שאַפֿונג פֿון מענדעלען האָט אַ באַשטימטן קאָנ־קרעטן קאָליר וואָס שפּיגלט אָפּ דעם מעמד פֿון דעם לייענער: 1. די קאַטאַסטראָפֿע האָט באַליבט געמאַכט דאָס יִדישע שטעטל בײַ דער ארץ־ישׂראל־יוגנט. 2. דער אַפּערצעפּטיווער צוגאַנג פֿון דער ארץ־ישׂראל־יוגנט וואָס איז ציוניסטיש־ארץ־ישׂראלדיק, איז אַזוי שטאַרק קריסטאַליזירט, אַז טייל זײַנען מסוגל צו זען פֿון דער באַשרײַבונג פֿון שטעטל אַ באַווײַז וואָס שטאַרקט די ציוניסטישע אידע־אָלאָגיע און באַרעכטיקט נאָך מער דעם ארץ־ישׂראלדיקן שטייגער לעבן.

5. די אַמביוואַלענטע שטעלונג צום שרײַבער, בוך און זײַנע מקורים

מיר קומען איצט צו דער מער כּוללדיקער פֿראַגע: אין דער אונטערשטער שורה, וואָס איז די שטעלונג פֿון דער שטודירנדיקער יוגנט אין ארץ־ישׂראל צום שרײַבער און צום בוך וואָס ווערן דאָ באַהאַנדלט?

די שטעלונג צום שרײַבער איז אַ פֿאַרשיידענע. מיר האָבן געהערט פֿאַר־שיידענע מיינונגען: לויב, קריטיק, אָביעקטיווקייט, פֿאַרטיידיקונג און אָנקלאָג ווערן צונויפֿגעמישט ווען די יונגע־לײַט פּרווון צו מאַכן דעם סך־הכּל פֿון זייער צוגאַנג צום שרײַבער און צום בוך. עס איז אָבער כּדאַי צו פֿאַרצייכענען, אַז ביידע צוגאַנגען זײַנען צונויפֿגעמישט ניט נאָר אין דער אויסגעפֿאַרשטער גרופּע, נאָר — און דער עיקר — צווישן זייער אַ סך פֿון דער יוגנט בכלל. דאָס איז, אויב מיר זאָלן רעדן אין דער טערמינאָלאָגיע פֿון וויליאַם שטערן, ניט נאָר אַן אינטעראינדיווידועלע דערשײַנונג, נאָר דער עיקר אַן אינטראַ־אינדיווידועלע. מיר זעען טאַקע קלאָר די דאָזיקע אַמביוואַלענץ אין דער פּערזענלעכער שטעלונג צום מחבר פֿאַר זײַן ווערק.

וואָס מיינט די דאָזיקע אַמביוואַלענץ? ווי אַ רויען מאַטעריאַל פֿאַר אַן ענט־פֿער האָבן מיר די ווערטער פֿון אַ פּאָר תּלמידים. איין תּלמידה לויבט דאָס בוך אָפֿט, זי גיט אָבער צו:

פֿון דער אַנדערער זײַט איז דאָס אַ ביסל פּײַנלעך, צי האָט מען טאַקע באַדאַרפֿט אַזוי אין גאַנצן אויפֿדעקן די קאָרטן? צי האָט מען טאַקע באַ־דאַרפֿט אַרויסצוברענגען די אַלע פֿאַקטן ווי זיי ווערן דאָ אַרויסגע־בראַכט? [דינה].

אַ תּלמיד טענהט:

טייל מאָל ווערט דעם שרײַבערס שטאָך אַ ביסל צו שטאַרק. ער שיט זאַלץ אויף די וווּנדן פֿון די גלות־יִדן, אָדער בעסער געזאָגט אויף די יִדן פֿון תּחום המושבֿ [אַמנון].

די טענה, אַז „זײַן אָפּלאַכן פֿון די אומגלֿיקלעכע איז איבערגעטריבן" (אַבֿ־רהם) ווערט אָפֿט איבערגעחזרט און באַווײַזט, אַז הגם די תּלמידים האָבן הנאה געהאַט פֿון אָפּשפּעטן, זײַנען זיי אָבער ניט אין גאַנצן מסכּים דערויף. דער מחבר האָט אַ ביסל איבערגעכאַפּט די מאָס מיט זײַן אָפּלאַכן. די יוגנטלֿעכע האָבן דאָס געפֿילט אויף אַזוי ווײַט, אַז איין מאָל האָבן מיר אויך אַ פּרווו אויסצוטײַטשן די דאָזיקע אַמביוואַלענץ פֿון דעם לייענער דורך אַרײַנטײַטשן זי אין דעם שרײַבער און זאָגן, אַז ער האָט זיך ניט געקאָנט באַפֿרײַען פֿון איר. על־כּן קאָנען מיר אים אַ ביסל פֿאַרענטפֿערן, אָדער ווייניקסטנס פֿאַרשטיין און דערקלֿערן זײַן מצבֿ. אין איר אַפּאָלאָגיע פֿאַרן שרײַבער דערקלֿערט אַ תּלמידה אַזוי דעם ענין:

> מיר האָבן הנאה, ווען מיר לייענען דאָס בוך, אָבער ווער וויים וואָס עס איז אָנגעגאַנגען אין דער נשמה פֿון מענדעלֿען בשעת ער האָט דאָס בוך געשריבן? זעט נאָר אויף וואָס פֿאַר אַן איידעלֿן אופֿן ער דריקט אויס זײַן כּעס! זײַנע שטעכווערטער דערוועקן ניט קיין כּעס אויף אים אַפֿילו אויף קיין האָר [נורית].

דאָס הייסט: אין אמתן אַרײַן וואָלטן מיר באַדאַרפֿט האָבן טענות צום מחבר, און מיר טוען עס טאַקע אויך. אָבער דורך ראַציאָנאַלֿיזאַציע קומט דער יוגנט־לעכער צו דער דערקענטעניש ווו ער האָט דעם באַדאַרף מטהר צו זײַן דעם מכּלֿומרשטן שרץ. ער טוט עס אַזוי: דער מחבר איז בייז, אָבער דאָס האַרץ טוט אים (און אונדז) וויי. דאָס איז דער איינציקער פֿאַל, אויף ווי ווײַט איך האָב דאָס באַמערקט, אין די דאָזיקע חיבורים ווו עס ווערט געמאַכט אַ פּרווו אַרײַנ־צודרינגען אין דער פּסיכיק פֿון מענדעלֿען און אַזוי אַרום בײַקומען אַן אומאָנ־גענעמען פּסיכישן מצבֿ.

וואָס זײַנען די סיבות פֿאַר דער דאָזיקער אַמביוואַלֿענטער שטעלֿונג?

מיר האָבן סיבות, וואָס מיר קאָנען זיך בלויז אָנשטויסן אויף זייער עק־סיסטענץ, און דערקעגן אַנדערע, וואָס זייער עקסיסטענץ איז דירעקט בולט פֿון די ווערטער פֿון די תּלמידים.

אַ באַהאַלטענעם אָדער אומבאַוווסטזיניקן קוואַל פֿון דער דאָזיקער אַמבי־וואַלֿענץ זע איך אין דער שטעלֿונג צום אינהאַלֿט פֿון בוך פֿון איין זײַט, און צום אינהאַלט פֿון רעאַלֿן לעבן פֿון די תּלמידים פֿון דער אַנדערער זײַט. ווי מיר האָבן אויבן אויפֿגעוויזן, באַמיִען זיך אַ סך יוגנטלֿעכע, צוליב איבערצײַגונג, אָנצונעמען אַ פּאָזיטיווע שטעלונג צום שטעטל, ניט געקוקט אויף זײַן פֿרעמדן און אַפֿילו אָפּשטויסנדיקן שטייגער לֿעבן. אָבער עס איז אוממעגלֿעך צו האָבן אַן אמתע פּאָזיטיווע שטעלונג צו אַ דערשײַנונג וואָס איז ביודעים ובלא יודעים דערווידער, אַ דערשײַנונג, וואָס איז, לויט זײַן ערלעכסטער איבערצײַגונג, דער פֿולשטענדיקער היפּוך פֿון זייער שטייגער לעבן און אידעאַלן, צו וועלכע זיי זײַנען געבונדן מיט לײַב און לעבן. עס איז אוממעגלֿעך פֿאַר זיי באמת ליב צו האָבן קאַבצאַנסק און גלופּסק און זייערע בנימינס און סענדערלֿעך, אָבער ווילן ווילֿן זיי לֿיב האָבן, צולֿיב די אויבן דערמאָנטע טעמים. פֿון דאַנען נעמט זיך די באַציִונג „פֿון איין זײַט... און פֿון דער אַנדערער זײַט", אָדער פֿון „ברדך כּלל...

אָבער וואָס איז שייך דעם פּרט״... בקיצור, מיר האָבן דאָ אַ פּסיכישן צושטאַנד וואָס אונדזערע עלטערן פֿלעגן דאָס אָנרופֿן „ויחד יתרו״.

אָבער וואָס איז דער פֿאַקטאָר וואָס האָט געמאַכט מעגלעך, אַז זיי זאָלן גובֿר זײַן די אָמביוואַלענץ אין שטעלונג און פֿאַרענדיקן בכי טוב, דאָס הייסט אַוועק־שטעלן אין דער ערשטער שורה אַ פּאָזיטיוון שטעלונג צום שרײַבער און צום בוך, און ווי אַ פּועל־יוצא דערפֿון אויך צו דער טעמע? דאָס, דוכט מיר, איז אין דעם קינסטלערישן ניוואָ פֿון בוך. דער דאָזיקער ניוואָ איז דער צווייטער הויפּטקוואַל, וואָס מיר שטויסן זיך אויף אים אָן אויף יעדן שריט און טריט בײַ די יוגנטלעכע, און וואָס דרינגט אַרויס דירעקט פֿון זײַנע ווערטער. פֿון דאָ־נען נעמט זיך דאָס וואָס די שטעלונג צו דער פֿאָרעם פֿון בוך איז אַזעלכע און צום אינהאַלט פֿון בוך גאָר אָן אַנדערע. מיר האָבן דערויף אַ סך באַווײַזן, און איך וועל דאָ ציטירן בלויז אַ פּאָר. איין תּלמיד דערציילט, אַז:

מענדעלעם דערציילונג האָט אויף מיר געמאַכט אַ פּאָזיטיוון אײַנדרוק, און דער עיקר זײַן באשרײַבונג און די שפּאָסערײַ. אָבער איך בין ניט איבעריק באַווירקט געוואָרן, וואָרעם איך האָב מיר פֿאָרגעשטעלט, אַז די דאָזיקע צווויי העלדן גייען איבער די גאַסן מיט געהויבענע קעפּ און אָלע טײַטלען אויף זיי מיט די פֿינגער און קוועלן פֿון זייער שיינקייט [ראובֿן].

ענלעך צו דער אָפּשאַצונג זײַנען אויך די ווערטער פֿון אַ צווייטן תּלמיד, אַ מאַראַקאַנער:

דער מחבר זעט אין שטעטל בלויז שלעכטע זײַטן, אזוי אז דער לייע־נער קאָן ניט אַננעמען דאָס דאָזיקע בוך ווי אַ היסטאָרישן מקור פֿאַר דעם שטעטל. אָבער ווי אַ בעלעטריסטיש בוך איז עס זייער אַן אינטע־רעסאַנטע ארבעט.

דער צד־השווה פֿון די ביידע אַרויסזאָגונגען איז דער: דער אינהאַלט פֿון בוך האָט אָפּגעשטויסן און די ליטעראַריש פֿאַרמעלע זײַנט האָט צוגעצויגן.

ווי אַ הוספֿה צו די פּשוטע ווערטער פֿון די צוויי תּלמידים ווילּ איך דאָ ברענגען ציטאַטן פֿון צוויי תּלמידות (איז דאָס בלויז אַ צופֿאַל?) וואָס פֿאַרטיפֿן זיך אַ ביסל מער און ווײַזן אויך אָן אויף דער אַמביוואַלענטער שטעלונג. איינע אַ תּלמידה דערציילט, אַז די באַשרײַבונגען פֿון בנימינען און זײַנע אַוואַנטו־רעס און פֿון סענדערלען, ווי ער לערנט זיך תּכסיסי מלחמה האָבן איר פֿאַרשאַפֿט אַ סך הנאה. אָבער דאָס ראַציאָנעלע געוויסן, ווײַזט אויס, שטראָפֿט זי דערפֿאַר, און זי פֿאַרענטפֿערט זיך:

זאָל מען ניט מיינען, אַז בלויז הנאה און תענוג האָב איך געהאַט פֿון לייענען דאָס בוך. אמת, ווען איך וואָלט זיך ניט פֿאַרטיפֿט אין די פּראָ־בלעמען וואָס דאָס בוך הייבט אויף, און איך וואָלט ניט געטראַכט וועגן דער באשרײַבונג און וועגן מענדעלען, וואָלט איך מסתּמא געהאַט בלויז הנאה און פֿרייד. אָבער ניט אָלע זאכן דאָרט זײַנען אַזוי פֿריילעך, וואָרעם דאָס נאַנצע בוך איז אַ סדרה פֿון אומווײַסן וועגן דער רעאָלער וועלט, פֿון פּוסטע פֿאַנטאַזיעס, פֿון שרעקלעכער אומפּראַקטישקייט [מזל].

דאָס הייסט, מיר האָבן דאָ ווײַטער אַ גראַנגל אין דער נשמה פֿון דעם יחיד צווישן אַ בפֿירוש פּאָזיטיווער שטעלונג וואָס קומט נאָך דעם ערשטן לייענען,

וועג ער איז אונטער דער השפּעה פֿון מענדעלע דעם קינסטלער, און אַ סעקוב־דערער שטעלונג וואָס פֿורעמט זיך אויס בײַ אַ סך יונגע לייענערס (דער עיקר די וואָס „פֿאַרטיפֿן זיך“) וואָס איז קריטיש, אויב ניט שאַרפֿער. די צווייטע שטעלונג איז אין גאַנצן דער רעזולטאַט פֿון רעפֿלעקטירן אין היפּוך צום ערשטן צוגאַנג וואָס איז באַזירט אויף אַן אוממיטלבאַרער עמאָציאָנעלער ווירקונג. די צוויי שטעלונגען ראַנגלען זיך בײַ אַלע יונגע לייענערס און זיי קומען צו אַ באַשטימטער פּשרה. דער כאַראַקטער פֿון דער דאָזיקער פּשרה איז, אין דער אונטערשטער שורה, אָפּהענגיק פֿון דער פּערזענלעכקייט פֿון בעל־פּשרה, זײַן לעבנסגאַנג, זײַן פֿריִערדיקער שטעלונג צום שטעטל און אַנדערע אַזעלכע פֿאַקטאָרן, וואָס עס איז שווער זיך צו דערגרונטעווען צו זיי און צו זייערע וואָרצלען.

גאָר זעלטן איז דער סימפּאָטישער צוגאַנג פֿון דער שוין אויבן דערמאָנטער תּלמידה דרורה. זי הייבט אָן איר קאָמפּאָזיציע מיט אַן אַלגעמיינעם אַרויסזאָג: „דאָס בוך געפֿעלט מיר הן אין זײַן פֿאַרעם הן אין זײַן אינהאַלט“. וויַיטער דערקלערט זי איר צוגאַנג. אָבער צום סוף וויזט זיך אַרויס, אַז אָפֿילו דער דאָזיקער נוסח פֿון פּשרה איז אַ ראַציאָנאַליזאַציע, וואָרעם זי רעדט דאָ אויך וועגן צוויי ביכער.

6. „מיר דאַרפֿן לייענען מענדעלען“

אין דער אונטערשטער שורה קאָן מען די שטעלונג פֿון דער יוגנט אַזוי רע־זומירן: מיר האָבן די פֿליכט צו לייענען די באַשרײַבונגען פֿון שטעטל און עס צו פֿאַרטיידיקן פֿאַר דעם פֿרעמדן.

> איך קאָן ניט זאָגן, אַז איך האָב אָפּגעלאָכט פֿון זיי [די געשטאַלטן פֿון בוך]. ווי אַזוי זיי זאָלן ניט זײַן, האָב איך פֿאַר זיי געפֿילט סימפּאַטיע, גע־מישט מיט אַ ביסל טרויער. איצט, ווען פֿון אַלע יִידישע שטעטלעך, פֿון דער גאַנצער יִידישער סבֿיבֿה אין גלות, איז גאָרניט געבליבן, ווען די גלות־לענדער וואָס זײַנען געווען דער שפּעריישער קוואַל פֿון דער יִידישער קול־טור, זײַנען אין גאַנצן חרובֿ געוואָרן, דאַרפֿן מיר לייענען און ווַיטער לייע־נען די ביכער וואָס מאָלן פֿאַר אונדז אויס דאָס לעבן אין שטעטל. מיר דאַרפֿן לערנען און וויסן וועגן די דאָזיקע יִידן. און מיר דוכט זיך, אַז אַ קלאָרן באַגריף קאָנען מיר באַקומען נאָר דורך לייענען די דאָזיקע ביכער [מזל].

צוויי אַנדערע תּלמידות גייען נאָך ווַיטער. זיי זאָגן צו, אַז זיי וועלן אַלעמען צוריקגעבן דאָס בוך און הנאה האָבן. אין תּלמיד איז זיך מודה:

> דעם אמת זאָגנדיק, האָב איך קיין מאָל ניט געלייענט דאָס דאָזיקע בוך פֿון מענדעלען, אָבער נאָך דעם לייענען האָב איך באַשלאָסן צו לייענען אַלע זײַנע ווערק [דב].

צי האָט ער טאַקע מקיים געווען זײַן הבֿטחה, אַדער דאָס איז געווען בלויז אַ שטרויענע התלהבֿות? אָן ענטפֿער דערויף געפֿינען מיר אין דער רשימה ספֿרים וואָס דב האָט געלייענט במשך פֿון צען חדשים נאָך דעם ווי ער האָט געשריבן זײַן קאָמפּאָזיציע. געלייענט האָט ער בלויז בימים החם און די אויסצוגן פֿון מענדעלען וואָס זײַנען אַרײַן אין דער אַנטאָלאָגיע דור דור וסופריו. אָחוץ

דעם האָט ער געלייענט במשך פֿון דער צייט 4 ביכער וואָס באַשרײַבן דאָס יידישע לעבן אין מיזרח־איראָפּע.

ה. שלום־באַמערקונגען

איך מיין, אַז עס איז אוממעגלעך צו שליסן און ניט פֿרוון אין אַ געוויסער מאָס געבן אַן אַלגעמיינע אָפּשאַצונג פֿון די ווערטער פֿון די תלמידים.

די ציטאַטן וואָס זײַנען אויבן געבראַכט געווארן בשפּע וויזן אויף גאָר אַ גרויסע פֿאַרשיידנקייט אין די מדרגות פֿון פֿאַרשטיין און איבערלעבן, פֿון פֿעיִקייט אויף ליטעראַרישער אָפּשאַצונג און פֿון אַ ראַציאָנעלער שטעלונג צו די פֿאַרשיידענע אַספּעקטן פֿון דער באַהאַנדלטער דערשײַנונג. דאָס איז אַ נאַטירלעכע זאַך. וויטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס זײַנען פֿאַראַן באַשטימטע אונטערשיידן צווישן די אַרויסזאָגן פֿון תלמידים און אַרויסזאָגן פֿון תלמידות. דער מאַטעריאַל וויזט אויף, אַז אין דעם ערשטן טייל פֿון דעם צײַטיקונגס־פֿעריאָד זײַנען די תלמידות מער אינטערעסירט אין ליטעראַטור, מער פֿעיִק אַריבערצוגיין דרינגען אין ליטעראַרישע ווערק און זיי אָפּצושאַצן. אמת, דאָס איז קיין נײַס ניט אין דער אַלגעמיינער פּסיכאָלאָגיע פֿון צײַטיקונג. עס איז אָבער אינטערעסאַנט פֿאַר דער פּסיכאָלאָגיע פֿון דער יידישער יוגנט וועלן מיר שטעלן פֿעסט דעם פֿאַקט, אַז אונדזערע תלמידות שטייען אויך העכער ווי זייערע חבֿרים אין קלאַס אין זייער צוגאַנג צו ליטעראַטור. זייער אָפּשאַצונג איז רייפֿער, זייערע ווערטער זײַנען מער באַגרינדעט און אויספֿירלעכער, און זיי זײַנען מסוגל — אין אונדזער פֿאַל — דורכצודרינגען די שאָלעכץ פֿון „שפּאַסערײַ״ און צו זען דעם תוך פֿון דער זאַך. אמת, אין די ציטאַטן זײַנען תלמידים און תלמידות גלײַך פֿאַרטראָטן, צו 68% פֿון ביידע. אָבער די ווערטער פֿון די תלמידות זײַנען אויספֿירלעכער און וואָגיקער ווי די ווערטער פֿון דעם רוב תלמידים.

און צום סוף: איך האָב געפֿרווט באַנוצן אויף אַן אינטענסיוון שטייגער די ווערטער פֿון די תלמידים פֿון צוויי מיטעלע קלאַסן ווי רעפּרעזענטאַטיוע גרופּעס פֿון אַ באַשטימטן שניט, כדי אַזוי אַרום אויסצוגעפֿינען די שטעלונג פֿון דער ארץ־ישראלדיקער יוגנט, תלמידים אין אַ גימנאַזיע, צו מענדעלעס שאָפֿונגען. אין תוך אַרײַן איז די אויפֿגאָבע ניט פֿאַרענדיקט דערמיט. עס איז ניט גענוג פֿעסטצושטעלן די אַלגעמיינע און דיפֿערענציאַלע שטעלונג צו מענדעלעס ווערק. אָחוץ דעם דאַרפֿן מיר וויסן וואָס זײַנען די פֿערזענלעך אינדיווידועלע סיבות פֿון יעדער פֿערזענלעכער באַציונג צום שרײַבער און צו זײַן ווערק. כדי ממשיך צו זײַן די אינטענסיוועט פֿאַרשונג דאַרפֿן מיר האָבן אַן אויספֿאַרשונג פֿון באַזונדערע פֿאַלן אויף אַ קלינישן שטייגער, דאָס הייסט אַ פֿערזענלעכע, אַזוי־ווי אויספֿאַרשונג אויף ווי ווייט מעגלעך פֿון יעדן אײַנציקן פֿון די דאָזיקע תלמידים, אַן אויספֿאַרשונג וואָס זאָל אַרומנעמען זײַן אָפּשטאַם, די אומשטאַנדן פֿון זײַן סאָציאַלן און קולטורעלן לעבן, זײַן אינטעלֶיגענץ און דערגרייכונגען אין שול, זײַן אַלגעמיינע באַציונג צום לעבן און צו דער ליטעראַטור, זײַן פֿאַרשטענדניס־טיפּ וכדומה. בלויז נאָך אַזאַ אינטענסיווער פֿאַרשונג פֿון אַ רעפּרעזענ־

טאַטיוועך גרופּע קאָן מען צוגיין צו אַ מער עקסטענסיוועך פּאַרשונג פֿון אַ גרעסערער גרופּע. צום באַדויערן זײַנען מיר לעת־עתּה זייער ווייט פֿון אַזאַ אי־דעאַל פֿון פֿאָרשונג. בלויז אין זייער זעלטענע פֿאַלן האָב איך געקענט מאַכן עפּעס אַ הערה וועגן דעם אָדער יענעם תּלמיד, און דאָס אויך ניט ווי אַ רעזולטאַט פֿון אַ פּסיכאָלאָגישער אינדיווידועל סאָציאָלער אויספֿאָרשונג, נאָר ווי אַ לערער וואָס האָט געלערנט די דאָזיקע תּלמידים, דאָס הייסט דער עיקר מיט אַן אינטויטיוון באַגעם.

דער סך־הכל פֿון די געגעבענע דאַטעס איז:

1. עס איז ניט ריכטיק, אַז די שטודירנדיקע יוגנט אין ארץ־ישׂראל האָט אַ נעגאַטיוו שטעלונג צו דער ליטעראַטור וואָס באַשריבט דאָס שטעטל בכלל און צו מענדעלעס ווערק בפֿרט.
2. די שטעלונג פֿון דער דאָזיקער יוגנט צו מענדעלעס שאַפֿונגען איז דער עיקר פּאָזיטיוו. די פּאָזיטיווקייט דריקט זיך אויס אין דעם וואָס זײַנע ווערק ווערן געלייענט און אין אַ גרעסערער מאָס אין דעם געפֿיל, אַז זיי ברענגען אַרויס וויכטיקע יידישע ווערטן.
3. די פּאָזיטיוו שטעלונג איז באַגרינדעט דער עיקר אויף אַ פּאָזיטיווער רעאַקציע לגבי דעם קינסטלעריש ווערט פֿון מענדעלעס ווערק — דעם סאָטירישן טאָן, דעם אופֿן פֿון באַשריבן און דעם סטיל.
4. דאָס לעבן וואָס ווערט באַשריבן אין די ווערק רופֿט אַרויס צו מאָל אַ וויידערווילן, אָפֿט איז עס אָפּשטויסנדיק. אַ פּאָזיטיוו באַצויונג צום שטייגער לעבן פֿון שטעטל געפֿינען מיר ניט. די מענטשן וואָס לעבן אין שטעטל דערוועקן אין דעם יונגן לייענער אַ פּאָזיטיוון אָפּקלאַנג. געוויסע טיפּן רופֿן אַרויס סימפּאַטיע אָדער רחמנות, געווייַנטלעך צוליב מענדעלעס טאָלענט אין באַשריבן זיי.
5. די אונטערשטע שורה איז אַן אַמביוואַלענטע שטעלונג, אין וועלכער דאָס פּאָזיטיוו וועגט איבער דאָס נעגאַטיוו.
6. די שטעלונג פֿון די יוגנטלעכע איז אויך באַווירקט פֿון סאָציאָלאָגישע מאָמענטן. אַ סך קוקן אויף דעם שרײַבער, דעם בוך און דער טעמע ווי ארץ־ישׂראל־יוגנט. די שטעלונג פֿון אַ גרויסן טייל (דער עיקר די שטעלונג צו די מיזרח־איראָפּעישע יידן) איז באַווירקט פֿון דער קאָנסטראָפּע פֿון די לעצטע יאָרן.
7. דער איבערוועגדיקער רוב קאָן געבן אַן אויסדרוק — מער אָדער ווייניקער — צו דער ווירקונג וואָס דאָס בוך האָט אויף אים געהאַט. בלויז בערך אַ זעקסטל פֿון די תּלמידים האָט זיך ניט אײַנגעגעבן אויסצודריקן די ווירקונג פֿון דעם בוך. זיי חזרן איבער אָנגענומענע מיינונגען, אָדער באַגונענען זיך מיט סתּם געזעראַלייזאַציעס, אָדער גיבן איבער דעם אינהאַלט פֿונעם בוך.
8. די תּלמידות האָבן דורכשניטלעך אַ בעסערן באַגעם פֿון אַ ליטעראַריש ווערק און שאַצן עס בעסער אָפּ.
9. אַגב, זײַנען מיר געווויר געוואָרן, אַז די יוגנטלעכע לייענען גערן ביכער וואָס באַשריבן דאָס יידישע לעבן אין מיזרח־איראָפּע.

די אינטערעסן, שטרעבונגען און אידעאַלן פֿון דער יִידישער יוגנט אין ארץ־ישׂראל

פֿון ב. וואַלמאַן

א. מעטאָדאָלאָגישע באַמערקונגען

וואָס טראַכט, מיט וואָס פֿאַראינטערעסירט זיך, צו וואָס שטרעבט די יִידישע יוגנט אין ארץ־ישׂראל? איז דען מעגלעך, אַז זי זאָל שטרעבן און חלומען די זעלביקע שטרעבונגען און חלומות וואָס די יִידישע יוגנט אין גאָר דער וועלט? און אויב די נייע, ארץ־ישׂראלדיקע וויִרקלעכקייט האָט באַאיינפֿלוסט דעם נייעם דור, אויב די נייע פֿאַרמען פֿונעם סאָציאַלן און קולטורעלן לעבן האָבן זיך אַפֿגעשפיגלט אין דער פּסיכאָלאָגיע פֿון דער יוגנט — ווי אַזוי דאַרף מען זוכן די סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע ענדערונגען?

לאָמיר צוטרעטן צו דער זאַך אַן שום פֿאַרויס אַנגענומענע פּרינציפּן און השערות. דער מחבר פֿון די שורות האָט אונטערגענומען אַן עמפּירישע פֿאָרשונג פֿון אַ פּאָר טויזנט בחורים און מיידלעך אין ארץ־ישׂראל, דאָס רובֿ שטודירנדיקע יוגנט און אַ טייל אַרבעטנדיקע יוגנט. דער מעטאָד פֿון דער פֿאָרשונג איז נישט געווען קיין אינהייטלעכער. אַז מען וויל אויספֿאָרשן די שטעלונגען און די באַציונגען האָט מען על פּי רובֿ צו טאָן מיט עמאָציאָנעלע עלעמענטן און מען מוז אין אַ געוויסער מאָס זיך אָפּזאָגן פֿון סטאָטיסטיש באַאַרבעטן דעם מאָטעריאַל.

סטאָטיסטיש באַאַרבעטן קען מען דאָס, וואָס איז געמאָסטן געוואָרן, ד״ה, די דאָזיקע עלעמענטן וואָס ווערן געגעבן קוואַנטיטאָטיוו. אונדזער פֿאָרשונג פֿאָרגענומט זיך מיט עמאָציאָנעלע פֿראָבלעמען, מיט פֿערזענלעכקייט־ענינים. אַ. ל. טאַרנדייק האָט געזאָגט, אַז אַלץ וואָס עקסיסטירט, עקסיסטירט לויט אַ קוואַנטיטאָטיוער מאָס. אין דעם ליגט אַ גרויסער אמת. אָבער ניט אַלע מאָל קען די וויסנשאַפֿט דערגיין און פֿעסטשטעלן די דאָזיקע מאָס. און אַזוי לאַנג ווי די מאָסן זענען נישט געניו, דאַרף מען אויסמיידן צו מאַניפּולירן מיט נישט־עקזאַקטע ציפֿער און נישט־סטאַנדאַרדיזירטע מאָסן.

נאָך אַ זאַך. דער קוואַנטיטאָטיווער מאָטעריאַל, אַפֿילו ווען ער איז גוט און געניו באַאַרבעט סטאָטיסטיש, קען נישט אַנטפּלעקן די גאַנצע און פֿול־שטענדיקע פּסיכאָלאָגישע אינפֿאָרמאַציע. פֿאַראַן פֿאָרשונגען פֿון ספּעציעלע פֿעלן, לאָמיר אויך נישט פֿאַרגעסן די וויכטיקע אַרבעטן פֿון פּיאַזשיי, פֿרויד, אריזעקס און אַנדערע, וועלכע זענען דורכגעפֿירט געוואָרן מיט קוואַליטאַטיווע מעטאָדן. אין פּרינציפּ דאַרף אַנגענומען ווערן, אַז יעדער קוואַליטאַטיווער רעזולטאַט קען

און דאַרף קוואַנטיטאַטיוו אויסגעטײַטשט ווערן, אָבער נישט יעדער פּסיכאָלאָ־גישער מאַטעריאַל קען דאָס הײַנט צו טאָג אַרויסברענגען. ס׳איז טאַקע אַ פֿראַגע, צי דער קוואַנטיטאַטיווער מעטאָד וואָס סײַמאָנדס [1] באַנוצט אין זײַן פֿאָרשונג פֿון פּערזענלעכקייט איז וויסנשאַפֿטלעך אויסגעהאַלטן. די שאַצונג־סקאַלע איז צו פֿיל אָפּהענגיק פֿונעם סוביעקטיוון צוגאַנג, כּדי צו דינען ווי אַ סאָלידער באַזיס פֿאַר מאַטעמאַטישע אויסרעכענונגען.

דער מעטאָד פֿון מײַן פֿאָרשונג איז נישט איינהייטלעך. איך האָב זיך באַ־נוצט מיט מעטאָדן, וואָס האָבן געקענט ברענגען אַן אויסגעהאַלטענע באַשרײַ־בונג פֿון די פֿאַקטן און מעגלעך מאַכן זיי וויסנשאַפֿטלעך צו אַנאַליזירן. דער צוגאַנג צו דער טעמע איז געווען דורכויס עמפּיריש, און די פֿאַרשיידענע מע־טאָדן האָבן געדינט דעם איינציקן צוועק: צו באַקומען אַ קלאָר בילד פֿון די שטרעבונגען פֿון דער ארץ־ישׂראלדיקער יוגנט.

די אַרבעט האָט געדויערט פֿיר יאָר, פֿון 1944 ביז 1948, און איז דורכגע־פֿירט געוואָרן על פּי רובֿ אין תּל־אָבֿיבֿ. די אַלע יוגנטלעכע, וועלכע זײַנען גע־וואָרן אויסגעפֿאָרשט, טיילן זיך אין דרײַ אַנטוויקלונגס־גרופּעס: 1) די פֿון דער פֿאַרפּובערטעט־צײַט, בערך פֿון 12 ביז 14 יאָר; 2) די פֿון דער פּובערטעט־צײַט, בערך פֿון 14 ביז 16:6 יאָר אַלט; 3) די פֿון דער נאָכפּובערטעט־צײַט, פֿון אַרום 16:6 ביז 19 יאָר. דער גאַנצער פּעריאָד ווערט גערופֿן יוגנטצײַט.

ב. פֿאַרפּובערטעט

דעם הויפּט־מאַטעריאַל האָב איך צוזאַמענגעשטעלט אַזוי: די אינטערעסן פֿון 2,292 ייִנגלעך און מיידלעך (1,086 ייִנגלעך, 1,206 מיידלעך) אין עלטער פֿון 12 ביז 20 זײַנען אויסגעפֿאָרשט געוואָרן דורך זייערע פֿראַגעס. אַחוץ דעם האָב איך נאָך געפֿאָרשט 104 קינדער פֿון 10—12. מען האָט זיי געזאָגט: „שטעלט זיך פֿאָר, אַז עס קומט צו אײַך אַ מין באַשעפֿעניש וואָס ווייס אַלצדינג און קען פֿאַרענטפֿערן יעדער פֿראַגע. זי איז גרייט צו ענטפֿערן דרײַ פֿראַגעס. גיט אַ קלער און קלײַבט אויס די דרײַ וויכטיקסטע פֿראַגעס וואָס איר וואָלט געוואָלט וויסן — און שרײַבט זיי אויף ווי פֿאַר דער אַלץ וויסנדיקער באַשעפֿעניש".

די פֿראַגעס זײַנען געשטעלט געוואָרן שריפֿטלעך און אַנאָנים. יעדער האָט באַקומען אַ צעטל, אויף וועלכן ער האָט געדאַרפֿט אָנצייכענען גענוי ווי אַלט ער איז, זײַן געשלעכט, און דערנאָך פֿרעגן די דרײַ פֿראַגעס. צוזאַמען האָבן געדאַרפֿט שרײַבן 2,541 קינדער, אָבער 249 האָבן נישט געוואָלט שרײַבן. דאָס רובֿ פֿון די וואָס האָבן נישט געוואָלט זיך באַטייליקן זײַנען אין דעם עלטער פֿון 14 ביז 16, אין דער פּובערטעט־צײַט. די זאַך איז פֿאַרשטענדלעך; ווען מען האָט זיי געפֿרעגט, פֿאַר וואָס האָבן זיי נישט געשריבן, האָבן זיי געענטפֿערט נעגאַטיוויסטיש: „דאָס זײַנען מײַנע סודות. קיינער טאָר נישט וויסן". אַ טייל פֿון זיי האָט זיך דאָך אַנטשלאָסן צו שרײַבן, ווען מען האָט זיי

[1] P. A. Symonds, *Diagnostic Personality and Conduct*, N. Y., 1931.

דערקלערט, אַז קיינער וועט סײַ ווי סײַ נישט וויסן אַז זיי האָבן געשריבן, ווײַל זיי דאַרפֿן נישט אונטערשרײַבן זייערע נעמען.

די דרײַ פֿראַגעס

דער אינהאַלט פֿון די פֿראַגעס באַצייכנט אַ בהדרגהדיקע אָבער באַשטימטע ענדערונג אין זייערע אינטערעסן. די ריכטונג איז עגאָצענטריש. שטופֿנווײַז גייט די יוגנט אַריבער פֿון אָביעקטיווע צו סוביעקטיווע אינטערעסן, פֿון דער גרויסער אַרומיקער וועלט צו דער קליינער אינערלעכער וועלט.

טאַבעלע 1

די פֿאַראינטערעסירונגען פֿון 12־13יעריקע

יוִנגלעך	מיידלעך
1. ייִשובֿ און ציוניזם	1. ייִשובֿ און ציוניזם
2. טעכניק און מעכאַניק	2. פּערזענלעכע צוקונפֿט
3. פֿעלקער און לענדער	3. רעליגיעזע פֿראַגעס
4. רעליגיעזע פֿראַגעס	4. אַסטראָנאָמיע
5. אַסטראָנאָמיע	5. ליטעראַטור
6. מאָראַלע פּראָבלעמען	6. ייִדישע געשיכטע
7. דערציילונגען פֿון פֿאַרברעכנס און אַוואַנטורעס	7. אַלגעמיינע געשיכטע
8. באַצִיִונגען צו עלטערן	8. קינאָ־אַקטיאָרן
9. פּערזענלעכע צוקונפֿט	9. באַצִיִונגען צו עלטערן
10. ייִדישע געשיכטע	10. שול און לערער
11. רײַזעס	11. באַצִיִונגען מיט חבֿרטעס
12. זאָאָלאָגיע און באָטאַניק	12. לעבן און טויט
13. שול און לערער	13. די אייגענע פּערזענלעכקייט
14. פֿיזיק און כעמיע	14. מאָראַלע פּראָבלעמען
15. אַלגעמיינע געשיכטע	15. זאָאָלאָגיע און באָטאַניק
16. אַעראָפּלאַנען	16. פֿיזיק און כעמיע
17. לעבן און טויט	17. וועלט־פּאָליטיק
18. ספּאָרט	18. געשלעכט־פֿראַגעס
19. ליטעראַטור	19. מוזיק
20. וועלט־פּאָליטיק.	20. פּסיכאָלאָגיע.

טאַבעלע 2

מיט וואָס אינטערעסירן זיך 13־14יעריקע?

יוִנגלעך	מיידלעך
1. ייִשובֿ און ציוניזם	1. ייִשובֿ און ציוניזם
2. טעכניק און מעכאַניק	2. צוקונפֿט
3. אַסטראָנאָמיע און געאָלאָגיע	3. באַצִיִונגען צו עלטערן
4. רעליגיעזע פֿראַגעס	4. רעליגיעזע פֿראַגעס
5. פּערזענלעכע צוקונפֿט	5. ליטעראַטור
6. פֿיזיק און כעמיע	6. אַסטראָנאָמיע און געאָלאָגיע
7. פֿעלקער און לענדער	7. געשלעכט־פֿראַגעס
8. ייִדישע געשיכטע	8. באַצִיִונגען מיט חבֿרטעס
9. באַצִיִונגען צו עלטערן	9. פּסיכאָלאָגיע

יינגלעך

10. אַלגעמיינע געשיכטע
11. וועלט־פּאָליטיק
12. דערציילונגען פֿון פֿאַרברעכנס און אַוואַנטורעס
13. לעבן און טויט
14. אַעראָפּלאַנען און נאַוויגאַציע
15. באַציִונגען מיט חבֿרים
16. זאָאָלאָגיע און באָטאַניק
17. שול און לערער
18. ליטעראַטור
19. פּסיכאָלאָגיע
20. מיליטערישע ענינים.

מיידלעך

10. שול און לערער
11. ייִדישע געשיכטע
12. אַלגעמיינע געשיכטע
13. קינאָ־אַקטיאָרן
14. לעבן און טויט
15. וועגן אייגענער פּערזענלעכקייט
16. צוקונפֿטיקער באַרוף
17. פֿיזיק און כעמיע
18. וועלט־פּאָליטיק
19. מאָראַלע פּראָבלעמען
20. מוזיק.

נאַציאָנאַלע פֿראַגעס

די פֿראַגעס פֿון די יוגנטלעכע זײַנען גרופּירט אין דער ריי, לויט זייער אָפֿטקייט: די וואָס קומען פֿאָר אָפֿטער זײַנען די ערשטע, די זעלטענערע זײַנען די לעצטע. בײַם ערשטן איבערבליק זעט מען, אַז אַ סך אָביעקטיווע ענינים פֿאַרנעמען דעם יוגנטלעכן, אָבער פֿון דער אַנדערער זײַט קומען איצט אַרויס נײַע פּראָבלעמען, מער סוביעקטיוו און מער כאַראַקטעריסטיש פֿאַרן יוגנט־עלטער.

דעם ערשטן אָרט פֿאַרנעמען די פּראָבלעמען פֿון ייִדישן פֿאָלק און דעם ייִשובֿ. דאָס איז קיין וווּנדער נישט. אַ קינד וואָס לעבט אין ארץ־ישׂראל וואָלט גע־מוזט זײַן אַנאָרמאַל, נישט צו רעאַגירן אויף דעם וואָס ס׳קומט פֿאָר אין לאַנד. איך האָב מיט אַ צײַט צוריק שטודירט די אינטערעסן פֿון גאָר קליינע קינדער. אַפֿילו זיי קענען נישט בלײַבן גלײַכגילטיק צו די אַלע געשעענישן, צו מלחמה, טעראָר און ווידער מלחמה. אַ נאָרמאַל קינד רעאַגירט אויף די אומשטאַנדן פֿון זײַן לעבן.

„פֿאַר וואָס לאָזט מען נישט אַרײַן ייִדישע פּליטים קיין ארץ־ישׂראל, אין לאַנד פֿון גאולה?" — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 12 יאָר מיט 3 חדשים. „פֿאַר וואָס קעמפֿן די ענגלענדער קעגן אונדז?" — פֿרעגט אַ ייִנגל פֿון 12 יאָר. „דרײַ פֿראַגעס האָב איך צו דיר, אַלץ וויסנדיקע — שרײַבט אַ מיידעלע פֿון 13:4 — און דאָס איז מײַן ערשטע פֿראַגע: פֿאַר וואָס איז מײַן פֿאָטערלאַנד נישט פֿרײַ?". „פֿאַר וואָס ווערט דאָס ייִדישע פֿאָלק פֿאַרפֿאָלגט?" — פֿרעגט אַ אַ ייִנגל פֿון 12:4. „פֿאַר וואָס מוזן ייִדן לײַדן מער ווי אַנדערע פֿעלקער?" — פֿרעגט אַ ייִנגל פֿון 12:6. „ווען וועלן מיר שוין האָבן די ייִדישע מדינה?" — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 13:3. „ווען וועט מען עפֿענען די טויערן פֿונעם לאַנד?" — זאָרגט אַ מיידל פֿון 12:11.

אַ קליינער טייל פֿון די פֿראַגעס פֿאַרנעמט זיך מיט דעם ייִשובֿ גופֿא און מיט פּאָליטישע פּאַרטייען. די פֿראַגעס, וואָס האָבן אַ שײַכות צום אינערלעכן לעבן, ריידן אַרום די פּראָבלעם פֿון אייניקייט. „דער בית־המיקדש איז חרובֿ געוואָרן צוליב די אינערלעכע רײַסערײַען — שרײַבט אַ מיידל פֿון 13:2 — פֿאַר

וואָס פֿאַרשטייט דאָס נישט אונדזער פֿאָלק הײַנט צו טאָג?״. „צו וואָס דאַרפֿן מיר הײַנט פּאַרטייען — פֿרעגט זיך אַ מיידל פֿון 13:8 — איז נישט בעסער, מיר זאָלן זײַן אַן אייגהייטלעך פֿאָלק?״. „פֿאַר וואָס קריגט מען זיך אין דער צײַט, ווען מען נייטיקט זיך אין אַחדות, ווי אַזוי צו פֿאַראייניקן דאָס יִידישע פֿאָלק?״

פֿון די נאָציאָנאַלע פֿראָגעס גייען אַ סך אַריבער צו אַלגעמיין מענטשלעכע פֿראָבלעמען. קינדער פֿרעגן זייער זעלטן אַזעלכע פֿראָגעס, אָבער די יוגנט־לעכע זײַנען שטאַרק פֿאַראינטערעסירט אין די פֿראָבלעמען פֿון „רשע וטוב לו״, מהות פֿון לעבן, טויט, פֿון סאָציאָלער געראָכטיקייט און פֿון באַצי׳ונגען צווישן מענטש און מענטש. אַ קינד קוקט זיך צו דער גרויסער וועלט מיט אַ געוואָלטיקן אינטערעס; דער יוגנטלעכער קוקט זיך צו מער צו די מענטשן און נעמט אָן אַ קריטישע שטעלונג און זוכט ווי אַזוי איבערצואַנדערשן די וועלט. אָט די דאָזיקע שטעלונג לאָזט זיך פֿילן שוין אין דער פֿאַרפּובערטעט־צײַט, און וועט וואָקסן בעת דער פּובערטעט־ און אין דער נאָכפּובערטעט־צײַט. „פֿאַר וואָס הערשן די רשעים?״ — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 12 יאָר. „פֿאַר וואָס זײַנען פֿאַראַן רײַכע און אַרעמע?״ — פֿרעגט איר חבֿרטע. „פֿאַר וואָס איז נישטאָ קיין געראָטקייט?״ — פֿרעגט אַ ינגל 12:5 אַלט. „פֿאַר וואָס איז נישטאָ קיין סוף צו מלחמות?״ — פֿרעגט אַ מיידל 13:1 אַלט. „פֿאַר וואָס קריגן זיך פֿעלקער און ס׳איז נישטאָ קיין מישפּט וואָס זאָל מישפּטן שלעכטע פֿעלקערן?״ — פֿרעגט אַ ינגל פֿון 12:11. „וואָס דאַרף מען טון, עס זאָלן שוין נישט זײַן מער קיין מלחמות?״ — פֿרעגט אַ ינגל פֿון 13:6.

די דרײַ פֿאַרלאַנגען

אינטערעס אַנטהאַלט אין זיך אַ שטעלונג, אַ באַציונג צו עפּעס. דאָס וואָס ציט צו, וואָס איז אַנגענעם, וואָס באַפֿרידיקט די באַדערפֿענישן — דאָס אינ־טערעסירט. אינטערעס און פֿאַרלאַנג זײַנען נישט אידענטיש, אָבער ביידע האָבן דעם זעלביקן עמאָציאָנעלן היינטערגרונט.

וואָס זײַנען די פֿאַרלאַנגען פֿון דער ארץ־ישׂראלדיקער יוגנט? וואָס אַנט־האַלטן זיי בשותפֿות מיט אַלע יוגנטלעכע אין גאַר דער וועלט, און וואָס שטאַמט פֿון זייערע ספּעציעלע לעבנס־באַדינגונגען?

1,996 ייִנגלעך און מיידלעך זײַנען אויסגעפֿרעגט געוואָרן וועגן זייערע פֿאַרלאַנגען אויף אַזא אופֿן: מען האָט זיי דערציילט די באַקאַנטע מעשׂה וועגן דעם אַלטן, אַרעמען פּאָר־פֿאָלק, צו וועלכן עס איז געקומען אליהו הנביא און האָט זיי צוגעזאָגט, אַז דרײַ פֿון זייערע בקשות וועט ער אויספֿירן. האָבן זיי טאָקע געבעטן נאַרישקייטן און פֿאַרלאַרן די מעגלעכקייט צו ווערן גליקלעך. ווען אליהו הנביא וואָלט צו אײַך געקומען און געזאָגט אײַך: בעט וואָס איר ווילט, אײַערע דרײַ פֿאַרלאַנגען וועלן אויסגעפֿירט ווערן, וואָס וואָלט איר גע־בעטן? טראַכט אַ ווײַל און קלײַבט אויס דאָס וויכטיקסטע פֿאַר אײַך. איר שרײַבט אײַערע בקשות אַנאָנים און קיינער וועט נישט וויסן ווער דאָס האָט געשריבן.

די קינדער פון 10־12 יאָר האָבן געבעטן ממשותדיקע רעאַליסטישע זאַכן. אָט זיבנען די צען בקשות אין דער ריי, לויט דער אָפטקייט.

טאַבעלע 3

די פֿאַרלאַנגען פון 10־11יעריקע

יונגלעך	מיידלעך
1. נאַציאָנאַלע שטרעבונגען	1. נאַציאָנאַלע שטרעבונגען
2. מתּנות	2. מתּנות
3. פֿאַנטאַסטישע פֿאַרלאַנגען	3. פּעולה אין לערנען
4. כּוח און העלדישקייט	4. פֿאַנטאַסטישע פֿאַרלאַנגען
5. אַ וועלטריזע	5. פֿאַרזאַרגן די עלטערן
6. פֿאַרזאַרגן די עלטערן	6. אַ וועלטריזע
7. פּעולה אין לערנען	7. וועלט־שלום
8. חכמה	8. געזונט
9. שלום אין גאָר דער וועלט	9. צו זיין אַ גוט מיידל
10. רייכקייט.	10. צו זיין גליקלעך אין דער צוקונפֿט.

טאַבעלע 4

פֿאַרלאַנגען פון 11־12יעריקע

יונגלעך	מיידלעך
1. נאַציאָנאַלע שטרעבונגען	1. נאַציאָנאַלע שטרעבונגען
2. מתּנות	2. פּעולה אין לערנען
3. פֿאַנטאַסטישע פֿאַרלאַנגען	3. פֿאַרזאַרגן די עלטערן
4. פּעולה אין לערנען	4. פֿאַנטאַסטישע פֿאַרלאַנגען
5. העלדישקייט	5. מתּנות
6. וועלטריזע	6. רייכקייט
7. פֿאַרזאַרגן די עלטערן	7. געזונט
8. רייכקייט	8. גליק אין צוקונפֿט
9. געזונט און לאַנג לעבן	9. וועלט־שלום
10. חכמה.	10. צו זיין אַ גוט מיידל.

נאַציאָנאַלע שטרעבונגען

בייַ כּמעט אַלע קינדער און פון יעדן עלטער פֿאַרנעמען די נאַציאָנאַלע פֿאַרלאַנגען דעם ערשטן פּלאַץ. ווען די קינדער זיבנען אויפֿגעפֿאַדערט געווארן צו שרייבן זייערע פֿאַרלאַנגען, האָבן זיך עטלעכע געפֿרעגט: מעג איך בעטן בייַ אליהו הנביאן פֿאַרן גאַנצן יידישן פֿאָלק? די מערהייט האָט ניט געפֿרעגט, אָבער שפּעטער האָבן זיי דערציילט, אַז עס איז געווען פֿאַר זיי אַבסאָלוט קלאָר, אַז די ערשטע בקשה מוז זיין פֿאַרן יידישן פֿאָלק. אַ יידיש קינד אין ארץ־ישׂראל איז נישט אין שטאַנד דאָס צו פֿאַרגעסן; און אויב די גרויסע אידעאַלן האָבן אַן אינפֿלוס אויף דער אינטעגראַציע פון דער פּערזענלעכקייט,[2] האָבן אַן שום ספּק די נאַציאָנאַלע אידעאַלן דערצויגן און באַפֿעסטיקט דעם כאַראַקטער פון ארץ־ישׂראלדיקע קינדער. און די קינדער, אויף זייער שטייגער, דריקן אויס די נאַציאָנאַלע שטרעבונגען: „עס זאָל שוין נישט זיין מער קיין מלחמה אין ארץ־ישׂראל" — בעט אַ מיידל פון 10:1. „זאָל ארץ־ישׂראל געהערן צו יידן און די

[2] G. Murphy, *Personality*, N. Y., 1947.

ענגלענדער זאָלן נישט קומען אַהער צו טשעפּען מיט אונדז״ — בעט אַ ייִנגל פֿון 11:6. „ארץ־ישׂראל דאַרף געהערן צו אונדז און אַנדערע פֿעלקער זאָלן נישט האָבן דאָ קיין הערשאַפֿט״ — שרײַבט אַ מיידל פֿון 10:6. „ווען אליהו הנבֿיא וואָלט געקומען, וואָלטן מיר אים געזאָגט, ער זאָל ברענגען אַלע ייִדן קיין ארץ־ישׂראל און זיי זאָלן נישט בלײַבן מער אין גלות״ — שרײַבט אַן 11יעריק ייִנגל. „איך זאָל זוכה זײַן צו זען די גאולה פֿון ייִדישן פֿאָלק״ — שרײַבט אַ מיידל פֿון 11:1. „אַלע ייִדן זאָלן קומען קיין ארץ־ישׂראל״ — בעט אַ ייִנגל פֿון 11:5.

קינדערשע פֿאַרלאַנגען

אַן ארץ־ישׂראלדיק קינד האָט צו טאָן מיט ייִדישע פּראָבלעמען פֿון זײַן געבוירן־טאָג אָן. אָבער אַ קינד איז אַ קינד, און באַלד נאָך די אַלגעמיין ייִדישע פֿראַגעס קומען זײַנע אייגענע קינדערשע פֿאַרלאַנגען. קינדער בעטן בײַ אליהו הנבֿיאן מתּנות; ייִנגלעך ווילן האָבן אויטאָס, וועליסאָפּעדן, מאָטאָרציקלען אד״גל. מיידלעך בעטן, מען זאָל זיי שענקען פּיאַנאָס, וועליסאָפּעדן, אינטערע־סאַנטע ביכער אד״גל.

אַ וויכטיקן פּלאַץ פֿאַרנעמען די פֿאַנטאַסטישע פֿאַרלאַנגען וואָס האָבן מיט 2־3 יאָר פֿריִער נאָך געשפּילט אַ וויכטיקערע ראָלע. אָבער אַפֿילו די 10־12־יאָריקע ווילן זײַן מלכים, מלכּות, רואים ואינם נראים; אַ סך ייִנגלעך און מייד־לעך פֿון 10־11 בעטן, אַז אליהו הנבֿיא זאָל אויף אַן אמת קומען צו זיי.

די 11־12יאָריקע האָבן פֿאַנטאַסטישע בקשות פֿון אַן אַנדער סאָרט. מייד־לעך וואָלטן געוואָלט וויסן די צוקונפֿט. ווילן לעבן אייביק. ייִנגלעך ווילן פֿאַר־שטיין אַלע שפּראַכן, ווילן וויסן אַלץ און קיינער זאָל זיי נישט זען.

די שטרעבונג צו העלדישקייט איז זייער כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די דאָזיקע יאָרן, אָבער מען דאַרף נישט פֿאַרגעסן דעם אײַנפֿלוס פֿון די אויסערלעכע אומ־שטאַנדן; דאָס ארץ־ישׂראלדיקע לעבן איז פֿול מיט קאַמף, און אין דער אַט־מאָספֿער טרוימען קינדער פֿון העלדישע טאַטן.

אינעם איבערגאַנג צו די יוגנטיאָרן באַמערקט מען אַ טיילווײַזע ענדערונג אין די שטרעבונגען.

טאַבעלע 5

די פֿאַרלאַנגען פֿון 12־13יעריקע

ייִנגלעך	מיידלעך
1. נאַציאָנאַלע שטרעבונגען	1. נאַציאָנאַלע שטרעבונגען
2. פּעולה אין לערנען	2. פֿאַרזאָרגן די עלטערן
3. פֿאַרזאָרגן די עלטערן	3. פּעולה אין לערנען
4. לאַנג לעבן	4. גליק אין צוקונפֿט
5. גליק אין צוקונפֿט	5. צוקונפֿטיקער באַרוף
6. פּרנסה און רײַכקייט	6. פּרנסה און רײַכקייט
7. מתּנות	7. געזונט
8. פֿאַנטאַסטישע פֿאַרלאַנגען	8. פֿאַנטאַסטישע פֿאַרלאַנגען
9. געזונט	9. מתּנות
10. חכמה	10. וועלט־שלום און גערעכטיקייט.
11. צוקונפֿטיקער באַרוף.	

טאַבעלע 6

די פֿאַרלאַנגען פֿון 13־14יעריקע

יונגלעך	מיידלעך
1. נאַציאָנאַלע שטרעבונגען	1. נאַציאָנאַלע שטרעבונגען
2. פּעולה אין לערנען	2. גליק אין דער צוקונפֿט
3. פֿאַרזאָרגן די עלטערן	3. פֿאַרזאָרגן די עלטערן
4. גליק אין דער צוקונפֿט	4. דער צוקונפֿטיקער באַרוף
5. צוקונפֿטיקער באַרוף	5. פּעולה אין לערנען
6. חכמה	6. געראָטיקייט אין גאָר דער וועלט
7. עפּעס טאָן פֿאַר יידישן פֿאָלק	7. געזונט
8. רײַכקייט	8. עפּעס טאָן פֿאַר יידישן פֿאָלק
9. גוטע באַציונגען מיט עלטערן	9. חכמה
10. צו זײַן באַרימט	10. זעלבסטקענטעניש
11. געזונט	11. רײַכקייט
12. זעלבסטקענטעניש	12. גוטע באַציונגען מיט עלטערן
13. גערעכטיקייט אין גאָר דער וועלט.	13. עראָטישע פֿאַרלאַנגען.

פֿון די טאַבעלעס 5 און 6 ווערט קלאָר, אַז נײַע שטרעבונגען און פֿאַרלאַנגען זײַנען דאָ אויפֿגעקומען. די 13־14יעריקע, וועלכע ענדיקן איצט די פֿאָלקסשול, דאַרפֿן באַשליסן וואָס צו טאָן: צי גיין אין מיטלשול? אין אַ פֿאַכשול? אָדער זוכן אַרבעט? אַ סך פֿון זיי בעטן פּשוט: „איך זאָל זײַן גליקלעך אין דער צוקונפֿט", „איך זאָל זײַן צופֿרידן אין די דערוואַקסענע יאָרן". די פֿראַגע פֿון פֿרנסה הייבט אָן צו שפּילן אַ וויכטיקע ראָלע. „איך זאָל האָבן פֿרנסה", „איך זאָל זײַן רײַך און איך זאָל קענען זיך לערנען אין אַ מיטלשול". „איך זאָל קענען העלפֿן מײַנע עלטערן". אַ מיידל פֿון 12:8 בעט בײַ אליהו הנביאָן, ער זאָל באַצאָלן אַלע חובֿות פֿון איר פֿאָטער. די קינדער פֿארשטייען איצט בעסער די לאָגע פֿון זייערע עלטערן, און אַ ינגל פֿון 13 יאָר וויל זײַן רײַך, כדי זײַן פֿאָטער זאָל נישט דאַרפֿן מער אַרבעטן אַזוי שווער.

די שול און די פּעולה אין לערנען איז נאָך זייער וויכטיק, אָבער מען קוקט שוין אַריבער דער צוקונפֿט: „איך וויל גיין אין אַ שול פֿאַר קראַנקן־שוועסטער און זײַן אַ גוטע קראַנקן־שוועסטער" — בעט אַ מיידל פֿון 13:6. „איך וויל זײַן אַ פֿליִער" — דאָס פֿאַרלאַנגט אַ ינגל פֿון 13:1.

צום ערשטן מאָל הערט מען וועגן זעלבסטקענטעניש: „איך זאָל פֿאַרשטיין זיך אַליין" — בעט בײַ אליהו הנביאָן אַ ינגל פֿון 13:10. אויך די באַציונגען מיט די עלטערן, וואָס פֿאַרערגערן זיך אין די דאָזיקע יאָרן, געפֿינען זייער אויסדרוק אין די דרײַ פֿאַרלאַנגען: „איך וויל, אַז מײַנע עלטערן זאָלן מיך פֿאַרשטיין" — בעט אַ מיידל פֿון 13:7. „טאַטע־מאַמע זאָלן פֿאַרשטיין, אַז איך בין מער קיין קינד נישט און זיי זאָלן האָבן צוטרוי צו מיר" — שרײַבט אַ מיידל פֿון 13:7.

נײַע געדאַנקען און נײַע פֿאַרלאַנגען שפּראָצן אויף. די הארמאָנישע דריטע קינדהייט האָט זיך געענדיקט. די פּערזענלעכקייט פֿונעם יוגנטלעכן איז וויניקער

האַרמאָניש און מער באַאיינפֿלוסט פֿון פֿאַרשיידענע, טיילווײַז אַנטקעגנגעזעצטע שטרעבונגען. די אינערלעכע אינטגראַציע וועט קומען שפּעטער, אין דער נאָכ־פֿובערטעט־צײַט.

זוכנדיק אַ וועג

און וואָס איז דער וועג וואָס פֿירט צו דער דאָזיקער אינטעגראַציע? יינגלעך און מיידלעך ווילן געפֿינען דעם וועג צו זיך אַליין. זיי זוכן אַ מאָדעל, כדי אויפֿצובויען זייער אייגן געשטאַלט, זיי זוכן אַן אידעאַל, כדי לויט אים צו פֿאָרמירן זייער אייגענעם כאַראַקטער. זיי זײַנען על פּי רובֿ אָפּטימיסטיש און גלייבן אַז זיי קענען איבערַאַנדערשן זיך און ווערן ענלעך צו אַ באַליבטער פּערזענלעכקייט. זיי חלומען און שטעלן זיך פֿאָר, אַז זיי זײַנען שוין איצט באַלד ענלעך צו זייערע חלומות, צו זייערע באַליבטע היסטאָרישע אָדער ליטעראַרישע העלדן. דאָס זוכן אָזאַ מין העלד, כדי נאָכצומאַכן אים און בויען דאָס אייגענע לעבן לויט אַ מאָדעל, שפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער יוגנט.

עטלעכע פֿאָרשערס האָבן צוגעגרייט פֿאָרויס אַ ליסט פֿון באָרימטע פּערזענלעכקייטן און האָבן געהייסן די יוגנטלעכע אויסקלײַבן די באַליבטע פֿיגורן.[2] אָבער דער דאָזיקער מעטאָד גיט לכתחילה אַן אָנצוהערעניש, ווײַל דער פֿאָרשער באַאיינפֿלוסט די רעזולטאַטן פֿון דער פֿאָרשונג דורך דעם צוזאַמענשטעל פֿון זײַן ליסט.

1,613 יינגלעך און מיידלעך אין תּל־אָבֿיבֿ זײַנען אויסגעפֿאָרשט געוואָרן דורך אַן אָנדער מעטאָד. איך האָב זיי געבעטן אָנצוצייכענען אָנאָנים דעם נאָמען פֿון דער פּערזענלעכקייט וואָס איז בײַ זיי צום מערסטן באַליבט און פֿאָרערט, און קורץ באַגרינדן זייער אויסקלײַב. מען דאַרף פֿאָרויס באַמערקן, אַז אויך די דאָזיקע ענטפֿערס זײַנען באַאיינפֿלוסט פֿון דער שול און פֿון די ידיעות פֿון די יוגנטלעכע.

סאַבעלע 7

דער באַליבטער העלד פֿון 11־12יעריקע

יינגלעך	מיידלעך
1. הערצל	1. הערצל
2. טרומפּעלדאָר	2. ביאַליק
3. יהודה המכּבי	3. מאַדאַם קירי
4. ביאַליק	4. טרומפּעלדאָר
5. משה רבנו	5. יהודה המכּבי
6. שמשון	6. משה רבנו
7. דוד המלך	7. דוד המלך
8. הערַאַקלעס	8. ישעיהו הנבֿיא
9. טאַרזאַן	9. וויקטאָר הוגאָ
10. אייגשטיין.	10. העגריעטע סאָלד.

[2] ח. אורמיאן, „שאלון שלושים אישים״, חקרי חינוך, תּל־אָבֿיבֿ, תש״ד.

טאַבעלע 8

דער באַליבטער העלד פֿון 12־13יעריקע

יינגלעך	מיידלעך
1. הערצל	1. הערצל
2. טרומפּעלדאָר	2. טרומפּעלדאָר
3. יהודה המכּבי	3. ביאַליק
4. ביאַליק	4. משה רבנו
5. משה רבנו	5. מאַדאַם קירי
6. שמשון	6. יהודה המכּבי
7. הערַאַקלעס	7. העגריעטע סאָלד
8. דוד המלך	8. יעל
9. אייגשטיין	9. דער יידישער זעלנער
10. בר־כּוכבֿא.	10. דוד המלך.

טאַבעלע 9

דער באַליבטער העלד פֿון 13־14יעריקע

יינגלעך	מיידלעך
1. הערצל	1. הערצל
2. יהודה המכּבי	2. ביאַליק
3. טרומפּעלדאָר	3. דוד המלך
4. משה רבנו	4. משה רבנו
5. בר־כּוכבֿא	5. יהודה המכּבי
6. ביאַליק	6. מאַדאַם קירי
7. לוּיס פֿאַסטער	7. טרומפּעלדאָר
8. חיים ווייצמאַן	8. חנה סענעש
9. דוד המלך	9. העגריעטע סאָלד
10. שמשון	10. חיים ווייצמאַן
11. דוד בן־גוריון	11. ברכה פֿולד
12. נאַפּאָלעאָן	12. זשאַן ד׳אַרק
13. ישעיהו.	13. לוּיס פֿאַסטער
	14. איוב.

די 11־12יעריקע יינגלעך האָבן דערמאָנט סך־הכּל 22 נעמען, די מיידלעך האָבן אויפֿגעשריבן 24 נעמען. די מיט אַ יאָר עלטער האָבן אויפֿגעשריבן: יינגלעך — 25 נעמען, מיידלעך — 26. די 13־14יאָריקע יינגלעך האָבן דערמאָנט 32 נעמען, די מיידלעך — 31.

די 11־12יעריקע האָבן זייער אַ סך רעספּעקט פֿאַר פֿיזישן כּוח: הערַאַקלעס, שמשון, טאַרזאַן. די 13־14יעריקע דערמאָנען בכלל נישט טאַרזאַנען. די מיידלעך דערמאָנען אַ סך פֿרויענהעלדינס: זיי טרוימען צו זיין ענלעך צו די העלדינס. אינטערעסאַנט, אַז די 13־14יעריקע מיידלעך, וואָס זינענען מער געניגט צו פּעסימיזם,[4] דערמאָנען די טראַגישע געשטאַלט פֿון איובֿ. פֿאַרשטייט זיך, אַז די קולטור־מיליע האָט אַ שטאַרקן אינפֿלוס אויפֿן אויסקלײַב. די אינערלעכע נייגונג ווערט באַאינפֿלוסט דורך שול און גאַס, לערער, צײַטונג, קינאָ, עלטערן, חבֿרים אאַז״וו.

---

[4] ב. וולמן, „יחס המתבגר כלפי עצמו״, שבילי החינוך, ניו־יאָרק, תש״ו.

כּמעט אַלע קינדער רעדן וועגן נאַציאָנאַלע העלדן: הערצל, טרומפּעלדאָר, יהודה המכּבי. זיי באַגרינדן דאָס אין קורצע זאַצן: „טרומפּעלדאָר — איך וועל אויך גיין פֿאַרטיידיקן דעם גליל״ — שרײַבט אַ ייִנגל פֿון 12:6. „יהודה המכּבי — שרײַבט אַ מיידל פֿון 13:4 — ווײַל ער האָט אַרויסגעטריבן די שׂונאים פֿון אונדזער לאַנד״.

זיי זײַנען געווײַנטלעך אײַנזײַטיק און עקסטרעם; אַז מען פֿאַרערט עמעצן, איז דאָס אַן גרענעצן און אַן שום באַדינגונגען. דער „אידעאַלער מענטש״ איז טאַקע אידעאַל. די מיידלעך פֿאַרענטפֿערן מער זייער אויסקלײַב און גיבן אַן מער מאָטיוון, באַשרײַבנדיק די פּסיכאָלאָגישע שטריכן פֿון דעם באַליבטן העלד.

אַ טייל יוגנטלעכע האָבן אויסגעקליבן געשטאַלטן פֿון דער ליטעראַטור. אַ מיידל פֿון 13:2 האָט אויסגעקליבן מאָטקע גנבֿ. אַז זי וועט זײַן אַ דערוואַקסענער מענטש, וועט זי זיך פֿאַרנעמען מיט די גאַסנקינדער.

ג. פֿובערטעט

אינטערעסן

דער איבערגאַנג פֿון איין יוגנטצײַט אין דער אַנדערער קומט פֿאַר בהדרגה. אָט איז דאָס נאָך אַ קינד, און עס זעען זיך שוין אַן ביסלעכווײַז צייכנס פֿון אַ נײַער צײַט.

די פֿובערטירנדיקע מאָכן נאָך אַ טריט פֿון די אָביעקטיווע צו די סובֿיעקטיווע אינטערעסן, אָבער אויך זיי פֿאַרלירן נישט דעם קאָנטאַקט מיט דער אַרומיקער וועלט. דער פֿובערטירנדיקער איז אין סאַמע ברען פֿון פֿיזיאָלאָגישע ענדערונגען אין זײַן גוף, און די קערפֿערלעכע רייפֿקייט פֿאַרשיפֿורט אים. ער איז שטאַרק עמאָציאָנעל, זײַנע געפֿילן זײַנען עקסטרעם און ניט באַהערשט, און ער איז פֿול מיט געדאַנקען און ספֿקות וועגן זיך און זײַן צוקונפֿט.

טאַבעלע 10

מיט וואָס אינטערעסירן זיך די 14־15יעריקע?

יונגלעך	מיידלעך
1. ייִשובֿ און ציוניזם	1. ייִשובֿ און ציוניזם
2. טעכניק און מעכאַניק	2. ערַאָטישע פֿראַגעס
3. פֿערזענלעכע צוקונפֿט	3. באַציִונגען מיט חבֿרטעס
4. יוגנט־פֿראַבלעמען, יוגנט־באַוועגונג	4. פֿערזענלעכע צוקונפֿט
5. ערַאָטישע פֿראַגעס	5. ליטעראַטור
6. וועלט־פֿאַליטיק	6. יוגנט־פֿראַבלעמען און יוגנט־באַוועגונג
7. באַציִונגען מיט עלטערן	7. אייגענע פֿערזענלעכקייט
8. באַציִונגען מיט חבֿרים	8. פּסיכאָלאָגיע
9. אַסטראָנאָמיע און געאָלאָגיע	9. לעבן און טויט
10. פֿיזיק און כעמיע	10. רעליגיִעזע פֿראַגעס
11. ליטעראַטור	11. אַסטראָנאָמיע
12. אייגענע פֿערזענלעכקייט	12. באַציִונגען מיט עלטערן
13. רעליגיִעזע פֿראַגעס	13. אַלגעמיינע געשיכטע

יונגלעך	מיידלעך
14. פֿעלקער און לענדער	14. יידישע געשיכטע
15. אַלגעמיינע געשיכטע	15. סאָציאָלאָגישע פּראָבלעמען
16. סאָציאָלאָגישע פּראָבלעמען	16. מוזיק
17. פּסיכאָלאָגיע	17. קינאָ
18. יידישע געשיכטע	18. וועלט־פּאָליטיק
19. לעבן און טויט	19. עטישע פֿראָגעס
20. ספֿאָרט.	20. פֿעלקער און לענדער.

סאַבעלע 11

מיט וואָס אינטערעסירן זיך די 15־16יעריקע?

יונגלעך	מיידלעך
1. יישובֿ און ציוניזם	1. יישובֿ און ציוניזם
2. עראָטישע פֿראַגעס	2. עראָטישע פֿראַגעס
3. אייגענע פּערזענלעכקייט	3. באַציונגען מיט חבֿרטעס
4. פּערזענלעכע צוקונפֿט	4. אייגענע פּערזענלעכקייט
5. יוגנט־לעבן און יוגנט־באַוועגונג	5. פּערזענלעכע צוקונפֿט
6. מיינע באַציונגען מיט חבֿרים	6. פּסיכאָלאָגיע
7. טעכניק און מעכאַניק	7. יוגנט־לעבן, יוגנט־באַוועגונג
8. סאָציאָלאָגישע פּראָבלעמען	8. באַציונגען מיט עלטערן
9. וועלט־פּאָליטיק	9. ליטעראַטור
10. פֿיזיק און כעמיע	10. סאָציאָלאָגישע פּראָבלעמען
11. רעליגיע	11. רעליגיעזע פֿראַגעס
12. פּסיכאָלאָגיע	12. לעבן און טויט
13. באַציונגען מיט עלטערן	13. וועלט־פּאָליטיק
14. ליטעראַטור	14. מוזיק
15. יידישע געשיכטע	15. דערציונג
16. אַלגעמיינע געשיכטע	16. יידישע געשיכטע
17. אַסטראָנאָמיע און געאָלאָגיע	17. אַלגעמיינע געשיכטע
18. פֿעלקער און לענדער	18. עטישע פֿראַגעס
19. לעבן און טויט	19. פֿעלקער און לענדער
20. עטישע פֿראַגעס.	20. פֿאַמיליע־פֿראַגעס.

דער סוביעקטיווער אינטערעס

די סאַבעלעס באַווייזן וויכטיקע ענדערונגען אין דער גיסטיקער וועלט פֿון די יוגנטלעכע. די יוגנטלעכע האָבן נאָך אַ געווייסן אינטערעס אין פֿיזיק, מע־כאַניק אאַז״וו, אָבער די דאָזיקע וויסנשאַפֿטן זיינען געשטאַנען אויף דעם צוויטן אָרט בײַ די 12־13יעריקע יינגלעך, און אויף דעם זיבעטן אָרט בײַ די 15־16יע־ריקע. אַסטראָנאָמיע גייט אָראָפּ פֿון פֿינפֿטן פּלאַץ צו זיבעצעטן. פֿעלקער און לענדער זיינען געווען אויפֿן דריטן פּלאַץ בײַ 12־13יעריקע, און בײַ די 16־17יעריקע פֿאַרנעמען זיי דעם אַכצנטן פּלאַץ.

נײַע טעמעס און נײַע פּראָבלעמען זיינען אויסגעוואַקסן. די 12־13יעריקע יינגלעך האָבן נישט געפֿרעגט וואָס זיי זיינען און וואָס פֿאַר אַ כאַראַקטער זיי האָבן. די מיידלעך אין די דאָזיקע יאָרן האָבן נאָר וואָס אָנגעהויבן אָרויסווײַזן אַ פֿאַראינטערעסירונג פֿאַר אייגענע אינערלעכע איבערלעבענישן, און די טעמע

אייגענע פּערזענלעכקייט האָט פֿאַרנומען דעם דרײַצנטן אָרט. די דאָזיקע פֿראַגע פֿאַרנעמט דעם צוועלפֿטן פּלאַץ בײַ 14־15יעריקע ייִנגלעך און דעם זיבעטן פּלאַץ בײַ מיידלעך. בײַ 15־16יעריקע ייִנגלעך פֿאַרנעמט זי דעם דריטן פּלאַץ, בײַ מייד־לעך דעם פֿערטן. עראָטישע פֿראַגעס פֿאַרנעמען דעם אַכצנטן פּלאַץ בײַ 12־13־יעריקע מיידלעך און קיין שום פּלאַץ בײַ ייִנגלעך; אין די יאָרן 15־16 פֿאַר־נעמען זיי דעם צווייטן פּלאַץ בײַ ייִנגלעך און מיידלעך צו גלײַך.

לאָמיר ברענגען דאָ אַ ביסל קוואַליטאַטיוון מאַטעריאַל וועגן די יוגנט־אינטערעסן. אַ ייִנגל פֿון 14:2 פֿאַרשרײַבט אין זײַן טאָגבוך וועגן וואָס ער האָט געשמועסט מיט זײַן פֿריינדין: „מיר האָבן געשמועסט וועגן ביכער, וועגן נאַ־ציאָנאַלע פֿראַגעס, און וועגן אונדזערע עלטערנס באַציִונג. און צום סוף האָבן מיר גערעדט וועגן אונדזערע חבֿרטעס, און באַזונדער וועגן שׂרהן״.

אַ מיידל פֿון 15:1 פֿאַרשרײַבט אין איר טאָגבוך אַ שמועס מיט אַ פֿרײַנדין:

מיר האָבן געכאַפּט אַ שמועס וועגן פֿאַרשיידענע ענינים. קודם־כּל האָבן מיר גערעדט וועגן לערערס, אָבער זייער שנעל איז אונדזער שמועס אַרי־בערגעגאַנגען אויף אונדזערע חבֿרים און חבֿרטעס. מיר האָבן אַרומגע־רעדט כּמעט יעדן איינציקן באַזונדער, אַלע חבֿרים פֿון אונדזער שול־קלאַס: וואָס פֿאַר אַ כאַראַקטער ער האָט, וואָס זײַנען זײַנע גוטע און שלעכטע זײַטן. מיר האָבן אַזוי גערעדט צוויי שעה. צום סוף האָט זי מיר דערציילט וועגן זיך אַליין, וועגן די שווערקייטן וואָס זי האָט מיט אירע עלטערן. איך בין געקומען צום אויספֿיר, אַז אונדזערע כאַראַקטערן זײַנען זייער ענלעך, און איך האָב איר דערציילט וועגן זיך. נישט מיט יעדן קען מען אַזוי ריידן.

אין די טאַבעלעס פֿאַרנעמען די דאָזיקע פֿראַגעס אַ וויכטיקן פּלאַץ. יוגנט אינטערעסירט זיך מיט זיך אַליין, מיט חבֿרים, מיט פּסיכאָלאָגישע פּראָבלע־מען. דאָס זעלבע באַגעגנט מען אין טאָגביכער, פּריוואַטע בריוו אד״גל. „איך האָב באַשלאָסן — שרײַבט אין זײַן טאָגבוך אַ ייִנגל פֿון 15:4 — צו מאַכן אַן אַנאַליז פֿון זיך אַליין: וואָס איז גוט און וואָס איז שלעכט אין מיר״. „איך וויל פֿאַרשטיין זיך אַליין — שרײַבט אַ מיידל פֿון 15:8 — איך באַטראַכט זיך און וויל שטאַרק זיך דערקענען״.

פֿאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע פֿראַגעס ווערן געפֿרעגט בײַ דער „אַלץ וויסנדיקער באַשעפֿעניש״. אַ מיידל פֿון 15 יאָר פֿרעגט: „ווי אַזוי קען אַ מענטש פֿאַרשטיין זיך אַליין?״ אַנדערע פֿרעגן אַלגעמיינע פּסיכאָלאָגישע פֿראַגעס: „וואָס איז דאָס אַ שטאַרקע פּערזענלעכקייט?״ — וויל וויסן אַ ייִנגל פֿון 15:1. „וואָס איז דאָס פּסיכאָאַנאַליז?״ — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 15:7. וועגן דער באַציִונג צווישן שׂכל און געפֿיל, וואָס איז דאָס אינטעליגענץ אד״גל — פֿרעגן אַ סך יונגע־לײַט.

אַ טייל פֿון זיי איז פֿאַראינטערעסירט אין אַרבעטן אויף זיך אַליין. „ווי אַזוי שטאַרקט מען דעם אייגענעם ווילן?״ — פֿרעגט אַ ייִנגל פֿון 15:10. „מיך אינטערעסירט, ווי אַזוי קען מען אויפֿמונטערן אַ טרויעריקע נשמה?״ — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 14:3. „פֿאַר וואָס בין איך אַזוי אומצופֿרידן מיט זיך אַליין?״ —

פֿרעגט אַ מיידל פֿון 16 יאָר. „ווי אַזוי קען איך וויסן, ווער איך בין?" — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 15:1. „צי דאַרף אַ מענטש זיך מקריב זיין פֿאַר זײַנע חבֿרים, אפֿילו ווען ער גלייבט נישט אַז זיי זײַנען געראַטן?" — פֿרעגט אַ 16יעריק יינגל. „וואָס איז בעסער: צי זײַן מיט מענטשן, צי זײַן איינזאָם?" — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 16:3.

עראָטישע פֿראַגעס שפּילן איצט אַ הויפּטראָלע. „צי דאַרף מען באַהאַלטן ליבע, צי אַרויסווײַזן זי?" — פֿרעגט אַ 14יעריק מיידל. „ווי אַזוי קען איך באַ־אײַנפֿלוסן אַ מיידל, וואָס איך האָב זי ליב און זי האָט מיך נישט ליב?" — פֿרעגט אַ יינגל פֿון 15:2. „צי איז דאָס גוט צו זײַן פֿאַרליבט אין די יונגע יאָרן, אַזוי ווי איך, צי בעסער שפּעטערן?" — פֿרעגט אַ יינגל פֿון 14:8. „צי איז דאָס גוט צו האָבן אַן עלטערן חבֿרן?" — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 15:8. „איך האָב ליב אַ מיידל — שרײַבט אַ יינגל פֿון 16:1 — און ווי אַזוי קען איך געווינען ווערן, צי זי האָט מיך אויך ליב?". „אויב עמעצער איז פֿאַרליבט אין מיר — שרײַבט אַ 16יעריק מיידל — און איך האָב אים נישט ליב, וואָס דאַרף איך טאָן?".

פֿון די פּערזענלעכע פֿראַגעס גייט אַ טייל אַריבער צו פֿילאָסאָפֿישע, עטישע און סאָציאָלאָגישע פֿראַבלעמען. „צו וואָס לעבט דער מענטש, און וואָס איז דער ציל פֿון לעבן?" — פֿרעגט אַ יינגל פֿון 15:3. „וואָס געשעט מיט אַ מענטשן נאָך זײַן טויט?" — פֿרעגט אַ יינגל פֿון 15:10. „פֿאַר וואָס איז דאָס מענטשלעכע לעבן אַזוי קורץ און באַלד קומט דער טויט?" — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 15:5.

די עטישע פֿראַגעס ווערן וואָס אַ מאָל אָפּטער. „פֿאַר וואָס זײַנען אַזוי גרויס די צרות אויף דער וועלט?" — פֿרעגט אַ יינגל פֿון 15:8. די יונגע־לײַט פֿילן מיטלייד מיט דער גאַנצער מענטשהייט און וואָלטן געוואָלט שאַפֿן אַ בעסער לעבן: ווי אַזוי קען מען העלפֿן די וואָס לײַדן? — פֿרעגן אַ סך יינגלעך און מיידלעך. „ווי אַזוי אויפֿצומונטערן אַ מענטש אין טרויער?" — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 16:1. „וואָס דאַרף מען טאָן, אַז מענטשן זאָלן נישט מער לײַדן?" — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 15:2. „ווי אַזוי דאַרף מען קעמפֿן קעגן רישעות" — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 15:6.

אַ גרויסער טייל פֿון די עטישע פֿראַגעס האָט צו טאָן מיט יידישע ענינים: „פֿאַר וואָס דאַרף אונדזער פֿאָלק אַזוי לײַדן?" — פֿרעגן כּמעט אַלע.

דער אײַנפֿלוס פֿון די אומשטאַנדן: דער נאַציאָנאַלער אינטערעס

די אַלע אויבן דערמאָנטע טעמעס זײַנען אין אַלגעמיין כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַלע יוגנטלעכע אין גאָר דער וועלט; אפֿשר פֿילן יידישע יוגנטלעכע שטאַר־קער און זײַנען אַ ביסל מער עמאָציאָנעל. בכל אופֿן, אַז מען פֿאַרגלײַכט דאָס מיט ווײַנרײַכס אַרבעט,[5] זײַנען זיי באַשטימט רויִקער, פֿעסטער און בעסער באַלאַנ־סירט, ווי די יידישע יוגנט אין אייראָפּע.

אָבער זיי קענען נישט בלײַבן גלײַכגילטיק צו דעם וואָס עס גייט אַן אין ארץ־

[5] מ. ווײַנרײַך, דער וועג צו אונדזער יוגנט, ווילנע, 1935.

ישׂראל. ענגלישע צי אַמעריקאַנער יוגנט האָט אַ סך ווייניקער צו טאָן מיטן גורל פֿון זייער לאַנד. ענגלישע דערציִערס פֿלעגן קריטיקירן די ארץ־ישׂראל־דיקע יוגנט, אַז זי איז נאַציאָנאַליסטיש. ווען די יוגנט וואָלט ווייניקער אָנטייל גענומען אין דעם נאַציאָנאַלן לעבן, ווייניקער געוואָרן באַאײַנפֿלוסט פֿון אים — דעמאָלט וואָלט דער פּסיכאָלאָג געמוזט זיך חידושן: ווי קען אַ נאָרמאַלער יוגנטלעכער בלײַבן אָן אײַנפֿלוס פֿונעם רוישיקן לעבן פֿון זײַן עפּאָכע?

די ארץ־ישׂראלדיקע יוגנט רעאַגירט נאָרמאַל. זי איז נישט גלײַכגילטיק, זי איז נישט היסטעריש. ווען די דאָזיקע פֿאָרשונג איז דורכגעפֿירט געוואָרן, איז געווען אַ צײַט פֿון נאַציאָנאַלן געראַנגל פֿאַר פֿרײַהייט. נאָרמאַלע יוגנט־לעכע מוזן זיך אינטערעסירן מיט דעם גורל פֿון זייער פֿאָלק, און עס איז נישט קיין וווּנדער וואָס די נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען שטייען אויפֿן ערשטן פּלאַץ.

עס איז פֿאַרשטענדלעך, אַז אַנדערש פֿרעגט אַ קינד און אַנדערש אַ יוגנט־לעכער. „וואָס וועט זײַן דער גורל פֿון אונדזער לאַנד? — פֿרעגט זיך אַ ייִנגל פֿון 14 און אַ האַלב יאָר — טיילונג צי נישט טיילונג?". „פֿאַר וואָס — פֿרעגט אַ 15יעריק מיידל — לאָזט מען נישט ייִדן זיך אומקערן אַהיים, פֿאַר וואָס זײַנען די טויערן פֿון ארץ־ישׂראל פֿאַרשלאָסן?" „פֿאַר וואָס ווערן ייִדן געהרגעט, פֿאַר וואָס איז קיינער נישט געקומען צו הילף אין דער וואַרשעווער געטאָ?" — פֿרעגט אַ ייִנגל פֿון 15:2. „פֿאַר וואָס דערלאָזט מען נישט מ׳זאָל אויפֿשטעלן די ייִדישע מדינה?" — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 16 יאָר.

דאָס לייענען אין דער פּובערטעט־צײַט

1,141 ייִנגלעך און מיידלעך אין תּל־אָבֿיבֿ זײַנען אויסגעפֿרעגט געוואָרן וועגן זייערע באַליבטע ביכער, דאָס הייסט באַליבטע העלדן, באַליבטע פּראָב־לעמען און לעבנס־סיטואַציעס.

טאַבעלע 12

די באַליבטע ביכער פֿון 14־15יעריקע

ייִנגלעך	מיידלעך
1. ביאָגראַפֿיעס פֿון באַרימטע פּערזענ־לעכקייטן	1. ביאָגראַפֿיעס פֿון באַרימטע פּערזענ־לעכקייטן
2. דערציילונגען פֿון ייִדישן לעבן	2. פּסיכאָלאָגישע ראָמאַנען
3. דערציילונגען וועגן אַוואַנטורעס און פֿאַרברעכנס	3. עראָטישע דערציילונגען
4. רײַזעס און אַנטדעקונגען	4. דערציילונגען פֿון פֿאַמיליע־לעבן
5. פֿעלקער און לענדער	5. אַוואַנטוריסטישע דערציילונגען
6. פּסיכאָלאָגישע ראָמאַנען	6. דערציילונגען פֿון ייִדישן לעבן
7. דערפֿינדונגען און טעכניק	7. יוגנט־לעבן
8. יוגנט־לעבן	8. סאָציאַלע דערציילונגען
9. סאָציאַלע דערציילונגען און ראָמאַנען	9. לירישע פּאָעזיע
10. עראָטישע דערציילונגען.	10. פֿעלקער און לענדער.

טאַבעלע 13

די באַליבטע ביכער פֿון 15־16יעריקע

יונגלעך	מיידלעך
1. ביאָגראַפֿיעס פֿון באַרימטע פּערזענלעכקייטן	1. ביאָגראַפֿיעס פֿון באַרימטע פּערזענלעכקייטן
2. דערציילונגען פֿון יידישן לעבן	2. פּסיכאָלאָגישע ראָמאַנען
3. פּסיכאָלאָגישע ראָמאַנען	3. ערָאָטישע דערציילונגען
4. דערציילונגען וועגן אַוואַנטורעס און פֿאַרבראָכנס	4. דערציילונגען פֿון יידישן לעבן
5. רײַזעס און אַנטדעקונגען	5. דערציילונגען פֿון משפּחה־לעבן
6. סאָציאָלע ראָמאַנען	6. אַוואַנטוריסטישע דערציילונגען
7. הומאָר	7. יוגנט־לעבן
8. ערָאָטישע דערציילונגען	8. סאָציאָלע ראָמאַנען
9. יוגנט־לעבן	9. לירישע פּאָעזיע
10. טעכניק און דערפֿינדונגען.	10. דערציילונגען פֿון דאָרפֿלעבן.

דער אינטערעס פֿאַר ביאָגראַפֿיעס, פֿאַר מענטשלעך לעבן און מענטשלעכע פּראָבלעמען האַלטן אין וואַקסן. „איך האָב ליב צו לייענען וועגן גרויסע מענטשן — שרײַבט אַ יינגל פֿון 14:7 — און איך זע, ווי אַזוי זיי זײַנען געוואָרן באַרימט". „איך בין אַנטציקט פֿון מאַדאַם קירי — שרײַבט אַ מיידל פֿון 15:2 — וואָס פֿאַר אַ וווּנדערלעך געשטאַלט!" „איך האָב ליב צו לייענען וועגן לעבן פֿון באַרימטע מענטשן — שרײַבט אַ מיידל פֿון 15:8 — און איך וואָלט געוואָלט זײַן ענלעך צו זיי". „מײַן באַליבט בוך איז הערצלס אַלטנײַלאַנד — שרײַבט אַ מיידל פֿון 15:3 — ווײַל אַיידער איך האָב דאָס בוך געלייענט, האָב איך דאָס זעלביקע געקלערט".

אַ 16יעריק יינגל שרײַבט וועגן די אָנוסים, ווײַל דאָס בוך באַשרײַבט „ווי אָזוי אונדזערע עלטערן האָבן געליטן". „איך האָב ליב און האָב פֿײַנט צו גלײַך מענדעלעס עמק הבכא; דאָס בוך איז געשריבן מיט הומאָר, אָבער די באַשרײַבונג פֿונעם יידישן לעבן אין גלות איז זייער טרויעריק און דערדריקנדיק".

פּסיכאָלאָגישע ראָמאַנען הייבן אָן צו שפּילן אַ וויכטיקע ראָלע אין יוגנט־לעבן. „איך האָב ליב צו לייענען ביכער וואָס באַשרײַבן מענטשלעכע געדאַנקען, אינסטינקטן, מאָטערנישן פֿון געוויסן, ווי דאָסטאָיעווסקיס פֿאַרברעכן און שטראָף" — שרײַבט אַ יינגל פֿון 15:7. „איך האָב ליב דעם ראָמאַן אַליין פֿון א. א. קאַבאַק — שרײַבט אַ 16יעריק מיידל — ווײַל דאָס לייענען פֿונעם בוך ברענגט צו געדאַנקען וועגן דעם וועג וואָס איך האָב זיך אויסגעקליבן".

על פּי רובֿ האָט מען ליב אַזעלכע ביכער, וואָס גיבן די מעגלעכקייט צו אידענטיפֿיצירן זיך מיט די העלדן. די פּסיכישע פּראָיעקציע שפּילט אַ ווי־טיקע ראָלע בײַם אויסקלײַבן ביכער. „איך האָב ליב ביכער, וואָס זייערע העלדן זײַנען ענלעך צו מיר". „אויף מיר האָט אַ געוואָלטיקן אײַנדרוק געמאַכט זשאַן קריסטאָף פֿון ראָמען ראָלאַן — שרײַבט אַ יינגל פֿון 16:2 — ווײַל דאָ ווערט באַשריבן מײַן לעבן; דאָס בין איך".

פֿאַרשטייט זיך, אַז דער ערָאָטישער אינטערעס ווערט אַלץ מער פֿאַר־שטאַרקט. „איך האָב ליב צו לייענען אַ בוך ווי טאָלסטאָיס קרייצער־סאָנאַטע" —

שרײַבט אַ מיידל פֿון 15:6. „מיך האָט געצויגן צו ראָאַנס די פֿאַרצויבערטע נשמה״ — שרײַבט אַ מיידל פֿון 15:8. „איך האָב ליב צו לייענען וועגן ליבע, וועגן איידעלער ליבע״ — שרײַבט אַ יינגל פֿון 16:3.

די פֿאַרלאַנגען פֿון די פּובערטירנדיקע

שפּראַנגער[*] פֿלעגט זאָגן: „דער יוגנטלעכער שטייט ווי פֿאַר אַ שפּיגל און קוקט זיך אָן״. ספּעציעל אין דער צווייטער מדרגה פֿון דער יוגנטצײַט, אין פּובערטעט, וואָקסט דער אינטערעס פֿאַר אינערלעכע איבערלעבענישן און פסי־כאָלאָגישע פּראָבלעמען. „גאַנץ אָפֿט, ווען איך בין אַליין, באַמי איך זיך צו פֿאַרענטפֿערן די פֿראָגע: ווער בין איך?״ דאָס איז אַ פֿראָגע פֿון פֿערזענלעכקייט־פּסיכאָלאָגיע. לאָמיר פֿרוווּן צו באַקומען אַ טיילווײַזן ענטפֿער אין דער פֿאַר־שונג פֿון יוגנטלעכע שטרעבונגען און פֿאַרלאַנגען. „ווען מען לאָזט דיך בעטן בײַ עמעצן, וואָס קען דערפֿילן אַלע דײַנע פֿאַרלאַנגען, וואָס וואָלסטו געבעטן? געדענק, דו מעגסט פֿרעגן אַנאַנים און נאָר דרײַ פֿאַרלאַנגען״.

טאַבעלע 14

די פֿאַרלאַנגען פֿון 14־15יעריקע

יונגלעך	מיידלעך
1. נאַציאָנאַלע שטרעבונגען	1. נאַציאָנאַלע שטרעבונגען
2. גליק אין צוקונפֿט	2. גליק אין צוקונפֿט
3. געראָטטקייט אין גאָר דער וועלט	3. פֿאַרזאָרגן די עלטערן
4. פֿאַרזאָרגן די עלטערן	4. וועלט־געראָטטקייט
5. טאָן עפּעס פֿאַרן פֿאָלק	5. טאָן עפּעס פֿאַרן פֿאָלק
6. זעלבסטבילדונג	6. זעלבסטבילדונג
7. צוקונפֿטיקער באַרוף	7. אויסנעמען בײַ דער געזעלשאַפֿט
8. פּעולה אין לערנען	8. עראָטישע פֿאַרלאַנגען
9. חכמה	9. גוטע באַציִונגען מיט עלטערן
10. גוטע באַציִונגען מיט די עלטערן	10. פּעולה אין לערנען
11. רײַכקייט	11. רײַכקייט
12. געזונט	12. געזונט
13. ערָאטישע פֿאַרלאַנגען	13. צוקונפֿטיקער באַרוף
14. אַ וועלטרײַזע.	14. אַוואַנטוריסטישע איבערלעבונגען.

טאַבעלע 15

די פֿאַרלאַנגען פֿון די 15־16יעריקע

יונגלעך	מיידלעך
1. נאַציאָנאַלע שטרעבונגען	1. נאַציאָנאַלע שטרעבונגען
2. גליק און צוקונפֿט	2. רײַכקייט
3. צו טאָן עפּעס פֿאַרן פֿאָלק	3. זעלבסטדערקענטעניש
4. וועלט־געראָטטקייט	4. עראָטישע פֿאַרלאַנגען
5. זעלבסטדערקענטעניש	5. אויסנעמען בײַ דער געזעלשאַפֿט
6. פֿאַרזאָרגן די עלטערן	6. וועלט־געראָטטקייט

[*] E. Spranger, *Psychologie des Jugendalters*, 1931.

יונגלעך	מיידלעך
7. צוקונפֿטיקער באַרוף	7. טאָן עפּעס פֿאַרן פֿאָלק
8. ערשטיש פֿאַרלאַנגען	8. פֿאַרזאָרגן די עלטערן
9. גוטע באַציונגען מיט עלטערן	9. צוקונפֿטיקער באַרוף
10. אויסנעמען בײַ דער געזעלשאַפֿט	10. גוטע באַציונגען מיט די עלטערן
11. חכמה	11. פּעולה אין לערנען
12. רײַכקייט	12. רײַכקייט
13. פּעולה אין לערנען.	13. חכמה.

די נאַציאָנאַלע שטרעבונגען זײַנען געבליבן די וויכטיקסטע און זיי פֿאַר־נעמען כּסדר דעם ערשטן פּלאַץ. כּמעט אַלע יינגלעך און מיידלעך דערמאָנען די דאָזיקע פֿראָגע און זי איז טאַקע די וויכטיקסטע פֿראָגע אין זייער לעבן. „א יידישע מדינה" — שרײַבט א יינגל פֿון 14:9. „מאָסן־עליה" — בעט א יינגל פֿון 15:10.

דער ווילן צו טאָן עפּעס

די אַלגעמיין מענטשלעכע שטרעבונגען, די פֿראָגע פֿון רעפֿאָרמירן די וועלט, די קריטישע באַציונג צו די אָנגענומענע ווערטן און מאָסן — דאָס זײַנען סימפּ־טאָמאַטישע דערשײַנונגען פֿון פּובערטעט־עלטער. זיי קוקן אויף די דערוואַקסענע, עלטערן און לערערס, ווי אויף „אַלטע" מענטשן און גלייבן, אַז מען קען די וועלט אויסבעסערן און אָנפֿירן אויף א בעסערן וועג. א סך ריידן וועגן א נײַער, בערעכטער געזעלשאַפֿט און ווילן שאַפֿן א נײַע סאָציאַלע אָרדענונג.

און נישט סתּם נאָציאָנאַלע צי סאָציאַלע שטרעבונגען. דער יוגנטלעכער וויל נעמען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דעם אַלעמען וואָס עס טוט זיך אין דער וועלט. ער וויל אַליין טון, טון און אויפֿטון. „איך זאָל גיין צום נגב" — דאָס איז דער פֿאַרלאַנג פֿון א מיידל פֿון 14:11. „איך זאָל זײַן א ביסל עלטער, מען זאָל מיך נעמען אין מיליטער" — בעט א מיידל פֿון 14 און א האַלב יאָר. „איך זאָל קענען טון מײַן פֿליכט און מײַנע עלטערן זאָלן מיר נישט שטערן" — בעט א יינגל פֿון 15:10.

אידעאַלן וויַ א פֿאַקטאָר אין דער אינטעגראַציע פֿון דער פּערזענלעכקייט

דערציונג מוז זיך באַנוצן מיט ספּעציעלע סטימולן. וואָס שטאַרקער עס זײַנען די דאָזיקע כּוחות, אַלץ מער שאַנסן האָט מען אין דער קריסטאַליזירונג פֿון א פּערזענלעכקייט. דער יוגנטלעכער ווערט באַווירקט פֿון כּלערליי אײַנפֿלוסן, און כּדי צוצופֿירן אים צו א געוויסער אינערלעכער הארמאָניע, דאַרף מען אים געבן א ציל און א וועג, און אַלע זײַנע נייגונגען זאָלן זיך קאָנצענטרירן אַרום זײַן הויפּט־אידעאַל און הויפּטוועג.

דער דאָזיקער אינטעגראַציע־פּראָצעס איז נייטיק כּדי צו ווערן א נאָר־מאַלער דערוואַקסענער און קענען אויסקלײַבן צווישן זײַנע פֿאַרשיידענע פֿאָר־לאָגנגן און באַשטימען זײַן וועג.

דער יוגנטלעכער זוכט דעם וועג, ער זוכט דעם מאַדעל פֿון זײַן לעבן. עס איז ניט קיין ווונדער, וואָס ער איז אָזוי פֿאַראינטערעסירט אין ביאָגראַפֿיעס.

ער וויל גיין אין די וועגן פֿון באַרימטע פּערזענלעכקייטן. אָפּט איז ער גרייט נאָכצומאַכן עמעצן פֿון זײַן סביבה: אַ לערער, אַן אָנפּירער אד״גל. מען קען נישט זאָגן, אַז דער דאָזיקער אויסקלײַב איז סטאַביל. גאָנץ אָפּט ווערן די העלדן איבערגעביטן, אָדער דער עצם פּאַקט וואָס מען נעמט אָן ווי אַ מוסטער. אַ העראָיש געשטאַלט איז וויכטיק אין דערציִען זיך אַליין.

1.613 יִינגלעך און מיידלעך האָבן געשריבן וועגן זייערע באַליבטע העלדן.

טאַבעלע 16

דער באַליבטער העלד פֿון 14־15יעריקע

יִינגלעך	מיידלעך
1. הערצל	1. הערצל
2. יהודה המכּבי	2. משה רבנו
3. משה רבנו	3. טרומפּעלדאָר
4. טרומפּעלדאָר	4. יהודה המכּבי
5. דוד המלך	5. דוד המלך
6. ווינגייט	6. חנה סענעש
7. נאַפּאָלעאָן	7 מאַדאַם קירי
8. חיים ווייצמאַן	8. ווינגייט
9. שלמה המלך	9. דבֹורה הנבִיאה
10. דוד בן־גוריון	10. ביאַליק
11. לינקאָלן	11. דוד בן־גוריון
12. עמוס	12. ברכה פֿולד
13. באַלפֿור	13. חיים ווייצמאַן
14. ביאַליק	14. העגריעטע סאָלד
15. רוזוועלט.	15. באַלפֿור.

טאַבעלע 17

דער באַליבטער העלד פֿון 15־16יעריקע

יִינגלעך	מיידלעך
1. הערצל	1. הערצל
2. יהודה המכּבי	2. משה רבנו
3. טרומפּעלדאָר	3. טרומפּעלדאָר
4. משה רבנו	4. חנה סענעש
5. דוד המלך	5. מאַדאַם קירי
6. נאַפּאָלעאָן	6. דוד המלך
7. ווינגייט	7. יהודה המכּבי
8. בר־כוכבֹא	8. חיים ווייצמאַן
9. רבי עקיבֹא	9. ווינגייט
10. בן־גוריון	10. אַ. ד. גאָרדאָן
11. רָאַמען רָאָלאַן	11. דוד בן גוריון
12. רוזוועלט	12. רחל, די פֿרוי פֿון רבי עקיבֹא
13. באַלפֿור	13. זשאַן ד׳אַרק
14. ח. ווייצמאַן	14. זשאַבאָטינסקי
15. לינקאָלן.	15. באַלפֿור.

די פּובערטירנדיקע אינטערעסירן זיך שטאַרק מיט היסטאָרישע העלדן און דערפֿאַר באַקומט מען אַ לאַנגע רשימה פֿון נעמען. די 14־15יעריקע יינגלעך האָבן אויפֿגעשריבן בסך־הכל 40 נעמען, די מיידלעך 45. די ערשטע 15 נעמען זײַנען דאָ, לויט דער ריי, אויפֿגעגעבן געווארן. די 15־16יעריקע יינגלעך האָבן אָנגעגעבן 43 נעמען, און מיידלעך 47 נעמען.

די ערשטע אין דער ליסט זײַנען נאַציאָנאַלע העלדן, און די וועלטנעמען זײַנען ניט אָפֿט. אין יאָר 1944 האָבן אַ סך דערמאָנט די נעמען פֿון טשויר־טשיל און סטאַלין, אָבער שפּעטער האָט מען זיך מיט זיי שוין מער נישט אינטע־רעסירט. אין 1946—1947, ווען די דאָזיקע נעמען־רשימה איז צוזאַמענגעשטעלט געווארן, זײַנען אָנדערע העלדן געווארן וויכטיקער. אונדזער גאַנצע עפֿאָכע שפּיגלט זיך אָפֿ אין דעם קולט פֿון די נאַציאָנאַלע העלדן, וואָס שטייען אין דער שפּיץ פֿון די פֿעלקער. מען טאָר אָבער נישט פֿאַרגעסן, אַז די שול, די צײַטונגען, דאָס לעצטע בוך וואָס זיי האָבן געלייענט, האָבן אַ געוואַלטיקע השפּעה אויף אויס־קלײַבן די העלדן.

ד. די נאָכפֿובערטעט־צײַט

די נאָכפֿובערטעט־צײַט דאָס זײַנען די יאָרן פֿון דער אינערלעכער אינ־טעגראַציע. דער יוגנטלעכער איז פֿול מיט ענערגיע, און זוכט וועגן אויסצונוצן די דאָזיקע כוחות. דער פּובערטירנדיקער איז געווען פֿאַרנומען מיט זיך אַליין, דער נאָכפֿובערטירנדיקער זוכט ווי אַזוי צו געפֿינען אַן אויסדרוק פֿאַר זיך. עס איז אים אַ ביסל קלאָרער וואָס ער ווייל; די פּסיכאָלאָגישע ענינים ווערן ביסלעכווײַז פֿאַרשוווּנדן און די סאָציאָלאָגישע און פֿילאָסאָפֿישע פֿראָגעס פֿון לעבן פֿאַרנעמען זייער פּלאַץ. דער דאָזיקער איבערגאַנג שפּיגלט זיך אָפֿ אין די „דרײַ פֿראָגעס".

דעם ערשטן פּלאַץ פֿאַרנעמען, ווי פֿריִער, די נאַציאָנאַלע ענינים, אָבער ער פֿרעגט שוין נישט קיין נאַיווע פֿראָגעס. איצט פֿרעגט מען וועגן מעטאָדן און וועגן, ווי אַזוי צו פֿאַרווירקלעכן די נאַציאָנאַלע שטרעבונגען. „איך וואָלט געוואָלט וויסן, וואָס דאַרפֿן מיר טון, כדי איבערצוצײַגן די גאַנצע וועלט, אַז מיר זײַנען גערעכט?" — פֿרעגט אַ יינגל פֿון 17:1. „וואָס דאַרפֿן מיר טון נאָך דעם בריטישן פֿאַראַט" — פֿרעגט אַ בחור פֿון 17 און אַ האַלב.

דעם צווייטן פּלאַץ פֿאַרנעמען די פֿראָגעס פֿון דער אייגענער צוקונפֿט און פֿון באַרוף. „וואָס פֿאַר אַ פֿאַך דאַרף איך אויסקלײַבן, אַז איך האָב נישט קיין שום ספּעציעלע פֿעיִקייטן?" — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 17:6. „איך וויס נישט, צי איך זאָל גיין אַרבעטן צי וויטער שטודירן?" — פֿרעגט אַ יינגל פֿון 17:11.

עס איז קלאָר, אַז די עראָטישע פּראָבלעמען פֿאַרנעמען גאָר אַ וויכטיקן פּלאַץ. דאָך, מיט יאָרן, ווערט די פֿראָגע זעלטענער. נישט וואָס מען האָט וויי־ניקער אינטערעס; פֿאַרקערט, מען האָט מער צו טאָן מיט אַזעלכע פּראָבלעמען, אָבער מען איז מער רייף און מער זעלבשטענדיק, און צוליב דעם פֿרעגט מען וויניקער. אַ 20יעריקער יונגער־מאַן, ווען מיר דערלויבן אים צו פֿרעגן דרײַ

פֿראַגעס, פֿרעגט ער דאָס רובֿ דאָס, וואָס ער אַליין קען נישט פֿאַרענטפֿערן — דערפֿאַר וועט פֿאַרקלענערט די צאָל. פֿראַגעס וועגן ליבע אַדער עפּעס אין שייכות דערצו וועלן אָפּטער געפֿרעגט פֿון יונגע פֿרויען ווי פֿון יונגע מענער.

סאָציאָלע און פּאָליטישע פֿראַגעס אינטערעסירן וואָס אָ מאָל מער. מען וויל רעפֿאָרמירן דאָס לעבן, מען וויל געפֿינען אַ בעסערן וועג פֿאַר דער גאַנצער מענטשהייט. „וויי אַזוי דאַרף די קבֿוצה אויפֿגעבויט ווערן, כדי יעדער מענטש זאָל קענען אין איר לעבן״ — פֿרעגט אַ מיידל פֿון 17:1. „פֿאַר וואָס ברענגט אַלע מאָל די סאָציאָליסטישע הערשאָפֿט אַנטוישונג״ — פֿרעגט אַ ייִנגל פֿון 18:2.

די אַלגעמיינע פֿראָבלעמען פֿון מענטשלעכן לעבן, די פֿראַגעס פֿון עטיק און פֿון פֿילאָסאָפֿיע, דער זינען פֿון לעבן און די ראָלע פֿונעם מענטשן — די דאָזיקע פֿראַגעס, וואָס בילדן די מענטשלעכע וועלט־אַנשויונג, פֿאַרנעמען וואָס מער פּלאַץ. אָחוץ די דרײַ פֿראַגעס האָב איך געזאָמלט מאַטעריאַל וועגן דעם אין דער פֿריוואַטער קאָרעספּאָנדענץ פֿון די יוגנטלעכע און אין זייערע אינטימע טאָגביכער (32 יוגנטלעכע טאָגביכער געפֿינען זיך אין מײַן באַזיץ).

דער מענטש וויל אָננעמען די רעליגיעזע שטעלונג: ער, דווקא ער, איז דער צענטער פֿון דער וועלט! ... דער מענטש שמייכלט: ווי קאָמיש קלײַן איז דאָס וואָס געשעט אין דער וועלט אין פֿאַרגלײַך מיט דעם, וואָס קומט פֿאָר אין מיר, אין דער ריזיקער אינערלעכער וועלט, אין מײַן נשמה.

טאָר א מענטש לעבן אָן א ציל? — פֿרעגט א 17:6יאָריקער ייִנגל — מעג מען לעבן אַזוי, סתּם אָן א ציל? און וואָס קען זײַן דער ציל, אויב נישט די שטרעבונג צו אמת, שיינקייט און גוטסקייט?

צי גלייבסטו אין גאָט — פֿרעגט א מיידל פֿון 17:3 אין א בריוו — אויב דו גלייבסט אין גאָט, מוזסטו גלייבן אין זײַן באַשעפֿענישן, אין דעם מענטש. באַדויער נישט וואָס דו גלייבסט, וויל מענטשן וואָס גלייבן נישט קענען נישט לעבן, זייער לעבן האָט נישט קיין טעם און קיין צוועק, זיי זײַנען ווי פֿאַרבײַיענדיקע שאָטנס.

די פֿראָבלעמען פֿון רעליגיע אַנטפּלעקן די וואָרצלען פֿונעם זוכן אַ ציל, אַ זינען אינעם מענטשלעכן לעבן. דער יוגנטלעכער וויל אויפֿבויען זײַן לעבן שענער און בעסער און ער ראַנגלט זיך מיט פֿאַרשיידענע וועלט־אַנשויונגען. זיי זוכן דעם וועג צו דעפֿינירן זייערע אייגענע וועלט־אַנשויונגען און באַמײַען זיך אויסצוקריסטאַליזירן אַ באַשטימטן געדאַנקען־וועג.

אַ מיידל פֿון 17:10, וואָס איז אויפֿגעוואַקסן אין אַ נישט־רעליגיעזער אָט־מאָספֿער, דערנענטערט זיך צו אַ רעליגיעזער אויפֿפֿאַסונג:

איך גלייב אין גאָט מיט מײַן גאַנצן האַרצן. עס קען זײַן, אַז מײַן גאָט איז נישט ענלעך צו יענעמס גאָט. איך בין נישט רעליגיעז און איך בין נישט מקיים קיין שום רעליגיעזע מיצוות. און דאָך גלייב איך אין גאָט ...

אפֿשר נאָך אָפּטער קומט פֿאָר דער פֿאַרקערטער פֿראָצעס: דאָס דערווײַטערן זיך פֿון דער רעליגיע. די עקזאַקטע וויסנשאַפֿטן האָבן אַ געוואַלטיקע השפּעה,

און אַ סך יונגע־לײַט נייגן זיך צו אַ ראַדיקאַלער און מאַטעריאַליסטישער וועלט־אַנשויונג.

איך קען נישט מער גלײבן אין גאָט — שרײַבט א יונגל פֿון 17 און א האָלב יאָר — ווײַל דאָס איז א סתירה צו מײַן וועלט־אַנשויונג. איך זע די וועלט אַזוי ווי זי איז, אָן שום גײַסטיקע פֿוחות. אַלץ איז מאַטעריע און די געזעצן פֿון פֿיזיק און כעמיע הערשן אין גאָר דער וועלט.

דער פֿרימיטיווער מענטש דאַרף גזרות מן השמים און געבאָטן פֿון כּוהנים. איך גלײבן די מאַראַלישע פֿרינציפּן אין מיר אַליין און איך נייטיק זיך נישט אין קיין שום רעליגיע — שרײַבט א מיידל פֿון 18:1.

וואָס איז דער יסוד פֿון מענטשלעכן לעבן?

די נאַטור — ענטפֿערט א יונגל פֿון 18:2 — די נאַטור איז דער יסוד פֿאַר אינערלעכער זיכערקייט און גלויבן אין לעבן. צוריק צו דער נאַטור, דאָס איז דער בעסטער אויסוועג פֿון שלעכטע סאָציאַלע רעפֿאָרמען.

דאָס לייענען נאָך דער פּובערטעט־צײַט

דאָס לייענען ביכער אין אָט די יאָרן שפּילט אויך די זעלביקע ראָלע: העלפֿן אין אויסקריסטאַליזירן אַ וועלט־אַנשויונג. מען לייענט אַ סך, און מען וויל לייענען, אָבער על פּי רובּ לייענט מען נישט צוליב דעם פֿאַרגעניגן אין לייענען, נאָר אין פֿאַרבינדונג מיטן זוכן ענטפֿערס אויף לעבנס־פֿראָבלעמען. מען זוכט אין די ביכער די געשטאַלטן, וואָס מען דאַרף גיין אין זייערע וועגן, מען זוכט סאָציאַלע און פּסיכאָלאָגישע פֿראָבלעמען און מען ריכט זיך, אַז דער מחבר וועט געבן אַן ענטפֿער אויף די פֿראָגעס פֿון אַ וועג אין לעבן.

גאַנץ אָפֿט איז געווען שווער פֿעסטצושטעלן צו וועלכער קאַטעגאָריע געהערט אַ בוך. טייל מאָל געהערט אַ בוך צו עטלעכע קאַטעגאָריעס. אין אַזאַ פֿאַל האָט דעצידירט די באַגרינדונג פֿונעם ליינער, וואָס ער האָט געפֿונען אין בוך, פֿאַר וואָס דווקא דאָס דאָזיקע בוך איז באַליבט בײַ אים.

דער הויפּטמאָטיוו פֿון אויסקלײַבן אַ בוך איז זײַן אינהאַלט און זעלטן די ליטעראַרישע טעכניק, די שפּראַך אד״גל. די וועלט־אַנשויונג פֿונעם מחבר, זײַן צוגאַנג צו אַ פּראָבלעם — דאָס איז דער דעצידירנדיקער פֿאַקטאָר אין די אויגן פֿון דער יוגנט.

א יונגל פֿון 17:2 שרײַבט:

איך לייען ווילהעלם טעל, ווײַל אין דעם בוך דריקט אוים שילער דעם רוף צו פֿרײַהייט פֿונעם יחיד און פֿון דער גאַנצער מענטשהייט.

א מיידל פֿון 16 יאָר שרײַבט וועגן המאירים גהינום של מטה:

לייענענדיק דאָס בוך, פֿילן מיר די שׂינאה צו די, וואָס באַהאַנדלען מיט אַכזריות אומגליקלעכע מענטשן נאָר דערפֿאַר, ווײַל זייערע אַנשויונגען זײַנען אַנדערש.

א מיידל פֿון 17:5 דערקלערט:

איך האָב ליב בורלאַס דערציילונגען, ווײַל זיי באַשרײַבן דאָס לעבן פֿון אונדזער פֿאָלק.

אַ מיידל פֿון 17:10 שרייבט:

אז איך לייגן מענדעלע מוכר־ספֿרים בין איך טרויעריק און פֿרייַלעך אין דער זעלבער צייַט. אַן אומגעהייַערע מאַס מענטשלעך געפֿיל איז פֿאַר־בּאָרגן אין זיין קריטיק, קריטיק פֿול מיט לִיבשאַפֿט. איך פֿרוי מיך זייער, אז מיר זיינען אזוי ווייַט אַוועק פֿון מענדעלעס צייַט ביז אונדזער ארץ־ישׂראל־לעבן.

אַן 18יעריק מיידל האַלט אַז:

ווען איך לייגן הדנים צרוף העז נעמט מיך אַרום אַ בענקשאַפֿט צום דאַרף און צו דער נאַטור.

דער פּראַצעס פֿון אינטעגראַציע

אין דער נאַכפֿובערטעט־צייַט קומט פֿאַר דער פּראַצעס פֿון דער אינער־לעכער אינטעגראַציע. די פֿאַרשיידענע און אַנטקעגנגעזעצטע שטרעבונגען מוזן זיך אינטעגרירן; אַ נאַרמאַלער און געזונטער דערוואַקסענער מוז אויסגלייכן די פֿאַרשיידענע שטרעבונגען און באַשטימען זיין לעבנסוועג. ער דאַרף באַשליסן, אז אַ באַשטימטע שטרעבונג אָדער צאָל שטרעבונגען זיינען פֿאַר אים דער וועגווייזער און אַלע אַנדערע פֿאַרלאַנגען דאַרפֿן זיך צופּאַסן צו די הויפּט־פֿאַרלאַנגען.

די טאַבעלעס באַווייזן אַ גרויסע ענדערונג. דאָס קינד איז געווען פֿאַר־אינטערעסירט מיט גאָר דער וועלט, מיט אויסערלעכע געשעענישן און אָביעק־טיוע פֿאַקטן. דער פּובערטירנדיקער האָט זיך מער אינטערעסירט מיט זיך אַליין, מיט זיינע אינערלעכע פּראָבלעמען און זיין סובייקטיווער באַציִונג צו מענטשן. אין דער נאַכפֿובערטעט־צייַט ווערן די פֿאַרלאַנגען פּראַקטישער, מער דערוואַקסן, מער אין באַציִונג צום רעאַלן לעבן. די נאַציאָנאַלע שטרעבונגען מוזן פֿאַרנעמען דעם ערשטן פּלאַץ, ווייל די ארץ־ישׂראלדיקע ווירקלעכקייט פֿאַ־דערט דאָס. דאָס וועט מען נישט טרעפֿן בײַ אַמעריקאַנער יוגנט, וועלכע דאַרף נישט און מוז נישט זיין פֿאַראינטערעסירט אין פֿאָליטישע פּראָבלעמען. אייַנע פֿון די ענגלישע קאָמיסיעס אין ארץ־ישׂראל האָט באַשולדיקט די יידישע יוגנט, אַז זי איז צו פֿיל נאַציאָנאַל און פֿאָליטיש געשטימט. זיי האָבן מסתּמא פֿאַרגעסן, אַז יידן בויען אַ לאַנד, שאָפֿן זייער נאַציאָנאַל מלוכה־לעבן, און עס וואָלט געווען אַ וווּנדער, ווען די יוגנט וואָלט נישט געווען באַאײַנפֿלוסט פֿון דער יידישער ווירקלעכקייט.

אין די יאָרן 16—20 קען מען באַמערקן אַן אַנגעזאַמלטע ענדערונג אין די פֿאַרלאַנגען. בײַ 16–17יעריקע יינגלעך פֿאַרנעמט עראָטיק דעם זעקסטן פּלאַץ, בײַ 17–18יעריקע דעם פֿינפֿטן, בײַ 18–20יעריקע דעם צווייטן. בײַ 16–17יע־ריקע מיידלעך דעם דריטן פּלאַץ, מיט אַ יאָר שפּעטער דעם צווייטן פּלאַץ, און בײַ 19–20יעריקע — דעם ערשטן, נאָך פֿאַר די נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען.

אַרבעט, באַרוף, פּרנסה פֿאַרנעמט אַ וויכטיקן פּלאַץ, און זייער וויכטיקייט האָלט אין איין וואַקסן. דער צוקונפֿטיקער באַרוף אָדער די אַקטועלע אַרבעט

פֿאַרנעמט בײַ יונגלעך דעם צווייטן אָדער דעם דריטן פּלאַץ, דאָס זעלביקע בײַ מיידלעך.

אָרום און אָרום קען מען זאָגן, אַז דרײַ הויפּט־ענינים באַהערשן דעם יוגנט־לעכן: 1) פֿרנסה און באַרוף; 2) ליבע און משפּחה־לעבן; 3) נאַציאָנאַלע פֿאַר־לאַנגען.

די אידעאַלן

דאָס געשטאַלט פֿון אַ היסטאָרישן העלד פֿאַרלירט זײַן באַדײַטונג אין דער נאָכפֿובערטע־צײַט. אַ יונגל פֿון 18:6 שרײַבט אָזוי:

איך קען נישט אויסקלײַבן אַ באַשטימטן העלד און שרײַבן, אַז דער איז דער פֿאַרערטער העלד. איך האַלט פֿון אַ סך גרויסע היסטאָרישע פּערזענלעכקייטן און עס איז מיר שווער אויסצוקלײַבן באַשטימטע פֿון צווישן זיי.

מען גיט אויך אַן אַנדערע מאָטיוון: נישט אַלע וויל מען אָדער מען קען נעמען פֿאַר אַ מוסטער. אָזוי אָרום פֿאַלט כּסדר די צאָל אויסגעקליבענע העלדן, כאָטש די צאָל פֿון די וואָס האָבן געשריבן איז כּמעט די זעלביקע אין אַלע עלטערס.

טאַבעלע 18

די צאָל העלדן

	יונגלעך	מיידלעך
15־16יעריקע	43	47
16־17יעריקע	35	37
17־18יעריקע	28	29
18־19יעריקע	21	22

די ריי, אין וועלכער די נעמען פֿון די העלדן קומען פֿאַר, איז נישט קיין סטאַבילע און טאַר נישט דינען אַלס יסוד פֿאַר אינדוקטיוועס און סטאַטיסטישע חשבונות. דער אויסקלײַב פֿון די נעמען איז אָפֿהענגיק פֿונעם גײַסטיקן וועטער אינעם יישוב. נעמען וואָקסן און נעמען פֿאַלן — צוליב אָפּענע און פֿאַרבאָרגענע סיבות.

איינס איז אָבער זיכער: די יונגע־לײַט קלײַבן אויס אָזעלכע געשטאַלטן, וואָס שטייען נאָענט צו זיי, וואָס באַפֿרידיקן די אַלגעמיינע שטרעבונג צו געפֿינען ליכטיקע מענטשלעכע געשטאַלטן און צו גיין אין זייערע וועגן. די נאָכפֿובער־טירנדיקע האָבן אַ קלענערע צאָל נעמען, ווײַל זיי זוכן אויס נאָר אָזעלכע העלדן, וועלכע קענען דינען ווי אַ מוסטער פֿאַר זייער אייגן לעבן. נאָפֿאַלאָן וועט נישט דערמאָנט; נאַציאָנאַלע העלדן זײַנען אַ סך נענטער צו זיי ווי די געשטאַלטן פֿון דער וועלט־געשיכטע.

וועט עס האָט אַ נייגונג צו מוזיק וויילט אויס שאָפּענען צי בעטהאָווענען. וועט עס האָט ליב מאָלערײַ דערמאָנט גאָגענען צי ראָפֿאַעלן. מיידלעך שרײַבן וועגן קירי, סאַלד, חנה סענעש, ברכה פֿולד. די מערהייט שרײַבט וועגן נאַ־ציאָנאַלע העלדן, ווײַל כּמעט אַלע ווילן טון עפּעס פֿאַרן פֿאַלק.

אַ יונגער־מאַן פֿון 17:10 באַשרײַבט אַזוי זײַן אויסקלײַב:

איך פֿאַרער די נאַציאָנאַלע העלדן: הערצל, זשאַבאָטינסקי. איך פֿאַרער די געניאַלע מוזיקערס: בעטהאָווען, טשײַקאָווסקי. די גרויסע שרײַבערס: גאָלסווורטי, פּושקין. און דאָך איז אַן אונטערשייד ווי איך פֿאַרער זיי און ווי איך פֿאַרער די נאַציאָנאַלע העלדן. הערצל און זשאַבאָטינסקי — זיי האָב איך ליב און איך פֿאַרער און איך וויל זיך באַמײַען צו גיין אין זייערע וועגן...

אַזוי באַשטימט דער יונגער־מאַן זײַן וועג אין לעבן. ער אַרדנט אײַן זײַנע שטרעבונגען און שטעלט אויף זײַן אידעאַל איבער אַלע זײַנע אַנדערע שטרעבונגען.

לעבן לויט אידעאַלן געהערט נישט צו די לײַכטע זאַכן. מען באַשליסט צו פֿאַרווירקלעכן די סאַציאַלע און נאַציאָנאַלע אידעאַלן און לעבן לויט די אידעאַלן — און דאָך פֿאַרשיידענע זײַטיקע השפּעות שטערן און צײַגן אָפּ.

ה. סך־הכּל

מאַכנדיק דעם סך־הכּל פֿון די שטרעבונגען, אינטערעסן און אידעאַלן פֿון דער ארץ־ישׂראלדיקער יוגנט מוז מען קודם כּל נעמען אין באַטראַכט די ספּע־ציפֿישע לאַגע אין וועלכער די דאָזיקע יוגנט וואַקסט אויף. פֿאַרשטייט זיך, די לאַגע פֿון יידישן פֿאָלק, די וועלט־מלחמה און דער שרעקלעכער גורל פֿון יידן אין גלות מוז זיך אָפּשפּיגלען אין די אינטערעסן און פֿאַרלאַנגען פֿון דער יוגנט. פּסיכאָלאָגיע האָט ניט קיין זינען אַן סאַציאָלאָגיע. מען קען נישט פֿאַר־שטיין דעם מענטש אַן זײַן סבֿיבֿה און געזעלשאַפֿט. די ארץ־ישׂראלדיקע יוגנט איז טאָקע שטאַרק נאַציאָנאַליסטיש, שטאַרק יידיש און האָט וויניקער צו טון מיט די קינדערשע חלומות פֿון יוגנט אין אַנדערע לענדער. דאָס איז דער סאָ־ציאָלאָגישער אײַנפֿלוס אויף זייער פּסיכיק.

די דאָזיקע השפּעה איז מסתמא אַ פֿאַרבײַגייענדיקע. צײַטן קענען זיך בײַטן און השפּעות וועלן זיך בײַטן. אָבער שטודירנדיק די ארץ־ישׂראלדיקע יוגנט שטויסט מען זיך אָן אויף טיפֿערע שטריכן, וועלכע אונטערשיידן זיי פֿון דער יידישער יוגנט אין גלות: זייער אינערלעכע זיכערקייט, אײַנפֿאַכקייט און רע־אַליזם. די דאָזיקע דריי שטריכן זײַנען זייער כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די סאַברעס. אָפֿילו אין די פּובערטעט־יאָרן זײַנען זיי אַ סך מער אָפּטימיסטיש, זיכער, מוטיק. זיי זײַנען מוטיק און גלייבן אינעם יידישן נצחון. זיי פֿילן זיך נישט אין סכּנה פֿון די שוווריקייטן פֿון יידישן לעבן.

דער צווייטער שטריך איז אײַנפֿאַכקייט. זיי האָבן פּראַבלעמען און זיי ראַנג־לען זיך מיט זיי. אָבער זייער אינערלעכע קאָנסטרוקציע, זייער צוגאַנג צו די פֿראַגעס איז פּשוט, אײַנפֿאַך, אָן פּלאָנטערס. אַז מען פֿאַרגלײַכט זייערע טאָגביכער מיטן מאַטעריאַל וואָס ד״ר ווײַנרײַך האָט געזאַמלט אין פּוילן, זעט מען אָן אַנדער טיפּ מענטש. נישטאָ די נערוועזיטעט, נישטאָ די אומזיכערקייט, די קאָמ־פּליצירטקייט און פּלאָנטערדיקע פֿאַרטיפֿטקייט.

און דער דריטער שטריך איז אפֿשר דער וויכטיקסטער. די יידישע יוגנט אין אייראָפּע האָט געפֿלעגט חלומען אַ סך גרויסע, שיינע חלומות. דער חלום פֿלעגט זיין ווידע פֿון דער וועלטקייט, און דער סאָציאַלער ראַדיקאַליזם האָט שטאַרק אויסגענומען בײַ זיי. די ישׂראל־יוגנט טרוימט אויך, אָבער זוכט גלײַך צו פֿאַרווירקלעכן אירע חלומות און לעבט זיך אויס אין קאַמף פֿאַר אַ וועלט וואָס וועט געזען נאָענט צום אידעאַל, אָדער גאָר אין דער ספֿערע פֿון אַן אידעאַל וואָס איז שוין פֿאַרווירקלעכט געוואָרן.

נאַציאָנאַלער כאַראַקטער

פֿון לייבוש לעהרער

כאַראַקטער

עס איז זיכער ניט קיין לײַכטע זאַך צו באַשטימען גענוי די אייגנשאַפֿטן וואָס גייען אַרײַן אין דעם באַגריף כאַראַקטער. אָ דעפֿיניציע וואָס זאָל אַרויסרופֿן אָ פֿולע אָדער אַפֿילו אָ ווײַטגייענדיקע הספּמה צווישן פֿאַרשערס איז ניטאָ. אין איין עקסטרעם האָבן מיר אַזעלכע פּסיכאָלאָגן ווי גאָרדאָן ו. אַלפּאָרט און הענרי ס. אָדבערט[1] וואָס האַלטן אַז כאַראַקטער איז בלויז די אָפּשאַצונג פֿון סאָציאַלן און מאָראַלן באַטײַט פֿון אונדזער אויפֿפֿיר. ממילא איז דאָס בכלל ניט קיין פּסי־כאָלאָגישע פּראָבלעם. אין אַנדערן עקסטרעם האָלט ד״ר ראָבאַק[2] אַז כאַראַקטער איז אייניע פֿון די פֿונדאַמענטאַלסטע פּראָבלעמען וואָס שטייען איצט פֿאַרן פּסיכּא־לאָגישן געדאַנק. לויט זײַן מיינונג איז כאַראַקטער דאָס טיפֿערע, דאָס וואָרצלדיקע, פֿון דער פּערזענלעכקייט, וואָס בלײַבט איבער נאָך דעם ווי מיר נעמען אַראָפּ אַלע אינטעלעקטועלע, עמאָציאָנעלע און פֿיזישע אייגנשאַפֿטן, כאָטש זייער אײַנ־פֿלוס קען ניט אָפּגעלייקנט ווערן.

איך פֿיל זיך געצווונגען צו באַנוצן דאָ דעם טערמין כאַראַקטער אין אָ לויזערן זינען. איך מיין דערמיט אײַנצושליסן אַלע יענע שטריכן, אָדער קאָמפּלעקסן שטריכן דורך וועלכע מען איז געווויינט אָפּצוגרענעצן פֿאָלק פֿון פֿאָלק, וואָס מען האַלט אַז זיי וואַרפֿן זיך אין די אויגן און ווערן אָנגענומען — מיט רעכט אָדער על־פּי טעות — ווי אָ פּסיכאָלאָגישע כאַראַקטעריסטיק פֿון דעם אָדער יענעם פֿאָלק. אַזאָ צוגאַנג שטייט נעענטער צו ראָבאָק דעפֿיניציע, ווײַל דאָס וואָס איז מער אָנזע־עוודיק, אָדער מאַכט אָ שטאַרקערן אײַנדרוק, איז מסתמא אויך דאָס טיפֿער פֿאַר־וואָרצלטע און טיפֿישע. האָלט איך טאַקע אַז פֿאַר די צוועקן פֿון דער דאָזיקער אַר־בעט איז אָזאָ דעפֿיניציע בעסער און ניצלעכער. ראשית איז דאָס וואָרט כאַראַקטער שוין לאָנג אָנגענומען בעת מיר רעדן וועגן די טיפּישע אייגנשאַפֿטן פֿון פֿעלקער, והשנית איז פּשוט קיין אָנדער וואָרט ניטאָ וואָס זאָל אָזוי שאַרף אונטערשטרײַכן דיפֿערענצירנדיקע נאַציאָנאַלע לעבנסשטריכן.

מען קען ניט זאָגן אַז אָלע וואָלטן וויליק געווען אָנצונעמען דעם טערמין כא־ראַקטער בעת מיר רעדן וועגן אָ פֿאָלק. טייל ווילן זיך באַפֿרידיקן מיט „פֿאָלקס־

---

[1] Gordon W. Allport and Henry S. Odbert, "Trait-Names. A Psycho-Lexical Study," *Psychological Monographs*, 1936, No. 211, 18.

[2] A. A. Roback, *The Psychology of Character*, 1927, 160.

גײַסט" אָדער מיט „נאַציאָנאַלע טראַדיציע", און מיינען אַז דערמיט שעפּן זיי אויס די פּסיכישע ספּעציפֿישקייט פֿון פֿעלקער. אָבער דאָס וואָלט פּשוט געווען אַ מיסרעפּרעזענטאַציע פֿון דעם וואָס מיר שרײַבן צו, אָדער וואָס מיר געפֿינען טאַקע אין דער אמתן, אין די לעבנס־אויסדרוקן פֿון עטנישע קיבוצים. הערץ רעכנט אַז דאָס בעסטע וואָלט געווען צו באַנוצן „נאַציאָנאַלע מענטאַליטעט".[3] איך זע אָבער ניט אײַן וואָס מיר געווינען דערפֿון. אמת, מענטאַליטעט נעמט אַרום אַ ברייטער פּסיכיש פֿעלד, עס איז אָבער ניטאָ קיין מוז אַז דאָס זאָל זײַן אַ מעלה. צווישן אייגנשאַפֿטן פֿון פֿעלקער רעכנט מען אויך מער באַגרענעצטע פֿאָרמען, למשל, אויסגערעכנטקייט, אָדער העפֿלעכקייט, אָדער ריינלעכקייט. וואָלט מען דאָך שוין ווידער געדאַרפֿט האָבן אַן אַנדער טערמין אויף צו פֿאָרשן די דאָזיקע ענינים. אַחוץ דעם איז ניט לײַכטער צו דעפֿינירן מענטאַליטעט ווי כאַראַקטער. הײַנט אויב מיר קענען אַזעלכע צרות סײַ ווי ניט אויסמײַדן איז דאָך שוין בעסער זיך צו האַלטן בײַם אָנגענומענעם טערמין.

פֿאָלק־כאַראַקטער

די מיינונגען זײַנען אויך שטאַרק צעטיילט וועגן דער עצם מעגלעכקייט צו כאַפּן די פּסיכישע אייגנאַרטיקייטן פֿון פֿעלקער. באַרזאָן[4] האַלט אַז דאָס קען זיך בכלל ניט אײַנגעבן. אַ פֿאָלק, זאָגט ער, איז צו פֿאַרשיידנאַרטיק, צו גרויס אין צאָל, אַ קאָנדענסירט אָפּבילד פֿון דער גאַנצער מענטשהייט, אַז מען זאָל עס קענען כאַראַקטעריזירן אין איינער אָדער עטלעכע פֿאָרמולעס. פֿון דער אַנדערער זײַט דערקלערט דעמיאַשקעוויטש:

> עס איז אָבער ריכטיק אָנצוווײַזן אַז עס איז לײַכטער צו דערקענען אַ פֿאָלק ווי אַ יחיד, כאָטש די וואָרטפֿירערס פֿון אַ פֿאָלק, וואָס אויף זיי דאַרף מען זיך אין לעצטן סך־הכּל פֿאַרלאָזן כּדי אויפֿצודעקן די נאַציאָנאַלע פּסיכאָלאָגיע, האָבן אָפֿט אַ נטיה צו פּאָליטישער קאָקעטערײַ און געקינצלטער טעאַטער־שפּיל בײַ זיך אין דער היים און אין אויסלאַנד.[5]

ניט אַלע מאָל איז אויך קלאָר וואָס מיר מיינען בעת מיר רעדן וועגן כאַראַקטער פֿון אַ פֿאָלק. טייל מאָל שטרײַכן מיר אונטער די אייגנשאַפֿטן פֿון יחידים, און מיר נעמען אָן אַז די איינצלנע מיטגלידער פֿון יעדן פֿאָלק צייכענען זיך אויס מיט ספּעציפֿישע שטריכן וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר זיי. אין אַזעלכע פֿאַלן אָפּערירן מיר מיטן באַגריף פֿון „אַ דורכשניטלעכן" ענגלענדער, פֿראַנצויז, כינעזער, ייִד אאַז"וו. אַן אַנדער מאָל שעפּן מיר אויס דעם כאַראַקטער פֿון אַ פֿאָלק דורך באַשרײַבן די אייגנשאַפֿטן פֿון זײַנע באַרימטע מענטשן, קינסטלערס, פֿילאָסאָפֿן, שרײַבערס, פּאָליטיקערס, מיליטערישע פֿירערס אאַז"וו. גאַנץ אָפֿט לייגט מען דעם טראָפּ אויף דער טבֿע פֿון דער נאַציאָנאַלער אָרגאַניזאַציע, אויף די פֿאָרמען און האַנדלונגען פֿון אינסטיטוציעס, אויף פֿאַרשיידענע קאָלעקטיווע אויס־

---

[3] Frederick Hertz, *Nationality in History and Politics*, 1944, 41.

[4] Jacque Barzun (אין אַ רעצענזיע), *Nation*, April 1943, p. 188.

[5] Michael Demiashkevich, *The National Mind*, 1938.

דרוקן אין שײַכות צו באַשטימטע אַלגעמיינע אויפֿגאַבעס. ווידער אַן אַנדער צו־גאַנג איז אַ היסטאָרישער. דעמאָלט שטעלט מען זיך אָפּ אויף די אַנטוויקלונגען אין משך פֿון יאָרהונדערטער, פֿון אידעען, אינטערנאַציאָנאַלע באַצי̇ונגען, קול־טורעלע דערגרייכונגען.

פֿאַרשטייט זיך אַז צווישן די אַלע זענען פֿאַראַן גאַנץ באַשטימטע שײַכותן, אָבער ניט אומעטום גלײַך. די שײַכות צווישן די איצטיקע האַנדלונגען פֿון אינסטיטוציעס און דער היסטאָרישער אַנטוויקלונג פֿון אַ פֿאָלק איז אַ נענטערע ווי צווישן די אייגנשאַפֿטן פֿון גרויסע מענטשן און זייערע ווערק מיט יעדער פֿון די צוויי. און נאָך ווײַטער איז די שײַכות צווישן זיי און דער טבֿע פֿונעם איינצל־נעם דורכשניט. בכלֿ אופֿן איז קלאָר אַז די פֿאָרשערישע מעטאָדן דאַרפֿן זײַן אַנדערש פֿאַר יעדן באַזונדערן צוגאַנג.

די לֿאַגע איז זיכער ניט בעסער אין יענע פֿאַלֿן ווען עס ווערט בכלֿל ניט געמאַכט קיין שום פּראָבע צו אַנאַליזירן דעם באַגריף נאַציאָנאַלער כאַראַקטער אַזוי אַז מען קען אַפֿילו ניט פֿאָרויסזען קיין וויסנשאַפֿטלֿעכע פּראָצעדור וואָס זאָל באַשטעטיקן אָדער אָפּלייקענען די אַוועקגעשטעלטע טעזיסן. אָט איז אַזאַ מין בײַשפּיל:

פֿעלֿקער שיידן זיך אונטער אָנזעעוודיק אין זייער פּאָליטישן מיסטיציזם. פֿון די דרײַ פֿעלֿקער וואָס מיט זיי באַשעפֿטיקן מיר זיך אין אָט דעם בוך גלייבן שטאַרק די ענגלֿענדער, לויט די פֿונדאַמענטאַלע שטראָמען פֿון זייער נאַציאָנאַלער פּסיכיק, אַז זיי האָבן אויף זיך די מיסיע צו ברענגען דער מענטשהייט די ברכה פֿון רעגולירטע ציווילע פֿרײַהייטן און פֿון אַ מאָראַ־ליש און פֿיזיש געזונט פּריוואַט לעבן. די פֿראַנצויזן זענען זיכער אַז זייער מיסיע איז צו פֿאַרשפּרייטן קלאָרע אידעען אין דער וועלט. די דײַטשן זענען איבערגעצײַגט אַז זיי זענען באַזונדער באַשאָנקען מיט דער מיסטי־שער קראַפֿט זיך צוצוהערן צו דער אינערלעכער שטים פֿון אַלץ וואָס איז אמת און אמתדיק געטלֿעך אין דער מענטשהייט, און ברענגען דער מענטשהייט די תּורה פֿון אָט דער מיסטישער בשׂורה, וואָס ווערט, ניט ווייניקער מיסטיש, גערופֿן דויטשטום, אָדער ריינער גערמאַניזם.[6]

ווער איז זיכער אין די דאָזיקע מיסיעס? דער דורכשניט? די גרויסע פּער־זענלעכקייט? ווײַזט זיך דאָס אַרויס אין לעבן פֿון אומפּערזענלעכע אינסטיטוציעס? ווערט דאָס באַשטעטיקט פֿון היסטאָרישע פּראָצעסן? עס איז דאָך אוממעגלֿעך דאָס אַלץ וויסנשאַפֿטלֿעך צו קאָנטראָלירן סײַדן מיר ווייסן גענוי ווער אָדער וואָס עס ווערט געהאַלֿטן פֿאַרן טרעגער פֿון די דאָזיקע אידעען.

עס גייען אַרום פֿאַרשיידענע מיינונגען און פֿאָרשטעלֿונגען וועגן די אייגנ־שאַפֿטן פֿון פֿעלֿקער. דער וויציקער אירלענדער, דער לײַכטזיניקער פֿראַנצויז, דער כיטרער ייִד, דער סיסטעמאַטישער דײַטש, דער קאַלֿטבלוטיקער ענגלֿענדער, דער קאַרגער שאָטלענדער, דער אָפֿנהאַרציקער רוס, דער חניפֿהדיקער פּאָליאַק, דער נאַי̇ווער נאָרוועגער — ווער ווייס דאָס ניט? מען רעדט וועגן דעם מיט אַזאַ טיפֿער איבערגעצײַגטקייט אַזוי ווי אַלץ וואָלט געווען קלאָר און זיכער ווי אויף דער

[6] Demiashkevich, *ibid.*, 35.

האנט. קען מען זאגן אז אויב דאס איז וויסנשאפטלעך ניט באשטעטיקט איז דאס הויפ אויסטראכטעניש? אויך דאס איז ניט קיין גאנג. געווינטלעך מוז מען זיך רעכענען מיטן קערנדל אמת וואס אין דעם קען שטעקן. אטא קלינעבערג [7] וואַרנט טאקע אז מען זאל ניט לייכט אוועקמאכן מיט דער האנט דעם געדאנק אז אין דעם אלעם איז פאראן א „קערנדל אמת". ער עצהט דעריבער, אז מען זאל שאפן א וויסנשאפט פון נאציאנאלן כאראקטער כדי אלע אזעלכע אינדרוקן זאלן קענען ווי געהעריק אויסגעפארשט ווערן.

דער געדאנק וועגן דעם „קערנדל אמת" זעט אויס צו זיין א גאנץ געזונטער. מען קען דאך ניט זאגן אז דער אינדרוק פון מיליאנען איז געבויט אויף הוילע פיקציעס. אבער דאס איז וויכט ניט אזוי פשוט ווי דאס קען זיך אויסווייזן. דאס וואַרפט זיך באזונדער אין די אויגן אין די לעצטע יארן. די פאליטישע דיקטאטורן, מיט זייערע קאלאסאלע פראפאגאנדע־אפאראטן, האבן ארויסגעשטעלט פאר דער וועלט אין פולער נאקעטקייט די טעכנישע מאשינעריע דורך וועלכער מען קען קינסטלעך אויפבויען, צעשטערן און ווידער אויפבויען מיינונגען, אינדרוקן און אויסטיטשונגען פון פאקטן בכי מיליאנען מענטשן וועגן פארשיידענע פעלקער אדער אנדערע מענטשלעכע גרופירונגען. עס לייגט זיך אויפן שכל אז אזא מאשינעריע, כאטש ניט אזוי באוווסטזיניק ארגאניזירט מיט אן אויסגערעכנטער פראגראם צו ווירקן און באאינפלוסן, האט תמיד פונקציאנירט אין דער געזעלשאפט, ממילא קען מען זיך שוין ניט פארלאזן אז ס׳איז פאראן א „קערנדל אמת" בלויז דערפאר ווייל א סך מענטשן טראגן זיך ארום מיטן זעלביקן אינדרוק וועגן כאראקטער פון געוויסע פעלקער, וואס מען זאל אונטער דעם ניט פארשטיין. עס ווייזט אויס אז דער אופן ווי אזוי אזעלכע אינדרוקן ווערן געשאפן איז אין זיך גופא א פסיכאלאגישע פראבלעם וואס דארף געניי אויסגעפארשט ווערן. וען מיר וועלן דאס טאן וועלן מיר מסתמא אויסגעפינען אז עס זענען פאראן א צאל קוואליפיצירנדיקע באדינגונגען און כללים ארום אזעלכע פאפולערע אינדרוקן, וואס דארפן קודם־כל באפרידיקט ווערן, כדי מען זאל מעגן אננעמען אז זיי זענען געבויט אויף רעאלע פאקטן.

מיר, יידן, האבן דאס שוין פון לאנג געמעגט וויסן. שוין איבער צוויי טויזנט יאר זינט מיליאנען פון אונדזערע שכנים האבן זיך באשאפן א בילד פון אונדזער כאראקטער. ווי אביעקטיוו מיר זאלן ניט זיין, און אראפוואַרפנדיק פון חשבון אלץ ווו עס קען זיין דער מינדסטער ספק, קענען מיר מיט א רויק הארץ באשטעטיקן, אז לכל־הפחות א טייל פון די שטריכן וואס מען שרייבט אונדז צו זענען פשוט אויסגעזויגן פון פינגער. דאס האט א שייכות אי צו אויסטיטשונגען אי צו פשוטע פאקטן.

אזעלכע בישפילן קען מען געפינען לרוב. זאל זיין געניג צו ברענגען כאטש איינעם פון זיי. אין זיין ווערק וועגן דעם פלאץ פונעם קינד אינעם לעבן פון

---

[7] Otto Klineberg, "A Science of National Character," *Journal of Social Psychology*, 1944, xiv, 147-162.

פֿאַרשיידענע פֿעלקער וויל ד״ר ה. פּלאָס[8] באַווײַזן אַז אין קינדערשפּיל דריקט זיך אויס דער נאַציאָנאַלער כאַראַקטער פֿון געגעבענעם פֿאָלק. דעריבער געפֿינען מיר אַז כינעזישע קינדער גיבן זיך אָפּ על־פּי רובֿ מיט האַנדלשפּילן. דורך דעם פֿאַרשאַפֿן זיי זיך אויך אַ שאַכער־וואַקאַבולאַר וואָס קומט זיי צו נוץ אין דער־וואַקסענעם לעבן. בײַ יידן איז אויך אַזוי. יידישע קינדער זענען געניגט דער עיקר צו אַזעלכע שפּילן וווּ דאָס קושענירן פֿאַרנעמט אַ וויכטיקן פּלאַץ. וועגן כינעזער שטיצט זיך ד״ר פּלאָס אויף אַן אַנדער אויטאָריטעט. בנוגע יידן איז דאָס, ווײַזט אויס, זײַן אייגענער אײַנדרוק. יעדער פֿון אונדז קען זיכער פֿון זײַן אייגענער דערפֿאָרונג דאָס גרינטלעך אָפּלייקענען, כאָטש דאָס וועט זיך שטאַרק לייגן אויפֿן שכל אַ סך פֿון אונדזערע שכנים צוליב אונדזער באַרימטער רעפּוטאַציע פֿון אַ האַנדלספֿאָלק. דערפֿון איז בלויז געדרונגען, אַז דער זעלביקער אײַנדרוק פֿון אַ סך מענטשן איז נאָך, אַן וויסנשאַפֿטלעכער קוואַליפֿיקאַציעס, ניט קיין ראַיה אַז אין דעם איז פֿאַראַן אַפֿילו דער מינדסטער שמץ פֿון אָביעקטיוון אמת.

ניט געקוקט אויף די מניעות האַלט בייטסאָן[9] אַז ס׳איז דאָך ניצלעך צו פֿאַרשטיין פֿעלקער לויט זייער אַלגעמיינעם כאַראַקטער בתנאי מען זאָל דאָס באַ־האַנדלען אין טערמינען פֿון די שייכותן צווישן גרופּעס און יחידים פֿון זעלביקן קיבוץ, און צווייטנס, מען זאָל דערלויבן געניג צײַט ביז דער קיבוץ דערגרייכט אַ סטאַבילן צושטאַנד כּדי מען זאָל דעמאָלט קענען באַשטימען צי די דאָזיקע סיבה צייכנט זיך אויס מיט אינהייטלעכקייט אַדער פֿאַרשיידנקייט. בכלל האַלט ער אַז די געווואָלטיקע כאַראַקטער־דיפֿערענצירטקייט צווישן די פֿאַרשיידענע טיילן פֿון די פֿעלקער גופֿא דאַרף וועלן אונדזער אויסגאַנגפּונקט אַנשטאָט וואָס מיר זאָלן צוליב דעם אין גאַנצן צווייפֿלען צי מען קען זיי פּסיכאָלאָגיש באַשרײַבן. למשל, וועלן מיר זאָגן אַז אין פֿאָלק איז בטבע הערשעריש און דאָס צווייטע אונטערטעניק, הייסט עס אַז מיר מעסטן זיי לויט אַ גלײַכער ליניע וואָס ציט זיך פֿון הערשעריש־קייט צו אונטערטעניקייט. אַזאַ גאַנג פֿירט נאַטירלעך צו גרויסע שוועריקייטן, אַנ־שטאָט דעם, זאָגט בייטסאָן, זאָל מען זיך באַנוצן ניט מיט איינצלנע אייגנשאַפֿטן נאָר מיט פֿאַרן — הערשערישקייט־אונטערטעניקייט — און באַשרײַבן קיבוצים לויט זייער אינטערעס אַדער אָריענטאַציע אין דער ריכטונג פֿון אָט דער פֿאָר. ער לייגט פֿאָר דערווײַל דרײַ אַזעלכע פֿאַרן: הערשערישקייט־אונטערטעניקייט, אַרויס־העלפֿערישקייט־אָפּהענגיקייט, עקסהיביציאָניזם־פּאַסיווע צוקוקערײַ. ווי אַ בײַשפּיל פֿון דעם מין באַשרײַבן דעם כאַראַקטער פֿון גרופּעס ווײַזט ער אָן אַז די נאַציס, למשל, האַלטן זיך אַליין אין אויספֿינען פֿאַרן פֿאָלק בעת דער אַמאָליקער רוסישער צאָר האָט אויסגעהאַלטן אַ פּריוואָטן באַלעט. ממילא קען מען זאָגן אַז די נאַציש פֿאַרטיי איז הערשעריש און עקסהיביציאָניסטיש, און דאָס דײַטשישע פֿאָלק איז אונטערטעניק און פּאַסיוו צוקוקעריש. אויפֿן זעלבן אופֿן לאָזט זיך

[8] Dr. H. Ploss, *Das Kind*, Band ii, Berlin, 1882, 296.

[9] Gregory Bateson, "Morale and National Character," in *Civilian Morale. Second Yearbook of the Society for the Psychological Study of Social Issues*. Edited by Goodwin Watson, 1942, 79.

זאָגן אַז דער רוסישער צאַר איז געווען הערשעריש און פּאַסיוו צוקוקעריש און זײַן באַלעט אונטערטעניק און עקסהיביציאָניסטיש.[10] אויף אַזאַ אופֿן באַקומען מיר אַ בילד פֿונעם נאַציאָנאַלן כאַראַקטער דורך באַשרײַבן די באַצִיונגען צווישן טיילן פֿון פֿאָלק אינעווייניק, און אין דער ריכטונג פֿון אַ ברייטער פּסיכיש פֿעלד.

עס איז נייטיק צו געדענקען אַז בייטסאָן האָט זיך געשטעלט גאַנץ באַגרע־נעצטע אויפֿגאַבעס. ער האָט געהאַט אין זינען צו שאַפֿן פּראַקטישע מיטלען לויט וועלכע אונדזער מלחמה־פּראָפּאַגאַנדע זאָל געפֿירט ווערן. בעת מיר ווילן באַ־קומען די געהעריקע אָפּרופֿן ווען מיר טענהן זיך אויס מיט פֿעלקער־פֿרײַנד און פֿעלקער־שׂונאים איז דאָך נייטיק, מיר זאָלן זיך לכתחילה אַרײַנפּאַסן אין זייערע אופֿנים פֿון דענקען און פֿילן. איך בין ניט זיכער צי בייטסאָנס צוגאַנג קען אונדז אַ סך העלפֿן אין דעם. אָבער סײַ ווי איז דאָס מחייב אַז בײַם זוכן דעם כאַראַקטער פֿון פֿעלקער זאָלן מיר דער עיקר זיך רעכענען מיט לעצטע געשעענישן. אַחוץ דעם איז אין אָט דעם בליק ניטאָ קיין מעטאָדישער אָנווײַז ווי אַזוי מיר זאָלן אָביעקטיוו פֿעסטשטעלן אַפֿילו די דאָזיקע באַגרענעצטע אינפֿאָרמאַציע. וואָרעם מיר דאַרפֿן דאָך קודם־כל האָבן אַ מאָס לויט וועלכער מיר זאָלן זיך מיט געוויסע געשעענישן רעכענען מער און מיט אַנדערע ווייניקער.

נאַציאָנאַלע אייגנשאַפֿטן

מען טאָר קיין מאָל ניט אַרויסלאָזן פֿון אויג אונדזערע אייגענע אײַנגע־וואָרצלטע טענדענצן וואָס זענען פֿאַרוויקלט אין אונדזערע אײַנדרוקן וועגן דעם כאַראַקטער פֿון פֿעלקער. מיר גענעראַליזירן איינצלנע מאַניפֿעסטאַציעס פֿון מענטשן און שרײַבן זיי צו אויפֿן חשבון פֿון שטענדיקע כאַראַקטער־שטריכן. ווען מיר טראַכטן וועגן מענטשן לויט די פֿאַרשיידענע גרופּעס צו וועלכע זיי געהערן האָבן מיר אַ נייגונג צו דערזען אין זייערע אָפּרופֿן און האַנדלונגען אַ כאַראַקטער־אויסדרוק פֿון דער גאַנצער גרופּע. ממילא קומט אויס אַז אַן אײַנדרוק פֿון אַ נאַ־ציאָנאַלן כאַראַקטער איז ניט קיין קאַלטבלוטיקער באַריכט פֿון פֿאַקטן וואָס האָבן זיך אונדז געוואָרפֿן אין די אויגן נאָר קען אויך זײַן אַ באַפֿרידיקונג פֿון אַ פֿאַר־לאַנג מיר זאָלן זיך אַזעלכע גענעראַליזירטע אײַנדרוקן פֿאַרשאַפֿן. עס קען קיין ספֿק ניט זײַן אַז דאָס איז אַ געוואַלטיק שטערנדיקער פֿאַקטאָר אין אונדזערע אָפּשאַצונגען. דאָס צווינגט אונדז מיר זאָלן תּמיד באַטראַכטן מיט גענוג חשד יעדן געשאַפֿענעם נאַציאָנאַלן סטערעאָטיפּ.

ספּעציעל ווערט דאָס אויפֿפֿאַלנדיק ווען מיר באַמערקן מיט וואָסער לײַכטקייט, אַפֿילו לײַכטזיניקייט, מענטשן זענען גרייט צו פֿאַרפֿיקסירן דעם כאַראַקטער פֿון אַ פֿאָלק. דאָס טרעפֿט זיך אָפֿט בײַ זייער אינטעליגענטע מענטשן, אַפֿילו אַזעלכע וואָס מען קען זיי ניט חושד זײַן אַז זיי האָבן עפּעס אַ באַוווסטזיניקן מיין דערבײַ. דאָס וואַרפֿט זיך גאַנץ שטאַרק אין די אויגן אין אַרטיקלען פֿון אויסלענדישע קאָרעספּאָנדענטן. זיי פֿאָרן אַרום איבער לענדער, באַמערקן, אָדער דערפֿילן,

[10] Bateson, *ibid.*, 86.

געוויסע אונטערשיידן און באַמיען זיך צו פֿאַרמולירן אַן געהעריקע אויספֿאַרשונגען אויף וועלכע זיך צו שטיצן. קומען דערפֿון טייל מאָל אַרויס זייער אַבסטראַקטע גענעראַליזאַציעס. אַן אַנדערש מאָל ווערן אַנגענעבן גאַנץ קאַנקרעטע שטריכן אָבער עס איז שווער אײַנצוזען אַז זיי זענען טיפיש פֿאַרן געגעבענעם פֿאַלק. מיר געפֿינען אין זיי אָפֿט ריין טעאָרעטישע אויסטײַטשונגען, וואָס ווערן אומ־באָרעכטיקט אָנגענעבן ווי באַמערקטע פֿאַקטן, אָדער זיי קענען זײַן איינצלנע אָכטגעבונגען וואָס ווערן געגנעראַליזירט גיכער לויט אַן אינערלעכן פֿאַרלאַנג, לחלוטין ניט געשטיצט אויף עפּעס אַ פּלאַנירטן אופֿן אָפּצושאַצן פֿאַקטן.

אַזוי זאָגט למשל העראָלד קאַלענדער:[11] „די איטאַליענער זענען לאַטײַנער, און דער דורכשניטלעכער ענגלענדער קען קיין מאָל ניט פֿאַרשטיין דעם לאַטײַ־נער". דאָס איז נאַטירלעך זייער אַ געוואָגטער אַרויסזאָג. זאָל מען דאָס אָנגענעמען ווי אַן אָביעקטיוע כאַראַקטעריסטיק פֿונעם ענגלענדער? אָדער נעמט למשל אַזאַ אײַנדרוק וועגן די רוסן:

די רוסן זענען אַ ראַמאַנטיש פֿאָלק וואָס בײַ זיי איז דער אײַנגעבוירענער חוש פֿאַר דראַמע שטאַרקער ווי דאָס רעכענען זיך מיטן אמת. דער דורכ־שניטלעכער רוס וועט אײַך גיכער דערציילן וואָס איר ווילט הערן, ספּע־ציעל ווען עס איז עפּעס שרעקלעכס.[12]

דער שרײַבער דרינגט פֿון דעם פֿאַר וואָס די וואָס פֿאַרן קיין רוסלאַנד עפּעס אויסצוגעפֿינען הערן דאָרט טרויעריקע אָדער פֿריילעכע מעשׂיות, אָקוראַט דאָס וואָס זיי ווילן לכתחילה הערן.

דער באַרימטער קאַרעספּאָנדענט וויליאַם שירער דערציילט:

דער דײַטש האָט צוויי נשמות. ווי א יחיד וועט ער אַוועקגעבן זײַן בינה ברויט צו די קראַליקעס אין טירגאַרטן זונטיק אין דער פֿרי. ער קען זײַן אַ ליבער און בארעכנטער מענטש, אָבער ווי א טייל פֿון דער דײַ־טשישער מאַסע קען ער פֿאַרפֿאַלגן יידן, פּויניקן און טייטן זײַנע מיטביר־גערס אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער, הרגענען פֿרויען און קינדער דורך באָמבארדירן, פֿאַרכאַפּן אָן דער מינדסטער בארעכטיקונג לענדער פֿון אַנדערע פֿעלקער, אומברענגען זיי אויב זיי פּראָטעסטירן, און פֿאַר־שקלאַפֿן זיי.[13]

עס קען קיין ספֿק ניט זײַן אַז עס איז פֿאַראַן בײַ מענטשן אַזאַ טאָפּלטקייט אין זייער לעבן. איך קען אָבער ניט אײַנזען אַז דאָס זאָל זײַן אַ ספּעציעלער דײַטשישער שטריך.

סאָניאַ טאַמאַראַ[14] רעדט וועגן מער געווײַנטלעכע שטריכן בײַ די בעלגיער:

זיי האַלטן דער הויפּט פֿון מאַטעריעלן וווילזײַן. זיי האָבן ליב זייער עסן און באַקוועמלעכקייט, אַפֿילו מער ווי די פֿראַנצויזן. זייער היים איז זייער אָפּגאָט. געשעפֿט איז בײַ זיי דער מאָטיוו פֿון זייער עקסיסטענץ. זיי זענען

---

[11] Harold Callender, "Italy's Mare Nostrum or Britain's Life Line?", *New York Times*, Oct. 24, 1937.

[12] Walter Duranty, *I Write as I Please*, 1935, 125.

[13] William Shirer, *Berlin Diary*, 585.

[14] Sonia Tamara, "Belgians Nurse Hate of Germans," *N. Y. Herald Tribune*, Oct. 24, 1944.

אויסגעצייכנטע געשעפטסלײַט, פּראקטישער [debruillards]... ווי יעדעס אנדערע פֿאָלק אין אייראָפּע.

וועגן וואָסער פֿאָלק האָט מען דאָס שוין ניט געזאָגט? וועגן אָמעריקאָנער אָוודאי; וועגן יידן זיכער.

פֿאַרשטייט זיך אַז מען קען דאָס אַלץ ניט אָפּפּטרן בלויז מיטן פֿאַרלאָנג צו גענעראַליזירן, אָדער מיט גענעראַליזאַציעס פֿון אינצלנע צופֿעליק באָמערקטע אָנדלונגען. עס איז דאָך פֿאַרבונדן מיט דעם ווי גרויס עס איז די צאָל פֿון די וואָס זענען מספּים מיט אַזעלכע אָפּשאָצונגען, אָדער ווי ווײַט עס גרייכן די חילוקי־דעות צווישן זיי. עס ווערט זיך דעריבער לוינען אַרויסצונעמען כאָטש עטלעכע מיינונגען — פֿונעם גאַנצן ים וואָס פֿאַרפֿלייצט די פּאָפּולערע און וויסנשאָפֿטלעכע ליטעראַטור אין סאָציאָלאָגיע, סאָציאַל־פּסיכאָלאָגיע און אַנטראָפּאָלאָגיע — וועגן די אייגנשאָפֿטן פֿון פֿאַרשיידענע פֿעלקער.

רעדנדיק וועגן די ענגלענדער זאָגט גוסטאָוו לע באָן:[15]

צי די ענגלענדער וועלן האָבן איבער זיך אַ קעניג, ווי אין ענגלאַנד, צי אַ פּרעזידענט, ווי אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, זייער רעגירונג וועט אַלץ פֿאַרשטעלן מיט זיך די זעלביקע פֿונדאַמענטאַלע כאַראַקטער־שטריכן: די טעטיקייט פֿון דער מלוכה וועט רעדוצירט ווערן צו אַ מינימום און פֿון פּריוואַטע יחידים צו אַ מאַקסימום, אַ צושטאַנד וואָס איז פֿונקט דער היפּוך פֿונעם לאַטײַנישן אידעאַל.

אין זײַן בוך וועגן ענגלענדער, פֿראַנצויזן און שפּאַניער אַנטוויקלט מאַדאַריאַגא דעם גרעאַנק פֿון דרײַ מענטשלעכע טיפּן: דעם מענטש פֿון האָנדלונג, דעם מענטש פֿון גרעאַנק און דעם מענטש פֿון לײַדנשאַפֿט. דער ענגלענדער, האָלט ער, איז דער מענטש פֿון האָנדלונג. למשל: „קראָמוועל איז זיכער געווען אַ הויך אינטעליגענטער מענטש און אַ לײַדנשאַפֿטלעכער מענטש, דאָך האָט ער גרעלעבט זײַן לעבן לויטן שליסל פֿון האָנדלונג״.[16]

ווידער וועגן די ענגלענדער זאָגט קיפּ אַז זיי זײַנען:

אונטערנעמעריש, זיכער, אָפּנהאַרציק, און מיט איניציאַטיוו אין האָנדלונג; אָבער ... אַרײַנגעטאָנקייט אין זיך, אומצוטרוי צו דרויסנדיקע אײַנפֿלוסן, קענען ניט פֿאַרטראָגן קיין נײַקייטן און גענעראַליזאַציעס.[17]

עפּעס ענלעכס דערצו געפֿינען מיר בײַ ערנסט באַרקער.[18] ער האָלט אַז די נאַציאָנאַלע אייגנשאַפֿטן פֿון די ענגלענדער זײַנען ענערגיע, איניציאַטיוו, פֿרײַהייט. אין זעלביקן זינען כאַראַקטעריזירט די ענגלענדער דער פֿרײַער ציטירטער דעמיאָשקעוויטש:

דער באַוונדערער שטריך פֿונעם ענגלענדער ווי אַ מענטש פֿון האָנדלונג

---

[15] Gustave Le Bon, *The Psychology of Peoples*, London, 1899, 134-135.

[16] Salvador de Madariaga, *Englishmen, Frenchmen, Spaniards; An Essay in Comparative Psychology*, London, 1937, 11.

[17] A. L. Kip, *The Psychology of Nations*, 1902, 91-92.

[18] Ernest Barker, *National Character and the Factors in Its Formation*, London, 1927.

ליגט אין זײַן קאַרגשאַפֿט. ער איז דורכגעדרונגען מיט אַ וווּנדערלעכן חוש פֿאַר דער עקאָנאָמיע פֿון כּוחות. די ענגלישע שפּראַך איז צום בעסטן צוגעפּאַסט, אין דער עצם קורצקייט פֿון די אַנגלאָסאַקסישע ווערטער, צו קורצע, קלאָרע אָנווײַזונגען.[19]

אָבער צוזאַמען דערמיט דערציילט אונדז אויך דער זעלביקער שרײַבער אַז: „דאָס ערשטע וואָס ליגט דעם ענגלענדער אין זינען איז די פּראָבלעם פֿון גוטס און שלעכטס". ער שטיצט זיך אויף דעם וואָס „צווישן די גרויסע אייראָפּעיִשע פֿעלקער איז ענגלאַנד צום ווינציקסטן גלײַכגילטיק צום מאָראַלן כאַראַקטער פֿון אירע פּאָעטן".[20] מען קען אפֿשר טענהן אַז ס'איז פֿאַראַן אַ סתּירה צווישן די אָנגעגעבענע צוויי שטריכן, כאָטש דאָס איז שווער צו זאָגן ווען מיר האָבן צו טאָן מיט גענעראַליזירטע פֿאָרמולעס. אַחוץ דעם, מענטשן זענען ניט קיין לאָגישע מעכאַניזמען, און אויסגעהאַלטנקייט איז ניט שייך אין אַ שילדערונג פֿון כאַראַק־טער־שטריכן.

די פֿראַנצויזן, לויטן פֿריִער דערמאָנטן מאַדאַריאַגאַ, געהערן צו דעם מענטש פֿון געדאַנק. אַזוי למשל, האָט וואָלטער, כאָטש אַן אַקטיווער און לײַדנשאַפֿטלעכער מענטש, דאָך געלעבט אין דער ספֿערע פֿון געדאַנק.[21] דעריבער:

אין פֿראַנקרײַך איז אַ דעבאַטע אַ שלאַכטפֿעלד, און אַרגומענטן זענען געלאָדן... אַ פּאָפּולערע פּאַריזער צײַטונג וואַרפֿט זיך אין די אויגן מיטן נאָמען דער ניט־נאָכגיביקער [*L'Intransigeant*]. אַזאַ נאָמען וואָלט געווען אוממעגלעך פֿאַר אַן ענגלישער צייטונג.[22]

אָבער לע באָן כאַראַקטעריזירט די פֿראַנצויזן דערמיט וואָס זיי אַלע רײַסן זיך צום אַלטן צענטראַליזירטן צעזאַרישן רעזשים ווו די מלוכה רעגולירט דאָס גאַנצע לעבן פֿונעם בירגער ביז צום קלענסטן פּרט און באַפֿרײַט אים פֿונעם עול אַרויסצוווײַזן דעם מינדסטן סימן פֿון טראַכטן און איניציאַטיוו.[23]

די דײַטשע אונטערטעניקייט צו אָרדענונג און דיסציפּלין איז אָנגענומען ווי אַן אַקסיאָם. דאָס שטרײַכט אויך אונטער קיפּ אין זײַן ווערק וועגן דער פּסי־כאָלאָגיע פֿון פֿעלקער.[24] שאַרלאָטע בילער[25] דריקט דאָס אויס אויף אַן אומדי־רעקטן אופֿן ווען זי שרײַבט:

די דײַטשן וואָס קומען צום ערשטן מאָל אין אַנגלאָסאַקסישע לענדער ווערן אָפֿט פֿאַרחידושט פֿון דעם וואָס עס פֿעלט קריטיק און וואָס כּמעט אַלץ ווערט העפֿלעך אָפּגעשאַצט. אין אַלגעמיין טײַטשן זיי דאָס אויס ווי אָפּגעלאָזנקייט אָדער אומאויפֿריכטיקייט. זיי זעען לחלוטין ניט דעם אמתן פּרינציפּ וואָס שטעקט אין אָט דער צוריקגעהאַלטנקייט, דער פּרינציפּ צו רעספּעקטירן דעם יחידס אומבאַשמוצטע ציכטיקייט.

דאָס איז ניט אין הסכּם מיטן פֿאַרשפּרייטן אײַנדרוק פֿון דער דרויסנדיקער העפֿלעכקייט פֿונעם דײַטש. אָבער די אָנגענומענע מיינונג ווערט נאָך מער צע־

---

[19] Demiashkevich, *ibid.*, 73.

[20] Demiashkevich, *ibid.*, 9, 10.

[21] Madariaga, *ibid.*, 10.

[22] Madariaga, *ibid.*, 158, 159.

[23] Le Bon, *ibid.*, 131.

[24] Kip, *ibid.*, 120.

[25] Charlotte Bühler, "Psychological Consideration in Making the Peace," *Jour. Abn. Soc. Psychol.* 1943, xxxviii.

שטערט אין דער באַשרײַבונג וואָס מילער־פֿרײַענפֿעלס גיט אונדז. דאָס איז באַזונדער אינטערעסאַנט ווען מיר דערמאָנען זיך וואָס מאַדאַריאַגאַ האָט אונדז פֿריִער געלאָזט הערן וועגן די ספּעציפֿישע שטריכן פֿון די פֿראַנצויזן בנוגע זייער אומרויִקייט און אײַנגעשפּאַרטקייט אין קאָנטראָווערסיעלע ענינים. מילער־פֿרײַענ־פֿעלס שרײַבט:

כּמעט אין קיין שום לאַנד אין דער וועלט וועלן פּאָליטישע אָפּאָנענטן ניט אַזוי קוקן איינער אויפֿן אַנדערן ווי מאָראַלע סקאַנדאַליסטן ווי אין דײַטשלאַנד... פּונקט ווי צוויי דײַטשישע געלערנטע וואָס זענען מחולק אין זייער מיינונג וועגן דעם ווערט פֿון די ניבעלונגען־מאַנוסקריפּטן וועלן אָן אויסנאַם האַסן איינער דעם צווייטן מאָראַליש, אַזוי איז עס אויך אין פֿעלד פֿון פּאָליטיק.[26]

אין זײַן רוימישע געשיכטע דערציילט מאָמזען:

איידער מיר געזעגענען זיך מיט אָט דעם וווּנדערלעכן פֿאָלק [קעלטן] זאָל מיר דערלויבט זײַן צו צִיען די אויפֿמערקזאַמקייט צום פֿאַקט אַז אין די באַריכטן פֿון די אַלטע פֿעלקער וועגן די קעלטן אַרום לואַרע און סענע געפֿינען מיר כּמעט יעדן פֿון די כאַראַקטעריסטישע שטריכן וואָס מיר זענען געוווינט צו האַלטן אַז זיי טיילן אויס די אירלענדער: יעדער שטריך שווימט אַרויף: די פֿוילקייט אין פֿעלדאַרבעט, דאָס פֿאַרגעניגן אין שיכּורן און טומלען.[27]

דאָס וואָס מאָמזען גיט איבער איצט וועגן די אירלענדער געפֿינט זיך אויך אין אַ באַריכט פֿון 13טן יאָרהונדערט. אויך דאָרט ווערט געזאָגט אַז די אירלענדער „גיבן זיך מער אָפּ מיט שפּיל און געיעג ווי מיט האָרעפּאַשנער אַרבעט".[28]

וועגן די יאַפּאַנער זאָגט קיפּ אַז זיי זײַנען: העפֿלעך, אימיטירערס, לײַכט־זיניק, פֿאַרליבט אין דער נאַטור און אין פּאָעזיע, אָבער ניט באַשאָנקען מיט באַזונדערער טיפֿקייט פֿון אינטעלעקט אָדער געפֿיל".[29] די דאָזיקע שטריכן טרעפֿן זיך גאַנץ גוט צונויף מיט דער אונטערטעניקייט וואָס מען שרײַבט זיי צו. אַזוי דערציילט מען אונדז מיט צוויי און פֿערציק יאָר שפּעטער, וואָס דער הויפּט פֿון אַמעריקאַנער קאַלעדזש אין טאָקיאָ אין משך פֿון זיבן יאָר צײַט האָט געזאָגט אין אַן אינטערוויו בעת ער איז צוריקגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. ער האַלט אַז „אָט דער שטריך פֿון אונטערטעניקייט מאַכט דעם יאַפּאַנער פֿאַר אַ לײַכטן קרבן פֿון פּראָפּאַגאַנדע און פֿאַר אַ זעלנער וואָס שלאָגט זיך ביזן ביטערן סוף אויפֿן שלאַכטפֿעלד".[30]

---

[26] R. Müller-Freienfels, *Psychologie des deutschen Menschen,* 2te Auflage, 1930, 144.

[27] Theodor Mommsen, *Römische Geschichte,* 8te Auflage, Bd. iii, 299.

[28] *Encyclopedia of Bartholomeus Angelicus, An Epitomy of Medieval Lore, Being Gleanings from the Encyclopedia of Bartholomeus Angelicus.* Edited by Robert Steele, 1883.

[29] Kip, *ibid.,* 7.

[30] Albert A. Brandt, "Banzai Antisemitism," *The Menorah Journal,* Spring, 1944.

אינדרוקן און כאַראַקטער־באַשרײַבונגען פֿון פֿעלקער זײַנען פֿאַראַן לרוב. די דאָזיקע ליטעראַטור איז באמת אַזוי רײַך אַז דאָ זענען בלויז געגעבן געוואָרן עטלעכע בײַשפּילן וואָס זאָלן דינען פֿאַר אַ דיסקוסיע וועגן דעם גאַנצן ענין. וועגן יידן איז די דאָזיקע ליטעראַטור אַזוי אומגעהײַער גרויס אַז ס׳איז נאָך וויניקער מעגלעך אָדער אַפֿילו נייטיק זי אויסצושעפּן. זאָלן אָבער אויך דאָ געגעבן ווערן עטלעכע בײַשפּילן פֿון פֿאַרשיידענע קוואַלן.

מ. לאַפּי פֿאַרגלײַכט יידן און אַראַבער אויף אַזאַ אופֿן:

דער אַראַבער געדענקט; ער האָט אין זינען פֿאַרגאַנגענע טובֿות, אָדער שאָדנס. ער טראָגט אין זיך נקמה און האַלט טײַער זײַן דאנקבארקייט. ער נעמט אָן אַלץ אויף דער אויטאָריטעט פֿון טראַדיציע, האָט ליב דעם שטייגער פֿון זײַנע אָבות, פֿאַרמירט שטאַרקע לאָקאַלע צוגעבונדנקייטן און מיגרירט ווייניק. אָבער דער יידֿ, פֿון דער אנדערער זײַט, האַלט זײַן בלײַק אויף דער צוקונפֿט. ער איז שפּאָרעוודיק און שטענדיק גרייט צו א נוטן אויפֿטו אין געשעפֿט. ער וועט באמת זיך פֿאַראייניקן מיטן ערגסטן שׂונא אויב עס לוינט זיך. ער איז אויסגערעכנט, אונטערנעמעריש, מיג־ראַנטיש און אַמביציעז.[31]

דער פֿילאָסאָף דייוויד יום רעכנט אויס אַ ריי סיבות פֿאַר די אייגנשאַפֿטן פֿון נאַציאָנאַלע גרופּעס וואָס לעבן צווישן אַנדערע פֿעלקער. דערמיט באַשטעטיקט ער דאָס וואָס ער האַלט פֿאַר אַ פֿאַקט אַז „די יידן אין איראָפּע און די אַר־מענער אין מיזרח האָבן אייגנארטיקע כאַראַקטער־שטריכן, און די ערשטע זענען פֿונקט אַזוי באַווּסט פֿאַר זייער שווינדלען ווי די לעצטע פֿאַר זייער ערלעכקייט.[32]

אַן אַנדער ענגלישער געלערנטער רעדנדיק וועגן מאַרקסן דערקלערט: „אָבער די נאַציאָנאַלע אידעע האָט נאַטירלעך וווּניק אָפּגעלירט צו מאַרקסן. ניט בלויז איז ער געווען אַ יידֿ וואָס האָט געהאַט בשותפֿות מיט אַ סך יידן זייער דער־ווײַטערטקייט פֿון נאַציאָנאַלע געפֿילן און טראַדיציעס" אאַז"וו.[33] אַ דריטער ענגלענדער, וואָס האַלט אַז נאַציאָנאַלער כאַראַקטער איז בלויז אַן אילוזיע, ברענגט אַרויס דעם געדאַנק אַז יידן זענען געווען די ערשטע אַזאַ אילוזיע צו שאַפֿן. ער גייט נאָך א ביסל ווײַטער: „אין רוסלאַנד וווּ מען גיט יידן אַלץ זענען זיי נאָך פֿון דעסט וועגן ניט צופֿרידן, וויבל זיי ווילן זײַן אָפּגעזונדערט פֿון אַנדערע".[34]

לויט קאַרל מאַנהיים זענען יידן אַבסטראַקט און רעפֿלעקטיוו,[35] בעת לאָווֹס האַלט אַז יידן ווײַזן אַרויס אַ נייגונג וואָס לאָזט זיך ניט בײַקומען, די נייגונג „אויסצודריקן ניט בלויז זייערע געפֿילן נאָר אָפֿילו געדאַנקען אין טרעפֿלעכע און

---

[31] M. Lapie, *Les races tunisiennes*, ציטירט אין: E. A. Ross, *Foundations of Sociology*, 1905, 368.

[32] *The Philosophical Works of David Hume*, vol. 3, *Of National Character*, Boston, 1854, 225.

[33] Ramsay Muir, *National Self-Government*, 1918, 100.

[34] Hamilton Fyfe, *The Illusion of National Character*, 1940, 94.

[35] Karl Mannheim, *Rational and Irrational Elements in Contemporary Society*, 1934, 21.

שאַרפּע בילדער".[36] הילייר בעלאָק, אין זײַן באַקאַנטער אומפֿרײַנדלעכקייט צו יידן, געפֿינט אָבער אויך בײַ אונדז די אייגנשאַפֿט זיך צו קאַנצענטרירן אויף איין זאַך, קלאָרקייט פֿון אַרגומענטאַציע און שטאַרקע לײַדנשאַפֿט פֿאַרן גרויסן פֿאַרנעם.[37] קולי באַמערקט אַז יידישע קינדער ווײַזן אַרויס אַן אָנזעעוודיקע פֿעיִקייט פֿאַר אַרגאַניזאַציע".[38]

ווען מיר קוקן דורך די אָנגעגעבענע כאַראַקטער־באַשרײַבונגען פֿון פֿעלקער, כאָטש יעדער שרײַבער באַמיט זיך צו זען אַן אָנדער אַספּעקט, קומען זיי זיך זייער אָפֿט צונויף בײַ געוויסן פֿונדאַמענטאַלע שטריכן. נאָך מער, מיר, וואָס לייענען אַזעלכע באַשרײַבונגען — אָפֿילו ווען מיר ווייסן אַז מען דאַרף זיך היטן פֿאַר אומבאַאַרעטיקטע גענעראַליזאַציעס — פֿילן מיר אַז געוויסע כאַראַקטער־שטריכן זענען ריכטיק, אָנדערע ניט, ד"ה, מיר טראָגן אין זיך גאָנץ באַשטימטע אינדרוקן פֿון פֿעלקער, אָפֿילו אַזעלכע מיט וועלכע מיר האָבן זייער ווייניק באַקאַנטשאַפֿט, אָדער ווו מיר האָבן זיך די מינדסטע מי ניט געגעבן די אינדרוקן צו קאָנטראָלירן.

אָט, למשל, דערציילט אונדז קיפּ ווען די רוסן אַז זיי זענען בריטיש אין זייערע באַגריפֿן, פֿירן דורך זאָכן ביז צו די קלענסטע דעטאַלן, פֿאַרמאָגן גרויס געלערנטקייט, זײַנען פֿרעציז אין זייער וויסן. דאָס זײַנען זייערע גרויסע מעלות. אָבער דערפֿאַר פֿעלט זיי איניציאַטיוו, ענערגיע און שאַפֿערישע אָריגינעלקייט. זיי פֿאַרמאָגן אויך פֿאַרחלומטע שטימונגען און פֿיזישע פֿוילקייט.[39] מיר דאָכט זיך אַז ווי גרויס די חילוקי־דעות זאָלן ניט זײַן וועגן די אָנדערע אייגנשאַפֿטן, אָבער די פֿאַרחלומטקייט און פֿוילקייט וועלן מסתּמא אַרויסרופֿן אַלגעמיינע הספּמה, אָפֿילו בײַ רוסן.

דאָס איז מסתּמא ריכטיק וועגן אַ סך פֿעלקער, דער עיקר די וואָס וועגן זייערע אייגנשאַפֿטן האָט מען אַ סך געשריבן. מען קען, למשל, זאָגן וועגן די דײַטשן אַ סך קאָנפֿליקטירנדיקע זאָכן, אָבער בײַ געוויסע כאַראַקטעריזאַציעס וועלן זייער אַ סך פֿילן אַז דאָס איז ריכטיק. אַזוי למשל שרײַבט קורט לעווין: „אַז אַ דײַטשישער מלחמה־רעפֿאַרטער האָט געקענט שיקן פֿון פֿראַנט די טעלעגראַמ (22סטן מאַרץ, 1942): 'אַ סך מער ווי נאָך וויִב און זיכערקייט בענקען אונדזערע זעלנער נאָך אַ נייעריר, אַ שענערער, אַ מער בלוטיקער מלחמה', איז שווער פֿאַר אַן אַמעריקאַנער צו באַנעמען".[40] פֿאַראַן געוויס ענלעכע מיינונגען וואָס דײַטשן גיבן וועגן דײַטשן. בכלל געוומען קען מען זאָגן, אַז דאָס גייט אַרײַן אין דער עטאַבלירטער רעפּוטאַציע וואָס דײַטשן האָבן.

די סקאַנדינאַוויער האָבן זייער אַ גוטן נאָמען. ווען מען הערט אָדער מען לייענט וועגן זיי עפּעס גוטס פֿילט מען אַז דאָס איז, לכל־הפּחות, נאָענט צום אמת. אָט איז אַ באַשרײַבונג וועגן די דענער: „פֿאַראַן עפּעס ווייכס און געפֿילפֿולס אין כאַראַקטער

---

[36] John Livingston Lowes, *Essays in Appreciation*, 1936, 9.
[37] Hillaire Belloc, *The Jews*, 1922, 76-82.
[38] C. H. Cooley, *Social Organization*, 1909, 45.
[39] Kip, *ibid.*, 77.
[40] Kurt Lewin, *Jour. Soc. Psychol.* xxii, 1943, 116.

פֿון די דענער וואָס טיילט זיי אָפּ פֿון זייערע נאָרוועגישע און שוועדישע קרובֿים. אַ לײַכט פֿליסנדיקער לירישער שטראָם וואָס גיסט אַרײַן אַ צוצ׳ענדיקע וואַרעמ־קייט און האַרציקייט אין זייערע מאַנירן״.[41] אונדזערע אײַנדרוקן זענען ניט אַזוי דעטאַליזירט צו מאַכן גרויסע אונטערשיידן צווישן די סקאַנדינאַווישע פֿעלקער. מיר וואָלטן מסתּמא מסכּים געווען דאָס צו זאָגן וועגן אַלע דרײַ.

געשעפֿט־פֿעיִקייט בײַ ייִדן וועט זעלטן ווער אָפּלייקענען. אויך אַנדערע אייגנ־שאַפֿטן בײַ אונדז זענען ניט ווייניקער טיף אײַנגעוואָרצלט אין די אײַנדרוקן סײַ בײַ ייִדן אַליין, סײַ בײַ אונדזערע שכנים. אָט זענען עטלעכע וויסנשאַפֿטלעכע פֿאָרשונגען וואָס שטרײַכן אונטער געוויסע ייִדישע אייגנשאַפֿטן וואָס מיר זאָגן דאָס תּמיד וועגן זיך. איינער קומט צום אויספֿיר אין אַ וויסנשאַפֿטלעכער פֿאָרשונג, אַז ייִדישע סטודענטן שטײַגן אַריבער קריסטלעכע אין אַגרעסיווקייט, אַ ביסל ווייניקער אין ענטוזיאַזם און וואַכיקייט.[42] און אָט איז נאָך אַן אויספֿאָרשונג וואָס וויל אַרויסברענגען אַז ייִדן ווילן גיכער האָבן זין איידער טעכטער, זיי לייגן מער טראָפּ אויף בילדונג, און בײַ זיי איז זייער וויכטיק דאָס שפּילן אַ געזעלשאַפֿטלעכע ראָלע, וואָס פֿירט ממילא צו אַגרעסיווקייט. די שרײַבערין זוכט צו באַווײַזן אַז דאָס אַלץ איז אײַנגעוואָרצלט אין דער ייִדישער קולטור.[43] מיר דאַכט זיך אַז לויט אונדזער אײַנדרוק וועלן מיר אויך זײַן גרייט צו זאָגן ריכטיק אויף אַן אַנדער וויסנשאַפֿט־לעכע אַרבעט וואָס פֿאַרגלײַכט עלף ראַסן און פֿעלקער אין פּרט פֿון קענען אי־בערטראָגן ווייטאָג. דער אויספֿיר איז אַז ייִדן פֿאַרמאָגן די דאָזיקע פֿעיִקייט ווייניקער ווי די אַנדערע עלף.[44] ניט איין מאָל איז מיר שוין אויסגעקומען צו הערן ייִדן רעדן וועגן דעם אַזוי ווי דאָס וואָלט געווען אַ זיכערער פֿאַקט.

אַז מיר האַלטן בײַ ייִדן לאָמיך דערמאָנען נאָך אַ שטריך, גראָד אַזאַ וואָס ייִדן אַליין קענען קיין שטאַרקע אײַנדרוקן וועגן דעם ניט האָבן. אָבער צווישן ניט־ייִדן, און ניט דווקא בײַ שׂונאי ישׂראל, איז פֿאַרשפּרייט דער אײַנדרוק אַז עס ליגט אין אונדז עפּעס אַן אַנדערשקייט, אַ דערווײַטערטע פֿרעמדקייט וואָס מען קען לײַכט דערשפּירן אַפֿילו בײַ די אַסימילירטסטע צווישן אונדז. רעדנדיק וועגן דעם זאָגט העלוואַלד,[45] איינער פֿון די עלטערע דײַטשישע וויסנשאַפֿטלערס וואָס צייכנט זיך ניט אויס מיט פֿרײַנדשאַפֿט צו אונדז, אַז ייִדן באַווײַזן אָט די פֿרעמדע אַנדערשקייט אין יעדער שפּראַך וואָס זיי רעדן. דאָס דריקט זיך אויס אין דער גאָרגלהאַרטקייט מיט וועלכער אַפֿילו הויך געבילדעטע ייִדן רעדן אַרויס די קלאַנגען פֿון דער לאַנדשפּראַך.

---

[41] Hjalmar Hjorth, *Essays on Scandinavian Literature,* 1895.

[42] A. M. Shuey, "Personality Traits of Jewish and Non-Jewish Students," *Arch. Psychol.,* N. Y., 1944, No. 290, 38.

[43] Ruth Tennenbaum, "Jewish Parents in a Child Guidance Clinic," *Smith Coll. Stud. Soc. Work,* x, No. 1, 1939.

[44] Charles C. Josey and Carrol H. Miller, "Race, Sex and Class Differences in Ability to Endure Pain," *Jour. Soc. Psychol.,* 1932, 374.

[45] Friederich von Hellwald, "Zur Charakteristik des jüdischen Volkes," *Das Ausland,* Bd, XLV, 1872, 901-906, 951-955.

ווען די אַלע כאַראַקטעריזאַציעס וואָלטן זיך קיין מאָל ניט צונויפֿגעטראָפֿן, אָדער זעלטן, און דאָס וואָלט געהאַט אַ גלײַכמאָסיקע שײַכות צו אַלע אייגנ־שאַפֿטן וואָס ווערן דערמאָנט, וואָלט מען דאָס אפֿשר לײַכט געקענט אָפּפּטרן מיטן פּסק־דין אַז דאָס זענען פֿאַלשע אָדער צופֿעליקע גענעראַליזאַציעס וואָס האָבן קיין שום פֿונדאַמענט ניט אויף וואָס זיך צו שטיצן. דעמאָלט וואָלטן די כאַראַק־טעריזירערס געוואָרן אונדזער פּראָבלעם, ניט די כאַראַקטעריזירטע. אָבער פֿון די געבראַכטע בײַשפּילן קען מען לײַכט אַרויסזען אַז כאָטש עס זענען פֿאַראַן צופֿע־ליקע אַכטגעבונגען, אַפֿילו פֿון געשולטע וויסנשאַפֿטלערס, וואָס זעען אויס צו האָבן אַ קנאַפּן ווערט ווי פֿעסטגעשטעלטע כאַראַקטעריסטיקעס פֿון אַ פֿאָלק, זענען אָבער אויך פֿאַראַן אַנדערע, וווּ די הסכּמה איז צו אַלגעמיין מען זאָל זיי גלײַך קענען אַוועקמאַכן מיט דער האַנט. ווען מען זאָל אַראָפּרעכענען אַלע מעגלעכע פֿאָר־אורטיילן, פּערזענלעכע נייגונגען און טענדענצן צו גענעראַליזירן מצד די אָפּ־שאַצערס, אַפֿילו ווען מען זאָל נאָך צוגעבן אַלע פֿאַראַנענע און מעגלעכע טעותן און פֿעלערן אין די מעטאָדן פֿון די וויסנשאַפֿטלעכע פֿאָרשונגען, בלײַבט נאָך אַלץ גענוג זיכערער מאַטעריאַל צו באַשטעטיקן אַז ס׳איז פֿאַראַן אַזאַ זאַך ווי נאַ־ציאָנאַלער כאַראַקטער. דער אמת איז אַז די וואָס לייקענען דאָס אָפּ זײַנען צו קליין אין צאָל און טייל פֿון זיי לייקענען גאָרניט די דערשײַנונג גופֿא נאָר געוויסע אַספּעקטן וואָס זײַנען מיט איר פֿאַרבונדן. עס האַנדלט זיך גאָר וועגן דעם צי די אייגנשאַפֿטן וואָס באַשטימען דעם כאַראַקטער פֿון פֿעלקער זענען שטענדיקע אָדער זיי קענען זיך בײַטן. אַ באַקאַנטשאַפֿט מיט די דאָזיקע חילוקי־דעות וועט אונדז אויך העלפֿן פֿאַרשטיין דעם גאַנצן ענין נאַציאָנאַלער כאַראַקטער.

דויערעוודיקייט פֿון נאַציאָנאַלע אייגנשאַפֿטן

אין 19טן און אין אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט, אונטער דער ווירקונג פֿון די אַנטראָפּאָ־סאָציאָלאָגן, בעת די גאַנצע באַוועגלעכקייט אין מענטשלעכער געשיכטע איז דערקלערט געוואָרן ווי אַ פּועל־יוצא פֿון די אומפֿאַרמײַדלעכע קאָנפֿליקטן צווישן ראַסישע טיפּן, דעמאָלט איז געווען שטאַרק פֿאַרשפּרייט די מיינונג אַז די שטענדיקייט פֿונעם כאַראַקטער פֿון אַ פֿאָלק קען ניט אָפּגעפֿרעגט ווערן. אָט ווי אַ געלערנטער פֿון יענער צײַט דריקט דאָס אויס:

> דאָס אַלגעמיינע געזעץ איז דעריבער, אַז נאַציאָנאַלער כאַראַקטער איז אומפֿאַרענדערלעך... כאַראַקטער האָט זיך פֿונדאַמענטאַל געביטן בלויז ווען מען האָט אים אין גרונט פֿאַרקערעוועט אין אַ זײַט אַז ער זאָל ניט קענען נאָכגיין אָט דעם געזעץ. וווּ דאָס איז ניט פֿאָרגעקומען איז דער באַזיס פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער געבליבן דער זעלביקער אין יעדער עפּאָכע, פֿונעם אָנהייב געשיכטע ביז דער איצטיקער צײַט, און וועט אַזוי בלײַבן ביז עפּעס אַ רעוואָלוציע וועט אַרויסברענגען נײַע שײַכותן אין דער פֿיזישער קאָנסטיטוציע פֿון דער ערד.[46]

אַרום דער זעלביקער צײַט האָט אַנרי מאַרטען געשריבן זײַן געשיכטע פֿון פֿראַנקרײַך מיט דער הויפּט־כּוונה צו באַווײַזן אַז דער כאַראַקטער פֿון די גאַליער

[46] Richard Chenevix, *An Essay upon National Character*, 1832, ii, 531.

איז געבליבן דער זעלביקער אין אַלע צייטן. דעם זעלביקן געדאַנק דריקט אויך אויס אַלעקסיס דע טאָקווייל. ער זאָגט אַז דאָס פֿראַנצייזישע פֿאָלק האָט זיך אַזוי ווייט ניט געביטן אין זײַן אײַנגעבוירענעם גייסט אַז מען קען פֿראַנצויזן נאָך איצט דערקענען אין בילדער וואָס זענען געמאַלן געווארן מיט צוויי אָדער דרײַ טויזנט יאָר צוריק. דאָס זעלבע וועגן די ענגלענדער לאָזט אונדז הערן דער קריטיקער איפאָליט טען אין זײַן געשיכטע פֿון דער ענגלישער ליטעראַטור און אין די באַמערקונגען וועגן די ענגלענדער. גוסטאַוו פֿרײַטאָג האָלט אַז צוויי טויזנט יאָר געשיכטע האָבן אַ סך וויניקער געביטן דעם דײַטשישן כאַראַקטער ווי מען שטעלט זיך פֿאָר.[47]

דער גאַנצער טאָן פֿון יענער צײַט, מיט אַ היפּש ביסל וויסנשאַפֿטלעכער נאַיִווקייט, דריקט זיך אויס אַזוי קלאָר אין גרענט עלענס די אַנגלאָסאַקסישע בריטאַניע:

דאָס טעוטאָנישע בלוט טיילט אויס אונדזער א ביסל פֿאַמעלעכן און שטענדיקן כאַראַקטער פֿונעם לאָגישערן אָבער פֿרייַלעכן און אומסטאַביל־ נאַליער. דאָס קעלטישע בלוט טיילט אונדז אויס פֿונעם נאָך מער פֿא־ מעלעכן, שוועריקן, וויניקער באַוועגלעכן און וויניקער פֿאַנטאַזיע רײַכן טעוטאָן פֿון דײַטשלאַנד און סקאַנדינאַוויע.[48]

ריימאַנד ב. קאַטעל דערזעט אין יידן אַז ס׳איז ניט מעגלעך צו בײַטן דעם כאַראַקטער פֿון אַ פֿאָלק, אָדער ראַסע. וואָרעם „יידן קענען ניט באַהאַלטן זייער שטאַרק עמאָציאָנעלן סובסטראַט. אין זײַן אינטערעס אין דראַמאַטישער און רעליגיעזער טעטיקייט איז דער יִיד ווידער נעענטער צום מיטללענדישן טיפּ.*[48]

מיינונגען פֿון דעם סאָרט זענען אַ מאָל געווען זייער פֿאָפולער צווישן אַנט־ראָפּאָלאָגן און סאָציאָלאָגן. הײַנטיקע צײַטן הערט מען זיי גאָנץ זעלטן, און ווען מען הערט זיי שוין יאָ פֿעלט אין זיי די אַמאָליקע זיכערקייט. מען קען פֿון דעם חשבון אין גאַנצן אַראָפּרעכענען דאָס וואָס איז געזאָגט געווארן וועגן דעם אין דער היטלער־צײַט אין צענטראַל־איראָפּע. דעמאָלט איז דאָס געווען אַ פּאָליטישע באַוועגונג ווו די וויסנשאַפֿט איז באַנוצט געווארן בלויז ווי אַן אינסטרומענט צו פֿראָפּאַגאַנדירן און באַרעכטיקן, אָבער אין 19טן יאָרהונדערט איז דאָס געווען די אַנגענומענע מיינונג פֿון מענטשן מיט אויפֿריכטיקע, וויסנשאַפֿטלעכע כוונות. אַן אַלגעמיינע פֿאַרמולע פֿון די דאָזיקע געדאַנקען גיט אונדז גוסטאַוו לע באָן אין זײַן פּסיכאָלאָגיע פֿון פֿעלקער:

די מאַראָלע און אינטעלעקטועלע כאַראַקטער־שטריכן, וואָס זייער פֿאַרבינדונג שטעלט מיט זיך פֿאָר די נשמה פֿון א פֿאָלק, רעפֿרעזענטירן א סינטעז פֿון זײַן גאַנצער פֿאַרגאַנגענהייט, די ירושה פֿון אַלע זײַנע אָבות, די מאָטיוון פֿון זײַן אויפֿפֿיר. די מענטשן פֿון דער זעלביקער ראַסע זעען אויס צו זײַן פֿאַרשיידן, אָבער אַכטגעבונג באַווײַזט אַז דאָס רוב יחי־ דים פֿון א באַשטימטער ראַסע באַזיצט א באַשטימטע צאָל בשותפֿותדיקע

---

[47] Friedrich Hertz, "National Spirit and National Personality," *Sociological Review*, London, 1934, xxvi, 367-369.

[48] Grant Allen, *Anglo-Saxon Britain*, 1884, 229.

[48]* Raymond B. Cattell, *Psychology and Social Progress*, London, 1933, 47.

כאראקטער־שטריכן וואס זענען פונקט אזוי סטאביל ווי די אנאטאמישע באזונדערקייטן וואס מאכן מענלעך צו קלאסיפיצירן מינים, און פונקט ווי די לעצטע ווערן זיי רעגולער און שטענדיק געבוירן דורך ירושה. דער דאזיקער אגרעגאט פסיכאלאגישע עלעמענטן וואס מען קען זען אין אלע יחידים פון א ראסע — אט דאס קען באמת אננערופן ווערן נאציאנאלער כאראקטער... אן ענגלענדער, אדער א גאסקאניער, אן איינוווינער פון נארמאנדיע אדער פלאנדריע, גלייכט זיך אויס מיט א טיפ וועגן וועלכן מיר האבן אן אבסאלוט קלארן באגריף און וועלכן מיר קענען לייכט באשרייבן. ווען מיר וועגדן דאס אן אויף אן אפגעזונדערטן יחיד קען די באשרייבונג זיין זייער ניט אדעקוואט און טייל מאל ניט עקזאקט. אבער ווען מיר וועגדן דאס אן אויפן רוב יחידים פון איינער פון אט די ראסעס וועט דאס אים זיין ווי אננעמאסטן.[49]

דער דאזיקער געדאנק ברענגט הערדערן צום אויספיר אז א מענטש קען זיין אריגינעל און שאפעריש בלויז אין דער אייגענער שפראך, ווייל בלויז דעמאלט טרעפן זיך אין אים צונויף אינהאלט און פארעם; מען קען ניט ווי געהעריק אויסדריקן א געדאנק אין א פרעמדן מעדיום.[50]

דייוויד יום, מיט זיין טיפן קוק און אומגעווייניטלעכן טיפן שכל, זעט אזיין גאנץ באשטימט תנאים וואס ארבעטן אויס ביי פעלקער גאנץ באשטימטע כאראקטער־שטריכן. דאך פילט ער אז בנוגע נעגערס קען מען דאס ניט זאגן. זיי, איז ער „גענייגט חושד צו זיין", זענען טאקע בטבע נידעריקער. ער רעכנט אויס א ריי העכערע ציוויליזאציע־פארמען וואס מען געפינט ביי ווייסע אבער ניט ביי נעגערס און ענדיקט: „אזא איינהייטלעכער און שטענדיקער אונטערשייד וואלט ניט געקענט פארקומען אין אזוי פיל לענדער אין צייטן, אויב די נאטור וואלט ניט לכתחילה אוועקגעשטעלט א מחיצה צווישן די דאזיקע צווויי מינים מענטשן".[51]

די פראגע, וואס איז אייגנעבוירן און וואס שטאמט פון סביבהדיקער ווירקונג, האט קיין מאל ניט אפגעלאזט דעם פארשנדיקן מוח. וויליאם מעקדוגל[52] מאכט א פשרה, אבער ער לייגט אלץ א סך מער וואג אויף דער זייט פון אייגנעבוירנקייט. פאר אים איז קלאר אז דער ערשטער תנאי פאר א פאלק באשטייט אין דעם אז די מענטשן וואס שטעלן עס צונויף זאלן האבן געוויסע גייסטיקע ענלעכקייטן צווישן זיך. די ענלעכקייטן קענען זיין פון ביידע סארטן, אייגנעבוירענע און צוגעקראגענע. ווען עס קומט אבער צו קאנקרעטע ביישפילן פון אייגנשאפטן פון פעלקער שטעלט ער זיך אפ דער עיקר אויף אייגנשאפטן וואס געהערן צו ביא־לאגישער ירושה, כאטש ער שענקט אויך אויפמערקזאמקייט דער ווירקונג פון אזא פאקטאר ווי די פיזישע אייגנשאפטן פון א לאנד אאז"ו. אן ענלעכע צעטיילונג פון פאקטארן אין דער אנטוויקלונג פון נאציאנאלן כאראקטער דריקט אויך אויס עדווין ראס.[53] ער צעטיילט זיי אויף „עקאנאמישע מעלות" און „מאראלע מעלות".

---

[49] Le Bon, *ibid.*, 7-8.

[50] Hans Kohn, *The Idea of Nationalism*, 1944, 433.

[51] Hume, *ibid.*, 228 (footnote).

[52] William McDougall, *The Group Mind*, 1920, 150, 156, 177.

[53] Edwin Ross, *Foundations of Sociology*, 1905, 377.

די ערשטע, האַלט ער, זענען פֿאַרבונדן מיטן עצם פֿאַקט פֿון דער ראַסישער עקסיסטענץ, די צווייטע נעמען זיך שוין פֿון דרויסנדיקע אײַנפֿלוסן.

אָפֿילו אַזעלכע וואָס לייקענען אין גאַנצן אָפּ אַז ס׳איז גאָר דאָ אַזאָ זאַך ווי נאַציאָנאַלער כאַראַקטער מיינען באמת לחלוטין ניט דאָס וואָס זיי זאָגן. אַזאָ טאָטאַלער אָפּיקורס איז, למשל, ראַבערטסאָן. אָבער מיר קענען לײַכט זיך אָנשטויסן וואָס ער מיינט ווען ער זאָגט אַז: „אָלץ קען באַווײַזן ווערן ווי אַ פּועל־יוצא פֿון אַרגאַניזאַציע, קולטור, ניט פֿון ראַסישע פּסיכישע אונטערשיידן".[54] בקיצור, עס איז ניט קיין אײַנגעבוירענע זאַך נאָר עס שטאַמט פֿון צוזאַמענדיקן לעבן אין באַשטימטע תּנאים. דאָס האָט נאָטירלעך לחלוטין ניט צו טאָן מיט דער עצם פֿראָבלעם.

עס איז שווער אָפּצולייקענען די אומגעהײַערע ווירקונג פֿון אַזעלכע לעבנס־תּנאים. דאָס ווערט נאָך קלאָרער אין ליכט פֿונעם מאָדערנעם באַגריף פֿון נאַציאָנאַלן קולטור־פֿורעם וואָס מאָדערנע סאָציאָלאָגן און אַנטראָפּאָלאָגן האָבן אַרויסגעבראַכט. אַזוי, למשל, דערציילט רוט בענעדיקט[55] אַז זי האָט געפֿרווט רעדן וועגן מלחמה מיט אַ געוויסער גרופּע אינדיאַנער, אָבער זיי האָבן זי בשום אופֿן ניט געקענט פֿאַרשטיין. זייער אייגענער שטייגער לעבן פֿאַרמאָגט ניט עפּעס אַזעלכעס וואָס זאָל געבן אַ מעגלעכקייט זיך אויסצומאָלן וואָס אַ מלחמה איז, מיט די אַלע פּאַטריאָטישע געפֿילן וואָס זי רופֿט בײַ אונדז אַרויס. וויפֿל זי האָט מיט זיי ניט אײַנגעטענהט איז אָלץ בײַ זיי אויסגעקומען אַז מלחמה איז ווי אַ מין גאַסן־געשלעג וועגן מענטשן צעקריגן זיך. דאָס נעמט זיך פֿון דעם וואָס „זיי האָבן ניט אין זייער קולטור־פֿורעם עפּעס וואָס זאָל מאַכן אַן אונטערשייד צווישן די צוויי." עס איז איבעריק אונטערצושטרײַכן אַז אַזאַ קיבוץ צייכנט זיך אויס מיט אַ פֿרידלעכקייט און גוטמוטיקער באַציונג צו אַ פֿרעמדן לעבנס־שטייגער וואָס די פֿעלקער פֿון דער מערבֿדיקער ציוויליזאַציע וואָלטן באַטראַכט ווי בטלנישע ווײַטקייט פֿון רעאַלן לעבן. עס איז אָבער לחלוטין ניט געדרונגען אַז אַזאַ אָנגענומענער אײַנשטעל מוז דווקא ליגן אין בלוט, ווי מיר זאָגן.

דער געדאַנק אַז געוויסע אויסדרוקן אין כאַראַקטער פֿון פֿעלקער לאָזן זיך דערקלערן דורך די באַדינגונגען פֿון לעבן געפֿינט זיך שוין בײַ אַריסטאָטעלעסן. ער ווײַזט אָן אַז אָלע פֿעלקער וואָס האָבן דעם פּוח צו באַפֿרידיקן זייערע אַמביציעס האָלטן שטאַרק פֿון מיליטעריישער קראַפֿט. בײַ טייל פֿון זיי זענען אָפֿילו פֿאַראַן געזעצן וואָס זייער עובֿדא איז צו אָנטוויקלען קריגעריש אייגנשאַפֿטן. דאָס דריקט זיך אויס אין אַרויסווײַזן אָנערקענונג און געבן פּריווילעגיעס צו די וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אויפֿן שלאַכטפֿעלד. בײַ אַזעלכע פֿעלקער באַצירט מען מיט פּאַסיקע אַרנאָמענטן די מצבֿות פֿון געשטאָרבענע מלחמה־העלדן.[56]

אויב אָבער מיר וועלן אָננעמען אַז דער כאַראַקטער פֿון פֿעלקער איז אַ פּועל־

---

[54] J. M. Robertson, "The Idea of Race Psychology," *Polish Review*, London, 1918, ii, 116.

[55] Ruth Benedict, *Patterns of Culture*, 1934, 32.

[56] *Politics of Aristotle*—Jowett, i, B, vii, 210.

יוצא פֿון היסטאָרישע און סאָציאַלע תנאים, וואָלטן מיר אויך געדאַרפֿט האַלטן אַז ער קען זיך בייטן אַזוי שנעל ווי די באַדינגונגען פֿון לעבן בייטן זיך. בייַ אַ פֿאַלק מיט אַ לענגערן יחוס־בריוו, וואָס זײַן געשיכטע האָט זיך געצויגן אין פֿאַרשיידענע סאָציאַלע און פּאָליטישע ריכטונגען, וואָלטן מיר דעמאָלט געדאַרפֿט אײַנזען אַז אויך זײַן כאַראַקטער איז ניט געווען דער זעלביקער אין די אַלע פֿאַרשיידענע צײַטן. איז דאָס ריכטיק? קען מען באַווײַזן אַז דער כאַראַקטער פֿון פֿעלקער ווי ער איז אונדז הײַנט באַקאַנט איז געווען אַנדערש אין אַ פֿרי־ערדיקער עפּאָכע? אויך אויף דעם זענען פֿאַראַן ראַיות מיט וועלכע מיר זענען זיך מחויב צו רעכענען.

אין זײַן ווערק וואָס איז שוין פֿריִער דערמאָנט געוואָרן שרײַבט דייוויד יום:

> דער שטייגער פֿון אַ פֿאָלק בייַט זיך זייער שטאַרק פֿון איין עפּאָכע צו דער צווייטער דורך ענדערונגען אין דער מלוכה־פֿאָרעם, דורך דער אַסימילאַציע פֿון נײַע אַריַינקומערס, אָדער דורך דער אומבאַשטענדיקייט וואָס כאַראַקטעריזירט אַלע מענטשלעכע ענינים. די אָריגינעלקייט, ענערגישקייט, און אַקטיוויקייט פֿון די אַלטע גריכן האָבן וויינק בשותפֿות מיט דער נאָרישקייט און פֿוילקייט פֿון די איצטיקע אײַנוווינערס פֿון יענער געגנט. אָפּנהאַרציקייט, בראַווקייט און אַ ליבע פֿאַר פֿרײַהייט איז געווען דער כאַראַקטער פֿון די אַלטע רוימער פונקט ווי פֿאַרשפּיצטקייט, פּחדנות און אַ שקלאַפֿיש געמיט איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די נײַע. די אַלטע שפּאַניער זענען געווען אומרויק, שטורמיש און אזוי אַריַינגעטאָן אין מלחמה אַז אַ סך פֿון זיי האָבן זיך געמוסן דאָס לעבן וועג די רוימער האָבן צוגענומען זייער געווער. איצט וואָלט שווער געווען (ווינציקסטנס וואָלט אזוי געווען מיט פֿופֿציק יאָר צוריק) אויפֿצורודערן די מאָדערנע שפּאַניער זיי זאָלן זיך כאָפּן צום געווער. די באַטאַוויער האָבן אַלע געלעבט פֿון זעלנערײַ און זיך פֿאַרדונגען אין דער רוימישער ארמיי. זייערע אײַניקלעך דינגען אויסלענדער פֿאַר די זעלביקע צוועקן וואָס די רוימער האָבן זיך באַנוצט מיט זייערע זיידעם. כאָטש טייל שטריכן פֿון די פֿראַנצויזן זענען די זעל־ביקע וואָס צעזאָרט האָט צוגעשריבן די גאַליער, דאָך וואָסער פֿאַרגלײַך צווישן דער העפֿלעכקייט, מענטשלעכקייט און וויסן פֿון די מאָדערנע אײַנ־ווינערס פֿון אָט דעם לאַנד, און דער עם־הארצות, באַרבארישקייט און גראָבקייט פֿון די אַלטע? ניט אונטערשטרײַכנדיק דעם גרויסן חילוק צווישן די איצטיקע באַזיצערס פֿון בריטאַניע און פֿון די פֿאַר דעם רוימישן נצחון, לאָמיר באַמערקן אַז אונדזערע אורעלטערן, מיט עטלעכע יאָרהונדערטער צוריק, זײַנען געווען פֿאַרזונקען אין פֿינצטערסטן איבערגלויבן. אין לעצטן יאָרהונדערט זענען זיי געווען אָנגעצונדן מיטן פֿלאַמיקסטן ענטוזיאזם, און איצט האָבן זיי בייַ זיך אײַנגעשטעלט א פֿאַרגליווערטן צוטרוי צו רעליגיעזע ענינים וואָס אזוינס קען מען ניט געפֿינען בייַ אן אנדער פֿאָלק אין דער וועלט.[87]

יום רעכנט אויס נײַן סבֿיבֿהדיקע תנאים וואָס קענען בײַטן דעם כאַראַקטער פֿון אַ פֿאָלק.

מען קען זיכער האָבן טענות צו אַ סך אַרגומענטן וואָס יום גיט אָן. אָבער פֿראָגץ באָאז מאַכט שוין אַ מער טרעפֿלעכן פֿאַרגלײַך וועג ער זאָגט:

> די סקאַנדינאַוויער פֿון דער בראָנדז־עפּאָכע זײַנען בלי־ספֿק די אור־

[87] Hume, *ibid.*, 226-227.

עלטערן פֿון די מאָדערנע סקאַנדינאַוויער, דאָך ווי גרויס איז די נפֿקא־מינה צווישן זיי און שטייגערשן לעבן. זייערע אלטע קונסטווערק און מלחמה־טעטיקייטן ווען מען פֿאַרגלייכט זיי מיט זייערע מאָדערנע אינטעלעקטועלע דערגרייכונגען זענען ראיות פֿון א געביטענער סטרוקטור פֿון דער פֿער־זענלעכקייט. די רוישיקע לעבנספֿרייד פֿון עלזיאַבעטישן ענגלאַנד און די צניעות פֿון דער וויקטאָריע־צייַט זיינען ווידער א שלאָגנדיקער בײַשפּיל פֿון דער געביטענער פֿערזענלעכקייט פֿון א פֿאלק אין א קורצער צייַט. דער איבערגאַנג פֿונעם ראַציאָנאַליזם פֿון 18טן יאָרהונדערט צום רא־מאַנטיזם פֿונעם אָנהייב 19טן איז ווידער א בײַשפּיל.[58]

ענלעכע מיינונגען, אילוסטרירט מיט א סך בײַשפּילן פֿון פֿאַרשיידענע אייר־אָפּעישע פֿעלקער, דריקן אויס בארקער,[59] גינזבורג,[60] מאָריס קאָהען,[61] האַנס קאָן,[62] הערץ,[63] סאָלזבאַק,[64] אָוקסמיט,[65] בייבינגטאָן[66] און נאָך אַנדערע.

צום שטאַרקסטן דריקט דאָס אויס דזשאָן סטיוואַרט מיל ווען ער זאָגט: „פֿון אַלע וועלגאַרע פֿאַרמען פֿון ארויסדרייען זיך צו באַטראַכטן דעם רעזולטאַט פֿון סאָציאַלע און מאָראַלע אײַנפֿלוסן אויף דער מענטשלעכער פסיכיק איז די וועל־גאַרסטע די וואָס שרײַבט צו די פֿאַרשיידנקייט אין כאַראַקטער און אויפֿפֿיר צו אײַנגעבוירענע נאַטירלעכע אונטערשיידן". באָקל אין זײַן געשיכטע פֿון דער ציוויליזאַציע ציטירט דאָס מיט הסכמה, אָבער מעקדוגל וויל האָבן אַז דאָס קען מען בלויז זאָגן ווען מען פֿאַרזעט די פֿאַקטן.[67]

ווי שוין באַמערקט זענען אויך פֿאַראַן אזעלכע וואָס מאַכן דעם אײַנדרוק ווי זיי וואָלטן אין גאַנצן געלייקנט אין דער עקסיסטענץ פֿון א נאַציאָנאַלן כאַראַקטער, אָבער אין דער אמתן, אָדער זיי מיינען עפּעס אַנדערש, אָדער זיי זענען זיך סותר אין זייער באַהאַנדלונג פֿונעם ענין. אַזוי, למשל, האָט אייזענק אויסגעפֿאַרשט נא־ציאָנאַלע אונטערשיידן אין חוש פֿאַר הומאָר. ער קומט צום אויספֿיר אַז אין דעם פּרט זענען די ענלעכקייטן צווישן מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע פֿעלקער א סך גרע־סער ווי זייערע אונטערשיידן. דאָס ברענגט אים צו דער אלגעמיינער געזעראַלי־זאַציע אַז נאַציאָנאַלע אונטערשיידן בכלל שפּילן א קלענערע ראָלע ווי מען האָלט געווײַנטלעך.[68] דער דאָזיקער פֿאַרשער וויזט אַליין אַן די אומגעהײַערע שווערי־

---

[58] Franz Boas, "Heredity and Environment," *Jewish Social Studies*, i, Jan., 1939, 13.

[59] Barker, *ibid.*, 8-9.

[60] M. Ginsburg, "National Character," *British Jour. Psychol.*, 1932, xxxii, 137.

[61] Morris Raphael Cohen, *Reason and Nature*, 1931, 339.

[62] Kohn, *ibid.*, 9, 10, 30.

[63] Friedrich Hertz, "National Spirit and National Peculiarity," *Soc. Rev.*, London, 1934, xxvi, 358.

[64] Walter Sulzbach, *National Consciousness*, 1943, 34.

[65] John Oaksmith, *Race and Nationality*, 1919, 5.

[66] W. D. Babington, *Fallacies of Race Theories*, 1895.

[67] McDougall, *ibid.*, 151.

[68] H. J. Eysenck, "National Differences in 'Sense of Humor'," *Character and Personality*, 1944, xiii, 53.

קייטן צו געפֿינען די פֿאסיקע מעטאָדן און די געהעריקע טעכניק צו דערגיין צום תוך פֿון דער דאָזיקער פּראָבלעם. מעגלעך אַז דאָ פֿאָדערט זיך גאָר אַן אַנדער צוגאַנג איידער אויפֿצונעמען באַזונדערע שטריכן פֿון פֿאַרשיידענע נאַציאָנאַלע יחידים.

העמילטאָן פֿיִיף האָט אָנגעשריבן אַ ווערק מיטן קלינגענדיקן איקאָנאָקלאַסטישן נאָמען די אילוזיע פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. ער איז זיכער, אַז „ווי באַלד קיין פֿאַלק קען ניט באַווייזן קיין אויסגעהאַלטענע ליניע אין זײַן טעטיקייט האָט קיינער ניט קיין נאַציאָנאַלן כאַראַקטער".[69] אָבער ווי מיר האָבן שוין פֿריִער געזען האַלט ער אַז יידן זענען געווען די ערשטע צו שאַפֿן די אילוזיע, וואָס עס הייסט דאָך אַז ער שרײַבט צו דעם יידישן פֿאָלק אַ בשותפֿותדיקע פּסיכיש כאַראַקטעריסטיק. און דאָס איז אויך ניט דאָס איינציקע — בײַ אים ניט דער אינציקער חסרון — וואָס ער געפֿינט בײַ יידן. אַזוי ווערט פֿון זײַן „אילוזיע" אַ ווירקלעכקייט, כאָטש ער באַמערקט עס ניט.

נאַציאָנאַלע סטערעאָטיפּן

ווי מיר זענען געפֿינט זיך די גאַנצע פּראָבלעם פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער אין זייער ניט קיין געהויבענעם מצב. פֿון איין זײַט קומט אויס אַז נאַציאָנאַלער כאַראַקטער איז ניט בלויז פֿאַראַן נאָר ער איז אַזוי בולט אַז מען קען אים ממש אָנטאַפּן מיט די הענט. פֿון דער אַנדערער זײַט — כאָטש אַזעלכע מיינונגען זענען פֿאַראַן זייער ווייניק — האַלט מען אַז די גאַנצע מעשׂה איז לא היה ולא ניברא. פֿון דער דריטער זײַט ווערט אָפּגעפֿרעגט ניט די עצם עקסיסטענץ פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער נאָר די הנחה אַז ער איז אַ ירושהדיקע שטענדיקע זאַך. צום סוף — וואָס דאָס איז אומגעהײַער וויכטיק — הערן מיר כסדר פֿון פֿשוטע מענטשן, און אָפֿילו פֿון סאָציאָלע וויסנשאַפֿטלערס אין זייערע ניט־קאָנטראָלירטע מאָמענטן, ווי זיי כאַראַקטעריזירן פֿעלקער און זייערע אינצלנע מיטגלידער מיט באַשטימטע אייגנשאַפֿטן אין וועלכע זיי האָבן ניט דעם מינדסטן ספֿק אַז די געגעבענע פֿעלקער באַזיצן זיי טאַקע. נאָך מער, ווען מיר באַקענען זיך מיט דעם וואָס עס איז געוואָגט געווארן וועגן באַשטימטע פֿעלקער אין פֿאַרשיידענע עפּאָכעס זעט מען אַז בנוגע געווּיסע אייגנשאַפֿטן האָבן זיך אײַנדרוקן טאַקע געביטן, אָבער בנוגע אַנדערע זײַנען זיי אָקוראַט ווי געווען. ווי אַזוי זאָלן מיר דאָס פֿאַרשטיין?

איז אפֿשר גלײַך, מיר זאָלן אויספֿאָרשן די פּראָבלעם אויך פֿון דער אַנדערער זײַט, פֿון די אײַנדרוקן מיט וועלכע מיליאָנען טראָגן זיך אַרום וועגן די אייגנשאַפֿטן פֿון פֿעלקער. ווי ווײַט אײַנגעווארצלט זענען אָט די אײַנדרוקן? אויף ווי ווײַט איז פֿאַראַן אַ הסכם בײַ די אַלע וואָס האָבן אַזעלכע פֿאַרשטעלונגען? פֿון וואַנען נעמען זיך בײַ מענטשן מער באַשטימטע סטערעאָטיפּישע אײַנדרוקן וועגן געוויסע פֿעלקער און וויניקער וועגן אַנדערע? די און ענלעכע פּראָבלעמס ווערן באַהאַנדלט אין די פֿאַרשונגען וועגן נאַציאָנאַלע סטערעאָטיפּן.

---

[69] Fyfe, *ibid.*, 9.

דער בארימטער סאָציאָלאָג ר. מ. מעקיווער זאָגט וועגן דעם אָט וואָס:

נעמט, למשל, די סאָציאָלע דערשיינונג פֿון אָפּבילדער פֿון גרופּעס. מיר פֿאַרמאָגן אין אונדזערע קעפּ אָפּבילדער פֿון פֿאַרשיידענע גרופּעס און מיר ברענגען די דאָזיקע אָפּבילדער אַריין אין אונדזערע באַציונגען. קיינער האָט ניט אויסגעפֿאָרשט אָט די אָפּבילדער, כאָטש יעדע גרופּע טראָגט זיך אַרום מיט זיי וועגן יעדער אַנדערער גרופּע... אָט די אָפּבילדער וואָס יעדע גרופּע האָט וועגן יעדער אַנדערער גרופּע זענען צעדרייט, פֿאַלש באַנומען. זיי רעפּרעזענטירן ניט די ווירקלעכקייט פֿון דער אַנדערער גרופּע. זיי אַליין זענען געשאַפֿן געוואָרן פֿון א גרופּע, און מיר געפֿינען זיי אומעטום.[70]

עס זעט אויס פֿון דעם, אַז אַזעלכע טיפֿן וואָס זענען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר פֿאַרשיידענע גרופּעס זענען טאַקע פֿאַראַן, נאָר דער אופֿן אויף וועלכן מיר מאַלן זיי אויס פֿאַר זיך איז ווייט פֿונעם אמת. אָבער בייבינגטאָן ווייל האָבן, רעדנדיק דירעקט וועגן נאַציאָנאַלע טיפֿן, אַז ס׳זענען בכלל אַזעלכע ניטאָ. לכל־הפחות דערמיט הייבט ער אָן זיין בוך, כאָטש שפּעטער, ווי שוין באַמערקט, איז ער ווייט ניט אַזוי קאַטעגאָריש. דערווייל אָבער זאָגט ער אַזוי:

עס זעט אויס ווי אַן אויפֿלעב פֿונעם נאַמינאַליזם אין דעם אופֿן ווי אַזוי מיר מאַלן אויס נאַציאָנאַלע טיפֿן אין אונדזערע מוחות. „דער" דייַטש אָדער „דער" ענגלענדער איז באשיינפּערלעך ניט מער ווי א וואָרט־אבסטראקציע פֿונעם טערמין דייַטש אָדער ענגלענדער און ווי אַזעלכע האָבן זיי ניט קיין רעאַלע עקסיסטענץ. דאָך, אַזוי ווי מיר זענען געווויינט צו זאָגן „דער" ענגלענדער און מיר שרייבן אים צו אַזעלכע און אַזעלכע נעדאנקען און האנדלונגען, גינציקע אָדער אומגינציקע, לויט אונדזער שטאנדפונקט, איז שווער ניט חושד צו זיין אַז ס׳איז פֿאַראַן אין אונדזער מוח עפּעס א הויערנדיקער גלויבן אין דער ווירקלעכקייט פֿון דער פֿערזענלעכקייט וועגן וועלכער מיר רעדן.[71]

לאָמיר זיך דעריבער באַקענען מיט די פֿאַרשונגען איבער דער פֿאַרמירונג פֿון סטערעאָטיפּן. אין 1921 האָט דייוועגפּאָרט געמאַכט א קליינע אויספֿאַרשונג איבער די כאַראַקטער־שטריכן פֿון פֿאַרשיידענע פֿעלקער.[72] אין 1923 האָט ער צוזאַמען מיט לאַרא ק. קלייטאָן דורכגעפֿירט אַן ענלעכע אויספֿאַרשונג.[73] ס׳זענען באַנוצט געוואָרן די זעלביקע מעטאָדן. זיי האָבן געבעטן בייַ לערערס פֿון א הויסקול צו פֿאַרציכענען זייערע מיינונגען וועגן תלמידים פֿון עטלעכע נאַציאָנאַליטעטן. די מיינונגען האָבן זיך באַצויגן אויף צען אָנגעגעבענע אייגנשאַפֿטן: פֿירערשאַפֿט, הומאָר, אָנהאַלטעוודיקייט, אָפּנהאַרציקייט, קילקייט, סימפּאַטיע, ברייטהאַרציקייט, געטרייַשאַפֿט, זיך אַרויפּצווינגען, פֿאַרדעכטיקן יענעם. די נא־

---

[70] R. M. MacIver, "Group Images and Group Realities," *Group Relations and Group Antagonisms,* Edited by R. M. MacIver, 1944, 4.

[71] Babington, *ibid.,* 5-6.

[72] B. C. Davenport, "Comparative Social Traits of Various Races," *School and Society,* Oct. 22, 1921, xiv.

[73] B. C. Davenport and Laura C. Clayton, "Comparative Social Traits of Various Races," *Jour. App. Psychol.,* 1923, vii, 127.

ציאַנאַליטעטן זענען געווען דיטשן, אירלענדער, איטאַליענער, רוסישע און עסט־רייכישע יידן. דאָס האָט געפֿירט אויסצושטעלן אַ צעטל ראַנג־פֿאָזיציעס פֿאַר יעדן פֿאַלק אין שייכות צו יעדער אייגנשאַפֿט.

די דאָזיקע אויספֿאָרשונג איז ווייט ניט גרינטלעך געגנוג און טראָגט אַ פֿרע־לימינאַרן כאַראַקטער. די שרייבערס זאָגן טאָקע אַז זיי זענען בלויז אויסן אָנצורעגן אַנדערע אויפֿצומעסן וויסנשאַפֿטלעך די דאָזיקע פֿראָבלעמס. אָבער שוין דאָ ווערפֿט זיך אין די אויגן אַ היפּשע אַנזשטימיקייט בנוגע געווייסע אייגנשאַפֿטן פֿון פֿעלקער. פֿון וואַנען נעמט זיך דאָס? וואָסערע פֿאַקטאָרן זענען אין דעם פֿאַרוויקלט?

סטיואַרט א. רייס איז געקומען צום באַשלוס אַז דער פֿאַקטאָר וואָס מען רופֿט אים „סטערעאָטיפּ" האָט זייער אַ סך צו טאָן דערמיט. ער האָט זיך באַנוצט מיט פֿאָטאָגראַפֿיעס פֿון מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע באַשעפֿטיקונגען און סאָציאַלן סטאַטוס. ער האָט לכתחילה מודיע געווען אַז צווישן זיי געפֿינען זיך סענאַטאָרן, אַר־בעטער־פֿירערס אאַז"וו. די אויפֿגאָבע איז באַשטאַנען אין אידענטיפֿיצירן זיי. דער סך־הכל איז אַז ריכטיקע אידענטיפֿיקאַציעס ווערן געמאַכט מער ווי מען וואָלט זיך געדאַרפֿט ריכטן ווען עס וואָלט בלויז געווען צופֿאַל, און אַפֿילו דאָרט ווו מען טרעפֿט ניט איז אָבער פֿאַראַן אַ ווייטע הספּמה צווישן מענטשן בנוגע דער שייכות צווישן פֿראַפֿעסיע און דעם פֿיזישן אויסזען.[74] מיט עטלעכע יאָר שפּעטער האָט ס. ליטערער איבערגעחזרט רייסעס עקספּערימענט מיט אַנדערע סאָרטן פֿאָטאָגראַפֿיעס און געקראָגן ענלעכע רעזולטאַטן.[75] דאָס אַלץ באַווייזט אַז מענטשן טראָגן זיך אַרום מיט פֿאַרטיקע סטערעאָטיפּן, וואָס דאָס העלפֿט זיי צו האָבן פֿעסטע מיינונגען אין אַזעלכע פֿאַלן. רייס דערקלערט אין אַן אַנדער פּלאַץ אַז דורך אָט די סטערעאָטיפּן שפּאָרן מיר אַרבעט בייַם קאַטאַלאָגירן די פּרטים פֿון דער אַרומיקער סביבה. אַן אמתער אָדער אויסגעדאַכטער צונויפֿטרעף פֿון געווייסע שטריכן אין מענטשן פֿון געווייסע גרופּעס ווערט פֿון אונדז געוואָרפֿן אויף אַ שנעלן אופֿן. ווען מיר באַגעגענען שפּעטער אַ מענטש פֿון דער געגעבענער גרופּע און געפֿינען בייַ אים אַ טייל פֿון די באַמערקטע שטריכן נעמען מיר שוין אָן אַז ער באַזיצט די אַנדערע שטריכן אויך.[76]

מעדען און האָלינגווויירט האָבן, אויך מיט דער הילף פֿון פֿאָטאָגראַפֿיעס, געוואָלט אויסגעפֿינען די אָפּשאַצונגען וואָס די מענטשן פֿון אירן ראָסע גיבן וועגן אַ צווייטער בנוגע פֿיזישער אַטראַקטיוויטעט. איינער פֿון זייערע רעזולטאַטן איז אַז סטערעאָטיפּן פֿון יידישן און כינעזישן אויסזען ווערן באַמערקט אַזוי שנעל און זיכער ווי ריין פֿיזישע אייגנשאַפֿטן: פֿולקייט פֿון פּנים און גלייכע האָר.[77] עס וואָלט געווען אַ טעות צו מיינען אַז אויסזען האָט בלויז צו טאָן מיט פֿאַרעם,

---

[74] S. A. Rice, *Quantitative Methods in Politics,* 1928, 57.

[75] O. F. Litterer, "Stereotypes," *Jour. Soc. Psychol.,* 1933, iv, 59.

[76] S. A. Rice, "Stereotypes: A Source of Error in Judging Human Character," *Personnel Journal,* 1927, v, 267.

[77] Richard Madden and Leta S. Hollingworth, "How One Race Judges Another for Physical Attractiveness," *Jour. Soc. Psychol.,* 1932, iii, 466.

געמעסט און אויסלייג פֿון פֿיזישע אבֿרים. פֿאַראַן דערין אויך אַנדערע פֿאַקטאָרן וואָס זענען ניט פֿון פֿיזישן מין. וואָלט טאַקע געווען זייער וויכטיק אַז אַזעלכע עקספּערימענטאַלע פֿאָרשונגען זאָלן ווײַטער אַדורכגעפֿירט ווערן, און ניט מיט אַזאַ קלֿיינער צאָל ווי אין דער דערמאָנטער אַרבעט. אָבער ווען מיר קומען צו שטריכן פֿון ריין פּסיכישן סאָרט טרעפֿט זייער זעלטן, מען זאָל דערגרייכן אַזעלכע איינהייטלעכע רעזולטאַטן.

אַזאַ מין אויספֿאָרשונג איז געמאַכט געוואָרן איבער כינעזער. פֿאַראַן אַ הערשנדיקער אײַנדרוק אַז כינעזער זײַנען זייער צוריקגעהאַלטן, עניוותדיק, און זענען גענייגט זיך אונטערצושאַצן. האָט מען געבעטן 21 כינעזישע סטודענטן פֿון פֿאַרשיידענע לערן־אינסטיטוציעס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן זיי זאָלן זיך אַרויסזאָגן, אויף ווי ווײַט זיי אַליין און די איבעריקע וואָס זענען געווען אינטים באַקאַנט צווישן זיך באַזיצן זעקס אָנגעגעבענע מעלות. יעדער איינער פֿון זיי האָט אין דורכשניט געגעבן מיינונגען וועגן אַכט פֿון די איבעריקע, אַחוץ וועגן זיך אַליין. אַזוי ווי מען האָט געוווסט וועגן דער פֿאַרשפּרייטער נייגונג בײַ כינעזער האָבן די אינסטרוקציעס בפֿירוש אָנגעוויזן אַז זיי זאָלן ניט בכּיוון אונטערשאַצן זיך אַליין. דאָס האָט אָבער ניט געהאָלפֿן בנוגע דעם גרעסטן רובֿ פֿון זיי. זיי האָבן זיך אַליין יאָ אונטערגעשאַצט אין פֿאַרגלײַך מיט דעם וואָס אַנדערע נאָענטע פֿרײַנד האָבן געזאָגט וועגן זיי.

וואָלט זיך שוין פֿון דעם געוואָלט דרינגען וואָס די כינעזער זײַנען „אין דער אמתן". ווערט דאָס אָבער צעשטערט פֿון אַ שפּעטערדיקער אויספֿאָרשונג. דאָס האָט שוין געהאַט צו טאָן מיט כינעזישע סטודענטן אין כינע. עס ווײַזט זיך אַרויס אַז ווען עס קומט צו מעלות זענען זיי גענייגט זיך אַליין איבערצושאַצן, ווי אויס־פֿאָרשונגען האָבן דאָס באַוויזן מיט אַמעריקאַנער סטודענטן אין אַמעריקע. דערפֿון דרינגען די פֿאָרשערס אַז די טענדענץ צו עניוות בײַ כינעזער אין אַמעריקע נעמט זיך פֿון זייער ספּעציעלער לאַגע אין פֿרעמדן לאַנד און האָט גאָרניט צו טאָן מיט אייגנשאַפֿטן פֿון דער פּערזענלעכקייט.[78]

אָבער לכל־הפּחות לערנען מיר פֿון די פֿריערדיקע עקספּערימענטן אַז דער עניוות־סטערעאָטיפּ פֿון כינעזער אין אַמעריקע איז ניט אויסגעזויגן פֿון פֿינגער; אַז ער האָט פֿאָרט אין זיך גענוג רעאַליטעט. פֿון דער אַנדערער זײַט פֿאַרמערן זיך אַלץ די פֿאָרשונגען, וואָס זייער טענדענץ איז צו זען אינעם סטערעאָטיפּ סימבאָלן פֿון געזעלשאַפֿטלעכע אײַנפֿלוסן וואָס קענען זײַן אין גאַנצן ווײַט פֿון דער סימ־באָליזירטער ווירקלעכקייט.

קעץ און בריילי[79] האָבן אין 1933 פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אַרבעט איבער ראַסישע סטערעאָטיפּן וואָס זיי האָבן געפֿונען בײַ הונדערט סטודענטן. זייער אַרבעט איז באַשטאַנען אין דעם וואָס זיי האָבן אויסגערעכנט 84 אַדיעקטיוון און פֿאַרלאַנגט,

---

[78] G. Murphy, L. B. Murphy and T. M. Newcomb, *Experimental Social Psychology*, 1937, 789-90.

[79] Daniel Katz and Kenneth Braly, "Racial Stereotypes of One Hundred Students," *Jour. Abn. & Soc. Psychol.*, 1933, xxviii, 280.

מען זאָל פֿון זיי אָנצייכענען יענע וואָס פּאַסן זיך צו יעדן פֿון 10 אָנגעגעבענע פֿעלקער. וויזט זיך אָרויס אַז די זעלביקע אייגנשאַפֿטן ווערן אָנגעגעבן פֿאַר די זעלביקע פֿעלקער פֿון אַזוי פֿיל סטודענטן אַז דאָס קען ניט זיין קיין רעזולטאַט פֿון פֿאַרזענלעכער דערפֿאָרונג. למשל, 78% האָלטן אַז דייטשן זענען וויסנ־שאַפֿטלעך געשטימט, 53% אַז איטאַליענער זענען אָרטיסטיש, 79% אַז יידן זענען כיטרע, 54% אַז טערקן זענען גרויזאַם אאַז"וו. קומט אויס אַז דאָס זענען ניט קיין פֿריוואַטע באַציונגען וואָס מען האָט אויסגעאָרבעט אין זיך גופֿא, נאָר בלויז עפּנטלעכע באַציונגען צו באַפֿרידיקן א מין דעת־הקהל. דאָס זעט מען בא־זונדער אין דעם, וואָס למשל נעגערס און טערקן רופֿן אָרויס די זעלביקע באַ־ציונגען בײַ אַזעלכע עקספּערימענטן אין די פֿאַרשיידנסטע טיילן פֿון לאַנד. דאָס קען, לויט קעץ און בריילי, דערקלערט ווערן דורך דער עקסיסטענץ פֿון סטע־רעאָטיפּן.

מיט צוויי יאָר שפּעטער האָבן די זעלביקע פֿאַרשערס פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אָרבעט איבער דער שיכות צווישן ראַסע־פֿאַראורטייל, און ראַסע־סטערעאָטיפּן.[80] זיי האָבן געגעבן אַ ליסטע פֿון 84 שטריכן וואָס דאָרפֿן זיין טיפּיש פֿאַר 10 פֿעל־קער, לויט די מיינונגען פֿון אַ גרופּע סטודענטן. אָט די ליסטע האָבן זיי איבער־געגעבן אַן אַנדער גרופּע סטודענטן מיט דער אויפֿגאַבע צו ווײַזן מיט וועלכע זיי וואָלטן גיכער געוואָלט זיך באַפֿרײַנדן. די רעזולטאַטן פֿון דער דאָזיקער אָרבעט ברענגען זיי צו אָט וועלכן אויספֿיר:

> ראַסע־פֿאַראורטייל איז, לויט דעם, א נענעראַליזירטע ריי סטערעאָטיפּן, שטאַרק אויסגעאָלטן, וואָס נעמט אָרײַן אין זיך עמאָציאָנעלע אָפּרופֿן אויף די נעמען פֿון די ראַסעס, א גלויבן אין טיפּישע כאַראַקטער־שטריכן וואָס זענען פֿאַרבונדן מיט נעמען פֿון ראַסעס, און אַן אָפּשאַצונג פֿון אָזעלכע טיפּישע שטריכן.

מעלצער וויל אויסגעפֿינען אין זײַן אָרבעט מיט 2,422 קינדער זייערע געפֿילן צו 21 ראַסעס און פֿעלקער. זײַן סך־הכּל איז אַז די מיינונגען וואָס די קינדער הערן אין דער פֿאַמיליע און אין גאַס און די פֿאַרשפּרייטע נאַציאָנאַלע סטערעאָטיפּן זענען די הויפּטפֿאַקטאָרן וואָס באַשטימען זייערע באַציונגען צו פֿעלקער.[81] אָבער אָפּילו ווען דאָס זאָל זײַן אין גאַנצן ריכטיק זענען מעגלעך אויך פֿאַראַן באַשטימטע כּללים און ריכטונגען אין שיכות צו סטערעאָטיפּן, וואָס קענען וואַרפֿן מער ליכט אויפֿן גאַנצן ענין. דערביבער איז נייטיק צו באַטראַכטן געוויסע אַספּעקטן פֿון דער דאָזיקער דערשיינונג צו באַשטימען מער פּרטים פֿון איר טבע.

טשיילד און דוב[82] האָבן געפֿרעגט בײַ 104 סטודענטן וועגן 25 שטריכן אין שיכות צו 8 פֿעלקער. זיי האָבן געגעבן די אַנקעטע אויסצופֿילן אין 1938, דערנאָך

---

[80] Daniel Katz and Kenneth Braly, "Racial Prejudice and Racial Stereotypes," *Jour. Abn. & Soc. Psychol.*, 1935, xxx, 191-192.

[81] H. Meltzer, "Group Differences in Nationality and Race," *Sociometry*, ii, 1939, 86.

[82] Irvin I. Child and Leonard W. Doob, "Factors Determining National Stereotypes," *Jour. Soc. Psychol.*, 1943, xvii, 203.

נאָך אַ מאָל אין 1940. בײַ זיי קומט אויס אַז שטריכן וואָס ווערן אָנגענומען ווי מעלות האָבן די סטודענטן צוגעשריבן די פֿעלקער, צו וועלכע זיי האָבן וואַרעמערע געפֿילן, ס׳מאַכט ניט אויס צי זיי האָבן צוגעשריבן זיך אַליין די דאָזיקע אייגנ־שאַפֿטן. אָבער חסרונותדיקע אייגנשאַפֿטן, וואָס סטודענטן האָבן ניט געהאַלטן אַז זיי אַליין באַזיצן, זײַנען צוגעשריבן געווארן צו פֿעלקער, צו וועלכע די באַצוונג איז אַ קאַלטע. חסרונותדיקע אייגנשאַפֿטן מיט וועלכע די סטודענטן כאַראַקטעריזירן זיך אַליין ווײַזן אַרויס אַ שוואַכע טענדענץ צוגעשריבן צו ווערן צו די מער באַליבטע פֿעלקער. דאָס איז אַלץ געערדט ווען מען האָט אין זינען אַלע שטריכן און מען באַטראַכט זיי פֿון אַזאַ צוזאַמענדיקן שטאַנדפּונקט.

סײַ דורך עקספּערימענטאַלער טעכניק, סײַ דורך טאָג־טעגלעכער אָבטגע־בונג, און אַפֿילו דורכן געווײַנטלעכסטן שׂכל הישר, קען מען באַשטעטיקן די עק־סיסטענץ פֿון סטערעאָטיפּן. וויכטיק איז אָבער אויסצוגעפֿינען די אַלע אופֿנים אויף וועלכע דער דאָזיקער מעכאַניזם אַרבעט. שעריף איז אין אַן עקספּערימענטאַלער אויספֿאָרשונג געקומען צום אויספֿיר אַז אונדזערע אָפּשאָצונגען וועגן ציטירטע שטעלעס פֿון דער ליטעראַטור זענען הויך אויב עס דאָבט זיך אונדז אַז זיי שטאַמען פֿון שרײַבערס וועגן וועלכע מיר האָבן אַ הויכע מיינונג. פֿאַרקערט, ווען מיר נעמען אַן אַז זיי געהערן צו שרײַבערס וועלכע מיר שאָצן ניט הויך געניג, דעמאָלט האָבן מיר אויך ניט קיין הויכע מיינונג וועגן די ציטירטע שטעלעס. עס קומט אויס אַז אונדזערע אָפּשאָצונגען ווערן בכלל אַרגאַניזירט אַרום סטערעאָטיפּן, וועגדפּונקטן, וואָס מיר טראָגן אין אונדזער פּסיכיק.[83] מענטשן איז געפֿאַלן אויף אַנדער המצאה. ער האָט אויסגעשטעלט אַ ליסטע זאָצן פֿון אַ באַשטימטן גאָגבאַרן סאָרט, אָבער ער האָט זיי איבערגעשריבן און אַרויסגענומען פֿון זיי די סטערעאָטיפּישע ווערטער און פֿראָזעס. די דאָזיקע איבערגעשריבענע זאָצן האָט ער געגעבן 218 סטודענטן און זיי געבעטן צו דערקלערן אויף ווי ווײַט זיי זענען מסכים מיט די אויסגעדריקטע געדאַנקען. אָט איז, למשל, דער סטערעאָטיפּישער זאָץ: „די סכנה פֿון ראַדיקאַליזם וואָס גראָבט אונטער די וואָרצלען פֿון אונדזערע סאָציאַלע און עקאָנאָמישע אינסטיטוציעס דאַרף באַקעמפֿט ווערן". און אָט איז דער איבערגעשריבענער נוסח: „מיר דאַרפֿן אַרבעטן קעגן יענע וואָס ווילן גרינטלעך בײַטן אונדזער סאָציאַלע און עקאָנאָמישע סיסטעם". אויספֿרוונדיק בײַדע נוסחאות האָט ער אויסגעפֿונען אַז די סטערעאָטיפּישע פֿאָרעם קריגט אַלע מאָל מער הסכמות.[84]

אַ געוויסער אַנאַליז וועגן פֿאַרשײַדענע זײַטן אין דער ווירקונג פֿונעם סטערע־אָטיפּ האָט אויסגעאַרבעט א. ל. עדוואַרדס.[85] ער רעכנט אויס אַזעלכע פֿיר: א) אינפֿאָרמיקייט, דאָס האָט צו טאָן מיט דער מאָס הסכמה, לויט אַ געוויסן חשבון

---

[83] M. Sherif, "An Experimental Study of Stereotypes," *Jour. Abn. & Soc. Psychol.*, 1935, xxix, 371.

[84] Selden C. Menefee, "Stereotyped Phrases and Public Opinion," *Am. Jour. Sociol.*, XLiv, 1938, 614.

[85] A. L. Edwards, "Studies in Stereotypes, i, The Directionality and Uniformity," *Jour. Soc. Psychol.*, 1940, xii, 357.

פֿון אַלע אייגנשאַפֿטן צוזאַמען, צווישן די וואָס רופֿן זיך אָפּ מיט זייערע מיינונגען; ב) ריכטונג, צי די אָפּרופֿן זענען בכלל לטובֿה אָדער לרעה; ג) אינטענסיטעט — אויף ווי ווײַט די מיינונגען זענען גוטע אָדער שלעכטע; און ד) קוואַליטעט, וואָס האָט צו טאָן מיטן אינהאַלט פֿונעם אָפּרוף. זײַן אויספֿיר איז אַז אייגנאַרמיקייט האָט אַ דירעקטע שייכות צו דער אינטענסיטעט, ד״ה, וואָס מער די מיינונגען, גוטע אָדער שלעכטע, ווערן קאָטעגאָריש אויסגעדריקט אַלץ גרעסער איז די אייגנאַרמיקייט.

עדוואַרדס ברענגט זיכער אַרײַן מער קלאָרקייט מיט זײַן אַנאַליז פֿון דער אַרבעט פֿון סטערעאָטיפּן, אָבער דערפֿון וואָקסן אַרויס נײַע אויפֿגאָבעס. דאָס נעמט אויף זיך שאָנפֿעלד.[86] ער וויל, קאָנקרעט, אויסגעפֿינען פֿיר סאָרטן שייכות: צווישן אייגנאַרמיקייט און ריכטונג, צווישן אייגנאַרמיקייט און אינטענסיטעט, צווישן אייגנאַרמיקייט און באַקאַנטשאַפֿט, און צווישן קוואַליטעט און ריכטונג. אינעם דריטן פֿונקט ברענגט ער אַרײַן אַ נײַעם פֿאַקטאָר — באַקאַנטשאַפֿט, ד״ה, וואָסער ווירקונג עס האָט אויף דער אָפּשאַצונג פֿון פֿעלקער, וועז מען איז מיט זיי מער באַקאַנט אָדער ווייניקער.

ער באַנוצט זיך מיט 57 סטודענטן. גיט זיי איבער דעם צעטל מיט 84 אַדיעקטיוון פֿון קעץ און בריילי און פֿאַרלאַנגט, זיי זאָלן אויסקלײַבן אַלע די וואָס זיי האַלטן פֿאַר כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די אַנגעגעבענע צען פֿעלקער. עס ווײַזט זיך אַרויס אַז ס׳איז ניט פֿאַראַן קיין שום שייכות צווישן אייגנאַרמיקייט און ריכטונג. להיפוך צו די רעזולטאַטן בײַ עדוואַרדסן געפֿינט ניט שאָנפֿעלד קיין שום שייכות צווישן אייגנאַרמיקייט און אינטענסיטעט. בנוגע באַקאַנטשאַפֿט ווײַזט זיך אַרויס אַז די ווײַטסטע אומבאַקאַנטשאַפֿט קען זיך פֿאָרן מיט דער גרעסטער אָדער קלענסטער אייגנאַרמיקייט, בעת די נאָענטסטע באַקאַנטשאַפֿט איז פֿאַרבונדן מיט מיטלמעסיקער אייגנאַרמיקייט. באַזונדער ווייטיק איז שאָנפֿעלדס אויספֿיר אַז ריכטונג האָט אַ קליינע שייכות צו באַקאַנטשאַפֿט, כאָטש מען זעט יאָ אַ לײַכטע טענדענץ, אַז נאָענטע באַקאַנטשאַפֿט זאָל פֿירן אין אַ פּאָזיטיווער ריכטונג, ד״ה, אויסדריקן גינציקע מיינונגען, און ווייניקער באַקאַנטשאַפֿט, אין אַ נעגאַטיווער ריכטונג.

מען קען לײַכט זען, ספּעציעל אין די אויספֿירן בנוגע באַקאַנטשאַפֿט, אַז שאָנפֿעלד איז געניגט צו האַלטן אַז אונדזערע מיינונגען ווענן פֿעלקער און אונדזערע באַציונגען צו זיי ווערן באַווירקט דורכויס פֿון סטערעאָטיפּן וואָס מיר טראָגן אין געדאַנק, אָבער זיי האָבן אַ קנאַפּע שייכות צו קאָנקרעטע דערפֿאָרונגען אין פֿערזענלעכן רעאַלן לעבן. דאָס ווערט נאָך מער אונטערגעשטראָכן אין אַ צווייטן עקספּערימענט וואָס ווערט באַהאַנדלט אין דער זעלביקער אַרבעט. דאָ האָבן מיר צו טאָן מיט דער טענדענץ צוצושרײַבן געווײַסע כאַראַקטער־שטריכן צו מענטשן צוליב דעם וואָס זיי רופֿן זיך מיט אַזאַ אָדער אַן אַנדער נאָמען.

שאָנפֿעלד האָט אויסגעאַרבעט אַ ליסטע מיט 112 מענלעכע נעמען און 129 ווײַבלעכע. ער האָט אויך אָנגעגעבן 82 באַצייכענונגען וואָס כאַראַקטעריזירן

[86] Nathan Schoenfeld, "An Experimental Study of Some Problems Relating to Stereotypes," *Archives of Psychology*, 1942, No. 270.

מענטשן, און געבעטן בײַ אַ גרופּע צו פֿאַרן, לויט זייערע געפֿילן און אײַנזען, יעדן פֿון די פֿאַרשיידענע נעמען מיט אַ פּאָסיקער כאַראַקטעריסטיק. אַזוי קומט אויס, למשל, אַז ריטשאַרד איז שיין, הערמאַן — נאַריש, מערי — שטיל, אַנאַטאַ — מיטליעריק אאַז״וו. דאָ איז קלאָר אַז די דאָזיקע סטערעאָטיפּן — און ער האָט זיך געהיט עס זאָגן ניט אַרײַנקומען קיין זײַטיקע פֿאַקטאָרן — קענען ניט זײַן געבויט אויף רעאַלע דערפֿאַרונגען. פֿון דעסט ווײַטער ווײַזט זיך אַרויס גראָד דאָ אַז אײַנפֿאַרמיקייט, אין דער פּאָזיטיווער אָדער נעגאַטיווער ריכטונג, איז גרעסער ווי אין אַ נייטראַלער ריכטונג.

דער דאָזיקער אויספֿיר זעט אויס, אין פֿלוג, אונדז צו שטעלן אין אַן ערנצטער פֿאַרלעגנהייט. וואָרעם אויב סטערעאָטיפּן שטאַמען ניט פֿון געזעראַליזירטע פֿער־זענלעכע דערפֿאַרונגען און אויך ניט פֿון סביבהדיקע אײַנפֿלוסן, טאָ פֿון וואַנען נעמען זיי זיך? וועלן מיר שפּעטער די דאָזיקע פֿראָגע נאָך אַ מאָל באַרירן. אָבער די ווײַט גרעסטע צאָל פֿאַרשערס האַלט אַז סטערעאָטיפּן וועלן איבערגענומען פֿון דער אַרומיקער סאָציאַלער אַטמאָספֿער.

אַן אויספֿאַרשונג אויף 1,000 קינדער פֿון אַלע קלאַסן פֿון דער עלעמענטאַר־שול האָט ווידער דורכגעפֿירט דער שוין דערמאָנטער ה. מעלצער. ער האָט אויס־געשטעלט אַ צעטל מיט 21 פֿעלקער און געבעטן אונטערצושטרײַכן צו וועמען די קינדער באַציען זיך מיט: שטאַרק ליב, ליב, גלײַכגילטיק, ניט ליב, שטאַרק ניט ליב. די אַרדענונג פֿון שטאַרק ליב ביז שטאַרק ניט ליב איז מערקווערדיק קאָנ־סטאַנט פֿאַר אַלע קלאַסן. אינטערעסאַנט איז אָבער די ווירקונג פֿון דער מלחמה. די דײַטשן וואָס האָבן פֿרײַער פֿאַרנומען דעם פֿערטן אָדער פֿינפֿטן פּלאַץ זײַנען איצט אַראָפּגעשלעפּט געוואָרן צום צוועלפֿטן. די איטאַליענער זענען געזונקען פֿון פֿינפֿטן אָדער זעקסטן פּלאַץ צום פֿערצנטן; די יאַפּאַנער — פֿון זיבעצעטן צום אײַן און צוואַנציקסטן. די כינעזער זײַנען געשטיגן פֿון אַכצנטן צום זיבעטן פּלאַץ.

דאָס פֿאַרשטאַרקט נאָך מער בײַ מעלצערן זײַן באַשלוס אַז די גאַנצע עמאָ־ציאָנעלע אַטמאָספֿער און די אָנגענומענע מיינונגען אין אָמעריקע האָבן אַ טענ־דענץ אײַנצוווּרצלען אַ באַשטימטן פֿורעם, אַ סקאַלע פֿון ביילכערקייט, פֿאַר פֿאַר־שיידענע פֿעלקער.[87] דאָס בײַט זיך ווען די אַרומיקע סאָציאַלע לופֿט בײַט זיך, און בלויז אויף די פֿונקטן ווו די בײַטענישן קומט פֿאַר.

אַפֿילו די אָפּשאַצונגען וואָס פֿעלקער גיבן וועגן זיך אַליין זענען ניט קיין ראַיה, אַז דערמיט זענען זיי ניט קיין קרבנות פֿון הערשנדיקע סטערעאָטיפּן. די דאָזיקע מיינונג איז ספּעציעל ריכטיק, זאָגט יודזשין ל. האַראָוויץ, ווען מיר האָבן אין זינען מינאָריטעטן. וואָרעם זײַענדיק אַ טיילּ פֿונעם אַלגעמיינעם קול־טור־לעבן פֿונעם לאַנד נעמען זיי איבער אויך די אָנגענומענע באַציונגען צו אַלע נאָציאָנאַלע און ראַסישע גרופּעס, אײַנגעשלאָסן זיך אַליין. אָבער דאָ קומט פֿאַר אַ פּסיכאָלאָגישער פֿראָצעס וואָס דערקלערט, לויט האַראָוויצן, אַ מאַדנע דער־שײַנונג:

---

[87] H. Meltzer, "The Development of Children's Nationality Preferences, Concepts and Attitudes," *Jour. Psychology*, 1941, xi, 343.

זיי קענען ניט באוויסטזיניק אָננעמען די אומגינציקע שילדערונג פֿון זיך אליין, וואָרפֿן זיי דאָס אָפּ דורך פֿאַרשטויסן עס פֿון זיך. אָט די פֿאַרשטויסענע אומגינציקע אויפֿפֿאַסונג פֿון דער אייגענער גרופּע איז דער באזים פֿאַר דער פֿערזענלעכער נערוועזקייט פֿון מיטגלידער פֿון מי־נאָריטעט־גרופּעס אין אומרויקע צייטן, און פֿון דעם אָנזעוודיקן אַנ־טיסעמיטיזם בײַ יידן, די אָנטיאיטאַליענישע געפֿילן בײַ איטאַליענער, און די אָנטינעגער־באציונגען צווישן נעגערס.[88]

עס איז אינטערעסאַנט וואָס אין אַנדער אַרבעט, אינעם זעלביקן זאַמלבוך, מאַכט דער מחבר גאָר אַן אַנדער גענעראַליזאַציע שטיצנדיק זיך אויף די זעל־ביקע פֿאַקטן. רעדנדיק בלויז וועגן נעגערס ווײַזט אַן דער שרײַבער אויף דעם וואָס אין דער נעגערשער פֿרעסע רעדט מען וועגן אומגינציקע נעגערשע אייגנשאַפֿטן אָ סך שאַרפֿער ווי אין אַנטינעגערשע ווײַסע פּובליקאַציעס. דערײַבער, קומט בײַ אים אויס, מוז פֿאַרט זײַן אָ ביסל אמת אין די דאָזיקע מיינונגען.[89]

די פֿרײַער געבראַכטע רעזולטאַטן וועגן די ענדערונגען אין אָפּשאַצונגען פֿון גרופּעס פֿעלקער אונטערן דרוק פֿון דער מלחמה ווערן אויך באַשטעטיקט פֿון אַנדערע. אָט ליגט פֿאַר מיר אַן אויספֿאַרשונג וואָס איז געמאַכט געוואָרן אין 1935 און ווידער אין 1942 איבער 160 נעגער־סטודענטן. מען האָט בײַ זיי פֿאַר־לאַנגט צו באַשרײַבן צען געגעבענע פֿעלקער. די סטערעאָטיפּן פֿון 1942 זענען געבליבן בערך די זעלביקע וואָס אין 1935 פֿאַר פֿינף פֿעלקער, אָבער עס זענען פֿאַרגעקומען שינויים אין די אָפּשאַצונגען פֿון כינעזער, יאַפּאַנער, דײַטשן, טערקן און איטאַליענער. די כינעזער זענען אַרויסגעקומען בעסער, די איבעריקע ער־גער.[90] עס איז כדאַי צו באַמערקן אַז דאָס בילד פֿון יידן איז אין בײַדע יאָרן געבליבן כּמעט דאָס זעלביקע, ניט געקוקט אויף דער פֿאַרשאַרפֿטער אַנטי־יידישער פֿראָפּאַגאַנדע אין משך פֿון דער דאָזיקער צײַט. עס דאַרף אָבער דער־מאָנט ווערן אַז יידן קומען דאָ לכתחילה אַרויס ניט צו גוט.

אַן ענלעכע פֿאַרשונג, כאָטש אונטערשטרײַכנדיק אַן אַנדער פונקט, האָט דורכגעפֿירט ד״ר סמיט אין אוניווערסיטעט פֿון האַווײַ. זי האָט אין 1938 און ווידער אין 1942 געבעטן דאַרטיקע סטודענטן אויסצושטעלן צוואַנציק ראַסישע און נאַציאָנאַלע גרופּעס לויט דער מאָס פֿאַראורטייל וואָס דער דורכשניטלעכער וויסער אָמעריקאַנער פֿילט קעגן זיי. דער רעזולטאַט איז, אַז אין 1942 קומען אויס אָלע אָקספֿעלקער נידעריקער און די פֿעלקער פֿון די אַלייִרטע העכער.[91] זאָל דאָ ווידער באַמערקט ווערן אַז בנוגע יידן איז פֿאַראַן די זעלביקע אָפּשאַצונג

---

[88] Eugene L. Horowitz, " 'Race' Attitudes," in *Characteristics of the American Negro,* Edited by Otto Klineberg, 1944, 247.

[89] Guy B. Johnson, "The Stereotype of the American Negro," in *Characteristics of the American Negro,* 1944, 18.

[90] Max Meenes, "A Comparison of Racial Stereotypes of 1935 and 1942," *Jour. Soc. Psychol.,* 1943, xvii, 327.

[91] Madora E. Smith, "A Comparison of Judgments of Prejudice toward Certain Racio-National Groups before and since the Entry of the United States into World War II," *Jour. Soc. Psychol.,* 1943, xviii.

אין ביידע יאָרן. פּונקט ווי אין 1938 פֿאַרנעמען זיי אויך אין 1942 די פֿופֿצנטע פּאָזיציע.

אַן אינטערעסאַנטן עקספּערימענט גיט איבער ל. ל. טוירסטאָן. ער האָט צו טאָן מיט ענדערונגען אין דער אָפּשאַצונג פֿון אַ פֿאָלק אונטער דער ווירקונג ניט פֿון אַ געזעלשאַפֿטלעכן קריזיס ווי אַ מלחמה, נאָר פֿון פּראָפּאַגאַנדע. אין צוויי קליינע שטעטלעך, וועסט־שיקאַגאָ און דזשעניוואַ, ביידע אין אילינאָי, האָט מען אָפּגעמאַכט מיט לאָקאַלע טעאַטערס צו ווײַזן ספּעציעלע פֿילמען. אין איין שטעטל האָט מען געוויזן אַ פֿילם וואָס האָט געשילדערט די כינעזער ווי גוטע מענטשן, און אין אַנדערן ווי שלעכטע. די שולקינדער האָט מען געגעבן פֿרײַע בילעטן צו זען די פֿילמען. מיט עטלעכע טעג פֿריִער האָט מען בײַ די קינדער אין ביידע שטעטלעך געבעטן אויסצודריקן שריפֿטלעך זייערע מיינונגען וועגן כינעזער. דאָס זעלביקע איז געטאָן געוואָרן אויף צו מאָרגנס נאָך דעם ווי זיי האָבן די ביל־דער געזען.

די רעזולטאַטן ווײַזן, אַז אין דזשעניוואַ, ווו מען האָט געוויזן דעם פֿילם לטובֿת די כינעזער, האָט דאָס געבראַכט אַ קלאָר באַשטימטע ווירקונג צום בעסערן. אָבער אין וועסט־שיקאַגאָ — ווו דער פֿילם האָט געמאָלן די כינעזער אין טונקעלע שטריכן — האָט דאָס געמאַכט בלויז אַ קליינע ווירקונג.[92] זאָלן מיר אפֿשר זוכן ווײַטערדיקע עקספּערימענטאַלע ראַיות ווי לאַנג אַזעלכע אײַנפֿלוסן דורך פּראָ־פּאַגאַנדע קענען אָנהאַלטן? זאָלן מיר אפֿשר אָננעמען אַז פֿון די ווירקונגען אויף קינדער קענען מיר גאָרניט דרינגען בנוגע דערוואַקסענע? און אפֿשר גאָר זאָל דאָס אונדז לאָזן הערן אַז פּראָפּאַגאַנדע קען בלויז בײַטן נעגאַטיווע סטערעאָטיפּן אויף פּאָזיטיווע אָבער ניט פֿאַרקערט?

וועגן דעם לעצטן פּונקט גיט אונדז דאָנאַלד יאָנג אַ באַריכט וואָס איז זיכער ניט קיין פֿריילעכע בשורה. ער דערציילט וועגן אַ קורס איבער אַמעריקאַנער ראַסן־פּראָבלעמען מיט דער טענדענץ צו ווײַזן די אויבנאויפֿיקייטן און פֿאַלש־קייטן, וואָס אויף זיי זענען ראַסן־פֿאָראורטיילן געבויט. די לערערס זענען לכתּחילה געווען זייער צופֿרידן מיט דער ערנצטער באַציִונג פֿון די סטודענטן און פֿון דער גוטער ווירקונג וואָס דער קורס האָט, דוכט זיך, אויף זיי געהאַט. אָבער דערנאָך האָבן זיך די לערערס דערפֿילט שרעקלעך אַנטוישט. זיי האָבן דערזען אַז זיי האָבן מיט זייער קורס ווינציק וואָס דערגרייכט. וואָרעם אין פּריוואַטע שמועסן האָבן זיך די סטודענטן אַרויסגעכאַפּט מיט אַזעלכע באַמערקונגען: „די ייִדן באַגייען די אַלע שווינדלערײַען" אָדער „די ווײַסע מוזן אָפּנאַרן כּדי זיך צו פֿאַרטיידיקן", אָדער אַז דער און דער נעגער האָט געטאָן גאַנץ גוטע אַרבעט „באַרעכענענדיק אַז ער איז פֿאָרט ניט מער ווי אַ נעגער".[93]

---

[92] L. L. Thurston, "The Measurement of Social Attitudes," *Jour. Abn. & Soc. Psychol.*, 1931, xxvi, 257.

[93] Donald Young, "Some Effects of a Course in American Race Problems on the Race Prejudice of 450 Undergraduates at the University of Pennsylvania," *Jour. Abn. & Soc. Psychol.*, 1927, xxii, 235.

נאַציאָנאַלע סטערעאָטיפּן און נאַציאָנאַלער כאַראַקטער

וואָס קען מען זאָגן וועגן די אַלע פֿאַרשונגען אין שייכות צו סטערעאָטיפּן? זיי האָבן בלי־ספֿק קלאָרער אַרויסגעבראַכט אַ סך נייַע אַספּעקטן פֿון דער דאָזיקער דערשיינונג. זיי האָבן אויך אַרויסגערוקט נייַע פּראָבלעמען, ווי מען האָט זיך לייכט געקענט ריכטן. מען קען אָבער ניט זאָגן אַז זיי האָבן אונדז געבראַכט צו פֿאַרשטיין דעם גאַנצן ענין וואָס רופֿט זיך נאַציאָנאַלער כאַראַקטער. די סטערעאָ־טיפּן־פֿאַרשונג האָט אַרויסגעוויזן איר גרעסטע ניצלעכקייט אויף וויפֿל זי האָט צו טאָן מיט „ריכטונג", ווי עדוואַרדס רופֿט דאָס, ד"ה, וועמען מיר קוקן אויף אייגנ־שאַפֿטן פֿון פֿעלקער פֿון שטאַנדפּונקט פֿון אַנגענומענע מעלות און חסרונות, פֿון פֿאַראורטיילן ווי אַ פּראַקטישע סאַציאַלע פֿראַגע, אָדער פֿון אַ טעאָרעטישן אַנאַליז פֿון די פֿאַקטאָרן וואָס רופֿן אַרויס פֿאַזיטיווע אָדער נעגאַטיווע פֿאַראורטיילן. אָבער נאַציאָנאַלער כאַראַקטער נעמט אין זיך אַרײַן אַן עיקר וואָס ווערט אין די פֿאַר־שונגען פֿמעט ווי ניט אַנגערירט, אָדער בלויז אויף אַן אויבנאויפֿן, אומדירעקטן אופֿן.

דער סאַמע ערשטער וויכטיקער רעזולטאַט פֿון די אַלע פֿאַרשונגען איז בלי־ספֿק די באַשטעטיקונג אַז סטערעאָטיפּן שפּילן אַ גרויסע ראָלע אין אונדזער גאַנצן טראַכטן און אין אַלע אונדזערע אָפּשאַצונגען. דאָס האָט זיך שוין באמת לאַנג, לאַנג געוואָרפֿן אין די אויגן. דאָס זײַנען דאָך אייגנטלעך די באַרימטע פֿיר „אָפּגע־טער" פֿון מענטשלעכן שכל וואָס פֿראַנסיס בייקאָן אַנאַליזירט אַזוי שאַרף אין זײַן נאָוואָוו אָרגאַנום; אַהערצו געהערט דאָך כּמעט אַלץ וואָס איז אַזוי אָפֿט און אַזוי לאַנג געזאָגט און איבערגעחזרט געוואָרן וועגן אונדזערע שוואַכקייטן צו גענעראַליזאַציעס. דאָך איז אַן עקספּערימענטאַלע באַשטעטיקונג זייער אַ וויכ־טיקער וויסנשאַפֿטלעכער צושטײַער. אָבער די עקספּערימענטאַלע רעזולטאַטן זאָגן אונדז אַ סך מער ווי דאָס וואָס זיי באַשטעטיקן דירעקט. זיי וואַרפֿן, דאָכט זיך מיר, אַ ליכט אויף דער באַגרענעצטקייט פֿון דעם דאָזיקן פֿאַרשמעטאָד, מעגלעך אויך אויף זײַן אומאָדעקוואַטקייט וועמען מיר האָבן צו טאָן מיטן כאַראַקטער פֿון פֿעלקער.

לאָמיר זיך קודם־כל וועגדן צום פֿרײַער דערמאָנטן שאָנפֿעלדן און זײַן עקספּערימענט מיט מענטשלעכע נעמען. ער האָט אויסגעפֿונען אַז אויך מיט נעמען פֿאַרבינדן מיר געוויסע כאַראַקטער־שטריכן. נאָך מער, בײַ אים קומט אויס אַז גראָד דאָ זענען זײַנע עקספּערימענט־סובייקטן געווען נאָך מער קאָ־טעגאָריש ווי בײַ נאַציאָנאַלע סטערעאָטיפּן. די מיינונגען זענען געווען פֿאַזיטיוו אָדער נעגאַטיוו גיכער ווי נייטראַל. ווי זאָלן מיר דאָס פֿאַרשטיין?

שאָנפֿעלד וויל האָבן אַז לכלֿ־הפּחות אינעם דאָזיקן עקספּערימענט האָבן סבֿיבֿהדיקע ווירקונגען קיין ראָלע ניט געשפּילט. דאָס איז אָבער לחלוטין ניט באַווײַזן. פֿון די קלאָסישע אַסאָציאַציע־עקספּערימענטן האָבן מיר געלערנט אַז ווערטער קענען אַרויסרופֿן די אומגעריכטסטע פֿאַרבינדונגען אין געדאַנק אָדער געפֿיל. אַ וואָרט האָט אַ טײַטש, אַ קלאַנג, אַ פֿאַרעם, אַ סימבאָל, דאָס קען פֿירן צו פֿאַרגאַנגענע דירעקטע און אומדירעקטע דערפֿאַרונגען פֿון די פֿאַרשיידנסטע

סארטן. כדי זיך אפצוהיטן דערפון האבן זכרון־עקספערימענטן געבראכט דעם אומזיניקן טראף, ד״ה אן אויסגעטראכט ווארט, וואס איז אין גאנצן אפגעזונדערט פון דער גאנצער סיסטעם פון זינפולער שפראך. אבער אפילו אומזיניקע טראפן, האט מען שפעטער אינגעזען, קענען אויך ארויסרופן פארבינדונגען וואס עס איז אפט אפילו שווער צו זאגן פון וואנען זיי שטאמען. דאס זעלביקע לאזט זיך נאך א סך גיכער זאגן וועגן כאראקטעריסטישע אייגנשאפטן וואס מיר פארבינדן מיט מענטשלעכע נעמען.

אויך דאס וואס די אפשאצונגען זענען דא מער אין דער פאזיטיווער אדער נעגאטיווער ריכטונג לאזט זיך פארשטיין. וואראם דער שכל איז מחייב אז אפ־שאצונגען פון נעמען, ד״ה פון מענטשן־סימבאלן, זאלן זיין פון עטישן אדער עס־טעטישן סארט. אבער דא איז די אחריות אזוי קליין אז ס׳איז ניטא קיין שום אפהאלט זיי אויסצודריקן. סוביעקטן ענטפערן געווייניגטער אויף אייגנשאפטן פון נעמען מיט א לייכט געמיט. זיי פילן ניט אז וועג זיי זאגן דאס ערגסטע אדער דאס בעסטע וועגן א באשטימטן נאמען קען עס האבן די מינדסטע רעאלע שייכות, איצט אדער שפעטער, מיט די מענטשן וואס טראגן אזעלכע נעמען. זיי באטראכטן דאס בכלל ניט פאר אן ערנצטער אויפגאבע וווּ דאס אויסגעדריקטע דארף זיין אין הסכם מיט טראדיציאנעלע וואראלען אדער מיט זייערע אלגעמיינע געדאנקען וועגן סאציאלע ענינים און באציונגען צו זיי. וועג עס קומט צו פעלקער איז שוין דער ענין א ביסל הארבער. דא הענגען איבערן קאפ סביהדיקע אינ־שטעלונגען, פראבלעמען פון טאלעראנץ, באציונגען צו קאנסערוואטיזם־ליבערא־ליזם אא״וו. ממילא איז אין לעצטן פאל פארן מער קאנטראל, מער אפהאלט.

דעריבער וועג מיר נעמען זיך ערנצט אפצושאצן די דאזיקע מיינונגען, וואס ווערן געגעבן דורך וועדערדיקע ענטפערס אויף פראגעס, דערצו מען ווי גע־וואלטיק באגרענעצט עס איז דער דאזיקער מעטאד. דער עיקר איז דאס ריכטיק וועג עס האנדלט זיך וועגן נאציאנאלע אייגנשאפטן בכי פעלקער און מיר ווילן דערגיין צי הינטער די אלע מיינונגען זיינען פארן באמת רעאלע פאקטן אויף וועלכע זיי קענען זיך סומך זיין.

ווי מיר האבן געזען, זענען דאס רוב פארשערס גענייגט אנצונעמען אז אין אלע מיינונגען שפילן די הויפטראלע פארגליווערטע סטערעאטיפן וואס ווערן דיק־טירט פון פארשפרייטע פארורטיילן, צופעליקע גענעראליזאציעס אדער בא־גרענעצטע דערפארונגען מיט יחידים. דאס קען לייכט ברענגען צום אויספיר, כאטש וויסנשאפטלעך זיכער ניט בארעכטיקט, אז ס׳איז בכלל ניט פארן אזא זאך ווי נאציאנאלער כאראקטער. ממילא, דאס וואס מען זאגט וועגן אנדערע פעלקער, אדער דאס וואס זיי אליין זאגן וועגן זיך, איז בלויז א געמיש פון פיקציעס וואס האבן ניט קיין רעאלן באדן. פאר אזא הנחה שטעלט זיך טאקע אין דער פסיכאלאג פלויד ה. אלפארט און זיינע אנהענגערס, וואס האבן טאקע דורכגעפירט א טייל פון די געבראכטע פארשונגען. פ. ה. אלפארט האט שוין א סך מאל אנגעוויזן אז דער סאמע באגריף „גרופע״ איז א פסיכישע אילוזיע, און ער רעדוצירט אלע סאציאלע דערשיינונגען צו די האנדלונגען, געפילן און געדאנקען

פֿון יחידים.[94] ווען מען האַלט זיך בײַ אַזאַ געדאַנקען־גאַנג פֿאָדערט זיך בלויז אויסצופֿאָרשן אַ סך איינצלנע מענטשן כדי אויסצוגעפֿינען ווי אַזוי זיי רופֿן זיך אָפּ אויף געגעבענע סאָציאַלע דערשײַנונגען. דערנאָך, ווען מען נעמט דורכשניטן און מען מאַכט אַנדערע סטאַטיסטישע מאַניפּולאַציעס מיט די אַלע פּערזענלעכע אָפּרופֿן, באַקומט זיך, אַזוי רעכנט מען, אַ בילד פֿון סאָציאַלע צושטאַנדן אָדער פּראָצעסן. עס בלײַבט בלויז דער חשד אַז ווערטערדיקע ענטפֿערס אויף געשטעלטע פֿראַגעס אין אַ טעסט־סיטואַציע איז אפֿשר ניט בכוח אָפּצושפּיגלען וואָס אַ מענטש לעבט איבער אין רעאַלן לעבן מיט זײַנע פֿאַרשיידענע ספֿערעס, לאַגעס, אינסטי־טוציאָנעלע אײַנפֿלוסן און קאָנפֿליקטן.

אָבער אויף וויפֿל דאָס לעצטע איז די פּראָבלעם קען מען אַרײַנברענגען אין דעם פֿאָרשמעטאָד זייער וויכטיקע קאָרעקטיוון. אַזאַ צוגאָב באַשטייט, למשל, אין דעם וואָס אַחוץ די קורצע ענטפֿערס פֿונעם רעאַגירנדיקן סוביעקט באַנוצט מען זיך אויך מיט איינצלהייטן פֿון זײַן ביאָגראַפֿיע און ענלעכע פּערזענלעכע דאָ־קומענטן. אויפֿן דאָזיקן וועג איז געגאַנגען דזשאַן דזש. דאָלאַרד אין זײַן אַרבעט וועגן נעגערס.[95] אַן אינטערעסאַנטע אַרבעט וועגן די אָפּרופֿן פֿון דײַטשישע ייִדן בײַם אויפֿקום פֿון היטלעריזם — באַנוצנדיק דעם דאָזיקן מעטאָד — האָבן געגעבן ג. וו. אָלפּאָרט, ברונער און דזשאַנדאָרף.[96] אַ פֿײַנע און זייער אָפּגעהיטענע פֿאָרשונג וועגן ייִדישע אָפּרופֿן אויף אַנטיסעמיטיזם אין דרום־אַפֿריקע, וווּ פּערזענלעכע ביאָגראַפֿיע שפּילט אַ וויכטיקע ראָלע, האָט פֿאַרעפֿנטלעכט ס. נ. הערמאַן.[97] קיינער קען ניט לייקענען אין דער וויכטיקייט און וויסנשאַפֿטלעכער, אַפֿילו פּראַקטישער, ניצלעכקייט פֿון דער און ענלעכע מעטאָדן. אָבער דאָס אַלץ הענגט אָפּ פֿון די צילן וואָס דער פֿאָרשער שטעלט זיך.

עס איז פֿאַר מיר קלאָר אַז מיט אַזעלכע מעטאָדן קען מען קיין מאָל ניט דער־גיין צום תּמצית פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. זיכער קענען די רעזולטאַטן פֿון אַזעלכע אַרבעטן קיין מאָל ניט אָפּלייקענען און ניט באַשטעטיקן די עקסיסטענץ פֿון אַזאַ זאַך, פּונקט ווי מען קען קיין מאָל ניט צוקומען צום טעם און עפֿעקט פֿון אַן אידיאָמאַטישער פֿראַזע ווען מיר וועלן אויסשטודירן, אַפֿילו אויפֿן גרינט־לעכסטן אופֿן, דעם טײַטש און די עטימאָלאָגיע פֿון יעדן וואָרט. דאָס אַלץ איז גערעדט אַבסטראַקט, אָבער מיר קענען דאָס גאַנץ קלאָר אײַנזען אין דער ממשות־דיקער, קאָנקרעטער סאָציאַלער ווירקלעכקייט.

---

[94] Floyd H. Allport, "The Psychology of Nationalism," *Harpers Magazine*, 1927, CLV, 291.

[95] John J. Dollard, *Caste and Class in a Southern Town*, 1937.

[96] G. W. Allport, J. S. Bruner, and E. M. Jandorf, "Personality under Social Catastrophe: Ninety Life-Histories of the Nazi Revolution," *Character and Personality*, 1941, x, 1-22.

[97] S. N. Herman, *The Reactions of Jews to Anti-Semitism*, Johannesburg, 1945.

ר. ל. שענק איז אַן אָנהענגער פֿון פּ. ה. אַלפּאָרטס געדאַנק אַז דער סאַמע באַגריף „גרופּע" אַדער „פֿאָלק" איז געבויט אויף אַ פּיקציע, אויף אַן ענטיטעט וואָס איז אין רעאַלן פּסיכישן לעבן ניט בנימצא. האָט ער אויף זיך געזומען די אָמביציעזע אויפֿגאָבע אויסצופֿאָרשן דאָס לעבן פֿון אַ שטעטל פֿון שטאַנדפּונקט פֿון דער דאָזיקער הנחה.[98] דאָס איז באמת אַ פֿאַרדינסטפֿולע אַרבעט. זי געפֿינט אויס פּסיכאָלאָגישע מאָמענטן און דעם כאַראַקטער פֿון מענטשלעכע שייכותן, וואָס בלויז אַזאַ שטאַנדפּונקט האָט געקענט אַזוי קלאָר אַרויסברענגען. אָבער ווען מיר קומען צום לעצטן סך־הכל בנוגע דער רעאַלקייט פֿון סאָציאַלע ענטיטעטן איז שוין דער ענין גאָר אַן אַנדערער. ד״ר שענק דערציילט וועגן אַ פֿרוי וואָס איז אַ דאָמינירנדיקע פֿיגור אין דער באַפּטיסטישער קירך פֿונעם שטעטל כאָטש זי איז ניט באַליבט בײַ די מיטגלידער. איר כּוח האָט זיך געזומען דערפֿון וואָס איר פֿאָטער איז געווען אַ פּריידיקער אין דער קירך. אָבער עס איז שוין אַוועק פֿינף און דרײַסיק יאָר זינט איר פֿאָטער איז טויט, די קירך איז אײַנגעגעבויט געוואָרן, פֿון די אַלטע מיטגלידער איז בלויז איינער געבליבן. בקיצור, פֿון אַ מאָל ביז איצט איז קיין זאַך ניט געבליבן ווי געווען אַחוץ דער ערד אויף וועלכער די קירך שטייט. דאָך האָבן אַלע געפֿילט אַז די דאָזיקע פֿרוי האָט אַ חזקה צו וועלכער זי איז באַרעכטיקט.[99] פֿאָר וואָס זאָלן מענטשן טראָכטן אַזוי אומרעאַליסטיש און פֿילן אַ יש אין עפּעס וואָס איז שוין אויף דער וועלט ניטאָ? דערויף ענטפֿערט דער שרײַבער מיט אַפֿאָרטס טעאָרעטישע השערות וואָס ווײַזן אַז אַזאַ מין באַצוגנ צו ענטיטעטן וואָס זענען אין דער אמתן ניטאָ באַפֿרידיקן געוויסע פּסיכישע נויטן אין מענטשן. אָבער עס איז שווער אײַנצוזען ווי אַזוי די דאָזיקע השערות דערקלערן די פֿאַקטן. מיט עטלעכע פֿאַראַגראַפֿן שפּעטער זאָגט דער מחבר: „עס איז ניט מײַן כּוונה אַוועקצומאַכן דעם פֿאַקט אַז על־פּי רוב האַנדלען מיר לויט ערשטע אידעען און ניט לויט אַן אַנאַליז. אינסטיטוציעס און אַנדערע גרופּירונגען קענען פֿאַרשווינדן ווי ענטיטעטן אין קריטישן געדאַנק, אָבער מענטשן דענקען ניט קריטיש". דאָס לעצטע, וועגן קריטישן דענקען, איז זיכער ריכטיק. אָבער קיין שום אויפֿקלערונג אין דער וועלט וועט ניט העלפֿן אַז מענטשן זאָלן אויפֿהערן צו זען אין גרופּירטער טעטיקייט אָביעקטיווע ענטיטעטן. דער אמת איז אַז אין פֿרײַער־דיקן בײַשפּיל איז נאָך עפּעס געבליבן, אַחוץ דער ערד אויף וועלכער די קירך איז געשטאַנען. עס זענען געבליבן טעטיקייטן, אויפֿפֿיר בײַם צונויפֿקומען זיך, אַן אײַנגעפֿלאָנצטע ברודערשאַפֿטלעכע באַציונג בײַ צערעמאָניאַלע און אַנדערע געלעגנהייטן, אַ געוויסע גײַסטיקע אָטמאָספֿער וואָס האָט זיך איבערגעגעבן צו אַלע נײַע מיטגלידער. דער נאָמען „באַפּטיסטישע קירך" איז ממילא ניט געווען קיין הוילער קלאַנג פֿון עפּעס וואָס איז שוין מער ניטאָ, נאָר אַ סימבאָל פֿון עפּעס וואָס האָט געהאַט אַ רעאַלע אָביעקטיווע עקסיסטענץ.

---

[98] Richard Louis Schanck, "A Study of a Community and Its Groups and Institutions Conceived of as Behavior of Individuals," *Psychological Monographs*, 1932, xLiii, No. 2.

[99] Schanck, *ibid.*, 126.

ד״ר שענק האָט אויסגעפֿונען אַז מענטשן קענען האָבן פֿאַרשיידענע באַציִונגען אוּן שטעלונגען וואָס זענען ניט שווה בשווה צווישן זיך. ער קען פֿירן איין סאָרט לעבן אין זײַן קלוב, אַן אַנדער סאָרט אין אָפּיס, א דריטן אין דער היים אאַז״ו. ער שטעלט זיך אָפּ דער עיקר אויף צוויי סאָרטן באַציִונגען, פֿריוואָטע אוּן עפֿנטלעכע, וואָס מענטשן וויזן אַרויס. דאָס זײַנען זייער וויכטיקע געפֿינסן. מען דאַרף בלויז צוגעבן אַז אויב די פֿאַרשיידענע באַציִונגען זײַנען אין זיך כולל אמתן וואָס זענען זיך סותר, קען זיי דאָך אַ מענטש אויפֿהאַלטן אין פֿולער ערלעכקייט צו זיך אוּן לחלוטין ניט פֿילן די סתּירה. פֿאַראַן אַ באַקאַנטער וויץ וועגן אַ שרײַבער וואָס האָלט אין אַרבעטן אויף אַן אַרטיקל קעגן קערפּערלעכער שטראָף פֿאַר קינדער. דערווײַל כאָפּט זיך זײַן קליין קינד אַרויף אויפֿן טיש אוּן קערט איבער דעם טינטער. אונדזער שרײַבער ווערט בייז, דערלאַנגט דעם קינד עטלעכע פּעטש אוּן וואַרפֿט עס אַרויס. אַזעלכע סתּירות, אָדער סתּם אַנדערשקייטן, צווישן די פֿאַרשיידנסטע זײַטן פֿון פּסיכישן לעבן זענען מעשׂים בכל יום. מען קען דאָס באַמערקן אַפֿילו אין קערפּערלעכע באַוועגונגען וואָס זענען אַ טייל פֿון לעבנס־שטייגער. פֿראַנץ באָאַז ווײַזט אָן אַז דער פֿרימערדיקער מעיאָר פֿון ניו־יאָרק לאָ גוואַרדיאַ פֿלעגט מאַכן אַמעריקאַנישע זשעסטיקולאַציעס בעת ער פֿלעגט רעדן צו אַמעריקאַנער אוּן איטאַליענישע וועג ער פֿלעגט רעדן צו איטאַליענער.[100] פֿאַרשטייט זיך אַז דאָס ווערט געטאָן אין גאַנצן אומבאַוווּסטזיניק. מיר הערן אָפּט ווי מענטשן רעדן מיט דער וואַרעמסטער צאַרטקייט וועגן בעלי־חיים אוּן שאָקלען זיך אָפּ מיט עקל פֿון דעם וואָס מען קוילעט זיי פֿאַרן מענטשלעכן געברויך, אוּן גלײַך נאָך דעם כאָפּן זיי זיך צו מיט אָפּעטיט צו אַ שטיקל פֿלייש. זיי פֿילן ניט קיין שום סתּירה צווישן די צוויי פֿאַלן. יעדן איינעם פֿון אונדז איז זיכער באַקאַנט דער מענטש וואָס איז אַן אומקאָמפּראָמיסלעכער מחמיר אין געוויסע שטעלונגען בײַ עפֿנטלעכע געלעגנהייטן אוּן אַ ביסל מער ווי אַ מקיל בנוגע די זעלביקע ענינים אין פּריוואָטן לעבן. דאָס פֿאַרקערטע טרעפֿט אויך פֿונקט אָזוי אָפּט. דאָס אַלץ קען זײַן בײַ אַ מענטשן וואָס מען קען ניט וואַרפֿן דעם מינדסטן חשד אויף זײַן ערלעכקייט אוּן גוטע כוונות. עס איז אויף קיין אָר ניט קיין גוזמא ווען הערץ זאָגט:

> צווישן דער „פּריוואָטער״ אוּן „נאַציאָנאַלער״ נשמה פֿונעם זעלביקן מענטשן קען זײַן דער גרעסטער קאָנטראַסט וואָס איז נאָר מעגלעך. פּריוואָט קען ער זײַן דער פֿרידלעכסטער, שׂכלדיקסטער, געטרײַסטער, צאַרטסטער מענטש, בעת אין ענינים וואָס ווערן באַטראַכט ווי נאַציאָנאַלע קען ער זײַן פֿונקט דער היפּוך.[101]

אויסגעהאַלטנקייט ווערט באַטראַכט ווי זייער אַ גוטע מידה, כאָטש אָפּט וואָלט דאָס געווען אַ גרויסע צרה אין פּראַקטישן לעבן. בכל אופֿן איז זיכער פֿאַראַן אַ באַרעכטיקונג סײַ לאָגיש, סײַ מאַראַליש צו שטעלן אָזאַ פֿאַדערונג. אָבער ניט אָזוי לײַכט קומט דאָס אָן, אוּן קיינער פֿון אונדז קען אין דעם ניט דערקלעטערן צום העכסטן שפּיץ אָפּילו ווען ער זאָל מאַכן אַן איבערמענטשלעכע אָנשטרענגונג.

---

[100] Boas, *ibid.*, 10.

[101] Hertz, *ibid.*, 364.

וויזט אויס אַז מיר זײַנען פסיכיש אַזוי געבויט אַז יעדע סיטואַציע רופט אין אונדז ארויס אַן אַנדער קאָמבינאַציע פון אָפרופן און פראָצעסן וואָס שטעלן אײַן שײַכותן צווישן זיך און פֿונקציאָנירן ווי אַן איינס, אַ סיסטעם. אַזוי ווערט אין אונדז געשאַפֿן אַ שײַכות־סיסטעם פֿאַר יעדער געגעבענער סיטואַציע.

פֿאָלק און כאַראַקטער

דער באַגריף פֿאָלק האָט דאָס מזל פֿון אַ היפּשער צאָל ענלעכע באַגריפֿן. אָלע פֿילן, אַז זיי זענען בחוש ווי אָט איז אַ פֿאָלק, מען קען עס, דוכט זיך, כּמעט אָנטאָפּן מיט די הענט, און עס שפּילט דאָך אַזאַ אומגעהײַערע ראָלע אין דער וועלט, דאָך קען קיינער ניט זאָגן וואָס דאָס איז. עס האָט אין זיך די אייגנשאַפֿטן פֿון אַ נעפּל, וואָס ווי געדיכט ער זאָל ניט זײַן ווערט ער ווי צערונען און גליטשט זיך ארויס פֿונעם זעפּעלד וואָס מער מיר דערנענטערן זיך צו אים. עס מאַכט דעם אײַנדרוק פֿון הוילער פֿאַרצווייפֿלונג וען אַזאַ זיכערער יש אין אונדזער קאָנקרעטער דערפֿאָרונג ווערט דערקלערט, ווי מיר האָבן פֿריער געזען, ווי אַן אויסדאַכטעניש, אַ פֿיקציע. ניט קיין סך לייכטער ווערט פֿון אַזאַ אַלגעמיינעם זאָג אַז דאָס איז „אַ רויע, אומקריטישע, אינסטינקטיווע זאַך".[102] זיכער איז אַ קנאַפּער אויסווועג וען מען דעפֿינירט פֿאָלק בלויז דורך נעגאַטיוון, וואָס עס איז ניט,[103] אָט למשל, ווי דער רמבם טוט מיטן באַגריף גאָט.

וויכטיק איז אָבער, וואָס די גרעסטע צאָל דענקערס און פֿאָרשערס שטרײַכן אונטער דעם גײַסטיקן שטאָף וואָס מאַכט פֿון אַ גרופּע מענטשן אַ פֿאָלק. מען קען אויסרעכענען אַ גאַנצע ריי תּנאים וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר נאַציאָנאַלער עקסיסטענץ, אָבער סוף־כּל־סוף מוז מען קומען צו יענער לופֿטיקער מאַטעריע, דעם גײַסטיקן אינהאַלט, וואָס אים ווערט צוגעשריבן דער עיקר. אַזוי טוט, למשל, ראַמזי מיוּיר.[104] אַזוי טוט אויך פֿרעדעריק פֿאָלאָק, כאָטש ער לייגט דעם טראָפּ אויף „אַרגאַנישע עפֿנטלעכע אינסטיטוציעס".[105] דזשיימז סטיוואַרט מיל דריקט נאָך אויס קלָארער דעם פסיכישן תּמצית פֿון פֿאָלק ווען ער ווײַזט אָן אַז ניט בלויז די פֿאַרשיידענע באַזונדערע קוואַליפֿיקאַציעס, נאָר דער עיקר זייער צוזאַמענדיקייט שאָפֿט די נשמה פֿון דעם וואָס מען רופֿט פֿאָלק.[106]

די גאַנצע שוועריקייט צו דעפֿינירן פֿאָלק ליגט טאָקע אין דעם וואָס מיר האָבן צו טאָן מיט פסיכישן מאַטעריאַל וואָס קען דאָך בלויז זײַן פֿאַרקערפּערט אין די באַציונגען, געפֿילן, האַנדלונגען און געדאַנקען פֿון יחידים. וואָס מער

---

[102] James Harvey Robinson, "What Is National Spirit?", *Century Magazine*, Nov. 1916, 57-64.

[103] Edward Klehbiel, "Nationalism," *Annual Report of the American Historical Association*, 1915, 219.

[104] Ramsay Muir, *Nationalism and Internationalism*, London, 1917, 54.

[105] Sir Frederick Pollack, in *Symposium*: *The Problem of Nationality*, Aristotelian Society Proceedings, London, 1920, New Series, xx, 265.

[106] J. S. Mill, *Considerations on Representative Government*, 1862, 308.

פֿאָרשערס עס פֿילן זיך געצוווּנגען צו זען אין פֿאָלק אַ סיסטעם פֿון שײַכותן וואָס באַשטייט פֿון אַזעלכע זאַכן ווי זכרונות, טראַדיציעס, היסטאָרישן מזל, שטייגער און פּערזענלעכע אידענטיפֿיקאַציעס מיט אָט דעם אַלעם, אַלץ מער קען מען פֿאַר־שטיין פֿאַר וואָס עס איז אַזוי שווער דאָס אויסצודריקן מיט אַ פֿאַררונדיקטער פֿאָרמולע. נאָך מער, מיר ווייסן שוין הײַנט גאַנץ גענוג וועגן דעם אַז אַ פּסיכישע סיסטעם שטײַגט ווײַט אַריבער די פּרטים, פֿון וועלכע זי באַשטייט. דער איינס וואָס ווערט געשאַפֿן פֿון די פֿאַרשיידענע טיילן ווײַזט אַרויס נײַע כּוחות, נײַע אײַנפֿלוס־מעגלעכקייטן, בקיצור, עס ווערט געשאַפֿן אַן אָרגאַניזם מיט אַזעלכע לעבעדיקע פּאָטענצן וואָס ליגן ניט אין קיין איינעם פֿון זײַנע באַזונדערע אבֿרים נאָר אין זייער צוזאַמענשפּיל.

דאָס וואָס עס איז פֿריִער אַרויסגעבראַכט געוואָרן וועגן די אַנדערשקייטן אין די פּריוואַטע און עפֿנטלעכע באַציִונגען און שטעלונגען בײַ יעדן פֿון אונדז איז נאָך אַ באַשטעטיקונג פֿון דער רעאַלקייט פֿון פֿאָלקישער עקסיסטענץ. איך ווייס ניט פֿון קיין גרינטלעכער וויסנשאַפֿטלעכער אויספֿאָרשונג וועגן די קעגנ־זײַטיקע ווירקונגען צווישן פּריוואַטן און עפֿנטלעכן לעבן. וועגן דעם קענען זײַן בלויז השערות. זיכער איז דאָך אַז אין היסטאָרישן גאַנג פֿון דער מענטשלעכער געזעלשאַפֿט דעצידירט דאָס וואָס באַקומט די עפֿנטלעכע סאַנקציע, אָבער דער שטאַרקסטער כּוח אין דער עפֿנטלעכער אײַנפֿלוס־ספֿערע איז דאָך דאָס וואָס ווערט נאַציאָנאַל מאָטיווירט. ממילא, אין גרויסע היסטאָרישע און קריטישע מאָ־מענטן ווו האַנדלונג, אויף איין זײַט אָדער אַן אַנדערער, קען זיך אָפּרופֿן אויפֿן לעבן פֿון יעדן איינצלנעם, איז דאָס עפֿנטלעכע דורכויס נאַציאָנאַל באַפֿאַרבט. אויף אַזאַ אופֿן שאַפֿט זיך אַ פֿאָלקישער גאַנג און פֿאָלקישער טאָן וואָס באַהערשן אַלץ און אַלעמען. דער דאָזיקער גאַנג און טאָן קען ניט זײַן עפּעס אַנדערש ווי דאָס וואָס מיר רופֿן נאַציאָנאַלער כאַראַקטער.

ווען מען פֿאָרשט דעם נאַציאָנאַלן כאַראַקטער מיט דער הילף פֿון טעסטן קען פֿאָרקומען אַ גרויסער טעות. שוין ניט גערעדט פֿון דעם אויף וויפֿל אַ ווערטערדיקער ענטפֿער קען זײַן אַ ריכטיקע מאָס בײַ אַזעלכע פֿראַגעס, איז נאָך פֿאַראַן די צרה וואָס די טעסט־סיטואַציע איז גיכער גענייגט צו דערוועקן פּריוואַטע ווי עפֿנטלעכע באַציִונגען, דאָרט ווו עס איז באמת פֿאַראַן אַן אונ־טערשייד צווישן זיי.

בכלל זענען אַזעלכע טעסטן געבויט אויף דער הנחה אַז דער כאַראַקטער פֿון אַ פֿאָלק דאַרף זיך אַלע מאָל און קלאָר אַרויסווײַזן אין די אָפּרופֿן פֿון דעם איינצל־נעם מיטגליד. עס קומט אויס אַז למשל דער ייִדישער כאַראַקטער מוז תּמיד זײַן אידענטיש מיט דעם ייִדנס כאַראַקטער. מיר וועלן קיין מאָל ניט קענען צו־קומען אַפֿילו צו אַ געהעריקן פֿאָרשמעטאָד פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער, אויב מיר וועלן ניט אײַנזען דעם אונטערשייד צווישן די צוויי.

נאַציאָנאַלער כאַראַקטער איז אין דער ערשטער שורה אַ סאָציאָלאָגישע, ניט קיין פּסיכאָלאָגישע פֿראַגע. עס איז די פֿראַגע וועגן די כּוחות וואָס דאָס צו־זאַמענלעבן פֿון פֿאָלק — אײַנגעשלאָסן אַפֿילו אומדערקלערלעכע צופֿאַלן פֿון

היסטאָרישן ווערט — האָט פֿון זיך אַרויסגעבראַכט, און וואָס האָט פּסדר פֿאַרמירט דעם גאַנג פֿון אינעווייניקסטע געשעענישן און דאָס פּנים פֿון גאַנצן עפֿנטלעכן לעבן. דאָס איז מחייבֿ אַז מען דאַרף קודם־כל אויספֿאָרשן דעם פֿאַרצייכנטן רע־קאָרד, און אַלע אומדירעקטע סימנים, פֿון כאַראַקטער פֿון עפֿנטלעכן לעבן פֿונעם פֿאָלק און אַלע פֿאַרמען פֿון אינדיווידועלן לעבן וואָס האָבן דאָס אויסגעדריקט. אויף וויפֿל מיר געפֿינען אָפּווייכונגען אין לעבן פֿון יחידים האָט דאָס דערווייל, אין דער ערשטער פֿאַזע, גאָרניט וואָס צו טאָן מיטן ענין. די אַרויפֿגעשאָרצטע נאַז איז טיפּיש רוסיש, כאָטש דאָס רובֿ רוסן האָבן גאָר אַנדערע נעז. די אָפּווייכונגען באַשטימען ניט, אַדער ניט אַלע מאָל, דעם טיפּ. אַזאָ פֿאַרשונג פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער איז ווייטער מחויבֿ צו באַשרייבן דעם שטייגער פֿון לעבן ווי ער איז געווען אין פֿאַרשיידענע צייטן און איצט, כדי אויסצוגעפֿינען אי דאָס טיפּער פֿאַרווארצלטע, אי דעם אַנטוויקלונג־גאַנג, אי דעם אַלגעמיינעם פֿורעם אין וועלכן די פּרטים פּאַסן זיך אַרײַן פֿאַר יעדער עפּאָכע באַזונדער אַדער פֿאַר אַלע צוזאַמען.

עס איז אויך פֿאַראַן אַ פּסיכאָלאָגישע פֿראָגע, און אַן אומגעהײַער וויכטיקע דערצו, וואָס איז אין דאָזיקן ענין פֿאַרוויקלט. דאָס איז די פֿראָגע אויף וויפֿל דער נאַציאָנאַלער כאַראַקטער דרינגט אַרײַן אין די יחידים פֿון פֿאָלק. נאָך דעם ווי מיר ווייסן שוין וועגן די באַזונדערע שיכּות־סיסטעמען אין קעגנזײַטיקע מענטשלעכע באַציונגען — פֿון וועלכע פֿריוואָטע און עפֿנטלעכע זענען בלויז צוויי אַלגעמיינע פֿאַרמען — קענען מיר זיך שוין אויסמאָלן, ווי אומגעהײַער קאָמ־פּליצירט די דאָזיקע פֿראָבלעמען זענען.

א בײַשפּיל וועט קלאָרער אַרויסברענגען דעם אונטערשייד צווישן דער ערשטער און דער צווייטער פֿראָבלעם. א נאַצי שרײַבט:

> גרויזאַמקייט דרינגט דורך דאָס האַרץ פֿון דער קולטור. די פֿרעכטיקע שיינקייט פֿון דער קולטור וועט אויפֿגענאָלטן פֿון די בלוטיקע הענט פֿונעם זיגער. וואָסער בארבאריש, אמאָראַליש, אמתדיק ניטשעאַניש בילד דאָס איז.[107]

וועט א טעסט אויסגעפֿינען אַז אינדיווידועלע דײַטשן זענען טאַקע אַזוי באַ־גײַסטערט פֿאַר גרויזאַמקייט ווי דאָס האַרץ פֿון דער קולטור? איך בין שטאַרק מסופֿק. לכל־הפּחות איז מעגלעך אַז ניט. אָבער דער נאַצי, וואָס ער איז קודם־כל פֿאַראינטערעסירט צו ווירקן אויפֿן פֿאָלק, ווייס און פֿילט אַז אַזאַ גאַנג און אַזאַ טאָן איז אין גאַנצן אין הסכם מיטן קולטור־פֿורעם פֿון דײַטשישן לעבן. וואָס דער דײַטש זאָל ניט זײַן בײַ אַנדערע געלעגנהייטן מעג מען אײַנשטעלן מיט אַזעלכע רייד און רעכענען אַז זיי וועלן אים ניט שאָקירן. מען מעג אויך אַננעמען אַז לויטן דײַטשישן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער, ווי עס ווערט דאָ פֿאַרשטאַנען, וועט מען אינעם יחיד קיין סך ניט דאַרפֿן בײַקומען אַז בײַ עפֿנטלעכע געלעגנהייטן זאָל דאָס זײַן דער וועגווײַזער פֿון זײַנע האַנדלונגען. פּונקט אַזוי שטעלן איך מיר פֿאָר אַז אין ענגלאַנד וואָלט קיין פּאָליטישער פֿירער ניט געוואָגט צו מאַטיווירן א

---

[107] Irvin Edman, "The Nietzsche the Nazis Don't Know," *N. Y. Times*, Oct. 15, 1944.

פּראָגראָם מיט אַזעלכע געדאַנקען און אויסדרוקן אויס מורא אַז ער וועט דערמיט ניט געפֿינען קיין חן אין די אויגן פֿון פֿאָלק.

דעם זעלביקן געדאַנק זע איך, אין גאָר אַן אַנדער שליסל, אין דער באַמערקונג פֿונעם אינדישן שרײַבער קעטקאַר.[108] ער ציטירט אַזאַ געדאַנק פֿון סער אַלפֿרעד לייעל:

קוואַליפֿיצירטע אכטגעבערס האָבן געטראכט אז מיר קענען זיך צו יע־דער צײַט ריכטן צו באַנעמענען א נרויסע רעפֿאָרמירטע בראָמאַנישע אויפֿ־לעבונג אין אינדיע אויב עס וואָלט אויפֿגעשטאַנען עפּעס אן אמת בא־שאַנקענער און אייניציק קרעפֿטיקער נבֿיא צווישן הינדום.

וועגן דעם זאָגט קעטקאַר אַז דאָס קוקט אויס זייער מאָדנע אין די אויגן פֿון אַ הינדו־לייענער. דערנאָך קומט אַזאַ באַמערקונג: „די דאָזיקע שטעלע וויזט, ווי די אייראָפּעישע מוחות זענען געבונדן צום געדאַנק אַז פֿאָרן פֿראָגרעס פֿון אַ פֿאָלק איז נייטיק צו האָבן אַ 'רעליגיע' וואָס אַן אייניציקער נבֿיא האָט געשאַפֿן". די דאָזיקע אַנדערשקייט פֿון אינדיע, אויף וויפֿל זי דריקט זיך אויס — און זי קען זיך זיכער אויסדריקן — אין באַציונג און האַנדלונג ברענגט אַרויס דעם נאַציאָנאַלן כאַראַקטער פֿון יענעם פֿאָלק.

רוט בענעדיקט גיט איבער וועגן אַן אײַנפֿיר בײַ די עסקימאָסן וואָס וואָלט פֿאָר אונדז געווען זייער מאָדנע און נאָך מער דערווידער. וועלן איין מענטש הרגעט אַ צווייטן קען די פֿאַמיליע פֿונעם הרוג אַרײַננעמען צו זיך דעם מערדער צו פֿאָר־נעמען דעם פּלאַץ פֿון זײַן קרבן. דער מערדער האָט דעמאָלט חתונה מיט דער פֿרוי וואָס איז צוליב אים געוואָרן אַן אַלמנה. דאָס איז דער אופֿן אויף וועלכן עס ווערט פֿאַרריכט דער שאָדן פֿונעם מאָרד.[109] וועלן מען זאָל פֿריוואַט פֿרעגן בײַ אַן עסקימאָס וועגן זײַן באַציונג צו מאָרד וואָלט מסתמא זײַן ענטפֿער ניט געווען אַזאַ מען זאָל קענען פֿון אים אַרויסדרינגען אַז ער זאָל אײַנגיין אויפֿן דערמאָנטן אופֿן פֿון אָפּקומען פֿאָר דעם פֿאַרברעך. אָבער אינעם קאָנטעקסט פֿון דער נאַציאָנאַלער כאַראַקטער־ספּערע איז דאָס פֿאָר אים דער נאַטירלעכער אָפּרוף אויף דער סיטואַציע.

עס איז פֿאַראַן אין אונדז די שטענדיקע סתירה, וואָס אַליין לעבן מיר פּסי־כאָלאָגיש, אָבער דאָס לעבן פֿון אַנדערע זוכן מיר צו באַנעמען לאָגיש. אָט דער אינטעלעקטואַליסטישער צוגאַנג קען פֿירן דערצו, מיר זאָלן דערזען אַ מין פֿאַר־הוילענע מיסטישקייט אין די באַזונדערע, אָפּט סתירותדיקע, שיכות־סיסטעמען מיט וועלכע יעדער פֿון אונדז אָפּערירט. עס ווערט דעמאָלט שוועער צו פֿאַר־שטיין, ווי אזוי אַזעלכע באַזונדערע אינשטעלונגען, ווי למשל, פֿריוואַטע און עפֿנטלעכע, קענען פֿונקציאָנירן אין זעלביקן מענטשן. אָבער דער ענין ווערט קלאָרער וען מיר קוקן זיך צו גענויער וואָס דאָ קומט פֿאָר. יעדע זאָך האָט אומצאָליקע אַספּעקטן פֿון וועלכע זי קען געזען ווערן. מיר קענען דאָך זיכער ניט זען אַלע אויף אַ מאָל. ממילא מוז תמיד זײַן אַ געוויסער אויסקלײַב. די

---

[108] Shridhar V. Ketkar, *An Essay on Hinduism*, London, 1911, 26.

[109] Benedict, *ibid.*, 256.

אינטערעסן פֿון דער ספּעציעלער געלעגנהייט זענען דער פֿאַקטאָר וואָס באַ־שטימט דעם אויסקלײַב. אין פּרימיטיווע קולטורן זעט זיך עס אַרויס אַ סך בולטער. אַזוי, למשל, דערציילט לאָוי; וועגן אַן אומגעריכטער דערקלערונג וואָס אַ פֿרוי פֿון הידאַצאַ־שבֿט האָט געגעבן. בײַ איר איז אויסגעקומען אַז קוקורוזע און ווילדע גענדז זענען אַקוראַט די זעלביקע זאַך.[110] ווען מען דערמאָנט זיך אַז ביידע אָביעקטן זענען הייליקע זאַכן קען מען שוין אײַנזען אַז דער פֿרויס אורטייל האָט גאָרניט וואָס צו טאָן מיט עפּעס אַ צעקרימטער לאָגיק. פֿאַר איר איז דער אַספּעקט פֿון הייליקייט געווען דאָס סאַמע וויכטיקסטע וואָס זי באַמערקט אין די דאָזיקע צוויי זאַכן, און פֿון אַזאַ שטאַנדפּונקט זײַנען טאַקע ביידע מסתּמא אַקוראַט גלײַך. אָט דאָס איז אייגנטלעך דער פּשט פֿון אַ שײַכות־סיסטעם, אָדער אַ גע־לעגנהייט. עס איז געבונדן מיט אַ סיטואַציע וואָס לויט איר ריכטונג קען זי פֿון אַלע אירע מעגלעכע אַספּעקטן בלויז אַנטפּלעקן אַ טייל, יענעם טייל אויף וועלכן זי לייגט דעם טראָפּ.

ווען די אָפּרופֿן אויף אַזעלכע סיטואַציעס ווערן מער אָדער ווייניקער פֿיקסירט און ווען אויף זיי ווערט אַרויפֿגעלייגט דער חותם פֿון דער פֿאָלקישער סאַנקציע אַז אַזוי דאַרף זײַן, אַז אַזוי איז גוט, און עס ווערט אַ סטאַנדאַרד לויט וועלכן האַנדלונג ווערט געמאָסטן, דעמאָלט ווערט געשאַפֿן דאָס וואָס מיר רופֿן נאַציאָנאַלער כאַראַקטער. אַזאַ כאַראַקטער ווײַזט זיך אַרויס צום קלאָרסטן אין עפֿנטלעכע האַנדלונגען, אין פֿאָרמולירטע אידעאַלן, אין אָנגענומענעם שטייגער, אין רעספּעקטירטע און פֿאַרהייליקטע ווערטן און אינעם הערשנדיקן גײַסט פֿון דער נאַציאָנאַלער קולטור.

עס קען קיין ספֿק ניט זײַן אַז דאָס באַאײַנפֿלוסט דאָס פּריוואַטע לעבן פֿון יעדן יחיד. אויף ווי ווײַט? דאָס דאַרף מען אויספֿאָרשן בײַ יעדן פֿאָלק באַזונדער, אין יעדער עפּאָכע און פֿאַר די פֿאַרשיידענע פּונקטן פֿונעם כאַראַקטער־קאָמפּלעקס. דאָס הענגט אָפּ פֿון אַ גרויסער צאָל פֿאַקטאָרן פֿון די פֿאַרשיידנסטע סאָרטן. עמיגראַציע אין אַ נײַ לאַנד, ווי אין אַמעריקע למשל, האָט לײַכט געביטן די פֿונדאַמענטאַלע שטייגער־פֿאָרמען פֿון אַ סך פֿעלקער. אָבער מוסאָלינין, מיטן גאַנצן פּראָפּאַגאַנדע־אַפּאַראַט און מיט די פֿאַרשיידנסטע געזעצלעכע און רעפּ־רעסיווע מיטלען, איז פֿאָרט ניט געלונגען צו פֿאַרוואַנדלען דעם איטאַליענער אין אַ קריגערישן מענטשן. די עפֿנטלעכע רייד פֿון אַ שווערדפּאַטריאָטיזם און מלחמה האָבן, ווײַזט אויס, ניט שטאַרק געביטן דעם איטאַליענישן יחיד. דאָס ווײַזט אויך אָן, אַז ס׳איז פֿאַראַן אַ גרויסער אונטערשייד אין די אינערלעכע כּוחות פֿון די מאָטיוון אויף וועלכע עס שטיצן זיך די פֿאַרשיידענע פּונקטן פֿונעם נאַציאָנאַלן כאַראַקטער־קאָמפּלעקס. אין דער פֿריִערדיקער באַמערקונג פֿון באָאַזן איז דער ענגלענדער אין אַ רעלאַטיוו קורצער צײַט איבערגעגאַנגען פֿון רוישיקער לעבנספֿרייד צו אַ צוריקגעהאַלטענער צניעות. אָבער זײַן דאָרשט נאָך פֿרײַהייט האָט איבערגעלעבט אַלע שטורעמס. עס איז אויך אַ גרויסע נפֿקא מינה אין

[110] Robert Lowie, *Primitive Religion*, 1924, 287.

דער דיסטאַנץ וואָס הערשט בײַ אַ פֿאַלק צווישן דעם פֿריוואָטן און דעם עפֿנטלעכן. וואָס קלענער עס איז דער דאָזיקער שטח אַלץ מער ווערט פֿריוואָטער אויפֿפֿיר דער־ נענטערט צום עפֿנטלעכן טיפּ. דאָס איז ווידער אַפֿהענגיק אין דער שכּנות צווישן דער פֿאַמיליע און די אַלגעמיינע אינסטיטוציעס פֿון פֿאַלק, דער זאָרג פֿאַר דער דערציונג פֿון קינדער אאַז"וו.

ווען מיר קוקן אויף נאַציאָנאַלן כאַראַקטער אין אַזאַ ליכט ווערט אונדז לײַכטער צו פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס כאַראַקטער־באַשרײַבונג וואָס מומחים גיבן איבער פֿון אַלטע פֿעלקער רופֿן ניט אַרויס אַזוי פֿיל ספֿקות ווי אַפֿילו די מינדסטע פֿראַבע פֿעסטצושטעלן דעם כאַראַקטער פֿון אַן איצט לעבנדיק פֿאַלק, אַדער די הנחה וועגן דער עקסיסטענץ פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער בכלל. דאָס לאָזט זיך ליכט פֿאַרשטיין. געשעענישן בײַ לעבעדיקע פֿעלקער האַלטן אין איין שטראָמען און גיסן זיך פֿונאַנדער אין אַלע ריכטונגען. זייער צאָל איז אומגעהײַער גרויס. די סאָציאַלע דראַמעס וואָס שפּילן זיך אָפּ פֿאַר אונדזערע אויגן בלענדן אונדז מיט זייער פֿילקאָליריקייט, מיט זייערע פֿאַרפלאָנטערטע קאָמפּליקאַציעס. מיר וועלן געפֿלעפֿט פֿון זייער שטענדיקער באַוועגונג פֿון וועלכער מיר וועלן אַליין געטראָגן. דעם שטאַרקסטן אײַנדרוק מאַכן אויף אונדז די יחידים פֿון פֿאַלק מיט וועלכע מיר באַגעגענען זיך פּנים־אל־פּנים. דאָס טרײַבט אונדז צו געגנערי־ לייזירן די דאָזיקע באַגרענעצטע אײַנדרוקן און פֿילן אַן אונדזערע מוחות מיט סטערעאָטיפּישע פֿאַרשטעלונגען. אויך דער פֿאַרשער פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער געפֿינט זיך אין דעם דאָזיקן האַסטיקן שטראָם אויף וועלכן ער איז מחויב צו קוקן פֿון דער וויטנס. אָבער אינעם גאַנג פֿון דער באַוועגונג איז שווער צו זען אי דעם ריטעם, אי די ריכטונגען וווּהין זי ציט זיך. אָחוץ דעם וועלן פֿאַר־ פֿירט פֿון די מאַניפֿעסטאַציעס בײַם אײַנצלנעם פֿאַלק און ער מאַכט דאָס פֿאַר זײַן מעטאָד אויסצוגעפֿינען דעם כאַראַקטער פֿון פֿאַלק בכלל. ער באַמערקט אַפֿילו ניט — אויב ער האַלט זיך בײַם עקספּערימענטאַלן צוגאַנג — דעם פֿעלער וואָס די טעסט־סיטואַציע גופֿא קען אַרויסרופֿן. וועלן ער ברענגט אַרויס זײַן ענדגילטיקן מישפּט פֿאַר אונדז, וואָס מיר געפֿינען זיך אין דער זעלביקער לאַגע, איז ניט שווער אַז מיר זאָלן אויך פֿאַרפֿירט ווערן פֿון די אַלע חסרונות אינעם צוגאַנג.

אויך בײַם פֿאַרשן אַלטע „פֿאַרענדיקטע" פֿעלקער זענען, פֿאַרשטייט זיך, מעגלעך גרויסע טעותן פֿון וועלכע מען דאַרף זיך היטן. אָבער די דערמאָנטע מניעות ווערן אויסגעמיטן, און דאָס איז אַ גרויסע מעלה. אויב עמעצער קען וואַרפֿן אַ חשד אויף אָנגעוויזענע אונטערשיידן צווישן, זאָגן מיר, פֿראַנצויזן און ענגלענדער, פֿילן מיר אָבער אַלע גאַנץ זיכער, אַז ס׳איז פֿאַראַן אַ גרויסער חילוק צווישן גריכן און רוימער. אין לעצטן פֿאַל איז קודם־כל ניטאָ דער אײַנצלנער גריך און דער אײַנצלנער רוימער וואָס קענען אַ מאָל אונדז אַראָפּפֿירן פֿון וועג. אָוודאי קען זיך אַרײַנכאָפּן דער נאַיווער אײַנדרוק אַז יעדער גריך איז געווען אַ פֿילאָסאָף און אים האָט דער עיקר פֿאַראינטערעסירט פֿון וואָסערע ערשטע עלעמענטן די וועלט באַשטייט, אַדער אַז יעדער רוימער איז געווען אַ פּאָליטיקער, אַ סטראָטעג, אַ שאָפֿער פֿון געזעצלעכע נאָרמעס און אַן אויפֿטוער אין פּראַקטישע,

מעכאַנישע ענינים. פֿון אַזעלכע נאַיוויטעטן קען מען זיך לייכט אויסהיילן. וועג מען רעכנט אַראָפּ אַלע מעגלעכע טעותן און וויזשקונגען פֿון סטערעאָטיפּן בלייבט אַלץ איבער די זיכערקייט אַז הינטער די אָנגענומענע אַנדערשקייטן פֿון גריכן און רוימער שטייען ממשותדיקע רעאַליטעטן וואָס קיין שום איבערגעשפּיצטע טעאָריע קען ניט אָפּלייקענען.

בײַ יענע פֿעלקער זענען פֿאַר אונדז בלויז אָפּן דער געבליבענער רעקאָרד, די פֿאַרשיידנפֿאָרמיקע געבליבענע סימנים פֿון זייער לעבן און זייער אינפֿלוס אויף אַנדערע און שפּעטערדיקע קולטורפֿעלקער. דאָס פֿאַרבליבענע לאָזט זיך באַטראַכטן אין זײַן גאַנצקייט און מען קען זען די צונויפֿשפּיל פֿון זײַנע אייגנ־שאַפֿטן. מען קען באַמערקן די ריכטונגען פֿונעם אינפֿלוס אויף אַנדערע און דעם גײַסט וואָס אט דער אינפֿלוס רופֿט אַרויס. דאָס אַלץ אַנטפּלעקט אַ קלאָר בילד פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. עס וואָלט געווען דער גרעסטער פּסיכאָלאָגישער חידוש וועג דאָס וואָלט ניט געווען קיין דעצידירנדיקער פֿאַקטאָר אין דער אַנט־וויקלונג פֿון דער איינציקער מעגלעכער פֿערזענלעכקייט בײַ יענע פֿעלקער. דער מעטאָד, דער איינציקער מעגלעכער מעטאָד, צו שטודירן דעם כאַראַקטער פֿון אַלטע פֿעלקער דאַרף אויך זײַן דער ערשטער צוגאַנג צום כאַראַקטער פֿון אַלע נאַציאָנאַלע אַרגאַניזמען. ווי זאָגט אַלבערט גערארד: „אַ פֿאַלק איז אַן אייביקער פֿלעביסציט, אַבער אַזאַ ווו אויך די געשטאַלטענע האַבן אַ שטים".[111] מיר וועלן קיין מאָל ניט תּופֿס זײַן דעם נאַציאָנאַלן כאַראַקטער וועג מיר וועלן איגנאָרירן די שטים פֿון די געשטאַלטענע. מיר וועלן אים אָבער אַ סך בעסער און טיפֿער פֿאַרשטיין וועג מיר וועלן פֿאַרשעריש זיך צוהערן צו די עכאָס פֿון יענער שטים און די נײַע קלאַנגען, וואָס קומען פֿון זיי אויף בײַ די לעבעדיקע.

פּסיכישע אַבסטאַלוטן

עס איז פֿרײַער אַנגעוויזן געווארן אַז אין יעדן פֿאַלקסשטייגער, אַזוי שנעל ווי מיר צעלייגן דעם קאָמפּלעקס אויף באַזונדערע טיילן, געפֿינט מען אויס אַז ניט אַלע מאָמענטן וואָס שפּילן אין אים אַ ראָלע זענען פֿון גלײַכן ווערט. ניט אַלע האָבן דעם זעלביקן כּוח בײַם אַנטקעגנשטעלן זיך קעגן אומגינציקע באַדינ־גונגען. ניט אַלע צייכענען זיך אויס מיט דער זעלביקער מאָס דויערעוודיקייט. ניט אַלע געפֿילן אַדער געשעענישן וואָס ווערן אָנגענומען ווי פֿאַקטן, אַדער אידעען וואָס מאָטיווירן פֿאַרשיידענע פּרטים פֿון אינפֿיר און אויפֿפֿיר, דרינגען אַרײַן אין דער פּסיכיק מיט דער זעלביקער קראַפֿט און דער זעלביקער טיפֿ־קייט. פֿאַרשטייט זיך, אַז די אַלע זאַכן שפּילן אַ באַשטימענדיקע ראָלע אין דער פֿאָר־מירונג פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער.

דער ערשטער טראָט בײַם אויספֿאָרשן דעם כאַראַקטער פֿון אַ פֿאָלק דאַרף, דאָכט זיך מיר, דורכויס זיך האַלטן בײַ דעם מעטאָד, וואָס מיט אים באַנוצן זיך

---

[111] Albert Guerard, *Literature and Society*, 1935, 122.

אָ סך פֿון די מאָדערנע אַנטראַפּאָלאָגן און סאָציאָלאָגן. זיי זוכן אויסצוגעפֿינען גאַנצע קולטור־פֿורעמס און די אַלגעמיינע ראַם אין וועלכער זיי פּאַסן זיך אַרײַן. דער זעלביקער מעטאָד וועלן מיר אָנווענדן אויך אין אונדזער אויסצופֿאָרשן גרופּירט לעבן בכלל, פֿון אָ לאָקאַלן קלוב ביז אָ פּאָליטישער פּאַרטיי אָדער אָ קהילה, פֿון אָ פּרימיטיוון שבט ביז אָ פֿאָלק. אָן אַנאַליז פֿון די געפֿינסן וואָס אָזאַ מעטאָד ברענגט פֿירט אונדז, אָדער דאָרף פֿירן, צו אָ דעטאַלירער אָפּשאַצונג פֿון די וועלטן וואָס די פֿאָרשיידענע טיילן פֿון אָ קולטור־פֿורעם האָלטן אין זיך אויף. עס קען זיך דעמאָלט אַרויסווײַזן אַז יעדער גרעסערער קאָמפּלעקס פֿון דעם מין שעפּט אָ גרויסן טייל פֿון זײַנע כּוחות פֿון אָ הויפּטמאָטיוו, אָן עיקר. אָלע אַנדערע מאָמענטן דרייען זיך אין אָ מין קרײַז פֿון וועלכן דער הויפּטמאָטיוו איז דער צענטער, אָזוי ווי פּלאַנעטן אַרום דער זון, וואָס האָלט זיי אַרום זיך מיט מאַגנעטישער קראַפֿט און איז דער קוואַל פֿון זייער ליכט.

דאָס מיינט צו זאָגן אַז די פֿאָלקישע לעבנס־פֿאָרמען זענען נישט אויסגעגאָסן פֿון איין שטיק. גיכער שטעלן זיי מיט זיך פֿאָר אָ סקאָלע פֿון די פֿאָרשיידנסטע ווערטן. די סקאָלע, אָדער יעדע פֿון די באַזונדערע סקאָלעס, הייבט זיך אָן מיט אָזעלכע מאָטיוון און פֿאָרמען פֿון אויפֿפֿיר וואָס גיבן זיך איבער מיט דער לײַכטקייט פֿון עפּעס וואָס איז בלויז געווונטשן, פֿון „אַזוי פֿירט מען זיך", אָן אָנגענומענער מינהג וואָס רעלאָטיוו צו אָנדערע מעגלעכקייטן באַקומט ער דעם מישפּט הבכורה. אויף די אייבערשטע שפּיצן פֿון דער סקאָלע געפֿינען זיך יענע מאָמענטן וואָס באַהערשן אונדז מיטן כּוח פֿון אָ מוז, פֿון עפּעס וואָס מיר פֿילן אין דעם די אַבסאָלוטע ריכטיקייט, אָדער געראָטיקייט. די אָפּרופֿן וואָס זיי דיקטירן קומען אויטאָמאַטיש; דאָס וואָס איז אָנדערש פֿון זיי זעט אויס מאָדנע, וואָס ס׳איז קאָגן זיי איז ווידערווילן. פּאָרשטייט זיך, אַז פֿון אָ שטאַרנג אָביעקטיוון שטאַנדפּונקט זענען אָזעלכע אַבסאָלוטע וועלטן ניטאָ. עס איז דעריבער גלײַכער זיי צו רופֿן פּסיכישע אַבסאָלוטן, ווײַל דער עיקר איז דאָך ווי זיי ווירקן אויף אונדז, ווי אָזוי מיר נעמען זיי אויף, מיט וואָסער כּוח זיי דיקטירן דעם גאַנג פֿון אונדזער לעבן.

מהאי טעמא קענען אין איין לעבנס־שטייגער זײַן אָזעלכע פּאָרמען פֿון אויפֿפֿיר וואָס טראָגן דעם כאַראַקטער פֿון אָ פּסיכישן אַבסאָלוט, בעת בײַ אַן אָנדער פֿאָלק קענען זיי זײַן זייער רעלאָטיוו אָדער אָפֿילו אָן שום וועלט בכלל. עס קען אָפֿילו זײַן אַז בײַ אַיין פֿאָלק, אָדער אין אַיין קולטור־ספֿערע זאָל אָ פֿאָזיטיוע באַציונג צו אָ באַשטימטן אויפֿפֿיר זײַן אָן אַבסאָלוטער מוז, בעת ערגעץ אַנדערש זאָל פֿונקט דער היפוך דערפֿון זײַן אָן אַבסאָלוטער געבאָט. דער עקל מיט וועלכן מיר קוקן אויף האָמאָסעקסואָליטעט איז אָזוי טיף אינגעוואָרצלט אַז דער פֿאַרבאָט דערפֿון געהערט זיכער צו די העכערע שפּיצן פֿון אונדזער סקאָלע. ס׳איז אָן אַבסאָלוט, אָבער בײַ אָ צאָל שבטים צווישן אַמעריקאַנער אינדיאַנער איז דאָס געווען אָ גאַנץ געווײַנטלעכע פּראַקטיק; דאָס זעלבע געפֿינען מיר אין אַלטן גריכנלאַנד. אין פּלאַטאָנס רעפּובליק איז געקומען צו דעם אַז האָמאָסעקסואָליטעט ווערט באַטראַכט ווי אָ חשובֿער אײַנפֿיר וואָס ווערט הויך אָפּגעשאַצט.

אָבער אַזוי ווי מיר האָבן דאָ פֿאַרט צו טאָן מיט סוביעקטיווע ענינים קען מען זיך לייכט משער זיין אַז אָפּילו בייַם זעלביקן פֿאָלק, אין פֿאַרשיידענע עפּאָכעס, קענען די זעלביקע האַנדלונג־פֿאַרמען פֿאַרנעמען גאַנץ אַנדערע פֿאַזיציעס אין דער סקאַלע. דאָס וואָס ס׳איז אין איין צייט געווען בלויז אַ לייכטער מינהג קען אין אַ אַנדער צייט דערפֿילט ווערן מיט דער גאַנצער האַרבקייט פֿון אַ פּסיכישן אָבסאָלוט. די אָנטוויקלונג פֿונעם יידישן אײַנפֿיר ניט צו גיין אין בלויזן קאָפּ איז אַן אויסגעצייכנטער בײַשפּיל דערפֿון. אַ הײַנטיקער פֿרומער יִד וועט זיך אָפּ־שאָקלען מיט עקל פֿון דער מעגלעכקייט צו טראָכטן אַז ערגעץ וווּ, ערגעץ ווען, האָבן יידן געקענט דאָוונען אין שול אָן היטלען; אַז אַ בעל־קורא האָט געקענט אָן אַ קאָפּצודעק לייענען די ספֿר תורה.[112]

און פונקט ווי עס איז אין פֿאַלן פֿון קאָנקרעטער האַנדלונג אַזוי זענען אויך פֿאַראַן אָבסטראַקטע באַגריפֿן וואָס שפּילן אַ וועגווײַזערישע ראָלע, אָבער טייל פֿון זיי דערנענטערן זיך צו דער רעלאַטיוויער זײַט, אַנדערע צו די פּסיכישע אָבסאָלוטן. למשל דער עטישער ווידערווילן צו זאָגן ליגן שטייט ניט אויף דער זעלביקער הויכער מדרגה ווי ניט גנבֿענען. דאָרט ווו אַן אָבסאָלוטער פּרינציפּ שפּילט די ראָלע פֿון אַ פּסיכישן אָבסאָלוט פֿילן מיר אַנדערש זײַן גילטיקייט בײַ פֿאַרשיידענע אומשטאַנדן. גנבֿענען סחורה אין אַ געשעפֿט איז אַ האַרבערע זאַך ווי ניט אום־קערן אַ געפֿונענע זאַך ווען מיר ווייסן וועמעס עס איז. זיכער איז דאָס האַרבער ווי אַרויסדרייען זיך פֿון באַצאָלן אַ בילעט אין טעאַטער, אָדער פֿאָר באַנוצן דעם טעלעפֿאָן. אין אַ סך מאָדערנע קולטורן געהערן אינדיווידועלע פֿרײַהייט, דע־מאָקראַטיע, רעליגיעזע טאָלעראַנץ, אָדער טאָלעראַנץ בכלל, צו די פֿעסט אײַנ־געפֿונדעוועטע פּסיכישע אָבסאָלוטן, כאָטש געוויסע אָפּווײַכונגען פֿון די דאָזיקע פּרינציפּן ווערן אָפֿט פּראָקטיקירט און אָפּילו באַרעכטיקט. אָבער שוין דאָס וואָס יעדער אָפּנייג ווערט געפֿילט ווי אַ זינד פֿאָר וועלכער מען דאַרף זיך פֿאַרענטפֿערן איז אַ גרויסער קאָנטראַלירנדיקער כּוח אין מענטשלעכער האַנדלונג און ממילא אין פֿאַרמירן דעם כאַראַקטער.

אין דער פֿאַרשונג פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער איז דעריבער וויכטיק אויס־צוגעפֿינען די צאָל פּסיכישע אָבסאָלוטן און די שיכות פֿון זייערע דירעקטיוון צו די קריטישע מאָמענטן פֿון טעגלעכן לעבן. וואָרעם אָרום זיי קאָנצענטרירן זיך די געשטאַלטנדיקע כּוחות אי פֿון די אָגעמיינע נאַציאָנאָלע האַנדלונגען, אי פֿון אָזעלכע וואָס רייסן זיך אַרײַן טיפֿער אין פּריוואָטן לעבן פֿון יעדן יחיד. וועמען מיר דערמאָנען אַז אָט די פּסיכישע אָבסאָלוטן, צוזאַמען מיט די אָלע רעלאָטיוון וואָס צווינגן זיך פֿון זיי אַרויס, פֿונקציאָנירן פֿון דער פֿריסטער קינדהייט אָן בײַ יעדן דור פֿון פֿאָלק, וואָלט געווען דער גרעסטער חידוש וועגן דאָס זאָל ניט אַרויסברענגען אַ בשותפֿותדיקן פֿורעם וואָס רירט אָן יעדן מיטגליד פֿון פֿאָלק

---

[112] וועגן דער אָנטוויקלונג פֿון אָט דעם אײַנפֿיר זען למשל:
Samuel Krauss, "The Jewish Rite of Covering the Head," *Hebrew Union College Annual*, 1945, xix, 121.

אויף פֿאַרשיידענע מדרגות. אויף וויפֿל דער אינצלנער ווערט באַווירקט איז אַב־העניגיק פֿון אַ סך סיבות, אינגעשלאָסן פֿון זײַן יחידישער פּער־זענלעכקייט.

פֿאַראַן דרײַ פֿאַקטאָרן אין לעבן פֿון אַ פֿאָלק וואָס עפּענען אַ וועג צו פֿאַרשטיין און צו דערפֿילן אי די אַלגעמיינע כאַראַקטער־ראַם וואָס גיט אַ פֿאַרעם און פּנים, אי דאָס וואָס די דאָזיקע פּסיכישע אינהייטלעכקייט איז ניט אַזוי ממשותדיק מען זאָל זי קענען שפּירעריש אויפֿנעמען און אײַנשטילן די ספֿקות פֿון פֿאַר־שערישן צוגאַנג. די דאָזיקע דרײַ פֿאַקטאָרן זענען: צײַט, רוים און צאָל. עס איז איבעריק אונטערצושטרײַכן דעם כוח פֿון טראַדיציע, פֿון אַמאָליקע וויכטיקע געשעענישן, פֿלעצער, גרויסע נאַציאָנאַלע פּערזענלעכקייטן און זייערע אויפֿטוען פֿאַרן פֿאָלק. פֿונקט אַזוי איז אוממעגלעך זיך פֿאָרצושטעלן אַ פֿאָלק וואָס לעבט ניט קאָנצענטרירט אין טעריטאָריעלער שכנות. וועג מיר טראַכטן וועגן יידן דאַרף מען זיכער צוגעבן אַז עס קענען זײַן עטלעכע אַזעלכע קאָנצענטריר־פֿונקטן. אָבער עס איז ניטאָ קיין כוח אין דער וועלט וואָס זאָל קענען צוזאַמענהאַלטן אַ צאָל מענטשן אין פֿאָלקישער שיכות ווען זיי זענען טעריטאָריעל צעוואָרפֿן און צעשטויבט.

אָבער פֿונקט ווי צײַט — טראַדיציע, געשיכטע, סאַנקציע פֿון אַ פֿאַרהיליקטן אַמאָל — אַזוי איז אויך רוים — טעריטאָריעלע שכנות — אַ סך מער גײַסטיקע מאָטעריע ווי מען שטעלט זיך פֿאָר. וואָרעם אַז מען רעדט וועגן דעם רוימלעכן פֿאַקטאָר בײַ אַ פֿאָלק ליגט ניט דער טראָפֿ אויף „טעריטאָריע" נאָר אויף „שכנות". שכנות איז מחייב בשותפֿותדיקע אָפּהענגיקייט אויף אַ גאַנץ אַנגעזעענעם אופֿן, שטענדיקע שײַכותן און צוויישנשײַכותן, פֿאַרמען פֿון אַרגאַניזאַציע און אינסטי־טוציעס, וואָס זענען אַ נויטוועניקער פּונקט־יוצא פֿון צוזאַמענדיקן לעבן, וועג עס האָט דעם ערשטן פֿאַקטאָר — צײַט — הינטער זיך. אָט די אַלע זאַכן זענען בטבע אַזעלכע וואָס טראָגן אין זיך כאַראַקטער־פֿאַרמירנדיקע פּאָטענצן.

אַ פֿאָלק באַשטייט אויך פֿון אַ גרויסער צאָל יחידים, וואָס דאָס אַליין רופֿט אַרויס ריזיקע צעמענטירנדיקע כוחות. דאָס געפֿינט אַז מיר זענען גורל־פֿאַרבונדן מיט הונדערטער טויזנטער, מיליאָנען, שאָפֿט און פֿאַרשטאַרקט אי־נערלעכע זיכערקייט און עפֿנט ברייטער און טיפֿער דעם וועג, אַז פֿאָלקישע אמתן אין אויפֿפֿיר, געפֿיל, אָדער געדאַנק, זאָלן זיך ניט נייטיקן אין קיין שום אַנדערער, אָדער דרויסנדיקער, באַשטעטיקונג. די פֿאָלקישע סאַנקציע איז געווג, זיי זאָלן קענען פֿונקציאָנירן ווי פּסיכישע אַבסאָלוטן. אָבער פֿון דער אַנדערער זײַט איז די גרויסע צאָל אַ שטער אַז פֿולע איינהייטלעכקייט, ווי בײַ אַ סעקטע למשל, זאָל קענען אַרומנעמען אַלע יחידים מיט דער זעלביקער, אָדער אַפֿילו נאָענטער, אינטענסיווקייט. ווי זאָגט געאָרג זימעל:

> קלײנע און צענטריפּעטאַל אָרגאַניזירטע גרופּעס רופֿן אַרויס און באַ־גונן זייער ענערגיע אין דער פֿולער מאָס וואָס זיי פֿאַרמאָגן. אָבער אין גרויסע גרופּעס פֿאַרבלײַבט אַ סך מער ענערגיע, ניט בלויז רעלאַטיוו נאָר אויך אַבסאָלוט, פּאַסיוו. די פֿאָדערונג פֿונעם גאַנצן פֿאַרכאַפּט ניט אַלע

מאָל און פֿולשטענדיק יעדן מיטגליד, און דאָס מאַכט מעגלעך אַז א סך כּוחות זאָלן בלײַבן ניט אויסגענוצט, וואָס שפּעטער, אין עקסטרעמע פֿאַלן, קען מען זיי מאָבילִיזירן און אַקטיווירן.[113]

ניט אַרײַנגייענדיק אין דעם ווי אַזוי זימעל דערקלערט דעם ענין — אין טערמינען פֿון ענערגיע וואָס פֿאַרבליבט און ווערט שפּעטער אויסגענוצט — איז אָבער זיכער אי די קלענערע אינהייטלעכקייט וואָס הערשט בײַ גרויסע גרופּעס, אי די באַזונדערע כּוחות וואָס זיי קענען אַרויסרופֿן אין קריטישע מאָמענטן. די ראָלע פֿון פּסיכישע אַבסאָלוטן אין אַזעלכע פֿאַלן קען מען גאָנץ קלאָר אַרויסזען.

דאָס אַליין איז געגוג אַז בײַ טייל זאָל זיך שאַפֿן א ספֿק צי עס איז בכלל פֿאַראַן אַן אַלגעמיינקייט אין נאַציאָנאַלע כאַראַקטער־שטריכן, ספֿעציעל נאָך וען דער מעטאָד פֿון שטודירן יעדן מיטגליד באַזונדער גיט ניט קיין פֿולע באַשטעטי־קונג. עס איז אָבער אויך קיין חידוש ניט, וואָס אַנדערע פֿילן זיכער, אַז ס'איז פֿאַרט פֿאַראַן א „פֿאַלקסגײַסט" אָדער א „נאַציאָנאַלע מענטאַליטעט", אָדער אַנדערע נאַציאָנאַלע כאַראַקטעריזאַציעס, וואָס דריקן טאַקע ניט אויס די זעל־ביקע באַגריפֿן, אָבער וואָס ווילן דער עיקר פֿעסטשטעלן אַן אַרומנעמענדיקע פּסיכישע פֿאַרעם, כאָטש זי איז אָפֿט ניט געגוג ממשותדיק, מען זאָל זי דערשפּירן מיט די חושים.

נאַציאָנאַלער כאַראַקטער הייבט זיך אָן קודם־כל מיט טראַדיציאָנעלע און אויפֿקומענדיקע אמתן אין געדאַנק און אין מעשׂים וואָס דאָס פֿאַלק הייבט אויף איבער זיך ווי א ליכט, א וועגווײַזער וואָס העלפֿט נאָרמירן דאָס גאַנצע פֿאַלקישע לעבן. אָבער אַן אויספֿאָרשונג פֿון דעם אַליין גיט אונדז בלויז אַן אַלגעמיין בילד, די סכעמע, און אַנווײַז אויף וואָס מיר קענען זיך ריכטן אין די האַנדלונגען פֿון יחידים. דאָס לעצטע איז פֿאַר אונדז באַזונדער וויכטיק, ווײַל אין דעם שפּיגלען זיך אָפֿ די טרײַב־כּוחות מיט וועלכע דער נאַציאָנאַלער כאַראַקטער איז פסיכיש באַשאַנקען. מיר מעגן אַנגענומען, אַז אויך אין דעם פּרט זענען נאַציאָנאַלע כאַראַק־טער־פֿורעמס ניט גלײַך. טייל דריגען טיפֿער אַרײַן אין יחידישן לעבן און שאַפֿן דאָרט מער דויערנדיקע פֿאָרמען פֿון אויסדרוק, אַנדערע וויניקער. מיר זעען, למשל, אַז וויפֿל טאַלאַראַנץ א לעבנס־שטייגער זאָל ניט פֿאַדערן וועט אָבער יעדער יחיד גיכער קענען אַריבערטראָגן די רעליגיעזע אַנדערשקייט פֿון זײַן שכן איידער די עטנישע, אַפֿילו בלויז שפּראַכלעכע. פֿונקט אַזוי קענען זײַן פֿעלקער וואָס בײַ איינעם איז דער אָפּשטאַנד צווישן נאַציאָנאַלע און יחידישע סטאַנדאַרדן און מאָסן גרעסער ווי בײַם צווייטן. דאָס אַליין וואַרפֿט א ליכט אויף די אינהאַלטלעכע כאַראַקטער־פֿורעמס פֿון די צוויי פֿעלקער.

אָבער וען דער נאַציאָנאַלער יחיד ווערט פֿאַר אונדז די פֿראָבלעם דאַרפֿן מיר זײַן טראַכטן און זײַנע מעשׂים צעטיילן לכל־הפּחות אויף צוויי חלקים:

---

[113] Georg Simmel, "The Number of Members as Determining the Sociological Form of the Group," i, *Am. Jour. Sociol.*, 1902, viii, 1-46; "The Number of Members as Determining the Sociological Form of the Group," ii, *Am. Jour. Soc.*, 1902, viii, 158-196.

עפֿנטלעכע, אָדער נאַציאָנאַל־עפֿנטלעכע, און פּריוואַטע. מיר ווילן קודם־כּל וויסן אויף וויפֿל דער נאַציאָנאַלער כאַראַקטער געפֿינט אַן אויסדרוק אין לעבן פֿון יחיד בײַ עפֿנטלעכע געלעגנהייטן וואָס פֿאַרמאָגן ניט קיין טראַדיציאָנעלן סטע־רעאָטיפּ פֿון פֿאָרמולעס און האַנדלונגען. דאָס וועט אונדז ווײַזן אויף ווי ווײַט די אַלגעמיינע ריכטונג פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער איז פֿיקסירט אין אינדיווידועלן עפֿנטלעכן לעבן. אָבער די אינטענסיווקייט, ניט בלויז די לעבעדיקע אָנרעגעוו־דיקייט, פֿון פּסיכישע אַבסאָלוטן קען מען נאָך מער אַרויסזען אין אָפּגעזונדערטן, פּריוואַטן לעבן בײַם איינצלנעם פֿון פֿאָלק. אַן אמת וואָס ווערט אַפֿילו אין פּרי־וואַטן לעבן באַטראַכט און געפֿילט ווי אַזאַ דאַרף שוין מער פֿאַר זיך קיין ראַיות ניט האָבן, דאָס איז נאַטירלעך די ווײַטגייענדיקסטע מדרגה וואָס אַזאַ אָנגענומענער לעבנס־כּלל קען דערגרייכן. אויף ווי ווײַט אַזאַ אמת קען פֿאַרכאַפּן דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן פֿון אַ מענטשן הענגט אָפּ טיילווײַז פֿון דער טבֿע פֿונעם ספּעציפֿישן יחיד וועגן וועלכן עס האַנדלט זיך און נאָך מער פֿונעם סאָרט אמת וואָס איז פֿאַרוויקלט.

דאָס אַלץ פֿירט אונדז צום געדאַנק פֿון אַ דרײַענדיקן צוגאַנג: (1) דאָס אָנ־גענומענע טראַדיציאָנעלע פֿאַרמעגן פֿון פֿאָלק; (2) דאָס איצטיקע פּסיכישע פֿאַר־מעגן פֿון פֿאָלק און (3) די אָפּרוף־פֿורעמס פֿונעם יחיד בײַ נאַציאָנאַל־עפֿנטלעכע און בײַ פּריוואַטע געלעגנהייטן. בלויז אַזאַ צוגאַנג, און אין דער געגעבענער אָר־דענונג, פֿירט אונדז אַרײַן סײַ אינעם אינהאַלט פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער, סײַ אין די קאָמפּליצירטע פּראָבלעמען וואָס די פֿורעמס פֿון פֿאָלקישן לעבן שטעלן פֿאַר אונדז אַוועק.

נאַציאָנאַלער כאַראַקטער בײַ ייִדן

די פֿאָרשונגען וועגן סטערעאָטיפּן האָבן אונדז בלי־ספֿק געלערנט אַז ס׳איז פֿאַראַן אַ סכּנה פֿאַר וועלכער מען דאַרף זיך היטן. דאָס איז די מעגלעכקייט, אַז מישפּטנדיק פֿעלקער זאָלן מיר אָפּערירן מיט פֿיקסירטע און פֿאַרשפּרייטע גע־נעראַליזאַציעס וואָס האָבן ניט צו טאָן מיט רעאַליטעטן. אָבער ווי מיר האָבן אויך געזען דאַרפֿן מיר זיך ניט ווייניקער היטן פֿון דער אַנדערער סכּנה, פֿון פֿאַרקוקן די געהעריקע פֿאַקטן און באַשליסן בײַ זיך אַז דער גאַנצער ענין נאַציאָנאַלער כאַראַקטער איז געבויט אויף פֿאָראורטיילן וואָס שטאַמען פֿון אָנגענומענע סטע־רעאָטיפּן.

וואָרעם דער באַגריף פֿאָלק איז שוין ממילא מחייבֿ אַ באַשטימטע כאַראַקטער־פֿאָרעם. ווי שווער עס זאָל ניט זײַן צו דעפֿינירן דעם דאָזיקן באַגריף ווייסן מיר אַז עס האַנדלט זיך וועגן אַ גרופּע מענטשן וואָס זענען פֿאַרבונדן דורך אַ גרויסער צאָל גײַסטיקע דעצידירנדיקע שותּפֿותן אין די תּנאים פֿון אַ לאַנגן צײַטדויער און פֿיזישער צוזאַמענדיקייט. עס איז ניטאָ קיין וויסנשאַפֿטלעכער גרונד זיך צוריק־צוהאַלטן פֿון דער הנחה אַז אַזעלכע פֿאַלן מוזן פֿירן צו כאַראַקטעראָלאָגישע שײַכות־סיסטעמען וואָס זענען טיפּיש פֿאַר דער געגעבענער גרופּע. אויב אַן אויספֿאָרשונג האָט דאָס ניט געפֿונען איז זיכער מעגלעך אַז דאָס שטאַמט פֿון אַ טעות אין צוגאַנג.

עס איז פֿאַרבונדן מיט דעם וואָס מען זוכט, וואָסערן אָפּשניט פֿון פּסיכישן לעבן, וועָן מען זוכט, בײַ וואָסערע סיטואַציעס, און ווי אַזוי מען זוכט, וואָסערע מעטאָדן עס ווערן באַנוצט.

אַנטראָפּאָלאָגן וואָס זענען פֿאַראינטערעסירט אין פֿאַרשן קולטור־פֿורעמס קאָנצענטרירן זיך אויפֿן לעבן פֿון פּרימיטיוון שבֿטים צוליב די אומגעהײַערע מניעות פֿאַר אַזאַ אויספֿאָרשונג בײַ מאָדערנע קולטורפֿעלקער, דער עיקר פֿון דער מערבֿדיקער ציוויליזאַציע. די לעצטע האָבן געשאָפֿן אַ סך איינהייטלעכע פֿאָרמען, זיי לעבן אין נעענטערע שײַכותן צווישן זיך און אין אינטענסיווע קעגנזײַטיקע ווירקונגען. אַזוי אַז דאָ מישן זיך אַרײַן אומבאַקאַנטע פֿאַקטאָרן און אַזעלכע וואָס מען קען ניט פֿונאַנדערטיילן כדי צו באַשטימען די ראָלע פֿון יעדן.[114] דאָס איז בלי־ספֿק ריכטיק. עס זענען פֿאַראַן אַנדערע סאָרטן מניעות בײַם פֿאָרשן פּרימיטיוע שבֿטים וואָס זענען ניט קיין אומוויכטיקער שטער. די ווירקונג פֿון טראַדיציע, פֿון היסטאָרישע דערפֿאָרונגען, פֿון אַמאָליקע גרויסע פּערזענלעכקייטן און דאָס וואָס זיי האָבן געטאָן און געלערנט, בקיצור, פֿון פֿאַלקישער ירושה אין בריייטסטן זינען פֿון וואָרט, איז ממש ניט צו וועגן און ניט צו מעסטן. דאָס וואָרפֿט אַ ליכט אויפֿן שטייגער פֿון אַ פֿאָלק און אויף די וועגן דורך וועלכע ער רײַסט זיך אַרײַן אין פּריוואַטן לעבן פֿון יחידים, וואָס דאָס איז קאָלאָסאַל וויכטיק אין יעדער פֿאָרשונג. בײַ פּרימיטיוע שבֿטים זענען מיר אָבער אין גאַנצן אָנגעוויזן בלויז אויף אַ תורה שבעל פּה אָן דירעקטער דאָקומענטאַציע, מיט אַלע באַקאַנטע חסרונות וואָס דאָס טראָגט אין זיך פֿאַר אָביעקטיווער אינפֿאָרמאַציע.

אין דעם פּרט האָט דאָס יידישע לעבן גרויסע מעלות. עס פֿאָרמאָגט אין זיך אָן אינערלעכע מאָנאָליטישקייט כמעט אין אַלע פּרטים פֿון גײַסטיקער טעטיקייט און טאָג־טעגלעכן אײַנפֿיר און אויפֿפֿיר. לכל הפּחות איז דאָס אַזוי געווען אין מערב־אייראָפּע ביז דער עמאַנציפּאַציע, און בײַם רובֿ מנין ורובֿ בנין אין מיזרח־אייראָפּע ביזן אָנהייב פֿון איצטיקן יאָרהונדערט. דערצו איז פֿאָראַן אַ דאָקומענטירטע ירושה וואָס איז ממש אָן אומאויסשעפּנדיקער קוואַל פֿאָרן וויסנשאַפֿטלעכן פֿאָרשער.

צי יידן זענען אַ פֿאָלק, אַ ראַסע, אַ רעליגיע, צי מען קען זייער אייגנס כאַראַקטעריזירן מיטן אידיעקטיוו נאַציאָנאַל, צי מיט אָן אַנדער טערמין, איז באמת ניט וויכטיק. סאָציאָלאָגן און סאָציאַל־פּסיכאָלאָגן אַמפֿערן זיך וועגן דעם. בײַ טייל זענען יידן אָפֿילו אַ רעטענישׂ. בראָם, למשל, ברענגט אין קאָרל מייערס נאָמען אַז יידן זענען אַ „כימעריש פֿאָלק", אַז בײַ זיי איז עפּעס „אַ לעבן פֿון אומרעאָליטעט".[115] איכהיזער קען דעפֿינירן יידן בלויז אין טערמינען וואָס זענען על־פּי רובֿ אָן איבערחזרונג פֿון דעם וואָס ער וויל דעפֿינירן. ער זאָגט:

א יוד איז א מענטש, וואָס אָרום און אָרום (מיט א סך אויסנאָמען) קען מען אים סאָציאָל אידענטיפֿיצירן דורך נעוויסע פֿיזישע אָדער פֿסו־

---

[114] Ruth Benedict, *ibid.*, 17-18.

[115] J. Bram, "The Social Identity of the Jews," *Transactions of N. Y. Academy of Science*, 1944, vi, 194.

פֿיזישע שטריכן (זשעסטן, שפּראַך, מאַנירן, שטעלן, אויסדרוק פֿון פּנים אאז"וו); וואָס איז אויסגעווואָקסן אין א יידישער משפּחה מיט א כאַראַקטעריסטישער יידישער אטמאָספֿער; וואָס צוליב דעם באַזיצט ער, אין רובֿ פֿאַלן, געוויסע טיפּישע, כאָטש נישט ממשותדיקע עמאָציאָנעלע און אינטעלעקטועלע שטריכן; וואָס א סך האַלטן, אז ער איז א „יד" און זיין פֿערזענלעכקייט ווערט אין א וויכטיקן זינען פֿאַרמירט פֿונעם פֿאַקט וואָס מען האַלט אים פֿאַר א יד (מיט אַלץ וואָס דאָס איז אין זיך פּולל); וואָס, באמת מאָדנע, ער איז אַליין בײַ זיך ניט קלאָר צי דאָס וואָס ער איז א יד איז א רעליגיעזע, נאַציאָנאַלע, ראַסישע אָדער קולטורעלע קלאַסיפֿיקאַציע, און וואָס, ווידער מאָדנע, פֿאַרמאָגט ניט קיין אייגן לאַנד.[116]

דער מחבר אַליין האַלט זיך דעפֿיניציע פֿאַר א ניט־צופֿרידנשטעלנדיקער מכּמה טעמים. אָבער דאָס אינטערעסאַנטסטע איז די מיסטישקייט, אַז מיר זענען שיער ניט א שטיק אויסגעטראַכטקייט, אַן עפּעס־יאָ־און־עפּעס־ניטקייט, וואָס הענגט איבער זיין באַגריף פֿון א יד. איך דערמאָן דאָס דער עיקר צוליב דעם וואָס דער וויסנשאַפֿטלער וועלט ממש צעטומלט פֿון דער געפֿלעפֿטקייט דערפֿון וואָס ער קען יידן ניט קלאַסיפֿיצירן ווי געהעריק צוזאַמען מיט אַנדערע פֿאַראַנענע צעטיילונגען אין סאָציאַלן לעבן. דאָס לאָזט אים ניט קלאָר זען דעם „יאָ" וואָס אים גיט זיך גיכער אין צו געפֿינען בײַ אַנדערע היסטאָריש פֿאַרמירטע סאָציאַלע אייגנס, כאָטש אין אונדזער פֿאַל לאָזט זיך דאָס שנעלער געפֿינען בײַ געהעריקע זוכמעטאַדן.

דער סאָציאַלאָגישער צוגאַנג צו יידישער כאַראַקטעראָלאָגיע דארף קודם־כל אויסגעפֿינען די צענטראַלע שטייגער־פֿורעמס, די פּסיכישע אַבסאָלוטן, אויף וויפֿל זיי האָבן א שייכות צו כאַראַקטער־פֿאָרמירונג, וואָס האָבן באַהערשט דאָס סאָציאָלע און אינדיווידועלע לעבן פֿון יידן בײַם עלטערן מיזרח־איראָפּעישן דור. דאָס איז יענער דור וואָס איז נאָך געווען אין פֿולן באַזיץ פֿון אַלטער אַלץ אַרומנעמענדיקער טראַדיציע און האָט פֿאַרגעשטעלט מיט זיך ניט בלויז דעם רובֿ פֿון אונדזער פֿאַלק נאָר אויך דעם טיפּישסטן טרעגער פֿון זיין אייגנארטיקער ירושה. מיר וואָלטן דעמאָלט געקענט מאַכן דעם וויטערדיקן טראָט און זען, וואָסער ראָלע די דאָזיקע אַבסאָלוטן שפּילן אין לעבן פֿון דער איצטיקער צייט און ווי וויט זיי העלפֿן נאָך אַלץ פֿארמירן דעם יידישן כאַראַקטער.

א דירעקטער צוגאַנג צו די נייע דורות אַן דעם דערמאָנטן הינטערגרונט וואָלט, דאָכט זיך מיר, ניט געקענט ברענגען די געווינטשענע רעזולטאַטן. שוין ניט געריידט פֿון דעם וואָס דעמאָלט וואָלט אונדז געפֿעלט די היסטאָרישע פּערספּעקטיוו און די גאַנצע אַנטוויקלונג־ליניע, אויב אַזא איז דא, נאָר עס זענען אויך פֿאַראַן אַנדערע מניעות וואָס מען קען אפֿשר בכלל ניט בייקומען. דאָס איצטיקע יידישע לעבן האָט זיך נאָך ניט סטאַביליזירט. די אַמאָליקע קהילה־ארגאַניזאַציע וואָס האָט געגעבן פֿאַרעם און פֿאַלקישן אויסדרוק איז מער ניטא. די דריקנדיקע אינפֿלוסן פֿון דער ארומיקער וועלט זענען געווארן א נייער פֿאַקטאָר — לכל־הפּחות

---

[116] Gustav Ichheiser, "The Jews and Anti-Semitism," *Sociometry*, 1946, iv, 102.

אין דער מאָס אין וועלכער מיר האָבן דאָס איצט — אַז ס׳איז שווער אײַנצוזען די מחיצה צווישן דעם אייגענעם און דעם דרויסנדיקן. די אינערלעכע צעטיילטקייט, ניט בנוגע מיינונגען, שטעלונגען, פּאַרטייען אד״גל, וואָס דאָס גייט אונדז דאָ ניט אָן, נאָר אין אינסטיטוציאָנעלן און אינדיווידועלן אויפֿפֿיר, דערלאַזט ניט, מיר זאָלן לײַכט קענען באַמערקן דאָס איינהייטלעכע. אַפֿילו דאָס וואָס איז יאָ אײַנ־ הייטלעך און ווירקט מיט פּסיכישער אַבסאָלוטקייט קען האָבן אַזוי פֿיל פֿאַרשיידענע פֿאַרמען, אַז אויב עס איז אַפֿילו יאָ פֿאַראַן אַ צענטראַלער עיקר, פֿון וועלכן די אַלע פֿאַרמען צווײַגן זיך אַרויס, קענען מיר אים לײַכט פֿאַרבײַגיין און אים ניט באַ־ מערקן.

וואָס מיר זאָלן ניט טראַכטן וועגן אונדזער נאַציאָנאַלן כאַראַקטער מוזן מיר מודה זײַן אַז זינט דעם אָנהייב פֿון איצטיקן יאָרהונדערט קומען אין אים פֿאָר טיפֿע ענדערונגען וואָס בײַטן אונדזער גײַסטיקן פּנים סײַ אין עפֿנטלעכן סײַ אין פֿריוואַטן לעבן. ווי ווײַט זענען די דאָזיקע שינויים געגאַנגען? אויך דאָס, פֿונקט ווי די ווירקונגען פֿון די דערשײַנונגען אויף וועלכע עס איז פֿרײַער אָנגעוויזן געוואָרן, קענען מיר קלאָרער אַרויסזען וען מיר וועלן אויסבויען אַ פֿאַסיקע סכמע פֿון אונדזער נאַציאָנאַלן כאַראַקטער איידער די נײַע שטורמס האָבן זיך אין אים אַרײַנגעריסן. די מעטאָדישע פֿראַבלעמען אין אַזאָ אַרבעט זענען נאַטירלעך אומ־ געהײַער קאָמפּליצירט, אָבער מיר דאַכט זיך אַז אַן אויסגעצייכנטער בײַשפּיל פֿון אַזאָ צוגאַנג, כאָטש גאָר אויף אַן אָנדער פֿלאַך, איז ראַבײַ מאַקס קאַדושינס אָנאַליז פֿון תּלמודישע טעקסטן און די אויספֿירן — די אויפֿגעבויטע סכמעס — צו וועלכע ער קומט. עס לוינט זיך אָפּצושטעלן אַ ביסל לענגער אויף די דאָזיקע זייער אינטערעסאַנטע אַרבעטן, בפֿרט נאָך וען מיר קענען אַ סך פֿון זיי לערנען בנוגע אונדזער ענין.

קאָדושין איז דער עיקר פֿאַראינטערעסירט אין צוויי הויפּט־ענינים. ראשית וויל ער וויזן, אַז דאָס תּלמודישע דענקען, כאָטש עס דריקט זיך אויס אין גע־ בונדענע פֿורעמס, איז עס אָבער ניט פֿון ריין לאָגישן מין ווּ אויספֿירן וועלן אַרויסגעדרונגען פֿון געשטעלטע הנחות דורך פֿיקסירטע כללים. די שײַכותן צווישן די עלעמענטן אין תּלמודישן דענקפּראָצעס טראָגן אָן אָנדער כאַראַקטער, און ער רופֿט עס „דאָס אַרגאַנישע דענקען״. והשנית וויל ער וויזן, אַז די חכמי התּלמוד האָבן זיך באַנוצט מיט פֿיר פֿונדאַמענטאַלע באַגריפֿן וואָס זײַנען געבונדן און געפֿלאָכטן צווישן זיך, און דאָך איז יעדער פֿון זיי אַ באַשטימטע גאַנצקייט אין זיך אַליין. די הויפּטבאַגריפֿן בינדן זיך אויך מיט סובבאַגריפֿן, וואָס צוזאַמען פֿאַרמירן זיי גרעסערע קאָמפּלעקסן. מילא, דער ערשטער פֿונקט, די אַרגאַנישע דענקפֿאָרעם, וויי אינטערעסאַנט דער דאָזיקער בליק זאָל ניט זײַן אין זיך אַליין, גייט אונדז דאָ ניט אָן, לכל הפּחות ניט דירעקט. אָבער דאָס צווייטע, די פֿונ־ דאַמענטאַלע באַגריפֿן, איז אַ צוגאַנג וואָס זײַנען שײַכות צום פֿאַרשמעטאַד פֿון נא־ ציאָנאַלן כאַראַקטער בכלל און פֿון ייִדישן בפֿרט איז אַ גאַנץ נאָענטער, כאָטש ער באַוועגט זיך דורכויס אין אַן אינטעלעקטועלער, ניט אין קיין שטייגערשער וועלט, אין אַ וועלט פֿון אַבסטראַקטע באַגריפֿן.

די אַרבעטן פֿון ראַבי קאַדושין האָבן נאָך אַ גרויסע מעטאָדישע מעלה וואָס פֿאַרדינט אונטערגעשטראָכן צו ווערן. ער שטעלט ניט אַוועק זײַנע טעזיסן אויף אַ פֿונדאַמענט פֿון צעווארפֿענע שטעלעס אין דעם גרויסן ים פֿון דער תלמודישער ליטעראַטור. בײַ אַזאַ מעטאָד איז אָפֿט שווער אַז דער פֿאַרשער זאָל ניט זינדיקן קעגן גרינטלעכקייט און אָביעקטיווקייט. אַנשטאָט דעם אַנאַליזירט ער גאַנצע טעקסטן. ביז איצט האָט ער דאָס געטאָן מיט צווי אַזעלכע טעקסטן: סדר אליהו (תנא דבי אליהו) און די מכילתא.

ער ווײַזט אָן אויף פֿיר פֿונדאַמענטאַלע באַגריפֿן מיט וועלכע די תלמודיסטן אָפּערירן: גאָטס חסד, גאָטס גערעכטיקייט, תורה און ישׂראל. די דאָזיקע פֿיר זענען פֿונדאַמענטאַל ניט ווײַל זיי זענען וויכטיקער פֿון אַנדערע — למשל, קידוש השם, עולם הבא, מלכות השמים אאז״ו — נאָר ווײַל זיי זענען דער עיקר אין תלמודישן וועלטבאַגריף.[117] די מעלה פֿון אָט דעם צוגאַנג, אָפֿוץ דער ריין פּסי־כאָלאָגישער טעאָריע פֿון אַרגאַנישן דענקען, באַשטייט אין דעם וואָס דער גאַנצער, אומגעהײַערער, ברייט צעגאָסענער „ים התלמוד״ וועט רעדוצירט צו עטלעכע באַגריפֿלעכע הויפּטמאָמענטן וואָס דער מוח קען רויקער און קלאָרער באַטראַכטן, אַנאַליזירן, און ממילא דערזען אַ געוויסע אַרדענונג אינעם רײַכן אוצר פֿון אַלע מעגלעכע פֿאַרצווײגונגען. עס איז אַ מין גראַמאַטיק פֿון טראַדיציאָנעלן יידישן דענקען.

אַזאַ, שטעל איך מיר פֿאָר, דאַרף אויך זײַן דער צוגאַנג צום שטייגער פֿון אַ פֿאַלק, זײַנע אינסטיטוציעס, אײַנפֿירן, מינהגים, אײַנגעשטעלטע באַציונגען סײַ בין אָדם לחברו, סײַ אין פֿריוואַטן לעבן, בקיצור, אַלץ וואָס דיקטירט און רעגולירט אי די אידעאַלע סטאַנדאַרדן פֿון לעבן, אי דאָס לעבן גופֿא. דאָס וואָלט אונדז גע־פֿירט צו דערזען די פּסיכישע אַבסאָלוטן וואָס זענען טיפּיש אין אַ באַשטימטער נאַציאָנאַלער קולטור און די קאָנקרעטע אופֿנים אויף וועלכע זיי האָבן באַווירן צו פֿאַרמירן דעם כאַראַקטער פֿון פֿאַלק און זײַנע מיטגלידער. פֿאָר אַזאַ פֿאַר־שונג וואָלטן נאַטירלעך ניט געגנג געווען די טעקסטן וואָס גיבן איבער די רייד און געדאַנקען פֿון פֿירנדיקע פּערזענלעכקייטן. דאָ וואָלט מען זיך אויף, און דער עיקר, געדאַרפֿט באַגנוצן מיט דעטאַלן, אויטאָביאָגראַפֿישן און ביאָגראַפֿישן מא־טעריאַל, קינסטלעריש ווערק, געוויסע היסטאָרישע געשעענישן, באַשרײַבונגען פֿון אינסטיטוציעס אד״גל.

ווי אַ בײַשפּיל פֿון אַזאַ צוגאַנג וואָלט געווען ניצלעך איבערצוזעצן קאַדושינס פֿיר הויפּטבאַגריפֿן אין טערמינען פֿון קאָנקרעטן יידישן לעבן און אין דער זעל־ביקער צײַט אויך זען, אויף ווי ווײַט זיי דריקן אויס דעם כאַראַקטער פֿון יידן און דעם קאָלעקטיוון יידישן אויפֿפֿיר אין דער איצטיקער צײַט. ווי מיר האָבן געזען, רעכנט ער אויס פֿיר פֿונדאַמענטאַלע באַגריפֿן מיט וועלכע עס אָפּערירן די חכמי התלמוד: גאָטס חסד, גאָטס גערעכטיקייט, תורה און ישׂראל. ווי קענען

---

[117] Max Kadushin, *Organic Thinking: A Study in Rabbinic Thought*, 1938, 6-7; *The Theology of Seder Eliahu: A Study in Organic Thinking*, 1932.

מיר די דאָזיקע באַגריפֿן אויסדריקן אינעם לשון פֿון פּראַקטישע מעשׂים, באַ־צִיונגען, אָדער אַפֿילו פֿון געדאַנקען און באַגריפֿן וואָס שטייען אין אומפֿאַרמיטלטער שײַכות צום שטייגערשן לעבן?

ראַבײַ קאַדושין אַליין גיט אָן אַזעלכע תּלמודישע באַגריפֿן ווי אָנווײַזונגען אין קאָנקרעטע באַצִיונגען. דאָס איז אויך קיין חידוש ניט. אין טראַדיציאָנעלן דענקען האָבן מיצוות און מעשׂים טובֿים זייער אַ נאָענטע שײַכות צווישן זיך און קענען אָפֿט גאָרניט צעטיילט ווערן. דאָך איז וויכטיק צוליב אונטערשטרײַכונג צו זען דעם אַמאָליקן באַגריף פֿון גאָטס חסד בלויז אין ליכט פֿון כאַראַקטער־פֿאָרמירנדיקע מעשׂים. דער תּלמוד איז פֿול מיט קאָמענטאַרן אויף ביבלישע טעקסטן וואָס זעען אין חסד אַן אייביקע מידה פֿון גאָט, זײַן ליבע צו אַלע באַ־שעפֿענישן, זײַן רחמנות אויף זינדיקע, זײַן גרייטקייט צו פֿאַרגעבן, העלפֿן אין נויט. פֿון דעם דרינגט אַרויס, אַז דורך דער מידה פֿון חסד דערהייבט זיך דער מענטש צו אַ געטלעכער מדרגה. אין מאָדערנער טערמינאָלאָגיע זײַנען דאָס די אייגנשאַפֿטן פֿון הילפֿגרייטקייט — צי דאָס איז צדקה, פּדיון שבֿויים, קעגנזײַטיקע הילף, די פֿאַרשיידענע חבֿרות פֿון שטעטל ווי הכנסת כּלה, לינת הצדק, אָדער איצט, די פֿאַרשיידענע נײַערע פֿאָרמען פֿון הילף, מיט וועלכע ייִדן צייכענען זיך אויס.

מאָריס לאַצאַרוס דערציילט וועגן אַ ייִדישער חבֿרה, וואָס ברענגט אַרויס מיט אומגעוויינטלעכער בילדלעכקייט די ווירקונג פֿון דער דערמאָנטער מידה:

> די בערלינער ייִדישע קהילה האָט געשטיצט אַ חבֿרה „משען אַבֿלים" הונדערט און פֿופֿציק יאָר צײַט. איר ציל איז געווען צו העלפֿן אָרעמע פֿאַמיליעס וואָס לײַדן דחקות צוליבן טויט פֿון אַ מיטגליד, ווײַל דער ייִדישער דין דערלויבט ניט צו אַרבעטן אין שיבֿעה־צײַט. פֿאַרן כּבֿוד פֿון די מקבלים האָט מען די זאַך אַראַנזשירט אַזוי: צוויי פֿאַרשלאָסענע קעסטלעך שיקט מען אין יעדן הויז וווּ מען זיצט שיבֿעה, צו רײַכע פּונקט ווי צו אָרעמע. אין קעסטל נומער איינס ליגט אַ סומע געלט פֿאַר די נויטבאַדערפֿטיקע. צוזאַמען דערמיט שיקט מען אַ פֿאַרזיגלטן קאָנווערט וווּ עס געפֿינט זיך דער שליסל און אַ בריוו וואָס בעט צו עפֿענען דאָס קעסטל און עס אויסליידיקן. דער נויטבאַדערפֿטיקער האָט געקענט אַרויס־נעמען אַ טייל אָדער אין גאַנצן, לויט זײַנע נויטן. אויב ער נייטיקט זיך ניט אין קיין הילף בכלל דאַרף ער אַרײַנלייגן די גאַנצע סומע אין קעסטל נומער צוויי. אַחוץ דעם ווערן די פֿאַרמעגלעכע געבעטן צוצולייגן אַן איי־גענע בײַשטײַערונג צום קעסטל נומער צוויי אין צוגאָב צו דעם וואָס זיי פֿירן אַריבער פֿון ערשטן קעסטל. דאָס קעסטל נומער צוויי פֿאַרבלײַבט ניט געעפֿנט דורך דער צײַט וואָס עס ווערט געשיקט פֿון פֿאַמיליע צו פֿאַ־מיליע, אַזוי אַז קיינער, אַפֿילו די גבאים פֿון דער חבֿרה, ווייס ניט ווער עס זענען די געבערס און ווער די נעמערס.[118]

דאָס איז נאַטירלעך אַ ווײַטע פֿאַרצווײַגונג פֿון דער עלעמענטאַרער מידה פֿון חסד אָדער צדקה, וואָס שליסט אויך אײַן די עטישע שיינקייט פֿון מתּן בסתר, צוטרוי צו מענטשלעכער ערלעכקייט אין געוויסע סיטואַציעס און נאָך אַנדערע

---

[118] M. Lazarus, *The Ethics of Judaism*, Trans. Henrietta Szold, 1900, Part i, 49-50.

מאָמענטן. עס קען אָבער קיין ספֿק ניט זײַן, אַז בלויז אונטער דער ווירקונג פֿון אַ גאַנץ באַשטימטער מאָראַלער דיסציפּלין קען אויפֿקומען אַזאַ אינסטיטוציע, און בלויז בײַ מענטשן וואָס זײַנען דערצויגן געוואָרן אויף אַ באַשטימטן אופֿן האָט די אינסטיטוציע געקענט האָבן אַ קיום אַזאַ לאַנגע צײַט.

דאָס באַוווּסטזײַן וועגן דער ספּעציפֿיש ייִדישער כאַראַקטעריסטיק וואָס ליגט אין דער מידה פֿון גרייטקייט צו העלפֿן ווערט אַרויסגעבראַכט אין אַ חסידישער מעשׂה. צום רבין ר׳ בונם פֿון פּשיסכע איז געקומען אַן אָרעמאַן בעטן אַ נדבֿה. דער רבי האָט אים געגעבן אַ מטבע און דער אָרעמאַן האָט גענומען אַוועק־גיין. אָבער גלײַך האָט אים דער רבי צוריקגערופֿן און אים געגעבן נאָך אַ מטבע. דער אָרעמאַן האָט זיך נאַטירלעך געחידושט און געוואָלט וויסן דעם טעם פֿון דער צווייטער נדבֿה. דערויף האָט דער רבי געענטפֿערט: „דאָס ערשטע מאָל האָב איך דיר געגעבן ווײַל איך האָב אַ ייִדיש האַרץ פֿול רחמנות, אָבער דאָס צווייטע מאָל, ווײַל דער רבונו־של־עולם האָט אונדז געהייסן העלפֿן אָרעמע״. פֿון דעם קומט אויס אַז עס איז ניט בלויז די נאַטירלעכע גענייגטקייט פֿון אַ „ייִדיש האַרץ״, נאָר אויך אַ חובֿ וואָס ווערט אויף אונדז ייִדן אַרויפֿגעלייגט און מיר דריקן אויס אונדזער ייִדישקייט דורך נעמען אים אויף זיך.

דאָס איז זיכער אַ סטימולירנדיקע אַטמאָספֿער פֿאַר בטחון, גלויבן אין דער צוקונפֿט, דעם פּראָווערביאַלן ייִדישן אָפּטימיזם, און אין פּריוואַטן לעבן פֿאַר אַ פֿאַרשאַרפֿטער אונטערנעמערישקייט. אויך דאָס איז אַ שטריך וואָס ווערט ייִדן צוגעשריבן און ניט אָן אַ גרונט. מעגלעך אַז דאָס קען אויך פֿירן צו כאַראַקטער־שטריכן וואָס האָבן צו טאָן מיט אַרויפֿצווינגען זיך, מיט וועלן זיך אַרויסווײַזן. אין אַ סך טעסטן וועגן אייגנשאַפֿטן בײַ ייִדן ווערט דער דאָזיקער שטריך דער־מאָנט, אַ מאָל דירעקט, אַ מאָל אומדירעקט.[119] דער דערמאָנטער ס. נ. הערמאַן האָט אין זײַן אַרבעט געפֿרעגט זײַנע סוביעקטן, וואָס זיי האַלטן פֿון דער מיינונג אַז „ייִדן זענען גענייגט צו וועלן זיך אַרויסווײַזן מער ווי אַנדערע גרופּעס״. 59% פֿון 110 ייִדישע סטודענטן האָבן געשטיצט די דאָזיקע מיינונג.[120]

ייִדן רײַסן זיך מער אויסצונעמען, מאַכן ספּעציעלע אָנשטרענגונגען זיך אַרויס־צוזען. דאָס איז זייער אַ פֿאַרשפּרייטער אײַנדרוק. אויף וויפֿל דאָס איז ריכטיק קען מען לײַכט געפֿינען אין אונדזער לאַגע די כּוחות וואָס טרײַבן דערצו. טייל ווילן דאָס דערקלערן מיטן פּסיכאָלאָגישן כּלל — וועגן וועלכן, אַגבֿ, פּסיכאָלאָגן זענען שטאַרק מחולק — אַז דורכפֿאַל פֿירט צו אָנפֿאַל, ד״ה, אַז מענטשן ווערן אַגרעסיוו ווען זייערע לעבנספּלענער ווערן צעשטערט — אַ לאַגע פֿון וועלכער ייִדן לײַדן אַזוי אָפֿט.[121] מעגלעך אַז די דאָזיקע לאַגע העלפֿט בלויז פֿאַרשאַרפֿן אַ טענ־

---

[110] זען למשל די פֿריִער דערמאָנטע: דייווענפּאָרט און קלייטאָן, קעץ און בריילי און אויך שאָנפֿעלד. בײַ די לעצטע צוויי ווערן, צווישן אַנדערע, פֿאַרצייכנט די 12 אָפֿטסטע שטריכן וואָס ווערן צוגעשריבן ייִדן.

[120] Herman, *ibid.*, 56.

[121] דאָס איז אויך דער טעזיס פֿון אַן אַרבעט וועגן דײַטשישע ייִדן נאָך 1933:

Gerard H. Singer, "The Influence of Sudden Oppression on a Racial Minority," *Jour. Soc. Psychol.*, 1939, x, 127-145.

דענק וואס ליגט אין אונדזער שטייגער־ספערע. אפשר איז די דאזיקע טענדענץ איצט שטארקער אי צוליב אונדזער פארערגערטער מערכה אין דער וועלט, אי צוליב דעם וואס בײ אן אפגעשוואכט רעליגיעז לעבן פעלן די אנדערע קעגענערישע און קאנטראלירנדיקע כוחות וואס אונדזער טראדיציע האט ארויסגעשטעלט — למשל דער אידעאל פון עניוות — צו צאמען די דאזיקע טענדענץ. די גמרא זאגט: דרײ סימנים זענען פארן בײ דער דאזיקער אומה: רחמנים, בישנים און גומלי חסדים.[122] איך וויס ניט ווי וויט זיכער עס זענען די פאקטן אויף וועלכע די דאזיקע מיינונג שטיצט זיך. הײנטיקע צײטן, וואס מען זאל ניט טראכטן וועגן יידישן כאראקטער, קען מען זיכער ניט האלטן „בישנים" פאר טיפיש יידיש, אפילו לויט דער תלמודישער ווריאציע פונעם דאזיקן באגריף.

מיר האבן אנגעהויבן מיט א הויך מאראלער מידה און זענען צוגעקומען צו אזעלכע אויסצווײגונגען וואס ווערן באטראכט ווי מענטשלעכע חסרונות. דאס איז גאנץ נאטירלעך פאר אלץ אין טאג־טעגלעכן לעבעדיקן לעבן. שוואכות־סיסטעמען אין קאנקרעטן פסיכישן לעבן זענען ניט פון לאגישן מין. דא קען אן ערשטע הנחה ברענגען אפילו צו א היפוכדיקן אויספיר און ביידע זאלן עקסיסטירן זײט בײ זײט ווי אנגענומענע אמתן. אט געפין איך אן אויספארשונג וואס איז געבויט כמעט אויף אזא מין טעזיס. רעדנדיק וועגן דער יידישער טראדיציע זאגן די שרײבערינס: „עס ווײזט זיך ארויס, אז דער הויפטטראפ ווערט געלייגט אויף געבן צדקה... א סך ווערט געזאגט וועגן דער נייטיקייט צו וויסן, אז די ארעמע זענען סענסיטיוו, וואס פון דעם איז געדרונגען אז דער צושטאנד פון זײן אין נויט איז אזא אז מען דארף זיך ריכטן, מען זאל זיך שעמען דערמיט". אט דאס זעט מען טאקע אין די האנדלונגען פון די יידישע פאציענטן אין דער קליניק וואס די שרײבערינס האבן אויסגעפארשט.[123] פון דעם קומט אויס, אז די זייער אפגעהיטע באציונג צו די געפילן פון ארעמע־לײט פירט גאר צו דעם, אז ארעמקייט זאל ארויסרופן דאס געפיל פון חרפה. דערויף קען מען בלויז זאגן: זייער מעגלעך.

דער צווייטער פונדאמענטאלער באגריף וואס קאדושין געפינט בײ די חכמי התלמוד איז גאטס גערעכטיקייט, זײן מידת הדין. בײ אונדזערע חכמים איז דאס ניט קיין ריין לעגאלע קאטעגאריע נאר דער עיקר אן עטישע, דעריבער איז ניטא קיין פעסטע מחיצה צווישן מידת הדין און מידת הרחמים. לויט קאדושינען זענען אלע פונדאמענטאלע באגריפן געבונדן און דורכגעפלאכטן איינער מיטן אנדערן. אויב דאס איז אזוי אין דענקען, איז על אחת כמה וכמה אין כאראקטער שאפנדיקן ממשותדיקן לעבן. קומט אויס אז א סך פון דעם וואס איז געזאגט געווארן בײם פרײערדיקן פונקט קען אויך אנגעוענדט ווערן ווי אן איצטיקע מאניפעסטאציע פון יידישן מידת הדין. מען קען אפשר נאך צוגעבן דעם פאקט, וואס פארשיידענע פארמען פון ליבעראליזם און דאס שטרעבן צו סאציאלן יושר געפינט

[122] יבמות ע"ט, א.

[123] Eva Cohen and Helen Witmer, "The Diagnostic Significance of a Russian Jewish Client's Attitude Toward Relief," *Smith Coll. Stud. in Social Work*, 1940, x, No. 4.

תמיד א וואַרעמען אָפּקלאָנג בײַ יידן. עס איז אייגנטלעך א שטרעבן צו שאַפֿן א וועלט וווּ לוין און שטראָף ווערן אויסגעטיילט פֿאַר אמתע פֿאַרדינסטן, ניט אונטערן דרוק פֿון דרויסנדיקע תּנאים לויט וועלכע עס קומט אויס אַזוי אָפּט — אין דער עלטערער טערמינאָלאָגיע — אַז דעם צדיק איז שלעכט און דער רשע לעבט אָן דאגות.

וועגן דער ראָלע פֿון תּורה אין דער גאַנצער תּלמודישער ליטעראַטור איז איבעריק צו רעדן. דאָס שפּיגלט זיך אָפֿ ממש אויף א רירנדיקן אופֿן סײַ אין דער הלכה, סײַ אין דער אַגדה. אַזא פֿאַרהייליקטע תּורה־שיכּרות האָט ניט קיין גלײַכן בײַ קיין שום אומה ולשון. אָלע מעטאַדישע מיטלען וועלן אויסגענוצט, אָלע פֿײַערן פֿון מענטשלעכן גײַסטיקן אויסדרוק וועלן געצונדן כּדי צו דערהייבן תּורה, אָפֿילו דעם הוילן אָקט פֿון לערנען תּורה, צו די העכסטע מדרגות אויף וועלכע א מענטש איז פֿעיק. די גמרא דערציילט אַז דער תּנא ר׳ אידי האָט געווויינט זייער ווײַט פֿון זײַן רבין, האָט ער געדאַרפֿט מאַכן א נסיעה וואָס האָט געדויערט דרײַ חדשים צײַט צו לערנען תּורה. פֿלעגט ער נאָך פּסח זיך לאָזן אין וועג אַרײַן, אָנקומען און לערנען בּיז איין טאָג און דערנאָך גלײַך אָנהייבן די נסיעה אויף צוריק, כּדי ער זאָל קומען אהיים אויף סוכות. וועגן אים האָט ר׳ יוחנן געזאָגט, אַז דער וואָס איז עוסק אין דער תּורה איין טאָג איז גלײַך ווי ער וואָלט געלערנט א גאַנץ יאָר.[124]

מיטן כּוח פֿון בײַשפּילן פֿון גרויסע פּערזענלעכקייטן ווירקט די גמרא אין אַזא מין בילד:[125] ווען עס וועלן קומען צום מישפּט דער אַרעמאַן, דער עושר און דער שאַלקהאַפּטיקער, וועט מען פֿרעגן בײַם אַרעמאַן, פֿאַר וואָס ער האָט ניט עוסק געווען אין דער תּורה. אויב ער וועט ענטפֿערן, אַז ער האָט קיין צײַט ניט געהאַט צוליב עול פּרנסה, וועט מען אים אָנווײַזן אויף הללן וואָס האָט געלערנט ניט געקוקט אויף מוראדיקער דחקות, אויב דער רײַכער וועט זאָגן, אַז ער האָט ניט געקענט לערנען וויל ער איז געווען פֿאַרטאָן אין מיסחר, וועט מען אים ברענגען א ראַיה פֿון ר׳ אלעזר בן חרסום וואָס האָט פֿאַרמאָגט טויזנט דערפֿער און דאָך האָט ער געלערנט יומם ולילה. דער שאַלקהאַפּטיקער וועט מסתּמא טענהן, אַז זײַן יצר־הרע האָט אים געשטערט, אָבער מען וועט אים ווײַזן, אַז יוסף האָט געהאַט א גרעסערן נסיון, דאָך איז ער אים בײַגעשטאַנען, טא פֿאַר וואָס זאָל ער זײַן אַנדערש?

קאַדושין ברענגט פֿון סדר אליהו: „וואַרעם אָלע מיצוות וואָס א מענטש איז מקיים אויף דער וועלט האָבן בלויז דעם כּוח צו לײַכטן ווי דאָס ליכט פֿון א ליכטל, אָבער די תּורה באַלײַכט די וועלט פֿון איין עק צום אַנדערן.“[126] א שטעלע אין דער מכילתא פֿאַרענטפֿערט אויף אַזא אופֿן די פֿראַגע, פֿאַר וואָס גאָט האָט געוואָלט אַז יידן זאָלן אַזוי לאַנג ארומוואַנדערן אין דער מידבר:

---

[124] חגיגה, ה. ב.

[125] יומא, ל״א, ב.

[126] Kadushin, *ibid.*, 74.

גאָט האָט געזאָגט: אויב איך וועל איצט ברענגען דאָס פֿאָלק ישׂראל אין זײַן לאַנד, וועט יעדער מענטש נעמען זײַן פֿעלד אָדער זײַן ווײַנגאָרטן און פֿאַרגעסן אין דער תּורה. וועל איך דעריבער מאַכן, זיי זאָלן אַרומ־וואַנדערן אין דער מידבר פֿערציק יאָר כּדי ווען זיי וועלן האָבן מן צו עסן און וואַסער פֿון קוואַל צו טרינקען, וועלן זיי אײַנזאַפּן אין זיך די תּורה.[127]

די ייִדישע געשיכטע פֿון דער גלות־עפּאָכע איז אַ לעבעדיקער עדות פֿון אַ תּורה־פֿאָלק וואָס האָט באמת צו זיך קיין גלײַכן ניט. דאָס ייִדישע ווערטל אַז „תּורה איז די בעסטע סחורה" איז אַן אויסגעצייכנטע פֿאָרמולע פֿון אַ פֿאַר־הייליקטער און לעבעדיקער ירושה. מיר מעגן, דאַכט זיך, מיט זיכערקייט אָננע־מען, אַז די מאָדערנע ייִדישע באַציִונג צו בילדונג בכלל, דער גרויסער דרך־ארץ פֿאַר געלערנטקייט און געלערנטע, ציט איר יניקה פֿונעם זעלביקן געירשנטן קוואַל. עס קען קיין ספֿק ניט זײַן, אַז דאָס איז אויך איצט אַן אײַנגעוואָרצלטער שטריך אין ייִדישן כאַראַקטער. דאָס ברענגט דערצו אַז אַפֿילו די אָרעמע צווישן אונדז זאָלן זיך אויסברענגען ביזן לעצטן, אַבי די קינדער זאָלן באַקומען העכערע בילדונג.

דער באַגריף ישׂראל איז קודם־כּל מחייבֿ אַ ספּעציעלע באַציִונג צום פֿאָלק און זײַן ראָלע אין דער גײַסטיקער אָרדענונג פֿון דער וועלט. אַן אויסדרוק דערפֿון געפֿינט מען אויף טריט און שריט אין דער גאַנצער תּלמודישער ליטע־ראַטור. בײַ די שפּעטערדיקע האָט דאָס אויפֿן שאַרפֿסטן אופֿן אונטערגעשטראָכן ר׳ יהודה הלוי אין זײַן כּוזרי. אין אונדזער נײַסטער געשיכטע פֿאַרנעמט דאָס אַן אויבנאָן אין דער חסידישער ליטעראַטור. אויך אין דער פֿילאָסאָפֿיע פֿון דער רעפֿאָרם־באַוועגונג, מיט איר מיסיע־טעאָריע, פֿאַרנעמט ישׂראל אַ באַזונדער דערהויבענע פּאָזיציע אין רעליגיעזן און עטישן סדר העולם.

צווישן די הײַנטיקע סעקולאַריסטן, מיטן איבערגאַנג פֿון ישׂראל צו דאָס ייִדישע פֿאָלק, ווערט אָדער בכלל ניט גענומען קיין אַלגעמיינע שטעלונג צום טראַדיציאָנעלן באַגריף, אָדער עס ווערט, אין ראַדיקאַלן ווינקל, אָנגענומען אַ נעגאַטיווע שטעלונג. דאָס לאָזט זיך אויך פֿאַרשטיין, ווײַל דאָ האָבן מיר צו טאָן מיט אַ פּאָליטישער באַוועגונג, דערצו נאָך אַן אינטערנאַציאָנאַלער, וואָס אירע דענקטערמינען זענען ריין פּאָליטישע. ממילא ווערט יעדע ספּעציעלע פּאָזיציע פֿאַר ישׂראל אַריבערגעטראָגן אין אַ פּאָליטישער ספֿערע מיטן נעגאַטיוון צייכן פֿון שאָוויניזם. דאָס איז בלויז אין דער טעאָריע, וואָס דערמיט האָבן מיר דאָ ניט צו טאָן. אין דער פּראַקטיק אָבער ווערט אויך דאָרט, בײַ די וואָס זייער טעטיקייט איז אינעווייניק אין ייִדישן לעבן, געפֿירט אַן אינטענסיווער געראַנגל מיט דער אַסימילאַציע, און עס ווערן געמאַכט גרויסע אָנשטרענגונגען די דאָזיקע טענדענץ אָפּצושוואַכן.

פֿון אַ ריין לאָגישן שטאַנדפּונקט, אויב מען האַלט זיך בײַ דער הנחה אַז קיין העכערע ייִדישע ווערטן און פּאָטענצן זענען ניטאָ, זענען די דאָזיקע אָנשטרענגונגען

[127] Idem, "Aspects of the Rabbinic Concept of Israel: A Study in the Mekilta," *Hebrew Union College Annual*, 1945-46, xix, 67.

פֿשוט אַן אומזין. מען קען זיך דאָך ניט אײַנשטעלן פֿאַר דעם וואָס איז ניטאָ. ענלעכע ראַדיקאַלע באַוועגונגען בײַ אַנדערע פֿעלקער האָבן אַזאַ טעטיקייט בכלל ניט אין זייער פּראָגראַם, ווײַל זייער נאַציאָנאַלע עקסיסטענץ איז אַ ממילאדיקער פּועל־יוצא פֿון טאָג־טעגלעכן לעבן. בײַ אונדז, ווו דאָס קען בלויז זײַן אַ באַוווסט־זיניקע אַנשטרענגונג און מען קען זיך אויף נאָטירלעכע, אומבאַוווסטזיניקע פּראָצעסן אײַיִן ניט פֿאַרלאָזן, דאַרפֿן דאָך זײַן ספּעציעלע מאָטיוון, וואָס אין זייער נאָמען ווערט די אַנשטרענגונג געמאַכט.

בײַ אַזאַ צושטאַנד פֿון טעאָרעטישער אָפּגעלאָזנקייט זענען מיר אין גאַנצן אַנגעווויזן אויף פּסיכאָלאָגישע דערקלערונגען פֿון דער דאָזיקער רעטענישׂ. פֿאַר וואָס זאָלן אָפּילו אַזעלכע יידן וואָס זענען ניט קיין באַזונדערע ווערטן און פֿאַר־דינסטן אין דער גאַנצקייט פֿון ישׂראל, פֿאַר וואָס זאָלן אָפּילו אַזעלכע זיך ווילן באַוואָרענען קעגן נאָטירלעכע אַסימילאַטאָרישע טענדענצן? ווײַזט אויס אַז אונדזער טראַדיציע האָט אין אונדז אײַנגעפֿלאַנצט אַזאַ באַציונג צום קיום פֿון ישׂראל, אַז אַ גרויסע צאָל צווישן אונדז ווערט באַפֿרידיקט אין טעטיקייטן וואָס דריקן אויס און פֿאַרשטאַרקן דעם דאָזיקן קיום — און פֿאַרקערט, עס באַפֿאַלט זיי אַ טרויער ווען דער קיום פֿון ישׂראל איז אין אַ סכנה. בעת בײַ אַנדערע פֿעלקער זענען דאָס רוב געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייטן ממילא פּאָזיטיוו נאַציאָנאַל, דאַרף מען בײַ אונדז דאָס אָווערקשטעלן ווי אַ ציל כדי די אַנשטרענגונג זאָל ברענגען די געווינטשענע רעזולטאַטן. אויף אַזאַ אופֿן ווערט אונדזער באַציונג צום קיום האומה, גיכער ווי אַנדערע סאָרטן באַציונגען מיט וועלכע עס פֿאַרנעמען זיך פּסיכאָלאָגישע טעסטן, אַן אויסדרוק פֿון יידישער פּסיכיק. דאָ, אין אַמעריקע, ווו טייל עטנישע גרופּעס לעבן אינטענסיווער אין זייער קולטור־ספֿערע, אַנדערע וועגעטירן, נאָר אַנדערע גיבן זיך שנעל אונטער ניט לאָזנדיק קיין סימן נאָך זיך, זעט זיך נאָך בולטער אַרויס, אַז באַציונג און טעטיקייטן לטובֿת דעם קיום פֿון אַ פֿאָלק קענען ווערן אַ שטריך אין נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. אָפּילו די גרעסטע פּעסימיסטן ווען מודה זײַן אַז בנוגע דעם דאָזיקן שטריך פֿאַרנעמען יידן אַן אייבערשטע פּאָזיציע אויף דער סקאַלע אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע עטנישע גרופּעס. ניט אַריינגייענדיק אין גאַנצן אין דעם וואָס עס איז געבליבן, אַדער וואָס עס איז געווארן, פֿונעם טראַדיציאָנאַלן באַגריף ישׂראל אין הײַנט־צײַטיקן יידישן דענקען, קען אָבער קיין ספֿק ניט זײַן, אַז פֿונעם רוב עפֿנטלעכע יידישע רייד און מעשׂים שיילט זיך אַרויס אַ שטיגערשער פֿורעם, ווו פּאָזיטיוע באַציונגען צו ישׂראל פֿונקציאָנירן נאָך אַלץ ווי אַ פּסיכישער אַבסאָלוט.

פֿון דעם וואָס איז געזאָגט געווארן בנוגע אויסדרוק־פֿאַרמען אין פֿאַרשיי־דענע סיטואַציעס און ווען שטריכן וואָס זענען אויס צו זײַן אַ טייל פֿון יידישן כאַראַקטער ווײַזט זיך נאָך מער אַרויס די באַגרענעצטקייט פֿון די פּסיכאָלאָגישע טעסטן דאָס פֿעסטצושטעלן, אויב מען איז פֿרײַער ניט דערגאַנגען צו די עקסיס־טירנדיקע נאַציאָנאַלע נאָרמעס סײַ אין געווײַנטלעכן לעבן, סײַ אין געשטעלטע אידעאַלע פֿאָדערונגען, וואָרעם בלויז אויף אַזאַ אופֿן קענען מיר וויסן, וואָס און ווי אַזוי צו זוכן. אָפּילו דער וואָס איז שטאַרק אײַנגעגלייבט אין דער עקסיסטענץ

פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער וועט זיך ליכט ריכטן אויף די רעזולטאַטן פֿון סוקאָוו און וויליאַמסאָן[128] אין זייער אויספֿאָרשונג פֿון פּערזענלעכקייט־שטריכן בײַ יידישע און ניט־יידישע סטודענטן. זייער ארבעט ברענגט זיי צום אויספֿיר אַז בנוגע פּערזענלעכקייט־שטריכן קען מען ניט אָננעמען, „ווי עס איז דער פֿאַרשפּרייטער אינדרוק", אַז אַלע יידישע סטודענטן שיידן זיך אונטער פֿון די ניט־יידישע. זיי שטרײַכן נאָך אונטער: „וווּ וויכטיקע אונטערשיידן זענען יאָ פֿאַראַן האָבן זיי ניט קיין שײַכות צו אַנדערע". אויב דער ציל פֿון דער ארבעט איז געווען בלויז אָפּצוליקענען אַ פֿאַלשן אָנגענומענעם אינדרוק איז ער זיכער דערגרייכט געוואָרן, אָבער מער קענען מיר פֿון איר ניט לערנען. וועגן יידישן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער זאָגט אונדז אַ סך מער אַזאַ ריין סאָציאָלאָגישע ארבעט ווי עס גיט אונדז, למשל, פּראָפֿ׳ ליבמאַן הערש וועגן דער יידישער פֿאַרברעכערישקייט אין פּוילן.[129] ער ווײַזט דאָרט אָן די אונטערשיידן צווישן פֿאַרברעכנס בײַ יידן און בײַ ניט־יידן הן אין פֿמות הן אין איכות. ווען דאָס וואָלט געבראַכט געוואָרן אין שײַכות צו פֿעסטגעשטעלטע קולטור־נאָרמעס בײַ יידן און צו פּסיכאָלאָגישע אויספֿאָרשונגען פֿון יידישע פֿאַרברעכערס וואָלט מען באַקומען אַ פֿול בילד פֿון יידישן כאַראַקטער אויף וויפֿל ער שפּיגלט זיך אָפּ אין אַ באַשטימטן אָפּשניט פֿון יידישן לעבן.

וועג מען ווײַזט אָן אויף מיטגלידער פֿון אַ פֿאָלק אַז „זיי זענען אַזעלכע", און מען פֿאַרשטייט די וועלטער אין דער פֿאָפולערער בוכשטעבלעכקייט, קומט געווײַנטלעך דער ענטפֿער: „פֿאַראַן פֿאַרשיידענע צווישן זיי פֿונקט ווי בײַ יעדער גרופּע". דאָס איז, פֿאַרשטייט זיך, דורכויס ריכטיק. אָבער ניט וועגן דעם האַנדלט זיך, קען זיך האַנדלען, אין די פֿראָבלעמען פֿון נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. עס איז אָפֿילו ניט נייטיק, אַז דאָס רוב פֿון אַ פֿאָלק זאָל באַזיצן אַ געוויסן שטריך כדי מען זאָל אים מעגן באַצייכענען מיטן אַדיעקטיוו נאַציאָנאַל. וויכטיק זענען די כוחות און די ריכטונגען פֿון די שטייגער־קאָנטעקסטן אין דער נאַציאָנאַלער קולטור. ווי ווײַט מענטשן זאָלן זיך ניט אונטערשיידן אין זייער פּערזענלעכקייט, קענען אָבער קולטורן סטימולירן טיפּ שטריכן און האַלטן אין צוים אַנדערע אונטער געוויסע תנאים און אין געוויסע סיטואַציעס. למשל, קריגעריש־קייט און פֿרידלעכקייט זענען זיכער פּערזענלעכקייט־שטריכן. די דיסטאַנס קולטור קען טרײַבן צו קריגעריש־קייט, אין נאַציאָנאַלע ענינים, דעם פֿרידלעכן דיסטאַנס, בעת דער נאָרוועגישער שטייגער וועט טרײַבן צו פֿרידלעכקייט, אין ענלעכע מאַמענטן, דעם קריגעריש־נאָרוועגער.

ניט בלויז אין פֿאָפולערן צוגאַנג, נאָר אויך אין דער סאָציאָלאָגישער און פּסיכאָלאָגישער ליטעראַטור רופֿט נאָך אַלץ אַרויס שטאַרקע חילוקי־דעות דער באַגריף כאַראַקטער וועג ער ווערט אָנגעוועגדט אויף אַ ציבור. עס איז פֿאַראַן אַ מורא אַז דערמיט ווערט געמיינט עפּעס אַ מיסטישע ענטיטעט וואָס טרײַבט

---

[128] May Sukov and E. G. Williamson, "Personality Traits and Attitudes of Jewish and Non-Jewish Students," *Jour. App. Psychol.*, 1938, xxii, 487-492.

[129] ליבמאַן הערש, פֿאַרברעכערישקייט פֿון יידן און ניט־יידן אין פּוילן. די פֿאַרשיידענע מינים פֿאַרברעכנס, יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, ווילנע, 1937.

מיטגלידער פֿון אַ גרופּע צו האַנדלען אויף באַשטימטע אופֿנים. אַזוי זאָגט, למשל, אַבראַם קאַרדינער אַז:

א גרופּע קען ניט האָבן קיין כאַראַקטער פונקט ווי זי קען ניט האָבן קיין נשמה. דער דאָזיקער אַנטראָפּאָמאָרפֿיזם איז פֿאַרפֿירעריש.[130]

ער אַליין זאָגט וויטער אַז דאָס איז אַן אויסדוכטעניש וואָס נעמט זיך פֿון אַלגעמיין אָנגענומענע אינפֿירן אויף וועלכע עס ליגט די געזעלשאַפֿטלעכע סאַנקציע. אָבער דער כּוח פֿון אַזעלכע סאַנקציעס צו שאַפֿן אַ כאַראַקטער־געשטאַלט, אַפֿילו וען דאָס איז געבונדן בלויז צו באַשטימטע געזעלשאַפֿטלעכע סיטואַציעס, קען, דאָכט זיך, ניט אָפּגעפֿרעגט ווערן. בערך אויף אַזאָ אופֿן פֿאַרשטייט דאָס עריק פֿראָם, ווי ער פֿרווועט דאָס צו דערקלערן אין צוגאָב־קאַפּיטל („כאַראַקטער און דער סאָציאַלער פּראָצעס") צו זײַן בוך.[131]

אין סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישן דענקען ווערט אַלץ מער און מער נייטיק זיך צו באַניצן מיט אַ טערמין וואָס באַצייכנט דעם כאַראַקטער פֿון אַ גרופּע. דערין ליגט ניט קיין באַגער צוצושרײַבן צו מענטשלעכע האַנדלונגען, פֿריוואָטע אָדער געזעלשאַפֿטלעכע, עפּעס אַ פֿאַרבאַרגענעם מיסטישן פֿאַקטאָר. מיר האָבן אין דער אמתן דאָ צו טאָן מיט קלאָרע פֿאַקטן וואָס מאַניפֿעסטירן זיך בײַ פֿאַרשיידענע אָפּענע געלעגנהייטן. וואָס מער מיר טראַכטן וועגן מענטשן ניט אין זייער פֿאַרזיכיקער אָפּגעזונדערטקייט נאָר אין ליכט פֿון דער קולטור אין וועלכער זיי לעבן און אין וועלכער זיי האָבן זיך אויסגעהאָדעוועט, אַלץ מער שנײַדט זיך אַרויס אַ פּסיכיש געשטאַלט וואָס איז אינטים פֿאַרבונדן מיט דער געגעבענער קולטור־ספֿערע.

אין אַנטראָפּאָלאָגיע, סאָציאָלאָגיע און פּסיכאָלאָגיע וועלט אַלץ מער וואָגיק די ראָלע פֿון שטייגער־פֿורעמס אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער פֿערזענלעכקייט. ממילא קען מער ניט זײַן קיין פֿראָגע וועגן דער ניצלעכקייט פֿון אַ טערמין וואָס זאָל באַצייכענען די רעזולטאַטן דערפֿון. הענרי אָזאַן[132] דעפֿינירט סאָציאַלן כאַראַקטער ווי אַ באַגריף וואָס נעמט אַרום צוויי באַשטאַנדטיילן:

1) יענע אַבסטראַקטע עלעמענטן פֿונעם לעבנס־שטייגער וואָס פֿונק־ציאָנירן ווי נאָרמעס, וואָס וועלן שפּעטער גערופֿן ווערן שטייגער־נאָרמעס, און 2) אויף ווי ווײַט יחידים נעמען אָן די דאָזיקע נאָרמעס.

ממילא קומט בײַ אים אויס אַז כדי צו באַשטימען דעם סאָציאַלן כאַראַקטער פֿון אַ גרופּע דאַרף מען דערגיין וואָסער שײַכות עס איז פֿאַראַן צווישן די שטייגער־נאָרמעס און זייער פֿאַרשפּרייטקייט צווישן די איינצלנע מיטגלידער פֿון דער גרופּע. ער האַלט אויך אַז יעדער פֿון די צוויי פֿונקטן פֿאַדערט אַן אַנדערן מעטאָדישן צוגאַנג. מען דאַרף בלויז צוגעבן אַז די אומגעהײַערע קאָמ־פּליצירטקייט וואָס ליגט אויפֿן וועג פֿון דער צווייטער אויפֿגאַבע וועלט אַ סך

---

[130] Abram Kardiner, *The Individual and His Society,* New York, 1939, p. 87.

[131] Erich Fromm, *Escape from Freedom,* New York, 1941.

[132] Henry Ozanne, " 'Social Character' as a Sociological Concept," *Am. Soc. Rev.,* 1943, viii, p. 521.

באַקוועמער צו קאָנטראָלירן ווען מען האַלט זי אין די ראַמען פֿון דער ערשטער, ד״ה פֿון די היסטאָריש אויסגעאָרבעטע שטייגער־נאָרמעס ווי זיי זענען פֿאַר־קערפּערט אין דער גאַנצער נאַציאָנאַלער קולטור, אין דינים, מינהגים, אידעאַלן, פֿאַרמולירטע עצות בנוגע טאָג־טעגלעכע עסקים און העכערע פֿאָדערונגען פֿון לעבן, אַלץ אַזעלכע זאַכן וואָס דער צוטריט צו זיי איז אַ סך לייכטער און זיכערער, איידער צו דער צווייטער אויפֿגאַבע. ווען עס קומט צו קריטישע מאָמענטן פֿון לעבן פֿון אַ פֿאָלק קען מען נאָך בולטער אַרויסזען דעם כּוח פֿון זײַנע טראַדיציעס אין אויספֿורעמען דעם נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. מען קען אויך דעמאָלט גיכער אַרויסזען די ענדערונגען — אויב אַזעלכע זענען פֿאַר־געקומען — אינעם כאַראַקטער־געשטאַלט וואָס נײַע לעבנס־תּנאים האָבן אַרויסגערופֿן.

נאַציאָנאַלע קולטור, נויטן פֿון דער צײַט, צונויפֿשטעל פֿון דער פֿערזענלעכ־קייט — פֿון זיי אַלע ווערט אויסגעשמידט דער נאַציאָנאַלער כאַראַקטער פֿון אַ פֿאָלק, און בלויז אין ליכט פֿון אַלע צוזאַמען קען מען אים דערזען און אָפּשאַצן. סטערעאָטיפּן, גענעראַליזאַציעס זענען זיכער שטרויכלונגען פֿון וועלכע מען דאַרף זיך היטן. אָבער זיי זענען ניט די איניציקע אין יעדער אָביעקטיווער פֿאָרשונג. ניט קיין קלענערער שטערנדיקער פֿאַקטאָר קען זײַן דער פֿאָרשער אַליין, וואָס אין זײַנע אָפּשאַצונגען און אויסטײַטשונגען קען ער אַ מאָל זיך צוהערן צו אַ פֿרעמדער שטים וואָס שטאַמט פֿון פֿערזענלעכע מאָטיוון, אַפֿילו פֿון דאָגמעס וואָס זענען ניט קיין זעלטנקייט אין דער וויסנשאַפֿטלעכער ספֿערע, אָדער פֿון זײַן אייגענעם נאַציאָנאַלן שטייגער. די גרויסע מעלה פֿונעם וויסנשאַפֿטלעכן דרך איז דאָס, וואָס צו באַהערשן און קאָנטראָלירן אַזעלכע מיכשולים ווערט געפֿילט ווי אַ באַפֿעל פֿון אַ פּסיכישן אַבסאָלוט. דערצו איז אין אונדז אַליין פֿאַראַן אַ טיפֿערע טענדענץ וואָס העלפֿט אונדז אַרויס אין דעם. ווי זאָגט פּעטערעסקו: „דער מענטש שטרעבט, ניט געקוקט אויף אַלע מניעות, צו באַשאַפֿן רויקע פונקטן, פֿון וועלכע זײַן גײַסט זאָל קוקן מיט באַפֿרידיקונג אויף די באַווענגונגען פֿון דער רעאַלי־טעט״.[133] אמת, אַפֿילו וען מיר האָבן שוין די אילוזיע, אַז מיר האָבן באַשאַפֿן אַזעלכע פונקטן, ווערט די רויקייט אַ ביסל צעשטערט וען מיר כאַפּן אַ קוק ניט בלויז אויף דער רעאַליטעט נאָר אויך אויף זיך אַליין. אָבער אויב קיין אַבסאָלוטע באַפֿרידיקונג פֿון אַלע מעגלעכע שטערנדיקע פֿאַקטאָרן קען ניט זײַן, מוזן מיר זיך באַפֿרידיקן מיט אַזוי פֿיל וויפֿל מיר זענען פֿאָרט בכוח צו דערגרייכן.

[133] Nicholas Peterescu, *The Interpretation of National Differences*, London, 1943, viii, p. 521.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

סאָציאַלע קאָנפֿליקטן און ווי זיי אויסצוגלײַכן

Kurt Lewin, *Resolving Social Conflicts: Selected Papers on Group Dynamics,* edited by Gertrude Weiss Lewin. Foreword by Gordon W. Allport, N. Y., Harper & Bros., 1948, XVIII+230 pp.

דאָס איז דער ערשטער פֿון צוויי בענד פֿון קורט לעווינס שריפֿטן וואָס איז ארויס נאָך זײַן פֿריצײַטיקן טויט אין 1947. זײַן פֿרוי, אַליין אַ פּסיכאָלאָג, און אַ נאָענטע מיטאַרבעטערין אין אַלע זײַנע אונטערנעמונגען, האָט דעם באַנד רעדאַקטירט. גאַרדאַן וו. אַלפּאָרט, אַ קאָלעגע און אַ גרויסער חסיד פֿונעם פֿאַרשטאָרבענעם קורט לעווין, האָט בײַגעשטײַערט אַן אויפֿקלערנדיקן אַרײַנפֿיר.

עס איז זייער שווער פֿאַר אַ מענטשן וואָס האָט געהאַט די זכיה צו קענען לעווינען אינטים צו שרײַבן אַ רעצענזיע פֿון זײַנעם אַ בוך וואָס איז ארויס נאָך זײַן טויט. לעווין איז געווען אײנער פֿון זייער אַ קלײנער צאָל צווישן אונדז וואָס מען האָט אים געמעגט רופֿן נאָמען. ער איז געווען אי אַ גרויסער וויסנשאַפֿטלער, אי אַ גרויסער יוד, אַ וואַרעמע פּערזענלעכקייט און אַן אָריגינעלער און אויפֿטוערישער קאָפּ. זײַן אָריגינעלקייט און זײַן אויפֿטוערישקייט זענען זיך באַזונדער ארויס אין די באַגריפֿן וואָס ער האָט אַרײַנגעבראַכט אין פּסיכאָלאָגיע אַ דאַנק זײַן ספּעציעלן צוגאַנג. אָט זענען די וויכטיקסטע פֿון זיי: לעבנסרוים, שפּאַנונג־סיסטעמען, פּליסיקע און האַרטע גרענעצן, וואָלענצן פֿון קראַפֿטפֿעלדער, קאָגניטיווע סטרוקטור, באַריערעס, שטח פֿון באַוועגונגען פֿון פֿרײַען ווילן, קראַפֿטפֿעלדער, מדרגות פֿון רעאַליטעט און אומרעאַליטעט. פּסיכישע אָנגעזעטיקטייט, מדרגות פֿון אַספּיראַציעס, גרופּע־דינאַמיק. זײַן טויט איז אַן אַנווער ניט בלויז פֿאַר דער ווייסנשאַפֿט נאָר אויך פֿאַרן יידישן פֿאָלק. די דאָזיקע רעצענזיע ווערט געשריבן מיט אַ געפֿיל פֿון טיפֿן טרויער.

דאָס בוך באַשטייט פֿון דרײַצן ארטיקלען וואָס זענען פֿרײַער — צווישן 1935 און 1946 — געווען געדרוקט אין פֿאַרשיידענע זשורנאַלן. זיי נעמען ארום די וויַטערדיקע טעמעס: 1) פּראָבלעמען פֿון זיך בײַטנדיקע לעבנס־שטייגערס. 2) קאָנפֿליקטן צווישן פּנים־אַל־פּנימדיקע גרופּעס. 3) קאָנפֿליקטן צווישן גרופּעס און אָנגעהעריקייט צו גרופּעס. דער גאַנצער באַנד קאָנצענטרירט זיך, הייסט

עס, אַרום פֿראָבלעמען פֿון סאָציאַלער פּסיכאָלאָגיע און גרופּע־דינאַמיק. זיינע ריין טעאָרעטישע שריפֿטן וועלן אַרויס אין א צווייטן באַנד וואָס וועט איצט צוגעגרייט.

ווי א סאָציאַלער טעאָרעטיקער איז לעווין געווען א פּיאָניר אויף א סך פֿעלדער פֿון פֿאָרשן. ער האָט געהאט א טיפֿן גלויבן אין וויסנשאַפֿטלעכן מעטאָד און געהאַלטן אז ס׳איז ניט פֿאַראַן קיין זאַך אין מענטשלעכער איבערלעבעניש אויף וואָס מען קען ניט אָנווענדן די וויסנשאַפֿטלעכע עקספּערימענטירונג. ממילא האָט ער זיך באַמיט צו אַנטוויקלען א פֿאָרשטעכניק מיט וועלכער מען זאָל קענען אויספֿאָרשן און בײַטן ניט בלויז אָפּענע מענטשלעכע שײַכותן נאָר אויך פּסיכישע צושטאַנדן, עמאָציעס, שטרעבונגען, סאָציאַלע אטמאָספֿער, צונויפֿהאַלט פֿון גרופּעס אאז״וו.

בעת אַנדערע געשטאַלטיסטן האָבן זיך פֿאַרנומען דער עיקר מיט עקספּערימענטן אין פֿערצעפּציע האָט לעווין אויסגעשפּרייט די פֿעלד־טעאָריע ארײַנצוגעמען ניט בלויז די דעסקריפּטיוועַ נאָר אויך די דינאַמישע אַספּעקטן פֿון געשעענישן, ד״ה, די פֿונדאַמענטאַלע כּוחות פֿון האַנדלונגען. בדרך כּלל הייבט אָן די פֿעלד־טעאָריע פֿון כאַראַקטעריזירן די סיטואַציע אין איר גאַנצקייט. זי נעמט אָן לכתּחילה אז יעדעס פֿעלד האָט אייגנשאַפֿטן וואָס כאַראַקטעריזירן זי ווי א גאַנצע און ניט אירע טיילן. א פֿעלד איז אָן איינס וואָס קען ארײַנגענומען ניט בלויז מיקראָסקאָפּישע נאָר אויך מאַקראָסקאָפּישע סיטואַציעס, אויך צײַטפֿאַקטאָרן וואָס קענען זיך צײַטן פֿון מינוטן ביז יאָרן, און שטח־פֿאַקטאָרן וואָס קענען זיך אויסשפּרייטן אויף טויזנטער מײַלן. דאָס איז באַזונדער ריכטיק וועגן יידישן פּסיכאָלאָגישן פֿעלד וואָס טראָגט אויף זיך דעם אײַנפֿלום פֿון זייער א לאַנגער געשיכטע, טראַדיציע, און וואָס שפּרייט זיך אויס אין רוים אַזוי ווײַט ווי ארץ־ישׂראל.

דורך אָנווענדן די פֿעלד־טעאָריע אויף גרופּע־דינאַמיק נעמען מיר אָן, אז א גרופּע איז ניט בלויז א סך־הכּל פֿון יחידים, נאָר זי האָט אירע אייגענע כאַראַקטער־שטריכן. די האַנדלונגען פֿון אַן איינצלנעם וועלן באַשטימט פֿון די האַנדלונגען פֿון דער גרופּע, און אײדער מען קען איבערדערצײַען א יחיד דאַרף ער צו ערשט ארײַנוואַקסן אין א גרופּע און זיך בײַטן צוזאַמען מיט דער גרופּע. מיט אַנדערע וועלטער, עס קען זײַן לײַכטער צו באַאײַנפֿלוסן דעם כאַראַקטער פֿון א גאַנצער גרופּע אײדער אַן איינצלנעם מענטשן וואָס וועלט באַהאַנדלט באַזונדער.

די דאָזיקע הנחות לעווינס וועלן ספּעציעל אונטערגעשטראָכן אין די ערשטע פּיר קאַפּיטלען. זיי פֿאַרנעמען זיך מיט די פּראָבלעמען פֿון דעמאָקראַטישער איבערדערצײַונג און נעמען ארײַן בריליאַנטענע אַנאַליזן פֿון דײַטשלאַנד פֿאַר און בעת דער מלחמה, און אויך פּראָבלעמען פֿון דײַטשלאַנד נאָך דער מלחמה.

ער וויזט אָן אז הוילע פּראָפֿאַנאַנדע פֿון דרויסן וועט דײַטשלאַנד ניט אי־בערמאַכן. כּדי דער איבערבײַט זאָל זײַן גענוג טיף און פֿערמאַנענט דאַרף דער צוגאַנג צום איינצלנעם זײַן ווי צו א מיטגליד פֿון א גרופּע. דערבײַ דאַרף

מען קודם כּל בײַטן די פֿירערס, דער עיקר אויף יענע סאָציאַלע שטחים וואָס זענען פֿונדאַמענטאַל פֿון שטאַנדפּונקט פֿון מאַכט.

דער איבערגאַנג פֿון פּאָליטישער מאַכט צו אַנדערע טיילן פֿון דער באַפֿעלקערונג און דער אומבײַט אין פֿירערשאַפֿט־טעכניק אויפֿן שטח פֿון פּאָליטיק, געזעץ, דורכפֿירונג פֿון געזעץ און עקאָנאָמיק, זענען דע־ריבער פֿונדאַמענטאַל. בלויז ווי אַ טייל פֿון אַזאַ פּאָליטישן אומבײַט קען אַ קולטורעלער גאַנג אין דער ריכטונג פֿון דעמאָקראַטיע פֿאָרקומען און פֿאַרבלײַבן (ז׳ 55).

דער צווייטער טייל פֿונעם באַנד באַשטייט פֿון פֿיר קאַפּיטלען (5—8) וואָס פֿאַר־נעמען זיך מיט קאָנפֿליקטן צווישן פּנים־אַל־פּנימדיקע גרופּעס. דער אינהאַלט ווערט כאַראַקטעריזירט אין אַ דערקלערונג מיט וועלכער עס הייבט זיך אָן דאָס קאַפּיטל „עקספּערימענטן אין סאָציאַלן רוים". דאָרט זאָגט זיך אַז עס איז מעגלעך אונטערצונעמען עקספּערימענטן אין סאָציאָלאָגיע וואָס האָבן פּונקט אַזאַ רעכט אָנגערופֿן צו ווערן וויסנשאַפֿטלעך ווי עקספּערימענטן אין פֿיזיק און כעמיע. דערנאָך ווערט אַרומגערעדט דער זינען פֿון דעמאָקראַטישע שײַכותן און עס ווערט געגעבן אַ באַריכט פֿון די באַרימט געוואָרענע עקספּערימענטן איבער סאָציאַלע באַציִונגען וואָס זענען דורכגעפֿירט געוואָרן אין ייִנגלעכקלובן אונטער דער השגחה פֿון דער אײַאָווער פֿאָרשסטאַנציע פֿאַר קינדער־וווילזײַן. אין די אַנדערע קאַפּיטלען פֿון דעם דאָזיקן טייל ווערן זייער אינטערעסאַנט באַהאַנדלט קאָנפֿליקטן נאָך דער חתונה. לעווין זעט אין אָט די סיטואַציעס די אַלגעמיינע שטריכן פֿון גרופּע־לעבן. דאָס אַכטע קאַפּיטל דערציילט וועגן אַ פֿאָרשונג פֿון אַ ספּעציעלן פֿאַל אין אַ פֿאַבריק ווו שאַרפֿע קאָנפֿליקטן אין פּערזענלעכע באַציִונגען זענען אין גאַנצן פֿאַרענטפֿערט געוואָרן דורך אָנווענדן די טעכניק פֿון גרופּע־דינאַמיק.

אַ שאָד וואָס דער פּלאַץ דערלויבט ניט איך זאָל זיך מער אָפּשטעלן אויף דעם צווייטן טייל. אָבער פֿאַרן ייִדישן לייענער איז וויכטיקער דער דריטער טייל וואָס גיט זיך אָפּ דער עיקר מיט קאָנפֿליקטן צווישן גרופּעס, אָנגעהעריקייט צו גרופּעס און ייִדישע מינאָריטעט־פּראָבלעמען.

לעווין האָט זיך זייער שטאַרק פֿאַראינטערעסירט מיט פּראָבלעמען פֿון ייִדי־שער ניט־אַרײַנגעפּאַסטקייט און אויף ווי ווײַט אַ ייִד איז גרייט שלום צו מאַכן מיט זיך ווי אַ מיטגליד פֿון אַ מינאָריטעט־גרופּע. ער האָט שטאַרק געגלייבט אין די מעגלעכקייטן איבערצודערציִען, האָט ער דעריבער געפֿילט אַז דער ענט־פֿער אויף דער פּראָבלעם פֿון ניט־אַרײַנגעפּאַסטקייט ליגט ניט אַזוי ווײַט אין באַקעמפֿן גוייִשע, אַנטיסעמיטישע פֿאָראורטיילן ווי אין בײַטן די באַציִונגען פֿון ייִדן צו זיך אַליין, אַז זיי זאָלן אָפּשאַצן דעם אייגענעם ווערט און די איי־גענע חשיבֿות. ער האָט געפֿילט אַז כּדי אַ ייִד זאָל אָננעמען זײַן ייִדישקייט אויף אַ פּאָזיטיוון און קאָנסטרוקטיוון אופֿן דאַרף ער אַנטוויקלען זײַן חוש פֿאַר אָנגעהעריקייט און פֿאַר אידענטיפֿיצירן זיך מיט ייִדן.

כאָטש ווי אַ וויסנשאַפֿטלער איז ער געווען קיל און אָביעקטיוו פֿלעגט ער ווערן אַ צערודערטער און אַן אָנגעצונדענער איבער ענינים וואָס האָבן געהאַט

צו טאָן מיטן יִידישן פֿאָלק. ער האָט ממש ניט געקענט אריבערטראָגן דעם שלעכטן קוק אויף יִידן וועלן ער האָט עס דערזען בײַ גויים אָדער בײַ יִידן אַליין. אַנאַליזירנדיק מיט זײַן טיפֿקייט די פּסיכאָ־סאָציאָלאָגישע פֿראָבלעמען פֿון א מינאָריטעט־גרופּע און די סיבות פֿון אַנטיסעמיטיזם קומט ער צום נויטוועניקן אויספֿיר אז די טאַקטיק פֿון טיילּ יִידישע אָרגאַניזאַציעס צו פֿאַר־שווײַגן איז אי אומפּראַקטיש, אי געפֿערלעך.

צו פֿאַרשווײַגן א באַלײַדיקונג קען זיך אויסווײַזן דעם איבערגעשפּיצטן מוח צו זײַן גרויסמוטיק. אָבער אין אזא לאָגע ווי אונדזערער, ווו דער פּאָמע קיום פֿון יִידישן פֿאָלק שטייט אין קאָן, קענען מיר זיך ניט פֿאַר־גינען דעם לוקסוס פֿון אזא זשעסט. א מענטש וואָס האַנדלט אָן א רוקנ־בײַן איז ניט קלוג, שוין ניט געראָטן וועגן דער מאָראַלער זײַט. ער רייצט אויף די חיה אינעם המון וואָס איז תּמיד גרייט צו האָבן זײַן ברוטאַלן שפּאָס, אָבער ציטערט אַרויסצושטעלן דעם קאָפּ וועלן ער וויים אז מען וועט זיך קענגשטעלן (ז׳ 168).

לעווינס אויסטײַטש פֿון יִידישער שׂינאה צו יִדן, וואָס איז שוין געוואָרן קלאָסיש אין יִידישער סאָציאָלער פּסיכאָלאָגיע, נעמט זיך פֿון זײַנע גראַנאָען וועגן גרופּע־אָנגעהעריקייט און סאָציאָלע ראַנד־פֿאַרבינדונגען. מען קען ניט זאָגן אז יעדע ניט־אַרײַנפּאַסטקייט בײַ א יִדן נעמט זיך פֿון זײַן יִידישקייט, אָבער, האַלט לעווין, מען קען זעלטן געפֿינען א ניט־אַרײַנגעפּאַסטן יִדן וואָס זײַן יִידישקייט האָט ניט באַאײַנפֿלוסט דעם טיפּ און די מאָס פֿון זײַן ניט־אַרײַנגעפּאַסטקייט. ער האָט געגלייבט אז די גרופּע צו וועלכער א יחיד, יונג אָדער אַלט, געהערט איז דער בעסטער אויף וועלכן ער שטייט, וואָס ניט אים אָדער נעמט פֿון אים אוועק זײַן נעזעלשאַפֿטלעכן סטאַטוס און זיכערקייט. דער דאָזיקער באָדן באַשטימט וואָס דער יחיד וועט וועלן טאָן און ווי אזוי ער וועט עס טאָן. ער דערקלערט אז: „ניט דאָס געהערן צו א סך גרופּעס איז די סיבה פֿון קאָנפֿליקטן נאָר די אומזיכערקייט אז מען געהערט בכלל״ (ז׳ 179).

אויך יִידישע דערציִונג איז לויט לעווינען א קולטורעלע און פּסיכאָלאָגישע נויטוועניקייט. דאָס קאָפּיטל „דערציִענדיק דאָס יִידישע קינד״ איז לכתּחילה, מיט געוויסע שינויים, געווען אָפּגעדרוקט אין א יִוואָ־אויסגאַבע.[1] געדאַנקען וועגן יִידישער דערציִונג זענען צעוואָרפֿן איבער דעם גאַנצן דריטן טייל פֿונעם בוך. עס איז קלאָר אז די דאָזיקע טעמע איז לעווינען זייער שטאַרק אָנגע־גאַנגען.

ער האָט אין יִידישער דערציִונג געזען א קוואַל פֿון טרייסט און פּוח פֿאַרן יִידישן קינד און דערוואַקסענעם, און א מיטל צו אַנטוויקלען דעם חוש פֿון

---

[1] „פֿראָבלעמען פֿון דערציִען יִידישע קינדער אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן״, שריפֿטן פֿאַר פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק, יִוואָ, באַנד II, ווילנע 1940, זז׳ 111—127. דאָס איז דער באַנד וואָס איז צוליב דער מלחמה אַרויס אין פֿערציק עקזעמפּלאָרן. בלויז צוויי עקזעמפּלאָרן האָבן דורך אונטערערדישע וועגן זיך דערשלאָגן קיין ניו־יאָרק. אײַנער פֿון זיי געפֿינט זיך אין יִוואָ. אַ ביסל שפּעטער איז די אַרבעט מיט שינויים אָפּגעדרוקט געוואָרן אין ענגליש אין: *Menorah Journal*, 1940, XXVIII, pp. 29-45.

אָנגעהעריקייט צו אַ גרופּע ניט דערפֿאַר ווײַל מען ווערט געבוירן אין איר נאָר ווײַל זי קען ווערן אַ וועגווײַזער צו אַ צוקונפֿט וואָס פֿאַרמאָגט אין זיך אַ צוזאָג און אַ האָפֿענונג. אָבער כּדי ייִדישע דערציִונג זאָל מקיים זײַן אָט דעם צוזאָג דאַרף זי ווערן דערפֿרישט און מער ווירקעוודיק ווי זי איז הײַנט צו טאָג. אין לעווינס אייגענע ווערטער:

עס דאַרף זײַן איינע פֿון די וויכטיקסטע אויפֿגאַבעס אין ייִדישער דער־ציִונג אויפֿצובויען אַזאַ געפֿיל פֿון גרופּע־אָנגעהעריקייט אויפֿן באָדן פֿון אַקטיווער אַחריות פֿאַר אַנדערע ייִדן. דאָס הייסט ניט אַז מיר קענען אַרויסרופֿן אין אונדזערע קינדער אַ געפֿיל פֿון אָנגעהעריקייט דורך צווינגען זיי צו גיין אין אַ זונטאָגשול אָדער חדר. אַזאַ פּראָצעדור הייסט אַרײַנברענגען פֿרי אין דער קינדהייט דעם זעלביקן מוסטער פֿון גע־צוווּנגענער גרופּע־אָנגעהעריקייט וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער פּסיכאָלאָגישער סיטואַציע פֿון נעגאַטיווע שאָוויניסטן און וועט סוף כּל סוף זיכער באַשאַפֿן אַקוראַט די זעלביקע באַציִונגען... אונדזערע קינדער דאַרפֿן אויפֿגעהאָדעוועט ווערן אין פֿאַרבינדונג מיטן ייִדישן לעבן אַזוי אַז אַזעלכע אויסדרוקן ווי: „דער מענטש זעט אויס ווי אַ ייִד", אָדער „האַנדלט ווי אַ ייִד", זאָלן אָננעמען אַ פּאָזיטיוון אַנשטאָט אַ נעגאַטיוון טאָן. דאָס באַטײַט אַז אַ רעליגיעזע ייִדישע שול זאָל געפֿירט ווערן אויף אַ מדרגה וואָס זאָל זיך לכל הפּחות קענען פֿאַרגלײַכן מיטן פּעדאַגאָגישן סטאַנדאַרד פֿון די אַנדערע שולן אונדזערע (ז׳ 199).

לעווין האָט געגלייבט אַז זײַנע גרופּע־טעאָריעס קענען גאַנץ גוט אָנגע־ווענדט ווערן אויף ייִדישער דערציִונג. ער האָט געפֿילט אַז איידער מיר קענען אַפֿילו האָפֿן צו בײַטן די מעטאָדן אין באַציִונגען פֿון לערער דאַרפֿן מיר צום ערשטן העלפֿן אַרויסברענגען אין זיי זייער גרופּע־אָנגעהעריקייט. עס איז גע־בויט אויף דער הנחה אַז ווען די לערערס נעמען אָן די אָנגעהעריקייט צו זייער גרופּע וועלן זיי זיך אידענטיפֿיצירן מיט די ווערטן און די צילן פֿון דער פּראָפֿעסיע. דאָס וועט, פֿון דער אַנדערער זײַט, זיי העלפֿן אַרויסצורופֿן אַ בעסערע מאָטיווירונג פֿאַר זייער אַרבעט.

ער האָט געהאַלטן אַז דאָס קען ניט דערגרייכט ווערן דורך לעקציעס און וויכּוחים. וואָרעם — אַזאַ איז זײַן פֿונדאַמענטאַלע הנחה — איידער מען קען ווירקן אויף אַ מענטשן דאַרף ער פֿריִער אַרײַנוואַקסן אין אַ גרופּע, און דאָס קען געטאָן ווערן בלויז דורך גרופּע־טעטיקייטן. אַזעלכע טעטיקייטן דאַרפֿן אַרײַנ־נעמען איז זיך אַ צונויפֿקום, קאָנפֿערענצן פֿון פֿאַרשיידענע סאָרטן — און פֿאַר־שיידענע געזעלשאַפֿטלעכע אַטמאָספֿערעס — סאָציאַלע פֿונקציעס, פּעדאַגאָגישע קאָנפֿערענצן, אַרויספֿאָרן פֿון שטאָט אויף די סוף־וואָכן, סעמינאַרן אין זומער־קאָלאָניעס, נסיעות קיין ארץ־ישׂראל, ליטעראַרישע און מוזיקאַלישע אָוונטן אַאַז"וו. לעווין מיינט, אַז בײַ אַזעלכע טעטיקייטן דאַרפֿן געגעבן ווערן דעם לערער גענוג געלעגנהייטן זיך אויסצודריקן. אויב דאָס ווערט ריכטיק געקערע־וועט ווערט דערמיט באַדינט ניט בלויז דער ניצלעכער ציל צו פֿאַרלײַכטערן דעם לערער גײַסטיק, נאָר עס ווערט אויך געשאַפֿן די ריכטיקע אַטמאָספֿער פֿאַר די באַשלוסן פֿון דער גרופּע.

כאָטש דאָס בוך באַשטייט פֿון געזאַמלטע אַרטיקלען דרינגט אָבער פֿון זיי אַרויס אַן עכטע איינהייטלעכקייט פֿון געדאַנק, אַ מײַסטערדיק געוועב פֿון טע־אָריע און פּראַקטיק. מיר זענען באמת דאַנקבאַר פֿרוי לעווין פֿאַר צו־נויפֿברענגען די פּרעכטיקע שריפֿטן פֿון איר מאַן און פֿאַרן זעלטענעם פֿאַר־געניגן צו האָבן אַ צוטריט צום אינערלעכן גאַנג פֿון אַ קאָפּ און אַ האַרץ פֿון אַ גרויסן ייִדן און אַ גרויסן וויסנשאַפֿטלער.

נח נאַרדי

אַ זאַמלבוך וועגן ייִדישער דערציִונג

שול־פּנקס, אַרויסגעגעבן פֿון שלום־עליכם־פֿאָלק־אינסטיטוט, שיקאַגאָ, לכּבֿוד דעם 20סטן יובֿל, 1926—1946. רעדאַקטירט פֿון י. ח. פּאָמעראַנץ, יודל מאַרק, שלמה בערקאָוויטש און ד״ר מ. בראָנשטיין, 674 זז׳

די ייִדישע שול שטייט אויפֿן שיידוועג. מער פֿון אַ פֿערטל יאָרהונדערט אַנטוויקלונג אויף צוויי קאָנטינענטן האָט באַוויזן אַלערליי טענדענצן, טייל פּע־דאַגאָגיש שאַפֿערישע און נאַציאָנאַל אויפֿטוערישע, אַנדערע דורכויס אומפּראָ־דוקטיווע. די לעצטע עטלעכע יאָר וואָלט מען מיט רעכט געקענט אָנרופֿן די צײַט פֿון חשבון און חשבון הנפֿש.

יעדע ערנצטע פּעדאַגאָגישע שריפֿט, ניט נאָר בײַ ייִדן, ווײַזט הײַנט צו טאָג אין אַ גרויסער מאָס סימנים פֿון תּשובֿה. עפּעס גלוסט זיך צו באַטראַכטן ניט נאָר די פֿאַקטן נאָר אויך דעם תּכלית פֿון דערגרייכטן. אויף דער וואָגשול פֿון פֿאַקטן און ווערטן פֿאַלן די באַקומענע רעזולטאַטן און ס׳ווערן וואָגיקער די ווערטן.

אַ פּעדאַגאָגיש זאַמלבוך פֿון איבער 600 זײַטן מוז דעריבער אַרויסרופֿן אינטערעס — הײַנט צו טאָג אַוודאי! צי איז דער אינטערעס אַ פֿאַרדינטער? ווי אַ מאָל.

עס איז געווען זייער גוט וואָס דער שלום־עליכם־פֿאָלק־אינסטיטוט אין שיקאַגאָ האָט לכּבֿוד זײַן 20יאָריקן יובֿל אַרויסגעגעבן ניט קיין געוויינטלעכן זשורנאַל מיט שולבאַריכטן און לויבגעזאַנגען, נאָר אַן ערנצט פּעדאַגאָגיש זאַמלבוך — אַ שול־פּנקס. די כּוונה איז געווען העלפֿן דער שול פּעדאַגאָגיש, אינטעלעקטועל. אויך אַזאַ הילף איז נייטיק. אינטעלעקטועלע נויט קען, ווי פֿיזישע, שטערן די אַרבעט.

דאָס זאַמלבוך איז ניט סעקטאַנטיש; עס זײַנען פֿאַרטראָטן מענטשן פֿון די פֿאַרשיידנסטע שולריכטונגען; אַרויסגעהויבן ווערט דאָס בשותּפֿותדיקע, דאָס אַלגעמיינע; כּמעט פֿון אַלץ רעדט אַרויס דער באַוווּסטזײַן פֿון דער ייִדישער שול, ווי אַ גאַנצקייט. אַזאַ אידעיִשע שותּפֿות איז אַ פֿאַקט, ניט גע־קוקט אויף דער גאַנצער אָרגאַניזאַציאָנעלער צעברעקלטקייט.

דער ווערט פֿון מאַטעריאַל איז אַ פֿאַרשיידענער. טייל אַרטיקלען האָבן אַ פֿאַרזיכדיקן פּעדאַגאָגישן ווערט, אַנדערע זײַנען נאָר סאָציאָלאָגישער מאַ־טעריאַל צו דער כאַראַקטעריזירונג פֿון דער ייִדישער שול און איר סבֿיבֿה.

דעם פּראָגראַם־ארטיקל אונטערן נאָמען „יידישקייט און וועלטלעכקייט אין און אַרום אונדזערע שולן" שרייבט איינער פֿון די רעדאַקטאָרן — יודל מאַרק. מאַרק האָט גרויסע פֿאַרדינסטן פֿאַר דער יידישער שול; זיין יאָרן לאַנגע אַרבעט ווי דער רעדאַקטאָר פֿון דעם חודשלעכן בולעטין פֿאַר לערערס[1] האָט געהאָלפֿן הייבן דעם פּעדאַגאָגישן מעמר פֿון דער יידישער שול. אין דעם קאָמף אז יידישער לעבן־שטייגער, יידישער יום־טוב און תּנך זאָלן פֿאַרנעמען א גרעסער אָרט אין דער נייַער יידישער שול איז מאַרק צווישן די פּיאָנירן. אויך אין דעם אַרטיקל זייַנען זייער סימפּאָטיש אָלע באַמיִונגען לטובת אַן אינטענסיווער יידישער דערציִונג.

לייַדער איז דער אַרטיקל נופֿא צו צעצויגן (59 זייַטן), צו פּובליציסטיש און צו פּאָלעמיש. אין א פּינקס ווָאלט מען געדאַרפֿט קודם כּל באַשרייבן, כּאַראַקטעריזירן און דאָקומענטירן די פֿאַרשיידענע אויסטייטשונגען פֿון דער וועלטלעכקייט־אידעע. מען ווָאלט געדאַרפֿט וויסן ווי זי האָט זיך אָנטוויקלט, וועלכע אָביעקטיווע כּוחות אין יידישן לעבן זייַנען געשטאַנען הינטער איר. יודל מאַרק קעמפֿט אָפֿט קעגן א פּרימיטיוו ווג דאָס גוטע און דאָס שלעכטע איז צו פֿאַראיינפֿאַכט.

טייל פֿאַרמולירונגען זייַנען פֿון דעסט ווענן זייער גוט אַרויסגעבראַכט און קלערן אויף דעם ענין וועלטלעכקייט מער אין הספּם מיט אונדזער היינטיקן נעמיט און פֿאַרשטיין.

מאַרק האָלט למשל, אז דער הויפּט־סימן פֿון באַנריף וועלטלעכקייט איז צו לאַנג פֿאַרשטאַנען געווָארן ווי א דורכוים נעגאַטיוועך — דאָס ווָאס עס איז ניט. עס איז ניט געווען „קיין אייגענער, קיין יאָ־אינהאַלט אין דעם באַנריף". מאַרקס מיינונג איז אז עס איז יאָ פֿאַראן אַן אמתע וועלטלעכקייט, מיט טיפֿע ווָארצלען אין יידישן לעבן; ניט ווי א פֿאַרלייקענונג פֿון יידישער טראַדיציע און המשכדיקייט, נאָר ווי א באַנער אויסצוגעפֿינען דאָס גוטע און שעפֿערישע פֿון די וועלטקולטורן אַרום.

וועלטלעכקייט הייסט דאָס איבערנעמען אָלץ ווָאס איז ווערטיק, ווָאס איז נייטיק פֿון דעם ניט־יידישן גייַסטיקן שאַפֿן, דאָס איבערנעמען ראשית כּל דאָס וויסנשאַפֿטלעכע, דאָס טעכנישע, די אומאויסמיידלעכע דרויסנדיקע דערגרייכן, אָבער אויך דאָס טיפֿע און דאָס פֿיינסטע פֿון די קולטורשפּיצן בייַ אָלע אומות העולם וואָס האָבן זיך דערשלאָגן צו אזעלכע הייכן.

פֿאַר טראַדיציע האָט יודל מאַרק ווי דער נאָנצער דור יידישע שריפֿטשטעלערס און דערציִערס בייַם היינטיקן טאָג גרויס דרך־ארץ און פּיעטעט.

אָן הונדערטער יאָרן צאינה וראינה, אָן דעם מעשׂה־בוך, אָן דעם מוסר־ספֿר אויף יידיש... ווָאלט ניט מעגלעך נעווען אונדזער מאָדערנע יידישע ליטעראַטור... און נאָך וויכטיקער — אונדזער יידיש נעמיט.

---

[1] פּעדאַגאָגישער בולעטען, אַרויסגעגעבן פֿון דער קאָמיסיע פֿאַר יידישע שולן בייַם דערציִונג־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק.

ניט מיט אַלע פֿאָרמולירונגען איז אָבער דאָך מעגלעך מסכּים צו זײַן. עס לאָזט זיך למשל אָפּפֿרעגן אַזאַ פֿאָרמולירונג וואָס מאַרק גיט אַפּרִיאָרי:

אַלע פֿאָרמען פֿון ייִדישער אַנדערשקייט זײַנען פֿאָרמען פֿון ייִדיש־קייט. אַלע ייִדישע פֿירונגען און מינהגים, אַלע גלייבונגען און געבאָטן, אַלע באַזונדערע געזעלשאַפֿטלעכע אײַנשטעלונגען, אַלע אייגנטימלעכע ייִדישע אידעען — דאָס אַלץ גייט אַרײַן אין דעם גרויסן כּלל ייִדישקייט.

„אַלע" און „אַלץ" זײַנען תּמיד געפֿערלעכע ווערטער קעגן וועלכע מען מוז זײַן געוואָרנט. צי וואָלט ניט געווען גלײַכער צו זאָגן, אַז נאָר יענע פֿאָרמען וואָס זײַנען קולטור שאַפֿעריש, אויפֿטועריש, זײַנען סימנים פֿון ייִדישער אייגנאַרטיקייט? סתּם צופֿעליקע פֿאָרמאַציעס, השפּעות, שטריכן זײַנען בשום אופֿן נישט קיין „פֿאָרמען פֿון ייִדישער אַנדערשקייט". אַלע פֿאָרמען פֿון ייִדישער שאַפֿערישקייט, אַזוי וואָלטן מיר אפֿשר געדאַרפֿט פֿאָרמולירן, אַלע פֿאָרמען פֿון ייִדישער גײַסטיקייט, אַלע ניואַנסן אין היסטאָרישן לעבן און שאַפֿן פֿון פֿאָלק זײַנען פֿאָרמען פֿון ייִדישקייט. מעכאַנישע, צופֿעליקע אַנדערש־קייט האָט ניט קיין באַטײַט. ס'איז אויך אַ ספֿק צי מען דאַרף ווי מאַרק מיינט כאַראַקטעריזירן

אונדזער מין ייִדישקייט ווי אַ פּרוּוו צו קומען צו אַ נײַעם סינטעז צווישן ראַדיקאַלן, רעפֿאָרמערס און אָרטאָדאָקסיע. ווי אַ סינטעז וואָס האָט אין זינען אי אידעיִשע ווערטן, אי שטייגערלעכע פֿירונגען, ווי אַ סינטעז וואָס פֿאַרגעסט ניט די צונויפֿגעוואַקסנקייט פֿון דעם רעליגיעזן, דעם נאַ־ציאָנאַלן און דעם שטייגער־עלעמענט אין דער דורותדיקער ייִדישקייט.

טיילן פֿון דער דעפֿיניציע זײַנען ריכטיק, טיילן זײַנען מיט גוואַלד אַרויפֿ־געצוווּנגען. סאָציאָלאָגיש זײַנען די באַגריפֿן רעפֿאָרם־ייִדישקייט און אָרטאָ־דאָקסיע אייגענע חשובֿע קאַטעגאָריעס, געקניפּט און געבונדן מיט צײַט און מיט סאָציאַלע גרופּירונגען. פֿאַר די נײַע קולטור־פֿאָרמען און קולטור־פֿאָר־מאַציעס מוז מען געפֿינען אַ כאַראַקטעריסטיק וואָס זאָל זיי אַליין פּאַסן; דער באַטײַט פֿון ווערטער איז ניט קיין עטימאָלאָגישער נאָר אַ סאָציאַל־היס־טאָרישער. אַז י. ל. פּרץ זאָל זײַן אַ סינטעז צווישן אָרטאָדאָקסיע און רעפֿאָרם מיינט אויסלאָזן דאָס אייגנטלעכע, נײַע, וואָס די פּרץ־תּקופֿה האָט אַרײַנגעבראַכט און אַרײַנשטעלן די גאַנצע נײַע פֿאָלקסקולטור מיט אַלע אירע ווידעראַנאַנדן אין אַ ניט־שײַכותדיקער קלאַסיפֿיקאַציע.

די דינאַמיק פֿון דער ייִדיש־וועלטלעכער סבֿיבֿה דאַרף באַזונדער, פֿאַר זיך, סאָציאָלאָגיש און היסטאָריש אויסגעפֿאָרשט ווערן. אַרויסשטעלן זי נאָר ווי אַ סינטעז פֿון צוויי אַנדערע קולטור־ריכטונגען אין ייִדישן לעבן קלערט גאָר־ניט אויף.

וועגן דער אַמעריקאַנער ייִדישער היים שרײַבט זייער אינטערעסאַנט לייבוש לעהרער. מיט רעכט כאַראַקטעריזירט ער די ייִדישקייט פֿון דער נײַער היים ווי אַ דורכויס צופֿעליקע.

ס'איז ניטאָ קיין שום דורכגעטראַכטע אײַנשטעלונג פֿאַר וואָס מען זאָל איין פּונקט ייִדישקייט יאָ אָפּהיטן, און דעם אַנדערן ניט... די

יִידישע היים איז פֿאסיוו, האָט ניט קיין אַמביציע צו סטימולירן און זיך אריבערצוטראָגן אויפֿן לעבן פֿון די קינדער, זי איז אינזלדיק, אירע יִידישע עלעמענטן זײַנען אָפּגעשלאָסן, פֿאר זיך. די יִידישע היים האָט זיך שוין אויך צוגעווויזנט צום גערֿאַנק פֿון איר מאַמעלאָשן, פֿון איר דערוויַליקייט. ממילא טראָגן ניט אירע יִידישע עלעמענטן אויף זיך די סאַנקציע פֿון א העכערער גײַסטיקייט, וואָס מענטשן נעמען געווויינטלעך אויף ווי אַן אַבסאָלוטן פֿאַזיטיוון ווערט.

די ניט־תּכלית־דיקייט פֿון יִידישן לעבן און די ניט־תּכלית־דיקייט פֿון דער יִידישער היים ברענגט לעהרער זייער קלאָר ארויס ווען ער פֿארגלײַכט זי מיט דער טראַדיציאָנעלער יִידישער היים וועלכע מיר האָבן געקענט פֿון א מאָל. „יִידישע מינאָריטעטן צווישן יִידן", אַזוי רופֿט אָן מיט רעכט דער שרײַבער אלע קולטור־ריכטונגען וואָס זוכן מיט עקשנות המשך און קיום פֿאר אונדזער נאַציאָנאלן לעבן.

ווי אַזוי דאָס רופֿט זיך אָפּ אויף דעם לעבן פֿון יוגנטלעכע איז א פּע־דאַגאָגישע עיקר־פֿראָבלעם. די יוגנטלעכע שטייען דאָך מער אונטער דער השפּעה פֿון דער מאַסן־קולטור ווי אונטער דער השפּעה פֿון דער מינאָריטעטן־קולטור פֿון זייערע עלטערן.

מיר האָבן ניט גענוג אײַנגעזען, מיינט לייבוש לעהרער, אַז אונדזערע קינדער זײַנען לחלוטין ניט צעטיילט, אַזוי ווי זייערע עלטערן, אויף אינטענסיוו יִידישע מינאָריטעטן און גלײַכגילטיקע מאַיאָריטעטן... עטלעכע ציפֿער וועלן ווײַזן ווי דאָס קומט פֿאָר אין דער פּראַקטיק.

לעהרער האָט געמאַכט אן אויספֿאָרשונג צווישן 55 תּלמידים (פֿון 13 ביז 17 יאָר) פֿון א היגער מיטלשול, האָט זיך ארויסגעוויזן אַז 55 בחורים און מיידלעך האָבן 265 אינטימע פֿרײַנד („אינטימע פֿרײַנד" וועלכע דעפֿינירט ווי אזעלכע פֿרײַנד אין וועלכע מען פֿאַרטרויט זיך, מיט וועלכע מען האָט ליב אָפּטער צו פֿאַרברענגען). נאָר 55 פֿון די פֿרײַנד זײַנען געגנענגען אין א וועלכער ניט איז יִידישער שול אדער תּלמוד־תּורה. 210 זײַנען אין ערגעץ ניט געגנענגען. עם הייסט, אַז אויב א תּלמיד האָט אין דורכשניט געהאַט 5 אינטימע פֿרײַנד, האָבן 4 פֿון זיי נאָרניט געהאַט צו טאָן מיטן יִידישן לערנען, זיי זײַנען אין גאַנצן פֿרײַ געווען פֿון יעדער אינטעלעקטועלער און עמאָציאָנעלער פֿארבינדונג מיט יִידן.

די אויספֿאָרשונג, מיינט לייבוש לעהרער, קען אפֿשר דערקלערן די אומ־געריכטע רעזולטאַטן פֿון אן אנדער אויספֿאָרשונג, וואָס עס האָט געמאַכט ד"ר נח נאַרדי, אַז עס איז פֿאַראן א קנאַפּע קאַרעלאַציע צווישן דער יִידישקייט פֿון דער היים און דער פֿעולה פֿון קינד אין דער יִידישער (העברעישער) שול.

די אמתע סבֿיבֿה פֿאַרן קינד, מוז מען אײַנזען, איז אָפֿט ניט אזוי די סבֿיבֿה פֿון דער היים ווי פֿון די אינטימע פֿרײַנד און פֿון דער מאַסן־קולטור וועלכע רינגלט זיי ארום.

גרויסע האָפֿענונגען אויף אן ענדערונג אין יִידישן לעבן לייגט לייבוש לעהרער אויף די פֿרוון צו אָרגאַניזירן די יִידישע געזעלשאַפֿטלעכקייט אויף א קהילה־פֿרינציפּ. אויך דעמאָלט וועלן יִדן „האָבן די ברירה צו זײַן מיט אונדז אָדער

אוועקצוגיין", אָבער עס וועט לײגן אין אונדזערע הענט צו שאַפֿן „געוויסע מינימאַלע פֿאָדערונגען בײַ די וואָס מיר האַלטן בײַ אונדזער געזעלשאַפֿטלעכן ראַנג". „שאַפֿן א יידישע אויטאָריטעט וואָס זאָל אונדז ווײַזן וועג עס איז אינעווייניק און וועג דרויסן, און האַלטן די דרויסנדיקע אין דרויסן".

ווי יידישע דערציִונג קען ווערן מער אויפֿטועריש, ווי זי קען באַשאַפֿן איר אייגענע סביבה, וועגן דעם דערציילט שלמה ווײַסמאַן פֿון מאַנטרעאָל אין זײַן אַרטיקל: „די יידישע טאָגשול אין מאַנטרעאָל". מאַנטרעאָל איז א געבענטשטע שטאָט וואָס פֿאַרמאָגט פֿינף טאָגשולן אין וועלכע עס לערנען זיך אַן ערך 1,300 קינדער. אין דעם אויפֿבוי פֿון איינער פֿון די טאָגשולן האָט ש. ווײַסמאַן סײַ ווי א לערער, סײַ ווי א דירעקטאָר געשפּילט זייער א וויכטיקע ראָלע. וואָס ער האָט צו דערציילן איז אַוודאי און אַוודאי פּדאי אויסצוהערן, וואָרעם יעדער פֿרוי צו בויען טאָגשולן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן וועט זיך מוזן שטיצן אויף דער דערפֿאָרונג פֿון קאַנאַדער עקספּערימענט. כאָטש א פּיאָניר אויפֿן געביט פֿון דער טאָגשול־אידעע שרײַבט שלמה ווײַסמאַן מיט א סך ניכטערקייט און באַרעכנטן רעאַליזם.

מיר דוכט, אז דער ערשטער אויספֿיר וואָס ש. ווײַסמאַן מאַכט און וואָס מוז גוט פֿאַרשטאַנען ווערן פֿון אַלע וואָס גיבן זיך אָפּ מיט יידישן שולבוי איז קודם כל

> אז טאָגשול און אָוונטשול (נאַכמיטאָג־שול) זײַנען ניט קיין צוויי באַזונדערע אונטערנעמונגען... די ארבעט צו באַפֿעסטיקן א טאָגשול דאַרף זײַן לײַכטער דאָרט ווו די שול־באַוועגונג בכלל האָט שוין געשלאָגן טיפֿע וואָרצלען.
>
> ווען מיר זײַנען אין 1928 צוגעטראָטן צו גרינדן די טאָגשול, שרײַבט ווײַסמאַן, זײַנען די פֿאַלקשולן שוין אַלט נעווען 14 יאָר; זיי האָבן שוין צו יענער צײַט געהאַט אַרום 550 תּלמידים אין צוויי שולן.

עס הייסט, מאַנטרעאָל האָט שוין געהאַט שולן מיט אַן ערך 250—300 קינדער אין איין נעגנט. די שולן האָבן פֿאַרמאָגט קינדער־גאָרטן־קלאַסן און דאָך... דער ערשטער נאָרמאַלער קלאַס אין 1929 האָט זיך געעפֿנט מיט ז י ב ן קינדער! פֿינף יאָר נאָך דעם ווי אַן ערשטער קלאַס האָט זיך געעפֿנט האָט די שול געהאַט 79 קינדער (צוויישן זיי 24 אין קינדער־גאָרטן). ערשט דרײַצן יאָר שפּעטער איז די טאָגשול געוואָרן א שול פֿון 380 קינדער.

נאַכמיטאָג־שולן, נרויסע נאַכמיטאָג־שולן מיט עטלעכע הונדערט קינדער מוז מען באַטראַכטן ווי א צ ו ג ר י ט ו נ ג, שיער ניט ווי א תּנאי, אז אין א געווייסער נעגנט זאָל זיך קענען עפֿענען א טאָגשול און זאָל קענען טאָן די ארבעט מיט הצלחה.

וועגן דעם ווי שווער עס איז אָנצופֿירן א קלײנע שול שרײַבט ש. ווײַסמאַן באריכות:

> עטלעכע יאָר נאָך אַנאַנד האָבן אונדזערע קינדער זיך געפֿונען אין קלײנער שול מיט זייער וויניק קלאַסן און מיט וויניק קינדער. די קינדער האָבן זייער אָפֿט געטענהט צו זייערע עלטערן, אז זיי ווילן

גיין אין דער „גרויסער שול" וואו זייערע פרײנד לערנען זיך. זייער טענה איז געווען אַ נערעכטע, אויף וויפֿל דאָס געזעלשאַפֿטלעכע לעבן פֿון די קינדער איז אינטערעסאַנטער אין אַ גרעסערער שול.

ש. וויסמאַן רעכנט זיך זייער שטאַרק מיט דעם ארנומענט; זײַן עצה איז אַז די שולטוערס זאָלן זיך לכתחילה באַמיִען צו עפֿענען גרעסערע שולן.

ווי שווער עס זאָל ניט זײַן אָנצופֿירן אַ טאָגשול איז אָבער אַלץ פּדאי. די שול איז ניט נאָר אויפֿטווערישער נאָר זי איז אויך גרינגער פֿאַרן קינד. אויפֿטווערישער איז די שול „ווײַל זי האָט דאָס ייִדישע קינד אין נאַנצן אין איר רשות, זי טייַלט אים ניט מיט קיינעם".

וועגן דעם עיקר־חסרון אָוונטשול שרײַבט ש. וויסמאַן אזוי:

ס׳פֿעלט דאָרט דעם ייִדישן קינד... דאָס געפֿיל פֿון בראשית, פֿון אַן ערשטן מאָל און פֿון אַן אייניציקייט; ס׳פֿעלט אים דערבי אין זײַן באַ־ווּסטזײַן די צענטראַלקייט פֿון דער ייִדישער איבערלעבונג און פֿון דער ריין ייִדישער דערפֿאָרונג.

ש. וויסמאַן האָט דאָ אויף אַ פֿײַנעם אופֿן ארויסגעהויבן די הויפּטשוואַכ־קייט פֿון אַ ייִדישער צוגאָבשול, דער מאַמענט וואָס אין איר פֿעלט, „די צענטראַלקייט פֿון דער ייִדישער איבערלעבונג". ער גלייבט מיט רעכט אַז די טאָגשול האָט אײַנגעשטעלט די נאָרמאַלע באַציִונג צו דעם ייִדישן לערנען.

דער מאָנטעראָלער עקספּערימענט האָט געוויזן, אַז נאָר אַ שול מיט אַן „אינטענסיווער ייִדישער דערציִונג־פּראָגראַם", און נאָר „אַ פּראָגרעסיווע שול" האָט געקענט פֿאַראינטערעסירן ברייטע קרײַזן פֿון די עלטערן. דער עקס־פּערימענט איז אַן אײַנגעבעטענער, אָבער אויך אויף להבא וועלן די נאָכמיטאָג־שולן פֿאַרבלײַבן אויף לאַנגע יאָרן אַ טייל פֿון דער אַלגעמיינער ייִדישער שול־סיסטעם. מען טאָר דעריבער ניט, מיינט ער, „מזלזל זײַן די וויכטיקייט און ערנצטקייט פֿון דער ארבעט פֿאַר די נאָכמיטאָג־שולן".

דער שול־פּונקט פֿאַרמאָגט אַן אוצר מיט מאַטעריאַל און מען קען ניט רעפֿערירן וועגן אַלץ אויף אײַן מאָל. די זייער אינטערעסאַנטע פּדאַגאָגישע ארטיקלען פֿון דוד ברידזשער, י. גוכבערג, יעקב לעווין, שלמה וויסמאַן, יחיאל שטערן, שמשון דונסקי, יעקב זיפּער און פֿון דעם פֿאַרשטאַרבענעם ד״ר י. שאַפּירא דאַרף מען ענגויער אויפֿנעמען אין אַ פּדאַגאָגישן זשורנאַל פֿאַר פּראַקטיש לערערישער ארבעט. די ארטיקלען גיבן זיך אָפּ מיט די לימודים פֿון דער ייִדישער שול: ייִדישע געשיכטע, ליטעראַטור, די מעטאָדישע פּראָבלע־מען פֿון ייִדיש־לימוד, דעם לימוד פֿון תנך און העברעיש. דער צוגאַנג איז אַלע מאָל אַן אַקטואַלער, מען פֿילט די נאָענטקייט מיטן קלאַסצימער און די אייגנ־ארטיקייט פֿון דער פּראָבלעם. די ארטיקלען זײַנען געשריבן פֿון מענטשן מיט גרויס ליבע פֿאַרן קינד און אמתן לערערישן ברען.

אין זײַן ארבעט וועגן „די לערנביכער פֿאַר דער ייִדישער שול אין אמעריקע" וויַזט יודל מארק ארויס זײַן פֿײַנע פּדאַגאָגישע פֿאַרשטענדעניש און זאָרג פֿאַר דעטאַלן. דאָס ייִדישע לערנבוך האָט ביז דער דאָזיקער ארבעט ניט זוכה

געווען צו אזא גרינטלעכן אנאליז. יעדער לערער מוז זיך באקענען מיט מארקס ארטיקל אפֿילו ווען טייל אויספֿירן זיינען סובייעקטיוו.

דער פֿאַרדינסטפֿולער פּראָפֿעסאָר ח. ש. קאזדאן האָט אַרויסגעוויזן א וועלט מיט פֿלייס און פּיעטעט פֿאַרן יידישן קינדערבוך אין זיין ארבעט „פֿינף און דרײַסיק יאָר יידיש קינדער־ליטעראַטור". די תּוך־פֿראגעס פֿון יידישער קינדער־ליטעראַטור האָט ער אויפֿגענומען אין זיין מעטאָדיק פֿון יידישער שפּראַך (וואַרשע, 1939). דאָ גייט אים מער אין אנאליזירן די ביכער־פֿראָדוקציע. ביז 1920 זיינען אויפֿן אמעריקאנער קאָנטינענט ארויס ניט מער ווי 34 ביכער און ביכלעך פֿאַר קינדער. אין די לעצטע 26 יאָר, ביזן סוף 1946, זיינען ארויס 206 אזעלכע ביכער. קאזדאן מיינט, אז

> די היגע יידישע שולן פֿון אלע מינים האָבן געגוצט אין דער ערשטער העלפֿט פֿון די פֿינף און דרײַסיק יאָר אלע אויסגאָבעס פֿון אייראָפּע. [ערשט שפּעטער] איז אויסגעוואקסן דאָס באַווּסטזיין, אז די היגע שול איז מחויב צו געבן דעם אמעריקאנער יידישן קינד א ביכל וואָס שטייט אויפֿן ניוואָ פֿון דער היגער ביכער־קולטור, א ביכל וואָס פֿארנעמט זיך ניט אזוי פֿיל מיטן אלטן יידישן שטעטל און לעבן־שטיגער נאָר שענקט מער אויפֿמערקזאמקייט דעם אמעריקאנער לעבן בפֿרט.

קאזדאן זעט א געוויסע דיספּראָפּאָרציע אין דער ביכער־פּראָדוקציע פֿארן יידישן קינד; א גרויס אָרט אין דער רשימה פֿון קינדער־ליטעראַטור פֿארנעמט פּאָעזיע און דאָס פֿאַנטאַסטישע בוך.

> עס איז א גרויסער ספֿק — זאָגט קאזדאן — צי די 42 אויסגאָבעס פֿון פּאָעזיע אין דער רשימה זיינען א פּאַסיקער מאַטעריאל צום זעלבשטענדיקן לייענען פֿון קינדער־עולם.

א וויכטיקע אָפּטיילונג אין פּונקט זיינען די זכרונות. זיי זיינען אלע געמישט מיט א געוויסן חשבון הנפֿש. פֿון שטאַנדפּונקט פֿון סאָציאָלאָגיע זיינען זיי אינטערעסאַנטע פּערזענלעכע דאָקומענטן צו דער כאַראַקטעריסטיק פֿון דעם יידישן לערער און פֿון דער גאַנצער נייער קולטור־מיליע. ערשט דורך זיי ווערן מיר באַקאַנט מיט די בענקשאַפֿטן וואָס דער יידישער לערער האָט געבראכט אין שול, מיטן פֿוח פֿון זיין ווירקן אויפֿן קינד, מיט זיין דערציִערישער ערלעכקייט און התלהבות.

זכרונות שרײַבן ש. בערקאָוויטש („די סתּירות צווישן טאָריע און פּראַקטיק אין אונדזער שול"), ה. נאָוואָק („ד"ר חיים זשיטלאָווסקי און זיין באַטיַיט פֿאַר דער יידישער שול־באַוועגונג"), א. גלאַנץ־לעיעלעס („זכרונות וועגן דער שול־באַוועגונג אין אמעריקע") און ח. בעז האָט אן ארבעט וועגן די סאָציאַלע וואָרצלען פֿון יידישן לערער. אן ארטיקל געבויט אויף אנקעטעס צו לערערס, האָט י. ח. פּאָמעראַנץ, אייגנער פֿון די רעדאַקטאָרן פֿון פּונקט. די ארבעט הייסט „צום תּיקון פֿון אונדזער שולארבעט" (דער איצטיקער מצב און די פּראָבלעמען פֿון דער יידישער שול אין אמעריקע). מיר קריגן דאָ א בילד פֿון די נייע שטימונגען צווישן די יידישע לערערס. מיר זעען אויך דאָס פּנים פֿון דער נייער עלטערנשאַפֿט וואָס שיקט די קינדער אין שול.

וואָס איז דער אַלגעמיינער אײַנדרוק פֿון זאַמלבוך? אַן עשירות פֿון מאַ־טעריאַל, אָפֿט מאָל — פּעדאַגאָגיש פֿאָרשערישן, צו מאָל פּעדאַגאָגיש פּובליציס־טישן. מען מוז אין סך הכּל מסכּים זײַן מיט דער רעדאַקציע אַז די ייִדישע שול איז ניט קיין אַריבערגייענדיקע דערשײַנונג. זי גייט די לעצטע צען יאָר אויף אַ ריכטיקן וועג, אַ וועג וואָס פֿירט צו אַ טיפֿערער, מער אַרומנעמענדיקער, רײַכערער ייִדישקייט.

אַ טיפֿערע פֿאַרשטענדעניש שײַנט אַרויס פֿון דעם רובֿ אַרטיקלען; דער קוק אויף טראַדיציע ווי אויף אַ שאַפֿערישן כּוח אין פֿורעמען דאָס געמיט פֿון קינד; די פֿאַרשטענדעניש פֿאַרן כּוח פֿון קאָלעקטיווע איבערלעבונגען (נאַ־ציאָנאַלע פֿײַערונגען און יום־טובֿים); דאָס געפֿיל אַז די שול דאַרף געבן אַ ברייטערן סך־הכּל פֿון אונדזער נאַציאָנאַלער שאַפֿונג. אין דעם זינען פֿאַר־נעמט די מאָדערנע ייִדישע שול אַ פּאָזיציע וואָס אָנערקענט די אינטעגראַלקייט, גאַנצקייט און המשכדיקייט פֿון ייִדישן שאַפֿן, וואָס אָנערקענט און גלייבט אין דער דורותדיקייט פֿון ייִדישן לעבן, אין דער אויפֿטוערישקייט פֿון אַלע דורות.

פֿאָרשערס פֿון ייִדישער דערציִונג וועלן אין שול־פּנקס געפֿינען אַן ערלעכע און פֿולע אָפּשפּיגלונג פֿון דעם וואָס די ייִדישע שול איז. לערערס וועלן קענען געפֿינען אַ שפּאָר ביסל וואָס וועט זיי צו ניץ קומען.

ח. בעז

מאָדערנע נאַציאָנאַלע ייִדישע דערציִונג

ח. ש. קאַזדאַן, דאָס ייִדישע שולוועזן אין פּוילן, מיט פֿאָררעדעס פֿון י. ראָטנבערג און ש. מענדעלסאָן, פֿאַרלאַג „קולטור און הילף", מעק־סיקע, 1947, 571 זז'

פֿון דער דערציִונג וואָס אַ פֿאָלק גיט זײַנע קינדער זײַנען אין גאָר אַ גרויסער מאָס אָפּהענגיק זײַן אַנטוויקלונג, זײַן קולטור־שאַפֿערישקייט, זײַן נאַ־ציאָנאַלער פּרצוף. בנוגע דעם ייִדישן פֿאָלק קען מען נאָך צוגעבן: דער עצם קיום פֿון פֿאָלק. וואָרעם וואָס מען זאָל ניט טראַכטן וועגן די סיבות פֿון „נס" פֿון ייִדישן לעבן בלײַבן במשך די טויזנטער יאָרן, קען גאָר קיין ספֿק ניט זײַן, אַז איינע פֿון די וויכטיקסטע סיבות — אויב ניט טאַקע די סאַמע וויכטיקסטע — איז געווען דער פֿאַרנעם און דער כאַראַקטער פֿון דער קינדער־דערציִונג. דער ייִדישער חינוך איז געווען דער פֿאַרבינדרינג פֿון דור צו דור, דער הויפּט־יסוד פֿון ייִדישן נאַציאָנאַלן המשך.

אין קיין שום לאַנד אין דער לעצטער צײַט האָט דער געראַנגל פֿון ייִדן פֿאַר זייער שול ניט אָנגענומען אַזאַ פֿאַרנעם און ניט געווען אַזוי דראַמאַטיש, ווי אין פּוילן צווישן ביידע וועלט־מלחמות — אַ געראַנגל, וועלכן קאַזדאַן האָט זיך אונטערגענומען צו שילדערן אין זײַן בוך.

דאָס בוך באַשטייט פֿון צוויי טיילן. די ערשטע 400 זײַטן זײַנען אָפּגע־געבן געוואָרן פֿאַר דער געשיכטע פֿון די ייִדיש־וועלטלעכע שולן. קאַזדאַן איז

געווען טעטיק אין דער צישאָ (צענטראַלע יִידישע שול־אָרגאַניזאַציע) זינט איר גרינדונג אין 1921, פֿרײַער ווי דער אָנפֿירער פֿון פּעדאַגאָגישן אמת, שפּעטער — ווי איר דריטער און לעצטער פּאָרזיצער.[1]

דאָס בוך הייבט זיך אָן מיטן קאַפּיטל „דער סטיכישער ווּקס פֿון דער יִידיש־וועלטלעכער שול בעת דער רײַטשער אָקופּאַציע און אין די ערשטע יאָרן פֿון אומאָפֿהענגיקן פּוילן". דאָס איז, דוכט מיר, ניט קיין גלוקלעכער נאָמען. קיין „סטיכישער ווּקס" איז עס זיכער ניט געווען; ס'איז געווען דער פּועל־יוצא פֿון רייף ווערן פֿון א גרויסן היסטאָרישן פּראָצעס אין דער נאַציאָנאַלער אָנטוויקלונג פֿון פֿאָלק און איז אויסגעטראָגן געוואָרן דורך גאַנץ באַשטימטע אָרגאַניזירטע פּוחות.

קאָזדאָן באַגרענעצט די פֿאָרגעשיכטע פֿון די יִידיש־וועלטלעכע שולן צו דער טעריטאָריע פֿון שפּעטערדיקן אומאָפֿהענגיקן פּוילן. עס וואָלט געווען ריכטיקער, ווען ער שילדערט, ווי אַן אָרײַנפֿיר, די גרויסע באַווענונג פֿאַר יִידישע שולן אויף דער גאַנצער טעריטאָריע פֿון דעמאָלטיקן צאַרישן רוסלאַנד, א באַווענונג, וואָס זײַנע בולטסטע אויסדרוקן זײַנען דער אומלעגאַלער יִידישער לערער־צוזאַמענפֿאָר אין 1907 און דער קאָמף פֿאַר פֿאַרײַדישן די „מפּיצי השׂכּלה". קאָזדאָן איז — דוכט זיך — דער אײַנציקער וואָס האָט אין די לעצטע יאָרן געשריבן וועגן אָט דער תּקופֿה. ער איז צום בעסטן באַרופֿן צו געבן אונדז די געשיכטע פֿון דעם בראשית פֿון מאָדערנעם יִידישן שולוועזן, וויַיל ער איז געווען, זינט 1908, אײַנער פֿון די וויכטיקסטע אָנפֿירערס אין קאָמף פֿון דער יִידישער לערערשאַפֿט קעגן די אַסימילאַטאָרישע מושלים פֿון „מפּיצי השׂכּלה" — א קאָמף וואָס האָט בידוע זיך געענדיקט אין 1913 מיט דער באַרימטער רעזאָלוציע פֿון צוזאַמענפֿאָר פֿון „מפּיצי השׂכּלה" וואָס האָט געזאָגט אז: „די שול פֿון יִידישן פֿאָלק מוז געפֿירט ווערן אין דער מוטערשפּראַך, אין יִידיש".[2] די יִידיש־וועלטלעכע שול איז דאָס לעגיטימע קינד פֿון דעם דאָזיקן קאָמף — איינעם פֿון די סאַמע וויכטיקסטע היסטאָרישע געראַנגלען אין אונדזער פֿאָלק פֿאַר דער לעצטער צײַט. וואָרעם דורך אָט דעם קאָמף איז די מאָדערנע יִידישע קינדער־דערציִונג אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פֿון דער סאַמע גרעסטער סכּנה וואָס האָט איר געקענט דראָען: די סכּנה פֿון ווערן „מיט לײַטן צו גלײַך", פֿון זײַן גלאַט א שול, א בילדונג־אַנשטאַלט, ווי עס זײַנען די שולן בײַ די אומות העולם. אין דעם פּרט האָבן סײַ די יִידישיסטן, סײַ די העברעיִסטן וואָס האָבן זיך איינע די אַנדערע פֿאַרבייסן באַקעמפֿט, געהאַט א בשותּפֿותדיקע שפּראַך; זיי האָבן ניט געוואָלט דערלאָזן, אז די יִידישע שולן זאָלן ווערן פֿלעצער פֿאַר גײַסטיקער אויסלייזונג. זיי האָבן געקוקט אויף דעם מהות פֿון די יִידישע שולן אזוי ווי זייערע זיידעס האָבן עס געטאָן: זיי זײַנען פֿאַר זיי געווען קודם כּל

---

[1] דער ערשטער פּאָרזיצער איז געווען ב. מיכאַלעוויטש; דער צווייטער — נאָך מיכאַלע־וויטשעס טויט אין 1928 — יוסף לעשטשינסקי.

[2] אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, יידן ג, ניו־יאָרק, 1942, ז' 386.

מעכטיקע באַסטיאָנען אין דעם געראַנגל פֿון פֿאָלק פֿאַר זיַין ווייַטערדיקן קיום — אַזוי ווי יעדער צד האָט זיך פֿאָרגעשטעלט דעם דאָזיקן קיום.

די ייִדיש־וועלטלעכע שול אין פּוילן איז דעריבער גלייַך פֿון אָנהייב גע־שטאַנען אין סאַמע מיטן פֿון די געזעלשאַפֿטלעכע קאַמפֿן אין און אַרום דער ייִדישער גאַס; קאַמפֿן וואָס האָבן דעצידירט וועגן גייַסטיקן פּרצוף פֿון פּוילישן ייִדנטום. שוין אין די ערשטע גרינדונגטעג פֿון דער ייִדיש־וועלט־לעכער שולנעץ (קאַזדאַן ברענגט זייער פֿיל פּרטים וועגן אָט דער צייַט) איז קלאָר געוואָרן ווער עס איז פֿאַר און ווער עס איז קעגן דער נייַער ייִדישער שול. פֿאַר זיַינען געווען נאָר די אַרבעטער־פּאַרטייען, די דעמאָלט גאַנץ שטאַרקע פֿאָלקיסטישע פּאַרטיי און די ייִדישע אינטעליגענץ. מיט דער פּראַקטישער אַרבעט פֿון בויען און אויסהאַלטן די שולן האָבן זיך אָבער פֿאַרנומען בלויז די אַרבעטער־פּאַרטייען. די אייַנפֿלוסרייַכע פֿאָלקיסטישע פּאַרטיי האָט אין גאַנץ פּוילן אויפֿגעבויט קוים עטלעכע שולן און האָט שפּעטער פֿאַרלוירן אויך די דאָזיקע פּאָזיציעס; די ייִדישע אינטעליגענץ האָט ווי אַ באַזונדערער כּוח געבויט אייגענע אַנשטאַלטן, דער עיקר קינדערהיימען, בלויז אין די סאַמע ערשטע יאָרן.[3]

ס'איז דעריבער געווען נאַטירלעך, אַז סייַ אָרגאַניזאַציאָנעל, סייַ אידע־אָלאָגיש זאָל די ייִדישע אַרבעטערשאַפֿט דאָמינירן די שול־באַוועגונג. שוין דער ערשטער קאָמיטעט פֿון דרייַ, דער דינעזאָן־מעדעם־רייַכמאַן־קאָמיטעט, האָט געהאַט צוויי אַרבעטער־פֿאָרשטייערס. שפּעטער, נאָכן באַרגאַראָפּ פֿון דער פֿאָלקספּאַרטיי, איז דער חלק פֿון דעמאָקראַטיש־בירגערלעכן סעקטאָר אין דער צישאָ געוואָרן נאָך קלענער.

קעגן דער צישאָ זיַינען געשטאַנען די ייִדישע אָרטאָדאָקסיע, דער ציוניזם און — די פֿייַנדלעכע פּוילישע מלוכה־מאַכט.[4] דער קאָנצענטרירטער קאַמף פֿון די דאָזיקע כּוחות קעגן דער ייִדיש־וועלטלעכער שול האָט ניט אויפֿגעהערט אויף קיין איין רגע און פֿאַרנעמט טאַקע גאָר אַן אָנגעזעען אָרט אין קאַזדאַנס בוך. געראַנגלען קעגן אָנפֿאַלן מצד די ייִדישע קעגענערס און פֿאַרצווייפֿלטע אָנשטרענגונגען כּדי בייַצוקומען די אומצייליקע קליינע און גרויסע מניעות און די אָפֿענע נגישות פֿון די פּוילישע שול־אינספּעקטאָרן און שול־קוראַטאָרן — דאָס איז געווען דאָס טאָג־טעגלעכע ברויט פֿון די שול־פֿאַרוואַלטונגען אין צישאָ. קאַזדאַן האָט זאָרגעוודיק צונויפֿגעזאַמלט די פֿאַקטן וועגן אָט דער פֿאַזע פֿון דער צישאָ־טעטיקייט. אין די הונדערטער כראָניקמעסיקע פֿאַרצייכע־נונגען ווערט אפֿשר פֿאַרלוירן די געוואַלדיקע דראַמאַטיק פֿון דעם דאָזיקן קאַמף אין די קליינע איזאָלירטע ייִדישע שטעטלעך. טויזנטער פּשוטע, נעטרייַע שולטוערס, על פּי רובֿ געוויינטלעכע אַרבעטערס, וואָס האָבן אַלע זייערע כּוחות

---

[3] צוליב אַ ריי סיבות איז די לאַגע געווען לחלוטין אַן אַנדערע אין ווילנע און אין דער ווילנער פּראָווינץ.

[4] אַ באַזונדער טרויעריק קאַפּיטל איז די שינאה פֿון די קאָמוניסטן צו דער צישאָ און דער ברוטאַלער קאַמף וואָס זיי האָבן געפֿירט קעגן איר.

אוועקגענעבן פֿאַר זייער שולן, וואָס האָבן נעלעבט מיט דער שול און פֿאַר דער שול, זיינען געווען א לעבעדיקע שוצמויער ארום דער שול. די נעמען פֿון אָט די שולבויערס געפֿינען זיך ניט אין די פֿראַטאָקאָלן פֿון די שול־צוזאַמענפֿאַרן און זיי האָבן ניט געשריבן קיין ארטיקלען אין די פּעדאַגאָגישע זשורנאַלן. אָן זיי איז אָבער אוממעגלעך צו פֿאַרשטיין די יידישע שול אין אומאָפּהענגיקן פֿוילן.

נעשלאָסן קענן די דרויסנדיקע שונאים, איז אָבער די יידיש־וועלטלעכע שול געווען שטאַרק דיפֿערענצירט אינערלעך. קאָזדאָן ברענגט אין זיין בוך די נענויע ציפֿער וועגן די פּאַרטייִישע פּוחות־פֿאַרהעלטענישן אויף די שול־צוזאַמענפֿאַרן און אין דער אָנפֿירונג פֿון דער צישאָ און ציטירט פּסדר די אידעאָלאָגישע דערקלערונגען פֿון די באַוונדערע ריכטונגען. די אינערלעכע דיסקוסיעס האָבן אָבער ניט פֿאַרשטעלט דעם פֿאַקט, אז עס איז געווען אין אלע לאַנדערן אַן אײַנשטימיקייט בנוגע די הויפּט־יסודות פֿון דער שול. אָט די יסודות זיינען אָנגענומען געווואָרן אויפֿן גרינדונג־צוזאַמענפֿאָר פֿון דער צישאָ אין 1921 און זיי זיינען פֿאַרבליבן ניט געביטן במשך פֿון די שפּעטערדיקע אכצן יאָר. זיי זיינען געווען: יידיש, וועלטלעכקייט, סאציאליזם. די אינערלעכע צעטיילונג האָט זיך באַצוויגן דער עיקר צו דער אינטערפֿרעטאַציע פֿון דריטן פּונקט: סאָציאליזם. אָן אָנגעזעענע גרופּע שולטוערס, באַוונדער אין ווילנע און ווילנער פֿראָווינץ, האָבן געוואָלט, אז דער סאָציאליסטישער כאַראַקטער פֿון דער שול זאָל פֿאַרשטאַנען ווערן אין אלגעמיינעם זינען און האָבן געשאַפֿן די „אומאָפּהענגיקע פֿראַקציע" אין צישאָ. דער גרויסער רוב טוערס און לערערס האָבן אָבער געהערט צו די סאָציאליסטישע פּאַרטייען בונד און לינקע פּועלי ציון (בעתן ערשטן צוזאַמענפֿאָר — אויך צו די פֿאַראיניקטע) און זיי האָבן געוואָלט, אז די סאָציאליסטישע דערציונג אין דער שול זאָל טראָגן א מער קאָנקרעטן און מער פּאַרטייִשן כאַראַקטער. ווען אין 1926 איז געגרינדעט געוואָרן דער „סאָציאליסטישער קינדער־פֿאַרבאַנד" („סקיף" — קינדער־ארגאַניזאציע פֿון בונד) און א ביסל שפּעטער דער יונגבאָר (לינקע פּועלי ציון) זיינען די „אומאָפּהענגיקע" געווען קענן דעם. די פּראַקטיק האָט אָבער באַוויזן, אז אין די באַדינגונגען פֿון פֿאַרשפֿרייטן פּאַרטייִשן קאָמף אויף דער יידישער גאַס איז אזא אומפּאַרטייִשער סאָציאליזם געווען אוממעגלעך. די קינדער־ארגאַניזאציעס, אָנגעפֿירט פֿון לערערס און אָביטוריענטן פֿון די שולן, זיינען אינטערעסירט ארײַנגעוואַקסן אין דער גאַנצער שולארבעט. זיי האָבן זיך דערגאַנצט הן אידעאָלאָגיש, הן פּעדאַגאָגיש. אין די לעצטע יאָרן האָבן פֿיל פֿון די אָנהענגערס פֿון דער „אומאָפּהענגיקער" שיטה (קאָזדאָן בתוכם) אײַנגעזען, אז די מורא, אז פּאָליטיק וועט ארויסרופֿן מלחמות בײַ די קינדער אָדער וועט ארויפּנידערן דעם פּעדאַגאָגישן ניוואָ, איז נעגוען ניט באַרעכטיקט.

לײַדער האָט קאָזדאָן אָפּגענעבן דער פֿראָגע פֿון די קינדער־ארגאַניזאציעס בלויז איין זײַטל פֿון בוך. דאָס איז אָבער ביז גאָר א וויכטיקע פֿראָגע. וואָרעם דווקא דורך דער עקסיסטענץ פֿון די קינדער־ארגאַניזאציעס איז דעמאָנסטרירט

געווארן דער דראנג פון דער שול ארומצונעמען דאָס גאנצע קינד, מיט אלע זיינע פּאראינטערעסירונגען, כּדי אים בעסער און פולשטענדיקער דערציען פּאר א מאדערנעם יידן — אזוי ווי די ארבעטער־פּארטייען האבן פּארשטאנען דעם דאזיקן באגריף. דורך אט די קינדער־ארגאניזאציעס האבן זיך די שולן צום מערסטן דערנענטערט צו יענער מאנאליטישער געשלאָסנקייט וואָס איז געווען אזוי כּאראקטעריסטיש פּאר דער יידישער שול אין אלע פֿריערדיקע דורות.

דער סאציאליסטישער, אינטערנאציאנאליסטישער כּאראקטער פון דער צישא־שול איז ניט געשטאנען אין קיין שום סתירה — און קאזדאן גיט אָפּ פֿיל פּלאץ דאָס צו דערווייזן — צו דער נאציאנאלער פונקציע אירער. דאָס איז דערגרייכט געווארן דורך דעם, וואָס די לימודים זיינען געפֿירט געווארן אויף יידיש, און יידיש ליטעראטור, יידישע געשיכטע האבן פּארנומען דעם אויבנאָן אין לערנפּלאן. אָבער ניט נאָר דורך דעם אליין. קאזדאן פּארמולירט עס אזוי:

> זי [די צישאָ־שול — ע. פּ.] איז ניט געווען און האָט ניט געוואָלט זיין קיין אלגעמיינע שול „אויף יידיש", זי האָט בפֿירוש געוואָלט זיין א יידישע שול, מיט נאציאנאלן אינהאלט און פּארב (ז׳ 356).

ניט ווייניק האָט דער צישאָ־שול אין אָט דער ארבעט מיטגעהאָלפֿן איר טיפּע פּארוואָרצלטקייט אין ארומיקן יידישן לעבן. אָט די פּארוואָרצלטקייט האָט געהאָלפֿן די לערערס צו דערציען בני די קינדער א באווּסטזיניקע בא־ציונג און א זארגעוודיק געהאָדעוועטע ליבע צום פֿאָלק און זיין קולטור.

קאזדאן, וואָס האָט די גאנצע צייט אנגעפֿירט די פּעדאגאגישע ארבעט פון צישאָ, שטעלט זיך נאטירלעך שטארק אָפּ אויף דעם דערציונג־ניוואָ פון דער שול. דאָס האבן די צישאָ־שולן אינגעפֿירט אין יידישן חינוך די מאדערנע אידעען און מעטאָדן פון דער מערב־אייראָפּעישער „ארבעטסשול". אלע נייע פּעדאגאגישע עקספּערימענטן און דערגרייכונגען פון אייראָפּע און אמעריקע זיינען אויסגעפֿרוווט געווארן אין דער צישאָ־שול. דווקא אין די לעצטע יאָרן ערב דער מלחמה, וועו דער דרוק מצד דער פּוילישער רעגירונג איז פּסדר גע־וואקסן, האָט די צישאָ־שול באקומען אינטערנאציאנאלע אנערקענונג דורך איר אנטיל אין דער גרויסער פּעדאגאגישער אויסשטעלונג אין ניצע און דורך איר אייגענער אויסשטעלונג אין פּאריז. אין פּוילן האָט די יידישע שול דע־מאנסטרירט אירע דערגרייכונגען דורך די לאנד־אויסשטעלונגען, וואָס וועלן באשריבן אין בוך.

א נעוויע געשיכטע פון יידיש־וועלטלעכן שולוועזן וואָלט אויך געדארפֿט אינשליסן צוויי וויכטיקע מאָמענטן וואָס דריקן אויס די באזונדערקייט פון אונדזער לאגע אין פּוילן פון יענע יאָרן. קודם כל די צענטראָלע פֿינגער פון דער יידישער שול און איינע פון די וויכטיקסטע דערשיינונגען פון יידישן לעבן בכלל בעת דעם לעצטן דור — דער טיפּ פון יידישן פּאָלקסלערער. זיין אי־דעאליזם וואָס האָט זיך אָפּט געגרענעצט מיט מארטירערי, זיין ליבע און געטרישאָפּט צום יידישן קינד וואָרטן נאָך אלץ אויף א קינסטלעריש תּיקון. וויי מען אינפֿארמירט, האבן עטלעכע געיוועזענע לערערס און טוערס פון צישאָ

אין ניו־יאָרק איצט פֿאַרטראַכט אַ גרויסן יזכּור־בוך, וואָס זאָל פֿאַרצייכענען די נעמען און לעבנס־געשיכטעס פֿון אַלע לערערס און טוערס פֿון צישאָ, צווישן וועלכע אַ סך האָבן פֿאַרנומען, אין די געטאָיאָרן, די סאַמע חשובֿסטע ערטער אין דעם מאַרטירער־פּאַנטעאָן פֿון אונדזער פֿאָלק. סאָניע נאָוואָגרודזקי, עמנואל רינגעלבלום, אַבראַשע בלום, שכנא זאַגאַן זיַינען בלויז עטלעכע פֿון די הייליקע נעמען. אפֿשר וועט אַזאַ בוך, אַ וויכטיקער און נייטיקער צוגאָב צו קאַזדאַנס אַרבעט, באַוועגן די ייִדישע קינסטלערס צו פֿאַראייביקן אין זייערע ווערק די געשטאַלט פֿון ייִדישן לערער. ביז איצט ווערט זייער אָנדענק געערט בלויז דורך סוצקעווערס וווּנדערלעך ליד „די לערערין מירע"...

דער צווייטער מאָמענט איז די ספּעציפֿישע ראָלע וואָס די שול האָט גע־שפּילט אין לעבן פֿון ייִדישן קינד. די פֿראַזע „די שול איז אַ היים פֿאַרן קינד" איז געווען הונדערטפּראָצענטיק ריכטיק אין די פּוילישע באַדינגונגען. און אויב היים מיינט אויך אַ וואַרעם ווינקעלע, ווו ס'הערשט פֿרייד און פֿאַרגעניגן — דעמאָלט איז די שול געווען פֿאַר די קינדער פֿון דער אָרעמער וואָלינסקע גאַס אין וואַרשע, פֿון כאַנייַקעס אין ביאַליסטאָק, פֿון נאָווגאָראָד אין ווילנע און פֿון לאָדזשער באַלוט ניט די צווייטע נאָר טאַקע די ערשטע היים.

ווען די ערשטע ייִדישע פֿאָלקשול אין וואַרשע, די שול אויף דלוגע 26, אונטער דער פֿאַרוואַלטונג פֿון ש. גילינסקי, איז אַרויסגעוואָרפֿן געוואָרן פֿון איר דירה, האָט אַ גרופּע ייִדישע דרוקער־אַרבעטערס און שרייַבערס (בראָש מיט אַלטער קאַציזנע, וואָס האָט געוווינט אין זעלבן הויף) צוריק אַרויפֿגע־טראָגן די שולבענק און די קינדער האָבן דערקלערט אַ זיצסטרייַק. קיין שום פּאָליצייִישע דראָונגען האָבן ניט אָפּגעשראָקן די „סטרייַקערס". די גזרה איז צייַטווייַליק אָפּגעשריגן געוואָרן. ענלעכע זיצסטרייַקן זיַינען שפּעטער פֿאָר־געקומען אין אַנדערע שטעט. ווען אין 1926 איז אָפּגעברענט געוואָרן די שול אין קליינעם שטעטעלע איוויע, ווילנער פּראָווינץ — איינע פֿון די ווייניקע שולן וואָס האָבן געהאַט אַן אייגענעם בנין — האָבן די קינדער פֿון אַלע אַנדערע שולן אָפּגעשפּאָרט זייערע אָרעמע גראָשנס און האָבן צוזאַמען צו־נויפֿגעזאַמלט אַ גרעסערע סומע, וואָס האָט מעגלעך געמאַכט צוריק אויפֿצו־עפֿענען די שול.

יאָרן זיַינען דערווייַל געלאָפֿן. יעדער יאָר האָבן הונדערטער, אָפֿט מאָל טויזנטער קינדער גראַדויִרט פֿון די שולן. ביסלעכווייַז האָט זיך אויף דער ייִדי־שער גאַס אָנגעהויבן באַמערקן אַ נייַער טיפּ יונגע ייִדן — יוגנטלעכע וואָס האָבן אַדורכגעמאַכט די זייער אינטענסיווע נאַציאָנאַלע און געזעלשאַפֿטלעכע דערציִונג פֿון דער ייִדיש־וועלטלעכער שול, דערגאַנצט נאָך דורך דער סאָציאַ־ליסטישער קינדער־אָרגאַניזאַציע. ערבֿ דער מלחמה האָט דער דאָזיקער נייַער עלעמענט זיך שטאַרק אָנגעזען אין דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג און די עלטערע טוערס האָבן אויף אים געלייגט די גרעסטע האָפֿענונגען. נעמען פֿון צישאָ־אַביטוריענטן האָט מען שוין געקענט געפֿינען צווישן די יונגע פּאָעטן, צווישן די אַרטיסטן פֿון יונג־טעאַטער אין וואַרשע אד"גל.

ח. ש. קאזדאנס בוך מיט זײַנע אומציילִיקע פּאַקטן, נעמען, געשעענישן איז גאָר א וויכטיקער בײַשטײַער צו דער געשיכטע פֿון דער שול וואָס האָט זיי דערצויגן.

דער צווייטער טייל פֿון בוך פֿאַרנעמט קאַרגע 160 זײַטן און איז אָפּגענעבן אַלע אנדערע טיפּן שולן, אָחוץ דער צישאָ. קאזדאן פֿאַרענטפֿערט די דאָזיקע דיספֿראָפּאָרציע מיט דעם וואָס עס פֿעלן געדרוקטע דאָקומענטן וועגן די דאָזיקע שולסיסטעמען און מיט דער באַזונדער גרויסער נאַציאָנאַלער, פּאָליטיש געזעלשאַפֿטלעכער און פּעדאַגאָגישער וואָג פֿון די צישאָ־שולן. עס איז נייטיק, אַז טוערס פֿון די דאָזיקע אנדערע שולסיסטעמען זאָלן זיך מתקנא זײַן אין קאזדאנען און זאָלן פֿאַרפֿנטלעכן געניוערע געשיכטלעכע אָפּהאַנדלונגען. ביז דאָס וועט נעשען פֿאַרבליַבן די קורצע אָפּהאַנדלונגען אין קאזדאנס בוך די אייניציקע באשרַיבונגען פֿון דער פֿילפֿאַרביקער ייִדישער חינוך־סיסטעם וואָס איז צוטריטלעך דעם ייִדישן לייענער. דאָס אייניציקע אנדערע בוך וואָס פֿאַרמעסט זיך אויף אַזאַ אַלגעמיינע שילדערונג, איז דאָס וועלק פֿון ד"ר חיים אַרמיאַן, המחשבה החנוכית של יהדות פּולניה, תל־אָביב, 1939, וואָס שטעלט זיך אָבער אָפּ דער עיקר אויף די פּעדאַגאָגישע דרכים פֿון די שולסיסטעמען.

אַן אַלגעמיין בילד פֿון מצב פֿון דער ייִדישער דערציונג באַקומען מיר פֿון דער וויַטערדיקער טאַבעלע (ז' 549; די ציפֿער זײַנען פֿאַר דעם שוליאָר 1935/1934):

רעליגיעזער סעקטאָר	צאָל תּלמידים
חורב (אַרטאַדאָקסיש)	71.000
בית יעקב (אַרטאַדאָקסיש)	38.000
יבנה (מיזרחי)	12.277
קהילה־שולן	10.300
פּריוואַטע חדרים	40.000
ס"ה	171.577

וועלטלעכער סעקטאָר	צאָל תּלמידים
צישאָ	15.486
תּרבות	37.000
שולקולט	2.343
ס"ה	54.829

פּוילישער סעקטאָר	צאָל תּלמידים
פּויליש־העברעיִשע גימנאַזיעס	6.022
מלוכישע פֿאָלקשולן	343.671
פּוילישע פּריוואַטע גימנאַזיעס	5.398
ס"ה	355.091

די ציפֿער וויַזן, אַז 29.5% ייִדישע קינדער האָבן זיך געלערנט אין רעליגיעזע שולן, 9.3% אין די ייִדישע און העברעיִשע וועלטלעכע שולן און 61.2% אין שולן מיט דער פּוילישער לערנשפּראַך.

אויבנאויפֿיק קענען די ציפֿער מאַכן א טרויעריקן אײַנדרוק: בלויז 38.8% יִידישע קינדער אין יִידישע שולן. מען דאַרף אָבער געדענקען, אז דאָס רעדט מען אויסשליסלעך וועגן פֿולע טאָגשולן. עס איז, דוכט מיר, ניט פֿאַראַן קיין אַנדער בײַשפּיל פֿון א פֿאָלק, וואָס זאָל האָבן באַוויזן צו באַזאָרגן איבער א דריטל פֿון זײַנע קינדער אין אייגענע שולן, וועו עס איז גלײַכצײַטיק געווען אַן אַלגעמיינע, אומזיסטע מלוכישע שול אוו וועו די אייגענע שולן זײַנען געווען גערודפֿט און שרעקלעך אַרעם אין פֿאַרגלײַך מיט די מלוכישע, און דער שׂכר־לימוד איז געווען רעלאַטיוו הויך — אזוי הויך, אז גאָר אָנזעעוודיקע טיילן פֿון דער יִידישער אָרעמקייט האָבן אים בשום אופֿן ניט געקענט אײַנצאָלן.

עס וואָלט אויך ניט געווען ריכטיק אין נאָנצן אַראָפּצורעכענען פֿון חשבון די שולן אין דער פֿויליישער שפּראַך. קאָזדאָן באַגרענעצט זיך אין זײַן בוך צו די שולן מיט דער יִידישער און העברעיִשער לערנשפּראַך. אין פֿאַרגלײַך מיט זיי זײַנען די מלוכישע עלעמענטאַרע שולן זיכער געווען נעסטן פֿון שפּראַך־לעכער און קולטורעלער אסימילאַציע. מען דאַרף אָבער געדענקען, אז דאָס זײַנען על־פּי רובּ געווען שולן ספּעציעל פֿאַר יִידישע קינדער, וווּ מען האָט ניט געלערנט אום שבת (דעריבער האָט מען די שולן געפֿונען שאַבעסגוקעס), וווּ די לערערס זײַנען געווען פּמעט בלויז יִידן. דאָס מיינט, אז די יִידישע קינדער זײַנען אויך אין די מלוכישע שולן פֿאַרבליבן אין אַ אייגענער יִידישער סביבה און זײַנען ניט אַרײַנגעוואָרפֿן געוואָרן אין ים פֿון קריסטלעכע קינדער, ווי ס'איז למשל דער פֿאַל בײַ אונדז אין אמעריקע.

אין דעם באַגרענעצטן פֿלאַץ פֿון צווייטן טייל פֿון קאָזדאָנס בוך זײַנען עטלעכע וויכטיקע געביטן פֿון יִידישער דערציִונג אַדורכגעלאָזט געוואָרן. אזוי למשל ווערן אין נאָנצן ניט דערמאָנט די יִידישע האַנטווערקער־שולן, וואָס האָבן דאָך ניט נאָר געלערנט א פֿאַך, נאָר האָבן זייערע תּלמידים געגעבן אויך אַל־געמיינע בילדונג. די האַנטווערקער־שולן בײַ דער יִידישער קהילה אין וואַרשע, למשל, זײַנען במשך פֿון א ריי יאָרן געווען וויכטיקע צענטערס פֿון דער באַווסט־זיניקער יִידישער יוגנט און א סך שפּעטערדיקע סאָציאַליסטישע יוגנטצוערס האָבן דאָרט באַקומען זייער בילדונג. די אָרט־שולן האָבן אין זייער לערנפּלאַן אָפּגענעבן פֿלאַץ פֿאַר יִידיש און יִידישע לימודים. דאָס יִידישע טעכניקום אין ווילנע, דער אָרט־לִיצעום אין פּיעטריקאָוו זײַנען בײַשפּילן פֿון יִידישע אַנ־שטאַלטן פֿון מיטלשול־מדרגה, וואָס וועלן אין בוך ניט באשריבן. אַגב האָבן די טעכנישע שולן גרויסע פֿאַרדינסטן בײַם אַנטוויקלען די טעכנישע טערמי־נאָלאָגיע אויף יִידיש און האָבן אַרויסגעגעבן א ריי טעכנישע ביכער (סקריפּטן) פֿאַר זייערע תּלמידים.

היות דער מחבר האָט אַרײַנגענומען אין זײַן בוך די מעדעם־סאַנאַטאָריע, וואָלט שוין געווען א יושר ער זאָל אויך אָפּגעבן א ביסל פּלאַץ ענלעכע אַנ־שטאַלטן. אזוי למשל ווערן ניט דערמאָנט די צאָלרײַכע קינדער־אינסטיטוציעס פֿון צענטאָס, הגם דאָרט איז געפֿירט געוואָרן אַן אינטענסיוו יִידישע דערציִונג. דער מחבר האָט דעריבער אויך ניט געהאַט קיין געלעגנהייט אַרויסצוברענגען

די זעלטענע געשטאַלט פֿון גרויסן פּעדאַגאָג און גלענצנדיקן שרייַבער, דעם קדוש יאַנוש קאָרטשאַק, וואָס האָט אויף אַזאַ שטאַרקן אופֿן באַווירקט די ייִדישע לערערס פֿון פּוילן און וואָס האָט אָנגעפֿירט מיט אַ יתומים־אַנשטאַלט. מען וואָלט אויך געדאַרפֿט דערמאָנען די צאָלרייַכע פּריוואַטע און געזעלשאַפֿט־לעכע קינדער־גערטענער, באַזונדער די טעטיקייט פֿון טאָז און אָזע אויף דעם דאָזיקן געביט. אַ פֿול בילד פֿון ייִדישן חינוך וואָלט אויך געדאַרפֿט אַרייַננעמען די אָוונטשולן פֿאַר יוגנטלעכע, די צאָלרייַכע ייִדישקורסן פֿאַר קינדער פֿון די מלוכישע שולן בייַ די סאָציאַליסטישע קינדער־אָרגאַניזאַציעס.

אין זייַן קורצן איבערבליק איבער די פֿאַרשיידענע ייִדישע שולסיסטעמען (דעם טראַדיציאָנעלן חדר, למשל, זייַנען אָפּגעגעבן געוואָרן 2½ זייַטלעך) באַמיט זיך קאַזדאַן אַרויסצוברענגען דעם אידעאָלאָגישן מהות פֿון יעדער שיטה. צום לענגסטן שטעלט ער זיך אָפּ אויף „תּרבות" און אויף דער אָר־טאָדאָקסישער שול — די צוויי אידעאָלאָגיש רייפֿסטע שולסיסטעמען. פּונקט ווי בייַ דער צישאָ איז אויך דאָרט די טעטיקייט געווען פֿולשטענדיק צוגעשפּיצט צו דעם נאַציאָנאַלן ציל וואָס די שול האָט זיך געשטעלט. דער ציוניסטישער כאַראַקטער פֿון דער תּרבות־שול האָט געפֿאָדערט אַ שפּראַכלעכן מאָניזם און דעריבער איז אין אָט דער שול ניט געווען קיין פּלאַץ פֿאַר ייִדיש. פֿאַר דעם אַמעריקאַנער לייענער וועט זייַן אינטערעסאַנט דער קאַפּיטל וועגן די בית־יעקבֿ־שולן, די פֿרויענשולן פֿון אַגודת ישׂראל, געשריבן מיט אַ סך וואַרעמקייט און אָנערקענונג פֿאַרן הויכן מאָראַלישן ניוואָ, וועלכן די פֿרי פֿאַרשטאָרבענע גרינדערין פֿון בית יעקבֿ, שׂרה שענירער, האָט אייַנגעפֿירט אין אָט דער שול־באַוועגונג.[5] זייער באַלערנדיק זייַנען די אויסצוגן פֿון רעדעס און רעזאָלוציעס, וואָס באַווייַזן די בפֿירושע פּאָזיטיווע באַציִונג צו ייִדיש ווי אַ מוטערשפּראַך וואָס די בית־יעקבֿ־באַוועגונג האָט געהאַט.

קאַזדאַן באַמיט זיך אין שלום־קאַפּיטל פֿון זייַן בוך אַרויסצוברענגען די בשותּפֿותדיקע שטריכן פֿון די באַזונדערע שול־באַוועגונגען. זיי זייַנען, לויט אים, אַלע געווען אויסדרוקן פֿון אַ באַוווּסטזיניקער אייַנשטעלונג פֿון די ייִדישע פֿאָלסמאַסן אין פּוילן לגבי דער שול און לגבי דער דערציִונג פֿון זייערע קינדער, פֿון זייער „חוש און ווילן ממשיך צו זייַן זייער נאַציאָנאַלע אייגנ־אַרטיקייט און קולטור־שאַפֿערישקייט". קאַזדאַן ציטירט ש. מענדעלסאָנס אַן אַרטיקל אין דער צוקונפֿט (מאַרץ 1946), וווּ עס ווערט געזאָגט, אַז אַלע שולטיפּן זייַנען „אויפֿגעשטאַנען און געלעבט אונטערן צייכן פֿון קאַמף קעגן אַסימילאַ־ציע... אַלע האָבן אויף זייערע פֿענער געהאַט אויפֿגעשריבן — ניט אַסי־מילאַציע נאָר נאַציאָנאַל זיך אויסלעבן און נאַציאָנאַל שאַפֿן".

פֿאַר די ייִדישע שולטוערס און עלטערן פֿון אַלע לאַגערן איז די שול געווען פּונקט דאָס זעלביקע וואָס דער חדר און די ישיבֿה פֿאַר די פֿריִערדיקע ייִדישע

---

[5] אַ רייַ רירנדיקע דאָקומענטן, עדות וועגן דער גייַסטיקער ריינקייט און ייִדישן גייַסט בייַ די אַביטוריענטינס פֿון די דאָזיקע שולן האָט דער מחבר פֿון דאָזיקן איבערבליק געפֿונען אין די ליידער אומגעקומענע אויטאָביאָגראַפֿיעס, וועלכע דער ייִוואָ האָט צונויפֿגעזאַמלט אין ווילנע.

דורות — די ערשטע גרונטפֿעסטונג פֿון יִדישקייט, פֿון נאַציאָנאַלן המשך. דעריבער טאַקע האָט יעדער געזעלשאַפֿטלעכע באַוועגונג אין פּוילן געבויט אירע אייגענע שולן, ווי אַ טייל פֿון איר אַלגעמיינעם קאַמף צו פֿאַרפֿעסטיקן דאָס יִדישע לעבן, אַזוי ווי זי האָט דעם דאָזיקן קאַמף פֿאַרשטאַנען. דעריבער טאַקע האָט יעדער שולסיסטעם געמוזט האָבן אַ קלאָר דעפֿינירטן נאַציאָנאַל געזעלשאַפֿטלעכן פּרצוף, אַ פּאַרטייִשע אידעאָלאָגיע. דעריבער טאַקע האָט דער קאַמף פֿאַר דער יִדישער שול אַלע מאָל געקענט מאָביליזירן די אַקטיווע אונטערשטיצונג פֿון גאָר גרויסע שיכטן פֿון דער יִדישער באַפֿעלקערונג.

קאַזדאַנס בוך איז ניט נאָר אַ געשיכטלעכע אָפּהאַנדלונג, נאָר איז אויך אַ פּאָזיטיווער צושטייַער צום יִדישן קולטור־לעבן אין אונדזער איצטיקער גייַסטיקער פֿאַרלוירענער און אָפּהענטיקער צייַט. זאָל אַ געוועזענעם תּלמיד פֿון ח. ש. קאַזדאַנען דערלויבט זייַן צו באַגריסן זייַן אַמאָליקן לערער פֿאַר זייַן גרויסער, וויכטיקער, מיפֿולער אַרבעט.

עמנואל פּאַט

אַ לערנבוך פֿאַר אַלגעמיינער פּסיכאָלאָגיע

אַ. גאָלאָמב, פּסיכאָלאָגיע, אַלגעמיינער קורס, ערשטער טייל, א. און ג. קרעמערמאַן־פֿאָנד בייַ דער יִדישער שול אין מעקסיקע פֿאַר פּעדאַגאָ־גישער ליטעראַטור, מעקסיקע, תש״ח — 1947, 201 זז׳

עס איז ריזיקאַליש צו שרייַבן אַן איבערבליק איבער אַן ערשטן טייל פֿון אַ בוך בעת זייַן ווערט קען זיך ערשט אַרויסווייַזן אין אַלע טיילן צוזאַמען. דאָס איז באַזונדער ריכטיק וועגן אַ לערנבוך. וואָרעם אַ לערנבוך שטעלט מיט זיך פֿאָר אַ גאַנצן קורס וואָס דאַרף אַרומנעמען די עלעמענטן פֿון אַ באַשטימ־טער וויסנשאַפֿטלעכער דיסציפּלין. אַזאַ בוך דאַרף בכלל ניט צעטיילט ווערן אויף באַזונדערע בענד. דאָס שאַפֿט אומבאַקוועמלעכקייטן פֿאַרן תּלמיד. בלויז די ספּעציעלע באַדינגינגען בייַ אונדז, אַזוי שטעל איך מיר פֿאָר, האָבן גע־צוווּנגען דעם מחבר אַרויסצוגעבן דערווייַל דעם ערשטן טייל פֿון זייַן פּסיכאָלאָגיע. דאַרף מען אָפּוואַרטן אויף די איבעריקע טיילן כּדי די אָפּשאַצונג זאָל זייַן אַ גערעכטע. איך וועל זיך דעריבער דאָ באַנוגענען מיט דערווייַליקע באַמערקונגען.

גאָלאָמב הייבט אָן זייַן הקדמה צום בוך מיט אַ „ברוך שהחיינו״, אַן אויסדרוק פֿון צופֿרידנקייט וואָס ער האָט זוכה געווען אַרויסצוגעבן „דעם ערשטן סיסטעמאַטישן קורס פֿון פּסיכאָלאָגיע אין יִדיש״. דאָס איז אַן אויפֿטו וואָס פֿאַרדינט באַגריסט צו ווערן, און איך טו דאָס מיטן גאַנצן האַרצן. אמת, ביכער וואָס האָבן זייער אַ נאָענטע, קרובֿישע שייַכות צו דעם זענען שוין פֿריִער אַרויסגעגאַנגען. דאָס ערשטע אויף דעם פֿעלד איז, דאַכט זיך מיר, י. יאַכינסאָנס פּראַקטישע פּעדאָלאָגיע (קיִעוו, 1929), אָבער דאָס איז ניט קיין אַלגעמיינע פּסיכאָלאָגיע און נעמט אַרייַן בלויז אַ טייל פֿון דעם וואָס ווערט אויך באַ־האַנדלט אין עלעמענטאַרער פּסיכאָלאָגיע.

עס לוינט זיך אָפּצושטעלן נאָך אַ ווײַלע אויף דער הקדמה. דאָ איז געווען דער איינציקער פּלאַץ ווו דער מחבר האָט געקענט אָנווײַזן זײַן צוגאַנג צו דער אויפֿגאַבע פֿון אַ לערנבוך פֿאַר פּסיכאָלאָגיע. וואָסערע טעמעס האָט ער בדעה אַרויסצוהייבן? פֿאַר וואָס? וואָס איז זײַן שטעלונג צו די פֿאַרשיידענע מיינונגען וועגן דעם וואָס אַזאַ לערנבוך דאַרף געבן? וואָס איז זײַן מעטאָדי־שער צוגאַנג צו פֿאַרשיידענע טיילן פֿונעם לימוד?

אַנשטאָט דעם האָבן מיר אַן אַרטיקל וועגן יִדן און יִדישקייט מיט טענות און מוסר, אַלץ וואָס איז גאָלאָמבן אַזוי נאָענט צום האַרצן, און ער האָט ניט געקענט בײַ זיך פּועלן כאָטש דאָ מוותר צו זײַן אויף דעם. דאָס פֿירט צו ריזיקאַלישע גענעראַליזאַציעס וואָס מען טרעפֿט געוויינטלעך אין צײַטונג־אַר־טיקלען, אָבער איז לחלוטין ניט פּאַסיק אין אַזאַ בוך. ער האַלט, למשל, אַז אַ לערנבוך פֿאַר פּסיכאָלאָגיע אין אַמעריקע, און דווקא אויף יִדיש, איז עפּעס „אויף להכעיס אַלע אונדזערע פּעסימיסטן וואָס זענען פּעסימיסטן בלויז ווײַל טיף אין אונטערבאַוווּסטזײַן ווילן זיי זיך געזעגענען מיט דער יִדישער ירושה זייערער וואָס האַלט זיי נעבעך אין קלעם" (זז' 6-7). פֿון וואַנען ווייס גאָלאָמב אַז „בלויז" דאָס איז די סיבה? פֿון וואַנען ווייס ער בכלל וואָס עס טוט זיך בײַ מענטשן אין „אונטערבאַוווּסטזײַן"? אין גאַנצן בוך קען מען דאָס ניט אויס־געפֿינען.

פּונקט אַזוי ניט אָפּגעהיט איז זײַן דערקלערונג אַז יִדן האָבן אַן אייגנ־אַרטיקן צוגאַנג צו אַלץ, ממילא אויך צו פּסיכאָלאָגיע (ז' 6). דאָס קען זײַן אמת, אָבער מען טאָר דאָך ניט אָפּקומען מיט אַן ענדגילטיקן פּסק־דין, עקס קאַטעדרא, אין אַזאַ געוואַלדיק דעליקאַטן ענין.

וואָס זשע טוט דער מחבר כּדי צו שאַפֿן אַ י י ִ ד י ש ע פּסיכאָלאָגיע? וועגן זײַן בוך דערקלערט ער: „דאָס יִדישע אין דעם קורס איז ניט בלויז אין דער שפּראַך... אויך ניט אין דעם וואָס די מוסטערן און דוגמאָות זענען גענומען פֿון יִדישן לעבן" (ז' 7). נאָר אין וואָס דען? עס קומט אויס אַז דאָס יִדישע באַשטייט דער עיקר אין דעם וואָס עס איז מער באַרעדעוודיק, גיט זיך מער אָפּ מיט דער שקלא וטריא, בקיצור, דאָס וואָס די וואָס זענען גע־וווינט צו אַנדערע שפּראַכן וואָלטן גערופֿן „ניט וויסנשאַפֿטלעך נײַערט מער פּובליציסטיש". אַפֿילו ווען מען זאָל שוין אָננעמען אַז דאָס איז אַ מעלה לוינט זיך עס אויך ניט צוצושרײַבן צו אַן „אייגנאַרטיקן צוגאַנג צו אַלע גע־ביטן פֿון מענטשלעכן שאַפֿן".

ניט ווייניקער איבערגעאײַלט איז דער זאָג אין דער הקדמה אַז: „אַלע ביכער אויף דעם געביט וואָס איך האָב געהאַט אונטער דער האַנט האָבן אויף מיר געמאַכט דעם אײַנדרוק ווי מען וואָלט גענומען די מאַשין וואָס מען רופֿט מענטש און מען צעגלידערט זי אויף אירע באַזונדערע שרײַפֿעלעך און רעדע־לעך און מען באַהאַנדלט איטלעכן פֿון זיי באַזונדער פֿאַר זיך". אויב „אַלע ביכער", קען איך אָננעמען, אַז די צאָל מיט וועלכער גאָלאָמב האָט זיך באַ־נוצט האָט געמוזט זײַן זייער קליין און שטאַרק פֿאַרעלטערט. אַנדערש איז

ניט צו פֿאַרשטיין ווי מען קען אַזוינס זאָגן וועגן „אלע ביכער" אין 1947. איך קען בלויז מוסיף זיין אז אין דייטש און אין ענגליש וואָלט ער געקענט געפֿינען געניג און נענוג פֿיינע מוסטערן וואָס מיידן אויס גאנץ זאַרגעוודיק אָט די צעפּיצלטקייט אויף וועלכער ער פֿאַררופֿט זיך. באמת, ער וואָלט געפֿונען נענוג אזעלכע וואָס גייען א סך וויטער פֿון אים אין דעם פּרט. אין דעם גייט אויך ארײַן די טענדענץ ניט צו באנוצן אזעלכע סובסטאנטיוון ווי למשל, זפֿרון אָדער געדאנק, נאָר די ווערבן נעדענקען און טראכטן, פּדי ניט צו דער־לאָזן דעם אײַנדרוק אז מיר האָבן צו טאָן מיט אָפּגעריסענע „זאכן", נאָר מיט פֿראָצעסן וואָס נעמען ארום דאָס גאנצע פּסיכישע לעבן בכלל. די טענה וועגן באזונדערע שרײַפֿעלעך און רעדעלעך איז א היפּש ביסל פֿאַרשפּעטיקט.

דאָס בוך הייבט זיך אָן מיט באטראכטן די אויפֿגאבעס פֿון פּסיכאָלאָגיע און פֿון די אָנגעוועגדטע מעטאָדן און גייט אריבער צו ביאָלאָגישע און פֿיזיאָ־לאָגישע דערשײַנונגען. דאָס איז דער אָנגענומענער נוסח, און מיר דאכט זיך דער בעסטער נוסח. ווי עס ווײַזט אויס האָט דאָס רוב לערערשע דער־פֿאָרונג אין קורסן איבער עלעמענטארער פּסיכאָלאָגיע באשטעטיקט, אז די דאָזיקע אראנזשירונג פֿירט צו די בעסטע רעזולטאטן. אין די קאפּיטלען איבער ביאָלאָגישע און פֿיזיאָלאָגישע דערשײַנונגען ווײַזט זיך ארויס נעגוג זאָרג, אז די אילוסטראציעס זאָלן ארויסקומען קלאָר און בולט. דאָס איז דערגרייכט גע־ווארן אויף נאָר א פֿײַנעם אופֿן.

מײַן חשד, אז נאָלאָמב האָט זיך באנוצט מיט א ביסל פֿאַרעלטערטער לי־טעראטור, ווײַזט זיך אויך ארויס אין זײַן באציונג צו דעם וואָס ער רופֿט „דערוואַרבענע רעפֿלעקסן", דאָס זענען די באדינגטע רעפֿלעקסן וואָס דער וועלט באַרימטער פּאַוולאָוו האָט זיי בשעתו אזוי דראַמאַטיש ארויסגעבראכט. נאָלאָמב, זעט אויס, גלייבט נאָך אלץ אז אויך מענטשלעכע האַנדלונגען פֿון העכערן טיפּ זענען אָפּהענגיק, אָדער קענען דערקלערט ווערן דורך באדינגטע רעפֿלעקסן. עס וועט זײַן איצט שווער צו געפֿינען א פּסיכאָלאָג וואָס זאָל דאָס אונטער־שטיצן.

אין זײַן הקדמה דערציילט אונדז דער מחבר אז ניט אלץ אין בוך האָט ער גענומען פֿון דער פֿאַך־ליטעראטור. ער האָט זיך אויך דערלויבט ארויס־צוזאָגן עפּעס אייגנס „אויבער הויפּט אין אזוינע געביטן וואָס האָבן א שײַכות צו ספּעציפֿיש יידישע ענינים ווי שפּראַך למשל". דאָס וואָלט מען בלויז גע־קענט קאָמפּלימענטירן. עס וועגדט זיך בלויז אויף וואָס די אייגענע נעדאנקען זענען געשטיצט. אָט איז א נעדאנק אז צוליב דעם וואָס יידישע קינדער פֿון אימיגראַנטישע עלטערן רעדן אין ארעמען ענגליש איז די ווירקונג דערפֿון אזא: „אז זייער גאנצער כאראקטער איז טרוקענער, פֿראָזאישער אויף זייער גאנץ לעבן" (ז' 127). פֿון וואַנען וויים דאָס נאָלאָמב? ווי קען מען מיט אזא לײַכט געמיט מאכן א ענערעלזאציע ניט מער און ניט וויניקער ווי „אויף זייער גאנץ לעבן"? וואָס זאָלן סטודענטן פֿון א קורס אין ווײַסנשאַפֿטלעכער פּסיכאָלאָגיע זיך אויסלערנען פֿון אזא לײַכטקייט צו ענערעלזירן אָן שום ספּעציפֿישער אויספֿאָרשונג?

דאָס גאַנצע בוך ווערט צו אָפּט באַלאָדן מיט אָט אַזעלכע אײַנפֿאַלן, שטי־מונגען, וואָס זענען אַזוי יוצא דופֿנדיק אין א ווערק ווו זיי ווערן געגעבן צו־זאַמען מיט רעזולטאַטן אויף וועלכע פֿאַרשערם האָבן געארבעט מיט גרויס מי זיי צו באַשטעטיקן. אָט למשל ברענגט גאָלאָמב דעם רעזולטאַט פֿון א סך פֿאַרשונגען אַז די קינדער פֿון עקאָנאָמיש העכערע קלאַסן ווײַזן ערויס א הע־כערע מדרגה אין טעסטירטער אינטעליגענץ. דאָס זעט אויס צו זײַן דער היפּוך פֿון א מאמר חז"ל. ממילא מוזן מיר לויט גאָלאָמבן אָננעמען אַז בײַ יִדן איז אַנדערש: „אויך הײַנט טרעפֿן מיר פּסדר אַז יִדישע קינדער פֿון רײַכע און אינטעליגענטע עלטערן זענען ווײַט נישט אַזוי ווי מען וואָלט געארפֿט דער־וואַרטן, און פֿאַרקערט האָט דער יִדישער פּלל 'הזהרו מבני עניים שמהם תצא תורה' זייער זעלטן אָפּגענארט" (ז' 200). וואָס פֿאַר א לשון איז דאָס אין אַזא ווערק? „טרעפֿן מיר פּסדר"? ווער טרעפֿט? וויפֿל האָט מען געטראָפֿן? ווער האָט דאָס קאָנטראָלירט?

עס איז ממש פֿאַטעטיש צו זען ווי דער מחבר דערלויבט זיך פֿאַרפֿירט צו ווערן פֿון זײַן זייער מאָדנער יִדישקייט. מיר האָבן דאָס שוין פֿריִער נעזען. לאָמיך ארויסכאַפּן נאָך א בײַשפּיל פֿון די אַלע צענדלינגער וואָס מען וואָלט געקענט אָננעבן. אָט שרײַבט ער וועגן חוש השמיעה, כאַפּט זיך בײַ אים ארײַן אָט אַזא מין פֿאַראַגראַף (ז' 90): „לויט דער יִדישער טראַדיציע פֿאַרמאָגט אַלץ אין דער וועלט א קול צו זאָגן שירה פֿאַר גאָט („פּרקי שירה", „א גילגול פֿון א ניגון" בײַ פּרצן)." איז מילא, יא טראַדיציע, ניט טראַדיציע, אָבער א קול פֿון „אַלץ אין דער וועלט" איז דאָך זיכער א מיסטישע קאָנסטרוקציע און האָט לחלוטין ניט וואָס צו טאָן מיטן פֿיזישן אויער. אָבער איך פֿאַרשטיי, אים איז אײַנגעפֿאַלן די ברײַטא „פּרקי שירה", דערצו נאָך פּרצעס „גילגול פֿון א ניגון", האָט ער מער ניט געקענט בײַשטיין דעם נסיון.

א וויסנשאַפֿטלעך לערנבוך אין יִדיש, דערצו נאָך אַן ערשטלינג, האָט פֿאַר זיך שוועריקייטן גענוג. אָבער אַ וויסנשאַפֿטלעך לערנבוך אין יִדיש, וואָס דאַרף אַ שטאַרקן טערמינאָלאָגישע פּראָבלעמען. אייגנטלעך זענען דאָ פֿאַראַן צוויי פּראָבלעמען: א וויסנשאַפֿטלעכע און א יִדישע. די ערשטע האָט צו טאָן מיט פּרעציזקייט. די צווייטע פֿאַרלאַנגט א געוויסע אײַנזעעניש מיט דעם וואָס איז שוין פֿון פֿריִער אײַנגעשטעלט אין יִדיש. וואָרעם בלויז אויף אַזא אופֿן קען זיך שאַפֿן א קאָלעקטיוע וויסנשאַפֿטלעכע ליטעראַטור בײַ אונדז און דער סטו־דענט וועט זיך דערפֿילן אין א יִדישער „היים", ניט עפּעס אין א מידבר מיט דערווײַטערטע יחידים וווּ יעדער רעדט אַן אייגן לשון. דאָס באַטײַט בלויז אַז אויב עמעצער צוויפֿלט אונדז קען ניט אָננעמען א נעגעבענעם טערמין זאָל ער פֿילן א מאָראַלישן חוב צו דערקלערן דעם טעם דערפֿון. ווי אַזוי האָט זיך גאָלאָמב אַן עצה געגעבן מיט דער דאָזיקער פּראָבלעם?

אינעם קאַפּיטל וועגן פֿאַולאָווס בארימטע עקספּערימענטן רופֿט ער אָן די צוגעקומענע רעפֿלעקסן „דערוואַרבענע". פֿאַולאָוו אַליין האָט זיי א נאָמען געגעבן „באדינגטע", און צוליב א גאַנץ קלאָרער סיבה. וואָרעם דער עיקר איז דאָך ניט זייער נײַקייט, נאָר אין דעם וואָס גאַנץ באַשטימטע באדינ־

גונגען רופֿן זיי ארויס. מיר דאַכט זיך אַז ריין פּראָפֿעסיאָנעלע עטיק פֿאָדערט אויך אַז מען זאָל אין אַזעלכע פֿאַלן אָננעמען דעם טערמין פֿון דעם וואָס האָט אים צום ערשטן אַרײַנגעבראַכט. אמת, בעכטערעוו האָט אומאָפּהענגיק פֿון פּאַוולאָוון אויך זיך דערשלאָגן צו זיי און זיי גערופֿן „פֿאַרבונדענע" אָדער „אַסאָציאַטיווע" רעפֿלעקסן. אָבער די גאַנצע פּסיכאָלאָגישע וועלט האָט אָנגע־נומען פּאַוולאָווס נאָמען. אין ייִדיש רופֿט זיי דער דערמאָנטער יאַכינסאָן „באַ־דינג"־רעפֿלעקסן, און ש. לעווין פֿון קאָוונע — „תּנאַי"־רעפֿלעקסן. פֿאַראַן אויך אַנדערע שרײַבערס וואָס רופֿן זיי ווי עס איז אָנגענומען אין דער גאַנצער פּסיכאָלאָגישער וועלט. אָבער גאָלאָמב גייט זײַן באַזונדערן וועג „ווײַל עס גיט נאָך מײַן מיינונג בעסער איבער דעם מהות פֿון דער זאַך" (ז׳ 9). זייער אַ שוואַכער תּירוץ.

פֿאַר וואָס ער לעבט אויף דעם אָפּגעשטאָרבענעם טערמין אַפּערצעפּציע פֿאַרשטיי איך ניט. אין דער ליטעראַטור בײַ אונדז איז שוין פֿאַראַן פּערצעפּציע אָדער אויפֿנעם. דאָס לעצטע וואָרט דערמאָנט אויך גאָלאָמב (ז׳ 97), אָבער דאָ קומט בײַ אים פֿאָר אַ צעמישעניש פֿון באַגריפֿן און אויפֿנעם ווערט בײַ אים ניט פּערצעפּציע (דײַטש — וואַרנעמונג) נאָר השׂגה, וואָס דאָס איז אין ייִדיש אַ ריין אינטעלעקטועלער באַגריף — משׂיג זײַן — און איז נאָר עפּעס אַנדערש ווי דער פּסיכאָלאָגישער פּראָצעס פֿון אויפֿנעמען. אַזאַ זאַץ ווי: „אַ חיה דערקענט אין די נײַע השׂגות דאָס וואָס איז ביז איצט געווען פֿאַר איר נוציק אָדער פֿאַרקערט שעדלעך" (ז׳ 115) קלינגט כּמעט קאָמיש אין ייִדיש. חיות מיט השׂגות זענען עפּעס ניט קיין פּאָר.

מיר איז אויך שווער צו פֿאַרשטיין פֿאַר וואָס ער באַצייכנט די סומע פֿון אונדזערע האַנדלונגען מיט אויפֿפֿירן. אין ייִדיש האָט אויפֿפֿיר אַ קלאָרן עטישן באַטײַט. אַ מענטש קען זיך אויפֿפֿירן גוט אָדער שלעכט, שיין אָדער מיאוס, אָנשטענדיק אָדער ניט, אָבער לאַכן, רעדן, קעמען די האָר, זשמורען די אויגן פֿון צו פֿיל ליכט אאַז"וו דאָס זענען זיכער האַנדלונגען אָבער ניט קיין אויפֿ־פֿירן. דער אונטערשייד צווישן דעם ווי אַ קינד האַנדלט און ווי עס פֿירט זיך אויף איז צו גרויס. עס האָט ניט, דאַכט זיך מיר, קיין זינען צו מאַכן איינס פֿאַר אַ טייל פֿונעם צווייטן אין ייִדיש. פֿאַר וואָס איז האַנדלונג שלעכט? האַנד־לונג קען פּונקט אַזוי זײַן אַ סך־הכּלדיקער טערמין פֿאַר אַ סך פֿאָרמען פֿון האַנדלען פּונקט ווי שפּירונג פֿאַר פֿאַרשיידענע פֿאָרמען פֿון שפּירן. לאָמיך שוין אויך אָנווײַזן אַז ד"ר ראָבאַקס עצה צו באַנוצן סטימול אַנשטאָט רייץ (ז׳ 9) איז ניט בלויז בעסער נאָר אויף דער ליניע פֿון אונדזער קליינער פּסיכאָלאָגישער ליטעראַטור.

דער רעזולטאַט פֿון אינטעליגענץ־טעסטן ווערט אויסגעדריקט דורך אַ ציפֿער וואָס גאָלאָמב רופֿט אינטעליגענץ־קאָעפֿיציענט. דאָס איז מיר נאָך אַ גרעסערער חידוש ווען איך באַמערק אַז אויך יאַכינסאָן, בכלל אַן אָפּגעהיטענער אין זײַן אַרבעט, באַנוצט דאָס זעלביקע וואָרט. נאָך מער, יאַכינסאָן שרײַבט בפֿירוש מיט לאַטײַנישע אותיות דעם דײַטשישן טערמין (ז׳ 251), און באַלד דערלעבן

וועלט פֿונעם דייטשישן קוואָציענט דער יידישער קאָעפֿיציענט. עס איז דאָך קלאָר אז דאָ האָבן מיר צו טאָן מיטן רעזולטאַט פֿון אַן אריטמעטישן חילוק — א קוואָציענט — אָבער בכלל ניט מיט קיין פֿאַקטאָר אין א פּלל. הײַנט וואָס האָט דאָ צו טאָן א קאָעפֿיציענט?

אין זײַן דער וועג צו אונדזער יוגנט (ווילנע 1935) באַנוצט וויַנרײַך דעם טערמין וויפֿלער (ז׳ 97), וואָס איז פשוט א פֿאַריִדישונג פֿון קוואָציענט. אין דער יִוואָ־ליטעראַטור און אין אַנדערע אויסגאַבעס האָט מען שפּעטער אויך באַנוצט אינטעליגענץ־וויפֿלער. געפֿעלט ניט נאָלאָמבן דער דאָזיקער טערמין? ער זאָגט דאָס ניט. עס זעט אויס אז דאָס וואָס איז שוין פֿאַראן פֿון פֿריִער אינטערעסירט אים פשוט ניט.

מהאי טעמא איז אויך מערקווערדיק וואָס בײַם סוף פֿון די קאָפֿיטלען איז בײַ אים אין גאַנצן קיין ביבליאָגראָפֿיע ניטאָ. אין לערער־סעמינאַר אין מעקסיקע איז זיכער פֿאַראן א ביבליאָטעק. עס קען דאָך ניט זײַן אז דער לערער פֿון פּסיכאָלאָגיע זאָל קיין מאָל ניט אָנווײַזן עפּעס צו לייענען אויף די טעמעס פֿונעם לערנבוך. פֿאַר וואָס זאָל די דאָזיקע ביבליאָגראָפֿיע, און ביבליאָגראָפֿיע בכלל, ניט געגעבן ווערן? דאָ איז ווידער פֿאַרוויקלט ניט בלויז א וויסנשאַפֿט־לעכע נאָר אויך א יִידישע אויפֿגאַבע. סטודענטן פֿון א יִידישן לערער־סעמינאַר וועלן בלי ספֿק זיך פֿילן בעסער וען זיי וועלן אין זייער טעקסט אויך געפֿינען א פּיצל שאָטן פֿון א סבֿיבֿה, פֿון א וויסנשאַפֿטלעך ציבור־לעבן, כאָטש בפּתּ.

טייל מאָל האָב איך געהאַט דעם אײַנדרוק אז דאָס וואָרק איז געשריבן געוואָרן אין מוראַדיקער אײַלעניש. דאָס איז זיכער ניט קיין מעלה פֿאַר א לערנבוך וואָס דאַרף זיך אויסצייכענען מיט אָפּגעהיטקייט. אָט וועלט דערציילט: „איינער א פּסיכאָלאָג שיידט פֿונאַנדער צוויישן דעם 'אינטעלעקטועלן דענקען' און דעם 'עמאָציאָנעלן דענקען' " (ז׳ 161). וואָר איז עס אָט דער געהיימער „איינער"? פֿאַר וואָס טאָר מען ניט דערמאָנען זײַן נאָמען און זײַן ארבעט? אָדער: „עס איז אויך פֿאַראן א פֿאַרשונג פֿון אימיגראַנטן־קינדער אין אַמעריקאַנער שולן" (ז׳ 200). נאָך דעם קומט א טאַבעלע פֿון אינטעליגענץ־טעסטן אויף קינדער פֿון פֿאַרשיידענע נאַציאָנאַליטעטן. אָבער וואָר האָט די פֿאַרשונג געמאַכט? פֿאַר וואָס דאַרפֿן אזעלכע ביבליאָגראַפֿישע פּרטים בלײַבן א סוד?

אגב, אין לעצטן פֿאַל איז אויך א יִידישער ענין פֿאַרוויקלט. אין דער נאָר וואָס דערמאָנטער טאַבעלע וועלן אויך יִידישע קינדער דערמאָנט. על פּי שׂכל וואָלט נאָלאָמבם אינטערעס אין דער אינטעליגענץ פֿון יִידישע קינדער אים געדאַרפֿט פֿירן זיך אָפּצושטעלן אויף דעם בײַ דער געלעגנהייט. ער זאָגט טאָקע עטלעכע וועלטער וועגן דעם. אָבער ער וואָלט נעקענט אויסגעפֿינען אין אונדזער יִידישער פּסיכאָלאָגישער ליטעראַטור עטלעכע צענדלינג אזעלכע פֿאַרשונגען, ניט אז עס איז פֿאַראן „א" פֿאַרשונג.

אָבער נאָך אלעמען איז דער גרעסטער חסרון פֿונעם בוך דאָס וואָס עס איז א געמיש פֿון ערנצטע וויסנשאַפֿטלעכע רעזולטאַטן און לײַכטע מיינונגען און עצות. פֿאַראן נענוג פּלאַץ אין דער וועלט פֿאַר ביידע, אָבער בלויז וועלן

זיי ווערן צעטיילט און יעדער באקומט זיין געהעריקן פּלאַץ. א לערנבוך דארף לערנען ניט בלויז דעם לימוד גופֿא, נאָר אויך א דרך ווי אזוי צו געפֿינען א געזינטערן אָנשפּאַר פֿאַר מיינונגען און עצות.

די גרעסטע מעלה פֿונעם בוך איז קודם־כּל דאָס וואָס עס איז דאָ. גאָלאָמב איז אין אַלע פֿאַלן א פֿיינער בעל מסביר. דאָס זעט מען באזונדער אין די טעכניש אָנגעלאָדענע קאַפּיטלען. בכלל ווייזט זיך ארויס סיי אין דער אָרגאַניזאַציע פֿונעם ווערק, סיי אין דער באהאַנדלונג פֿון ענינים די עכט לערערשע פֿאַרשטענדעניש פֿאַר לאָגישער און פּסיכאָלאָגישער הדרכה וואָס זענען אזוי וויכטיק אין א לערנבוך. דער א. און נ. קרעמערמאַן־פֿאַנד ביי דער ייִדישער שול אין מעקסיקע פֿאַרדינט א וואַרעמען דאנק פֿאַר אונטערנעמען זיך אזעלכע ביכער ארויסצוגעבן.

לייבוש לעהרער

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

באַמערקונגען וועגן שבילי המלמדים [1]

דער מחבר פֿון דעם ספֿר שבילי המלמדים, פֿון וועלכן מיר גיבן דאָ דעם שער־בלאַט, איז אַהרן במהור״ר אַבֿרהם חיים מלמד פֿון אומאַן. אין אַ נאָטיץ אין המגיד פֿון ערב ר״ה תרכ״ו וועלט אַנגעגעבן, אַז דער חיבור איז כולל 35 שיעורים פֿון יעטוועדער פֿון די מסכתות קדושין, גיטין, בבֿא קמא און בבֿא מציעא, און אויך אַז דער מחבר האָט געמאַכט אַ ביאור אויף דער תורה „בלשון אשכנזית עברית״. אין אונדזער עקזעמפּלאַר, וואָס נעמט אַרײַן בלויז אַ טייל פֿון בבֿא מציעא, זײַנען פֿאַראַן גיט מער ווי 19 שיעורים — כאָטש אויפֿן שער־בלאַט שטייט, אַז דער ספֿר איז כולל „עשרים שיעורים״. משמעות, אַז דאָס האָבן מיר צו פֿאַרדאַנקען די „הוצאות הדפוס כי רבה היא״, ווי דער מחבר באַקלאָגט זיך, ווען ער זאָגט אין אַ נאָטיץ צום סוף ספֿר, אַז ער האָט נאָך 45 שיעורים אויף בבֿא מציעא אַליין, אָחוץ די אַנדערע מסכתות. מיט דעם פֿאַרענטפֿערט ער אויך וואָס די שיעורים זײַנען גיט אָפּגעדרוקט כסדר ווי אין דער גמרא.

דער שבילי המלמדים דרוקט אָפּ די סוגיא פֿון דער גמרא, דערנאָך קומט פֿאָר אין ייִדיש אַ שמועס צווישן רבין און תּלמיד וועגן דער סוגיא. אין אָט דעם שמועס וועלן אַרויסגעבראַכט די מעטאָדן וואָס דער מלמד פֿלעגט באַנוצן כדי קלאָרער צו מאַכן דעם ענין און צו פֿאַר־אינטערעסירן דעם יונגן תּלמיד אין דער שקלא וטריא. דער מחבר גיט אויך זײַן אייגענעם פֿירוש תועלת המלמדים געשריבן אין לשון קודש.

אין דער הקדמה אין וועלכער ער ווײַזט אָן, אַז די ראשונים האָבן אויך מחבר געווען חיבורים אויף דעם „לשון המדובר אז בין העם״ איז ער מתפלל, אַז ער זאָל זוכה זײַן אַרויסצוגעבן זײַנע חיבורים אויף די אַנדערע מסכתות. דאָס איז אַ ביסל אַנדערש פֿון דער דערמאָנטער נאָטיץ אין המגיד וווּ עס רעדט זיך וועגן דעם וויַ אַזוי עס וואָלט שוין געווען מקוים געוואָרן. ווען מען דערמאָנט זיך אַז די נאָטיץ אין המגיד איז געווען אָפּגעדרוקט דעם זעלביקן יאָר לייגט זיך אויפֿן שׂכל, אַז דאָס וואָס שטייט אין דער הקדמה איז טאַקע דער אמת.

אַרום און אַרום האָבן מיר דאָ פֿאַר זיך אַן אינטערעסאַנט ספֿר וואָס ווײַזט אונדז די טראַדיציאָנעלע מעטאָדיק בײַם לערנען אין גמרא־חדר, און גיט אויך אַן אויסגעצייכנטן מוסטער פֿון פֿאָלקסטימלעכן ייִדיש.[2]

אין דער זעלביקער הקדמה דערציילט אויך דער מחבר אַז זײַן אויפֿגאַבע איז געווען „גרינג צו מאַכן פֿאַר די מלמדים אַז זיי זאָלן גיט דאַרפֿן זוכן און זוכן אין די ספֿרים און מפֿרשים צו פֿאַרענטפֿערן זייערע קשיות און ספֿקות״. אויף ווי ווײַט דאָס איז אים געלונגען איז שווער צו זאָגן בלויז אויפֿן סמך פֿון בבֿא מציעא. עס גלייבט זיך אָבער גיט, אַז דאָס זאָל האָבן אײַנגעשפּאָרט אַרבעט בײַ יענע מלמדים וואָס זײַנען טאַקע אויך געווען לומדים. עס קען אָבער קיין ספֿק גיט זײַן אַז אין דאָזיקן ספֿר ליגט אַן אָנגעזעענער

---

[1] דער ספֿר שבילי המלמדים וואָס מיר באַהאַנדלען דאָ קומט פֿון דער קאָלעקציע פֿונעם שריפֿטשטעלער פּ׳ יוסף מאַרגאָשעס.

אַ באַזונדערן דאַנק קומט דעם ביבליאָגראַף יצחק ריבקינד, ביבליאָטעקאַר פֿון ייִדישן טעאָלאָגישן סעמינאַר, פֿאַר געבן אונדז אַ ריי ביבליאָגראַפֿישע ידיעות וועגן דעם שבילי המלמדים.

[2] פּ״גל דעם אַרטיקל פֿון יחיאל שטערן אין די איצטיקע יווא־בלעטער.

ספר

שבילי המלמדים

חלק ראשון

כולל

עשרים שיעורים

והם שיטות שבמסכת בבא מציעא אשר מורגלים המורים המשכילים ללמוד עם התלמידים לחדד שכלם.

אתם מלמדים משכילים, ומורים נבונים, ראו זה דבר חדש אשר לא היה לעולמים הבאתי לפניכם היום, כי יצאתי ללקט שושנים ופרחים מהתלמוד, שבמסכת בבא קמא, בבא מציעא, כתובות, קדושין, וגיטין, מאלו השיעורים אשר מורגלים המלמדים המשכילים ללמוד עם התלמידים, מבואר ומפורש היטב ע"פ הרבה וגדולי מפרשי הש"ס, היינו רש"י, תוספות, מהרש"א, מהר"ם לובלין, מהר"ם שיף, הרא"ש, רב אלפס, הפלאה, מקנה, פני יהושע, שיטה מקובצת, מר שישך, קיקיון דיונה, משחת אהרן, ובית יהודה, זכרונם לברכה. למען הקל על המלמדים שלא יצטרכו לחפש בחפש מחופש בספרי המפרשים הרבים ליישב ולתרץ ספיקתם וקושיתם, ועתה פני המלמדים לא יבושו, ופני התלמידים לא יהורו, בבוא מי לשאול להתלמידים, כי תירצתי הכל בע"ה בטוב טעם ודעת.

והעתקתי הכל בלשון **אשכנז עברית** המורגלת במחנה העברים במדינתנו, ולמען הבין יותר הצגנו כל השאלות והתשובות בלשון ר' רב, ת' תלמיד, הרב שואל כענין, והתלמיד משיב כהלכה.

וכדי לחדד התלמידים המשכילים ביותר, הוספנו בו פירוש נקרא בשם **תועלת המלמדים**. מלוקט ממפרשים הנ"ל, והוא ע"ד פלפול ועיון לפברא לטוב לפני המלמדים והתלמידים יחדיו, וכל ההוגה בו ירוה נחת.

מאתי הצעיר

אהרן במהור"ר **אברהם חיים** מלמד מתושבי אומאן

בנק תרכ"ו לפ"ק

SZWILE HAMLAMDIM

Tom 1.

w WARSZAWIE

w Drukarni J. Lebensona.

1865.

שער־בלאַט פון שבילי המלמדים

אויפֿטו פֿון שטאַנדפונקט פֿון פּעדאַגאָגישער מעטאָדיק. אויב ער האָט דעם מלמד ניט פֿאַר־ שפּאָרט קיין מאַטערן זיך איבער אַ סוגיא און צו פֿאַרטיפֿן זיך אין די מפֿרשים, האָט ער אים זיכער אַ סך אַרויסגעהאָלפֿן אין דער טעכניק פֿון לערנען. זײַן וווּנדערלעכע הסברה, זײַן בהדרגהדיקער גאַנג אויפֿצוקלערן אַ סוגיא, זײַן מיסטעריש לערנען אויפֿן אָרט, דאָס האָט געקענט עפֿענען אַ וועג פֿאַרן מלמד וואָס איז ניט געוווּסט אין זײַן פֿאַך, וווּ אַזוי צו לערנען יונגע תּלמידים די ערשטע טריט אין ים התּלמוד, די דיאַלאָג־פֿאָרעם שטרײַכט אויך אונטער אַ דראַמאַטישע געשפּאַנטקייט וואָס האָט געקענט אײַנגעוועבט ווערן אין לערנען גמרא.

דער רבי פֿון שבילי המלמדים איז מן הסתּם ניט געווען קיין גרויסער בקי אין הילכות מעטאָדיק פֿון לימודים, אָבער אַ חוש פֿאַר דעם האָט ער געהאַט אַן אויסגעצייכנטן. ער פֿאַרשטייט גוט וווּ אַזוי אויסצולערנען די תּלמידים זיך פֿונאַנדערצוקלײַבן אין פֿלאַנטער פֿון אַ סוגיא. ער איז ממש אַ מײַסטער אין איבערגיין פֿון לײַכטן צום שווערן. ער לאָזט ניט נעמען קיין וויַטערדיקן שריט ביז ער האָט נישט פֿרײַער אַוועקגעלייגט פֿאַר אים אַ פֿעסטן יסוד. ער פֿאַרגעסט ניט, אַז ער לערנט אַ שווערן לימוד, און ער פֿלײַסט זיך אים צו מאַכן לעבעדיק, אינטערעסאַנט.

דאָס בולטסטע אין זײַן אופֿן לערנען איז זײַן נטיה צום סאָקראַטישן מעטאָד. כּידוע לאָזט זיך די גמרא ניט גרינג איבערזעצן. אַפֿילו די פֿרוען זי איבערצוזעצן באַגריפֿלעך זײַנען ניט עולה יפֿה. פֿאַר דעם אומדערפֿאַרענעם בלײַבט די גמרא אַ פֿאַרזיגלטער ספֿר. מען קען זיך ניט באַנוגענען מיט בלויזע איבערזעצונגען, ווײַל יעטוועדער טראָט פֿון דער שקלא וטריא פֿאַרלאַנגט אַ סך הקדמות און איז פֿאַרבונדן מיט אַן אַ שיעור זײַטיקע עקסקורסיעס. דער ראשית חכמה פֿון קלאָר מאַכן אַ סוגיא איז דאָס שטעלן פֿראַגעס וואָס פֿירן צו קלאָרע דעפֿיניציעס און באַגרענעצונגען, ביז עס באַקומט זיך אַ קלאָרער באַגריף. אָבער אַלץ העננט אַפּ פֿון פֿרעגן די ריכטיקע פֿראַגעס. אין דעם איז אונדזער רבי אַ גרויסער מומחה. דורך קלוגע פֿראַגעס לערנט ער זײַנע תּלמידים אויסצונוצן זייערע ידיעות און מאַכן לאַגישע פֿאַרגלײַכן.

דער רבי פֿירט זיך ניט וויַ קיין לעקטאָר. ער דערלאַנגט זײַנע תּלמידים קיין מאָל ניט קיין גרייטע. ער קומט ניט מיט קיין פֿערפֿעקטע סילאַגיזמען. די גמרא איז ניט קיין קאָדעקס, וואָס דער רבי קען אים צוטראָגן די תּלמידים אַ פֿאַרטיקן און זיי דאַרפֿן זיך דאָס בלויז אויסלערנען. ער קען זיי נאָר פֿירן אויף דעם וועג צו די ריכטיקע פֿראַגעס און זיי וויַזן וווּ און וויַ אַזוי מען קען די ענטפֿערס געפֿינען. דעם פֿראַגעס פֿון זוכן און פֿאָרשן און נישטערן מוז יעדערער אַליין דורכמאַכן. די גמרא קומט ניט אַן גרינג, מען מוז אויף איר האָרעווען. זי טאָר ניט בלײַבן יענעמס אַן אײַנגעחזרטע תּורה. אין די ערשטע מדרגות פֿון לימוד קען אפֿשר אַנדערש ניט זײַן. דער תּכלית איז אָבער, אַז די תּורה זאָל ניט זײַן, מוז זי אָבער ווערן זײַן תּורה, ער זאָל זי זיך אַליין פֿאָרשאַפֿן און אַליין אויסהאָרעווען.

כּאָטש דער תּכלית פֿון לערנט אָבער דער רבי זײַנע תּלמידים צו צום תּוך פֿון דער אַלגעמיינער כּוונה פֿון דער גמרא, לערנט דער רבי זײַנע תּלמידים צו האָבן גרויס דרך־ארץ פֿאַר יעדן וואָרט פֿון טעקסט. אין אַ לאַנגער דיסקוסיע וועגן פּשט אין אַ מישנה זוכט ער אין יעדער קשיא און תּירוץ דעם מקשנס און תּרצנס אויפֿמערקזאַמקייט. די קשיא און דער תּירוץ נעמען זיך דאָך ניט פֿון אַ קאַפּריז, זיי האָבן דאָך זייער מקור אין אַ געוויסן פּשט אין טעקסט. וווּ פֿאַרצווײַגט און אויסגעברייטערט די דיסקוסיע זאָל ניט זײַן, מוז זי אָבער צוריקגעבראַכט ווערן צום אָריגינעלן טעקסט.

פֿון גאַנצן ספֿר איז קלאָר אַז דער רבי האָט פֿאַרשטאַנען די וויכטיקייט פֿון קאָנקרעטיזירן די באַגריפֿן פֿון דער גמרא פֿאַר די יונגע תּלמידים. וווּ וויַט מעגלעך מוז דער ענין פֿון דער הלכה פֿאַרוואַנדלט ווערן אין ממשותדיקע זאַכן פֿון די קינדערס אייגענער סביבה. פֿאַר די פֿראַבלעמען וואָס די גמרא באַהאַנדלט געפֿינט ער דערפֿאַר פֿאַראַלעלן אין די באַקאַנטע סאָציאַלע און עקאָנאָמישע אומשטאַנדן. ער באַנוצט זיך כּסדר מיט משלים און רעדט אַרום די פֿראַבלעם פֿון אַלע זײַטן, אַזוי אַז די גמרא בלײַבט ניט בלויז אַ וויכוח וועגן לעגאַלע פֿרינציפּן אין אַלטע טעקסטן. די גמרא ווערט לעבעדיק, ערנצט און אַקטועל.

דאָס אייגענע איז מיט די טערמינען. ער באַנוצט זיך ניט מיט איבערחזרן זייער טיפּש. ער פּוילט זיך ניט צו דעפּינירן מיט בייַשפּילן די טערמינען שואל און משאיל און לוקח און מוכר און מפקיד און ניפּקד אויף פֿאַרשיידענע אופנים ביז די קינדער זײַנען מיט זיי היימיש וי מיט די באַקאַנטע ווערטער פֿון דער טעגלעכער שפּראַך.

ניט וויניקער וי דער אינהאַלט פֿון דער גמרא האָט דאָס לערנען אַליין געליטן פֿון פֿאַר־שיידענע באַשולדיקונגען. מען האָט געטענהט, אַז די גמרא פֿאַרשמעלערט די האָריזאָנטן פֿון די תּלמידים, פֿאַרקרימט זייער שׂכל, דער לימוד איז צו שטרענג און טרוקן און גיט זיך אָפּ מיט הוילן חזרן. הײַנט די גאַנצע האָרשפּאַלטערײַ, דער פּילפּול; דאָס אַלץ, האָט מען געזאָגט, האָט אַן אינטעלעקטועל פֿאַרדאַרבנדיקן אײַנפֿלוס.

עס איז אָבער ווערט צו געדענקען, אַז דווקא אין גמרא לערנען האָבן פֿראָסטע ייִדן געקענט פֿאַרזוכן יענע התרוממות, וואָס בײַ גויים פֿאַרגינען זיך דאָס נאָר יחידי סגולה. אַ פֿאַקט איז דאָך אַז די גמרא האָט אַזוי באַפֿרידיקט די ייִדישע נשמה, אַז זי האָט זיך געקענט באַגיין אָן ליטעראַטור, אָן מוזיק און אָן קונסט. גמרא איז דאָך געווען מער ווי לערנען אָדער שטודירן. ס׳איז געווען אַ פֿאָרעם פֿון עבֿודה, פֿון זיך מתדבק זײַן מיטן באַשאַפֿער. ניט וויניקער וי בײַם דאַוונען האָט דאָס פֿאַרטיפֿן זיך אין לערנען דערנענטערט דעם ייִדן צו זײַן פֿאָטער אין הימל.

איך מיין אַז אַפֿילו די וואָס האָבן קיין מאָל ניט פֿאַרזוכט דעם טעם פֿון אַלטשטייגעריש גמרא לערנען, אָדער די וואָס האָבן שוין פֿון לאַנג דעם טעם פֿאַרגעסן, וועלן מודה זײַן, אַז דאָס גמרא לערנען אין שבילי המלמדים איז לחלוטין ניט קיין טרוקענער, טעמפּער לימוד. ער איז אינטערעסאַנט און אַפֿילו דראַמאַטיש. ניט בלויז די דראַמאַטישקייט פֿון דער פֿאָרעם פֿון דער דעבאַטע, אין וועלכער דער רבי און תּלמיד שטעלן מיט זיך פֿאָר אַ מין קאָנפֿליקט צווישן צוויי העלדן, נאָר אין גאַנצן ספֿר פֿילט מען — כאָטש עס ווערט ניט בפֿירוש דערמאָנט — אַז דאָס לערנען איז ניט סתם אַן אַקאַדעמישע שפּיל, עס איז אַפֿילו ניט קיין פֿרוי צו דערגיין געוויסע מענטשלעכע אמתן. דאָ האָט מען צו טאָן מיט דערגרונטעוונג זיך צום אמת פֿון גאָט אַליין. וען אַבֿיי קריגט אויף רבֿאן ליגט אין דעם מער וי אַ חילוקי דעות פֿון צוויי מענטשן. אין תּוך וויל מען דערגיין וי עס האָלט דער אייבערשטער.

אָט דאָס געפֿיל פֿון דער קאָסמישער וויכטיקייט פֿון דער גמרא פֿירט צו דער לימוד־שאַפֿטלעכער אמת־זוכערײַ פֿון לערנען. דאָ קומט שוין צו אַ פֿרישער סטימול: דאָס זוכן אַ רעליגיעזן אמת. עס איז אויך דאָס זוכן אָן אמת וואָס דער רבי וויל אין זײַנע תּלמידים אײַנפֿלאַנצן. דער רבי לאָזט זיך ניט נאָרן פֿון זײַנע תּלמידים און לערנט זיי זיך אַליין ניט צו נאָרן. עס איז צו גרינג אַ מישנה צו פֿאַרטיטשן וועגלעך און אַפֿילו באַגריפֿלעך, דער עיקר דאַרף מען אַרויסקריגן איר מיין. דאָס יינגל מיטן גוטן קעפּל און גרינגן זכרון קען אַזוי לאַנג אײַנ־גלאַטיק איבערחזרן דעם רבינס ביאור, און אַפֿילו דער שוערער קאָפּ קען אַזוי לאַנג אײַנ־חזרן ביז ער זאָל קענען נאָכזאָגן דעם רבינס תּורה. לאָזט אָבער דער רבי ניט. ער וויל מען זאָל פֿאַרשטיין. שטעלט ער פֿלוצלינג דעם תּלמיד אָפּ און מאָנט: „זאָג נאָר, דו, האָסט שוין אָפּגעזאָגט דעם צריכא, זאָג מיר נאָר אויסנוויניק וואָס האָסטו דאָ געזאָגט". עס איז אַ חוכא וטלולא צו ריידן וועגן גמרא לערנען וי פֿון אַ לימוד פֿון חזרן אָן אַ סוף. דער שבילי המלמדים באַנוצט זיך מיט פֿעדאַגאָגישע פֿרינציפּן וואָס אין זײַן צײַט זײַנען זיי געוויס געווען פֿראָגרעסיוו, און אַפֿילו הײַנט זײַנען זיי נוצלעך פֿאַר דעם סאָרט לימוד. ניט נאָר באַמיט ער זיך צו דערנענטערן די גמרא צו דער באַקאַנטער וועלט פֿון די תּלמידים, ער וויל אויך צופּאַסן די גמרא צום פֿאַרשטאַנד פֿון די תּלמידים. אין יעדער סוגיא באַקענט ער קודם־כל די תּלמידים מיט די נייטיקע הקדמות. ביסלעכווײַז מאַכט ער קלאָר די פֿראָבלעמען און ברענגט צו ביסלעך אַרויס די יורידישע פֿרינציפּן און טערמינען. שפּעטער, נאָך אַ סעריע קשיות און תּירוצים, רעזומירט ער די דיסקוסיע און מאַכט אַ קורצן סך־הכל.

אין שבילי המלמדים פֿילט מען זיך אין אַ קרעאַטיווער אַטמאָספֿער וווּ די חושים זײַנען וואַך און דער שׂכל אין פֿולן גאַנג. דאָ פֿעלט ניט קיין לעבעדיקייט, דראַמע און אַפֿילו אַ טראָפּן שטיפֿערישקייט. דער רבי זאָגט: „גו, וואָס ווילסטו פֿון מיר האָבן? תּלמיד: איך מאָן

אײַך דען? איך מאַן אײַך גאָרניט". אָדער, למשל, ווי דראַמאַטיש איז דעם רבינס פֿאַרווונדערטע שאלה: „זאָל איך אויסרײַסן דעם אַנדערן דין פֿון דער מישנה?" דאָס איז אַ דראַמאַטישע שפּראַך וואָס האָט געמוזט האָבן אַ געוואַלדיקן עפֿעקט אויף די תּלמידים. און נאָך עפּעס ליגט אין דער שאלה: ניט אַזוי גרינג מעקט מען אין דער מישנה. דער געדאַנק אַרויסצורײַסן אַ דין פֿון דער מישנה זעט אויס אַזוי אומנאַטירלעך און ווילד, ווי מען וואָלט פֿאַרגעשלאָגן אַרויסצורײַסן אַ באַרג פֿון דער ערד.

צו דערגיין דעם תּוך פֿון אַ סוגיא איז געווען אַ לעבנס־פֿראַגע. דער מחבר האָט נאָטירלעך געגלייבט אין דער עמקות פֿון דער גמרא, אָבער דער גלויבן האָט ניט געשטערט זײַן טיפֿן פֿאַרלאַנג יורד צו זײַן לסוף דעתה. אין זײַן ביאור זײַנען אַרײַנגעוועבט קשיות און תּירוצים פֿון תּוספֿות און אַנדערע מפֿרשים. אָבער בפֿירוש זײַנען זיי ניט דערמאָנט. ער ווייל ניט, אַז די שוועריקייטן זאָלן בלײַבן פֿון דרויסן, פֿערפֿעריש. ער ווייל, אַז די קשיא זאָל טאַקע אַרן דעם תּלמיד און אַז ער זאָל זיך ניט באַרוקן ביז ער ווערט דעם תּירוץ געפֿינען. קלאָר איז, אַז צום סתּם אײַנגחזרן די גמרא האָט זײַן דרך הלימוד קיין שײַכות ניט. דער תּלמיד האָט זיך געמוזט אויסלערנען, פֿאַרדײַען און פֿאַרשטיין, ניט אײַנגחזרן און איבערזאָגן.

מיר גיבן דאָ ווי אַ מוסטער אַ טייל פֿון אַ שיעור פֿון שבילי המלמדים (המפֿקיד). בלויז דער אויסלייג איז מאָדערניזירט. אויף דער אַנטקעגנדיקער זײַט גיבן מיר אַ רעפֿראָדוקציע פֿון דער שייכדיקער זײַט פֿון דעם אָריגינאַל:

המפֿקיד זאָגט די משנה הדין: המפֿקיד, וען איינער האָט געגעבן באַהאַלטן (אצל בײַ (חבֿירו) זײַן חבֿר, דהיינו וען ראובֿן האָט געגעבן באַהאַלטן צו שמעון, הייסט ראובֿן המפֿקיד און שמעון הייסט הנפֿקד.
רבי — שטײַטש מפֿקיד.
תּלמיד — ער גיט צו באַהאַלטן.
רבי — שטײַטש נפֿקד.
תּלמיד — ער נעמט צו באַהאַלטן בײַ יענעם.
רבי — וער האָט געגעבן באַהאַלטן.
תּלמיד — ראובֿן האָט געגעבן באַהאַלטן צו שמעון.
רבי — וואָס הייסט ראובֿן.
תּלמיד — ער הייסט המפֿקיד. וואָס הייסט שמעון. הנפֿקד.
רבי — און אַז שמעון זאָל געבן באַהאַלטן צו ראובֿן וואָס וואָלט שמעון געהייסן.
תּלמיד — וואָלט שמעון געהייסן המפֿקיד און ראובֿן וואָלט געהייסן הנפֿקד.
רבי — נו און הײַנט אַז ראובֿן האָט געגעבן באַהאַלטן צו שמעון וואָס הייסט ראובֿן.
תּלמיד — הייסט ראובֿן המפֿקיד און שמעון הייסט הנפֿקד.
רבי — און אַז איך זאָל דיר געבן צו באַהאַלטן וואָס וואָלט איך געהייסן.
תּלמיד — איר וואָלט געהייסן המפֿקיד און איך הנפֿקד.
רבי — און אַז דו זאָלסט בײַ מיר נעמען צו באַהאַלטן וואָס וואָלט איך געהייסן.
תּלמיד — וואָלט איר אַלץ געהייסן המפֿקיד און איך הנפֿקד.
רבי — אַלץ המפֿקיד. איך קאָן שוין קיין מאָל קיין נפֿקד ניט הייסן.
תּלמיד — יאָ, אַז איך זאָל אײַך געבן צו באַהאַלטן וואָלט איך געהייסן המפֿקיד און איר הנפֿקד.
רבי — פֿאַר וואָס איז דאָס אַזוי.
תּלמיד — וואָרעם דער וואָס גיט צו באַהאַלטן הייסט המפֿקיד און דער וואָס נעמט צו באַהאַלטן הייסט הנפֿקד.
רבי — פֿון וועמט וועגן גיט מען צו באַהאַלטן.
תּלמיד — כּדי אַז דער נפֿקד זאָל דאָס היטן.
רבי — און אַז ער היט וואָס הייסט ער.
תּלמיד — השומר.
רבי — וואָס פֿאַר השומר הייסט ער.
תּלמיד — אַז מען צאָלט אים הייסט ער השומר שׂכר און אַז מען צאָלט אים ניט הייסט ער השומר חנם.
רבי — שטײַטש שומר שׂכר.
תּלמיד — (שומר) ער היט (שׂכר) פֿאַר געצאָלט.
רבי — שטײַטש שומר חנם.
תּלמיד — (שומר) ער היט (חנם) אומזיסט. מען צאָלט אים ניט פֿאַר דעם היטונג.

המפקיד

המפקיד אמר רבה בר בר חנה משום רבי יוחנן: מאי דכתיב "אמת קנה ואל תמכר חכמה ומוסר ובינה" — אמת קנה ואל תמכר, זו תורה. חכמה ומוסר ובינה, אלו שלושה חלקי תורה: מקרא, משנה, גמרא. ואל תמכר, שלא יאמר אדם: אלמד תורה כדי שאתעשר, אלמד תורה כדי שאקבל שכר. אלא כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה. ולא עוד אלא שכל העולם כולו כדאי הוא בשבילו. קרוי רע, קרוי אוהב, קרוי חביב, קרוי צדיק, קרוי חסיד, קרוי ישר, קרוי נאמן. ומרחיקתו מן החטא, ומקרבתו לידי זכות, ומהנין ממנו עצה ותושיה, בינה וגבורה, שנאמר: "לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה". ונותנת לו מלכות ממשלה וחקור דין, וגלויין לו רזי תורה, ונעשה כמעיין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, והוי צנוע וארך רוח, ומוחלת על עלבונה, ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים.

המפקיד אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא: כל הלומד תורה בילדותו, תורה נכנסת בעצמותיו, שנאמר: "כי נעם כי תשמרם בבטנך יכונו יחד על שפתיך". וכל הלומד תורה בזקנותו, אין תורה נכנסת בעצמותיו כראוי. אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא: כל הלומד תורה בילדותו, למה הוא דומה? לדיו כתובה על נייר חדש. וכל הלומד תורה בזקנותו, למה הוא דומה? לדיו כתובה על נייר מחוק.

אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא: כל הלומד תורה בילדותו, למה הוא דומה? לאוכל ענבים בשעת בוסר, ושותה יין מגתו. וכל הלומד תורה בזקנותו, למה הוא דומה? לאוכל ענבים בשעת בציר, ושותה יין מגתו. שנאמר: "כבוסר יגיה ציץ ונשף כחמר יין ישנו". אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא: כל הלומד תורה בילדותו, למה הוא דומה? לאוכל ענבים בשעת בוסר, ושותה יין מגתו. וכל הלומד תורה בזקנותו, למה הוא דומה? לאוכל ענבים בשעת בציר, ושותה יין מגתו. שנאמר: "כבוסר יגיה ציץ ונשף כחמר יין ישנו".

רבי — וועלכער שומר דאַרף בעסער צו היטן, דער שומר חנם צו דער שומר שׂכר.
תּלמיד — פֿאַרשטייט זיך אַז דער שומר שׂכר דאַרף בעסער היטן פֿון דעם שומר חנם.
רבי — פֿאַר וואָס פֿאַרשטייסטו עס אַזוי.
תּלמיד — וואָרעם אַז מען צאָלט אים דערפֿאַר דאַרף ער געוויס בעסער היטן פֿון שומר חנם וואָס מען צאָלט אים ניט.
רבי — אַז דו פֿאַרשטייסט מיט דעם שׂכל יאָ אַזוי וי דאַרף זיין דער דין אַז מען האָט בײַ דעם שומר שׂכר אַוועקגענומען.
תּלמיד — דאַרף ער באַצאָלן.
רבי — און אַז מען האָט בײַ דעם שומר חנם אַוועקגענומען וי איז דער דין.
תּלמיד — דאַרף ער ניט באַצאָלן נאָר ער דאַרף שוערן דרײַ שבֿועות. איין שבֿועה דאַרף ער שוערן אַז ער האָט ניט (שולח יד) געווען, דאָס הייסט אַז ער האָט מיט דער זאַך ניט געאַרבעט פֿאַר זיך אָדער עפּעס געניצט פֿאַר זיך. און די אַנדערע שבֿועה דאַרף ער שוערן אַז ער האָט דאָס גוט געהיט. די דריטע שבֿועה דאַרף ער שוערן (השבֿועה שאינו ברשותו) אַז זי איז ניט אין זײַן רשות. די שבֿועה איז נאָר מדרבנן. און אַפֿילו ער באַצאָלט מוז ער אויך די שבֿועה שוערן וויבאַלד איך האָב מורא טאָמער האָט דער שומר זײַנע אויגן געגעבן אויף דער בהמה, זי איז אים געפֿעלן.
רבי — און אַז דער שומר שׂכר באַצאָלט דאַרף ער אויך שוערן.
תּלמיד — יאָ. כאָטשע דער שומר שׂכר באַצאָלט דאַרף ער פֿאַרט שוערן השבֿועה אַז זי איז ניט אין זײַן רשות און אַז די בהמה איז אים ניט געפֿעלן.
רבי — וואָס הייסט זי איז אים ניט געפֿעלן.
תּלמיד — עס קאָן זײַן אַז די בהמה איז דעם שומר געפֿעלן. דער שומר וויל זי קויפֿן נאָר ער וויסט אַז דער מפֿקיד וויל זי ניט פֿאַרקויפֿן. טענהט ער אַז מען האָט די בהמה בײַ אים געגנבֿעט פֿדי אַז די בהמה זאָל בלײַבן בײַ אים.
רבי — פֿון ועלכן שומר שמועסט די משנה.
תּלמיד — פֿון השומר חנם.
רבי — וואָס האָט מען אים געגעבן צו באַהאַלטן.
תּלמיד — הבהמה אָדער כּלים. דער מפֿקיד האָט געגעבן צו באַהאַלטן צום נפֿקד הבהמה אָדער כּלים.
רבי — די בהמה אָדער די כּלים זײַנען דאָ בײַ דעם נפֿקד.
תּלמיד — אַז זיי וואָלטן געווען וואָלט מען דאָך ניט באַדאַרפֿט גיין צו ב״ד.
רבי — וואָס דען וואָלט מען געטאָן מיט זיי.
תּלמיד — מען וואָלט זיי אָפּגענעבן דעם מפֿקיד.
רבי — גו וו׳ זײַנען זיי אַהינגעקומען.
תּלמיד — (גנגבֿו) זיי זײַנען געגנבֿעט געווארן (או) אָדער (שאָבדו) זיי זײַנען פֿאַר־לאָרן געווארן. דער נפֿקד טענהט איך וויס ניט וו׳ זיי זײַנען אָדער זיי זײַנען געגנבֿעט געווארן אָדער זיי זײַנען פֿאַרלאָרן געווארן.
רבי — גו וואָס ווילסטו פֿון מיר האָבן.
תּלמיד — איך מאָן אײַך דען. איך מאָן אײַך גאָרניט.
רבי — ווער דען מאָנט דאָ, דער מפֿקיד מאָנט דעם נפֿקד זײַן פּקדון.
רבי — וואָס זאָגסטו מיר הפּקדון. פֿרײַער האָסטו מיר געזאָגט בהמה אָדער כּלים.
תּלמיד — ניין, וואָס מען גיט צו באַהאַלטן הייסט פּקדון.
רבי — גו לאָז ער אים אָפּגעבן דעם פּקדון.
תּלמיד — וי אַזוי קען ער אים אָפּגעבן דעם פּקדון אַז מען האָט אים גאָר אַוועקגענומען.
רבי — גו וואָס טוען זיי הינט.
תּלמיד — זיי גייען צו ב״ד.
רבי — גו וואָס פֿסקעט ב״ד.
תּלמיד — ב״ד פֿסקעט אַז ער זאָל שוערן.
רבי — ווער זאָל שוערן דער מפֿקיד.
תּלמיד — ניין, דער שומר חנם דאַרף שוערן.
רבי — שוערט ער טאַקע.
תּלמיד — ניין.
רבי — וואָס דען טוט ער.
תּלמיד — (שילם) ער וויל באַצאָלן (ולא רצה לשבע) און ער וויל ניט שוערן.
דער שומר חנם וויל בעסער באַצאָלן דעם מפֿקיד פֿאַר דער בהמה אָדער פֿאַר די כּלים.
רבי — וי איז בעסער פֿאַר אים, צאָלן אָדער שוערן.
תּלמיד — שוערן.
רבי — וואָרעם צאָלט ער.

איזהו נשך פרק המישי בבא מציעא לט 77

אבר רב נחמן אעפ שאמרו הדר בחצר חבירו שלא מדעתו אינו צריך להעלות לו שכר הלהז ודר בחצרו צריך להעלות לו שכר א"ל הדרי בי:

מגדים שם כסתומה וכן כלשון גמ' מיסתמי מיסתמיך ליסתכי ליסתקיל:

המפקיד

וגמ רלב ליכתב. כתובות שומרים שלח פכא כב ושלח שלח כו יד שכיר יכול ליפטר כתובות ז שכר. תמרו כו': נמי

שיעור י' דף לג ע"ב

המפקיד

אצל חברו בהמה או כלים ונגנבו או שאבדו שילם ולא רצה לישבע שהרי אמרו שומר הנם נשבע ויוצא נמצא הגנב משלם תשלומי כפל טבח ומכר משלם תשלומי ארבעה

על פי שֶׁאָמְרוּ הַדַּר בְּחָצֵר חֲבֵרוֹ אֲפִילוּ אֵינוֹ צָרִיךְ לְהַעֲלוֹת לוֹ שָׂכָר) אֲפִילוּ הָיָה נִכְנָס לְאוּכְלוֹ כָּל שֶׁכֵּן וְאִם הִזִּיקוֹ חַיָּב. וְאֵינוֹ יָכוֹל לְהַפְקִיר עַצְמוֹ וְלִפְטֹר מִשְּׁכַר הַדִּירָה. וְאִם הָיָה שָׂכִיר יָכוֹל לְהַפְקִיר עַצְמוֹ וְלִפְטֹר מִשְּׁכַר הַדִּירָה. וְאִם אֵין לוֹ מָה לְהַפְקִיר אֵין לוֹ מָה לְשַׁלֵּם. וְאִם אֵין לוֹ מָה לְשַׁלֵּם אֵין לוֹ מָה לְהַפְקִיר. וְאִם הִפְקִיר כָּל שֶׁהוּא וְאֵינוֹ יָכוֹל לְהַפְקִיר עוֹד הֲרֵי זֶה כְּמִי שֶׁהִפְקִיר כָּל מָה שֶׁיֵּשׁ לוֹ. כֵּיצַד רָאוּבֵן שֶׁהָיָה לוֹ שִׁמְעוֹן שׁוֹר וְשִׁמְעוֹן לוֹ שְׁנֵי שְׁוָרִים וְהִפְקִיר רָאוּבֵן לְשִׁמְעוֹן שׁוֹרוֹ וְנִגְנַב אוֹ אָבַד הֲרֵי זֶה מְשַׁלֵּם לוֹ שְׁנֵי שְׁוָרִים. וְאִם הִפְקִיר שִׁמְעוֹן לְרָאוּבֵן שְׁנֵי שְׁוָרָיו וְנִגְנְבוּ אוֹ אָבְדוּ הֲרֵי זֶה מְשַׁלֵּם לוֹ שׁוֹר אֶחָד. וְאִם הִפְקִיר לוֹ שׁוֹר אֶחָד וְנִגְנְבוּ אוֹ אָבְדוּ שְׁנֵי שְׁוָרִים אֵינוֹ מְשַׁלֵּם לוֹ אֶלָּא שׁוֹר אֶחָד. וְכֵן בְּכָל כַּיּוֹצֵא בָּזֶה:

שיעור י' דף לג ע"ב

אצל חברו בהמה או כלים ונגנבו או אבדו שילם ולא רצה לישבע שהרי אמרו שומר הנם נשבע ויוצא נמצא הגנב משלם תשלומי כפל טבח ומכר משלם תשלומי ארבעה

(א) אֵין שְׁבוּעָה בְּאֶרֶץ־עַד שֶׁתִּתְּבַע אוֹ עַד כְּאִלּוּ נִתְבַּע כֵּיצַד רָאוּבֵן שֶׁהָיָה חַיָּב לִשְׁמְעוֹן מָאתַיִם זוּז וְאָמַר לוֹ שִׁמְעוֹן לְרָאוּבֵן אַתָּה חַיָּב לִי מָאתַיִם זוּז וְאָמַר לוֹ רָאוּבֵן אֵינִי חַיָּב לְךָ כְּלוּם וְהֵעִידוּ עָלָיו שְׁנֵי עֵדִים שֶׁהוּא חַיָּב לוֹ מָאתַיִם זוּז וְאָמַר לוֹ רָאוּבֵן אֵינִי יוֹדֵעַ וְאֵינִי מוֹדֶה וְאֵינִי מְכַחֵשׁ וְאֵינִי יָכוֹל לְהִשָּׁבַע שֶׁאֵין לְךָ עָלַי כְּלוּם הֲרֵי זֶה מְשַׁלֵּם לוֹ מָאתַיִם זוּז. וְכֵן כָּל כַּיּוֹצֵא בָּזֶה:

(א) אין שבועה בארץ־עד שתתבע או עד כאלו נתבע כיצד ראובן שהיה חייב לשמעון מאתים זוז ואמר לו שמעון לראובן אתה חייב לי מאתים זוז והעידו עליו שני עדים שהוא חייב לו מאתים זוז ואמר לו ראובן איני יודע ואיני מודה ואיני מכחש ואיני יכול להשבע שאין לך עלי כלום הרי זה משלם לו מאתים זוז:

א זיטל פון דער שפעטערדיקער אויסגאַבע שבילי המלמדים, תרנ"ז (זען ז' 388)

תלמיד — ווײַל ער איז אַן ערלעכער מאַן וויל ער ניט שווערן אַפֿילו אויף אמת.
רבי — און אַז ער זאָל שווערן וואָלט ער באַדאַרפֿט באַצאָלן.
תלמיד — ניין.
רבי — פֿון וואַנען וויסטו דאָס.
תלמיד — (שהרי) פֿאַר וואָר (אָמרו) זיי האָבן געזאָגט, וואָרעם די חכמים האָבן געזאָגט אין פֿרק השואל דאָס וואָס עס שטייט אין דער ערשטער פֿרשה פֿון שומרים אַז השומר באַדאַרף שווערן און דאַרף ניט באַצאָלן. שמועסט עס נאָר בײַ השומר חנם און דאָ (אין דער משנה) איז ער אויך השומר חנם איז דער דין (נשבע) ער דאַרף שווערן (ויוצא) און ער איז פּטור פֿון צו צאָלן. און אַז ער צאָלט און וויל ניט שווערן איז דער דין אַזוי (נמצא) און אַז עס איז געפֿונען געוואָרן (הגנב) דער גנב און די בהמה איז נאָך דאָ בײַ דעם גנב ער האָט זי נאָך ניט געקויפֿט אין ער האָט זי נאָך נישט פֿאַרקויפֿט (משלם תשלומי כפֿל) באַדאַרף דער גנב באַצאָלן צוויי מאָל אַזוי פֿיל.
רבי — וי פֿיל הייסט צוויי מאָל אַזוי פֿיל.
תלמיד — ער דאַרף אָפּגעבן פֿאַר איין קו צוויי קי.
רבי — אַז ער גיט אָפּ פֿאַר איין קו צוויי קי וי פֿיל דערלייגט דער גנב.
תלמיד — איין קו.
רבי — ער גיט דאָך אָפּ צוויי קי.
תלמיד — איין קו האָט ער דאָך געגנבֿעט.
רבי — פֿאַר וואָס זאָל ער דערלייגן איין קו.
תלמיד — כדי ער זאָל דאָס אַנדערע מאָל ניט גנבֿענען. אָבער אַזוי (טבח) אַז ער האָט די קו געקויפֿעט (ומכר) אַדער ער האָט די קו פֿאַרקויפֿט (משלם) דאַרף ער באַצאָלן (תשלומי) דאָס באַצאָלונג (ארבעה) פֿיר (וחמשה) און פֿינף. אַז דער גנב האָט די קו געקויפֿעט אַדער פֿאַרקויפֿט באַדאַרף ער באַצאָלן פֿאַר איין קו פֿינף קי און פֿאַר איין שעפּס באַדאַרף ער באַצאָלן פֿיר שעפּסן.
רבי — אַז ער גיט אָפּ פֿאַר איין קו פֿינף קי וי פֿיל דערלייגט דער גנב.
תלמיד — פֿיר קי.

אין תרנ"ז איז נאָך אַ מאָל אַרויס דער שבילי המלמדים אין וואַרשע — מיט שינויים. אויף דעם שער־בלאַט איז דאָס מאָל ניט דערמאָנט, אַז דאָס איז חלק ראשון, און עס איז אויסגעלאָזן דער „מאתי הצעיר אהרן במהור"ר אברהם חיים מלמד מתושבי אומאן". אַנשטאָט דעם איז צוגעגעבן געוואָרן „נעתק ע"י מוהרי"ם יעבץ אשר העתיק הש"ס משנה אשר כבר יצא לאור". דער מחבר איז דער באַקאַנטער יוסף מאיר יעבץ.[3] ער האָט אָנגעשריבן אַ לענגערע הקדמה אויף יידיש, אין וועלכער ער פֿאַרטיידיקט דאָס שרײַבן אַ גמרא־ספֿר אויף יידיש. ער דרוקט איבער אות באות די הקדמה פֿון דער אַריגינעלער אויסגאַבע. ער פֿאַרפֿעלט בלויז צו דערמאָנען דעם אומאָנערס צוויי באַמערקונגען, אַז ער האָט הספּמות אויף זײַן ספֿר, און אַ וואַרענונג קעגן הסגת גבול.

אין ספֿר גופֿא זײַנען פֿאַראַן ויכטיקע שינויים. אַנשטאָט דער לעבעדיקער דעבאַטע צווישן רבי און תלמיד האָט ער סתם שאלות און תירוצים. כאָטש ער פֿאָלגט נאָך דעם אומסדרדיקן וועג פֿון די שיעורים פֿון דעם אומאָנער און גייט נאָך פֿוסטריז זײַן גאַנג אין שקלא וטריא, איז ער אָבער אומעטום משנה זײַן לשון. טייל מאָל לאָזט ער אויס שטיקער פֿון תועלת המלמדים, אָבער וווּ ער דרוקט זיי יאָ, זײַנען זיי ממש דעם אומאָנערס און קיין נײַע האָט ער ניט מוסיף געווען. אינטערעסאַנט איז אָבער, אַז זײַנע שיעורים זײַנען נומערירט און עס זײַנען טאַקע פֿאַראַן צוואַנציק. זײַן שיעור ד' דף י"א אויף דער משנה „ראה אותן רצין" פֿאָלט בײַם אומאָנער.

מיר רעפּראָדוצירן דאָ אַ זײַטל פֿון דעם זעלביקן שיעור אויך פֿון דער דאָזיקער צווייטער אויסגאַבע.

אפֿרים נימאן

---

[3] ווען אים האָט משה שטאַרקמאַן פֿאַרעפֿנטלעכט אַ פּרטימדיק אַרטיקל ווו עס ווערן געגעבן אַ צאָל מוסטערן פֿון זײַנע איבערזעצונגען פֿון רשי (צום חומש) און משניות, אידישער קעמפּפֿער, **ראָש־השנה, תשת.**

אלט־יידישע דערציונג אין אמעריקאנער פעדאגאגישע לערנביכער

טייל שרייבערס וועגן יידישער פעדאגאגיק אין דער ענגלישער שפראך האבן פארשפרייט דעם אינדרוק, אז אין די פעדאגאגישע לערנביכער פעלט אַ שילדערונג פון יידן און זייער דערציונג־ישער סיסטעם. צום בייספיל, מאריס שרייבט: „ביז איצט האט מען יידישע דערציונג כמעט אין גאנצן אויסגעלאזן, אדער נאר פארבייגייענדיק דערמאנט אין דער אלגעמיינער דערציונג־ישער ליטעראטור".[1] ער דערמאנט, אז פראפעסאר מאנראס בוך[2] האט קיין איין שורה ניט, פראפעסאר קאבערלים[3] ביכער נאר צוויי זיצטן און באידט[4] צען זיצטן. ער האלט, אז לויט די היסטאריקערס האט, וויזט אויס, אמאליקע דערציונג בײַ יידן אַ קנאפן ווערט, און אז דער מאדערנער ניט־יידישער לערער האט וויניק אדער אפשר גארניט וואס צו לערנען פון דעם ענין.[5] אַ צווייטער שרייבער, ד"ר דרייזין, טענהט אז זייער אַ סך דערציערס האבן דעם גאנצן גלויבן, אז נאר גריכנלאנד און רוים האבן געשאפן וויכטיקס אויפן פעלד פון פעדאגאגיק אין קלאסישע צייטן. וי אַ בישפיל וויזט ער אויף קאבערלין און מאנראן. לויט זיין מיינונג איז די תלמודישע עפאכע פארשוויגן געווארן דערפאר וויל די גויישע היסטאריקערס קענען ניט קיין העברעיש און ארמיש. בכל אופן באקומט מען דעם אינדרוק פון זיצע ווערטער אז זייער וויניק שרייבערס באהאנדלען די טעמע פון יידישער דערציונג.[6] מאריס און דרייזין זיצען ביידע אומגערעכט. עס זיצען דאָ אַ סך ביכער ואס באשרייבן מער אדער וויניקער באריכות דאס לעבן און די לערן־סיסטעם בײַ יידן. אין די ווייטערדיקע פארגראפן ווען דער שרייבער מאכן אין איבערבליק איבער די פעדאגאגישע לערנביכער און ואס זיי פארמאגן וועגן דערציונג בײַ יידן.

עס איז נייטיק אויפן ארט צו באמערקן אז די דאזיקע ארבעט ווען דערמאנען די ביכער ואס זיצען טאקע באגוצט געווארן אין די פעדאגאגישע קלאסן פון אוניווערסיטעטן, כאטש טייל זיצען פארפנטלעכט געווארן מיט אַ סך יארן צוריק. מאסטער־ארבעטן, דיסערטאציעס[7]

---

[1] Nathan Morris, *The Jewish School: An Introduction to the History of Jewish Education,* London, Eyre and Spottiswoode, 1937, p. xxviii.

[2] Paul Monroe, *A Text Book in the History of Education,* New York, Macmillan, 1905.

[3] Ellwood P. Cubberley, *The History of Education,* Boston, 1920, pp. 84-86.

[4] William Boyd, *History of Western Education,* 2nd edition, London, Black, 1928.

[5] Morris, *op. cit.,* p. 24.

[6] Nathan Drazin, *History of Jewish Education from 515 B.C.E. to 220 C.E.,* The Johns Hopkins University Studies in Education, No. 29, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1940, p. 1.

אבער זיצן ביבליאגראפיע אויף זז' 154 און 155 דערמאנט דרײַ ביכער ואס באשרייבן יידישע דערציונג.

די בעסטע ביבליאגראפיע פון אזא מאטעריאל איבער יידישער דערציונג קען מען געפינען בײַ:

I. Abrahams, "Jewish Education," in: Foster Watson, editor, *The Encyclopaedia and Dictionary of Education,* Vol. II, London, Pitman, 1921, pp. 916-920.

Morris Joseph, "Education (Jewish)," in: James Hastings, editor, *Encyclopaedia of Religion and Ethics,* Vol. V, New York, Scribner, 1912, pp. 194-198.

Israel S. Chipkin, "Religious Education—Jewish," in: Walter S. Monroe, editor, *Encyclopedia of Educational Research,* New York, Macmillan, 1941, pp. 941-945.

Abraham N. Franzblau, "Jewish Education," in: Harry N. Rivlin and Herbert Schueler, editors, *Encyclopedia of Modern Education,* New York, Philosophical Library, 1943, pp. 423-426.

זען אויך די אלגעמיינע ענציקלאפעדיעס:

Encyclopedia Brittanica, Jewish Encyclopedia, Universal Jewish Encyclopedia.

[7] Mordecai Soltes, "Doctoral Dissertations and Master's Theses on Jewish Education and Kindred Themes," *Jewish Education,* XI, No. 3, January, 1940, pp. 189-195.

און ענציקלאָפעדיעס[8] וועלן ניט באַהאַנדלט ווערן. אַזעלכע מקורים ווערן זעלטן אָנגעוירט פֿון לערער־קאַנדידאַטן אָדער אַפֿילו לערערס. דאָס קען זײַן אַן ענין בלויז פֿאַר הויך קוואַליפֿיצירטע תּלמידים אין די נאָכגראַדוירטע קורסן. דער געווײנטלעכער סטודענט טוט עס זעלטן. ממילא האָבן אַזעלכע אַרבעטן ניט קיין אינפֿלוס אויף זײַן פּראַקטישער אויס־בילדונג. אָבער איינער פֿון די צילן פֿון דער דאָזיקער אַרבעט איז זיך צו דערשלאָגן צו די דאָזיקע מעגלעכע אינפֿלוסן.

דאָס ערשטע לערנבוך אין אַמעריקע איבער פּעדאַגאָגישער געשיכטע איז אַרויס מיט העכער הונדערט יאָר צוריק. אין אָט דעם ביכל דער מחבר, פּראָפֿעסאָר סמיט,[9] לערער פֿון דײַטש אין אַ טעאָלאָגישן סעמינאַר, אָפּגעגעבן פֿיר און אַ האַלבע זײַט מיט שבחים אויף אַמאָליקער ייִדישער דערציִונג און אויך אַנגעוויזן געוויסע חסרונות, ווי די „אונטערגעדריקטע פּאָזיציע פֿון דער פֿרוי... אַ גרויסער מיכשול צו דערציִונג."[10] סמיט האָט באַנוצט דעם תּנך ווי אַ מקור, אָבער ער איז נאָכגעגאַנגען אין אַלגעמיין דעם בײַשפּיל פֿון דער דעמאָלטיקער דײַטשישער ליטעראַטור, אַזוי ווי טייל נאָכפֿאָלגערס זײַנע האָבן געטאָן שפּעטער.

צוזישן די ביכער וואָס זײַנען אַרויס פֿון דרוק אין דער צווייטער העלפֿט נײַנצנטן יאָר־הונדערט אויף דעם פֿעלד פֿון פּעדאַגאָגישער געשיכטע האָט זיך באַווען אַ חילוקי דעות וועגן אײַנשליסן אַ באַריכט איבער ייִדישער דערציִונג. היילמאַן,[11] שופ[12] און אַלען[13] דערמאָנען גאָרניט, אָדער אַזוי גוט ווי גאָרניט, וועגן דעם ענין. שופ האָט באַשריבן די פּעדאַגאָגישע סיסטעמען פֿון בבֿל, אַשור, מצרים, אינדיע און כינע, אָבער קיין וואָרט ניט פֿון ייִדישער פּעדאַגאָגיק. פֿון דער אַנדער זײַט אָבער געפֿינט מען אַ לאַנגע באַשרײַבונג אין לאָריס[14] באַרימט ווערק און אַ קירצערע בײַ קאַמפּייריין.[15] לאָרי איז ניט געווען קיין אַמעריקאַנער, אָבער זײַן בוך איז געוואָרן אַ מקור פֿאַר שפּעטערדיקע אַמעריקאַנער שרײַבערס. ניט ווייניקער ווי 36 זײַטן גיט ער אָפּ אויף ייִדישער קולטור און דערציִונג. לאָרי דערמאָנט די וויכטיקסטע פֿאַקטן וועגן ייִדיש לערן־מעטאָדן און וויזט אַרויס אַ באַקאַנטשאַפֿט מיטן תּלמוד, וואָס ער האָט אפֿשר געקראָגן פֿון די מקורים וואָס ער האָט באַנוצט.[16] לאָרי באַציט זיך אין אַלגעמיין גאַנץ קריטיש צום ייִדישן צערעמאָניאַליזם, דער שטרענגער הלכה, דעם ייִדישן באַגעם פֿון דער שיכות צוזישן מענטש און גאָט, און דאָס וואָס אין דער ייִדישער טראַדיציע פֿעלט אַ וויסנשאַפֿטלעכער גײַסט. קאַמפּיריי, אַ באַרימטער פֿראַנצויזישער פּעדאַגאָג, האָט אין זײַן בוך, וואָס איז געוואָרן איינס פֿון די פּאָפּולעַרסטע לערנביכער אויפֿן געביט פֿון פּעדאַגאָגישער געשיכטע, געשילדערט די ייִדישע דערציִונגס־סיסטעם אין די צײַטן פֿון תּנך און תּלמוד. ער באַווונדערט די מאָדערנע אידעען וויִ אוניווערסאַלע דערציִונג און געצווונגענער שולבאַזוך אַזוי ווי עס האָט אײַנגעפֿירט יהושע בן גמלא.[17] ער האַלט אָבער,[18] אַז דער ייִדישער גײַסט

---

[8] Isaac L. Kandel and Louis Grossmann, "Jewish Education," in: Paul Monroe, editor, *A Cyclopedia of Education,* Vol. III, New York, Macmillan, 1912, pp. 542-553.

[9] H. I. Smith, *History of Education*: *Ancient and Modern,* New York, Harper, 1842, pp. 36-41.

[10] *Ibid.,* p. 37.

[11] W. N. Hailmann, *Twelve Lectures on the History of Pedagogy,* Cincinnati, Ohio, Wilson, Hinkle and Co., 1874.

[12] William J. Shoup, *The History and Science of Education,* New York, American Book Co., 1891.

[13] Jerome Allen, *Lectures on the History of Education,* New York, University of the City of New York, 1891.

[14] S. S. Laurie, *Historical Survey of Pre-Christian Education,* London, Longmans Green, 1895, pp. 69-105.

[15] Gabriel Compayre, *The History of Pedagogy,* Translated by W. H. Payne, Boston, Heath, 1891, pp. 6-11.

[16] B. Spiers, *The School System of the Talmud,* London, 1898.

[17] Compayre, *op. cit.,* p. 8.

[18] *Ibid.,* p. 11.

איז געווען ענג און אײַנגעצוימט אין פֿאַרגלײַך מיט פֿרעמדע פֿעלקער און קולטורן. אָט די אַלטע שטעלונג האָט זיך אַרויסגעוויזן מיט אַן עודף אין מאַדערנע צײַטן. דער הויפּטקוואַל זעט אויס צו זײַן סימאָנס פֿראַנצייזישע ווערק איבער דערציִונג צווישן אַנטיקע יִידן.[19] מען דאַרף מודה זײַן אַז די פֿאַקטן אין ביידע בײַשפּילן, לאָרי און קאָמפּיריי, זײַנען ריכטיק, אָבער די אינטערפּרעטאַציע איז אײַנזײַטיק. ביידע ביכער ווערן לעצטנס וויניק באַנוצט אַפֿילו ווי מקורים, אָבער די עלטערע לערערס און לערערינס כאָפּן נאָך אַ מאָל אַ קוק אין זיי.

עס וואָלט געווען אינטערעסאַנט און אינסטרוקטיוו צו פֿאַרגלײַכן די אַמעריקאַנער ביכער מיט ענגלישע ווערק אין אַנדערע שפּראַכן. דאָס איז אָן אַרבעט פֿאַר זיך. עס וואָלט נייטיק געווען צו מאַכן פֿאַרגלײַכן ניט נאָר צווישן די באַזונדערע מדינות, נאָר אויך אין שײַכות צו דער עפּאָכע און צײַטגײַסט. נאָר אַזאַ אַרבעט איז ליידער ניט מעגלעך צוליב עטלעכע סיבות. עס איז שוין אָנגעוויזן געוואָרן אויף קאָמפּייריס בוך וואָס איז לכתּחילה געווען אויף פֿראַנצייזיש און וואָס האָט בײַם סוף יאָרהונדערט געהאַט אַן אײַנפֿלוס אויפֿן גאַנג פֿון אַמעריקאַנער פּעדאַגאָגישע לימודים. אפֿשר איז אויך כּדאַי צו דערמאָנען שמיטן[20] וועלכער האָט אָפּגעגעבן איבער זעכציק זײַטן פֿאַר יִידישער געשיכטע, רעליגיע און דערציִונג. דאָס דאָזיקע דיסטשע ווערק האָט באַאײַנפֿלוסט עטלעכע אַמעריקאַנער פּעדאַגאָגישע שרײַבערס, באַזונדער די וואָס האָבן געשעפּט זייערע אַלגעמיינע קולטורעלע און ויסנשאַפֿטלעכע השפּעות פֿון די דײַטשישע אוניווערסיטעטן. מען מוז אָבער געדענקען אַז שמיטס באַשרײַבונג איז אין אַ געוויסן זינען ספּעציאַליזירט, צו ספּעציאַליזירט, און צו לאַנג פֿאַר אַמעריקאַנער שרײַבערס. דאָס בוך איז ניט פֿאַרפֿאַסט געוואָרן ווי אַ טעקסטבוך פֿאַר לערערקלאַסן. זײַן באַטײַט פֿאַר אַמעריקאַנער פּעדאַגאָגיק באַשטייט נאָר אין דעם וואָס עס האָט געווען דעם וועג צו געוויסע שרײַבערס וואָס אײַנצושליסן אין זייערע באַשרײַבונגען וועגן יִידישער דערציִונג.

די ביכער וואָס זײַנען אַרויס נאָכן אָנהייב יאָרהונדערט האָבן אַוועקגעגעבן מער פּלאַץ פֿאַר יִידישע ענינים. זעלטן געפֿינט זיך איצט אַ בוך וואָס לאָזט יִידן אַרויס לגמרי. צווישן די ויכטיקערע און מער באַנוצטע ווערק פֿעלט נאָר אין מאָנראָס געשיכטע[21] אַ באַהאַנדלונג פֿון יִידישער דערציִונג, ווי שוין אויבן דערמאָנט. פּראָפֿעסאָר פּאָל מאָנראָ, וועלכער האָט באַאײַנפֿלוסט דורות אַמעריקאַנער דערציִערס מיט זײַנע לעקציעס אין „טיטשערס קאָלעדזש" פֿון קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט און מיט זײַנע שריפֿטן איבער פּעדאַגאָגישער געשיכטע, באַשרײַבט אין זײַן הויפּטווערק די השפּעה פֿון גריכישער און רוימישער פֿילאָסאָפֿיע איבער דעם קריסטנטום, אָבער ניט קיין וואָרט וועגן דער מוטער־רעליגיע. פֿון דעסט וועגן, אין דער פֿאַרקירצטער אויסגאַבע,[22] דערמאָנט מאָנראָ יאָ אויף אָנדערטהאַלבן זײַטן עטלעכע פֿאַקטן, אָן שום מקורים, וועגן יִידישער דערציִונג.

ביז דעם אָנהייב פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה זײַנען פֿאַרפֿנטלעכט געוואָרן אַ צאָל פּעדאַגאָגישע געשיכטעס, סײַ נײַע וועריק, סײַ רעווידירטע. קעמפּ[23] באַשרײַבט יִידישע פּעדאַגאָגיק אויף העכער זעקס זײַטן און לויבט די יִידישע מאַראַל און רעליגיע. ער ציטירט דעם „שמע ישׂראל" און אויך פֿון דער מישנה און גמרא, אָבער איז אומצופֿרידן מיט דער ענג־קייט פֿון דער סיסטעם, מיט די אַלטמאָדישע מעטאָדן פֿון צו פֿיל חזרן און מיט דעם פֿאַרמאָליזם. דאָך איז זײַן אויספֿיר אַז יִידישע דערציִונג „...איז געווען די דערהויבנסטע צווישן אַלע אַנטיקע פֿעלקער".[24] זײַנע מקורים זײַנען לאָרי, ספּירס און שטראָסבורגער.

---

[19] J. Simon, *L'éducation et l'instruction chez les anciens Juifs d'après la Bible et le Talmud*, Paris, 1879.

[20] Karl Schmidt, *Geschichte der Pädagogik in der vorchristlichen Zeit*, 4te Auflage, Cöthen, Schettler, 1890, pp. 285-347.

[21] Paul Monroe, *A Text Book in the History of Education*, New York, Macmillan, 1905.

[22] Paul Monroe, *A Brief Course in the History of Education*, New York, Macmillan, 1914, pp. 21-23.

[23] E. L. Kemp, *History of Education*, Philadelphia, Lippincott, 1902, pp. 45-52.

[24] *Ibid.*, p. 51.

אַזוי וויִ דאָס רוב שרײַבערס פֿון יענער צײַט און אַנדערע צײַטן, פֿאַרלאָזט זיך וויליאַמס[25] אויף סעקונדערע מקורים, וויִ שמיט, למשל, צוליב דעם לעצטנס באַקאַנטשאַפֿט מיט דעם תּלמוד, וואָס ער ציטירט אַ פּאָר מאָל אין זײַן נײַנזײַטיקער באַשרײַבונג פֿון יידישער דערציִונגס־געשיכטע. וויליאַמס׳ טעזיס איז גאַנץ פּשוט: די אַלט־יידישע דערציִונג דערגרייכט דעם העכסטן פּונקט אין יעזוסן. עס ווערן אונטערגעשטראָכן די דאַטעס 75 פ״ק (שמעון בן שטחס תּקנה) און 64 נ״ק (יהושוע בן גמלאס תּקנה). מסתּמא ווערט וויליאַמס נתפּעל פֿון דער אַדמיניסטראַטיוער זײַט פֿון אַמאָליקער דערציִונג.

דער פֿרײַערדיקער הויפּט פֿון דער שולסיסטעם אין שטאָט ניו־יאָרק, פֿראָפֿעסאָר גרייוס, האָט אין ערשטן באַנד[26] פֿון זײַן דרײַבענדיקן ווערק איבער דער געשיכטע פֿון דערציִונג אָנגעשריבן אַ קאַפּיטל פֿון 27 זײַטן ווענן יידישער געשיכטע, אמונה און דערציִונג ביז 70 נ״ק. ער ציטירט אָפֿט דעם תּנך און דעם תּלמוד. גרייוס לויבט דעם מאָראַליש רעליגיעזן אידעאַל פֿון יידן, אָבער ער גלייבט אַז זייער שול־אַרגאַניזאַציע איז ניט געווען אַזוי גוט וויִ די פֿון כינע און אינדיע. צוישן זײַנע מקורים זײַנען לאָרי, ספּירס און שטראַסבורגער.[27]

העכסט אינטערעסאַנט איז די באַשרײַבונג אויף נײַן און אַ האַלבע זײַט פֿון טאָמאַס דיוויד־סאָן.[28] אין דאָזיקן בוך ווערט געצייכנט אין קורצן די געשיכטע פֿון יידן און עס ווערט דערקלערט דער דרוש־מעטאָד אויפֿן תּנך. דייוודסאָן ציטירט אויך פֿון תּנך און תּלמוד. וויִ גרייוס און אַנדערע דערמאָנט ער די אַרבעט פֿון יהושוע בן גמלא. דאָס גרעסטע געווינס, לויט דייוודסאָנען, איז די מאָראַלישע דיסציפּלין, אָבער אין אַלגעמיין איז יידישע דערציִונג געווען צו ענג, באַגרענעצט אויף זיך אַליין, און צו אַנטאַגאָניסטיש צו וויסנשאַפֿט.[29] ווילהויזן, עמיל שירער, שטראַסבורגער, ספּירס און מאָריץ שטיינשניידער ווערן אָנגעגעבן פֿון דעם מחבר וויִ זײַנע מקורים.

דאָס לעצטע בוך[30] פֿאָר דעם אָנהייב פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָלט אַ קליינעם באַריכט פֿון 6 זײַטן ווענן יידישער געשיכטע און פֿילאָסאָפֿיע און געוויסע פֿאַקטן ווענן דער־ציִונג. פֿיינטערן געפֿעלט יידישע ליטעראַטור און עטיק, די נביאים און דאָס יידישע היימלעבן. פֿון דער אַנדער זײַט אָבער פֿעלן אין דער יידישער דערציִונגס־סיסטעם פֿיזישע געניטונג און אָנגע־זעענע קונסטווערק. ער האָלט אַז ריין אינטעלעקטועל איז יידישע דערציִונג געווען בלי ספֿק שוואַך.[31] זײַנע מקורים זײַנען מערסטנס טעקסטביכער. קיין סך זיך אויסלערנען ווענן יידישער דערציִונג האָט מען פֿון דעם בוך ניט געקענט.

אין די יאָרן פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה און נאָך דעם האָבן די פּעדאַגאָגישע ביכער, פּונקט וויִ פֿריִער, דערמאָנט יידישע דערציִונג צוישן די סיסטעמען פֿון די אַלטע פֿעלקער.

---

[25] Samuel G. Williams, *The History of Ancient Education,* Syracuse, N. Y., Bardeen, 1903, pp. 86-94.

[26] Frank P. Graves, *A History of Education before the Middle Ages,* New York, Macmillan, 1909, pp. 110-137.

[27] צוישן די אַנדערע דײַטשע ביכער וואָס ווערן אָפֿט אָנגענומען אין אַמעריקאַנער פּעדאַ־גאָגישע געשיכטע־ביכער וויִ מקורים זײַנען:

S. Marcus, *Zur Schulpädagogik des Talmuds,* Berlin, 1866.

S. Marcus, *Die Pädagogik des israelitischen Volkes,* Leipzig, 1879.

J. Lewitt, *Darstellung der theoretischen und praktischen Pädagogik im jüdischen Alterthum nach talmudischen Quellen,* Berlin, 1895.

J. Wiesen, *Geschichte und Methodik des Schulwesens im talmudischen Alterthume,* Strassburg, 1892.

[28] Thomas Davidson, *A History of Education,* New York, Scribner, 1912, pp. 72-86.

[29] *Ibid.,* p. 84.

[30] F. V. N. Painter, *A History of Education,* Revised Edition, New York, Appleton, 1912, pp. 27-33.

[31] *Ibid.,* p. 32.

סילי,[32] אין אַ קורצער שילדערונג, קומט צום אויספֿיר אַז דער ייִדישער קיום שפּאַרט זיך אָן דער עיקר אויפֿן תּלמוד. יאָזעפֿוס, לאָרי און נפֿתּלי הערץ אימבער, וועלכער האָט פֿאַר־פֿאַסט עסייען וועגן ייִדישער דערציִונג פֿאַר דער פּעדאַגאָגישער ביורא פֿון דער אַמעריקאַנער רעגירונג, זײַנען זײַנע הויפּט־מקורים; מעקאָרמיק,[33] אַ קאַטוילישער שרײַבער, פֿאַרלאָזט זיך אויף לאָרין, ספּירסן און סימאָנען. ער לויבט דעם ווערט פֿון תּלמוד ווי אַ ווערק פֿון רעליגיעזן אמת, אָבער קריטיקירט די ייִדישע רעליגיע און האַלט אַז ייִדן האָבן ניט בײַגעשטײַערט קיין וויכטיקע זאַכן צו קונסט און וויסנשאַפֿט. ענלעך אין זײַן קריטיקירן איז האַרט,[34] וועלכער האַלט אַז די ייִדישע סיסטעם פֿון לערנען איז „פֿאַרמעל, ענג און פֿײַנדלעך צו פֿראָגרעס, פֿרעמד דעם וויסנשאַפֿטלעכן דרך און אומפֿרײַנדלעך צו דער אָנטוויקלונג פֿון אמת".[35] דאָס ייִדישע פֿאָלק, שטרײַכט אונטער האַרט, האָט ניט פֿראָדוצירט קיין סאָקראַטעס, פּלאַטאָן אָדער אַריסטאָטעלעס. פֿון דעסט וועגן גיט ער צו אַז ייִדישקייט באַזיצט אַ ווונדערלעכן מאָראַלישן אידעאַליזם. האַרטס באַמערקונגען וועגן ייִדישער דערציִונג זײַנען אויבנאויפֿק, מסתּמא געבויט אויף גריוווסן און דייוידסאָנען און אויף דעם סאָציאָלאָג וואַליס.[36]

קורץ נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אַרויס פֿון דרוק איינס פֿון די וויכטיקסטע און אינפֿאָרמיכסטע ווערק איבער פּעדאַגאָגישער געשיכטע, פֿון פּראָפֿעסאָר קאַבערלי. אויף צוויי און אַ האַלב זײַטן[37] פֿרווט דער מחבר צו סקיצירן ייִדישע געשיכטע און די דערגרייכונגען אין דערציִונג. ער ציטירט פֿון דעם תּנך און תּלמוד[38] און דערמאָנט די תּקנה פֿון יהושוע בן גמלא. זײַן מסקנא איז אַז די „געשיכטע גיט אונדז ניט קיין בעסערן בײַשפּיל פֿון אַ פֿאָלק וואָס האָט זיך גערעטעוועט דורך געצווונגענער שול־דערציִונג פֿאַר אַלעמען".[39] זײַנע מקורים זײַנען קרעצמאַן[40] און סוויפֿט.[41] קאַבערלי איז געווען דער ערשטער שרײַבער פֿון פּעדאַגאָגישער געשיכטע אין אַמעריקע וועלכער האָט אַנגענעבן אַ קריטישע ביבליאָגראַפֿיע פֿון ווערק וועגן ייִדישער דערציִונג אין זײַן קאָנספּעקט פֿון פֿאַרטראָגן,[42] וועלכער איז אַרויס אין אָנהייב איצטיקן יאָרהונדערט. כאָטש ער איז געווען אַזוי גוט באַקאָנט מיט דער לי־טעראָטור האָט ער דאָך ניט געפֿונען פֿאַר נייטיק אָדער געווונטשן צו שרײַבן באַריכות וועגן דער דאָזיקער טעמע.

עס איז כּדאַי צו באַמערקן אַז אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך ניט באַוויזן קיין געהעריקע אָפּשאַצונג פֿון ייִדישער דערציִונג אין דער אַמעריקאַנער ליטע־ראָטור איבער פּעדאַגאָגישער געשיכטע. רייזנער[43] איגנאָרירט כּמעט אין גאָנצן ייִדישע

---

[32] Levi Seeley, *History of Education*, Third Revised Edition, New York, American Book Co., 1914, pp. 44-49.

[33] Patrick J. McCormick, *History of Education*, Washington, D. C., Catholic Education Press, 1915, pp. 24-28.

[34] Joseph K. Hart, *Democracy in Education: A Social Interpretation of the History of Education*, New York, Century, pp. 37-41, 115-116.

[35] *Ibid.*, p. 39.

[36] Louis Wallis, *The Sociological Study of the Bible*, Chicago, University of Chicago Press, 1912.

[37] Ellwood P. Cubberley, *The History of Education*, Boston, Houghton Mfflin, 1920, pp. 84-86.

[38] Ellwood P. Cubberley, *Readings in the History of Education*, Boston, Houghton Mifflin, 1920, pp. 40-41.

[39] Cubberley, *The History of Education*, p. 86.

[40] Paul E. Kretzmann, *Education among the Jews*, Boston, Talmud Society, 1922, p. 98.

[41] Fletcher H. Swift, *Education in Ancient Israel from Earliest Times to 70 A.D.*, Chicago, Open Court, 1919, p. 134.

אַן ערשטקלאַסיק ווערק מיט אַ גוטער ביבליאָגראַפֿיע.

[42] Ellwood P. Cubberley, *Syllabus of Lectures on the History of Education*, 2nd edition, New York, Macmillan, 1904, pp. 19-23.

[43] Edward H. Reisner, *Historical Foundations of Modern Education*, New York, Macmillan, 1927.

דערציונג און הייבט אָן מיט די גריכן. ער באַנוגנט זיך מיט זעלטענע דערמאָנונגען אַז די ייִדישע טעאָלאָגיע איז געווען אין הינטערגרונט פֿון קריסטנטום. מאַריק,[44] אַ קאַטוילישער פֿראָפֿעסאָר, שרייבט גאָרניט וועגן ייִדישער דערציונג, אָבער וויזט אין אַ פּאָר שורות, אַז ייִדן האָבן געראָדפֿט די אַמאָליקע קריסטן. ער זאָגט גאָרניט וועגן דעם ייִדישן מקור פֿון קריסטלעכע אידעען אָדער וועגן קריסטלעכע רדיפֿות אויף ייִדן. פֿאָר מעסענדזשערן[45] איז געווען אָפּצופּטרן ייִדישע פּעדאַגאָגיק מיט בלויז איין זאַץ. מור, אַן אָנערקענטער געלערנטער וואָס האָט אין דעם לעצטן צענדלינג יאָר אַרויסגעגעבן צוויי אויספֿירלעכע בענד איבער פּעדאַגאָגישער געשיכטע, ציטירט יאָזעפֿוסן וויִ אַן אויטאָריטעט איבער אַלעקסאַנדער מוקדונס באַצויונגען צו ייִדן,[46] און גיט איבער פֿילאָסאָפֿישע שיטה.[47] ער באַשרייבט אויך אין קורצן דאָס געזעלשאַפֿטלעכע לעבן בייַ ייִדן.[48] אָחוץ דעם זאָגט ער וויניק וועגן ייִדישער דערציונג, בעת ער גיט אָפּ זײַן גאַנצן ערשטן באַנד צו גריכנלאַנד און רוים. מורס ביכער זײַנען פֿון אַ מער קוואַליפֿיצירטן סאָרט. זיי דערגרייכן זעלטן די מדרגה פֿון אַ לערנבוך פֿאַר אַנהייבערס אין פּעדאַגאָגיק.

פֿראָפֿעסאָר דוגאַנס טעקסטבוך[49] איז קורץ, איינפֿאַך און פּאָפּולער אין אַ סך קאַלעדזשן. אָבט זײַטן וועלן אָפּגעגעבן ייִדישע ענינים. אַזוי וויכטיק האָלט דוגאַן דעם קאַפּיטל וועגן ייִדן אַז מיט דעם הייבט ער אָן זײַן בוך גלײַך נאָכן אַריינפֿיר. ער באַשרייבט אין קורצן די ייִדישע רעליגיע און עטיק, דעם תּנך און ייִדישע געשיכטע ביזן צווייטן חורבן. נאָך דעם דערקלערט ער די סיסטעם פֿון דער דערציונג און דערמאָנט די אַרבעט פֿון יהושע בן גמלא. דער מחבר באַמאָנט די ייִדישע באַציונג בין אָדם למקום און דאָס מאַלישע לעבן פֿונעם ייִדישן פֿאָלק. צום שלוס לערנט ער אָפּ אַ מוסר השכל אַז דער קיום פֿון ייִדן איז ניט דער רעזולטאַט פֿון זייערע נאַציאָנאַלע אייגנטימלעכקייטן, נאָר פֿון זייער דערציונג־סיסטעם. „אַ פֿאָלק קען זיך ראַטעווען בלויז דורך זײַן דערציונג".[50] וויִ מקורים האָט דוגאַן אָנגעגעבן, צווישן אַנדערע, מאָנראָס ענציקלאָפּעדיע פֿון דערציונג,[51] די ייִדישע ענציקלאָפּעדיע, לײַפּציגער[52] און סוויפֿט. וויניק וואָס וועלט דערמאָנט פֿון תּלמודישער פּעדאַגאָגיק און גאָרניט פֿון שפּעטערדיקע פּעריאָדן. עס איז קלאָר אַז דוגאַן, אַזוי ווי די גרעסטע צאָל שרייבערס, האָט ניט באַנוצט פֿולשטענדיק זײַנע מקורים. ווי עס וויזט אויס, באַציט זיך דוגאַן גאַנץ קריטיש צו ייִדישער דערציונג.

אַ פֿיל גרעסערע און בעסערע באַהאַנדלונג געפֿינט זיך אין עם ניט לאַנג צוריק אַרויס־

---

[44] Pierre J. Marique, *History of Christian Education*, Vol. I, New York, Fordham University Press, 1924.

ווי אַ קאַנטראַסט זען אָן אַנדער קאַטויליש בוך געדרוקט אין בעלגיע:

J. Herment, *Manuel d'Histoire de la Pedagogie*, Gembloux (Belgique), Ducolot, 1923, pp. 20-24.

הערמענטס אָפּשאַצונג איז אַ פּאָזיטיווע.

[45] J. Franklin Messenger, *An Interpretative History of Education*, New York, Crowell, 1931.

[46] Ernest C. Moore, *The Story of Instruction*: *The Beginnings*, New York, Macmillan, 1936, pp. 303-304.

[47] *Ibid.*, pp. 304-306.

[48] Ernest C. Moore, *The Story of Instruction*: *The Church, the Renaissances and the Reformations*, New York, Macmillan, 1938, p. 51.

[49] Stephen Duggan, *A Student's Textbook in the History of Education*, Revised and Enlarged Edition, New York, Appleton-Century, 1936, pp. 7-14.

[50] *Ibid.*, p. 13.

[51] Isaac L. Kandel and Louis Grossmann, "Jewish Education," in: Paul Monroe, editor, *A Cyclopedia of Education*, Vol. III, New York, Macmillan, 1912, pp. 542-553.

אַ פֿײַנער איבערבליק איבער ייִדישער דערציונג פֿון תּנך־צײַטן ביזן סוף 20סטן יאָרהונדערט. אויספֿירלעך. פֿאַרמאָגט אַ גוטע ביבליאָגראַפֿיע.

[52] Henry M. Leipziger, *The Education of the Jews*, New York, Laurie, 1890.

געגעבענעם לערנבוך פֿון איבי און אַראָוווד[53] וועגן דער געשיכטע און פֿילאָסאָפֿיע פֿון דער אַלטער און מיטל־אַלטערלעכער דערציִונג. ניט ווייניקער פֿון 52 געדיכט געדרוקטע זײַטן זײַנען פֿול מיט באַשרײַבונגען און דיסקוסיעס פֿון דער אמונה, פֿילאָסאָפֿיע, געשיכטע און דער־ציִונג פֿון יידן. די מחברים, בייַדע אַנערקענטע היסטאָריקערס, ציטירן דעם תּנך, יאָזעפֿוסן און דעם גאַנצן מאמר אין בבא בתרא[54] וועגן די רעפֿאָרמען פֿון יהושוע בן גמלא, און דערמאָנען אַזעלכע באַרימטע פערזענלעכקייטן ווי רבן גמליאל, הלל און שמאַי, שמעון בן שטח. מער אייגנצלהייטן וועלן דאָ אָנגעגעבן ווי אין יעדער אַנדער בוך. די מקורים זײַנען דער תּנך, דער תּלמוד, מאַנראָס און די יידישע ענציקלאָפּעדיע, אימבערס מאַנואַלס־אַפֿיע וועגן תּלמודישער פּע־דאַגאָגיק, שטראָסבורגער, סימאָן, לײַפּציגער, סוויפֿט אאַז״ו. אַזוי ווי דער עיקר אין אָט דער באַשרײַבונג איז די אַנטוויקלונג פֿון דער שולסיסטעם ביז בערך דער צײַט פֿון דער מישנה, איז פֿאַראַן זייער וויניק וועגן דעם גמרא־פּעריאָד. איבי און אַראָוווד קריטיקירן די יידישע עטיק אויף דעם גרונט וואָס זי איז געבויט אויף אַ גשמיותדיקן פֿונדאַמענט. זיי האַלטן אַז דער יידישער יחיד וויל ניט זײַן גוט לשמה, נאָר צוליבן שׂכר פֿאַר די מיצוות; פֿון דער אַנדער זײַט, דער נײַער טעסטאַמענט, באַזיצט אַן עטיק אויף אַ העכערער מדרגה. דער אויספֿיר איז אָבער אַן אַנדערער. דערקלערנדיק אַז די יידישע דערציִונג־סיסטעם האָט אינעגרעלעבט אַלע אַנדערע, רופֿן זיי זי אָן „דער געלונגענער עקספּערימענט אין דער געשיכטע פֿון דער ציוויליזאַציע״.[55] נאָך מער — „די יידישע קולטור איז געווען די וויכטיקסטע עטישע און רעליגיעזע דערציִערין פֿון דער גאַנצער וועלט.[56]

פֿרענק פּ. גרייווס,[57] דער געוועזענער הויפּט פֿון דער שולסיסטעם פֿון שטאַט ניו־יאָרק, אַמאָליקער פּראָפֿעסאָר און מחבר פֿון ביכער אין דער פּעדאַגאָגישער געשיכטע, שרײַבט וועגן דער רעליגיע, דערציִונג און אײַנפֿלוס פֿון יידן אין אַ קאָפּיטל פֿון אָבט זײַטן, וואָס וועלן געשטעלט צווישן די קאָפּיטלען וועגן פּרימיטיווער קולטור און גריכישער דערציִונג. חינוך בײַ יידן, האַלט גרייווס, איז געווען צו צערעמאָניאַל. דאָך לויבט ער יידן פֿאַר זייערע דער־הויבענע מאַראַלישע באַגריפֿן און זייער ליטעראַטור וואָס איז אַזוי פֿיל קאָנצענטרירט אויף גאָט: „קיין אַנדער אריענטאַליש פֿאָלק פֿון אַלטע צײַטן עקסיסטירט שוין ניט מער, אָבער דער יִד מיט זײַן מאַראַלישער דיסציפּלין האָט נאָך אַ קיום צווישן אונדז״.[58] אין אָט דעם קאָפּיטל ווערן ציטירט דער תּנך און דער תּלמוד. עס זײַנען פֿאַראַן בילדער פֿון אַריענטאַלישן חדר און בית מדרש. שמעון בן שטח און יהושוע בן גמלא ווערן דערמאָנט ווי פּיונדיקע פּעדאַגאָגן. די מקורים זײַנען די יידישע ענציקלאָפּעדיע, מאַנראָ, סוויפֿט און נאָך אַנדערע. עס איז כּדאַי צו באַמערקן אַז גרייווס אָנערקענט די עצות וואָס דער ניט לאַנג פֿאַרשטאָרבענער ד״ר סײַרוס אַדלער און פּראָפֿעסאָר קאַנדעל האָבן אים געגעבן וועז ער האָט געשריבן זײַן קאָפּיטל וועגן יידישער דערציִונג.[59]

אַ קאָטוילישע אינטערפּרעטאַציע פֿון יידישער דערציִונג געפֿינט זיך אין קיינם לערנבוך[60] וואָס ווערט שטודירט אין קאָטוילישע קאָלעדזשן. אַזוי ווי גרייווס, שטעלט קיין, אַ יעזוּיט, די באַשרײַבונג פֿון יידישער פּעדאַגאָגיק צווישן פּרימיטיוע שבטים און די גריכן. אויף צען זײַטן, מיט אַ גוטער ביבליאָגראַפֿיע וואָס שליסט אײַן סימאָנען, לײַפּציגערן, ספּירסן, סוויפֿטן און

---

[53] Frederick Eby and Charles F. Arrowood, *History and Philosophy of Education: Ancient and Medieval*, New York, Prentice-Hall, 1940, pp. 108-159.

[54] בבא בתרא, כא, א.

[55] Frederick Eby and Charles F. Arrowood, *ibidem*, p. 152.

[56] *Ibid.*, p. 158.

[57] Frank P. Graves, *A Student's History of Education*, Revised Edition, New York, Macmillan, 1937, pp. 20-28.

[58] *Ibid.*, p. 27.

[59] Frank P. Graves, *A History of Education before the Middle Ages*, New York, Macmillan, 1909, pp. 110-137.

[60] W. Kane, *An Essay toward a History of Education*, Chicago, Loyola University Press, 1935, pp. 20-29.

אַ סך געשיכטלעכע און רעליגיעזע ווערק, דערקלערט קיין די וויכטיקע פֿאַקטן וואָס זײַנען נייטיק פֿאַר אַ פֿאַרשטענדעניש פֿון יידישע לימודים. ער ציטירט דעם תּנך, דערמאָנט די אַרבעט פֿון יהושוע בן גמלא. די קריסטלעכע ווילט, טענהט קיין, דאַרף אָנערקענען אַז יידן האָבן זייער פֿיל צוגעטראָגן אויף דעם געביט פֿון רעליגיע און מאָראַל. ער וויזט בלויז אָן אויף דער יידישער אָפּשטאַמונג פֿון דער קריסטלעכער אמונה.[61] דער צוקונפֿטיקער קאָטוילישער לערער, צי אין אַ רעליגיעזער שול צי אין עפֿנטלעכער, האָט אין אַלגעמיין אַ בעסערע קענ־טעניש פֿון דעם תּנך און דורך דעם אַ בעסערע ידיעה פֿון אַלטער יידישער געשיכטע. דערפֿאַר האָלט אפֿשר דער מחבר אַז עס איז ניט נייטיק, ער זאָל שרײַבן באַריכות וועגן דעם דאָזיקן ענין. דאָס ביסל פּעדאַגאָגישע געשיכטע וואָס קיין באָט אָן איז וואָרעם, אַפֿילו מיט באַגרײַס־טערונג. ער באַטאָנט אַז יידישע דערציונג איז געווען ריין דעמאָקראַטיש און אַז „יעדער יוד איז געווען אַ קינד פֿון גאָט און אַ מיטגליד פֿון אַ שטאַם וואָס איז געווען אויסדערווײלט פֿון גאָט פֿאַר אַ געטלעכן צוועק; אויף אַזאַ פֿונדאַמענט איז געשטאַנען זײַן וועלט צו ווערן דערציגן".[62]

אין דעם לערנבוך פֿון פּראָפֿעסאָר ניט,[63] פֿון נאָרט־קאָראָלײַנער אוניווערסיטעט, וועלט די יידישע געשיכטע, רעליגיעזע און פּעדאַגאָגישע פֿילאָסאָפֿיע אַרומגערעדט אויף דרײַ און אַ האַלב זײַטן. דער מחבר באַטאָנט מער די פֿילאָסאָפֿיע ווי די געשיכטע פֿון יידישער דער־צויגונג. ער וויזט אַז יידן זײַנען אַ „פֿאַרקריסטלעכער טיפּ", וואָס האָט טיף באַאײַנפֿלוסט די וועלט. אַז די דערציונג־סיסטעם פֿון יידן האָט געהאַט אַ שטאַרקע און הצלחהדיקע ווירקונג באַווײַזט ניט פֿון די „וונדערלעכע ידיעות" וואָס יעזוס האָט אַרויסגעווײַזן. זײַנע מקורים זײַנען די יידישע ענציקלאָפּעדיע, לאָרי, גרייווס, מאַנראָס ענציקלאָפּעדיע און נאָך. בכלל איז ניטס באַהאַנדלונג קורץ און ניט פֿולשטענדיק; ער שרײַבט גאָרניט, צום בײַשפּיל, פֿון דער אַרבעט פֿון יהושוע בן גמלא אַדער פֿון שפּעטערע עפּאָכעס אין דער יידישער דערציונג.

מיט העכער פֿופֿציק יאָר צוריק האָט דער דעמאָלטיקער דעקאַן פֿון דער פּעדאַגאָגישער אָפּטיילונג פֿון ניו־יאָרקער אוניווערסיטעט, דזשעראָם אַלען, זיך אָפּגעזאָגט צו באַשרײַבן יידישע פּעדאַגאָגיק, זאָגנדיק: „עס האָט ניט קיין באַזונדערן נוץ פֿאַר אונדז, ווײַל אונדזער ענקען איז אַזוי ווײַט פֿון דעם יידישן דענקען וויִ פֿון דעם כינעזישן אַדער אינדישן".[64] אַזאַ מיינונג איז גליקלעכערווײַז ניט געווען טיפיש. הײַנט זײַנען פֿאַראַן שרײַבערס וואָס זאָגן פֿונקט פֿאַרקערט. פֿראָפֿעסאָר ווײַלדס האַלט אַז „יידישע דערציונג איז אייניג פֿון די וויכטיקסטע פֿונדאַמענטן פֿון מאָדערנער פּעדאַגאָגישער טעאָריע".[65] דער זעלביקער שרײַבער גיט אָפּ אַ קאָפּיטל פֿון 18 זײַטן פֿאַר יידישע ענינים. ער שטעלט אַוועק די באַשרײַבונג פֿון דער אַמאָליקער יידישער קולטור צווישן דער אַריענטאַלישער און גריכישער, אַזוי ווי די גרעסטע צאָל מחברים טוען. דער תּנך איז פֿאַר אים דער באַזיס פֿון דעם גלויבן אין גאָט, פֿון דער מאָדערנער סיסטעם פֿון עטיק און פֿון ליטעראַטור. ווײַלדס באַשרײַבט יידישע געשיכטע ביז צום סוף בית שני, און די געשיכטע און פֿילאָסאָפֿיע פֿון דערציונג בײַ יידן. מער ווי אַנדערע מחברים אָנערקענט ער אַז דער יידישער צושטײַער צו דער מיטל־אַלטערלעכער קולטור איז געווען גאָנץ אָנגעזען.[66] אין פֿאַרגלײַך מיט הײַנטיקער דערציונג איז די אַמאָליקע יידישע סיסטעם געווען גאָרניט הינטערשטעליק, ווי טייל גלייבן. די שטאַרקייט פֿון דער סיסטעם ווערט באַווײַזן דורך דעם וואָס דאָס יידישע פֿאָלק האָט אויפֿגערעלעבט צרות און רדיפֿות ביז צום הײַנטיקן טאָג.[67] דער

---

[61] *Ibid.*, p. 79.
[62] *Ibid.*, p. 25.
[63] Edgar W. Knight, *Twenty Centuries of Education*, Boston, Ginn, 1940, pp. 40-43, 376.
[64] Jerome Allen, *Lectures on the History of Education*, New York, University of the City of New York, 1891, p. 161.
[65] Elmer H. Wilds, *The Foundations of Modern Education*, Second edition, New York, Farrar & Rinehart, 1942, pp. 60-77.
[66] *Ibid.*, pp. 210-211, 222-223.
[67] *Ibid.*, p. 64.

שרײַבער ציטירט דעם תּנך און די גמרא. מסתּמא האָט ער אָט די מאמרים געבאָרגט פֿון אַנדערע מקורים, ניט פֿון אָריגינאַל. זײַנע מקורים זײַנען דייווידסאָן, מאָנראָס ענציקלאָפּעדיע, גרייווס, דוגאַן, לאָרי און נאָך. עס איז קלאָר אַז ווײַלדס האָט די מאָנאָגראַפֿיעס וועגן ייִדישער פּעדאַגאָגיק ניט אַרײַנגעשטעלט אין זײַן ביבליאָגראַפֿיע, אָבער עס קען זײַן אַז ער האָט זיי באַנוצט. בכל אופֿן דערקלערט ער ייִדישע דערצי̇ונג אויף אַ גרינטלעכן אופֿן. זײַן צוגאַנג שטיצט זיך דורכויס אויפֿן גײַסט און די רעזולטאַטן פֿון ביבל־קריטיק.

אַ גײַסטלעכער מוז אויך זײַן אַ דערצי̇ער און קענען די פּעדאַגאָגישע וויסנשאַפֿט. דאָס איז אַ מאָדערנער קוק וואָס וועגן אים ווערט אָנגעוויזן אין אַ סך פּראָטעסטאַנטישע סעמינאַרן. דערפֿאַר איז אינטערעסאַנט צו געבן אַ בליק אין איינעם פֿון די פּעדאַגאָגישע לערנביכער וואָס ווערן שטודירט פֿון צוקונפֿטיקע גײַסטלעכע. די קירכע און דערצי̇ונג פֿון סוויטס[68] איז געשריבן געוואָרן פֿאַרן פּרעסביטעריאַנישן קאָמיטעט, און דער שרײַבער באַמיט זיך צו געבן די פּעדאַגאָגישע געשיכטע מיט אַ באַזונדערן טראָפּ אויף דער אַנטוויקלונג פֿון קריסטנטום. ייִדישע דערצי̇ונג ווערט באַשריבן אויף בלויז אָנדערטהאַלבן זײַטן. פֿון דעם רעליגיעזן שטאַנדפּונקט איז דאָס אַוועקשטעלן ייִדישע דערצי̇ונג צווישן דער גריכישער און קריסטלעכער זייער לאָגיש. סוויטס באַמיט זיך צו דערמאָנען זײַנע לייענערס אַז ייִדישקייט האָט בײַגעשטײַערט צו דער אַנטוויקלונג פֿון קריסטנטום און דעם מחמדאַנישן גלויבן. אמת, אַ סך פֿון דער ייִדישער פּעדאַ־גאָגישער געשיכטע קען מען פֿון דעם בוך זיך ניט אויסלערנען. אָבער ער שטרײַכט אונטער אין אַלגעמיין אַז „דער צושטײַער פֿון ייִדישן פֿאָלק צו דערצי̇ונג איז פֿון דער העכסטער וויכטיקייט". פֿאַר אים איז משה געווען איינער פֿון די גרויסע דערצי̇ערס אין דער וועלט.[69] „דער־צי̇ערס זײַנען פֿון צײַט צו צײַט אַוועק פֿון די פּעדאַגאָגישע עצות פֿון משהן, אָבער מען האָט באַ־צאָלט דערפֿאַר זייער אַ טײַערן פּרײַז; עס איז הײַנט דרינגלעך נייטיק זיך אומצוקערן צו פֿונדאַמענטאַלע פּרינציפּן אין עלעמענטאַרער דערצי̇ונג".[70] קיין מקורים ווערן דאָ ניט אָנגעגעבן.

אין געוויסע פּעדאַגאָגישע קלאַסן ווערט באַנוצט אַ קיצור אַנשטאָט אַ לערנבוך. די סטודענטן לייענען דאָ און דאָרט אין דער ליטעראַטור און פֿאַרלאָזן זיך אויף די דאָזיקע ביכלעך און שעפּן פֿון דאָרט זייערע פֿאַקטן. טאָמפּסאָנס קיצור[71] הייבט זיך אָן מיט גריכישער דער־צי̇ונג און לאָזט אויס ייִדן לגמרי. פּראָפֿעסאָר קיוראָ,[72] פֿון דער אַנדער זײַט, גיט אָפּ 5 זײַטן אויף ייִדישער פּעדאַגאָגיק און באַטאָנט די ייִדישע צושטײַערן צו דער ציוויליזאַציע. זײַנע הויפּטקוואַלן זײַנען לאָרי, ספּירס, סוויפֿט און גרייווס. אויך פֿול מיט פֿאַקטן איז פּראָפֿעסאָר מייערס בוך.[73] דאָ ווערן אויך באַוויזן די ייִדישע אויפֿטוּונגען פֿאַר דער ציוויליזאַציע — גלויבן אין איין גאָט, דער אַלטער טעסטאַמענט, די אידעע פֿון אוניווערסאַלער דערצי̇ונג. מייערס מקורים זײַנען מסתּמא גרייווס, לאָרי און מאָנראָס ענציקלאָפּעדיע. דער גאַנצער ענין ווערט באַשריבן אין געציילטע ווערטער, אויף דרײַ זײַטן.

נאָך דער מלחמה זײַנען אַרויס פֿון דרוק עטלעכע נײַע לערנביכער וועגן פּעדאַגאָגישער געשיכטע.[74] מעלווין,[75] אַ פּראָפֿעסאָר פֿון פּעדאַגאָגיק אין סיטי־קאַלעדזש אין ניו־יאָרק, האָט אײַנגעשלאָסן אין זײַן בוך אַ קאַפּיטל פֿון דרײַצן זײַטן איבער דער באַצי̇ונג צווישן דער

---

[68] Henry H. Sweets, *The Church and Education,* Richmond, Va., Presbyterian Committee of Publication, 1939, pp. 18-19.

[69] *Ibid.,* p. 18.

[70] *Ibid.,* p. 19.

[71] Merritt M. Thompson, *An Outline of the History of Education,* Revised Edition, New York, Barnes & Noble, 1934.

[72] Philip R. V. Curoe, *History of Education,* New York, Globe Book Co., 1932, pp. 12-17.

דער ערשטער טייל איז אַרויס פֿון דרוק אין 1921.

[73] Adolph E. Meyer, *Visual Outline of the History of Education,* New York, Longmans Green, 1935, pp. 10-13.

[74] אַ קריטיש רעצענזיע־אַרטיקל אויף נײַע אויסגאַבעס אין פּעדאַגאָגישער געשיכטע זען:
William W. Brickman, "Educational History," *School and Society,* Vol. 65, April 26, 1947, pp. 311-318.

[75] A. Gordon Melvin, *Education: A History,* John Day, New York, 1946.

ייִדישער רעליגיע און דעם קריסטנטום. עס זײַנען דאָ ציטאַטן פֿון תּהילים, פֿון די עשׂרת הדיבֿרות און פֿון תּלמודישע אַנטאָלאָגיעס. דער מחבר רעדט בקיצור וועגן דעם זוהר, רמבם, ספּינאָזאָן און משה מענדלסאָנען. צום סוף באַשרײַבט מעלווין אַ טיפּישן אַדערנעם ייִדן. קיין סיסטעמאַטישער איבערבליק איבער דער געשיכטע פֿון ייִדישער דערציִונג איז דאָרט נישט בנימצא.

אין דער רעוויידירטער אויסגאַבע פֿון מעקאָרמיקס און קעסידיס געשיכטע פֿון דערציִונג[76] זענען פֿאַראַן צען זײַטן וועגן די העברעער און אַ קאַפּיטל וועגן די סעמיטישע פֿעלקער. די מחברים זענען פֿאַרבונדן מיטן קאַטוילישן אוניווערסיטעט אין וואַשינגטאָן — מעקאָרמיק וויי דער רעקטאָר און קעסידי ווי אַ פּראָפֿעסאָר פֿון פּעדאַגאָגיק. זייער בוך וועלט באַנוצט ווי אַ לערנבוך נאָר אין קאַטוילישע אוניווערסיטעטן, כאָטש אַנדערע סעקולערע אינסטיטוציעס האָבן עס אויך אין זייערע ביבליאָטעקן. אין אַלגעמיין איז די אינפֿאָרמאַציע וועגן ייִדישער דערציִונג זייער צעברעקלט. מער ווי אַ העלפֿט פֿון די 10 זײַטן האָבן צו טאָן מיט רעליגיע און געשיכטע און וויניק וואָס מיט פּעדאַגאָגישע ענינים. דער שמע וועלט דערמאָנט, ווי אויך יהושוע בן גמלא. די מקורים וואָס די מחברים באַנוצן זענען דריי־זיבן און אַ קאַטוליש לערנ־בוך פֿון ייִדישער געשיכטע.

אין מאַלהוירנס בוך[77] געפֿינט מען צוויי זײַטן וועגן די אַנטיסעמיטישע רדיפֿות אויף ייִדן אין נאַצי־דײַטשלאַנד און אין איטאַליע און קורצע באַריכטן וועגן דער דערציִונג פֿון ייִדן אונטער די נאַציס און די איטאַליענישע פֿאַשיסטן.[78] אָנהויב דעם זענען פֿאַראַן קלענערע באַ־מערקונגען וועגן ייִדן, אָבער קיין שום באַהאַנדלונג פֿון ייִדישער פּעדאַגאָגישער געשיכטע איז ניטאָ. מאַלהוירן איז פּראָפֿעסאָר פֿון פּעדאַגאָגישער געשיכטע אין אוניווערסיטעט פֿון פּענ־סילווייניע.

פּראָפֿעסאָר באָסט, אויך אַ ספּעציאַליסט אין דער געשיכטע פֿון דערציִונג, וואָס האָט אַ קאָטעדרע אין דעם פֿאַך אין טיטשערס־קאַלעדזש פֿון קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט, דערמאָנט אירזאָלירטע פֿאַקטן פֿון ייִדישער געשיכטע אין זײַן בוך.[79] אַלץ וואָס ער האָט צו זאָגן איבער ייִדישער דערציִונג האָט ער צוזאַמענגעפּרעסט אויף וויניקער ווי איין זײַט.[80] ער באַטאָנט די ראָלע פֿון שטראָף אין דעם ייִדישן עבֿר. עס איז קלאָר, אַז אין דעם בוך קען מען קריגן גאַנץ ווינציק אינפֿאָרמאַציע וועגן ייִדישער דערציִונג. אַ סך אוניווערסיטעטן האָבן אָנגענומען דאָס טעקסטבוך אין זייערע קלאַסן.

אויף קנאַפּע דרײַ זײַטן גיט פּראָפֿעסאָר גוד,[81] פֿון אָהײַא־סטייט־אוניווערסיטעט, אויך אַ ספּעציאַליסט אין פּעדאַגאָגישער געשיכטע, אַן איבערבליק איבער ייִדישער רעליגיע, געשיכטע און דערציִונג. די אינפֿאָרמאַציע איז ניט ספּעציפֿיש, אָנהויב אַ ציטאַט פֿון יאָזעפֿוס און אַ קורצן באַריכט פֿון יהושוע בן גמלא. דער מאַטעריאַל וואָס איז אין אַ קאַפּיטל אָפּגעגעבן פּרימיטיווער און באַבילאָנישער דערציִונג איז באַזירט אויף סוּפֿטן און אויף דעם אַרטיקל פֿון קאַנדעל און גראָסמאַן אין מאָנראָס ענציקלאָפּעדיע.

באָיד, פּראָפֿעסאָר פֿון פּעדאַגאָגיק אין דעם אוניווערסיטעט פֿון גלאַזגוי, האָט אין זײַן פֿערטער אויפֿלאַגע[82] וויניק וואָס געביטן וועגן ייִדישער דערציִונג. ער באַהאַנדלט די פֿראַגע ווי אַ טייל פֿון דער גרעסערער העלעניסטישער באַוועגונג. אויף צען זײַטן גיט ער אַ קורצע

---

[76] Patrick J. McCormick and Frank P. Cassidy, *History of Education,* revised edition, Washington, D. C., Catholic Education Press, 1946, pp. 72-82.

[77] James Mulhern, *A History of Education,* Ronald, New York, 1946, pp. 520-522.

[78] *Ibid.,* pp. 511-572, 587.

[79] R. Freeman Butts, *A Cultural History of Education,* McGraw-Hill, New York, 1947, pp. 14-16.

[80] *Ibid.,* p. 70.

[81] H. G. Good, *A History of Western Education,* Macmillan, New York, 1947, pp. 11-14.

[82] William Boyd, *The History of Western Education,* Fourth Edition, London, 1947, pp. 52-61.

געשיכטע פֿון יידן און פֿון זייער דערציִערישער אַנטוויקלונג. ווי אַ סך אַנדערע מחברים ציטירט ער דעם שמע, אָבער ער אַנאַליזירט אויך דעם ספֿר משלי ווי אַ פּעדאַגאָגישע אַפּהאַנדלונג. באַיד געפֿינט עס איראָניש אַז די יידן, וועלכע האָבן צוריקגעוואָרפֿן די העלעניסטישע קולטור, זאָלן האָבן אַדאָפּטירט די אידעע פֿון אַ שול, וואָס לויט דעם נאָמען און קאָנצעפּציע איז זי גריכיש. די ביבליאָגראַפֿיע דערמאָנט סויפֿטן, סימאָנזן און שירערס געשיכטע פֿון יידן. באַיד האָט מסתּמא גאָרניט אָנגעקוקט די נייַערע ווערק איבער יידישער דערציִונג. זיין בוך ווערט ניט באָנוצט אין אַמעריקאָנישע אוניווערסיטעטן. אָבער עס איז דאָ אין טייל אוניווערסיטעט־ביבליאָטעקן.

אַ מערקווערדיק לערנבוך אין פּעדאַגאָגישער געשיכטע איז ברובאַקערס געשיכטע פֿון די דערציִערישע פֿראָבלעמען.[83] אַנשטאָט צו שרייבן אַ געשיכטע פֿון דער פּרימיטיווער צייט ביז איצט, האָט דער מחבר וואָס איז אַ פּראָפֿעסאָר פֿון פּעדאַגאָגישער געשיכטע און פֿילאָסאָפֿיע אין יעיל־אוניווערסיטעט באַשריבן אַ צאָל פּראָבלעמען, יעדערער אויף אַ געשיכטלעכן אופֿן אין באַזונדערן קאַפּיטל. יידישע ענינים ווערן אַרומגערעדט בקיצור אין די קאַפּיטלען ווען פֿאָליטיק און דערציִונג, נאַציאָנאַליזם און דערציִונג, עקאָנאָמישע אינפֿלוסן אויף די שולן, מעטאָדיק אַז״ו. עס איז אינטערעסאַנט אַז יידן ווערן דערמאָנט כּמעט אונטער יעדער קאַטעגאָריע פֿון דערציִונג. דאָך ווען דער סטודענט באַקומען אַ פֿראָגמענטאַרישן באַגריף פֿון יידישער דערציִונג־געשיכטע. ברובאַקער האָט באַנוצט לאָרי און אַנדערע לערנביכער פֿאַר זיינע מקורים, און זיינע ציטאַטן פֿון תּלמוד זיינען אויך אַראָפּגעשריבן געוואָרן פֿון אָט די ביכער.

עס איז פּדאַי צו דערמאָנען נאָך אַ בוך, כאָטש עס איז ניט קיין לערנבוך אין פֿולן זינען פֿון וואָרט. שעריל געשיכטע פֿון קריסטלעכער דערציִונג,[84] וואָס ווערט מסתּמא געלייענט ווי אַ לייענבוך אין די טעאָלאָגישע סעמינאַרן, האָט ניט וויניקער ווי 68 זיצטן איבער יידישער דערציִונג, מינהגים און ענלעכע ענינים. נײַן זיצטן זיינען פֿול מיט ציטאַטן פֿון חומש, אַרכעאָלאָגישע און סעמיטיש וויסנשאַפֿטלעכע מאַנאַגראַפֿיעס, תּלמוד בבֿלי און ירושלמי, מישנה, מדרש, פֿון איבערזעצונגען נאָטירלעך. שעריל, וואָס איז דעקאַן און פּראָפֿעסאָר פֿון רעליגיעזער פּעדאַגאָגיק אין לויזוויליער פּרעסביטעריאַנישן סעמינאַר, האָט באַנוצט די בעסערע איבערזעצונגען וויַ סאָנסינאָ, דאָנבי, גאָלדשמיד א״א. ער גיט אַ גוטע אָפּשאַצונג פֿון די ישיבֿות פֿון בבֿל אין דער תּלמודישער עפּאָכע. אין אַלגעמיין וויל שעריל ווײַזן אַז די יידישע דערציִונג איז אַ צופֿיר צו דער קריסטלעכער. זיין באַהאַנדלונג איז ניט כראַנאָלאָגיש און ניט סיסטעמאַטיש, אָבער פֿאַראַן אַ גאַנצקייט און זי קען ניט באַצייכנט ווערן ווי אויבנאויפֿיק. שעריל שאַצט הויך די טראַדיציאָנעלע דערציִונג און באַטאָנט אַז זי האָט אַ סך מיטגעהאָלפֿן צום יידישן קיום.

איבערחזרנדיק די הויפּטגעדאַנקען וואָס זיינען דאָ אַרויסגעבראַכט געוואָרן שטעלן זיך אַרויס בולט געוויסע אויספֿירן. מיר האָבן זיך באַמיט צו זען ווי ווײַט עס קענען גרייכן די קענטעניש אין יידיש ענינים וואָס צוקונפֿטיקע אַמעריקאַנער פּעדאַגאָגן קענען באַקומען אין זייערע לערנביכער. אין אַ סך ביכער וואָס זיינען געדרוקט געוואָרן אין 19טן יאָרהונדערט ווערט יידיש דערציִונג אין גאַנצן איגנאָרירט. אָבער אין די ביכער פֿון איצטיקן יאָרהונדערט ווערט די דאָזיקע טעמע אָפֿט באַהאַנדלט. עס מוז באַטאָנט ווערן אַז די אַלגעמיינע ליטעראַטור וועגן דעם ענין ווערט אין דער דאָזיקער אַרבעט ניט אין גאַנצן אויסגעשעפּט. נאָר די וויכטיקסטע און די מער באַנוצטע ביכער ווערן אַרומגערעדט מער אָדער וויניקער באַריכות.

בכלל ווערט קיין גרויסע צאָל זיצטן ניט אָפּגעגעבן אויף אַלט־יידישער פּעדאַגאָגיק: פֿיר אָדער פֿינף זיצטן זיינען דער אַלגעמיינער דורכשניט. דאָ און דאָרט געפֿינט זיך אַ יוצא מן הכּלל. דאָס בוך פֿון איבי און אַראָווד לאָזט זיך אַרײַן אין לאַגע דערקלערונגען, כאָטש אויך דאָ האַלטן וויזוז אויס די מחברים אַז יידישע דערציִונג ענדיקט זיך מיטן חורבן בית

[83] John S. Brubacher, *A History of the Problems of Education*, McGraw-Hill, New York, 1947, p. 167 sq.

[84] Lewis J. Sherrill, *The Rise of Christian Education*, Macmillan, New York, 1944, pp. 5-72.

שני אָדער העכסטנס מיט דער תלמוד־עפאָכע. וויניק וואָס ווערט ערגעץ ווו דערמאָנט שפּעטערדיקע ידישע דערצײונג אין אייראָפּעישע לענדער אָדער אַמעריקע. די דערגרייכונגען פון ידישן פֿאָלק ווערן אָנערקענט — דער חומש, תּלמוד, מאָראַל, עטיק, אמונה און דערצײונג. דאָס וואָס מיר האָבן ניט קיין קונסט און וויסנשאַפֿט אין דעם גריכישן זינען ווערט קריטיקירט. גרויסע פּערזענלעכקייטן פון דער ידישער דערצײונג־געשיכטע ווי יהושוע בן גמלא ווערן דערמאָנט צום גוטן. בכלל אָבער ווערן וויניק פֿאָקטן אָנגענעבן. מען קאָן די באַהאַנדלונג פון ידישע ענינים אין דער אַמעריקאַנער פּעדאַגאָגישער ליטעראַטור כאַראַקטעריזירן מיט דעם וואָרט: אויבנאויפֿיק. אַ תּלמיד פון דעם געביט מוז טיפֿער זוכן, אויב ער וויל קריגן אַ ממשותדיקע ידיעה פון אַמאָליקער ידישער פּעדאַגאָגיק.

די פֿאָקטן וואָס ווערן שוין יאָ געבראַכט זינען ניט ווײַט פון אמת. נאָטירלעך זינען פֿאַראַן פֿעלערן אין פֿאָקטן און אינטערפרעטאַציעס, און אָפֿילו פֿאָראורטייל אין געוויסע ביכער (זע לאָרי, קאָמפּייריי), אָבער די מקורים זינען זייער אָפֿט פֿאַרלאָזלעכע. עס איז ניטאָ קיין הספּם צווישן שרײַבערס וואָס האָבן דעם זעלביקן גלויבן; ניט בײַ אַלע איז דער רעליגיעזער מאָמענט גלײַך וואָגיק.

די מקורים וואָס זינען באַנוצט געווארן פון די פֿאַרשיידענע פּראָפֿעסאָרן זינען על פּי רובֿ ניט קיין אָריגינעלע, דאָס הייסט, די שרײַבערס האָבן ניט געהאַט קיין אינטימע ידיעה אין תּלמוד, מדרש אָדער אַנדערע מקורים וואָס וואַרפֿן אַ ליכט אויף דער פֿראַגע פון חינוך. בלויז דער חומש איז דער אוניווערסאַלער אָריגינעלער מקור וואָס אַלע שרײַבערס ציטירן. מסתּמא איז די גמרא, כאָטש עס זינען דאָ איבערזעצונגען, נאָך אַלץ פֿרעמד. צווישן די בעסערע סעקונדערע מקורים זינען די ביכער פון ספּירסן, שטראָסבורגערן, דאָס אָרטיקל פון קאַנדעלן און גראָסמאַנען אין דער ענציקלאָפּעדיע פון דערצײונג, רעדאַקטירט פון פּאָל מאָנראָ, די ידישע ענציקלאָפּעדיע און נאָך אַנדערע. באַזונדער פֿאַרלאָזלעך איז די בראָימטע פון פּראָפֿעסאָר סוויפֿט. וויל יעדער לערער וואָלט געלייענט סוויפֿטס ביכל מיט דער גענויער שילדערונג און דער אָנערקענונג פון דער גרויסער השפּעה פון ידישער דערצײונג אויף דער אַנטוויקלונג פון קריסטנטום, וואָלטן אי לערערס אי תּלמידים געקראָגן אַ סך מער פֿאַרלאָזלעכע אינפֿאָרמאַציע ווען ייִדן.

די ניט־ידישע שרײַבערס פון פּעדאַגאָגישע לערנביכער זינען כמעט אינשטימיק אין זייער שׂנאה אויף צוואַנגבילדונג וואָס ייִדן זאָלן האָבן אײַנגעפּירט אין דער פֿאַרגלות־עפּאָכע. די פֿראָגע, שטרענג גערעדט, איז ניט קיין ליכטיק, צי האָבן ייִדן טאַקע אײַנגעפּירט וואָס מיר פֿאַרשטייען הײַנט וויַ צוואַנגבילדונג? בײַם רובֿ שרײַבערס איז דאָס ניט קיין קשיא. זיי נעמען אָן אַז יהושוע בן גמלא האָט רעפֿאָרמירט ידישע דערצײונג דורך דעם וואָס ער האָט געמאַכט אַז קלייניע קינדער מוזן באַזוכן אַ שול. ווי עס זאָל ניט זײַן, רופֿט אַרויס דער ידישער אידעאַל פון בילדונג פֿאַר אַלעמען אַ סך באַוווּנדערונג צווישן ניט־ייִדישע פּעדאַגאָגן.

עס קאָן ניט זײַן קיין ספֿק אַז דער צוקונפֿטיקער אָדער פּראָקטיקירנדיקער לערער וועט זיך קיין סך ניט אויסלערנען וועגן ייִדישער דערצײונג פון לייענען די פֿאַראַנטוע פּעדאַגאָגישע ליטעראַטור וואָס ווערט אים צוגעטראָגן. ספּעציעלע אָנשטרענגונגען זינען נייטיק צו ברענגען צום לערער מער ידיעות און אַ ברייטערע אָפּשאַצונג פֿונעם אידעאַל און דעם גאַנג פון דערצײונג בײַ ייִדן.

זאב וו. בריקמאן

ייִדישע דערצײונג אין אַרריאַנאָפּאָל בײַם סוף 19טן יאָרהונדערט

מיט אַ צײַט צוריק האָבן מיר זיך געווענדט צו אַ גרופּע ספֿרדישע ייִדן מיט דער בקשה אַז זיי זאָלן פֿאַרצייכענען אויטאָביאָגראָפֿישע באַריכטן וועגן זייער ייִדישער דערצײונג. די ענטפֿערס וואָלטן געקענט דינען וויַ אַ באַזיס און אַ פֿאַרגלײַך מיט טראַדיציאָנעלער ייִדישער דערצײונג אין מיזרח־אייראָפּע. פון די עטלעכע באַריכטן וואָס מיר האָבן דערהאַלטן איז דער פֿולסטער פון ד״ר זשאַק בכר וואָס מיר גיבן דאָ. פּדי די שרײַבערס זאָלן וויסן געניו אין וואָסערע ידיעות מיר זענען פֿאַראינטערעסירט, האָבן

מיר בײַגעלייגט אַ צעטל מיט 17 פונקטן. עס איז זיכער כּדאַי די דאָזיקע פונקטן דאָ איבערצודרוקן:

(1) נאָמען פֿון שטאָט, לאַנד; (2) אַלגעמיינע באַפֿעלקערונג פֿון שטאָט: פֿעלקער, רעליגיעס; (3) שפּראַך, אָדער שפּראַכן, פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג; (4) קאָנטאַקטן צווישן יידן און ניט־יידן; (5) פֿאַרשיידענע גרופּירונגען צווישן יידן. צו וועלכער האָבן אײַערע עלטערן געהערט? (6) בײַ וואָסער עלטער האָט זיך אָנגעהויבן אײַער יידישער חינוך? (7) אויף וויִ וויִט האָבן אײַער פֿאָטער און מוטער זיך פֿאַראינטערעסירט מיט אײַער לערנען? (8) אַלגעמיינע און יידישע בילדונג פֿון אײַערע לערערס; (9) וואָסער סאָרט מענטשן זענען די לערערס געווען? איז לערערײַ געווען זייער איינציקע פּראָפֿעסיע? (10) באַנוצטע מעטאָדן אין לערנען. באַשרײַבט אַ לעקציע אין דער יידישער שול; (11) אָפּטקייט פֿון שטראָפֿן. וואָסערע שטראָפֿן? (12) סדר הלימודים. אויף וואָסער לימוד (אָדער לימודים) איז גלעלעגן דער טראָפּ? (13) איז די שול געווען אין אַ פּריוואָטער ווויזנונג? אויב יאָ, באַשרײַבט גרייס פֿון צימער, מעבל, סאַניטאַרע באַדינגונגען אאַז״ו; (14) צײַט אָפּגענעבן אין שול. ווי־פֿל שעה אַ טאָג? פֿרײַע טעג, וואָקאַציעס דורכן יאָר; (15) צערעמאָניעס און סעודות בײַ פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן אין פֿאַרבינדונג מיטן לערנען; (16) גוטע און שלעכטע אײַנדרוקן וואָס זענען אײַך געבליבן פֿון יידישן חינוך, לערערס אאַז״ו; (17) ווי ווײַט האָט די יידישע קהילה קאָנטראָלירט דעם יידישן חינוך און ווי אַזוי האָט עס זיך אויסגעדריקט? — רעדאַקציע.

איך בין געבוירן געוואָרן אין 1879 אין עדיטנע, אָדער אַדריאַנאָפּאָל, מערב־טערקיי. אין יענער צײַט האָט די באַפֿעלקערונג פֿון דער שטאָט געציילט אַרום 100,000 נפֿשות צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפֿונען טערקן, גריכן, יידן, אַרמענער און בולגאַרן. די יידן זענען כּמעט אַלע געווען ספֿרדים (18,000) און זייער אַ קליינע צאָל אַשכנזים. קיין איינהייטלעכע שפּראַך איז בײַ די יידן ניט געווען. די גרעסטע צאָל האָט געריידט לאַדינקע. אָבער עס זענען אויך געווען אַזעלכע וואָס האָבן גערעדט טערקיש, פֿראַנצייזיש, גריכיש און בולגאַריש. יידן האָבן גלעלעבט אין גאַנצן צווישן זיך. דער קאָנטאַקט מיט דער קריסטלעכער און מחמדאַנישער באַפֿעלקערונג האָט זיך באַגרענעצט בלויז אויף האַנדל און ענלעכע עסקים.

די פֿאַמיליע פֿון וועלכער איך שטאַם איז באַשטאַנען דורכויס פֿון אַרטאָקסישע ספֿרדים. שפּעטער זענען אויך צוגעקומען עטלעכע אַשכנזים. ווען איך בין אַלט געווען פֿיר יאָר האָט זיך אָנגעהויבן מײַן יידישע דערציונג אין „גן ילדים״ וואָס האָט זיך געפֿונען אין דער קהילה [1] „בנסת ישׂראל״, לעבן דעם יידישן קוואַרטאַל. מײַן פֿאָטער איז געווען דער חזן פֿון דער דאָזיקער קהילה דרײַסיק יאָר צײַט. דער לערער איז געווען אַ יונג [2] שלמה, וואָס איז געקומען צו אונדז פֿון בולגאַריע. ער און זײַן ווײַב האָבן געווינט אין איין צימער.

ווען איך בין אַלט געווען זעקס יאָר האָב איך אָנגעהויבן צו לערנען אין דער אייגענער גרויסער תּלמוד תּורה וואָס מיר האָבן געהאַט. די דאָזיקע תּלמוד תּורה איז זיך געפֿונען אינעם יידישן קוואַרטאַל און האָט פֿאַרמאָגט 1,200 תּלמידים. וויניגערצײַט, אַפֿילו ווען דער שניי איז געווען דרײַ פֿוס הויך, האָב איך קיין מאָל ניט פֿאַרפֿעלט צו גיין אין תּלמוד תּורה, וואָס איז געווען אַרום צוואַנציק גאַסן ווײַט פֿון מײַן היים. מײַנע ברידער, בכור, יצחק און מנחם, האָבן אויך דאָרט געלערנט. מײַנע שוועסטער, עליזע און ראָזע זענען געגאַנגען אין דער שול פֿאַר מיידלעך פֿון דער „אַליאַנס איזראַעליט אוניווערסאַל!״

די תּלמוד תּורה איז געשטאַנען אונטער דער השגחה פֿון די ספֿרדים פֿון שטאָט. קינדער וואָס האָבן געקענט צאָלן שׂכר לימוד האָבן געצאָלט עטלעכע פּיאַסטער אַ וואָך דעם סעקרעטאַר, רבי יצחק בכר, וועלכער פֿלעגט זיצן בײַם אַרײַנגאַנג יעדן פֿרײַטאָג אין דער פֿרי און צונעמען דאָס געלט. דאָס איז, פֿאַרשטייט זיך, קיין מאָל ניט געווען געגנוג אויפֿצוהאַלטן די אינסטיטוציע, האָט די שטאָט דערלייגט דאָס איבעריקע.

מיט אַרום זעכציק יאָר צוריק, בעת איך בין אָנגעקומען אין דער תּלמוד תּורה, איז דער דירעקטאָר געווען רבי אליעזר בכר אליהו.[3] דאָס איז געווען אַן אָמט וואָס די אינסטיטוציע האָט תּמיד געהאַט. אין יענער צײַט זענען געווען יידן וואָס זענען ניט צופֿרידן געווען מיט די לערן־

---

[1] דאָס וואָס מען רופֿט בײַ אַשכנזים שול אָדער סינאַגאָגע האָט בײַ אונדז געהייסן קהילה.
[2] רבי (מלמד), זייער אַ בכּבֿודיקער טיטל.
[3] דאָס הייסט אליעזר דער זון פֿון אליהון. בכר איז דאָס זעלביקע וואָס בן.

מעטאָדן און מיט דער גאַנצער פֿירונג און האָבן געפֿאָדערט רעפֿאָרמען. האָט דער רב̄ הכּולל גע־בעטן בײַ דער אַליאַנס אַז זי זאָל צושיקן אַן אָנפֿירער וואָס האָט געענדיקט איר שול אין פּאַריז, די Ecole Normale Orientale. די אַליאַנס האָט דאָס נאָכגעגעבן און אונדז געשיקט אַזאַ מענטשן. פֿראַנקאָ האָט ער געהייסן. ווען ער איז געקומען האָט ער צונויפֿגעשטעלט אַן אַדמיניסטראַטיוון קאָמיטעט וואָס איז באַשטאַנען פֿון דרײַ אָנגעזעענע סוחרים און צוויי רבנים: רבי יהודה משולם און מײַן פֿאָטער, רבי מרדכי בכר אַב̄רהם. די צוויי רבנים זענען יעדן דאָנערשטאָג געקומען פֿאַרהערן די תּלמידים בעת דער לערער איז געווען דערבײַ.

איין מאָל, געדענק איך, איז רבי משולם אַרײַנגעקומען אין מײַן קלאַס. מײַן לערער איז געווען רבי נסים קאָרדאָווי. גראָד איז דאָס געווען אַ הייסע זומערוואָך ווען מיר האָבן פּשוט ניט געקענט לערנען. דער פֿאַרהערער איז מיט אונדז גאָרניט געווען צופֿרידן. ווען ער איז אַרויסגעגאַנגען פֿון צימער האָט ער געזאָגט: „בגפּו יב̄וא, בגפּו יצא". דאָס איז געווען דאָס איינציקע מאָל, אין די זעקס יאָר וואָס איך האָב דאָרט געלערנט, ווען דאָס פֿאַרהערן האָט זיך געענדיקט אַזוי שלעכט.

מײַנע עלטערן האָבן זיך זייער שטאַרק פֿאַראינטערעסירט מיט מײַן לערנען, דער עיקר מײַן פֿאָטער. ווען איך בין עלטער געוואָרן האָט ער מיר ספּעציעל געהאָלפֿן אין מישנה און גמרא. ער האָט מיר געקויפֿט אַ באַזונדערע נאַפֿטלאָמפּ אָפּצוהיטן מײַן ראיה בײַם לערנען. ער האָט אויך פֿאַר מיר צוגעבויט אַ צימער עס זאָל מיר זײַן וואָס באַקוועמער. מײַן מוטער, שׂימחה, האָט מיר געהאָלפֿן אויף אַן אַנדער אופֿן. זי פֿלעגט בלײַבן מיט מיר, צוגעגרייט די פֿײַער־שיסל וואָס האָט געוואַרעמט מיט האָלצקוילן אין די לאַנגע ווינטערנעכט.

ניט אַלע תּלמוד תּורה־לערערס, ספּעציעל פֿון די נידעריקע קלאַסן, זענען געווען פּאַסיק פֿאַר זייער פֿאַך. איינער פֿון זיי, רבי נסים סעליקי, איז געווען אין גאַנצן בלינד, אָבער די לערערס פֿון די העכערע קלאַסן זענען געווען אמתע געלערנטע, לכל הפּחות אין ייִדישע לימודים. זיי האָבן גוט געקאָנט לשון־קודש. זיי האָבן זיך באַזונדער אויסגעצייכנט אין לערנען חומש. נאָך גרעסערע לומדים זענען געווען די לערערס פֿון די תּלמוד־קלאַסן.

די לערערס זענען בכלל געווען פֿרומע לײַט און האָבן דאָס באַוויזן מיט זייערע שיינע, מענטשלעכע מידות. יעדער פֿון זיי איז געווען אַ מטופּל מיט אַ גרויסער פֿאַמיליע. דאָס לער־נען מיט קינדער איז געווען זייער פּראָפֿעסיע. עטלעכע זענען אויך געווען חזנים אין די קהילות, אָדער מסדרי קידושין. איינער פֿון זיי, רבי יהודה בענאַראָיאַ, האָט געלערנט מיט אַ באַזונדער קלאַס זינגען תּפֿילות, וואָס מען האָט גערופֿן מפֿטירים. יעדן שבת אין דער פֿרי פֿלעגן אַ סך רביים און אָנגעזעענע סוחרים גיין פֿאַרן דאַוונען אין דער פּאָרטוגעזישער קהילה. דאָרט האָט רבי בענאַראָיאַ געזונגען ספּעציעלע תּפֿילות וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן מיט: „דוד אל אנוכי, לאדוני אשירה, אזמר לאדוני אלוהי ישׂראל". דאָס איז געזונגען געוואָרן מיט אַן אָריענטאַלישן ניגון. עס האָט זיך געענדיקט מיט זינגען קדיש, אָבער דעם קדיש האָט יעדע וואָך געזונגען אַן אַנדערער. בײַ דער דאָזיקער געלעגנהייט איז תּמיד בײַגעווען דער קלאַס וואָס מען האָט צוגעגרייט אין נגינה, און אויך אַנדערע תּלמידים מיט גוטע שטימעס, זיי האָבן זיך באַטייליקט מיט זייער געזאַנג אויף בר מיצוות, יאָרצײַטן און אַנדערע צערעמאָניעס. זיי האָבן באַקומען באַצאָלט דערפֿאַר, כאָטש זייער ווייניק. אין זייער לידער־קאָלעקציע זענען אויך געווען אַרום פֿופֿציק ייִדישע שירים מיט טערקישע מעלאָדיעס וואָס מען האָט גערופֿן מעקאָם.

איינער פֿון די 25 רביים, רבי יהושוע בכר, האָט געהאַט אַ קליינע קראָם אין דער פּאָר־טוגעזישער קהילה. ער האָט דאָרט פֿאַרקויפֿט מחזורים, תּפֿילין, טליתים און ציצית. אין דער דאָזיקער קהילה זענען זייער אַ סך ייִדן געקומען יעדן טאָג דאַוונען מינחה און מעריב̄. אַ שטיק פֿאַר מינחה זענען געקומען ייִדן און געזאָגט תּהילים יעדן טאָג פֿון אָנהייב ביזן סוף.

אָנגעהויבן לערנען מיט קינדער האָט מען פֿון דער תּפֿילה.[4] דער מעטאָד איז ניט געווען

---

[4] דער נאָמען פֿון אונדזער געבעטבוך אויף אַלע טאָג. דאָרט געפֿינט זיך בלויז שחרית, מינחה און מעריב̄. דער אַשכּנזישער נאָמען „סידור" איז בײַ אונדז אין גאַנצן ניטאָ.

קיין לײַכטער, אָבער די לערערס זענען געווען געניט אין דעם. קיין ספּעציעלע ביכער אויף צו לערנען לשון־קודש, ווי מען האָט דאָס הײַנט, זענען דעמאָלט ניט געווען. בכלל האָט מען דעמאָלט געלערנט כּמעט בלויז לייענען, זייער ווייניק שרײַבן. אין „גן ילדים" האָט מען געלערנט דורכויס אויף אויסנווייניק. טייל ברכות און תּפֿילות האָט מען געלערנט יעדן טאָג, אָבער אַזוי ווי די קינדער זענען געווען זייער יונג (פֿון 4 ביז 6 יאָר) און די מעטאָדן פֿאַרעלטערט, איז טאַקע דאָס לערנען ניט לײַכט אָנגעקומען. די מאַמעס האָבן געבראַכט שילטעס[5] אויף וועלכע מיר זענען געזעסן.

אַרום און אַרום זענען, אַחוץ דעם „גן ילדים", געווען צוויי גרויסע תּלמוד תּורות, וואָס איינע האָט געהערט צו די ספֿרדים פֿון שטאָט, די צווייטע איז געווען אַ פּריוואַטע; צוויי שולן פֿון דער אַליאַנס, איינע פֿאַר ייִנגלעך, די אַנדערע פֿאַר מיידלעך; עטלעכע ישיבֿות ווו מען האָט געלערנט דער עיקר תּלמוד און אַ סעמינאַר צוצוגרייטן לערערס און רבנים.

דאָס לערנען אין תּלמוד תּורה איז צוגעגאַנגען בהדרגה אַזוי: אין די ערשטע פֿינף קלאַסן האָט מען געלערנט לשון־קודש אָן שום איבערזעצונג, בלויז לייענען. מען האָט אָנגעהויבן מיט אַרעוואַטאַר[6] און אַסאַקאַר,[7] און דערנאָך איז מען איבערגעגאַנגען צום לייענען תּפֿילות. אין די העכערע פֿיר אָדער פֿינף קלאַסן האָט מען געלערנט צום ערשטן חומש און נאָך דעם נך, איבערגעזעצט אויף לאַדינאָ. אין די תּלמוד־קלאַסן האָט מען אָנגעהויבן מיט מישנה, דערנאָך איז מען איבערגעגאַנגען צו גמרא: בבֿא מציעא, בבֿא קמא, ברכות, קידושין אאַז"וו.

די תּלמוד תּורה האָט געהאַט גרויסע, ליכטיקע צימערן, גוט ווענטילירט און סאַניטאַריש באַזאָרגט אויף אַ גאַנץ פֿײַנעם אופֿן. ווינטערצײַט האָט מען די צימערן באַהייצט מיט האָלץ און האָלצקוילן. קיין מיידלעך האָט מען דאָרט ניט אַרײַנגענומען. אין די העכערע קלאַסן זענען די תּלמידים געזעסן אויף בענק און אין די נידעריקע אויפֿן דיל.

מיט באַזונדער וואַרעמקייט לעבט אין מײַן זכּרון דער משגיח פֿון דער תּלמוד תּורה, ששון בכר, אַ האַלבן יאָרהונדערט איז ער געווען דער פֿאָטער פֿון די 1,200 תּלמידים. זײַן עובֿדא איז געווען אַכטונג צו געבן אַז די קינדער זאָלן זיך גוט אויפֿפֿירן ווען זיי זענען ניט אין די קלאַסן. ווען עס איז געווען שווער אויסצוהאַלטן פֿון די קינדערס שטיפֿערײַ פֿלעגט ער זאָגן: „איר האָט שוין ווידער גענומען טאָן כּל תּועבֿות שבעולם". קיין געלערנטער איז ער ניט געווען, אָבער ווי אַ פֿירער פֿון קינדער איז ער געווען אַ ליבער און זייער פֿעיִקער מענטש. מיר האָבן אַלע געהאַט דרך־ארץ פֿאַר אים און אים האַרציק ליב געהאַט. ער איז תּמיד אַרומ־געגאַנגען מיט אַ שטעקן אין דער האַנט אונטערצושטרײַכן זײַן אויטאָריטעט. זומערצײַט פֿלעגט ער שטיין בײַ די וואַסער־פֿאָנטאַנען אַכטונג צו געבן עס זאָל ניט געשטערט ווערן די אָרדע־נונג בײַם טרינקען. ווו ער איז געווען זענען אויסגעמיטן געוואָרן אַלע צרות.

די אַליאַנס־שול פֿאַר ייִנגלעך האָט געהאַט אַרום 500 תּלמידים אין עלטער פֿון 8 ביז 16 יאָר. די שול פֿאַר מיידלעך — אַרום 300 קינדער פֿון זעלביקן עלטער. פֿון די דרײַ אינסטיטוציעס האָט מען אויסגעקליבן אַרום נײַן תּלמידים, זעקס ייִנגלעך און דרײַ מיידלעך, וואָס האָבן זיך צום בעסטן אויסגעצייכנט. זיי האָבן באַקומען יערלעכע סטיפּענדיעס, און מען האָט זיי געשיקט אין דער Ecole Normale Orientale פֿון דער אַליאַנס אין פּאַריז. צוויי פֿון מײַנע ברידער, יצחק און מנחם, האָבן פֿאַרענדיקט די דאָזיקע שול.

אַחוץ די דערמאָנטע לערן־אינסטיטוציעס זענען אויך געווען פּריוואַטע שולן וואָס האָבן זיך געפֿונען אין די היימען פֿון די רביים. אין אַלגעמיין האָט מען אומעטום די קינדער גאַנץ גוט באַהאַנדלט. עס זענען אויך געווען פֿאַלן ווען מען האָט קינדער באַשטראָפֿט, כאָטש ניט אָפֿט. די שטראָפֿן זענען באַשטאַנען אין שטיין מיטן פּנים צו דער וואַנט, בלײַבן אין קלאַס נאָכן לערנען, אָדער שלאָגן מיט אַ ווירע אויף דער אָפֿענער האַנט. זייער זעלטן פֿלעגט מען אויך אַ תּלמיד באַשטראָפֿן מיט דער פּאַלאַקאַ. דאָס איז געווען אַ לאַנגער שטעקן, ביידע עקן פֿון אַ שטריק זענען צוגענאָגלט געוואָרן אין דער מיט פֿון שטעקן. דעם פֿאַרזינדיקטן תּלמידס

---

[5] קליינע קישעלעך, אויף טערקיש.
[6] טראַף, אין לאַדינאָ.
[7] וואָקאַליזירן, אין לאַדינאָ.

פֿיס האָט מען אַרײַנגעשטעקט אינעם רינג פֿון שטריק. צוויי תּלמידים האָבן אָנגענומען ביידע עקן פֿונעם שטעקן, אים געצויגן אַהין און אַהער, און דער רבי האָט מיט אַ ווירע, אָדער אַן אַנדער זאַך, געשלאָגן דעם פֿאַרזינדיקטן אויף די נאַקעטע פֿיס.

געלערנט האָט מען פֿון אין דער פֿרי ביז שפּעט נאָך מיטאָג, אַרום זיבן־אַכט שעה אַ טאָג. אין אַ סך קלאַסן האָט דער זעלביקער לערער געלערנט דעם גאַנצן טאָג. אין טייל קלאַסן האָט מען אָפּגעגעבן אַ שעה אַ טאָג אויף פֿראַנצייזיש און אַ שעה אויף טערקיש. קיין זומער־וואַקאַציע האָבן מיר ניט געהאַט, מיר זענען געווען פֿרײַ בלויז אַ וואָך פֿאַר פּסח. אין די זייער הייסע זומערטעג האָט מען געלערנט בלויז דעם ערשטן האַלבן טאָג. טייל מאָל, אין זומערטעג, פֿלעגט מען נעמען גרופּעס תּלמידים צו די ברעגן פֿון די טײַכן טונדזשאַ, מאַריצע און אַרדאַ.

שבת הגדול, אָדער וואָס מען האָט אויך גערופֿן שבת הלבשה, איז געווען זייער אַ פֿריילעכער טאָג. דעמאָלט האָט מען אויסגעטיילט מלבושים צו אָרעמע קינדער. די אַדמיניס־טראַציע פֿון דער תּלמוד תּורה האָט געלאָזט מאַכן פֿאַר יעדן פֿון די אָרעמע קינדער אַן אוני־פֿאָרם. יענעם שבת פֿאַר פּסח האָבן זיך אַלע תּלמידים אָנגעטאָן נײַע קליידער און געגאַנגען אין דער פּאָרטוגעזישער סינאַגאָגע. אַ גרויסער עולם ייִדן פֿון שטאָט איז אויך געקומען אַהין, און דער רבֿ הכּולל האָט געהאַלטן אַ לאַנגע דרשה. די קינדער האָבן געזונגען תּפֿילות און אַלע האָבן מתפּלל געווען פֿאַר דער זיכערקייט פֿון לאַנד און פֿאַרן לעבן פֿונעם סולטאַן.

זעקס שבתים נאָך פּסח זענען אָפּגעגעבן געוואָרן אויף לייענען פּרק, דעם פּרק פֿון דער וואָך. מיר פֿלעגן זיך צוזאַמענקומען נאָך מיטאָג אויפֿן גוט ברוקירטן הויף פֿון דער תּלמוד תּורה, דאָרט זענען געווען אויסגעשטעלט בענק מיט ספּעציעלע פּלעצער פֿאַרן רבֿ און פֿאַרן רבֿ הכּולל. זיי האָבן זינגענדיק געלייענט פּרק און מיר האָבן זיך צוגעהערט. נאָך דעם פֿלעגט מען די קינדער אויסטיילן נאַשערײַ.

בלויז איין מאָל, געדענק איך, האָבן מיר געגעבן אַ פֿאָרשטעלונג. דאָס האָבן געטאָן די תּלמידים פֿון די העכערע קלאַסן, און געשפּילט האָבן זיי אין דער טערקישער שפּראַך.

עדירנע האָט זיך אויסגעצייכנט אין לימוד פֿון תּלמוד. מיר האָבן געהאַט עטלעכע ישיבֿות, וואָס די וויכטיקסטע פֿון זיי איז געווען די „עזרה בצרות". דאָס איז געווען אַ זעלבשטענדיקע אינסטיטוציע און איז אויסגעהאַלטן געוואָרן פֿון דער חבֿרה „דורשי השׂכּלה". אירע מיטגלידער זענען געווען אַן אָפּגעקליבענע גרופּע סוחרים וואָס האָבן געקענט תּלמוד און בכלל געווען געבילדעט אין ייִדישקייט. זיי האָבן געגעבן מעשׂר, צען פּראָצענט פֿון זייערע פֿאַרדינסטן, אויסצוהאַלטן די ישיבֿה. די דאָזיקע ישיבֿה האָט אויך געהאַט אַ שפּיטאָל און אַ קליניק. אין די יאָרן 1908—1911 בין איך געווען אַ דאָקטער אינעם שפּיטאָל. דער שפּיטאָל איז געווען פֿרײַ פֿאַר אָרעמע־לײַט, אויך מעדיצינען האָט מען זיי געגעבן פֿרײַ פֿון דער אייגענער אַפּטייק. מען האָט אָפֿט אויך באַהאַנדלט ניט־ייִדישע פּאַציענטן.

די ישיבֿה „עזרה בצרות" האָט געהאַט באַרימטע לערערס, אַזעלכע ווי רבי בנימין קאַסטראָ, וואָס זײַן טאָכטער, אסתּר חננאל, שוין אַ זקנה פֿון אַכציק יאָר, לעבט איצט אין ניו־יאָרק. מײַן פֿאָטער, רבי מרדכי בכר אַבֿרהם, רבי יוסף קמחי און רבי יהודה משולם האָבן אין דער ישיבֿה געלערנט תּלמוד אַ סך יאָרן. פֿון דאַנען זענען אַרויסגעקומען אַ סך רבנים פֿאַר ייִדן אין אָריענט. רבי ברוך פּאַפּאָ, אַ תּלמיד פֿון „עזרה בצרות" געפֿינט זיך איצט אין תּל־אָבֿיבֿ, און רבי ישׂראל חסיד איז אַוועק קיין בולגאַריע.

אין מײַן צײַט זענען אויפֿגעקומען צוויי סעמינאַרן, ביידע האָט אָרגאַניזירט רבי אַבֿרהם דאַנאָן, דער זון פֿון רבי בכור דאַנאָן. ער איז געווען דער סופֿר[8] פֿונעם רבֿ הכּולל און פֿון בית דין. מיט אַרום פֿופֿציק יאָר צוריק איז ער אַוועק צו דער אַליאַנס קיין פּאַריז און זיי פֿאָר־געלייגט אַ פּראָיעקט צו גרינדן אַ סעמינאַר וואָס ער האָט גערופֿן „אש דת ודעת". אָבער אַלץ וואָס ער האָט געקענט אויפֿטאָן איז געווען אַרויסצונעמען אַ צאָל בעסערע תּלמידים פֿון דער תּלמוד־תּורה און פֿון דער אַליאַנס־שול און לערנען מיט זיי אין זײַן פֿאָטערס היים. דער דאָזיקער קלאַס איז אין אַ קורצער צײַט אַרום זיך פֿונאַנדערגעפֿאַלן.

---

[8] סעקרעטאַר, שמשׂ.

דעם צווייטן סעמינאַר האָט רבי אַברהם דאַנאָן אָרגאַניזירט אין איסטאַמבול, אין זײַן היים אין קוזגונטשוק, לעבן באַספֿאָרוס. אויך דאָ איז בלויז געווען איין קלאַס. עס זענען אָבער פֿון אים אָרויסגעקומען וויכטיקע פּערזענלעכקייטן פֿאַרן אָריענט. רבי דאַנאָן איז צוריקגע־קומען קיין עדירנע נאָך נײַע תּלמידים, און איך בין געווען איינער פֿון זיי. רבי דאַנאָן האָט מיך פֿאַרהערט און אָנגענומען, אָבער איך האָב שוין דעמאָלט געהאַלטן וויפֿל אין מײַן לערנען אין אידאַי־אוניווערסיטעט פֿון עדירנע, האָט מײַן פֿאָטער ניט מסכּים געווען איך זאָל דאָס אויפֿגעבן. מײַן פֿאָטער האָט בכלל ניט געוואָלט איך זאָל ווערן אָ רבֿ אָדער אַ לערער, ער האָט געוואָלט האָבן אַ דאָקטער אין דער משפּחה. איך האָב דאָס פֿאַרשטאַנען, ווײַל איך האָב געזען ווי שווער זײַן פּרנסה קומט אים אָן. ער איז געווען אַ למדן, אַ לערער אין דער ישיבֿה, חזן, אַ שומר בײַם צוגרייטן מעל אויף מצות און אַ דרשן, אָבער דאָס אַלץ האָט קוים געקלעקט אויף חיונה. האָב איך באַשלאָסן ווײַטער צו שטודירן מעדיצין.

אָ דריטער פֿרווו צו עפֿענען אַ סעמינאַר אין עדירנע האָט געמאַכט רבי נסים פֿאַפּאָ. ער האָט אים געפֿונען „מחזיקי תּורה", אָבער קיין מזל האָט אויך די דאָזיקע אינסטיטוציע ניט געהאַט. זי האָט עקסיסטירט אַ קורצע צײַט און אונטערגעגאַנגען. אָבער אין דער קורצער צײַט פֿון איר לעבן האָט זי דאָך באַוויזן אַרויסצוגעבן עטלעכע גוטע לערערס און רבנים.

מיט איבער פֿערציק יאָר צוריק (1903) איז געווען אַ שרעקלעכע שׂרפֿה אין שטאַט. איין אַליאַנס־שול, די גרויסע תּלמוד תּורה, דרײַצן סינאַגאָגעס, עטלעכע ישיבֿות און טויזנטער ייִדישע היימען זענען אַוועק מיטן פֿײַער. האָט די שטאָט צוזאַמען מיט דער אַליאַנס געבויט אַ נײַע זייער גרויסע תּלמוד תּורה. דעמאָלט האָט מען אָנגעהויבן אײַנצופֿירן נײַע מעטאָדן און לימודים: מאָדערנע ייִדישע געשיכטע, פֿראַנצייזיש, פֿראַנצייזישע געשיכטע, ליטעראַטור און קאָמפּאָזיציע, טערקישע גראַמאַטיק און קאָמפּאָזיציע, לאַדינאָ. נאָך דער באַלקאַנישער מלחמה (1911—1912) האָבן אַ סך ייִדן פֿון עדירנע עמיגרירט קיין איסטאַמבול, פֿראַנקרײַך און צפֿון־אָן דרום־אַמעריקע. עטלעכע פֿאַמיליעס זענען אויך אַוועק קיין שפּאַניע, ניט געקוקט אויפֿן היסטאָרישן חרם. די שטאָט האָט פֿאַרלוירן אירע בעסטע און רײַכסטע אונטערשטיצערס. מען האָט דעמאָלט געמוזט פֿאַרמאַכן די שול פֿאַר מיידלעך. דער קאָמיטעט פֿון די קהילות האָט זיך אָריבערגעקליבן אין דער געבוידע פֿון דער נײַער תּלמוד תּורה.

וועג איך טראַכט וועגן מײַן ייִדישער דערציִונג אין עדירנע וועלט מײַן הארץ אָנגעפֿילט מיט צופֿרידנקייט און שטאָלץ. איך האָב באַקומען ניט בלויז אַ גוטע בילדונג אין לשון־קודש, פֿראַנצייזיש און טערקיש, נאָר דער עיקר אַ גוט ייִדיש הארץ. איך בין באַזונדער דאַנקבאַר פֿאַר דער געלעגנהייט צו דערמאָנען מײַנע לערערס אין תּלמוד וואָס זיי וועלן איך ביזן סוף פֿון מײַן לעבן ניט פֿאַרגעסן: רבי נסים קאַרדאָזי, רבי יוסף קמחי, רבי יצחק מירדומען, רבי בכור געראַן און הרבֿ אַברהם צמח. דער לעצטער איז געווען רבֿ הכולל פֿון עדירנע נאָכן טויט פֿון רבי רפֿאל בכמוהרם (בעכמויראַם). רבי צמח איז געווען מײַן לערער אין תּלמוד איידער ער איז געוואָרן רבֿ הכולל. איך קען אויך ניט פֿאַרגעסן מײַן לערער סיניאָר יהודה אַשכנזי, ער האָט געלערנט איין טערקישע שעה אין טאָג אין די העכערע קלאַסן פֿון דער תּלמוד תּורה. ער איז אויך געווען אַן אָנגעשטעלטער בײַם אײַטאַליענישן קאָנסול. די תּלמידים האָט ער געבעטן צו קומען יעדן טאָג אין תּלמוד תּורה מיט אַ שעה פֿריִער כּדי צו דאַוונען צוזאַמען שחרית. זײַן הנאה פֿון אונדזער צוזאַמענדיקן דאַוונען האָט זיך אויך געפֿילט שפּעטער אין זײַנע טערקישע לעקציעס.

זשאָק בכר

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

ד״ר חיים אָרמיאָן, מדריך פֿון דערציִונג־פּסיכאָלאָגיע אין ירושלימער אוניווערסיטעט.

ד״ר זשאָק בכר, געבוירן אין אַדריאַנאָפּאָל אין 1879 בײַ אַ פֿרומער ספֿרדישער פֿאַמיליע; שטו־דירט מעדיצין אין אידאַי־אוניווערסיטעט אין אָדריאַנאָפּאָל; פּראַקטיקירט איצט מעדיצין אין גיו־יאָרק.

ח. בעז, לערער; שרײַבער איבער פּעדאַגאָגישע ענינים.
ד״ר זאב ו. בריקמאן, מיטאַרבעטער פֿון ענגלישע דערציִונג־זשורנאַלן; לעקטאָר איבער דער־
ציִונג אין דער שול פֿון דערציִונג פֿון ניו־יאָרקער אוניווערסיטעט.
ד״ר בנימין וואַלמאן, פּראָפֿעסאָר פֿון פּסיכאָלאָגיע און יסודות פֿון דערציִונג אין בית מדרש למורים,
תל־אָביב; גאַסט־פּראָפֿעסאָר אין טיטשערס־קאָלעדזש, קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט, ניו־יאָרק.
ד״ר מארק וישניצער, היסטאָריקער און סאָציאָלאָג; פּראָפֿעסאָר פֿון יידישער געשיכטע און סאָ־
ציאָלאָגיע אין ישיבה־אוניווערסיטעט, ניו־יאָרק; פֿאָרזיצער פֿון היסטאָריקער־קרײַז בײַם
ייִוואָ; מיטגליד פֿון דירעקטאָרן־ראַט פֿון ייִוואָ.
לייבוש לעהרער, מחבר פֿון ווערק איבער דערציִונג און פּסיכאָלאָגיע; פֿאָרזיצער פֿון דער וויסנ־
שאַפֿטלעכער קאָלעגיע פֿון ייִוואָ.
נח נאַרדי, פּסיכאָלאָג פֿון ייִדישן דערציִונג־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק; פֿאָרעפֿנטלעכט ביכער און
אַרבעטן איבער פּסיכאָלאָגיע און דערציִונג.
אפֿרים ניומאן, געזעגדיקט מתיבֿתא תורה ודעת, ניו־יאָרק, און געקראָגן דאָרט סמיכה; גע־
וועזענער אינסטרוקטאָר אין מתיבֿתא איבער חומש און תנך.
ד״ר עמנואל פּאָז, געלערנט אין די ייִדיש־וועלטלעכע שולן אין פּוילן; געזעגדיקט מעדיצין אין
וואַרשעווער אוניווערסיטעט; פּראַקטיקירט מעדיצין אין ניו־יאָרק.
ד״ר ערנסט פּאָפּאנעק, געוועזענער הויפּט־רעדאַקטאָר פֿון אינטערנאַציאָנאַלע פּעדאַגאָגישע אינ־
פֿאָרמאַציע, אַרויס אין ענגליש, פֿראַגצייזיש און טשעכיש, מיט דער מיטהילף פֿון דער
ביבליאָטעק פֿון דער פֿעלקער־ליגע; גרינדער און דירעקטאָר פֿון קינדער־אינסטיטוציעס
פֿאַר פּליטים־קינדער אין פֿראַנקרײַך, פֿון אָזע; עקזעקוטיוו־דירעקטאָר פֿון „אַמעריקאַנער
יוגנט פֿאַר וועלטיוגנט״.
ד״ר פֿיליפּ פֿרידמאן, היסטאָריקער; געוועזענער דירעקטאָר פֿון דער ייִדישער היסטאָרישער
קאָמיסיע אין פּוילן; וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט און
דירעקטאָר פֿון ייִדיש לערער־סעמינאַר, ניו־יאָרק; פֿאָרעפֿנטלעכט אַרבעטן איבער ייִדישער
געשיכטע אין פֿאַרשיידענע אויסגאַבעס.
משה קליגסבערג, מחבר פֿון אַ ווערק איבער יוגנט־פּסיכאָלאָגיע; וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער
פֿון ייִוואָ.
ישׂראל שטיינבוים, מחבר פֿון לערנביכער פֿאַר ייִדישע שולן; פֿאָרעפֿנטלעכט אַרבעטן איבער
מעטאָדיק פֿון ייִדיש־לימוד; דירעקטאָר פֿון דער „היימשול״.
יחיאל שטערן, פֿאָרעפֿנטלעכט אַרטיקלען איבער פּעדאַגאָגישע פֿראָגעס אין פֿאַרשיידענע ייִדישע
אויסגאַבעס; לערער אין ייִדישע שולן אין מאַנטרעאָל, קאַנאַדע.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

א. פּעטשאַרסקי, דער אויפֿשטאַנד אין טאָביבאָר, מאָסקווע, אָגיז, מעלוכע־פֿאַרלאָג „דער עמעס״, 1946, 62 זז׳.
פּנין און גבורה, פּנין און גבורה אין דעם ייִדישן עבֿר אין ליכט פֿון דער קעגנווארט. ערשטע אויפֿלאָגע — געטאָ וואַרשע — יולי 1940; צווייטע אויפֿלאָגע — לאָדזש — יוני 1947, מרכז „דרור״ אין פּוילן, 164 זז׳ [מימעאָגראָפֿירט].
איליאָ ערנבורג, מערדער פֿון פֿעלקער, מאַטעריאַלן וועגן די רציחות פֿון די דײַטשע פֿאַרכאָפּערס אין די צײַטווײַליק אָקופּירטע ראַיאָנען, מאָסקווע, אָגיז, מעלוכע־פֿאַרלאָג „דער עמעס״, 1945, 141 זז׳.
ע. סאָרין, היסטאָרישער רויב און מאָרד אין ליטע, מאָסקווע, אָגיז, מעלוכע־פֿאַרלאָג „דער עמעס״, 1945, 29 זז׳.
הרב שמחה עלבערג, עקדת־טרעבלינקע, געדאַנקען און רעפֿלעקסן, שאַנכיי, 1946, 46 זז׳.
בן־אַ. סאָכאַטשעווסקי, אין א געטא־גאַס, האָלצשניטן, לאָנדאָן, 1942, 11 זז׳.
מיר, ייִדישע פּליטים אין איטאַליע... (רעזולטאַטן פֿון דער אַנקעטע אין פֿעברואַר 1946), אירגון הפּליטים באיטאַליה, רוים, 1946, 49 זז׳.

זײַנוול דיאַמאַנט, הינטערן האַקנקרייץ, נאָוועלן, פּאַריז, 1946, 214 זז׳.

93, לזכר תשעים ושלש מאחיותינו בפולין שבחרו במות קדושים לבלתי המסר לקלון, הועד להגנה על כבוד בת ישראל ע״י הרבנות הראשית לתל־אביב ומחוז, תל־אָבֿיבֿ, התש״ג, לא זז׳.

יאָרצײַט פֿון אומגעבראַכטע יידן אין דאַכאַו, צוזאַמענגעשטעלט פֿון יואל זאַק, יוסף לינדענבערגער און יעקבֿ זילבערשטיין, אַליין געראַטעוועטע פֿון דאַכאַו. ייִדישער אַרבעטער־קאָמיטעט, ניו־יאָרק, 1947, 53+28 זז׳.

קאַמף און ווידעראויפֿבוי, אַכט יאָר טעטיקייט פֿון דער ייִדישער סאָלידאַריטעט אין בעלגיע, בריסל, 1947, 34 זז׳.

מאיר יערי, נאָך די מאַרטירער־יאָרן, אַ רעדע צו פּאַרטיזאַנער עולים אין קיבוץ „עבֿרון" — נאָוועמבער 1945, מינכן, השומר־הצעיר בבוריה, 1946.

ה. אוטיאַן, אַ העלדן־טויט, צום הייליקן אָנדענק פֿון דער אוישוויצער העלדין מאַלאַ צימעסבאַום, בריסל, 1945, 8 זז׳.

בן־ציון פֿרידמאַן, אַרום דראַנסי, דערציילונג פֿונעם ייִדישן לעבן אונטער דער נאַצי־הערשאַפֿט אין פּאַריז, פּאַריז, 1946, 16 זז׳.

די לעצטע מאָנאַטן אין ייִדישן לעבן, אַ באַריכט איבער דער לאַגע פֿון די ייִדן אויף דער וועלט, ייִדישער וועלטקאָנגרעס, אינסטיטוט פֿאַר ייִדישע ענינים [ניו־יאָרק 1948], 29 זז׳.

שלמה לבדי, שוועלן, 3 בענד, שיקאַגאָ, „יחידים", 1948.

יחיאל לערער, לידער און פּאָעמען, ציקאָ, ניו־יאָרק 1948, 482 זז׳.

יחיאל לערער, מײַן היים, צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע ייִדן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אײַרעס 1948, 174 זז׳.

יעקבֿ לעשטשינסקי, אויפֿן ראַנד פֿון אָפּגרונט, צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע ייִדן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אײַרעס 1947, 247 זז׳.

יאָנאַס טורקאָוו, אַזוי איז עס געווען . . . (חורבן וואַרשע), צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע ייִדן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אײַרעס 1946, 543 זז׳.

מלך טשעמני, טעג אַזעלכע, מינכן 1948, 141 זז׳.

מרדכי יאָפֿע, אַנטאָלאָגיע פֿון דער העברעיִשער פּאָעזיע מיט קריטישע אָפּהאַנדלונגען, בוך איינס, ציקאָ, ניו־יאָרק 1948, 399 זז׳.

יוגנטשריפֿטן, זאַמלהעפֿט, יוגנט־אָרגאַניזאַציע „המשך", נומ׳ 1, מעקסיקע 1948, 79 זז׳.

ז. יעפֿרויקין, ח. ש. קאַזדאַן, בײַם קוואַל, ליטעראַרישע זאַמלונג פֿאַר דער ייִדישער שול, בוך איינס, אַ״ר־מיטלשול, ניו־יאָרק 1948, 110 זז׳.

ישׂראל אין קאַמף, זאַמלונג פֿון שילדערונגען און רעפּאָרטאַזשן פֿון דער ייִדיש־אַראַבישער מלחמה, הועד הפּועל של ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ־ישׂראל, תל־אָבֿיבֿ תש״ח—1948.

ד״ר הלל זײַדמאַן, טאָג־בוך פֿון וואַרשעווער געטאָ, צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע ייִדן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אײַרעס 1947, 335 זז׳.

שׂמחה לאַזאַר, חורבן סוכאָוואָליע, אַ גרופּע סוכאָוואָליער לאַנדסלײַט אין מעקסיקע, מעקסיקע 1947, 71 זז׳.

מאָריס לעוויט, צווישן כוואַליעס, ד״ר לעוויט בוך־קאָמיטעט, ניו־יאָרק 1948, 288 זז׳.

קאַרל מאַרקס און פֿרידריך ענגעלס, קאָמוניסטישער מאַניפֿעסט, קאָאָפּעראַטיווער אַרבעטער־פֿאַרלאַג „פּראַסאַ", לאָדזש 1948, 99 זז׳.

מ. מײַערן־לאַזאַר, דאָס ייִדישע שולוועזן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אײַרעס 1948, 249 זז׳.

סימכע סנע, בלעטער אויפֿן ווינט, „איקוף", בוענאָס־אײַרעס 1947, 171 זז׳.

ז. סעגאַלאָוויטש, געברענטע טריט, צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע ייִדן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אײַרעס 1947, 255 זז׳.

שאָול סאַפּיר, ווילנער באַלעבעסל, 2 בענד, ניו־יאָרק 1947.

יעקבֿ סיגאַל (רעדאַקטאָר), קראַפּאָטקין־זאַמלבוך, אַרויסגעגעבן פֿון דער גרופּע דוד עדעל־שטאַדט, בוענאָס־אַיירעס 1947, 384 זז׳.

אַבֿרהם סוצקעווער, יידישע גאָס, מתּנות, ניו־יאָרק 1948, 203 זז׳.

נחום סומער, וואַדימיר זשאַבאָטינסקי, בידערמאַנס פֿאַרלאָג, ניו־יאָרק 1947, 175 זז׳.

בערל סאטט, אַ יידיש שטעטל אין האָלץ־סקולפּטור, 32 בילדער־רעפּראָדוקציעס און 5 אַרטיקלען, בערל סאטט־אַלבום־קאָמיטעט, לאָס־אַנדזשעלעס 1947.

ספֿר השבת, איבערזעצט פֿון העברעיש פֿון י׳ י׳ שוואַרץ, ערשטער טייל, פֿאַרבאַנד־ביכער־פֿאַרלאָג, ניו־יאָרק 1947, 353 זז׳.

ה. סמאָליאַר, יידן אין געלע לאָטעס, סקיצן, „יידיש בוך״, לאָדזש 1948.

פֿעני עדעלמאַן, דער שפּיגל פֿון לעבן, ניו־יאָרק 1948, 253 זז׳.

הרבֿ דוד יוסף עפּשטיין, מוסר און הלכה, ניו־יאָרק תש״ח, 40 זז׳.

משה פֿיגענבלום, יוואָ־אָפּטייל אין אַרגענטינע, בוענאָס־אַיירעס 1948.

ב. ל. פּעטשעני, אויף ארגענטינער יידישער ערד, קאָנקאָרדיאַ 1947, 103 זז׳.

ציפּע פּרעס, מײַן ביכל פֿאַרן ערשטן שוליאָר, „יידישע שול אין מעקסיקע״, מעקסיקע 1947, 91 זז׳.

טאַניאַ פֿוקס, אַ וואַנדערונג איבער אָקופּירטע געביטן, צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אַיירעס 1947, 271 זז׳.

דוד פֿראָם, אפֿשר, לאָנדאָן 1947, 120 זז׳.

דוד פֿלינקער, אַ הויז אויף גזשיבאָוו, צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אַיירעס 1947, 356 זז׳.

יעקבֿ פּאַט, הענעך, צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אַיירעס 1948, 159 זז׳.

פּאָלעסטינע אין בילד, „יידישע בילדער״, גרעפּעלפּינג 1948, 64 זז׳.

י. ל. פּרץ, דערציילונגען, מעשׂהלעך, בילדער, בענד 2 און 3, 1947; געדאָנקען און אידעען, באַנד 8, 451 זז׳, באַנד 9, 420 זז׳, ציקאָ, ניו־יאָרק 1948.

פּראָגראַם פֿון דער יידישער שול אין מעקסיקע, מעקסיקע 1948, 83 זז׳.

י. פּאַפּיערניקאָוו, געקלײַבענע לידער, איקוף, ניו־יאָרק 259 זז׳.

פּנקס גאָליציע, גאַליציאַנער פֿאַרבאַנד, רעדאַקטאָר נחמיה צוקער, בוענאָס־אַיירעס 1945, 638 זז׳.

יאָני פֿײַן, אַ תּליה אונטער די שטערן (לידער), „די שטימע״, מעקסיקע 1947, 206 זז׳.

צבֿיון (ד״ר ב. האָפֿמאַן), פֿאָר פֿופּציק יאָר, א. לאָוב פֿאַרלאָג קאָ׳, ניו־יאָרק 1948, 486 זז׳.

צוריק צום שורש, „אַרק״, באָסטאָן 1948, 143+15 זז׳.

אַהרן צייטלין, געזאַמלטע לידער, 2 בענד, מתּנות, ניו־יאָרק 1947.

10 יאָר יידישע שול אין מעלבורן, מעלבורן 1946, 251 זז׳.

סראַלקע קאָט, חורבן ביאַליסטאָק, אַ גרופּע פֿרײַנד, בוענאָס־אַיירעס 1947, 148 זז׳.

ח. ש. קאַזדאַן, די געשיכטע פֿון יידישן שולוועזן אין אומאָפּהענגיקן פּוילן, „קולטור און הילף״, מעקסיקע 1947, 571 זז׳.

משה קאַגאַנאָוויטש, דער יידישער אָנטייל אין דער פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג פֿון סאָוועט־רוסלאַנד, צענטראַלע היסטאָרישע קאָמיסיע בײַם פּאַרטיזאַנער־פֿאַרבאַנד פּחח אין איטאַליע, רוים 1948, 402 זז׳.

ד״ר יוסף קערמיש, דער אויפֿשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אַיירעס 1948, 159 זז׳.

הרבֿ דוד קירשענבוים, פֿון די חסידישע אוצרות, „פּרדס״, ניו־יאָרק 1948, 574 זז׳.

קידוש השם, געזאַמלט און רעדאַגירט פֿון ש. ניגער, לוּיס לאַמעד־פֿאַנד, ציקאָ, ניו־יאָרק 1948, 1116 זז׳.

יעקבֿ קרעפּליאַק, מעשׂות פֿאַר יונגווארג, יעקבֿ קרעפּליאַק־בוך־קאָמיטעט, ניו־יאָרק 1947, 333 זז׳.

מאָריס קאָץ, דעם נאָציס יידישע טאָכטער, לאָנדאָן 1947, 106 זז׳.

פּ. קאָץ, געקליבענע שריפֿטן, באַנד 4, 1946, 199 זז׳; באַנד 5, 1946, 218 זז׳; באַנד 6, 1947, 209 זז׳, איקוף, בוענאָס־אײַרעס.

ש. קאָטשערגינסקי, לידער פֿון געטאָ און לאָגערן, ציקאָ, ניו־יאָרק 1948, 435 זז׳.

ש. קאָטשערגינסקי, חורבן ווילנע, ציקאָ, ניו־יאָרק 1947, 342 זז׳.

ש. קאָטשערגינסקי, פּאַרטיזאַנער גיינען, צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אײַרעס 1947, 176 זז׳.

איציק מאַנגער, דער שניידער־געזעלן נאָטע מאַנגער זינגט, פֿאַרלאַג „אַרטר״, לאָנדאָן 1948, 136 זז׳.

זעליק מאַזור, יאָסעלעס שטיפֿערײַן, פֿאַרלאַג „אַרגענטינער בײַמעלעך״, בוענאָס־אײַרעס 1947, 237 זז׳.

נחמן מײַזיל, צוויש חורבן און אויפֿבוי, איקוף, ניו־יאָרק 1947, 382 זז׳.

משניות, מיט איבערזעצונג און פּירוש אויף יידיש פֿון שמחה פּיעטרושקע, סדר נזיקין; סדר קדשים; סדר טהרות, מאָנטרעאָל 1947—1949.

מאַלי מאַלאַשא, געווײַטער, „באָפֿרײַונג״, מינכן 1948, 208 זז׳.

ל. מילער, שטורעמס און רעגנבויגנס, לידער, איקוף, ניו־יאָרק 1948, 160 זז׳.

י. ש. נאָומאָוו, געזאַמלטע שריפֿטן, נאָומאָוו־בוך־קאָמיטעט, לאָס־אַנדזשעלעס 1948, 318 זז׳.

פּ. נאָוויק, אייראָפּע — צוויש מלחמה און שלום, איקוף, ניו־יאָרק 1948, 416 זז׳.

חוה ראָזענפֿאַרב, די באַלאַדע פֿון נעכטיקן וואַלד, ה. הערשמאַן, מאָנטרעאָל 1948, 102 זז׳.

יוסף ראָלניק, געקליבענע לידער, איקוף, ניו־יאָרק 1948, 260 זז׳.

יוסף ראָטנבערג, פֿון וואַרשע ביז שאַנכיי, שלמה מענדלסאָן־פֿאַנד בײַ דער געזעלשאַפֿט פֿאַר קולטור און הילף, מעקסיקע 1948, 400 זז׳.

ב. ריוקין, גרונט־טענדענצן פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, איקוף, ניו־יאָרק 1948, 339 זז׳.

ב. ריוקין, יידישע דיכטער אין אַמעריקע, באַנד I, ציקאָ, ניו־יאָרק 1947, 308 זז׳.

יצחק ראָנקין, אויף די דרײַ זײַטן וועלן מיר שטיין, הסתדרות „השומר הצעיר״ בהעפּלה, רוים 1947, 10 זז׳.

שלמה ראָזענבערג, רבי עקיבֿא, ראָמאַנען־ביבליאָטעק, ניו־יאָרק 1947, 474 זז׳.

רפֿאל רײַזנער, דער אומקום פֿון ביאַליסטאָקער יידנטום, 1939—1945, דער ביאַליסטאָקער צענטער אין אויסטראַליע, מעלבורן 1948, 333 זז׳.

בצלאל שערמאַן, יידן און אַנדערע עטנישע גרופּעס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, „אונדזער וועג״, ניו־יאָרק 1948, 424 זז׳.

א. נ. שטענצל, ירושלים, לאָנדאָן 1948—תש״ח, 138 זז׳.

אַביגדור שפּריצער, חומש אין מעשׂהלעך פֿאַר קינדער, 2 בענד, בוענאָס־אײַרעס התש״ח.

אפֿרים שרײַער, פּראָבלעמען פֿון קינסטלערישן שאַפֿן, „נײַוועלט״, מינכן 1948, 91 זז׳.

שול־פֿנקס, שלום־עליכם־פֿאַלקס־אינסטיטוט, שיקאַגאָ 1948, 674 זז׳.

ש. ל. שנײַדערמאַן, צוויש שרעק און האָפֿנונג, צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אײַרעס 1947, 367 זז׳.

ז. שניאור, קיסר און רבי, דריטער באַנד, ציקאָ, ניו־יאָרק 1947, 287 זז׳; א טאָג עולם־הזה, 531 זז׳; די משומדתטע, יובל־פֿאַרלאַג, ניו־יאָרק 1948, 392 זז׳.

שושנה טאַובע, די אומפֿאַרגעסלעכע, באַלטימאָר 1948, 142 זז׳.

אַברהם טייטלבוים, וואַרשעווער הייף, צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע יידן אין אַרגענטינע, בוענאָס־אײַרעס 1947, 207 זז׳.

ה. ש. זעליג, די סדרה און הפֿטורה, 2 בענד, ניו־יאָרק 1948.

אַברהם זאַק, מיט אש אויפֿן קאָפּ, דאָס נײַע לעבן, לאָדזש 1947, 91 זז׳.

Immanuel Olsvanger, *Röyte Pomerantsen,* New York, Schocken Books, 1947, 201 pp.

American Jews in World War II, New York, National Jewish Welfare Board, 1947, 2 v.

South African Jewish Board of Deputies, *Report of the Executive Council, June 1945 to July 1947,* Johannesburg, 1947, 59 pp.

Solomon Grayzel, *A History of the Jews,* Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 5707—1947, 835 pp.

Z. Segalowicz, *They Are No More* (translated from the Yiddish poem "Nishto" by Amelia Levy), Johannesburg, "Ophir," 50 pp.

Bartley C. Crum, *Behind the Silver Curtain,* New York, Simon and Schuster, 1947, 297 pp.

Marie Syrkin, *Blessed is the Match,* Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1947, 361 pp.

H. R Trevor-Roper, *The Last Days of Hitler,* New York, Macmillan, 1947, 254 pp.

Isaac Breuer, *The Problem of the Jew,* New York, Jewish Pocket Books, 5707—1947, 70 pp.

Joseph Elias, *Social Order, The Jewish View,* New York, Jewish Pocket Books, 1947, 76 pp.

The Book of Passover in Life and Literature, New York, Jewish Pocket Books, 1947, 72 pp.

Nathan Birnbaum, *Confession,* New York, Jewish Pocket Books, 1946, 63 pp.

Rabbi Judah Halevi, *The Kuzari,* adapted by Henry Biberfeld, New York, Jewish Pocket Books, 1946, 69 pp.

Irving A. Agus, *Rabbi Meir of Rothenburg,* 2 v. Philadelphia, Dropsie College, 1947.

Georges Wellers, *De Drancy à Auschwitz,* Paris, Editions du Centre, 1946, 230 pp.

André Weil-Curiel et Raymond Castro, *Spoliations et restitutions,* Paris, Ed. R. I., 1945, 174 pp.

Joseph Weil, *Contribution à l'histoire des camps d'internment dans l'Anti-France,* Paris, Editions du Centre, 1946, 230 pp.

L. Poliakov, *La condition des Juifs en France sous l'occupation italiane,* Préface de Justin Godard, Paris, Edition du Centre, Paris, 1946, 174 pp.

J. Lubetzki, *La condition des Juifs en France sous l'occupation allemande, 1940—1944;* La législation raciale. Préf. de Justin Godard, Paris, Centre de documentation juive contemporaine, 1945, 257 pp.

David Knout, *Contribution à l'histoire de la resistance juive en France 1940—1944,* Préf. de Louis Saillant, Paris, Edition du Centre, 1947, 181 pp.

Les Juifs sous l'occupation; recueil des textes franç et allemandes 1940—1944; Avec une introduction de R. Sarraute et R. Tager, Paris, Centre de documentation juive contemporaine, 1945, 192 pp.

רעדאַקטאָר: לייבוש לעהרער.

quainted. He lays stress on their attitude to religion, to the Yiddish language, their attachment to and opinions about things Jewish.

OPINIONS OF AMERICAN JEWISH SOLDIERS ON JUDAISM AND THE JEWS

By Moses Kligsberg (pp. 233-243)

In 1946, the Yivo conducted a contest among Jewish veterans and soldiers on the subject: "My Experiences and Observations as a Jew in World War II." The study represents an analysis of the answers. The author points out that the majority of replies came from Jews that were estranged from their Jewishness, but found a positive value in Judaism as a result of their war experiences.

THE ATTITUDE OF THE STUDENT POPULATION IN PALESTINE TOWARD MENDELE MOYKHER SFORIM

By Haim Ormian (pp. 244-266)

What is and what should be the attitude of young people in Palestine to Eastern European Jewry, their culture and mode of life? This problem has aroused considerable discussion in the Palestine press. The author has studied the problem in one of its aspects in the secondary school Bet Hakerem, in Jerusalem, over a period of several years, and has come to the conclusion that the student population in Palestine has an ambivalent attitude to Eastern European Jewry in general and to Mendele in particular, but that the positive element predominates.

INTERESTS, ASPIRATIONS, AND IDEALS OF YOUNG PEOPLE IN PALESTINE

By Benjamin Wolman (pp. 267-292)

The great difference between the *yishuv* and Jewish communities the world over gave rise to interests and ideals reflecting the newly created situation. This study attempts to determine the salient and significant characteristics of these interests and aspirations.

NATIONAL CHARACTER

By Leibush Lehrer (pp. 293-351)

Science as well as practical life has accepted the current notion of the existence of a national character. However, the precise nature of national character has not been determined. In the final analysis the problem is mainly methodological and its solution will largely depend upon the precise definitions of terms. The writer is of the opinion that an analysis of the culture of the people and the historical ideals upon which it draws, rather than a study of the characteristics of individuals, should be the first step in the approach to the problem. The same approach will facilitate the uncovering of fundamental traits of the Jewish national character.

REVIEWS (pp. 352-379)
MISCELLANEA (pp. 380-410)

ABSTRACTS

THE RESTORATION OF THE EASTERN EUROPEAN YESHIVAS AFTER WORLD WAR I

By Mark Wischnitzer (pp. 9-36)

The chaotic conditions that prevailed in the Yeshivas after World War I necessitated a drastic reorganization of these institutions and led to the establishment of a number of new schools, with significant additions to the traditional curriculum. Instrumental in this reorganization and expansion of the Yeshivas was the Haffkine Foundation. The newly established Yeshivas included the industrial arts and crafts in the curriculum, as well as secular studies. The new movement also led to the establishment of central Yeshiva organizations.

KHEYDER AND BES-MEDRESH

By Yekhiel Shtern (pp. 37-130)

The author furnishes a description of the intermediate and advanced *kheyder* and the *beys-medresh.* He dwells on the curriculum and the pedagogical methods of the *kheyder,* the games, songs, riddles, and word puzzles current among the pupils in the traditional schools. The author also records the tunes employed in some studies.

JOSEPH PERL AS EDUCATOR AND HIS SCHOOL IN TARNOPOL

By Philip Friedman (pp. 131-192)

The author gives a summary of Perl's criticism of the current educational system and his efforts to reform it by the establishment of a new school. He dwells in detail upon the curriculum in the new school, the radical departure from traditional education and the bitter opposition to it on the part of the orthodox elements. Internal developments led to a serious curtailment of the Jewish studies.

JEWISH YOUTH AFTER THE CATASTROPHE

By Ernst Papanek (pp. 193-207)

The author, who was active in directing social work among Jewish young people during World War II, has recorded their reactions to the catastrophe. He concludes that only a small number of the young people sustained permanent psychic injuries. The vast majority can be rehabilitated through proper education.

A STUDY OF THE JEWISHNESS OF TWENTY NEW YORK FAMILIES

By J. Steinbaum (pp. 208-232)

The author describes various elements and expressions of Jewishness of twenty families in New York, with which he is personally well ac-

LEIBUSH LEHRER
A. Golomb, *Psikhologye* 373-379

MISCELLANEA

FRANK NEUMAN
Notes on *Shviley hamlamdim* 380-388

WILLIAM W. BRICKMAN
Ancient Jewish Education in American Educational Textbooks 389-400

JACQUES BEHAR
Jewish Education in Adrianopol at the End of the Nineteenth Century 400-405

Editorial Notes 405-406

Books Received 407-410

TABLE OF CONTENTS

Preface 3-4

MARK WISCHNITZER
The Restoration of the Eastern European Yeshivas after World War I 9-36

YEKHIEL SHTERN
Kheyder and *Beys-medresh* 37-130

PHILIP FRIEDMAN
Joseph Perl as Educator and His School at Tarnopol 131-192

ERNST PAPANEK
Jewish Youth after the Catastrophe 193-207

J. STEINBAUM
A Study of the Jewishness of Twenty New York Families.... 208-232

MOSES KLIGSBERG
Opinions of American Jewish Soldiers on Judaism and the Jews 233-243

HAIM ORMIAN
The Attitude of the Student Population in Palestine toward Mendele Moykher Sforim 244-266

BENJAMIN WOLMAN
Interests, Aspirations, and Ideals of Young People in Palestine. 267-292

LEIBUSH LEHRER
National Character 293-351

REVIEWS

NOAH NARDI
Kurt Lewin, *Resolving Social Conflicts: Selected Papers on Group Dynamics* 352-357

H. BASS
Shul-pinkes 357-364

EMANUEL PAT
Ch. S. Kazdan, *Dos yidishe shulvezn in poyln*..... 364-373

ABSTRACTS IN ENGLISH..... **412**

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

VOLUME XXXI–XXXII

Devoted to Problems of

Psychology and Education

New York, 1948

ייווא בלעטער

שריפט פון ייִדישן ויסנשאפטלעכן אינסטיטוט

באַנד XXXIII

ניו-יאָרק, 1949

דאָס אַחריות פֿאַר די ווייסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפּונקטן
וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון ייוואָ
טראָגן די מחברים גופֿא

Copyright, 1949, by the YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE—YIVO

Printed in the United States of America

געדרוקט אין דער דרוקערײ פֿון פּ. מאַליניאַק, 270 לאַפֿאַיעט גאַס, ניו־יאָרק, נ״י.

אינהאַלט

1. אַלגעמיינס:

אַנגעקומען אין רעדאַקציע ..... 246—248

לייב וואלמאַן — יידישע קינדער אין אייראָפּע נאָך דער מלחמה ..... 84—94

פֿון רעדאַקציע ..... 245—246

אַהרן שטיינבערג — דער יובל־באַלאַנס פֿון יידישן געזעלשאַפֿטלעכן געדאַנק 139—147

2. געשיכטע:

ש. אַסף — אומבאַוווסטע יידישע קהילה־דאָקומענטן ..... 113—123

אַבֿרהם יהושע העשל — ר׳ פנחס קאָריצער ..... 9—48

מאַרק וישניצער — דער היסטאָריקער־קרײַז בײַם ייוואָ, נאָוועמבער 1947—נאָוועמבער 1949 ..... 225—234

נ. ז. — הערצלס יידישע מלוכה ..... 244—245

מאַקס שטרויס — אַ מערבֿ־דײַטשע יידישע קהילה אַרום 1900 ..... 148—155

3. ליטעראַטור־, שפּראַך־, טעאַטער־ און קונסט־פֿאָרשונג, פֿאָלקלאָר:

מ. אײַזענבערג — מײַן לערער מענדעלע מוכר־ספֿרים ..... 243—244

חיים גינזבורג — אַ בוך צו לערנען די יידישע קולטורשפּראַך:
Uriel Weinreich, *College Yiddish* ..... 204—211

בינה סילווערמאַן וויגרײַך — דרײַ לידער פֿון די פּאָגראָמצײַטן אין רוסלאַנד ..... 239—243

רחל וישניצער־בערנשטיין — מאַרק שאַגאַל:
Lionello Venturi, *Marc Chagall* ..... 220—224

שיקל פֿישמאַן — דער אוצר פֿון יידישן פֿאָלקלאָר:
Nathan Ausubel, ed., *A Treasury of Jewish Folklore* ..... 195—204

מרים שמר צונזער — פֿון יידישן ליטעראַרישן גיו־יאָרק בײַם אָנהייב יאָרהונדערט ..... 182—168
זעליג קלמנאָוויטש ע״ה — י. ל. פרצעס קוק אויף דער יידישער ליטעראַטור ..... 64—49

4. סאָציאָלאָגיע:

נ. גאָלדבערג — יידישע און ניט־יידישע סטודענטן:
Audrey M. Shuey, "Personality Traits of Jewish and Non-Jewish Students," *Archives of Psychology* ..... 219—216
נ. גאָלדבערג — תּפֿילה־פּלאַץ און ווינאָרט:
Stanley H. Chapman, "The Contemporary Pastorate," *American Sociological Review* ..... 220—219
רודאָלף גלאַנץ — יידן אין אַמעריקע:
בצלאל שערמאַן, יידן און אָנדערע עטנישע גרופּעס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן ..... 189—183
רודאָלף גלאַנץ — יידישע פּעדלערס אין די דרום־שטאַטן:
Lewis E. Atherton, "Itinerant Merchandising in the Ante-Bellum South," *Bulletin of the Business Historical Society* ..... 192—189
אַבא פּ. לערנער — די לעגענדע וועגן פֿאַראַזיטישן מיטלקלאַס ..... 75—65
שמואל קעניג — די פֿראַבלעם פֿון געמישטע חתונות:
Milton L. Barron, *People Who Intermarry* ..... 216—211
לוי ראָזענבערג — יידישע לאַנדווירטשאַפֿט אין קאַנאַדע ..... 167—156
נתן רײַך — די ראָלע פֿון יידן אין דער אַמעריקאַנער עקאָנאָמיק ..... 83—76

5. פֿילאָסאָפֿיע, רעליגיע־פֿאָרשונג:

אַבֿרהם ג. דוקער — רעליגיעזע שטרעמונגען אין אַמעריקאַנער יידישן לעבן ..... 138—124
לייבוש לעהרער — פֿילאָסאָפֿיע און אמונה:
ראובֿן אַגושעוויטש, אמונה און אֶפּיקורסות ..... 195—192
שלמה נאָבל — דער מלבים וויַ אַ קעמפֿער קעגן רעפֿאָרם ..... 238—234
לעאָן נעמאָי — סאָציאָלע און עקאָנאָמישע פֿאַקטאָרן אין פֿרייזקן קאָראַזמיזם ..... 112—95

ענגלישע קיצורים ..... 252—249

די אַרטיקלען אין דעם באַנד

אַבֿרהם יהושע העשל, ר׳ פּנחס קאַריצער (זז׳ 9—48)

אויפֿן סמך פֿון וויכטיקע נייַע מאַטעריאַלן מאַלט דער מחבר דעם לעבנסוועג און די פּערזענלעכקייט פֿון ר׳ פּנחס קאַריצער, אַ בן־דור און מקורב פֿונעם בעש״ט. עס טרעט אַרויס בולט ר׳ פּנחסעס באַציונג צו אַזוינע גדולים אין חסידות ווי דער רבי ר׳ בער, און די טעמים, צוליב וועלכע אַנדערע צדיקים האָבן חולק געווען אויף ר׳ פּנחסן. צום סוף ווערט באַלויכטן ר׳ פּנחסעס קוק אויף די גזרות גאָנטע און אויף דער צעטיילונג פֿון פּוילן.

זעליג קלמנאָוויטש ע״ה, י. ל. פּרצעס קוק אויף דער יידישער ליטעראַטור (זז׳ 49—64)

פּרץ האָט דער ערשטער אויסגעלערנט די יידישע אינטעליגענץ צו קוקן אויף דעם סכום יידיש געשריבענע ליטעראַרישע ווערק ווי אין איינהייט. דווקא דערפֿאַר איז אַזוי וויכטיק צו אַנאַליזירן פּרצעס געדאַנקען וועגן די וועגן און דעם גורל פֿון דער יידישער ליטעראַטור. דאָס דאַרף געטאָן ווערן אין צוזאַמענהאַנג מיט זייַן קוק אויף דעם צושטאַנד און דער ראָלע פֿון דער יידישער רעליגיע: בייַ פּרצן גופֿא זייַנען די דאָזיקע צוויי ענינים, רעליגיע און ליטעראַטור, כסדר צונויפֿגעוועבט.

אַבא פּ. לערנער, די לעגענדע וועגן פּאַראַזיטישן מיטלקלאַס (זז׳ 65—75)

אין אַ סך פֿאַלן זייַנען די אַטאַקן אויף דער נוצלעכקייט פֿון פֿאַרמיטלערס געווען נישט מער ווי אַ פֿאַרשטעלטע פֿאָרעם פֿון אַנטיסעמיטיזם. מוז מען דעריבער ספּעציעל באַדויערן, וואָס יידן האָבן אין אַזאַ גרויסער מאָס איבערגענומען די מיינונג, אַז פֿאַרמיטלערס זייַנען אַ רעלאַטיוו נוצלאָזער, אַדער גאָר אַ שעדלעכער עלעמענט. אַלע מינים אַרבעט זייַנען וויכטיק, כדי די געזעלשאַפֿט זאָל קענען פֿונקציאָנירן; און דער פֿאַרמיטלער האָט די זייער וויכטיקע פֿונקציע פֿון פֿאַרבינדן דעם פּראָדוצענט מיטן קאָנסומענט.

נתן ריַיזן, די ראָלע פֿון יידן אין דער אַמעריקאַנער עקאָנאָמיק (זז׳ 76—83)

די דינאַמישקייט פֿון דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט איז דער באָדן פֿאַרן עקאָנאָמישן אויפֿבלי פֿון יידן אין אַמעריקע. יידן זייַנען צום שטאַרקסטן פֿאַרטראָטן אין האַנדל, פֿרייַע פּראָפֿעסיעס און אַנדערע באַדײַ־אינדוסטריעס, און דער ווויקס פֿון די דאָזיקע קאַטעגאָריעס איז בהכפּם מיט דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג פֿון עקאָנאָמישן לעבן. דעריבער זעט אויס דאָס יידישע עקאָנאָמישע ווויליזייַן צו זייַן געזיכערט כל־זמן עס וועלן ניט זייַן קיין פֿלוצעמדיקע און דראַסטישע שינויים אין דער עקאָנאָמישער און פּאָליטישער סטרוקטור פֿון אַמעריקע.

לייב ווילמאַן, יידישע קינדער אין אייראָפּע נאָך דער מלחמה (זז׳ 84—94)

דער מחבר אַנאַליזירט די צאָל יידישע קינדער, די יתומים־פּראָבלעם, די פּראָבלעמ פֿון קאָלעקטיווער דערציונג, דעם מאָראַלישן און פֿיזישן צושטאַנד פֿון די קינדער און דעם גראַד אין די ווירקונג פֿון דער נעוראָטישקייט וואָס די איבערלעבונגען פֿון די מלחמה־יאָרן האָבן געשאַפֿן.

לעאָן נעמאָי, סאָציאַלע און עקאָנאָמישע פֿאַקטאָרן אין פֿרייִקן קאַראַיִמיזם (זז׳ 95—112)

דער אַרטיקל איז אַ קריטישער אַנאַליז פֿון ד״ר ר. מאַהלערס בוך קאַראַיִמער. אָט זײַנען עטלעכע קאַפּיטלעך: דער מצבֿ פֿון דער קראָים־פֿאָרשונג; אויפֿטרייסלונגען אין דער ניט־ייִדישער וועלט; סאָציאַלע טענדענצן; באַציִונג צו וויסנשאַפֿטן און צו מיסטיק; פֿאַר וואָס איז דער קאַראַיִמיזם געוואָרן סטעריל?

ש. אָסף, אומבאַוווּסטע ייִדישע קהילה־דאָקומענטן (זז׳ 113—123)

פֿונעם פּנקס פֿון דער קהילה אַלטאָנע־האַמבורג־וואַנדזבעק ווערן געבראַכט זייער וויכטיקע ביז איצט ניט באַוווּסטע כרוזים פֿון די יאָרן 1724—1734. די טעקסטן, געשריבן אין דער אַמאָליקער כאַראַקטעריסטישער ייִדיש־לשון־קודשדיקער קאַנצעלאַריע־שפּראַך, זײַנען אַ וויכ־טיקער מקור היסטאָריש און לינגוויסטיש.

אַבֿרהם ג. דוקער, רעליגיעזע שטרעמונגען אין אַמעריקאַנער ייִדישן לעבן (זז׳ 124—138)

עס וואַרפֿט זיך שטאַרק אין די אויגן דאָס אַרײַנדרינגען פֿון קריסטלעכע מינהגים אין טאָג־טעגלעכן לעבן פֿון אַ גרויסן טייל אַמעריקאַנער ייִדן. דאָס האַלטן ייִדישקייט פֿאַלט משמעות. אינעם גבֿול פֿון די רעליגיעזע שטרעמונגען זעט זיך אָן אַ דערנעענטערונג צווישן די דרײַ שיטות: אָרטאָדאָקסיע, קאָנסערוואַטיזם און רעפֿאָרם.

אַהרן שטיינבערג, דער יובֿל־באַלאַנס פֿון ייִדישן געזעלשאַפֿטלעכן געדאַנק (זז׳ 139—147)

די דרײַ געשעענישן פֿון 1897: די גרינדונג פֿון בונד, דער ערשטער ציוניסטישער קאָנ־גרעס, דובנאָווס ערשטער בריוו וועגן אַלטן און נײַעם ייִדנטום זײַנען אַן אויסדרוק פֿון איין גײַסט — פֿון גײַסט פֿון וועלטלעכקייט. אַפֿילו אַ גרויסער טייל אָרטאָדאָקסיע האָט אָנגענומען דעם גאַנג, אַז ייִדישע כּלל־אָנשטרענגונג מוז ווערן טראַנספֿאָרמירט אין נאַציאָנאַלער, ערדישער פּאָליטיק. אָבער אין משך פֿון די פֿופֿציק יאָר איז אין דער וועלטלעכקייט גופֿא געוואָרן שטאַרק דער טראָפּ אויף ייִדישער יחיד־במינודיקייט, און הײַנט שטייט די פֿאַר־וועלטלעכטע וועלט אַרום אונדז אַליין אין אַ גײַסטיקן קריזיס.

מאַקס שטרוים, אַ מערבֿ־ייִדישע קהילה אַרום 1900 (זז׳ 148—155)

אַ בילד פֿון ייִדן אין אַכן אין זייער עקאָנאָמישן, סאָציאַלן, פּאָליטישן און אינטעלעקטועלן לעבן.

לוי ראָזענבערג, ייִדישע לאַנדווירטשאַפֿט אין קאַנאַדע (זז׳ 156—167)

אַ געפּרעסטער איבערבליק איבער דער געשיכטע פֿון ייִדישער ערדאַרבעט אין קאַנאַדע, איר הײַנטיקן מעמד און אירע פּערספּעקטיוון. שוין צוויי דורות ווי ייִדן גיבן זיך אָפּ אין קאַנאַדע מיט פֿאַרמערײַ. די צאָל ייִדישע אַגריקולטורעלע בעל־הבתּישקייטן איז אין 1941 געווען 545, מיט אַ ייִדישער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער באַפֿעלקערונג פֿון 2,486 נפֿשות. אַלע פֿאַקטן ווײַזן, אַז ייִדן קענען זײַן גוטע פֿאַרמערס; אָבער כּדי זיי זאָלן בלײַבן פֿאַרמערס מוזן זײַן געוויסע באַדינגונגען וואָס זײַנען ניט תּמיד בנימצא.

מרים שמר צונזער, פֿון ייִדישן ליטעראַרישן ניו־יאָרק בײַם אָנהייב יאָרהונדערט (זז׳ 168—182)

קוקנדיק אויף אַ פּאָטאָגראַפֿישער קאַרטע (וואָס ווערט דאָ רעפּראָדוצירט) דערמאָנט זיך די שרײַבערין אין עטלעכע צענדלינג פֿיגורן פֿון ליטעראַרישן ניו־יאָרק און ברענגט ווען זיי אַ סך אינסטרוקטיוו פּרטים.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס (זז׳ 183—224)

רודאָלף גלאַנץ אַנאַליזירט בצלאל שערמאַנס ייִדן און אַנדערע עטנישע גרופּעס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און אַן ענגלישע שטודיע ווען פּעדלערײַ אין די דרום־שטאַטן ערב דעם בירגערקריג.

לייבוש לעהרער רעדט אַרום דאָס בוך פֿון ראובן אַגושעוויטש, אמונה און אָפּיקורסות.

שיקל פֿישמאַן ווײַזט די מעלות און חסרונות פֿון נייטן אָסובעלס אַנטאָלאָגיע פֿון ייִדישן פֿאָלקלאָר (אויף ענגליש).

חיים גינזבורג רעצענזירט אוריאל ווײַנרײַכס לערנבוך פֿון ייִדיש אויף דער קאָלעדזש־מדרגה, וואָס דער ייִוואָ האָט אַרויסגעגעבן.

שמואל קנעניג גיט קריטישע באַמערקונגען ווען מילטאָן ל. באַראָנס דאָקטאָר־דיסערטאַציע פֿון יעיל־אוניווערסיטעט ווען געמישטע חתונות אין אַ קליין שטעטל אין קאָנעטיקאָט.

ניסן גאָלדבערג רעדט אַרום צוויי ענגלישע שטודיעס וואָס האָבן אַ שײַכות צו ייִדן: אַ פֿאַרגלײַך פֿון די פּערזענלעכקייט־שטריכן בײַ ייִדישע און ניט־ייִדישע סטודענטן און אַ פֿאַרגלײַך פֿון די ווינערטער פֿון די צוסטלעכע מיט די תּפֿילה־פּלעצער פֿון זייערע קאָנגרעגאַציעס.

רחל ווישניצער בערנשטיין כאַראַקטעריזירט אַ בוך פֿון דעם איטאַליענישן קונסטפֿאָרשער ווענטורי ווען שאַגאַלן.

מאָטעריאַלן און נאָטיצן (זז׳ 225—248)

מאָרק ווישניצער גיט אַ באַריכט ווען 12 וויסנשאַפֿטלעכע זיצונגען פֿונעם היסטאָריקער־קרײַז בײַם ייִוואָ.

שלמה נאָבל פֿובליקירט פֿונעם אַרכיוו פֿון ייִוואָ אַ בריוו פֿונעם מלבים, וואָס באַווײַזט זײַן אומפּשרהדיקע באַציונג צו דער רעליגיעזער רעפֿאָרם.

בינה סילווערמאַן ווײַנרײַך ברענגט דרײַ פֿאָלקסלידער פֿון די רוסלענדער פּאָגראָמען פֿון די אַכציקער יאָרן, וואָס זי האָט פֿאַרצייכנט אין ניו־יאָרק.

מ. אײַזענבערג דערציילט אַ ביסל זכרונות ווען מענדעלע מוכר־ספֿרים ווי דעם משגיח פֿון דער אַדעסער תּלמוד־תּורה.

נ. ז. גיט אַ פּאָר פּרטים ווען די ערשטע אָפּקלאַנגען אויף הערצלס ייִדישער מלוכה.

פֿון רעדאַקציע.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע.

קיצורים, אינהאַלט און שער־בלאַט אויף ענגליש (זז׳ 249—256)

ר׳ פּנחס קאָריצער *

צו דער געשיכטע פֿונעם ערשטן דור חסידות

פֿון ד״ר אַבֿרהם יהושע העשל

דער זיידע

כּמעט זיבן הונדערט קהילות זײַנען חרובֿ געוואָרן אין די גזרות ת״ח ות״ט,[1] און די וואָס זײַנען געבליבן מיט לײַב און לעבן האָבן נאָר גאַנץ פּאַמעלעך געמוזט קומען צו די פּוחות. נאָך אײדער די אַלע וווּנדן האָבן זיך פֿאַרהיילט זײַנען צוגעקומען נײַע רדיפֿות און בלוט־בילבולים. צו אַלע צרות האָט נאָך דער קאַטוילישער קלויסטער אויסגעשפּרייט זײַנע נעצן. ניט געקוקט אויף די אומגליקן און אויף דעם קריזיס וואָס די שבתי־צבי־באַוועגונג האָט אַרויסגערופֿן האָבן די מערסטע יידן בעסער געוואָלט טראָגן דעם עול פֿון גלות אײדער געניסן די חסדים פֿון שמד. עס זײַנען אָבער געווען יחידים וואָס זײַנען געפֿאָלן אַ קרבן צו דער מיסיאָנערישער טעטיקייט פֿון קלויסטער און האָבן פֿאַרלאָזט די יידישע אמונה ניט מיטן גוטן ווילן, נאָר געצוווּנגענערהייט, און ווער צווישן יידן האָט זיך אין אַזאַ מהומהדיקער צײַט געקאָנט זאָרגן פֿאַר אָט די פֿאַרטריבענע און פֿאַרוואָגלטע?

ר׳ פּנחס, אַ באַשיידענער יונג פֿון רײַסן, איז געווען איינער פֿון די וואָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט די משומדים.

אין יענער צײַט, ווען יידן זײַנען געווען אַרײַנגעטאָן אין אויפֿשטעלן איבער אַ נײַס די יסודות פֿון זייער קיום נאָכן גרויסן חורבן, זײַנען אַ סך מגידים, אָדער מוכיחים, אַרומגעגאַנגען פֿון שטאָט צו שטאָט כּדי מתקן צו זײַן וואָס זיי האָבן געקאָנט. זיי האָבן געדרשנט פֿאַר קהל, „געדרשנט מיטן רשות פֿון הקדוש ברוך הוא״.[2] ר׳ פּנחס, הגם ער איז נישט געווען נישט קיין רבֿ, נישט קיין פּרנס, נישט קיין מחבר און נישט קיין ראָש־ישיבֿה, „פֿלעגט גיין פֿון שטאָט צו שטאָט און זאָגן תוכחה יידן״. אָבער זײַן ביאָגראַף דערציילט, אַז ער איז אין זײַנע וועגן געווען אָנדערש פֿון אָנדערע מגידים:

ער פֿלעגט זיך נוהג זײַן, אז מען פֿלעגט אים געבן א פּאָר גילדן, ווי מען פֿלעגט תּמיד געבן א מוכיח, פֿלעגט ער פֿון דעם אַראָפּנעמען נאָר

---

* אַ טייל פֿון דעם מחברס אַ ווערק וועגן דעם בעש״ט און זײַן קרײַז.

[1] דובנאָוו, דברי ימי עם עולם, VII, ז׳ 22.

[2] טהרת הקודש, בילזורקע, תקסו, הקדמה.

דאָס ביסל וואָס ער האָט געדאַרפֿט אויף צו לעבן, דאָס איבעריקע פֿלעגט ער פֿאַרטיילן פֿאַר די באַדערפֿענישן פֿון דער שול, אין וועלכער ער האָט געוועדט.[3]

אָט דער ר׳ פּנחס האָט געזומען אויף זיך די אויפֿגאַבע צו באַלעבן די אויס־געטריקנטע ביינער. ער איז געפֿאָרן פֿון אָרט צו אָרט און האָט מעורר געווען די משומדים, זיי זאָלן תשובֿה טאָן. כּדי זיי צו ברענגען צוריק צו יידישקייט פֿלעגט ער זיי צוזאָגן עולם־הבא, אַפֿילו אַוועקגעבן זיי במתּנה זײַן אייגענעם חלק עולם־הבא בתּנאי אַז זיי זאָלן זאָגן אַלע טאָג דעם פּסוק שמע ישׂראל. מען גיט איבער, אַז ער פֿלעגט זאָגן צו זיי: „טו וואָס פֿאַר אַ רישעות דו ווילסט — אָבער וואָס אָרט עס דיך, אויב דו וועסט זאָגן שמע ישׂראל?״[4]

ר׳ פּנחס האָט געווּסט, אַז אין ניצוץ קאָן ליכטיק מאַכן אַ נשמה און אַז ס׳איז כּדאַי מוותר צו זײַן אויף עולם־הבא כּדי אָפּצוראַטעווען אַ ייד. זײַנען טאַקע אַ סך יידן דורך אים אַוועק פֿון כּפֿירה און געקומען צוריק צו דת ישׂראל.

ר׳ פּנחס איז געווען צווישן די וואָס האָבן צוגעגרייט דעם באָדן פֿאַר דעם אויפֿקום פֿון חסידות. ער איז געגאַנגען מיטן גאַנג ווי דעם בעל־שם אַ תּלמיד, דער מוכיח פֿון פּולנאָע, פֿלעגט זאָגן:

משיח וועט מלמד זכות זײַן אויף אַלע יידן, אַפֿילו אויף רשעים, אז זיי זענען גירעכט, וואָרעם צוליב דעם וואָס ער וועט מלמד זכות זײַן אויף זיי וועלן זיי תּשובֿה טאָן, און דורך דעם וועט קומען די גאולה, וואָרעם יידן וועלן אויסגעלייזט ווערן דורך תּשובֿה... אַ קליינער צדיק האָט ליב קליינע רשעים, אַ גרויסער צדיק האָט ליב און איז מלמד זכות אַפֿילו אויף גרויסע רשעים. וועט עס איז מלמד זכות אויף מענטשן איז ער בבחינת משיח. דערפֿאַר דארף אליהו הנביא קומען איידער משיח וועט קומען, כּדי צו מאַכן שלום אין דער וועלט, כּדי משיח זאָל קאָנען מלמד זכות זײַן אויף אַלעמען, וויל אָן שלום איז ניט מיגלעך, אז ביידע צדדים זאָלן זײַן גערעכט, וויל ממה נפֿשך — אויב דער איז אַ צדיק איז דאָך יענער ניט קיין צדיק.[5]

ר׳ פּנחס, דער ליבהאָבער פֿון רשעים, פֿלעגט אויך רחמנות האָבן אויף

---

[3] כ״י אומאַן, קמה, ב. — וועגן דעם כּתב־יד און וועגן די אַנדערע כּתבֿ־ידן וואָס ווערן דערמאָנט אין דער דאָזיקער אַרבעט זען דעם צושריפֿט אויף ז׳ 48.

[4] מדרש פּנחס, בילגאָרײַ 1929, ז׳ 81. וועגן די משומדים אין יענער תּקופֿה פֿ״גל: ע. ג. פֿרענק, משומדים אין פּוילן, זז׳ 4—15; נ. מ. געלבער, *MGWJ*, 67 (1924), זז׳ 225—240. דער משומד יאָן סעראַפֿינאָוויטש וואָס האָט זיך געשמדט 1710 איז באַווּסט „דורך זײַנע בילבולים אויף יידן וואָס זײַנען פֿאַרשפּרייט געווארן כּמעט אין דער גאַנצער וועלט״, הייליגרין, פּנקס ועד ארבע הארצות, ז׳ 265. אין כ״י אומאַן, דאָרטן: „מעשה בפריצה אחת שהיתה עשירה גדולה מכמה כפרים והיתה רשעית גדולה, שלא רצתה לדבר עם שום יהודי ועשה [ר׳ פּנחס] כמה המצאות עד שדברה עמו בינו לבינה והפציר בה כנ״ל לקרות קריאת שמע ולבסוף יצאה מהכפירה״. איך דאָרטן: „ואני שמעתי מהר״ר זצלה״ה מפיו ממש שזה היה אביו של הרב [ר׳ פּנחס קאָריצער]״. דער גרעסטער טייל מקורים אָבער שרײַבן צו די דאָזיקע פֿאַקטן צום אַלטן ר׳ פּנחס.

[5] כ״י אומאַן, קמה, ב. — די יידישע ווערטער וואָס געפֿינען זיך אין די ציטאַטן פֿון לשון־קודשדיקע מקורים זײַנען דאָ געדרוקט אין קורסיוו, מיטן אויסלייג פֿון אָריגינאַל.

בעלי־חיים. אַזוי ווי גאָט האָט רחמנות אויף אַלע זײַנע באַשעפֿענישן, אַזוי האָט ר׳ פּנחס אויך רחמנות געהאַט אויף בהמות:

אז ער פֿלעגט זען א גוי, וואָס זײַנע אָקסן שלעפּן א שווערן וואָגן מיט האָלץ און דער וועג איז פֿול מיט בלאָטע, פֿלעגט ער קויפֿן דאָס האָלץ און באַצאָלן וויפֿל ער האָט נאָר געקאָנט און אַרײַנווארפֿן אין דער בלאָטע, כּדי די אָקסן זאָלן נישט האָבן קיין צער, וואָרעם דער גוי פֿלעגט זיי גע־ווינטלעך זייער שלאָגן, ווי א גוי שלאָגט אין דער צײַט פֿון די בלאָטעס.[9]

דער טאַטע

ר׳ פּנחס, דער לערער און מנהיג פֿון משומדים, איז לויט דער טראַדיציע אַרויסגעקומען פֿון דער גזע פֿונעם מקובל ר׳ נתן שפּירא, דער רבֿ פֿון קראַקע און דער מחבר פֿון ספֿר מגלה עמוקות. ניפֿטר געוואָרן איז ר׳ פּנחס בערך תּפּה אַדער תּפּו (1726). וועג בײַ זײַן זון ר׳ אַבֿרהם אָבא, א רבֿ אין דער ליטע,[7] איז געבוירן געוואָרן א זון באַלד נאָך ר׳ פּנחסעס פּטירה, האָט ער אים אָנגערופֿן מיטן טאַטנס נאָמען, פּנחס.[8] אויף דעם קינד האָבן דערנאָך קאַרלינער צדיקים געזאָגט, אַז אָזא נשמה „קומט אין דער וועלט אַרײַן איין מאָל אין פֿינף הונדערט יאָר כּדי מתקן צו זײַן די וועלט״.[9]

דאָס קינד איז געבוירן געוואָרן אין שקלאָוו, מאָהילעווער גובערניע. א וויכ־טיקע חשובֿע קהילה, וווּ ס׳האָבן געלעבט א סך חכמים און מופֿלגים. שקלאָוו איז דעמאָלט געווען אונטער דער ממשלה פֿון פּוילן, אָבער נאָענט צו דער רוסישער גרענעץ און דערפֿאַר אויסגעשטעלט אויף כּל המינים צרות. אין 1708 איז שקלאָוו חרובֿ געוואָרן דורך די שוועדן. יידן האָבן נאָך דערצו געליטן פֿון היימישע גזרות ניט ווייניקער ווי פֿון דרויסנדיקע. א פּוילישער שרײַבער האָט געשריבן אין יענער צײַט: „פֿונקט ווי ס׳איז נישט מיגלעך, אַז ס׳זאָל זײַן פֿרײַהייט פֿאַר דער שליאַכטע אָן ליבערום וועטא, אַזוי קען קיין יידישע מצה ניט זײַן אָן קריסטלעך בלוט״. אין די יאָרהונדערטער פֿאַר דעם און אין אַנדערע לענדער איז אויך עלילת־דם געווען אַזוי אָפֿט ווי א מאָל־מגפֿה; אָבער אין קיין שום אַנדער צײַט און אין קיין שום אַנדער אָרט געפֿינען מיר ניט אַזוי פֿיל פֿראָצעסן פֿון עלילת־דם ווי אין פּוילן אין יענער קורצער צײַט צווישן די דרײַסיקער און פֿופֿציקער יאָרן פֿון 18טן יאָרהונדערט.[10] ר׳ אַבֿרהם אָבאן האָט מען אויך געמסרט, אפֿשר אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פֿראָפּאַגאַנדע פֿון זײַן טאַטן, דעם ערשטן ר׳ פּנחס, צווישן די משומדים — א טעטיקייט, אויף וועלכער די גלחים האָבן זיכער גע־

---

[6] כ״י אומאַן, קמה, ב.

[7] מסכת אבות עם פירוש תורת אבות, 18.

[8] תורת אבות, ז׳ 18. לויטן כ״י סינסינאַטי, צט, ב, איז ר׳ פּנחס בײַ דער פּטירה פֿונעם בעש״ט אַלט געווען פֿינף און דרײַסיק יאָר, און דאָס איז געשען, לויט מדרש פּנחס, ז׳ 89, ז׳ סיון תקכ. ר׳ פּנחס איז געבוירן געוואָרן אין תּפּו. זײַן מוטערס נאָמען איז געווען: שׂרה רחל שיינדל.

[9] אין די כּתבֿים פֿון ירחמיאל משה קאָזשעניצער, זען שמע שלמה, ב, ז׳ 12.

[10] דובנאָוו, דצ״וו, VII, ז׳ 84.

קוקט זייער קרום. האָט ער געמוזט אַנטלויפֿן מיט זײַן בני־בית פֿון שקלאָוו. זיי האָבן זיך באַזעצט אין וואָלין, אין אַ קליין שטעטעלע מיראָפּאָליע.[11] מיראָפּאָליע און קאָמינקע זײַנען צווילינגשטעטלעך, וואָס דער טײַך טלושטש גייט דורך זיי פֿאַרבײַ.

ווײַט פֿון זײַן געבוירן־לאַנד, האָט ר׳ אַבֿרהם אָבא נישט פֿאַרנומען קיין רבנות, נאָר עוסק געווען אין דרשנות. ער האָט, ווײַזט אויס, אַפֿילו ניט געהאָט קיין שטענדיקן מעמד פֿון אַ מגיד. ער פֿלעגט אַרומגיין פֿון שטאָט צו שטאָט און דרשנען אין שולן, און פֿון דעם האָט ער זיך מפֿרנס געווען.[12] ווי אַ מגיד אין דער שטאָט קאָמינקע האָט דעמאָלט געלעבט ר׳ צבי מרבינו,[13] וואָס איז באַקאַנט מיטן נאָמען ר׳ הירש קאָמינקער.

ר׳ פּנחס דער מקובל

דער זון פֿון ר׳ אַבֿרהם אָבא, דער יינגערער פּנחס, האָט זיך אָפּגעגעבן ניט נאָר מיט תּורה,[14] נאָר אויך מיט אַנדערע לימודים.[15] ער איז געווען אַ מושלם און אַ בקי אין דיקדוק, געאָמעטריע, חשבון אאַז״וו. ער איז געווען פֿון די גע־ציילטע אין זײַן צײַט, וואָס פֿלעגן טענהן, אַז אַ מענטש דאַרף שטודירן אַזעלכע וויסנשאַפֿטן אין זײַנע יונגע יאָרן.[16] ער פֿלעגט אויך אַ סך לערנען יידישע חקירה־ספֿרים פֿון מיטל־עלטער, אָבער קיין אינעווייניקסטע העכערע סאָטיספֿאַקציע האָט ער אין זיי נישט געפֿונען: פֿילאָסאָפֿיע איז אַצונד צו נידריק פֿאַר מיר, האָט ער געזאָגט מיט יאָרן שפּעטער.[17] ער האָט געזוכט מער אַ גײַסטיקן וועג, און געפֿונען האָט ער דעם וועג אין קבלה, ספּעציעל אין זוהר. אין זוהר האָט ער זיך ממש צוגעקלעפּט און אין די סודות פֿון זוהר האָט ער זיך פֿאַרטיפֿט אַלע זײַנע יאָרן. ס׳איז נישט געווען נאָך אַ מענטש וואָס זאָל אַזוי רימען דעם זוהר הקדוש און ריידן וועגן אים מיט אַזאַ געוואַלדיקער ליבשאַפֿט ווי ער.[18] ר׳ פּנחס

---

[11] אַזוי איז געזאָגט אַגגענומען צווישן ר׳ פּנחסעס קינדסקינדער, ביבער, מזכרת לגדולי אוסטראָה, ז׳ 211. פֿון די שבחי הבעש״ט, קאָפּוסט תקע״ה, כ, ג איז צו זען, אַז ר׳ אַבֿרהם אָבא האָט ניט געווויזן אין מיראָפּאָליע בשעת ער האָט באַקענט דעם בעש״ט, וואָרעם ער איז יעמאָלט אײַנגעשטאַנען ווי אַן אורח בײַם פּרנס חודש.

[12] כ״י שפּירא.

[13] תפֿארת שמואל פֿון ר׳ שמואל מיראָפּאָליער, ניו־יאָרק תּרפּו, ז׳ 7.

[14] זײַן חיבור אויף יורה דעה און אבן העזר האָט זיך געפֿונען אין שעפּטיווקע, זען האַראַדעצקי, החסידות והחסידים, א, קמב.

[15] מדרש פּנחס, ז׳ 21.

[16] כ״י סינסינאַטי, צט, ב.

[17] מדרש פּנחס, ז׳ 17.

[18] תוספתא למדרש פּנחס, עה. אויך אין כ״י כתבי קודש, ח״ז, יט, ב: „הפליג מאד בשבח הזוהר מחמת שנתפשט מאד כמ״ש ואתפשטותא בכל דרא, ובכל צדיק הוא מחיה כל הנשמות, משא״כ בספר שחבר צדיק א׳ אינו יכול לחיות כי אם שהוא בחי׳ מדרגתו. ורעיא מהימנא הוא יותר מבואר ואין בו חומרות כמ״ש בזוהר, באידרא ובסבא ובכמה מקומות, מחמת בחינה הנ״ל שאתפשטי׳ בכל דרא. וכן בספרי הגביאים, מחמת שנתפשטו עד סוף המדריגה

האָט געגעבן אַ שבֿח און הודיה צו השי״ת, „וואָס ער האָט אים נישט באַשאַפֿן אין די יאָרן אײדער דער זוהר איז געווען [באַקאַנט] אין דער וועלט״. „דער זוהר האָט מיך מחיה געווען״,[19] „דער זוהר האָט מיך דערהאַלטן בײַ יידישקייט״,[20] „דער זוהר העלפֿט אַ מענטשן הן אין רוחניות, הן אין גשמיות״.[21] „דער גלות איז אַזוי שווער פֿאַר מיר, אַז איך קאָן זיך ניט באַפֿרייען פֿון זײַן ביטערן טעם סײַדן בשעת איך לערן זוהר. דעמאָלט געפֿין איך אַ ביסל מנוחה״.[22] „איך האָב נישט קיין נחת רוח סײַדן איך דאַוון אָדער לערן זוהר. אין אַלע זאַכן איז פֿאַראַן אַ בחינת מלאך און ס׳איז פֿאַראַנען אַ בחינת שד, און דערפֿאַר האָט אַ מענטש אָפֿט צער פֿון זיי, אָבער דער זוהר איז פֿון עץ־החיים״.[23] און ווען זײַן תּלמיד ר׳ רפֿאל האָט אים געבעטן אַן עצה, ווי אַזוי פּטור צו ווערן פֿון גאווה, און האָט אים ממש געמאַטערט וועגן דעם, פֿלעגט אים ר׳ פּנחס זאָגן: „לערן זוהר״. און אַז ר׳ רפֿאל האָט געענטפֿערט: „כ׳לערן דאָך זוהר״, פֿלעגט ר׳ פּנחס זאָגן: „לערן אַ סך זוהר״.[24] האָט אַ ייִד אים געבעטן אַ סגולה צו פֿרנסה, האָט אים ר׳ פּנחס געזאָגט: „לערן זוהר״.[25] די תּלמידים פֿלעגט ער הייסן זײַן געוואָרנט, „אַז עס זאָלן נישט פֿאַרבײַגיין קיין דרײַ טעג אָן זוהר״.[26]

ר׳ פּנחס האָט „געוואָלט זיך באַהאַלטן אין גאָט און האָט אײַנגעזען, אַז אין אַלע ספֿרים מוז מען אַ סך זוכן ביז מען געפֿינט עפּעס, וואָס אין דעם קאָן מען דערזען גאָט. אַ יוצא מן הכּלל איז דער זוהר און טיילווײַז דער ספֿר אור החיים אויף תּורה פֿון ר׳ חיים ז׳ עטר״. ר׳ פּנחס האָט משתּוקק געווען משיג צו זײַן די „פּנימיות [די נשמה] פֿון דער תּורה״, כּדי דורך דעם „משיג צו זײַן השם יתברך״.[27]

צוליב דעם האָט ר׳ פּנחס אַ סך מער געהאַלטן פֿון לערנען זוהר ווי פֿון לערנען גמרא, וואָרעם „בשעת אַ מענטש לערנט גמרא איז ער אין קטנות, ווי עס שטייט אין דער גמרא, ׳דבר קטן הויות דאביי ורבא׳ (סוכה כח א); בשעת

נראה לכל אדם שהוא מבין והוא מחיה את כל האדם, ומחמת התפשטות הכל מתלבש בספורי מעשיות״. ר׳ פּנחסעס תּלמיד ר׳ שלמה האָט געזאָגט: „קודם הבעש״ט היה העולם עומד על הזוהרלינ הקטנים שהיו מונחים על הדיוטא שקורין פאליצע, אף שלא למדו בהם״, כ״י סינ־סינאטי, קה, ב. — „הנשמה אמרה להרב [דעם מעזריטשער מגיד] שמה שזכה שנגלו אליו דברים עליונים לא מפני שלמד הרבה מסכת ופוסקים, רק משום תפילה שהיה מתפלל תמיד בכוונה גדולה ומשם זכה למעלה עליונה״, אמרי צדיקים, ז׳ 207.

[19] גאולת ישראל, עם פירוש נופת צופים וחיות הקודש, מהדורא בתרא [אַסטרע?] תקפא, סי׳ עב: האט מיך דער האלטין בייא מיין לעבין.

[20] כ״י אומאַן, קל, ב; כ״י כתבי קודש, ח״ז טו, ב; תוספתא למדרש פנחס, כא.

[21] גאולת ישראל, כט.

[22] „איך קאן מיך נישט קילין, אלא בעת שאני לומד זוה״ק שפאר איך מיך אפ״, גאולת ישראל, קה.

[23] כ״י כתבי קודש, ח״ה, כב, א.

[24] מדרש פנחס, ז׳ 77.

[25] „גם היה אומר לאנשי שלומו שיסיימו ספר הזוהר בכל שנה״, גאולת ישראל, כט.

[26] תורת ר׳ פנחס מקוריץ, ריז.

[27] תוספתא למדרש פנחס, ע און עז.

ער לערנט זוהר איז ער אין גדלות״.[28] מיט דעם איז ניט געווען זײַן כוונה צו פֿאַרקלענערן די חשיבֿות פֿון די חכמי התלמוד, זײַן כוונה איז געווען אַ מין קריטיק אויף דעם אָנגענומענעם דרך־הלימוד פֿון יענער צײַט:

דאָס עיקר לערנען פֿון די תנאים און אמוראים איז געווען אין די סודות פֿון דער תורה. זיי האָבן געמײנט דעם סוד פֿון דער פּנימיות פֿון דער תורה און פֿלעגן לערנען אפֿילו דעם פּשט לויט דעם סוד. אָבער איצט איז די פּנימיות פֿון דער תורה פֿאַרגעסן געוואָרן, און געבליבן איז נאָר דער פּשט. פּנימיות פֿון דער תורה איז מוחין דגדלות, דער פּשט איז מוחין דקטנות, און אין קטנות קאָנען אַ מאָל די חיצונים האָבן אָן אחיזה. צוליב דעם זאָ אַ מענטש לערנט מיט זײַנעם אַ חבֿר תורה לויט פּשט פֿאַלט אַ מאָל גאווה אין זײַן מחשבֿה ארײַן. אָנדערש אָבער ווען אַ מענטש לערנט זוהר.[29]

נאָך הערן מיר: ״קבלה איז אויפֿגעקומען אין ארץ־ישׂראל, גמרא אין חוץ לאָרץ. תלמוד בבֿלי איז חצניותדיק״.[30] ״גמרא איז דער עולם הבריאה, און דער זוהר איז עולם האָצילות״.[31] ״אַ מענטש וואָס לערנט אַלע יאָרן נאָר תורה שבעל פּה, דהײַנו ער גיט זיך אַפֿ מיט מאָכן פּשטלעך, ווערט ער אַן עקר וואָס איז נישט מוליד״.[32]

אין די כתבֿים פֿון ר׳ פּנחסן איז פֿאַראַן זייער אַ שארף וואָרט, אַ וואָרט וואָס מען קאָן נישט געפֿינען זײַנעם גלײַכן אין חסידישע ספֿרים:

אין איצטיקן דור לערנט מען נישט אזוי פֿיל תורה ווי אין די אמאָליקע יאָרן, ווײַל איצט איז פֿאַרשפֿרייט געוואָרן אַ סך יִרְאה בײַם עולם און אמאָליקע יאָרן איז נישט געווען אזוי פֿיל יִרְאה, דערפֿאַר האָט מען זיך אָפּגעגעבן מיט תורה. פֿאַראַנען ערטער ווו מען לערנט [ליטע?] — דאָרטן איז נישטאָ קיין יִרְאה.[33]

דער דאָזיקער אומגלייבלעך שארפֿער זאָג איז בײַ אַ סך חסידים געווען ווי אַ דאָרן אין אויג.[34]

ר׳ פּנחס האָט געלערנט אויך אַ סך אַנדערע קבלה־ספֿרים ווי למשל פּרדס רמונים פֿון ר׳ משה קאָרדאָווערן, די כתבֿים פֿון אר״י און שני לוחות הברית

---

[28] גאולת ישראל, פב. אין זוהר ״מתחדש בכל יום פירוש אחר״, כ״י כתבי קודש, ח״ז, י, א.

[29] תוספתא למדרש פנחס, עא.

[30] תוספתא למדרש פנחס, צה.

[31] גאולת ישראל, יז.

[32] כ״י סינסינאַטי, כד, ב.

[33] נר ישראל, לקוטים מר׳ פנחס מקאריץ, כג.

[34] ר׳ יצחק יהודה יחיאל מקמארני, נתיב מצותיך, חלק התורה, שביל א, סימן יב, שרײַבט וועגן דעם דאָזיקן זאָג: ״והדפיסו שם דבר שקר משמו, ולא יצאו דברים אלו מפיו הקדוש, כי כמה לקוטים באו לידינו ולא נמצאו דברים אלו... ואיזה ליצון הדפיס דברים של הבל... אוי לאזנים שכך שומעות. נשבע אני... שלא יצאו דברים כאלו מפי הקדוש ר׳ פנחס שהיה תמיד אפטרופוס לאורייתא ומזהיר ללמוד תורה לשמה, כי הוא עקר חיות האדם הישראלי, כידוע לנו הנהגתו מתלמידיו ששישמו לפניו״. דער דאָזיקער זאָג געפֿינט זיך אויך אין אַנדערע זאַמלונגען; אין דעם ספֿר לקוטי שושנים, מונקאַטש, תרנט, האָבן דאָס די דרוקערס (!) אַרויסגעוואָרפֿן.

פֿון ר׳ ישעיה הורוויץ. אַ גרויסע השפּעה האָט געהאַט אויף אים דער ספֿר מגיד מישרים וואָס ברענגט פֿאַרשיידענע סודות וואָס אַ מגיד פֿון הימל האָט מגלה געווען צו ר׳ יוסף קאַרו, דעם באַרימטן מחבר פֿון שולחן ערוך. אונטער דער השפּעה פֿון מגיד מישרים האָט ר׳ פּנחס אָנגעהויבן אַ סך פֿאַסטן און זיך פּײַניקן. אַ מאָל האָט ער געזאָגט צו זײַן תּלמיד, אַז דער ספֿר מגיד מישרים האָט אים אָפּגעשוואַכט דעם קערפּער, ווײַל ער איז געגאַנגען אין דעם דרך וואָס דער מגיד מישרים האָט אָנגעוויזן: „אַז ס׳איז גוט צו עסן וויניק״.[35] כּל ימיו איז דער דאָזיקער ספֿר בײַ אים געווען זייער חשוב „און ער איז כּמעט ניט אַראָפּ פֿון זײַן טיש״, וואָרעם ער פֿלעגט זאָגן: „וועטער וואָס זײַנען געזאָגט געווארן פֿון הימל דאַרף מען אַוודאי זייער הויך האַלטן״. און אַז מען האָט אים דערמאָנט, וואָס עס שטייט אין שבחי האר״י, אַז די וועטער פֿון מגיד מישרים זײַנען ניט געווען שטאַרק חשוב בײַם אר״י, האָט ער געענטפֿערט, אַז דער שרײַבער פֿון שבחי האר״י זאָגט ליגן.[36]

ר׳ פּנחס האָט געלעבט אין גרויס אָרעמקייט. אָבער ער האָט בשום אופֿן ניט געוואָלט נהנה זײַן פֿון מענטשן. ער איז געזעסן על התּורה ועל העבֿודה, און דער טאַטע זײַנער האָט אים מפֿרנס געווען. איין מאָל האָט זיך דער טאַטע דער מוכיח פֿאַרשפּעטיקט אין וועג און „ס׳איז געקומען דערצו, אַז ער האָט אַפֿילו ניט געהאַט קיין פּרוטה״. דערוויל איז ער קראַנק געוואָרן „און ער האָט ממש ניט געהאַט קיין עצה ווי אַזוי צו געפֿינען אויף לעבן... האָבן מענטשן אים געוואָלט געבן פֿיר אָדער פֿינף גילדן״, אָבער ער האָט בשום אופֿן ניט געוואָלט נעמען, ער האָט געהאַט בטחון אין השי״ת.[37] איין מאָל האָט מען אים פֿאַרגעלייגט צו ווערן אַ מלמד פֿון קליינע קינדער, „און ער האָט געווּסט, אַז דערפֿון וועט אַרויסקומען אַ שטערונג אין עבֿודת השם״,[38] האָט ער ניט געוואָלט און זיך פֿאַרלאָזט אויף השם יתברך. האָט השי״ת מזמין געווען, אַז מען איז געקומען צו אים אַהיים אויסבעטן געלט ווי בײַ אַ געלטבעטער, האָט ער זיך פֿון דעם מפֿרנס געווען. סוף כּל סוף איז ער געווען געצוווּנגען אַ שטיקל צײַט דערנאָך אָדער פֿאַר דעם צו ווערן אַ מלמד פֿון קינדער און האָט געפֿונען אַ מלומדות אין אַ דאָרף לעבן פּולנאָע.[40]

אין דאָרף און אין קאָריץ

ר׳ פּנחס איז געווען אַ נחבא אל הכּלים.[41] מענטשן האָבן אים ניט אָפּגע־

---

[35] כ״י סינסינאַטי, קט, א.

[36] כ״י סיניסינאַטי, נב, א; פּאר לישרים, יד, א.

[37] כ״י כתבי קודש, ח״ט, ג, א; כ״י שפּירא.

[38] „שע וועט אים שאטן לעבודת השם״. ר׳ נחמן בראַצלאַווער האָט אויך ניט געוואָלט, אַז „שום אחד מאנ״ש״ זאָל זײַן אַ מלמד, עלים לתרופה, ז׳ 130.

[39] כ״י כתבי קודש, ח״ט, ג, א.

[40] ספּורי צדיקים, פֿון ר׳ אַבֿרהם יצחק אַב״ד זינקאָוויץ, ווין תּרפּב, סימן מד.

[41] ווען ער איז שפּעטער מפֿורסם געוואָרן האָט ער געזאָגט: „איך האָב ניט קונה שלמות גיווען, נאר ווייל איך האָב גילערנט אונטערן אויבן, עכשיו אז איך זעץ מיך אויבן אַן לערנין,

געבן ספּעציעל קיין כּבֿוד און מען האָט אים גערופֿן מיטן פּראָסטן נאָמען: „דער שוואַרצער מלמד". אין יענער צײַט האָט געלעבט אין פּולנאָע ווי אַ מגיד ר׳ יהודה לייב, באַקאַנט מיטן נאָמען „דער מוכיח". ער האָט יאָ געוווּסט, „ווי גרויס ס׳איז די צידקות און די הייליקייט" פֿון ר׳ פּנחסן, און ער האָט אים זייער ליב געהאַט. דער מוכיח האָט געהאַט אַ ספּעציעלע מיקווה לעבן זײַן דירה און גע־געבן רשות ר׳ פּנחסן זיך דאָרטן טובֿל צו זײַן ווען ער וויל. טובֿל זײַן זיך אין מיקווה איז געווען זייער טײַער בײַ ר׳ פּנחסן, און איין מאָל האָט ער זיך ממש אײַנגעשטעלט דאָס לעבן און דערפֿון אַרײַנגעקומען אין אַ סכּנה.[42]

איין מאָל ערבֿ פּסח האָט ער געמוזט גיין אויף דער אַנדערער זײַט טײַך כּדי צו באַקן מצות.

אין יענער צײַט האָט דאָס וואַסער פֿאַרפֿלייצט די בריק, און די גויים האָבן געהאַלטן בײַם פֿאַרריכטן די בריק, און ס׳איז געווען אַ גרויסע סכּנה צו גיין אויף יענעם אָרט, כּמעט סכּנות נפֿשות, וואָרעם גויים זײַנען געווען רוצחים אין יענע צײַטן. ר׳ פּנחס האָט זיך אָבער פֿאַרלאָזט אויף השי״ת, אַז ער וועט אים העלפֿן, און ער איז געגאַנגען מיטן כּוח פֿון בטחון. האָט אים גאָט געהאָלפֿן, אַז ס׳איז אָנגעקומען אַ יִיד אַ שנײַ־דער וואָס האָט געטראָגן מלבושים פֿונעם דוכּם; איז ער נאָכגעגאַנגען דעם שנײַדער, און כּדי אָפּצונאַרן די גויים האָט אים דער שנײַדער גע־געבן מלבושים צו טראָגן, כּדי די גויים זאָלן מיינען, אַז ער איז זײַנער אַ מענטש; און זיי האָבן אים גאָרנישט געטאָן. און דער שנײַדער האָט זיי געוואָרנט, אַז ווען ער וועט שפּעטער גיין אַליין זאָלן זיי [די גויים] אים גאָרנישט טאָן. פֿון דעסט וועגן, אַז ער איז פֿאַרבײַגעגאַנגען צוריקוועגם אַהיים האָט אַ גוי אים נאָכגעוואָרפֿן אַ שטיק האָלץ אויפֿן פֿוס.[43]

פֿון פּולנאָע האָט זיך ר׳ פּנחס איבערגעצויגן קיין קאָריץ אויפֿן טײַך קאָר־טשיק. אין קאָריץ איז געווען אַן אַלטע קהילה, נאָך פֿון 16טן י״ה; אין יאָר תּקכה (1765) האָבן דאָרטן געוווינט 937 יִידן. אין יענער צײַט בערך האָט דאָרטן דער גראַף טשאַרטאָריסקי געגרינדעט אַ פֿאַבריק פֿאַר וועבערס, און אַ הונדערט צוואַנ־ציק יִידן האָבן דאָרטן געאַרבעט, ערשט געצוווּנגענערהייט, דערנאָך גערנוויליק.[44] קאָריץ איז געווען זייער אַ וויכטיקער מקום תּורה. אין יאָר תּקכו (1766) איז דאָרטן אויפֿגענומען געוואָרן ווי אַ רבֿ ר׳ יצחק אײַזיק הכּהן, דער מחבר פֿונעם ספֿר ברית כהונת עולם, ווען ער איז אַלט געווען דרײַצן יאָר. ר׳ יצחק אײַזיק, וואָס ר׳ פּנחס האָט אויף אים עדות געזאָגט, „אַז ער איז געבוירן געוואָרן מיט גוטע מידות"[45] איז געווען אַ גדול אי אין ניגלה אי אין ניסתּר און ער האָט גע־לערנט מיט תּלמידים „אַלע טאָג ש״ס און פּוסקים" אין זײַן ישיבֿה. צווישן די

וויים איך ניט וואס שע שטייט", כּ״י כתבי קודש, ח״ז, ו, א. „כי מכל מעשה בני אדם אינו חשוב כי אם הדבר שאינו ידוע לשום אדם, כי אין הברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין", נופת צופים, א, קו.

[42] ספורי צדיקים, סימן מד.

[43] כּ״י כתבי קודש, ח״ט, ג, א.

[44] *Encyclopaedia Judaica*, X, p. 325.

[45] כּ״י סינסינאַטי, עב, א.

וואָס האָבן בײַ אים געלערנט איז אויך געווען דער באַרימטער ר׳ אפֿרים זלמן מרגליות. ער האָט געלעבט אין אויסערגעווײנטלעכער פֿרומקייט, „בײַ טאָג און בײַ נאַכט איז ער געווען אָנגעטאָן אין תּכריכים״, און אויף דער וואָנט פֿון זײַן שטוב איז געווען אויפֿגעשריבן: „עס איז דערלויבט צו ריידן מיטן רַב וועגן גוף־זאַכן אויב עס איז זייער נייטיק, אָבער וועגן נשמה מעג מען ריידן אַלץ...״[46]

וען ר׳ פּנחס האָט זיך באַזעצט אין קאָריץ איז נישט באַוווסט. אָבער ער האָט וויזט אויס געלעבט דאָרטן אַ סך יאָרן, און די שטאָט איז טאַקע באַרימט געוואָרן אויף דער וועלט אין זײַן זכות, וואָרעם עד היום איז ער באַקאַנט מיטן נאָמען ר׳ פּנחס קאָריצער. ער פֿלעגט זיצן אין בית־מדרש „און טאָן זײַן עבֿודה אין גרויס זריזות״. יידן האָבן אים ניט געהאַלטן פֿאַר קיין בעל־מדרגה, וואָרעם ער איז געווען אַ באַהאַלטענער מענטש, ביז ס׳איז געקומען אַ געלעגנהייט וועג מען האָט פֿלוצלינג דערזען „אַז ער האָט אויגן וואָס זעען, און ער זעט. דעמאָלט האָט מען אים אָנגעהויבן אָפּצוגעבן כּבֿוד״.[47]

ר׳ פּנחס און דער בעש״ט

בערך אַרום דעם יאָר תצ (1730) איז דער בעל־שם נתגלה געוואָרן. ר׳ יהודה לייב דער מוכיח פֿון פּולנאָע איז געווען פֿון זײַנע מקורבֿים. נאָך דער עצה פֿון בעש״ט איז ער געוואָרן אַ מוכיח, און ער איז געווען פֿון די ערשטע וואָס האָבן געזען צו פֿאַרשפּרייטן די תּורה פֿון בעש״ט אין דער וועלט. ס׳איז זייער מיגלעך, אַז פֿון אים האָט ר׳ פּנחס געהערט וועגן דער גרויסקייט פֿונעם גרינדער פֿון חסידות. דער אמת איז, אַז עס זײַנען פֿאַרבײַ אַ סך יאָרן זינט דער בעש״ט איז נתגלה געוואָרן און ר׳ פּנחס איז אַלץ געשטאַנען פֿון דער ווײַטנס. אַ סך מאָל האָט ער זיך געוואָלט באַקענען מיטן בעש״ט, אָבער דער טאָטע זײַנער ר׳ אַבֿרהם אָבא איז געווען אַ „ליטוואַק און אַ גרויסער תּקיף בײַ זיך״; ער האָט זייער וויניק געהאַלטן פֿון בעש״ט; האָט ער אים אָפּגערעדט דערפֿון „און פֿלעגט שטענדיק זאָגן צום זון זײַנעם: צו וואָס זאָלסטו פֿאָרן?״

ר׳ פּנחס האָט אָבער זייער גרויס חשק געהאַט צו באַקענען דעם בעש״ט, און סוף כּל סוף האָט דער חשק זײַנער גובֿר געווען אַלע שטערונגען. איין מאָל, דערציילט די לעגענדע, איז ר׳ פּנחס געגאַנגען מיטן ראָונער רַב איבערן לאַנד צו קלײַבן געלט אויף פּדיון שבֿויים. איינער אַ יִד, אַ קרוב זייערער, איז געווען פֿאַרשפּאַרט אין תּפֿיסה. זאָגט ר׳ פּנחס צום ראָונער רַב: „איך האָב געהערט, אַז דער בעש״ט האָלט שבת אין קאָמינקע.[48] לאָמיר פֿאָרן צו אים, אפֿשר וועלן מיר דורך אים

---

[46] שו״ת זכרון כהונה, הקדמה; ברית כהונת עולם, הקדמה; ביבער, דצ״ו, זז׳ 217—221. וען ער איז ניפֿטר געוואָרן אין תּקמח (1788) איז ער אַלט געווען 35 יאָר.

[47] בית פּנחס, ז׳ 12.

[48] לויט דער מסורה אין ר׳ שמואל קאָמינקערס משפּחה האָט זיך דער בעש״ט נוהג געווען צו קומען אַלע יאָר קיין קאָמינקע מחמת דער אַלטער ר׳ צבי קאָמינקער האָט עדות געזאָגט אויף זײַן קדושה און דורך דעם איז ער אָנגענומען געוואָרן בײַ אַ סך צדיקים, תּפֿארת שמואל, ז׳ 6. אַז דער בעש״ט פֿלעגט קומען קיין קאָמינקע וועט אויך דערמאָנט אין די שבחי בעש״ט.

געהאָלפֿן ווערן און מיר וועלן ניט דאַרפֿן זיך אַרומוואַלגערן". האָט פּאַסירט, אַז ר' אַבֿרהם אַבא, ר' פּנחסעס טאַטע, איז אויך געווען אין קאַמינקע, און דער טאַטע און דער זון האָבן זיך ביידע דערנעענטערט צום בעל־שם.[49]

די דאָזיקע באַגעגעניש איז פֿאָרגעקומען, ווײַזט אויס, ניט לאַנג פֿאַרן יאָר תקכ (1760), וואָרעם ווי ס'איז מקובל האָט ר' פּנחס זיך געזען מיטן בעש"ט אין גאַנצן דרײַ מאָל.[50] דאָס איז מסתּמא דערפֿאַר ווײַל ער האָט זיך צו אים דער־נעענטערט ניט לאַנג פֿאַר דער פּטירה פֿון בעש"ט אין תקכ (1760). אַן אַנדער ראַיה איז, וואָס ר' פּנחס האָט זיך באַצויגן צום בעש"ט, הגם יענער איז געווען עלטער פֿאַר אים מיט אַ סך יאָרן, נישט ווי אַ תּלמיד נאָר ווי אַ תּלמיד־חבֿר. דאָס איז מסתּמא דערפֿאַר ווײַל ר' פּנחס האָט זיך באַקענט מיטן בעש"ט ווען ער אַליין איז שוין געווען איבער דרײַסיק יאָר.

ר' פּנחס האָט זיך מתקשר געווען צום בעש"ט און אין די הויפּטפּונקטן אָנגענומען זײַן דרך. ר' פּנחס האָט אויף זיך עדות געזאָגט, אַז „זינט ער איז גע־ווען בײַם בעש"ט האָט אים גאָט געהאָלפֿן קומען צום אמת. און איך גיי, האָט ער געזאָגט, אין וועג פֿון דוד המלך ע"ה.[51]

אין דעם בעש"ט האָט ר' פּנחס געזען אַ מענטש וואָס האָט געעפֿנט אַ נײַעם וועג אין דער עבֿודה פֿון גאָט, און ער האָט באַטאָנט, אַז ער גייט „אין בעש"טס דרך" און אַז מיטן בעש"ט האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַע תּקופֿה אין ייִדישקייט. „פֿון זינט מען האָט אָנגעהויבן צו גיין אין דרך פֿון בעש"ט זײַנען בטל געוואָרן אַ סך זאַכן וואָס ר' יהודה חסיד האָט מתקן געווען".[52] אַ תּלמיד וואָס איז געווען זייער איבערגעגעבן צו ר' פּנחסן האָט אַ מאָל געזען, אַז אַ ייִד לערנט פֿאַרן דאַווענען און האָט ניט געדאַוונט באַלד אין דער פֿרי; האָט ער אים געוואָרנט, ער זאָל לייענען קריאת שמע אין דער צײַט און געזאָגט: „הגם ס'זײַנען פֿאַראַן חסידים וואָס זײַנען נישט אַזוי מקפּיד צו דאַווענען באַלד אין דער פֿרי, אָבער דער עיקר חסידות האָט זיך אָנגעהויבן מיטן בעש"ט ז"ל און זײַנע מענטשן, און אויב זיי זײַנען געווען געוואָרנט [מיטן דאַווענען באַלד אין דער פֿרי], ווער האָט עס כּוח צו בײַטן?".[53]

דער בעש"ט האָט געלערנט, אַז „ס'איז בעסער צו דינען גאָט מיט שׂימחה

---

[49] שבחי בעש"ט, יח, ב. אין יענער צײַט איז ר' פּנחס משמעות שוין געווען באַוווּסט.

[50] כ"י כתבי קודש, ח"י, ה, א.

[51] כ"י סינסינאַטי, קח, א.

[52] פאר לישרים, סימן קעח. זען שו"ת דברי חיים, ח"א, אה"ע, סימן ח: „אין בכחמי האחרונים לדחות דברי הקדמונים... כי אנו כאין נגד חכמתם ותורתם וחסידותם, ועלינו לקבל דבריהם באהבה, הגם שהוא נגד התלמוד... במדינתנו אין מדקדקים רק באשה ששמה כשם חמותה". זען אויך דובר שלום, ז' 53.

[53] פאר לישרים, יט, א. אין דעם אויסדרוק „עיקר חסידות" איז פֿאַראַן אַ רמז, אַז עס זײַנען געווען חסידים איידער דער בעש"ט איז נתגלה געוואָרן. וועגן דעם ענין פֿ"גל דינבורג, ציון, IX, זז' 186 א"וו.

אָן פּײַניקונגען, ווײַל פּײַניקונגען ברענגען צו עצבֿות״[54] און האָט גוזר געווען אויף זײַן תּלמיד ר׳ יעקבֿ יוסף, ער זאָל ניט פֿאַסטן „מער ווי מען מוז און ווי מען דאַרף״.[55] ווײַזט אויס, אַז אונטער דער השפּעה פֿונעם בעש״ט טאַקע האָט ר׳ פּנחס פֿאַרלאָזט דעם וועג פֿון אַסקעטיזם, אויף וועלכן ער איז געגאַנגען אין די יונגע יאָרן, און האָט געלערנט, „אַז מען דאַרף עסן און דינען גאָט דורך עסן״.[56] קעגן די ווערטער פֿון דעם „מגיד״ וואָס ער האָט געלערנט ר׳ יוסף קאַרו, אַז מען דאַרף ווייניק עסן, האָט איצט ר׳ פּנחס געזאָגט: „דאָ אויף דער וועלט ווייסט מען מער ווי אויבן אויף יענער וועלט [ד״ה אין דער וועלט פֿונעם מגיד], אַז מען דאַרף עסן און דינען גאָט דורך עסן״. מען דערציילט, אַז פֿון בעש״ט האָט ער געלערנט, ווי אַזוי צו עסן פֿאַר גאָט.[57] אַמאָליקע יאָרן האָבן חסידים „אויסגעמיטן אַלע זיבעציק טויערן פֿון היתּרים פֿון מורא, אַז זיי זאָלן נישט אַרײַן אין איין טויער פֿון איסור״,[58] איז געקומען דער בעש״ט און האָט געלערנט: „אַ מענטש זאָל נישט צו פֿיל מדקדק זײַן אין יעדער זאַך וואָס ער טוט. און דאָס איז אין גרונט די כּוונה פֿון יצר הרע, אָנצומאַכן אַ מענטשן מורא, טאָמער איז ער נישט יוצא אין דעם, כּדי אים צו ברענגען צו עצבֿות״.[59] ר׳ פּנחס האָט אויך געלערנט: „אַ מענטש טאָר ניט צו פֿיל מחמיר זײַן און זאָל נישט צו פֿיל מורא האָבן, וואָרעם דאָס רופֿט אַרויס בייזע כּוחות חס ושלום״.[60] ער האָט אויך „מקפּיד געווען, אַז מען זאָל נישט צו פֿיל מחמיר זײַן, וואָרעם דורך צו פֿיל חומרות ברענגט מען אויף זיך גלות״.[61]

ר׳ פּנחס האָט נישט נאָר אָנגענומען די תּורה פֿון בעש״ט און אַ סך פֿון זײַנע מינהגים, נאָר האָט אויך גענומען בײַ אים עצות אין פּערזענלעכער התנהגות. מען דערציילט:

אַ מאָל איז אַרײַן אין ר׳ פּנחסן אַ מחשבֿה אַז אפֿשר איז גאָר פֿאַראַן אַ דרך הטבֿע אין יעדער זאַך. איז אָנגעקומען דער בעש״ט אין דער שטאָט ווו ער איז געווען. איז ר׳ פּנחס צו אים געגאַנגען. זאָגט אים דער בעש״ט: „פֿאַר וואָס איז די רישעות פֿון עמלק ערגער ווי די רישעות פֿון אַלע אַנדערע פֿעלקער? ווײַל די עבֿרה פֿון עמלק איז געווען, וואָס ער האָט געפּרוּווט מפֿרש זײַן אַלע נסים לויטן דרך הטבֿע״. האָט ר׳ פּנחס פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס מיינט דער בעש״ט אים. איז ער געגאַנגען דאַווענען מינחה און דערנאָך געקומען צוריק צום בעש״ט. זאָגט דער בעש״ט צו ר׳ פּנחסן: „נו, און וואָס איז דער תּירוץ אויף דעם? דער תּירוץ איז, אַז מיר זעען דאָך, וואָס תּפֿילה טוט אויף: מען דאַוונט און מען ווערט

---

[54] צוואת הריב״ש, ווארשע תּרי״ג, ז׳ 10.

[55] אין זײַן בריוו צום פּולנאָער רבֿ, שבחי בעש״ט, ח, ד.

[56] כּ״י סינסינאַטי, ק״ט, א.

[57] כּ״י כתבי קודש, ח״ה, ו, ב; דאָרטן ח״י, ג, א.

[58] חובות הלבבות, שער התשובה, פה.

[59] צוואת הריב״ש, ז׳ 9.

[60] כּ״י סינסינאַטי, כב, ב.

[61] כּ״י סינסינאַטי, קג, א.

געהאָלפֿן". האָט ר' פּנחס מתפּלל געווען, אז ער זאָל פּטור ווערן פֿון יענער מחשבֿה און ער איז טאַקע פּטור געוואָרן דערפֿון.[62]

ווי געזאָגט, איז ר' פּנחס ניט געווען אין גאַנצן ניכנע צום בעש"ט ווי אַ תּלמיד צו אַ רבין און האָט מיט אים אַפֿילו זיך געשפּאַרט וועגן עניני עבֿודה. לויט דער טראַדיציע האָט ער איבערגענומען פֿון בעש"ט דרכי זאָכן,[63] און דער בעש"ט האָט פֿון אים אויך איבערגענומען דרכי זאָכן.[64] ער האָט אַ מאָל געזאָגט: „די כּוונה פֿון עסן וויין איך אַזוי גוט ווי דער בעש"ט".[65] ער האָט אַפֿילו זיך ניט געשראָקן צו זאָגן: „חכמות קומען נאָר אַרויס פֿון מיר, פֿון בעש"ט וואָלטן זיי אַפֿילו נישט איבער דער שוועל אַריבערגעגאַנגען".[66]

אין אַ סך זאָכן איז ער געווען מחולק אויפֿן דרך פֿון בעש"ט. ר' פּנחס פֿלעגט הייסן אַ סך מענטשן לייגן תּפֿילין חול המועד. ער האָט געזאָגט, אז ער האָט געהאַט אַ ווכּוח מיטן בעש"ט, וואָרעם דער בעש"ט פֿלעגט הייסן, מען זאָל ניט לייגן תּפֿילין חול המועד לויט ווי דער זוהר זאָגט. ר' פּנחס האָט געהייסן, מען זאָל יאָ לייגן אָן אַ ברכה און נישט מכוון זיין לשם מיצווה.[67] ר' פּנחסעס תּלמידים האָבן געווּסט, אַז די מינהגים פֿון זייער רבין זיינען אַנדערש ווי די מינהגים פֿונעם בעש"ט, פֿלעגן זיי זיין געוואָרנט ניט צו בייטן אַפֿילו אַ קלייניקייט פֿון דעם וואָס זייער רבי פֿלעגט טאָן. אַ מינהג פֿונעם בעש"ט, למשל, איז געווען, צו פֿאַרענדיקן גאַנץ תּהילים יעדן ערב ראָש חודש. אַז ר' רפֿאל, ר' פּנחסעס תּל־מיד, האָט געהערט פֿון עמעצן פֿון זיינע מקורבֿים, אַז ער איז זיך אַזוי נוהג, האָט ער אים געהייסן זאָגן תּהילים דווקא אַן אַנדער טאָג, כּדי מען זאָל וויסן, אַז דאָס איז נישט אַ מינהג פֿון ר' פּנחסן, נאָר דער מינהג פֿון בעש"ט: „מיר מוזן זיך נוהג זיין לויט דעם מינהג פֿון אונדזער רבין".[68]

דער בעש"ט האָט שטאַרק מכבד געווען ר' פּנחסן. איין מאָל איז ער געווען בייַ ר' פּנחסן און האָט אים געזאָגט: „אין מיינע יונגע יאָרן האָב איך געפֿילט, אַז איך האָב אויפֿגעהויבן די האָנט האָבן וועלטן געציטערט; איצט פֿיל איך עס גאָר־נישט". ענטפֿערט אים ר' פּנחס: „און איך פֿיל, אַז ווען איך הייב אויף די הענט ציטערן וועלטן".[69]

---

[62] כ"י סינסינאַטי, נז, א.

[63] „השפעת הברכה לחשוכי בנים וענייני סגולות ורפואות להתברך בברכת פרי הבטן; סוד החטם שנקביה למטה; סוד סתימת בקבוק היין שמקדשים עליו, אחר שמילאו את הכוס לקידוש", תורת אבות, 18, און אין אַן אַנדער נוסח, כ"י כתבי קודש, ח"י ג, א.

[64] „סתימת החלונות אחר הדלקת נר שבת, בל יתראה אור הנר לחוץ שלא יהנו החיצונים מאור הקדושה של נר שבת; ענין וסוד מחלת הקדחת; סוד תרי בדי הדס", תורת אבות, ז' 18.

[65] פאר לישרים, יב, א.

[66] „חכמות קומען נאר פֿין מיר ארויס, אבל מן הבעש"ט וואהלט עס ניט איבער גיגאַנגין אפילו איבער דער טיר", כ"י סינסינאַטי, פּא, ב.

[67] כ"י סינסינאַטי, צג, ב.

[68] פאר לישרים, י, ב.

[69] כ"י כתבי קודש, ח"י, ג, א.

ר׳ פּנחס און דעם בעש״טס תּלמידים

אַז ר׳ יעקבֿ פֿון אַנעפּאָל האָט פֿאַר זײַן פּטירה געבעטן דעם בעש״ט, ער ואָל אים זאָגן די מעלה פֿון יעדערן פֿון זײַנע תּלמידים, האָט ער אים געענטפֿערט וועגן יעדערן. האָט ער געפֿרעגט וועגן ר׳ פּנחסן. האָט דער בעש״ט געענטפֿערט: וועגן אַזאַ גרויסן הייליקן מענטש דאַרפֿסטו ניט פֿרעגן.[70]

ווי ווײַט מען האָט געהאַלטן פֿון ר׳ פּנחסן אין קרײַז פֿון בעש״ט דרינגט אַרויס פֿון דער ווײַטערדיקער געשיכטע:

כ׳האָב געהערט פֿון ר׳ רפֿאלן אַליין, וואָס ער האָט געזאָגט אינעם נאָמען פֿון ר׳ פּנחסן, אַז מען דאַרף נישט גיין אין מיקווה יום־טובֿ, אַז אַ יום־טובֿ געפֿאַלט ערבֿ שבת דאַרף מען ניט גיין אין מיקווה אַרײַן לכּבֿוד דעם פֿרײַטאָג, מען דאַרף ניט גיין אַפֿילו חול־המועד, למשל הושענא רבא, צוליב יום־טובֿ. ער האָט געזאָגט מיט אַזאַ לשון: באדארף מען מער מקוה וויא יו״ט איז? חול המועד איז דאָך אויך יום־טובֿ. נאָר דעם פֿערטן טאָג חול המועד, זאָגט ר׳ פּנחס, דאַרף מען גיין אין מיקווה אַרײַן פֿאַר נאַכט צוליב אַ מעשׂה שהיה. אַ מאָל איז ר׳ פּנחס געווען בײַם בעש״ט פּסח. איז ר׳ פּנחס געווען אַ ביסעלע שלאַף, איז ער געגאַנגען אין מיקווה אַרײַן ערבֿ שבֿיעי של פּסח אין דער פֿרי. פֿאַר נאַכט איז ער נישט געגאַנגען. און ווי ר׳ פּנחס האָט זיך געשטעלט דאַווענען האָט ער געזען, אַז די תּפֿילה זײַנע גייט צו ראַטעווען דעם בעש״ט, אַז ער זאָל נישט אַוועק פֿון דער וועלט; אָבער היות ער איז נישט געווען אין מיקווה פֿאַר נאַכט האָט ער פֿאַרשטאַנען, אַז די תּפֿילה וועט נישט העלפֿן... האָט ר׳ פּנחס זיך סומך געווען אויפֿן בעש״ט. דערנאָך ווען דער בעש״ט האָט געזען ר׳ פּנחסן, האָט ער אים געפֿרעגט: „האָסט זיך טובֿל געווען אין מיקווה פֿאַר נאַכט? האָט ר׳ פּנחס געלאַכט אַ ביסל, וואָס מען רופֿט אָן שמייכלען״. האָט דער בעש״ט פֿאַרשטאַנען, אַז ער איז נישט געגאַנגען אין מיקווה, זאָגט דער בעש״ט: ווי, ווען דו וואָלסט געגאַנגען אין מיקווה פֿאַר נאַכט וואָלט איך דאָך געלעבט; איצט מוז איך אַוועק פֿון דער וועלט. וואָרעם איינס הענגט אין צווייטן.[71]

ר׳ פּנחס איז געבליבן אין מעזשבוזש, און שבֿועות תּקכ (1760) איז דער בעש״ט ניפֿטר געוואָרן. זיבעציק יאָר איז ער יעמאָלט אַלט געווען.[72]

די נשמה פֿון בעש״ט איז אַרויף אין הימל, אָבער ר׳ פּנחס האָט געגלייבט,

---

[70] כ״י סינסינאַטי, פא, ב. ר׳ יעקבֿ איז אויך דערמאָנט אין די שבחי בעש״ט, יא, ב.

[71] כ״י שפּירא. די געשיכטע איז פֿאַראַן, מיט קליינע שינויים, אויך אין שבחי בעש״ט, לה, ד. דאָרטן, אין העברעיִשן נוסח, שטייט: „וביום שביעי של פסח בתפילה ראה איך שנגזר על הבעש״ט שיסתלק בקרוב מפני התאמצותו מאד נגד שבתי צבי״.

[72] דעם בעש״טס געבוירן־יאָר איז אין די שבחי בעש״ט ניט אָנגערופֿן. דובנאָוו, געשיכטע פֿון חסידיזם, נעמט אָן תּס (1700), ר׳ אַבֿרהם יעקבֿ פֿון סאַדעגערע, וואָס ער האָט געוויס געהאַט אין האַנט אַלטע מסורות, האָט דערמאָנט יט כּסלו תּרמא (1881), אין דעם טאָג פֿון מעזריטשער מגידס הלולא (יאָרצײַט), אַז דער בעש״ט און דער מגיד זײַנען געווען טיפֿע זקנים; דער בעש״ט איז געווען אַ זיבעציקער און דער מגיד איז געווען אַרום זיבן און זיבעציק. זען די פֿאַרצייכענונגען פֿון זײַן זון, כ״י פֿון קאָפּיטשינצער רבין, ר, א. דאָס יאָר פֿון דעם בעש״טס פּטירה איז דערמאָנט אין מדרש פּנחס, ז׳ 89 און אויך אין כ״י סינסינאַטי, קא.

אַז זעכציק יאָר נאָך זײַן פּטירה וועט ער צוריקקומען אויף דער וועלט, און ער האָט צוגעגעבן: „און ווער ווייס, אין וועלכער מדינה ער וועט זײַן".[73] נאָך פּלעגט ער זאָגן: אַז דער צדיק קומט אויף יענער וועלט, איז מיט יאָרן שפּעטער וועדט פֿון אים אַ שם און אַ ליכט אין יִראת שמים. דעם דאָזיקן געדאַנק האָט ר׳ פּנחס מקבל געווען פֿון ר׳ צבי׳, דעם בעש״טס זון, וואָס האָט אים דערציילט, אַז אַ מאָל האָט ער איבערגענעכטיקט אין אַ וואַלד און ס׳איז געווען זייער פֿאַרכטיק, איז אים געקומען צו חלום זײַן טאַטע דער בעש״ט און האָט אים געזאָגט: פֿון אַ צדיק וועדט אויף יענער וועלט אַ [הייליקער] שם, און דו זײַ מכוון מײַן שם [וואָס איז מרומז] אין [דער תּפֿילה] אָנאָ בכוח, וואַרעם דער שם דאָס בין איך.[74]

ר׳ פּנחס האָט דערציילט מופֿתים וואָס דער בעש״ט און זײַנע מענטשן האָבן געטאָן.[75] און זײַן איבערגעגעבענער תּלמיד ר׳ רפֿאל האָט געזאָגט: „די וועלט זאָגט, אַז מוצאי שבת דאַרף מען אויך ריידן פֿון בעש״ט, סײַדן מען רעדט אין גאַנצן נישט, אָבער אַז מען רעדט יאָ מוז מען ריידן פֿון בעש״ט."[76]

ר׳ פּנחס און דער רבי ר׳ בער

דער בעש״ט האָט געהאַט אַ סך תּלמידים, און צווישן זיי זײַנען געווען אַזעלכע וואָס זײַנען בײַ אים געווען אַ סך יאָרן, ווי אַ שטייגער: ר׳ לייב, דער מוכיח פֿון פּולנאָע און ר׳ יעקבֿ יוסף איז שפּעטער באַרימט געוואָרן ווי דער מחבר פֿון תולדות יעקב יוסף. אָבער נישט קיינעם פֿון זיי האָט אויסגעקליבן צו זײַן זײַן ממלא־מקום. ווי זײַן גײַסטיקן יורש האָט אויסגעקליבן דעם רבין ר׳ בער וואָס איז געווען אַזוי צו זאָגן אַ נײַער מענטש אין מעזשבוזש, וואַרעם ער האָט זיך געהאַלטן דערנעענטערט צום בעש״ט אין די לעצטע יאָרן. מען דערציילט, אַז ער איז אין גאַנצן געווען צוויי מאָל בײַם בעש״ט, בײַם צווייטן מאָל האָט ער בײַ אים פֿאַרבראַכט אַ האַלב יאָר אַן ערך. דער בעש״ט האָט אים איבערגעגעבן אַלצדינג. אַלע נאַכט פּלעגט ר׳ בער קומען צו אים, האָט ער מיט אים געלערנט בײַ נאַכט, כּדי די אַנדערע חסידים זאָלן זיך נישט מתקנא זײַן אין אים.[77] די תּלמידים פֿון בעש״ט וואָס האָבן ווײַזט אויס נישט געווּסט, אַז דער בעש״ט האָט אויסגעקליבן ר׳ בערן

---

[73] אַזוי האָט דערציילט ר׳ משה סלאָווּטער וואָס האָט דאָס געהערט פֿון זײַן טאַטן ר׳ פּנחס, כ״י סינסינאַטי, קא, א.

[74] כ״י סינסינאַטי, פא, ב. „ור׳ רפֿאל אמר שהוא שמע מהרב [ר׳ פּנחס] שיכוון בשם קבל רנת״, דאַרטן.

[75] כ״י סינסינאַטי, ק און נאָך. האַראַדעצקי (החסידות והחסידים א, קמג) שרײַבט, אַז ר׳ פּנחס האָט ניט געהאַלטן פֿון דעם בעש״טס „אותות ומופֿתים" און האָט געקוקט אויף זיי מיט סקֿפּ.

[76] פּאר לישרים, כ, ב.

[77] אַזוי האָט דערציילט ר׳ אַבְרהם יעקבֿ פֿון סאַדעגערע, זען אויבן הערה 72. פֿ״גל שבחי בעש״ט, יא, ג: „וכשנסע המגיד ז״ל מהבעש״ט בירך אותו הבעש״ט, ואחר כן הרכין הבעש״ט את ראשו שיברך אותו ולא רצה. לקח הבעש״ט את ידו ונתן על ראשו ובירך אותו".

צו זײַן זײַן ממלא־מקום, האָבן אים נישט אָנגענומען ווי זייער מנהיג, נאָר צוויי אָדער דרײַ פֿון די יינגערע תּלמידים האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין אים.[78]

ר׳ בער איז אין זײַן פּערזענלעכקייט, אין זײַן לעבנסוועג, אין אַ געוויסער מאָס אויך אין זײַן שיטה געווען אַנדערש פֿון בעש״ט, און ס׳איז קיין חידוש נישט, וואָס זײַן איבערנעמען די שטול האָט אַרויסגערופֿן התנגדות אינעם קריזן פֿונעם בעש״ט, בײַ די מקורבֿים פֿונעם גרינדער פֿון חסידות. ווײַזט אויס, אַז ר׳ יעקבֿ יוסף — אַ תּלמיד וואָס איז געווען אַזוי איבערגעגעבן צו דער תּורה פֿון בעש״ט — האָט געהאַפֿט, אַז ער וועט עס ווערן דעם בעש״טס ממלא־מקום. ס׳איז באַקאַנט, אַז ר׳ בערס איבערנעמען די פֿירונג האָט אים גורם געווען חולשת־הדעת. מען דער־ציילט, אַז ר׳ יעקבֿ יוסף איז אַ מאָל געפֿאָרן דורך מעזריטש, ווו ר׳ בער האָט אַוועקגעשטעלט דעם נײַעם צענטער פֿאַר חסידות, און האָט געוואָלט אַרײַנגיין צו ר׳ בערן. דער רבי ר׳ בער האָט זיך דעמאָלט שוין געפֿירט גרויס און אַ משמש איז געשטאַנען פֿאַר דער טיר. אַז ר׳ יעקבֿ יוסף האָט געוואָלט אַרײַן, האָט דער משמש אים פֿאַרהאַלטן, ווײַל ער האָט אים ניט געקענט. האָט ר׳ יעקבֿ יוסף, אַ קפֿדן, אים אַ פּאַטש געטאָן און איז אַרײַן צו ר׳ בערן אין צימער, האָט אַראָפּגענומען דאָס היטל און אים געזאָגט אויף פּויליש: דו ביסט אַ פֿריץ, וואָס אַ שומר שטייט בײַ דיר פֿאַר דער טיר? האָט זיך דער מגיד פֿאַר אים פֿאַרענטפֿערט און געזאָגט, אַז ער איז אַ שוואַכער יִיד און דערפֿאַר דאַרף עמ־צער שטיין בײַ דער טיר. דער מגיד האָט אים געבעטן זיצן, אָבער ר׳ יעקבֿ יוסף האָט ניט געווואָלט לאַנג בלײַבן בײַ אים.[79]

ס׳האָט ניט לאַנג געדויערט, איז דער מגיד געוואָרן באַרימט אויף דער וועלט, און מעזריטש איז געוואָרן דער צענטער פֿון חסידים. אַ סך תּלמידים, צווישן זיי גרויסע לומדים און גרויסע פֿערזענלעכקייטן, זײַנען געקומען בײַ אים לערנען. חסידות, וואָס אין דער צײַט פֿון בעש״ט האָט זיך עס באַגרענעצט דער עיקר אויף אוקראַינע, האָט אײַנגענומען אַ סך הערצער אי אין דער ליטע אי אין רײַסן. דער מגיד איז געווען דער אײַנציקער צווישן די תּלמידים פֿון בעש״ט וואָס האָט זוכה געווען צו ווערן באַרימט אויף דער וועלט אין זײַן לעבנסצײַט. ער איז אין גאַנצן געווען אַקטיוו דרײַצן יאָר, אָבער אין זײַנע טעג האָט זיך חסידות פֿאַרשפּרייט און איז געוואָרן אַ גוואַלדיקע באַוועגונג. ער האָט מעמיד געווען אַ סך מינהגים וואָס האָבן פֿאַרשפּרייט די תּורה פֿון זײַן רבין אין אַ סך לענדער. בעל־כּרחו האָט שפּעטער ר׳ יעקבֿ יוסף מודה גע־ווען אין דער וויכטיקייט פֿונעם נײַעם צענטער. מען דערציילט, אַז ער האָט געזאָגט: וואָס קאָן מען טאָן, אַז זינט דער בעש״ט איז נסתלק געוואָרן איז די שכינה מיט איר קלומיקל אַריבער פֿון מעזשבוזש קיין מעזריטש און מיר מוזן

---

[78] אַ שטייגער ר׳ נחום טשערנאָבילער און ר׳ מענדל וויטעבסקער. אויך ר׳ מיכל זלאָטשע־ווער איז געקומען צום מגיד, אָבער ניט ווי אַ תּלמיד. זען די פֿאַרצייכענונגען פֿון ר׳ שלמה סאַדעגערער, קסט.

[79] דאָרטן, קיח, ב.

זיך אײַנבייגן.[80] פֿון דעסט וועגן, הגם די דאָזיקע ווערטער ריידן דער עיקר פֿון נײַעם צענטער און ניט פֿונעם מגיד, האָט ר׳ יעקבֿ יוסף אָבער דערמאָנט אין יאָר תּקכה (1765), בשעת ער האָט געדרשנט שבת הגדול זײַן דרשה, אַ דבֿר תּורה וואָס ער האָט געהערט פֿון מגיד. דערבײַ שרײַבט ער אויף אים: „החסיד מורנו דוב בער טורצינר״.[81] פֿון דער אַנדערער זײַט האָט ר׳ בער ניט געהאַלטן, אַז ר׳ יעקבֿ יוסף איז ראָוי צו זײַן אַ מנהיג ישׂראל.[82]

ר׳ פּנחסן איז ניט געווען צום האַרצן דעם רבי ר׳ בערס פֿירונג. ער האָט געגעבן אָנצוהערעניש, אַז בײַם בעש״ט אין די אויגן איז ר׳ יעקבֿ יוסף געווען פֿאַררעכנט פֿאַרן וויכטיקסטן און טײַערסטן תּלמיד. ער האָט געזאָגט אין נאָמען פֿון בעש״ט: השם יתברך וועט מיר דאַנקען, וואָס איך האָב אים צוגעשטעלט אַזאַ יוסילי.[83] אויך ער האָט געהאַלטן זייער שטאַרק פֿון דעם פּולנאָער רבֿ און האָט געזאָגט, אַז אַפֿילו אין די צײַטן פֿון די תּנאים און אַמוראים איז נישט געווען אַ מענטש וואָס זאָל האָבן אַזאַ מוח.[84] ער האָט אויף אים עדות געזאָגט, אַז צו אים איז געקומען אַ קוויטל פֿון הימל.[85] אַז עס זײַנען שפּעטער אַרויס זײַנע ספֿרים האָט ער געזאָגט: נישט געווען נאָך אַזעלכע ספֿרים, דאָס איז תּורה פֿון גן־עדן.[86] אַלע נײַע ספֿרים וואָס זײַנען נתחבר געוואָרן אין משך פֿון די לעצטע זיבעציק יאָר זײַנען נישט על פּי אמת חוץ די ספֿרים פֿונעם פּולנאָער רבֿ, וואָרעם נישטאָ אַזעלכע ספֿרים אין דער וועלט חוץ דעם ספֿר אור החיים (פֿון ר׳ חיים ׳ן עטר).[87] ער האָט פֿון אים אַזוי געהאַלטן, אַז ער איז אַפֿילו געפֿאָרן צו אים קיין פּולנאָע האַלטן בײַ אים שבת.[88] מען דערציילט, אַז איין מאָל האָט ער גע־נומען מיט זיך ר׳ ברוכן, דאָס אייניקל פֿון בעש״ט וואָס איז בײַ אים אויפֿגע־צויגן געוואָרן אין אָסטרע, און נאָך שבת איז געקומען אַ ספּעציעלער שליח צו ר׳ פּנחסן, אַז ער זאָל באַלד צוריקפֿאָרן צו זיך אַהיים אין אַ חשובֿן ענין. ר׳

---

[80] דאָרטן; האָראָדעצקי, החסידות והחסידים, א, קט.

[81] בן פורת יוסף, דרוש לשבת הגדול תּקכה, קאָריץ תּקמא, פז, ג. ר׳ בער האָט געוווינט אין טאָרטשין בעת ער האָט זיך דערנעענטערט צום בעש״ט, שבחי בעש״ט יא, א. דובנאָוו, געשיכטע פֿון חסידיזם, איז ניט גערעכט ווען ער זאָגט, אַז ר׳ בערס נאָמען איז אין ר׳ יעקבֿ יוספס ספֿרים קיין איין מאָל ניט דערמאָנט בפֿירוש.

[82] „שמעתי מר׳ דוב כ״ץ מקהלתנו שפעם אחת היה הרב ר׳ יוסף מגיד מישרים דפולנאה אצל המגיד ממיזריטש ובקש הרב המגיד מר׳ יוסף שיעשה לו טובה בבואו לעירו והבטיח לו. ואח״כ אחר זמן רב נתראה פּנים שוב המגיד עם ר׳ יוסף ושאל המגיד אם עשה לו אותו דבר שבקש ממנו. והשיב לו ר׳ יוסף שבבואו לעיר נשכח ממנו, ולכן לא עשה. ואמר המגיד: „האי, האי, ווי קאהן אייער ווארט טייער זיין אצל השי״ת״, כ״י סינסינאַטי, מט, א.

[83] מדרש פנחס, ז׳ 65. און ר׳ פּנחס האָט צוגעגעבן: „ואני אומר השי״ת וועט מיר דאַנקין וואָס איך האָב איהם צו גישטעלט אזוי איין רפאל״. ר׳ רפֿאל האָט פֿאַרנומען ר׳ פּנחסעס אָרט בײַ די חסידים וואָס זײַנען געגאַנגען אין ר׳ פּנחסעס וועגן.

[84] פאר לישרים, יא, ב.

[85] פאר לישרים, יא, ב.

[86] פאר לישרים, לא, א.

[87] פאר לישרים, כ, ב.

[88] שבחי בעש״ט, כא, ד; פאר לישרים, יד, ב.

יעקבֿ יוסף האָט זיך דעמאָלט באַהאַלטן אין אַ חדר מיוחד און ר׳ פנחס האָט אים נישט געווואָלט שטערן און ער האָט נישט געווואָלט פֿאַרלאָזן די שטאָט איידער ער האָט זיך געזעגנט. צום סוף איז ער געגאַנגען צו אים מיט ר׳ ברוכן. ר׳ ברוך דערציילט: די טיר איז געווען קרום און אַ ביסל צעבראָכן. אַז איך האָב אַנגערירט די קליאַמקע איז די קליאַמקע אַראָפגעפֿאַלן אויפֿן דיל און די טיר האָט זיך געעפֿנט. ווי מיר זײַנען אַרײַן אין צימער האָבן מיר געזען, אַז אַ מגיד [אַ מלאך] פֿון הימל איז געזעסן מיט אים און געלערנט. אַ פּחד איז געפֿאַלן אויף ר׳ פּנחסן און ער האָט ניט געקאָנט דאַרטן אײַנשטיין. איך בין אַבער געבליבן שטיין אין צימער. דערפֿאַר אַבער וויַיס איך, וואָס אַ מלאך איז. ר׳ ברוך האָט צוגעגעבן: דאָס האָב איך שוין לאַנג געוווסט, אַז דער פּולנאָער רבֿ האָט געהאַט אַ מגיד וואָס האָט מיט אים געלערנט, אַבער דער זיידע מײַנער, דער בעש״ט, האָט געזען, אַז דער מגיד איז נישט געווען פֿון די אמתע מגידים, האָט ער אים געגעבן אַן אַנדער מגיד, פֿון די אמתע.[89]

ווי עס ווײַזט אויס איז ר׳ פּנחס געווען זייער נאָענט צו ר׳ יעקבֿ יוסף. ער פֿלעגט אָפֿט זאָגן: איך און דער פּולנאָער רבֿ.[90] ער האָט אין אים געזען דעם מענטשן וואָס איז ראָוי צו זיצן אויפֿן בעש״טס שטול. מען דערציילט, אַז בשעת די חסידים האָבן אַרויפֿגעלייגט די קרוין אויף ר׳ בערן האָט ר׳ פּנחס זיך געטראָפֿן מיט ר׳ יעקבֿ יוסף און אים געזאָגט, מיט אַ שטאָך לגבי ר׳ בערן: מיר איז אַ גרויסער וווּנדער, פֿאַר וואָס ס׳איז דער מינהג, אַז בשעת דער קייסער טראָגט נישט די קרוין הענגט מען אויף די קרוין אויף אַ טשוואָק. די קרוין איז דאָך אַזאַ חשובֿע זאַך, אַז דער קייסער אַליין טראָגט זי אויפֿן קאָפּ. פֿאַר וואָס איז מען זיך נישט נוהג, אַז בשעת ער טוט אויס די קרוין זאָל די קרוין טראָגן איינער פֿון די שׂרים און עס זאָל ניט זײַן אַזאַ חילול הכּבֿוד? איז אַבער דער תּירוץ: אַ מענטש, וואָס מען וועט אויף אים אַרויפֿלייגן אויפֿן קאָפּ די קרוין בשעת דער מלך טראָגט זי נישט, קען אַרײַנפֿאַלן אין גאות און האַלטן בײַ זיך: אָט בין איך אויך ווי אַ מלך. אָבער אַ טשוואָק איז דאָך אַ טויטע זאַך, וועט ער נישט קאָנען זײַן גרויס בײַ זיך.[91]

ר׳ פּנחס האָט נישט אַנערקענט דעם מגיד פֿון מעזריטש ווי דעם מנהיג הדור. ער האָט קיין סך פֿון זײַן דרך אין חסידות נישט געהאַלטן און ער האָט אויך נישט געהאַלטן פֿון דעם אופֿן לעבן זײַנעם. דער בעש״ט איז געווען אַ מענטש וואָס איז שטענדיק געווען מיט מענטשן צוזאַמען, זײַן טיר איז שטענדיק געווען אָפֿן פֿאַר איטלעכן ייִד. חוץ דעם פֿלעגט ער זיך נוהג זײַן ווי אַ פֿאַסטעך וואָס פֿלעגט גיין נאָך די שאָף, ער פֿלעגט אַרומפֿאָרן אומעטום כּדי צו זײַן

---

[89] בוצינא דנהורא השלם, ז׳ 9.

[90] פּ״י סינסינאַטי, נב, ב.

[91] גוטמן, ר׳ פּנחס מקוריץ, 1; אַ געדעכטניש פֿון דער מחלוקת צווישן ר׳ יעקבֿ יוסף און אַנדערע חסידים וועגן דעם, ווי אַזוי צו טײַטשן ווי ס׳געהער צו זײַן דעם בעש״טס תּורה, איז אויפֿגעהיט אינעם סדר הדורות החדש, א, לד.

בײַ זײַנע מקורבֿים. דער רבי ר׳ בער איז געווען אַ שלאָפער מענטש.[92] ער איז געווען שטענדיק פֿאַרשפּאַרט אין צימער און פֿלעגט זיך זעען מיט די חסידים מערניט איין מאָל אַ וואָך. דער דאָזיקער גאָנג האָט נישט נושׂא חן געווען בײַ ר׳ פּנחסן אין די אויגן. ער האָט געזאָגט: „וואָס וועט דיר העלפֿן דער מגיד פֿון מעזריטש, ער איז דאָך אַ פּרוש פֿון אַ סך יאָרן". אין שײַכות מיט דעם וואָרט האָט ר׳ פּנחסעס אַ תּלמיד געזאָגט אויף אַן אַנדער צדיק: דערפֿאַר וואָס ער קאָן נישט עסן און זײַן אויסגעמישט מיט מענטשן קען ער זיי אויך נישט טאָן קיין טובֿה אין דער נשמה.[93] אין אַ קריטישן מאָמענט, וועגן ר׳ פּנחס האָט גע־דאַרפֿט האָבן העכערע הילף כּדי מבֿטל צו זײַן אַ גזרה אויף דעם לאַנד פּוילן, האָט ער באַדויערט, וואָס ר׳ נחמן האָראָדענקער האָט פֿאַרלאָזט דאָס לאַנד און עס געפֿינט זיך נישט אין זײַן צײַט אַן אַנדער גדול, וואָס ער זאָל זיך קאָנען אויף אים שטיצן. און דאָס איז געווען בשעת דער מגיד האָט געלעבט.[94]

ר׳ פּנחסעס דרך און ר׳ בערס דרך

ר׳ פּנחס האָט געפֿילט, אַז זײַן וועג איז נישט דער וועג פֿון מגיד. דער מגיד האָט אַרײַנגעבראַכט די שיטה פֿונעם אַר״י אין דעם בעש״ט תורה, און ער פֿלעגט לערנען מיט זײַנע תלמידים די סודות פֿון קבלה, פּירושים אויף דעם אַר״י און כּוונות אין יחודים.[95] דער מגיד האָט געלערנט זײַנע תּלמידים, אַז דער עיקר עבֿודה איז דבֿקות און התלהבֿות,[96] זײַן באַהאַפֿטן אין עקסטאַז מיט גאָט.[97] דער וועג צו דבֿקות פֿירט אָבער דורך חכמה און מעדיטאַציע (התבוננות).[98] מען דאַרף זיך ערשט באַהעפֿטן צו דער העכערער חכמה,[99] וואָרעם אַלע זאַכן אין דער וועלט נעמען זיך פֿון „חכמה".[100]

דער דאָזיקער גאָנג איז געווען שפּעטער פֿאַרשפּרייט דורך דעם תּלמיד

---

[92] ר׳ בער איז געווען קראַנק, וועג ער איז צום ערשטן מאָל געקומען צום בעש״ט, שבחי בעש״ט, יא, א.

[93] כ״י סינסינאַטי, פז, א.

[94] זען ווײַטער, זז׳ 44־45.

[95] „בדבריו הקדושים רמוזים הבנת כמה מאמרים מעץ חיים וכוונות האר״י", מגיד דבריו ליעקב, אָסטרע תּקנה, הקדמה; זען ויכוחא רבה, מונקאַטש, כה, א. „פעם אחת היה הרב [ר׳ בער] מוכיח לאחד על מה שדרש קבלה ברבים, והשיב לו האיש: מפני מה מר דורש גם כן קבלה ברבים? והשיב לו הרב: אני לומד את העולם שיבינו שבעולם הזה ובאדם [נמצאים] גם כן כל הדברים הנאמרים בספר עץ חיים, אבל מר דורש כל הדברים ככתבן בעץ חיים, אם כן אתם עושים מרוחניות גשמיות, שאין הפה יכול לדבר למעלה בעולם הרוחני", אמרי צדיקים, 86.

[96] אור תורה, לובלין תרע, ז׳ 50.

[97] אור האמת, ג, א.

[98] אור האמת, לה.

[99] מגיד דבריו ליעקב, ד, א.

[100] מגיד דבריו ליעקב, יא, ב.

פֿונעם מגיד, ר׳ שניאור זלמן לאַדיִער, וואָס האָט געלערנט, אַז דער עיקר איז התבוננות, אינטעלעקטועלע מעדיטאַציע וועגן גאָט, און ס׳איז נישט מיגלעך מורא צו האָבן פֿאַר גאָט אָן התבוננות.[101]

פֿאַרקערט, ר׳ פנחס האָט קריטיקירט די וואָס ווילן דווקא הערן סודות פֿון דער תורה און שפירן נישט, אַז ס׳איז אַ פחד צו הערן מער ווי מען איז ראָוי.[102] „זאָל אַ מענטש זיך נישט צו פֿיל מאַטערן משׂיג צו זיין העכערע השׂגות, זאָל ער דינען גאָט אין תמימות; אויב ער איז ראָוי צו אַזעלכע השׂגות וועט די השׂגה ממילא קומען צו אים. ס׳האָט פֿאַסירט אַ מאָל, אַז עמעצער האָט מתפלל געווען משׂיג צו זיין רוח הקודש, און געבעט קען לכל הפחות פֿועלן אַ העלפֿט, האָט ער דערגרייכט רוח, אָבער אָן קדושה״.[103] ר׳ פנחס האָט זייער מקפיד געווען, אַז אַ מענטש זאָל ניט גיין לויט מענטשלעכע חכמות, ווײל אַזאַ חכמה דערווײַטערט אַ מענטשן פֿון השי״ת. אין דער צײַט ווען עס זיינען פֿאַרשפּרייט געווארן „חכמות״ איז געווארן צוגענומען דער רוח הקודש.[104] דער־פֿאַר האָט ר׳ פנחס אויסגעמיטן צו דרשנען עפֿנטלעך וועגן סתרי תורה.[105] אַנ־שטאָט צו לערנען זיינע תלמידים יחודים און כוונות האָט ער געלערנט מידות: אמת און ענווה. דער עיקר פֿון עבֿודה איז צו רייניקן די מידות. פֿון די תלמידים האָט ער קודם פֿאַרלאַנגט סור מרע — אַוועקווארפֿן די שלעכטע מידות — און דערנאָך ועשׂה טוב — אָננעמען גוטע מידות. און ר׳ רפֿאל, ר׳ פנחסעס תלמיד, האָט אַזוי אויסגעטיטשט דעם חילוק צווישן די צוויי שיטות. פֿאַראַן צוויי וועגן אין עבֿודת השם: שטאַרק היטן זיך פֿון שלעכטע מידות און זיי אויסראַטן, און ממילא וועט מען שוין זוכה זיין צו דבֿקות; דאָס איז דער וועג פֿון ר׳ פנחסן. און דער צווייטער וועג איז דער וועג פֿון ר׳ שניאור זלמנען וואָס איז געווען זייער נאָענט צום וועג פֿונעם מגיד: שטענדיק מעדיטירן וועגן דער גרויסקייט פֿון גאָט און זיך פֿלײַסן צוצוקומען צו דבֿקות, און ממילא וועט דאָס שלעכטע בטל ווערן. דער ערשטער וועג קען ווערן סימבאָליזירט מיט „אָרור המן״, דער צווייטער וועג קאָן ווערן סימבאָליזירט מיט „ברוך מרדכי״.[106]

ר׳ פנחס האָט נישט געהאַלטן פֿונעם וועג פֿונעם מגיד, און אין מעזריטש ווידער האָט מען נישט געהאַלטן פֿון ר׳ פנחסן. פֿאַראַן אַ קבלה בני חסידים, אַז אויפֿן וועג קיין מעזריטש בשעת זיין צווייטן ווייזט איז ר׳ שניאור זלמן געווען אין קאָריץ. האָט אים ר׳ פנחס אויפֿגענומען מיט גרויס ליבשאַפֿט און אים צוגעוועדט צו בלײַבן, און ער וועט מיט אים לערנען די שפּראַך פֿון פֿייגל

---

[101] שניאור זלמנס בריוו צו ר׳ אַבֿרהם קאַליסקער, זען טייטלבוים, הרב מלאדי, א, 234; פֿ״גל לקוטי תורה, במדבר, א.

[102] נר ישראל, „לקוטים מהרב ר׳ פנחס מקאריץ,״ יב.

[103] גוטמן, ר׳ פנחס מקוריץ, כב.

[104] מדרש פנחס, ז׳ 82.

[105] לקוטים יקרים, לעמבערג, תקנב; מדרש פנחס, 25.

[106] כ״י סינסינאַטי, פז, א.

(שׂיחת עוֹפות) און אַ סך הויכע מדרגות. ר׳ שניאור זלמן איז ווײַט אויס געווען אַ שטיק צײַט אין קאַריץ.[107] אָבער ער האָט נישט געוואָלט אָפּלאָזן דעם וועג פֿונעם מגיד. אַז ער איז שפּעטער אָנגעקומען קיין מעזריטש האָט אים דער מגיד געזאָגט: ר׳ פּנחס האָט מיט דיר געוואָלט לערנען שׂיחת עוֹפות און אַנדערע מדרגות, איך וועל מיט דיר לערנען הויכע יחודים.[108]

מען דערציילט, אַז בשעת דער מלאך (ר׳ אַבֿרהם, דער זון פֿון דעם מגיד רבי ר׳ בער) איז געפֿאָרן באַלייטן ר׳ שניאור זלמנען, האָט ער אים געזאָגט: פּאָר, פּאָר, קוק ניט אויף דיא פֿערד. דערמיט האָט ער געמיינט אָט וואָס: „ר׳ פּנחס איז געווען אַ גרויסער עניו און אויך אַ גרויסער איש אמת און האָט געאַרבעט אויפֿן אמת אַ סך יאָרן, האָט ער ערשט געוואָלט פֿאָרטרײַבן דעם חושך אין גאַנצן און דערנאָך אַרײַנברענגען דעם אור [די ליכטיקייט]. דערפֿאָר האָט ער געהאַט ווייניק חסידים, ווײַל נישט יעדערער קאָן זוכה זײַן צו פֿאָרטרײַבן דעם חושך אין גאַנצן. צו דעם האָט אים ר׳ אַבֿרהם געגעבן אַ רמז אויף אַן אַנדער וועג, אַז ער זאָל נישט קוקן אויף די פֿערד נאָר אַרײַנברענגען אור דורך אַ סך תורה. אַ ביסעלע אור פֿאָרטרײַבט אַ סך חושך".[109] און ר׳ שניאור זלמנס אַן איניקל האָט געזאָגט: דערפֿאָר רופֿט מען אונדז חב״דניקעס וואָרעם דער עיקר אַרבעט אונדזערע איז אַרײַנצוברענגען העכערע השׂגות („מוחין") אין חסידים און נישט אַזוי מדקדק זײַן אויף מידות.[110]

דער מגיד, דערציילט מען, האָט, ניט געקוקט אויף אַלע חלוקי־דעות, זייער מכבד געווען ר׳ פּנחסן און האָט למשל געהאַלטן מיט אים אין זײַן אָפּאָזיציע צום אַנטלויפֿן, וועז יידן האָבן געוואָלט אַנטלויפֿן פֿון אוקראַינע בשעת די גזרות גאָנטע אין יאָר 1768.[111] מען דערציילט, אַז אײַן מאָל האָט דער מגיד געוואָרט אויף קידוש לבֿנה. ער איז געווען זייער קראַנק און זײַן בעטל איז געשטאַנען אין בית־מדרש, האָט ער געזאָגט צו זײַנע מקורבֿים: ווונדערט זיך נישט, וואָס איך האָב געוואָרט, ר׳ פּנחס שטייט אין קאַריץ און זײַן געבעט שפּאָלט הימלען.[112] ר׳ בער האָט געהאַלטן דאָס מגידות פֿון מעזריטש און קאַריץ, בשעת ר׳ פּנחס

---

[107] מען דערציילט, אַז ר׳ שניאור זלמן האָט מקבל געווען פֿון ר׳ פּנחסן אַ סך זאָכן און ער האָט געזאָגט: „די מידה פֿון אמת און פֿון שיפֿלות האָב איך מקבל געווען פֿון ר׳ פּנחס קאָריצער", טייטלבוים, הרב מלאדי, א, ז׳ 9. פֿון ר׳ פּנחסעס שמועס מיטן ווייב האָט ר׳ שניאור זלמן מקבל געווען דעם תוכן פֿונעם דרוש אויף „מה יפו פעמיך בנעלים", וואָס איז געדרוקט אין זײַן ספֿר לקוטי תורה, בית רבי, א, סב, א. נאָך אַ מסורה דערציילט, אַז ר׳ פּנחס האָט אים געגעבן צו פֿאַרשטיין אַ מדרש, וואָס שפּעטער איז אים דאָס צו נוץ געקומען, בית פּנחס, ג.

[108] בית רבי, א, ג, ב.

[109] בית רבי, א, מד, ב.

[110] בית רבי, א, מד, א.

[111] זען ווײַטער, זז׳ 42־43.

[112] כ״י כתבי קודש, ח״י א, ב. אין אַן אַנדער נוסח: גוטמן, ר׳ פּנחס מקוריץ, יד.

האָט געווויגט אין קאָריץ,[113] אָבער ס׳איז ניט באַקאַנט, צי זיי זײַנען געווען צוזאַמען אין קאָריץ אין דער זעלבער צײַט.[114]

לויט אַן אַנדער לעגענדע איז ר׳ פּנחס אַ מאָל געווען בײַם מגיד און אַפֿילו געווען בײַ אים בײַם טיש, וואָרעם אין זײַן גרויסער ענווות האָט ער נישט געוואָלט פֿראַווען טיש פֿאַר זיך.[115] לויט נאָך אַן אַנדער דערציילונג זײַנען אַ מאָל דעם מגידס פֿרוי און קינדער שלאָף געווארן, האָט דער מגיד געשיקט נאָך ר׳ פּנחסן. אַז ער איז געקומען קיין מעזריטש און ער איז אַרײַן אין מגידס הויז האָט ער געזאָגט: „דאָ איז פֿאַראַן אַ סך דינים״ און האָט געהייסן אַרײַנטראָגן אַלע קראָנקע אין איין צימער. ר׳ פּנחס האָט אויף זיי מתפּלל געווען. דעם מגידס רביצין איז געווען אין אַן אַנדער צימער און מען האָט פֿאַרגעסן זי אַרײַנצוטראָגן. זײַנען אַלע אויסגעהיילט געוואָרן אָחוץ די פֿרוי פֿונעם מגיד — זי איז אָוועק פֿון דער וועלט.[116] זי האָט זיך וויזט אויס געפֿעלט אַ סך יאָרן פֿאַר דעם יאָר תקלג (1773), דאָס יאָר ווען דער מגיד איז נסתּלק געוואָרן.[117]

חסידים האָבן שוין דעמאָלט געהאָט אַ טבֿע צו הייבן אין הימל אַרײַן זייער רבין, און אָפֿט אַפֿילו אויפֿן חשבון פֿון אַנדערע צדיקים. ווען דעם מגידס חסידים האָבן אויך אָזוי געטאָן, האָט דאָס וויזט אויס גורם געווען חולשת־הדעת ר׳ פּנחסן. ער האָט אַ מאָל געהערט, אַז די וועלט זאָגט אויפֿן מגיד,[118] אַז ער האָט אויפֿגעהויבן דאָוועגען, האָט ר׳ פּנחס געזאָגט: „איך האָב אויפֿגעהויבן דאָוועגען״.[119] זײַנע מקורבֿים האָבן געווויסט וועגן די רײַבונגען צווישן זייער רבין און ר׳ בערן און פֿלעגן נישט ריידן קיין סך וועגן אים פֿאַר ר׳ פּנחסן. אָבער אין קאָריץ איז געווען אַ שוטה, האָט ער דערציילט ר׳ פּנחסן, אַז די וועלט זאָגט אין נאָמען פֿונעם מגיד: „ווער עס וויל מבֿטל זײַן דינים זאָל פֿאַרענדיקן גאָנץ תהילים״. האָט ר׳ פּנחס געזאָגט: „איך האָב דאָס געזאָגט״.[120]

---

[113] זען ר׳ בערס הספּמה אויף ר׳ טאָדרעס ראָונערס ספֿר הלכה פסוקה, טורקע, תקכה; דאַרטן חתמעט ער זיך: „הק׳ דוב במהור״ר אברהם זלה״ה מגיד משרים דק״ק מעזריטש גדול וק״ק קארץ״. אַן אַנדער מקור געדרוקט בײַ כהנא, ספר החסידות, ז׳ 162. אין יענער צײַט האָט ר׳ פּנחס געווויגט אין קאָריץ. אין 18טן י״ה האָט זיך מעזריטש געראָטן אין קאָריצער קרײַז, זען דובנאָוו, געשיכטע פֿון חסידים, ז׳ 130.

[114] אפֿשר האָבן זיי ביידע געווויגט אין קאָריץ בשעת ר׳ בער האָט געוואַרט אויף ר׳ פּנחסן, זען אויבן.

[115] אין יענער צײַט איז ר׳ שניאור זלמן געווען אין מעזריטש, בית רבי א, ג, א. זען דאַרטן, וויִ אַזוי דער אַר״י האָט זיך באַוויזן צו ר׳ בערן.

[116] דאָס איז אפֿשר געווען בײַם אָנהייב פֿון ר׳ בערס דערהויבן וועלן, מחמת ער האָט געלעבט „בפּרישות מן האשה כמה שנים״, מגיד דבריו ליעקב, הקדמה; און נסתּלק געוואָרן איז ער תקלג (1773).

[117] האַראַדעצקי, תורת המגיד ממזריטש, ט״ו.

[118] לויט וויִ ס׳דערציילט דער ספֿר פאר לישרים, יב, א, האָט ר׳ בער אַליין דאָס געזאָגט.

[119] „איך האב אויפגעהויבן דאוונען״, כ״י סינסינאַטי, מה, א.

[120] כ״י סינסינאַטי מה, א. אין ספֿר תשואות חן פֿון ר׳ גדליה לוניצער, ויגש, לייענען מיר: „שמעתי מפי החסיד המפורסם המנוח מוהר״ר משולם זוסמאן זללה״ה שבאר... מלת ימלל מלשון מוללין מלילות שהוא ענין פירוד והמתקה, ופי׳ הפסוק מי יכול למלל ולפרד הגבורות?

אונטער דער השפּעה פֿונעם מגיד האָט זיך חסידות זייער פֿאַרשפּרייט און אַ סך מענטשן האָבן זיך אָנגעהויבן פֿירן ווי חסידים עפּנטלעך. ר׳ פּנחס האָט כּל ימיו געהאַלטן אין מאָנען ענינוּת און האָט ניט געהאַלטן, אַז חסידות איז אַ מאַסן־באַוועגונג. ער פֿלעגט זאָגן: „ווער זינגען מיר, וואָס מיר זאָלן זיך האַלטן פֿאַר חסידים״. די תּלמידים פֿונעם מגיד פֿלעגן ניט לייגן קיין תּפֿילין חול המועד און ר׳ פּנחס האָט געהייסן לייגן תּפֿילין חול המועד [121] און ער האָט ניט געוואָלט מאַכן שמיני עצרת קיין הקפֿות, נאָר טייל מאָל מיט יחידי־סגולה פֿלעגט ער יאָ מאַכן הקפֿות.[122]

די שפּאַנונג אין די באַציונגען צווישן ר׳ פּנחסן און דעם אַקטיוון און השפּעה־דיקן קריז פֿונעם מגיד האָט סוף כּל סוף דערפֿירט צו שאַרפּע מחלוקתן. ווי אַ רעזולטאַט דערפֿון האָט ר׳ פּנחס געמוזט פֿאַרלאָזן קאָריץ נישט לאַנג פֿאַר 1770.[123]

וויזוּ אויס, אַז ס׳זינען דעמאָלט געווען אין קאָריץ, ווו ר׳ בער איז אַ ציט געווען מגיד, אַ סך חסידים וואָס זינען געווען נאָענט צו אים. דער קאָריצער רבּ ר׳ יצחק אייזיק, דער איידעם פֿונעם מעזריטשער רבּ ר׳ צבי הירש, איז כּידוע געווען דעם מגידס אַ תּלמיד. אונטער דער השפּעה פֿון דעם מגידס חסידים האָט מען שפּעטער אָנגעהויבן דרוקן אין קאָריץ [124] אַ סך קבלה־ספֿרים, וואָס ביז דעמאָלט פֿלעגט מען זיי זעלטן דרוקן, און קאָריץ איז געווען אין יענער ציט דער וויכטיקסטער צענטער פֿאַרן דרוק פֿון קבלה־ספֿרים. איבער 99 פּראָצענט פֿון די ספֿרים וואָס זינען געדרוקט געוואָרן אין קאָריץ זינען קבלה־ספֿרים.[125] צווישן די וואָס האָבן געשטיצט מיט הספּמות די אַרויסגעבערס פֿון קבלה־ספֿרים האָבן זיך געפֿונען די פֿרייַנד פֿון ר׳ פּנחסן, אָבער ר׳ פּנחס אַליין האָט וויזוּ אויס קיין הספּמה נישט געגעבן, אפֿשר דערפֿאַר וואָס ער איז געווען קעגן דרוקן זיי. ר׳ פּנחס האָט פֿאַרטריבן אַ סך פֿון דעם מגידס חסידים פֿון זינען הויז: „ער האָט נישט געקאָנט סובל זין, אַז מען פֿלעגט מאַכן דעם מגידס תּנועות״.

מי שישמיע כל תהלתו, שיאמר כל ספר תהלים בפעם אחת״. אין ספֿר רשפי אש השלם, אות קנה, פֿון ר׳ מרדכי נעסכיושער, ווערט דאָס געבראַכט אין נאָמען פֿון „רבי זצוק״ל״ (דער זלאָטשעווער מגיד?). ר׳ צבי אלימלך דינעווער, אגרא דפרקא, סימן שמ״ח, דערמאָנט סתּם „קבלתי״ און זאָגט ניט פֿון ווען. אין ספֿר מדרש פּנחס, ז׳ 27: „על כמה דברים שצריכים לאדם כמו פרנסה וכדומה או על כמה הרפתקאות צוה לומר כל תהלים מרישא לסיפא בלי שום הפסק, אפילו שלא לומר ה׳יהי רצון׳ בין ספר לספר, רק אחר גמר כל התהלים״. דאָס זעלבע ווערט אויך געבראַכט אין נאָמען פֿון ר׳ משה סאָווראַנער, אַז ס׳איז „קבלה מצדיקים״, אסיפת אמרים על תהלים, הקדמה; זען אויך מים רבים, ז׳ 13.

[121] דובר שלום, ז׳ 12.

[122] תורת ר׳ פּנחס מקוריץ, רכג. דאָרטן: „מה אנו שמחזיקים עצמנו לחסידים ואנשי מעשה״.

[123] ר׳ פּנחס איז נסתּלק געוואָרן אין תּקן אַדער תּקנא (1790 אַדער 1791) און האָט געווינט אין אָסטרע „איבער צען יאָר״, ביבער, דצ״ו, ז׳ 211.

[124] די קאָריצער דרוק האָט זיך געגרינדעט אין תּקלו (1776) אַדער פֿריִער, און אַ סך פֿון די וואָס האָבן דאָרטן געדרוקט זינען שפּעטער געוואָרן גרינדערס פֿון דרוקערייַען אין אַנדערע שטעט, זען טויבר, מחקרים ביבליוגראפיים, ז׳ 15 א״ה.

[125] טויבר, דאָרטן.

די דאָזיקע מענטשן האָבן געהאַט טענות, אַז ר׳ פּנחס איז חולק אויפֿן מגיד. אינטערעסאַנט איז, אַז ווען ר׳ פּנחס האָט געהערט וועגן די טענות האָט ער זיך געוווּנדערט: „זיי, דעם מגידס מענטשן, זיי האַלטן, אַז איך בין חולק אויפֿן מגיד? ווען איך זאל אריינגיין אין זיין מגידות שלייך [שליאַך] און ער זאל אריין אין מיינע...“[126]

אין דער שפּיץ פֿון דעם מגידס חסידים, די קנאים וואָס האָבן אָנגעפֿירט מיט די מחלוקתן אויף ר׳ פּנחסן, איז געשטאַנען ר׳ שלמה לויצקער,[127] דער שפּעטערדיקער סקאָלער מגיד וואָס איז באַקאַנט ווי „ר׳ שלמה לויצקער־קאָריי־צער“.[128] ער איז געווען דעם מגידס אַ קרוב,[129] און האָט אַרויסגעגעבן וועלטער פֿון זיין רבין אין אַ ספֿר לקוטי אמרים, מגיד דבריו ליעקב אין קאָריץ תּקמא (1781), וואָס דאָס איז דער וויכטיקסטער קוואַל פֿאַר דעם מגידס תּורה. ער האָט אויך אַרויסגעגעבן[130] חשובֿע קבלה־ספֿרים און אויך באַנוצט פֿאַר דעם צוועק

---

[126] דער זאַץ ענדיקט זיך מיט „היינו משרפין“, וואָס דער באַטייט דערפֿון איז ניט קלאָר. אין דעם כ״י כתבי קודש, ח״ג, ח, א, איז פֿאַראַן אַזאַ נוסח: „הייתי חולק על המגיד: ... גיוועז אריין טרעטיג“; באַקומט זיך דער אײַנדרוק, אַז די מחלוקת איז געווען נאָך דעם מגידס פּטירה אין תּקלג. אָבער לויטן נוסח פֿון דער דערציילונג אין כ״י סינסינאַטי און לויט דער אָסטרער טראַדיציע (זען אויבן, הערה 123) איז דאָס געשען נאָך בײַ ר׳ בערס לעבן. דער שרײַבער פֿון די צוויי כתבֿ־ידן האָט דאָס געהערט פֿון אַן „איש זקן מקארעץ, ר׳ יצחק ב״ר שלמה, שנקרא בעירו ר׳ יצחק גלייזור“; ער האָט גוט געקענט ר׳ פּנחסן און האָט יעמאָלט געווינט אין קאָריץ און אין זומער תּקפּז געווען אַ גאַסט בײַ ר׳ רפֿאל בערשאַדער. נאָך אַ סיבה פֿאַר ר׳ פּנחסן אַוועקצוגיין פֿון קאָריץ איז געווען „מחלוקה גדולה בענין שוחטים. וזה היה מחמת קנאה, שר׳ משה בן ר׳ פּנחס היה לו חלק בשאפי שהוא מקום להשתכר בו ולשחוט אחד בעיר ולא זולתו, עם שותפים“, כ״י כתבי קודש, דאַרטן. ס׳איז אָבער קלאָר, אַז דער ענין שחיטה איז געווען בלויז אַ זײַטיקע זאַך, וואָרעם ר׳ משה, וואָס איבער אים האָט זיך אויפֿגעוועקט די קינאה, איז געבליבן אין קאָריץ אָפֿילו נאָך דעם ווי זײַן פֿאָטער איז אַוועק פֿון שטאָט (ע״פּ כ״י סינסינאַטי). דאָס וואָס אבן שתיה, יט, דערציילט, אַז ר׳ פּנחס איז אַוועק פֿון קאָריץ איבער אַ מגפּה וועלט אָפּגעפֿרעגט דורך די וועלטער פֿון אַן עד ראיה און דורך דער מסורה אין ר׳ פּנחסעס משפּחה (זען הערה 127).

[127] לויט דער קבלה איז ר׳ פּנחסעס משפּחה, מזכרת לגדולי אוסטרהא, ז׳ 211, איז ר׳ שלמהס איידעם און שותף אין דער פּריצקער דרוק געווען ר׳ אַבֿרהם בר׳ יצחק אײַזיק פֿון קאָריץ. ר׳ יצחק אײַזיק דער קאָריצער רבֿ שרײַבט אויף ר׳ שלמהן: „אהובי ידידי וחביבי הרבני המופלג בתורה ובירא החכם השלם הותיק והחסיד... רב פּעלים מקבצאל“ הקנה על המצות, פּריצק תּקמו.

[128] ר׳ יעקבֿ יצחק פֿון לובלין אין זײַן הספּמה אויפֿן ספֿר דברת שלמה.

[129] מגיד דבריו ליעקב, הקדמה; דברת שלמה, בלק. מען דערציילט, אַז ר׳ שלמה פֿלעגט האָבן די זכיה צוצוגרייטן די צוועלף חלות אויפֿן מגידס טיש. זײַן תּלמיד ר׳ שלום בעלזער פֿלעגט זאָגן: „איך בין דער דריטער נאָכן בעש״ט, וואָרעם מײַן רבי ר׳ שלמה איז געווען דעם מגידס אַ תּלמיד“. ר׳ שלמה איז ניפֿטר געוואָרן אין תּקעג (1813) אין סקאָל, זען דברי שלום, ז׳ 12.

[130] אין דער הקדמה צום ספֿר מגיד דבריו ליעקב דערמאָנט ר׳ שלמה, אַז אין אייניעם מיט זײַן שותף ר׳ שמעונען האָט ער אַרויסגעגעבן דעם זוהר (תּקלח), תקוני זוהר (תּקם), ספֿר יצירה (תּקלט), שושן סודות (תּקמד). אין אָט דער הקדמה חתמעט ער זיך: „שלמה מלויצק ולעת עתה מתגורר פה ק״ק קאריץ“. אין תּקמו האָט ער צוזאַמען מיט זײַן איידעם

מיט דער וויכטיקער זאַמלונג פֿון כתבי יד אין קבלה, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפֿונען אין מעזריטשער בית־מדרש.[131] דורך ר׳ שלמהס באַמיונגען זײַנען דעמאָלט אַרויס די צוויי ערשטע חסידישע ספֿרים, תולדות יעקב יוסף (קאָריץ תקם), און בן פורת יוסף (קאָריץ תקמא).[132]

ר׳ שלמה איז געווען באַרימט מיט זײַן קנאַ׳ישער איבערגעגעבנקייט צו זײַן רבין:[133] פֿון אים האָט ער געלערנט „אַלע עיקרים און אַלע וואַרצלען אין התנהגות און עבֿודה און ער האָט זיך פֿון זיי ניט אָפּגענייגט ניט אויף רעכטס און ניט אויף לינקס, און ער האָט נאָכגעטאָן אַלצדינג, גרויס און קליין, ווי ס׳איז באַקאַנט״.[134] נישט נאָר מיט ר׳ פּנחסן האָט ער געפֿירט מחלוקתן. אויף די על־טערע יאָרן האָט ער געהאַט אַ מחלוקת מיט די תּלמידים פֿון זלאָטשעווער מגיד, און ר׳ משה לייב סאַסאָווער האָט געשריבן אַ בריוו כּדי אײַנצושטילן די מחלוקת.[135]

מיט דעם קאָנפֿליקט צווישן ר׳ שלמהן און ר׳ פּנחסן האָט זיך די פֿאַלעמיק וועגן דעם מעזריטשער מגידס דרך נישט פֿאַרענדיקט. אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז אויך געגאַנגען דער קאָנפֿליקט צווישן דעם פֿאָטישן, פֿאַלקסטיימ־לעכן דרך פֿון די אוקראַ׳ינישע צדיקים און צווישן דער לומדישער ספֿעקולאַ־טיוער און אַריסטאָקראַטישער חסידות, למשל אין דער באַרימטער התנגדות פֿון ר׳ ברוך מעזשבוזשער, וואָס ער האָט אַזוי שטאַרק געהאַלטן פֿון ר׳ פּנחסן און פֿון ר׳ יעקבֿ יוסֿפֿן,[136] צו ר׳ שניאור זלמן לאַדיער[137] און צו ר׳ לוי יצחק

און נאָך אַ שותּף געגרינדעט אַ דרוקערײַ אין פּריצק וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביז תּקמת. דאָרטן האָט ער אָפּגעדרוקט 5 ספֿרים, זען יערי, קרית ספֿר, כּ, ז׳ 102.

[131] „בין הכתבים כתבי קודש מהאר״י זלה״ה שישנם פה קהלתנו יצ״ו בביהמ״ד מקובצים כתבים מכתבים שונים על ידי המהדרין מן המהדרין שהיו פה קהלתנו יצ״ו מאז ומקדם כידוע לכל יודעי שער עירנו ת״ל. מה גם ספר הקדוש הלזה ידוע על פי זקנינו אמרו לנו שכמה יגיעות יגע אותו צדיק ה״ה הרב המופלג החסיד המנוח מו׳ מרדכי זלה״ה שהיה מגיד מישרים פה קהלתנו יצ״ו״, מחברת הקודש, קאָריץ, תּקמג. ביז יעמאָלט פֿלעגט מען זיך אָפּהאַלטן פֿון פֿאַרשפּרייטן קבלה־ספֿרים. דאָס וואָס די צוויי האָבן זיי יאָ געדרוקט איז געווען די השפּעה פֿונעם מגיד און זײַנע תּלמידים.

[132] אין ספֿר מגיד דבריו ליעקב, אין דער הקדמה, דערמאָנט ער, אַז ער האָט אַרויסגעגעבן בן פורת יוסף; אין דער אויסגאַבע פֿונעם ספֿר וואָס מיר האָבן פֿאַר זיך ווערט ער ווי דער אַרויס־געבער ניט דערמאָנט.

[133] וען ר׳ שלמה איז געווארן מגיד אין סקאָל איז דאָרטן געווען אַ רבֿ אַ מתנגד וואָס האָט געדאָוונט ע״פּ נוסח אַשכנז און געלייגט תּפֿילין אום חול־המועד. „בחול המועד הראשון לבואו שמה יראו מאד המקורבים של ר׳ שלמה לבל יפרוץ ריב וקטטה ביניהם״, דובר שלום, ז׳ 12.

[134] סדר הדורות החדש, אות יוד.

[135] בײַם סוף פֿון ספֿר לקוטי רמ״ל.

[136] ר׳ ברוך איז אויסגעוואָקסן אין ר׳ פּנחסעס הויז אין אָסטרע (בוצינא דנהורא השלם, ז׳ 9), און אין דעם ספֿר וערן אַזוי איבערגעגעבן זײַנע וערטער: „ולמהוי אנא פקידא בגו צדיקיא, רבש״ע יהי אנכי נמנה בין הצדיקים. איך מיין ניט זיי [די באַרימטע צדיקים פֿון זײַן צײַט], איך מיין עם הרב ר׳ פּנחס מאוסטרהא ועם הרב מפולנאה״ (דאָרטן, ז׳ 12).

[137] אין דעם זעלביקן ספֿר ווערט איבערגעגעבן אין נאָמען פֿון ר׳ ליפּע כמעלניקער,

בערדיטשעווער;[138] אָדער אין דער פּאָלעמיק צווישן ר׳ אַבֿרהם קאַליסקער און ר׳ שניאור זלמנען[139] און אויך אין די טענות פֿון ר׳ אָשר סטאָלינער, דעם תּלמיד פֿון ר׳ שלמה קאַרלינער, קעגן חב״ד.[140]

פֿון דער אַנדערער זײַט איז ר׳ שלמה ניט געווען דער איינציקער וואָס האָט געהאַט טענות צו ר׳ פּנחסעס דרך. „אַ סך מענטשן פֿלעגן אַוועקגיין פֿון ר׳ פּנחסן מיט קשיות״.[141] לויט ווי עס דערציילט ר׳ זוסיא אַנעפּאָליער וואָס איז גע־שטאַנען אין נאָענטע באַציִונגען מיט ר׳ פּנחסן[142] „האָבן געוויסע צדיקים חולק געווען אויף ר׳ פּנחסן״. זיי האָבן געזאָגט אויף אים, אַז ער האָט נישט געהאַט קיין „הכנות צום דאַווענען״. די נעמען פֿון די דאָזיקע צדיקים ווערן נישט דער־מאָנט, אָבער אויב מען זאָל צונויפֿנעמען די פֿאַרשיידענע סימנים וואָס האָבן זיך דערהאַלטן קאָנען מיר משער זײַן, אַז דאָס זײַנען געווען צדיקים פֿון דעם מגידס חדר. צווישן זיי איז געווען אויך ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער וואָס האָט נישט געוואָלט הערן, ווען מען האָט אַ מאָל דערמאָנט פֿאַר אים אין איין אָטעם די נעמען פֿון מעזריטשער מגיד און ר׳ פּנחס קאָריצער.[143]

אַז די מחלוקת צווישן ר׳ ברוכן און ר׳ שניאור זלמנען איז געווען „פלוגתת רבן גמליאל ור׳ אליעזר בן עזריה שרבן גמליאל היה מכריז כל תלמיד שאין תוכו כברו אל יכנס, וראב״ע סלק לשומר הפתח ונתן רשות לכל התלמידים להכנס״, בוצינא דנהורא השלם, ז׳ 22.

[138] דאַרטן, ז׳ 25.

[139] ר׳ אַבֿרהם קאַליסקער האָט געמוסרט ר׳ שניאור זלמנען, הלמאַי ער האָט זיך נוהג געווען „להלביש דברי הרה״ק הבעש״ט בתוך דברי קדוש האר״י ז״ל״. אויפֿן תניא וואָס ר׳ שניאור זלמן האָט אָפּגעדרוקט האָט ר׳ אַבֿרהם געשריבן: „ולא מצאתי בו תועלת כל כך להצלת נפשות... רבותינו היו נשמרים ונזהרים מאד בדבריהם שלא להשמיע לרוב החסידים. ורובם ככולם, כ״א בדרך מוסר ולהכניסם בברית אמונת חכמים״. בײַ ר׳ אַבֿרהמען איז דער עיקר געווען ווייכער צו מאַכן די מידות. פֿאַרשפּרייטן די סודות פֿון קבלה קען ברענגען צו שטרויכלונג. „רבוי השמן בנר הוא ח״ו סבה לכבותו... למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין״, קרית ספר, א, ז׳ 144 א״וו.

[140] דובנאָוו, געשיכטע פֿון חסידיזם, 481.

[141] כ״י סינסינאַטי, מו, א.

[142] ר׳ זוסיא איז געווען בײַ ר׳ פּנחסן מער ווי איין מאָל, כ״י סינסינאַטי; דברי אלימלך, רמזי אסרו חג (ע״פּ מנורת זהב, ז׳ 62).

[143] „כשנפטר בנו של ר׳ לוי יצחק מברדיטשוב, ר׳ מאיר, התאבל עליו אביו מאד. נכנסו ר׳ אברהם יוסף מחאסיעוואטע ור׳ אברהם ליב הדיין מטפליק לנחמו. ספר ר׳ אברהם יוסף להרב מברדיטשוב: כשנודע להמגיד ממזריטש שנפטר הר״ר מיכלי חברו של הר״ר זאב אמר: כשצריך להשפיע בעולם אין טוב להתאבל. וכשנודע לר׳ פנחס מקוריץ... וכששמע הרב מברדיטשוב שרוצה לספר מר׳ פנחס, צווה בקול גדול: שא, שא, שא. והתרעם ר׳ אברהם ליב ואמר לר׳ אברהם יוסף: מה הוצרכת לספר על ר׳ פנחס? היה לך לשתוק. ואחר כך אמר לו הרב מברדיטשוב: פר שטיישטו שערצע, כשספרת תחלה מרבי שלי, האיך אני יכול לשמוע מצדיק אחר? ואף על פי כן, ספר לי על ר׳ פנחס מאחר שהתחלת לספר. ואמר לו ר׳ אברהם יוסף: ר׳ פנחס אמר משל על זה: כשיש מלחמה ונעדר גבור אחד במלחמה אין משגיחין להתעסק בגבור, מחמת המלחמה, אף על פי שגבור היה. ואמר הרב מברדיטשוב: אמת הדבר כי המגיד שמע את הבשורה אחרי השבעה, ומשום כן אמר המגיד מה שאמר, אבל אני עכשיו בתוך שבעה דדין תורה שצריך להתאבל אפילו לטעמים הנ״ל״. כ״י כתבי קודש, ח״ח, ו, ב. ר׳ מיכלע וואָס ווערט דאָ דערמאַנט איז געווען ניט דער זלאָטשעווער מגיד, וואָרעם יענער איז

דער מעזריטשער מגיד האָט געלערנט, אַז גוט עכט געדאַוונט איז נאָר ווען מען דאַוונט מיט התלהבֿות. ווען אַ מענטש דאַוונט מיט „חשק און התלהבֿות" רוט די שכינה אויף אים; אויב ער דאַוונט אָן התלהבֿות רוט זי נישט אויף אים.[144] וואָרעם פֿון דעם וואָס אַ מענטש טוט אַ מיצווה דאָ אויף דער וועלט ווערט דער־וועקט אַ גרויסער תענוג אין יענער וועלט. אָבער דאָס איז אַ כלל גדול, אַז „מען דאַרף האָבן אונטן גרויסע התלהבֿות פֿון זײַן אייגענעם תענוג כדי צו קאָנען גורם זײַן תענוג אויף יענער וועלט".[145] פֿון דאַנען דרינגט אַרויס, אַז בײַם דאַ־ווענען „דאַרף מען אַרײַנלייגן אַלע כוחות אין די דיבורים און אַזוי שטײַגן פֿון איין אות צום צווייטן, ביז מען פֿאַרגעסט אין גאַנצן אין גשמיות".[146] דעם וועג פֿון התלהבֿות האָבן אָנגענומען אַ סך פֿון דעם מגידס תלמידים און ספּעציעל ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער וואָס פֿלעגט דאַווענען

מיט אַזאַ פּחד און ציטערן, אַז ער פֿלעגט נישט קאָנען אײַנשטיין אויף אַן אָרט צוליב פּחד. אָט איז ער געווען אין איין עק חדר און אין אַ רגע אַרום איז ער געווען אין אַנדערן עק. און בײַ די וואָס זײַנען גע־שטאַנען דערבײַ בשעת זײַן דאַווענען פֿלעגן די האָר זיך שטעלן קאַפּויער און זייערע הערצער פֿלעגן צעגאָסן ווערן, און די קרומקייטן פֿון זייער האַרץ פֿלעגן אויסגעגלײַכט ווערן פֿון זײַן קול.[147]

כדי צו קומען צו אַ צושטאַנד פֿון אַזאַ התלהבֿות פֿלעגן זיי זיך אָפּגעבן אַ סך מיט הכנות; זיי האָבן געגלייבט, אַז אָן אינעווייניקסטער צוגרייטונג פֿון דער נשמה

ניפֿטר געוואָרן, לויט ווי מען גלייבט, כ״ו אלול תקמו. און אפֿשר איז עס דער, וועגן וועמען עס רעדט זיך אין די פֿאַרצייכענונגען פֿון ר׳ שלמה סאַדעגערער (קצח, ב): „לר׳ זאב [זשיטאָ־מירער, דער מחבר פֿון אור המאיר] היה חבר אחד שהיה צדיק גדול שנפטר בימי עלומיו. פעם אחת היו [שניהם] אצל המגיד ושמעו תורה מפיו, ואחר כך נסעו הביתה. זה היה בקיץ, וירדו מן העגלה וצוו לבעל העגלה לנסוע אחריהם. זה היה אחרי הצהרים ושניהם התחילו לחזור על דברי רבם, וכל כך נשקעו בשיחתם עד שלא הרגישו שבא הערב ואחר כך הבוקר. והשעה היתה שעת עשר בבוקר והם עדיין הלכו ושחחו. עד שבא עליהם בעל העגלה ואמר להם: מנחה לא התפללתם, מעריב לא התפללתם. האם גם שחרית לא תתפללו?"

[144] מגיד דבריו ליעקב, אָסטרע, תקנד, ט, ב. — מען דערציילט, אַז ר׳ וואָלף זשיטאָמירער האָט געבראַכט זײַן ספֿר צו ר׳ פּנחסעס זון און געבעטן, ער זאָל דאָס אָפּדרוקן. יענער האָט געקוקט אין דעם ספֿר אַ גאַנצע נאַכט און זיך אָפּגעזאָגט עס צו דרוקן. ער האָט אַזוי גע־זאָגט צו ר׳ וואָלפֿן: מיר ווייסן, אַז איר האָט מער געלערנט פֿון מײַן טאַטן איידער פֿונעם מגיד; איז דעם מגיד דערמאָנט איר אַ סך מאָל און דעם טאַטנס נאָמען איז אין ספֿר בכלל ניט דערמאָנט געוואָרן (געהערט פֿון מאָנסטרישטשער רבין אין ניו־יאָרק). ס׳איז שווער צו באַ־שליסן, צי די דערציילונג איז פּינקטלעך, וואָרעם דער אור המאיר איז צום ערשטן אָפּגעדרוקט אין קאָריץ תקנח, און ר׳ משה שפּיראָ, ר׳ פּנחסעס זון, האָט געעפֿנט זײַן דרוק אין סלאַוווטע מיט צען יאָר שפּעטער. זײַן ברודער ר׳ יחזקאל האָט זיך פֿאַרנומען מיט אַרויסגעבן ספֿרים נאָך אין תקנב (פֿרידבערג, תולדות הדפוס העברי בפולניה, ז׳ 77). על כל פּנים האָט זיך אָבער אין דער דערציילונג אָפּגעשפּיגלט דער קאָנפֿליקט צווישן ר׳ וואָלפֿן און ר׳ פּנחסעס משפּחה.

[145] מגיד דבריו ליעקב, כ, א.

[146] דאָרטן, יא, א.

[147] סדר הדורות החדש, ב, כה; זען שני המאורות, ז׳ 96.

איז נישט מיגלעך אַרויפֿצונעמען די קדושה וואָס קומט אויף אַ מענטשן פֿון אויבן, וואָרעם די „דערוועקונג אונטן" מוז גיין פֿריִער פֿאַר דער „דערוועקונג פֿון אויבן". און טאַקע צוליב דעם וואָס די הכנה איז אַזוי חשוב איז מען געווען גרייט אָפּצוגעבן אַ סך צייט דערויף, און צוליב דעם פֿלעגט מען אויך אָפּט פֿאַר־שפּעטיקן דעם זמן תּפֿילה.

ר׳ פּנחס, פֿאַרקערט, האָט ניט געהאַלטן פֿון די מענטשן וואָס דאַוונען מיט גרויס כּוח, מיט גוואַלדיקער אָנשטרענגונג און מיט הויכע קולות. אַ מענטש דאַרף קודם כּל וואַרטן און זען, צי מען גיט אים די תּפֿילה אַ מתּנה צי נישט. ער האָט דערציילט, אַז ס׳איז אַ מאָל צו אים געקומען אייניער אַ מענטש וואָס האָט זיך באַקלאָגט פֿאַר אים, אַז ער האָט בײַם דאַוונען בייזע הירהורים וועגן עבֿודה זרה. האָט ער אים געענטפֿערט: וואָס ווילסטו, אַז מען גיט דיר נישט די תּפֿילה אַ מתּנה פֿונעם הימל ווילסטו זיך אַליין נעמען די תּפֿילה; דאָס איז אַ חוצפּה קעגן הימל. ער האָט אָפּט געווארנט, מען זאָל דאַוונען פֿאַמעלעך. ער האָט אויך דערציילט, אַז אַ מאָל איז בײַ אים געווען אַן אָדם גדול און האָט זיך באַקלאָגט פֿאַר אים, וואָס די חסידים זײַנע דאַוונען נישט מיט אים צוזאַמען, נאָר אייניער לערנט און דער אַנדערער שלאָפֿט. האָט אים ר׳ פּנחס געזאָגט: דו וועסט זען, ווען איך דאַוון פֿאַרן עמוד, דאַוונען אַלע צוזאַמען מיט מיר. און אַזוי איז געווען. וואָרעם איר דאַוונט איידער מען גיט אײַך דאָס דאַוונען אַ מתּנה. אָבער וען מען גיט די תּפֿילה אַ מתּנה פֿון הימל איז דאָס אַחדות מיטן הימל, און דערפֿון קומט אַרויס אַחדות צווישן יִדן.[148] ר׳ פּנחס האָט נישט געהאַלטן פֿון שארף דאבינען [דאַוונען][149] און אויך נישט פֿון מאַכן ספּעציעלע אָנשטרענגונגען און כּל המיני פּעולות כּדי צו קומען צו התלהבות. „די תּפֿילה וואָס אַ מענטש דאַוונט איז בעצם געטלעכקייט". דער מתפּלל און די תּפֿילה איז איין זאַך.[150] תּפֿילה איז נישט אין מענטשנס רשות, טאָ וואָס וועט העלפֿן אָנשטרענגונג? און וען ר׳ הירש, דעם בעש״טס זון, האָט אים געזאָגט, אַז אַ מענטש דאַרף מאַכן הכנות כּדי צו קאָנען מקבל זײַן די הייליקייט פֿון שבת, האָט אים ר׳ פּנחס געענטפֿערט: וועז מען גיט אַ מתּנה פֿון אויבן וווּיסט דאָך אַ מענטש אין גאָנצן ניט, ווי אַזוי און וואָס מען וועט אים געבן, טאָ ווי אַזוי קאָן מען זיך דערצו מכין זײַן?[151]

די באַציונג פֿון בני־דור צו ר׳ פּנחסן

לויט דער מיינונג פֿון ר׳ פּנחסעס תּלמיד, האָבן די צדיקים וואָס האָבן חולק געווען אויף זײַן רבין נישט פֿאַרשטאַנען ווי ס׳געהער צו זײַן דעם ענין הכנה. זיי האָבן געמיינט, אַז הכנה איז דער טײַטש דווקא צו גיין אין צימער אַרויף און אַראָפּ; אָבער ניט דאָס האָט געמיינט ר׳ פּנחס, וואָרעם אַלצדינג וואָס מען רעדט און אַפֿילו דאָס וואָס מען לייגט זיך שלאָפֿן, וואָס מען טוט פֿון תּחילת הלילה ביז

---

[148] מדרש פנחס, ז׳ 19.
[149] כ״י סינסינאַטי, פּג, א.
[150] כ״י סינסינאַטי, ח, ב.
[151] מדרש פנחס, ז׳ 33.

מעריב אַדער אַפֿילו ביז אין דער פֿרי, אַלץ איז הכנות צו שחרית, און אַזוי אַלץ וואָס מען טוט צווישן שחרית און מינחה איז הכנות צו מינחה. און ר׳ פּנחס פֿלעגט זאָגן: אַכט טעג פֿרימער קוק איך שוין אַרויס אויף אַ תּפֿילה. מיטוואָך זע איך שוין, צי דער שבת וואָס דאַרף קומען ווערט זיין אַ געהויבענער. נאָר דאָס וואָס ר׳ פּנחס האָט ניט געהאַלטן פֿון שארף דאבינען איז דער פּשט געווען, אַז מען זאָל נישט אָנהייבן מיט שאַרפֿקייט, נאָר בהדרגה, אַזוי אַז די עיקר־עבֿודה דאַרף זיין קריאת שמע און שמונה עשׂרה. און אויך דאָס דאַוונען זאָל נישט זיין מער ווי דאָס האַרץ (נישט גיין העכער ווי דאָס האַרץ פֿילט), מען זאָל דאַוונען לויטן האַרצן. און אייגנער פֿון ר׳ פּנחסעס תּלמידים, ר׳ שלמה, האָט געזאָגט, מיט אַ שטאָך קעגן ר׳ לוי יצחקן: „איך דאַוון מיט גרעסערע פּוחות ווי דער בערדיטשעווער רבּ״. אויך האָט ער געזאָגט, אַז בײַ אים און ר׳ פּנחסן איז בײַם סוף פֿון דאַוונען געווען אַזאַ הויכע מדרגה, אַז ער האָט שוין ניט מער געקאָנט אַריינגיין אין דער ספֿערע פֿון וואָרט, ער האָט איבערגעלאָזט אַלץ אויף השי״ת: דו, גאָט, זאָלסט פֿאַרענדיקן דאָס דאַוונען.[152]

אויך ר׳ יחיאל מיכל דער זלאָטשעווער מגיד האָט חולק געווען אויף ר׳ פּנחסן, וויבל ר׳ פּנחס האָט אײַנגעפֿירט, אַז זײַנע מענטשן זאָלן טרינקען אַ ביסעלע בראַנפֿן און אַ ביסעלע מעד, און ר׳ מיכל פֿלעגט זאָגן, אַז אַפֿילו אַ ביסעלע איז מבלבל דעם מוח, און ער האָט נישט געהאַלטן בכלל, אַז מען זאָל טרינקען.[153]

און ס׳איז געווען אַ צדיק אין דער שטאָט מיקאָלאַיעוו, ר׳ יהושע האָט ער געהיסן, האָט ער געדאַרפֿט אַ מאָל פֿאָרן דורך קאָריץ, האָט אים ר׳ יחיאל מיקאָלאַיעווער וואָס איז געווען עלטער פֿאַר אים געזאָגט, ער זאָל

---

[152] כ״י סינסינאַטי, פ״ג, א: „ואמר הוא נ״י שלא עתה נשאר מי שיודע דבר מן התפלה, לא הוא נ״י ולא מהר״ר [ר׳ רפאל] ז״ל, רק האנשים הגדולים כגון ר׳ שלמה ז״ל ידע וגם ר׳ משה נ״י בן הרב [ר׳ פנחס] יודע, שאמר: אם היה לי כח הייתי יודע איך להתפלל. ע״כ אמר לי בנו ר׳ יוסף״.

[153] כ״י סינסינאַטי, פד, ב. „[ר׳ פנחס] אמר על עיר איך אפשר להיות שם חכמה ואין בה יין, כי אמרינן בגמרא (יומא עו, ב) חמרא וריחני פקחין״, ר׳ לייבוש שוחט, לקוטים יקרים, מעשׂיראָוו, תקנד, צו. נאָך האָט ער געזאָגט: „כשישראל שותין משקה מתגברת האהבה ביניהם״, לקוטים יקרים, ז׳ 172. חסידים האָבן זיך נוהג געווען צו טרינקען בראַנפֿן פֿאַרן שלאָף און פֿלעגן דאָס רופֿן „דעם בעש״טס קריאת שמע״, עירין קדישין תניינא, כב. „עקר המניעה הוא מן הגוף המפסיק בין נשמתו של אדם ובין התורה הקדושה. וכשמתבטל הגוף אזי מתחזקת הנשמה. ולכך כשהאדם מבוסם, אז הנשמה שבו מדברת, וזה הוא שאמרו העולם: מה שהאדם שאינו מבוסם על הריאה הוא השכור על הלשון, שאז הנשמה מדברת״, תולדות אהרן, דרוש לפורים, בארדיטשעוו, תקעז, עז, ב. „ידוע שרוב המון עם מנהגם לשתות דבש [מעד] בעש״ק אחר המרחץ והטעם הוא... כדי שיבא להם אהבה יתירה בתפלת המנחה ובערבית, כי תפלת עש״ק צריך התלהבות יתירה וכוונה גדולה יותר מכל תפלות החול כידוע. אך יש בני אדם ששותים כל כך הרבה עד דלא ידע וכו׳״, לקוטים יקרים, לג, א. און דער מעזריטשער מגיד פֿלעגט זאָגן: „דיש ב׳ מיני אדמימות א׳ הוא גבורות, ב׳ שהוא מיין שהוא שמחה, ובאדמימות השניה אדרבה מתמתקים כל אדמימות הא׳, משל למלך כאשר הוא בשמחה אז היה רשות ליכנס לפניו אף מי שאינו הגון בלאו הכי״ מגיד דבריו ליעקב, יא; אור תורה, ויחי. פֿאַר־קערט, ר׳ שמעלקע ניקלסבורגער האָט געזאָגט, (דברי שמואל, הנהגות, יב), „ולא ישתה משקה המשכר אם אינו נקי מתאוות, ואפילו הנקי ישתה מעט ולא ישתכר חלילה״.

נישט האַלטן שבת בײַ ר׳ פּנחסן. אַזוי איז געווען. ער איז געווען בײַם רבּ [ר׳ פּנחס] פֿאַר שבת, האָט אים דער רבּ געבעטן, ער זאָל האַלטן שבת בײַ אים, האָט ער נישט געוואָלט און איז ווײַטער געפֿאָרן. און דערנאָך, מיט יאָרן שפּעטער, איז ער א מאָל געקומען קיין קאָריץ, איז ער אַרײַנ־געגאַנגען צום רבּ, האָט דער רבּ אַפֿילו ניט קיין קוק געגעבן אויף אים און מיט אים נישט גערעדט קיין וואָרט. וויַזט אוים, אַז ער האָט געהאַט אויף אים א האַרץ פֿון דעמאָלט אָן. האָט ר׳ יהושע זיך באַקלאָגט פֿאַרן עולם: וואָס בין איך שולדיק? ר׳ יחיאל האָט מיך אַזוי געהייסן. נאָר ס׳האָט גאָרנישט געהאָלפֿן. מיט א ציַיט שפּעטער איז ר׳ יחיאל אליין געקומען צום רבּ.[154]

די התנגדות צו אַ סך פֿון ר׳ פּנחסעס דעות האָט ניט אויפֿגעהערט מיט זײַן פּטירה. ר׳ נחום טשערנאָבילער „האָט זייער געלויבט ר״ פּנחסן״; דערמאָנענדיק אַ מאָל אַ טעם וואָס ר׳ פּנחס האָט געגעבן פֿאַר אַ געוויסן ענין האָט ער געזאָגט, אַז „זײַן נשמה איז געווען מטעמים״; אָבער ער האָט מוסיף געווען, אַז נאָך דער פּטירה פֿון אַ צדיק ווערן געבוירן אַ סך קשיות אַפֿילו אויף זאָכן וואָס פֿלעגן ניט זײַן קשה בײַ זײַן לעבן.[155] דאָס האָט ר׳ נחום געזאָגט אין בײַזײַן פֿון ר׳ יעקבֿ שמעונען, ר׳ פּנחסעס זון.

פֿון דער אַנדערער זײַט איז אונדז באַקאַנט, אַז זייער אַ סך מענטשן אין זײַן צײַט האָבן גאָר שטאַרק געהאַלטן פֿון ר׳ פּנחסן און האָבן זייער געלויבט זײַנע השׂגות און די טיפֿקייט פֿון זײַנע בליקן. ר׳ ישעיה דינעוויצער, דער תּלמיד פֿונעם מעזריטשער מגיד, וואָס ר׳ פּנחס האָט אים געשריבן אַ מאָל אַ וווּנדערלעכן בריוו וועגן עקסטאַז („התּפשטות הגשמיות״) און עלית נשמה,[156] האָט אַ מאָל געהאַלטן שבת אין אָסטרע און געזאָגט אויף אים: „דאָס וואָס מיר גוטע יודין דאַרפֿין האַריווין אויף איין שטיקעל שכל אַ האַלב יאָר צײַט קומט עס אָן ר׳ פּנחסן מיטן ערשטן איינפֿאַל״.[157] ר׳ נחום טשערנאָבילער איז אַ מאָל געווען בײַ

---

[154] כ״י סינסינאַטי, מו, א.

[155] כ״י כתבי קודש, ח״ו, ד, א.

[156] דער בריוו איז אָפּגעדרוקט בסוף פֿונעם ספֿר חסד לאברהם.

[157] „פּעם אחת שבת ר׳ ישעיה מדינוביץ אצל הרב ושמע הזקן הנ״ל [זען אויבן, הערה 126] ממנו אחר סעודת ליל שבת שהיה מדבר על הרב בזה הלשון: לאנג לייבן אויף אים, מיר האבין זיך אויך אביסיל מיט גאט דער קענט. ואחר סעודה ב׳ ביום שבת ראה שהיה נייחא דעתו מאד מהרב, ואמר: שאין כמוהו... ופעם אחת שמע הזקן מהרב ר׳ ישעיה בביתו בזה הלשון: נאשי בראצי, שקורין גוטע יודין, וואס מיר דאַרפֿין האַריווין אויף איין שטיקעל שכל או מוח לעבודת השי״ת חצי שנה הוא אצל הרב [ר׳ פּנחס] במושכל ראשון. ואחר הבדלה אמר ר׳ ישעיה להאנשים מי ילך אתי לר׳ אייזיקל שהוא רב של קאריץ, שאני רוצה להכיר אותו [זען אויבן, ז׳ 16], ואמר הזקן הנ״ל אני אלך עמכם. והלך עמו לבית ר׳ אייזיקל. ור׳ אייזיקל כבר פשט מלבושיו לשכב, ונבהל ר׳ אייזיק מאד ואמר: רבי, להיכן תלכו? והשיב ר׳ ישעיה: אצליכם, שאני רוצה להכיר אתכם. אמרו לי מה שאמרתם בסעודת שבת היום. והיה מסרב מאד שהיה בוש להגיד לפניו, ואמר: שע [סע, עס] איז קיין מעשה ניט. ואחר כך אמר לו הרבה גימטריאות, ואמר לו [ר׳ ישעיה]: דאס לייגט אוועק, עס ניצט ניט לעבודת השי״ת, וגם אני מכבר עסקתי בזה וראיתי שאיננו נצרך לעבודת השם. והנחתיו. רק מה שאמרתם התחלה הוא קיין מעשה ניט״, כ״י סינסינאַטי, מו.

ר׳ פּנחסן מיט דעם איידעם פֿון זײַן טאַכטער ר׳ שלום פּראַהאַבישטשער וואָס איז דעמאָלט נאָך געווען אַ יונגער־מאַן און מען האָט אים געהאַלטן פֿאַר אַ פּועל ישועות און אַ בעל מוח.[158] ר׳ חיים קראַסנער, אַ תּלמיד פֿון בעש״ט, האָט געזאָגט אויף ר׳ פּנחסן: „באמת, דער גרויסער, אַ חד בדרא״.[159] און ר׳ יעקבֿ יוסף פֿון פּולנאָע האָט אַ מאָל געשיקט נאָך אים אַ פֿור, ער זאָל קומען צו אים; האָט ר׳ פּנחס מיט אים פֿאַרבראַכט שבת און הגם ס׳איז געווען דעם פּולנאָער רבֿס דרך צו דאַוונען פֿאַרן עמוד האָט ער זיך מתּיר נדר געווען פֿאַר דרײַ יידן און האָט מכבד געווען ר׳ פּנחסן, ער זאָל זײַן דער שליח ציבור. „מען זאָגט, אַז ער האָט געזאָגט דערנאָך, אַז זינט דער בעש״ט איז ניפֿטר געוואָרן האָט ער ניט געהערט אַזאַ תּפֿילה״.[160] איין מאָל איז געקומען צו ר׳ יעקבֿ יוספֿן אַ מענטש וואָס האָט געדאַרפֿט האָבן אַ ישועה וועגן אַ קראַנקן, האָט ער אים געזאָגט: „איך קאָן דיר נישט העלפֿן״ און האָט געהייסן פֿאַרן צו ר׳ פּנחסן, וואָס ער קאָן יאָ העלפֿן.[161] אין די אויגן פֿון ר׳ דוד היילפּרין, דער רבֿ פֿון אָסטרע און זאָסלאָוו, וואָס האָט געוווסט דעם בעש״טס מיינונגען „וועגן אַלע מפֿורסמים אין דער צייט״, איז ווײַזט אויס ר׳ פּנחס געווען צווישן די פֿיר וויכטיקסטע פערזענלעכקייטן.[162]

צווישן די וואָס האָבן שטאַרק געהאַלטן פֿון ר׳ פּנחסן און זײַנען געווען בײַ אים איז אויך געווען דער שפּאָלער זיידע,[163] ר׳ לייב שׂרהס,[164] די באַרימטע ברי־דער ר׳ שמעלקע פֿון ניקלסבורג און ר׳ פּנחס דער בעל הפּלאה פֿון פֿראַנקפֿורט־מײַן,[165] ר׳ יעקבֿ יוסף דער מגיד פֿון אָסטרע, דער מחבר פֿון רב ייבי,[166] וואָס מיט אים האָט ר׳ פּנחס אויפֿגעהאַלטן נאָענטע פֿרײַנדשאַפֿט.[167]

די מקורבֿים פֿון ר׳ פּנחסן האָבן אים צוגעגליכן צום בעש״ט. דעם בעש״טס חסידים האָבן געזאָגט: אויב מען האָט ניט געזען פֿון אַר״י הקודש מער מופֿתים ווי נאָר די וואָס שטייען אין שבחי האר״י האָבן מיר געזען פֿונעם בעש״ט מער. און ר׳ שלמה, דער תּלמיד פֿון ר׳ פּנחסן, האָט געזאָגט: אַז אויב פֿון בעש״ט איז נישטאָ מער ווי דאָס וואָס מען דערציילט פֿון אים, האָב איך געזען פֿונעם רבֿ (ר׳ פּנחס) אַפֿילו אין ענין קדחת מער. און ער האָט דערציילט אַ סך וווּנדערלעכע מעשׂיות, ווי ער פֿלעגט היילן ספּעציעל קדחת אָן שום טוּונג, נאָר אַ מאָל פֿלעגט ער זאָגן צו איינעם: קום און קוק מיר אין פּנים בשעת איך זאָג ברכו, פֿלעגט ער ווערן אויסגעהיילט.[168] און אַן אַנדער תּלמיד פֿון ר׳ פּנחסן האָט געזאָגט: אַז

---

158 כ״י אומאַן, צו, א.

159 כ״י סינסינאַטי, צה, ב. אפֿשר האָט מען אים יעמאָלט אַנגערופֿן „דער גרויסער ר׳ פּנחס.״

160 כ״י סינסינאַטי, נג, א.

161 כ״י אומאַן, צה, ב. כ״י כתבי קודש, ח״י ה, א.

162 ביבער, דצ״ו, ז׳ 338.

163 גוטמן, ר׳ פּנחס מקוריץ, כח.

164 כ״י סינסינאַטי, מה, א.

165 עשר אורות, פּרעמיסלע, תּרעא, ב—ה.

166 ביבער, דצ״ו, ז׳ 211.

167 כ״י סינסינאַטי, פּג, ב.

168 כ״י כתבי קודש, ח״ו, ה, א.

אויב דער דור וואלט געווען ראוי וואלט ר׳ פנחס געווען משיח, און דאס האט דער רמב״ם פאַרויסגעזאגט.[169]

ר׳ פנחס קאריצער און די גזרות גאנטע

די צייט איז געווען א צייט פון נגישות און רדיפות. מיר לעבן „אין ביטערן גלות, אלע טאג קומען צו נייע צרות, אלע טאג פרעגן מיר, וואס וועט זיין דער סוף״,[170] שרייבט א בן דור. א סך האט זיך ר׳ פנחס מצטער געווען אויף צרות ישראל און אויפן גלות, און ער האט געגלייבט, אז מיט זיין עבודה איז ער מקרב די גאולה. אבער ער האט זיך ניט אינגעשפארט און נישט דוחק געווען דעם קץ, הגם ער איז געווען בטוח, אז ער איז בכוח צו ברענגען משיחן: „איך קען ברענגען משיח אזוי גרינג אזוי וויא דיא שטרוי אויף צי הובין, אבער איך האב נאמנות...״ דאכט זיך, אז ער האט געזאגט: „דערפאר האט מען מיר געגעבן דאס דאזיקע יכולת אין האנט ארײַן, ווײַל דער רבונו של עולם ווייסט, אז איך האב נאמנות״.[171]

שטענדיק האט ער געשטרעבט,[172] און האט אויך אנדערע געהייסן, פארן קיין ארץ־ישראל און האט אפט געריידט וועגן דער מעלה פון ארץ־ישראל. אז ס׳איז געקומען צו אים עמעצער פון דארטן פלעגט ער אים בעטן, ער זאל אים באשרײַבן בשעת דעם דאוונען די צורה פון ארץ־ישראל מיט אירע וואסערן און טײַכן און האט געזאגט: ווי גרויס איז דער כוח פון אויסמאלן זיך. איך בין נאך אין ארץ־ישראל ניט געווען, אבער איך מאל זיך אויס דערווײַל די צורה פון די מענטשן וואס זיינען אין ארץ־ישראל.[173]

נאך פאר דער באַרימטער עליה פון ר׳ מענדל ויטעבסקער און זיין חברותא אין יאר תקלז (1777) האט ער באשלאסן פארן קיין ארץ־ישראל. אבער דאס וואס איז געשען מיט ר׳ ישראל בעש״ט איז אויך געשען מיט ר׳ פנחסן. צוויי מאל האט ער געפרוווט פארן קיין ארץ־ישראל, אבער עס איז אים נישט גערָאטן.

א געוויסע צייט פאר דעם חודש תמוז תקכח (1768) האט ער באשלאסן צו פארן קיין ארץ־ישראל[174] און האט געדונגען פורן און אלצדינג צוגעגרייט; איז ער פלוצלינג קראנק געוואָרן, געוואָרן א ביסל משולשל. האט ער פארשטאנען, אז ער איז מסופן, און זיך גלייגט אין בעט ארײַן. איז געשטאנען לעבן אים ר׳ שמעון אשכנזי, און ר׳ פנחס האט געזאגט צו השי״ת: אויב ס׳איז דיין רצון,

---

[169] גוטמן, תורת ר׳ פנחס, ח. זען מגן דוד פון רדב״ז, אמסטערדאם תעג, לט, ב: „ימות המשיח לא יהיה ודאי פחות מת״ק שנה [פארן אלף השישין]״.

[170] תפארת ישראל פון ר׳ ישראל סאטאנאווער, ה, ד.

[171] פ״י כתבי קודש, ח״ב, ה, א.

[172] „דבר שרצונו מאד לקבוע דירתו בארץ ישראל״.

[173] תוספתא למדרש פנחס, ד, ב.

[174] „כשבקש ר׳ פנחס לעלות לארץ ישראל דבר שרצונו מאד לשבת בעיר מקלט, כיון שהיא קולטת את הרוצח ויכולים להחבא שם, ואולי כיוון לצפת שהיא קדש הנזכרת בין ערי מקלט״, פ״י סינסינאטי, מה, א.

איך זאָל נישט פֿאָרן קיין ארץ־ישׂראל, וועל איך נישט פֿאָרן. אָזוי ווי ער האָט דאָס געזאָגט איז אים באַלד בעסער געווארן. נאָר געווונדערט האָט אים אַ ביסל, פֿאַר וואָס עס איז נישט דער רצון פֿון השי״ת, אַז ער זאָל פֿאָרן, ווארעם ער האָט געווויסט, אַז ער האָט דערויף זייער אַ גוטן טעם. אָבער דערנאָך איז ער געווויר געווארן, פֿאַר וואָס מען האָט אים אָפּגעהאַלטן פֿון פֿאָרן, — צוליב די גזרות פֿון די הײַדאַמאַקן.

דאָס יאָר תּקכח, וואָס איינער פֿון די בני דור האָט געהאָפֿט אַז עס וועט זײַן דאָס יאָר אין וועלכן משיח וועט קומען,[175] האָט געבראַכט אומגליק און אונ־טערגאַנג פֿאַר אַ סך קהילות אין אוקראַינע.[176] די אוקראַינישע הײַדאַמאַקן און קאָזאַקן זײַנען אָנגעפֿאַלן אויף פּאָליאַקן (ספּעציעל אויף גייסטלעכע און שליאַכטע) און אויף יידן. טויזנטער און צענדליגער טויזנטער יידן זײַנען אומגעבראַכט גע־ווארן, כּמעט הונדערט טויזנט נפֿשות. אַ סך שטעט און דערפֿער, אַן ערך פֿופֿציק מײַל אין דער לענג און צוואַנציק מײַל אין דער ברייט, זײַנען חרוב געווארן. „אומגלייבלעך צו דערציילן, מען קען עס ממש ניט ברענגען אויפֿן פּאַפּיר״.[177] דער אויפֿשטאַנד האָט זיך אָנגעהויבן אין אַפּריל, און אין פֿאַרשיידענע שטעט

---

[175] „על מטתי עלה על רעיוני: תקכח לאלף הששי ליצירה יהיה שנת גאולה כ״ש״ח״ר. כי ראיתי כל הגאולות היו בחי״ת: תמ״ח לאלף השלישי היה גאולת מצרים, תפ״ח לאלף השלישי היה ביאה לארץ. וגם תתקכ״ח לאלף השלישי היה בנין בית ראשון, וגם ת״ח לאלף הרביעי היה בנין בית שני. ועתה כ״ש״ח״ר היה כ׳ח׳ר״ש לא אשמע. ראיתי בעוה״ר כי של״ח לאלף הרביעי נחרב בית (שני ואין ת״י סדר העולם לראות כל החי״ת) ראשון, ותתק״ח לאלף הרביעי בית שני... אך בזמננו ידוע שת״ח לאלף השישי היה בעוה״ר הריגה במדינת פּולניא בהאקלום אקריינא הפוחז חמ״ל ימ״ש. וגם בזמננו שנת תקי״ח לאלף השישי נשרפה תורתנו הקדושה. בארבעה ימים לחודש מרחשוון שנת הנ״ל נשרפה בעיר קאמניץ באקלים פאדלייא ברחוב העיר כל ששה סדרים ועוד מסכת ברכות ותקוני זוהר ואשלי רבבי מחמת המינים שבתי צבי ימ״ש. ועוד היה ידו נטויה עלינו שהיה בצווי ההגמון שקורין בושיף [=בישאָף, ביסקופ]. ובשעת השריפה באותו יום אחזתו החולשה כפיה [די פֿאַליקע], מתגבר והולך עד חמשה לחודש כסליו שנת הנ״ל. ומת במיתה אכזריות. ה׳ ינקום מכל אויבינו הקמים עלינו לרעה. ועתה בשנת תקכ״ח לאלף הששי היה הריגה באקלים אוקריינא בחדש הרביעי ובחודש החמישי יה״ר שיהפוך לנו לששון ולשמחה נהרגו אלפים ורבבות...״ תפארת ישׂראל פֿון ר׳ ישׂראל סאַטאַנאָווער, פּ׳ בחקתי; דאַרטן, פּ׳ בהר: „שנשרפו תורת אלהים בעיר קאמניץ, ששה סדרים וט״ז ותיקוני זוהר ומס׳ ברכות ברחוב העיר... היה בגדר להתענות ד׳ חשון... ועלה בלילה אחר התענית ז׳ חשון שנת תקל״ט״.

[176] דובנאָוו, דברי ימי עם עולם, ח״ו, 97. — ווענן דער הײַדאַמאַטשינע זען אויך דובנאָוו, „דער צווייטער חורבן פֿון אוקראַינע (1768)״, היסטאָרישע שריפֿטן, ייוואָ, I 27—54, ווו ס׳איז אָפּגעדרוקט דער פֿולער טעקסט פֿון דער יידישער פֿאַלקסכראָניק מעשה גדולה מן אומן ומן אוקריינא.

[177] תפארת ישׂראל, בחקותי. אין אַ בריוו פֿון אַן אַנדער בן־דור ווערט די צאָל פֿון די הרוגים אָפּגעשאַצט אויף פֿופֿציק־זעכציק טויזנט (פֿ״גל גורלאַנד, לקורות הגזרות, ג, ז׳ 30). פֿון דער אַנדערער זײַט וויסן מיר אַז אין אומאַן אַליין זײַנען אומגעקומען בערך דרייסיק טויזנט נפֿשות (פֿ״גל ברנפלד, ספר הדמעות, ח״ג ש״ב). זייער וויכטיק זײַנען די פּרטים וואָס ר׳ ישׂראל סאַטאַנאָווער גיט איבער ווען דער פֿאַרברענונג פֿון די ספֿרים. ספּעציעל אינטערעסאַנט איז דער פֿאַקט וואָס דער תקוני זוהר איז געווען צווישן די ספֿרים וואָס מען

אין קיִעווער גובערניע זײַנען דערהרגעט געוואָרן מאַסן ייִדן. וועַן די ביטערע בשׂורות וועגן די רציחות האָבן זיך פֿאַרשפּרייט זײַנען טויזנטער ייִדן און פּוי־ לישע אַדלײַט אַנטלאָפֿן און האָבן געפֿרווט זיך ראַטעווען אין דער פֿעסטונג־ שטאָט אומאַן,[178] די רײַכסטע שטאָט אין די באַזיצונגען פֿון גראַף פּאָטאָצקי פֿון קיִעוו. די פּאָליאַקן און די ייִדן האָבן געענטפֿערט מיט שיסערײַ די הידאַמאַקן וואָס האָבן באַלעגערט די שטאָט. די שטאָט איז געפֿאַלן, און אַ גרויסע צאָל ייִדן וואָס האָבן זיך צונויפֿגענומען אין דער שטאָטישער שול פֿדי זיך צו פֿאַרטיידיקן זײַנען דערהרגעט געוואָרן (ח׳ תּמוז, 18טן יוני). מיט דער אומאַנער שחיטה איז אָבער געקומען אַ סוף צו דער הידאַמאַקישער באַוועגונג. דאָס רוסישע מיליטער איז דעמאָלט אַרײַן צוזאַמען מיטן פּוילישן מיליטער און דערשטיקט די אומרוען.[179]

דער פּולנאָער רבֿ ר׳ יעקבֿ יוסף האָט דערציילט:

צוויי יאָר פֿאַר דער בריחה [ד״ה 1766] האָט ר׳ צבי, דער זון פֿונעם בעש״ט, געזען זײַן טאַטן אין חלום. ר׳ צבי האָט דעמאָלט געהאַט גרויס צער, ווײַל ער איז געווען שולדיק אַ סך געלט די פּריצים און האָט ניט געהאַט מיט וואָס צו באַצאָלן. האָט ער געפֿרעגט זײַן טאַטן: „צי פֿילסטו מײַן צער?״ האָט דער בעש״ט געענטפֿערט: „יאָ״. האָט ער אים געפֿרעגט: „ווער האָט דיר צו ווײַסן געטאָן?״ האָט ער געענטפֿערט: „די וואָס גייען אויפֿן שיידוועג האָבן אים צו ווײַסן געטאָן. האָט ער געפֿרעגט: „ווער זײַנען עם די וואָס גייען אויפֿן שיידוועג?״ האָט ער געענטפֿערט: „אַברהם יצחק און יעקבֿ. זיי גייען דאָס אָרום אויפֿן שיידוועג פֿדי געווויר צו ווערן די צרות פֿון ישׂראל און זיי גייען שפּעטער און טוען דאָס צו ווײַסן אויף די קבֿרים פֿון די צדיקים, און זיי האָבן עם מיר צו ווײַסן געטאָן וועגן דײַן צער, אָבער איך האָב איצט קיין צײַט ניט צו ריידן מיט דיר, ווײַל איך דאַרף איצט גיין מבֿטל זײַן די גזרות פֿון די גזלנים וואָס מען רופֿט היידאַמאַקעס״, דער דאָזיקער חלום איז געווען אַן ערך דרײַ וואָכן פֿאַר פּסח.[180]

ווי אַזוי האָט ר׳ פּנחס רעאַגירט אויף די גזרות? ער אַליין האָט דערציילט זײַן תּלמיד,

אַז אין חודש תּמוז ערבֿ שבת קודש תּקכח [1768] פֿאַר דער גזרה איז ער געגאַנגען אין מרחץ אַרײַן און גיחאַלישט. אָבער פֿון דעסט וועגן האָט ער געקאָנט אַ וווּנק טאָן, האָבן די מענטשן אַרום אים פֿאַר־ שטאַנען, אַז זײַן חיות איז זייער געפֿאַלן, האָט ער אַ וווּנק געטאָן, אַז מען זאָל אים לאָזן ליגן אויפֿן דיל. אַנדערע זאָגן, אַז אין מרחץ (אָדער אין מיקווה) האָט ער געזען אַ שוווערד פֿליִען אין דער וועלט רחמנא ליצלן, און דערפֿון האָט ער געחלשט. דערנאָך איז ער אויפֿגעשטאַנען

האָט פֿאַרברענט. לויט אַן אַנדער מקור האָט דער בישאָף געוואָלט נאָר פֿאַרברענען די „תורה שבעל פּה... ולא לשייר כי אם חומש וספר הזוהר״ (בלבן, לתולדות התנועה הפראנקית, ז׳ 187; זען אויך זז׳ 185—189).

[178] למשל די שאַריגראָדער ייִדן, שבחי הבעש״ט, אויסגאַבע האַראָדעצקי, לא.

[179] דובנאָוו, דברי ימי עם עולם, ח״ז זז׳ 97—100; ברנפלד, ספר הדמעות, ח״ג, זז׳ רצ—שב.

[180] שבחי בעש״ט כו, א.

און איז געגאַנגען אין בית־מדרש אַרײַן דאַוועניען פֿאַרן עמוד, האָט ער אָנגעהויבן פֿילן א ווייטאָג אין קאָפּ און אין האַרץ, אַזוי אַז ער האָט געמוזט אַוועק פֿון דעם עמוד (אַנדערע זאָגן, אַז בשעת דאַוועניען מינחה האָט ער דערזען א שוואַרד פֿלײַען אין דער וועלט רחמנא ליצלן). איז ער אַוועק פֿון זײַן אָרט און] עמעצער אַנדערש, א יונגער־מאַן, איז געגאַנגען דאַוועניען. ער האָט זייער געכאַפּט דאָס דאַוועניען, ער האָט געדאַוונט זייער גיך און ער האָט געענדיקט מעריב נאָך אײדער ס׳איז געווארן נאַכט. וואָלט ער געווארט מיטן מעריב און געדאַוונט מעריב בשעת ס׳איז שוין געווען שבת, וואָלט די גזרה בטל געווארן. און ר׳ פנחס האָט געזאָגט: איך וויים, אַז וען איך וואָלט געקאָנט שלאָפֿן וואָלט איך מבטל געווען די גזרה, וואַרעם שלאָף איז המתקת הדינים... אָבער איך האָב נישט געקאָנט שלאָפֿן ביז נאָך יום־כּיפּור. ערב ראָש השנה האָב איך געטראַכט, אַז איך וועל אויסגיסן מײַן הארץ אין גרויס געווײַן פֿאַר השי״ת און דאָס וועט העלפֿן מבטל זײַן די גזרה. אָבער וען איך האָב זיך געשטעלט זאָגן סליחות פֿון זכור ברית, האָב איך אָנגעהויבן פֿילן א ווייטאָג אין האַרץ און אין קאָפּ און איך האָב געמוזט אַוועק פֿונעם עמוד און זאָגן סליחות ווי א פֿראָסטער בעל־הבית און איך האָב ניט געקאָנט אָפּילו ווײַנען (כּאָטש ער איז געווען א גרויסער בעל בכי). כ׳האָב זיך זייער מצטער געווען, אַז עס זאָלן חס ושלום ניט אַוועקגיין די טעג אָן געווײַן. אָבער ראָש השנה איז דער זכות פֿון דעם הײליקן טאָג מיר בײַגעשטאַנען און כ׳האָב אויסגעגאָסן טרערן פֿאַר השי״ת. און דערנאָך, מוצאי יום־כּיפּור, האָב איך נאָר עפּעס טועם געווען און זיך אַנידערגעלייגט און בין אַנטשלאָפֿן געוואָרן און בין געשלאָפֿן ביז איז דער פֿרי, האָב איך געווסט, אַז די גזרה איז בטל געווארן.[181]

די אוקראַינישע יידן זײַנען אויפֿגעציטערט געוואָרן פֿון די מוראדיקע בשׂורות, און מאַסן זײַנען אַנטלאָפֿן קיין פּוילן.[182]

א באַרימטער רב, א גרויסער גאון און א זקן, אַז ער האָט געהערט פֿון דער גזרה, האָט ער געוואָרנט די יידן פֿון טעטיַעוו און האָט אויך אַרומגעשיקט שליחים צו א סך אַנדערע קהילות און געזאָגט: נאָך דער גזרה פֿון יאָר ת״ח ות״ט, די כמעלניצקי־גזרות, האָט מען גוזר געווען א חרם אין אַלע מדינות פֿון ליטע און פּוילן און טערקײַ, אַז מען זאָל נישט ווויינען אין אוקראַינע... דערפֿאַר זאָג איך אײַך, אַז איר זאָלט אַלע אַנטלויפֿן און ווער עס וועט זשאַלעווען זײַן פֿאַרמעגן און פֿרוווען מיט־נעמען אָפּילו א קלייניקייט וועט ניט ניצול ווערן. אַזוי ווי ער האָט פֿאַרויס־געזאָגט אַזוי איז געווען. דאָס רוב מענטשן זײַנען אַנטלאָפֿן און האָבן געפֿאַלגט דעם רבּס ווערטער און זײַנען ניצול געוואָרן; די איבעריקע זײַנען אומגעקומען.[183]

ר׳ פנחס אָבער האָט זיך קעגנגעשטעלט קעגן דער באַוועגונג צו אַנטלויפֿן. ער האָט געפֿרוווט משפּיע זײַן אויף דעם עולם, אַז ער זאָל בלײַבן זיצן אויף די ערטער און האָט שפּעטער געזאָגט, אַז וען נישט ער, וואָלט ניט געבליבן

---

[181] פאר לישרים, טו, ב, און די כתב־יד.

[182] שבחי בעש״ט, לא, קב, קיט.

[183] גורלאנד, לקורות הגזירות, ג, ד׳ 31. זען דובנאָוו, דצ״ו, ד׳ 100. „חרם זה על אוקרייגה אינו מבוסס, ומציין רק את הלך הנפש של בני הדור ההוא״.

חס ושלום קיין פֿוס פֿון אַ יידן ביז לעמבערג.[184] אין די דאָזיקע באַמיִונגען אָפּצוהאַלטן יידן פֿון אַנטלויפֿן האָט ער ניט געהאַט קיין סך וואָס זאָלן אים צו־העלפֿן, אַפֿילו זײַנע מקורבֿים[185] האָבן נישט געהאַלטן מיט אים. מערניט דער מעז־ריטשער מגיד האָט אים געהאָלפֿן אַ ביסל. דער מעזריטשער מגיד האָט ניט געהייסן אַנטלויפֿן; ווי עס ווײַזט אויס האָט ער געהייסן יידן זיך באַהאַלטן אין די וועלדער ביז דאָס אומגליק וועט פֿאַרבײַ.[186]

נאָך האָט ר׳ פּנחס דערצײלט: „אין אַ יאָר אַרום האָב איך געמאַכט אַ בײַט מיט השי״ת, אַז אַנשטאָט אַ הריגה זאָל קומען אַ מגפֿה, רחמנא לצלן. געטאָן האָב איך דאָס צוליב צוויי טעמים, ערשטנס: ווײַל לאָמיר, איך בעט דיך, פֿאַלן אין דער האַנט פֿון גאָט, וואָרעם זײַן רחמנות איז גרויס.[187] צווייטנס: כּדי עס זאָל ניט אַרויסקומען קיין חילול השם, וואָרעם הריגה איז נאָר אויף יידן, וואָס בײַ אַ מגפֿה איז דאָס ניט אַזוי, זי הייבט זיך אָן דער עיקר בײַ די אומות־העולם. און דורך דעם האָב איך זיך אַליין אַרײַנגעבראַכט אין סכנה״. זײַן רביצין האָט זיך יענעם יאָר געפֿעלט.[188]

„בשעת דער מגפֿה האָב איך אויף זיך אַליין גאָרניט געזאָרגט, וואָרעם איך האָב געוווסט, אַז איך זאָג קיין מאָל ניט קיין וואָרט שקר, און ווער עס זאָגט ניט קיין שקר איז מאריך ימים״. און כּל זמן ער האָט געהאַט פֿיש אויף שבת האָט אים טאָקע די מגפֿה נישט באַרירט און אויך נישט זײַן בני בית, אָבער דערנאָך האָט ער נישט געקאָנט געפֿינען קיין פֿיש אויף שבת, האָט זיך זײַן פֿרוי גע־פֿעלט און אויך זײַן משרת וואָס איז געווען בײַ אים זייער טײַער.

זײַן זון אליהו איז געווען נאָך אַ זייגעדיק קינד, און צוליב דעם וואָס זײַן מוטער האָט זיך געפֿעלט פֿון דער מגפֿה האָט קיין שום פֿרוי ניט געוואָלט אים זייגן. האָט ר׳ פּנחס געזאָגט: „די פֿרוי וואָס וועט נעמען מײַן קינד און זייגן בין איך ערב, אַז ס׳וועט גאָרנישט שאָטן נישט איר, נישט איר מאַן און נישט איר בני בית. פֿאַרקערט, אַ פֿרוי וואָס וועט ניט וועלן [דאָס] אויף זיך נעמען, וועט ניט בלײַבן בײַ איר אין הויז קיין שׂריד ופּליט רחמנא לצלן״. האָט אַ פֿרוי גע־

---

[184] כ״י סינסינאַטי, נו, א.

[185] „בכל אלה כלו כל המוחין ולא היה מי שיחזיק עמי לא ק״ק זסלב ולא ק״ק זוועהל״. אין די דאָזיקע שטעט האָבן געווינען אַ סך פֿון ר׳ פּנחסעס מקורבֿים. כ״י סינסינאַטי, נו, א.

[186] „וכולם לא לבשו בגדים לבנים ביום השבת ולא התפללו לפני העמוד״, כ״י סינסינאַטי, נו, א. מען זעט, אַז ר׳ פּנחס און ר׳ בער האָבן געהאַט אַ השפּעה בײַ קהל און האָבן אויס־געפֿירט זייערס אין געזעלשאַפֿטלעכע ענינים.

[187] שמואל ב, כד, 14: „נפלה נא ביד ה׳ רבים רחמו״.

[188] דאָס איז געווען וויַזוי אויס אין תּקכט (1769). מיט דער דאָזיקער תּפֿילה איז ר׳ פּנחס געגאַנגען אין דעם בעש״טס דרך. אין דעם בעש״טס בריוו, געדרוקט אין קאָריץ אין תּקמא, בײַ ר׳ פּנחסעס לעבן, שטייט: „ובראש השנה שנת תק״י עשיתי עליית נשמה כידוע וראיתי קטרוג גדול, עד שכמעט ניתן להס״ם רשות לחרוב כללות מדינות וקהלות. ומסרתי את נפשי והתפללתי נפלה בידי ה׳ ואל נפלה בידי אדם. ונתנו לי רשות שיהיה תמורת זה חולשות גדולות ודבר מאד, אשר לא היה כמוהו, בכל מדינות פולין ושאר מדינות הקרובים לנו. וכן היה שנתפשט החולשה עד למאד אשר אין לשער, וגם הדבר בשאר המדינות״, בן פּורת יוסף, סוף.

נומען זייגן דאָס קינד און זי איז קראַנק געוואָרן, איז געקומען איר מאַן און דער־ציילט ר׳ פּנחסן. האָט ער געהייסן, זי זאָל קומען צו אים און קוקן אים אין פּנים אַרײַן. זי האָט אַזוי געטאָן. באַלד האָט איר פּנים זיך גענומען מינען אין אַ סך קאָ־לירן, און זי האָט באַקומען די רפֿואה אויפֿן אָרט. אַזוי האָט דערציילט דער פֿרויס מאַן.[189]

נאָך דעם ווי זײַן פֿרוי טרײַנע האָט זיך געפֿעלט — די פֿרוי וואָס האָט אים געבוירן אויך די זין ר׳ מאירן און ר׳ משהן, — האָט ער גענומען אַן אַנ־דער פֿרוי מיטן נאָמען יוטַע און זי האָט אים געהאַט ר׳ יעקבֿ־שמעונען און ר׳ יחזקאלען.[190] ער האָט אויך געהאַט אַ טאָכטער וואָס האָט געהייסן רחל־שיינדל.[191]

ר׳ פּנחסעס באַציִונג צו דער צעטיילונג פֿון פּוילן

דער מצבֿ פֿון ייִדן אין פּוילן אין יענער צײַט איז געווען זייער ביטער, אָבער ניט געקוקט דערויף האָט ר׳ פּנחס געזאָגט:

דער שווערסטער גלות איז אין דײַטשלאַנד, וואָס אַ ייִד טאָר דאָרטן ניט וווינען אָן פּראווע [וווינרעכט] און ווען ער האָט קינדער טאָר ער ניט האַלטן בײַ זיך מער ווי איינעם; און דאָס איז אַלץ צוליב דעם ווײַל ייִדן אונטערשיידן זיך נישט פֿון די אַנדערע אומות נישט אין זייער הלבשה און נישט אין זייער שפּראַך. דער גלות אין מדינת ישמעאל [טערקײַ] איז נישט אַזוי שווער ווי אין דײַטשלאַנד, ווײַל דאָרטן זײַנען זיי אַנדערש אין לשון, נאָר אין דער הלבשה זײַנען זיי ניט אַנדערש. אָבער אין פּוילן, ווו [ייִדן] זײַנען אַנדערש פֿון די גויים אי אין דער הלבשה אי אין לשון, איז דער גלות גרינגער ווי אומעטום.[192]

פּוילן האָט זיך דעמאָלט געפֿונען אין אַ מצבֿ פֿון פּאָליטישער און סאָציאַלער ירידה. רוסלאַנד, פּרײַסן און עסטרײַך האָבן געהאַלטן בײַם צעטיילן פּוילן צווישן זיך. ר׳ פּנחס איז געווען שטאַרק פֿאַר פּוילן און האָט גערעדט שאַרפֿע דיבורים קעגן רוסלאַנד וואָס איז דעמאָלט געשטאַנען אין דער שפּיץ פֿון דער אַנטיפּוילי־שער קאָאַליציע. ער האָט די רוסן גערופֿן ראַצן („עכברים"), וואָס ווייסן בכלל ניט וואָס איז אמת.[193] אַלע זײַנע יאָרן האָט ער געקעמפֿט אין זײַנע תּפֿילות מבֿטל צו זײַן די גזרה פֿון אומקום וואָס איז געהאָנגען איבער דער פּוילישער מלוכה.

אַזוי דערציילט זײַן תּלמיד ר׳ רפֿאל: איידער ס׳איז אַרײַן די באַוווסטע אומה (די רוסן) קיין פּוילן האָט ר׳ פּנחס געפֿילט די סכּנה און האָט געזאָגט:

איך האב ניט געפֿילט אזוינע פּלייצעס וואָס זאָלן קאָנען פֿאַרמײַדן די סכּנה, מערניט ר׳ נחמן האָראָדענקער איז אַזאַ מענטש.[194] אָבער ר׳ נחמן

---

[189] כ״י סינסינאַטי, נו, א.

[190] לויט דער רשימה יאָרצײַטן בײַם סוף פֿון כ״י כתבי קודש.

[191] ביבער, דצ״וו, ז׳ 212.

[192] כ״י סינסינאַטי, קב, א.

[193] „ושאינם יודעים כלל מהו אמת", כ״י סינסינאַטי, עג, ב.

[194] „שהיה מחזיק אותו לגדול מאד מאד והיה מספר בשבחיו ואמר דאיתא במדרש כל המספר בשבחיהם של צדיקים כעוסק במרכבה", כ״י סינסינאַטי, צט, ב. ר׳ נחמנס זון איז

האָט זיך דעמאָלט געגרייט צו פֿאָרן קיין ארץ־ישׂראל. כּל זמן ר׳ נחמן איז געווען אין דער מדינה איז טאַקע די אומה [די רוסן] נישט אַריבער דעם דניעפּער; הגם זיי האָבן געשיקט דרייַ מאָל זייערע חיילות קיין פּוילן, האָבן זיי נישט געקאָנט אַרייַן. אָבער אין דעם טאָג וואָס ר׳ נחמן איז אַריבער דעם דניעסטער [195] בין איך געבליבן איינער אַליין אין דער מדינה. האָב איך זיך מישבֿ געווען אַז איך וועל דאַווענען מיט אַ גרויסן עולם און צוליב דעם בין איך געפֿאָרן [תּקכד אָדער תּקכה [196]] קיין זאַסלאַוו אויף שבת, ווייַל דאָרטן איז געווען אַ גרויסער עולם.[197] און הגם ס׳איז שווער געווען פֿאַר מיר צו פֿאָרן אַהין צוליב ר׳ דוד פֿון אָסטרע, וואָס איז דעמאָלט געווען רבֿ אין זאַסלאַוו,[198] וואָרעם ר׳ דוד האָט געשיקט נאָך

געווען ר׳ שׂמחה, דער פֿאָטער פֿון ר׳ נחמן בראַצלאַווער. ר׳ שׂמחה איז געווען דער איידעם פֿון אָדל, דעם בעש״טס טאָכטער.

[195] ר׳ נחמן איז אַוועק קיין ארץ־ישׂראל תּקכד, אהבת ציון פֿון ר׳ שׂמחה זאַלאָוויצער, ו, טו. אין יענעם יאָר האָט רוסלאַנד אַרייַנגעשיקט איר אַרמיי אין פּוילן אין שייַכות מיט דער באַרער קאָנפֿעדעראַציע.

[196] ר׳ דוד היילפּרין איז ניפֿטר געוואָרן תּקכה; הייסט עס זייַן נסיעה איז געווען תּקכד, נאָך ר׳ נחמנס אַרויספֿאָר, אָדער אין תּקכה.

[197] די צאָל ייִדן אין זאַסלאַוו האָט אין 1764 באַטראָפֿן 2,162 נפֿשות. זאַסלאַוו איז יעמאָלט געווען די גרעסטע קהילה אין וואָלין, זען ר. מאַהלער, „ייִדן אין אַמאָליקן פּוילן״, ייִדן אין פּוילן, נ״י 1946.

[198] ר׳ דוד היילפּרין בן ר׳ ישראל חריף היילפּרין, רבֿ אין זאַסלאַוו און אָסטרע, האָט פֿאַרנומען זייַן פֿאָטערס אָרט אויף דער כּסא הרבנות אין אָסטרע אין תּצו. ער איז געווען אַ „חסיד מופֿלג״, אַ באַליבטער תּלמיד בייַם בעש״ט, און דער בעש״ט פֿלעגט אייַנשטיין בייַ אים אין הויז יעדער מאָל ווען ער פֿלעגט קומען קיין זאַסלאַוו. אין תּקה האָט ער געגעבן אַ הסכּמה איוף ר׳ רפֿאל עמנואל חי ריקי, משנת חסידים, קאָריץ תּקמה. אין יענער צייַט איז געזעסן אין אָסטרע ר׳ אַבֿרהם משולם זלמן (אַ זון פֿונעם חכם צבֿי, אַ ברודער פֿון ר׳ יעקבֿ עמדין), אַן איידעם פֿון ר׳ יוזפא, דעם גרעסטן גבֿיר אין וואָלין אין יענער צייַט. אין תּצז איז ר׳ אַבֿרהם געוואָרן רבֿ אין דער קלויז. זייַן שווער האָט אויסגעבראַכט אַ סך געלט אויף צו מאַכן אים פֿאַר אַ רבֿ אין שטאָט, אָבער די משפּחה היילפּרין און אויך די בעלי־בתּים וואָס האָבן פֿאַרהייליקט דעם בעש״ט און זייַנע מענטשן האָבן אויסגעקליבן פֿאַר אַ רבֿ ר׳ דוד היילפּרינען. משמעות דאָס פֿייַער פֿון מחלוקת האָט געברענט אַ סך יאָרן. ווען ר׳ דוד האָט זיך פֿאַרקלאָגט פֿאַרן בעש״ט האָט ער אים געהייסן אָפּלאָזן דאָס אָסטרער רבנות, און ר׳ דוד איז אין תּקו אַריבער קיין זאַסלאַוו. זייַן ברודער ר׳ יואל לעשנעווער איז געווען דער שווער פֿון ר׳ פּנחס הורוויץ, דעם בעל הפֿלאה, זען ביבער, דצ״וו זז׳ 97—101, 106; ענף עץ אבות ז׳ 6. ר׳ דוד איז ניפֿטר געוואָרן און געקומען צו קבֿורה אין אָסטרע אין תּקכה. אין זייַן צוואה (אָפּגעדרוקט אין דרכי ציון, מונקאַטש תּרסג) האָט ער איבערגעלאָזט 4,000 גילדן אויף צדקה, און 600 גילדן האָט ער אויך אָפּגעשריבן דעם פּולנאָער מוכיח, דעם מעזריטשער מגיד, דעם זלאָטשעווער מגיד און ר׳ פּנחס קאָריצער — איטלעכן צו 150 גילדן. ר׳ וואָלף קוציס פֿון מעזשבוזש, דער באַרער מגיד, ר׳ זלמן פֿון מעזריטש און זייַן ברודער ר׳ לייב האָבן באַקומען צוגעטיילט יעדערער צו 100 גילדן. פֿאַר אָרעמע־לייַט אין ארץ־ישׂראל: ר׳ מענדל פּרעמישלאַנער אַוועקשיקן 200 גילדן, פֿאַר ר׳ נחמן האָראָדענקער און פֿאַר ר׳ פֿרידל צו 150 גילדן, פֿאַר ר׳ דודן דעם איידעם פֿון סטעפּינער רבֿ און פֿאַר ר׳ הירשן דעם בעש״טס זון („ר׳ צבי בן הרב בעל שם״) צו 100 גילדן יעדערן... דעם אָסטרער מגיד... 30 גילדן. ווייַטער שטייט: „טוזליק שלי ליתן להרב המוכיח מפולנאה בתוך מעותיו... כובע שקניתי מחדש בעד... יותן להרב מו״ה פנחס מקארעץ בתוך מעותיו״. ר׳ מענדל פּרעמישלאַנער און ר׳ נחמן האָראָדענקער זייַנען אַוועק קיין ארץ־ישׂראל אין תּקכד, אהבת ציון.

ר׳ פּנחסן אַ סך מאָל, ער זאָל קומען צו אים און דער שליח איז געווען ר׳ שלמה ז״ל. ר׳ דוד איז געווען אַ גדול בישׂראל, אַ גרויסער גבֿיר און אַ זקן, ער האָט געפֿרעגט דעם בעש״ט פֿאַר זײַן פּטירה וועגן אַלע מפֿור־סמים פֿון דער צײַט, און דער בעש״ט האָט געענטפֿערט אויף יעדערן, וואָרעם צוליב דעם וואָס ר׳ דוד האָט געוווּסט די מעלה פֿון יעדער איינעם האָט ער זיך משתּדל געווען, אַז זיי זאָלן אַלע זײַן בײַ אים. און ער האָט געשיקט דאָס מאָל נאָך דעם און שפּעטער נאָך יענעם. אַז ער האָט געשיקט ר׳ שלמהן נאָכן רבֿ־[ר׳ פּנחסן], האָט דער רבֿ זיך מישבֿ געווען מיט ר׳ שלמהן אַליין: „ווי זאָגסטו, איך זאָל פֿאָרן צו אים? ער איז אַ זקן און איך בין אַ יונגער־מאַן״, און ר׳ פּנחס איז אַלט געווען אַן ערך פֿינף און דרײַסיק יאָר ווען דער בעש״ט איז ניפֿטר געוואָרן. האָט אים ר׳ שלמה געענטפֿערט: „פֿאָרט נישט״. און אַזוי האָט ער געטאָן און איז נישט גע־פֿאָרן. דערפֿאַר איז אים טאַקע איצט געווען זייער שווער צו פֿאָרן אויף שבת, האָט ער געזאָגט: איך האָב מיר געמאַכט איין [=אַן] אויסרייד, אַז איך דאַרף האָבן אויף פּדיון שבֿויים הונדערט פֿופֿציק גילדן. און אַזוי האָב איך געטאָן, איך בין געפֿאָרן דורך זוועהל [זוויהיל], און דאָרטן האָבן זיך פֿאַרבונדן מיט מיר מענטשן.[199] בין איך געקומען קיין זאַסלאַוו, און דאָרטן האָב איך געפֿונען [ר׳ לייב] דעם מוכיח פֿון פּולנאָע[200] און דעם רבֿ פֿון פֿראַנקפֿורט־מײַן וואָס איז דעמאָלט געווען רבֿ פֿון לעחוויץ [לעכ־וויטש, וואָלין].[201] מען האָט זיי געבראַכט אויף אַ דין תּורה וועגן קראָמען וואָס דער שׂר האָט געבויט און מען האָט זיי צוגעזאָגט אַ רובל פֿון יעדער קראָם. האָב איך געהאַט יסורים פֿון דעם: דער מוכיח פֿלעגט דאַווענען פֿאַרן עמוד, און איך בין דאָך געקומען בעיקר נאָר צו דאַווענען פֿאַרן עמוד. דער מוכיח איז געווען אַ זקן וכו׳. אַז דער מוכיח האָט מיך דער־זען אין מרחץ האָט ער באַלד געזאָגט: דו וועסט דאַווענען מיט מיר, האָב איך געענטפֿערט: ווּ וועט איר דאַווענען? האָט ער געענטפֿערט: בײַ ר׳ דודן. האָב איך געזאָגט: גוט, וועל איך דאַווענען אין בית מדרש. און אַזוי איז געווען. ער [ר׳ פּנחס] האָט געדאַוונט אין בית מדרש פֿאַרן עמוד.

אַן ערך צוויי און צוואַנציק יאָר האָט קיין מענטש ניט געוווּסט, פֿאַר וואָס ער איז געפֿאָרן קיין זאַסלאַוו. אויף די עלטערע יאָרן פֿאַר דער פּטירה האָט ער דער־ציילט אָט יענע מעשׂה און געזאָגט: דאָס דאַווענען איז געווען זייער געהויבן, און באמת האָט עס פֿאַרטריבן די רוסן פֿון דער מדינה אַלע יאָרן. ר׳ רפֿאל האָט גע־זאָגט, אַז אַפֿילו איצט נאָך זײַן תּפֿילה לײַדן מיר אַזוי שטאַרק פֿון די רוסן; טאָ וואָס וואָלט שוין געווען ווען ניט יענע תּפֿילה?[202]

דעם לעצטן פּסח פֿאַר דער פּטירה האָט ר׳ פּנחס געזאָגט וועגן רוסלאַנד:

קיין מענטש האט ניט אריינגעטרייטן אין דער דאָזיקער טומאה, און ווען ער וואָלט אַרײַן אין דער דאָזיקער טומאה אַזוי ווי איך וואָלט ער אײַנ־געזונקען געוואָרן. הלוואי איך זאָל לעבן נאָך צוויי יאָר.

ר׳ פּנחס איז ניפֿטר געוואָרן אין תּקן אָדער תּקנא (1790 אָדער 1791), און

---

199 אין זוויהיל האָבן געוווינט ר׳ פּנחסעס מקורבֿים.

200 ניפֿטר געוואָרן כא טבֿת תּקל (1770), האַראָדעצקי, החסידות והחסידים, א, קלח.

201 ר׳ פּנחס איז געוואָרן רבֿ אין פֿראַנקפֿורט תּקלב (1772).

202 כּ״י סינסינאַטי, צט־ק; כּ״י כתבי קודש, ח״ה, ד, א.

זײַן תּלמיד ר׳ רפֿאל האָט געזאָגט: וועַן ער לעבט נאָך צוויי יאָר וואָלט ער אומגעבראַכט יענע אומה (די רוסן). און אויך דעם קייסער און דעם פּראַנצויז.[203] 1793 איז פֿאַרגעקומען די צווייטע צעטיילונג פֿון פּוילן.[204]

הוספֿות

צו הערה 17:

דעם רמב״מס מורה נבוכים איז געווען אַזוי טײַער בײַ ר׳ פּנחסן, אַז ער האָט אים „טויזנט מאָל דורכגעלערנט״, כ״י ספֿורים יקרים. חסידים דערציילן, אַז ער פֿלעגט קיין מאָל נישט אַוועקבאַרגן דעם מורה נבוכים, „וואָרעם צו האַלטן דעם רמב״מס ספֿרים אין הויז איז אַ סגולה צו יִראַת שמים״.

צו הערה 47:

אַ געניוערע ווערסיע פֿון דער מעשׂה פֿון בית פּנחס געפֿינט זיך אין כ״י ספֿורים יקרים: בעת דער בעל שם טובֿ איז געווען קראַנק האָט אים ר׳ דוד אָסטרער געפֿרעגט, צו וועמען ער זאָל פֿאָרן נאָך זײַן פּטירה (זען אויבן ז׳ 38). האָט אים דער בעש״ט געזאָגט: צום מעזריטשער מגיד און צו ר׳ פּנחס קאָריצער. האָט ר׳ דוד אָנגעהויבן פֿאָרן צום מגיד, וואָרעם ר׳ פּנחס האָט אין די ערשטע יאָרן נאָך דער פּטירה פֿונעם בעש״ט נישט געפֿירט. געווען איז אַ מינהג בײַ ר׳ דוד אָסטרער צו שיקן אַלע יאָר דעם בעש״ט אַ שיינעם אתרוג אַ מתנה, פֿלעגט ער איצט שיקן אתרוגים צום מגיד און צו ר׳ פּנחסן. איז איין מאָל געשען און דער שליח מיטן אתרוג, אַ גוי, האָט געהאַט אַן עיכובֿ און ערבֿ סוכּות איז ער נאָך אַלץ נישט אָנגעקומען קיין קאָריץ. יענעם יאָר איז צוליב שטאַרקע רעגנס און פֿאַרפֿלייצטע וועגן געווען אַ גרויסער דוחק אין אתרוגים אויף דער וועלט, אַזוי אַז קאָריץ איז געבליבן אָן אַן אתרוג! דעם ערשטן טאָג סוכּות אין דער פֿרי, בעת מען האָט געהאַלטן אין מיטן דאָוונענען, איז אָנגעקומען ר׳ דודס שליח. האָט ר׳ פּנחס געבענטשט אתרוג און אויך קהל האָט מקיים געווען די מיצווה פֿון אַרבעה מינים. דעמאָלט איז ר׳ פּנחס צוגעגאַנגען צום עמוד, געזאָגט הלל און געמאַכט די נענועים. נאָכן דאָוונענען זײַנען אַלע בעלי־בתים געקומען צו אים גוט־יום־טובֿ־ביטן, האָט דעמאָלט זיך אָנגערופֿן ר׳ פּנחס, אַז ביז איצט האָט ער נישט געוואָלט אויף זיך נעמען צו זײַן אַ מנהיג, אָבער בעת די ימים־טובֿים האָט ער אײַנגעזען, אַז מן השמים איז מען מסכּים, ער זאָל אויף זיך נעמען דעם עול. פֿון דעמאָלט אָן האָט ער אָנגעהויבן פֿירן.

צו ז׳ 28, לעצטער פּאַראַגראַף:

מען דערציילט, אַז אין מאָל, בשעת מען האָט געדאַרפֿט אויסקלײַבן אַ מלך פֿון פּוילן, איז ר׳ פּנחס געפֿאָרן צום מעזריטשער מגיד כּדי זיך צו האַלטן מיט אים אָן עצה און אָפּצושמועסן, וועלכן שׂר מען זאָל זעצן על כּסא המלוכה. צו־גויפֿגעקומען זיך, האָט ר׳ פּנחס אָנגעהויבן אויסרעכענען אַלע קאַנדידאַטן, און

---

[203] כ״י סינסינאַטי, עג, ב.

[204] אין יולי 1792 איז די רוסישע אַרמיי אָנגעפֿאַלן אויף אָסטרע און די איינוווינערס זײַנען געראַטעוועט געוואָרן „דורך אַ נס״, ביבער, דצ״וו, ז׳ 25.

אין דעם געפֿונען אַזאַ חסרון, אין יענעם אַן אַנדער חסרון. געקומען צום שר פּאַניאַטאָווסקי, האָט ר׳ פּנחס געהאַלטן, אַז ער איז יאָ ראָוי. פֿרעגט ער דעם מגיד צי ער באַשטייט; האָט יענער געענטפֿערט, אַז יאָ. האָבן אים טאַקע דער־נאָך אַלע שׂרים אויסגעקליבן בפֿה אחד פֿאַר מלך פֿון פּוילן, כ״י ספֿורים יקרים. — ווי באַקאַנט איז אויגוסט דער דריטער געשטאַרבן אין 1763, און דעם 7טן סעפּטעמבער 1764 איז סטאַניסלאָוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי געוואָרן אויסגעקליבן פֿאַר קיניג.

צו הערה 155:

לויטן כ״י ספֿורים יקרים האָט ר׳ נחום געזאָגט אויף אים, אַז ער איז אַ „פֿלוסוף אלקי ממעל״.

צו ז׳ 38, סוף פֿון ערשטן פּאַראַגראַף:

ר׳ אלימלך פֿון ליזענסק האָט געזאָגט, אַז צו קענען ר׳ פּנחסן איז אַ סגולה צו יִראַת שמים. וועג ר׳ אלימלכס זון, ר׳ אליעזר, האָט דאָס געהערט איז ער געפֿאָרן צו אים. בשעת ער איז געזעסן בײַ ר׳ פּנחסעס טיש האָט זיך פֿון אים אַרויסגעכאַפּט אַ זיפֿץ: טאַטע! (ד״ה גאָט). רופֿט זיך אַן ר׳ פּנחס: דלמא לאו אביו הוא? (חולין יא, ב) אפֿשר איז ער גאָרנישט דײַן טאַטע? האָט אים ר׳ אליעזר גאָרנישט געענטפֿערט. געקומען אַהיים האָט ער דערציילט די מעשׂה ר׳ אלימלכן. — וואָס האָסטו אים געענטפֿערט? — איך האָב אים גאָרנישט גע־ענטפֿערט. — האָסט אים געדאַרפֿט ענטפֿערן: עס שטייט אין חומש „שאל אביך״ (דברים לב, 7), „מען לייהט זיך א טאטע״, ר׳ יחזקאל שינאָווער, דברי יחזקאל, מסעי.

די דאָזיקע אַרבעט אָן אויך אַ מאמר וועגן ר׳ גרשון קיטעווער, דעם בעש״טס שוואָגער, וואָס וועט בקרוב אַרויסקומען אין *Hebrew Union College Annual*, זײַנען בעיקר געבויט אויף פּתבי־יד וועלכע כ׳האָב זוכה געווען צו אַנטדעקן אין די לעצטע עטלעכע יאָר און וועלכע זײַנען פֿון עוואַלדיקער חשיבות פֿאַר דער פֿאַרשונג פֿון חסידות אין די ערשטע צוויי דורות. דאָ איז ליידער ניט דער פּלאַץ צו געבן אַ גענויע באַשרײַבונג פֿון די פּתבי־יד. דאָס וועט, ווי כ׳האָף, געשען אָן אַנדער מאָל. זאָל מיר דאָ דערלויבט זײַן אַרויסצוזאָגן אַ האַרציקן יישר־כּח דעם ביבליאָטעקאַר פֿון „היברו יוניאָן קאַלעדזש״ און ספּעציעל מײַן קרובֿ דעם מאָנסטרישטשער רבין נ״י פֿון ברוקלין, פֿאַר שטעלן אין מײַן רשות טייל פּ״י וואָס וועלן דערמאָגלעכט אין דער אַרבעט. די דאָזיקע אַרבעט וועלכע איך האָב פֿאַרענדיקט יולי 1947 גייט אַרויס, מיט קליינע שינויים, אויך אויף העברעיש אין אַ יובל־באַנד לכּבוד ה׳ זלמן שאָקן אין ירושלים.

י. ל. פרצעס קוק אויף דער יידישער ליטעראַטור

פֿון זעליג קלמנאָוויטש ע"ה

ז. קלמנאָוויטש ע"ה האָט אין ווילנער געטאָ אַ סך געאַרבעט אויף פּראָבלעמען פֿון יידישער ליטעראַטור־געשיכטע און גייַסטיקער געשיכטע בכלל; אין דער סוצקעווער־קאָטשערגינסקי־זאַמלונג פֿון יִוואָ געפינען זיך גרעסערע מאַנוסקריפּטן זייַנע (וועגן צינבערגס געשיכטע פֿון ליטעראַטור בײַ יידן, וועגן אַחד־העמען אאַז"וו) וואָס זייַנען אַרויסגעראַטעוועט געוואָרן פֿון געטאָ.

צווישן די אַרטיקלען וואָס ער האָט אויסגעפֿאַרטיקט איז אויך „י. ל. פרצעס קוק אויף דער יידישער ליטעראַטור", געשריבן אין ווינטער 1942 און אָפּגעפֿונען אין די חורבֿות פֿון סטראָשון־גאַס 6 אין 1944. איין נוסח פֿון אַט דעם אַרטיקל איז געדרוקט אין דער גאַלדענער קייט, נומ׳ 2, פֿרילינג 1949, זז׳ 114—126. דער יִוואָ האָט אָבער באַקומען פֿון שלום קלמנאָוויטשן, ז. קלמנאָוויטשעס זון אין מרחבֿיה, ישׂראל, אַ קאָפּיע פֿון אַ צווייטן, אַן אויסגעבעסערטער נוסח וואָס עס האָט אים געבראַכט אין 1945 פֿון ווילנע אָבא קאָווונער. מיר האַלטן פֿאַר וויכטיק איבערצודרוקן אין די יִוואָ־בלעטער יענע טיילן פֿון דער אַרבעט, וואָס זייַנען אין דער גאַלדענער קייט ניטאָ, דהײַנו אַן אַרײַנפֿיר־קאַפּיטל (I) און אַן אויסלאָז־קאַפּיטל (V).

ז. קלמנאָוויטשעס טעקסט איז געדרוקט פּינקטלעך לויט דער קאָפּיע וואָס מיר האָבן באַקומען.

די רעדאַקציע.

נישט אײַער ליכט, אײַער צוריקאָנצינדער וויל איך זײַן!
מיט בליצן וויל איך אײַך אָנצינדן... לײַכטן זיך און
אַנדערע זאָלט איר אַליין.

י. ל. פרץ, „געדאַנקען און אידעען",
אַלע ווערק, באַנד XI, ז׳ 222.

דאָס איז פּרצעס ענטפֿער אויף דער פֿאָדערונג, וואָס גוטע פֿרײַנד זאָלן אים האָבן אַרויסגעשטעלט: „רייד קלאָרע דיבורים, וואָרף נישט קיין בליצן..." אין משך פֿון מײַנע באַטראַכטונגען וועט מיר ניט אײַן מאָל טאָקע אויסקומען צו בלײַבן שטיין בײַ דער ניט־קלאָרקייט, צום טייל סתּירותדיקייט, פֿון דער אַרויסגעזאָגטער מיינונג פּרצעס וועגן די גרונט־ענינים פֿון דער יידישער ליטעראַטור, פֿון דער יידישער גייַסטיקער קולטור. און דאָך איז, גלייב איך, נאָך איצט כּדאַי דורכצופֿירן אַן אָנאַליז פֿון פּרצעס געדאַנקען אין דעם פּרט, אָפֿילו אויב מיר זײַנען ניט איבערגעצײגט דערין, אַז נאָר איבער דידאַק־טישע טעמים, בכדי דער לייענער זאָל זיך אויסלערנען זעלבשטענדיק געפינען אַ תּירוץ אויף די האַרבע שאלות, האָט פּרץ קיין מאָל קיין קלאָרן ענטפֿער אויף די קשיות וואָס ער האָט געשטעלט ניט געגעבן. דער אָנאַליז איז ווערט

דערפֿאַר, ווײַל מיר האָבן אין פּרצן דעם העכסטן רעפּרעזענטאַנט פֿון דער מאָדערנער גלות־יידישקייט, און אין אים זעען מיר איר לעצטן פּרווו צו באַ־ רעכטיקן איר פּלאַץ אין דער געשיכטע פֿון דעם יידישן גײַסט און פֿאַרזיכערן איר אַ זעלבשטענדיקע צוקונפֿט. די ניט־קלאַרקייט און די סתּירותדיקייט פֿון פּרצעס אַרויסזאָגונגען זײַנען די נעפּלדיקייט און אומבאַשטימטקייט פֿון דער נײַער יידישקייט גופֿא. דער קומענדיקער, ממשותדיקער און קלאָרער יידּ, וועט ער וועט וועלן זוכן זײַן יחוס — און דאָס וועט ער מוזן טאָן — וועט אים אויך בײַ פּרצן געפֿינען.

I

עס איז זייער אַ טשיקאַווע זאַך: וועגן פּרצן איז ניט וויניק געשריבן גע־ וואָרן, אפֿשר מער ווי וועגן וואָסער עס איז אַנדער יידישן גרויסן שרײַבער. כּמעט יעדער יאָר פֿײַערט מען בכּל תּפֿוצות ישׂראל זײַן יאָרצײַט, און דעמאָלט איז אַ מינהג צו דרוקן וועגן אים אַרטיקלען אין צײַטונגען און צײַטשריפֿטן. און פֿאַר דער גאַנצער צײַט — מיר האָבן שוין הינטער אונדז מער ווי אַ פֿערטל יאָרהונדערט זײַנט טויט — איז נאָך קיינעם ניט אײַנגעפֿאַלן צו דערמאָנען און אָפּצושאַצן פּרצעס קוק אויף דער יידישער ליטעראַטור און בכלל די גע־ דאַנקען וועגן דער יידישער גײַסטקייט וואָס ער האָט אַרויסגעזאָגט אין צו־ זאַמענהאַנג מיט דער ליטעראַטור.* נאָך מער, אַפֿילו בשעתּו, ערבֿ דער ערש־ טער וועלט־מלחמה, בשעת פֿרץ האָט אַרויסגעזאָגט זײַנע געדאַנקען וועגן דער יידישער ליטעראַטור, געשטעלט איר צילן, אָנגעוויזן וואָס איר פֿעלט — אויך דעמאָלט האָט קיין איין שריפֿטשטעלער ניט רעאַגירט אויף פּרצעס רייד, הגם זיי זײַנען געווען אין תּוך געוועגדט קעגן דעם גאַנצן גאַנג פֿון דער דעמאָל־ טיקער יידישער ליטעראַטור און האָבן בדרך הטבּע באַדאַרפֿט אַרויסרופֿן אַ פֿראָטעסט מצד די אַנדערע שרײַבער. אָבער פּרצעס אַרטיקלען זײַנען פּשוט פֿאַרשוויגן געוואָרן.

צי איז דאָס געווען דערפֿאַר, ווײַל מען האָט מחמת יראַת־הכּבֿוד פֿאַרן רבין ניט געהאַט די העזה צו ריידן קעגן אים, ווי משונהדיק זײַנע רייד זאָלן ניט אויסווײַזן? אָדער מען האָט די ריידּ בכלל ניט פֿאַרשטאַנען אין זייער גאַנצן באַטײַט, געהאַלטן אפֿשר פֿאַר אַן אויסטערלישן קאָפּריז אין דעם גע־ דאַנקען־גאַנג פֿון דעם גרויסן שרײַבער, פֿאַר איינער פֿון זײַנע שטימונגען — והאָ ראַיה: ער גופֿא, ווען ער האָט געשאָפֿן ליטעראַריש ווערק, האָט דאָס געטאָן על פּי רובּ ניט לויט דעם רעצעפּט וואָס ער האָט רעקאָמענדירט. אָדער מען האָט נאָך ניט באַווײַזן ביז דער מלחמה זיך אָפּצורופֿן אויף די אַרויסגע־ זאָגטע געדאַנקען און אויך ניט געהאַלטן דאָס פֿאַר נייטיק, מחמת מען האָט

---

* ז. קלמאַוויטש האָט פֿאַרזען, אַז ש. ניגער האָט זיך נאָך אין 1910 אָפּגערופֿן אויף פּרצעס אַרטיקל באַלד נאָך דעם ווי ער איז געווען געדרוקט אין דער פֿרײַנד נומ׳ 89 פֿון יענעם יאָר. ניגערס אַרטיקל איז איבערגעדרוקט אין זײַן בוך שמועסן וועגן ביכער, ו, נ״י־יאָרק 1922, זז׳ 47—60, אונטערן נאָמען: „דער הויכער פּונקט״. — רעד׳.

געלעבט אין דער פֿאַרשטעלונג פֿון א „רענעסאַנס", אין דעם אויסקוק פֿון א יידישער ליטעראַטור וואָס וואַקסט ארײַן — א שטייגער דורך שלום אַשן — אין דער אירראַפּעישער ליטעראַטור. מען האָט זיך אפֿשר געקלערט: וואָס איז שייך צו חקירהן זיך און צו פֿילפֿולען מכּוח דער יידישער ליטעראַטור, זאָל זי אַליין באַווײַזן, וואָס זי קען, וועט מען שוין ממילא זען, וואָס זי איז און וואָס זי דאַרף זײַן.

נאָר אַזוי צי אַזוי — פֿאַר פּרצעס לעבן האָט קיינער ניט געפּרווט צו שטעלן אים קיין קשיות אפֿילו מכּוח זײַנע אַרויסזאָגונגען וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין דער פּרעסע און אין רעפֿעראַטן. אָבער אויך שפּעטער, אין די פֿאָר צענדלינג יאָר נאָך זײַן טויט, בשעת מען האָט שוין געמעגט אײַנזען, אַז גאָר פֿון וועג האָט אונדזער גרויסער שרײַבער ניט געריכט בעת ער האָט געשטעלט זײַנע פֿאַדערונגען צו דער ליטעראַטור פֿון זײַן צײַט, האָט נאָך קיינער ניט געפּרווט זיך צו פֿאַרטראַכטן כאָטש מכּוח דעם, וואָס בעצם איז פּרץ אויסן געווען מיט זײַנע טענות. צי האָט מען נאָך אַלץ געמיינט, אַז פּרצעס טענות האָבן קיין רעאַלן יסוד ניט, אַז אַלץ גייט ווי עס באַדאַרף צו גיין, אַז די יידישע ליטעראַטור איז טאָקע ממלא בשלמות איר פֿונקציע אין דעם לעבן פֿון יידישן פֿאָלק און איז א פֿולווערטיק רינגעלע אין דער קייט פֿון זײַן געשיכטע?

און דאָך איז אפֿשר טאָקע א סימפּטאָם וואָס כאַראַקטעריזירט דעם אייגנארטיקן מצב פֿון דער יידישער ליטעראַטור גראָד דאָס, וואָס זי האָט זיך בדרך כּלל ניט פֿאַרטראַכט מכּוח פּרצעס געדאַנקען. וואָרעם נאָרמאַלערווײַז האָט מען דאָך באַדאַרפֿט מיט דער גרעסטער אויפֿמערקזאַמקייט זיך צוהערן צו דעם וואָס פּרץ האָט געשריבן וועגן דער יידישער ליטעראַטור. לא די וואָס ער אַליין איז דער גרויסער מײַסטער, וואָס זײַנע ווערק שטייען לכל־הדעות אין דער מיזרח־וואַנט פֿון דער יידישער ליטעראַטור; לא די וואָס ער איז א שרײַבער וואָס האָט געשאַפֿן אין אַלע מיני זשאַנרען, אויסגעפּרווט כּלערלײַ ליטעראַרישע ענגע, זיך פֿאַרנומען מיט די פֿאַרשיידנסטע טעמעס — איז ער דאָך געווען אין עצם דער אָנהייבער, דער גרונטשטיין־לײגער פֿון דער נײַער יידישער ליטעראַטור. וואָרעם ערשט זינט דעם פּרצן פֿון אָנהייב דעם איצטיקן יאָרהונדערט, זינט דעם יוד און דעם פֿרײַנד, לאָזט זיך רעדן וועגן א יידישער ליטעראַטור ווי אַן אַרגאַניזירטע אײַנהייט וואָס פֿאַרנעמט איר באַשטימטן פּלאַץ און פֿירט אויס א באַשטימטע פֿונקציע אין לעבן פֿון פֿאָלק.

עס זײַנען אויך פֿריִער געווען אײַנציקע שרײַבער, אײַנציקע ווערק, אָבער אַן א פֿאַרבונד צווישן אָנאָנד, אַן אַן אויסקוק אויף א וואָסער עס איז צוקונפֿט, אַן דער מיגלעכקייט צו טראַכטן וועגן א וואָסער עס איז בשותּפֿישן ציל. פּרץ האָט דער ערשטער אויסגעלערנט צו דענקען דעם סכום יידיש שרײַבענע לי־טעראַרישע ווערק ווי איין אײַנהייט. אין פּרצן האָבן יידישע שרײַבער צום ערשטן מאָל דערשפּירט א פֿירנדיקן כּוח. פּרץ איז געוואָרן און געבליבן אין משך פֿון כּמעט צוויי צענדלינג יאָר דער לעבעדיקער צענטער, וואָס צו אים זײַנען גע־

ווען געוועגדט די אויגן פֿון אַלע וואָס האָבן געשאַפֿן אין ייִדיש. אַ גאַנצער דור שרײַבער איז אויסגעוואַקסן אונטער זײַן דירעקטער השפּעה. ניט וואָס ער איז געווען דער ראָש פֿון אַ ליטעראַרישער „שולע״ — אַזוינס איז נאָך אין ייִדיש ניט געווען און האָט ניט געקענט זײַן. פּרץ האָט אַרומגענומען די גאַנצע ייִדישע ליטעראַטור, אָן שום אונטערשייד פֿון ריכטונג און כאַראַקטער פֿון די שרײַבער. אים זײַנען געווען גלײַך נאָענט אַש און ווײַסענבערג, אַבֿרהם רייזען און ש. י. אימבער, צבֿי הירשקאַן און י. י. טרונק. אויך די שרײַבער פֿון זייער זײַט האָבן צו אים אַרויפֿגעקוקט און קודם כּל אים געוואָלט געפֿעלן ווערן. דעריבער האָט דאָס פֿיל צו באַדײַטן, ווי משונהדיק דאָס זאָל ניט זײַן, וואָס זײַנע עפֿנטלעך אַרויסגעזאָגטע געדאַנקען וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור האָבן נאָך אין דער דאָזיקער ליטעראַטור קיין רעאַקציע ניט אַרויסגערופֿן.

עס וואָלט ניט געווען שטאַרק קשה, אויב די דאָזיקע אַרויסזאָגונגען פּרצעס וואָלטן בכלל קיין ווירקונג ניט געהאַט — אָבער דאָס קאָן מען דאָך ניט זאָגן: שלום אַש, למשל, האָט קענטיק זיך זייער גוט צוגעהערט צו דעם רבינס רייד, הגם בדרך כּלל האָט ער, פֿאַרשטייט זיך, געהאַט זײַן אייגענעם וועג. אָבער אויך די וואָס זײַנען ווײַטער געגאַנגען אויף די וועגן וואָס פֿירן, לויט פּרצן, „אַוועק פֿון ייִדישקייט״ האָבן באַדאַרפֿט נעמען אַ שטעלונג צו פּרצעס רייד. מען האָט באַדאַרפֿט זיי אַנאַליזירן, אָפּלייקענען זיי, באַווײַזן זייער סתּירותדיקייט, אויפֿווײַזן, אַז אין אַ סך פֿאַלן פֿאָלגט פּרץ אַליין ניט די עצות וואָס ער גיט אַנדערע. דערפֿון וואָלט אפֿשר אַרויסגעקומען אַ פּאָלעמיק, אַ מיינונגס־אויס־בײַט, וואָס וואָלט אפֿשר געבראַכט מער קלאָרקייט. נאָר פּרצעס אַרטיקל „וואָס פֿעלט אונדזער ליטעראַטור״ איז פֿאַרשוויגן געוואָרן, פּונקט ווי מען האָט מיט אַ צי מיט די אַקסלען אַריבערגעשפּרײַזט איבער פּרצעס רוף „אין שול אַרײַן!״ — וואָס האָט זיך אויך געלאָזט הערן אין דער זעלביקער צײַט און איז געוויס פֿאַרבונדן מיט זײַנע געדאַנקען וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור. אַ סימן, אַז דער היסטאָרישער גורל פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור איז שוין געווען פֿאָרויסבאַשטימט, און זי איז שוין אין יענער צײַט געווען אַרויס פֿון דער אַפּוטרופּסות פֿון איר אָנהייבער.

איצט האָבן מיר שוין דעם פּרץ־דור הינטער זיך. ער איז שוין אין גאַנצן געשיכטע. די תּקופֿות בײַטן זיך בײַ אונדז גיך, בפֿרט אין דעם דור פֿון מלחמות און רעוואָלוציעס. דער כאַראַקטער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור איז קלאָר אָנ־געצייכנט. מען מעג זאָגן: בדרך כּלל — חוץ דעם אָנגעוויזענעם אויסנאַם פֿון שלום אַש* — האָט זי זיך גאָר ווינציק צוגעהערט צו פּרצעס עצות און וואָ־רענונגען. צי איז דאָס איר ווויל באַקומען? — מכּוח דעם וועלן זיך די מיינונ־גען פֿונאַנדערגיין. אַ היסטאָרישער גורל לאָזט זיך משמעות ניט אויסמײַדן.

אין דער היסטאָרישער פּערספּעקטיוו, אין פֿאַרבינדונג מיט דער ייִדישער

---

* אַזוי ווי די פֿאַרבינדונג פֿון ווילנע מיט דער דרויסנדיקער וועלט האָט זיך איבערגע־ריסן אין 1940 דאַרף מען משער זײַן, אַז דאָס לעצטע ווערק פֿון שלום אַשן וואָס איז צו קלמנאָוויטשן דערגאַנגען איז געווען דער תּהילים־ייִד. — רעד׳.

געזעלשאַפֿט־לעכער אַנטוויקלונג, איז דאָך כּדאַי דורכצופֿירן אַן אַנאַליז פֿון פּרצעס געדאַנקען מכוח די וועגן און דעם גורל פֿון דער יידישער ליטעראַטור, טאָקע אין צוזאַמענהאַנג מיט זײַנע געדאַנקען וועגן דעם איצטיקן צושטאַנד און [דער] ראָלע פֿון דער יידישער רעליגיע אין דעם יידישן לעבן. טעאָרעטיש קאָנען זיי אויך אפֿשר זײַן אַ צושטײַער צו אַ מעטאָדיק פֿון דער יידישער ליטעראַטור־געשיכטע.

דאָ קומט אַרײַן דער גאַנצער טעקסט ווי ער איז געווען געדרוקט אין דער גאָלדענער קייט, מערניט וואָס דאָס קאַפּיטל ו דאָרטן איז אין אונדזער מאַנוסקריפּט דאָס צווייטע קאַפּיטל אַז״ו. דער לעצטער אָפּשניט, וואָס אין דער גאָלדענער קייט איז ער גיטאָ, איז קאַפּיטל v. — די רעדאַקציע.

V

אַזוי אַרום האָט אונדז די באַטראַכטונג פֿון פּרצעס אַרויסזאָגונגען וועגן דער יידישער ליטעראַטור געבראַכט צו דעם פּראָבלעם פֿון דער יידישער רע־לי־גיע אין דעם גײַסטיקן לעבן פֿון דעם מאָדערנעם יידנטום. אָזא פּראָבלעם קאָן נאָטירלעך ניט באַהאַנדלט ווערן דרך אָגב, אין צוזאַמענהאַנג מיט אַן אַנדער טעמע. אָבער די יידישע רעליגיע אין פּרצעס געדאַנקען־גאַנג מוז באַטראַכט ווערן, ווען מען וויל זיך קלאָר מאַכן זײַן קוק אויף דער יידישער ליטעראַטור. די ביידע ענינים זײַנען בײַ אים שטענדיק צונויפֿגעוועבט: ער נעמט זיך שרײַבן וועגן ליטעראַטור און קומט באַלד צו רעליגיע; ער נעמט באַטראַכטן, ווי מיר ווילן באַלד זען, די פֿראָגע וועגן דער באַציונג פֿון דעם מאָדערנעם יידּ צו רעליגיע — און מיר גייען אַריבער כּמעט אומבאַמערקט פֿאַר אונדז אַליין אין געביט פֿון ליטעראַטור־פּראָבלעמען.

בכלל ווײַזט אויס פּרצעס אינטערעס פֿאַר דער יידישער רעליגיע און זײַן בפֿירוש אויסגעדריקטער פֿאַרלאַנג צו קערעווען די יידישע ליטעראַטור אויף עטיש־רעליגיעזע טעמעס צו זײַן אַ היפּש קאַמפּליצירט געפֿיל. עס איז אָן ספֿק ניט קיין צופֿעליקע שטימונג און ניט אָפּהענגיק פֿון דרויסנדיקע ווירקונגען, נאָר אַ תּוך־אינהאַלט פֿון זײַן גײַסטיקן לעבן און שאַפֿן.

עס איז אויך ניט אַ שפּעט אויפֿגעקומענער גײַסטיקער שטריך, אַ מין חרטה־און תּשובֿה־שטרעבונג פֿון דעם פֿריִערדיקן משׂכּיל, ווי דאָס איז געווען אַ שטייגער דער פֿאַל מיט ד״ר נתן בירנבוים, וואָס האָט איבערגעריסן מיט זײַן פֿרײַ־דענקערישן עבֿר אין גאַנצן און האָט אים פֿאַרשאָלטן, נאָך דעם ווי ער האָט זיך געהאַט איבערגעצײַגט אין דעם אמת פֿון דער יידישער רעליגיע. פּרץ פֿאַרקערט האָט ניט אויפֿגעהערט צו זײַן פֿרײַדענקער ביז צו לעצט, ער איז ניט „פֿרום געוואָרן״, ווי ער שרײַבט אַליין.[1] רעליגיעז־עטישע פּראָבלעמען האָבן שטענדיק געווענקט זײַן גײַסט, פֿון די ייִנגסטע יאָרן אָן.[2] עס זײַנען אָבער געווען צײַטן, ווען אָט די פּראָבלעמען זײַנען אין זײַן ליטעראַרישן שאַפֿן צוריקגע־

[1] וועלט, ב׳ XI, אַרטיקל „אַ וויכוח״, ז׳ 220.
[2] זע מײַנע זכרונות, ז׳ 107.

טראָטן לגבי אַנדערע, ערדישע ענינים, און עס זײַנען געווען מאָמענטן, ווען אָט די מאַטיוון האָבן פֿאַרנומען בײַ אים דעם אויבנאַן. ווי געזאָגט, זײַנען רעליגיעז־עטישע פּראָבלעמען באַטראַכט געוואָרן בײַ פּרצן שטענדיק אין צו־זאַמענהאַנג מיט זייער אויסנוצונג פֿאַר דער ליטעראַטור, הגם עס האָט געקאָנט אָ מאָל אויסדוכטן, אַז דער שרײַבער איז אויסן אַנדערע, געזעלשאַפֿטלעך־פּראָק־טישע צילן, ווי אין דער אַרטיקל־סעריע „וועגן וואָס פֿירן אָפּ פֿון יידישקייט", וואָס וועט דאָ באַלד אַנאַליזירט ווערן.

עטיש־רעליגיעזע מאָטיוון בײַ אַ יידישן שרײַבער קאָנען האָבן אַ צווייער־לייַ־קן מקור. עס קאָן געמאָלט זײַן, אַז ער שפּירט טאָקע אַ באַדערפֿעניש אין רעליגיעזער אָקטיוויטעט. דאָס וועלטלעכע לעבן ווײַזט זיך אים אויס וואָכע־דיק, אָן אַ טעם, אָן געהויבנקייט. די מענטשן אַרום זײַנען פֿאַרזונקען אין חומר, לעבן מיטן הײַנטיקן טאָג, האָבן פֿאַרלאָרן דעם זינען פֿאַר אייביקייט, און אויך זייער אָפּביל־דונג אין דער קונסט איז גראָ און וועקט ניט דעם גײַסט. ניט בלויז די פֿאַרגעניגנס פֿון דער רגע, נאָר אָפּילו אויך קונסט און ווײַסנשאַפֿט קאָנען ניט שטיל־ן די בענקשאַפֿט פֿון דעם גײַסט נאָך אַ העכערן זײַן, נאָך אַ נשמה־יתרהדיקן צושטאַנד. אַזאַ מין שטרעבונג צו געפֿינען אויסלייזונג פֿון גײַסטיקער שאָפֿונג אין רעליגיעזן געדאַנק קאָן וועקן אָקטועל בײַ פֿאַרשיידענע פֿעלקער אין באַשטימטע מאָמענטן — ספּעציעל קאָן דאָס אָנרירן יידן, וען זיי ווערן באַקאַנט מיט זייער גײַסטיקער ירושה, וען אויפֿן וועג פֿון רעליגיעזער פֿאַרטי־פֿונג אָנטפּלעקט זיך פֿאַר זיי די אַריגינעלע רעליגיעזע שאָפֿונג פֿון דעם יידישן פֿאָלק מיט גאָר איר וועלט־היסטאָרישן באַטײַט. אַזאַ פֿאַל האָבן מיר לעצטנס **געהאַט מיטן דײַטש־יידישן פֿילאָזאָף פֿראַנץ ראָזנצווײַג.**

בײַ יידישע אינטעליגענטן קאָן אָבער אויפֿקומען אַ טענדענץ צו רעליגיע־זער אָקטיוויטעט פֿון אַ צווייטן מקור, פֿון אַ נאַציאָנאַל־פֿון דעם ווילן אויפֿ־צוהיטן דעם זעלבשטענדיקן קיום פֿון דעם יידישן קאָלעקטיוו. עס איז דאָך אַ פֿאַקט ניט אָפּצולייקענען, אַז די רעליגיע איז אין משך פֿון 2,000 יאָר געווען דער סאָציאָלער פֿאַרבינד־פֿוח פֿון דעם יידישן גלות־פֿאָלק; קאָן איצט אײַנ־פֿאָלן דער געדאַנק — און ער ווערט דאָך זייער אַ סך מאָל אַרויסגעזאָגט, מיר וועלן אים הערן אויך פֿון פּרצן — אַז דאָס וואָס דער יידישער קאָלעקטיוו האָלט איצט אין צעשאָטן ווערן נעמט זיך דערפֿון וואָס די ווירקונג פֿון דער רעליגיע איז בײַ יידן אָפּגעשוואַכט געוואָרן. קאָן מען אַזוי אַרום קומען צו דער מסקנא, אַז פֿון אַלע מיטלען וואָס ווערן פֿאַרגעשלאָגן צו פֿאַרפֿעסטיקן דעם זיך צעשיטנדיקן יידישן קאָלעקטיוו איז דער בעסטער און דער זיכערסטער אויף ס'נײַ צו באַלעבן די יידישע רעליגיע און דעם גײַסט פֿון דער אינטעלי־גענץ און פֿון די מאַסן; אָדער נאָך גענויער: אַז קיין איינער פֿון די פֿאַרגע־שלאָגענע מיטלען פֿון אַ סאָציאַל־פּאָליטישן אָדער סאָציאַל־קולטורעלן כא־ראָקטער ווערט ניט העלפֿן, וועט ניט רעסטאָווירן קיין יידישן קאָלעקטיוו, וואָס איז ראָוי צו טראָגן אָט דעם נאָמען, אויב עס וועט ניט צוקומען אויך די אויפֿ־לעבונג פֿון דער יידישער רעליגיע.

עס איז קלאָר, אַז בײַ די וואָס נעמען אויף די יידישע רעליגיע נאָר ווי אַ נאַציאָנאַלן פֿאַקטאָר קאָן זי ווערן מער אַ דרויסנדיקער, אַ מעכאַנישער ענין, מער אַ סכום צערעמאָניעס צום רעגולירן דאָס געזעלשאַפֿטלעכע און פֿריוואָטע לעבן ווי דער אויסדרוק פֿון די עטישע פֿאָדערונגען און רעליגיעזע איבערלעבונגען פֿון דעם יחיד, ווי אַ קוואַל פֿון גײַסטיקער שאַפֿונג. פֿון וואָסער מקור נעמט זיך פֿרצעס פֿאַראינטערעסירונג מיט דער יידישער רעליגיע? אַוודאי איז פֿרץ שטאַרק פֿאַרזאָרגט דעריבער, ווי אַזוי דער אין זיך צעטרייסלטער יידישער קאָלעקטיוו קאָן אויפֿגעהאַלטן ווערן, וואָרעם ער ווייס ווויל:

> יידן זײַנען געלויכנט צו זאָמד... דאָרע, טרוקענע, צעוואָרפֿענע קערנדלעך, איינס צום אַנדערן האָט ניט מיט וואָס און קאָן זיך ניט באַהעפֿטן...[3]

און אַז גראָד דער יידישער צערעמאָניאַל, דער גאַנצער אַלט־יידישער רעליגיע־זער שטייגער האָט צוזאַמענגעהאַלטן יידן, און אַז ער קאָן זײַן אַ מיטל אויך אויף ווײַטער צוצובינדן זיך אָפּברעקלענדיקע יחידים צום קאָלעקטיוו, פֿרוווט פֿרץ זייער באַרייַדעוודיק באַווײַזן אין אַ רייַ אַרטיקלען, ווי מיר וועלן דאָס באַלד זען. אָבער דער רעליגיעזער צערעמאָניאַל אַליין וואָלט ניט געווען בכוח אויסצופֿירן אָט די שליחות, ווען ער וואָלט ניט געווען פֿאַרבונדן מיט עמאָציאָנעלע איבערלעבונגען פֿון דעם יחיד, וואָס ער דאַרף אים באַווירקן, ווען די רעליגיע וואָלט ניט פֿאַרמאָגט אַן אינעוויניקסטע, גײַסטיקע קראָפֿט.

די דאָזיקע גײַסטיקע קראָפֿט קאָן זײַן די מאַכט פֿון דער געווויינהייט, די ניכנעקייט פֿאַר דעם אויטאָריטעט וואָס באַהערשט די מאַסן וואָס זײַנען ניט מסוגל זיך אָפּצוגעבן קיין דין־וחשבון אין דעם געביט פֿון גײַסט, די אָבער־גלייבישע שרעק פֿאַר אומבאַקאַנטע וועלטן. פֿרץ האָט פֿון שטענדיק אַן געקענט דעם מאַגישן כוח פֿון דעם רבנישן און רביישן „שטרײַמל", אין זײַנע קינסט־לערישע שאַפֿונגען ניט איין מאָל געוויזן ווירקונגספֿולע בילדער פֿון דעם לעבנס־ווינקל — און האָט שטענדיק קעגן אָט דער קלעריקאַל־מאַגישער סאָציאַלער קראָפֿט אויפֿן שאַרפֿסטן שטייגער געקעמפֿט, ניט בלויז אין דעם השפּלה־פֿערייאָד, נײַערט אויך נאָך אין דער צײַט, וועלן ער האָט דעם ריינעם יידישן רעליגיעזן עטישן גײַסט גלאָריפֿיצירט אין חסידיש און אין די פֿאַלקסטימלעכע געשיכטן.[4] אויך אין די ווײַטער אַנאַליזירטע אַרטיקלען גייט אַ קאַמף פֿאַר רעליגיעזער פּנימיות, פֿאַר דעם גאָט אין האַרצן, קעגן דער דרויסנדיקער צערעמאָניע־פֿרומקייט. בכן, ניט אַ מיטל צוליב אויפֿהיטן דעם נאַציאָנאַלן קיום איז יידיש־קייט פֿאַר פֿרצן — וואָרעם יענע וואָס האַלטן יידישקייט פֿאַר אַזאַ מיטל זוכן דאָך פֿאַרקערט צו אידעאַליזירן די צערעמאָניעס און ניט צו קריטיקירן זיי, — נאָר דער קיום פֿון יידישן פֿאָלק, וואָס איז בפֿירוש אין זײַן מהות אַנדערש ווי

---

[3] „ר' נחמנקעס מעשׂיות", אין יידיש, ז' 200.

[4] זע דעם באַנד שטעט און שטעטלעך, דעם XVIIIטן פֿון דער קלעצקין־אויסגאַבע, וואָס דעם גרעסטן טייל זײַנעם פֿאַרנעמט אַ שאַרפֿע פּאָלעמיק אין בילדער קעגן דעם פֿיר פֿון די חסידישע רביים אין פּוילן.

אַלע אַנדערע פֿעלקער אויף דער ערד, קריגט אַ זינען, ווען די אינטעליגענץ זינענ און די מאַסן זינענ ווערן אַנגעפֿילט מיט דעם שאַפֿנדיקן גייסט פֿון אמתער רעליגיע.[5] און אַזוי ווי פֿאַר פֿרצן דעם וואַרטקינסטלֿער איז ליטעראַטור די העכסטע שאַפֿונגס־פֿאָרעם דעם מענטשנס, ממילא מוז די יידישע ליטעראַטור, אויב זי וויל זיין ראַוי צו טראָגן דעם דאָזיקן בכּבֿודיקן נאָמען, זיך אַנגעמען מיט רעליגיעזן גייסט.

דאָס איז אויך דער גרונטטאָן וואָס באַגלייט דעם געדאַנקען־גאַנג אין דער אַרטיקלֿען־סעריע „וועגן וואָס פֿירן אַפּ פֿון יידישקייט״, הגם געשריבן זינענ זיי אין פֿלוק אויף אַ געזעלשאַפֿטלעכער טעמע.[6] די דאָזיקע אַרטיקלֿען האָט פֿרץ אַנגעשריבן אין צוזאַמענאַנג מיט דער היפֿשלעכער שמד־באַוועגונג וואָס האָט זיך געהאַט אַנגעצייכנט בײַ דער רוסיש־יידישער שטודירנדיקער יוגנט אין די יאָרן 1910—1911. עס איז בעצם ניט געווען קיין געזעלשאַפֿטלֿעכער ענין אין אייגנטלֿעכן זינען פֿון וואָרט. מען האָט ניט געקאָנט זאָגן, אַז דער זעקסמיליאָ־ניקער יידישער קיבוץ אין רוסלֿאַנד לֿיידט דירעקט און ממשותדיק פֿון אַט דער רעליגיעזער אָפּטרינייקייט פֿון צענדלֿינגער צי אַפֿילו הונדערטער דיפֿלאָמירטע אינטעליגענטן, אַז ער פֿאַרלֿירט דורך דעם קולטורעלע כּוחות און ווערט נאַ־ציאָנאַל אָפּגעשוואַכט. וואָרעם אַט דער שמד לֿשם קאָריערע האָט גאָר קיין באַ־טרעף ניט געהאַט לגבי דער קולטור־אַסימילאַציע פֿון דער הויפּטמאַסע פֿון דער יידישער דיפֿלאָמירטער אינטעליגענץ. ניט אין אַן ערך גרעסער איז געווען די צאָל יידישע אינטעליגענטן וואָס האָבן אַפֿילו ניט־אָפּיציעל אָנגענומען דעם פֿרעמדן גלויבן, נאָר פֿאַקטיש האָבן זיי קיין שום שייכות ניט געהאַט ניט מיטן רעליגיעזן און ניט מיטן וועלֿטלעכן לעבן פֿון די יידישע פֿאָלקסמאַסן. דער אָפּגענער, גרינגער שמד צוליב דעם דיפֿלאָם האָט אָבער געהאַט אַ גרויסן סימפּ־טאָמאַטישן באַטייט גראָד אין די יאָרן נאָך דער געזעלשאַפֿטלֿעכער אויפֿלע־בונג פֿון דער רעוואָלוציע פֿון 1905. מען האָט געמעגט פֿון דעם פֿאַקט דרינ־גען, אַז ניט געקוקט אויף דער פֿאַרשטאַרקונג פֿון דער יידיש־נאַציאָנאַלער באַ־

---

[5] זע למשל „דער אונטערשייד״, ב׳ XI, ז׳ 98 א״ו. אָדער: „מיר זינענ מער ווי אַ פֿאָלק... מיר זינענ ריין בלוט... מיר זינענ אין גלות פֿאַראיניקטער און פֿאַרשמאָלצענער געווארן אָלס אין פֿאַלעסטינע... בײַ אַנדערע נאַציאָנען זינענ לעבנס־פֿראָגן: געריטענגיש, פֿאַרשפּרייטן די גרענעצן, שטאַרקע אַרמייען, קאָלאָניען; בײַ אונדז, אויב מיר ווילן געטרײַ בלײַבן זיך אַליין, איז די לעבנס־פֿראָגע: געווינסן, פֿרײַהייט, מענטשלעכע קולטור און עטיק״ (דער זעלבער באַנד, „נאַציאָנאַליזם און ציוניזם״, ז׳ 277 א״ו).

[6] פֿרצעס ווערק, ב׳ XI, געדאַנקען און אידעען, זז׳ 69—102 און ב׳ XVII, אין מײַן וויגקעלע, זז׳ 78—93. צוויי מאָל איז אָפּגעדרוקט דער אַרטיקל „די געפֿאָר״: XI, 69—71 און XVII, 78—80. דאָס וויזט אָן אין זײַן פֿאַררעדע צו ב׳ XVII דער אַרויסגעבער. ער וויזט אַבער ניט אָן, אַז דער אַרטיקל „לעבנס־פֿראָצעס״, ב׳ XI, 246—255, איז נאָך אַ מאָל אָפּגעדרוקט, ב׳ XVII, זז׳ 10—22, וויי 3 אַרטיקלען פֿון דער סעריע אין מײַן וויגקעלע: „אין קאָמף״, „דער סינטעז״, „כּלל ופּרט״, און אַז אַ טייל פֿון דעם אַרטיקל „זײַט מיר מוחל״, ב׳ XI, זז׳ 215—218, איז ווידער אָפּגעדרוקט אין ב׳ XVII, 23—28, א״ט „אַז מען קומט צוריק״. די דאָזיקע ביב־ליאָגראַפֿישע באַמערקונג זאָל כאַראַקטעריזירן, ווי אַזוי מען האָט זיך אײַנגעשטעלט אַרויס־צוגעבן די ווערק פֿון אַ שרײַבער, וואָס מען רימט אים פֿאַר אַ יידישן קלאַסיקער.

וווּסטזיניקייט, וואָס אַ דאַנק איר האָט מען זיך געאַיילט צו דעקלאַרירן די אַסי־מילאַציע פֿאַר באַנקראָט, ניט געקוקט דערויף, וואָס אַלע ייִדישע פּאַרטייען האָבן געהאַט אין זייער פּראָגראַם נאַציאָנאַלע פֿאָדערונגען, און ייִדישע היסטאָריקער האָבן געלערנט, אַז להיפּוך צו דער ייִדישער נייַער געשיכטע אין מערבֿ גייט עס אין מיזרח ניט נאָר וועגן דער פּאָליטישער גלייַך־באַרעכטיקונג פֿון דעם ייִד דעם יחיד, נייַערט וועגן דער נאַציאָנאַלער עמאַנסיפּאַציע פֿון דעם ייִדישן כּלל, — האָט דאָך די שטרעבונג פֿון ייִדן צו עמאַנסיפּאַציע, וואָס האָט אָקערשט געהאַט זיך אַרויסגעוויזן בולט אין דער געזעלשאַפֿטלעכער באַוועגונג פֿון 1905, פֿאַקטיש שטאַרק צעטרייסלט אויך דאָס קאָמפּאַקטע פּויליש־רוסישע ייִדנטום, אָפּגעשוואַכט זייַן צוצי־כּוח, אַזוי אַז יחידים רייַסן זיך אָפּ פֿון דעם גאָר גרינג, „ווי אַ האָר פֿון מילך", אָן פֿיל איבערצוקלערן און אויך אָן צו מאַכן אַ גרע־סערן רושם אין דער היימישער סבֿיבֿה. מען האָט געמעגט דערפֿון אַרויסזען, אַז אין היפּשע קרייַזן פֿון דער מאָדערנער ייִדישער אינטעליגענץ האַלט אין פֿאַרלאָשן ווערן דאָס לעצטע ביסל ייִדישע באַוווּסטזיניקייט, דאָס לעצטע ביסל ייִדיש געפֿיל. און אָט דערויף וויל פּרץ ווענדן די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון דער ייִדישער געזעלשאַפֿט און הייבט אויף זייַן שטים צו וואָרענען ווי פֿאַר אַ סכּנה:

> נישט אין דער צאָל פֿון די אָפּטריניקע שטעקט די געפֿאַר, נאָר אין דער לייַכטקייט, באַ — אין דער לייַכטזיניקייט פֿון זייער שמד...[7] מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט קלייניקייטן: אין די ספֿערן, ווו מען טרעפֿט זיך אויג־אין־אויג מיטן קלענסטן פּיצל עולם־הזה, שפּרינגט מען איבער ייִדיש־קייט אַריבער, ווי איבער אַ שטרוי... עס איז שוין קיין טראַגעדיע ניט, קיין דראַמע; עס איז אין די ספֿערן אַ לייַכטע קאָמעדיע געוואָרן, אַ פֿאַרס! ... דאָס ייִדישקייט אין געוויסע ספֿערן איז צו שוואַך געוואָרן און קאָן זיך דאָרט ניט ווערן קעגן מינדסטן און קלענסטן שמד־מאָטיוו... אין אונדזער שוואַכקייט שטעקט די געפֿאַר...[8]

ייִדישקייט איז שוואַך, דער צובונד פֿון דעם ייִדישן יחיד צום ייִדישן כּלל איז דין ווי אַ שפּינוועבס און ווערט פֿון מינדסטן ריר צעריסן. וואָס איז געשען? ווי אַזוי איז דאָס דער כּלל־ישׂראל וואָס האָט אויסגעהאַלטן אַזוי פֿיל יאָרהונדערטער איצט אַזוי צעטרייסלט און אָפּגעשוואַכט געוואָרן? די פֿראַגע וועגן דער היסטאָ־רישער סיבה פֿון דער ערשייַנונג ווערט ניט געשטעלט. פּרץ רעדט נאָר אַרום די מיטלען וואָס ווערן פֿון פֿאַרשיידענע זייַטן פֿאָרגעלייגט אויף צו שטאַרקן ייִדיש־קייט און אָפּשטעלן דעם צעפֿאַל פֿון דעם ייִדישן קאָלעקטיוו. אין דער ערשטער ריי ווענדט ער אָפּ דעם מיטל וואָס די קאָנסערוואַטיווע אָרטאָדאָקסיע שטעלט אַרויס ווי די סגולה בדוקה ומנוסה: דעם צוריקקער צום אַלטפֿרענקישן רעליגיעזן לעבן־שטייגער. פּרץ ווייַזט אַרויס אַפֿילו אַ געוויסע גערייצטקייט קעגן די פּראָ־פּאַגאַנדיסטן פֿון דעם אַלטן שטייגער, דאָס שפּירט מען דייַטלעך אַרויס פֿון זייַנע ווערטער:

---

[7] XI, 70; XVII, 79.

[8] XI, 71; XVII, 80.

פֿון קלויז אַרויס קומט ער, דער נבֿיא פֿון נעכטיקן טאָג; קומט, לייגט זיך אין דער לענג און אין דער ברייט פֿון דעם וועג צו יִידישקייט, און וואַרפֿט זיך, און שלאָגט זיך אַרום מיט הענט און פֿיס, ווי אין אַן עכ־טער אָדער סימולירטער שווערער קרענק, און דאָס מוילווערק שוימט:

— נישט ווייַטער גייט, נאָר צוריק!
— חומש מיט רשי! אָבֿות אַבֿותינו!...[9]

דער צוריקקער אָבער איז, לויט פּרצן, לא די וואָס ניט קיין מיטל אויפֿ־צוהאַלטן ייִדישקייט הייַנט און צו באַלעבן עס פֿאַר דער צוקונפֿט, נאָר אַדרבא, די אַלטפֿרענקישע חדר־דערציִונג, וואָס דורך איר מיינען די וואָרטזאָגערס פֿון די אָרטאָדאָקסן צו היילן די שוואַכקייט פֿון דעם ייִדישן קאָלעקטיוו, איז, לאָזט זיך אויס, גראָד די סיבה פֿון דער קרענק: זי האָט אויסגעהאָדעוועט אַ מאַסע וואָס איז ניט צוגעפּאַסט צום הייַנטוועלטיקן לעבן און האָט פֿאַרטריבן די אינ־טעליגענץ וואָס מוז זיך ציִען צו אַ נייַער אידעען־וועלט. אַזוי אַרום קומט אויס, אַז אַ געוויסע שולד פֿאַר דער אָפּטריניקייט פֿון דעם יונגן דור פֿאַלט אויף דער אָרטאָדאָקסיע, און פּרץ ווענדט זיך צו איר מיט אַזעלכע קלאָרע און האַרטע רייד:

ווילט איר, איר חומש־מיט־רשי־פּריידיקער, צוריקרופֿן דעם נעכטיקן טאָג? גלוסט זיך אייַך, איר אָפּשטעלער, אויסציִען ווייניקסטנס דעם הייַנט איבער זייַן גרענעץ און נישט צולאָזן דעם מאָרגן?... ווייסט איר, וואָס דאָס באַטייַט? נעמען דעם לעבעדיקן זאָמען, אַרום וועלכן די שאָל האָט געפּלאַצט, וואָס דאַרף אויף ס׳נייַ פֿאַרפֿלאַנצט ווערן, וואָס זאָל שענער און פֿאַרביקער אויפֿשפּראָצן, און צוריק אין דער שאָל פֿאַרשליסן, און פֿאַרבינדן און אַרומדראָטן די שאָל און אַ שפּראָך זאָגן: זאָמען, וואַקס אין דער ענגשאַפֿט, וואַקס אין דער פֿינצטער! דאָס הייסט אויך: די טויטע צו קבֿר ישׂראל נישט ברענגען, אין שטוב לאָזן און פֿאַרפּעסטן די לופֿט!

וואָס נאָך טוט איר?

אייַערע דערוואַקסענע קינדער ווילט איר צוריק אין דער וויג אַרייַנ־שטויסן, מיט בענדעלעך בינדן, מיט שנירעלעך שנירן, אָדער נאָך — אין דער געבער־מוטער אַרייַן! וואַרעם און פֿינצטער איז דאָרט! און ווערט אייַך ווידערשפּעניק דער יונגער דור, צערייַסט ער אייַער שפּינ־וועבס וואָס איר האָט פֿאַר קייטן געהאַלטן, ברעכט ער אייַערע שטרוי־ענע „מויערן״ און אַנטלויפֿט פֿון אייַער פֿאַרפּעסטיקטער תּפֿיסה, און גייט אָפּ פֿון אייַך און פֿון אייַער ייִדישקייט, שילט איר, שרייַט, ניט באַמער־קנדיק, אַז דעם ערשטן וועג וואָס פֿירט אָפּ פֿון ייִדישקייט האָט איר גע־עפֿנט, איר אָפּשטעלער, אויסגעלייגט —
ווען אויך נישט דירעקט.[10]

דערמיט איז אָבער דער „על חטא״ פֿון דעם אָרטאָדאָקס ניט געענדיקט. ער איז ניט בלויז איינער פֿון די שולדיקע אין דער אַסימילאַציע, אין דעם אַוועק־גאַנג פֿון דער אינטעליגענץ, אין דער הינטערשטעליקייט פֿון דער מאַסע, ער

---

[9] ב׳ XVII, ז׳ 81.
[10] ב׳ XVII, ז׳ 89.

איז אויך דער צעשטערער פֿון דער רעליגיע גופֿא, קורץ און שאַרף: „דער מער־דער פֿון גאָט און רעליגיאָן“:[11]

ציט אונדזער דאָן־קיכאָט — דער נבֿיא פֿון נעכטיקן טאָן, מיט סאַנכאָ פּאַנטשאָ זײַן דינער, מיטן בעל־הביתל, דעם אויספֿירער פֿון זײַן וואָרט און געבאָט, אין דער וועלט ארײַן, מיט אירע טעוואָלאָנישע ווינטמילן מלחמה צו האַלטן, די רעליגיאָן די יידישע צו ראַטעווען, גאָטס נאָמען צו הייליקן, — און פֿאַרשוועכן אַלץ און פֿאַרדאַרבן![12]

דער אַפּיקורס, דער גאָט־לייקענער איז פֿאַר דער רעליגיע ניט געפֿערלעך, די גאַנצע אַפּיקורסות איז נאָר אַ מפלומרשטע, אַ טעות, אַ בלאָנדזשענישע וואָס מוז סוף־כּל־סוף פֿירן צו דער עכטער רעליגיע, וואָס אָן איר קאָן ניט געמאַלט זײַן קיין מענטשלעך לעבן. „געפֿערלעך פֿאַר דער רעליגיאָן אין דער ווירקלעכקייט איז נאָר דער, וואָס שטעלט זי אָפּ“.[13]

די לעבעדיקע רעליגיע קאָן, ווי אַלץ וואָס לעבט, עקסיסטירן נאָר אין תּנאים פֿאַר פֿרײַער אַנטוויקלונג. אַוועקצונעמען אָט די תּנאים בײַ דער יידישער רעליגיע האָט שטענדיק געשטרעבט איר קאָנקורענט — די קאָמוניסטישע קירך. און די וואָס ווילן די אַנטוויקלונג פֿון יידישקייט פֿאַרהאַלטן דינען פֿאַקטיש דעם שׂונא פֿון יידישקייט, וואָס ווייל איר פֿולן אונטערגאַנג.

דאָס האָט דער קלויסטער דאָס יידישקייט אָפּגעשטעלט, פֿון לעבן פֿאַר־טריבן; פֿון וואַלד און פֿעלד און פֿון דער פֿרײַער שטאָט פֿאַריאָגט, אין געטאָ פֿאַרשלאָסן און מיט מויערן אַרומגעצוימט... עס זאָל מיטן לעבן קיין מגע ומשׂא ניט האָבן!... און אַז איר... [וועגדט זיך פֿרץ וויַטער צו די אָרטאָדאָקסן] טוט וויַטער דעם קלויסטערס ווילן און ערקלערט די קאַריקאַטור פֿון אמאָליקן שטאָלצן גרויסן יידישקייט, וואָס ווייל און מוז באַהערשן וועלט און לעבן, פֿאַר נאָרמאַל און עכט; דאָס געטא־יידישקייט צום לערנען און גלייבן אַלס א סגולה אויף עולם הבא, אָן שום באַציונג צום לעבן — פֿאַר געטלעך און הייליק, — מיינען אַיַערע קינדער, אַז איר זאָגט אמת, אַז דאָס איז דאָס ווירקלעכע יידישקייט, און זײַנען מקיים, ניט וויסנדיק דערפֿון, דעם פּסוק „ובחרת בחיים“ — ווײַל דאָס לעבן — און פֿאַרלאָזן אײַך מיט אַיַער יידישקייט צוזאַמען![14]

עס וואָלט געווען צו פֿיל צו ציטירן דאָ וויַטער פֿרצעס גוואַלדיקע מוסר־רייד קעגן די „אָפּשטעלער“ פֿון יידישקייט, עס איז זיי גרינג צו געפֿינען אין דער ציטירטער אַרטיקלען־סעריע, זז׳ 82—92. קאָן דאָך אין פֿלוק אויסדוכטן, אַז אין דער יידישער אַרטאַדאָקסיע איז קיין געזונט ווינקעלע ניט געבליבן: אויב פֿאַר דער רעליגיע, וואָס זי האָט זי כּמעט פֿאַר איר מאַנאָפּאָל געגומען, איז זי שעדלעך, טאָ וואָס זאָל שוין זײַן בנוגע צו אַנדערע זײַטן פֿון דער קולטור, וואָס קאָן שוין פֿאַר אַ גוטס אַרויסקומען פֿון אַזאַ אָפּגעשטאַנענער און צו רעאַקציע שטרעבנדיקער ריכטונג? לאָזט זיך אויס, אַז אין דער יידישער ווירקלעכקייט איז אויך

---

[11] ב׳ XI, ז׳ 82.
[12] דאָרט גופֿא.
[13] דאָרט, ז׳ 84.
[14] דאָרט, ז׳ 86 א״ו.

אַזאַ פּאַראַדאָקס מיגלעך: בײַ דער אָרטאָדאָקסיע האָט מען געקאָנט נעמען עלע־מענטן פֿון אַ נאַציאָנאַל־ייִדישן קונסטסטיל: אין די בתּי־מדרשים און אויף די בית־עלמינס האָבן קינסטלער געזוכט די ייִדישע ליניע, אין אַלט פֿרומען וויגלִיד האָט דער מוזיקער געפֿונען גרונטמאָטיוון פֿון דער ייִדישער מוזיק, „און דער דיכטער זוכט אויפֿלעבונג און דערפֿרישונג אינעם חסידישן און פֿרומען פֿאָלקסטימלעכן פּרימיטיוו...[15]

עס וואָלט געווען איבעראײַלט צו דרינגען, אַז די דאָזיקע סתּירה אין דער אָפּשאַצונג פֿון איין און דעם זעלביקן קולטורשיכט שטעקט אין פּרצעס סוביעק־טיוון באַנעם. די דאָזיקע סתּירותפֿולע אײַנשטעלונג לגבי דער טראַדיציאָנעלער ייִדישקייט מיט איר שטייגער איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַ גאַנצן דור, פֿאַר אַ גאַנצער ריכטונג אין דער נײַ־ייִדישער גײַסטיקער קולטור. אַזוי איז דער אָב־יעקטיווער מצבֿ כּל זמן מען בלײַבט אין דער פֿאָרשטעלונג פֿון ייִדישן פֿאָלק ווי אַ „וועלטפֿאָלק״, גענויער ווי אַ גלות־פֿאָלק. עס איז קיין אויסוועג ניטאָ: ניט אויף דער גאַנצער ליניע און ניט אין אַלע פּרטים מוז און מעג דער ייִדישער פּראָגרעסיווער געדאַנק — ווי ווײַט ער וויל בלײַבן ייִדיש — קעמפֿן קעגן ייִדישן קאָנסערוואַטיזם. פּרץ קאָנסטאַטירט אָט דעם פֿאַקט אויף אַזאַ אופֿן:

> אונדזער פּראָצעס צווישן קאָנסערוואַטיוון געפֿיל און פֿאָרטשריטלעכן געדאַנק אונטערשיידט זיך פֿון דרויסנדיקן שוין מיט דעם, וואָס ער איז אַ כּמעט ריין קולטורעלער. די סאָציאַל־עקאָנאָמיש־פּאָליטישע וועלט איז פֿאַר דער ווירקונג פֿון ייִדישן געדאַנק דערווײַל געשלאָסן... אונדזער רעליגיאָן הערשט ניט; די „סינאַגאָגע״ האָט ניט די מאַכט צו באַצווינ־גען...[16]

הייסט דאָס, אויפֿן סאָציאַלן געביט האָט דער פּראָגרעסיווער ייִד קיין באַ־געגעניש ניט מיטן קאָנסערוואַטיוון. דאָס דאַרף שוין שאַפֿן די מיגלעכקייט צו ציִען פֿון דער אָרטאָדאָקסישער וועלט גײַסטיקע חיונה, ווי ווײַט דווקא אַ דאַנק איר און בײַ איר האָט זיך אויפֿגעהיט און היט זיך אויף די נאַציאָנאַלע אייגנ־אַרט. „גלײַכע אידעאַלע ליניען, פֿאַרענטפֿערט זיך פּרץ, עקסיסטירן אין בוך, אין דער מאַטעמאַטיק; דאָס לעבן קאָן נאָר געבראָכענע״. בלויז דאָקטרינען האָבן שטענדיק פֿאַרטיק אַבסאָלוטע ענטפֿערס. אָבער „דאָס לעבן פֿאַרלאַנגט אַן ענט־פֿער אָפּהענגיק פֿון אָרט און צײַט, און אין אָרט און צײַט פֿאַרשיידן און אָפֿט אַקעגנגעזעצט״.[17] די קולטור־שאַפֿונג קאָן ניט בלײַבן שטיין, זי גייט אָן אויך איצט אין גלות, ווו קיין ממשותדיק סאָציאַל לעבן אין אַ הײַנטצײַטיק ייִדישער פֿאָרעם איז ניטאָ. איז דעריבער:

> כּל זמן עס איז קיין ייִדישע פֿרײַע קולטור נישט באַשאַפֿן... כּל זמן באַפֿרײַען זיך איז ענלעך צום אָפּטריניק ווערן; וועט זײַן פֿאַרבונדן מיט פֿרעמדע קולטורן, מיטן פֿרעמדן בוך, מיט דער פֿרעמדער שול, — וועל׳

---

[15] ב׳ XI, אַרטיקל „דער לעבנס־פּראָצעס״, ז׳ 250.

[16] דאָרט, ז׳ 246. פּרץ האָט דאָ אין פֿלוק פֿאַרגעסן די מאַכט פֿון דעם „שטרײַמל״, וואָס איז שטאַרקער אין אַ געוויסער מאָס ווי די מאַכט פֿון דעם זשאַנדאַרם...

[17] דאָרט, ז׳ 251.

מיר אויף יעדן אָרט און אין יעדן מאָמענט שטרײַטן מיטן קאָנסערוואַטיזם, ניט וועלנדיק פֿאַרשטאָרט און פֿאַרטריקנט ווערן — און שטענדיק און איבעראַל אים דאָנקבאַר זײַן פֿאַר זײַן אײַנגעשפּאַרטקייט בײַם אָפּהיטן די יידישע ווערטן... און מיר וועלן זאָגן און בעטן זיך:

— טרוקן איז אונדזער נשמה, גיב אונדז טוי פֿון דײַן גלויבן...

— לעכצנדיק איז אונדזער צונג, דערפֿריש זי מיט א טראָפּן פֿון דײַן געבענטשטן קידוש־בעכער!

— אײַנגעהילט אין מרה שחורה זײַנען מיר, גיב אונדז א טראָפּן פֿון דײַן שבת־ און יום־טוב־פֿרייד![18]

דאָ קאָנען געשטעלט ווערן צוויי קשיות: אויב עס איז אַזוי וויכטיק אָפּצוהיטן די יידישע ווערטן, טאָ פֿאַר וואָס זאָל מען די דאָזיקע עובֿדא איבערלאָזן פֿאַר אַנדערע מענטשן — און דערצו נאָך אַזעלכע, וואָס עס קומט אויס צו שטרײַטן מיט זיי — און ניט נעמען זי אויף זיך אַלײַן? איז דאָך שוין די עצם טועכץ פֿון אָפּהיטן גײַסטיקע * ווערטן א נייטיקע, און ממילא א ווערטיקע און א שעפֿערישע. און פֿון דער אַנדער זײַט: ווי אַזוי געשיקט זיך דאָס צו בעטן בײַ דעם וואָס מען האַלט פֿאַרן „מערדער פֿון גאָט און רעליגיאָן" — „טוי פֿון זײַן גלויבן", „שבת־ און יום־טובֿ־פֿרייד"? פֿון וואַנען זאָל זיך דאָס געמען בײַ דער פֿאַרגליווערטער אַרטאָדאָקסיע גײַסטיקער כּוח אויף צו שפּרײַזן די יידישע קונסט?

קאָן מען דערויף ענטפֿערן אָט וואָס: די מאַדערנע יידישע אינטעליגענץ, וואָס זי לאָזט פֿרײַ אַרויסזאָגן די מינורות: „טרוקן איז אונדזער נשמה", „לעכצנדיק איז אונדזער צונג" אאַ״וו, האַלט ער פֿאַר נאָך געפֿאַלענער, פֿאַר נאָך מער אויס־געליידיקט, פֿאַר נאָך מער סאַציאַל אומפֿרוכפּערדיק ווי די אָפּגעשטאַנענע אַראַדאָקסיע. די לעצטע האָט דאָך פֿאַרט אינהאַלטן, זאָל זײַן פֿאַרלעטערט, די מאָדערנע יידישע אינטעליגענץ, הגם פֿון אויסווייניק איז זי אַוועק א שטיק פֿאָרויס, האָט דאָך בתּכלית גאָר קיין גײַסטיקן אינהאַלט ניט. אויב, לאָמיר אָננעמען, די אַרטאָדאָקסיע זאָגט איר קאָפּיטל תּהילים מעכאַניש, אָן א פֿאַרשטאַנד, צי לכל הפּחות אָן דער לכתּחילהדיקער, פֿון דעם תּהילים־דיכטער געמיינטער כוונה, — איז דאָך דער קאָפּיטל תּהילים פֿאַר זיך אָן אָביעקטיוער יש, אָן אונ־ווערסאַלער ווערט, א קוואַל, וואָס יעדער מענטשנהאַרץ, צי עס איז דאָס הארץ פֿון דעם אַלימפּיער געטע, אַדער פֿון דעם צעטראַטענעם נעגערשקלאַף, געפֿינט אין אים דערקווויקונג און טרייסט. וואָס אָבער האָט דער מאָדערנער יוד פֿאַר א יידישן אינהאַלט? וואָס קאָן ער פֿון זײַן אייגנס דערלאַנגען דער וועלט? פֿון די אַלטע ווערטן האָט ער זיך אָפּגעזאָגט: „כּוח היהדות", „עכט־יידישקייט", „יידישע עטיק" — דאָס אַלץ איז פֿאַרן מאָדערנעם מענטשן אַלט, אויסגעדראָשן, אָפּגע־טראָגן... „דער אינציק יידישער גאָט מיטן גאַנצן קלאַפּערגעצייג", דער „אַתּה־בחרתנו־נאַציאָנאַליזם" — חלומות, לכל הפּחות פֿון פּינצטערן מיטל־עלטער..."[19] ממילא איז ער פֿאַר דער נאַציאָנאַלער קולטור, אַזוי ווי פֿרץ זעט אים איצט,

---

[18] דאָרט, זז׳ 251—252.

* אין דער קאָפּיע וואָס מיר האָבן שטייט, משמעות ע״פּ טעות: „נייטיקע". — רעד.

[19] ב׳ IX, זז׳ 74—75.

אַ פּוסטער אָרט. און אָט דער מאַדערנער יִיד איז, צו מישפּטן לויט פּרצעס ווייטערדיקע רייד וועגן אים,[20] ניט קיין אַנדערער, נאָר דער מאַדערנער יידישער קינסטלער. מיר זײַנען דאָ ווידער געקומען צוריק צום אָביעקט פֿון פּרצעס עיקר זאָרג: צו דער יִידישער ליטעראַטור. און עס וועט שוין אונדז ניט חידושן, וואָס פּרץ קאָן ניט גובֿר זײַן זײַן צער און פֿאַרדראָס און לאָזט אָן רחמנות הילכן זײַן שטראָפֿרוט:

דער מאַדערנער מענטש האָט נישט קיין לעבן, נאָר מאַמענטן; ער האָט דעריבער קיין כאַראַקטער ניט, קיין ווילן, נאָר קאַפּריזן און „ווילעכצער״... דער מאַדערנער קינסטלער האָט קיין פֿאַרגאַנגענהייט ניט; ער פֿאַרלייקנט זי. ער האָט ניט קיין שול, ער שפּרײַט אויף איר... און ער האָט אויך קיין צוקונפֿט ניט; ער מאַכט קיין שול נישט. ער פּרעטענדירט ניט דערויף; ער האָט נישט וואָס איבערצוגעבן.

דאָ האָבן מיר ווידער געוויער אַנטוויקלט דעם אויבן ציטירטן זאַץ פֿון דעם אַרטיקל „וואָס פֿעלט אונדזער ליטעראַטור?״ — „צום אַלעם ערשטן טראַדיציע!״... דער נאָציע קאָן אַזאַ מין קינסטלער מיט גאָרנישט ניט דינען. פּרץ דערציילט דערבײַ די באַווּסטע גריכישע היסטאָרישע מסורה, ווי אַזוי אַ הינקעדיקער דיכטער פֿון אָטען האָט מיט זײַנע געזאַנגען אויפֿגעהויבן דעם געפֿאַלענעם מוט פֿון די ספּאַרטאַנער און געפֿירט זיי צום נצחון,[21] און פֿירט אויס, אַז אונדזער אַ מאָדערנער דיכטער וואָלט ניט געווען מסוגל אַרויסצורעטעווען די נאָציע פֿון אַ סכנה. איז דעריבער: „שוין גלײַכער די בטלנישע עצה! אין חדר אַרײַן גייט, תהילים זאָגער, תורה לערנט... שלעפּט צוריק דעם נעכטיקן טאָג...״[22] זאָל זײַן וואָס פֿאַר אַן אינהאַלט עס איז, אָבי ניט אידעען־פּוסטקייט.

פֿון דער אַנדער זײַט אָבער, אויב אַפֿילו מען נעמט אָן, אַז די אַלגעמיינע ריכטונג פֿון דער אַרטאַדאָקסיע באַטרעט טאָקע שטילשטאַנד און טויט פֿון דער רעליגיע, טאָר מען דאָך ניט דרינגען דערפֿון, אַז אין דער לעבעדיקער מענטשן־מאַסע האָט אויפֿגעהערט אין גאַנצן דער רעליגיעזער קוואַל צו שלאָגן. פֿאַרקערט, פּרץ דערציילט טאָקע:

נאָנץ אָפֿט הערסטו אויף די נאָלעווקעס א יִידישן קרעכץ וואָס האָט נאָר קיין שײַכות ניט צום שלעכטן סעזאָן. נאָנץ אָפֿט שטויסטו זיך אָן אָן א פֿאַרטראַכטן יִיד אויף דער דזשיקע־גאַס, און דו פֿילסט, אַז דאָס מאָל האָסטו אים איבערגעהאָקט א חשבון הנפֿש, נישט קיין קלער וועגן באַנקראָטל... און בלאָסע פֿרויען טרעפֿסטו אין גאַס, בלאָסע... מאָדערן געקלײדט... און אין די אויגן — א פֿײַכטקייט פֿון ערשט קומענ־

---

[20] דאָרט, זז׳ 75—82.

[21] דאָרט, ז׳ 81. אַגב, עס איז אַ קלייניקייט, אָבער פֿאַרט אַ פֿאַרדראָסיקער גרייז, און עס מוז פֿאַרריכט ווערן. דער נאָמען פֿון דעם דיכטער אין דער גריכישער מסורה איז ניט געווען פּינדאָר, וועלכער וועט אמת געהערט פֿאַר דעם גרעסטן גריכישן לירייקער, אָבער ער איז קיין אַטענער ניט געווען און האָט געלעבט כּמעט מיט 200 יאָר שפּעטער פֿון דער דערציילטער געשעעניש. דער נאָמען פֿון דעם אַטענישן דיכטער איז טירטייאָס; רעשטן פֿון זײַנע קריגס־ און מאַרש־לידער זײַנען טאָקע פֿאַרבליבן.

[22] דאָרט, ז׳ 82.

דיקע טרערן, איבערן געזיכט שוועבט אַ שטימונג פֿון אַ האַרציקער תּחינה, אין דער שטימע — אַן אָפּקלאַנג פֿון אַ שטילער ראָש־השנהדיקער שמונה־עשׂרה.[23]

אַזוי קלײַבט דער דיכטער צונויף די צעשאָטענע פֿונקען פֿון עכטן געפֿיל און פּרוווט דערמיט צו באַלעבן און צו באַשײַנען די אַלטע רעליגיעזע אינסטיטוציעס אין די אויגן פֿון זײַן לייענער, דעם מאָדערנעם וועלטלעכן ייִד. עס פֿאַרדריסט אים שטאַרק דער רעליגיעזער ניהיליזם פֿון דער ייִדישער יוגנט, די טעמפּע פֿאַרניינונג, די טרוקענע גלײַכגילטיקייט, וואָס באַהערשט די מאַסן. קריטיק פֿון די איבערגענומענע גלייבונגען, פֿון דעם אײַנגעשטעלטן לעבנספֿיר איז אַן ענין פֿאַר מענטשן זעלבשטענדיקע, וואָס זײַנען אַליין מסוגל אַנשטאָט דעם צעשטערטן אַלטן גלויבן אַרויסצוגעפֿינען אַ נײַעם און צו באַשאַפֿן נײַע אינסטיטוציעס אויפֿן אָרט פֿון די אַלטע, אָפּגעלעבטע. אָבער דער דורכשניט־ און מאַסן־מענטש וואָס איז נאָר אַ נאָכזאָגער און אַ נאָכטוער און העכסטנס אַ נאָכטראַכטער, וואָס בלײַבט אים, ווען ער וואַרפֿט ניט־באַקלערטערהייט אַוועק דעם מינהג פֿון די אָבֿות? אָט איז למשל בײַ ייִדן פֿאַראַן די אַלטע אינסטיטוציע פֿון די ימים־נוראים. זי ווערט געטראָגן פֿון דער אידעע פֿון דעם יום־הדין, ווען דער מענטש און זײַנע מעשׂים ווערן געמישפּט און ער האָט דעמאָלט די געלעגנהייט זיך אָפּצורײַסן אויף אַ ווײַלע פֿון דעם טומל און די קלייניקייטן פֿון גאַס און מאַרק, זיך צו באַטראַכטן, אָפּצושאַצן זײַן טועכץ פֿאַר אַ יאָר צײַט — און פֿאַרבעסערן דאָרט, ווו עס בעט זיך פֿאַרבעסערונג. צי קאָן מען זאָגן, אַז אין פּרינציפּ איז די דאָזיקע אינסטיטוציע ניט קיין פּראָגרעסיווע? און פּרץ רופֿט טאַקע די פּראָגרעסיווע יוגנט זיך אָנצושליסן אָן דעם כּלל, אין זײַנע ימים־נוראימדיקע תּפֿילות.

און ווען מען האָט אין די קרײַזן פֿון פּרצעס פֿאַרערער גענומען זיך חידושן אויף אים, וואָס ער רופֿט „אין שול אַרײַן", און עס האָט אַפֿילו געטראָפֿן, וועדליג מען דערציילט, אַז איינער אַ יונגער־מאַן האָט זיך אײַנגעשטעלט אויף אַ מין דעמאָנסטראַציע קעגן דעם גרויסן שרײַבער, האָט ער נאָך אַ מאָל גאָר דײַטלעך דערקלערט:

איך בין נישט פֿרום געוואָרן!... מיך שרעקט נאָר און שטויסט אָפּ דאָס טעמפּע הילצערנע „ניין!" דאָס ביליקע, גראָשנדיקע שונד־אַפּיקורסות... איבער דער רעליגיאָן זײַנען פֿאַראַן וועלטן. אָבער אונטער איר פֿי־ און פֿערד־שטאַלן... פֿרײַ דענקען איז דראַמאַטיש, צווייפֿלען — טראַגיש; אָבער דאָס הילצערנע עם־האַרצישע זיכערקייט געהער צום פֿאַרס... זאָג זיי [די ראַדיקאַלע לייקענער], אַז מיר טוט וויי זייער אָפּגעריסנקייט פֿון דער נאַציאָן... און זייער אָפּגעריסנקייט פֿון זיך אַליין, פֿונעם טיפֿן אינעווייניקסטן... אָפּוואַרפֿנדיק די ירושה פֿון דורות מאַגנאַטן פֿאַראָרעמען זיי זיך, ווערן זיי קבצנים...[24]

פּרץ האָט מיט זײַן רוף זיך צוצוווענדן צו די זינפֿולע ייִדישע טראַדיציעס און אינסטיטוציעס גאָר קנאַפּ געפּועלט. עס איז שווער צו זאָגן, ער זאָל טאַקע

[23] דאָרט, ז׳ 215.

[24] דאָרט, זז׳ 220—221.

האָבן געהאַט אין זינען פֿראַקטישע אויספֿירן. זײַן פֿערזענלעכע באַציִונג איז אַ סתּירותדיקע: דאָס נאַציאָנאַלע געפֿיל האָט געצויגן צום כּלל מתּפֿללים, דאָס רעליגיעזע געוויסן האָט אָפּגעשטויסן. מיר וועלן דאָס ווײַטער זען דײַטלעך אין אַן אַנדער צוזאַמענהאַנג פֿון אַ קליינעם דיאַלאָג אונטערן טיטל „דאָס פֿראָבלעם״.* דערווײַל האָבן מיר נאָך צו וואַרטן אַ בליק אויף די איבעריקע „וועגן וואָס פֿירן אָפּ פֿון יידישקייט״.

ביז אַהער האָבן מיר געזען, אַז סײַ דער וועג וואָס די רעאַקציאָנערע אַר־טאַדאָקסיע ווײַזט אַן און סײַ די יידיש־וועלטלעכע קולטור־באַוועגונג זײַנען בײַ פֿרצן אַ ספּנה פֿאַרן קיום פֿון יידישן פֿאָלק. אָבער אויך די נאַציאָנאַלע באַוועגונג, וואָס פֿרץ רופֿט זי אָן „פֿאָלש־נאַציאָנאַלער וועג״, פֿירט אָפּ פֿון יידישקייט. פֿאַר דעם וועלטלעכן נאַציאָנאַליזם האָט פֿרץ אַ סך וויניקער אינטערעס ווי פֿאַר דער רעליגיע — ער פּטרט אים אָפּ מיט עטלעכע קורצע זאַצן, אַגב כּמעט אין איין אָטעם מיט דער מערב־יידישער רעליגיעזער רעפֿאָרם: ביידע זײַנען זיי, לויט זײַן מיינונג, געקומען פֿון דער פֿרעמד.[25]

מפֿוח די נײַע נאַציאָנאַליסטן זאָגט ער:

> די צוריקגעקומענע פֿון אייראָפּע ... האָבן אונדז די בשׂורה געבראַכט: — איר זענט אַ פֿאָלק! דאָס האָבן מיר אייננטלעך לאָנג געווּסט ... נײַ איז געווען נאָר דער צוגאַב: „נישט מער!״ ... דאָ הייבט זיך אָן די געפֿאָר!

וואָרעם:

> מיר — אַ פֿאָלק אָן באַזײַן, אָן איינהייטלעכער שפּראַך, מיט אַ דראָנג נאָך קולטור און נאָך אָן קולטור, — מיר אַלס „נאַציאָן און נישט מער״, זײַנען מיר גאָרנישט! און ווי לײַכט איז פֿון גאָרנישט אַוועקצוגיין! ...[26]

פֿרצן לייגט זיך גאָרניט אויפֿן שׂכל צו רופֿן דאָס פֿאָלק וואָס האָט ניט קיין באַזיץ און קיין שפּראַך און קיין קולטור זיך אײַנצושאַפֿן באַזיץ און אָן אייגענע שפּראַך און קולטור — און טאָקע דורך דעם פֿאַרזיכערן זײַן קיום און צוצובינדן זײַנע זין, עס זאָל זיי גאָרניט גלוסטן אַוועקצוגיין. באַמערקן מיר: די יידישע רעליגיע באַנעמט ער דינאָמיש — זי איז געווען אין אַ פֿאַרצײַטיקער געשטאַלט, זי בײַט זיך בלײַבנדיק אין תּוך די זעלביקע: דאָס יידישע פֿאָלק אָבער וויל ער דענקען נאָר סטאַטיש, אין גלות, ווי עס איז געווען נעכטן, ווי עס איז הײַנט. פֿאַר דעם גלות־פֿאָלק — דאָס מוז מען מודה זײַן — איז טאָקע די וועלטלעך־נאַציאָנאַלע באַוועגונג ניט קיין שוצמיטל, נאָר פֿאַרקערט אייגער פֿון די צעפֿאַל־מאָמענטן.

---

* ניט באַהאַנדלט אין דער איצטיקער אַרבעט. — רעד׳.

[25] דאָרט, זז׳ 92—100. אייניק גאַנץ דרך־אַגבדיקע געדאַנקען קאָן מען אויך געפֿינען אין דעם אַרטיקל „ציוניזם״, ב׳ XI, זז׳ 270—275, ווו׳ דער ציוניזם ווערט אַנטקעגנגעשטעלט דער אַסימילאַציע.

[26] דאָרט, ז׳ 100.

די לעגענדע וועגן פּאַראַזיטישן מיטלקלאַס*

פֿון ד"ר אַבא פּ. לערנער

פּאַראַן אַ פּאַרשפּרייטע נטיה צונויפּצומישן צוויי באַגריפֿן: מיטלקלאַס און פּאַרמיטלערס: דער מיטלקלאַס — ווי עס ווײַזט דער נאָמען אַליין — באַשטייט פֿון מענטשן וואָס געפֿינען זיך נישט אויפֿן שפּיץ און נישט אויפֿן דעק פֿון דער סאָציאַלער היעראַרכיע פֿון רײַכקייט, פּרעסטיזש און השפּעה, נאָר ערגעץ ווו אין מיטן. פּאַרמיטלערס זײַנען די וואָס שפּילן די ראָלע פֿון פּאַרבינדערס צווישן פּראָדוצענטן און קאָנסומענטן פֿון גיטער און דינסטוונגען וואָס ווערן פּראָדוצירט אין דער געזעלשאַפֿט; דאָס זײַנען הענדלערס וואָס פּראָדוצירן נישט אַליין די גיטער, נאָר קויפֿן זיי פֿון די פּראָדוצענטן און פּאַרקויפֿן זיי צו די קאָנסומענטן, באַקומענדיק דערבײַ רווח. דער צונויפּמיש פֿון בײדע באַגריפֿן איז אָבער נישט קיין איבעריק געפֿערלעכער, ווײַל די הענדלערס, וואָס זײַנען די פּאַרמיטלערס צווישן די פּראָדוצענטן און די קאָנסומענטן, זײַנען טאַקע אי־נעם רובֿ פּאַלן מיטגלידער פֿון מיטלקלאַס אין זינען פֿון פּאַרנעמען אַן אָרט אויף די מיטעלע שטאַפּלען פֿון דער סאָציאַלער היעראַרכיע.

איך וויל רעדן קודם־כּל און מערסטנס וועגן דעם פּאַרמיטלער, הגם דאָס מיינט נישט, אַז דאָס וואָס איך האָב צו זאָגן וועגן דעם מיטלקלאַס איז וויניקער וויכטיק.

אין אַ סך טיילן פֿון דער וועלט זײַנען יידן — אין פּאַרגלײַך מיט אַרומיקע פֿעלקער — מער ווי פּראָפּאָרציאָנעל פּאַרטראָטן אינעם מיטלקלאַס. אָחוץ אַנדערע סיבות איז דאָס געשען צוליב דעם וואָס עס האָבן עקסיסטירט ממשותדיקע באַ־גרענעצונגען פּאַר זייער אָנטייל אין אַנדערע באַשעפֿטיקונגען. די נטיה צו שאַצן גרינג די סאָציאַלע נוצלעכקייט פֿון פּאַרמיטלערס אין פּאַרגלײַך מיט אַנ־דערע מיטגלידער פֿון דער געזעלשאַפֿט איז דעריבער באַזונדער שטאַרק נוגע יידן. אין אַ סך פּאַלן זײַנען די אַטאַקן אויף דער נוצלעכקייט פֿון פּאַרמיטלערס געווען נישט מער ווי אַ פּאַרשטעלטע פּאָרעם פֿון אַנטיסעמיטיזם. מוז מען דעריבער באַזונדער שטאַרק באַדויערן, וואָס יידן האָבן אין אַ גרויסער מאָס איבערגענומען די מיינונג, אַז די פּאַרמיטלערס זײַנען רעלאַטיוו נוצלאָזע מיט־גלידער פֿון דער געזעלשאַפֿט אָדער גאָר פּאָראַזיטן, וואָס נישט בלויז טוען זיי ניט זייער חלק אין דער נוצלעכער אַרבעט, נאָר זיי ברענגען גאָר אַ בפֿירושן

---

* געלייענט אויף דער 21סטער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון יידן דעם 19טן יאַנואַר 1947.

שאָדן דער געזעלשאַפֿט מיט זייער טעטיקייט. דאָס קאָן מען למשל זען פֿון דעם באַזונדערן שטאָלץ, מיט וועלכן טייל ציוניסטן ריידן וועגן זייערע דערגרייכונ־גען בײַם סטימולירן דעם וווקס פֿון ייִדישע פֿיזישע אַרבעטערס און ייִדישע פֿאַר־מערס. איך האָף, אַז מען וועט מיך ניט חושד זײַן אין וועלן פֿאַרקלענערן דעם באַטײַט פֿון די דאָזיקע גאַנץ נוצלעכע טעטיקייטן. איך באַדויער בלויז די ראָ־מאַנטישע גוזמאות וואָס נעמען זיך פֿון דעם דאָזיקן קוקן אויפֿן פֿאַרמיטלער פֿון אויבן אַראָפּ: ווײַל דאָס איז דאָך דער זינען פֿון האַלטן, אַז ווען אַ הענדלער ווערט אַ פֿאַרמער איז דאָס תּמיד פּראָגרעס. מען קאָן אפֿשר אויסטײַטשן אַזאַ אײַנ־שטעלונג מיטן פֿאַקט, אַז יעדער איינער איז נוטה צו קוקן מיט קינאה אויף יענע געביטן, צו וועלכע מען לאָזט אים ניט צו. אָבער דאָס באַרעכטיקט ניט דעם מיסטיציזם וואָס בינדט זיך מיטן געדאַנק, אַז עס איז דאָ עפּעס אַ באַזונדערע שיינקייט אין דער אמתדיק „פּראָדוקטיווער" אַרבעט אין פֿאַבריק און אויפֿן פֿעלד.

נישטאָ קיין שום באַרעכטיקונג פֿאַר אַזאַ קוק אויף די הענדלערישע טע־טיקייטן פֿונעם פֿאַרמיטלער. ס'איז ניטאָ קיין שום גרונד צו מאַכן אַ חילוק צווישן פּראָדוקטיווקייט פֿון דירעקטער אַרבעט און ניט־פּראָדוקטיווקייט פֿון האַנדל. די טעטיקייט פֿונעם הענדלער איז אין אמתן אויך אַ מין אַרבעט וואָס האָט אַ גאַנץ באַשטימטע נוצלעכקייט. זײַן אַרבעט באַשטייט אין העלפֿן באַוועגן זאַכן פֿון איין אָרט צום אַנדערן. דער הענדלער געפֿינט אויס, אַז ער קאָן קויפֿן פֿאַר אַ קלענערן פּרײַז אין איין אָרט און פֿאַרקויפֿן פֿאַר אַ העכערן פּרײַז אויף אַ צווייטן אָרט. די זאַך וועלכע ער קויפֿט און פֿאַרקויפֿט איז טײַערער אין דעם צווייטן אָרט בלויז דערפֿאַר, וואָס מען נייטיקט זיך אין איר דאָרטן שטאַרקער איידער אין דעם אָרט, ווו ער קויפֿט זי. זײַן טעטיקייט באַשטייט אַזוי אַרום אין באַוועגן זאַכן פֿון די ערטער ווו מען נייטיקט זיך אין זיי ווייניקער צו ערטער ווו מען נייטיקט זיך אין זיי מער, פֿון ערטער ווו זיי זײַנען ווייניקער נוצלעך צו ערטער ווו זיי זײַנען מער נוצלעך.

אָבער די טעטיקייט פֿון באַוועגן זאַכן פֿון איין אָרט צום צווייטן איז לחלוטין ניט ספּעציפֿיש פֿאַר דעם פֿאַרמיטלער. דאָס איז דער תּוך פֿון מענטשלעכער טעטיקייט בכלל און פֿון דער גאַנצער „עכטער" אָדער דירעקטער פּראָדוקציע בפֿרט. דאָס איינציקע וואָס מענטשן קענען טאָן איז באַוועגן זאַכן פֿון איין אָרט צום צווייטן, און די סאָציאַלע באַרעכטיקונג פֿאַר אַזאַ טעטיקייט קאָן באַשטיין בלויז אין דעם וואָס עס איז בעסער, די זאַך זאָל זיך געפֿינען אויף דעם נײַעם אָרט איידער אויפֿן אַלטן.

דאָס איז חל אויף יעדער מיגלעכן מין אַרבעט. די אַרבעטערס קאָנען ניט שאַפֿן קיין מאַטעריעלע אָביעקטן. זיי קאָנען בלויז מאַניפּולירן מיט מאַטעריאַלן וואָס עקסיסטירן אויף דער ערד. אַן אַרבעטער קאָן באַוועגן קוילן פֿון דער וואַנט פֿון אַ קוילנגרוב צו דער באַן וואָס פֿירט זיי אַוועק. ער קאָן זיי באַוועגן פֿון אונ־טער דער ערד צום אייבערפֿלאַך, פֿון ראַיאָנען וואָס פּראָדוצירן קוילן צו די וווינהײַזער און פֿאַבריקן ווו מען דאַרף זיי האָבן. דער פֿאַרמער טוט גאָרנישט

אָחוץ באַוועגן שטיקער ערד מיט זײַן לאָפּעטע און אָקער־אײַזן, אָדער באַוועגן באַגיטיקונג (קונסטמיסט) פֿון די זעק צו דעם פֿעלד וווּ זיי זײַנען נייטיק פֿאַר דערנערן די געוויקסן, אָדער באַוועגן די זריעה צו שטיקער לאַנד וווּ זיי קען צום בעסטן אויפֿגיין. דער פֿאַבריק־אַרבעטער באַוועגט מאַשינען, כּדי צו ברענגען זיי אין באַרירונג מיט מאַטעריאַלן, און באַוועגט די שרויפֿן כּדי זיי זאָלן זיך האַלטן פֿעסט; ער ציט פֿאָדעם פֿון באָוול אָדער פֿון וואָל אָדער אַראַנזשירט זיי אַזוי זיי זאָלן זיך צונויפֿפֿלעכטן, כּדי זיך צו פֿאַרוואַנדלען אין שטאָף, אָדער זיך פֿאַרבינדן מיט אַנדערע פֿעדעם, כּדי זיך צו פֿאַרוואַנדלען אין אָנצוגן, קליידער און העמדער. אָפֿילו די פֿיזישע אַרבעט פֿון פּאָעט באַשטייט אין באַוועגן קליינע סכומען טינט פֿונעם טינטער צו געוויסע ערטער אויפֿן פּאַפּיר. די מאָלערײַ האָט מען אָ מאָל באַצייכנט ווי לייגן די ריכטיקע קאָלירן אויף די ריכטיקע ערטער אויפֿן לײַוונט. און אין איצטיקן מאָמענט בין איך פֿאַרנומען מיט באַוועגן טיילעכלעך לופֿט, כּדי געוויסע כוואָליעס זאָלן אָנרירן אײַערע אויערן.

אָזוי ווי אָלע טעטיקייטן קאָנען באַצייכנט ווערן ווי „באַוועגן גיטער פֿון אײַן אָרט אויפֿן צווייטן", איז נישטאָ קיין פֿיזישער סימן מובהק וואָס זאָל דערלויבן צו מאַכן אָ חילוק צווישן פּראָדוקטיווע און ניט־פּראָדוקטיווע באַשעפֿטיקונגען. דער אײַנציקער פֿרוווּשטיין פֿאַרן באַטײַט פֿון די דאָזיקע טעטיקייטן איז די מאַס, אין וועלכער זיי זײַנען נוצלעך פֿאַר מענטשן, דורך העלפֿן זיי טאָן דאָס וואָס זיי ווילן, דורך מיגלעך מאַכן אָ פֿולער און בעסער לעבן פֿאַר די יחידים, פֿון וועלכע עס באַשטייט די געזעלשאַפֿט.

דאָס מאַכן דעם חילוק צווישן די טעטיקייטן פֿון פֿאַרמיטלערס און טעטיקייטן פֿון אָנדערע אַרבעטערס איז בלויז איינער פֿון אָ גאַנצער סדרה פֿרוווּן צו מאַכן אָ חילוק צווישן פּראָדוקטיווע און ניט־פּראָדוקטיווע באַשעפֿטיקונגען.

מיט צוויי יאָרהונדערטער צוריק האָבן די פֿראַנצייזישע פֿיזיאָקראַטן, די זיידעס פֿון דער מאָדערנער עקאָנאָמישער וויסנשאַפֿט, געהאַלטן, אַז בלויז דאָס לאַנד און די מענטשן וואָס אַרבעטן אויפֿן לאַנד זײַנען באמת פּראָדוקטיוו. די אַגריקולטור, האָבן זיי געטענהט, ברענגט אַרויס פֿרוכט, בעת די מאַנופֿאַקטור איז אין דער אמתן ניט פּראָדוקטיוו, ווײַל זי בײַט בלויז איבער די פֿאַרעם פֿון דעם וואָס דאָס לאַנד האָט אַרויסגעברענגט. די מאַנופֿאַקטור האָט — פֿיזיש געזונטן — ניט צוגעגעבן קיין שום נײַס: זי האָט בסך־הכּל טראַנספֿאָרמירט וואָל אין שטאָף, ציגל אין הײַזער, ווייץ אין ברויט. בלויז די ערד האָט געגעבן דאָס וואָס פֿיזיאָקראַטן האָבן אָנגערופֿן „ריינער פּראָדוקט".

דער פֿאַטער פֿון דער מאָדערנער עקאָנאָמישער טעאָריע, אָדאָם סמיט, האָט געמאַכט אַן אָנדער חילוק. לויט אים קאָנען בעלי־מלאָכות זײַן פֿונקט אַזוי פּראָדוקטיוו ווי די פֿאַרמערס, בתנאי אַז זיי פּראָדוצירן אָ מאַטעריעלע סחורה, אָ זאַך וואָס לאָזט זיך אָנטאָפּן. דער בויאַרבעטער, דער שנײַדער, דער איגזשעניר זײַנען אַזוי אַרום פּראָדוקטיווע אַרבעטערס, ווײַל נאָך דעם ווי זיי האָבן אָפּגעטאָן זייערס, קאָנען הײַזער, קליידער אָדער בריקן זאָגן עדות וועגן זייער פּראָדוקטיווקייט. אין דער זעלביקער צײַט וואָלט אָ מוזיקאַנט, אַן אַדוואָקאַט, אָ זינגער אָדער אָ פּראָפֿעסאָר געדאַרפֿט פֿאַררעכנט ווערן צו „נישט־פּראָדוקטיווע".

אין ביידע פֿאַלן איז דער חילוק געמאַכט געוואָרן צוליב גאָר אַנדערע טעמים ווי וועלן לויבן די פּראָדוקטיווע אַרבעט להיפוך צו דער נישט־פּראָדוקטיווער. די כוונה איז ניט געווען צו געבן אַנצוהערן, אַז די ניט־פּראָדוקטיווע אַרבעט איז וויניקער נוצלעך, וויניקער ווערטפֿול אָדער וויניקער בכּבֿודיק. די פֿיזיקֿ־קראַטן האָבן געשטעלט דעם טראָפּ אויף דער פּראָדוקטיווקייט פֿון דער ערד, וויבל זיי זײַנען געווען פֿאַראינטערעסירט אין אַ באַשטימטער שטײַער־פּאָליטיק. זיי האָבן געוואָלט אַרויפֿלייגן אַלע שטײַערן אויף די ערדבאַזיצערס, כּדי אין גאַנצן צו אַבסאָרבירן זייער רענטע.

אַדאַם סמיט ווידער האָט בפֿירוש אונטערגעשטראָכן, אַז די אַרבעט וואָס ער האָט באַצייכנט ווי „ניט־פּראָדוקטיוו" קאָן אַ מאָל זײַן פֿון דער גרעסטער וויכטיקייט פֿאַר דער געזעלשאַפֿט. ער איז אויסן געווען אויסצוטיילן יענע טע־טיקייטן וואָס שאַפֿן צוגאָבן צו דעם אַקומולירטן רײַכטום פֿון דער געזעלשאַפֿט, ווי הײַזער, פֿאַבריקן, מעבל אאַז"וו. אַזעלכע צוגאָבן קאָנען גאָר אַמאָלט זײַן בלויז אַ רעזולטאַט פֿון טעטיקייטן וואָס האָט געטאָן אַ דינסט וואָס מוז קאָנסומירט ווערן פּראָדוקט. דער מענטש וואָס האָט געטאָן אַ דינסט וואָס מוז קאָנסומירט ווערן תּיכף ומיד (ווי דער געזאַנג פֿון אַ זינגער אָדער די דינסט פֿון דער פֿאָליציי) קאָן טאָקע דערמיט האָבן געטאָן אַ ניט אַן ערך נוצלעכערע און וויכטיקערע זאַך. ער קען הייבן דעם לעבנס־מצב אָדער העלפֿן איינשטעלן עלעמענטאַרע זיכער־קייט, וואָס אָן איר וואָלט דאָס לעבן ניט געווען מיגלעך; אָבער ער וואָלט ניט געשאַפֿן ד י ר ע ק ט קיין שום צוגאָב צו דעם רײַכטום פֿון דער געזעלשאַפֿט, וואָס זאָל זיך לאָזן אָנטאַפּן. דאָס איז די אייניציקע סיבה, פֿאַר וואָס אָדאַם סמיט האָט אויסגעטיילט די דאָזיקע אַרבעט ווי אַ „ניט־פּראָדוקטיווע".

אַ חילוק צווישן דעם אַרבעטער און פֿאַרמיטלער ווערט אַ מאָל געמאַכט אויף דעם סמך, וואָס דער אַרבעטער אַרבעט פֿאַר לוין בעת דער פֿאַרמיטלער שטרעבט צו רווח. דאָס באַקומען לוין באַטראַכט מען ווי אַ בכּבֿודיקע זאַך און אויך ווי אַ סימן פֿון ווערן עקספֿלואָטירט דורכן קאַפּיטאַליסט וואָס צאָלט די לוינען. אין דער זעלביקער צײַט ליגט אויף דער רווח־מאַכערײַ אַ פֿגם, און דאָס בינדט זיך מיט דער אידעע, אַז דאָ האָט מען צו טאָן מיטן עקספֿלואָטירן אַנ־דערע. אַ טייל פֿון דעם דאָזיקן אומחן אויף רווחים שטאַמט פֿון עטישע קאָנ־צעפּציעס וואָס פֿסלען דאָס שטרעבן צו רווחים, וויבל ס׳איז אייגנטליך, און וואָס פֿאַרלאָנגען אַ פּראָדוקציע „פֿאַר נוצן און ניט פֿאַר רווח". עס איז אָבער ניט מיגלעך צו זאָגן, מיט וואָס איז דאָס אַרבעטן צוליב רווח מער אייגנטליך איידער דאָס אַרבעטן פֿאַר לוין. אין ביידע פֿאַלן איז דער פֿערזענלעכער גע־ווינס דער סטימול צו נעמען אויף זיך די טירחא, און אין קיין איינעם פֿון זיי ווערט די אַרבעט ניט געטאָן לשם פֿאַטריאָטיזם אָדער מענטשן־ליבע. מאַראַליש געהערן זיי צו דער זעלבער קאַטעגאָריע. וויל מען קומען צו אַן אויספֿיר בנוגע דעם דאָזיקן ענין, בלײַבט איבער בלויז איין וועג: מען מוז זען, צי די דינסטטוונ־גען, וועגן וועלכע עס האַנדלט זיך, זײַנען סאָציאַל נוצלעך, און ווי שטאַרק נוצלעך זיי זײַנען; מען דאַרף פֿעסטשטעלן, צי דאָס וואָס עס ווערט געצאָלט פֿאַר

די דאָזיקע דינסטטוונגען איז טאַקע אומבאַדינגט נייטיק כדי צו מאַכן זיי מיגלעך. אַזוי אַרום קומען מיר כסדר צוריק צו די יסודותדיקע קריטעריעס פֿון סאָציאַ־לער נוצלעכקייט.

אַזאַ צוגאַנג ווערט אָפֿט מאָל אָפּגעפֿרעגט דורך מאַרקסיסטן און דורך אַנדערע וואָס האַלטן די דאָזיקע קריטעריעס פֿאַר צו סוביעקטיוו. זיי מיינען, אַז עס איז אַ סך בעסער צו האָבן אַן אָביעקטיוון מעסטער פֿון ווערט. זיי זעען אַזאַ אָביעקטיוון מעסטער אין טעאָריעס פֿון ווערט, וואָס זײַנען באַזירט אויף קאָסטן, בעיקר — אויף אַרבעטקאָסטן. אָבער יעדער מענטשלעכער פּרווו־שטיין פֿאַרן באַטײַט פֿון יעדער טעטיקייט מוז זיך אין לעצטן סך־הכּל פֿאָרט באַזירן אויף איר נוצלעכקייט פֿאַר מענטשלעכע באַדערפֿענישן, און מענטשלעכע באַדערפֿענישן מוזן ממילא זײַן סוביעקטיוו. אָנקומען צו אַנדערע קריטעריעס הייסט — ניט וועלן זען די אמתע פּראָבלעם.

דער פּרווו צוצושרײַבן דעם גאַנצן ווערט צו דער אַרבעט פֿירט צו פֿאַר־שווענדערישקייט אין דעם באַנוץ פֿון לאַנד און פֿון קאַפּיטאַל און איז דורך דעם גורם נידעריקע עפֿעקטיווקייט פֿון דער ווירטשאַפֿט און אַ נידעריקן לעבנס־מצבֿ. דאָס ניט וועלן נעמען ווי געהעריק אין באַטראַכט דעם אָרט פֿון לאַנד און קאַפּיטאַל אין עקאָנאָמישער קאַלקולאַציע איז געווען איינע פֿון די סיבות פֿאַר דער מוראדיקער ירידה פֿון פּראָדוקטיווקייט אין רוסלאַנד אין די ערשטע יאָרן נאָך דער רעוואָלוציע פֿון 1917. די רעסטאַוראַציע — הגם אין אַ באַגרע־נעצטן פֿאַרנעם — פֿון דעם פֿרײַען מאַרק און דערמיט פֿון סוביעקטיווע שאַ־צונגען אונטער דער אַזוי גערופֿענער נײַער עקאָנאָמישער פּאָליטיק (דער נעפּ) אין 1921 האָט געפֿירט צו אַ ראַשיקן באַרג־אַרויף. דאָס יאָר 1928 איז געוואָרן דאָס בעסטע יאָר פֿאַר די רוסישע קאָנסומענטן זינט דער רעוואָלוציע. נאָך 1928 איז דער מאַרק ווידער אַרײַנגעלייגט געוואָרן אין חרם. די אומפֿעיִקייט פֿון די מלוכישע פּלאַניר־אָרגאַנען אויסצוחשבונען ווי עס געהער צו זײַן די פּראָ־דוקטיווקייט פֿון לאַנד און קאַפּיטאַל און צו באַנוצן זיך מיט מעכאַניזמען פֿון מאַרק האָט בײַגעטראָגן אין אַ גרויסער מאָס צום פֿאַלן פֿון לעבנס־מצבֿ וואָס האָט זיך דעמאָלט אָנגעהויבן. דעם באַטײַט פֿון די דאָזיקע היזקות קאָן מען זען צום טייל דערפֿון, וואָס אין סאָוועטישע דיסקוסיעס איז מען זיך גאַנץ אָפֿט מודה אין אַזאַ פֿאַרשווענדערישקייט, אין פֿאַלן ווו אירע סימנים זײַנען באַזונדער בולט. אָבער ניט אַן ערך שטאַרקער רעדט דערפֿאַר דער פֿאַקט, אַז אַפֿילו די שטרענגסטע פֿאַרבאָטן צו פֿירן האַנדל דורך פֿאַרמיטלערס וואָס מען באַצייכנט זיי ווי „ספּעקולאַנטן", זײַנען ניט אין שטאַנד צו מאַכן אַ סוף צו דער דאָזיקער אומלעגאַלער טעטיקייט. צו דער זעלביקער קאַטעגאָריע געהערן די גוט באַקאַנטע „קאָמבינאַציעס" פֿון די אַדמיניסטראַטאָרן פֿון סאָוועטישע פֿאַבריקן, אַ דאַנק וועלכע זיי פֿירן צווישן זיך אַן אומלעגאַלן אויסבײַט מיט די סחורות, ווײַל זיי פֿילן, אַז דאָס איז אַן אומבאַדינגטער תּנאַי פֿאַר דער עפֿעקטיווער פֿונקציאָנירונג פֿון אונטערנעמונגען; מען טאָר טאַקע ניט — אָבער אויף אַזאַ אופֿן מײַדן זיי אויס די ביוראָקראַטישע פֿאָרמאַליטעטן וואָס וואָלטן אָפֿט שטאַרק פֿאַרשלעפּט

דאָס אײַנשאַפֿן זיך אומצאָליקע קליינע אָבער אומבאַדינגט נייטיקע טעכנישע דעטאַלן.

דאָס ברענגט אונדז צוריק צו דער וויכטיקייט פֿון פֿאַרמיטלער וואָס גע־פֿינט אויס די מיגלעכקייט פֿון רווח דורך אַריבערפֿירן גיטער פֿון ערטער וווּ מען נייטיקט זיך אין זיי וויניקער, צו יענע ערטער וווּ מען נייטיקט זיך אין זיי מער. מיר האָבן שוין פֿריִער פֿעסטגעשטעלט, אַז די דאָזיקע אָפּעראַציעס זײַנען אין תּוך געזונמען אידענטיש מיט דער פֿראָדוקציע אין ענגערן זינען. אָבער פֿאַקטיש קאָן מען גיין נאָך ווײַטער. וועג אַ פֿאַרמיטלער קאָן האָבן רווח דורך אַריבערפֿירן געווייסע גיטער פֿון איין אָרט צום צווייטן אָדער דורך מאַכן זאָ־פֿאָסן פֿון גיטער אין צײַטן פֿון רעלאַטיוואר שפּע, כדי צו פֿאַרקויפֿן זיי אין אַ צײַט פֿון רעלאַטיוון דוחק, טוט ער אַלע מאָל אַ דינסט פֿאַר דער געזעלשאַפֿט. די מאָס פֿון דעם דאָזיקן דינסט וועלט געגעבן דורך דעם עודף פֿון פּרײַז, פֿאַר וועלכן ער פֿאַרקויפֿט, איבערן פּרײַז פֿאַר וועלכן ער קויפֿט. וואָס גרעסער עס איז דער חילוק, אַלץ גרעסער איז ניט בלויז זײַן רווח, נאָר אויך די מדרגה, אין וועלכער די געזעלשאַפֿט געניסט דערפֿון. די שער צווישן ביידע פּרײַזן וווּזט די מאָס, אין וועלכער דער פֿאַרמיטלער פֿאַרגרעסערט די „ריינע" פּראָדוקציע פֿון דער געזעלשאַפֿט דורך פֿאַרוואַנדלען רעלאַטיוו נוצלאָזע זאָכן אין רעלאַטיוו נוצלעכע.

דאָס אינטערעסאַנטע דערבײַ איז, וואָס די סאָציאַלע נוצלעכקייט פֿון דער טעטיקייט פֿון אַזאַ „ספּעקולאַנט" איז ווינציקער ספּקדיק אײדער די סאָציאַלע נוצלעכקייט פֿון דער טעטיקייט פֿון אַ פּשוטן אַרבעטער. אויך דער אַרבעטער קאָן טראַנספֿאַרמירן אַ זאַך וואָס איז ווייניקער נוצלעך, ווי למשל שטאָל, אין אַ זאַך וואָס איז מער נוצלעך, ווי למשל אַן אויטאָמאָביל. אָבער ס׳איז ניטאָ קיין גאַראַנטיע, אַז די שטאָל וועלכע ער טראַנספֿאַרמירט אין אויטאָמאָבילן וואָלט ניט געקאָנט מיט מער נוצן פֿאַרניצט ווערן אין אַנדערער באַשעפֿטיקונג. לאָמיר זיך פֿאָרשטעלן, אַז די פּראָדוקציע פֿון לאָקאָמאָטיוון איז צוליב מאַנאַ־פֿאָליסטישע באַגרענעצונגען אָדער צוליב פֿאַלשער פּלאַנירונג קלענער אײדער עס וואָלט געווען סאָציאַל געוווּנטשן. הייסט עס ניצן די שטאָל וואָס וואָלט על־פּי שׂכל געדאַרפֿט גיין פֿאַר לאָקאָמאָטיוון אויף אויסצוּאַרבעטן אויטאָמאָבילן איז בײַ אַזעלכע באַדינגונגען אַ פֿאַרשוועדעריש טעטיקייט, אין וועלכער אויך דער אויטאָמאָביל־אַרבעטער שפּילט אַ שעדלעכע ראָלע, הגם ער פּערזענלעך איז דאָ גאָט די נשמה שולדיק. דער אַרבעטער קאָן ניט זײַן זיכער, אַז דאָס וואָס ער טוט איז באמת נוצלעך פֿאַר דער געזעלשאַפֿט. דער אויטאָמאָביל־אַרבעטער קאָן ניט וויסן, צי דורך אויסאַרבעטן אויטאָמאָבילן באַטיילקט ער זיך ניט אַ מאָל אין אָפּצינען רויוואַרג און אויך זײַן אײגענע אַרבעט פֿון עפּעס אַנדערש וואָס וואָלט געווען וויכטיקער פֿאַר דער געזעלשאַפֿט.

דער פֿאַרמיטלער איז ניט אויסגעשטעלט אויף אַזאַ ריזיקע. אויב ער קויפֿט געווייסע פֿאַרטיקע גיטער אין איין שטאָט, וויל ער קאָן ניט זײַן זיי פֿאַרקויפֿן פֿאַר אַ העכערן פּרײַז אין דער צווייטער שטאָט, קאָן ניט זײַן קיין ספֿק, אַז די דאָזיקע

גיטער זײַנען מער נייטיק אינעם אָרט וווּ ער ברענגט זיי, אידער דאָרטן פֿון וואַנען ער האָט זיי געקומען. דאָס וואָס ער טוט איז אַלע מאָל סאַציאַל נוצלעך. אַנדערש וואָלט ער ניט געווען בפֿוח צו האָבן רווח. וועגן דער דאָזיקער אויסערגעווײנטלעך הויכער פּראָדוקטיווקייט און נוצלעכקייט פֿון די פֿאַרמיטלערס זאָגט עדות זייער פֿעיִקייט זיך דורכצושלאָגן ניט געקוקט אויף אַלע מינים באַגרענעצונגען פֿון זייערע טעטיקייטן. קיינער ווייסט ניט בעסער פֿון קליינע ייִדישע הענדלערס וואָס פֿלעגן וואַנדערן פֿון דאָרף צו דאָרף און פֿון שטאָט צו שטאָט אין משך פֿון יאָרהונדערטער, ווי פֿאַרשיידן און ווי ראַפֿינירט ס׳זײַנען געווען די באַגרענעצונגען וועלכע מען פֿלעגט אויף זיי אַרויפֿלייגן און וועלכע זיי האָבן אַלע מאָל באַווײַזן גובֿר צו זײַן. פֿאַראַן אָפֿילו אַ מיינונג, אַז דווקא דאָס אַרײַנדרינגען פֿון די דאָזיקע הענדלערס אין דער מיטל־עלטערישער ווירטשאַפֿט האָט מיגלעך געמאַכט דעם אויפֿקום פֿון מאָדערנעם קאַפּיטאַליזם און די אַנט־וויקלונג פֿון מאָדערנער אינדוסטריע און מאָדערנעם לעבנס־מצב.

ניט געקוקט אויף דעם איז פֿאַראַן אַ ווײַט פֿאַרשפּרייטער וויידערווילן לגבי דעם הענדלער און אַ גרינגשאַצונג פֿון זײַן טעטיקייט. דער הענדלער וואָס האָט רווח פֿון קויפֿן שרויפֿן אָדער טשוועקעס אָדער ענלעכע קליינע אַרטיקלען אין איין רוסישער שטאָט און פֿאַרקויפֿן זיי אין אַן אַנדערער, איז עובֿר אויף דעם סאָוועטישן געזעץ קעגן ספּעקולאַציע און קאָן פֿאַרמישפּט ווערן צום טויט. און פֿון דעסט ווועגן איז אַ סבֿרא, אַז זײַן אַרבעט איז די פּראָדוקטיווסטע פֿון אַלע אַרבעטן אין גאַנץ רוסלאַנד. אַ סך רוסישע ריזן־פֿאַבריקן האָבן געמוזט באַגרענעצן זייערע אָפּעראַציעס, ווײַל עס האָבן זיי געפֿעלט געוויסע טעכנישע קלייניקייטן און עס וואָלט געמומען אַ לאַנגע צײַט צו באַקומען זיי דורך נאָרמאַלע ביוראָקראַטישע וועגן. דער הענדלער וואָס שטעלט צו עטלעכע אָזעלכע קליניקייטן פֿון אַן אַנדער אָרט העלפֿט אײַנהאַלטן די אינדוסטריע אין גאַנג און טוט דערמיט אַ דינסט פֿון גרעסטן באַטײַט. טאָ פֿון וואַנען נעמט זיך די טענה, אַז ער עקספּלואָטירט כלומרשט די אַרבעטערס? דאָס נעמט זיך פֿון צוגוי־פֿמישן צוויי פֿאַרשיידענע מינים טעטיקייטן, וואָס זיי טראָגן ליידער דעם זעלביקן נאָמען — ספּעקולאַציע. איך האָב ביז איצט גערעדט וועגן ספּעקולאַציע אין באַדינגונגען פֿון קאָנקורענץ להיפוך צו דעם אַנדערן מין, וואָס מען קאָן אים אַנרופֿן מאָנאָ־פּאָליסטישע ספּעקולאַציע. די מאָנאָפּאָליסטישע ספּעקולאַציע באַשטייט אין מאָכן די גיטער בכיוון קנאַפּ: דאָס פֿירט צו אַ וווּקס פֿון פּרײַזן און ברענגט אָזוי אָרום אַ רווח דעם מאָנאָפּאָליסטישן ספּעקולאַנט. זײַן טעטיקייט איז אין אַלגעמיין גע־נומען אַ שעדלעכע פֿון סאָציאַלן שטאַנדפּונקט. אַ מאָל טוט מען אָפֿילו פֿאַר־ניכטן גיטער, כדי קענען נעמען העכערע פּרײַזן פֿאַרן רעשט. אין מער אָפֿטע פֿאַלן איז דער דעסטרוקטיווער כאַראַקטער פֿאַרשטעלט: ניט די פּראָדוצירטע גי־טער ווערן צעשטערט, נאָר עס ווערט באַגרענעצט זייער פּראָדוקציע.

די פּשוטע פֿאַרמיטלערס זײַנען ניט בכוח אונטערצונעמען אָזאַ מין ספּע־קולאַציע. זיי מוזן זיך באַנוגענען מיט ספּעקולאַציע וואָס קומט פֿאָר אין באַדינ־גונגען פֿון קאָנקורענץ און וואָס באַשטייט אין אויסגעפֿינען סחורות מיט פֿאַר־

שיידענע פּרינצן אין פּאַרשיידענע ערטער; דאָס דערלויבט צו מאַכן אַ רווח בינם טראַנספּאָרטירן זיי פֿון איין אָרט צום צוויטן. מאַנאָפּאָליסטישע ספּעקולאַציע פּאַרלאַנגט אַ ווייטע מאָס קאַנטראָל איבער פּראָדוקטיוע רעסורסן; אַנדערש וואָלט געווען ניט מיגלעך צו מאַכן די גיטער קינסטלעך קנאַפּ, כּדי אַרויפּצושרויבן דעם פּרייז. דער שאָדן וועלכן עס ברענגט דער מאָנאָפּאָליסטישער ספּעקולאַנט ווערט געמאָסטן נישט בלויז דורך דעם טייל פֿון סאָציאַלן פּראָדוקט, וועלכן ער נעמט צו פּאַר זיך, נאָר קודם־כל דורך יענעם טייל וועלכן ער פּאַרניכט כּדי צו קאָנען נעמען פּאַר זיך אַ גרעסערן חלק פֿון דעם וואָס בליבט איבער. דער רעשט פֿון דער געזעלשאַפֿט ווערט אַזוי אַרום געטראָפֿן אין צווייען. דער נישט־מאָנאָפּאָליסטישער, ד״ה דער קאָנקורירנדיקער ספּעקולאַנט — און דאָס איז דער פּאַרמיטלער, וועגן וועלכן מיר ריידן — האָט ניט אַזעלכע מיגלעכקייטן צו פּאַרקריפּלען די סאָציאַלע פּראָדוקציע. ער קאָן מיט גאָרנישט מאַניפּולירן די פּריינזן, ווייל ער איז צו קליין לגבי דעם מאַרק. ער מוז אָננעמען ווי געגעבן די פּריינזן, פּאַר וועלכע ער קאָן קויפֿן און פּאַר וועלכע ער קאָן פּאַרקויפֿן. די רע־זולטאַטן פֿון זײַן טעטיקייט קאָנען דעריבער באַשטיין אין אַריבערפֿירן גיטער פֿון ערטער וווּ זיי זײַנען ביליק צו ערטער וווּ זיי זײַנען טײַער, אָנדערש גע־רעדט — פֿון ערטער וווּ מען דאַרף זיי וויניקער צו ערטער וווּ מען דאַרף זיי מער. דעם ריינעם געווינס דערפֿון האָט די געזעלשאַפֿט.

און דער דאָזיקער געווינס פֿון דער געזעלשאַפֿט איז מער געזיכערט אידער אין פּאַל פֿון דעם פֿשוטן אַרבעטער, ווי שווער ער זאָל ניט האַרעווען. בלויז דער קאָנקורירנדיקער ספּעקולאַנט קאָן זײַן זיכער, אַז ער איז ניט געצווונגען — צוליב מאָנאָפּאָליסטישער ספּעקולאַציע ערגעץ וווּ אין דער עקאָנאָמישער סיסטעם, אָדער ווי אַ רעזולטאַט פֿון ביוראָקראַטישער אומגעלומפּערטקייט, און אפֿשר אַפֿילו באמת צוליב סאַבאָטאַזש — צו פּאַרניצן זײַנע רעסורסן פּאַר רע־לאַטיוו וויניקער נוצלעכער, און ממילא סאָציאַל פּאַרשוועדערישער, טעטיקייט. בלויז אַזאַ ספּעקולאַנט קאָן זײַן זיכער, אַז ער ברענגט באמת נוצן דער גע־זעלשאַפֿט דורך העלפֿן בעסער צו באַדינען דעם קאָנסומענט.

עס איז פּאַרשטייט זיך אמת, אַז די ווירטשאַפֿט וואָלט ניט געקאָנט עק־סיסטירן, אויב יעדערער וואָלט געווען אַ פּאַרמיטלער און אויב קיינער וואָלט ניט געווען באַשעפֿטיקט אין דירעקטער פּראָדוקציע. עס איז אַפֿילו אמת, אַז וואָס וויניקער פּאַרמיטלערס, אַלץ מער מענטשן וואָלטן געווען פּרייַ פּאַר אַנ־דערע פּראָדוקטיוע טעטיקייטן. די איינציקע סיבה פּאַר וואָס ניט יעדערער קאָן ווערן אַ פּאַרמיטלער אָדער אַ הענדלער, איז דאָס וואָס אין אַ געזעלשאַפֿט מוז מען טאָן אַ סך זאָכן און ניט בלויז איינע. עס וואָלט געווען פּונקט אַזוי שלעכט, אויב יעדערער וואָלט געדאַרפֿט ווערן אַ קוילן־גרעבער אָדער אַ לאַנדאַרבעטער אָדער אַ שטיינהאַקער. אַלע מינים אַרבעט זײַנען וויכטיק, כּדי די געזעלשאַפֿט זאָל קאָנען פֿונקציאָנירן, און עס איז פּונקט אַזוי אמת בנוגע יעדער באַשעפֿטי־קונג, אַז אויב די אַרבעט וואָלט געטאָן געווארן דורך אַ קלענערער צאָל מענטשן וואָלט פּאַרבליבן מער מענטשן פּאַר אַנדערע באַשעפֿטיקונגען.

אויך איז אמת, אַז אויב עס וואָלט געווען זייער אַ גוטע פֿונאַנדערטיילונג פֿון גיטער און דינסטטוונגען צווישן פֿאַרשיידענע ערטער און פֿאַרשיידענע צייטן, און אויב דאָס וואָלט אַדורכגעפֿירט געווארן דורך אַ געזעלשאַפֿטלעכן מאַכטאַרגאַן, וואָלט פֿאַר פֿאַרמיטלערס ניט פֿאַרבליבן קיין סך צו טאָן און זיי וואָלטן גע־דאַרפֿט זוכן אַנדערע פּרנסות. אָבער דער אויספֿיר דערפֿון איז ניט, אַז מען דאַרף אויף וועלכע ניט איז אופֿנים באַגרענעצן די פֿאַרמיטלערס און צונעמען בײַ זיי דעם חשק צו זייער טעטיקייט, נאָר אַז די מאַכטאַרגאַנען דאַרפֿן זיך באַמײַן אײַנצושטעלן אַזאַ פֿולקומע פֿונאַנדערטיילונג, אַז מען זאָל קיין פֿאַר־מיטלערס ניט דאַרפֿן. דער דערפֿאָלג פֿון די מאַכטאַרגאַנען ביים פֿאַרבעסערן די פֿונאַנדערטיילונג וואָלט דערפֿירט צו אַזאַ גלײַכמאַסיקער צעשפּרייטונג פֿון גיטער איבער דער גאַנצער ווירטשאַפֿט, אַז די פּרײַז פֿון גיטער אין פֿאַר־שיידענע ערטער און אין פֿאַרשיידענע צייטן וואָלטן געווען אויסגעאַלאַנסירט, און די פֿאַרמיטלערס וואָלטן נישט געפֿונען קיין ערטער וווּ די גיטער וואָלטן געווען בנימצא אין רעלאַטיוור שפּע און ממילא וואָלוול, אָדער ערטער וווּ די גיטער וואָלטן געווען קנאַפּ און ממילא טײַער. עס איז בכלל גוט צו האָבן אַזאַ פֿולקומע פֿונאַנדערטיילונג פֿון גיטער, לחלוטין אומאַפֿהענגיק פֿון אירע רעזול־טאַטן אין פּרט פֿון פֿאַרקלענערן די נייטיקע צאָל פֿאַרמיטלערס. אָבער כּל־זמן פֿאַרמיטלערס קאָנען מאַכן אַ לעבן פֿון אַזאַ ספּעקולאַציע, איז דאָס אַ סימן, אַז די פֿונאַנדערטיילונג איז נאָך ניט גענוג פֿולקום, כּדי צו מאַכן זיי איבעריק.

אַ פֿולקומע פֿונאַנדערטיילונג וואָלט טאַקע געמאַכט די פֿאַרמיטלערס אי־בעריק, פונקט ווי שלאָסערס וואָלטן געווען איבעריק, ווען מיר וואָלטן געווען האָבן אַ פֿולקומע סיסטעם פֿון רערן פֿאַר וואַסער און גאַז, וואָס וואָלטן קיין מאָל ניט קאָליע געווארן. אָבער דער צושטאַנד פֿון די רערן וואָלט ניט געווארן בעסער דורך דעם וואָס מיר וואָלטן געלייקנט די נוצלעכקייט פֿון שלאָסערס און באַגרענעצט זייער טעטיקייט ביים פֿאַרריכטן רערן וואָס וועלן יאָ קאָליע. דער ריכטיקער מעטאָד וואָלט געווען צו הייבן סײַ די קוואַליטעט פֿון די רערן, סײַ די עפֿעק־טיווקייט פֿון דירעקטער פֿונאַנדערטיילונג, אַזוי אַז סײַ שלאָסערס, סײַ פֿאַרמיט־לערס זאָלן האָבן וויניק צו טאָן. און ס׳איז ניטאָ קיין שום סיבה, פֿאַר וואָס מען וואָלט ניט געדאַרפֿט שטרעבן צום וווּקס פֿון פּראָדוקטיווקייט אויף י ע ד ע ר אָפּשניט פֿון דער ווירטשאַפֿט. ווידער אַ מאָל: ס׳איז ניטאָ אין דעם פּרט קיין שום חילוק צווישן דער טעטיקייט פֿון פֿאַרמיטלער און דער טעטיקייט פֿון אַנ־דערע נוצלעכע מיטגלידער פֿון דער געזעלשאַפֿט, אָחוץ דער גרעסערער זיכער־קייט, אַז דאָס וואָס די פֿאַרמיטלערס טוען איז באמת סאָציאַל געווינטשן.

און איצט אַ פּאָר ווערטער וועגן דעם מיטלקלאַס אין בריטערן זיבנען, וואָס נעמט אָרום ניט בלויז פֿאַרמיטלערס, נאָר אויך מענטשן פֿון פֿרײַע פּראָ־פֿעסיעס, אָנגעשטעלטע, הויך קוואַליפֿיצירטע אַרבעטערס, אַדמיניסטראַטאָרן און ספּעציאַליסטן מכּל המינים.

די פֿונקציע פֿון פֿאַרמיטלער באַשטייט אין פֿאַרבינדן דעם פּראָדוצענט און דעם קאָנסומענט פֿון פּראָדוקטן. די וואָס פֿאַרשטייען ניט זייער נוצלעכקייט

טענהן אָפּט מאָל, אַז דער פֿאַרמיטלער טיילט אָפּ דעם פּראָדוצענט פֿון קאָנסומענט אַנשטאָט זיי צו פֿאַרבינדן. פֿונקט אַזוי וואָלט מען געקאָנט זיך חקירהנען, צי די וואָפּנע טיילט פֿונאַנדער די ציגל אָדער זי נעמט זיי צונויף. דער מיטלקלאָס, וואָס טיילט אָפּ מענטשן אונטער אים דורך מענטשן איבער אים, טוט פֿאַקטיש די פֿונקציע פֿון פֿאַרבינדן ביידע.

די עקסיסטענץ פֿון אַ מיטלקלאָס באַטייט, אַז ס׳איז דאָ אַ געוויסע מיגלעכ־קייט — ווי ניט געוג די דאָזיקע מיגלעכקייט זאָל ניט זיין — פֿאַר מענטשן מיט פֿעיִקייטן און ענערגיע צו דערהייבן זיך אָפּילו פֿון רעלאָטיוו נידעריקן עקאָ־נאָמישן אָפּשטאָם צו וויכטיקע פּאָזיציעס אין דער געזעלשאַפֿט. די וואָס האָבן ניט קיין געהעריקן חלק אין פּריווילעגיעס און בעסערע שאַנסן אין דער געזעל־שאַפֿט קאָנען האָפֿן אויף פֿאַרבעסערונג און אויסברייטערונג פֿון אָזעלכע מיג־לעכקייטן מיט דעם וויטערדיקן וווקס פֿון מיטלקלאָס. זיי זיינען דערפֿאַר געוג פֿאַראינטערעסירט אין דער פֿונקציאָנירונג פֿון ווירטשאַפֿט און אין דער אַרגא־ניזאַציע פֿון געזעלשאַפֿט בכלל, אַז זיי זאָלן האָבן אַ געפֿיל פֿון אַחריות פֿאַר יענע טיילן פֿון איר, וואָס דינען דעם אַלגעמיינעם ווויל און זיינען ניט בלויז מיטלען פֿאַר זיכערן די פּריווילעגיעס פֿאַר אויסדערווילטע מינאָריטעטן. די דאָזיקע שיכטן האָבן הייסט עס אַ שטיקל חלק אין דער געזעלשאַפֿט. עס איז ניט אמת, אַז זיי האָבן צו פֿאַרלירן בלויז זייערע קייטן. זיי פֿילן זיך ניט אין גאַנצן אַרויסגע־שטויסן, ס׳איז זיי ניט אַלץ איינס. זייער אומצופֿרידנקייט קאָן באַנוצט ווערן גיכער אויף צו פֿאַרבעסערן די געזעלשאַפֿט און ניט אויף צו צעשטערן זי. אַזעל־כע שינויים וועלן גיכער זיין פֿון אַזאַ מין, אַז דאָס וועט באמת ברענגען נוצן פֿאַר דער גרויסער מאַסע פֿון פֿאָלק. די דאָזיקע שינויים וועלן באַטייטן אַ פּראָ־גרעס וואָס וועט זיך באמת באַרעכטיקן אין לעבן, ווייל זיי וועלן איבערלאָזן טיילן פֿון אונדזער געזעלשאַפֿט, וואָס האָבן זיך אַנטוויקלט אין משך פֿון יאָרהונדערטער אוֹן וואָס זיינען וויכטיק פֿאַר איר וויטערדיקער עקסיסטענץ. גלייכצייטיק וועלן עלימיניירט ווערן יענע טיילן וואָס זיינען שעדלעך און וואָס קאָנען באַזייטיקט ווערן אָן אַ ספּנה, אַז דער גאַנצער מעכאַניזם זאָל אײַנגעבראָכן ווערן. די שי־נויים וואָס וועלן קומען אויף אַזאַ אופֿן וועלן זיין גיכער ענלעך צו די וואָס זיינען לעצטנס פֿאָרגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און אין ענגלאַנד און וואָס האָבן אַזוי פֿיל געטאָן אויף צו פֿאַרשפּרייטן וווילשטאַנד און זיכערקייט ניט צעשטערנדיק די פֿריהייט.

דער מיטלקלאָס שאַפֿט אַ המשכדיקע ליניע פֿון מיגלעכן פּראָגרעס פֿונעם דעק צו די שפּיצן. פֿאַרקלענערט ער דערמיט דעם קאָנטראַסט צווישן די עקס־טרעמען דורך לייכטער מאַכן די באַוועגונג צווישן פֿאַרשיידענע שיכטן. בעת יעדערער וועט זען מער גלעלגנהייט פֿאַר פּראָגרעס און אַנטווילונג סיי פֿאַר זיך גופֿא סיי פֿאַר די מיטגלידער פֿון דער געזעלשאַפֿט ווי אַ גאַנצע, וועט זיין וויניקער אָרט פֿאַר דער בלינדער אַקציע וואָס לאָזט איבער די צוקונפֿט אין גאַנצן אויפֿן בראָט פֿון עפּעס מיסטישע מטושטשדיקע גליקן וואָס דאַרפֿן קומען ווי אַ מין אויטאָמאַטישער רעזולטאַט פֿון צעשטערן אַן עקסיסטירנדיקע, אַבסאָלוט

שלעכטע אַרדענונג. די פּראַקטיק האָט געוויזן, אַז אַזאַ בלינדע אַקציע פּירט געווײַנטלעך אין איר לעצטן סך־הכל צו אַ סיטואַציע וואָס איז ערגער ווי די סי־טואַציע בײַם אָנהייב. אַ שטאַרקער און וואַקסנדיקער מיטלקלאַס איז נייטיק פַּאַר דער מדרגה פון סאָציאַלער מאָבילקייט און סאָציאַלער אַחריות וואָס איז אַ תּנאי פַּאַר דעם אמתדיקן פּראָגרעס. די באַזונדערע שוואַכקייט פון מיטעלע קלאַסן אין אַ סך טיילן פון דער וועלט איז געווען אַ היפּשער פַּאַקטאָר בײַם העלפֿן דעמאָקראַטיזירן מיט פַּאַרפֿירערישע לאָזונגען די האָפֿענונגסלאָז אויס־געוואָרצלטע. דאָרטן וווּ עס עקסיסטירט אַ שטאַרקער מיטלקלאַס מיט סאָציא־לער באַוועגלעכקייט, סאָציאַלער אַחריות און ממילא מיט אינעוויניקסטער סא־ציאַלער צונויפֿגעבונדנקייט — דאָרטן זײַנען דאָ ניט אַן ערך גרעסערע שאַנסן פַּאַר אַ סאָציאַלן פּראָגרעס וואָס וועט געבן אַלץ מער און מער פֿרײַהייט און זיכערקייט אַלע מיטגלידער פון דער געזעלשאַפֿט.

די ראָלע פֿון יידן אין דער אַמעריקאַנער עקאָנאָמיק

פֿון ד״ר נתן רײַך

שוין נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דער יידישער ישובֿ אין אַמעריקע אָנגעהויבן פֿאַרנעמען דעם מאַטעריעלן אויבנאָן אין דער יידישער וועלט־משפּחה. הײַנט, נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, נאָך דעם שרעקלעכן חורבן פֿון יידיש־אייראָפּע, נאָך דעם ווי די קנאַפּע 2,000,000 יידן אין סאָוועט־פֿאַרבאַנד זײַנען פֿאַקטיש פֿולשטענדיק אָפּגעטיילט געוואָרן, איז דער אַמעריקאַנער יידישער ישובֿ, חוץ ארץ־ישׂראל, דער דעצידירנדיקער פֿאַקטאָר אין לעבן פֿון וועלט־יידנטום. די עקאָנאָמישע ראָלע, די מאַטעריעלע באַזע פֿון אַמעריקאַנער יידן, איז דערפֿאַר פֿון אומגעהײַערער וויכטיקייט. אַ געהעריקע אָפּשאַצונג פֿון די עקאָנאָמישע יסודות איז וויכטיק סײַ פֿונעם וויסנשאַפֿטלעכן שטאַנדפּונקט, פֿון וויסן צוליב וויסן, סײַ פֿון מער פּראַקטישן שטאַנדפּונקט, פֿון האָבן אַ קלאָרן באַגריף וועגן דער מאַס עקאָנאָמישע געזונטקייט אָדער סאָלידקייט פֿון דער יידישער עקסיסטענץ אין לאַנד. דאָס איז ווידער וויכטיק ניט נאָר לטובֿת די אינטערעסן פֿון אַמעריקאַנער יידן גופֿא, נאָר פֿון שטאַנדפּונקט פֿון וועלט־יידנטום. וויײַל דער אַמעריקאַנער ישובֿ איז די לעצטע צענדלינג יאָרן געוואָרן דער פֿינאַנציעלער הויפּט־אַרסנאַל פֿאַר די צעברעקלטע יישובֿים אין אייראָפּע, פֿאַר די זיך מאַטעריעל אַלטע ישובֿים אין צפֿון־אַפֿריקע, און איבער הויפּט פֿאַר דעם דינאַמיש וואַקסנדיקן ישובֿ אין ארץ־ישׂראל.

דער ענין פֿון אָפּשאַצן די עקאָנאָמישע ראָלע פֿון אַמעריקאַנער יידן איז אַבער גאָרניט קיין לייכטער. אַמעריקאַנער יידן גיבן אויס ממש הונדערטער מיליאָנען דאָלאָר אויף פֿאָרשיידענע סאָציאַלע טעטיקייטן און אפֿשר צענדלינגער מיליאָנען אויף ספֿקדיקער אָפּאָלאָגעטיק, אַבער כּמעט גאָרניט אויף וויסנשאַפֿט־לעכע אַרבעטן אויפֿן געביט פֿון באַשרײַבן און פֿאָרשן די סאָציאַל־עקאָנאָמישע זײַטן פֿון יידישן לעבן אין אַמעריקע. דער פֿאַקט וואָס דער אַמעריקאַנער אָפּיציעלער צענזוס האָלט ניט אין זיך די פֿראָגע פֿון רעליגיעזער צוגעהעריקייט פֿאַרקלענערט געוואָלדיק די אָביעקטיוועט מעגלעכקייטן פֿון יידישער סאָציאַלער פֿאָרשאַרבעט. פֿעלן דערפֿאַר די נייטיקע סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן, די אַנאַליטישע אײַנצל־פֿאָרשונגען, — בקיצור עס פֿעלן די רוי־מאַטעריאַלן אויף וועלכע דער וויסנשאַפֿטלער קען בויען געוויס און וויסנשאַפֿטלעכע אויספֿירן. דער יידישער וויסנשאַפֿטלער געפֿינט זיך אין דער לאָגע פֿון די יידן אין אַלטן מצרים, ווען מען האָט זיי געהייסן בויען מויערן און פֿיראָמידן אָן ציגל, ליים און שטרוי.

דער ענין איז נאָך מער קאָמפּליצירט צוליב דעם וואָס דער צוגאַנג צו דער פּראָבלעם ייִדישע עקאָנאָמיק איז אָפֿט אידעאָלאָגיש באַפֿאַרבט. די עקאָ־נאָמישע ראָלע פֿון ייִדן ווערט אָפֿט איבערגעטריבן סײַ פֿון ייִדנפֿײַנד אונטער דער לאָזונג פּלשתים עליך: ייִדן פֿאַרכאַפּן עקאָנאָמישן קאָנטראָל, סײַ פֿון ייִדן און ייִדנפֿרײַנד, ווי אַ כלי־זיין אין דער ייִדישער אַפּאָלאָגעטיק, צו ווײַזן דער וועלט, ווי פֿעיִק, ווי נוצלעך ייִדן זײַנען. דער עקאָנאָמישער צושטײַער פֿון ייִדן ווערט אָבער אָפֿט מינימיזירט פֿון פֿאָרשטייערס פֿון פֿאַרשיידענע אידעאָלאָגיעס, ווײַל דער פּראָצעס פֿון ייִדישער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג איז ניט געגאַנגען אויף די אידעאָלאָגיש אָנגעצייכנטע וועגן — ניט אויפֿן וועג פֿון אַגראַריזאַציע, אונטער דער לאָזונג פֿון „אין דער סאָכע ליגט די מזל־ברכה", און ניט אויפֿן וועג פֿון אינדוסטריעלער פּראָדוקטיוויזאַציע אָדער פּראָלעטאַריזאַציע, ווי אַ טייל פֿון ראַדיקאַלן פֿליגל האָט עס פֿאָרויסגעזען.

גליקלעכערווײַז האָבן די אַנטוויקלונגען אין די לעצטע 20—30 יאָר אַרײַנ־געבראַכט אַ מער רעאַליסטישן טאָן אין דעם ענין פֿון אָפּשאַצן די עקאָנאָמישע וויכטיקייט פֿון די פֿאַרשיידענע פּראָפֿעסיאָנעלע פֿונקציעס.

די אַנטוויקלונגען סײַ אין ארץ־ישׂראל, סײַ אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד האָבן געוואָרפֿן אַ נײַ ליכט אויף דעם ענין רעלאַטיווע וויכטיקייט פֿון פּראָפֿעסיאָנעלע גרופּעס. דער גײַסטיקער קלימאַט אין דער ייִדישער סבֿיבֿה איז דערפֿאַר הײַנט מער גינציק פֿאַר אַ וויסנשאַפֿטלעכער און רעאַליסטישער אָפּשאַצונג פֿון דער עקאָנאָמישער ראָלע פֿון ייִדן איידער מיט יאָרן צוריק, ווען די אידעאָלאָגישע צעטיילונג צווישן ייִדן איז געווען פֿיל מער צוגעשפּיצט.

דער הויפּטפּונקט פֿון מײַן קורצן רעפֿעראַט איז ניט צו געבן אַ סטאַטיסטישן באַריכט וועגן דער ייִדישער פּראָפֿעסיאָנעלער סטרוקטור אין אַמעריקע, און אויך ניט וועגן דעם קוואַנטיטאַטיוון חלק פֿון ייִדן אין די פֿאַרשיידענע צווײַגן אַמעריקאַנער עקאָנאָמיק. ניט מיר האָבן דעם גענויען מאַטעריאַל וועגן דעם, און ניט איז הײַנט די צײַט צו געבן אַפֿילו דעם פֿראַגמענטאַרישן סטאַטיס־טישן מאַטעריאַל וואָס מיר פֿאַרמאָגן יאָ. די אַלגעמיינע קאָנטורן פֿון דער עקאָ־נאָמישער סטרוקטור פֿון אַמעריקאַנער ייִדן זײַנען גענוג באַקאַנט. ס'איז אַלגעמיין באַקאַנט, אַז ייִדן באַשעפֿטיקן זיך אין אַ גרויסער מאָס מיט האַנדל, אַן ערך 45—50 פּראָצענט פֿון עקאָנאָמיש אַקטיווע ייִדן; אַ קלענערער פּראָצענט, פֿון 20—25, באַשעפֿטיקן זיך אין דער אינדוסטריע אָדער ווי אונטערנעמערס, אָדער ווי אַרבעטערס. אין דער אינדוסטריע קאָנצענטרירן זיך ייִדן מערסטן טייל אין דער קאָנסומענטן־אינדוסטריע, ד"ה אין יענע אינדוסטריעס וואָס פּראָדוצירן סחורה גרייטע פֿאַרן קאָנסומענט, און איבער הויפּט קליידער, פֿוטערוואַרג און ענלעכע פֿאַבריקאַטן, ניט אין די אינדוסטריעס וואָס פּראָדוצירן רוי־מאַטעריאַל און האַלב גרייטע פּראָדוקטן, ווי שטאָל, קוילן אאַז"וו. אויך ווייסן מיר, אַז אַרום 12 פּראָצענט ייִדן באַשעפֿטיקן זיך מיט פֿאַרשיידענע פּראָפֿעסיאָנעלע און האַלב פּראָפֿעסיאָנעלע טעטיקייטן, און די איבעריקע אין אַנדערע „ווײַסקאָלנערישע" באַשעפֿטיקונגען; זייער אַ נישטיקער טייל ייִדן באַשעפֿטיקט זיך מיט פֿאַרמערײַ.

אויך איז אַלגעמיין באַקאַנט, אַז דער ייִדישער חלק אין די פֿאַרשיידענע צוויגן אַמעריקאַנער עקאָנאָמיק איז שטאַרק קאָנצענטרירט. לויט פֿאַרמלחמהדיקע אָפּשאַצונגען קאָנטראָלירן ייִדן ווי אונטערנעמערס כמעט 95 פּראָצענט פֿון דער פֿרויענקלײדער־פּראָדוקציע, 85 פּראָצענט פֿון דער מענערקלײדער־אינדוסטריע, 95 פּראָצענט פֿון דער פּוטערוואַרג־אינדוסטריע, 50 פּראָצענט פֿון דער אַלקאָהאָל־אינדוסטריע, 30—40 פּראָצענט פֿון דער שיך־אינדוסטריע, אַן ערך 10 פּראָצענט פֿון דער טעקסטיל־אינדוסטריע. ייִדן פֿאַרנעמען אַן אָנגעזעענעם אָרט אין דער־פֿאַרטמענט־הײזער און שפּילן גאָר אַ וויכטיקע ראָלע אין אַלע צוויגן דעטאַל־האַנדל, מיטן אויסנאַם פֿון די גרויסע „קייטן־געשעפֿטן" (טשיינסטאָרס). ייִדן האָבן אַ היפּשן חלק אין דער פֿילם־אינדוסטריע, אָבער ייִדן זײַנען כּמעט ווי ניט פֿאַרטראָטן אין די קוילן־, אויטאָמאָביל־ און באַן־אינדוסטריעס און האָבן אַ רעלאַטיוו קליינעם חלק אין אַמעריקאַנער בענק.

דער הויפּטפּונקט פֿון מײַן רעפֿעראַט איז אָבער ניט צו באַווײַזן אײַך מיט סטאַטיסטיק, נאָר צו פֿאַרענטפֿערן דרײַ פֿראַגעס. ערשטנס: וואָסערע אַלגע־מיינע פֿאַקטאָרן האָבן עס משפּיע געווען דעם עקאָנאָמישן אַנטוויקלונג־פּראָצעס פֿון אַמעריקאַנער ייִדן. צווייטנס: צי איז דער פּראָצעס און דער אופֿן פֿון ייִדישער עקאָנאָמישער אינטעגראַציע אין דעם אַלגעמיינעם שטראָם פֿון אַמעריקאַנער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג אַ נאָרמאַל געזונטער? און דריטנס: וואָס איז די מאַס פֿון עקאָנאָמישן דערפֿאָלג פֿון ייִדן אין אַמעריקע?

די אַלגעמיינע פֿאַקטאָרן וואָס האָבן פֿאַרמירט די עקאָנאָמישע ראָלע פֿון ייִדן פֿאַלן זיך פֿונאַנדער אין צוויי הויפּט־קאַטעגאָריעס: דרויסנדיק אָביעקטיוו, וואָס זיי וואָרצלען אין דער אַמעריקאַנער ווירקלעכקייט, און אינעווייניקסט סובּיעק־טיוו, וואָס זיי וואָרצלען אין דעם גײַסטיקן און פּראָפּעסיאָנעלן פֿאַרמעגן פֿון די ייִדישע מאַסן.

דער וויכטיקסטער אָביעקטיווער פֿאַקטאָר איז דער געוואָלדיק דינאַמישער כּוח פֿון דער אַמעריקאַנער עקאָנאָמיק — אַ כּוח וואָס אין זײַן דינאַמישקייט און אימפּעט איז ניטאָ ביז איצט זיינס גלײַכן אין דער גאַנצער געשיכטע. מיר ווויינען אין אַ לאַנד וואָס ציילט אין גאַנצן אַן ערך 5 פּראָצענט פֿון דער וועלט־באַפֿעלקערונג און אַרום 6 פּראָצענט פֿונעם לאַנד־שטח פֿון דער וועלט, אָבער מיר שאַפֿן אַ דריטל פֿון דער אינדוסטריעלער פּראָדוקציע פֿון דער וועלט. מיר פֿאַרמאָגן 30 פּראָצענט באַנען, אַ דריטל פֿון טעלעגראַף־ליניעס, 60 פּראָצענט טע־לעפֿאָנען, 46 פּראָצ׳ פֿון דער וועלטס עלעקטרישער קראַפֿט, איבער 60 פּראָצ׳ פֿון דער וועלטס נאַפֿט, כּמעט 60 פּראָצענט פֿון דער וועלטס שטאָל־פּראָדוקציע און אַרום 84 פּראָצ׳ פֿון דער וועלטס אויטאָמאָבילן. אָט דער דינאַמישער כּוח האָט אין פֿאַרלויף פֿון אַ הונדערט יאָר געשאַפֿן אַ מאַטעריעלן סטאַנדאַרד פֿון לעבן, וואָס איז אַן ערך 3—4 מאָל העכער ווי דער דורכשניט אין דער פֿאַרמלחמהדיקער איראָפּע און נאָך מער, ווי אין אַזיע און אַנדערע קאָנטינענטן, חוץ אויסטראַליע און דרום־אַפֿריקע. די דאָזיקע דינאַמישע אייגנשאַפֿט פֿון דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט האָט געשאַפֿן דעם פֿרוכטיקן באָדן פֿאַרן עקאָנאָמישן אויפֿבלי פֿון אַמעריקאַנער פֿאָלק בכלל, און דעם ייִדישן טייל זײַנעם בפֿרט.

דער צווייטער פֿאַקטאָר איז געשיכטלעך אין כאַראַקטער. ייִדישע אימיגראַציע איז אַלט ווי אַמעריקע גופֿא. נאָך אין די ערשטע יאָרן איז געקומען אַ צאָל ספֿרדישע ייִדן, אין מיטן 19טן יאָרהונדערט איז געקומען די צווייטע כוואַליע ייִדישע אימיגראַנטן פֿון דײַטשלאַנד; דאָס זײַנען אָבער געווען קליינע ריטשקעלעך. דער אמתער שטראָם פֿון דער ייִדישער מאַסן־אימיגראַציע איז געקומען בײַם סוף נײַנצנטן יאָרהונדערט, אין אַ צײַט וועו די אַמעריקאַנער עקאָנאָמיק האָט זיך שטאַרק פֿאַרקירעוועט צו אורבאַניזאַציע און אינדוסטריאַליזאַציע, איבער הויפּט אויפֿן געביט פֿון קאָנסום־פּראָדוקטן און צו אַ ראַשיקן טעמפּאָ אין ווּוקס פֿון האַנדל, פּראָפֿעסיעס און אַנדערע עקאָנאָמישע פֿונקציעס וואָס פֿון באַשטייען ניט פֿון פּראָדוצירן מאַטעריעלע זאַכן, נאָר פֿון באַדינונג.

אַזוי ווי דער געשיכטלעכער פֿאַקטאָר איז אפֿשר געווען דער שטאַרקסטער אַביעקטיווער פֿאַקטאָר אין פֿאַרמירן די ייִדישע פּראָפֿעסיאָנעלע סטרוקטור אין אַמעריקע, איז כדאַי זיך אָפּצושטעלן דערויף אַ ביסל לענגער. די מאָדערנע פּראָפֿעסיאָנעלע סטרוקטור טיילט זיך אין דרײַ הויפּט־קאַטעגאָריעס: ערשטראַנגיקע, צווייטראַנגיקע, און דריטראַנגיקע. דאָס האָט ניט צו טאָן מיט דער וויכטיקייט אָדער חשיבֿות פֿון די פּראָפֿעסיעס, נאָר מיטן כאַראַקטער פֿון דעם פּראָדוקט וואָס ווערט געשאַפֿן פֿון די פֿאַרשיידענע עקאָנאָמישע טעטיקייטן.

די ערשטע קאַטעגאָריע נעמט אַרײַן די פּראָדוקציע פֿון רוי־מאַטעריאַל. די צווייטע גרופּע באַשעפֿטיקט זיך מיט פֿאַרוואַנדלען די רוי־מאַטעריאַלן אין אינדוסטריעלע פּראָדוקטן, ד״ה מאַנופֿאַקטור, און די דריטע קאַטעגאָריע באַשטייט פֿון באַדינונג־אינדוסטריעס, ד״ה אינדוסטריעס וואָס שאַפֿן נישט קיין מאַטעריעלע פּראָדוקטן, נאָר פֿונקציעס וואָס באַדינען די אינדוסטריעס און וואָס מאַכן מיגלעך, אַז דער עקאָנאָמישער אַפּאַראַט זאָל פֿונקציאָנירן ווי געהעריק. די דריטע גרופּע נעמט אַרײַן: האַנדל, וואָס ער ברענגט צוזאַמען דעם פּראָדוצענט און דעם קאָנסומענט, טראַנספּאָרט, פּראָפֿעסיעס, סאָציאַלע דינסטן, די דערציִונג־סיסטעם, די פֿאַרווײַלונג־אינדוסטריע, רעגירונגס־אָנגעשטעלטע און ענלעכע קאַטעגאָריעס.

וועו מיר אָנאַליזירן די פּראָפֿעסיאָנעלע צענזוס־באַריכטן פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן, געפֿינען מיר אַ כסדרדיקע רעלאַטיווע פֿאַרקלענערונג פֿון דער ערשטער קאַטעגאָריע, אַ רעלאַטיווע סטאַביליזאַציע פֿון דער צווייטער קאַטעגאָריע, און אַ שטאַרקן אַבסאָלוטן און רעלאַטיוון וווקס פֿון דער צאָל מענטשן וואָס זײַנען באַשעפֿטיקט אין דער דריטער קאַטעגאָריע, ד״ה אין האַנדל, פּראָפֿעסיעס און אַנדערע באַדינונג־אינדוסטריעס. דאָס איז נישט פּשוט אַ צופֿאַל, אָדער בלויז אַן אַמעריקאַנער כאַראַקטעריסטיק, נאָר אַן אַלגעמיינע עקאָנאָמישע דערשײַנונג וואָס איז באַזירט אויף אַביעקטיווע באַדינגונגען און עקאָנאָמישער געזעצמעסיקייט. די דאָזיקע דערשײַנונג האָט אירע וואָרצלען סײַ אין די טעכנישע באַדינגונגען פֿון מאָדערנער גרויסספּראָדוקציע און ספּעציאַליזאַציע, וואָס דאָס פֿאַרגרעסערט די פֿונקציע פֿון האַנדל און פֿאַרמיטלערײַ, סײַ אין דער וואַקסנדיקער קאָמפּליצירטקייט פֿון דער מאָדערנער גרויסספּראָדוקציע וואָס פֿאָדערט מער פֿאַרוואַלטונגס־פּערסאָנאַל, סײַ אין דעם כאַראַקטער פֿון דעם הויכן לעבנס־

סטאָנדאָרד וואָס פֿאָדערט מער פֿראָפֿעסיאָנעלע באַדינונגען פֿון כּל המינים. ס׳איז אַ באַווּסטע זאַך, אַז וואָס רײַכער דער יחיד, אַלץ גרעסער די פֿראָפֿאָרציע הוצאות אויף באַדינונג אין דעם בודזשעט פֿון פּערזענלעכע הוצאות. דאָס אייגענע איז אויך אמת בנוגע דעם נאַציאָנאַלן בודזשעט פֿון אַ לאַנד: וואָס רײַכער די ווירט־שאַפֿט, אַלץ גרעסער די צאָל מענטשן וואָס שטעלן צו פֿראָפֿעסיאָנעלע באַדינונגען פֿאַר דעם כּלל קאָנסומענטן. די דאָזיקע דערשײַנונג איז חל סײַ אויף דער קאַפּי־טאַליסטישער אַמעריקע, סײַ אויפֿן קאָלעקטיוויסטישן סאָוועטן־פֿאַרבאַנד, פֿאַר־שטייט זיך מיט דעם אונטערשייד וואָס אין דער פּריוואָט־קאַפּיטאַליסטישער אַמעריקע וועלט דער גרעסטער טייל באַדינענדיקע פֿונקציעס דערפֿילט פֿון פּרי־וואַטע יחידים אָדער גרופּעס, און אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד פֿון רעגירונגס־פֿונק־ציאָנאַרן. דער כאַראַקטער פֿון די פֿונקציעס איז דער זעלבער. מען קען זאָגן, אַז דאָס עקאָנאָמישע ווויילזײַן פֿון אַ לאַנד איז דירעקט פּראָפּאָרציאָנעל צו דער צאָל מענטשן וואָס זײַנען באַשעפֿטיקט אין דער דריטער קאַטעגאָריע אין פֿאַר־גלײַך מיט דער צאָל מענטשן וואָס זײַנען באַשעפֿטיקט אין פּראָדוצירן רוי־מאַטעריאַלן און אין פֿאָרוואַנדלען די רוי־מאַטעריאַלן אין קאָנסום־פּראָדוקטן. די אַלע דרײַ קאַטעגאָריעס אָבער זײַנען גלײַך נוצלעך פֿאַרן לאַנד און דערפֿאַר פּראָדוקטיוו אין פֿולשטענדיקן זינען פֿון וואָרט.

ווי כ׳האָב פֿריִער דערמאָנט, האָבן יידן אָנגעהויבן צו שטראָמען מאָסנווײַז קיין אַמעריקע, ווען די אַמעריקאָנער עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג איז געווען גינציק פֿאַרן ווועק פֿון די אויבן דערמאָנטע פֿונקציעס פֿון דער דריטער קאַטעגאָריע. און דאָס האָט זיך צוזאַמענגעטראָפֿן מיט די סאָציאַלע טראַדיציעס און דעם פּראָפֿעסיאָנעלן פֿאַרמעגן פֿון די יידישע מאַסן. דאָס ברענגט מיך צו די סוב־יעקטיווע פֿאַקטאָרן. די יידן וואָס זײַנען געקומען קיין אַמעריקע זײַנען געווען שטאָטמענטשן, פֿון לאַנג געווויינטע צום שטאָטישן לעבן. אַ סך פֿון זיי האָבן מיט זיך געבראַכט אַ טראַדיציע פֿון האַנדל, פֿון פּראָפֿעסיאָנעלער טעטיקייט. וואָס מיר זאָלן ניט זאָגן וועגן יידן — אַ פֿעיק פֿאַלק זײַנען מיר. די אַמעריקאָנער ווירקלעכקייט האָט געפֿאָדערט געאָגראָפֿישע און גײַסטיקע באַווּעגלעכקייט, אונ־טערנעמערישקייט, אַמביציע, רירעוודיקייט — אָלץ מעלות וואָס יידן באַזיצן אין גאָר אַ גרויסער מאָס. יידן האָבן אַ סך פֿונעם דינאָמישן כאַראַקטער פֿון אַמעריקאָנער פֿאַלק. זיי האָבן זיך אַרײַנגעפּאַסט אין דער שטורעמדיקער אַמע־ריקאָנער ווירקלעכקייט ווי פֿיש אין וואַסער. אויף דער דאָזיקער מדרגה פֿון אַנטוויקלונג האָט די אַמעריקאָנער עקאָנאָמיק דווקא זיך געגייטיקט אין די דאָזיקע פֿעיקייטן און אייגנשאַפֿטן וואָס יידן האָבן געהאַט אין אַן אויסערגעווייניטלעך גרויסער מאָס. אין דעם באַשטייט דער עקאָנאָמישער צושטײַער פֿון יידן צו דער אַלגעמיינער אַמעריקאָנער עקאָנאָמיק.

דער היסטאָרישער צופֿאַל, וואָס גינציקע אָביעקטיוו פֿאַקטאָרן האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפֿן מיט יידישע פֿעיקייטן פֿון זעלבן מין איז אַן ספֿק פֿאַר־אַנטוואָרטלעך פֿאַר דעם זייער דערפֿאָלגרײַכן אופֿן, אויף וועלכן אַמעריקאָנער יידן האָבן זיך צוגעפּאַסט און אַרײַנגעפּאַסט אין דער אַמעריקאָנער עקאָנאָמיק.

ס׳איז קלאָר, אַז די קוואַליטעט און קוואַנטיטעט פֿון אַ געשעטעניש איז אָפהענגיק פֿון דרײַ באַדינגונגען: פֿון דער קוואַליטעט פֿון ערד, פֿון אויסקלײַבן די גינציקע צײַט פֿאַר פֿאַרזייען און שנײַדן, און פֿון דער קוואַליטעט פֿון דעם פֿאַרזייטן קערנדל. דער דינאָמישער כאַראַקטער פֿון דער אַמעריקאַנער עקאָנאָמיק איז געווען דער פֿרוכטיקער באָדן; דער ספּעציעלער היסטאָרישער מאָמענט פֿון דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג, אין וועלכן די מאַסן יידן זײַנען געקומען אַהער, איז געווען די גינציקע צײַט, און דאָס גײַסטיקע און פֿראָפּעסיאָנעלע פֿאַרמעגן וואָס יידן האָבן מיטגעבראַכט איז געווען דאָס קערנדל און — ווי מען זאָגט אין ענגליש: with pardonable pride — אַ גוט קערנדל. דער פּועל יוצא איז דער היפּש אָנגעזעענער עקאָנאָמישער דערפֿאָלג פֿון אַמעריקאַנער יידן.

אָבער אַזוי ווי גוטער באָדן, געהעריקע צײַט פֿון פֿאַרזייען און אַ גוט קערנדל דאַרפֿן האָבן אַ גוטן קלימאַט, אַזוי מוז מען אויך דערמאָנען דעם פֿרײַנדלעכן פּאָליטישן און סאָציאַלן קלימאַט פֿון דער אַמעריקאַנער סבֿיבֿה ווי אַ פֿאַקטאָר אין יידישן עקאָנאָמישן צושטײַער. ניט געקוקט אויף גאַנץ ממשותדיקע סאָציאַלע אויסערגעוויינלעכע באַגרענעצונגען, וואָס זיי האָבן אויך משפּיע געווען אין אַ געוויסער מאָס דעם כאַראַקטער פֿון דער יידישער עקאָנאָמישער סטרוקטור אין אַמעריקע, געניסן דאָך יידן אַ היפּש מאָס פּאָליטישע און בירגערלעכע גלײַך־באַרעכטיקונג — וואָס דאָס האָט דערלויבט יידן צו באַזעצן זיך אין אַלע טיילן פֿון לאַנד, פֿרײַ באַוועגן זיך, און, מיט געוויסע אויסנאַמען, אַרײַנצודרינגען אין פּמעט אַלע ווינקעלעך פֿון עקאָנאָמישן לעבן.

און אויך דער סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישער קלימאַט האָט זיך גינציק אָפּגערופֿן אויפֿן עקאָנאָמישן לעבן פֿון אַמעריקאַנער יידן. אין די מער פֿרימיטיווע עקאָנאָמישע סטרוקטורן פֿון אַלטערטום און מיטל־עלטער האָט מען געקוקט אויף דעם אונטערנעמער, איבער הויפּט אויף דעם האַנדלס־אונטערנעמער, מיט אַ היפּש ביסל חשד. ער איז געווען דער מענטש וואָס האָט אויפֿגערודערט, געבראַכן טראַדיציע, אַרײַנגעבראַכט אומזיכערקייט אין אַ סטאַביליזירטער, פֿאַרפֿיקסירטער געזעלשאַפֿט. אין דער אייראָפּעאַ אַגריקולטורעלער סבֿיבֿה פֿון דער פֿאַרמלחמה־דיקער מיזרח־איראָפּע האָט מען אויך געקוקט אויף דעם שטאָטמאַן, דעם האַנדלסמענטש, מיט חשד; מען האָט אים טאָלערירט, אָבער ניט געהאַלטן שטאַרק בכּבֿוד. אַ היפּש ביסל אַנטיסעמיטיזם אין יענע מדינות שטאַמט פֿון דעם חשד פֿון דעם דאָרפֿסמענטש צום שטאָטישן מענטשן, און פֿון אידענטיפֿיצירן די שטאָט און דעם האַנדלסמענטש מיט דעם יידּ. אַמעריקע אָבער איז דאָס קלאָסישע לאַנד פֿון אונטערנעמערטום. דער אונטערנעמער, דער „ביזנעסמאַן״ איז דאָס אייבערשטע פֿונעם שטייסל. אַמעריקע איז אַ ביזנעס־ציוויליזאַציע. וועג מען וויל זאָגן, אַז אַ זאַך איז גוט געטאָן געווארן, זאָגן מיר: it was done in a businesslike fashion. הגם סאָציאַלע פּסיכאָלאָגיע איז ניט מײַן פֿאַך, פֿון דעסט וועגן גלייב איך, אַז אין יעדער עפֿאָכע וויזט זיך אַ טענדענץ אַריבערצוטראָגן די חשיבֿות, מיט וועלכער מען באַציט זיך צו דער פֿונקציע, אויפֿן טרעגער פֿון דער פֿונקציע. די חשיבֿות, מיט וועלכער מען קוקט אין אַמעריקע אויף ביזנעס־אונטערנעמעריש־

קייט האָט זיך אַריבערגעטראָגן אויף דעם מענטש, דעם אונטערנעמער. אויף ווי ווײַט דער סאָציאַל־פסיכאָלאָגישער פאַקטאָר האָט געהאַט אַ געוויסע השפּעה אויף דעם רעלאַטיוו גינציקן מצב פֿון אַמעריקאַנער יידן איז שווער צו זאָגן — יעדן פֿאַלס איז עס אַן אינטערעסאַנטער ענין פֿאַר סאָציאַל־פסיכאָלאָגן.

דער פּועל יוצא פֿון די גינציקע פֿאַקטאָרן איז דער גינציקער עקאָנאָמישער סך־הכל פֿון יידישן אויפֿטו אין אַמעריקע. מיר האָבן ניט קיין סטאַטיסטישן מאַטעריאַל צו געבן אַ קוואַנטיטאַטיוון אָפּשאָצונג פֿון יידיש האָב און גוטס. מיר האָבן נישט קיין דירעקטע דאַטעס וועגן יידישן פֿאַרמעגן און אויך ניט וועגן דער יאַריקער הכנסה פֿון אַמעריקאַנער יידן. עס איז אָבער קיין ספֿק ניט, אַז אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע פֿעלקערשאַפֿטן וועלכע האָבן געשטראָמט קיין אַמעריקע און זיך דאָ געשאַפֿן זייערע היימען אין מער־ווייניקער דער זעלבער צײַט אין די זעלבע צאָלן, קענען יידן באַווײַזן היפּש גרעסערן דערפֿאָלג. פֿראָגמענטאַרישע שטודיעס ווײַזן, אַז יידן זײַנען געשטיגן אויפֿן עקאָנאָמישן און סאָציאַלן לייטער אַ סך גיכער אײדער אַנדערע נײַ אַריבערגעקומענע פֿעלקערשאַפֿטן. אַ קוק אויף די יידישע געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס, אַפֿילו אַן אויבנאויפֿיקער קוק אויף דער ראָלע פֿון יידן אין האַנדל, אינדוסטריע, פֿראָפֿעסיעס און ווײַסנשאַפֿט ווײַזט אַן אויף די נישקשהדיקע פּאָזיציעס וואָס יידן האָבן געווונען אין פֿאַרלויף פֿון אַ פּאָר צענדלינג יאָר. די מאָס יידישער דערפֿאָלג ווערט רעפֿלעקטירט אַפֿילו אין דער אַנטיסעמיטישער אַרגומענטאַציע. אין דער צײַט ווען אין מיזרח־אייראָפּע האָט מען אָפֿט מאָל מאָטיווירט דעם אַנטיסעמיטיזם מיט דעם יידישן דלות, מיט דער אָפּגעלאָזנקייט און פֿאַראָזיטישקייט פֿון „געטאָ", באַנוצט זיך דער אַמעריקאַנער אַנטיסעמיטיזם כּמעט אויסשליסלעך מיט דעם אַרגומענט, אַז יידן האָבן צו פֿיל עקאָנאָמישן אײַנפֿלוס, צו פֿיל עקאָנאָמישע פּאָזיציעס.

מיר האָבן אָבער מער קאָנקרעטע באַווײַזן פֿון יידישן מאַטעריעלן וווילזײַן. אַמעריקאַנער יידן שאָפֿן הונדערטער מיליאָנען דאָלאָר אויף פֿאַרשיידענע יידיש־געזעלשאַפֿטלעכע צוועקן. עס ווערט געשאַצט, אַז בלויז אין די לעצטע נײַן יאָר האָבן אַמעריקאַנער יידן געשאַפֿן אַ ביליאָן דאָלאָר פֿאַר לאָקאָלע און אויסלענדישע געזעלשאַפֿטלעכע צוועקן. די סומע רעכנט ניט אַרײַן קלענערע פֿריוואָטע זאַמלונגען, גרעלטער וואָס יחידים האָבן געשיקט צו זייערע קרובֿים אין אויסלאַנד און אויך ניט די באַדײַטיקע סומעס וואָס אַמעריקאַנער יידן גיבן פֿאַר אַלגעמיינע צוועקן, ווי דער רויטער קרייץ און אַלגעמיין קולטורעלע, מעדיצינישע און אַנדערע פֿילאַנטראָפּישע צוועקן. דאָס זײַנען סומעס, וואָס אַפֿילו אין די הײַנטיקע צײַטן פֿון אַסטראָנאָמישע בודזשעטן זײַנען זיי אָן אַ גלײַכן אין דער געשיכטע פֿון פֿרײַוויליקע געזעלשאַפֿטלעכע פֿינאַנציעלע דערגרייכונגען.

דער עקאָנאָמישער דערפֿאָלג פֿון אַמעריקאַנער יידן איז אַ מאָס פֿון זייער עקאָנאָמישער ראָלע אין לאַנד. די ראָלע דריקט זיך אויס ניט נאָר אין די מאַטעריעלע עקאָנאָמישע דערגרייכונגען. אַמעריקאַנער יידן האָבן אויך אַרויפֿגעלייגט זייער שטעמפּל אויף וויכטיקע עקאָנאָמישע אינסטיטוציעס. די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג האָט געהאַט אַ נישקשהדיק וויכטיקע השפּעה אויף דער אַלגעמיינער

אַרבעטער־באַוועגונג. די „ייִדישע" יוניאָנס, הײַנט שוין ניט מער ייִדיש אין דער מערהייט מיטגלידערשאַפֿט, אָבער נאָך אַלץ ייִדיש אין פֿירערשאַפֿט, האָבן גע־שאַפֿן מוסטערן פֿון הויכן לעבנס־סטאַנדאַרד און פֿון פֿרידלעכע, בכּבֿודיקע באַציִונגען צווישן בעלי־הבתּים און אַרבעטערס. זיי זײַנען געווען פּיאָנירן אין דעם וואָס מען רופֿט אינדוסטריעלער קאָנסטיטוציאָנאַליזם, אין באַציִונגען צווישן אַרבעט־געבער און אַרבעט־נעמער. די נעמען פֿון הילמאַנען, דובינסקין און אַנדערע וועלן שטענדיק פֿאַרנעמען אַ כּשר פֿאַרדינטן פּלאַץ אין דער אַנט־וויקלונג פֿון „אינדוסטריעלער דעמאָקראַטיע".

און איצט, צו מאַכן אַ סך־הכּל פֿון דעם סך־הכּל. דער ייִדישער צושטײַער אין אויפֿבוי פֿונעם ריזיקן אַמעריקאַנער עקאָנאָמישן בנין איז גאָר היפּש. ייִדן האָבן אין דער ריכטיקער צײַט אַרײַנגעבראַכט אין אַמעריקע אַ רעזערוווּאַר כּוחות, אַרבעטסקראַפֿט און אונטערנעמערישע קראַפֿט, אין וועלכע דאָס לאַנד האָט זיך דווקא דעמאָלט גענייטיקט. די ייִדישע עקאָנאָמישע סטרוקטור איז נאָרמאַל אין דעם זינען, וואָס זי איז דער נאַטירלעכער פּראָדוקט פֿון עקאָנאָמישע טענ־דענצן. עס מעג קלינגען פּאַראַדאָקסאַל, אָבער ס'איז פֿאָרט ריכטיק, אַז די גאַנצע מאָדערנע וועלט נאָרמאַליזירט זיך פּראָפֿעסיאָנעל אויף די ריכטליניעס פֿון דער ייִדישער פּראָפֿעסיאָנעלער סטרוקטור, ד"ה אין דער ריכטונג פֿון אורבאַניזאַציע, פּראָפֿעסיאָנאַליזאַציע און באַדינונג־אינדוסטריעס, און ניט אין דער היפּוכדיקער ריכטונג פֿון אַגראַריזאַציע און פּראָלעטאַריזאַציע. די צוקונפֿט פֿון עקאָנאָמישן וווילזײַן איז געזיכערט כּל־זמן די קאָמבינאַציע פֿון די זעלבע גינציקע עקאָ־נאָמישע און פּאָליטישע כּוחות וועט ווײַטער ווירקן אין דער אַמעריקאַנער וויר־קלעכקייט. צום גליק זײַנען ניטאָ קיין ערנצטע סימנים פֿון דראַסטישע שינויים אויפֿן עקאָנאָמישן און פּאָליטישן האָריזאָנט אין דער נאָענטער צוקונפֿט, וואָס זאָלן ראַדיקאַל בײַטן דעם עקאָנאָמישן מצבֿ פֿון ייִדן אין אַ נעגאַטיוון זינען. פֿון עקאָנאָמישן שטאַנדפּונקט זײַנען מיר באַרעכטיקט צו דעם וואָס מען רופֿט אײַנ־געהאַלטענער אָפּטימיזם. דאָס איז פֿון גרויס וויכטיקייט ניט נאָר פֿאַר דער נאָענטער צוקונפֿט פֿון אַמעריקאַנער ייִדן, נאָר אויך פֿאַרן גאַנצן ייִדישן פֿאָלק, סײַ פֿאַר די ייִשובֿים אין חוץ לאָרץ, סײַ פֿאַר דעם נײַעם צענטער אין ישׂראל, וואָס זיי וועלן זיך יאָרן לאַנג נייטיקן אין גאָר גרויסע פֿינאַנציעלע מיטלען וואָס נאָר אַמע־ריקאַנער ייִדן קענען מאָביליזירן. ביז איצט האָבן זיך די אַמעריקאַנער ייִדן זייער ברייטהאַרציק אָפּגערופֿן אויף די נויטן פֿון ניט־אַמעריקאַנער ייִדן. מיר האָפֿן, אַז אויך ווײַטער וועלן אַמעריקאַנער ייִדן זיך טיילן מיט די פֿרוכטן פֿון זייער עקאָנאָמישן דערפֿאָלג מיט די ניט אַזוי גוט סיטויִרטע צווײַגן פֿון ייִדישן פֿאָלק אין אַנדערע לענדער.

געלייענט אויף דער 23סטער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ, דעם 15טן יאַנואַר 1949, אין ניו־יאָרק.

ייִדישע קינדער אין אייראָפּע נאָך דער מלחמה*

פֿון ד״ר לייב וווּלמאַן

וואָס שטעלט מיט זיך פֿאָר דער נײַער דור וואָס איז אויפֿגעקומען אין דער צײַט פֿון ייִדישן אומקום? וואָס זײַנען — גײַסטיק, פֿיזיש און מאָראַליש — די ייִדישע קינדער אין אייראָפּע, וועלכע זײַנען דורכגעגאַנגען דעם גרויל פֿון דער ייִדישער טראַגעדיע אין די לעצטע יאָרן? וואָס האָבן זיי געלערנט פֿון דער דאָזיקער קאַטאַסטראָפֿע, און וואָס טראָגן זיי מיט זיך מיט פֿאַר דער צוקונפֿט אין זייערע טרוימען, בענקשאַפֿטן און אַנטוישונגען?

דאָס אַלץ זײַנען האַרבע פֿראַגעס וואָס אינטערעסירן שטאַרק די ייִדישע עפֿנטלעכע מיינונג. די אַלגעמיינע פּראָבלעם וועגן דעם שאָדן וואָס די מלחמה האָט געבראַכט די קינדער פֿון דער וועלט ווערט איצט שטאַרק דיסקוטירט אויף אינטערנאַציאָנאַלע קאָנגרעסן און קאָנפֿערענצן פֿון דאָקטוירים, פּעדאַגאָגן, פּסיכיאַטערס און פּסיכאָלאָגן; אָבער זי ווערט בײַ אונדז לגמרי פֿאַרשאָטנט מיט אַן אַנדערער פּראָבלעם, אַ פֿיל וויכטיקערער פֿאַר אונדז: וואָס פֿאַר אַ ווירקונג האָבן געהאַט די רדיפֿות, דאָס פֿאַרניכטן פֿון מיליאָנען ייִדן, אויף די בײַם לעבן געבליבענע ייִדישע קינדער, אויף זייער פּסיכיק און אַלגעמיינעם געזונט־צו־שטאַנד?

אויב די אַלגעמיינע פּראָבלעם פֿון דער קינדער־באַפֿעלקערונג אין אייראָפּע נאָך דער מלחמה איז זייער קאָמפּליצירט צוליב דער פֿליסיקייט און ניט־באַ־שטענדיקייט פֿון פֿאַרשיידענע סימפּטאָמען און כאַראַקטער־שטריכן פֿון אַן אויפֿ־וואַקסנדיקן דור — איז עס נאָך פֿיל מער שווער לגבי דער ייִדישער יוגנט, וואָס זי לעבט ניט אין אַ האָמאָגענער סבֿיבֿה, אין אַ באַשטימטן קלימאַטישן אָדער געאָ־גראַפֿישן שטח, נאָר איז צעשאָטן איבער פֿאַרשיידענע לענדער, צווישן פֿאַר־שיידענע קולטורן און נאַציאָנאַלע אײַנפֿלוסן.

קינדער געוווינען זיך לײַכט צו צו אַ נײַער סבֿיבֿה, זאַפּן אין זיך לײַכט אַרײַן פֿרעמדע פֿירונגען און געוווינהייטן און דערווערבן אָפֿט אַ דרויסנדיקע מימיקרישע שאָלעכץ פֿון כּלומרשטער גלײַכקייט מיט דער אַרומיקער ניט־ייִדי־שער יוגנט, וואָס דאָס מאַכט שווער צו דערגרונטעווען זיך צו דער נאַציאָנאַלער ספּעציפֿישקייט פֿון ייִדישן קינד.

---

* רעפֿעראַט געלייענט אויף דער 22סטער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ, דעם 18טן יאַנואַר 1948.

חוץ דעם ווירקן נאָך אויף דער גיסטיקער און פֿיזישער געשטאַלטונג פֿון יִידישן קינד אין דער איצטיקער צייט די גאַנץ אייגנאַרטיקע און אומנאָרמאַלע באַדינגונגען פֿון יִידישן לעבן אין דער נאָכמלחמהדיקער איראָפּע מיט זייער כסדרדיקן בייט פֿון האָפֿענונג און צווייפֿל, פֿרייד און צער — אַלץ דערשיטנונגען וואָס גייען ניט פֿאַרבײ אָן אַן אינפֿלוס אויף דער פּסיכאָסאָמאַטיק פֿון יִידישן קינד. אָרום און אָרום: אַ שוועָרע אויפֿגאָבע פֿאַר אַן אָביעקטיוון אָנאַליז און פֿאַר פֿעסטע אויספֿירן.

דאָך, אין תּחום פֿון פֿאָרשייִדענע אָבסערוואַציעס און שטודיעס, לאָזן זיך שוין איצט פֿאָרמולירן געוויסע טעזיסן.

לאָמיר זיך צום אַלעם ערשטן באַקענען מיט עטלעכע פֿאַקטן און ציפֿער.

די צאָל יִידישע קינדער אין אייראָפּע

אין 14 לענדער אין אייראָפּע, אָחוץ סאָוועט־רוסלאַנד און ענגלאַנד, לעבן איצט 180 טויזנט יִידישע קינדער, אין עלטער פֿון געבוירן ביז 18 יאָר. דאָס איז אַריבער 14% פֿון דער גאַנצער יִידישער באַפֿעלקערונג אין די דאָזיקע לענדער, וואָס זי באַטרעפֿט לערך 1,250,000 נפֿשות. דער פּראָצענט איז היפּש קלענער פֿון דעם נאָרמאַלן פּראָצענט קינדער בײַ יעדער פֿאָלק און אין יעדער נאָרמאַלער געזעלשאַפֿט. דאָס דערקלערט זיך דער הויפּט מיט דעם פֿאַקט פֿון אַ גרעסערער פֿאַרניכטונג פֿון יִידישע קינדער אין פֿאַרגלײַך מיט דער דערוואַקסענער באַפֿעלקערונג און וואָס עס פֿעלן בײַ אונדז אויס צום מערסטן קינדער פֿון אַנהייב שולעלטער, פֿון 5 ביז 10 יאָר אַלט, צוליבן אָפּשטעל פֿון יִידישע געבורטן אין די לעצטע היטלער־יאָרן.

די צאָל יִידישע קינדער אין אייראָפּע האָט זיך פֿאַר 1947 פֿאַרגרעסערט אויף אַריבער 15%, מיט אַ צוקום פֿון אַריבער 20,000 יִידישע זויגקינדער. די ברכה פֿון פּרו ורבו, פֿון יִידישער פֿרוכטפּערדיקייט, האָט זיך באַזונדער געלאָזט מערקן דאָס יאָר. אַזוי זײַנען אין די לאָגערן אין דײַטשלאַנד אין 1947 געבוירן געווען דרײַ מאָל אַזוי פֿיל קינדער ווי אין 1946. דורכשניטלעך זײַנען צו־געקומען 600 קינדער אַ חודש. אין יענע לאָגערן זײַנען אין מיטן 1947 געווען רעגיסטרירט 8,000 זויגקינדער אין עלטער ביז 1 יאָר. אייַ דריטל פֿון אַלע יִידישע פֿרויען אין די לאָגערן אין עלטער פֿון 18 ביז 45 יאָר האָבן געהאַט זויג־קינדער אָדער זײַנען געווען אויף דער צײַט.

דאָס זעלבע ווערט נאָטירט אַפֿילו אויף דעם אינדזל קיפּראָס (ציפּערן). דאָרט זײַנען אין 1947 ביזן אָנקומען פֿון די פֿרישע רומענישע עולים געווען 70—80 געבורטן יעדן חודש. אין אונגערן זײַנען אין 1947 צוגעקומען 5,600 קינדער אויף אַ באַפֿעלקערונג פֿון 144,000 יִידן און אין פּוילן לערך 3,000 אויף אַ באַפֿעל־קערונג פֿון לערך 90 ביז 100 טויזנט יִידן.

די פֿאַרגרעסערטע געבורטן זײַנען אַ קנאַפּע נחמה פֿאַר אונדזערע גרויסע אָבֿדות, אָבער זיי זײַנען אַ באַווײַז פֿון אַ פֿיזישן ווידערגעבורט פֿון אונדזער פֿאָלק. היטלערן איז ניט געראָטן צו סטעריליזירן די יִידישע מאַסן אין אייראָפּע.

יתומים־פּראָבלעם

אַ ביטערער טראָפן אין דער דאָזיקער פּרייד איז דער טרויעריקער פּאַקט, וואָס צווישן די לעבן פּאַרבליבענע ייִדישע קינדער אין אייראָפּע זיצנען לערך 20% יתומים — גאַנצע אָדער האַלבע יתומים. אין 1946 זיצנען אויף אַ צאָל פֿון 150—160 טויזנט ייִדישע קינדער געווען אַריבער 33 טויזנט יתומים, ד״ה מער ווי 20%. איצט, מיטן צוקום פֿון נייַע געבורטן, האָט זיך דער פּראָצענט אַ ביסל פֿאַרקלענערט, אָבער פֿאַרט איז ער גוואַלדיק גרויס. אין פֿאַרגלייַך מיט די אַרומיקע איראָפּעיִשע פֿעלקער איז די צאָל ייִדישע מלחמה־יתומים פּראָצענטועלע פֿון 5 ביז 10 מאָל גרעסער, און אָפּילו אין פּוילן, וואָס זי האָט געליטן די גרעסטע צאָל מלחמה־אָנווערן אין טויטפֿאַלן, איז דער פּראָצענט פֿון ייִדישע מלחמה־יתומים 2 מאָל גרעסער: בייַ פּאָליאַקן איין מיליאָן מלחמה־יתומים אויף אַריבער 5 מיליאָן קינדער (קאָרגע 20 פּראָצענט) און בייַ ייִדן 4 טויזנט יתומים אויף 11 טויזנט לעבן געבליבענע קינדער (35%).

אויך אין פֿאַרגלייַך מיט דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די צאָל ייִדישע יתומים גוואַלדיק גרויס. נעמט למשל פּוילן, וואָס זי איז אין 1914—1920 דורכגעגאַנגען צוויי מלחמות, די וועלט־מלחמה און די רוסיש־פּוילישע, און האָט מערסטן געליטן. דאָרטן זיצנען אין 1921 געווען 35 טויזנט ייִדישע יתומים אויף אַ צאָל פֿון אַריבער 600 טויזנט ייִדישע קינדער, ד״ה לערך 6%. היינט איז די צאָל אין פּוילן, ווי פֿריִער געזאָגט, 6 מאָל גרעסער.

די גרויסע צאָל ייִדישע יתומים אין אייראָפּע איז אייניק פֿון די טראָגישסטע דערשיינונגען אין ייִדישן לעבן. ס׳איז אַ שווערער חותם וואָס די היטלער־תקופֿה האָט אַרויפּגעליגט אויף דעם יונגן ייִדישן דור, אַ פֿייַ שטאַרקערער פֿון די נומערלעך וואָס זיצנען אויסטאָטויִרט געוואָרן אויף די אַרעמס פֿון די לעבן פֿאַרבליבענע אין די לאַגערן; ער וועט זיך לאַזן פֿילן פֿיל צענדלינגער יאָרן אין דער צוקונפֿט.

קאָלעקטיווע דערציִונג

אַן אַנדער אייגנאַרטיקע דערשיינונג אינעם ייִדישן קינדער־לעבן אין אייראָפּע, וואָס זי איז ענג פֿאַרבונדן מיט דער פּראָבלעם יתומים, איז דאָס וואָס אַ גרויסע צאָל לעבן געבליבענע קינדער געפֿינען זיך און לעבן זיך אויס אין אַ קאָלעקטיווער סבֿיבֿה. אַ גרויסער טייל פֿון די קינדער לעבן אין קינדער־היימען, קיבוצים, קינדער־קאָלאָניעס, פֿרעוועטאָריעס אד״גל. אַזוי למשל געפֿינען זיך אין פּוילן כּמעט אַ דריטל פֿון אַלע קינדער אין קינדערהיימען. רעכענען מיר דאָ צו די קיבוצים, מאַכט עס אויס מער פֿון 40%. אין רומעניע זיצנען לערך 20% אין קינדערהיימען (16,500 פֿון 70 טויזנט קינדער). אין פֿראַנקרייַך זיצנען קאָרגע 15% פֿון דער גאַנצער ייִדישער קינדער־באַפֿעלקערונג אין קינדערהיימען, און אויב מיר רעכענען בלויז די פּריש אינגעוואַנדערטע, באַטרעפֿט עס טאָפּל מער.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די דאָזיקע דערשײַנונג ניט געווען באַקאַנט. אין פּוילן, אין גרעסטן רעזערוואָר פֿון יִדן בכלל און יִדישע קינדער בפֿרט, זײַנען אין יאָר 1921 געווען אײַנגעאָרדנט אין קינדערהיימען (ס׳רוב יתומים־הײַזער — דאָס איז געווען די איינציקע פֿאָרעם פֿון געשלאָסענער קינדער־אויפֿזיכט אין יענער צײַט) אַרום 12,000 קינדער, וואָס דאָס האָט באַטראָפֿן דע־מאָלט אַ ביסל ווייניקער פֿון 2 פּראָצענט פֿון אַלע קינדער. איצט איז דער פּראָ־צענט קינדער אין די קאָלעקטיווע היימען העכער פֿופֿצן מאָל גרעסער.

וואָס פֿאַר אַ ווערדע האָט די דאָזיקע דערשײַנונג? וואָס פֿאַר אַ ווירקונג האָט זי אויף דער דערצִיונג פֿון די קינדער, אויף דער פֿאָרמירונג פֿון זייער כאַראַק־טער, אויף זייער צוקונפֿט?

עס איז קלאָר, אַז ווען דאָס קהלשע הויז פֿאַרנעמט דעם פּלאַץ פֿון דער פֿאַ־מיליע, ווען דער לערער, דער דערצִיער פֿאַרטרעט טאַטע־מאַמע, ווען דער קאָ־לעקטיוו באַהערשט דעם יחיד, דעמאָלט מוזן ניט אַנדערש פֿאָרקומען טיפֿע שי־נויים אין דער גאַנצער פּסיכיק פֿון די קינדער. עס ווערט פֿאַרשווונדן דאָס צערט־לען פֿון טאַטע־מאַמע, דאָס סענטימענטאַלע אויסלעבן זיך פֿונעם קינד אינעם פֿאַמיליע־קרײַז, און עס קומט אַרײַן די האַרטע דיסציפּלין פֿונעם קאָלעקטיוו, דער אינטערעס און באַדאַרף פֿון דעם כלל און דאָס צופּאַסן זיך פֿונעם יחיד צום כלל. קורץ גערעדט, דאָס קינד, כאָטש פֿיזיש איז עס נאָך אַ קינד, ווערט גיך אַ סאָציאַלער מענטש, אַ טייל פֿון אַ קאָלעקטיוו, אַפֿילו אַ טייל פֿון אַ באַשטימטער פּאָליטישער אידעאָלאָגיע און סאָציאַלער אײַנשטעלונג. עס איז ליידער אַ פֿאַקט, אַז די קינדער־דערצִיונג אין די קאָלעקטיווע היימען איז געוואָרן אין פֿיל פֿאַלן אַן אָביעקט פֿון קאַמף און נצחונות בײַ פּאָליטישע פּאַרטייען און גרופּירונגען.

זיי שטרעבן צו באַאײַנפֿלוסן די קינדער מיט זייערע אידעאָלאָגיעס, אָבער אין דער זעלבער צײַט שטערן זיי אין דער נאָרמאַלער און פֿרײַער דערצִיונג פֿון די קינדער. אמת, זיי גיבן די קינדער נײַע אידעעס, פֿלאַנצן אײַן סאָציאַלע אינ־סטינקטן, רופֿן אַרויס אין די קינדער קאַמפֿסלוסטיקייט, אָבער אין דער זעלבער צײַט גיבן זיי די קינדער גרייטע פֿאָרמלען און פֿאַרטיקע רעצעפּטן וואָס שטערן זייער אייגן דענקען, זייער זעלבשטענדיקן אַנאַליז און פֿרײַען אויסקלײַב און באַ־שלוס.

ניט קוקנדיק אויף דעם, ברענגען די קאָלעקטיווע היימען אַ גוואַלדיקן נוצן דערמיט וואָס זיי גיבן די קינדער אַ יִדישע דערצִיונג, באַקענען זיי מיט יִדישע ענינים, האַלטן זיי אויף אין יִדישן גײַסט און יִדישער טראַדיציע. ליידער קען מען דאָס ניט זאָגן וועגן קינדער וואָס ווערן דערצויגן אין פּריוואַטע היימען, דער עיקר אין מערב־אייראָפּעִישע לענדער. דאָס פֿעלן פֿון יִדישע שולן, פֿון דערצִיערס און לערנביכער, און דער עיקר די שטאַרקע אַסימילירנדיקע ווירקונג פֿון די פֿרעמדע קולטורן, שלינגט אײַן און פֿאַרפֿרעמדט דעם גײַסט פֿון די קינדער.

עס שאַפֿט זיך אַ גאַנץ פּאַראַדאָקסאַלער טיפּ פֿון אַ יִדיש קינד וואָס ווייסט און געדענקט גאַנץ גוט, אַז ער האָט ערשט ניט לאַנג גאַנץ שטאַרק געליטן פֿאַר זײַן יִדישקייט און איז געווען גערודפֿט טאַקע און נאָר דערפֿאַר ווײַל ער איז גע־

ווען אַ יִיד, אַבער אין דער היים לערנט ער ניט און באַקומט ניט קיין קענטעניש פֿון דעם, וואָס דאָס איז אַווינס יידישקייט און אין וואָס דאַרף באַשטיין זײַן פֿליכט און זײַן צוגעהעריקייט צום יידישן פֿאָלק.

דער פֿאָדעם פֿון צוגעבונדנקייט צו יִידן, צו יִידישער קולטור און טראַדיציע ווערט אויפֿגעהאַלטן, ווו מער ווו ווייניקער, אין די קאַלעקטיוּוע היימען, און דאָס איז זייער גרעסטער פֿאַרדינסט פֿאַר די קינדער און פֿאַר דער יִידישער עפֿנט־לעכקייט.

דער מאַראַלישער צושטאַנד פֿון די קינדער

אַן אַנדער גאַר גרויסן נוצן האָט געבראַכט די קאַלעקטיוּוע דערציִונג פֿון מאַסן קינדער אין היימען מיט דעם וואָס זי האָט זיי פֿאַרהיט פֿון אַ מאַראַלישן אײַנבראָך, וואָס דאָס איז אַזאַ פּלאָג איצט אין פֿיל אייראָפּעִישע לענדער, אין דער נאָכמלחמה־צײַט. עס איז למשל באַקאַנט, אַז די צאָל קינדער־פֿאַרברעכנס, ווי גנבֿות, איבערפֿאַלן, סעקסועלע פֿאַרברעכנס, האָבן זיך אין בעלגיע פֿאַרגרעסערט דרײַ מאָל לגבי פֿאַר דער מלחמה, אין פֿראַנקרײַך צוויי מאָל, אין אונגארן דרײַ מאָל, אין נאָרוועגיע — אויף 35%.

ניט לאַנג איז אויף אַן אינטערנאַציאָנאַלער קאָנפֿערענץ אין זשענעוו, אין מײַ 1947, פֿעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז צווישן די קינדער־פֿאַרברעכערס וועלכע זײַנען געבראַכט געוואָרן אין געריכט זײַנען אין טייל לענדער ביז 95% געווען וועניריש קראַנק.

מיט פֿרייד קען מען באַמערקן, אַז די דאָזיקע פּלאָג פֿון מאַראַלישער דעגראַדאַציע האָט ניט אָנגעריִרט די יִידישע קינדער־באַפֿעלקערונג אין אייראָפּע. דאָס וועלן לײַכט באַשטעטיקן לערערס, דערציִערס און די אַלע וואָס האָבן צו טאָן מיט דערציִונג פֿון אונדזערע קינדער אין אייראָפּע.

עס איז דער היסטאָרישער פֿאַרדינסט פֿון די אַמעריקאַנער יִידן, וואָס זיי האָבן דורך זייערע בײַשטײַערונגען געגעבן די מיגלעכקייט דעם „דזשאָינט", און דורך אים די פֿאַרשיידענע הילף־אַרגאַניזאַציעס, אַוועקצושטעלן תיכף נאָך דער מלחמה אַ גרויסע נעץ קינדער־אַנשטאַלטן מאַסנווײַז אײַנצואַרדענען יתומים, פֿאַרלאָזטע און היימלאָזע קינדער, און אַזוי אַרום זיי צו פֿאַרהיטן פֿון די שעדלעכע ווירקונגען פֿון דער גאַס.

עס איז דערהיט געוואָרן, אַז דער מאַראַלישער פֿונאַנדערפֿאַל צווישן יִידן, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט די נאַציש אַכזריותן און איז אַרויסגערופֿן געוואָרן דורך הונגער, נויט און פּחד, זאָל ניט גיין ווײַטער און זאָל זיך ניט ווי אַ גאַנגרענע אײַנעסן אינעם גוף און אין מאַראַלישן אויפֿבּוי פֿון די לעבן געבליבענע יִידן אין אייראָפּע. די דאָזיקע קלאָה האָט אונדז אויסגעמיטן!

רעדנדיק בדרך כלל וועגן דער מאַראַל פֿון די קינדער דאַרף מען פֿעסטשטעלן, אַז די אַלע אַמאַראַלישע געווויינהייטן וואָס די קינדער האָבן פֿראַקטיקירט אונטער די נאַציס, ווי ליגן זאָגן, אָפּנאַרעריִ, פֿאַלשקייטן, קלײַנע גנבֿות אד״גל, האָבן זיך אין די נשמות פֿון די קינדער ניט אײַנגעפֿעסטיקט.

מיטן מאָמענט, ווען אַנשטאָט ליידן, מורא און שרעק איז אַרײַנגעקומען ליב־שאַפֿט, פֿרײַנדשאַפֿט און צופֿרידנקייט, וואָס די קינדער האָבן דאָס באַקומען אין די היימען, האָבן זיי וועגן דעם אַמאָל מערסטן טייל פֿאַרגעסן. דאָס איז בײַ די קינדער, ווי עס זעט הײַנט אויס, געווען מער אַ פֿאַרמעסט מיט זייערע רודפֿים און אַ שוץ קעגן די אַכזריותן.

די פּערסאָנאַלן פֿון די קינדערהיימען און די קרובֿים וואָס טוען אַכטונג געבן אויף די קינדער באַשטעטיקן דאָס כּמעט אײַנשטימיק. געוויס זײַנען דאָ אויס־נאַמיקע פֿאַלן, אָבער זיי באַשטעטיקן די אויבן דערמאָנטע פֿעסטשטעלונג.

מיגראַציאָניזם

עס בלײַבט אונדז נאָך צו געבן איין וויכטיקע דערשײַנונג אין ייִדישן לעבן אין אייראָפּע, וואָס זי האָט אַ קאָלאָסאַלע השפּעה אויפֿן לעבן פֿון ייִדישע קינדער דאָרט. מיר מיינען דעם צושטאַנד פֿון מיגראַציאָניזם, פֿון פּערמאַנענטע וואַנדע־רונגען און שטענדיקן נע־ונד זײַן פֿון צענדלינגער טויזנטער ייִדן אין פֿיל לענ־דער פֿון אייראָפּע.

אין פֿאַרלויף פֿון יאָר 1947 האָבן געשטראָמט קיין ארץ־ישׂראל מיט פֿאַר־שיידענע וועגן אַריבער פֿינף און דרײַסיק טויזנט ייִדן. אין פֿאַרלויף פֿון בלויז אַכט חדשים צײַט האָבן פֿון רומעניע עמיגרירט און אין אַ גרויסער אײַלעניש אַריבער פֿופֿציק טויזנט ייִדן, צווישן זיי פֿון 20 ביז 25 פּראָצענט קינדער. קיין פֿראַנקרײַך קומען אַרײַן יעדן חודש צו פֿופֿצן הונדערט ייִדן פֿון לענדער פֿון צענטראַל־ און מיזרח־אייראָפּע. דאָס זעלבע קומט פֿאָר אין עסטרײַך און אין דער אַמעריקאַנער אָקופּאַציע פֿון דײַטשלאַנד. פֿון אייראָפּע האָבן אין 1947 עמי־גרירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן לערך צוואַנציק טויזנט ייִדן, אין די לאַטײַן־אַמעריקאַנער לענדער זעקס טויזנט ייִדן. מיט איין וואָרט, אַ מאַסן־וואַנדערונג איבער ימען און לענדער.

ניט נאָר די וואַנדערונגען גופֿא, נאָר דער פּסיכאָז פֿון וועלן אויסוואַנ־דערן, דער פּחד פֿון פֿאַרשפּעטיקן און פֿאַרלירן די געלעגנהייט, דאָס שטענדיקע טראַכטן וועגן לאָזן זיך אין וועג אַרײַן, וועגן געפֿינען אַ נײַעם פּלאַץ וווּ צו לעבן רויִק — דאָס אַלץ טרייסלט אויף צום שטאַרקסטן בײַ ייִדן אין אייראָפּע זייער פֿיזישן און פּסיכישן געזונט־צושטאַנד. זייער לעבן איז געגליכן צו אַן אויפֿ־געשוידערטן און צעשראָקענעם בינשטאָק.

ייִדן אין אייראָפּע זוכן צו ראַטעווען זייער פֿיזישע סובסטאַנץ, צו געפֿינען אַ מקום־מיקלט, און זיי צאָלן פֿאַר דעם מיט די רעשטלעך פֿון זייער אָפּגעשוואַכטן געזונט, מיט אַן אָנשטרענגונג פֿון זייערע אויפֿגעשרויפֿטע נערוון און מיט דעם געזונט פֿון זייערע קינדער. די קינדער זײַנען די דירעקטע קרבנות פֿון דער צערודערונג. זיי מוזן אָפֿט בײַטן זייערע לעבנס־באַדינגונגען, צופּאַסן זיך צו אַ נײַער סבֿיבֿה, לערנען זיך נײַע שפּראַכן, איבעררײַסן, אָנהייבן אויף ס׳נײַ און ווידער אַ מאָל איבעררײַסן זייער בילדונג. אין די באַדינגונגען, וואָס זיי זײַנען

תמיד זייער שווער און אָנגעשטרענגט, פֿאַלן קינדער די ערשטע קרבנות פֿון קראַנקייטן און פֿון נעוראָפּסיכישע שאָקן און קאָנטוזיעס.

דער סאָציאַל־היגיענישער, דער פּסיכא־פּעדאַגאָג קוקט מיט אַ פֿאַרקלעמט האַרץ אויף די דאָזיקע דערשיינונגען און זעט ניט קיין גוטס פֿון זיי פֿאַר אונדזער יוגנט.

די ערשטע זאָרג איז ניט פֿיל פֿאַר דעם פֿיזישן צושטאַנד פֿון די קינדער, הגם ער איז אויך זייער ווייט פֿון צו זיין צופֿרידנשטעלנדיק און פֿאַדערט אויך צו זיך גרויס אויפֿמערקזאַמקייט, ווי פֿאַר זייער גיינסטיק־פּסיכישן געזונט. די אָפּטע איבערבייטן שעדיקן די פּערזענלעכקייט פֿון די קינדער, באַטריבן זייער געמיט און צעשטערן זייער גיינסטיקן און נערוון־באַלאַנס, וואָס ער איז אָזוי אויך טיף אויפֿגעטרייסלט דורך די שוועריע איבערלעבונגען אין דער היטלער־צייט.

אַלגעמיינער געזונט־צושטאַנד

וועַן מיר רעדן וועגן אַלגעמיינעם געזונט־צושטאַנד פֿון די יידישע קינדער אין אייראָפּע, ניט אַרייַנצולאָזן זיך אין אייַנצלהייטן וועלכע זייַנען וויכטיק נאָר פֿאַרן ספּעציאַליסט, קענען מיר קאָנסטאַטירן אָט וואָס.

דער גרויסער נס וואָס איז בייַגעשטאַנען דער מענטשהייט תיכף נאָך דער מלחמה מיט דעם וואָס עס האָבן ניט אויסגעבראָכן קיין עפּידעמיעס פֿון אַ בריייטן פֿאַרנעם, איז געווען אַן אמתע ברכה מן השמים פֿאַר דער שארית הפּליטה, פֿאַר די רעשטלעך פֿון די לעבן געבליבענע יידן. וואָלט חלילה אין 1945 זיך איבער־געחזרט די פּאַנדעמיע פֿון דער „פּלוי" אין 1918—1919, די פֿאַרשפּרייטע עפּי־דעמיעס פֿון פּלעקטיפֿוס, בויכטיפֿוס אין די יאָרן 1918—1920 מיט זייערע מיל־יאָנען קרבנות וואָר וויייסט, צי מיר וואָלטן איצט געהאַט אַפֿילו אַ העלפֿט פֿון דער איצטיקער יידישער באַפֿעלקערונג, און געוויס וואָלטן מיר געציילט די לעבן פֿאַרבליבענע קינדער אין קליינע טויזנטער.

די נאָטור און די וויסנשאַפֿט האָבן זיך קעגנגעשטעלט קעגן וויטערדיקן אומקום פֿון דער מענטשהייט.

עס זייַנען אין די יאָרן נאָך דער באַפֿרייונג אין פֿאַרשיידענע ערטער אויפֿ־געקומען לאָקאַלע נעסטן פֿון עפּידעמיעס פֿון סקאַרלאַטין, דיפֿטעריע, מאָזלען און בויכטיפֿוס; אָבער זיי זייַנען שנעל אויסגעלאָשן געוואָרן אָן פֿיל קרבנות און אָן שווערע קאָנסעקווענצן. אמת, תיכף נאָך דער באַפֿרייונג איז די שטאַרביקייט צווישן די יידישע זויגקינדער געווען זייער אַ גרויסע, אָבער דאָס זייַנען נאָך געווען נאָכווייען פֿון דער מלחמה־צייט, און אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט זיך שטאַרק פֿאַרקלענערט.

די מערסטע קראַנקייטן, פֿון וועלכע די קינדער אין אייראָפּע לידן, זייַנען פֿון אַ קאָנסטיטוציאָנעלן און כראָנישן כאַראַקטער. דאָס זייַנען קראַנקייטן פֿון בלוטגעפֿעסן, בלוט־צירקולאַציע, אָטעם־ און פֿאַרדי־אָפּאַראַט, און צום מערסטן פֿון זיי אַלע לונגענקראַנקייטן, רעוומאַטיזם און ראַכיט. די לעצטע זייַנען אַ די־רעקטער פּועל־יוצא פֿון פֿאַטאַלע ווויין־באַדינגונגען, פֿון שווערער אַרבעט אין

יאָרן פֿון הונגער און דיספֿראָפֿארציאָנעלער באַשפּיזונג. פֿון אויבנאויפֿיקע אַב־סערוואַציעס קען מען דרינגען, אַז לונגענקראַנקייטן, און דער עיקר טובערקולאָז אין אַלע זיבנע פֿאַרמען, ווי אויך רעוומאַטיזם זיבנען פֿיל מער פֿאַרשפּרייט ווי בדרך־כּלל; אָבער דאָס איז לחלוטין ניט קיין יידישע אייגנשאַפֿט. די זעלבע קראַנקייטן זיבנען פֿיל מער פֿאַרשפּרייט צווישן ניט־יידישע קינדער, ווי למשל אין פֿראַנקרייך, פוילן און איטאַליע.

נעוראָזן און פּסיכאָפּאַטישע קראַנקייטן

דער הויפּטטראָפּ אין אָפּשאַצן דעם געזונט־צושטאַנד פֿון די יידישע קינדער אין אייראָפּע ליגט לגמרי ניט אין אַרגאַנישע קראַנקייטן אין דער אָדער יענער פֿאַרעם, נאָר אין פּסיכאָסאָמאַטישע קראַנקייטן, אין עמאָציאָנעלע אויפֿטרייסלונגען, נעוראָזן, שטערונגען פֿון דער פערזענלעכקייט פֿון קינד.

פֿאַראַן אַ סך קינדער וואָס ווײַזן סימנים פֿון דעפּרעסיע, נאַכטשרעק, אָפּאַטיע, חשדימדיקייט, סודותדיקייט, וואָס זיבנען נעגאַטיוו אין פֿרט פֿון דיסציפּלין, פֿון רוטין אין טאָג־טעגלעכע געוווינהייטן; קינדער, וואָס דערשרעקן זיך מוראדיק בײַ יעדן פּײַף פֿון אַ סירענע, בײַ יעדן האַסטיקן גערויש פֿון אַ מאָטאָציקל, בײַ יעדן פֿלוצעמדיקן קלאַפּן אין טיר; און זיי רעאַגירן אויפֿן זעלבן אופֿן, ווי זיי האָבן דאָס געטאָן אין דער צײַט פֿון זייער ערשטיקן שאָק, דהײַנו, זיי וואַרפֿן זיך אויף דער ערד, באַהאַלטן זיך ערגעץ אַדער אַנטלויפֿן. דאָס זיבנען קאַנדידאַטן פֿאַר פֿיל נעוראָפּסיכישע נאָכפֿעקטן וואָס וועלן זיך אַרויסווײַזן אין דער צוקונפֿט.

זייערע איצטיקע שווערקייטן, זייער משונהדיקייט, זייערע נערוון־סימפּטאָמען זיבנען בלויז אויסוויניקסטע אָפּקלאַנגען פֿון טיפֿערע וווּנדן, וואָס זיבנען באַהאַלטן טיף אונטערן באַווּסטזיין פֿון די קינדער. די דאָזיקע וווּנדן זיבנען געגליכן, ווי פֿרויד פֿלעגט זיך אויסדריקן, צו אײַזבערג, פֿון וועלכע דער ים־רײַזנדער זעט בלויז די שפּיצן און ווייסט ניט ווי ריזיק גרויס, טיף און מעכטיק זיי זיבנען אונטערן אייבערפֿלאַך פֿון ים.

מיר זענען פֿאַר זיך אויפֿן אייבערפֿלאַך בלויז שפּליטערס פֿון רעפֿלעקסן, אימפּולסן, עמאָציעס, און מיר ווייסן גאָרניט ווי טיף אין דער נשמה, אין דער פּסיכיק פֿון קינד דער וייטאָג און די ערשטיקע וווּנדן.

טיפֿן נעוראָטישע קינדער

אָט זע איך פֿאַר זיך אין זכרון דאָס קליינע חנעווודיקע, 9יעריקע מיידעלע אין קינדערהיים פֿון מעזאָן לאַפֿיס, הינטער פּאַריז. זי האָט באַמערקט בײַ מיר בעת מײַן וויזיט דאָרטן אַ פֿאָטאָגראַפֿישן אַפּאַראָט און זי האָט געהאָט צו מיר אַ בקשה וועלכע איך האָב ניט געווּסט ווי אויסצופֿאָלגן. זי האָט מיר אין אַ צעבראָכן קינדערשן לשון דערציילט, אַז זי דערמאָנט זיך אין איר מאַמע וואָס זי האָט פֿאַרלוירן. זי זעט די מאַמע פֿון מאָל צו מאָל אין זכרון, אָט זעט זי זי און אָט פֿאַרלירט זי זי. אַזוי בײַט זיך יעדעס מאָל, און זי האָט מורא, אַז זי וועט זי פֿאַרלירן און זי וועט זי קיין מאָל מער ניט זען. זי האָט מסתּמא געטראָכט,

אפֿשר וועל איך קענען מיט מײַן אַמעריקאַנער אַפּאַראַט פֿיקסירן פֿאַר איר איר מאַמע, זי זאָל זי שטענדיק קענען זען פֿאַר די אויגן.

און אָט זע איך אַן אַנדער מיידעלע פֿון 6-7 יאָר אין אַלין, הינטער אָטוואָצק, וואָס האָט זיך געוועגדט צו אַ מוטער פֿון אַן אַנדער מער גליקלעך קינד מיט אַזאַ קינדערשער און פֿאַרט ביז גאָר טראַגישער ביטע: „פֿאַני, צי וואָלט איר ניט געוואָלט זײַן מײַן מאַמע אויף אַ שעה צײַט?" דאָס מיידעלע האָט זיך פֿאַרקוקט אויף דעם, ווי די מאַמע האָט געצערטלט איר קינד און האָט נעבעך געוואָלט דאָס זעלבע לכל הפחות אויף אַ ווײַלע.

אַן אַנדער מיידעלע שרײַבט אַרײַן אין זשורנאַל פֿון קינדערהיים אַ ליד, געוועגדט צו איר מאַמע לכּבֿוד איר געבוירן־טאָג, און זי הייבט אַן דאָס ליד מיט די ווערטער: „מאַמע, ווּ ביסטו?" (בכלל, קינדער מערסטן טייל גלייבן, ווײַזט אויס, אַז זייערע עלטערן לעבן נאָר און וועלן מיט דער צײַט זיך צו זיי אומקערן).

און אָט זע איך פֿאַר זיך אַ גאַלעריע ייִנגלעך, וואָס יעדער פֿון זיי טראָגט מיט זיך סימנים פֿון אַ נעוראָטישן קאָמפּלעקס. אָט זע איך חיימלען פֿון גלושיץ, שלעזיע; בײַ יעדער געלעגנהייט, ווען מען וועגדט זיך צו אים עפּעס צו טאָן — ענטפֿערט ער ספּאָנטאַן: „מען דאַרף זיך אַרגאַניזירן". רק ורק אַרגאַניזאַציע. דאָס איז דער זשאַרגאָן וואָס ער האָט אַרויסגעטראָגן פֿון דער געטאָ און פֿון די לאַגערלעך.

אַן אַנדער ייִנגל כאָפּט זיך יעדעס מאָל צו צלמן, ווען מען זאָגט אים: גיין רעכטס אָדער לינקס. ער פֿלאָנטערט זיך און ווייסט ניט, וווּ איז רעכט און וווּ איז לינק, און בלויז מיטן אינסטינקטיוון צלם־צייכן דערקענט ער די רעכטע האַנט און ממילא שוין די רעכטע אָדער די לינקע זײַט.

אַן אַנדער ייִנגל ווידער צעשיידט זיך קיין מאָל ניט מיט זײַנע אונטערהויזן און בײַט זיי נאָר אין דער פֿינצטער און ווען ער איז אַליין. דאָס איז אַ רעמיניסצענץ פֿון אַ טראַגישער איבערלעבונג אין געסטאַפּאָ, וווּ מען האָט אים באַזוכט און פֿון וואַנען ער האָט זיך געראַטעוועט דורך אַ נס פֿון טויזנט און איין נאַכט.

און אָט איז שוין אַן עלטער ייִנגל וואָס בייזערט זיך שטאַרק און פֿאָלט אַרײַן אין אַ מוראדיקן כּעס ביז היסטעריש געוויין, ווען ער זעט, אַז מען האָט צוגעטיילט ברויט יעדן ייִנגל לעבן זײַן געפּעס בײַם טיש. עס דערמאָנט אים, זאָגט ער, בוכנוואַלד, און ער ווייל, אַז ברויט זאָל ליגן אין אַ קיישל אין מיטן טיש, ווי עס איז געווען בײַ זײַנע עלטערן אין דער היים.

אַן אַנדער בחורל לויפֿט אַרום אין אַ ווילדער פֿרייד איבערן הויף פֿון דער שולע, וווּ ער לערנט זיך, און האָלט אין מויל צוויי לאַנגע שטיקלעך לעדער און אין די הענט צוויי שטיינער. דאָס אימיטירט ער די צײַט, ווען ער איז געוועגדט בײַ די פֿאַרטיזאַנען אין וואַלד, וווּ מען האָט אים געלערנט האַלטן די לייצעס פֿון די פֿערד אין מויל און אין בײַדע הענט דעם רעוואָלווער און די ביקס.

די דאָזיקע סעריע טיפֿן וואָלט מען געקענט כּפֿלען פֿיל מאָל. איך האָב זיי געבראַכט בלויז כּדי צו ווײַזן וואָסערע שפּליטערס פֿון איבערלעבונגען דערגרייכן

צום אייבערפלאַך, צו אונדזער וויסיקייט, און ווי שטאַרק עס מוז זײַן די ווונד טיף אין דער פּסיכיק פֿון די קינדער.

די שוץ פֿון אָרגאַניזם קעגן פּסיכישע ווונדן

די צאַרטע נערוון־סיסטעם פֿון די קינדער וואָלט פֿון לאַנג אײַנגעבראָכן געוואָרן אונטער דער שווערער משׂא פֿון די פּסיכישע שעדיקונגען, ווען ניט די אויטאָמאַטישע שוץ פֿונעם אָרגאַניזם גופֿא. ער פֿאַרטרײַבט די שווערע איבערלעבונגען אינעם אונטערקעלער פֿונעם קינדס באַוווסטזײַן, לאָזט אָראָפּ איבער זיי דעם זעלטענעם סודותפֿולן פֿאָרהאַנג פֿון שיכחה, און פֿאַרשלעפּערט זיי מיטן זעלטענעם שלאָפֿגעטראַנק פֿון עמאָציאָנעלער אַנעסטעזיע.

אמת איז, אַז אין געוויסע פֿאַלן קען דאָס פֿאַרשלעפּערן און פֿאַרגעסן ווירקן בלויז אויף אַ געוויסער צײַט. אמת איז אויך, אַז בײַ געוויסע ווײַטערדיקע נסיונות אין לעבן קענען צוריק אויפֿשווימען זכרונות פֿון דער שווערער פֿאַרגאַנגענער צײַט מיט זייערע באַגלײַט־דערשײַנונגען פֿון נעוראָזן, עמאָציאָנעלע אימפּולסן און רעפֿלעקסן, ווי מיר זעען דאָס אָפֿט בײַ דערוואַקסענע נאָך פֿיל יאָרן פֿון אַן אי־בערגעלעבטער שרעק.

היות אָבער דאָס זײַנען מערסטן טייל נעוראָזן נאָך אַן אַלטן, שוין לאַנג איבערגעלעבטן שאָק, לאָזן זיי זיך גוט באַהאַנדלען דורך מיטלען פֿון עלימינירן דעם צושטאַנד פֿון פּאַניק און פּחד, דורך פּסיכאָאַנאַליז וועלכער שטרעבט מיט דער הילף פֿון פּאַציענט גופֿא אויסצושוועמקען פֿון דער ניט־וויסיקייט די געדענישן פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט און זיי צו נייטראַליזירן און אומשעדלעך צו מאַכן אויף לאַנג.

עס העלפֿן שטאַרק בײַ די קינדער צו פֿאַרטרײַבן, אָדער לכל הפּחות אָראָפּצודריקן, די שווערע זכרונות פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט די הערא׳ישע געשעענישן פֿון דער נאָכמלחמה־צײַט, דער דויערנדיקער צושטאַנד פֿון עקסטאַז און עקזאַלטאַציע צוליב נײַע אויפֿטרייסלונגען און האָפֿענונגען.

וואָס קען זײַן מער כּישופֿדיק פֿאַר דעם קינדס פֿאַנטאַזיע ווי די הערא׳ישע עפּאָפּעע פֿון דער „עקזאָדוס״־שיף מיט אירע שווימענדיקע עולים, מיט זייער עקשנותדיקן אָפּזאָגן זיך אָראָפּצוגיין אויפֿן ברעג מחוץ ארץ־ישׂראל? וואָס קען נאָך מער צוציען דעם קינדס נשמה ווי דער געדאַנק אָרויסצוגלײַטענען זיך בײַ דער נאָכט פֿון דער היים, מאָרשירן מיט חבֿרים איבער גרענעצן, אײַנשיפֿן זיך אויף אַ געהיימער שיף, שווימען איבערן ים און גרייטן זיך צו ברעכן די ענגלישע בלאָקאָדע? וואָס איז דאָ נאָך שענערס פֿאַר אַ קינדערשער נשמה ווי אײַנשרײַבן זיך פֿאַר אַ זעלנער אין אַ יידישער אַרמיי און קעמפֿן מיט יידישע שׂונאים? דערויף איז דאָך אונדזער יינגל מיט די לייצעס אין מויל און דעם ביקס און רעוואָלווער אין די הענט אַ קאַנדידאַט ווי אַנגעמאָסטן; און דאָס בחורל, דער „אָרגאַניזירער״, ער זעט שוין ווי דעם קאַמף צו פֿירן און ווי די מלחמה צו אָרגאַניזירן.

אַן אַנדער קוואַל פֿון עקזאַלטאַציע זײַנען פֿאַר די קינדער די קלאַנגען וואָס דערגייען צו זיי פֿון דעם רויטן מיזרח, די העלדישע מעשׂים פֿון דער רויטער

אַרמיי, פֿון בלוטיקע קאַמפֿן אויפֿן לאַנגן וועג פֿון קאַווקאַז ביז בערלין. קינדער הערן זיך אָפֿט מיט צאַפּלדיקע הערצער אין די אַלע ווונדער־מעשׂיות און גרייטן זיך טיף אין זייערע מחשבות פֿשוטו כּמשמעו צו דער לעצטער שלאַכט, צום לעצטן בלוטיקן קאַמף. קינדער רופֿן זיך אויך אָפֿ מיט זייער יונגער נאַיוויטעט און פֿלאַמענדיקער פֿאַנטאַזיע אויף אַלע אויפֿקלערונגען וועגן סאָציאַלער גערעכטיקייט, קאַמף מיט עקספּלואַטאַציע, אַכטונג צום אַרבעטנדיקן מענטשן אד״גל. שטאַרק אַנאַליזירן דאָס וואָס מען דערציילט זיי זיינען זיי ניט בפּוח.

אָפּקלאַנגען פֿון די אַלע איבערלעבונגען און געפֿילן געפֿינט איר אין די קינדער־צייטונגען און אויף אַלע וועגט פֿון די קינדערהיימען, שולן און קיבוצים.

אין די קינדער־צייטונגען און אויף די וואַנטפּלאַקאַטן יאָוועז זיך אויך אָפּ־קלאַנגען פֿון אַן אַנדער וועלט, פֿון אַ וועלט פֿון עבֿודת הבורא, פֿון קאַמף לשם שמים, פֿון אַ נשמה יתרה — דאָס זיינען עקזאַלטאַציעס מיט אַ חסידישן ברען פֿון רעליגיעזע יינגלעך.

דאָרטן לייענט איר אַ רעליגיעזן מאמר וועגן ז׳ אָדר — דעם יאָרצייט פֿון משה רבנו ז״ל, — מעשׂיות וועגן ר׳ נחמן בראַצלאַווער, ר׳ לוי יצחק באַרדיטשע־ווער, דעם ווילנער גאון. אין אַן אַנדער אָרט זעט איר אַ בילד, ווי יינגלעך העלפֿן אויפֿצושטעלן דעם אָרון פֿון דעם מישכן לויט די ענויע באַשרייבונגען אין חומש. עס פֿינקלען די אויגן אין בייד דער שפּיל פֿון דער פֿאַנטאַזיע פֿאַרגעסן זיך אַ סך גרינגער דער צער, די שרעק און דער פּחד פֿון דער ניט־לאַנגער פֿאָר־גאַנגענהייט.

עס קאָכט און ברויזט אינעם יידישן קינדער־גאָרטן אין אייראָפּע.

עס שטייט אויף און וואַקסט אַ נייער יידישער דור, אַ דור, וואָס זיין וויגעלע איז געשטאַנען אין די פֿלאַמען פֿון אוישוויץ, מיידאַנעק, טרעבלינקע און אין די טויטלאַגערן פֿון בוכנוואַלד, בעלזן־בערגן, אַ דור פֿון יונגע מאַרטירערס, פֿון רעשטלעך נאָך אַנדערטהאַלבן מיליאָן אומגעקומענע חבֿרים און חבֿרטעס, אַ דור וואָס איז אַראָפּגעשלידערט געוואָרן אין דער שאול־תחתית פֿון באַליידי־קונגען און דערנידעריקונגען, און דאָך האָט ער ניט פֿאַרלוירן זיין מענטשלעכע עטיק און מאָראַל; אַ דור וואָס האָט איבערגעלעבט די שוועריסטע טראַגעדיע פֿון זיין פֿאָלק און פֿון אַלע צייטן און וואָס זוכט אין זיך און מאַטערט זיך צו געפֿינען אַ פֿאַרענטפֿערונג צו דער גרויסער און גרעסטער פֿראַגע אין יידישן לעבן — פֿאַר וואָס? פֿאַר וואָס איז דאָס געשען און וואָס טוט מען, אַז עס זאָל זיך ניט מער איבערחזרן? אַ דור, וואָס איז אין זיין יוגנט געווען אַן עדות פֿון אַ בלוט־טיקן גראַנגל פֿון צוויי היפּוכדיקע וועלט־כּוחות און האָט געזען פֿאָר זיינע אויגן די צעשטערונג פֿון דער סיטרא־אַחרא און גלייכצייטיק זוכה געווען צו זיין אַן עדות פֿון תחית המתים פֿון זיין אייגן פֿאָלק.

דער דור, גלייבט זיך מיר, וועט ווערט זיין דעם אַנדענק און דעם נאָמען פֿון די קדושים וואָס האָבן אים אַרויסגעגעבן און וועט בלייבן געטרייַ דער גרויסער היסטאָרישער צוואה וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזט דער יידישער וועלט.

סאָציאַלע און עקאָנאָמישע פֿאַקטאָרן אין פֿרייִקן קאַראַיִמיזם

פֿון ד״ר לעאָן נעמאָי

דער מצבֿ פֿון דער קראָים־פֿאָרשונג

אויב ניט רעכענען די שומרונים, זײַנע די קראָים די איינציקע ייִדישע סעקטע וואָס האָט אויסגעהאַלטן קרובֿ צוועלף הונדערט יאָר און לעבט נאָך אַלץ; און פֿון דעסט וועגן איז דאָס פֿאָרשן זייער געשיכטע און ליטעראַטור ממש אַ שטיפֿ־קינד אין דער פֿיל פֿאַרצווײַגטער ייִדישער וויסנשאַפֿט. אמת טאַקע, ס׳איז זייער אַ יונגער צווײַג. סך־הכֿל מיט קנאַפּע הונדערט יאָר צוריק באַווײַזט זיך שׂמחה פּינסקער,[1] וואָס זײַן אינטערעס איז געשפּײַזט געוואָרן דורך דעם פֿאַרנאַנטן, הגם געלערנטן קראָיִשן מאַניפּולאַטאָר אַבֿרהם פֿירקאָוויטש. נאָך אים איז געקומען יוליוס פֿירסט[2] וואָס איז באַוווּסט ניט נאָר מיט זײַן בקיאות און התמדה נאָר, צום באַדויערן, אויך מיט זײַן אָפּגעלאָזנקייט און ממילא מיט זײַן אומפֿאַרלאָז־לעכקייט. אויפֿן שוועל פֿון 19טן און 20סטן י״ה האָט זיך די קאַראַיִמאָלאָגיע צעבליט בײַ אַבֿרהם־אליהו הרכּבֿי און שמואל פּאָזנאַנסקי אין די הענט, אָבער די דאָזיקע גאָלדענע תקופֿה האָט ניט לאַנג אָנגעהאַלטן. נאָך דעם איז געקומען אַ צאָל גאָר וויכטיקע ווערק פֿון אַזוינע גרונטיקע געלערנטע ווי יצחק מאַרקאָן, יעקבֿ מאַן און שלמה ל. סקאָס, אָבער ס׳רובֿ האָבן זיי זיך באַגרענעצט מיט פּוב־ליקירן דאָקומענטן און אַנדערע מקורים־מאַטעריאַלן. קראָים־פֿאָרשונג איז נאָך אַלץ געבליבן אַ פֿעלד, וואָס מען קוקט זיך דערויף ווינציק אַרום. אויב ניט רע־כענען געציילטע עטלעכע ספּעציאַליסטן, איז אַ געניטער פֿאָרשער ניט גערן זיך צוצורירן דערצו, און טאָמער טוט ער דאָס יאָ, איז עס דאָס רובֿ אַגבֿ אורחא, אין שײַכות מיט אַ פֿאָרשונג אויף אַן אַנדער פֿעלד פֿון ייִדישע וויסנשאַפֿטן. יונגע געלערנטע ווידער מײַדן אויס דעם ענין אין גאַנצן, אָדער נאָכן אָנשרײַבן אַן אַרבעט אָדער צוויי וועגן קראָים לאָזן זיי זיך אַוועק אויף אַנדערע פֿעלדער וואָס זײַנען מער סימפּאַטיש און ניט אַזוי האַרב.

פֿאַראַן מער ווי איין סיבה פֿאַר וואָס די קראָים־פֿאָרשונג איז אַזוי ניט־פּאָפּולער.

די נײַע געשיכטע פֿון די קראָים, פֿון 15טן ביזן 19טן י״ה — דאָס הייסט די געשיכטע פֿון די וויכטיקסטע מאָדערנע קראָיִשע ייִשובֿים אין קאַיִראָ, איס־

---

[1] לקוטי קדמוניות, ווין, 1860.

[2] Fürst.

טאַנבול, קרים און פּוילן — איז רעלאַטיוו גרינג צוטריטלעך, הגם אַ סך חשובֿער מאַטעריאַל דאַרף נאָך ערשט פּובליקירט און דורכגעשטודירט ווערן, ווי עס ווײַזט דער גרויסער מאַטעריאַל וואָס מאַן האָט פֿאַר אונדז אַרויסגעבראַכט.[3] אָבער די פֿרייִקע געשיכטע פֿון דער סעקטע, פֿון אירע פֿאָרגייערס אין 7טן י״ה, דורך איר כמו־אָנהייב אין דער צווייטער העלפֿט 8טן י״ה, און ביז דעם אַריבערגאַנג פֿון דער גײַסטיקער העגעמאָניע פֿון די אַזיאַטישע קאַראַיִמער קאָלאָניעס צו די אייראָפּעיִשע איז נאָך אַלץ אין אַ גרויסער מאָס אַ קרקע בתולה. ספּעציעל איז דאָס שייך צו דער ערשטער העלפֿט פֿון דעם דאָזיקן פּעריאָד, פֿון די סאַמע פֿרייִקע התחלות ביז דער צײַט פֿון סעדיה גאָון (ערשטע העלפֿט פֿון 10טן י״ה), ווען דער ריס צווישן קאַראַיִמיזם און רבניזם האָט זיך שוין געהאַט אײַנגעפֿעסטיקט. די צאָל אָריגינעלע מקורים וואָס מיר פֿאַרמאָגן איז דאָ גאָר־גאָר קליין, און ס׳רובֿ זײַנען זיי נאָך פֿראַגמענטאַריש אויך. אַ סך פֿון זיי זײַנען נאָך אַלץ באַגראָבן אין צעשליסענע מאַנוסקריפּטן אין דער פֿירקאָוויטש־קאָלעקציע און אין דער אַנטאָנין־קאָלעקציע פֿון דער עפֿנטלעכער מלוכה־ביבליאָטעק אין לענינגראַד, וואָס באַנוצן זי ווערט אַלץ שווערער פֿאַר מערבֿ־אייראָפּעיִשע און אַמעריקאַנער פֿאָר־שערס. די מקורים וואָס זײַנען יאָ פֿאַראַן געדרוקטערהייט זײַנען דורכגעדרונגען מיט אַ גײַסט פֿון טיפֿער און ביטערער צדדימדיקייט. דאָס האָט אָדער איין צד אָדער דער צווייטער צד זיך דאָ אַרויסגעזאָגט וועגן ברענענדיקע עניני־דיומא, און דעריבער טײַטשן זיי ניט אויס, און טייל מאָל דערמאָנען זיי אַפֿילו ניט וויכטיקע זאַכן: בשעת מעשׂה האָט יעדערער דאָס געוווּסט, נאָר בײַ אונדז בלײַבט אַ רעטע־ניש. נאָך ערגער איז דאָס וואָס דער אויפֿקום און אויפֿשטײַג פֿון קאַראַיִמיזם איז אויסגעפֿאַלן אין דער צווייטער העלפֿט פֿון ערשטן טויזנט יאָר פֿון דער קריסטלע־כער עראַ. דאָס איז איינע פֿון די טונקלסטע און צום מערסטן צעטומלטע צײַטן אין דער ייִדישער געשיכטע: צום סוף פֿון דער דאָזיקער צײַט האָט די רבנישע ייִדיש־קייט גענומען די אייבערהאַנט, אָבער פֿריִער איז זי דורכגעגאַנגען דורך אַ לאַנגן און געפֿערלעכן אינעווייניקסטן קאַמף. געוויינטלעך זײַנען די שפּעטערדיקע דורות רבנישע ייִדן ניט גערן געווען צו דערמאָנען זיך אין די פּרטים און באַדינגונגען פֿון דעם דאָזיקן קאַמף. עס האָט זיך זיי געדוכט (און ווי אַזוי האָט דאָס געקענט זײַן אַנדערש בײַ מענטשן), אַז עס איז ניט כּדאַי אויפֿצוהיטן די דאָקומענטן וואָס האָבן אַ שײַכות צו יענער צעטומלטער צײַט; וואָס ווינציקער מען רעדט וועגן יענעם פּלאָנטער, אַלץ גלײַכער. די דאָזיקע שפּעטיקערע דורות האָבן דעם גאַנצן קאַמף געזען אין דער פֿאָרעם פֿון טעאָלאָגישע חילוקי־דעות וועגן אינספּיראַציע און וועגן דעם אויטאָריטעט פֿון דער גמרא און פֿון די פּוסקים. וועגן די פּאָליטישע, סאָציאַלע און עקאָנאָמישע פֿאַקטאָרן וואָס האָבן געהאַט אַ חלק אין דעם אויפֿקום פֿון קאַראַיִמיזם העט ווײַט אין די איסלאַמישע לענדער האָט מען ניט געוווּסט, און ס׳וואָלט קיינעם ניט געאַרט אויך.

---

[3] *Texts and Studies in Jewish History and Literature,* vol. II (Karaitica), Philadelphia, 1935.

און בײַ די קראַים גופֿא? ביז ניט לאַנג צוריק האָבן זיי ניט געהאַט קיין שום חוש פֿאַר געשיכטע; האָבן זיך בײַ זיי אויפֿגעהיט בלויז עציילטע דאָקומענטן וואָס שייך דעם וויגל־פֿעריאָד פֿון זייער באַוועגונג. אין לויף פֿון זייער געשיכטע איז זיי אויך אויסגעקומען איבערצובײַטן אַ היפּש ביסל פֿון זיערע תּחילתדיקע דאָקטרינען, און דאָס האָט זיי אויך געבראַכט דערצו, זיי זאָלן נעמען קוקן קרום אויף זייער אייגענער פֿרייַקער ליטעראַטור. וואָרעם די דאָזיקע מקורים פֿלעגן זיי דערמאָנען — און וועמען וויל זיך טראַכטן וועגן דעם — אַז אַ היפּש ביסל צײַט זײַנען זיי געווען ניט קיין געשלאָסענער און געאייניקטער קיבוץ, נאָר אַ לוזער צונויפֿמיש פֿון כיתות וואָס האָבן זיך געריסן און געבישן צווישן זיך און וואָס האָבן זיך אומגעטראָגן מיט טייל דאָקטרינען וואָס זײַנען צום לאַכן, אויב ניט נאָך ערגער. אין 19טן יאָרהונדערט האָט זיך אין רוסלאַנד צוריק אויפֿגעכאַפּט אַ ביסל דער באַוווסטזײַן און שטאָלץ בײַ די קראַים. ס׳האָט זיך געשאַפֿן אַ נאַכפֿרעג נאָך אַ היימישער קראַישער היסטאָריאָגראַפֿיע און עס זײַנען אויפֿגעשטאַנען אַזוינע שרײַבערס ווי מרדכי סולטאַנסקי און אַבֿרהם פֿירקאָוויטש. בײַ זיי זײַנען ברעקלעך עכטע אויטענטישע קראַישע טראַדיציע אויסגעמישט מיט קערנדלעך אינפֿארמאַציע פֿון ניט איבעריקס פֿאַרלאָזלעכע רבנישע מקורים, און דאָס אַלץ איז באַגאָסן מיט אַזאַ מין בראָטויף פֿון אומהיסטאָרישער פֿאַנטאַזיע און פֿאַרליבטקייט אין זיך אַליין, אַז אַרויסגעוואָקסן איז בעלעטריזירטע פּראָפֿאַנדע, ניט קיין געשיכטע.

אויף אַזאַ אופֿן איז קראַים־פֿאָרשונג אינעם מאָדערנעם זינען פֿון וואָרט איבערגעבליבן אין גאַנצן אין די הענט פֿון געלערנטע וואָס געהערן, מער אַדער ווינציקער געטרײַ, צום רבנישן יידנטום.

פֿינסקער איז געווען אַזוי געבלענדט און געפֿלעפֿט פֿון די ביז יעמאָלט אומבאַוווסטע פֿרייַקע קראַישע דאָקומענטן וואָס ער האָט אַרײַנבאַקומען, אַז ער איז אַרײַנגעפֿאַלן אין התּפּעלות: איז ער גרייט געווען נאָכצוגעבן די קראַים גאָר אַ סך און האָט זיי ניט נאָר צוגעשריבן די ראָלע פֿון רעליגיעזע רעפֿאָרמערס און באַפֿרײַערס, נאָר אויך צוגעטיילט זיי דעם כּבֿוד פֿון שיער ניט אַנהייבערס אין העברעישער פֿילאָלאָגיע און אין אויסטײַטשן דעם תּנך. הרכּבי און פּאָזנאַנסקי, פֿאַרקערט, זײַנען אַוועק צום צווייטן עקסטרעם. הגם זיי האָבן אַ סך בעסער פֿאַר פֿינסקערן געקענט די פֿרייַקע ליטעראַטור פֿון די גאונים און געווען בקי אין דער אַראַבישער שפּראַך (וואָס אין איר איז געשריבן אַ גרויסער טייל פֿון די עלטסטע קראַישע כּתבים) און אין דער מיטצײַטיקער מחמדאַנישער געשיכטע און ליטעראַטור, האָבן זיי געקוקט אויפֿן קאַראַימיזם פֿון אַן ענג טעאָלאָגישן שטאַנדפונקט. בײַ זיי איז אויסגעקומען, אַז קאַראַימיזם איז געווען אַן אַוועקגאַנג פֿון רײַנער יידישקייט, אַז געקומען איז דאָס דער הויפּט מתּוך ניט איבעריקס געהויבענע מאָטיוון און אַז ממילא זײַנען די פֿאַרשטייערס פֿון דער סעקטע געטריבן געווארן צו מעשׂים, מיט וועלכע עס איז ניטאָ איבעריקס וואָס זיך צו גרייסן.

אַלע דרײַ האָבן אָבער דערקענט די הויפּט־מניעה בײַם וויסנשאַפֿטלעך פֿאָרשן

די קראָים: דאָס וואָס עס איז פֿאַראַן אַזוי ווינציק פּובלי־קירטער מקורים־מאַטעריאַל, איבער הויפּט פֿונעם סאָמע ערשטן פּעריאָד פֿון קאַראַ־ימיזם. האָבן זיי זיך גע־נומען מיט התמדה זוכן און אַרויסבערענגען פֿאַר דער עפֿנטלעכקייט וויפֿל עס האָט זיך נאָר געלאָזט אין די גרענעצן פֿון זייערע מיגלעכקייטן. דער גאַנצער שטראָם ליטעראַטור וועגן די קאַראַ־ימער, אַדער לכל־הפחות יענער טייל אירער וואָס האָט צו טאָן מיטן עלטסטן פּעריאָד פֿון דער קראַ־ישער געשיכטע, וואָס איז אַרויס זינט פּינסקערס עפּאָכע־מאַכנדיקער התחלה, שטעלט זיך צונויף פֿמעט אין גאַנצן פֿון פּובליקאַציעס פֿון פֿרי־קע דאָקומענטן. מען וואָלט געקאָנט זאָגן, אַז ס׳איז ציגל אויף וואָפּנע, וואָס פֿון זיי זאָל מיט דער צייט אויפֿגעבויט ווערן אַ פֿול דאָקומענטירטער און מאַטיווירטער סינטעז פֿון דער געשיכטע פֿון די קראָים.

דער אינהאַלט פֿון מאַהלערס בוך

צי איז שוין איצטער געקומען די צייט צו געבן אַ סינטעז פֿון דעם בראשית פֿון קאַראַ־ימיזם? אַ פּרווו צו ענטפֿערן אויף יאָ געפֿינען מיר אין דעם נייעם בוך פֿון ד״ר רפֿאל מאַהלער: קאַראַ־ימער. אַ יידישע גאולה־באַוועגונג אין מיטלאַלטער.[4]

ד״ר מאַהלער איז געשולט סיי אין געשיכטע און סיי אין סאָציאָלאָגיע, און ער האָט אַ געניטע האַנט אין אויסנוצן די דאָזיקע בידע דיסציפּלינען בײַם אויספֿאָרשן און אויסטײַטשן היסטאָרישע דערשײַנונגען. ער וואָרפֿט אָפּ דעם געדאַנק, אַז דער קאַראַ־ימיזם איז פֿאַרטראַכט און געבוירן געוואָרן נאָר איבער טעאָלאָגישע טעמים אַליין. די אונטערשטע שורה פֿון ד״ר מאַהלערס ווערק וואָלט מען געקענט פֿארמולירן אַזוי:

דער קאַראַ־ימיזם איז אין תוך געווען אַ רעוואָלט פֿון די אונטערשטע שיכטן פֿון יידנטום קעגן דער עקאָנאָמישער עקספּלואַטאַציע און גרויסהאַלטערישן דעס־פּאָטיזם פֿון די אייבערשטע שיכטן; די קלעריקאַלע אַריסטאָקראַטיע (גאונים) און די וועלטלעכע אַריסטאָקראַטיע (ראָשי הגולה) מיט זייער אויסגעשפּרייטער ביוראָקראַטיע און די בורזשואַזיע פֿון ערדבאַזיצערס, באַנקירן און סוחרים. דער דאָזיקער רעוואָלט האָט אָנגענומען די פֿאָרעם פֿון אַ רעליגיעזער אָפּשפּאַלטונג אונטער דער פֿאָן פֿון אומקערן זיך צו דער ריינער תורה־רעליגיע, ווײַל דאָס איז געווען דער אינציקער אופֿן פֿון אויסדריקן זיך אין יענער צײַט; און ווען מען קוקט זיך אײַן נעענטער, זעט מען אַרויס דעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן אונטערשלאָק פֿון אונטער אַ סך קראָישע דאָגמעס און דינים, וואָס אין פֿלוג זענען זיי אויס ווי הוילע טעאָלאָגיע.

דאָס איז דער אינהאַלט פֿונעם ערשטן קאָפּיטל אין מאַהלערס ווערק, וואָס טראָגט דעם נאָמען: „די נאָציאָנאַלע און סאָציאַלע יסודות פֿון דער עלטסטער קאַראַ־ימישער באַוועגונג״. אין קאָפּיטל צוויי קומט אַ קריטישער איבערבליק אי־בער די טעאָריעס וועגן קראָים, אָנהייבנדיק פֿון פּינסקערן, דורך פֿירסטן, האַלד־

[4] פֿאַרלאַג אליהו שולמאַן, ניו־יאָרק, 1947, 480 זז׳.

היימען, גײַגערן, נײַבויערן, יאָסטן, גרעצן, ווײַסן, הרכּבֿין און פּאָזנאַנסקין, ביז דובנאָוון, מאַנען און קלויזנערן. קאַפּיטל דרײַ גיט „שטריכן צו די סאָציאַל־עקאָנאָמישע און פּאָליטישע פֿאַרהעלטענישן פֿון די בבֿליש־פּערסישע ייִדן אין דער אַ״ג גאונים־תּקופֿה״; קאַפּיטל פֿיר רעדט אַרום „די אָנזאָגער פֿון דער קאַראַיִמישער באַוועגונג״ בֿיז ענן בן דוד, דעם גרינדער פֿון דער סעקטע אין דער צווייטער העלפֿט 8טן י״ה. קאַפּיטלעך פֿינף ביז זיבן באַשרײַבן די יסודות פֿון ענגס שיטה, די מיג־לעכע ווירקונגען פֿון אַנדערע ייִדישע סעקטעס און פֿון מוסולמענישע אָפּשפּאַל־טונגען אויף ענגס שיטה און סעקטאַנטישע אָפּנייגן אין קאַראַיִמיזם גופֿא באַלד נאָך ענגען. קאַפּיטלעך אַכט און נײַן גיבן זיך אָפּ מיט די טעאָלאָגישע און סאָציאַלע כאַראַקטעריסטיקעס פֿון קאַראַיִמיזם אין זײַן גאָלדענער תּקופֿה, אין 10טן און 11טן י״ה. די לעצטע צוויי קאַפּיטלעך מאָלן אויס די אַנטוויקלונגס־טענדענצן פֿון שפּעטערדיקן קאַראַיִמיזם, און דער מחבר פּרוווט אײַנשטעלן פּאַראַלעלן מיט די מיטל־עלטערישע און מאָדערנע קריסטלעכע סכיזמעס.

דורכצודיסקוטירן בפֿרטיות די גוואַלדיק גרויסע צאָל פּראָבלעמען וואָס מאַהלער רירט אָן און אַנאַליזירט מיט זײַן שטענדיקער גרונטיקייט און מיט זײַן סאָלידער בקיאות אין דער פֿאַך־ליטעראַטור וואָלט געפֿאָדערט אַ בוך וואָס זאָל זײַן כּמעט אַזוי גרויס ווי זײַן ווערק. וועגן די סאָציאָלאָגישע און סאָציאַל־פּסי־כאָלאָגישע אַספּעקטן פֿון זײַן ווערק נעם איך זיך ניט אונטער צו זאָגן מבֿינות, אַזוי אַז איך מוז איבערלאָזן פֿאַר אַנדערע אָפּצושאַצן מאַהלערס אַלגעמיינעם טע־זיס, אַז ניט נאָר דער קאַראַיִמיזם, נאָר אויך אַלע אַנדערע ייִדישע רעליגיעזע באַוועגונגען זײַנען אַרויסגעוואַקסן פֿון אינעווייניקסטע סאָציאַלע און עקאָנאָמישע שפּאַלטונגען וואָס האָבן אָנגענומען די פֿאָרעם פֿון קאָנפֿליקטן צווישן דער רע־ליגיע פֿון די מאַסן און דער רעליגיע פֿון די הערשנדיקע קלאַסן. אויך פֿיל איך זיך ניט קוואַליפֿיצירט צו זאָגן יאָ אָדער ניין אויף מאַהלערס באַמיִונגען צו צִיען פּאַראַלעלן צווישן די דאָקטרינען פֿון די קראָים און פֿון די קריסטלעכע סכיזמעס אין דער מיטל־עלטערישער און מאָדערנער אייראָפּע. מוז איך זיך דעריבער באַגרענעצן מיט אַ פּרוּוו צו באַטראַכטן דעם תּמצית פֿון מאַהלערס ראַיות און אויספֿירן בלויז אין שײַן פֿון די אָריגינעלע קראָיִשע און רבנישע מקורים. און דאָ מוז איך זיך אויך מודה זײַן אין אַ געפֿיל פֿון שרעקעדיקייט, ווײַל איך בין אויך אַ חייבֿ: פּונקט ווי די אַנדערע פֿאָרשערס פֿון קאַראַיִמיזם, צו וועלכע מאַהלער קומט מיט טענות (און איז גערעכט) פֿאַר זייער ניט אַרויסגיין פֿונעם גדר פֿון אָפּזוכן און פּובליקירן אַלטע קראָיִשע דאָקומענטן ווייס איך אויך אויסגעצייכנט, ווי נעבעכדיק קליין עס איז דער סכום אויטענטישע ידיעות וואָס מיר האָבן אין אונדזער רשות און ווי קנאַפּ און קליין עס זײַנען, נאָך אַלעמען, אונדזערע אינפֿאָר־מאַציעס וועגן דעם גאַנצן הינטערגרונט פֿון קאַראַיִמיזם — אי אויף דער מחמדאַ־נישער אי אויף דער ייִדישער זײַט. דערפֿאַר טאַקע האָבן די מאָדערנע קראָים־פֿאָרשערס זיך צום מערסטן קאָנצענטרירט אויף אַרויסצוברענגען אויטענטישע פֿרייִקע דאָקומענטן און האָבן ניט ריזיקירט זיך אַרײַנצולאָזן אין היסטאָרישן סינטעזירן, ווי ד״ר מאַהלער האָט דאָס איצט געטאָן מיט אַזאַ אײַנשטעלעניש.

איך בין, הייסט עס, מוסר מודעה, אַז די ווײַטערדיקע באַמערקונגען וועגן ד״ר מאַהלערס ווערק זײַנען ניט געבויט אויף קיין סאָלידן פֿונדאַמענט; צום גרעסטן טײל וועלן זיי אָננעמען די פֿאַרעם פֿון פֿראַגעס און פֿאַרשלאָגן, וואָס דאָס לעצטע וואָרט וועגן זיי קען נאָך ניט געזאָגט ווערן.

מען קען, דוכט זיך, ניט לייקענען, אַז צווישן די השפּעות וואָס האָבן אַרויס־געבראַכט דעם קאַראַימיזם און אים געשפּיזט אין זײַנע פֿרי׳קע יאָרן (איך ניץ דאָס וואָרט מיט זײַן תּחילתדיקן בערייטערן פֿשט, צו באַצייכענען אַנטירבנישע באַוועגונגען פֿון פֿאַרשיידענע שאַטירונגען און מינים) זײַנען געווען מעכטיקע פֿאַקטאָרן פֿון אַן אינעוויניקסטן סאָציאַלן און עקאָנאָמישן כאַראַקטער. אָבער זיי גיבן מערניט אַ טייל פֿונעם ענטפֿער.

אויפֿטרייסלונגען אין דער ניט־ייִדישער וועלט

ד״ר מאַהלערן איז געראָטן צו באַפֿרײַען זיך פֿון דער ריין טעאָלאָגישער מאָטיווירונג, וואָס מיט איר אָפּערירן הרבּה און פֿאָנאַנסקי; אָבער מיר ווײַזט זיך אויס, אַז זײַן קאָנצעפּטרירן זיך אויף די אינעוויניקסטע ייִדישע סאָציאַלע און עקאָנאָמישע מאָטיוון האָט אָפּגעצויגן זײַן בליק פֿון דער לעבנס־וויכטיקער ראָלע פֿון די מיטצײַטיקע נאָציאָנאַלע, סאָציאָלע און עקאָנאָמישע שפּאָנונגען בײַ דער מחמדאָנישער באַפֿעלקערונג פֿון דער מוסולמענישער אימפּעריע. עס וואַרפֿט זיך דאָך אין די אויגן, אַז די זעלביקע אינעוויניקסטע סאָציאָלע און עקאָנאָמישע עוולות האָבן געדריקט ייִדן נאָך פֿון עטלעכע הונדערט יאָר אייִדער דער קאַראַי־מיזם האָט זיך אָנגעהויבן. ייִדן פֿון איראָק זײַנען יעמאָלט געווען אונטער דעם זעלביקן רעזשים פֿון די ראָשי־הגולה און זייערע אונטערבאָמטע, וואָס שפּעטער איז צו דעם צוגעקומען דער שטיגנדיקער כּוח פֿון די גאונים מיט זייער אייגענער ביוראָקראַטיע. אַוודאי זײַנען אין יענער תּקופֿה געווען אַ סך רעליגיעזע פֿולגותאס און אָפּנייגן, אָבער פֿאַרט איז קיין איין אָפּשפּאָלטונג ניט געווען אָזוי ראַדיקאַל ווי די קראַישע.

ערשט אין דער צווייטער העלפֿט 7טן יאָרהונדערט, נאָך דעם ווי די פּער־סישע פֿראָווינצן פֿון דער אַראַבישער אימפּעריע זײַנען געהאָט געקומען צו זיך פֿון דער בלי־פֿאַרכאָפּונג דורך די אַראָבישע אײַננעמערס און האָבן זיך אָנגע־כאַפּט אין דער תּחילת ריין אַראָבישער סכיזמע פֿון שיִזם ווי אין אַ באַקוועמען אינסטרומענט איבער אַ נײַס אויפֿצושטעלן די פּערסישע נאָציאָנאָלע אייניקייט און מאַכט — ערשט יעמאָלט נעמען מיר הערן אויף אָן אמת וועגן סעקטאַנטישע אָפּשפּליטערונגען פֿון דער רבנישער ייִדישקייט. און ספּעציעל דאַרף מען לייגן אַכט, אַז די אַלע סעקטאַנטן ביז ענענן — און אַ סך נאָך ענענן אויך — זײַנען געווען געבוירענע אָדער תּושבֿים אין יענע פּערסישע פֿראָווינצן, וווּ עס איז געווען צום שטאַרקסטן דער פּערסישער וויידערווילן קעגן דער אַראָבישער רע־ליגיעזער און פּאָליטיש־עקאָנאָמישער העגעמאָניע. אַ גרויסער טייל פֿון זיי האָבן געלעבט אין די מרחקים, דאַרט וווּ עס האָט ניט געקענט גרייכן די האָנט פֿון די צענטראַלע אויטאָריטעטן פֿון ראָש־הגולה און פֿון גאון אין איראָק, אָדער פֿון

זייערע גײַסטלעכע און וועלטלעכע באַאַמטע. דווקא אין די ווײַטע פּערסישע פּראָווינצן, פּאָרס, כוראָסאָן,[5] אַל־דזשיבאַל[6] (די אַלטע מעדיע, מדי) און אַפֿילו קאָווקאַז האָבן געלעבט און זײַנען געווען טעטיק די אמתע גרינדערס פֿון קאָראָזמיזם; דווקא דאָרטן האָבן זיי פֿאָרזייט די זריעה וואָס דער געלערנטער אי־ראָקער אָריסטאָקראַט ענן בן דוד האָט געגנוצט מיט אַ הונדערט יאָר שפּעטער אויף צו אָנטוויקלען זײַן אייגענע לעגאַליסטישע שיטה וואָס מיר געפֿינען אין זײַן ספֿר המצות.

אָט די יידישע יישובֿים בײַ די מיזרחדיקע און צפֿונדיקע גרענעצן פֿון דער מחמדאָנישער אימפּעריע האָבן דוכט זיך ניט געקענט אין זייער טאָג־טעגלעכן לעבן אַזוי שטאַרק שפּירן אויף זיך די שוועכע האַנט פֿון די יידישע הערשנדיקע קלאַסן אין איראַק, ניט אין היל̇כות רעל̇יגיע און ניט אין היל̇כות עקאָנאָמיק. דער מ ה ל ך איז געווען צו גרויס. צוריקגערעדט האָבן זיי אָבער בלי שום ספֿק געקענט די געפֿילן און אַספּיראַציעס פֿון זייערע פּערסישע מיטווינערס — און האָבן מיטגעפֿילט מיט זיי. אָט די יידן האָבן צוגעזען ווי די פּערסער האָבן זיך אָפּגעריסן פֿון אָרטאָדאָקסישן (סונטישן) אילסאָם, אָראָפּגעוואָרפֿן דורך אַ רע־וואָלוציע די ריין אָראָבישע אומאַיאַדישע דינאַסטיע און אַוועקגעזעצט אויף איר אָרט, אָנהייב 8טן יאָרהונדערט, די פּערסיאַניזירטע אַבאַסידן. דאָס האָט געמוזט בײַ די יידן אָרויסרופֿן דעם געדאַנק, אַז אַזוינס איז כּדאַי נאָכצוטאָן.

אויב נישט, איז ווי זשע דען קען מען דערקלערן דעם פֿאַקט, וואָס דער אויפֿשטיג פֿון די סכיזמעס פֿון פֿאָר און נאָך ענגען איז אין צייט צונויפֿגעפֿאַלן פּינקטלעך מיטן אויפֿשטיג פֿון פּערסישן שיִיזם און אַנטי־אָראָבישן נאַציאָנאַליזם? דער פּרווו פֿון אָבו־איסאָ,[7] אַ יידישן סכיזמאַטיקער פֿון איספֿאַהאַן, אָנצופֿירן אַ באַוואָפֿנטע יידישע מרידה קעגן די אָראָבישע מאַכטהאָבערס (אין דער צווייטער העלפֿט 7טן י״ה) וואָלט זיך, דוכט זיך מיר, ניט געלאָזט דער־קלערן סײַדן ווי אַ פּרווו נאָכצוטאָן דעם שיִיטישן מאָדי,[8] דעם „רעכט געפֿירטן״ אויסלייזער וואָס האָט געדאָרפֿט פֿירן די רעכטגלייביקע אין אַ נצחונדיקן רע־וואָלט קעגן די פֿאָרהאַסטע אומאַיאַדן. און פונקט אַזוי קען מען די אינטענסיווע מיסיאָנערישע טעטיקייט (וואָס איז אַזוי פֿרעמד דעם מהות פֿון יידישקייט) פֿון די פֿרײַקע קראַישע וואַנדער־דרשנים פֿאָרשטיין נאָר אויב מען קוקט אויף זיי ווי אויף אַ פֿאָראָל̇ע צו דער געהיימער נעץ פֿראָפּאַגאַנדע־אָגענטן בײַ דער שיִיטי־שער פֿאָרטיי, וואָס זיי האָבן אַזוי שטאַרק צוגעהאָלפֿן צום נצחון פֿון דער פֿאָרטיי בשעת עס איז געקומען דער לעצטער באַוואָפֿנטער קאַמף קעגן די אומאַיאַדן און זייערע יוצר־משרתים.

---

[5] העברעישע שרײַבונג: כראסאן.

[6] העברעישע שרײַבונג: אלגבל, מיט אַ פּינטל אויפֿן גימל.

[7] העברעישע שרײַבונג: אבו עיסי.

[8] העברעישע שרײַבונג: מהדי.

וויי וויט גייט די אַנאַלאָגיע?

די עלטערע פֿאַרשערס האָבן שוין אויך געהאַט באַמערקט דעם דאָזיקן כּראָ־נאָלאָגישן צונויפֿטרעף צווישן קאָראַזמיזם און שיזם. אָבער אין זייער אַרבּיַנ־געטאַנקייט אין טעאָלאָגיע האָבן זיי געזוכט בלויז טעאָלאָגישע פֿאַראַלעלן — און געווייַנטלעך ניט געפֿונען. פֿון וואַנען האָט יאָ געקענט זיין אַ פֿאַראַלעל? דער עיקר־פֿונקט, אין וועלכן סוגיזם און שיזם זיַנען זיך לכתּחילה צעגאַנגען, איז געווען די פֿרעטענזיע פֿון אַליפֿאַט° גזע אויפֿן קאַליפֿאַט. פֿאַר די יידישע דיסי־דענטן האָט די פֿראַגע ניט געהאַט קיין שום אינטערעס. אָבער דערפֿאַר האָבן זיי זיך געוויס גאָר שטאַרק אינטערעסירט מיט די פֿראַקטישע מעטאָדן וואָס זייערע פֿערסישע לאַנדסלייט האָבן געניצט אויף צוריק אויפֿצושטעלן זייער רע־ליגיעזן און פּאָליטישן פֿרעסטיזש; און עס לייגט זיך אויפֿן שׂכל, אַז ס׳איז בײַ זיי אויסגעקומען גלײַך צו באַנוצן זיך מיט ענלעכע מיטלען קעגן די יידישע אויטאָריטעטן אין איראַק.

וואָס מער די גרענעצן פֿון דער מחמדאַנישער אימפּעריע האָבן זיך אויסגע־שפּרייט אויף מיזרח און צפֿון, אַלץ וויטער און וויטער האָבן זיך יידישע יישו־בֿים אָפּגערוקט פֿון דער צענטראַלער איראַקער טעריטאָריע. די וואָס זיַנען אַוועק פֿון די אַלטע היימען צו פֿרוון זייער מזל אין די מרחקים זיַנען גאָר אויסגעווען געווען ניט נאָר ריזיקאַנטן נאָר אויך אומצופֿרידענע. זיי האָבן בלי ספֿק מיטגענומען אין זייערע נייע היימען אַרײַן די קערנדלעך פֿון דער שוואַכער, אָבער פֿאַרט קענט־לעכער אָפּאָזיציע צו דער אייבערהאַרשאַפֿט פֿון דער תורה שבעל פּה און צום אויטאָריטעט פֿון די רבנים, וואָס האָט, ווי מיר ווייסן גוט, געטלי־עט אין משך פֿון דער גאַנצער תּלמודישער תקופֿה און אַזש ביז אין ערשטן יאָרהונדערט פֿון דער אַראַבישער ממשׂלה אַרײַן. זיכער האָט זיך אויך אײַנגעקריצט אין זייער זכרון און אין זכרון פֿון זייערע קינדער און קינדסקינדער דאָס געדענעניש פֿון דער רעליגיעזער דיקטאַטאָרישקייט, פֿון סאָציאַלער אומגערעכטיקייט און פֿון עקאָנאָמישע אָפּקומענישן, פֿון וועלכע זיי, אָדער זייערע אָבֿות, האָבן געליטן אין איראַק. דאָס איז געווען גענוג אויף אַרויסצורופֿן דעם חשק זיך אײַנצושטעלן פֿאַר דעם אינדיווידועלן רעכט צו פֿאַרמוֹירן אייגענע תקנות פֿון אויפֿפֿיר און צו טײַטשן דעם תנך אויף אַן אייגענעם שטייגער, ניט צו דערפֿאַלגן און אויס־האַלטן אַ טײַערע היערכיע פֿון כּלי־קודש. די דאָזיקע אינדיווידואַליסטישע טע־דענץ האָט אָפֿט געפֿונען אַן אויסדרוק אין פּרײַזן קאַראַזמיזם; איך גלייב אָבער ניט, אַז ד״ר מאָהלער איז בארעכטיקט אין אונטערשטרײַכן זי. וואַרעם אָט די טענדענץ האָט געפֿירט צו רײַסענישן אָן אַ סוף און צו מחלוקתן צווישן די פּרײַזקע קראָישע פֿירערס, וואָס יעדערער פֿון זיי האָט געהאַלטן, אַז ער איז געווען אָט די אַנדערע זיַנען אומגערעכט. אויף אַזאַ אופֿן איז דאָס טעאָלאָגישע רעכט פֿון יעדער יחיד אײַנצושטעלן זיַנע אייגענע רעליגיעזע תקנות מער־ווינציקער בטל געווארן אין דער פּראַקטיק.

° העברעישע שרײַבונג: עלי.

די בענקשאַפֿט נאָך גאולה

משיחיש־נאַציאָנאַליסטישע האָפֿענונגען האָבן דאָ אויך געהאַט אַ חלק. אין גאַנצן אומגעריכט זײַנען די פֿאַראַכטע בעדויִנער פֿון אַראַביע מיט אַ מאָל אין מיטן 7טן י״ה געוואָרן די בעלי־בתים פֿון גאַנצן נאָענטן מיזרח. דאָס האָט זיכער געמאַכט ניט קיין קלענערן רושם אויף ייִדן ווי אויף די פּערסער און ביזאַנטינער. הגם מיר האָבן ניט דערויף קיין דאָקומענטאַרישע ראַיות מעגן מיר משער זײַן, אַז אַ סך ייִדן וואָס האָבן שוין ניט געקאָנט איבערטראָגן די באַדריקונג מצד די פּערסער און ביזאַנטינער האָבן געזען אין דער דאָזיקער פּלוצעמדיקער מפּלה פֿון זייערע אונטערדריקערס אַן אצבע אלקים; און ממילא האָט געמוזט געבוירן ווערן אַ פֿיבערישע האָפֿענונג, אַז האַנט אין האַנט מיט דעם גרויסן אַראַבישן נצחון וועלן ייִדן צוריק ווערן אַ פֿאָלק מיט פֿעלקער גלײַך.

מיר ווייסן, אַז די דאָזיקע האָפֿענונג איז ביטער אָפּגענאַרט געוואָרן, וואָרעם די אַראַבער זײַנען געווען אײַננעמערס ממש, זיי זײַנען מערניט אויסן געווען ווי אויסנוצן זייערע ניט־אַראַבישע אונטערטאַנער פֿון זייער אייגענער טובֿה וועגן. שינויים זײַנען טאַקע פֿאָרגעקומען אונטער די נײַע הערשערס, אָבער דאָס לעבן פֿון ייִדן איז ניט געוואָרן זיסער און טראָגן אויף זיך אַ פֿרעמדן יאָך איז ניט גע־וואָרן גרינגער. איז נאַטירלעך, אַנדערע ייִדן זאָלן נעמען איבערקלערן, אַז דער בראָך נעמט זיך פֿון דעם אופֿן, ווי אַזוי ייִדן האָבן זיך אַרײַנגעלאָזט אין דעם ים התלמוד: אפֿשר איז ניטאָ קיין אַנדער וועג פֿון תשובֿה ווי אומקערן זיך צו דער ריינער תנכישער אמונה, פֿרײַ פֿון די שפּעטערדיקע צוקומענישן פֿון דער טראַדיציע; יעמאָלט וועט ישׂראל אויסגעלייזט ווערן פֿון גלות און ציון וועט צוריק ווערן ציון.

ד״ר מאַהלער שטרײַכט שטאַרק אונטער אָט דעם נאַציאָנאַליסטישן ברען פֿון די פֿרייִקע קראָים, זייער בענקשאַפֿט נאָך גאולה און זייערע לײַדנשאַפֿטלעכע באַמיִונגען „דוחה צו זײַן דעם קץ״ דורך ריגאָריסטישער פֿרומקייט, דורך תעניתים און אַבֿלות און סיגופֿים. די ייִדישע מנהיגים אין איראַק, ווײַזט מאַהלער, האָבן אַ פּנים בדרך כלל געקוקט קרום אויף די דאָזיקע נאַציאָנאַליסטישע אויסבראָכן: ס׳האָט דערפֿון געקענט גרינג ווערן אַן אויפֿריר, און יעדער טומל האָט געקאָנט אַרויסרופֿן אומצוטרוי און גרימצאָרן בײַ דער מחמדאַנישער אַדמיניסטראַציע. היות די מנהיגים האָבן געטראָגן דאָס אַחריות פֿאַר דער לאָיאַליטעט פֿונעם ייִדישן קיבוץ און בײַ אַ מהומה איז געשטאַנען אין קאָן זייער פּריווילעגירטע פּאָזיציע און זייער פֿאַרמעגן איז קיין חידוש ניט, אַז זיי האָבן געוואָלט רו און אָרדענונג. צי איז אָבער דערפֿון געדרונגען, אַז דער קאַראַיִמיזם איז געווען אין תוך אַ נאַציאָנאַליסטישע פֿאָלקס־מרידה קעגן דעם רבניזם וואָס האָט זיך אײַנגע־לעבט אין דעם „זכרנו את הדגה״ פֿון גלות און קאַלט געוואָרן צום אידעאַל פֿון שיבֿת־ציון?

מיר דוכט, אַז פֿון די פֿאַקטן איז אַזאַ אויספֿיר ניט געדרונגען. אַוודאי קען מען פֿון דער גמרא און פֿון דער ליטעראַטור פֿון די גאונים צונויפֿנעמען אַ היפּש פּעקל טעקסטן צו ווײַזן, אַז אין רבנישן ייִדנטום איז געווען אַן ערנצטע אָפּאָזיציע

קענן סאציאלער און עקאנאמישער אומגערעכטיקייט און קענן דעם ווילדווילן פון גיסטלעכע און וועלטלעכע באאמטע. אבער פונקט אזוי וואלט מען געקאנט ברענגען א סך ראיות, אז דער נאציאנאליסטישער און משיחישער גיסט איז געווען היפש לעבעדיק צווישן רבנישע יידן גופא, כאטש די מנהיגים זייערע האבן פון צייט צו צייט געשטורעמט קעגן א משיחישן ענטוזיאסט וואס פארשטערט די רו. און אויב די רבנישע יידן זיך א סך ווינציקער ארייננעטאן אין אסקע־טיזם איידער די פריזיקע קראים וואס זיצנען שיער ניט דערגאנגען ביז ביטול־היש, קען מען נאך דערפון ניט אפלערנען, אז זיי האבן ניט אזוי טיף געקלאגט אויפן חורבן אדער ניט אזוי הייס געהאפט אויף דער גאולה. מען קען זאגן סיידן אז זיי זיצנען געווען מער פראקטיש און אז זיי זיצנען געווען נעענטער צום אמתן גיסט פון יידישקייט: אמתע יידישקייט, איז אנגענומען, איז ניט מבטל דעם חומר.

סאציאלע טענדענצן

די זעלביקע איינזיטיקייט, וויזט מיר אויס, זעט זיך אויך אין מאהלערס זייער אינטערעסאנטן און אינפעליקן פרווו ארייננצוטיטשן ליבעראלע סאציאלע טענדענצן אין אידיווידועלע קראישע דינים און מינהגים. אט ברענגט ד״ר מאהלער א שטייגער ענגס תקנה (זי איז, דעם אמת זאגנדיק, א ביסל פארשטעלט פארמולירט), אז די פרוי האט די אייגענע רעכט וואס דער מאן בנוגע פארלאנגען א גט, און דער אויספיר איז, אז בכי די קראים איז די סאציאלע פאזיציע פון דער פרוי געווען העכער אידער בכי די רבנישע יידן. אבער עס ווערט ניט דערמאנט, אז אלע קראישע אויטאריטעטן נאך ענגען האבן דאס געטיטשט אזוי: פארלאנגען א גט מעג די פרוי טאקע יא, אבער באקומען אים קען זי נאר אויב זי וויזט אויף, אז דאס קומט איר על־פי דין.

נאך שוואכער איז ד״ר מאהלערס ארגומענטאציע וועגן דעם קראישן ירושה־רעכט. די קראישע יוריספרודענץ, ווי באוווסט, איז בכלל פול מיט סתירות, וויבל די פארשיידענע אויטאריטעטן זיצנען מחלוק צווישן אנאנד; אבער אין ירושה־רעכט איז בכי זיי אפשר צום מערסטן א תהו־ובהו, מחמת דער איינציקער אנשפאר זייער רער איז דאך געווען דער תנך, און דאס וואס דער תנך ברענגט וועגן ירשנען איז פראגמענטאריש און ניט־קלאר. קיין מאל איז א מערהייט קראישע פוסקים ניט דורכגעקומען צווישן זיך וועגן דעם רעכט פון דער טאכטער צו באקומען א חלק פון דעם וואס איר טאטע האט איבערגעלאזט, און די וואס האבן געזאגט, אז עס קומט איר גארניט, זיצנען דוכט זיך פונקט אזוי גרויס אין צאל ווי די וואס האבן געפסקנט פארקערט. אויך האבן ניט אלע קראישע אויטאריטעטן אנגענומען, אז א מוטער האט א חלק אין דער ירושה וואס דער זון לאזט איבער; און דאס וואס דער קראישער דין גיט ניט דעם אלמן קיין שום חלק אין זיין וויבס פארמעגן קען, דוכט זיך מיר, ניט אויסגעטיטשט ווערן ווי א מיטל צו שיצן די רעכט פון דער פרוי. דער גאנצער ענין פאדערט נאך א טיפערע אויספארשונג, און בפרט דארף מען זוכן, צי ס׳האט ניט סיי אויפן קאראימיזם סיי אויפן רבניזם משפיע געווען דאס

מחמדאַנישע געזעץ: דאָרטן זײַנען די רעכט פֿון פֿרויען באַשטימט מיט אַ סך פּרטים און בדרך כּלל מיט סימפּאַטיע.

די זעלביקע טענה האָב איך בנוגע דעם פּונקט, אַז בײַ די קראָים מעג מילה און שחיטה דורכגעפֿירט ווערן דורך אַ פֿרוי אויב קיין מאַנסביל איז ניטאָ. דער טעם איז דאָ בפֿירוש ניט דער געדאַנק פֿון געבן פֿרויען גלײַכע רעכט, נאָר פֿון מקיים זײַן דעם דין אַלץ איינס צי עס איז אַ מאַנסביל אָדער ניט. ניט ווינ־ציקער אומיושרדיק איז ד״ר מאַהלערס טעזיס וועגן דעם, פֿאַר וואָס אין די קראָי־שע תּפֿילות איז ניטאָ דער „שלא עשׂני אשה״. דער געדאַנק פֿון דער דאָזיקער ברכה איז ניט מבֿזה צו זײַן די פֿרויען (ניט בײַ קראָים און ניט בײַ רבנישע ייִדן האָט מען אַזוינס קיין מאָל ניט געטאָן), נאָר צו דאַנקען פֿאַר געבן מאַנסבילן אַ גרעסערן חלק אין דינען גאָט.[10] אויך איז ניטאָ די מינדסטע היסטאָרישע ראַיה, אַז די פֿאַקטישע לעבנס־באַדינגונגען פֿון דער קראָיִשער פֿרוי זײַנען געווען כאָטש אויף אַ האָר גרינגער איידער פֿון איר רבניש־ייִדישער שוועסטער. צו אונדז זײַ־נען דערגאַנגען פֿרייִקע כּתובות, אויסשטײַער־רשימות און אַנדערע דאָקומענטן וואָס שפּיגלען אָפּ דעם מצבֿ פֿון ייִדישע פֿרויען אין מצרים און סיריע אין מיטל־עלטער; זעען מיר, אַז קראָיִשע און רבנישע פֿרויען זײַנען געווען פֿיל־ווינציק גלײַך. אַגבֿ, זיי זײַנען ביידע געווען נישקשהדיק פֿרײַ און זייערע פֿאַרמעגן־רעכט זײַנען געווען נישקשהדיק פֿאַרזיכערט.

באַציִונג צו וויסנשאַפֿטן און צו מיסטיק

מיר ווײַזט אויס, אַז די סכּנה פֿון אַריבערכאַפּן די מאָס אין סימפּליפֿיצירן און פֿון ניט־אויסגעהאַלטנקייט טרעט אויך אַרויס אין ד״ר מאַהלערס באַהאַנדלען צוויי אַנדערע כאַראַקטעריסטיקעס פֿון די קראָים: זייער אָפּאָזיציע צום לערנען וועלט־לעכע וויסנשאַפֿטן און זייער דערווידער קעגן מיסטיציזם און קעגן איבערגלייב־ערישע מינהגים. מאַהלער איז זייער גערעכט, אַז עטלעכע פֿרייִקע קראָיִשע גדולים זײַנען אַרויסגעטראָטן קעגן יעטוועדער מין וועלטלעכן שטודיום, אָבער ווו איז די ראַיה, אַז דאָס האָט געמוזט זײַן דער לכתחילהדיקער און אַלגעמיינער צוגאַנג פֿון פֿרייִקן קאַראַיִמיזם און אַז די קראָיִשע געלערנטע וואָס האָבן געהאַלטן

---

[10] די דאָזיקע אויסטײַטשונג פֿון „שלא עשׂני אשה״ איז זייער אַן אַלטע און וואַקסט מסתּמא נאָך פֿון דער צײַט פֿון פֿאַרן צווייטן חורבן. על כּל פּנים געפֿינט מען דאָס שוין אין משנה, ווי מיר זעען פֿון תּלמוד ירושלמי, ברכות, ט, ע״ב: „ברוך שלא עשני אשה שאין האשה מצווה על המצוות״. אַוודאי זײַנען אין יעטוועדער דור געווען ייִדן וואָס האָבן זיך אײַנגערעדט, אַז די ברכה מיינט צו זאָגן, אַז דער מאַן איז בטבֿע העכער פֿון דער פֿרוי; אָבער קיין איין למדן וואָלט אַזוינס ניט געזאָגט. — לשם פֿאַרגלײַך איז טשיקאַווע צו דערמאָנען די מערבֿדיקע פֿאָרשטעלונג, אַז על־פּי איסלאַם האָבן ניט פֿרויען קיין נשמה. עטלעכע דערונטערדיקע מוסולמענישע געלערנטע (וואָס האָבן אפֿשר ניט מצליח געווען בײַם אויסקלײַבן זייערע פֿרויען) האָבן טאַקע געזאָגט, אַז פֿרויען האָבן ניט קיין אומ־שטערבלעכע נשמות. אָבער קיין איין פֿאַרלאָזלעכער מוסולמענישער יוריסט אָדער טעאָ־לאָג האָט אַזוינס ניט געזאָגט, און אין קאָראַן אָדער אין דער אויטענטישער מחמדאַנישער טראַדיציע איז ניטאָ קיין סמך פֿאַר אַזאַ מיינונג.

אַנדערש זײַנען געווען בפֿירוש אַ מינאָריטעט? ניטאָ דער מינדסטער טעם פֿאַר אַזאַ גענעראַליזאַציע. אַדרבא, עס איז אַפֿילו ניטאָ קיין פֿאַרלאָזלעכער מקור וואָס זאָל ווײַזן, אַז ענן אַליין האָט פֿאַרווערט אַלע מיני וועלטלעכע וויסנשאַפֿטן (חכמות חצוניות), ווײַל זיי זײַנען אידענטיש מיט כפֿירה. דער זעלביקער קאָנפֿליקט צווישן פֿונדאַמענטאַליזם און ראַציאָנאַליזם (געוויינטלעך זייער אַ מילדער ראַציאָנאַליזם) האָט געשטורעמט אין קאַראַיִמיזם און רבניזם אין דער זעלביקער צײַט וואָס אין איסלאַם; און ס׳קען קיין ספֿק ניט זײַן, אַז אין דעם פּרט זײַנען ביידע ייִדישע צדדים געווען אונטער אַ שטאַרקער השפּעה פֿון זייערע מחמדאַנישע מיטצײַטלערס.

ד״ר מאַהלער איז אין גאַנצן גערעכט, ווען ער ברענגט די אָפֿטע קראָיִשע אַרויסזאָגונגען קעגן דעם וואָס די רבנישע ייִדן פֿאַרהייליקן קבֿרים פֿון צדיקים, ניצן קמיעות און סגולות און גלייבן אין מאַגישע שפּראָכן. אָבער ער פֿאַרזעט דעם פֿאַקט, אַז די דאָזיקע אַלע פֿירעכצן זײַנען געווען אָנגענומען מער בײַם פּשוטן עולם איידער בײַ די העכערע קלאַסן און אַז די העכערע קלאַסן רבנישע ייִדן האָבן, צו גלײַך מיט די קראָיִשע לומדים, געקוקט קרום אויף די דאָזיקע פֿירעכצן. דער חילוק איז נאָר, אַז די רבנישע גײַסטיקע פֿירערס האָבן זיך דאָס ניט גענומען צום האַרצן און האָבן עס אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט, אין דער צײַט וואָס די קראָים האָבן דערויף געשאָטן פּעך און שוועבל. און ווען די קראָיִשע פּאָלעמיסטן האָבן אָפּגעלאַכט פֿון די באָבע־מעשׂיות פֿון אַגדה און מדרש האָט אין דעם גע־שטעקט ניט אַזוי זייער פֿילאָסאָפֿישער ראַציאָנאַליזם ווי די מציאה וואָס זיי האָבן געכאַפּט, אַז דאָ קען מען גרינג אַראָפּרײַסן די פֿאַרהאַסטע תּלמודישע טראַדיציע.

פֿאַר וואָס איז דער קאַראַיִמיזם געוואָרן סטעריל?

אויף דעם האַרבסטן פּרוּוו ווערט אויסגעשטעלט ד״ר מאַהלערס הויפּטטעזיס, ווען ער דאַרף באַשיידן איינס פֿון די עיקרדיקסטע רעטענישן אין דער געשיכטע פֿון די קאַראַיִמער. אין אירע יונגע יאָרן האָט דאָך די באַוועגונג פֿאַרמאָגט אַזאַ אימפּעט, אַזאַ לעבעדיקייט און אַזאַ גײַסטיקע פֿרוכפּערדיקייט; און וואָס איז גע־וואָרן פֿון איר אין די צײַטיקע יאָרן? זי האָט געפֿונען נאָר אַ גאַנץ קנאַפּן אָנהאַלט צווישן ייִדן און איז געוואָרן אַן עקרהדיקער אָרגאַניזם: ניט זי וואַקסט און ניט זי אַנטוויקלט זיך, זי איז נאָר אַרײַנגעטאָן אין ווידער אַ מאָל און אָבער אַ מאָל איבער־חזרן די געדאַנקען און באַגריפֿן פֿונעם עבֿר. ס׳איז די זעלביקע פֿראַגע וואָס אַלע פֿאָרשערס פֿון פֿרייִקן קאַראַיִמיזם האָבן געמוזט פֿרעגן. אויב דער פֿרייִקער קאַראַיִמיזם איז אין תּוך געווען אַ באַוועגונג פֿאַר סאָציאַלער רעפֿאָרם און פֿאַר נאַציאָנאַלער באַפֿרײַונג, פֿאַר וואָס זשע האָט ער ניט אַריבערגעצויגן אויף זײַן צד די גרעסטע מערהייט ייִדן, וואָס פֿאַר זיי האָט ער זיך אָנגענומען קעגן דער רבנישער אַריסטאָקראַטיע און ביוראָקראַטיע? אויב דער קאַראַיִמיזם איז געקומען צו העלפֿן דעם מענטשן פֿון אַ גאַנץ יאָר, דעם פּויער אָן ערד, דעם עני־ואבֿיונדיקן שטאָטישן בעל־מלאָכה און אַרבעטער און דעם נויט־באַדערפֿטיקן למדן — פֿאַר וואָס זשע האָט ער אונטערגעשטראָכן אַסקעטיזם און ביטול־היש? דאָס לעבן פֿון די דאָזיקע שיכטן איז דען ניט געווען גענוג פֿול מיט אָפּקומענישן אָן דעם?

אויב דער גרונטגעדאַנק פֿון קאַראַיִמיזם איז געווען שיבֿת־ציון טאַקע באַלד, פֿאַר וואָס זשע האָבן אַזוי ווינציק קראָים געטאָן אַליין דאָס וואָס זיי האָבן גע־הייסן טאָן אַנדערע? פֿאַר וואָס איז די קראָיִשע קאָלאָניע אין ירושלים, ס׳רובֿ עלטערע ענטוזיאַסטן, אַלע מאָל געווען אַזוי קלֿיין און אַזוי אָפּהענגיק פֿון דער צדקה פֿון זייערע מער פֿאַרמעגלעכע ברידער אין אויסלאַנד? פֿאַר וואָס האָבן די קראָים כּסדר געמוזט רופֿן, מען זאָל זיך באַזעצן אין דער הייליקער שטאָט און לֿעבן דאָרטן אין קדושה און טהרה, און פֿאַר וואָס קומען זיי אַזוי אָפֿט מיט טענות צו זייערע אויסלענדישע ברידער, אַז יענע זײַנען פֿאַרזונקען אין עולם־הזה אין זייערע היימלענדער?

ד״ר מאַהלער ענטפֿערט: דער קאַראַיִמיזם איז געווען אַ משיחיש־נאַציאָנאַלע באַפֿרײַונגס־באַוועגונג, האָט ער זיך געמוזט אַרײַנטאָן אין אַסקעטיזם; און זײַענדיק אַ באַוועגונג פֿאַר סאָציאַלן איבערבוי האָט דער קאַראַיִמיזם ניט געקאָנט גע־ווינען די שטיצע פֿון די הערשנדיקע קלֿאַסן — להיפּוך צום פּראָטעסטאַנטיזם, אַ שטייגער, וואָס האָט מנצח געווען דווקא ווײַל ער האָט אַריבערגעצויגן צו זיך די פֿאַרמעגלעכע קלֿאַסן און אַפֿילו די פֿעאָדאַלע אַריסטאָקראַטיע.

מיר דוכט, אַז דער דאָזיקער ענטפֿער פֿאַרענטפֿערט גאָרנישט. מען קען ניט גלײַכן די רבנישע אַריסטאָקראַטיע און בורזשואַזיע צום קאַטוילֿישן פֿעאָדאַלן און קלֿויסטערשן הערשערישן קלֿאַס. מיט איר גאַנצן אײַנפֿלֿוס און פּרעסטיזש האָט די רבנישע אַריסטאָקראַטיע און בורזשואַזיע פֿאָרט קיין מאָל ניט געהאַט אַזאַ שליטה פֿון לעבן און טויט איבער די ייִדישע נידעריקערע שיכטן, און ווען פֿון אונטן זאָל געווען זײַן אַן אָרגאַניזירטער דרוק וואָלט מען גרינג אַרויסגע־ריסן בײַ די ראָשי־הגולה און די גאונים ראַדיקאַלע הנחות. אָבער אַפֿילו ווען מען קוקט אַוועק פֿון דעם דאָזיקן פֿאַקט לֿייגט זיך נאָך אַלץ מער אויפֿן שׂכל, אַז דער קאַראַיִמיזם האָט ניט אײַנגענומען די ייִדישע וועלט מחמת ער האָט ניט אויסגענומען (איבער סיבות וואָס זײַנען אונדז ניט גענוג קלאָר) בײַ דער מער־הייט ייִדן, ווי אומצופֿרידן זיי זאָלֿן ניט געווען זײַן מיטן סטאַטוס־קוואָ. אַוודאי האָט די קראָיִשע פּראָפּאַגאַנדע גופֿא סוף־כּל־סוף געצוווּנגען די רבנישע ייִדיש־קייט אַליין אײַנצופֿירן רעפֿאָרמען, און דאָס האָט איר געוויס געהאָלפֿן צו שטאַרקן איר פּאָזיציע לֿגבי דער קראָיִשער קאָנקורענץ. אַגבֿ איז נאָך וויכטיק דאָ צו דער־מאָנען, אַז סוף־כּל־סוף האָט דער קאַראַיִמיזם אויך פֿאַרלֿוירן אַ סך פֿון זײַן אַסקע־טישער באַפֿאַרבונג, און ווען עס איז אויפֿגעשטאַנען אַן אייגענע קראָיִשע אַריס־טאָקראַטיע און בורזשואַזיע האָט דאָס שטאַרק מאָדיפֿיצירט די קראָיִשע אָפּאָזיציע צו די מעכטיקע און די רײַכע.

די מקורים

ד״ר מאַהלער ווייס גוט, ווי לעצט געוואָרנט מען דאַרף זײַן בײַם אָפּשאַצן די פֿאַרלאָזלעכקייט פֿון שפּעטיקערע קראָיִשע מקורים. אין פֿרייִקן קאַראַיִמיזם זײַנען געווען כאַאָטישע באַדינגונגען און די ראשונים זײַנען זיך פֿונאַנדערגע־גאַנגען וועגן אַ סך עיקרדיקע ענינים פֿון דין און ריטואַל. ווען די שפּעטערדיקע

קראָיִשע מחברים ברענגען די דאָזיקע אויטאָריטעטן וואָלטן זיי געדאַרפֿט פֿאַר־מאָגן מער היסטאָרישע פּערספּעקטיוו און מער אומפּאַרטייִישקייט איידער זיי האָבן געהאַט און געוואָלט האָבן. דערפֿאַר געפֿינען מיר אַרומגעשוירענע ציטאַטן, צוגעפּוצטע פּירושים און טעותן ממש, וואָס ווערן נאָך ערגער צוליב אומבאַ־גרינדעטע סבֿרות און אַרײַנטײַטשונגען. אָבער ניט געקוקט דערויף איז ד״ר מאַהלער אין אַ היפּשן טייל פֿון זײַנע ראַיות זיך סומך דווקא אויף דער דאָזיקער שפּעטיקער אינפֿאָרמאַציע. געוויס נעמט ער דאָס נאָר ווײַל קיין בעסערס איז ניטאָ; אָבער מען וואָלט געדאַרפֿט זײַן מער אָפּגעהיט און מער אײַנגעהאַלטן בײַם מאַכן לעצטגילטיקע אויספֿירן.

נאָך מער, דוכט מיר, איז מוטל בספֿק ד״ר מאַהלערס אָפֿטער גאַנג פֿון פֿאַררופֿן זיך אויף אַראַבישע מקורים (אַל־בירוני, אַל־שאַהראַסטאַני [11] און אַנדערע), וואָס זייער אומפֿאַרלאָזלעכקייט אין קראָיִשע ענינים איז שוין אַ דבֿר ידוע. פֿאַר די דאָזיקע אַראַבישע היסטאָריקערס איז ייִדישקייט — אי אין דעם רבנישן אי אין דעם קראָיִשן וואַריאַנט — געווען אַ פֿאַרחתמעט בוך; זיי האָבן דאָס ניט געוווּסט און ניט געקאָנט באַנעמען. וואָס שייך קראָים האָבן זיי זייערע קענ־טענישן גענומען אויסשליסלעך פֿונעם קראָיִשן צד, און אַ גרויסן טייל פֿון דעם וואָס זיי האָבן זיך דערוווּסט האָבן זיי ניט פֿאַרשטאַנען. עס איז דעריבער ניט נאָר אַ זיכערער גאַנג, נאָר ממש אַ נויטווענדיקייט בײַם פֿאָרשן קאַראַיִמיזם, אַז מען זאָל ניט אָננעמען קיין שום אינפֿאָרמאַציע פֿון אַן אַראַבישן מחבר (אַפֿילו אויב וועגן אַנדערע ענינים איז ער מי יודע ווי פֿאַרלאָזלעך), סײַדן זײַנע רייד זײַנען דירעקט באַשטעטיקט דורך אויטענטישע פֿרייִקע קראָיִשע אָדער רבנישע דאָקומענטן, וואָס עס לאָזט זיך דערווײַזן, אַז זיי זײַנען פֿאַרלאָזלעך.

עטלעכע פּרט־פּונקטן

איבער דער זעלביקער סיבה וואָלט אויך געווען אַ מעלה, ווען ד״ר מאַהלער וואָלט געווען דורכגעפֿאָרשט איבער אַ נײַס עטלעכע אַלגעמיין אָנגענומענע פֿאָר־שטעלונגען וועגן וויכטיקע געשעענישן אין דער פֿרייִקער קראָיִשער געשיכטע. לאָמיך ברענגען צוויי זאַכן לדוגמא.

ד״ר מאַהלער נעמט אָן, כאָטש מיט געוויסע ספֿקות, די רבנישע טראַדיציע (וואָס פּינסקער האָט צוגעשריבן, אָן שום דאָקומענטאַרישע ראַיות, צו סעדיה גאָון), אַז ענן האָט לעצטגילטיק איבערגעריסן מיט דער רבנישער ייִדישקייט איבער דעם וואָס די רבנים האָבן אים ניט דערלאָזן ווערן ראָש־הגולה; אָבער די גאַנצע געשיכטע איז פֿאַרבונדן מיט אַזוינע היסטאָרישע און פּסיכאָלאָגישע שווערייקייטן, אַז אין בעסטן פֿאַל קומט זי אויס שטאַרק חשוד.[12]

אויך נעמט ד״ר מאַהלער איבער דעם אָנגענומענעם קוק, אַז אין סעדיה גאָונס

---

[11] העברעיִשע שרײַבונג: אלבירוני, אלשהרסתאני.

[12] Cf. L. Nemoy, "Anan ben David, a Re-Appraisal of the Historical Data," *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*, Budapest, 1947, pp. 239-248.
דאָס דאָזיקע אַרטיקל איז אַרויס פֿון דרוק שוין נאָך ד״ר מאַהלערס בוך.

צײַטן, אין דער ערשטער העלפֿט 10טן י״ה, האָט די קראָיִשע מיסיאָנערישע פּראָפּאַגאַנדע אויפֿגעטאָן גדולות אין אַריבערציִען רבנישע ייִדן; די דאָזיקע שווערע סכּנה פֿאַרן קיום פֿון דער רבנישער ייִדישקייט זאָל עס האָבן גורם געווען סעדיהס ביטערע ליטעראַרישע מלחמה קעגן קאַראַיִמיזם, וואָס געענדיקט האָט זי זיך מיט אַ לעצטגילטיקן ריס צווישן די „מינים״ און די גמרא־ייִדן. איך וועל זיך מיט דער דאָזיקער פּראָבלעם אָפּגעבן אין אַן אַנדער אָרט. דאָ איז גענוג צו זאָגן, אַז די גאַנצע השערה איז געבויט אויף אַ היפּש וואַקלדיקן פֿונ־דאַמענט. ניטאָ קיין ברעקל דאָקומענטאַרישע ראַיה, אַז אין סעדיהס צײַט צי אין וועלכער עס איז אַנדער צײַט האָבן רבנישע ייִדן זיך אַ וואָרף געטאָן צו ווערן קראָים. פֿאַרקערט, די פֿרייִקע קראָיִשע מחברים קלאָגן זיך כּסדר, אַז זייער צד איז קליין אין צאָל, אָרעם אין פֿאַרמעגן און אומבאַהאָלפֿן קעגן דער רבנישער באַדריקונג. נאָך אַ זאַך וואָס ס׳איז כּדאַי צו האָבן אין זינען: וועגן קיין איינעם פֿון די פֿרייִקע קראָיִשע געלערנטע — און אַ היפּש ביסל פֿון זיי זײַנען באַ־וווסט בײַם נאָמען — ווערט ניט דערציילט, אַז ער זאָל פֿריִער האָבן געווען אַ רבנישער ייִד און דערנאָך אַריבער צום קאַראַיִמיזם. דער איינציקער יוצא מן הכּלל איז ענן אַליין, אָבער אין זײַן צײַט איז נאָך געווען זייער ווינציק סכיז־מאַטישע פּראָפּאַגאַנדע, און אפֿשר אין גאַנצן ניט; ער האָט זיך בלי ספֿק אָפּגע־פֿרעמדט פֿון דער רבנישער ייִדישקייט דורך זײַן אייגענעם לאַנגן און בהדרגהדיקן פּראָצעס פֿון אײַנקלערן זיך און איבערטראַכטן.

פּונקט אַזוי איז אומבאַרעכטיקט, הגם ד״ר מאַהלער זאָגט עס מער ווי איין מאָל, אַז אַל־קירקיסאַני,[13] דער חשובֿסטער קראָיִשער שרײַבער פֿון דער ערשטער העלפֿט 10טן י״ה, האָט באַקומען זײַנע ידיעות וועגן ענען פֿון דעם „רבנישן שרײַ־בער״ דאַוד אַל־מוקאַמיץ.[14] אַל־קירקיסאַני האָט יאָ גענומען פֿון אים געוויסע ידיעות וועגן פֿרייִקע ייִדישע סעקטעס, קריסטנטום אַרײַנגערעכנט, אָבער דאָס האָט גאָרניט צו טאָן מיט אינפֿאָרמאַציע וועגן ריין קראָיִשע ענינים. פֿאַר דעם האָט אַל־קירקיסאַני געהאַט זײַנע אייגענע גוטע קראָיִשע מקורים. וואָס שייך צו אַל־מוקאַמיצעס „רבנישער ייִדישקייט״ איז זי, איידל גערעדט, געווען אַ היפּש ביסל אונטערגעשווענקט, וואָרעם זי האָט אים ניט געשטערט אָנצונעמען די קריסט־לעכע אמונה, הגם שפּעטער האָט ער זיך צוריק מגייר געווען. ער איז משמעות געווען איינער פֿון אַ גרופּע געלערנטע, ייִדן און מוסולמענער, וואָס האָבן געהערט צו אַ „פֿרײַדענקערישער״ באַוועגונג, וואָס בײַ איר זײַנען אַלע מאָנאָטעיִסטישע רעליגיעס געווען גלײַכע יחסנים; עס איז באַוווסט, אַז אין יענער צײַט האָט עקסיס־טירט אַזאַ באַוועגונג.

דער פֿאַרנעם פֿון מאַהלערס בוך

אָט דאָס זײַנען די הויפּטפּונקטן, לפֿי דעתי, אין וועלכע ד״ר מאַהלערס מעטאָד

---

[13] העברעיִשע שרײַבונג: אלקרקסאני.
[14] העברעיִשע שרײַבונג: דאוד אלמקמץ.

און אויספֿירן רופֿן אַרויס ספֿקות און אָפּפֿרעגענישן. אָבער איך מיין, אַז פֿון מײַנע באַמערקונגען זעט זיך אויך אַרויס, ווי ברייט ער נעמט אַרום זײַן טעמע, ווי שאַרף ער האָט אַוועקגעשטעלט די גרויסע צאָל אָפּט מאָל היפּש האַרבע און געפֿאַנטערטע פֿראָבלעמען פֿון אַ היסטאָרישן, יורידישן און טעאָלאָגישן כאַראַקטער און ווי אַריגינעל עס איז זײַן צוגאַנג. אויב עס ווײַזט אויס (מיר לכל הפּחות), אַז ער האָט אַריבערגעוואָרפֿן דעם פּאַמפּעדיקל צום צווייטן עקסטרעם לגבי דעם טעאָלאָגישן צוגאַנג פֿון זײַנע פֿאָרגייערס, איז דאָס נאָר אַ מעלה פֿאַר דער קראָים־פֿאָרשונג ווי אַ גאַנצהייט. וואָרעם עס קען גרינדלעך זײַן (און מיר דוכט זיך, אַז ס׳איז זיכער אָזוי), אַז אין דער אונטערשטער שורה וועט מען דעם אמת געפֿינען ערגעץ ווו אין מיטן צווישן די צוויי עקסטע פֿונקטן.

אין דער געשיכטע פֿון יידישן לעבן און טראַכטן איז דער קאָראַימיזם אייגער פֿון די קאָמפּליצירטסטע פֿענאָמענען, אויב ניט דער סאָמע קאָמפּליצירטער. די אָלטע טענה, אַז די תורה שבעל פּה פֿאָרשטופט די תורה שבכתב; די נאָציאָנאָלע אומגעדולד, וואָס עס זעט זיך קיין סוף ניט צום גלות, נאָך פֿאָרשטאָרקט דורך די דורכגעפֿאָלענע האָפֿענונגען וואָס האָבן געהאָט אויפֿגעוואָכט אונטערן רושם פֿונעם מעטעאָרישן אויפֿשטיג פֿון דער גיגאַנטישער אַראָבישער אימפּעריע; די סאָציאָלע און עקאָנאָמישע שפּאַנונגען וואָס האָבן זיך געשאַפֿן אין דעם כּמעט ווי אויטאָנאָמען יידישן קיבוץ אין איראַק; די שווערי־קייטן וואָס זײַנען אַרויסגעוואָקסן פֿון דער אויספֿרייטונג פֿון יידישן יישוב און פֿונעם אויפֿקום פֿון ריווא־לי־זירנדיקע יידישע קאָלאָניעס אין אַנדערע טיילן פֿון דער גרויסער מוסלמענישער מדינה; דער דרוק פֿון די פֿאָליטישע, סאָציאָלע און עקאָנאָמישע אַנטוויקלונגען אין דעם איסלאָם פֿון יענער תקופֿה — די אַלע פֿאַקטאָרן האָבן משמעות געהאַט אַ חלק אין דעם געבוירן ווערן און וואָקסן פֿון פֿרי־קאַראַימיזם. וואָסער פֿאַקטאָר ס׳האָט געווירקט אין וואָסער מאָס קענען מיר נאָך ניט זאָגן. אָפֿילו הײַנט, וועַן די קראָים־פֿאָרשונג שטעקט נאָך אין די קינדערשיכלעך און מיר טאָפּן נאָך אַלץ אין דער פֿינצטער מיט דער קנאַפּער הילף פֿון דעם ביסל אויפֿ־געדעקטע און פֿובליקירטע אויטענטישע פֿרי־קאָמענטן, זענען מיר שוין אויך, אַז דער טעאָלאָג און דער היסטאָריקער אַליין וועלן ניט זײַן בכוח צו געבן קיין פֿרטימדיקן און באַגלייבלעך דאָקומענטירטן איבערבליק איבערן פֿרי־קאַראַימיזם. מען וועט זיך ניט קענען באַגיין אָן דער מיטאַרבעט פֿונעם סאָציאָלאָג און עקאָנאָמיסט.

יעדער פֿאָרשער פֿון פֿרי־קאַראַימיזם דאַרף דעריבער דורכגיין ד״ר מאָהלערס בוך ווי ס׳געהער צו זײַן און אַרײַנקוקן אין אים כסדר. ער מעג זיך ווי שטאַרק צעגיין מיט מאָהלערס אויספֿירן וועגן וועלכן עס איז אייניציקן ענין אין דער קראָים־פֿאָרשונג, אָבער איידער ער קומט אַליין צו אַ לעצטגילטיקער מסקנא וואָלט גוט געווען, וועַן ער טראָכט זיך אַרײַן מיט קאָפּ און אָן לײַדנ־שאַפֿטן אין מאָהלערס אַרגומענטאַציע. דאָס איז נייטיק אויף צו מאָכן סאָליידער אונדזער קענטעניש פֿון דער געשיכטע פֿון אַ וויכטיקער גרופּע אין ישׂראל; און אין דעם וועלן דאָך געווים אָלע אינטשטימען מיט מאָהלערן, אַז די גרופּע פֿאַר־

דינט אַ סך מער אויפֿמערקזאַמקייט און פֿאַרשטייעניש איידער מען האָט איר געגעבן ביז אַהער.

פֿון דער רעדאַקציע. אויפֿן פֿאַרלאַנג פֿון ד״ר ל. נעמאָי האָט די רעדאַקציע געוויזן דעם מאַנוסקריפּט פֿון זײַן אַרטיקל ד״ר מאַהלערן; האָט ד״ר מאַהלער זיך אָפּגערופֿן מיט אַ בריוו צו דער רעדאַקציע וואָס פֿרעגט אָפּ איין פּונקט פֿון דער קריטיק. דער דאָזיקער בריוו איז איבערגעשיקט געוואָרן ד״ר נעמאָיען וואָס האָט פֿון זײַן זײַט אָפּגעענטפֿערט. מיר ברענגען דאָ ביידע אַרויסזאָגונגען.

בריוו פֿון ד״ר מאַהלערן

איך האַלט פֿאַר פּאַסיק און נייטיק אויפֿמערקזאַם צו מאַכן די לייענערס פֿון ד״ר נעמאָיס רעצענזיע אויף איין טענה, צוליב איר לכתחילהדיקער משונה־דיקייט. די אַנטשיידונג קען דאָ דער לייענער מאַכן נאָר דורך פֿאַרגלײַכן די קריטיק מיט דער באַהאַנדלונג פֿון דער שײַכותדיקער פֿראַגע אין מײַן רעצענזירטן בוך.

דער רעצענזענט שרײַבט:

ד״ר מאַהלער נעמט אָן, כאָטש מיט געוויסע ספֿקות, די רבנישע טראַדיציע (וואָס פּינסקער האָט צוגעשריבן, אָן שום דאָקומענטאַרישע ראַיות, צו סעדיה גאָון), אַז ענן האָט לעצטגילטיק איבערגעריסן מיט דער רבנישער ייִדישקייט איבער דעם, וואָס די רבנים האָבן אים ניט דערלאָזן ווערן ראָש־הגולה. אָבער די גאַנצע געשיכטע איז פֿאַרבונדן מיט אַזוינע היסטאָרישע און פּסיכאָלאָגישע שווערקייטן, אַז אין בעסטן פֿאַל קומט זי אויס שטאַרק חשוד.

לייענענדיק די שטעלע אין ד״ר נעמאָיס רעצענזיע האָב איך פּשוט נישט געגלייבט מײַנע אויגן! עס איז אָפּגערעדט דערפֿון, וואָס איך האָב אין מײַן ווערק לחלוטין אָפּגעוואָרפֿן די טראַדיציאָנעלע סבֿרא, אַז ענן האָט איבערגעריסן מיט דער טראַדיציאָנעלער ייִדישקייט צוליב זײַנע פּערזענלעכע אַמביציעס: דער עצם מהות פֿון מײַן טעאָריע וועגן קראָים איז אַ היפּוך צו דער אָנגענומענער מיינונג, אַז פּערזענלעכע מאָטיוון פֿון באַגרינדער פֿון דער שיטה האָבן גורם געווען די אַנטשטייונג פֿון דער שיטה און פֿון דער באַוועגונג. איך בין אָבער אויך אין שײַכות מיט דעם טראַדיציאָנעלן פּרט גופֿא געגאַנגען נאָך ווײַטער און האָב בפֿירוש אָנגעוויזן אין קאַפּיטל וועגן ענגען, אַז די גאַנצע געשיכטע פֿון ענגס פּרעטענדירן אויפֿן אַמט פֿון ראָש־הגולה וועקט לכתחילה אומצוטרוי. אין שײַכות מיט דער „אַפּיקורסות פֿון ענן, וואָס האָט אָפּגעשטויסן פֿון אים די תלמידי חכמים און באַוויגן זיי צו דערווײַטערן אים פֿון אַמט פֿון ראָש הגולה״ גיב איך צו אין קלאַמערן: „אויב ער האָט אויף אַזאַ אַמט בכלל ווען עס איז פּרעטענדירט״ (ז׳ 169). ווײַטער שטעל איך זיך אָפּ אויף אַ גאַנצער זײַט אויף אַן אַנאַליז פֿון דער אויטענטישקייט פֿון באַריכט וועגן ענגס קאַנדידאַטור אויף דעם אַמט פֿון ראָש־הגולה און קום צום אויספֿיר: „פֿון דעם אַלעם איז געדרונגען, אַז דעם פּרט וואָס ווערט איבערגעגעבן אין נאָמען פֿון סעדיה גאָון און בײַ ראב״ד וועגן ענגס פּרעטענזיע צו ווערן אַ ראָש הגולה מעגן מיר באַטראַכטן בלויז פֿאַר מעגלעך, אָבער נישט פֿאַר באַוויזן״ (ז׳ 170).

אין תוך וואָלט מען געקאָנט זיך חידושן, פֿאַר וואָס ד״ר נעמאָי האָט אין זײַן רעצענזיע נישט געהאַלטן פֿאַר זײַן חובֿ דווקא אונטערצושטרײַכן, אַז אין

דער ביזאיצטיקער פֿאַרשונג וועגן קאַראַימיזם בין איך געווען דער ערשטער וואָס האָט — מיט רעכט צי מיט אומרעכט — געשטעלט אונטער אַ ספֿק די באַגלייבטקייט פֿון דער טראַדיציע וועגן ענגע סיכסוך אַרום דעם אַמט פֿון ראָש־הגולה. ווי דאַרף מען אָבער קוואַליפֿיצירן אַזאַ אופֿן פֿון רעצענזירן, ווו דער וויסנשאַפֿטלעכער חידוש פֿון מחבר ווערט ניט נאָר פֿאַרשווינגן, נאָר דער רעצענזענט קומט גאָר מיט אַ האַרבער טענה — אייניע פֿון זײַנע הויפּט־טענות — פֿאַר וואָס דער חידוש איז דעם מחבר נישט געקומען אויפֿן געדאַנק?

רפֿאל מאַהלער

תשובֿה פֿון ד״ר נעמאַי

... ד״ר מאַהלער אַליין פֿאַרמולירט זײַן אויספֿיר בזה הלשון: „דעם פּרט [וועגן ענגע מאַטיוון] ... מעגן מיר באַטראַכטן בלויז פֿאַר מעגלעך, אָבער נישט פֿאַר באַווײַזן״. פֿאַרקערט, איך האַלט, אַז די דאָזיקע געשיכטע איז נישט מעגלעך, און דאָס האָב איך געפֿרוווט אויפֿווײַזן אין מײַן אַרבעט אין דעם זאַמלבוך צום אַנדענק פֿון עמנואל לעווין (זען הערה 12 צום איצטיקן אַרטיקל). איך זע ניט אײַן, ווי אַזוי מען קען זאָגן, אַז מען האַלט וואָס עס איז אָפּגעווארפֿן לחלוטין ווי באַלד מען האָט בפּירוש געזאָגט, אַז די זאַך איז יאָ מעגלעך, הגם ניט דערווײַזן.

וואָס שייך צו ד״ר מאַהלערס תּביעה, אַז ער האָט דער ערשטער אַרויסגעזאָגט דעם ספֿק וועגן דער געשיכטע מיט ענגען, ווי זי ווערט דערציילט, איז דאָס עפּעס אַנדערש. פֿאַזנאַנסקי אַליין האָט וועגן דעם אַרויסגעזאָגט געוויסע ספֿקות, און איך האָב דאָס אויך געטאָן אין מײַן אַרטיקל אין דער *Universal Jewish Encyclopedia* אין 1939.

ס׳איז אַ גרויסער שאַד, דוכט מיר, וואָס ד״ר מאַהלער האָט אַנגענומען מײַן רעצענזיע אַזוי פֿערזענלעך. די וויכטיקע זאַך אין אַזאַ פֿאַרלאַזטן פֿעלד ווי קראַים־פֿאָרשונג איז צו זוכן דעם אמת, און דיסקוסיע און קריטיק זײַנען נאָר מכשירים. איך פֿאַרשפּאַר צו זאָגן, אַז איך האָב די גרעסטע באַוווּנדערונג פֿאַר ד״ר מאַהלערס געלערנטקייט און התמדה און אַז מיט קיין זאַך וואָס איך האָב געשריבן אַדער איך וועל שרײַבן בין איך ניט אויסן צו מינערן די דאָזיקע מעלות זײַנע.

אויף געוויס איז מײַן קריטיק פֿון ד״ר מאַהלערס אַנגענומען די געשיכטע וועגן ענגען ניט קיין „הויפּט־טענה״. ס׳איז אַ קליינער פּאַראַגראַף אין אַ גרויסער רעצענזיע וואָס רעדט אַרום אַ סך אַנדערע זאַכן וואָס זײַנען אַ סך וויכטיקער. איך האָב געהאַט געהאַפֿט, אַז ד״ר מאַהלער וועט זיך אָפּשטעלן אויף יענע ענינים. עס פֿאַרדריסט מיך, ווי איך האָב שוין געזאָגט, וואָס אַנשטאָט דעם האָט ער אויסגעקליבן אַ קליינעם פּונקט און האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט אויף אים גענוג זאָרגעוודיק.

לעאן נעמאי

אומבאַווסטע יידישע קהילה־דאָקומענטן

פֿונעם פינקס פֿון קהילת אַה״ו

פֿון פראָפֿעסאָר ש. אָסף

די קהילה אַה״ו (אַלטאָנע, האַמבורג, וואַנדזבעק) איז געווען איינע פֿון די גאָר חשובֿע קהילות אין 18טן יאָרהונדערט, אַן עיר ואם בישׂראל. אויף איר כּסא הרבנות זײַנען געזעסן גדולי ישׂראל, אייגער — דער מפֿורסם ר׳ יונתן אייבעשיץ. ביז זײַן קומען איז זעקס און דרײַסיק יאָר (1713—1749) נאָך אַנאַנד דאָס רבנות אײַנגעשטאַנען בײַ ר׳ יחזקאל קאַצענעלבויגן דעם בעל כּנסת יחזקאל. פֿאַראײניקט זײַנען די דרײַ קהילות געווען פֿון 1670 ביז 1811, וועו נאָפּאָלעאָן האָט אַרויסגעגעבן דעם גזר, אַז האַמבורג זאָל אָפּגעטיילט ווערן פֿון אַלטאָנע. די חשובֿסטע פֿון די דרײַ קהילות איז געווען אַלטאָנע, און דאָ טאָקע האָט געווינט דער רבֿ. אין וועד פֿון די פֿאַראײניקטע דרײַ קהילות האָט אַלטאָנע געהאַט 17 שטימען, האַמבורג — 6 און וואַנדזבעק — 4. אויך אין די שׂכירות פֿונעם רבֿ האָט אַלטאָנע געהאַט דעם גרעסטן חלק. דעם רבֿ ר׳ יחזקאל קאַצענעלבויגן האָט אַלטאָנע געצאָלט 500 מאַרק, האַמבורג — 200 און וואַנדזבעק — 100. אַלטאָנע האָט פֿאַרמאָגט 14 שולן, האַמבורג און וואַנדזבעק — צוזאַמען 4.[1]

די קהילה אַה״ו איז געווען אויך פֿון די צום בעסטן אָרגאַניזירטע, ווי מען קען דאָס אַרויסלייענען פֿון די קינות וואָס עס האָט אָפּגעדרוקט ד״ר גרונוואַלד אין די *Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde* פֿאַרן יאָר 1903, זז׳ 1—64. היפּש הוספֿות דערצו ברענגט אונדזער „פּנקס הכרוזים״. זיי וועלן זיך אײַנס דאָס אַנדערע ממלא זײַן.

אין פּינקס זײַנען פֿאַרשריבן 259 כרוזים. זיי זײַנען געמאָלדן געוואָרן אין די שולן פֿון אַה״ו פֿון תפֿ״ד (1724) און ווײַטער — ווײַזט אויס ביז תצ״ד (1734). פֿאַרשריבן זײַנען זיי מיט אַ שיינעם כּתבֿ אויף פּאַפּיר פֿאַרמאָט פֿאָליאָ.

דעם כּתבֿ־יד האָט אָפּגעקויפֿט דער באַווסטער געלערנטער דוד קויפֿמאַן אין יאָר 1893. אויפֿן שער־בלאַט איז אָנגעשריבן: „שמח שמחני בהגיעו אל ביתי

---

[1] זען ווײַטער דעם כרוז סה. אויך פֿון כרוז לג (זז׳ 116—117) לאָזט זיך דריגען, אַז אין אַלטאָנע זײַנען געווען 14 שולן. אַ חידוש נאָר, וואָס דאָ איז נישט דערמאָנט האַמבורג. אין גרונוואַלדס *Portugiesengräber auf deutscher Erde*, 18 שטייט אַז אַלטאָנע האָט געהאַט 11 שולן, האַמבורג — 2, וואַנדזבעק — 1. אין כרוז מז רעדט זיך פֿון „טו פּעמי׳ לכל בה״כ״. דעם ענין דאַרף מען נאָך חוקר ודורש זײַן.

ביום ט״ו סיון תרנ״ג לפ״ק, אני דוד קופמאנן.״ אין אינעם מיט אַלע זײַנע ביכער און כתבֿ־ידן איז דער פּינקס אַריבער צו דער אונגערישער אַקאַדעמיע אין בו־דאַפּעשט. אין קאַטאַלאָג פֿון קופֿמאַנס ביבליאָטעק, וואָס עס האָט אים צונויפֿ־געשטעלט ד״ר מ. וויס (פֿראַנקפֿורט, 1906), איז דער פּינקס פֿאַרצייכנט אונטערן נומער 340. וועדליק מען גיט איבער, איז אַ גרויסער טייל פֿון קויפֿמאַנס ביב־ליאָטעק געגאַנגען לאיבוד בעת די באַמבאַרדירונגען פֿון בודאַפּעשט, און ווער ווייסט צי דער פּינקס איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן. בכל אופֿן איז כדאַי אָפּ־צודרוקן פֿון דאָרט די כרוזים וואָס האָבן אַ ברייטערן אינטערעס. אַ טייל כרוזים, די וואָס זײַנען שייך צו ענינים פֿון חינוך, האָב איך אָפּגעדרוקט אין די מקורות לתולדות החינוך בישראל, באַנד ד, זז׳ פּח—צג, און עטלעכע פֿון זיי געבראַכט אין אָריגינאַל, דאָרטן, זז׳ רמ—רמא.

אין די כרוזים וואָס ווערן דאָ געדרוקט איז פֿאַראַן אַ וויכטיקער מאַטעריאַל וועגן קולטור־לעבן פֿון זייער צײַט: צדקה, קהילה־סדר, שׂיכות צום בוך און נאַך. זיי האָבן מן־הסתּם אויך אַן אינטערעס פֿאַר דער פֿאָרשונג פֿון ייִדיש פֿון יענער צײַט. אינטערעסאַנט איז צו זען, ווי גרויס דער חלק פֿון העברעיִש איז אין זיי; זיי זײַנען פֿון דעסט וועגן געבראַכט געוואָרן פֿאַר גאַנץ קהל, און זייער תּוכן האָט באַדאַרפֿט דערגיין צום פּשוטן עולם און צו פֿרויען.

דורך דער פֿרײַנדלעכער השׂתּדלות פֿון פּראָפֿ׳ בלוי ז״ל האָט די אונגערישע אַקאַדעמיע מסכּים געווען צו שיקן מיר דעם כתבֿ־יד. איך דריק דאָ אויס מײַן דאַנק צו דער אָנפֿירונג פֿון דער אַקאַדעמיע.

פּנקס

הכרוזים ככתבה וכלשונה
מימים ולחדשי השנה
יהי׳ לזכרון נאמנה
עד המקדש יבנה

בשרתי צדק בקהל רב
ואת שפתי לא אמנה
. . . .
אתה י ד ע ת לפ״ק

כרוז ב׳:

להסיר המכשול ולתקן המסילה עלה ונגמר אצל קפ״ו [2] דשלש קהלות ועשו תקנה איזה [!] זונה שתהי׳ הרה לזנונים או יבורר עליה שהיא זונה אזי מוטל על הגאון אב״ד להחרם אותה בקול רם בכל בה״כ [3] שהיא מוחרמת ומובדלת מכל קדושת ישראל, ותכף ומיד מוז׳ הזונה [אַוועק] מקהלתנו יצ״ו בלי עכוב בעולם, קיין בעל הבית טאהר זי ניט נעמן למנקת או למשרתת ושום דבר שבעולם משך ששה שנים, והחצופה זונה הנ״ז טאהר ניט לכאן קומן אף עם אורחים משך ששה שנים, ויכתב שמה בפנקס הקהל שהיא זונה חצופה. וכן להכריז בעת מען ווערט זי מחרם זיין וכרוז עליה שהיא חצופה זונה. אחת מבנות קהלות שתהיה הרה לזנונים אבדה חזקות הקהל, ומוטל על הגאון אב״ד לעשות כנ״ל בלי עיכב,

---

[2] = קהל פּרנסים ומנהיגים.
[3] = בתי הכנסת.

והשמשים מחוייבים לקיים כנ״ל ולהכריז בלי שום עיכב בעולם, בלי שאלת פ״ה וקפ״ו יצ״ו.[4] גם יגיד הגאון אב״ד לפני קהל פ״ו יצ״ו שיחקרו היטב לענש הנואף ופרדפו בכל מיני רדיפות. הזונות אשר משרתת עתה פה אשר ילדו תוך משך שנה הנ״ל אזי אם היא משרתת יוכרז עליה ג״כ חרם הנ״ל, אכן מי שהיא מנקת ואולי יהי׳ סכנה להילד אשר היא מנקת, אזי מחויב הב״ב אשר אצלו המנקת לילך להגאון אב״ד ויצטרף עמו שני דיינים לראות היטב אם יש סכנה להילד ויתנו לו זמן עד מתי רשות להחזיקה למנקת, אמנם ככלות הזמן תחיכה דאסורה לה להיות פה שעה אחת. כל תיקון הנ״ל דוקא לזונות אשר תהי׳ הרה לזנונים פה. אכן אותן שבאו משאר קהלות אין בכלל תקנה הנ״ל רק אחת מבנות הקהלה אף שתהי׳ הרה לזנונים אף בשאר קהלות אבדה חזקת הקהלה.[5] גם יוכרז תקנה הנ״ל כל רבע שנה... ב׳ כסלו תפ״ד.

כרוז ד׳:

הערט צי כל הקהל הקודש. היר מיט איז מן מודיע בשם האלופי׳ פ״ו דקהלתינו יצ״ו: מאחר הרב הגדול אב״ד ז״ל מוויזל איז נפטר געוואָרען בבית בנו ר׳ יואל וויזל, אונ קהל ש״ק[6] גשיקיט נאמני קהלתינו צו פר חתמנין, ווייל יתומים קטנים ביטרעפט. און ר׳ יואל זאלכי אפקרות [!] בוויזין אונ ניט וועלין ליידן, ואח״כ[7] נאך מוסיף חטא על פשע גיווען אונ מסרב גיווען נגד קהל ש״ק והגאון אב״ד נר״ו, וועלכר מן הראוי ועד געווען מן איהם העט זעלין מענש זיין בעונשים קשים ומרים, רק קהל ש״ק חס גיווען על כבוד משפחתו, ובפרט על כבוד אביו הרב המנוח ז״ל, אונ איהם מענש גיווען בשאר עונשים אשר יוכל שאת. בכן איז מן היר מיט מזהיר באזהרה גדולה באם דאש איינר ח״ו להבא זעלט זעלכי אפקרות או סרבנות ברוכין נגד קהל ש״ק ואב״ד נר״ו, או נגד נאמני קהלתינו יצ״ו, אזו ווערט מן דעם זעלבגין מענש זיין בעונשים קשים ומרים דז לו ולזרעו ולכל בני משפחתו בחייו ואפילו לאחר מותו ווערט צו שווער פאלין, וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידון עוד. נכרז בב״ה בשבת פ׳ משפטים כ״ה שבט פד״ת לפ״ק, והעתקתיו נ״ג פעמים לכל בתי הכנ׳.

כרוז כ״ב:

הערט צי כל הקהל הקודש. היר איז מן מודיע בשם האלופים פו״מ דקהלתינו יצ״ו, דעם נאך דאש הירש אפטיקר איש בליעל שון כמה וכמה שבועות אין חרם געשטאנדן אונ איז זיך ניט משגיח דראן, ולא זו בלבד אף זו איז ער מוסיף חטא על פשע אונ פוער פיו לבלי חק אונ גירעט בפומבי דברים רעים על מנהיגי קהלתינו יצ״ו, אך מקלל גיווען, עפרא לפומיה דאויב,[8] דז מן הראוי מן העט איהם זעלין מענש זיין בעונשים קשים ומרים יותר מנשוא, אליין קהל ש״ק האט חס גיווען על אשתו ובניו, הוא חטא בניו מאי חטאו,[9] בכן האט ש״ק איהם פסק גימאכט עפ״י חסד. ראשון זאל העולם נזהר זיין משך היותו בחרם לגמרי קיין נגיעה עמו צו האבין, רק להרחיק ממנו קיין מו״מ[10]

---

[4] = פרנס החודש וקהל פרנסים ומנהיגים ישמרם צורנו וגואלנו.

[5] אַ קרובֿישע תקנה צו דער, וועגן גירוש פֿון זונות, געפֿינט זיך אויך צווישן די תקנות פֿון פֿראָג פֿון יאָר שע״ב (1612), וואָס עס האָט איבער אַ נייַס אָפּגעדרוקט י. ריבקינד אין רשומות ב׳ ד, ז׳ 350. זען אויך אין מיַן הענשין אחרי חתימת התלמוד, ירושלים, תרפ״ב, ז׳ 114.

[6] = שלש קהילות.

[7] = ואחר כך.

[8] בבא בתרא טז, א: עפרא לפומיה דאיוב.

[9] סנהדרין מד, א.

[10] = משא ומתן.

ועסקים עמו צו האבין, הן ע״י עצמו או ע״י אחרים, אונ אזוא מן מעכט אין ער פארונג קומן דאש א׳ מקהלתינו יצ״ו מעכט עובר זיין במזיד אונ אין גרינגשטן עסקים עמו האבין מעכט ענש יענש. ואף לאחר זאת ווען אויז דעם חרם קומט זאל ער במשך שנה תמימה מוזין בביה״כ על אבל באנק זיטצין,[11] אונ כל יום הכניסה[12] מוזין בביה״כ גיהן משך אותו שנה. אונ באם איין יום הכניסה במרד ניט לביה״כ קומט כל פעם ח׳ שי׳[13] לצדקה געבן. אך זאל ער זוא פיל שילינגשט קנס געבן כמנין חרם. אך זאל ער משך ארבע שנים מהיום צו קיין דבר שבקדושה קומן. אך אויף קיין סעודת מצוה ורט וואר נאך עולם צו ריכטן וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידון עוד.

נכרז בבה״כ בשבת י״ד [?] אלול פד״ת, והעתקתי׳ שני׳ עשר פעמי׳.

כרוז כ״ג:

הערט צי כל הקהל הקודש. היר איז מן מודיע בשם האלופי׳ פו״מ דקהלתינו יצ״ו דעם נאך אלז יוזפא חתן ראובן רעניר האָט גירעט כאיש פרא אן אשת ר׳ יעסיל הלברשטט, דברים אשר לא נאמרו לקרות, בכן האט איהם קהל ש״ק זיין פסק גימאכט בפעם הזאת עפ״י חסד דש ער משך ג׳ שני׳ ניט זאל קומן צו קיין דבר שבקדושה, אך משך ג׳ שנים אויף קיין סעודת מצוה קומן, ובאם המצא תמצא ער כדברים האלה מער רידן מעכט ווערט מן איהם קנסנין בעונשי׳ קשי׳ ומרים, אונ ווערט איהם חזקת הקהילה נעמן אונ פסלין לעדות ולשבועה וואו נאך צי ריכטן וכל העם ישמעון. נכרז בבה״כ יום ה׳ י״ט אלול פד״ת.

כרוז כ״ז:

היר איז מן מודיע בשם אלופי׳ פו״מ יצ״ו מאחר מחר עי״כ[14] איזט אונ כפרות גישחטן ווערן זוא ווערט זיך קיינר דער וועגין איין כפרה איבר דיא גאס צי שיקן שחטן צי לאזין, דען עש גיבט גרוש מראית עין,[15] וכדי דען עולם גינוגזם צי טאן אונ קיינר צי קלאגין האט דאש לאנג אויף די שוחטי׳ ווארטין מוז האט קהל ש״ק ממנה גיוועזין זין שוחטים דיא דא בכל בתים גיהן זאל אונ כפרות שחטן אלז ר׳ אברהם גאשלר, ר׳ משה פרישלאנדר, ר׳ העניך, ר׳ שלום, ר׳ מענדיל געטשלק גאלט ציהר, אייזיק ב״ר פייב׳ לוי, בכן וועלכר זיך אונטר שטיהן ווערט זיין כפרה איבר דיא גאס צי שיקן שחטן צי לאזין, אודר אצל אחרים שחטן צי לאזין אלז הנל, ווערט מן תיכף בלי אמתלא או תירץ בעולם קנסנין איהם אוים ארבע ר״ט, אונ זיינה כפרותן פר חתיכה דאסורה מאכין, אונ קיינר, יהי׳ מי שיהי׳, פר שונט ווערן. אך האט מן דיא שוחטי׳ אויף גילעגט דז דיא אלי ב״ב צי גלייך האלטין, מאג זיין עשיר או בינוני או עני, זאלין זייא לגמרי קיין גנג או זאל פר ביי גיהן אונ איהרי כפרות שחטן. וועלכר שוחט דער עש ווערט עובר זיין ווערט מן ווייטער דז שחטן פר ביטן, נאך זיך דער עולם צי ריכטן האט, נכרז בבה״כ יום ב׳ ח׳ תשרי תפ״ה.

כרוז ל״ג:

הערט צי כל הקהל הקודש. היר איז מן מודיע בשם קהל האלופי׳ פו׳מ דק״ק אלטונה יצ״ו ובשם קהל האלופי׳ פו״מ דק״ק המבורג יצ״ו ובצירף הגאון אב״ד

---

[11] אין געוויסע קהילות איז אין די שולן געווען צוגעגרייט אַ ספּעציעלע באַנק (די אַבֿל־באַנק) פֿאַר די אַבֿלים.

[12] אַלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג.

[13] = שילינג.

[14] = ערבֿ יום כּיפּור.

[15] עס רײַסט אויף די אויגן בײַ די קריסטלעכע תּושבֿים.

נר״ו, דעם נאך דז ר׳ ליב בירא ובנו שמעון ובנו איצק, היינו אבות היינו תולדות כיוצא בהן,[16] ללא״ף יצאו,[17] זיין פליטה גיגאנגין, אונד זעלכש מעשה רשע וחלול השם קדול גימאכט בין העמי׳ ערשט קורצליך גינומן על הרוב, ותכף לנטילת ידים ברח״ה,[18] זיין וועק גילאפין וויא אך מן יהודים ממש קיינם פר בייא גנגין, ויקחו מן הבא בידם וואש נור בקומן קענין, יובעלין סחורות, מזומני׳, כסף ושוה כסף אונד אלז תיכף מבריח גיוועזין, אפילו כלי בית ובעטין, אויז דעם הויז גיבראכט, ובכן זיינן הנ״ל מוחרם ומנודה מופרש ומובדל מכל קדושו׳ ישראל, אך וועד אין העגדין האט מהנ״ל, איש או אשה, בחור או בתולה, קרוב או רחוק, יהי׳ מי שיהי׳, הן קודם פליטה אין העגדין בקומן או לאחר הפליטה, הן ער האט בקומן דרך פקדון או דרך משכון או בדרך מתנה ע״מ[19] להחזיר או בשום אופן שיהי׳, דר זאל קומן תוך מעת לעת מהיום אונד לפרנס החודש אן זאגן, אך פשיטא ניט צי געבן אויז העגדין ליהי׳ מי שיהי׳ אחר כרוז הזה. אך וועד ידיעה, רמז או רמיזה, האט דאש הנ״ל העטין בייא איינם וואש מבריח גיוועזן, אודר שטיהן האבין יהי׳ מה שיהי׳, המעט הוא ואם רב, הן העטין ידיעה דש בייא נמולים או בייא שאינו נמולים וואש אין העגדין וועד מהנ״ל, זאל אך קומן תוך מעת לעת אונד לפרנס החודש אן זאגין, ובאם שיעבור א׳ על א׳ מהנ״ל והי׳ חרם כמוהו, זאל מוחרם ומנודה זיין כמו בעלי פליטה הנ״ל, אונד וועז מן וועדט אין ערפארונג קומן דז איינר, יהי׳ מי שיהי׳, קרוב או רחוק, העט עובר גיוועזין אונד ידיעה גיהאט ולא יגיד ונשא את עונו, מן וועדט איהו מענש זיין כמו לעובר חרם גיבירט, וואור נאך העולם זיך צו ריכטן האבין וכל העם ישמעו ויראו.

נכרז בבה״כ יום ה׳ ה׳ טבת תפ״ה לפ״ק והעתקתי י״ד פעמי׳ לכל בה״ו ולא לוועניזבעק.

כרוז מ״ז:

היר איז מן מודיע בשם האלופי׳ פ״ו דקהלתינו יצ״ו, שבא לכאן הדיין הרבני מהורר דוד מאיזמר,[20] וועלכר האט מחבר גיוועזין ספר נחמד על תהלי׳ וועלכר ממנו קאפיט רוח חכמי׳ ורוח קהל נוחה המינו, ט״ו פעמי׳ לכל בה״כ.

נכרז ביו׳ ב׳ יוד אייר תפ״ה לפ״ק.[21]

כרוז נ״ד:

הערט צי כל הקהל הקודש, היר לאזין האלופי׳ קפו״מ דקהלתינו יצ״ו בצירף הגאון אב״ד נר״ו מודיע זיין. באשר לא טובה השמועה דאש בעו״ה נשרף איז ווארדן ק״ק גראש במדינות זאמוט, ממש ערו ערו עד היסוד בה, לא נשאר בית א׳ ועל כולם זיין בעו״ה נשרף גיווארן כמה נפשות טהורות מישראל, והנשארים זענין גבליבן בדלות ועניות, בעירום ובחוסר כל מבלי לחם ושמלה, ליגן ערומים וסחופים לעיני השמש בחוצות וברחובות המקום ירחם עליהם הלא למשמע אוזן דאבה נפשינו, וויא בריב זיינן גיקומן משם, מגילות

---

[16] בבא קמא ב, ב.

[17] אַ רמז אויף דער גמרא (יבמות ו, ב.): הבערה ללאו יצתה. דאָ: לאַף, הייַנו: „זיי זיַנען אַוועק מיט אַ לאַף״, זיי האָבן געמאַכט פּליטה.

[18] אַ רמז אויף ברכות מב, א: תיכף לנטילת ידים ברכה. — דאָ:... ברח״ה (צוגענומען די סחורה און געמאַכט ויבֿרח).

[19] = על מנת.

[20] ר׳ דוד בר׳ חיים חזן וואָס האָט אָפּגעדרוקט אַ ביאור אויף תּהילים, אַמסטערדאַם תּקפ״ד, א״נ חוזה דוד.

[21] זען ווייטער די כרוזים צה, צז, קכה.

קינות ונהי, לא מיהודים לבד כתבי' דא זיין, אף גם מסוחרים מבלתי נמולים מעיר מעמל זיינן כתבים גקומן, זיין מאריך ברחמנות גדול וואש זיא האבין מיהודים האלה צי גיזעהן, דז ליגן אלי בחוצות וברחובות בעירום ובחוסר כל מבלי לחם ופורש אין להם, ע"כ ועד מוטל עלינו אין גרושי נדבה צי מאכין לקיים הלא פרוס לרעב לחמך וכי תראה ערום וכסיתו ולהחיות נפשות אלה ברב חנינא וחסדא, רק ווייל שוין מכמה שנים פה קהלתינו קיין מנהג וועד נדבה בב"ה צי מאכין, בכן האבין קפו"מ בוחר גיוועזן שני אנשים נכבדים וחשובים זאלין מסבב זיין מבית לבית, איטליכר ב"ב זאל געבן לפי נדבת לבו מתנה הגונה, זאל זיין כדי חליקה להרבה עניים הנ"ל, גלייך אלז מן נדבה בבהכ"נ גמאכט העט, דען כל א' וא' מישראל מוטל איז להחיות נפש ופקוח נפש דוחה כל המצות ופשיטא כמה נפשות הנ"ל, וכל המוסיף יוסיפו לו מן השמים שלו' וברכה וחיים, ויזכה לראות בנחמות ציון וירושלים. אמן.

נכרז בבה"כ ביום ה' יוד תמוז תפ"ה, והעתקתי ח"י פעמים לכל בתי הכנסיות.

כרוז נ"ו:[22]

הערט צי כל הקהל הקודש. היר איז מן מודיע ומכריז בשם קהל האלופי' פו"מ דשלש קהלות יצ"ו ובצירף הגאון אב"ד נ"י ובצירף הלומדי' דג' קהלו' יצ"ו, מאחר דאש מפורסם איז דז פר איזה שני' עמדו כת רשעים ופוחזים במדינות טורקי, האבין מתעורר גיוועזן אמונת שבתי צבי, אוג דער בייא מוסיף גיוועזין דברי שטות והבלים ומעשה רשע דאש הרבה זענין נלכד גיווארין בעטי' של נחש המסית ומדיח אוג בעוה"ר מן הכלל ארוז גגאנגין, האבין כופר בעיקר גיוועזן, ועד היום השטן מרקד ביניהם, זיין כולם כופרים. כידוע לכל בר ישראל, אח"ז פר איזה שנים, האט זיך הרעה מתגלגל גיוועזן למדינת פולין כמכה מהלכת זיין אויף גשטאנדן כתות רעות, האבין זיך אויז גיגעבן פר פרושים, ועשו מעשי זמרי ובקשו שכר כפנחס. האבין עברות וחטאים גדולים גיטאן, אוי להם ולנשמתם ואוי לאזנים שכך שומעות. והכל בא משורש נחש הקדמוני אבי אבות הטומאה. והנגע צרעת דבקה מכת אמונת כזב ושטות שבתי צבי, וויא אך גאוני ארץ פולין[23] האבין האנשים החטאים האלה בנפשותם רודף גיוועזן עד חרמה. וכהיום לא טובה השמועה דז השלוחי שטן נחש צפעוני בעו"ה למדינות אלו ג"כ זיין גקומן שלוחי וסרסרות עברה כתה רעה מסיתים ומדיחים את בני עמינו להאמין אמונה כוזבת ונפסדת הנ"ל, וויא אך בק"ק פ"פ דמיין האבין ער פאריז, שעבר עליהם איש רע בליעל מסית ומדיח נקרא בשמו משה מאיר מק"ק זאלקווי, וועלכר אייגנטליך מסבב מעיר לעיר מסית ומדיח צי זיין ווי אויך אצלו גפינדן ווארדן כתבים כזבים שונים ומשונים חרופים וגדופים ושטות, קצר המצע מהשתרע וכל מעשיהם ומגמתם לקשר קשר בוגדים קשר רשעים לעבור כמה עברות ולהקל כמה קולות וסרסור דעבירה. השליח הרע איש משה הנ"ל ולא מעצמו יצא כ"א מהכלל כולו יצא מעדה הרעה הזאת, כפי מנהג הנחשים והעקרבים המכים בזנבותיהם, ולמיחש מיהא מיבעי דז חלילה המעשה שטן ח"ו ניט מצליח זאלט זיין והנגע צרעת והמכה מהלכת זאל ניט במדינות אלו חלילה ג"כ קומן אזו האבין קפו"מ דג' קהלות, בצירף הגאון אב"ד נר"ו, ובצירף כל

---

[22] דער כרוז איז אַפּגעדרוקט אין אַ העברעישער איבערזעצונג אין יעקבֿ עמדנס תורת הקנאות ד, לעמבערג 1892, זז' 76—77. ס'איז אַבער פּדאַי צו האָבן דעם אָריגינאַל. איבער דעם חרם־כרוז זיינען די ראַשי־הקהל געווען פֿאַרן אַמבורגער סענאַט און האָבן דאָרטן געקראָגן אַ נויפֿה. זען: גרונוואַלד, *Hamburgs deutsche Juden*, ז' 45.

[23] אין צווייטן נוסח (וואָס געפֿינט זיך אויפֿן צווייטן עמוד) זענען דאָ עטלעכע שינויים לגבי דעם ערשטן. מיר ברענגען דאָ און אין הערות 24—25 די וויכטיקערע: ... ע"כ האבן גאוני ארץ פולין...

הלומדים, גטראכט מקדים צו זיין הרפואה למכה להרחיק מן הכעור ואבות הטומאה ואבות נזיקין, אונ לאזין מכריז ומודיע זיין, דז האיש רע ובליעל משה מאיר מזאלקווי הנ״ל, וועלכר הכתבים אצלו גפינדן זיין ווארדן, עם כל כת דילי׳ וסיעתו המאמינים באמונה כוזבת שבתי צבי הנ״ל, דיא זלביגן זיינין מופרש ומובדל מכל קדושות ישראל, כלה גרש יגרש מקהל הגולה ולא יהי׳ להם חלק ונחלה בכל הנחמות אשר התנבאו כל הנביאים על עדת ישראל, יהי׳ מה שיהי׳, שוע או קוע, אושר מאה, ואף שהוא למדן, או מכת חסידים וצנועים, קצין ושוטר ומושל, איש או אשה, יהי׳ מי שיהי׳, באיזה הקהלה או מקום, בין המאמין בעצמו או המסייע ומחזיק בידם הן בממון או בד״א אונ׳ ער ווייש דאש זולכר מכת הרעה הנ״ל איז אונ׳ דאך מחזיק ומסייע להם איז ג״כ מופרש ומובדל כמוהם. ומי שיודע ומכיר ויש לו עונו גם הוא הלכד במצודה כמוהם וכל ישראל הרחק ירחיקו מאהלי האנשים הרשעים ובפרטות מהאיש רע משה מאיר מזאלקווי הנ״ל, שלא לילך בד׳ אמות שלהם, ולא לצרפם לכל דבר שבקדושה,[24] ובאשר מעשיהם עפ״י הרוב בחלקלקות לשונם לשון שקר ומרמה, שטעלין זיך אן כמו בעלי תשובה אש וואלטין חרטה האבין ולבם בל עמם, כי נשתרש בלבם האמונה כוזבת הנ״ל, והקליפה איז שון אין גיוואַרצלט בלבם, וקרוב הדבר לומר דז קיניי תשובה אינן העלפין קאן, מחמת זיא האבין חוטא ומחטיא הרבים גיוועזן, ושבע תועבות בלבם, ואין טוענין לנחש המסית ומדיח, ומוטל על כל ישראל להדפם ולרדפם ברודף מלא, קנאת ה׳ צבאות תעשה זאת לעקרם ולשרשם לבל יתן להם שורש וענף, אעפ״י כן באם אחד מהם יוא מתחרט זאלט זיין ורוצה לעשות בתשובה שלימה ופן ואולי תשובה רמי׳ איז עושה מעשה נחש, ע״כ אין תשובתו רצוי׳ ומקובלת ביז ער וועדט זיין תשובה מקבל זיין בפני שלשה גאוני׳ רבנים מפורסמי׳ דז רעכטי חקירה ודרישה האבין אויב פיו ולבו שווים זיין, וכל זמן שלא יהי׳ בידו כתב משלשה גאונים מפורסמים, דז האבין אים ווידער מקבל גיוועזן אזי בלייבט ער מופרש ומובדל כנ״ל,[25] וכל השומע לדברינו דברי אלקים חיים ומחזיק בעץ החיים, יזכה לראות בנחמות ציון וירושלים ולנחמות כפליים ולגואל צדק ברוחו פי שניים במהרה בימינו אמן.

נכרז בב״ה באלטונה יום ב׳ ד״א תמוז תפ״ה לפ״ק.

כרוז ס״ב:

הערט צי כל הקהל הקודש. היר איז מן מודיע בשם האלופים קפו״מ יצ״ו, מאחר ווייל זמן רב קיין א״י מעות מכאן לארץ ישראל גשיקט האט, בשביל זה האט מן ניט באדאכט דז מן עז הין גפאדרט האט און מפוזר ומפורד ליגיט, אונ זיינין ב״ב די זעלכי מעות אצלם האבין, ואפשר ניט גיוואשט מי הם הגבאים של עניי׳ דא״י, ווייל קהל ש״ק נון פר גוט בפונדן דז זעלכי מעות זאל פר חלפנט ווערדן, וכדי דאש זאל בייא אנגדר זיין זאל עז איין איטליכר ברענגין אודר שיקן להאלופי׳ גבאי צדקה דעניי׳ של ארץ ישראל ר׳ אברהם האלר[26] ור׳ ליזר מיץ, כדי וועז קהל בפינדן וועדן דאש מן עז איבר מאכין זאל דז מן וייז ווער עש תחת ידו האט.

---

[24] ... פתם פת כותים ויינם יין נסך לקבורת חמור יקברו ויהי׳ נבלתם סחוב ומושלך כדומן על פני האדמה ומורידין ולא מעלין.

[25] פון „אעפ״י כן״ ביז „ומובדל כנ״ל״ איז אין צווייטן נוסח דורכגעלאזט, ער איז ווייזט אויס האַרבער פונעם ערשטן, אין צום סוף האט מען זיך לגמרי אפגעזאגט צו געבן די שבתי־צבֿיניקעס תשובֿה. אין תורת הקנאות אבער ועדט געבראכט דער ערשטער נוסח.

[26] דורך יאַרן דער מנהיג פון דער קהילה און אַ באַוווסטער נגיד. זען יעב״ץ, מגלת ספר, תק״ע, ז׳ 142.

כרוז ס״ה:

הגאון אב״ד לאשט מודיע זיין דז ווער איין תפלה עם כתר יוסף [27] או קצור שני לוחות הברית [28] או ספר אור ישראל [29] העט דער זאל זיא אים ברענגין תוך שלשה ימים. נכרז בכל בתי הכנסיות יום ד׳ ד׳ תשרי תפ״ו, י״ד פעמי׳ לבתי כנסיות שלנו, וארבע להאמבורג ולוואנזבעק.

כרוז פ״ד:

הערט צי כל הקהל הקודש. היר איז מן מודיע בשם האלופים קפו״מ דקהלתינו יצ״ו, מאחר שבאו איזה יחידי סגולה מקהלתינו אשר יראת אלהים נוגע בלבם אונ׳ האבן מוציע דבריהם גוועזן לפני קה״ל ש״ק באמרם, מאחר עש גיבט בקהלתינו ב״ב עניים ואביונים מחוסר עצים, וממש ביום אכלם חורף וקרח בלילה, אונ׳ האבין קיין פייארונג אין צי הייצן ויכסום בבגדים ולא יחם להם, ובפרט ילדים קטנים המוטלים בעריסה, וועלכש צי בזארגין איז לסכנת נפשות, כי הכל בידי שמים חוץ מהצינים ופחים,[30] ובפרט הפייארונג בימי החורף שני קאפיטאלין יותר ביוקר אלז וואלין זיא איין חברה אויף ריכטן, כי ישראל קדושים הם וחביבה להם המצוה הגדולה, כל המקיים נפש אחת מישראל [31] והיכא דשכיח היזיקא,[32] אונ׳ זיא וועלין פייארונג קאפין בימי הקיץ, וועז זאלכה בזול איזט, כדי ענים ארום צי שיקן, אונ האבן גיבעטן רשות ותוקף מקהל ש״ק לחבר אוהל יחד, בכן האט קהל ש״ק זיא רשות ותוקף גיגעבן ושבחוהו רבנן לדציבי,[33] ואמרו ישר חוכם ושאר ברכות האמורות בתורה, ולא די דש קהל ש״ק איין תוקף האט גיגעבן אפי׳ ש״ק ווערט איין סיועה הגונה טון מדי שנה בשנה להחברה הנ״ל, בכן כי אלו הדברים העומדים ברומו של עולם מי שירא וחרד דבר ה׳ ווערט זיך איין שרייבן בהחברה הנ״ל, ולמען תלך בדרך הטובה ווערן אנשים חשובים ארום גיהן אונ׳ ווערן חתימות אויף נעמן, וכל א׳ וא׳ ירשום כפי נדבות לבו. והמוסיף יוסיף לו חיים מן השמים, וכל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים,[34] ויזכה לבנין ירושלים אמן. נכרז בכל בתי הכנסיות אף באלטונה וכתבתי ח״י פעמים בחודש אייר תפ״ו.[35]

כרוז פ״ו:

הערט צי כל הקהל הקודש. דער ריכט הער ליעז האט אהער גישיקט אצל קהל ש״ק דז מן זאל גאר ערנשטליך אויז רופן, דאש כ״ה מאיי׳ איז גיגנבת ווארדן פון אקטוויא שטעליינש גארטן וויא פאלגט: איינה עינגלישה פאנטאשה, אונ אגרישאנטין מיט רויט אונ׳ זילבר באנד, איין גאנץ שפיטצין ברישטכי איין פאהר שערץ מיט שפיצן, איין האלז שטרעמיל, איין שפיצין הייבכי, איין פאהר שורץ

---

[27] יוסף ב״ר משה פון פרעמישלא, באור תפלות כל השנה ע״פ הקבלה, בערלין תפ״ס.

[28] פון ר׳ יחיאל־מיכל עפשטיין, פיורדא, תנ״ב. ביז תפ״ה (1725), דאס יאר פון דעם כרוז, איז דער שני לוחות הברית 11 מאל איבערגעדרוקט געווארן.

[29] פון ר׳ ישראל ב״ר אהרן יפה, פראנקפורט־אדער, תס״ב. אלע דרמ האט מען חושד געווען אין שבתי־צבייזם, און יעב״ץ דערמאנט זיי ניט לשבח, זען תורת הקנאות ד, לעמבערג 1872, זז׳ 144—145, און עדות ביעקב, אלטונא תקט״ו, דף ז, ע׳ ב. דעם כתר יוסף האט מען דן געווען לגניזה, און דער מחבר האט געמוזט אומוואגלען נע־ונד. זען דעמביצער, כלילת יופי, חלק שני, דף קא, ב, הערה.

[30] כתובות ל, א.

[31] בבא בתרא יא, א.

[32] פסחים ח, ב.

[33] גיטין נו, א.

[34] שבת קנא, ב.

[35] פון חודש אב תפ״ו איז אייך פארן א דאקומענט וועגן טארף.

טעשן טיכר מיט שפיצין, גצייכנט עס פע, הלז טיכר הויבן הילכר קאפע טיכר, איין מיטש פון רוט אונד זילבר באנד מיט זילבר צאנקין בזעצט, איין מיש טוך * מיט זילבר שטריך אונ׳ צאנקין בזעצט, צווייא פאר צוערני שטרימפ, צווייא פאר צוערני הענטשוך, דרייא העמדר, פיר פאהר שורץ, פיר הויבן גצייכנט מיט איין בלאין נאמן, טעשין טיכר, הלז טיכר, צווייא קעפרא שלאף מיטשן, איין גרין מיט בונטי בלומן, שלאף ראק, איין בונטין קונטאס מיט פלאנעל גפוטרט, ווייש אונ זילבר הלז טוך, איין נכט קאמזאל אויז גנעהט מיט גבראכן שטאק מושטער, איין הויב מיט ברייטה שפיצן מיט דען זעלביגן נאמן, איין ציקו, איין מארזעלין קונטוש, איין מיטש איין געלב שארשען בעט דעק, אכט קרט יין פר העיג ** מיט באנד ארום בזעצט גצייכנט עס עס, איין שווארץ זיידן קרעפן קונטש, איין דמשטן פאר האנג גצייכנט ער ז ער, צווייא קלייגה שפיצן פובן א עס גע מיט שווארץ, איין טוטצינט בלא און ווייס טע דויזן אין איין רונדן קארפ, איין טוטצנט בלא און ווייס קאפע דאזין, איין טוטצינט ברוינה עטוואש ברונסטע דאזן אין איין לענגליכן קארפ, צווייא זארטן טשלאקן, איין טוטצינט צאלפעטן אין איין טייל עס עס אונ׳ איין טייל עס על. עטליכה שלעזיר בעט לאקין, קיסן בירן, צוואלף בלא אונ ווייסן גוועלפטי טע טיכר איין קופרן טע קעסיל, איין טיגל מעסיר איין גוואנט וואלין טיש דעק, איין שווארץ סאמיטין קאפ איין פונצא רויט מנש מיכש [?] מיט איין גילדנין קווארט, בלא אונ ווייס מלירטע צוערני שטרימפ מיט רויט אונ ווייס צוויקל הנט טיכר גצייכנט עס ער הא איין ארים קאפ איין גרין פון קאהר גוועלקט געלט בייטל ווער רמז או רמיזה ידיעה פון העט אונ נאך בקומן זעלט זאל קומן אצל פה״ח און זאגין, זאל זולכש ניט פר שווייגן דען שטיט איין גרושי סכנה דרויף.

נכרז ער״ח אייר תפ״ו, וכתבתי י״ט פעמים.[36]

כרוז צ״ה:

היר איז מן מודיע, מאחר תקנה ישנה איז דאש קיין אורח זיך דער וועגין זאל ספרי׳ מכבד צי זיין לשום ב״ב, וכהיום נעשה להם כהיתר, ע״כ ווערט קיין ב״ב קיין ספר ניט אן נעמן מן יהי׳ מי שיהי׳, הן של לשון הקודש או טייט[ש], הן ספר גדול או קטן, ומי שיעבור יתן קנס עשרה ר״ט, אם לא שיהי׳ לו רשות מן פו״מ דאש ער מעג מכבד זיין וכנ״ל. נכרז בשבת כ״ה מנחם תפ״ו, וכתבתי ח״י פעמים.[37]

כרוז צ״ז:

הערט צי כל הקהל. היר איז מן מודיע בשם האלופי׳ קפו״מ דקהלתינו יצ״ו, מאחר דאש מן שבת העבר האט עוד פעם מחדש גיווען התקנה דז קיין אורח עם ספרים דיא אין הייזר גיהן אצל ב״ב צי פאר קאפין אודר מכבד צי זיין, ווייל אבער לע״ע כאן איזט התורני מהור״ר מיכל מפיורדא [38] וועלכר כאן האט תפלות וואר אין דז טייש [!] איבר איטליכש וואר שטיהט, אע״פ דאש

---

* טישטוך?

** פֿאַרהענג?

[36] וועגן דער זעלביקער גנבה זײַנען פֿאַראַן אין דעם פּינקס נאָך צוויי כרוזים, פּובליקירט פּ׳ בחוקותי תפ״ו.

[37] זען אויבן, כרוז מז.

[38] ר׳ מיכאל בר׳ אַבֿרהם הכהן האָט געדרוקט אַ סידור אין ווילמערסדאָרף תע״ח, און איבער איטלעכן וואָרט איז פֿאַראַן אַ פֿאַרטײַטשונג אויף יידיש. אין יאָר תפ״ה האָט ער אויך אָפּגעדרוקט אַ תּהילים מיט אַ יידישער פֿאַרטײַטשונג אויפֿן זעלביקן שטייגער.

קיין ספר חדש היישט, כדי אבר התקנה זאל איין חזוק האבין האט מן איהם זעלבשטין דאך ניט מתיר גיוועזן דאר מיט ארום צי גיהן, רק ר׳ דוד שמש זאל דר מיט אצל הב״ב גיהן, אונ׳ איטליכר קאפין כרצון נפשו הטוב. יום ב׳ [?] כ״ט מנחם תפ״ו לפ״ק.

כרוז ק״ו:

הערט צי כל הקהל הקודש. היר איז מן מודיע בשם האלופים קפו״מ בקהלתינו יצ״ו. מאחר אנשי גליקשטאט[39] זיך לפני קהל דש״ק בקלאגט בדמעות שלישׁ, דאש מן זיא וויל מגרש זיין בצווי השררה יר״ה, אונ׳ מוזטן נאך בחורף הסמוך עם נשיהם ובניהם קטנים גם גדולים ווייכן. וועלכש גרוז רחמנות פר־אורזאכט ואין תרופה למכתם אם לא זיא מוזן יעדר איין אייגן בית האבין, כי כן צוה המלך יר״ה, ובאשר שאין ידם מגעת האט קהל ש״ק ע״פ רחמנות פר גוט בפינדן אונ׳ בוחר גיוועזן שני אנשים וועלכי ביום מחר אי״ה אחר יציאת בה״כ אום גיהן ווערין, אונ׳ יעדר ב״ב כפי נדבת לבו ומסת ידו צי הילף קומן אונ׳ זיין נדבה אויף שרייבן לאזין, בכן וועדט יעדר ב״ב בביתו גלייך לקיי׳ המצוה דז אותן שני אנשים ניט בחנם אירה טרחה טהון, כי אין לך מצוה גדולה מזו, וכל המרחם על הבריות ירוחם מן השמים כפלי כפלים אמן.

נכרז יום ב׳ כ״א אלול תפ״ו, וכתבתי ח״י פעמים.

כרוז קי״ב:

הערט צי כל הקהל הקודש. היר איז מן מודיע בשם האלופים קפו״מ דקהלתינו יצ״ו, מאחר דאש מן האט שון מכריז גיוועזן דאש מן מיסד איז איין חברה קדישא למצוה רבה טארף צי קאפין לצורך עניים, כי אלו הדברים העומדים ברומו של העולם להציל נפשות מישראל, כי הכל בידי שמים חוץ מהצינים ופחים, וויא אך שני אנשים חשובים האבין מסבב גיוועזן מבית לבית דאש זיך הב״ב חתמנין זאלין. וכן נעשה דאש פיל ב״ב זיך גיחתמנט האבין וכמה ב״ב צי גיזאגט צו חתמנין, נוא ווייל יעצט הזמן החורף אן קומט אונ׳ מן זעהט הרחמנות מן העניי׳ וילדי׳ קטני׳ המוטלי׳ בעריסה, ויכסום בבגדים ולא יחם להם, ע״כ שהיי׳ אסורה, אלז ווערט השמש ארום גיהן עם השטר כדי זיך הב״ב חתמנין זאלין כפי נדבת לבם הטהור, ויום ה׳ הבע״ל אחר חצות זאלין הב״ב דיא דא וועלין חלק האבין בהמצוה האבין, הן דיא זיך שון גיחתמנט האבין הן דיא זיך וועלין נאך חתמנין, זאלין קומן בבית הקהל לפקח בענין החברה, ובודאי מי אשר יראת אלקי׳ נגע בלבו וועדט זיך חתמנין לצורך מצוה רבה כזו, וכל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים, ויאריך ימיו בטוב ובנעימים כפלים, ויזכה לבנין ירושלים אמן. נכרז חצי כסלו תפ״ז וכתבתיו י״ב פעמים.

כרוז קט״ו:

הערט צי כל הקהל הקודש יצ״ו. היר איז מן מודיע בשם האלופי׳ קפו״מ דשלש קהלות בצריף הגאון אב״ד נר״ו, מאחר שכאן נמצא וכאן הי׳[40] משך זמן ה״ה מהורר אברהם סאקלעווער, וועלכר בדפוס של ר׳ ישראל יעסניץ מדפס גיוועזן האלשיך, על ספר דניאל[41] ובהסכמת הגאון אב״ד נר״ו ובגזירת נחש שלא ידפיס שום אדם אחר במשך כמה שנים, וכבר גזרו גזירה לגזירה כמה

---

[39] די קהילה איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין 1616. תחילת האָבן זיך דאָרטן באַזעצט פאָרטוגעזישע יידן, שפעטער אַשפּנזים אויך.

[40] כתובות עה, ב.

[41] א״נ חבצלת השרון, וואַנדזבעק תפ״ז.

רבני׳ מופלגי׳, ותלו זייני עלה בספר האלשיך על תהלים שהדפיס ר׳ ישראל הנל שנת תפ״א,[42] שגזרו הרבנים שלא ידפיס שום אדם ספר האלשיך, כולו או מקצתו, במשך עשר שני׳ מיום הנ״ל בלי ידיעת ורשיון המדפיס ר׳ ישראל הנ״ל, נוא קומט מן אין ערפארונג דאש לאחר כל המעשים האלה מן ההו[א] הספר אלשיך במקום אחר גדרוקט[43] בלי ידיעת ורשיון ר׳ ישראל ובכן איז מן היר מיט מודיע דז זיך קיינר מקהלתינו יצ״ו באיסור גמור אונטר שטיהן זאל מן אותן אלשיך שנדפסו מחדש בלי רשיון ר׳ ישראל צי קאפין, ואיסור כולל ואיסור מוסיף[44] פשיטא ספר אלשיך על דניאל ניט צו קאפין בלתי רשיון, או בלתי רשיון מן מהורר אברהם הנ״ל, ובאם המצא תמצא היום או מחר לאחר זמן שיהי׳ דאש איין ב״ב וועדט האבין עובר גיוועזן על צוו הקהל ש״ק ענש יענש, וויא אך ב״ב וועד זעלבגי אלשיך שנדפסו מחדש בלי רשיון ר׳ ישראל פר קאפין וועדט וועד מן כהג[45] קנסן, ווייל עובר איז על לפני עוור לא תתן מכשול, דאש יענר קאפין טוהט וואש ער ניט קאפין דערף, וואר נאך דער עולם צי ריכטן האט, וכל העם ישמעו ויראו. נכרז בג׳ קהלות בשבת ר״ח אדר תפזיין לפ״ק.

כרוז קכ״ה:

הערט צי כל הקהל וכו׳ בשם האלופי׳ קפו״מ דשלש קהלות יצ״ו, דעם נאך איין תקנה ישנה איזט, דש קיין ספר שנדפס מחדש דערף גינומן וועדן, מחמת כמה תקלות דיא נולד וועדן, דאש בעו״ה ממש קורדם לאכול בו דרוש מאכין טוהן ושלא לשש ספרים דרוקין לאזין. אונ׳ צייט אהעהר דער עולם זער פורץ גדר גיוועזן אונ׳ הגרם איז דאש דיא מחברי ספרים דען עולם איבער לופטן. דאש זיא ניט מעיז קענין זיין זוא מוזין זיא בעל כרחם נעמן די ספרים אזו האבין קהיל׳ ש״ק קיין אנדרר תקנה דא צי פינדן קענין אליז וועלכר ב״ב דער איין ספר נעמן וועדט תכף בלי אמתלא שבעולם עשרה ר״ט מוזין געבן לצדקה, אונ׳ קהל ש״ק האט דיא כפי׳[46] ביד שומרי תקנות גיגעבן, כדי זאל ניט זיין קדירה דבי שותפא,[47] אונ׳ קיינר פר שונט וועדן, ווייה הקנס לצדקה גיהערט, והאלופי׳ ש״ת[48] זיינן מחויב תכף כפי׳ דארוף צי טוהן, ואם לאו זיינין זיא כמועל בהקדש אונ׳ מן האט שומרים דא אויף גישטעלט דיא עש וואל בא״ב אכטין וועדן וכל העם ישמעו ויראו. נכרז ביום ה׳ כ״ג סיון בכל בתי כנסיות.[49]

די טעקסטן זײַנען דאָ אָפּגעדרוקט פּינקטלעך לויט דער צוגעשיקטער קאָפּיע. מיר האָבן נאָר צוליב טעכנישע טעמים אויסגעלאָזט די נקודות פֿון עטלעכע וועדטער, דהיינו: אין די כרוזים ד׳ און כ״ב איז דאָס וואָרט „מעגש״ געפּינטלט מיט אַ שוואָ אונטער דעם מעם און אַ פּתח אונטער דעם עין; אין כרוז נ״ו איז אונטערן זיין פֿון וואָרט „ולביגן״ פֿאַראַן אַ סגול; אין כרוז פ״ו זײַנען די ערשטע אותיות פֿון די וועדטער: „עס פּע״, „עס עס״, „ער ער״, „עס גע״, „עס עס״, „עס על״, „עס ער״ מיט אַ סגול דערונטער; „הא״ מיט אַ פּתח אונטערן ה; דאָס וואָרט „צוואלף״ איז מיט אַ סגול אונטערן אָלף; אין כרוז ק״ב איז דאָס וואָרט „כפלים״ געפּינטלט מיט אַ חיריק אונטערן כף, אַ שוואָ אונטערן פּי״, אַ פּתח אונטערן למד און אַ חיריק אונטער דעם יוד. —רעד׳.

---

[42] א״ג רוממות אל, יעסניץ תפ״א.

[43] צי איז דאָס נישט אַ מאָל די אויסגאַבע אַמסטערדאַם תפ״ו, וואָס מען האָט חושד געווען, אַז זי איז אָפּגעדרוקט געוואָרן נאָך דעם וויַ ר׳ ישׂראל האָט דאָס אָנגעהויבן דרוקן?

[44] יבמות לב, ב.

[45] = כי האי גונא.

[46] = כּפיה; דער וח צו נייטן.

[47] בבא בתרא כד, ב.

[48] = שומרי תקנות.

[49] דער זעלביקער נוסח חזרט זיך איבער אין כרוז קמז כּמעט אָן אַ שינוי.

רעליגיעזע שטרעמונגען אין אַמעריקאַנער ייִדישן לעבן

פֿון אַבֿרהם ג. דוקער

אין דעם דאָזיקן אַרטיקל בין איך דער עיקר אויסן צו פֿאַרנעמען זיך מיט מינהגים און התנהגותן און צו פּרוּוון אויסטײַטשן די סאָציאָלאָגישע אַנט־וויקלונגען; אין די טעאָלאָגישע ענינים וועל איך זיך ניט אַרײַנלאָזן.

אויב מען נעמט אין אַכט, אַז אין די שטעט, ווו מען האָט אין די דרײַסיקער יאָרן געמאַכט שטודיעס וועגן דער ייִדישער באַפֿעלקערונג, איז דער פּראָצענט אַמעריקאַנער געבוירענע געווען 60 ביז 75, וועט מען דעמאָלט מוזן קומען צום באַשלוס, אַז די ענגליש־ריידנדיקע סעקטאָרן זײַנען צווישן אַמעריקאַנער ייִדן אַ מאַיאָריטעט. דער אויסגאַנגפּונקט בײַם פֿאַרשטיין ניט נאָר דאָס רעליגיעזע לעבן פֿון ייִדן דאָ אין לאַנד, נאָר אויך זייער סאָציאַלן און פּסיכאָלאָגישן סטאַטוס איז דער פֿאַקט, אַז די טראַדיציע און די פֿירונגען פֿון אַמעריקע זײַנען טיף דורכגעדרונגען מיט קריסטלעכקייט.[1] די קריסטלעך־רעליגיעזע סבֿיבֿה איז או־מעטום, און אָט די קריסטלעכע קולטור פֿורעמט אויך די געדאַנקען און גע־ווינטשאַפֿטן פֿון דער מערהייט ייִדן; איבער הויפּט איז דאָס פֿאַרשטייט זיך חל אויף יענע ייִדן וואָס האָבן ניט באַקומען קיין ייִדיש־רעליגיעזע דערציִונג, אָבער צו מאָל זײַנען אַפֿילו ייִדישע רעליגיעזע מנהיגים ניט פֿרײַ פֿון דער דאָזיקער השפּעה. וואָרעם ייִדן זײַנען אַזוי ווי יעדער אַנדערע מיעוט־גרופּע: זיי האָבן אַ נטיה איבערצונעמען די מאָסן און השׂגות פֿון דער מאַיאָריטעט. אַמעריקאַנער ייִדישע שרײַבערס האָבן מער ווי איין מאָל אַרויסגעבראַכט דעם געדאַנק וואָס איז אָנגענומען אין דער קריסטלעכער וועלט, אַז די ייִדישע מאָראַל איז נוקם־ונוטרדיק און פּרימיטיוו להיפּוך צו דער ווייכער דערבאַרעמדיקייט פֿונעם נײַעם טעסטאַמענט.[2]

---

[1] איך ווייס ניט פֿון קיין שום פֿאַרגלײַכיקע פֿאָרשונגען וועגן דער אַנטוויקלונג פֿון דער ייִדישער קהילה אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן לגבי אַנדערע עמאַנציפּירטע לענדער, אַ שטייגער לאַטײַן־אַמעריקע, אויסטראַליע און דרום־אַפֿריקע (שוין ניט ריידנדיק וועגן ענגלאַנד און דעם אייראָפּעיִשן קאָנטינענט), ווו עס זאָל גענומען ווערן אין אַכט די צײַט און דאָס אָרט. עס קען גרײַלעך געמאָלט זײַן, אַז דאָס וואָס מען איז זיך נוהג צו האַלטן פֿאַר אַ ספּע־ציפֿישער אַנטוויקלונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז אין תּוך ניט אַנדערש ווי די אַנט־וויקלונגען אין אַנדערע ייִשובֿים אין דער תּקופֿה פֿון עמאַנציפּאַציע.

[2] איך דערמאָן דאָ לדוגמא, ווײַל מען קען דערצו גרינג צוקומען, די דערציילונג פֿון אוירווין שאָ (Shaw) וועגן דעם „גרימצאָרנדיקן קאַפּריזיקן" גאָט. געדרוקט אין *The New Yorker* און איבערגעדרוקט אין *Ellery Queen's Mystery Magazine*, דעצעמבער 1945.

צום מערסטן וואַרפֿט זיך אין די אויגן דאָס אַרײַנדרינגען פֿון קריסטלעכע מינהגים אין טאָג־טעגלעכן לעבן פֿון אַמעריקאַנער יידן אין דעם פֿאַקט פֿון פֿראָוזען ניטל. איך רייד דאָ ניט וועגן דער קאָמערציעלער זײַט פֿון דער זאַך אַדער וועגן דעם גאַנג פֿון געבן מתנות. אינטערוויוען אין 1945 מיט הענדלערס אין דעם מערבֿ־זײַטיקן דיסטריקט פֿון מאַנהעטן האָבן געשאַפֿן דעם אײַנדרוק, אַז 70 פּראָצענט קונים פֿון ניטל־ביימער זײַנען געווען יידן. אויך האָבן יידן אין יענער געגנט אין משך פֿון דער ניטל־וואָך אָנגעקויפֿט מער עסנווארג אידער ערבֿ ימים־נוראים. אַ נײַע אַרויסווײַזונג פֿון ניטל־פֿײַערונגען בײַ יידן האָבן מיר געזען לכּבֿוד דעם אַהיימקומען פֿון די זעלנערס. בײַ אַ סך יידן איז דער ניטל־סעזאָן געווארן די געלעגנהייט אויסצוטיילן צדקה. פֿון קדמונים איז בײַ יידן געווען אײַנגעפּירט, אַז צדקה גיט מען אַ גאַנץ יאָר, און אַ ביסל ברייטער עפֿנט מען די האָנט אין חודש אלול און פֿאַר פּסח. אָבער די אָקציע פֿאַר די „הונדערט פֿאָלן וואָס נייטיקן זיך צום מערסטן" אין *New York Times* פֿאַר־צייכנט יידישע מנדבֿים אין אַ גרעסערער פּראָפּאָרציע אידער די יידישע באַ־פֿעלקערונג פֿון ניו־יאָרק. די קבלות זײַנען כולל נדבֿות לכּבֿוד יאָרצײַטן (איינע איז פֿון אַ סאָנדייסקול אויף דער מערבֿ־זײַט פֿון ניו־יאָרק, וואָס בראָש פֿון איר שטייט אַ ציוניסטישער ראַבינער) און אַפֿילו אַ נתינה „צום אָנדענק פֿון די אויס־געהרגעטע יידן פֿון אייראָפּע".[3]

דער מאָטעריאַל אין אַן אָפּקלײַב בריוו פֿון זעלנערס איז אפֿשר גיכער אַן אָנצוהערעניש אויף דעם רעדאַקטאָרס אָפּשאָצונג אידער אויף דער פֿאַקטישער סיטואַציע. פֿאָרט איז אָבער כּדאַי צו באָמערקן, אַז בשעת וועג טייל בריוו ריידן וועגן ניטל וויִ וועגן אַ „גויִשן יום־טובֿ"[4] שרײַבן אַנדערע וועגן ניטל וויִ וועגן עפּעס אייגנס.[5] אויך איז אינטערעסאַנט, אַז דער מחבר פֿון דער מלחמה־דער־ציילונג וועגן ניטל אין דער ניטל־אויסגאָבע פֿון ניו־יאָרק טיימז איז געווען אַ יידישער זעלנער.[6] וועג אײַזעק בילדערסי,[7] דער געהילף־סופּערינטענדענט פֿון די שולן אין דער שטאָט ניו־יאָרק, האָט פֿאַרוועדט צו ניצן „ניטל־לידער, דראַמאַטיזאַציעס אַדער דעקאָראַציעס מיט אַ רעליגיעזן באַטײַט פֿאַר וועלכער עס איז אמונה" אין די שולן וווּ דאָס רובֿ קינדער זײַנען יידישע איז אַ צאָל יידן אַרויסגעטראָטן קעגן אים. זיי האָבן געטענהט, אַז ניטל איז אַ יום־טובֿ וואָס איז ניט געבונדן צו קיין רעליגיע און טראָגט אַן אוניווערסאַלן כאַראַקטער; קריסטן פֿאַרקערט האָבן זיך דאָס רובֿ אַרויסגעזאָגט, אַז דער יום־טובֿ איז רעליגיעז אין זײַן נאַטור.[8]

---

[3] זען די קבלות פֿון לוטן, 21סטן, 22סטן דעצעמבער 1945 אין ניו־יאָרק טיימז. פֿ״גל אייב גאַרדאַן אויף דער ענגלישער זײַט פֿון טאָג, דעצעמבער 23, 1945.

[4] Gentile holiday.

[5] Israel E. Rontch (ed.), *Jewish Youth at War. Letters from American Soldiers*, New York, 1945, pp. 21, 29, 35—37.

[6] זען די מאַגאַזין־אָפּטיילונג פֿון דער צײַטונג פֿון 21סטן דעצעמבער 1945.

[7] Isaac Bildersee.

[8] Cf. *PM*, December 5, 1945; December 15, 1945; *Herald Tribune*, December 14, 1945.

אַן אַנדער אויסדרוק פֿון דער השפּעה פֿון ניטל אויף ייִדישער רעלי־גיעזער התנהגות איז דער פֿאַקט, וואָס אין אַ סך שטעט האָט מען אין די עפֿנ־טלעכע שולן גענומען לייגן מער אַכט אויף פּראַווען ניטל־חנוכּה. שמועסן מיט ייִדישע לערערס אין עפֿנטלעכע שולן האָבן באַוויזן, אַז ערשט דורך די דאָזיקע ניטל־חנוכּה־פֿייַערונגען האָבן זיך אַ סך ייִדישע קינדער אויסגעלערנט ווי אַזוי אָפּצוריכטן חנוכּה, און אַ סך האָבן גאָר פֿריִער ניט געוווּסט, אַז אַזאַ יום־טובֿ איז פֿאַראַן. אוירמאַ סימאָנטאָן בלאַק שרייַבט:

בייַ אַ סך מענטשן איז ניטל אַן ערנצטער רעליגיעזער טאָג, און אַזוי ריכטן זיי אים אָפּ. אַנדערע האָבן ניט קיין רעליגיעזע געפֿילן אין שייַכות מיט ניטל, נאָר פֿאָרט איז דאָס פֿאַר זיי אַ קהלשער יום־טובֿ וואָס סימ־באָליזירט פֿרייַ געמיט און גוטן ווילן, אַזוי ווי טאַנקסגיווינג. ס'איז דאָך אַ פֿאַקט, אַז אַ סך פֿאָלקס־מינהגים בשייַכות מיט ניטל זייַנען עלטער איידער דער רעליגיעזער אינהאַלט פֿון דעם טאָג. אַ סך ייִדישע פֿאַמיליעס הייַנט וועלן גיכער לאָזן זייערע קינדער פּראַווען ניטל איידער געבן זיי דעם געפֿיל, אַז מען נעמט עפּעס צו בייַ זיי וואָס זייערע [ניט־ייִדישע] פֿרייַנד האָבן יאָ. אַנדערע ווידער מאַכן בעסער חנוכּה, דעם טראַדיציאָ־נעלן ליכטלעך־יום־טובֿ וואָס געפֿאַלט אויך אום דעצעמבער, פֿאַרן צענטער פֿון דער ווינטער־שׂימחה. מען גייט צו גאַסט, מען שענקט מתּנות, מען צינדט אָן חנוכּה־לאָמפּן, און דאָס גיט צו דעם יום־טובֿ חנוכּה די זעלביקע פּסיכאָלאָגישע ווערדע וואָס אַנדערע קינדער באַקומען פֿון ניטל. ס'מאַכט ניט אויס וואָס עס איז די ספּעציפֿישע געלעגנהייט, אַבי דאָס קינד לעבט איבער צוזאַמען מיט דער משפּחה און מיט גוטע פֿרייַנד אַ ספּע־ציעלן פֿריילעכן פּעריאָד.[9]

לעצטנס האָט זיך אויך אָנגעהויבן אין די שולן אַ גאַנג פֿון אָפּריכטן אין איינעם פּסח און פּאַסכע, אָבער דאָס איז ניט אַזוי פֿאַרשפּרייט. דוכט זיך אַז סך־הכּל אין אונדזער יאָרצענדלינג האָט זיך דאָס אָנגעהויבן, און פּרעזענטירט ווערט דאָס ווי דער יום־טובֿ פֿון פֿרייַהייט.[10] אין אַ ייִדישן קינדערבוך זעען מיר, ווי אליהו הנבֿיא ברענגט מתּנות אום חנוכּה;[11] דאָ איז אַ פּנים אַ פּסח־עלעמענט אַריבערגעטראָגן געוואָרן אויף חנוכּה דורך צווישנרעליגיעזע השפּעות. אַן אַנ־דער ראַיה אויף קריסטלעכער השפּעה איז דער פֿאַקט, וואָס צווישן ייִדן האָט מען גענומען ניצן דעם אויסדרוק Jewish Easter („ייִדישע פּאַסכע") פֿאַר פּסח.[12]

---

[9] אין דער ניטל־אויסגאַבע פֿון דער ניו־יאָרקער צייַטונג *PM*, 1947.

[10] Cf. *Two Festivals of Freedom—Passover and Easter* (אַרויסגעגעבן אין פֿילאַ־דעלפֿיע פֿון דער Fellowship Commission, דעם 23סטן מאַרץ 1945); מאַטעריאַלן פֿון דעם נייַסדינסט פֿון בני־ברית וועגן שותּפֿישע פֿייַערונגען פֿון פּאַסכע־פּסח און ניטל־חנוכּה אין די שולן אין אָלבאַני, נ"י, פֿעברואַר 2, 1945; זען אויך:

Bernard Postal, "Festivals Together," *Common Ground*, Summer 1945, pp. 34—37; Hazel R. Brownson, *A Dramatic Presentation of Passover and Communion*, National Conference of Christians and Jews, 1947 [מימעאָגראַפֿירט].

[11] Edith S. Covich, *The Jewish Child Every Day*, Cincinnati, Union of American Hebrew Congregations, 1947, pp. 24—25.

[12] דער קאָרעקטער טערמין איז פֿאַרשטייט זיך Passover.

ווי ווײַט קריסטלעכע רעליגיעזע באַגריפֿן זײַנען אַרײַנגעדרונגען אין דער יידישער סבֿיבֿה זעט זיך אויך אין דער געביטענער באַצײַונג צו יעזוסן. מיר וועלן זיך איצט ניט אַרײַנלאָזן אין אַנאַליזירן די ליטעראַרישע אַרויסווײַזונגען פֿון אָט דעם איבערבײַט (שלום אַש, מאַניפֿעסט קאָמראָן), אָדער דאָס ריידן בנשימה אַחת פֿון אַ „יידיש־קריסטלעכער רעליגיע". לאָמיר אָבער ציטירן דעם בײַשפּיל פֿון אַ יידישן ינגל, אַ קרבן פֿון קינדער־פֿאַראַלײז, וואָס האָט באַקומען דעם פּרײַז אין אַ קאָנטעסט פֿון הײַסקול־תּלמידים אויף דער טעמע: „דער מאָדערנער נס וואָס איך וואָלט וועלן זען". דאָס ברוקלינער ינגל האָט ניט געבעטן אויף אַ נס, אַז ער אַליין זאָל קענען צוריק שטיין אויף די פֿיס און גיין; אַנשטאָט דעם האָט ער זיך געווונטשן „אַ מאָדערנעם נס וואָס זאָל דערגרייכן די צילן פֿון דעם בעל־מופֿת פֿון פֿאַר 1900 יאָר, וואָס האָט געהייסן ישו פֿון נצרת".[13] דער מאָדערנער נס האָט געדאַרפֿט זײַן „אמתע ברודערשאַפֿט", און איר סימבאָל איז געווען בײַ דעם שרײַבער ניט ישעיה אָדער אליהו הנביא, נאָר ישו הנוצרי דער „בעל־מופֿת".

אין פֿאַרשיידענע ערטער האָט מען געשריבן וועגן דעם, אַז דאָס האָלטן יידישקייט איז געפֿאַלן. יעקבֿ גאָלוב און נח נרדי האָבן געמאַכט אַן אויספֿאַרשונג וועגן דעם, ווי ווײַט עס ווערט אָפּגעהיט יידישקייט בײַ עלטערן וואָס שיקן זייערע קינדער אין אַ טאָגשול פֿון יידישע קינדער, אין תּלמוד־תּורות[14] און אין זונטאָגשולן פֿון דער קאָנסערוואַטיוווער שיטה. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אין די הײַזער, פֿון וואָנען מען שיקט אין די תּלמוד־תּורות, איז פֿאַראַן מער פֿרומקייט אײַדער בײַ די עלטערן וואָס האָבן אויסגעקליבן פֿאַר זייערע קינדער די טאָגשול. מערניט ווי 74 פּראָצענט פֿון אַלע טאָגטעג גייען דאָוונענען אין שול אום יום־כּיפּור, 15 פּראָצענט אין אַנדערע יום־טובֿים און מערניט ווי 9 פּראָצענט אום שבת. בײַ די מאָמעס זײַנען די צאָלן נאָך קלענער. מען קען עפּעס אָפּלערנען פֿון דעם פֿאַקט, וואָס 15 פּראָצענט טאָגטעג אַרבעטן ראָש־השנה און 10 פּראָצענט אַרבעטן אָפֿילו אום יום־כּיפּור. סך־הכּל 11.8% אַרבעטן ניט אום שבת. בלויז 22.8% מאַכן קידוש פֿרײַטאָג צו נאַכטס, הגם 62.7% האָבן באַזונדער פֿלייש און מילכיק געפּעס, 70.3% כשרן פֿלייש, 87.8% עסן ניט קיין ברויט אום פּסח. מזוזות אויף די טירן האָבן 84.6%. אַ דורכשניט פֿון 19.1% האָבן העב־רעיִשע ביכער אין זייערע היימען; 10.6% האָבן יידישע ביכער; 36.1% ביכער מיט אַ יידישן אינהאַלט (אויף ענגליש), און בלויז 5.8% האָבן יידישע אָדער העברעיִשע גראַמאָפֿאָן־דיסקן. די גרויסע מערהייט עלטערן פֿאַרשטייען יידיש, אָבער מערניט ווי 8.5% לייענען רעגולער אַ יידישע צײַטונג.[15]

פֿאַרלאָזט מענטשן גיבן איבער, אַז אין די ענגליש־רעדנדיקע אַרטאַ־דאָקסישע קרײַזן איז ניט שטאַרק אַנדערש. אָט וואָס אַ טיפּישער מיטגליד פֿון

---

[13] *New York Post,* March 19, 1948, p. 10.

[14] Hebrew schools.

[15] "A Study in Jewish Observance," *The Reconstructionist,* vol. XI, no. 9, June 15, 1945.

אַן אַרטאַדאָקסישער שול האָט געזאָגט: „ניטאָ קיין חילוק אין שבת־האַלטן צווישן מיטגלידער פֿון שול און מיטגלידער פֿון טעמפּל, מערניט וואָס אין טעמפּל אַרט זיי ניט, צי דער ראַבי אַליין היט אָפּ די דינים, אין דער צייט וואָס מיר וואַלטן וועלן, אַז כאָטש דער ראַבי זאָל האַלטן פֿשרות און זײַן אַ שומר שבת".[16]

אַז בײַ יידן וועלט שוואַכער דאָס אָפּהיטן די מיצוות — דערויף זאָגן עדות די רעליגיעזע קעגנערס פֿון יידישקייט, די מיסיאָנערן, אויך. דאָ גייט ניט וועגן אַנטיסעמיטישע באַשולדיקונגען קעגן יידישן „מאַטעריאַליזם". אָ מיסיאָנער זאָגט זיך אַרויס:

מײַן פּראָקטיק, די פּראָקטיק פֿון אַ ניט־יידישן טוער וואָס האָט צו טאָן מיט יידן, וויַזט, אַז מיר נייטיקן זיך ניט הײַנט אין קיין שום ספּעציעלן צוגאַנג צו יידן. וועג מען רעדט מיט אַן אָרטאָדאָקסישן יידן קען אָפּט צו ניץ קומען וועג מען קען תּורה און די נבֿיאים, וויַל מען קען אויפֿווײַזן אַ יידן, אַז די צוזאָגן פֿון תּנך זײַנען מקוים געוואָרן אין נײַעם טעסטאַמענט. אָבער איך האָב אויסגעפֿונען, אַז אָפּילו אָרטאָדאָקסישע יידן קענען ניט די תּורה און די נבֿיאים; אָפּט לײַענען זיי ניט זייער העברעיִשן תּנך.[17]

ס׳איז דעריבער שווער צו ריידן וועגן דעם, אַז דאָס אָפּהיטן מיצוות מעשׂיות האָלט אין וואַקסן צווישן ענגליש־רעדנדיקע יידן, הגם עס קען געמאַלט זײַן, אַז אַנדערע האָבן יאָ תּשובֿה געטאָן מחמת די ליידן וואָס יידן זײַנען דורכגעגאַנגען אין דער לעצטער מלחמה; לכל הפּחות דערציילט די יידישע פּרעסע אָפּט וועגן אַזוינע פֿאַלן.

ניטאָ קיין ספֿק, אַז די מלחמה און די היטלער־קאַטאַסטראָפֿע האָבן אַרויסגעפֿון בײַ אַמעריקאַנער יידן אַ גרעסערע פֿאַראינטערעסירונג אין יידישע פּראָבלעמען. אַ ראָיה דערויף איז די פֿאַרגרעסערטע מיטגלידערשאַפֿט אין יידישע אַרגאַניזאַציעס און אָפּילו די פֿאַרמאַלע צוגעהעריקייט צו קאַנגרעגאַציעס. נאָר ס׳איז ניט געדרונגען, אַז דאָס וואַקסט אַלע מאָל פֿון ריין רעליגיעזע מאָטיוון, כאָטש דער געפֿיל פֿון יידישער צוגעהעריקייט וועלט אָפּט אויסגעדריקט אין רעליגיעזע טערמינען. אַן אויספֿאָרשונג וועגן דער וויכקונג פֿון דער מלחמה אויף דרײַ און צוואַנציק יידישע קהילות האָט קאַנסטאַטירט, אַז אויף דער פּראָגע וועגן אינטערעס צו רעליגיע איז ניט געווען „קיין באַשטימטער און אָפּילו ניט קיין אַלגעמיין באַשרײַבנדיקער ענטפֿער". אָט איז אַ ציטאַט פֿון דעם באַריכט:

טײַל אויספֿאָרשונגען האָבן געוויזן, אַז די צאָל מיטגלידער אין די סינאַגאָגעס אָדער די צאָל דאָוונערס איז געוואָקסן; אָבער ניט די בעלי־בתּים און ניט די ראַבײַס האָבן ניט געהאַלטן, אַז דאָס זײַנען בפּירושע

---

[16] דאָס איז איינע פֿון אַ סך דוגמאות אין:
Trude Weiss-Rosmarin, "From a Lecturer's Notebook," *The Jewish Spectator*, April 1945, p. 28.

[17] Eugene L. Alger, "The Jews' Position before God Today," *The Prophetic World*, Organ of the American Bible Institute, January 1945, p. 40.

סימנים פֿון אומקערן זיך צו רעליגיע. איינער אַ ראַבײַ אין סאַן־פֿראַנ־ציסקאָ האָט געזאָגט: „פּונקט ווי עס זײַנען פֿאַראַן מענטשן וואָס קומען צום דאַווענען, ווײַל זיי ווילן הערן וועגן דער מלחמה, אַזוי זײַנען בפֿירוש פֿאַראַן אַנדערע וואָס קומען אין סינאַגאָגע אַרײַן כּדי צו אַנטלויפֿן פֿון דער מלחמה־אַטמאָספֿער.[18]

אין דער צײַט פֿון דער מלחמה פֿלעגט מען הערן אַ מיינונג, אַז די זעל־נערס וואָס וועלן זיך אומקערן וועלן ברענגען צו אַן אויפֿלעבונג פֿון רעליגיעזער ייִדישקייט. קיין באַזיס אויף אָפּצושאַצן, צי דער אויסקוק האָט זיך באַרעכטיקט, איז ניטאָ. אַרמיי־טשעפּלינס זאָגן אָבער עדות, אַז די זעלנערס זײַנען געווען מער מאָטיווירט דורך אַליין־אידענטיפֿיקאַציע איידער דורך רעליגיעזער התעוררות. איין טשעפּלין גיט איבער, אַז „קינדער פֿון ייִדישע אַרבעטער־פֿאַמיליעס, אַ שטייגער פֿון מיטגלידער פֿון אַרבעטער־רינג און פֿון נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פֿאַרבאַנד... קומען [צום דאַווענען] צוליב כּלל־ישׂראל".[19] אַ זעלנער שרײַבט, אַז ער פֿלעגט גיין צו די ייִדישע תּפֿילות וואָרעם „זײַענדיק אַ מינאָ־ריטעט דאַרפֿן מיר זיך דעקלאַרירן כּלפּי יענע וואָס זײַנען צום אומגליק דורכ־גענומען מיט אַנטיסעמיטישע געפֿילן".[20]

אין די אַרמיי־לאַגערן און אין די פֿלאָט־אינסטאַלאַציעס זײַנען געווען קאָנ־צענטרירט הונדערטער טויזנטער ייִדישע יונגע־לײַט, און דאָס האָט געגעבן דעם ייִדישן טשעפּלין גוטע געלעגנהייטן צו אָבסערווירן זייער אָפּהיטן די מיצוות מעשׂיות און זייער אידענטיפֿיצירן זיך מיטן ייִדישן כּלל. הרבֿ יצחק קליין האָט אַרומגערעדט זײַנע אײַנדרוקן פֿאַר דער 20סטער יאָריקער ייִוואָ־קאָנ־פֿערענץ.[21] אַ צאָל אָבסערוואַציעס האָט דערמאָנט דאָס אומוויסן אין ייִדישע ענינים בײַ די זעלנערס. ראַבײַ משה חיים אַדלער האָט געשריבן וועגן דער „טאָטאַלער רעליגיעזער און קולטורעלער עם־האַרצות בײַ אַמעריקאַנער ייִדן". פֿון דעסט וועגן האָט ער ניט געהאַלטן, אויפֿן סמך פֿון זײַן אַרמיי־פּראַקטיק, אַז דער יונגער ייִדישער דור איז אַ פֿאַרפֿאַלענער.[22]

---

[18] Alexander S. Kohanski, "Effects of War on the Jewish Community," *Jewish Social Service Quarterly*, XX, 2, December 1943, p. 73.

[19] Edward T. Sandrow, "Jews in the Army — a Short Social Study," *The Reconstructionist*, March 17, 1944, pp. 10—17.

[20] ראָנטש, דצ״וו, ז׳ 43.

[21] הרבֿ יצחק קליין, „פֿון די איבערלעבונגען פֿון אַ ייִדישן טשעפּלין", ייִוואָ־בלעטער XXVII (פֿרילינג 1946), זז׳ 186—194.

ס׳איז אַ פֿאַרדראָס, וואָס די געהעריקע ייִדישע אָרגאַניזאַציעס האָבן ניט אויסגענוצט די געלעגנהייטן וואָס די מלחמה האָט זיי געגעבן צו מאַכן וויסנשאַפֿטלעכע אויספֿאָרשונגען וועגן אָפּהיטן מיצוות און וועגן געפֿילן פֿון צוגעהעריקייט צו ייִדישקייט בײַ דעם האַלבן מיליאָן ייִדישע בחורים און מיידלעך וואָס זײַנען געווען אין די אַמעריקאַנער באַוואָפֿנטע כּוחות; דער גרעסטער טייל פֿון דער דאָזיקער יוגנט האָט געהאַט עפּעס קאָנטאַקטן מיט די טשעפּלינס אָדער מיט אַ ייִדישער „יו־עס־אָ".

[22] Rabbi Morris Adler, "The Chaplain and the Rabbi," *The Reconstructionist*, April 6, 1945, pp. 9—13.

די פּרטימדיקסטע באַשרײַבונג פֿון דער סיטואַציע אין דער אַרמיי ביז טשעפּלין קלײנס רעפֿעראַט איז דער באַריכט פֿון טשעפּלין עדוואַרד ט. סאַנדראָו. ער איז געקומען צום באַשלוס, אַז די וואָס היטן אָפּ מיצוות מעשׂיות זײַנען אַ מינאָריטעט; אַז מערניט געציילטע היטן אָפּ כשרות; אַז צום רעגולערסטן פֿלעגן קומען צום דאַווענען קינדער פֿון רעפֿאָרמירטע היימען. אויך האָט ראַבײַ סאַנדראָו קאָנסטאַטירט, אַז אַפֿילו די וואָס קומען פֿון ייִדיש־ריידנדיקע היימען קענען ניט די תּפֿילות. „הגם די אַטמאָספֿער, אין וועלכער זיי לעבן, איז דורכויס אַן אַמע־ריקאַנער, בלײַבן איבער רעשטלעך פֿון די אימיגראַציע־טעג. אַ היפּש ביסל ׳אָרטאָדאָקסישע׳ זעלנערס געהערן צו דער דאָזיקער קאַטעגאָריע״.[23] אַן אַנדער טשעפּלין האָט אויך זיך אַרויסגעזאָגט, אַז די גרעסטע צאָל פֿון די וואָס זײַנען געקומען צום דאַווענען אָדער זײַנען געווען אַקטיוו בײַם אָרגאַניזירן די תּפֿילות זײַנען געווען אָדער געבוירענע אין אויסלאַנד אָדער אַזוינע וואָס זײַנען דורכ־געגאַנגען דורך ניו־יאָרקער „היברו סקולס״.[24] סאַנדראָו האָט צוגעגעבן, אַז די וואָס האָבן פֿאַרלייקנט זייער ייִדישקייט דורך ניט אָנווײַזן אויף זייערע אידענ־טיפֿיציר־הענגערלעך אַן H (צו באַצייכענען Hebrew) אָדער J (צו באַצייכענען Jew) זײַנען געווען זייער קליין אין צאָל; דער עיקר זײַנען אַזוינע געווען צווישן אָפֿיצירן. פֿון מײַן אייגענער אָבסערוואַציע אין אַ לאַגער לעבן באַלטימאָר קען איך עדות זאָגן, אַז די צאָל ייִדישע אָפֿיצירן וואָס זײַנען געקומען דאַווענען אום יום־כּיפּור האָט מען געקענט איבערציילן אויף די פֿינגער פֿון איין האַנט, און צו קבלת שבת פֿלעגט דאָס רובֿ ניט קומען אַפֿילו קיין איין איינציקער אָפֿיציר. איך האָב געשמועסט מיט די דאָזיקע מענטשן און האָב אויסגעפֿונען, אַז נעמען נעמט זיך דאָס ניט פֿון אַנטירעליגיעזקייט, נאָר פֿון דעם וואָס עטלעכע העכערע ייִדישע אָפֿיצירן האָבן געגעבן דעם טאָן, אַז ניט גיין איז שענער. דער דאָזיקער קלאַס מענטשן איז אויך ס׳רובֿ געווען פֿון ניו־יאָרק. לאָמיר פֿאַרענדיקן סאַנ־דראָוס אײַנדרוקן: „פֿאַראַן ייִדן וואָס האַלטן זיך בײַ דער טראַדיציע און היטן שטרענג אָפּ די מיצוות מעשׂיות. דער גרעסטער טייל זײַנען אָבער ניט אָר־טאָדאָקסיש און ניט רעפֿאָרמעריש אין זייער צוגאַנג צו רעליגיעזער ייִדישקייט. דער גרעסטער טייל ייִדישע מיליטער־לײַט זײַנען וואַרעם לאָיאַל צו זייער פֿאָלק און צו דער ייִדישער אמונה און זיי זאָרגן זיך וועגן אַנטיסעמיטיזם און וועגן דער פּליטים־פּראָבלעם. גאַנץ ווינציק טראַכטן וועגן אַנטלויפֿן״. די מערהייט זײַנען אויך פּראָ־ארץ־ישׂראל.

די דאָזיקע אויספֿירן זעען אויס אַ סך אָפּטימיסטישער איידער עס זעט אויס צו זײַן באַרעכטיקט אויפֿן סמך פֿון פֿאָרשונגען וועגן דער ייִדישער יוגנט. דער גרעסטער טייל פֿון די דאָזיקע פֿאָרשונגען וואָס ניסן גאָלדבערג האָט אַזוי גע־ראָטן סומירט[25] איז שייך צו די דרײַסיקער יאָרן. אָבער די דערוואַקסלינגען

---

[23] סאַנדראָו, דאָרטן.

[24] David Eichorn, "Letter to the Editor," *The Reconstructionist,* XI, no. 10, October 5, 1945.

[25] Nathan Goldberg, "Religious and Social Attitudes of Jewish Youth in the USA," *The Jewish Review,* I, no. 2, December 1943.

און סטודענטן פֿון די דרײַסיקער זײַנען דאָך געווען די יונגע־לײַט אין דער אַרמיי און אין פֿלאָט אין דער צווייטער וועלט־מלחמה. די דאָזיקע שטודיעס ווײַזן פֿמעט דורכויס, אַז יידישע סטודענטן זײַנען געווען ווינציקער פֿרײַנדלעך צו רעליגיע אײדער זייערע טאַטע־מאַמע און אַז זיי זײַנען געווען מער אינדי־פֿערענט צו רעליגיע, אויב ניט מער אַנטאַגאָניסטיש, אײדער קאַטוילישע און פּראָטעסטאַנטישע סטודענטן. פֿאַרשונגען פֿון נאָך דער מלחמה אַנטפּלעקן דוכט זיך די זעלביקע אַנטאַגאָניסטישע טענדענץ.[26] אויף וויפֿל איך וויים זײַנען לעצ־טנס ניט פֿובליקירט געוואָרן קיין שטודיעס וועגן די באַציונגען פֿון דער יידישער יוגנט צו די ניט־רעליגיעזע אספּעקטן פֿון יידישן לעבן.[27] היות די יידישע אַפּי־צירן זײַנען אין אַ גרויסער מאַס געקומען פֿון צווישן די קאַלעדוש־גראַדויִרטע איז דאָס אפֿשר די סיבה, וואָס מיטגלידער פֿון דעם דאָזיקן קלאָס מענטשן האָבן אָפּטער פֿאַרלייקנט זייער יידישקייט. די פֿשוטע זעלנערס, משמעות מיט ווינציקער אַלגעמיינער בילדונג ווי די אָפּיצירן, האָבן מסתמא אַרויסגעוויזן מער יידישע אידענטיפֿיקאַציע.

ס׳איז שווער צו מאַכן געגנעראַליזאַציעס אין אַ פּעלד, ווו ס׳איז כּמעט ניטאָ קיין סיסטעמאַטיש אויפֿגעקליבענע אינפֿאָרמאַציע. אָבער פֿאַרפֿאַלן, מיר מוזן געגנעראַליזירן. ס׳איז דוכט זיך קלאָר, אַז דאָס טאָג־טעגלעכע אָפּהיטן מיצוות מעשׂיות גייט ווײַטער באַרג אַראָפּ; ס׳איז אָבער זייער מיגלעך, אַז נאָמינאַלע און מינימאַלע אַרויסווײַזונג פֿון יידישער צוגעבונדנקייט דורך אָנגעמען אָדער באַנײַען געוויסע מינהגים האַלט אין שטײגן.

דאָס רעליגיעזע לעבן איז פֿאַרשטאַרקט געוואָרן דורך דער אינעווייניקסטער אָרגאַניזאַציאָנאַלער קאָנסאָלידירונג פֿון פֿאַרשיידענע גרופּעס: פֿאָרעקומען איז דאָס צום אינטענסיווסטן די לעצטע פֿיר־פֿינף יאָר, און מען מעג זיך ריכטן, אַז נאָך עטלעכע יאָר וועט דאָס אָנהאַלטן. קיין שום ספֿק ניט, אַז די אָרטאָדאָקסיע האָט היפּש פֿראָגרעסירט אין פֿאַרשיידענע ספֿערעס פֿון דערציונג און פֿון אָר־גאַניזירן די יוגנט. די צאָל תלמידים אין די טאָגשולן איז אויסגעוואַקסן;

---

[26] אַ שטייגער אַ פֿאַרשונג וועגן די קאַלעדוש־סטודענטן אין האַרוואַרד און ראַדקליף האָט געוויזן, אַז „יידישע סטודענטן גייען צום שאַרפֿסטן אַוועק פֿון דער רעליגיע, אין וועלכער זיי זײַנען אויפֿגעהאָדעוועט געוואָרן" און אַז יידישע סטודענטן זײַנען צום ווינ־ציקסטן רעליגיעז. זען:

Gordon W. Allport, James M. Gillespie, Jacqueline Young, "The Religion of the Post-War College Student," *Journal of Psychology,* January 1948, pp. 3—33.

[27] פֿון זינט דער איצטיקער רעפֿעראַט איז צוגעגרייט געוואָרן האָבן זיך יאָ באַוויזן עטלעכע אַרבעטן. דער ייוואָ האָט פֿובליקירט צוויי: מאיר גרינבערג, „די שטעלונג פֿון יידישע סטודענטן אין יעיל צו יידישקייט", ייוואָ־בלעטער XXVI, 2 (נאָוועמבער־דעצעמבער 1945), זז׳ 187—209 און הענרי לייבלאָוויץ לעוואַרד, „דאָס גייסטיקע פּנים פֿון דער יידישער יוגנט אין אַמעריקע", ייוואָ־בלעטער XXIX, 2 (זומער 1947), זז׳ 180—200. זען אויך:

Leon A. Feldman, "The Jewish Students at McGill University. An Inquiry into Their Religious Attitudes," *Guide-Posts* (B'nai B'rith Hillel Foundations), II, no. 3, May 1947, pp. 21—36.

אין אַ סך שטעט זײַנען אַזוינע שולן געשאַפֿן געוואָרן פֿון דאָס נײַ; די אָר־טאָדאָקסישע לערן־אינסטיטוציעס האָבן זיך צענטראַליזירט אין אַ צאָל שול־סיסטעמען, דער ישיבֿה־קאַלעדזש האָט זיך אויסגעבריטערט אין אַ ישיבֿה־אוני־ווערסיטעט — דאָס זײַנען אַלץ ראַיות אויף גרעסערער סאָלידקייט. אמת, דער גרעסטער טייל פֿון די דאָזיקע אַנטוויקלונגען נעמט זיך פֿון נײַ געקומענע פּליטים, איבער הויפּט מיט דעם אָנהייב פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה.[28] די נײַ־גע־קומענע האָבן אַרויסגעוויזן אַ גרויסע פֿעיקייט ניט נאָר זיך אַרײַנצופֿאָסן גיך אין דער אַמעריקאַנער סבֿיבֿה, נאָר אויך אַרײַנצוגיין אין דער פֿירערשאַפֿט פֿון אָר־גאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס. אָבער ניט געקוקט אויף דעם האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט די טענדענץ אַרײַנצופֿירן אַלץ מער און מער ענגליש אינעם דאָוונען אין דער אָרטאָדאָקסישער שול און אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן פֿונעם אָרטאָדאָקסישן עלעמענט. אין דער ייִדישער פּרעסע באַווײַזן זיך אָפֿט בריוו און אָרטיקלען וואָס קלאָגן זיך, אַז בײַ אונטערנעמונגען אין אָרטאָדאָקסישע אינסטי־טוציעס אין ניו־יאָרק צוליב מאַכן געלט ניצט מען אויסשליסלעך ענגליש.

דאָס וואָס ענגליש פֿאַרנעמט דעם אָרט פֿון לשון־קודש און ייִדיש איז אַן אָנצוהערעניש אויף נאָך אַנדערע שינויים. מען פֿירט אײַן דאָוונען פֿרייטאָג שפּעט בײַ נאַכט, מענער און פֿרויען זיצן אויסגעמישט. דעריבער איז אָפֿט שווער צו זען דעם אונטערשייד צווישן אַן אָרטאָדאָקסישער און „רעכט״־קאָנסערוואַ־טיווער שול, אָדער צווישן זייער שטייגער דאָוונען צי זייערע כּלי־קודש. אָט די טענדענץ צום מיטלסטן וועג אין ייִדישקייט האָלט אין וואָקסן, ספּעציעל לעצטנס. נאָך אַ ראַיה דערויף איז די וואַקסנדיקע צאָל אָפּליקאַציעס פֿון אָרטאָ־דאָקסישע רבנים וואָס ווילן וועלן מיטגלידער אין דער „ראַביניקל אָסעמבלי אָוו אַמעריקאַ״, די אָרגאַניזאַציע פֿון די קאָנסערוואַטיווע ראַבינס, און דאָס צו־שטיין פֿון אַלץ מער אָרטאָדאָקסישע שולן צו דער „יוניטעד סינאַגאָג אָוו אַמע־ריקאַ״, די צענטראַלע פֿאַראיניקונג פֿון די קאָנסערוואַטיווע קאָנגרעגאַציעס.[29]

די א״ג קאָנסערוואַטיווע ייִדישקייט, וואָס זי זוכט דעם גאָלדענעם מיטן, האָט פֿאַרגרעסערט איר אינעווייניקסטן כּוח אויך: זי האָט רעאָרגאַניזירט די אַנ־געשלאָסענע גרופּעס, געעפֿנט לאָקאַלע ביוראָען, אויסגעבריטערט די פּעריפֿעריע פֿון אירע פֿינאַנציעלע אונטערשטיצערס און זיך געפֿלײַסט צו צענטראַליזירן איר דערציונגס־אַרבעט. אויך האָט זי זיך אַוועקגעלאָזט אויפֿן וועג פֿון געזעל־שאַפֿטלעכע באַציונגען („פּאָליק ריליישנס״ בלע״ז) דורך שאַפֿן איר צווישנ־

---

[28] וועגן די נײַע אימיגראַנטישע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס זען:
Jacob Beller, "The Refugee in the American Jewish Community," *Jewish Social Service Quarterly*, XIX, no. 4, June 1943, pp. 315—321; Maurice R. Davie, *Refugees in America, Report of the Committee for the Study of Recent Immigration from Europe*, New York, 1947, pp. 171—188.

[29] די אינפֿאָרמאַציע איז פֿון ראַבי סטאַנלי ראַבינאָוויץ, עקזעקוטיוו־דירעקטאָר פֿון „יוניטעד סינאַגאָג אָוו אַמעריקאַ״.

אמונהדיקן אינסטיטוט,[30] די ראַדיאָ־שעה „דאָס אייביקע ליכט"[31] און דורכן פּראָיעקטירטן „אוניווערסיטעט פון יידישקייט".[32] קענטיק די פּירערשאַפט פון קאָנסערוואַטיוון לאַגער גרייט זיך אויסצונוצן דעם איצטיקן קער צום צענטער, וואָס זינען אַרויסווײַזונגען בײַ די אַרטאָדאָקסן האָבן מיר אָקערשט געזען. ווי אַזוי אָט דער קער רופט זיך אָפּ בײַ די רעפֿאָרמערס וועלן מיר באַלד אַ קוק טאָן.

אַ פּאָר אַלגעמיינע ווערטער מוז מען זאָגן אויך וועגן דער רעקאָנסטרוק־ציאָניסטישער באַווענגונג. אין דער פּלאַטפֿאָרם פון די רעקאָנסטרוקציאָניסטן זינען פֿאַראַן פונקטן וועגן יידישן קהילה־לעבן וואָס זינען געבויט אויף דער אידעע פון כּלל־ישׂראל, און דאָס איז געוויס איינער פון די הויפּט־טעמים, פֿאַר וואָס די דאָזיקע באַווענגונג וואָקסט און פֿאַר וואָס צווישן אירע אָנהענגערס זינען פֿאַראַן אַ סך רעפֿאָרמירטע ראַבינס און אַפֿילו אַנדערע אָרטאָדאָקסישע.[33]

נאָך בולטער זעט מען די שטרעבונג צום מיטן בײַם רעפֿאָרמירטן צד, וואָס זינען טענדענצן ווײַזן זיך אַרויס קלערער, ווײַל ס׳זינען דאָ מער מקורים. אַזוי ווי מען איז הײַנט גאָר שטאַרק אַרײַנגעטאָן אין ציוניזם האָט מען געלייגט מער אָכט אויף דער טענדענץ צום יידישן נאַציאָנאַליזם בײַ דער רעפֿאָרם־גרופּע;[34] וועגן די דאָזיקע פּראָבלעמען האָט מען געקעמפֿט אָפֿן און אימפּעטיק. אָבער ס׳איז אויך נייטיק צוצוקוקן זיך צו דער רעוואָלוציע וואָס קומט פֿאָר אין דער רעפֿאָרמירטער גרופּע (הגם מען מאָכט ניט דערפֿון אַזאָ וועזן) אין פּרט פון טאָג־טעגלעכע פֿירונגען, דאָוונען און דינים. די צאָל תּפֿילות אויף לשון־

---

[30] Interdenominational Institute.

[31] The Eternal Light.

[32] Cf. Mordecai M. Kaplan, *From Strength to Strength. A Proposal for a University of Judaism;* Louis Finkelstein, *A Jewish University in America: Its Aims and Functions,* New York, 1945.

[33] די טעאָלאָגישע יסודות פון רעקאָנסטרוקציאָניזם זינען צו אונדזער הײַנטיקן ענין ניט שייך.

[34] וועג מען דערמאָנט זיך אין די טעג פון די דײַטשע ראַבינער־סינאָדן און יצחק מאיר ווײַז וועלט מען פּשוט נשתומם, וואָס פֿאַר אַ מהלך די רעפֿאָרמערס זינען דורכגעגאַנגען אין זייער באַציונג צו דער יידישער נאַציאָנאַליטעט אידעע. ניט קיין קלענערער בר־סמכא אין רעפֿאָרמירטער יידישקייט ווי ד״ר דזשוליאַן מאָרגענסטוירן, פּרעזידענט פון היברו יוניאָן קאָלעדזש, סינסינאַטי, האָט דערקלערט אין 1945: „מיר, דער רעפֿאָרמירטער פֿליגל, האָלטן, אַז ישׂראל איז אַ פֿאָלק, אַן עם סגולה, אַ רעליגיעז פֿאָלק... אמת, פֿאַר צייטן איז ישׂראל געווען אַ פֿאָליטישע נאַציע, און ס׳איז ניט אין גאַנצן אויסגעשלאָסן, אויבער הויפּט אין שטיין פון די אַנטוויקלונגען פון די לעצטע חדשים, אַז אַ טייל פון אונדזער פֿאָלק זאָל אויבער אַ נייס ווערן אַ מין פֿאָליטישע נאַציע אין דעם לאַנד וווּ ישׂראל איז צום ערשטן געזעסן. אָבער פֿאָליטישע נאַציאָנאַלע עקסיסטענץ, אין עבֿר אָדער אין דער צוקונפֿט, איז בלויז אַ צופֿאַל פון ישׂראלס היסטאָרישער עקסיסטענץ, האָלטן מיר". פּ״גל *The Jewish Post*, אינדיאַנאַפּאָליס, סעפּטעמבער 28, 1945.

אויף דער סעסיע פון דער צענטראַלער קאָנפֿערענץ פון די [רעפֿאָרמירטע] אַמעריקאַנער ראַבינס אין 1947 האָט ד״ר מאָרגענסטוירן דערקלערט: „ס׳איז אַ פֿאַקט ניט אָפּצוּפֿרעגן, אַז די גרויסע מערהייט פון יידישן פֿאָלק איבער דער וועלט איז הײַנט ציוניסטיש אין געדאַנק, גלויבן און פֿראָגראַם". ער האָט אָנגעוויזן דעם פֿאָליטישן ציוניזם „אַ נאַטירלעכע

קודש איז פֿאַרגרעסערט געוואָרן, אין זייער סידור[35] זײַנען אַרײַנגעפֿירט געוואָרן שינויים, מען האָט צוריק אַרײַנגענומען דעם קידוש, דעם שופֿר, די מגילה.

גאַנץ אָפֿט הערט מען צווישן די רעפֿאָרמירטע ראַבײַס אַליין־קריטיק און מען זעט אַן אומצופֿרידנקייט מיט די עקסטרעמע שטעלונגען פֿון רעפֿאָרמיזם. אָט קלאָגט מען זיך, אַז רעפֿאָרמירטע ייִדישקייט איז „אַ היתר צו איגנאָרירן די ייִדישע טראַדיציע".[36] אין רעפֿעראַטן וואָס ווערן געלייענט בײַ די קאָנפֿערענצן פֿון די ראַבײַס גיט מען זיך אָפּ מיט טראַדיציאָנעלע מקורים.[37] דאָס אייגענע איז שייך צו די דיסקוסיעס צווישן די סטודענטן פֿון היברו יוניאָן קאַלעדזש וועגן דעם אָרט פֿון הלכה אין רעפֿאָרמירטער ייִדישקייט.[38] געוויס קען מען אויך עפּעס אָפּלערנען פֿון דעם פֿאַקט וואָס מען האָט זיך געווענדט צו די סטודענטן פֿון יענער אינסטיטוציע וועגן אַ באַשלוס, אַז צו די לערערס־ראַבײַס זאָל מען זיך ווענדן מיטן טיטל „ראַבײַ", ניט „דאָקטאָר".[39] פּונקט אַזוי איז אַ ראַיה לדבֿר דאָס וויסנשאַפֿטלעכע בוך פֿון ראַבײַ שלמה ב. פֿריהאָף,[40] ווו עס ווערט אויפֿ־געוויזן דער רבנישער מקור און דער רבנישער טעם פֿאַר הײַנטיקע רעפֿאָרמירטע אײַנפֿירן אין גאָטסדינסט און מינהגים. זעען מיר הייסט עס, אַז די רעפֿאָרם זוכט אַ וועג צום צענטער אין ייִדישקייט — אויף אַזוי ווײַט, אַז עס איז טייל מאָל שווער אויסצוגעפֿינען דעם חילוק פֿון אַנדערע רעפֿאָרם־טעמפּלען ביז אַנ־דערע קאָנסערוואַטיווע סינאַגאָגעס.

די הויפּט־סיבה פֿאַר דער דאָזיקער נײַער טענדענץ אין דער רעפֿאָרם־באַוועגונג איז אפֿשר ניט אַזוי שטאַרק אַן איבעררוק אין דער אידעאָלאָגיע פֿון די קינדסקינדער פֿון די פֿרייִקע רעפֿאָרמערס ווי דער פֿאַקט, וואָס דער צוזאַמענשטעל און ממילא דער צוגאַנג פֿון דער איצטיקער מיטגלידערשאַפֿט האָט זיך געביטן. וואָס שייך די אַמאָליקע רעפֿאָרמירטע משפּחות וואָלט באמת געווען אַ גאָלדענע טעמע פֿאַר אַן אויספֿאָרשונג, וויפֿל פֿון זיי ס'זײַנען נאָך אַלץ אַקטיוו ייִדיש אָדער בכלל נאָך געבליבן ייִדן. אַ ראַבײַ פֿאַרצייכנט אַ שטיי־

רעאַקציע פֿון דער נשמה פֿון ייִדישן פֿאָלק" און האָט געזאָגט, אַז אַלע ייִדן זײַנען פֿיל־ווינציק אײַנשטימיק וועגן דעם, אַז „אין ארץ־ישׂראל איז אַבסאָלוט נייטיק עפּעס אַ טיפּ פֿון מלוכישאַפֿט". אויך האָט ער אונטערגעשטראָכן, אַז דער אויסדרוק Jewish nation וועט זײַן שייך נאָר צו ייִדן אין ארץ־ישׂראל (מעלדונג צעשיקט צו דער פּרעסע פֿון הענרי וו. לעווי).

[35] *Union Prayer Book.*

[36] Sylvan D. Schwartzman, "If Reason Be Our Judge," *Hebrew Union College Monthly,* March 1944, pp. 5—7, 22.

[37] Cf. Bernard J. Bamberger, "Individual Rights and the Demand of the State," Samuel Atlas, "Rights of Private Property," *Central Conference of American Rabbis, Yearbook,* LIV, 1945, pp. 197—241.

[38] Ernst Conrad, Eugene B. Horowitz, *Hebrew Union College Monthly,* April 1945, pp. 12—13.

[39] William B. Silverman, "An Article about a Title," *Hebrew Union College Monthly,* February 1945, p. 9.

[40] Solomon B. Freehof, *Reform Jewish Practice and Its Rabbinical Background,* Cincinnati, 1945.

גער, אַז אין אַ דרומדיקער קאָנגרעגאַציע וואָס איז אין 1869 געגרינדעט געוואָרן דורך איין און פֿערציק מיטגלידער זײַנען מערניט צוויי אָפּשטאַמלינגען פֿון גרינ־דערס „אַקטיוו אין ייִדישקייט".[41] דערפֿון דאַרף מען ניט דרינגען, פֿאַרשטייט זיך, אַז רעפֿאָרם־ייִדישקייט גופֿא פֿירט דווקא אַוועק פֿון ייִדישע אינטערעסן. מען הערט אַ מאָל דעם טעזיס, אַז געמישטע חתונות אָדער פֿאַרגוייִשונג און אַסימילאַציע באַגעגענען זיך אָפֿטער צווישן מענטשן וואָס זײַנען אויסגעהאָדעוועט געוואָרן אין אַ רעפֿאָרמערישער סבֿיבֿה; אָבער אויפֿגעוויזן האָט דאָס נאָך קיינער ניט. מען קען זאָגן נאָך מער: די אָפּאָזיציע קעגן דעם באַגריף כלל־ישׂראל און קעגן דער טראַדיציע, ווי מען האָט דאָס געזען בײַ די ראָשי־המדברים פֿון דער רעפֿאָרם אין 19טן י״ה, איז טאַקע אין אַ היפּשער מאָס אַרויסגעוואַקסן פֿון דער מורא פֿאַר אַנטיסעמיטיזם; אָבער ס׳האָט דאָ אויך געשטעקט אַ צו־געבונדנקייט צו אַ געוויסן מין ייִדישקייט וואָס איז בײַ זיי אין די אויגן געווען אמתע ייִדישקייט. דאָס גופֿא, הייסט עס, איז אַ סימן, אַז אַן אינטערעס אויפֿ־צוהאַלטן ייִדישקייט האָבן זיי יאָ געהאַט.

אַן אָפּאָזיציע קעגן אומקערן זיך צו דער טראַדיציע און קעגן נאַציאָנאַליזם זעט מען בײַ די רעפֿאָרמערס איצט אויך נישט איין מאָל. אַ רעפֿאָרם־ראַבײַ שרײַבט:

איך האָב געפֿונען, אַז אַ מאַיאָריטעט מיטגלידער זײַנען צופֿרידן פֿון [אײַנפֿירן צוריק דעם] קידוש. נאָר טייל וואָס האָבן דאָס קיין מאָל ניט געהאַט בײַ זיך אין שטוב ווילן ניט געפֿינען דערין קיין טעם און זיי האָבן אַן ערנצטן געפֿיל, אַז די קאָנפֿערענץ [פֿון רעפֿאָרמירטע ראַבײַס] און די אוניע [די רעפֿאָרמירטע „אוניע פֿון אַמעריקאַנער ייִדישע קאָנ־גרעגאַציעס"] זײַנען „געוואָרן אָרטאָדאָקסיש".[42]

דאָס פּאָליטישע פּנים פֿון דער עקסטרעמער רעפֿאָרם איז אויסגעדריקט אין דעם „אַמעריקען קאַונסיל פֿאָר דזשודאַיִזם", וואָס אין זײַנע אָנהויבן איז ער געווען אַרײַנגעטאָן מער אין פּאָליטישע פּראָבלעמען איידער אין רעליגיעזע;[43]

---

[41] Sylvan D. Schwartzman, *Hebrew Union College Monthly,* March 1944, pp. 5—6, 20.

[42] Samuel S. Mayerberg, *Chronicle of an American Crusader,* New York, March 1944, p. 95.

דער באַנוץ פֿונעם קריסטלעכן וואָרט crusader (קרייצצוגלער) מיטן פּשט ׳קעמפֿער׳ אין דעם טיטל פֿון אַ ראַבײַס אַ בוך איז פֿאַר זיך אַליין אַ סימן פֿון דרויסנדיקער רעליגיע־זער השפּעה.

[43] צום קלאָרסטן זעט מען דאָס אין דעם פֿאַקט, וואָס די פּובליקאַציעס פֿונעם „קאַונסיל" איגנאָרירן רעליגיעזע פּראָבלעמען. זען זײַן *Bulletin* און אויך:

Elmer Berger, *The Jewish Dilemma,* New York, 1945.

פֿאַרגלײַכן אויך:

Louis I. Newman, *A Chief Rabbi of Rome Becomes a Catholic. A Study of Fright and Spite,* New York 1945, p. 43.

דאָס דאָזיקע בוך ווײַזט אַגבֿ אָן אויף עטלעכע זייער אינטערעסאַנטע פּאַראַלעלן צווישן דער סיטואַציע פֿון ייִדן אין איטאַליע און ענלעכע טענדענצן צווישן אַמעריקאַנער ייִדן.

אָבער ס׳האָט אויך געפֿונען אַן אויסדרוק אין דער פֿאָדערונג פֿון „ריינער רע־פֿאָרם־ייִדישקייט". קאָנגרעגאַציעס פֿון אָט דעם עקסטרעמען טיפּ זענען פֿאַראַן אין יוסטאָן, טעקסאַס;[44] פֿאָנטיאַק, מישיגאַן; לינקאָלן, נעבראַסקאַ; בייטאָן רוזש, לוויזיאַנאַ. די יוסטאָנער האָבן אָנגענומען דעם דרומדיקן קוק אויף ראַסנדיקער סעגרעגאַציע און פּראָקלאַמירט: „אונדזער ראַסע איז די קאָווקאַזער".[45] די פֿאָנ־טיאַקער האָבן קריטיקירט די צענטראַלע קאָנפֿערענץ פֿאַר „אַוועקווארפֿן צום גרעסטן טייל" די „שטאָנדהאַפֿטיקע צוגעבונדנקייט צו די פֿונדאַמענטאַלע פּרינ־ציפּן פֿון אונדזער אמונה". זיי האָבן פּראָקלאַמירט, אַז די „אוניע פֿון די אַמע־ריקאַנער ייִדישע קאָנגרעגאַציעס האָט זיי [די דאָזיקע פּרינציפּן] נייטראַליזירט; און דער היברו יוניאָן קאָלעדזש האָט זיי ניט איבערגעגעבן צו זענע סטודענטן ווי ס׳געהער צו זען".[46] ס׳איז פֿאַרגעלייגט געווארן צו שאַפֿן אַ נייע ליגע פֿון אַמעריקאַנער רעפֿאָרמירטע ייִדישע קאָנגרעגאַציעס, וואָס „זאָל זען לאָיאַל צו די אידעאַלן פֿון יצחק מאיר ווייז און פֿון דער פּיטסבורגער פּלאַטפֿאָרם".[47]

אָבער עס זעט זיך ניט אָן, אַז די אינעווייניקסטע חילוקי־דעות זאָלן האָבן אָפּגעשוואַכט די אָרגאַניזאַציאָנעלע פֿעסטקייט פֿון דער רעפֿאָרם־ייִדישקייט, וואָס זי איז תמיד געווען צום מערסטן צענטראַליזירט. די אוניע פֿון אַמעריקאַנער ייִדישע קאָנגרעגאַציעס האָלט אין עפֿענען ווינטער צווישן און ביוראָען. זינט 1943 גייט אָרויס אַ זשורנאַל *Liberal Judaism*, וואָס דאָס איז אַ ראַיה אויף אינטעלעקטועלער סטימולירונג אויפֿצוהאַלטן די אייניקייט אין דער באַ־וועגונג. די רעפֿאָרמערס גלייבן שוין ניט, אַז די טראַדיציאָנעלע רעפֿאָרם־ייִדישקייט וועט סוף־כּל־סוף אײַנענעמען די גאַנצע ייִדישע אַמעריקע. ד״ר מאָר־געגסטוירן שרײַבט בזה הלשון:

אָט די אַמעריקאַנער פּראָגרעסיווע ייִדישקייט פֿון מאָרגן וועט אָרויס־וואַקסן פֿון דעם מיש־מאַש פֿון ייִדישע גלויבנס, דאָגמעס, ריטואַלן, דינים, פֿלאַטפֿאָרמען, פּראָגראַמען און אידעאָלאָגיעס. אַמעריקע איז באמת אַ ייִדישער שמעלצטאָפּ פֿון ייִדן פֿון אַן אַ שיעור אָפּשטאַמען און מיט אַן אַ שיעור פֿורעמס און פֿון ייִדישע גלויבנס און לעבנס־שטייגערס פֿון דער גאַנצער וועלט. פֿון דעם דאָזיקן שמעלצטאָפּ, וואָס געהייצט וועט ער דורך דער הייסער פֿלאַם פֿון דער אַמעריקאַנער סביבה, וועט אָרויס־קומען פֿרײַער אָדער שפּעטער דער אַמעריקאַנער ייִד, און מיט אים זײַן פּאָזיטיווע אַמעריקאַנער ייִדישקייט און אַ געאייניקטער אַמעריקאַנער ייִדי־שער ישוב.[48]

ראַבּי מאָריס אײַזענדראַט, דער פֿרעזידענט פֿון דער אוניע פֿון אַמעריקאַנער ייִדישע קאָנגרעגאַציעס, האָט געמאַנט, די רעפֿאָרמערס זאָלן בלײַבן בײַם באַגריף

---

[44] די קאָנגרעגאַציע Beth Israel.

[45] Maurice N. Eisendrath, "Answering Houston," *Liberal Judaism*, April 1944, pp. 20-21.

[46] Jewish Telegraphic Agency, *News*, February 21, 1945.

[47] *Hebrew Union College Monthly*, May, 1945, p. 3.

[48] *The Task of the Hebrew Union College, an Address Delivered on October 7, 1944*, Cincinnati, 1944, p. 20.

כּלל־ישׂראל: די אַנדערע ייִדישע שיטות האָבן ניט דערויף קיין מאָנאָפּאָל, האָט ער געזאָגט.[49]

די טשעפּלינשאַפֿט אין דער אַרמיי איז געווען אַ לאַבאָראַטאָריע פֿאַר אַן אַמאַלגאַמירונג פֿון די רעליגיעזע גרופּירונגען. אַראָפּגערעכנט קליינע אויסנאַמען פֿון אַן עקסטרעמער אָרטאָדאָקסיע און אַן עקסטרעמען רעפֿאָרמיזם האָט זיך געשאַפֿן אַ גאַנג אין דאַווענען, וואָס זעט אויס ווי אַן אָנזאָג אויף דעם מיטל־וועג וואָס וועט קומען. מענער און פֿרויען זײַנען ס׳רובֿ געזעסן צוזאַמען; אַ היפּשער טייל תּפֿילות איז געווען אויף ענגליש; די מענער זײַנען געזעסן מיט צוגעדעקטע קעפּ. קאָנסערוואַטיווע ראַבײַס האָבן אײַנגעפֿירט אין זייער גאָטס־דינסט איבערזעצונגען פֿון תּפֿילות פֿון דעם רעפֿאָרמירטן *Union Prayer Book*. איך האָב אַליין געדאַוונט בײַ אַ „קאָנסערוואַטיוון" גאָטסדינסט וואָס עס האָט אָפּ־געריכט אַ רעפֿאָרמירטער ראַבײַ: געניצט האָט מען דעם אָקערשט דערמאָנטן רעפֿאָרמירטן סידור, די מאַנסבילן האָבן געטראָגן היטלען און אַ חזן האָט גע־זונגען די טראַדיציאָנעלע ניגונים. לייענען די תּורה צו קבלת־שבת איז אָנגע־נומען געוואָרן ווי אַ כּלל דורך דעם „ראָט וועגן ייִדישע רעליגיעזע טעטיקייטן אין דער אַרמיי און אין פֿלאָט בײַם ייִדישן וווילשטאַנדראָט",[50] אַ קערפּערשאַפֿט ווו עס זײַנען רעפּרעזענטירט אַלע דרײַ רעליגיעזע שיטות.[51] געוויינטלעך זײַנען די הייסע אָרטאָדאָקסן, וואָס זייער צאָל איז געווען לפֿי־ערך קליין, ניט געווען צופֿרידן; אָבער די נײַסן האָבן זיך פֿאָרט אָנגענומען. און דערבײַ זײַנען די דאָזיקע נײַסן געווען ניט איינהייטלעך און ניט פּלאַנירט פֿון פֿאָרויס. גיכער זײַנען זיי געווען ספּאָנטאַנע. די „מענטשן [אין מיליטער] האָבן ליב צו זינגען מיזמורים אויף לשון־קודש און צו זאָגן תּפֿילות אויף ענגליש".[52] פֿאַר אַ סך ייִדישע יונגע־לײַט אין מיליטער איז דאָס קומען אין „טשאַפּעל" געווען די ערשטע קאָנקרעטע באַגעגעניש מיט ייִדישקייט. פֿון אַ סך בריוו פֿון מיליטער־לײַט, ספּעציעל אין *The Reconstructionist* און אין *Furrows*, זעט מען, אַז דער „טשאַפּעל" האָט געהאָלפֿן אידענטיפֿיצירן זיך מיט ייִדן און אַז דער טשעפּ־לין האָט געהאַט דערין אַ גרויסן חלק. איך בין זיכער, אַז דער ייִוואָ־קאָנטעסט פֿאַר וועטעראַנען אויף דער טעמע: „וואָס האָב איך געזען און וואָס האָב איך איבערגעלעבט ווי אַ ייִד אין דער צווייטער וועלט־מלחמה" וועט אַרויסברענגען דאָס אייגענע.[53] בלי־ספֿק האָבן די דאָזיקע קאָנטאַקטן אויך צוגעאײַלט דעם

---

[49] "Refuting the Would-be-Saboteurs," *Liberal Judaism*, May, 1947, pp. 15—17.

[50] Council on Army and Navy Religious Activities of the Jewish Welfare Board.

[51] Freehof, *op. cit.*, p. 34.

[52] Samuel Sandmel, "Religion Goes to the Battle Front," *Hebrew Union College Monthly*, January 1943, pp. 7, 22.

[53] זען דעם באַריכט אין די ידיעות פֿון ייִוואָ נומ׳ 18 (דעצעמבער 1946) און משה קליגסבערג, „אַמעריקאַנער ייִדישע זעלנערס וועגן זיך און וועגן ייִדן", ייִוואָ־בלעטער XXXI—XXXII (1948), זז׳ 233—243.

פֿראָצעס פֿון דער אַנטוויקלונג צו אַ מיטלוועג אין ייִדישקייט. בײַ מיר קומט אויס, אַז די אויסשפֿרייטונג פֿון רעקאָנסטרוקציאָניזם איז דורך דעם געווויס פֿאַר־גיכערט געוואָרן. עס לייגט זיך אויפֿן שׂכל, אַז ווי באַלד די אונטערשיידן צווישן די פֿאַרשיידענע שיטות אין ייִדישקייט וועלן ווערן קלענער וועט דער פֿאַר־מעסט צווישן זיי סוף־כּל־סוף זיך אויסלאָזן אין אַ ריוואַליטעט צווישן די פֿאַר־שיידענע אינסטיטוציעס וואָס בילדן אויס רבנים.

איך פֿאַרהאָף, אַז דער רעפֿעראַט האָט געוויזן, ווי שטאַרק עס איז שוין צײַטיק געוואָרן, אַז מען זאָל גרונטיק אויספֿאָרשן די פֿראָבלעמען וואָס איך האָב דאָ אָנגערירט.[54]

[54] דער אַרטיקל איז געבויט אויף אַ רעפֿעראַט וואָס איז געלייענט געוואָרן אויף דער צוואַנ־ציקסטער ייִריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ דעם 23סטן יאָנואָר 1946 און איז איבערגעאַרבעט געוואָרן אָנהייב 1948. אַ דאַנק ד״ר סידני אַקסעלראַדן, פֿון דער „ניו סקול פֿאָר סאָשל ריסוירטש״, פֿאַר לייענען דעם כתב־יד און געבן זײַנע באַמערקונגען.

דער יובל־באַלאַנס פֿון ייִדישן געזעלשאַפֿטלעכן געדאַנק (1947—1897) *

פֿון ד״ר אַהרן שטיינבערג

חשובֿע פֿרײַנד,

אינעם עצם וואַרט „ייִוואָ״ זײַנען די עמודי־התווך — די סלופּעס אין דער מיט — די צוויי וואַנט, וואָס שטייען לשם וויסנשאַפֿטלעכקייט, לשם אָביעקטיווער פֿאָרשונג.

דאָס איז אַ התחײַבות פֿאַר יעטוועדערן וואָס רעדט אינעם גדר פֿון ייִוואָ. און אַ טאָפּעלע התחײַבות, בעת עס רעדט זיך וועגן אונדזער נײַצײַטיקן געזעלשאַפֿטלעכן געדאַנק, אַן ענין, וואָס מיט אים איז יעדערער פֿון אונדז פֿאַרבונדן אין וואַרט־ווערטערלעכן זינען בלבֿ ונפֿש — ניט בלויז מיטן מוח, נאָר טאַקע אויך מיטן גאַנצן האַרצן און מיט די טיפֿסטע אויפֿברויזן פֿון דער נשמה.

אָבער צי איז בכלל מיגלעך צו רעדן וועגן אַזאַ מין ענין אָביעקטיוו־וויסנשאַפֿטלעך, וואָס לפּנים מיינט עס זיך אויסצוטאָן פֿון האַרץ און נשמה, פֿון ווילן און עמאָציע, פֿון פּערזענלעכע סימפּאַטיעס און אַנטיפּאַטיעס?

דערויף, גלייב איך, דאַרף מען אין דעם בית־מדרש ייִוואָ ענטפֿערן בערך אַזוי:

וואָס פֿאַר אַ מין געפֿילן היסטאָרישע אָדער אַפֿילו בלויז כראָנאָלאָגישע פֿאַקטן זאָלן בײַ אונדז ניט דערוועקן, מוז מען זיך ראשית פֿונאַנדערקלײַבן אין זייער פּשט; זיי צונויפֿשטעלן אין אַ געהעריקן סדר; חוקר ודורש זײַן אויף וואָס פֿאַר אַן אופֿן זיי, די דאָזיקע פֿאַקטן, זײַנען אינעווייניק מיט אַנאָנד פֿאַרבונדן. כּל זמן מען איז דערמיט פֿאַרנומען, דאַרף מען, לויט דעם באַקאַנטן וואָרט פֿון דעם זייער גרויסן — און זייער אומגליקלעכן — ייִדן פֿון אַ דרײַ הונדערט יאָר, „ניט לאָכן און ניט ווײַנען, נײַערט פֿאַרשטיין״.

פֿופֿציק יאָר איז אַ יובֿל, אָבער פֿאַרקערט אויך: אַ יובֿל איז פֿופֿציק יאָר; אין וויסנשאַפֿטלעכן, אין היסטאָרישן און סאָציאָלאָגישן באַגריף — אַ מאָס צײַט, וואָס אין איר פֿאַרלויף ווערט אַ יונגער דור פֿון צוואַנציקיעריקע אַ דור פֿון זיבעציקיעריקע, פֿון זיידעס מיט גאַנצע צוויי נײַע דורות צו פֿוסן. גיט דער עצם כראָנאָלאָגישער פֿאַקט, פֿופֿציק יאָר, אַן אָביעקטיווע מיגלעכקייט אויפֿצו־

---

* רעפֿעראַט געלייענט אויף דער 22סטער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ דעם 17טן יאַנואַר 1948.

ציילן, אָפּצומעסטן און אָפּצוּוועגן יענע עלעמענטן פֿון אונדזער געזעלשאַפֿטלעכן געדאַנק, וואָס האָבן זיך אין משך פֿון אָט דער תּקופֿה אַרײַנגעפּאַסט אין דער ייִחוס־קייט פֿון אונדזער גײַסטיקן המשך און זײַנען געוואָרן לעגיטימע יורשים פֿון לפּחות אַ טייל פֿון אונדזער גײַסטיקן עבֿר. ממילא וועלן אָפּפֿאַלן יענע, וואָס זײַנען עס ניט געוואָרן. אין אַזאַ רחבֿותדיקער פּערספּעקטיוו קען מען זען דײַט־לעך, וואָס ס׳האָט געווירקט באמת באַפֿרוכפּערנדיק און וואָס ס׳איז מלכתּחילה געווען געשטראָפֿט מיט דער קללה פֿון השפּעהלאָזיקייט.

אַ גאַנץ באַזונדער סיבה זיך אָנצוטאָן אין אונדזער פֿאַל אַ כּוח און זען צו זײַן אין העכסטן גראַד אָביעקטיוו איז דער פֿאַקט, וואָס 1947 האָט זיך פֿאַר־ענדיקט ניט מיט איין יובֿל־פֿײַערונג, נאָר מיט גאַנצע צוויי: ס׳זײַנען געוואָרן בני־חמישים, ווי דאָס איז אונדז אַלעמען ווויל באַוווּסט, אי דער בונדיזם, אי דער ציוניזם, צוויי ריכטונגען פֿון אונדזער געזעלשאַפֿטלעכן געדאַנק, וואָס האָבן איינע די אַנדערע ניט בלויז פּראַקטיש באַקעמפֿט, נאָר אויך טעאָרעטיש אויס־געשלאָסן. זײַנען אויך זייערע שׂימחות אַזוינע, אויף וועלכע מען טרעפֿט זיך אַ מאָל גראָד ניט. אַפֿילו אַרויסצוריידן זייערע נעמען אין איין אָטעם איז נישט אַזוי פּשוט: ווער זאָל וועמען פֿאָרויסגיין? מוז מען אָנקומען צו דעם אָביעקטיוון פֿאַקט, אַלף־בית, וואָס אין אים גייט דער „בית" דעם „צדיק" פֿאָרויס, און זאָל מען עס אויסטײַטשן ווי מען וויל: אַחרון־אַחרון אָדער ראשון־ראשון חבֿיבֿ, ס׳בלײַבט בײַם כּלל: נישט פֿרייען זיך, נישט טרויערן, נײַערט פֿאַרשטיין — „סעד אינטעליגערע".

פֿון דעסט וועגן גייט אַפֿילו די נײַצײַטיקע, אַזוי גערופֿענע „סאָציאָלאָגיע אָן ווערט־אָפּשאַצונגען" נישט אַזוי ווײַט, אַז זי זאָל וועלן אויסשליסן פֿון דער וויסנשאַפֿטלעכער כּוונה יעטוועדער סוביעקטיוון אינטערעס לגבי דעם עצם אָב־יעקט פֿון דער פֿאָרשונג. געוויס, איר און אונדזער פּאַטאָס איז: אמת, בלויז אמת און טאַקע דער גאַנצער אמת פֿון אַלע זײַנע זײַטן. אָבער דער חשק צו דערגיין אָט דעם פֿילזײַטיקן אמת אין יעטוועדער איינצלנעם פֿאַל שפּײַזט זיך פֿון אַ סוביעקטיוון מקור, וואָס אויף אים זײַנען מרמז — ווען מיר ריידן ווידער אַ מאָל וועגן אונדז גופֿא, דאָ און הײַנט — די צוויי ערשטע פּינטעלעך אין די ראָשי־תּבֿות ייִוואָ: פֿאַר „וויסנשאַפֿטלעך" קומט דערין „ייִדיש". און דאָס איז דער ברייטער שטח, אויף וועלכן עס לאָזן זיך צונויפֿברענגען אין איין איבער־זיכט כּל־המיני ריכטונגען פֿון ייִדישן געדאַנק, ווי שטאַרק זיי זאָלן איינע די אַנדערע ניט סותר און מכּחיש זײַן. אויף אַזוי ווײַט ווי זיי זײַנען אַלע אַרײַנ־געטאָן אין דעם גורל פֿון ייִדישן פֿאָלק אָדער פֿון זײַנעם עפּעס אַ טייל, מוז אונדזער י י ִ ד י ש ע ר וויסנשאַפֿטלעכער אינטערעס אַרומנעמען זיי אַלעמען אָן שום אונטערשייד. זיי שטייען אַלע, שורה בײַ שורה און שורה אונטער שורה, אויף דעם זעלביקן באַלאַנסבלאַט. צי זײַנען זיי מסוגל זיך אַלע צו טרעפֿן אויף די נעמלעכע שׂימחות אָדער, חלילה, בלויז אויף לוויות — היסטאָריש געזען און אָביעקטיוו גערעדט געהערן זיי צו איין און דער זעלביקער תּקופֿה פֿון דער ייִדישער מחשבֿה. איידער וואָס ווען האָבן מיר זיי דאָ צו דערמאָנען ניט לשבֿח

און ניט לגמרי, נאָר זיך צוקוקן וווּ יעטוועדער איינע האָט געפֿונען איר אָרט אין דער צייט־פּערספּעקטיוו. „וואָס דער שכל קען ניט אויפֿטאָן, טוט אויף צייט". זעט נאָר, ווי גרויס ס׳איז דער חילוק צווישן צייט און רוים: אַלץ פֿון וואָס מיר דערווייטערן זיך אין רוים ווערט כסדר קלענער און קלענער; אין דער היסטאָרישער צייט אָבער ווערט אַלץ וואָס איז ראָוי דערצו, וואָס ווייטער פֿון אונדז אָפּגערוקט, אַלץ גרעסער און גרעסער. סאָציאַלע פֿאַרשונג מעג זיך אויף איר פֿאַרלאָזן.

פֿילאָסאָפֿיע פֿון געשיכטע אַרבעט מיטן באַגריף צייטגייסט, דער גייסט פֿון דער תקופֿה. דער געדאַנק דערפֿון איז, אַז אַלע היסטאָרישע דערשיינונגען פֿון עפּעס אַ באַשטימטער תקופֿה האָבן אַ גייסטיקע שייכות אייניע מיט דער אַנדערער. צי איז עס גלאַט אַ צופֿאַל, וואָס אין דעם זעלביקן יאָר 1897 איז אויפֿגעקומען אי דער בונד, אי דער ציוניזם, אי דער אויטאָנאָמיזם — דרײַ ריכטונגען, אַלע גרייט אַנצוהייבן אַ נייעם קאַפּיטל אין דער ייִדישער געשיכטע? פֿאַרשטייט זיך, אין דעם אַן־הפֿסקהדיקן שטראָם פֿון דעם היסטאָרישן לעבן איז ניט פֿאַראַן דער מין „אַבסאָלוטער אָנהייב". אָפֿילו אינעם ווערט „התחלה" גופֿא מוז מען מאַכן אַן אונטערשייד צווישן דעם הא אין אָנהייב און דעם הא אין סוף. די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג האָט אָבער באַווּיזן, אַז די דרײַ געשעענישן אין יאָר 1897: דער ערשטער צוזאַמענפֿאָר פֿון בונד אין ווילנע, דער ערשטער ציוניסטישער קאָנגרעס אין באַזל און שמעון דובנאָוס ערשטער בריוו „וועגן אַלטן און נייעם ייִדנטום", וואָס האָט זיך באַוויזן אויף רוסיש אין וואָסכאָד, זײַנען געווען, אויב ניט דער ערשטער, איז בכל אופֿן דער לעצטער הא אין דער התחלה אויסצוטייטשן דעם היסטאָרישן פֿאַקט „ייִדישער קיום" אויף אַ נייעם שטייגער, כדי צו מאַכן דערפֿון דורך און דורך פּראַקטישע אויספֿירן. נישט געקוקט אויף זייערע חילוקי־דעות, זײַנען אַלע דרײַ ריכטונגען געבוירן געוואָרן אונטער דעם זעלביקן צייט־שטערן, וואָס זײַן נאָמען איז אין אונדזער געזעלשאַפֿטלעכער שטערן־זערײַ נאָך עד־היום „וועלטלעכקייט".

שטעלט מען אַרײַן דעם אויטאָנאָמיזם צווישן דעם בונדיזם אויף איין זייט און ציוניזם אויף דער אַנדערער זייט, באַקומט זיך תיפֿף אַ געשלאָסענער פּראָגט, מיטן פּנים געווענדט קעגן דער אַלט געוירשנטער ייִדישקייט. אמת, יעדער איינע פֿון די דרײַ געדאַנקען־ריכטונגען האָט קונה געווען אַ גרעסערן אָדער קלענערן חלק פֿונעם פֿאַלקס אַלטן גייסטיקן פֿאַרמעגן: דער בונד — די פֿאַלקסשפּראַך; דער אויטאָנאָמיזם — דעם מוסר־השׂכל פֿון דער ייִדישער געשיכטע, אַזוי ווי ער האָט אים פֿאַרשטאַנען; דער ציוניזם — דעם הויפּטפֿונקט אין דער פּראָגראַם־מינימום פֿון אונדזער אַלט־אַלטן משיחיזם, שיבֿת־ציון (דערבײַ רעדט עס זיך, פֿאַרשטייט זיך, בלויז וועגן דעם עיקר אין די דרײַ פֿאַרשיידענע קניינים). דער צד השווה, דאָס וואָס האָט פֿון אַלע דרײַ ריכטונגען גייסטיק פֿאָרט געמאַכט דרײַ וואַריאַציעס פֿון דעם זעלביקן מין, איז אָבער געווען זייער בשותפֿותדיקע איבערצייגונג, אַז די שאלה פֿון ייִדישן קיום אין דער הײַנטיקער וועלט איז מסוגל פּראַקטיש פֿאַרענטפֿערט צו ווערן מיט די רעאַליסטישע מיטלען פֿון דער

נײַצײַטיקער וועלטלעכער פּאָליטיק. וועלכע כּלי־זיין זײַנען אין דעם דאָזיקן אַרסענאַל די פּאַסיקסטע, וועגן דעם האָט מען זיך שטאַרק מתווכּח געווען. דער ציוניזם האָט לכתּחילה מער געהאַלטן פֿון דיפּלאָמאַטישע תּחבולות; דער בונד — פֿון רעוואָלוציאָנערע קאַמפֿמעטאָדן, און דער אויטאָנאָמיזם האָט אין דעם פּרט פֿאַרנומען אַ מיטעלע שטעלונג. מיט דער צײַט איז אָבער געוואָרן אַלץ קלאָרער, אַז די דאָזיקע חילוקי־דעות זײַנען געווען אַ טפֿל: איבערן לינקן ציוניס־טישן פֿליגל האָט שוין אָנהייב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט גענומען פֿלאַטערן די רויטע פֿאָן וואָס איז כּמעט איינצײַטיק געוואָרן אַ הייליקער סימבאָל אויך פֿאַר אַ טייל אויטאָנאָמיסטן, בשעת דעם רובֿ מנין פֿון „ייִדישן אַרבעטער־בונד" איז גאָר באַשערט געווען מיט דער צײַט, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, צו ווערן אין פּוילן אַ גרויסע לעגאַלע מאַסן־פּאַרטיי. אין דער טיפֿער פֿופֿציק־יעריקער פּערספּעקטיוו געזען, ווערן די סיכסוכים אַרום טאַקטישע פֿראַגעס כּולו בטל לגבי דער געמיינזאַמער שבֿועה: מיר שווערן, מיר שווערן, מיר שווערן — איין שבֿועה אין דרײַ שטימען — אַז ייִדישע פֿרײַהייט קען און וועט פֿאַרפֿונ־דעוועט ווערן אויף די יסודות פֿון דער מאָדערנער וועלטלעכער ציוויליזאַציע.

קיין ספֿק ניט, אויך אינעם שטעלן דעם טראָפּ אויף וועלטלעכקייט און אינעם אָפּוואַרפֿן די אַלטע אמונה מיט איר אַלטן בטחון איז געווען אַ היפּשער אונטערשייד צווישן דעם אַטעיִסטישן בונד, וואָס ער האָט זײַן גײַסטיקן ייִחוס געפֿירט פֿון מאַרקסן און ענגעלסן, און דעם ציוניזם וואָס איז באַלד געוואָרן מסוגל צו פֿאַראייניקן אין איין מסיבה ציוניסטן־מאַרקסיסטן און מזרחי־אָרטאָ־דאָקסן, בשעת דער אויטאָנאָמיזם האָט זיך ווידער אַ מאָל געהאַלטן בײַ אַ מיטעלער ליניע. אָבער אַפֿילו די פֿרימסטע ציוניסטן, וואָס זייער הויפּט־כּוונה איז געווען מקיים צו זײַן די מיצווה פֿון ייִשובֿ־האָרץ, כּדי אויפֿצובויען דאָרטן אין ארץ־ישׂראל, בזמן הזה, אַ מקום מיקלט פֿאַר דעם אַלטייִדישן לעבנס־שטייגער; אַפֿילו זיי האָבן אָנגענומען דעם געדאַנק, אַז ייִדישע כּלל־טוערײַ מוז ווערן טראַנס־פֿאָרמירט אין נאַציאָנאַלער פּאָליטיק, און אַז לעבן בלויז מיט אמונה, לויטן וואָרט פֿון דעם פֿאַרצײַטיקן נבֿיא, איז אַ וועג פֿאַר דעם יחיד, דעם „צדיק", פֿאַר ר׳ ישׂראלן, אָבער — בעוונותינו הרבים — ניט פֿאַרן עם ישׂראל: איידער גאָר קיין שום אייגן פּאָליטיש לעבן, איז בילכער אַן אייגענע מדינה, און זאָל עס זײַן, ביז וואָס ווען, מיט אַ מאַיאָריטעט „פּושעים". — איז ווער טראָגט די אַחריות דער־פֿאַר? אין איין וואָרט: דער צײַטגײַסט.

ס׳איז קלאָר, אַז דער גײַסט פֿון אָט דעם האַלבן יאָרהונדערט ייִדישע געשיכ־טע, וואָס אין אים שפּיגלט זיך גענוי אָפּ דער אַלגעמיינער גײַסט פֿון דער צײַט, בפֿרט אין זײַן אייראָפּעיִשן לבֿוש, האָט געמוזט משפּיע זײַן ניט בלויז אויפֿן „צד השווה" אין די דרײַ אויסגערעכנטע ריכטונגען, נאָר אויך אויף יעטוועדער מין „לא הרי זה כּהרי זה", וואָס האָט זיי צעשיידט.

אינעם סאַמע צענטער סײַ פֿון דעם ציוניסטישן, סײַ פֿון דעם אויטאָנאָ־מיסטישן געדאַנקען־געבוי שטייט דער באַגריף „נאַציע". נאַציע, בערך, כּכל הנאַציעס, כּמעט אַזוי ווי דער דאָזיקער באַגריף איז אין נײַנצנטן יאָרהונדערט

אויסגעשמידט געוואָרן אין דײַטשלאַנד, אין איטאַליע, אין די סלאַווישע לענדער. אַנטקעגן דעם האָט דער בונדיזם אַוועקגעשטעלט אויבן אָן דעם איידאָפּעישן באַגריף „קלאַס", אַרבעטער־קלאַס. פֿאַרשטייט זיך, אַז אויך אויף אים איז חל געווען דער „כּכל הגויים": דער יידישער אַרבעטער־קלאַס אין רוסלאַנד, ליטע און פּוילן איז כּכל האַרבעטער־קלאַסן בײַ די אומות העולם און איז ראָוי צו ווערן, ווי זײ, דער קברן פֿון דער קלאַסן־געזעלשאַפֿט אין דער יידישער וועלט — אין דער גאָרער יידישער וועלט? בכל תּפֿוצות ישׂראל? לויט דעם פּשט פֿון דער קלאַסישער בונדיסטישער טעאָריע געווײַז ניט! כּל־ישׂראל־פֿאָליטיק איז געווען, לויט אָט דער טעאָריע — אויב ניט שטענדיק אין דער פּראַקטיק — אַ בירגערלעכע אָדער קליינבירגערלעכע אילוזיע. די איינציק רעאַליסטישע יידישע פֿאָליטיק, ד״ה יידישער פּראָלעטאַרישער קלאַסנקאַמף, איז מיגלעך — אַזוי האָט מען אַ לאַנגע צײַט געטראַכט — נאָר דאָרטן ווו אַ יידישער פּראָלעטאַריאַט שטייט פּנים־אל־פּנים מיט אַ יידישער בורזשואַזיע, דהיינו אין רײַסן, אין פּוילן, אין ליטע, אָבער ניט אין דײַטשלאַנד אָדער פֿראַנקרײַך אָדער ענגלאַנד. ס׳איז ניט פֿאַראַן קיין שמץ פֿאַרבינדונג צווישן, כאָפּן מיר אָן, דעם יידישן גאַרבער אין דענעבורג און דעם יידן דעם באַנקיר אין פּאַריז — נישט פּראַקטיש און נישט טעאָרעטיש.

דאָ איז דער פּונקט, ווו עס ווערט פֿאַרשטענדלעך, פֿאַר וואָס איז געוואָרן מיגלעך אַן אידעען־פֿאַרבינדונג צווישן ציוניזם און סאָציאַליזם און ווי אַזוי עס האָט געקענט אויפֿקומען און אויסוואַקסן אַ ציוניסטישע אַרבעטער־פּאַרטיי; פֿאַר וואָס ס׳איז אָבער לחלוטין ניט געווען מיגלעך טעאָרעטיש צונויפֿצופּאַרן ציוניזם מיט בונדיזם. „ציוניסטן־סאָציאַליסטן" לאָזט זיך הערן; „ציוניסטן־בונדיסטן" איז דאָס אייגענע ווי, למשל, „חסידים־מתנגדים". און טאָמער האָבן ציוניסטישע סאָציאַליסטן אָדער זייערע שכנים די טעריטאָריאַליסטן, וואָס זיי וועלן מיר נאָך האָבן באַלד באַזונדער צו דערמאָנען, געטענהט: לאָמיר אויפֿ־בויען אין אײגן לאַנד אַ נאַרמאַלע יידישע געזעלשאַפֿט מיט דער מיגלעכקייט פֿון אַ נאַרמאַלן יידישן קלאַסנקאַמף, האָט מען זיי דערויף געענטפֿערט, ווי מיר דוכט זיך, גאָנץ לאָגיש, אַז אַפֿילו בלויז פּראָוויזאָרישע כּל־ישׂראל־פֿאָליטיק לשם קלאַסנקאַמף לעתיד לבוא איז דער דירעקטער היפּוך פֿון דער מאַרקסיסטישער קלאַסן־פֿאָליטיק לשם געזעלשאַפֿט אָן קלאַסן. „כּל ישׂראל" איז אַזוי אַרום גע־ווארן דאָס „שבולת"־וואָרט אין דער וועלט פֿון אונדזער געזעלשאַפֿטלעכן גע־דאַנק.

לגבי דעם האָט געהאַט אַ סך אַ קלענערע ווערדע אַפֿילו די טענה, אַז מען טאָר דעם אַרעפֿאַשניק ניט טרייסטן מיט אַ ליכטיקן מזל ערגעץ ווו אַנדערש, ווײַל דערמיט מאַכט מען שוואַך זײַן ווילן צו קעמפֿן דאָ אויפֿן אָרט. והאָ ראַיה — דער אויטאָנאָמיזם. הגם ער איז אויך געווען פֿאַר „דאָיקייט" און האָט פֿעסט געגלייבט, אַז דורך נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע פֿון די יידישע קיבוצים אין דער גאָרער וועלט קען דאָס יידישע פֿאָלק זוכה זײַן אַ המשך וואָס וועט זײַן ניט וויניקער געזיכערט ווי אין דער צײַט ביז דער עמאַנציפּאַציע, סעקולאַרי־

זאַציע און אַסימילאַציע, האָט ער פֿאַרט געהאַלטן, אַז דער געדאַנק אויפֿצובויען אַן אויטאָנאָם ייִדיש לעבן אין ארץ־ישׂראל אָדער אין אַן אַנדער ייִדישער טעריטאָריע באַוועגט זיך דווקא אין זײַן ריכטונג און ניט מיטן רוקן צו איר. די „כּל־ישׂראל־חבֿרים"־אידעע — אַ „לא יזכר" פֿאַרן בונד — האָט דעם אוי־טאָנאָמיזם פֿאַרבונדן מיט ציוניזם, הגם פֿאַרן ציוניזם איז ער געווען און גע־בליבן אַן אָפּגעפֿרעגטער „גלות־נאַציאָנאַליזם". פֿון דער אַנדערער זײַט, האָט זײַן גלויבן אין דעם דערפֿאָלג פֿון אַ קאַמף פֿאַר ייִדישע נאַציאָנאַלע רעכט אין די פֿאַרשיידענע ייִדישע וווינלענדער אים דערנעענטערט צום בונדיזם און געמאַכט פֿון אים טעאָרעטיש אַ מין בריק פֿון ציוניזם צו זײַן צד שכּנגד.

מען קען פֿרעגן, צי איז מעטאָדאָלאָגיש ריכטיק אַוועקצושטעלן דעם אוי־טאָנאָמיזם אין איין שורה מיט אַזוינע היסטאָריש וויכטיקע דערשײַנונגען ווי ציוניזם און בונדיזם. אָבער גראָד זײַן „בינוניזם", זײַן צווישנדיקייט, דאָס וואָס ער איז געווען ניט אין גאַנצן דאָ און ניט אין גאַנצן דאָרטן מאַכט דעם אויטאָ־נאָמיזם פֿאַר אַ טיפּישן פֿאַרטרעטער פֿון אַ גאַנצער ריי שטרעמונגען וואָס האָבן אין די לעצטע פֿופֿציק יאָר אַזוי שטאַרק באַרײַכערט אונדזער געזעלשאַפֿטלעך דענקען און, דער עיקר, אַרײַנגעבראַכט אין אים דעם כּוח־החיבור. פֿון אויבן אויף געזען קען זיך אויסדוכטן, אַז אונדזער געזעלשאַפֿטלעך לעבן איז אין פּרט פֿון געדאַנק באַשטאַנען כּמעט אין גאַנצן פֿון פּאָלעמיק, פֿון חילוקים צווישן אַ פּאָר איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל אָפּגעפּסקנטע דעות: „בית־בונד אומרים", „בית־ציון אומרים" — און די אייגענע שקלא וטריא חזרט זיך איבער נאָך אַ מאָל און ווידער אַ מאָל. — ס'איז אַ פֿאַלש בילד! אַ טיפֿערער אַנאַליז וועט לײַכט אַנטדעקן אונטער דעם סטאַטישן אייבערפֿלאַך אַ מעכטיקע דינאַמיק: די שיטות זײַנען נישט פֿאַרגליווערט — זיי עוואָלוציאָנירן. און נאָך עפּעס מער: אין זייער פּאָ־לעמיק באַקעמפֿן זיי נישט בלויז איינע די צווייטע, נאָר ווערן אויך כּסדר איינע דורך די אַנדערע באַאײַנפֿלוסט. דערבײַ שפּילן די כּלומרשט אומוויכטיקע שטרע־מונגען, ווי למשל דער אויטאָנאָמיזם, דווקא נישט די ראָלע פֿון שטומע עדות: מיט אַ וואָרט דאָ, מיט אַן אַרגומענט דאָרטן רייצן זיי אָן מחשבֿה קעגן מחשבֿה, יאָגן זיי כּסדר פֿאָרויס און עפֿענען נײַע האָריזאָנטן. ניט זעלטן איז עס דער אויפֿטו ממש פֿון יחידים. „הזהרו בבֿני עניים, שמהם תּצא תּורה" — גיט גוט אַכט אויף די „אָרעמע" באַוועגונגען, מחמת פֿון זיי קענען אַרויסוואַקסן גאַנץ נײַע טעאָריעס.

וואָס וואָלט געווען הײַנט דער ציוניזם אָן דעם אַחד־העמיזם? אָדער וואָלט ער אָן דער השפּעה פֿון אויטאָנאָמיזם אַזוי שטאַרק אַנטפּלעקט זײַן אייגענעם גלות־נאַציאָנאַליזם? און נישט קלענער איז אפֿשר דער באַטײַט פֿון אַ ריי אַנדערע ריכטונגען, וואָס ס'איז ניט מיגלעך זיי דאָ הײַנט אַלע אויסצורעכענען. אַפֿילו דער נאָענטסטער גײַסטיקער קרובֿ פֿון ציוניזם וואָס האָט אים גראָד דעריבער דורך זײַן אָפּגעזונדערטקייט צום שטאַרקסטן גערייצט — דער טעריטאָריאַליזם — אַפֿילו ער האָט געפֿירט דערצו, אַז אַ טייל ציוניסטן האָבן גענומען קוקן אויף ארץ־ישׂראל גופֿא ווי אויף סתּם אַ טעריטאָריע (די „טעריטאָריע" בירא־בידזשאַן

און די פֿאַרמעלע אַנערקענונג פֿון ייִדן אין רוסלאַנד ווי אַן אומה פֿאַר זיך גע־
הערט — פונקט אַזוי ווי דער פֿאַקט, וואָס די „פֿאַראייניקטע פֿעלקער" האָבן
אַנערקענט דאָס ייִדישע רעכט אויף אַן אייגענער מדינה אין ארץ־ישׂראל —
אין אַן אַנדער קאַפּיטל: דעם קאַפּיטל וועגן דער השפּעה פֿון ייִדישן געדאַנק אויף
דער געדאַנקען־וועלט דרויסן). וואָס ס׳איז שייך אונדזער אינעווייניקסטע גע־
דאַנקען־אַנטוויקלונג איז נאָך וויכטיק אונטערצושטרייכן, אַז אַן דער טאָפּעלער
השפּעה מצד ציוניזם און אויטאָנאָמיזם וואָלט ייִדיש־נאַציאָנאַלע קולטור־אוי־
טאָנאָמיע געווויס ניט געוואָרן אַזאַ וואָגיקער פֿאַקטאָר אינעם בונדיסטישן דענקען.

זה הכלל: נישטאָ כּמעט קיין איין אייגנציקע ייִדישע געדאַנקען־ריכטונג וואָס
זאָל ניט זײַן פֿאַזיטיוו אָדער נעגאַטיוו — ס׳וועגדט זיך ווי מען נעמט עס —
באַאײַנפֿלוסט פֿון כּמעט אַלע איבעריקע, די „אַרעמע", די בני־„ענײַם", אַרײַנ־
גערעכנט. און אַט דאָס אַנטפּלעקט זיך פֿאַר אונדז שוין אין דער פּערספּעקטיוו
פֿון בלויז פֿופֿציק יאָר!

איז דער פּועל־יוצא אינעם ברייטערן פֿאַרנעם פֿון ייִדישן קולטור־שאַפֿן, אַז
זײַנע דערגרייכונגען זײַנען ס׳רובֿ די מזל־ברכה ניט פֿון עפּעס אַן אייגציקער
צווישן די ריכטונגען פֿון אונדזער געזעלשאַפטלעכן געדאַנק, נײַערט ניט זעלטן
פֿון זיי אַלעמען אין אייגעם. דער בונד האָט קולטיווירט, דער עיקר, ייִדיש און
לכתּחילה מאַרקסיסטישע וויסנשאַפֿטלעכקייט; דער ציוניזם — העברעיש און
שירה; דער אויטאָנאָמיזם האָט סטימולירט ספּעציעל היסטאָרישע פֿאָרשונג. —
ווער קען הײַנט זאָגן, ווער איז גרײַסטיק וועמענס אַ קינד, און ווער זײַנען הײַנט
וועמענס טאַטע־מאַמע? צי קען עס זאָגן אונדזער ייִוואָ? אָדער די משפּחה ייִדישע
ענציקלאָפּעדיעס אין פֿאַרשייִדענע שפּראַכן וואָס איז אין צוואַנציקסטן יאָרהונ־
דערט געוואָרן אַ טיפּיש ייִדישע קולטור־דערשײַנונג? אָדער דער ייִדישער וועלט־
קאָנגרעס? אָדער אַפֿילו דער ירושלימער אוניווערסיטעט? וועגן די באַטײַטיקסטע
צווישן אונדזערע דיכטערס און דענקערס און פֿאַרשערס אין גאַנצן אַפּגערעדט.

און דאָ איז אפֿשר דער אָרט צו דערמאָנען צום גוטן אויך דעם פֿאַקט, אַז
די רעזולטאַטן פֿון די פֿראַקטישע מעשׂים, אין וועלכע עס האָבן זיך
פֿאַרקערפּערט די טעאָרעטישע רעזיונות פֿון אונדזערע נײַ אויפֿגעקומענע
געזעלשאַפֿטלעכע ריכטונגען: דער אויפֿבוי אין ארץ־ישׂראל; דאָס באַנײַטע קהילה־
לעבן אין פּוילן און אַנדערע לענדער; די ייִדישע אַרבעטער־באַוועגונג; אונדזער
גרויסע פּעדאַגאָגישע רעפֿאָרמאַציע, און קודם־כל די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס (די
חלוצים, דער השומר הצעיר, די בונדישע „צוקונפֿט" אאַז"ו) — אַז אַט די
און ענלעכע קאָנקרעטע דערגרייכונגען אין ייִדישן לעבן האָבן אויטאָמאַטיש גע־
שאַפֿן תּלי־תּלים נײַע טעאָרעטישע פּראָבלעמען וואָס האָבן כּסדר געווענקט און
געשטופּט אונדזער געזעלשאַפֿטלעכן געדאַנק, אים געטאָקט און געשליפֿן, אַרויס־
שלאָגנדיק פֿון אים אַ גאַנצן שטראָם שפּריצנדיקע פֿונקען.

הייסט עס, אַז דער יובל־באַנאַנס פֿון אונדזער געזעלשאַפֿטלעכן געדאַנק
שליסט זיך אָפּ מיט אַ מין אָפּאָטאָז פֿון וועלטלעכקייט?

דער קאַלטער אַנאַליטיקער האָט דאָס רעכט אָפּצוצײַען דעם אָטעם און צו זאָגן געלאָסן: נאָך ניט! ווארעם ס׳שטייט דאָך פֿאַר אים נאָך אַ האַרבע פֿרעגע: און ווו האָט זיך אַהינגעטאָן דער קעגנצד פֿון דער ועלטלעכקייט — דער אַלטער גלויבן? צי דען האָט ער ניט געהאָט בשעתו צו דערפֿילן אין דער וועלט פֿון אונדזער געזעלשאַפֿטלעכער מחשבֿה עפּעס אַ ספּעציפֿישע פֿונקציע? ווי אַזוי ווערט די דאָזיקע פֿונקציע דערפֿילט איצט, צום סוף פֿון די פֿופֿציק יאָר? אָט אַ די גאָר וויכטיקע פֿונקטן מוזן נאָך קורץ באַרירט ווערן איידער מיר קומען צום לעצטן סך־הכּל.

די הויפּט־עובֿדא פֿון ייִדישקייט אין איר גײַסטיקער זאָרג בנוגע דעם גורל פֿון ייִדישן פֿאָלק איז באַשטאַנען תּמיד דערין צו דערהאַלטן לעבעדיק און פֿריש דעם געדאַנק, אַז מיר זײַנען אַ פֿאָלק אַ יחיד במינו: אַלע ברידער, איין משפּחה, און בכן נאַטירלעכע שותּפֿים אין אונדזער וועלט־היסטאָרישער אויפֿ־גאַבע צו דערנעענטערן דעם עולם הזה, אָט אַ די וועלט מיט איר וועלטלעכער אַטמאָספֿער, צו דער גאולה שלמה. לפּנים, האָבן מיר אָט דאָס אין די פֿינף צענד־לינג יאָר, צווישן 1897 און 1947, אַ ביסל פֿאַרגעסן. ס׳איז געווען אויס מאָדע צו ריידן בקול רם וועגן דער שליחות פֿון פֿאָלק ישׂראל, וועגן אונדזערע מאָרא־לישע חובֿות און אָפּילו וועגן אונדזער אייגענעם אינעווייניקסטן מאָראַלישן מצב. פֿון דעסט וועגן איז די אַלטמאָדישע מחשבֿה בשום אופֿן ניט פֿאַרשטומט געוואָרן. זי האָט געלעבט און לעבט וויטער קודם־כל אין דער ליטעראַטור: אין דער ייִדישער, אין דער העברעישער און אויך אין אונדזער ליטעראַטור אין אַנדערע לשונות. טוען מיר זיך אַ קער פֿון מיזרח קיין מערבֿ, וואָס ער איז פֿאַרן בונד געווען בבחינת „חוץ־לאָרץ״ און ווו דער ציוניזם איז אויך ניט געווען צו שטאַרק, טרעפֿן מיר די אַלטייִדישע מחשבֿה דאָרטן, בפֿרט אין דײַטשלאַנד פֿון פֿילאָסאָפֿישן דענקען. איינצײַטיק ווערט אין דײַטשלאַנד לעבעדיק דער אינטערעס פֿאַר חסידות. דאָרטן איז אויך אויפֿגעקומען, ערבֿ דער ערשטער וועלט־מלחמה, די „אַגודת־ישׂראל״, וואָס זי פֿאַרמעסט זיך — אמת, אין עולם־הזהדיקע מלבושים — צו פֿראַפֿאַגאַ־דירן אַלטייִדישע פֿרומקייט. צווישן די ניט־פֿרומע באַמערקט זיך די טענדענץ צו געפֿינען אַ טעאָרעטישן יסוד פֿאַר לעבעדיק מאַכן אויף דאָס נײַ עלעמענטן פֿון אַ ייִדישלעכן לעבנס־שטייגער (שבת און כּדומה). — אין דעם אַלעמען קען מען זען סימנים פֿון אַ קומעדיקן רעליגיעזן רענעסאַנס. אָבער דעם טאָר מען ניט אַרויסלאָזן פֿון אויג, אַז אין מערבֿ, אַרײַנגערעכנט אַמעריקע, האָט זיך די רע־פֿאָרמאַציע פֿון פֿאַר הונדערט יאָרן נאָך דורכויס ניט אויסגעוועפּט: פֿאַר אַ היפּ־שער צאָל ייִדן איז דאָ דער באַזיס פֿון ייִדישער קאָלעקטיוווער עקסיסטענץ נאָך אַלץ אמונה, אין וואָס פֿאַר אַ פֿאָרעם ס׳זאָל ניט זײַן, אַ געדאַנק וואָס איז בעצם וויט־וויט איבער הונדערט און נאָך פֿאָרט ניט גרוי...

אין שׂכּות ספּעציעל מיט אונדזערע פֿופֿציק יאָר איז אַבער וויכטיק גאָר עפּעס אַנדערש: אין אונדזער וועלטלעכקייט גופֿא, אין אירע טיפֿסטע טיפֿענישן, האָט קיין מאָל ניט אויפֿגעהערט צו אָטעמען די אַלטייִדישע — אַ שבתדיקע

צי אַ וואַכעדיקע — נשמה יתרה (אַפֿילו דער מאַטעריאַליסטישער בונד האָט זיך דערמיט ניט וואָס צו שעמען). האָט זיך סוף־כּל־סוף די „כּל־ישׂראל־חבֿרים"־אידעע דורכגעבראָכן אַ וועג צווישן אַלע ריכטונגען פֿון אונדזער געזעלשאַפֿטלעכן געדאַנק. הײַנט זײַנען זיי אַלע נעענטער איינע צו דער אַנדערער איידער ווען ניט איז פֿריִער. פֿון „וועלטלעך" איז כּמעט ניט־באַמערקטערהייט געוואָרן „אַל־וועלטלעך", און דערמיט האָט דאָס וואָרט באַקומען אין אונדזער שפּראַך אַ נײַעם טײַטש: עס באַצייכנט ניט מער דעם קולטור־היסטאָרישן באַגריף „וועלטלעכקייט" אין דעם זינען פֿון „סעקולאַריזאַציע", נאָר ס׳מיינט פּשוט די „וועלט", דעם פֿלאַנעט ערד, ד״ה, בפּועל ממש — „כּל תּפֿוצות ישׂראל".

דערין שטייט אונדז מסתּמא בײַ דער זכות פֿון אונדזערע זעקס מיליאָן הרוגי־מלכות־הרשע, זכרונם לברכה. זאָל דער דאָזיקער זכות אונדז אויך ווײַטער בײַשטיין, כּדי מיר זאָלן אויפֿהערן צו פֿרעגן, וועלכע פֿון אונדזערע סאָציאַלע שיטות האָט קלאָרער פֿאָרויסגעזען די מיגלעכקייט פֿון אַזאַ חורבן. סאָציאַלע און היסטאָרישע פּראָגנאָזן זײַנען ניט קיין נבֿיאות. דערצו האָט מען געדאַרפֿט האָבן נבֿיאים. אין אַ פֿאַרוועלטלעכטער וועלט זײַנען זיי ניט בנימצא. אָבער די פֿאַרוועלטלעכטע וועלט אָרום אונדז שטייט אַליין אין אַ גײַסטיקן קריזיס. מעג זי פֿרעגן קשיות בײַ אונדז, פֿונקט אַזוי ווי מיר האָבן פֿופֿציק יאָר נאָך אַנאַנד ס׳רובֿ געוואָלט געפֿינען תירוצים בײַ איר. מיר האָבן זיי ניט געפֿונען! די שאלת הקיום פֿון אונדזער פֿאָלק אין דעם עולם הזה, אַזוי ווי ער איז — אין איר גאַנצן, אין איר בריייטסטן, אין איר טיפֿסטן פֿאַרנעם — בליבט נאָך אַלץ די הויפּטפֿראָבלעם פֿון אונדזער געזעלשאַפֿטלעכן געדאַנק. נאָכן יובל־„חזק ונתחזק" קומט בכן אויף דאָס נײַ — בראשית.

צי זײַנען מיר קאָנסערוואַטיוו, צי רעוואָלוציאָנער, צי עפּעס וואָס אין דער מיט, וואָס מיר זאָלן ניט זײַן, אָבער יידן זײַנען מיר. דעריבער, נישט געקוקט אויף אונדזער רעאַליזם — ראַמאַנטיקערס; און נישט געקוקט אויף פֿשרות וואָס מיר מאַכן — אין תּוך עקשנים שבעקשנים. וועט דער וועגווײַזער פֿון אונדזער געדאַנק געוויס בליבן ווי ביז אַהער, ווי אין די גאַנצע לעצטע פֿופֿציק יאָר, צי מיר וועלן עס באַמערקן, צי ניט, דער אַלט אײַנגעוואָרצלטער, אָבער אייביק יונגער, אייביק בליענדיקער יידישער בטחון.

אַ מערב־דײַטשע יידישע קהילה אַרום 1900

פֿון ד״ר מאַקס שטרויס

די שטאָט אַכן (Aachen) ליגט אין מערב־דײַטשלאַנד, האַרט בײַם האָלענדישן און בעלגישן גרענעץ. אין 1905 האָט די שטאָט געציילט אַן ערך 145,000 אײַנ־ווינערס, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפֿונען אַ וואָסערע 1,600 יידישע נפֿשות, דאָס הייסט אַ ביסל מער ווי איין פּראָצענט.

די יידישע קהילה אין אַכן פֿון פֿאַר דער מלחמה איז ניט געווען קיין אַלטע. אמת, יידן האָבן שוין דאָרט געווויינט אין דער צײַט פֿון קאַרל דעם גרויסן (8טן־9טן י״ה) און אויך אין שפּעטערע יאָרן הערן מיר פֿון דער קהילה. קיין עיר ואם בישׂראל איז זי אָבער אַ פּנים קיין מאָל ניט געווען, וואָרעם מיר הערן ניט, אַז זי זאָל האָבן אַרויסגעגעבן גדולים בתורה, פֿאַרמאָגן אַ ישיבֿה אַדער אַ באַ־רימטן אַב בית־דין. אין 1629 איז פֿאַרגעקומען אַ גירוש און עס איז פֿאַרבאָטן געוואָרן יידן דאָרט ווײַטער צו ווינען.

די קהילה פֿון תחילת צוואַנציקסטן י״ה איז אַלט געווען סך־הכל אַ הונדערט יאָר. זי איז געבוירן געוואָרן אין דער צײַט פֿון דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע און אין דער נאָפּאָלעאָנישער תקופֿה. אין יענע יאָרן איז אַכן במשך פֿון צוואַנציק יאָר געווען אַ טייל פֿון פֿראַנקרײַך, ווו אַלע בירגערס — און בתוכם אויך יידן — האָבן באַקומען גלײַכע רעכט, האָבן זיי אַזוי אָרום זיך געמעגט באַזעצן ווו זייווילן. און טאָקע אונטער דער פֿראַנצייזישער ממשלה הייבט זיך אָן די גע־שיכטע פֿון דער באַנײַטער קהילה.

אין אָנהייב 19טן י״ה האָבן געלעבט אין אַכן וואָסערע פֿופֿציק יידישע נפֿשות. דאָס וואָס מיט אַ הונדערט יאָר שפּעטער האָט זיך זייער צאָל מער ווי דרײַסיק מאָל פֿאַרגרעסערט באַווײַזט, ווי גרויס עס איז אויך בײַ די דײַטשע יידן געווען די נטיה צו מיגראַציע, דער עיקר דאָס געלויף אין די גרעסערע שטעט אָרײַן. די יידישע באַפֿעלקערונג אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט איז באַשטאַ־נען פֿון אָנגעקומענע פֿון כּמעט גאַנץ דײַטשלאַנד, פֿון דערפֿער און אויך פֿון קלענערע שטעטלעך; דאָס רובֿ איז געווען פֿון דער רײַן־געגנט, וועסטפֿאָלן און העסן; טייל פֿון דרום־דײַטשלאַנד און געציילטע פֿון מיזרח־דײַטשע פּראָווינצן. קיין מיזרח־אייראָפּעישע יידן זײַנען אין אַכן כּמעט ניט געווען. איך דערמאָן זיך סך־הכל צוויי אָזעלכע יידן.

דער וווקס פֿון דער אַכענער קהילה איז אַזוי אָרום געגאַנגען פֿאָראַלעל צו דער אַלגעמיינער טענדענץ פֿון יידן אין 19טן י״ה צו קאָנצענטרירן זיך אין

די גרעסערע שטעט. דאָרט איז דאָס לעבן געווען באַקוועמער, די הכנסה גרעסער און דער אויסקום אויף פֿרנסה בעסער. לאָמיר דערצו ניט פֿאַרגעסן, אַז דער זעלביקער שטריך, דהײַנו אורבאַניזאַציע, איז אויך כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער ניט־יידישער באַפֿעלקערונג אין דער באַהאַנדלטער תקופֿה און איז פֿאַרבונדן מיט דער אַנטוויקלונג פֿון קאַפּיטאַליזם. אָבער בײַ יידן איז די דאָזיקע טענדענץ געווען שטאַרקער און האָט דערצו געהאָט נאָך א באַזונדערע כאַראַקטעריסטיק. בשעת ווען די ניט־יידישע אײַנוואַנדערערס אין די גרויסע שטעט זײַנען געווען מער־ווייניקער פֿאַרטיילט צווישן אַלע שיכטן פֿון דער באַפֿעלקערונג און האָבן דער עיקר געהאַלטן שאָפֿן דעם אַרבעטער־קלאַס, האָבן זיך די יידישע אײַנוואַנדערערס אין גאָר א גרויסער צאָל אַרויפֿגערוקט אין די העכערע קאַטעגאָריעס פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג.

יידן אין אַכן האָבן אויסגעמאַכט בלויז 1.16% פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעל־קערונג, און אין 1905 האָבן זיי אַרײַנגעבראַכט 7.79% פֿון גאַנצן הכנסה־שטײַער. דערפֿון דאַרף מען אָבער נאָך ניט דרינגען, אַז זייער דורכשניטלעכע הכנסה איז נעווען זעקס־זיבן מאָל אַזוי הויך ווי בײַ דער ניט־יידישער באַפֿעלקערונג. די סיסטעם פֿון צאָלן שטײַערן, דאַרף מען געדענקען, איז אַזאַ, אַז אונטער א גע־וויסן מינימום הכנסה צאָלט מען בכלל קיין שטײַערן ניט. אויך איז די באַשטײַ־ערונג געווען א פֿראַגרעסיווע. מען וועט אָבער מסתמא קיין טעות ניט האָבן, ווען מען נעמט אָן, אַז די דורכשניטלעכע יידישע הכנסה איז געווען לכל הפחות דרײַ מאָל אַזוי גרויס ווי די ניט־יידישע. די דאָזיקע פֿראַפֿאָרציע פֿון יידישער און ניט־יידישער הכנסה איז מסתמא ניט געווען באַגרענעצט בלויז אויף אַכן, נאָר זי איז אפֿשר געווען טיפּיש פֿאַר אַלע אַנדערע דײַטשע שטעט.

דער רוקנביין פֿון דער יידישער קהילה איז געווען דער אומאָפֿהענגיקער סוחר. פֿאַרשטייט זיך, אַז עס זײַנען אויך געווען א סך אָנגעשטעלטע. דאָס זײַנען געווען יונגע־לײַט אין דער דורכגאַנג־סטאַדיע, בעת זיי האָבן זיך צוגעגרייט צו ווערן אומאָפֿהענגיקע סוחרים. קיין יידישע אַרבעטערס, אויף ווי ווײַט איך ווייס, זײַנען בכלל ניט געווען. דערקעגן איז אָבער אויך דער טיפּ יידישער לופֿטמענטש געווען אומבאַקאַנט אין אַכן. דער אָכענער יוד האָט פֿאַרנומען א באַשטימטע פֿאַזיציע אין עקאָנאָמישן לעבן, וועלכע האָט אים געגעבן פֿרנסה און אָפֿט מאָל אָפֿילו עשירות.

די הויפּט־אינדוסטריעס אין אַכן זײַנען געווען טוך־ און נאָדל־פֿאַבריקאַציע. אין דעם לעצטן צווײַג איז קיין איין יוד ניט געווען באַטיילקט. אין דער טוך־פֿאַבריקאַציע זײַנען יידן שוין געווען גאָר היפּש רעפּרעזענטירט. אַן ערך דרײַסיק אָזעלכע פֿאַבריקן האָבן געהערט צו יידישע בעלי־בתים. נאָך דער ערשטער מלחמה האָט די פֿראַדוקציע פֿון יידישע פֿאַבריקאַנטן באַטראָפֿן מער ווי א העלפֿט פֿון דער פֿראַדוקציע אין דעם צווײַג אין אַכן. אויך דער הורט־מיסחר איז טוך, וואָס האָט צוגעשטעלט די דאָזיקע סחורה פֿאַר גאַנץ דײַטשלאַנד, איז געווען מערסטנס אין יידישע הענט. אין אַכן זײַנען מסתמא געווען אָזעלכע פֿופֿציק

ייִדישע געשעפֿטן. די דאָזיקע געשעפֿטן זײַנען על־פּי־רובֿ געווען שותפֿותן, אַזוי אַז די צאָל ייִדישע הורטאָווניקעס איז בפּועל געווען אַ סך גרעסער.

אויך זײַנען כּמעט אַלע וויכטיקערע לאַחדים־געשעפֿטן פֿון הלבשה געווען ייִדישע. דעסט גלײַכן די גאַלאַנטעריע־ און שוך־געשעפֿטן. די צוויי גרויסע כּל־בו־געשעפֿטן אין אַכן האָבן געהערט צו צוויי ייִדישע קאָנצערנען וואָס האָבן געהאַט זייערע צענטראַלעס מחוץ אַכן, און די פֿאַרוואַלטערס אין אַכן זײַנען געווען ייִדן. אַחוץ דעם זײַנען געווען אַ פּאָר ייִדישע קצבֿים און צוויי ייִדישע קאָלאָניאַל־געשעפֿטן. אָבער בדרך־כּלל האָבן די גרעסערע און שענערע געשעפֿטן געהערט צו ייִדן.

דער דאָזיקער פֿאַקט האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין דעם סאָציאַלן מעמד פֿון דער קהילה, ווו די טוכפֿאַבריקאַנטן האָבן פֿאַרנומען דעם אויבנאָן. באַלד נאָך זיי זײַנען געקומען די טוך־הורטאָווניקעס. די צוויי גרופּעס האָבן אַרײַנגעטראָגן דעם גרעסטן חלק ייִדישע קהילה־שטײַערן.

אויך אין די פֿרײַע פּראָפֿעסיעס זײַנען ייִדן געווען גאַנץ היפּש פֿאַרטראָטן. פֿון אַ וואָסערע דרײַסיק אַדוואָקאַטן זײַנען דרײַ געווען ייִדן, אויך זײַנען אין שטאָט געווען פֿינף אָדער זעקס ייִדישע דאָקטוירים. סײַ די דאָקטוירים סײַ די אַדוואָ־קאַטן האָבן געהאַט אַ גוטן שם.

די גוטע עקאָנאָמישע מערכה פֿון די אַכענער ייִדן האָט זיך אויסגעדריקט אין זייער גאַנצן לעבנס־שטייגער וואָס איז געווען ענלעך צום שניט פֿון די פֿאַר־מעגלעכע העכערע שיכטן בײַ דער ניט־ייִדישער באַפֿעלקערונג. ייִדן האָבן גע־וווינט אין דעם נײַערן קוואַרטאַל וואָס האָט זיך אויפֿגעבויט צווישן 1890 און 1910, ווו די דירות זײַנען געווען לופֿטיק און זוניק. אַ סך האָבן געהאַט זייערע אייגענע הײַזער. ייִדישע פֿאַמיליעס זײַנען געווען קליין. חתונה געהאַט האָבן מענער געוויינטלעך אין זייערע דרײַסיקער יאָרן, און אין דעם שידוך האָט נדן געשפּילט אַ גרויסע ראָלע. אַ פֿאַמיליע איז באַשטאַנען מערסטנס פֿון מאַן און ווײַב און איינס, צוויי, העכסטנס דרײַ קינדער. אויף דער דערציִונג פֿון די קינדער האָט מען געלייגט גרויס אַכט. די דערנערונג איז געווען אַ סך בעסער ווי מיט אַ דור פֿריִער און מען האָט געזען, זיי זאָלן זײַן אַ סך אויף דער פֿרישער לופֿט און זיך אָפּגעבן מיט ספּאָרט. זיי זײַנען טאַקע געווען פֿיזיש בעסער אַנט־וויקלט און וווקסיקער איידער זייערע עלטערן.

הגם דאָס רובֿ אַכענער ייִדן זײַנען געווען דער ערשטער דור וואָס האָט זיך אַרויפֿגעאַרבעט צו אַ באַהעביקן מעמד, איז אין זייער התנהגות גאָרניט געווען פֿון דעם אויפֿגעקומענעם גבֿיר. מיר איז געבליבן אין זכּרון די אַלגעמיינע רויִקע האַלטונג פֿון די אַכענער ייִדן און זייערע געלאַסענע רייד. זיי האָבן גענומען אַ גרויסן אָנטייל אין דעם אַלגעמיינעם קולטורעלן לעבן פֿון שטאָט. די צאָל ייִדישע באַזוכערס אין טעאַטער, אויף קאָנצערטן און לעקציעס איז געווען אַ סך גרעסער ווי זייער פּראָפּאָרציע אין דער באַפֿעלקערונג.

דער גוטער עקאָנאָמישער מעמד פֿון ייִדן האָט אַרויסגערופֿן ווייניק אַק־טיווע שינאה מצד זייערע ניט־ייִדישע שכנים. בדרך־כּלל האָט מען דעם ייִד

רעספּעקטירט. אין שטאָטראַט האָט זיך שטענדיק געפֿונען אַ יִיד. דאָס אינטע־רעסאַנטע דערבײַ איז, וואָס ער איז אויסגעקליבן געוואָרן אין דעם „ערשטן קלאַס", דאָס הייסט אין דער ערשטער פֿון די דרײַ קוריעס, אין וועלכע די וויי־לערשאַפֿט איז געווען אײַנגעטיילט — מיט אַנדערע וועלטער, פֿון די רײַכסטע שיכטן פֿון די וויילערס. עס איז שוין געווען אַ טראַדיציע, אַז דער וויצע־פּרע־זידענט פֿון דער האַנדלס־קאַמער דאַרף זײַן אַ יִיד. יידישע פֿאַרטרעטערס האָבן זיך באַטייליקט אין אַלע אָפּיציעלע צונויפֿקומען. איך דערמאָן זיך בלויז איין פֿאַל פֿון עפֿנטלעכן אַנטיסעמיטיזם אין אָכן אין ערשטן יאַרצענדלינג פֿון אונ־דזער יאָרהונדערט. אַ צאָל קלענערע ניט־יידישע געשעפֿטן האָבן געפֿרוווט זיך רעקלאַמירן אין די צײַטונגען ווי „קריסטלעכע געשעפֿטן". אַ קעגנאַקציע מצד די יידישע סוחרים, וואָס זיי זײַנען געווען וויכטיקער פֿאַר די צײַטונגען ווי אַנאַנסן־געבערס, האָט דעם דאָזיקן אַנטיסעמיטישן אַרויסטריט באַלד אָפּגעשטעלט.

אין פּריוואָטן לעבן איז די מחיצה צווישן יִיד און ניט־יִיד ניט אָפּגעשאַפֿט געוואָרן. די צוויי חשובֿסטע קלובן אין אָכן האָבן קיין יידן ניט אַרײַנגענומען. איינער איז געווען אַ קאַטוילישער און זײַן מיטגלידערשאַפֿט איז געווען באַ־גרענעצט אויף קאַטוילן. דער צווייטער האָט אין די אָניק־חדשים פֿון ליבע־ראַליזם, דאָס הייסט אין די זעכציקער און זיבעציקער יאָרן פֿון לעצטן י"ה, גע־האָט אַ פּאָר יידישע מיטגלידער, אָבער פֿון די נײַנציקער יאָרן אַן זײַנען שוין קיין נײַע יידישע מיטגלידער ניט צוגעקומען. אין די פֿרײַסישע מאַסאָנען־לאָזשעס האָט מען קיין יידן ניט אַרײַנגענומען. אָפֿילו דער פֿריוואָט־פֿאַרקער צווישן יידישע און ניט־יידישע פֿאַמיליעס איז געווען באַגרענעצט אויף גאָר אַ קליינער צאָל. בדרך־כלל האָבן יידן פֿאַרקערט נאָר מיט יידן.

פֿאָליטיש זײַנען יידן מערסטנס געווען פֿאַרטרעטן אין די פֿאַרשיידענע ריכטונגען פֿון דעם דײַטשן ליבעראַליזם. דער דאָזיקער ליבעראַליזם איז אין זײַנע רעכטע פֿראַקציעס געווען אַ היפּש ביסל קאָנסערוואָטיוואָר ווי די קאָנסער־וואָטיווע גרופּעס אין ענגלאַנד אָדער אַמעריקע. בלויז געצײַלטע יידן האָבן געמוען אַן אַקטיוון אַנטייל אין פּאָליטיק. דער רובֿ האָט זיך באַנוגנט מיט דעם וואָס זיי האָבן געצאָלט זייער מיטגלידֿ־אָפּצאָל אין די ליבעראַלע פֿאַרטייען און געשטימט פֿאַר זיי אין די וואָלן. סאָציאַליזם האָט בײַ די אַכענער יידן געהאַט אַ שלעכטע מערכה. איך דערמאָן זיך נאָר בלויז איין אינציקן יידישן סאָציאַליסט דאָרט. אין פּרט פֿון דײַטשן פֿאַטריאָטיזם זײַנען די אַכענער יידן גאָרניט געווען הינ־טערשטעליק לגבי דער איבעריקער באַפֿעלקערונג. בײַ יידישע אָסיפֿות און עפֿנט־לעכע אויפֿטרעטונגען פֿלעגן די באַצײַונגען צום דײַטשן פֿאָטערלאַנד שטאַרק באַ־טאָנט ווערן; דאָס דאָזיקע געפֿיל פֿון זײַן אַ טייל פֿון דײַטשן פֿאָלק איז בלי שום ספֿק געווען טיף אײַנגעוואָרצלט און מען האָט עס געזומען ערנצט.

דאָס יידישע לעבן האָט זיך אָפּגעשפּילט אין דער רעם פֿון דער קהילה. לויט דעם פּרײַסישן געזעץ פֿון 1847 האָבן אַלע יידן געמוזט געהערן צו דער קהילה, סײַדן מען האָט בפּירוש געמאַלדן, אַז מען טרעט אַרויס, און בעצם זײַנען אַלע אַכענער יידן געווען מיטגלידער פֿון דער יידישער קהילה. קיין אַרויסטריטן

זײַנען ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, אויף ווי ווײַט איך געדענק, ניט פֿאַר־
געקומען. די קהילה איז געפֿירט געוואָרן פֿון אַ פֿאַרוואַלטונג און אַ רעפֿרעזענ־
טאַנטן־פֿאַרזאַמלונג, וועלכע זײַנען אויסגעקליבן געוואָרן פֿון דער קהילה, נאָר
זיי האָבן געמוזט באַשטעטיקט ווערן פֿון דער רעגירונג. אין דעם ערשטן יאָר־
צענדלינג פֿון אונדזער יאָרהונדערט זײַנען די דאָזיקע קערפֿערשאַפֿטן באַשטאַנען
בלויז פֿון ליבעראַלע יידן און בדרך־כלל פֿון די רײַכע טוכפֿאַבריקאַנטן און
הורטאָוניקעס, מיט בלויז צוויי אויסנעמען — אַן אַדוואָקאַט און אַ פֿאַרמעגלעכער
געוועזענער לאַנדס־סוחר.

בכלל איז דער גײַסט פֿון דער קהילה געווען אַ ליבעראַלער. דאָס איז צום
בולטסטן צו זען פֿון דעם פֿאַקט וואָס די שול האָט שוין קיין עזרת־נשים ניט
געהאַט. פֿון דעסט ווועגן זײַנען מענער און פֿרויען ניט געזעסן צוזאַמען, נאָר די
פֿרויען אויף דער רעכטער זײַט און די מענער אויף דער לינקער, און צווישן
די צוויי זײַטן איז געווען אַ ברייטער דורכגאַנג. די שול האָט אויך געהאַט אַן
אַרגל. די תּפֿילות זײַנען נאָך געווען מערסטנס אין העברעיש, אָחוץ אַ פּאָר וואָס
זײַנען רעציטירט געוואָרן פֿון ראַבינער אויף דײַטש. די דרשה איז, פֿאַרשטייט
זיך, געווען אויף דײַטש. די אײַנשריפֿטן האָבן באַטאַנט דעם אוניווערסאַלן אָס־
פּעקט פֿון יידנטום. איבערן אַרײַנגאַנג איז געווען אויסגעקריצט אויף העברעיש
און דײַטש דער פּסוק: „מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תּוֹרָה וּדְבַר יְיָ מִירוּשָׁלָיִם" (ישעיה נו, 7). אינעווייניק, אויף מערמלנע טאָוולען, דערמאָנט איך
זיך צוויי אײַנשריפֿטן: „טאָן געראַטטיקייט און ליב האָבן גנאָד, און אומגיין
שטיל פֿאַר דײַן גאָט" (מיכה ו, 8) און: „איז ניט איין פֿאָטער בײַ אונדז אַלעמען?
האָט אונדז ניט איין גאָט באַשאַפֿן?" (מלאכי ב, 10). מען האָט זיך, ווי מיר זען,
שטאַרק געפֿלײַסט צו באַטאָנען דאָס בשותּפֿותדיקע צווישן דעם ליבעראַלן יִדְנ־
טום און דעם ליבעראַלן קריסטנטום און צו רעפֿרעזענטירן דאָס יידנטום ווי אַ
מין אוניווערסאַלע רעליגיע; די ספּעציפֿישע יידישע שטריכן האָט מען געפֿרווועט
פֿאַרווישן.

פֿרײַטאָג צו נאָכטס און שבת אין דער פֿרי האָט מען געדאָוונט אין דער שול.
דאָס חיצוניות פֿון די תּפֿילות איז געווען אימפּאָזאַנט. שבת אין דער פֿרי זײַנען
די מתּפּללים געווען מערסטנס פֿרויען, ווײַל מענער זײַנען געווען פֿאַר־
נומען אין זייערע געשעפֿטן. בכלל איז דאָס רובּ יידן זעלטן געקומען אין שול
אַרײַן; בלויז ימים נוראים. יעמאָלט און אויך יעדן צווייטן שבת פֿלעגט דער
רבּ האַלטן אַ דרשה. פֿון דער אַראַטאָרישער קונסט האָט מען הנאה געהאַט, אָבער
אין תּוכן האָט מען זיך ניט שטאַרק אַרײַנגעטאָן. אויף ווי ווײַט איך געדענק,
דוכט זיך מיר, אַז דער ראַבינער גופֿא האָט זיך גאָרניט מתכוון געווען איבער־
צולאָזן בײַם עולם אַ טיפֿן אײַנדרוק. די רעליגיעזע ידיעות און הצטרכותן פֿון דער
קהילה זײַנען געווען שטאַרק באַגרענעצט. עס איז ניט געווען קיין געלעגנהייט
צום לערנען, און משמעות האָט קיינעם אַזאַ מין געלעגנהייט ניט געפֿעלט.

די קהילה האָט אויסגעהאַלטן אַ יידישע פֿאָלקשול וואָס איז באַשטאַנען פֿון
צוויי קלאַסן און האָט געהאַט צוויי לערערס. אין מײַנע צײַטן איז דער נידערי־
קער קלאַס באַשטאַנען פֿון זעקס־ און זיבן־יעריקע קינדער און דער העכערער

האָט אַרײַנגענומען אַלע עלטערע יינגלעך און מיידלעך פֿון דריטן ביז דעם אַכטן שוליאָר. די סיבה פֿון דער אומגלײַכער אײַנטיילונג איז די וואָס דאָס רובֿ יידישע קינדער, פֿון די וואָס זײַנען בכלל געגאַנגען אין דער יידישער שול, זײַנען דאָרט געווען בלויז די ערשטע דרײַ יאָר און שפּעטער אַריבער אין גימנאַזיע, ליציי אאַז״וו. און אַפֿילו אין דער יידישער שול איז יידיש געווען בלויז דער לימוד פֿון העברעיש, וואָס דאָס האָט געמיינט לייענען און איבערזעצן אַ פּאָר תּפֿילות. די שיטה פֿון לערנען איז געווען אַ פֿאַרעלטערטע: מען האָט איבערגעזעצט וואָרט פֿאַר וואָרט אָן אַ שום ידיעה פֿון דיקדוק, אָן פֿאַרשטאַנד פֿאַר דעם גײַסט פֿון דער שפּראַך. תּנך האָט מען בכלל ניט געלערנט; בלויז מעשׂיות פֿון דער ביבל אין אָפּגעבלאָסטער אויסגאַבע, ספּעציעל באַשטימט פֿאַר יידישע שולן — אויף דײַטש, פֿאַרשטייט זיך.

אין די העכערע קלאַסן פֿון די אַלגעמיינע שולן האָט דער ראַבינער געלערנט רעליגיע מיט די יידישע תּלמידים. די פּראָגראַם פֿון די לימודים האָט אַרײַנגענומען אויסצוגן פֿון תּנך אין אַ דײַטשער איבערזעצונג און יידיש געשיכטע פֿון דער ביבלישער תּקופֿה ביז די איצטיקע צײַטן. אין די העכערע קלאַסן האָט מען אויך געלערנט מאָריץ לאַצאַרוסעס *Die Ethik des Judentums*. דער דאָזיקער לימוד פֿון רעליגיע האָט אויף אונדז געמאַכט גאָר אַ קליינעם רושם. ער האָט אונדז ניט געפֿירט צו קיין לעבעדיקער פֿאַרבינדונג מיטן יידנטום. איך האָב נאָר געטראָפֿן איין תּלמיד וואָס האָט געזאָגט, אַז דער לימוד האָט בײַ אים דערוועקט אַן אינטערעס. בדרך־כלל האָבן מיר, תּלמידים, זיך פֿאַסיוו אונטערגעוואָרפֿן אונטער דעם עול פֿון דעם לימוד ווי אײַנע פֿון די גזרות אין די שוליאָרן.

פֿאַר די וואָס האָבן זיך צוגעגרייט צו בר־מיצווה אַדער קאָנפֿירמאַציע האָט דער ראַבינער געגעבן אַ ספּעציעלן קורס. צו בר־מיצווה גופֿא האָט מען דעם בחור געגעבן אַן עליה (ער האָט בלויז געמאַכט די ברכות און ניט געלייענט פֿון ספֿר), דערנאָך האָט ער געזאָגט אַ דײַטשע דרשה, אַ מין אַני־מאמין, צום סוף האָט דער ראַבינער געזאָגט אַ פּאָר קורצע וועלטער. צו ביסלעך האָט די בר־מיצווה אָנגעהויבן פֿאַרלירן איר אָנזען; און — נאָכטאָנצנדיק נאָכן פּראָטעסטאַנטישן ריטואַל — האָט מען אויף איר אָרט איינגעפֿירט דעם מינהג פֿון קאָנפֿירמאַציע. די דאָזיקע צערעמאָניע איז דורכגעפֿירט געוואָרן אום שבֿועות און איז געווען באַשטימט פֿאַר 14יעריקע יינגלעך און מיידלעך צו גלײַך. אין איר איז שוין אָפֿילו קיין זכר פֿון העברעיש ניט געווען.

עס איז אויך כּדאַי זיך אָפּצושטעלן אויף דער בר־מיצווה־פֿײַערונג אין דער היים. דאָס איז געווען אַ וויכטיקע משפּחה־געשעעניש. דער בחור האָט באַקומען מתּנות פֿון קרובֿים און באַקאַנטע, געווײַנטלעך אויסגאַבעס פֿון די דײַטשע קלאַסיקערס. נכסי צאן ברזל זײַנען געווען שילער, געטע, לעסינג און היינע; פֿון צײַט צו צײַט האָבן זיך אויך אַרײַנגעכאַפּט אַנדערע דײַטשע דיכטערס פֿון 18טן און 19טן י״ה, אויף ווי וויט עס זײַנען געווען בנימצא פּאָפּולערע אויסגאַבעס פֿון זייערע ווערק. אַזוי אַרום איז דעם בר־מיצווה־בחור געבליבן ווי אַן אַנדענק

פֿון זײַן אַפּיציעלן אַרטיקולאַציע אין דעם יידישן ציבור — אַ קאַנקרעטע שוכות צו דער דיטשער קולטור.

יידישן לייען־מאַטעריאַל האָט מען געקאָנט געפֿינען אין דער ביבליאָטעק פֿון דער קהילה. אויב איך האָב קיין טעות ניט, האָט די ביבליאָטעק פֿאַרמאָגט דרײַ גרויסע אַלמערס ספֿרים: גרעץ און אַנדערע היסטאָרישע ווערק, איבערזעצונגען פֿון דער מיטל־עלטערישער יידישער ליטעראַטור, ביאָגראַפֿיעס פֿון יידישע גדולים, ראָמאַנען מיט יידישן מאַטעריאַל און דער עיקר אַפֿאָלקטישע ווערק וואָס האָבן אָפּגעפֿרעגט די טענות פֿון די אַנטיסעמיטן.

די פֿאַרבינדונג מיט כּלל־ישׂראל איז אויפֿגעהיט געוואָרן דורך דער ציר־קולאַציע פֿון יידישע זשורנאַלן. איין אַכענער ביכער־געשעפֿט האָט אויפֿגעהאַלטן אַ לייענקרײַז וועלכער האָט צוגעשטעלט גאַנץ אומפֿאַרטייִש די ליבעראַלע *Allgemeine Zeitung des Judentums*, דעם אָרטאָדאָקסישן *Israelit*, דאָס אי־בערפֿאַרטייִשע האָמבורגער *Israelitisches Familienblatt* און *Im Deutschen Reich*, דעם אָרגאַן פֿון דעם „צענטראַל־פֿעראיין דויטשער שטאַטסבירגער יידישען גלויבענס". ציוניסטישע זשורנאַלן זײַנען נאָך יעמאָלט קיין אַכן ניט אָנגעקומען. איך האָב געלייענט די יידישע צײַטונגען מיט גרויס חשק, און מײַנע ידיעות פֿון מיטצײַטיקן יידישן לעבן זײַנען באַשטאַנען מערסטנס פֿון פּרטים פֿון פּאַרטיי־מחלוקתן און פּאָלעמיקעס.

אויך זײַנען געווען אין אַכן אין די ערשטע יאָרן פֿון אונדזער יאָרהונדערט עטלעכע יידישע פֿאַראייניען. זיי האָבן געפֿירט אַ גאַנץ פֿאַרשלאָפֿענע עקסיסטענץ. בראָש זײַנען געווען די צדקה־פֿאַראייניען. דער יידישער פֿרויען־פֿאַראיין האָט אויפֿגעבויט אַ מושב־זקנים אין אַ וואַלד, ניט וויַט פֿון שטאָט. וועָן דער בנין איז פֿאַרטיק געוואָרן האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס זײַנען ניטאָ קיין קאַנדידאַטן פֿאַר אים אין אַכן. דער דאָזיקער מצבֿ האָט זיך אָבער גרונטיק געענדערט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועָן די אינפֿלאַציע האָט בדיל־הדל געשטעלט אַ טייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג. יעמאָלט זײַנען שוין געווען געוויס בעלנים.

דער פֿאַראיין פֿאַר יידישער געשיכטע און ליטעראַטור פֿלעגט אַראָנזשירן אין די ווינטער־חדשים לעקציעס וועגן פֿאַרשיידענע יידישע ענינים; מען פֿלעגט פֿאַרבעטן לעקטאָרן פֿון אויסער דער שטאָט. צו די דאָזיקע לעקציעס פֿלעגן קומען פֿון פֿערציק ביז אַ הונדערט מענטשן. פֿון צײַט צו צײַט האָט דער אויבן דער־מאָנטער „צענטראַל־פֿאַראיין" געוויסן אַ פֿאַרזאַמלונג, וווּ עס איז אָפּגעגעבן גע־וואָרן אַ באַריכט פֿון זײַן קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם.

ערשט אַרום 1910 האָט אַנגעהויבן צו פֿולסירן אין די יידישע אָרגאַניזאַ־ציעס אַ שטאַרקער לעבן. די פֿראָפֿעסיאָנעלע פֿאַרטיי־סעקרעטאַרן פֿון איין זײַט, און די יידישע סטודענטן־פֿאַראיינען פֿון דער אַנדערער האָבן שוין געזען, אַז עס זאָלן אין אַכן, פֿונקט ווי אין אַנדערע שטעט, געגרינדעט ווערן לאָקאַלע ציו־ניסטישע און ליבעראַלע אָרגאַניזאַציעס. די יוגנט־פֿאַראיינען, אין וועלכע עס האָבן זיך געטראָפֿן אַלע יידישע שטרעמונגען, האָבן זיך באַמיט אָנצוהאַלטן יידי־

שע אינטערעסן בײַ דער יוגנט. דאָס רובֿ פֿון דער קהילה איז ווײַטער נוטה געווען צו דער ליניע פֿון ליבעראַלן ייִדנטום און פֿון „צענטראַל־פֿאַראיין".

אין די היימען זײַנען געבליבן גאָר ווייניק סימנים פֿון ייִדישקייט. כּשרות איז זייער זעלטן אָפּגעהיט געוואָרן, הגם דאָ און דאָרט האָט מען נאָך געקאָנט געפֿינען אַ ייִדישן מאכל, ווי אַ שטייגער טשאָלנט (Schalet). אין ריידן זײַנען נאָך געבליבן אַ פּאָר ייִדישע רעשטלעך, אָבער די טענדענץ איז געווען זיי עוקר צו זײַן און צו ריידן ריין הויכדײַטש. אַ באַליבטע טעמע בײַ די שמועסן איז געווען דער אַנטיסעמיטיזם און די שטעלונג פֿון דער דרויסנדיקער וועלט צו ייִדן.

דאָס כּוללדיקע בילד פֿון די אַכענער ייִדן אין יענער צײַט איז זייער מאָדנע. הגם זיי האָבן געהאַט גאָר קנאַפּע ידיעות אין ייִדישקייט, איז בײַ זיי דער קיבוץ־געפֿיל געווען זייער שטאַרק. זיי האָבן זיך געפֿילט ווי ייִדן און דער־קלערט די דאָזיקע שטעלונג אָפֿן און שטאָלץ. פֿון קיין מינערקייט־געפֿיל האָבן די אַכענער ייִדן ניט געליטן. שמד־פֿאַלן זײַנען צווישן אַכענער ייִדן געווען זייער זעלטן. אַפֿילו געמישטע חתונות זײַנען אויך געווען גאָר ווייניק. עס איז שווער צו זאָגן ווי אַזוי די קהילה וואָלט זיך געווען ווײַטער אַנטוויקלט. דער חורבן וואָס איז אויסגעגאַנגען אויף דעם אייראָפּעיִשן ייִדנטום האָט אויך פֿאַר־שלונגען די אַכענער קהילה.

יִידישע לאַנדווירטשאַפֿט אין קאַנאַדע*

פֿון לוי ראָזענבערג

עס איז כּמעט ווי אוממיגלעך אין די ענגע גרענעצן פֿון איין רעפֿעראַט אויסצושעפֿן די טעמע. איך וועל זיך דעריבער מוזן באַנוגענען מיט אַ קורצער גע־שיכטע פֿון דער יִידישער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער קאָאָפּעראַציע אין קאַנאַדע, מיט אַ ביסל סטאַטיסטישער אינפֿאָרמאַציע און עטלעכע באַמערקונגען וועגן צוקונפֿ־טיקע מיגלעכקייטן. פֿריִער מוז איך זיך אָבער אָפּשטעלן אויף דער מער אָלגע־מיינער פֿראַגע: פֿאַר וואָס און פֿאַר וועמען זיך יִידן פֿאַרנעמען מיט לאַנדווירט־שאַפֿט?

פֿאַראַן אַזוינע וואָס זאָגן, אַז דאָס איז נייטיק, כּדי צו פֿאַרהיטן אַדער אויס־צוהיילן פֿון אַנטיסעמיטיזם. נאָך אַנדערע מיינען, אַז דערמיט וועט מען דערווײַזן דער וועלט, אַז יִידן קענען זײַן „פּראָדוקטיוו". נאָך אַנדערע האַלטן, אַז לאַנדווירט־שאַפֿט איז די נייטיקסטע, די פּראָדוקטיווסטע, די אידלסטע פֿון אַלע באַשעפֿ־טיקונגען. בײַ מיר קומט אויס, אַז קיין איינער פֿון די דאָזיקע מאָטיוון וואָלט ניט געדאַרפֿט דעצידירן.

אַנטיסעמיטיזם איז ניט קיין ענין פֿון לאָגיק. ער קען ניט אויסגעהיילט ווערן מיט דעם וואָס יִידן וועלן ווערן ערדאַרבעטערס פּונקט ווי ער קען ניט אויסגע־היילט ווערן מיט דעם וואָס יִידן זאָלן אַלע באַשליסן צו ווערן אַקראָבאַטן, שנײַ־דערס אַדער שטאָלאַרבעטערס. עס ליגט מיר אין זכרון אַ פֿאַסירונג פֿון עטלעכע יאָר צוריק, וועגן איך בין געפֿאָרן מיט דער באַן פֿון עסטעוואַן צום יִידישן לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכן ישובֿ זאַנענפֿעלד אין מערבֿ־קאַנאַדע, 8 מײַל אויף צפֿון פֿון גרענעץ פֿון נאָרט־דאַקאָטאַ. מער ווי 12 מײַל גייט דער צוג פֿאַרבײַ יִידישע פֿאַרמ־הײַזער, יִידישע שטאָלן, יִידישע פֿעלדער באַאַרבעט פֿון יִידישע הענט. מיר זײַנען פֿאַרבײַגעפֿאָרן די בלוי מיט ווײַס באַפֿאַרבטע שול מיטן מגן־דוד, און איינער פֿון די פּאַסאַזשירן, קענטלעך אַ פֿרעמדער אין דער געגנט, האָט געפֿרעגט בײַ אַן אַנדער פּאַסאַזשיר, וואָס דאָס איז פֿאַר אַ מאָדנער קלויסטער. ער האָט באַקומען דעם ענטפֿער, אַז דאָס איז אַ סינאַגאָגע, אַז דאָ ווויינען יִידישע פֿאַרמערס. ס׳איז דעם פֿרעמדן אַ פּנים ניט שטאַרק געווען צום הארצן, וואָס ער זעט אַזוי פֿיל בלי־ענדיקע יִידישע בעל־הבתישקייטן, וויל ער האָט אויסגערופֿן: „פֿאַר וואָס ליגן זיי ניט אין די שטעט וווּ ס׳איז זייער אַרט — אַפֿילו די פֿאַרמען קענען יִידן ניט איבערלאָזן פֿאַר אונדז?"

---

* רעפֿעראַט געלייענט אויף דער 21סטער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון יִיווא אין ניו־יאָרק, דעם 19טן יאַנואַר 1947. געדרוקט מיט קלייַנע שינויים.

איצט קענען מיר דאָך שוין אָפּלערנען פֿון דעם וואָס ס׳איז געשען אין אייראָפּע אין דער לעצטער מלחמה. לויט יעקבֿ לעשטשינסקיס שאַצונגען[1] האָבן זיך ערבֿ דער צווייטער וועלט־מלחמה פֿאַרנומען מיט לאַנדווירטשאַפֿט העכער 660,000 יידן, בתוכם העכער 480,000 אין זיבן אייראָפּעיִשע לענדער. ווען עס איז געקומען די אויסראָטונג האָט דער פֿאַקט, וואָס די יידישע לאַנדווירטן זײַנען געווען „פּראָדוקטיוו", ניט געמינערט די שׂינאה צו זיי אויף אַ האָר און ניט גע־ראַטעוועט זייערע לעבנס.

אַוודאי איז לאַנדווירטשאַפֿט אַ נייטיקע און פּראָדוקטיווע באַשעפֿטיקונג, אָבער ניט מער ווי אַ סך אַנדערע. יעטוועדער באַשעפֿטיקונג וואָס באַפֿרידיקט אַ מענטשלעכע באַדערפֿענישן איז נייטיק און פּראָדוקטיוו.

מען דאַרף שוין הײַנט ניט קיין ראַיות, אַז יידן קענען זײַן אויסגעצייכנטע פֿאַרמערס. אָבער איך האַלט, אַז יידן, פֿונקט ווי אַלע אַנדערע דאַרפֿן זיך פֿאַר־נעמען מיט לאַנדווירטשאַפֿט נאָר אויב זיי ווילן דאָס און אויב זיי געפֿינען אויס אין דער פּראַקטיק, אַז זיי טויגן דערצו.

*

ראשית כּל אַ ביסל אַלגעמיינע אינפֿאָרמאַציע וועגן לאַנדווירטשאַפֿט און קאָלאָניזאַציע אין קאַנאַדע, כּדי אָפּצוראַמען עטלעכע פֿאַלשע באַגריפֿן. קאַנאַדע איז לפֿי־ערך אַ נײַ לאַנד, און אירע נאַטירלעכע רײַכקייטן זײַנען צום מערסטן טייל אין די פֿרייַקע עטאַפּן פֿון אַנטוויקלונג. פֿון דעסט וועגן איז קאַנאַדע שוין איצט געווארן איינער פֿון די גרעסטע פּראָדוצירערס און עקספּאָרטירערס פֿון לאַנדווירטשאַפֿטלעכע פּראָדוקטן, און צו דער זעלבער צײַט איינער פֿון די גרעסטע עקספּאָרטערן פֿון פֿאַבריציטע פּראָדוקטן. דער סכום פֿון קאַנאַדעס לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכער פּראָדוקציע איז געוואַלדיק געשטיגן זינט דעם אַנהייב פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. אָבער דער טייל באַפֿעלקערונג וואָס איז באַשעפֿטיקט אין לאַנדווירטשאַפֿט איז געפֿאַלן ביז 25 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער באַשעפֿטיק־טער באַפֿעלקערונג, און דער געלטווערט פֿון קאַנאַדעס אינדוסטריעלער פּראָדוק־ציע איז אין די לעצטע עטלעכע יאָר געשטיגן, ביז ער איז שוין איצט מערער ווי צוויי מאָל אַזוי פֿיל ווי דער געלטווערט פֿון איר לאַנדווירטשאַפֿטלעכער פּראָדוקציע.

קאַנאַדע איז אין א גרויסער מאָס אָפּהענגיק פֿון וועלטמאַרק אויף לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכע פּראָדוקטן פֿאַרן אָפּזאַץ פֿון איר פּראָדוקציע, וואָס זי שטײַגט איבער אין אַן אומגעהײַער גרויסער מאָס די פֿאַרברויך־באַדערפֿענישן פֿון איר לפֿי־ערך קליינער באַפֿעלקערונג. די אַנטוויקלונג פֿון אינטענסיווער לאַנדווירט־שאַפֿט און די פּראָדוקציע פֿון עסנוואַרג פֿאַרן באַלדיקן פֿאַרנוץ שטויסט זיך אַן אין געוואַלדיקע שווריקייטן צוליב דער קאָמבינאַציע פֿון הויכער פּראָדוקטיוו־קייט, קליינער באַפֿעלקערונג, ווײַטע מרחקים צום מאַרק און הויכע גרענעץ־

[1] אַלגעמיינע יידישע ענציקלאָפּעדיע, יידן א, ז׳ 414.

אָפּצאָלן וואָס ווערן אַרויפֿגעלייגט אויף אימפּאָרטירטע קאַנאַדער שפּיזפּראָדוקטן מצד אַנדערע לענדער.

קאַנאַדע האָט אַ גרעסערן שטח ווי די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אָבער דער שטח וואָס איז פּאַסיק פֿאַר לאַנדווירטשאַפֿט איז פֿיל קלענער צוליב די קלימאַטישע באַדינגונגען און צוליב דער „קאַנאַדער שילד" — אַ גרויסער שטח פֿון האַרטן שטיין וואָס איז באַדעקט ערטערווײַז מיט אַ דינעם שיכט ערד; אָט דער שילד ציט זיך כּמעט איבער דעם גאַנצן טייל לאַנד וואָס ליגט צו מיזרח פֿון די סטעפּעס אַדער „פּרעריס" פֿון מערב־קאַנאַדע, מיטן אויסנעם פֿון די מיזרח־פּראָווינצן וועל־כע ליגן בײַם אַטלאַנטישן ים און פֿון סיינט־לאָרענס־טאָל און ניאַגאַרא־האַלב־אינדזל.

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה פֿלעגט די קאַנאַדער רעגירונג געבן פּרײַ אַ שטח פֿון 160 אַקער ניט־קולטיווירט לאַנד צו יעטוועדער דערוואַקסענעם מאַן וועלכער האָט זיך אונטערגענומען אויסצובויען אויף דעם אַ הויז, אַ שטאַל און אַנדערע נייטיקע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע בנינים און אויפֿאַקערן צום ווייניקסטן 35 אַקער לאַנד אין משך פֿון דרײַ יאָר.

די עפֿאָכע פֿון פּרײַער רעגירונגס־ערד („האָמסטעדס") אין קאַנאַדע איז געווען כּמעט ווי פֿאַרבײַ אין 1919, וועו די מערסטע פּרײַע שטחים צוגעפּאַסטע צו לאַנד־ווירטשאַפֿט זײַנען שוין געווען אויסגעטיילט; און אין 1930 איז די איבערגעבליבענע רעגירונגס־ערד אין די מערב־פּראָווינצן איבערגעגעבן געוואָרן פֿון דער פֿע־דעראַלער רעגירונג צו די פּראָווינציעלע רעגירונגען.

הײַנט זײַנען שוין ניטאָ קיין גרויסע שטחים פּרײַ לאַנד צוגעפּאַסט פֿאַר לאַנדווירטשאַפֿט אין די הענט פֿון דער פֿעדעראַלער רעגירונג, און די פּראָווינ־ציעלע רעגירונגען זײַנען ווײַט פֿון זײַן גענייגט אַוועקצוגעבן אומזיסט די רעשט־לעך, און וואָלטן בעסער געוואָלט פֿאַרקויפֿן אַדער פֿאַרדינגען דאָס פֿאַרן בעסטן מיגלעכן פּרײַז. די פֿריוווילעגיעס פֿון Veterans Land Act זײַנען גילטיק נאָר פֿאַר אויסגעדינטע קאַנאַדער סאָלדאַטן וועלכע קענען באַווײַזן, אַז זיי האָבן די נייטיקע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע פּראַקטיק, און פֿאַרהאַנט בײַם באַזעצן זיך אויף דער ערד פֿון די פּראָווינציעלע רעגירונגען האָבן געווײַנטלעך די אויסגעדינטע סאָלדאַטן.

עס זײַנען קיין מאָל ניט געווען און ס׳זײַנען ניטאָ איצט קיין גרעסערע מיגלעכ־קייטן פֿאַר מאַסן־קאָלאָניזאַציע פֿון יידן אין קאַנאַדע אויף אַ גרויסן מאַשטאָב, אַזוי ווי אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. די פּראַקטיק פֿון דער קאַנאַדער רעגירונג מיט די מענאָניטישע און דוכאָבאָרישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע יישובֿים און די שרעק פֿאַר דער מיגלעכער אַנטוויקלונג פֿון איינהייטלעכע ניט־אַנגלאָ־סאַקסישע קולטור־אינדזלען, האָבן געשאַפֿן אַ שארפֿן פֿאַראורטייל מצד דער רעגירונג אַנטקעגן מאַסנדיקער קאָלאָניזאַציע פֿון עטנישע גרופּעס אין קאַנאַדע.

די געשיכטע פֿון אַרגאַניזירטער יידישער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער קאָלאָני־זאַציע אין קאַנאַדע איז צום גרעסטן טייל די געשיכטע פֿון דער אַרבעט פֿון באַראָן הירש און פֿון דער יידישער קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפֿט (ייקא) אין קא־

נאַדע זינט 1891. פֿון 1901 האָט די ייִקאַ געאַרבעט דורך דער „יאָנג מענז היברו ענד בענעוואָלענט סאָסייעטי" פֿון מאָנטרעאָל; פֿון 1901 ביז 1907 דורך דער „דזשוויש אַגריקאָלטשאַרעל ענד אינדאָסטריעל אייד סאָסייעטי" (דזשיי. אייי. עס.) פֿון ניו־יאָרק. אין 1907 האָט די ייִקאַ אויפֿגעעפֿנט איר אייגן ביורא אין קאַנאַדע, אַרבעטנדיק דורך א קאַנאַדער קאָמיטעט וואָס זיצנע מיטגלידער זיצנען שפּעטער געווארן די קאַנאַדער דירעקטאָרן פֿון דער „יידישער קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפֿט פֿון קאַנאַדע".

יעטוועדער אַרגאַניזירטער יידישער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער יישוב אין קאַנאַדע האָט באַקומען הילף פֿון ייִקאַ דורך הלוואות, סובסידיעס פֿאַר יידישער דער־ציונג און אַגראָנאָמישע עצות. פֿון דעסט וועגן מוז מען צוגעבן, אַז נאָר צוויי יידישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע יישובֿים אין קאַנאַדע — הירש און ליפּטאָן — זיצנען געגרינדעט געוואָרן דורך דער ייִקאַ גופֿא. די אַנדערע יידישע לאַנדווירט־שאַפֿטלעכע יישובֿים זיצנען געגרינדעט געוואָרן פֿון אַרעמע יידישע אימיגראַנטן, מיט וויניק געלט און נאָך וויניקער פּראַקטיק, וועלכע האָבן זיך באַזעצט צום מערסטן אויף פֿרייַער רעגירונגס־ערד אין פֿאַרשיידענע טיילן פֿון מיזרח־ און מערב־קאַנאַדע און האָבן נאָך דעם באַקומען פֿון ייִקאַ הלוואות צו העלפֿן אויס־בויען לאַנדווירטשאַפֿטלעכע בנינים, אַפּריניקן און אויפֿברעכן נייע ערד, אַדער אינוואַנקופֿן זיך די נייטיקע זריעה און לעבעדיקן אינוואַנטאַר און לאַנדווירטשאַפֿט־לעכע מאַשינען.

אין קאַנאַדע געפֿינען זיך צום הײַנטיקן טאָג פֿינף גרעסערע יידישע לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכע יישובֿים אַדער קאָלאָניעס, אַחוץ פֿיל אַנדערע קליינע גרופּעס און צעוואָרפּענע איזאָלירטע יידישע פֿאַרמערס. די יידישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע יישובֿים אין קאַנאַדע זיצנען ניט קיין קאָמפּאַקטע קאָלאָניעס דורכויס באַזעצט אויסשליסלעך פֿון יידישע פֿאַרמערס; זיי זיצנען ניט ווי אייראָפּעישע דערפֿער אַדער ארץ־ישׂראלדיקע מושבֿים. א יידישע קאָלאָניע אַדער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער יישוב אין קאַנאַדע באַשטייט פֿון צוואַנציק אַדער מערער יידישע פֿאַמיליעס (יעדע פֿאַמיליע וווינט אויף איר אייגענער באַזונדערער פֿאַרם, אין א ראַדיוס פֿון א צען מייל פֿון צענטער פֿון יישוב), וועלכע האַלטן אויס זייערע אייגענע יידישע רעליגיעזע און דערציִערישע אינסטיטוציעס; און צו דער זעלבער צייט נעמען די יידישע פֿאַרמערס אַן אַקטיוון אַנטייל אין דעם לאַנדווירטשאַפֿטלעכן, קאָאָפּע־ראַטיוון און פּאָליטישן לעבן פֿון זייערע ניט־יידישע שכנים.

די יידישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע קאָלאָניזאַציע אין קאַנאַדע איז עלטער פֿון דער כוואַליע פֿון אוקראַינישע, דוכאָבאָרישע, פּוילישע, רומענישע און אונגע־רישע פֿאַרמערס וועלכע האָבן זיך באַזעצט אין קאַנאַדע.

דער ערשטער יידישער פֿאַרם־יישוב אין קאַנאַדע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1882 אין די „צפֿון־מערבֿדיקע טעריטאָריעס" (א פֿינף און צוואַנציק מייל צו דרום־מערב פֿון דעם פּלאַץ וואָס איז איצט באַקאַנט ווי מוסאָמין) פֿון דער Russo-Jewish Committee פֿון לאָנדאָן, ענגלאַנד, ווי א רעזולטאַט פֿון די רוסישע פֿאַרפֿאָלגונגען פֿון יענער צייט. די אינזענאַן־ליניע וועלכע ציט זיך איצט פֿון אין

ברעג קאַנאַדע צום צווייטן איז נאָך ניט געווען געבויט און לאַנדווירטשאַפֿט אין מערב־קאַנאַדע איז נאָך דעמאָלט געווען אין די וויקעלעך. זעקס און צוואַנציק יידישע פֿאַרמערס זיצנען אָנגעקומען נאָך אַ לאַנגער און שווערער נסיעה מיט דער שיף, מיט דער אײַזנבאַן און מיט וועגענער געשלעפּטע פֿון אָקסן. אָן פֿראַקטיק אין לאַנדווירטשאַפֿט, וויבֿט פֿון וועגן און אײַזנבאַנען, האָבן די יידישע קאָלאָניסטן זיך געמאַטערט עטלעכע יאָר און האָבן געמוזט אויפֿגעבן זייער פֿרווו צו ווערן פֿאַרמערס. די צייט איז נאָך ניט געווען געקומען.

די יידישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע קאָלאָניזאַציע אין קאַנאַדע איז געקומען ווי אַ דירעקטער רעזולטאַט פֿון די כוואַליעס פֿון יידישער אימיגראַציע וועלכע זיצנען געקומען נאָך די רוסישע פּאָגראָמען פֿון 1881—1884, 1903—1906 און 1917—1921, נאָכן רומענישן פּאָגראָם פֿון 1899, נאָך די פּוילישע פּאָגראָמען און אַנטיסעמיטישע רדיפֿות פֿון 1919—1923 און נאָכן געלאָף פֿון יידישע פּליטים פֿון דײַטשלאַנד, טשעכאָסלאָוואַקיי און פּוילן אין 1938.

אין 1888, באַלד נאָך דעם ווי ס׳איז פֿאַרענדיקט געוואָרן די קאַנאַדער פּאַציפֿישע אײַזנבאַן, האָבן יידישע אימיגראַנטן פֿון רוסלאַנד זיך באַזעצט נאָענט צו וואָפּעלאַ, פֿופּציק מײל פֿון דעם פּלאַץ ווו ס׳איז געמאַכט געוואָרן דער ערשטער פּרווו צו גרינדן אַ יידישן לאַנדווירטשאַפֿטלעכן יישוב און די זין פֿון עטלעכע פֿון יענע יידישע פּיאָנירן באַאַרבעטן נאָך צום הײַנטיקן טאָג די ווירטשאַפֿטן וועלכע זייערע עלטערן האָבן געגרינדעט כּמעט מיט זעכציק יאָר צוריק.

די עלטסטע עקסיסטירנדיקע יידישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע קאָלאָניע אין קאַנאַדע איז הירש; געגרינדעט פֿון ייקאַ אין 1892 אין דער געגנט וועלכע איז געוואָרן מיט דרייצן יאָר שפּעטער די פּראָווינץ סאַסקאַטשעוואַן. די יידישע קאָלאָניע ליפּטאָן, געגרינדעט אין סאַסקאַטשעוואַן אין 1901, איז געווען דער ערשטער און דער לעצטער פּרווו מצד ייקאַ איבערצוגעבן צו גויישע רעגירונגס־באַאַמטע די אַרבעט פֿון גרינדן און אָנפֿירן אַ יידישן לאַנדווירטשאַפֿטלעכן יישוב, און די קאָלאָניע טראָגט נאָך די סימנים פֿון די וווּנדן צום הײַנטיקן טאָג. די יידישע קאָלאָניסטן זיצנען אויסגעקליבן געוואָרן פֿון קאַנאַדער רעגירונגס־באַאַמטע אין רומעניע און זיצנען באַזעצט געוואָרן אויף פֿרײַ רעגירונגס־לאַנד, נײַנציק מײל צו צפֿון־מערב פֿון רעדזשײַנע, און ייקאַ האָט באַצאָלט די רײַזע־הוצאות און אויסגעלייגט די ערשטע הלוואות. שפּעטער האָט ייקאַ געמוזט איבערנעמען די אַדמיניסטראַציע פֿון דעם יישוב און אַרויסגעבן די קאָלאָניסטן פֿרײַ גרעסערע הלוואות.

די יידישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע יישובֿים פֿון סיינט־סאַפֿי, זאַנענפֿעלד, יידנ־ברידזש, און רומזי זיצנען אַלע געגרינדעט געוואָרן אין די יאָרן 1905 און 1906. דער יישוב סיינט־סאַפֿי איז געגרינדעט געוואָרן פֿון אַ גרופּע יידישע אימיגראַנטן אין דער באַרגיקער, מיט וואָלד באַוואַקסענער פּראַנצייזישער געגנט, פֿופּציק מײל צו צפֿון־מערב פֿון מאָנטרעאָל, אין דער פּראָווינץ קוויבעק. זאַנענפֿעלד ליגט פֿופּציק מײל צו מערב פֿון שטעטל עסטעוואַן אין סאַסקאַטשעוואַן. זי איז געגרינדעט געוואָרן פֿון עטלעכע יידישע יונגע־לײַט וועלכע האָבן זיך פֿריִער געלערנט

אין דער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער שולע פֿון ייקאַ אין סלאַבידקע־לעסנע אין גא־ליציע,* און האָבן געאַרבעט עטלעכע יאָר פֿאַר יידישע פֿאַרמערס אין דער קאַלע־ניע הירש.

די קאַלאָניע יידנברידזש, אין דעם טאָל פֿון קאַראַט־ריווער, אין דער צפֿון־געגנט פֿון סאַסקאַטשעוואַן וועלכע איז באַוואַקסן מיט ביימער, איז געגרינדעט געוואָרן פֿון אַ גרופּע ליטווישע יידן אָן שום פֿריערדיקער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער פּראַקטיק; זיי האָבן געהאַט פֿאַרבראַכט עטלעכע יאָר אין טראַנסוואַל, דרום־אַפֿריקע, אין דער צייט פֿון ענגלאַנדס מלחמה מיט די בורן. די קאַלאָניע האָט זיך צעשפּרייט אַריבער דעם בריק אויף ביידע זייטן פֿון קלייגעם טייכל קאַראַט, און די פֿאַסטאַנציע טראַגט דערפֿאַר דעם פֿאַרענגלישטן נאָמען „יידנברידזש" — ‚יידנבריק'. אויסגעהאַקט צו ביסלעך פֿון דעם געדיכטן וואַלד פֿון סאַסנעס און טאַפֿאָלן מיט די אייגענע הענט פֿון די איבערגעבענע יידישע פּיאָנירן, איז יידנברידזש אויסגעוואַקסן און איז געוואָרן די הצלחהדיקסטע פֿון אַלע יידישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע ישובֿים אין קאַנאַדע.

די קאַלאָניע רומזי איז געגרינדעט געוואָרן פֿון אַ גרופּע יידישע אימיגראַנטן פֿון רוסלאַנד אין דעם טאָל פֿון רעד דיר, הונדערט צוואַנציק מייל צו צפֿון־מיזרח פֿון דער שטאָט קאַלגאַרי אין דער פּראָווינץ אַלבערטאַ.

נאָך עטלעכע יידישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע ישובֿים, געגרינדעט פֿון גרופּעס יידישע פֿאַרמערס, זיינען זיך צעפֿאַלן, ווי נאַרטיס אין דער פּראָווינץ מאַניטאָבאַ, געגרינדעט אין יאָר 1903 — דער אייניציקער פּרוּוו צו גרינדן אין קאַנאַדע אַ יידישן לאַנדווירטשאַפֿטלעכן ישוב אויפֿן מוסטער פֿון אַן אייראָפּעישן דאָרף; קעמפּער אין מאַניטאָבאַ און מאַנטעפֿיאָרע אין אַלבערטאַ, ביידע געגרינדעט אין 1911. שלעכטע ערד, טריקענישן, היישעריקן און נידעריקע וועלטפּריזן פֿאַר לאַנדווירטשאַפֿטלעכע פּראָדוקטן האָבן אַלע מיטגעהאַלפֿן צום צעפֿאַלן פֿון די ישובֿים.

מיט דעם אויסנעם פֿון אַ פֿופֿציק יידישע פֿאַמיליעס וועלכע זיינען רעקרו־טירט געוואָרן אין רומעניע אין 1901 און 1902 און זיינען באַזעצט געוואָרן אין ליפּטאָן איז דער דראַנג פֿון יידישע פֿאַרמערס אויף לאַנד אין קאַנאַדע געווען אַ ספֿאַנטאַנער. זיי האָבן באַצאָלט זייערע אייגענע רייזע־הוצאות און אַריינגע־לייגט וואָס זיי האָבן פֿאַרמאָגט אין דער אַנטוויקלונג פֿון זייערע פֿאַרמען. אָבער זעלטן זיינען זייערע אייגענע קאַפּיטאַלן געווען גענוג אויפֿצובויען די בנינים און אינוואַנטאַר, אַפֿילו ווען דאָס לאַנד אַליין האָט מען באַ־קומען פֿרייַ פֿון דער קאַנאַדער רעגירונג.

צו די יידישע פֿאַרמערס אין די אַרגאַניזירטע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע ישובֿים האָט די ייקאַ אין די פֿופֿציק יאָר פֿון איר אַרבעט אין קאַנאַדע אַרויסגעגעבן הלוואות מיט אַ סך־הכל פֿון אַרום $800,000; פֿון דער סומע האָבן די יידישע פֿאַרמערס צוריק באַצאָלט אַרום $450,000. די הלוואות זיינען צום מערסטן געווען

* זען: יעקבֿ באַביצקי, יידישע לאַנדווירטשאַפֿט אין סטאַניסלאַווער וואַיעוואָדשאַפֿט, ביב־ליאָטעק פֿון ייוואָ, ווילנע 1938 [צווייטע אויפֿלאַגע: שטוטגאַרט 1948], זז׳ 53 און 105.— רעד׳.

פֿון $800 ביז $1,200, און אין אייניציקע פֿאַלן אַזוי הויך ווי $2,000, און זײַנען געווען אויסצוצאָלן איבער אַ פּעריאָד פֿון צען ביז צוואַנציק יאָר.

אין די יאָרן פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה זײַנען די הלוואות, צוזאַמען מיט די פֿרײַע שטחים לאַנד וואָס די קאַנאַדער רעגירונג האָט געגעבן, געווען גענוג צו באַפֿעסטיקן זיך אויף ערד אין דעם נײַעם לאַנד. וועו די עפֿאָכע פֿון פֿרײַער רעגירונגס־ערד האָט זיך געענדיקט איז דער קאָסט פֿון לאַנדווירטשאַפֿט־לעכער קאָלאָניזאַציע מערער ווי פֿאַרטאָפּלט געוואָרן, ווײַל מען האָט שוין געמוזט קויפֿן לאַנד אויך, אָחוץ אינוועסטאָר. אין די יאָרן פֿון 1926 ביז 1928 האָט די ייִקאַ אײַנגעקויפֿט אַרום 10,000 אַקער לאַנד אין דער געגנט פֿון די ייִדישע קאָלאָניעס זאָלנפֿעלד און הירש אין דער פּראָווינץ סאַסקאַטשעוואַן און האָט אויס־געגעבן אַ היפּשע סומע געלט אויסצובויען די נייטיקע פֿאַרם־אײַנריכטונגען פֿאַר בערך פֿערציק ייִדישע פֿאָמיליעס וועלכע זײַנען דאָרטן באַזעצט געוואָרן פֿון 1926 ביז 1930.

צום אומגליק האָבן די לאַנגע טריקענישן און די אומנאָרמאַלֿ נידעריקע וועלטפּרײַזן אויפֿגעטרייסלט די יסודות פֿון דער לאַנדווירטשאַפֿט אין מערב־קאַנאַדע אין דער צײַט פֿון 1930 ביז 1941. פֿיל ייִדישע און ניט־ייִדישע פֿאַר־מערס אין מערב־קאַנאַדע האָבן געמוזט פֿאַרלאָזן די טרוקענע געגנט און האָבן זיך באַזעצט אויף פֿאַרמען אין געגנטן וווּ די קלימאַטישע באַדינגונגען זײַנען גינציקער.

פֿון 1938 ביז 1940 האָט זיך דער קאַנאַדער ייִדישער קאָנגרעס פֿאַרנומען מיט העלפֿן ייִדישע פּליטים־פֿאָמיליעס זיך באַזעצן אויף פֿאַרמען אין קאַנאַדע. אַ צאָל פֿון די דאָזיקע פֿאָמיליעס האָבן געראַטוועט אַ היפּשן טייל פֿון זייערע פֿאַרמעגנס, אָבער די מערסטע פֿון זיי האָבן געבראַכט מיט זיך ניט מערער ווי $1,000. אַ ביסל איבער צוויי הונדערט ייִדישע פֿאָמיליעס האָט מען געבראַכט קיין קאַנאַדע איידער די טויערן פֿון אייראָפּע האָבן זיך פֿאַרמאַכט, און זיי זײַנען באַזעצט געוואָרן אויף אײַנציקע צעוואָרפֿענע פֿאַרמען אין די פּראָווינצן אָנטאַריאָ (148 פֿאָמיליעס), מאַניטאָבאַ (19 פֿאָמיליעס), אין די מיזרח־פּראָווינצן בײַם אָט־לאַנטישן ים (8 פֿאָמיליעס), אין בריטיש־קאָלאָמביע (4 פֿאָמיליעס), סאַסקאַטשע־וואַן (3 פֿאָמיליעס) און אַלבערטאַ. די מערסטע פֿון די פֿאָמיליעס פֿאַרנעמען זיך מיט געמישטער לאַנדווירטשאַפֿט, טייל ספּעציאַליזירן זיך אין מילכערײַ, עופֿות־האָדעוועון און סעדערײַ.

אַ נײַע אָנטוויקלונג איז געווען די גרינדונג פֿון אַ הכשרה־פֿאַרם פֿון החלוץ לעבן סמיטוויל אויף דעם ניאַגאַראַ־האַלבאינזל אין אָנטאַריאָ; ס׳איז אַן אינס־טיטוציע פֿאַר קאַנאַדער ייִדישע יונגע־לײַט וועלכע גרייטן זיך פֿאַרן קאָאָפּעראַטיוון לעבן און לאַנדווירטשאַפֿט אין ארץ־ישׂראל. אַרום דרײַסיק ייִדישע בחורים און מיידלעך באַאַרבעטן מיט הצלחה אַ פֿאַרם פֿון 150 אַקער לאַנד, וווּ מען פֿאַר־נעמט זיך מיט מילכערײַ, עופֿות־האָדעוועון, סעדערײַ און אַנדערע צווײַגן לאַנד־ווירטשאַפֿט. די פֿאַרם פֿאַרמאָגט 30 קי און 3,000 הינער, און איבער נײַנציק טאָן ווינטרויבן זײַנען אַראָפּגענומען געוואָרן אין 1946.

די יידישע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע באַפֿעלקערונג פֿון קאַנאַדע, לויט דעם צענזוס פֿון 1941, איז געווען 2,486 מענטשן, פֿרויען און קינדער, לגבי 2,188 אין 1931 און 1,641 אין 1911.

די צאָל יידישע לאַנדווירטשאַפֿטן אין קאַנאַדע אין 1941 איז געווען 545, לויטן רעגירונגס־צענזוס, לגבי 477 אין 1931 און 505 אין יאָר 1911. די צאָל יידן באַשעפֿטיקטע מיט לאַנדווירטשאַפֿט אין קאַנאַדע איז געווען 848 אין 1941 לגבי 784 אין 1931.

טאַבעלע 1

יידישע לאַנדווירטשאַפֿט אין קאַנאַדע אין 1931 און 1941 לויט פּראָווינצן

פּראָווינץ	יאָר	יידן לאַנדווירטשאַפֿטלעכע באַפֿעלקערונג		יידן בײַ ערדאַרבעט		צאָל יידישע לאַנדווירטשאַפֿטן	
		אַלע	יוקא־קאָלאָניעס	אַלע	יוקא־קאָלאָניעס	אַלע	יוקא־קאָלאָניעס
כאַסקאַטשעוואַן	1931	908	700	309	196	196	140
	1941	640	331	192	140	136	99
מאַניטאָבאַ	1931	447	9	144	86	3	2
	1941	540	0	155	103	0	0
אַלבערטאַ	1931	197	75	66	48	32	26
	1941	230	45	74	55	25	19
בריטיש־קאָלאָמביע	1931	72	0	23	18	0	0
	1941	50	0	17	12	0	0
ס״ה אין מערב־קאַנאַדע	1931	1,624	784	542	348	231	168
	1941	1,460	376	438	310	161	118
אָנטאַריאָ	1931	324	0	134	70	0	0
	1941	705	0	283	152	0	0
קוויבעק	1931	204	92	94	51	33	23
	1941	265	100	111	69	40	25
נאָוואַ־סקאָשאַ	1931	28	0	10	7	0	0
	1941	40	0	12	10	0	0
ניו־בראַנזוויק	1931	7	0	3	1	0	0
	1941	8	0	2	2	0	0
פּרינץ עדוואַרד־אינזל	1931	1	0	1	0	0	0
	1941	8	0	2	2	0	0
ס״ה	1931	2,188	876	784	477	264	191
	1941	2,486	476	848	545	201	143

די גרעסטע צאָל יידישע פֿאַרמערס זײַנען נאָך אַלץ אין מערב־קאַנאַדע. אָבער דער פּראָצענט פֿון אַלע יידישע פֿאַרמערס אין קאַנאַדע אין 1941 וועלכע האָבן געווינט אין די מערב־פּראָווינצן איז געווען בלויז 52%, לגבי 73% אין 1931. די צאָל יידישע פֿאַרמערס האָט זיך פֿאַרגרעסערט אין די צען יאָר פֿון 1931 ביז 1941 אין יעדער פּראָווינץ אין קאַנאַדע אַחוץ סאַסקאַטשעוואַן און בריי־

טיש־קאלאמביע וואס האבן געליטן צום שטארקסטן פון דער אומגליקלעכער טריקענישׂ פון 1930 ביז 1941.

פון די 848 יידן וואס האבן זיך באשעפטיקט מיט ערדארבעט אין יאר 1941 האבן 33% געווינט אין דער פראווינץ אנטאריא, 13% אין דער פראווינץ קוויבעק און 1% אין דער פראווינץ נאוא סקאשא.

יידן אין לאנדווירטשאפט זיינען געווען 14.1% פון אלע באשעפטיקטע יידן אין דער פראווינץ סאסקאטשעוואן אין 1941, און דער פראצענט פון אלע באשעפטיקטע יידן וואס האבן זיך פארנומען מיט לאנדווירטשאפט איז געווען 5.6% אין דער פראווינץ אלבערטא, 2.7% אין דער פראווינץ מאניטאבא, 1.7% אין דער פראווינץ נאוא סקאשא, 1.6% אין דער פראווינץ בריטיש־קאלאמביע און 1.2% אין דער פראווינץ אנטאריא. אין די איבעריקע דרײַ פראווינצן זיינען אַ ביסל וויניקער ווי 1% פון אלע באשעפטיקטע יידן געווען פארנומען מיט לאנדווירטשאפט. אין גאנץ קאנאדע זיינען 1.2% פון אלע באשעפטיקטע יידן געווען פאר־נומען מיט לאנדווירטשאפט. דאס איז ניט קיין גרויסער טייל, אבער פארט גרעסער ווי די צאל יידן אין קאנאדע וואס זיינען באשעפטיקט ווי אסעקוראציע־אגענטן, אדער אין פינאנץ, אדער ווי פעדעראלע, פראווינציעלע צי שטאטישע באאמטע.

פון די 848 יידן וואס האבן זיך באשעפטיקט מיט לאנדווירטשאפט אין קאנאדע אין 1941 זיינען 545 געווען פארם־אייגנטימערס אדער ארענדארן, 301 זיינען געווען געדונגענע ערדארבעטערס אדער זין פון יידישע פארמערס וועלכע האבן געארבעט בײַ זייערע עלטערן און 2 זיינען געווען פארם־פארוואלטערס. פון די 784 יידן אין קאנאדע, וועלכע זיינען געווען באשעפטיקט מיט לאנדווירט־שאפט אין 1931, זיינען 478 געווען פארם־אייגנטימערס אדער ארענדארן, 303 זיינען געווען ערדארבעטערס און 3 זיינען געווען פארוואלטערס פון פארמען. אין 1921 זיינען פון די 931 יידן וואס האבן זיך באשעפטיקט מיט לאנדווירט־שאפט געווען 631 פארם־אייגנטימערס און 295 זיינען געווען ערדארבעטערס. ניט רעכענענדיק די פרויען פון יידישע פארמערס איז די צאל יידישע פרויען אין לאנדווירטשאפט געשטיגן פון 11 אין 1921 ביז 16 אין 1931 און 25 אין 1941.

פון אלע יידן באשעפטיקטע מיט לאנדווירטשאפט אין קאנאדע אין 1941 זיינען 63.7% געווען פארנומען מיט געמישטער ווירטשאפט לגבי 70.4% פון אלע פארמערס. דער פראצענט יידישע פארמערס וועלכע האבן זיך פארנומען מיט עופות־האדעווען אין 1941 איז געווען 4.4% לגבי וויניקער פון 1% צווישן אלע אנדערע פארמערס. אין די צען יאר פון 1931 ביז 1941 איז די פראפארציע יידי־שע פארמערס אין קאנאדע וועלכע פארנעמען זיך מיט פיך־האדעווען און אין ספע־ציאליזירטע צוויגן פון לאנדווירטשאפט ווי מילכערײַ, עופות־האדעווען אד״ג פארגרעסערט געווארן.

אן אויספארשונג וואס איך האב געמאכט צווישן יידישע פארמערס אין 1933 האט ארויסגעבראכט דעם אינטערעסאנטן פאקט, אז אויידער זיי האבן זיך

טאַבעלע 2

פּראָצענט ייִדן אין די פֿאַרשיידענע צווײַגן לאַנדווירטשאַפֿט אין קאַנאַדע אין 1931 און 1941

צווײַג	ייִדן				גאַנצע באַפֿעלקערונג	
	צאָל		פּראָצענט		פּראָצענט	
	1931	1941	1931	1941	1931	1941
געמישטע ווירטשאַפֿט	640	534	81.6	63.7	87.0	70.4
מילכערײַ	71	118	9.1	14.1	8.3	15.3
פֿיך־האָדעווען	12	63	1.5	7.5	0.6	7.5
עופֿות־האָדעווען	20	37	2.6	4.4	0.4	0.6
סעדערײַ	2	33	0.3	3.9	0.9	1.4
גרינסווירטשאַפֿט	29	27	3.7	3.1	1.8	2.2
פֿוטער־ווירטשאַפֿט (פֿוקסן אאַז״וו)	4	8	0.5	1.0	0.2	0.2
בלומען־האָדעווען	4	6	0.5	0.7	0.4	0.4
אַלע אַנדערע צווײַגן	2	22	0.2	1.6	0.4	2.0
סך־הכּל	784	848	100.0	100.0	100.0	100.0

באַזעצט אויף לאַנד אין קאַנאַדע זײַנען נאָר 31% געווען פֿאַרמערס, 27% זײַנען געווען בעלי־מלאָכות און 13% זײַנען געווען הענדלערס. פֿיל פֿון די בעסטע ייִדישע פֿאַרמערס אין קאַנאַדע, פּונקט ווי אין ארץ־ישׂראל, זײַנען פֿריִער געווען בעלי־מלאָכות, מעקלערס, לערערס און ישיבֿה־בחורים.

אַ קאָנסערוואַטיווע אָפּשאַצונג פֿון דעם דורכשניטלעכן יערלעכן גערעטעניש פֿון ייִדישע פֿעלדער אין קאַנאַדע איז 660,000 בושל ווייץ, 200,000 בושל גערשטן, 150,000 בושל האָבער, 75,000 בושל קאָרן, און 15,000 בושל פֿלאַקס.

דער דורכשניטלעכער שטח וואָס אַ ייִדישע פֿאַרם פֿאַרנעמט אין קאַנאַדע איז געווענדט אין דער געגנט און דעם צווײַג לאַנדווירטשאַפֿט. געוויינטלעך איז דער שטח פֿיל קלענער אין מיזרח־קאַנאַדע ווי אין מערבֿ־קאַנאַדע. אַ צאָל ייִדישע פֿאַרמערס אין די צפֿונדיקע וואַלדגעגנטן פֿון די מערבֿ־פּראָווינצן באַאַרבעטן נאָר 160 אַקער לאַנד, און עס זײַנען פֿאַראַן ייִדישע פֿאַרמערס וועלכע פֿאַרמאָגן און באַאַרבעטן אַזש 2,560 אַקער לאַנד, דאָס הייסט מער ווי פֿיר קוואַדראַטמײַל.

דער דורכשניטלעכער ייִדישער פֿאַרמער אין מערבֿ־קאַנאַדע באַזיצט 480 אַקער לאַנד, פֿון וועלכע ער קולטיווירט פֿון 320 ביז 380 אַקער; די רעשט איז באַדעקט מיט וואַלד אָדער איז אַרומגעצאַמט פֿאַר פּאַשע. פֿון דעם קולטי־ווירטן לאַנד איז דורכשניטלעך 120 אַקער פֿאַרזייט מיט פֿרילינגווייץ, 45 אַקער מיט האָבער, 50 אַקער מיט גערשטן, 10 אַקער מיט פֿלאַקס, און 90 אַקער ווערט געאַקערט שוואַרץ און איבערגעלאָזט ניט־פֿאַרזייט איין יאָר אין יעדע דרײַ, כּדי אָנצוזאַמלען גענוג פֿײַכטקייט אין דער ערד. פֿיל ייִדישע פֿאַרמערס פֿאַרזייען אַ שטח היי און פֿאַרזייען אַ גאָרטן פֿון אַ פֿערטל ביז אַ האַלבן אַקער פֿאַרן אייגענעם באַנוץ.

ייִדישע פֿאַרמערס אַפֿילו אין מערבֿ־קאַנאַדע פֿאַרנעמען זיך ניט אויסשליס־לעך מיט פֿאַרזייען תּבֿואה, און עס זײַנען כּמעט ניט פֿאַראַן קיין ייִדישע פֿאַרמערס וועלכע האַלטן ניט קיין מילכקי, בהמות פֿאַר פֿלייש און אויך הינער. דער דורכ־שניטלעכער ייִדישער פֿאַרמער אין מערבֿ־קאַנאַדע באַנוצט זיך מיט 5 אַרבעטס־פֿערד אין זײַן לאַנדווירטשאַפֿט און האַלט 6 מילכקי, 11 אַנדערע בהמות און אַ הונדערט הינער. דאָס רעדט זיך געוויינטלעך וועגן אַלגעמיינעם ייִדישן פֿאַר־מער אין מערבֿ־קאַנאַדע, ניט וועגן יענע פֿאַרמערס וועלכע ספּעציאַליזירן זיך אין מילכערײַ, פֿיך־האָדעווען און אַנדערע צווײַגן פֿון לאַנדווירטשאַפֿט.

די ווערט פֿון דער דורכשניטלעכער ייִדישער פֿאַרם אין קאַנאַדע איז אַרום $9,000, פֿון וועלכע $7,200 איז די ווערט פֿון באָדן און בנינים, $900 איז די ווערט פֿון לעבעדיקן אינווענטאַר און $900 פֿון דער מאַשינעריע. דער דורכשניטלעכער חובֿ איז אַרום $6,000.

אין מעטאָדן פֿון אַרבעט און מאָדערנער טעכנישער אויסשטאַטונג קען זיך דער ייִדישער פֿאַרמער גאַנץ גוט פֿאַרגלײַכן מיט זײַנע ניט־ייִדישע שכנים, און אָפֿט מאָל שטײַגט ער זיי איבער. ס׳זײַנען פֿאַראַן ייִדישע פֿאַרמערס וועלכע פֿאַר־נעמען זיך מיט אויסהאָדעווען רעגיסטרירטע ריינראַסיקע פֿערד און בהמות און אַנטוויקלען נײַע מינים זריעה. די דורכשניטלעכע ייִדישע פֿאַרם איז אויסגעריכט מיט אַלע נייטיקע מאָדערנע מאַשינען. אַ היפּשע צאָל ייִדישע פֿאַרמערס אין מערבֿ־קאַנאַדע פֿאַרמאָגן טראַקטאָרס און די נײַע קאָמבינירטע מאַשינען וועלכע שנײַדן, קלײַבן צונויף און דרעשן אויס די תּבֿואה צו דער זעלבער צײַט.

דער דורכשניטלעכער יאָריקער פֿאַרנוץ פֿון לאַנדווירטשאַפֿטלעכע פּראָדוקטן אין קאַנאַדע פֿאַר יעדער מאַן, פֿרוי און קינד באַטרעפֿט פֿיר און אַ האַלב בושל ווייץ, צוויי און אַ האַלב בושל קאַרטאָפֿל, דרײַסיק פֿונט פּוטער, צוויי און זעכציק קוואָרט מילך און דרײַסיק טוץ אייער. אויף דעם באַזיס פּראָדוצירט דער דורכ־שניטלעכער ייִדישער פֿאַרמער וועלכער פֿאַרנעמט זיך מיט געמישטער ווירטשאַפֿט גענוג ווייץ אַלע יאָר צו פֿאַרזאָרגן פֿיר הונדערט ייִדן מיט ברויט, גענוג אייער פֿאַר איין און דרײַסיק ייִדן, גענוג קאַרטאָפֿל פֿאַר צוואַנציק ייִדן און גענוג מילך און פּוטער פֿאַר דרײַצן ייִדן, ניט אַרײַנרעכענענדיק די פּראָדוקציע פֿון די וועלכע פֿאַרנעמען זיך אויסשליסלעך מיט מילכערײַ, עופֿות־האָדעווען אד״גל.

מער ווי זעכציק יאָר זײַנען שוין פֿאַרבײַ זינט ייִדן האָבן צום ערשטן מאָל אויפֿגעאַקערט די ערד פֿון קאַנאַדע. צוויי דורות ייִדישע זין און טעכטער, געבוירן און אויפֿגעהאָדעוועט אויף 250 קוואַדראַטמײַל קאַנאַדער ערד וואָס ווערט באַאַר־בעט פֿון ייִדישע הענט, זײַנען אַ גענוגער באַווײַז, אַז עס איז ניטאָ קיין שום גײַסטיקע, פֿיזישע אָדער מאָראַלישע פּגימה אין דער פּערזענלעכקייט פֿון דעם ייִדן, וועלכע קען אים שטערן מצליח צו זײַן אין פֿאַרמערײַ. ייִדן האָבן באַוויזן אָן שום ספֿק, אַז זיי קענען ווערן און זײַן פֿאַרמערס. אָבער כּדי זיי זאָלן פֿאַר־בלײַבן ייִדישע פֿאַרמערס מוזן זיך געפֿינען גענוג ייִדישע פֿאַרמערס בשכנות, כּדי עס זאָל זײַן מיגלעך צו גרינדן און אויסצוהאַלטן זעלבשטענדיקע ייִדישע רעלי־

גיעזע און דערציִערישע אינסטיטוציעס, וועלכע זײַנען אומבאַדינגט נייטיק פֿאַרן קיום פֿון אַ יִידישן קיבוץ.

די פּראַקטיק האָט אונדז געוויזן, אַז ווי שטאַרק אַ יִידישער פֿאַרמער זאָל ניט מצליח זײַן פֿון לאַנדווירטשאַפֿטלעכן און פֿינאַנציעלן שטאַנדפּונקט — ווען ער איז איזאָלירט און אָפּגעשניטן פֿון אַ יִידישער סבֿיבֿה וועט ער סוף כּל סוף מוזן פֿאַרלאָזן די פֿאַרם, אויב ער וויל, אַז זײַן פֿאַמיליע זאָל פֿאַרבלײַבן יִידיש; אויב ער וויל פֿאַרבלײַבן אַ פֿאַרמער, מוז ער ווערן אויס יִיד. דערפֿאַר איז קיין ספֿק ניט, אַז עס קען ניט זײַן קיין דויערדיקע צוקונפֿט פֿאַר באַזעצן איינציקע יִידישע פֿאַרמערס אויף צעוואָרפֿענע פֿאַרמען ווײַט פֿון אַ יִידישער סבֿיבֿה.

מען טאָר אויך ניט פֿאַרגעסן דעם טרויעריקן פֿאַקט, אַז לאַנדווירטשאַפֿט אין קאַנאַדע אין נאָרמאַלע צײַטן איז נאָך אַלץ אַ „דערשלאָגענע אינדוסטריע" אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע באַשעפֿטיקונגען. זי איז אונטערגעוואָרפֿן אונטער אַלע רי־זיקעס פֿון וועטער און וועלטמאַרק, זי פֿאַרלאַנגט שווערע אַרבעט און אינוועסטי־רונג פֿון אַ היפּשן קאַפּיטאַל וועלכער ברענגט אַרײַן אַ קלענערן רווח ווי אין קאָמערציעלע און אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען. ביז וואַנען די עקאָנאָמישע און סאָציאַלע באַדינגונגען פֿון לאַנדווירטשאַפֿט וועלן ניט אויסגעגלײַכט ווערן מיט אַנדערע באַשעפֿטיקונגען וועלן די וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט לאַנדווירטשאַפֿט מוזן אויסשטיין פֿיל שווערייקייטן.

כּל־זמן די מערסטע יִידישע פֿאַרמערס וועלן זײַן קאָנצענטרירט אין מערבֿ־קאַנאַדע און וועלן מוזן לײַדן פֿון די מכּות פֿון טריקעניש, היישעריקן און נידעריקע וועלטפּרײַזן, וועט די צוקונפֿט פֿון דער יִידישער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער באַפֿעל־קערונג אין קאַנאַדע זײַן אין סכּנה.

צוליב עקאָנאָמישע און סאָציאַלע סיבות ליגט די געגנט וואָס איז צום בעסטן צוגעפּאַסט פֿאַר צוקונפֿטיקער יִידישער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער קאָלאָני־זאַציע אין קאַנאַדע אין די מיזרח־פּראָווינצן, נאָענט צו די גרעסערע יִידישע שטאָטישע יִשובֿים, אויף קלענערע שטחים ערד. דאָרטן וועט מען קענען דורך אינטענסיווע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע מעטאָדן פּראָדוצירן פֿאַרם־פּראָדוקטן פֿון הוי־כער קוואַליטעט און פֿאַרקויפֿן זיי אויף אַ קאָאָפּעראַטיוון אופֿן דירעקט צו די פֿאַרברויכערס אין די נאָענטע שטעט. דאָס וועט שאַפֿן אַ בעסערע מערכה איידער די עקסטענסיווע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע מעטאָדן וועלכע פֿאָדערן גרעסערע שטחים ערד, גרעסערע סומעס געלט און ווייניקער ערדאַרבעטערס.

פֿון יִידישן ליטעראַרישן ניו־יאָרק בײַם אָנהייב יאָרהונדערט

זכרונות אַרום אַ בילד פֿון יאָר 1905

פֿון מרים שמר צונזער

1

דאָ ליגט פֿאַר מיר אַ פֿאָטאָגראַפֿיש בילד (זען צווישן זז׳ 176־177). איך קוק אויף דעם מיט געמישטע געפֿילן פֿון פֿרייד און האַרצווייטאָג. ס׳איז אַ בילד פֿון מײַן חתונה. די פֿרייד מײַנע פֿאַרשטייט זיך פֿון זיך אַליין. דער האַרצווייטאָג קומט אַרויס פֿון דעם וואָס אַזוי פֿיל פֿון די מענטשן וואָס זיצן אַרום די טישן זײַנען מער ניטאָ. די ערד האָט זיי אַלעמען צוגעדעקט. געבליבן זײַנען נאָר די וואָס זײַנען געווען יונג אין יענער צײַט.

מײַן פֿאָטער איז שוין אויף דער חתונה אויך ניט געווען: ער האָט די חתונה ניט דער־לעבט. ער איז געשטאָרבן מיט אַ טאָג פֿאַר דער פֿרײַער באַשטעלטער דאַטע, און מען האָט די חופּה געמוזט אָפּלייגן ביז נאָך שלשים.

ס׳איז ניט געווען קיין פֿריילעכע חתונה, כאָטש די אַלע אויף דער פֿאָטאָגראַפֿיע זענען אויס אַזוי צופֿרידן. ס׳איז פֿאַקטיש געווען אַ חתונה אָן קלעזמער, אָן טאַנצן. אַלעמען איז געווען ביטער, ווײַל דער פֿאָטער איז ניט געווען. זײַן בילד איז געהאַנגען אויף דער וואַנט אײַנגעראָמט אין שוואַרצן.

נאָר לאָמיר דערציילן וועגן פֿריילעכערע זאַכן — וועגן די פֿרײַנד דעם פֿאָטערס, וועלכע זײַנען געקומען באַשטײַגן זײַן קינדס חתונה מיט זייער ביזיזײַן; אָדער לאָמיר נאָר פֿרײַער דערציילן ווי ס׳איז אין גאַנצן געקומען צו דעם שמר־צונזער־שידוך.

אין 1891 זײַנען די שמרס און די צונזערס געווען פֿרישע אימיגראַנטן דאָ אין אַמעריקע. בײדע שרײַבערס זײַנען געקומען אַהער אין פֿאַרשײדענע מאָנאַטן פֿון 1889. אין 1891 האָט דער פֿאָטער דאָ אַרויסגעגעבן זײַן זשורנאַל דער מענשען־פֿרײַנד, אין וועלכן צונזער האָט פֿון צײַט צו צײַט מיטגעווירקט מיט אַ ליד.

איין מאָל האָט דער פֿאָטע צונזער צוגעשיקט אַ ליד צו דעם רעדאַקטאָר שמר, און יענער, באַנוצנדיק די רעכט פֿון זײַן אַמט, האָט איבערגעאַנדערשט אַ גראַם. מער האָט מען ניט באַ־דאַרפֿט. דער פֿאָטע האָט זיך אונטערגעצונדן און אַנגעשריבן דעם רעדאַקטאָר גאָרניט קיין פֿרײַנד־לעכן בריוו.

דער רעדאַקטאָר האָט זיך נאַטירלעך באַליידיקט, און ס׳איז געוואָרן צווישן די צוויי אַ ברוגז.

יאָרן זײַנען אַוועק און ס׳האָט זיך ניט געמאַכט קיין געלעגנהייט וווּ די צוויי וואָס האָבן אין אמתן שטאַרק געהאַלטן אייניער פֿון דעם אַנדערן זאָלן זיך קענען טרעפֿן און איבערבעטן.

אַ געוויסן זומער בײַ טאָג איז מײַן מוטער דינה פֿאַרבײַגעגאַנגען צונזערס דרוק אויף איסט בראָדוויי. „דער אַלטער״ (אַזוי האָט מען צונזערן געפֿרעגט צוליב זײַן ווײַסן קאָפּ) איז געזעסן אויף זײַן שטול אויפֿן טראָטואָר, וווּ זײַן שטייגער איז געווען. פֿון אירע יינגסטע יאָרן איז מײַן מוטער געווען צונזערס אַ פֿאַרערערין. זי פֿלעגט זינגען זײַנע לידער מיט גרויס געפֿיל און אָפּט מאָל מיט טרערן אין די אויגן. איצט, דערזעענדיק דעם אַלטן אויף זײַן שטול, איז זי צו אים צוגעגאַנגען.

„וואָס איז דאָס פֿאַר אַ ברוגז? האָט זי געפֿרעגט מיט איר געוויינטלעכן אימפּעט: אויס ברוגז! זאָל נעמען אַ סוף! אָט גיי איך שון און ברענג אַריבער מײַן נחום־מאירן“.

דער פֿאָטער איז יעמאָלט גראָד געווען איבערן וועג אין דער רעדאַקציע פֿון טאַגעבלאַט. ווי נאָר ער איז פֿאַרטיק געוואָרן מיט זײַנע געשעפֿטן איז די מוטער צו אים צוגעשטאַנען, ער זאָל מיט איר אַריבערגיין צו צונזערן. זי האָט אַזוי לאַנג געטענהט, ביז ער האָט געפֿאָלגט.

דער שלום צווישן די צוויי פֿרײַנד האָט זיך פֿאַרענדיקט מיט אַ פֿאַרבעטונג צו אונדז אַהיים אין באַיאָן, ווו מיר האָבן דעמאָלט געזומערט. די צונזערס זײַנען געקומען דעם נאָענטסטן זונטיק און האָבן מיטגעבראַכט זייער צווייטן זון, דעם 18יאָריקן קלמן — אויף ענגליש טשאַרלז. אַ פֿײַן שלאַנק בחורל איז ער געווען מיט ברוינע געקרויזטע האָר און וויאָלעט־בלויע אויגן ווי זײַן פֿאָטערס. אין די עטלעכע שעה וואָס זײַנע עלטערן האָבן בײַ אונדז פֿאַר־בראַכט האָט זיך פֿון דעם יונגן צונזערס מויל אויסגעגאָסן אַ גאַנצער טײַך מיט ענגלישער פּאָעזיע. ער האָט געקאָנט אויף אויסנווייניק צענדלינגער לידער פֿון פּאָ, שעלי און קיטס. — צווישן אים און מיר איז אַוועקגעגאַנגען אַ ביסל אַ פֿאַרפּלאָנטערטער ראָמאַן. מער ווי זעקס יאָר נאָך אונדזער ערשטער באַגעגעניש איז דאָס חתונה־בילד גענומען געוואָרן. דורך די אַלע יאָרן זײַנען די פֿאַמיליעס שמר און צונזער געבליבן אמתע גוטע פֿרײַנד, און דער פֿאָטער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט אין מאַרץ 1904 פֿאָרגעלייגט דעם יוביליי פֿון צונזערס פֿופֿציק יאָר ליטעראַרישע טעטיקייט.

2

צונזער איז געווען אַן אינטערעסאַנטער מענטש. ניט קיין הויכער און אַ מאָגערער, איז ער אָבער געווען פֿיזיש גאַנץ קרעפֿטיק. אַפֿילו דאָס לעצטע יאָר פֿון זײַן לעבן, ווען ער איז שוין געווען אין זײַן 77סטן יאָר, האָט ער נאָך אַלץ געאַרבעט בײַ זיך אין דער דרוקערײַ און האָט אַליין געשניטן פּאַפּיר אויף דער שנײַדמאַשין — גאָרניט קיין גרינגער עסק. ער האָט פֿאַרמאָגט גאָר אַן אינטערעסאַנטן קאָפּ מיט געדיכטע שניי ווײַסע האָר, שטאַרקע, באַשטימטע שטריכן און גרויסע פֿאַרטראַכטע בלויע אויגן וועלכע זײַנע ברילן האָבן נאָך מער פֿאַרגרעסערט. זײַן באָרד איז געווען ווײַס און פֿירקאַנטיק געשוירן. צוליב דעם שווערן לאַסט וואָס דאָס לעבן האָט אויף אים אַרויפֿגעלייגט איז ער געווען אַ ביסל אײַנגעבויגן און שטענדיק אַ פֿאַר־זאָרגטער.

אינטערעסאַנט איז אויך צונזער געווען אין זײַן שטייגער ריידן. ער האָט איבערגעקליבן זײַנע ווערטער — גערעדט לאַנגזאַם, ווי איינער וואָס וויל אַז די אויערן זאָלן הערן וואָס די צונג טענהט. ער האָט זיך גוט צוגעהערט צו דעם וואָס דער אַנדערער האָט צו זאָגן און האָט זיך ניט געאײַלט מיט זײַן ענטפֿער. אין אַ דיסקוסיע איז מען מיט אים אַזוי גיך ניט פֿאַרטיק געוואָרן. ווען די רייד האָבן זיך שוין געענדיקט און מען האָט געמיינט, אַז מען איז שוין פֿאַרטיק, פֿלעגט זיך צונזער מיט אַ מאָל אומקערן צו דעם וואָס מען האָט פֿריִער באַהאַנדלט. ס׳איז געווען קלאָר, אַז ער האָט נאָך ניט אויפֿגעהערט טראַכטן וועגן דעם וואָס ס׳איז געזאָגט געוואָרן, און אַז ער וויל דעם עסק דורכטראַכטן ביזן סוף.

צו זײַן פֿרוי פֿייגל האָט ער זיך באַנומען מיט אַ באַזונדער ליבשאַפֿט. זי איז בײַ אים גע־ווען די צווייטע און מיט אַ יאָר זיבעצן־אַכצן ייִנגער פֿאַר אים. ווי עס איז באַקאַנט איז זײַן ערשטע פֿאַמיליע, אַ פֿרוי מיט פֿיר קינדער, אומגעקומען אין דער גרויסער מגפֿה וואָס האָט געבושעוועט אין ווילנע אין 1871. ווײַל זײַן יונגע צווייטע פֿרוי האָט אים געוווּסט ווי צו שעצן און האָט אים געשענקט אַ נײַע פֿאַמיליע פֿון זיבן קינדער — דרײַ זין און פֿיר טעכטער — האָט ער זי שטאַרק ליב געהאַט.

אויף זײַנע עלטערע יאָרן האָט אים אַ מאָל פֿאַרדראָסן, וואָס ער זעט אויס אַזוי פֿיל עלטער פֿאַר איר. האָט ער גענומען אַ בערשטעלע און צוגעשמירט די באָרד, זי זאָל ניט אויסזען אַזוי ווײַס.

„ווי קומט עס, ר׳ אליקום, האָט אים אַ פֿאַרערער זײַנער אַ פֿרעג געטאָן, וואָס אײַער קאָפּ איז פֿיל גרויער פֿון אײַער באָרד?“ אויפֿן אָרט האָט אים צונזער געענטפֿערט: „וואָס פֿאַרשטייט

איר דאָ ניט? ווייל דער קאָפּ איז מיט צוואַנציק יאָר עלטער פֿאַר דער באָרד". ניט לאַנג אָבער איז די באָרד געבליבן יונג. דער עקספּערימענט האָט ניט געטויגט, און ער האָט עס באַלד אַוועקגעוואָרפֿן. אַגב האָבן אים די ווייסע האָר און באָרד זייער געקליידט. ער האָט אויסגעזען ווי אַ פּאַטריאַרך.

ווי באַוווסט האָט זיך צונזער צום בעסטן אַנטפּלעקט ווען ער האָט פֿאַרגעטראָגן זײַנע לידער. אַ געוויסן אָוונט אין פֿאָטערס הויז איז געשען אַזאַ זאַך. ער האָט געזונגען זײַן לאַנגע פּאָעמע „די פּיראַמידן". די היפּשע קאָמפּאַניע וואָס איז געווען פֿאַרזאַמלט איז ווי צעציטערט געוואָרן פֿון זײַן פֿאַרטראָגן. יאָהאָן פּאָלי, אַ מענטש ניט גרינג אויף טרערן, האָט אויסגע־ווישט די אויגן: „איר האָט מיך שטאַרק גערירט", האָט ער געזאָגט. בײַ אַן אַנדער געלעגנהייט וועט יהואָש האָט אים געהערט, האָט ער געזאָגט:

„צונזערן ריכטיק פֿאַרשטיין קען מען נאָר וועט מען הערט אים... אַיעדער ריר מיטן קאָפּ, אַיעדער מאַך מיט דער האַנט איז אַ טייל פֿון זײַן דיכטונג".

אַווי איז דאָס טאַקע געווען. דורך זײַן מינדסטער באַוועגונג האָט ער דערזאָגט וואָס ס'איז בײַ אים געווען אין קאָפּ און אין האַרצן. מיטן אויסטיטשן זײַנעם האָט ער אַרויסגעפֿונדן גאָר אַ גרויסן ענטוזיאַזם בײַ זײַנע צוהערערס. אַזאַ בײַשפּיל האָבן מיר געזען בײַ דער גרויסער יובילי־פֿײַערונג וואָס איז פֿאַרגעקומען אין גרויסן אוידיטאָריום פֿון קופּער־יוניאָן. אַלע לידער וועלכע ער האָט פֿאַרגעטראָגן האָט ער אַזוי שאַרף אויסגעטײַטשט מיט זײַן רויקער מימיק, אַז דער גאַנצער עולם האָט זיך צום סוף אויפֿגעהויבן אין עקסטאַז און געניומען שרײַען: „צונזער! צונזער!"

„דער אַלטער" האָט אויפֿגעהויבן אַ האַנט, און עס איז געוואָרן שטיל. מיט אַ קול וואָס האָט אַ ביסל געציטערט פֿון די איבערלעבונגען פֿון דעם מאָמענט האָט דער זיבעציקיאָריקער פּאָעט אימפּראָוויזירט, און מיט דעם ניגון פֿון זײַן באַוווסט ליד „שיבת ציון" האָט ער געזונגען:

ווי גרויס איז מײַן ערשטוינונג!
איך זע ערשט מײַן באַלוינונג:
אַ גאַנצע וועלט קומט דאַנקען איינעם פֿאַר זײַן מי;
איך זע, אַז איר פֿאַרגעסט ניט,
די דאַנקבאַרקייט פֿאַרלעשט ניט,
איר צאָלט מיר אָפּ אין אָוונט פֿאַר מײַן אַרבעט פֿון דער פֿרי.
פֿון מײַנע יונגע יאָרן
ביז איך בין אַלט געוואָרן,
געאַרבעט פֿאַר דער אַלטער וועלט, פֿיל לאַסטן איך פֿאַרטראָג;
געאַרבעט פֿאַר זיי מונטער,
ביז די זון גייט אונטער —
דער נײַער דור פֿון דער זײַט ים באַלוינט מיר פֿאַר מײַן טאָג.

דער עולם איז געשפּאַנט געוואָרן פֿון דעם געדאַנק, אַז ער איז דאָס דער דאַנקגעבער פֿאַר צונזערס שוערער מי, אָבער אין זײַנע ווערטער „געאַרבעט פֿאַר זיי מונטער, ביז די זון גייט אונטער" האָט צונזער אָנגעמערקט, אַז דאָס לעבן זײַנס גייט אויס, און דאָס האָט אַרויסגע־רופֿן אַ שמערצלעכן געפֿיל.

מיט דעם געפֿיל, אַז ער ווערט לאַנג אויף דער וועלט ניט פֿאַרבליבן, האָט זיך צונזער אַרומגעטראָגן אַ סך יאָרן. עס האָט אים שטאַרק דערשלאָגן, ווייל ער האָט ליב געהאַט דאָס לעבן.

וען מײַן פֿאָטער איז ניפֿטר געוואָרן אין עלטער פֿון 59 יאָר האָט צונזער באַזונגען זײַן לוויה אין אַ ליד וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַוויגע סטראָפֿעס:

אין אַ קליין שטעטל אַ מאָל אין דער ליטע
ליגט דאָרט אַ זויגקינד אין בעט:
זעט, איצט פֿיל טויזנט באַגלייטן זײַן מיטה
אין אייגער פֿון די גרעסטע שטעט.

וען זײַנע לעזער פֿון אַלע וועלטטיילן
וואָלטן געפֿונען זיך היר

וואָלט די לוויה מיליאָנען זיך ציילן —
עס האָט גאָר קיין שאַץ און קיין שיעור.

דעם הויפּטגעדאַנק וואָס ער ברענגט אַרויס צום לעצט איז, אַז

שמר פֿאַרבליבט אין דעם יידנס זכרון
כּל־זמן עס לעבט נאָך זײַן שפּראַך.

מיט אַ יאָר שפּעטער האָט ער אָנגעשריבן דעם אויפֿשריפֿט אויפֿן פֿאַטערס מצבֿה:

שמר:

דײַן נאָמען ווי קלינגענד
דײַן קבֿר ווי שטיל
געלעבט אַזוי וויניק
געשאַפֿן זאָ פֿיל.

צונויפֿ אַליין איז געשטאַרבן מיט אַכט יאָר שפּעטער אין עלטער פֿון 77 יאָר. אויף זײַן אייגענעם קבֿר איז דאָ אַ סטראָפֿע וואָס י. גינזבורג, דער העברעיִשער דיכטער, האָט אָנגעשריבן:

פֿאַרבײַגייער, בלײַב שטיין
מיט כּבֿוד און מיט יראה:
דאָ ליגט אין שטויב פֿאַרשטומט
זײַן פֿאָלק געטרײַע לירע.

3

אין דער צײַט פֿון פֿאַטערס טויט איז מײַן ברודער אַבֿרהם נאָך ניט געווען קיין דראַמאַטורג. אַ יונגער־מאַן פֿון אַ יאָר 29, אַ הויכער, אַ שיינער, מיט סאַמעטענע ברוינע אויגן, שוואַרצע האָר און אַ הויכער נאָז, האָט ער געמאַכט אַן אײַנדרוק מיט זײַן פּערזענלעכקייט. ווו ער איז געקומען האָט מען גענומען אַ וואַרע פֿאַר אים, געזעלשאַפֿטלעך האָט ער מיטגעבראַכט מיט זיך אַ יום־טובֿדיקע שטימונג. גיין מיט אים ערגעץ האָט אַרויסגערופֿן אַ פֿײַערלעכן געפֿיל. איינער פֿון זײַנע גרעסטע פֿעלערן איז געווען זײַן גרויסמוטיקייט. בײַ אים איז אויסגעקומען נאַטירלעך צו באַצאָלן פֿאַר אַ פּאָר טישן מענטשן, מיט וועמען ער האָט זיך צופֿעליק געטראָפֿן אין אַ רעסטאָראַן. וועגן אַוועקגעבן געלט פֿרײַנד אַדער באַקאַנטע איז דאָך שוין אַפּגערעדט. אַ גרויסער פֿאַרדינער, פֿרײַער אין זײַן „לאָ״־פּראַקטיק, דערנאָך פֿון זײַן שרײַבן פֿאַר דער ייִדישער און ענגלישער בינע און פֿאַר האָליווּוד, איז זײַן געלט גערונען צווישן די פֿינגער. גייסטיק איז ער געווען אַ גרויסער פֿאַרערער פֿון טאָמאַס פּיין און ראָבערט אינגערסאָל. פּאָליטיש איז ער געווען אַ פֿײַערדיקער אַנהענגער פֿון פֿרעזידענט טעאָדאָר רוזוועלט, אין וועמענס צווייטער וואָל־קאַמפּאַניע ער האָט זיך שטאַרק באַטייליקט. ווען דער ברודער איז אויסגעקליבן געווארן וויַ אַ רעפּובליקאַנער קאַנדידאַט פֿאַר דער שטאָט־אַסעמבלי האָט אויסגעזען, אַז ער וועט זיך אין גאַנצן אַרײַנטאָן אין פּאָליטישע טעטיקייטן. נאָר דאָס איז ניט געשען. ביסלעכווײַז איז זײַן אינטערעס אָוועק אין דער ריכטונג פֿון ייִדישע ענינים.

אין דער וואָך פֿון שיבֿעה נאָכן פֿאַטער, ווען צענדלינגער וויכטיקע מענטשן זײַנען געקומען מנחם אָבֿל זײַן די פֿאַמיליע, האָט דער ברודער מיט היץ געריידט פֿון זײַן אידעע פֿון אַ ייִדישן פֿאַרלאַמענט, וועגן וועלכער ער האָט שוין געהאַט אַרטיקלען אין דער פֿרײַער און אין זײַן בראָשור וויַ אַזוי מיר קענען זיך אַליין העלפֿן (דוכט זיך אין 1903—1904). שפּעטער האָט ער זיך אין גאַנצן אָפּגעגעבן אָט דער אידעע. מיט לײַב און לעבן האָט ער געאַרבעט און געשאָפֿן מיט טויזנטער דאָלאַרן אין דעם פּרווו צו בויען אַ ייִדישן פֿאַרלאַמענט — אַ קער־פּערשאָפֿט וואָס זאָל זײַן ווי אַ קאָפּ פֿאַר דעם קערפּער פֿונעם ייִדישן פֿאָלק. אין זײַן קאַמף פֿאַר דער אידעע האָט ער גאַנץ באַוווסטזיניק אָנגענומען דעם פּראָפּאַגאַנדע־מוסטער פֿון דעם רוימער קאַטאָ. אַזוי ווי יענער האָט אַלע רעדעס זײַנע פֿאַרענדיקט מיט די ווערטער „קאַרטאַגאָ מוז צעשטערט ווערן!״ אַזוי פֿלעגט דער ברודער פֿאַרענדיקן אַלע רעדעס און דיסקוסיעס מיט דעם אויסרוף: „אַ קאָפּ פֿאַר דעם ייִדישן פֿאָלק!״ אויף דער ייִדישער גאַס האָט מען גענומען טײַטלען אויף אים מיט די פֿינגער: — „אָט גייט אַבֿרהם שאָמער מיטן ייִדישן קאָפּ״.

נאָר אים האָט דער חוזק ניט געאַרט: זאָלן זיי לאָכן און זיך וויצלען, אַבי די אידעע ווערט אַ טייל פֿון זייער דענקען. און אַ סך מענטשן האָבן טאַקע אָנגעהויבן פֿרעגן: פֿאַר וואָס זאָל באמת ניט זײַן איין פֿאַראַנטוואָרטלעכע קערפערשאַפֿט וואָס זאָל זײַן באַרעכטיקט צו רייַדן אין נאָמען פֿון ייִדישן פֿאָלק? און אויב ניט קיין ייִדישער וועלט־פֿאָרלאָמענט, פֿאַר וואָס ניט לכל־הפּחות אַן אַמעריקאַנער ייִדישער קאָנגרעס? נחמן סירקין, ברוך צוקערמאַן און אַנדערע האָבן געשטורעמט אין דער פּרעסע און אויף דער פּלאַטפֿאָרמע. אַזוי איז די קאָנגרעס־אידעע אויסגעוואָקסן. ווען ס׳איז ענדלעך געקומען די שעה און אַ קאָנגרעס איז אויפֿגערופֿן געוואָרן האָט זיך דער ברודער אַרײַנגעוואָרפֿן אין אַ גוואַלדיקן קאַמף פֿאַר דעמאָקראַטישע וואָלן. ער האָט געפֿאָדערט, אַז וויִט מיגלעך זאָל זיך די היגע גאַנצע ייִדישע באַפֿעלקערונג באַטייליקן. אין 1918 האָט זיך דער ערשטער קאָנגרעס פֿאַרזאַמלט אין פֿילאַדעלפֿיע. די שמר־פֿאַמיליע איז דאָרט געווען גוט פֿאַרטראָטן. דער ברודער, די שוועסטער ראָזע און איך זײַנען געווען דעלעגאַטן פֿון פֿאַרשיידענע טיילן פֿון ניו־יאָרק און ברוקלין.

צוליב זײַן גרויסער אַרבעט פֿאַר אָט דער אייניקונג פֿון פֿאָלק האָט מען שפּעטער דעם ברודער אָנגערקענט פֿאַרן „פֿאָטער פֿון דעם ייִדישן קאָנגרעס". ער האָט דעם טיטל ליב געהאַט, אָבער ביז זײַן סוף לעבן איז ער מיט דעם ייִדישן קאָנגרעס ניט געווען צופֿרידן. „עס איז מער ניט ווי נאָך אַן אָרגאַניזאַציע", פֿלעגט ער זאָגן.

אָנגעהויבן שרײַבן פֿאַר דעם ייִדישן טעאַטער האָט דער ברודער, וען צוליב זײַנע פֿיל ייִדישע טעטיקייטן האָט ער פֿאַרלוירן דעם אינטערעס אין יורידישע געשעפֿטן. זײַן ערשטע פּיעסע איז געווען אַ קאָמעדיע מיט אַ פּײַנעם הומאָר, „די אָלרײַטניקעס", ס׳איז אָגב געווען די ערשטע קאָמעדיע פֿון דעם ייִדישן לעבן אין אַמעריקע. דער סוושעט האָט זיך געדרייט אַרום דעם „ברודער פֿרעזידענט" פֿון אַ חבֿרה, איינע פֿון די נאָר וואָס געגרינדעטע לאַנדסמאַנשאַפֿטן וואָס פֿאַרבינדן אַפֿילו ביזן הײַנטיקן טאָג דעם אימיגראַנט מיט זײַן שטעטל אין דער אַלטער היים. אין אַ צווייטער קאָמעדיע, „דער גרינער מיליאָנער", האָט דער ברודער פֿאָרגעשטעלט די סתּירה צווישן דעם פֿאַקטישן אויפֿטו פֿון איינעם אַ „גרינער" און ווי דער אויפֿטו ווערט אויס־געטײַטשט אין זײַן היימישן שטעטל. די ביידע געלונגענע קאָמעדיעס צוזאַמען מיט די מערסטע פֿון דעם ברודערס דראַמעס האָבן גאָר שטאַרק אויסגענומען. טעאַטער־מענטשן גיבן צו, אַז די סיבה פֿון זייער סוקצעס איז געלעגן ניט נאָר אין דעם גוטן שרײַבן אַלײן, נאָר אויך אין דער שטרענגער דיסציפּלין, מיט וועלכער דער מחבר האָט געזען, זיי זאָלן אויפֿגעפֿירט ווערן. אין דעם פֿאַך איז ער געווען פֿונקט אַזוי טיראַניש ווי יעקבֿ גאָרדין. ער האָט ניט דערלויבט וואָס מען רופֿט אין ענגליש „אַד־לִיבינג", רייַדן גלאַט אין דער וועלט אַרײַן וואָס ס׳איז ניטאָ אין טעקסט. אַלערלייַ סקאַנדאַלן זײַנען צוליב דעם פֿאַרגעקומען און אַ מאָל זײַנען אַפֿילו געפֿלויגן פּעטש. דער סוף איז אָבער געווען אַ קלאָרע פֿאַרשטעלונג, פֿון וועלכער די געשטראָפֿטע אַקטיאָרן האָבן שפּעטער אַליין הנאה געהאַט. דעם ברודערס דיסציפּלין האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג צום גוטן אין איינער פֿון די שענסטע עפּאָכעס פֿון דעם ייִדישן טעאַטער אין אַמעריקע.

ס׳איז פּיינלעך זיך צו דערמאָנען, אַז אין די לעצטע יאָרן פֿון זײַן לעבן איז אַבֿרהם שאָמער כּמעט ווי פֿאַרגעסן געוואָרן אויף דער ייִדישער גאַס. אין ביכער און צײַטונגס־אַרטיקלען, וווּ מען דערציילט פֿון דעם אויפֿבוי פֿונעם ייִדישן קאָנגרעס אָדער פֿון דער אַנטוויקלונג פֿון דעם היגן ייִדישן טעאַטער, ווערט זײַן נאָמען קוים דערמאָנט. ס׳איז אַן עוולה.

נאָך אַ לאָנגער קראַנקייט איז דער ברודער געשטאָרבן אין לאָס־אַנדזשעלעס, קאַליפֿאָרניע, דעם 16טן אויגוסט 1946, צוועלף טעג נאָך זײַן זיבעציקסטן געבוירן־טאָג. די שוועסטער ראָזע אַליין איז געווען בײַ זײַן זײַט.

4

אויף דעם חתונה־בילד שטייען דרײַ פֿון דעם פֿאָטערס נאָענטע פֿרײַנד צוזאַמען: אַבֿרהם גאָלדפֿאָדען, יעקבֿ סאַפּירשטיין און יאָהאָן פֿאַלי. די דרײַ מענטשן, ווי איך געדענק זיי, זײַנען אין אַ געוויסן זינען געווען אַ סך מער „גרויסשטאָטיש" ווי אַנדערע אין אונדזער ליטעראַרישער

סבֿיבֿה. גאָלדפֿאַדען האָט געהאַט דעם אויסזען פֿון אַ טיפֿישן „אימפּרעסאַריאָ". ער איז געווען אַ פֿראַנט. אַ הויכער, אַ שיינער, עלעגאַנט אָנגעטאָן אין פּײַן געגייטע מלבושים מיט וויסע מאַנשעטן און גאָלדענע שפּאַנקעס, מיט אַ גאָלדענעם זײגער און קייט און אויסגעפּוצטע שיך. זײַן באַנעמען זיך איז געווען שטאָלץ, גרויסאַרטיק. זײַן שיינעם קאָפּ מיט דעם וויסן פּאָמפּאַדור און די שוואַרצע בריליאַנטענע אויגן האָט ער געהאַלטן הויך. זײַן גאַנג איז געווען אַ פֿעסטער, אַ זיכערער. די גאַנצע האַלטונג זײַנע איז געווען ווי פֿון אַ פֿראַמינענטן מענטשן וואָס וויים אַז ער איז פֿראַמינענט.

בײַ אונדז אין הויז האָבן מיר גאָלדפֿאַדענען געזען נאָר עטלעכע מאָל. ער איז דאָ אין אַמעריקע געווען נאָר אַ גאַסט. פֿון דעסט וועגן איז געווען גרינג צו דערקענען, אַז ער און דער פֿאָטער זײַנען געווען וואַרעמע פֿרײַנד, ווײַל דאָס ריידן זייערס איז געווען אַזוי אינטים. עס האָט זיך אין דעם ניט געפֿילט קיין צוריקגעהאַלטנקייט, קיין פֿאָרמאַליטעט. זיי האָבן אַ סך געלאַכט צוזאַמען און אַ סך דערמאָנט איינער דעם אַנדערן וועגן דעם וואָס ס׳איז אַ מאָל געווען אין די אַלטע צײַטן אין אַדעס, וווּ זיי האָבן בײידע געהאַט טעאַטערס.

אויף אונדז קינדער האָט גאָלדפֿאַדען געמאַכט אַן אײַנדרוק מיט זײַן הײַנטוועלטיקן ריידן. ער איז געווען כּמעט דער אײַנציקער צווישן די שרײַבערס, וואָס האָט גערעדט וועגן מוזיקאַלישע קלאַסיקערס אָדער וועגן ענינים פֿון אייראָפּעיִשער בילדונג. איבער הויפּט האָט אונדז אימפּאָנירט זײַן נאָענטע באַקאַנטשאַפֿט מיט דער אָפּערע. ס׳איז געווען אַ פֿאַרגעניגן צו הערן, ווי ער דיסקוטירט טשײקאָווסקין אָדער וואַגנערן. וועגן דעם לעצטן האָט ער אַ מאָל לאַכנדיק גע־זאָגט: „טאָמער האָט ער שוין יאָ אַגנעשריבן איין מעלאָדיש ליד אין זײַנער אַן אָפּערע, האָב איך דאָס בײַ אים אויך צוגעגעבן". אונדז, שמרס קינדער, האָט גאָלדפֿאַדען געשענקט אַ סך אויפֿמערקזאַמקייט — אפֿשר דערפֿאַר ווײַל ער האָט אַליין קיין קינדער ניט געהאַט. „שמר, דײַנע קינדער זײַנען דײַנע בעסטע ווערק", האָט ער זיך אַ מאָל אויסגעדריקט.

מאָדאָם גאָלדפֿאַדען וועלכע האָט אַלע מאָל באַגלייט איר מאַן אין זײַנע ווייזיטן צו אונדז איז געווען אַ נידעריקע פֿרוי וואָס האָט זיך שיין געהאַלטן. זי איז אויך אַלע מאָל געווען פֿאַרפּוצט אין גוטע קליידער, מיט פֿינקלדיקע אוירינגלעך און בראַסלעטן און מיט אַ סך שנורבענדער אָרום האַלדז און צירונג אויף דער ברוסט. די מוטער און מאָדאָם גאָלדפֿאַדען זײַנען געווען גוטע פֿרײַנד נאָך פֿון די פֿרײַקע אַכציקער יאָרן אין אָדעס. די באַציִטע פֿרײַנדשאַפֿט צווישן די פֿיר דאָ אין ניו־יאָרק אין יאָר 1904—1905 איז איבערגעריסן געוואָרן דורך דעם פֿאָטערס טויט דעם 24סטן נאָוועמבער 1905. גאָלפֿאַדען איז געשטאָרבן דאָ אין ניו־יאָרק מיט דרײַ יאָר שפּעטער. זײַן פֿרוי האָט אים ניט לאַנג איבערגעלעבט.

יעקבֿ סאַפּירשטיין איז אויך געווען אַ גרויסשטאָטישער מענטש, אָבער גאָר פֿון אַן אָנדער סאָרט. ער איז געווען אַן אַרויסגעבער, אַ „ביזנעסמאַן". אַ הויכער פּײַן געבויטער מענטש מיט נעט פֿאַרקאָמטע ברוינע האָר איבער אַ הויכן שטערן און אַ קליין פֿאַרשפּיצט ברוין בערדל, האָט סאַפּירשטיין געמאַכט אַן אײַנדרוק מיט זײַן פֿלינקייט, לעבעדיקייט. עס האָט שטענדיק אויסגעזען, אַז ער אײַלט זיך. ער איז גיך געגאַנגען, גערעדט גיך מיט גיכע באַוועגונגען, גיך געקומען צו אַ באַשלוס און גיך דעם באַשלוס אויסגעפֿירט.

איידער ער האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן זײַן נײַע צײַטונג, דעם מאָרגן־זשורנאַל, איז סאַפּיר־שטיין געקומען צו דער איבערצײגונג, אַז צו צירקולאַציע דאַרף מען האָבן אין צײַטונג אַן אָנצינדיקן ראַמאַן — און אַז אויב אַזוי איז קיין גרעסערע קראַפֿט אויף דעם געביט ניטאָ ווי שמר. איז ער געקומען צו לויפֿן צום פֿאָטער און באַשטעלט אַ ראַמאַן. פֿון זײַן זײַט איז דאָס געווען אַן אויפֿטו, ווײַל דער פֿאָטער איז דאַן געווען אין אַ מין ליטעראַרישן חרם. סאַפּיר־שטיין האָט אָבער די זאַך אין גאַנצן באַזײַטיקט. איז ער געווען דער ערשטער וועלכער האָט דעם פֿאָטער אַזוי צו זאָגן צוריק אַרײַפֿגעוועצט אויף דעם לעזערס טראָן און פֿאַרבײַגייענדיק האָט דאָס געהאָלפֿן סאַפּירשטיינען אַוועקשטעלן דעם מאָרגן־זשורנאַל אויף די יונגע פֿיס. דעם פֿאָטערס ראַמאַן „די בהלה" האָט אַזוי אויסגענומען, אַז דער רעדאַקטאָר איז עטלעכע מאָל געקומען צו פֿליען זיך בעטן בײַ אים, ער זאָל וואָס לענגער „ציען" דעם ראַמאַן.

אָפּט מאָל פֿלעגט זיך סאָפּירשטיין אַרײַנכאַפּן צו אונדז אַ שבת אין דער פֿרי אויף קאָלטע געפֿלטע פֿיש. די מאַדאָם סאָפּירשטיין, אַ גרויסע דיקע פֿרוי, איז געווען אַ בריה אין קאָכן און האָט זיך מיט דעם אָפּגעגעבן. די מוטער מײַנע האָט פֿײַנט געהאָט קאָכן און האָט אויס־געמיטן די קיך וויַי זי האָט נאָר געקענט. פֿון דעסט ווען האָט זי געווּנען אין דעם ניט־אַנאָנסירטן פֿישקאָנטעסט. דער כּבֿוד האָט איר ניט פֿאַרשאָפֿט צו פֿיל פֿאַרגעניגן, ווײַל זי האָט אַלע מאָל געשטרעבט נאָך „העכערע זאַכן". קען זײַן, אַז דערפֿאַר טאָקע האָט זי צוגעטיילט דעם כּבֿוד פֿון גוטן פֿיש קאָכן ניט אַזוי זיך אַליין ווי דער שטאָט פֿון איר געבוירן. „אין פֿינסק, האָט זי געזאָגט, קאָכט מען פֿיש בעסער". ווי די מעשׂה זאָל ניט געווען זײַן, איינס איז געווען קלאָר: סאָפּירשטיין האָט פֿון אירע פֿיש געלעקט די פֿינגער.

יאָהאָן פֿאַלי, דער רעדאַקטאָר פֿון טאָגעבלאָט, איז געווען אַ דריטער סאָרט גרויסשטאָטיש־טישער מענטש. ער שטייט קלאָר פֿאַר מײַן זכּרון: אַ קיילעכדיקער, דיקער פֿרייליכער מאַן מיט טונקל ברוינע האָר פֿאַרקאַמט אַרויף אין ברוינע וואָנצעס וואָנטער אַ קליין, אַ ביסל אַרויספֿגערישן נעזל; שטיפֿע קיילעכדיקע באַקן וויַי האָרטע עפּל, און קליינע אויגן וואָס האָבן זיך כּמעט ווי פֿאַרמאַכט בײַ זײַן גרינגן אָפּטן געלעכטער. פֿאַלי האָט געמאַכט דעם אײַנדרוק פֿון אַ „גוט־ברודער", מיט וועמען מענער זײַנען גערן לוסטיק צו פֿאַרברענגען; ער איז געווען וואָס מען רופֿט אָן אויף ענגליש — „אַ מענז מען".

אַ שטיקל צײַט פֿלעגן די שרײַבערס פֿון טאָגעבלאָט (דער פֿאָטער אַרײַנגערעכנט) זיך צוזאַמענקלײַבן שבת צו נאָכטס אין פֿאַליס רעדאַקציע „כאָפֿן אַ קערטל". ס׳איז געווּאָרן קלאָר, אַז פֿאַלי האָט ליב שפּילן גרויס, ספּעקולירן און וועטן זיך וועגן אַלערליי זאַכן, גרויסע און קליינע. מיט אַ גרויס געלעכטער האָט ער געקענט אײַנשטעלן אַ היפּשע סומע געלט אויף דעם שאָנס צי „די קאָר" — דער טראָמווײַ וואָס פֿלעגט פֿאָרבײַגיין אונטער די רעדאַקציע־פֿענצטער — וועט זײַן אַ בלויע צי אַ גרינע.

דעם נאָענטסטן אָבליק וואָס מיר קינדער האָבן געהאָט פֿון אָט דעם פֿרײַנד דעם פֿאָטערס איז געווען, וען אונדזער פֿאָמיליע איז פֿאָרבעטן געווּאָרן קומען אויף אַ באָזוך צו די פֿאַליס. דאָס איז פֿאָרגעקומען אַ שטיקל צײַט נאָך דעם ווי פֿאַליי האָט געקויפֿט אַ הויז אין בּאָרא־פֿאָרק. דער גאָנצער עסק איז געווען טשיקאָווע. ערשטנס מיט דעם וואָס בּאָרא־פֿאָרק איז געווען אַ שפּאָגל נײַע געגנט וווּ יידן האָבן זיך באָזעצט, און צווייטנס דערפֿאָר וואָס אַ רעדאַקטאָר פֿון אַ יידישער צײַטונג איז בכּוח געווען צו קויפֿן אַ הויז. ווי קומט צו אַ יידישן רעדאַקטאָר אַן אייגן הויז?!

מען האָט אונדז זייער העפֿלעך צוגענומען. די מאַדאָם פֿאַליי האָט צוגעגרייט אַ פֿײַנעם מאָלצײַט און דער הער פֿאַליי האָט מיט פֿרייד געוויזן דעם פֿאָטער און דער מוטער דאָס הויז, פֿון אויבן ביז אַראָפּ. מיר קינדער זײַנען נאָכגעגאַנגען. אַלץ וואָס די עלטערן האָבן געהערט און געזען איז זיי געפֿעלן געווּאָרן. נאָר איינס האָבן מיר אַלע בשום אופֿן ניט געקאָנט פֿאַרשטיין: פֿאַליס באָצויגן צו זײַנע קינדער. ער האָט זיי אין אַלץ נאָכגעגעבן. געלאָזט זיי טאָן וואָס נאָר זייערע הערצלעך האָבן געוואָלט. איין קינד האָט זיך פֿאַרגלוסט האָמערן מיט די פֿויסטן אויף דער פֿיאָנע, האָט פֿאַליי פֿון דעם גאָלאָכט און הנאה געהאָט. אַן אַנדער קינד איז גע־שפֿרונגען פֿון די טרעפּ פֿינף פֿאָר אַ מאָל און האָט דערבײַ שוין ניט אַראָפּגעריסן דעם טרעפּ־צאָם. פֿאַליי האָט באָוונדערט זײַן טעכטערלס בריהשאַפֿט און האָט וויידער געלאָכט. ער האָט אונדז אָנגעוויזן אויף גאָר אַ גרויסער לאָך אין וואָנט וואָס זײַן זונעלע האָט דורכגעבראָכן כּדי ער זאָל קענען דורכקריכן פֿון איין צימער אין דעם אַנדערן. די טיר צווישן די צוויי צימערן איז דעם קינד ניט געפֿעלן געווּאָרן. וען פֿאַליי האָט באָמערקט דעם אײַנדרוק, וואָס זײַן מעשׂה האָט געמאַכט אויף מײַן פֿאָטער און מוטער, האָט ער זיך צעלאָכט נאָך שטאַרקער וויַי אַלע מאָל און דערקלערט, אַז דער עיקר אין קינדער־דערציִונג איז, זיי זאָלן זיך פֿילן גליקלעך. גליק פֿאַר זײַן פֿאָמיליע — דאָס האָט ער אונטערגעשטראָכן.

אין שפּעטערדיקע יאָרן האָבן מיר אָט די דערקלערונג פֿאַליס געדענקט און זי פֿאָר קיין פֿאַל ניט געקענט פֿאַרבינדן מיט דעם גוואַלדאַקט וואָס ער איז באַגאַנגען. ער האָט זיך געגנומען דאָס לעבן און איבערגעלאָזן זײַן נאָכגעגעבנע פֿאָמיליע אין גאַנצן אומבאַהאָלפֿן. אויף

דער פֿרוי פּאַליי איז געפֿאַלן די לאַסט מפֿרנס צו זײַן און דערציִען די קינדער. מיט גרויס העלדישקייט האָט זי צוזאַמען מיט איר אַלטער מוטער, די פֿאַרפֿאַסערין פֿון מאַדאַם אַמכאַניצקיס קאָכבוך, געעפֿנט אַ רעסטאָראַן אויף איסט בראָדוויי. יוסף באַראָנדעס האָט איר אין דעם אַ סך געהאָלפֿן און פֿלעגט אַליין קומען און העלפֿן סערווירן די קונדן וואָס ער האָט געוואָלט צובינדן צום רעסטאָראַן.

5

אַלכּסנדר האַרקאַווי, ווי מיר האָבן אים געקענט, איז געווען אַ גוטמוטיקער ליבער מענטש מיט שוואַרצע גוטע אויגן, איידעלע מאַנירן און אַלע מאָל מיט אַ גוטן שמייכל אונטער זײַנע שוואַרצע וואָנצעס. אַ געוויסע צײַט איז ער געקומען צום פֿאָטער גאַנץ אָפֿט — דאָס איז געווען דוכט זיך אין דער צײַט ווען דער פֿאָטער האָט אַרויסגעגעבן זײַן צײַטשריפֿט די נאַציאָן און האַרקאַווי האָט בײַגעשטײַערט ייִדישע באַלאַדעס אין העברעיִש און ייִדיש (1901—1903). דער שמועס איז נאַטירלעך געווען וועגן ווערטער: ווערטער העברעיִשע, ווערטער ייִדישע, ווערטער פֿאַרדײַטשטע. די באַציִונג צווישן זיי איז געווען אַ פֿרײַנדלעכע, כּמעט אַ ליבלעכע. אין יענער צײַט, דוכט זיך אַרום 1903 איז דאָס געווען, האָבן אין אַ געוויסן טאָג האַרקאַווי און דער פֿאָטער אײַנגעזען, אַז דאָס לעבן איז אַ ביסל צו גרוי און אַז מען דאַרף זיך צוזאַמענגעמען און אַ שטיף טאָן. האָבן זיי געגרינדעט אַ מין קלוב וואָס זיי האָבן שטיפֿעריש אַ נאָמען געגעבן „חבֿרה פּי־תּמיד" („פּי" הייסט אויף פּויליש: 'טרינק'). אויב איך האָב קיין טעות ניט האָט מען נפֿתּלי־הערץ אימבערן אויסגעקליבן. פֿאַר ערן־פּרעזידענט. וואָס פֿאַר אַן אַמט פּרץ ווערניק האָט דאָרט פֿאַרנומען געדענק איך ניט, אָבער איך ווייס אַז ער איז דאָרט געווען אַ חשובֿער מיטגליד. אָט אין דער צײַט איז האַרקאַווי אַ מאָל געקומען מיט גרויס גדולה. ער האָט ערגעץ דערטאַפּט אַ שטעקן וואָס האָט געהאַט אין זיך אַ לאַנג, שמאָל פֿלעשל, ווו מען האָט געקאָנט אָנגיסן משקה. האַרקאַווי האָט געהאַלטן אַז קיין בעסערן סימבאָל פֿאַר דער חבֿרה פּי־תּמיד קען מען גאָרניט געפֿינען. דער פֿאָטער האָט מיט אים אײַנגעשטימט, און צוזאַמען האָבן זיי געלאַכט ווי צוויי גליקלעכע קינדער. דער אויסלאָז איז געווען, אַז בײַ די פֿאַרזאַמלונגען פֿון פּי־תּמיד האָט מען געטרונקען — אַ סך געטרונקען — טיי מיט לימענע. קיינער פֿון די מיט־גלידער, אַחוץ אפֿשר דער ערן־פּרעזידענט, איז ניט געווען איבערגעגעבן דעם ביטערן טראַפּן.

ס׳איז געזאָגט געוואָרן, אַז אַלכּסנדר האַרקאַווי, דער ליבהאָבער פֿון ווערטער און זייער עכטן טײַטש, דער מעטאָדישער צוזאַמענשטעלער פֿון ווערטערביכער, האָט געירשנט דעם חוש פֿאַר זײַן פֿאַך פֿון זײַן פֿאָטער ר׳ יוסף־משה, וואָס וועגן אים לוינט זיך איבערצודערציילן די ווײַ־טערדיקע מעשׂה: ר׳ יוסף־משה, אַ ייִד אַ למדן, איז געווען אַ זייגער־מאַכער וועלכער איז געווען גאָרניט פּאָפּולער בײַ די „שקצים" פֿון נאַוואַרעדאָק, ווו ער האָט געוווינט. די זייגער־מאַכערײַ איז בײַ ר׳ יוסף־משהן געווען מער ניט ווי אַ מיטל אויף פֿאַרדינען ברויט; זײַן אמתער אינטערעס איז געלעגן גאָר אין אַן אַנדער ריכטונג: דהײַנו, ער האָט געקליבן קללות. און אַזוי ווי בײַ ייִדן איז קיין עין־הרע אַן אויסערגעוויינטלעך גערעטעניש אויף דעם אַרטיקל, האָט ר׳ יוסף־משה זיי צוזאַמענגעקליבן אין די הונדערטער, זיי זאָרגעוודיק סאָרטירט אין פֿאַרשיידענע קאַ־טעגאָריעס און זיי אַרײַנגעשריבן אין אַ ביכל. אַזוי איז אויסגעקומען, אַז דאָס ביכל האָט זיך צעטיילט אויף פֿאַרשיידענע טיילן. איין טייל איז באַשטאַנען פֿון קללות פֿון דער תּוכחה, אַ צווייטער פֿון קללות וועגן געשווירן און מכּות, אַ דריטער פֿון קללות וועגן צעברעכן הענט און פֿיס, האַלדז און נאַקן, אַ פֿערטער האָט גערעדט וועגן קראַנקייטן פֿון קישקעס און געדערעם, פֿון לײַב און לעבן, אַ פֿינפֿטער וועגן ציינווייטאָג און בויכווייטאָג, אַ זעקסטער וועגן כאָליערע און קדחת; און גאָר באַזונדערע טיילן זײַנען געווען וועגן ווײַב־און־קינדער, טאַטע־מאַמע, טאַטנס־טאַטן און אַזוי ווײַטער ביז אָדם הראשונען. אַ געוויסן ווינטער בײַ טאָג איז ר׳ יוסף־משה געגאַנגען איבערן פֿאַרפֿרוירענעם שניי מיט צוויי גרויסע זייגערס אונטער די הענט. ער האָט זיי געמוזט אָפּטראָגן צו זײַנע קונים. דער ווינט האָט צעבלאָזן זײַן באָרד, די קעלט האָט פֿאַררויטיקט זײַן נאָז, דער פֿראָסט האָט פֿאַרקאָוועט זײַנע ברילן. דערזען דעם אַלטן עקסצענטרישן זייגער־מאַכער אין אַזאַ לאַגע, האָבן זיך חבֿרה אַ נעם געטאָן צו אים — גע־

ריסן אים פֿאַר די פּאָלעס, פֿאַרוואָרפֿן מיט שנעשקעס, גערופֿן מיט כּלערליי זידלווערטער. דער אַלטער ר׳ יוסף־משה, פֿאַר וועמען די שקצים האָבן אין אמתן אַ ביסל מורא געהאַט, האָט זיך אָפּגעשטעלט און פֿאָרזיכטיק אַראָפּגעלאָזן זײַנע זייגערס אין שניי. דערנאָך האָט ער אַרויס־גענומען זײַן קללה־ביכעלע פֿון קעשענע און האָט גענומען בלעטערן. די „שקצים״ זײַנען פֿאַר־גאַפֿט געוואָרן קוקנדיק ווי דער אַלטער שטייט אין פֿראָסט און מישט אין ביכל. ענדלעך האָט ער זיך אָפּגעשטעלט — ער האָט געפֿונען דאָס וואָס ער האָט געזוכט: „זאָל אײַך זײַן וואָס בײַ מיר אויפֿן בלעטל 37״, האָט ער מיט אַ רויִקן טאָן אַ זאָג געטאָן. ער האָט פֿאַרמאַכט דאָס ביכל, באַהאַלטן אין קעשענע, אויפֿגעהויבן זײַנע זייגערס און איז אַוועק.

אַלכּסנדר האַרקאַווי האָט געירשנט זײַן פֿאָטערס רויִקייט און מעטאָדישקייט, אָבער קיין עקסצענטריקער איז ער ניט געווען. ער איז געווען אַן איינפֿאַכער טײַערער מענטש.

6

צווישן די פֿאַרשטאָרבענע ליטעראַטן אויף דעם חתונה־בילד זײַנען די צוויי עלטסטע פֿרײַנד דעם פֿאָטערס געווען אַבֿרהם־חיים ראָזענבערג און צבֿי־הירש מאַסליאַנסקי; די דרײַ ייִנגסטע — תשר״ק, אַבֿרהם פֿראָמענסאָן און ראָזע פּאַסטאָר. די לעצטע דרײַ זײַנען שוין אָבער געווען אַ סך מער די קינדערס פּערזענלעכע פֿרײַנד ווי דעם פֿאָטערס אַליין, כאָטש זיי זײַנען געווען עלטער פֿאַר אונדז.

וועגן ראָזענבערגן וויל איך דערציילן ניט נאָר ווײַל ער איז געווען אַ מענטש, וועגן וועמען עס לוינט זיך צו ריידן, נאָר ווײַל פֿאַקטיש האָט אַ געוויסע פּאַסירונג אין זײַן לעבן געגעבן דעם פֿאָטער דעם מאַטעריאַל פֿאַר זײַן ערשטער ייִדישער געשיכטע. וועגן תשר״קן, פֿראָמענסאָנען און ראָזע פּאַסטאָר וויל איך דערציילן, ווײַל זייער אומגעלונגענער ליבע־פּלאָנטער האָט זיך אויס־געלאָזן מיט ראָזעס חתונה מיט אַן אַמעריקאַנער מיליאָנער, אַ פּאַסירונג וואָס האָט אויפֿגע־רודערט „סאָסײַעטי״, דאָס הייסט די אַמעריקאַנער אַריסטאָקראַטישע געזעלשאַפֿט פֿון יענער צײַט.

אַבֿרהם־חיים ראָזענבערג איז געווען אונדזערס אַ קרובֿ, מײַן מוטער דינהס אַ שוואָגער, איר שוועסטער חיהס מאַן. פֿון דעם ערשטן טאָג אָן וואָס מיר קינדער האָבן אים געזען דאָ אין אַמעריקע האָט ער אויף אונדז געמאַכט אַן אײַנדרוק מיט זײַן הויכער, זעקספֿוסיקער פֿיגור, מיט זײַנע שניי ווײַסע האָר און באָרד, מיט זײַנע קאַלטע גרינע אויגן וועלכע האָבן געקוקט דורך גאָלדענע ברילן, און מיט זײַן אײַנגעהאַלטענעם, געלאַסענעם באַנעמען. דאָס פֿײַער וואָס האָט אַ מאָל געברענט אין זײַן יונג האַרץ האָט מען ניט געקאָנט אַרויסזען.

„דער אָנקל ראָזענבערג״ איז געווען מיט אַ יאָר פֿערצן־פֿופֿצן עלטער פֿאַר דער מומע חיה, נאָר בײַ אונדז קינדער איז אַלע מאָל אויסגעקומען, אַז ער איז פֿון איר עלטער מיט כאָטש טויזנט יאָר — אַזוי ווײַט האָט זיך די מומע פֿון אים געהאַלטן.

ווי מײַן מאַמע האָט דערציילט און ווי „גאַנץ פּינסק האָט געוווּסט״ איז ייִנגלווײַז ראָזענבערג געווען אַ מתמיד. אַזאַ וווילערנער איז ער געווען, אַז אַ געוויסער פֿאַרמעגלעכער רופֿא פֿון דער שטאָט האָט אָנגעבאָטן זײַן פֿאָטער, דעם גרויסן למדן און אָרעמאַן ר׳ עוזיאלן, אַכט יאָר באַלדיקע קעסט און טויזנט רובל נדן פֿאַר זײַן בר־מיצווה־בחור אויב ער וועט חתונה האָבן מיט זײַן טאָכטער. ר׳ עוזיאל איז אײַנגעגאַנגען אויף דעם שידוך ווײַל ער האָט קיין אַנדער אויסוועג ניט געהאַט, אַז זײַן זון זאָל האָבן ברויט און קענען ווײַטער לערנען.

אָפּגעגעסן אַ דרײַ־פֿיר יאָר קעסט האָט דאָס פּאָרל חתונה געהאַט. אין זיבן יאָר אַרום, גראָד ווען דער נדן איז געוואָרן צו נישט צוליב דעם פּוילישן אויפֿשטאַנד, איז דעם רופֿאס טאָכ־טער געשטאָרבן און דער עטלעכע־און־צוואַנציקיאָריקער ראָזענבערג איז געבליבן אַן אַלמן מיט פֿיר קינדער. דאָ האָבן זיך פֿאַר אים אָנגעהויבן אומענדלעכע צרות. אָבער דער יונגער־מאַן האָט זיי מיט אַ מאָל אַוועקגעוואָרפֿן. ער האָט איבערגעלאָזן די קינדער בײַ זײַן שווער און שוויגער און איז אַליין אַוועקגעפֿאָרן זוכן חיונה. ער האָט אָנגענומען אַ שטעלע פֿאַר אַ לערער אין העברעיִש און אַלגעמיינע לימודים אין דעם הויז פֿון אַ גרויסן גבֿיר. מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער איז ער אָנגעקומען אין דער ראַבינער־שול אין זשיטאָמיר. ווען ער איז צוריקגעקומען

די געסט אויף דער חתונה פֿון מרים שמר און נ

1. מרים שמר צונזער; 2. טשאַרלז (קלמן) צונזער; 3. אליקום צונזער; 4. פֿייגל צונזער; 5. דינה שיינקעוויטש ש
6. אַבֿרהם שאָמער; 7. ראָזע שמר, שפּעטער באַטשעלים; 8. אַנאַ שמר, שפּעטער ראַטענבערג, 9. מאָריס ראַטענבע
10. פּערל גאָלדפֿאַדען; 11. יאָהאַן פּאַלי; 12. אַבֿרהם גאָלדפֿאַדען; 13. יעקבֿ סאַפּירשטיין; 14. ישׂראל זעווין (תשר
15. ד״ר אַדאָלף ראַדין; 16. געצל זעליקאָוויטש; 17. חיים ליבערמאַן; 18. צבי־הירש מאַסליאַנסקי; 19. אַבֿרהם שׂרה
20. דושיימס ג. פֿעלפֿס סטאָוקס; 21. ראָזע פֿאַסטאָר סטאָוקס; 22. פֿרוי סאַפּירשטיין; 23. פֿרוי פּאַלי; 24.
ראַזענבערג; 25. פֿרוי שׂרהזאָן; 26. אַבֿרהם פֿראַמענסאָן; 27. פֿרוי פֿראַמענסאָן; 28. אַבֿרהם־חיים ראָזענב

ער, דעם 26סטן דעצעמבער 1905 אין ניו־יאָרק

״ר ל. ק. פֿרענקעל; 30. פֿיליפּ צונזער; 31. בערטאַ צונזער; 32. געאָרג אַפֿין; 33 רעבעקאַ אַפֿין; 34. לעווין־
טיין; 35. פֿרוי לעווין־עפּשטיין; 36. מאַקס צונזער; 37. סיידי צונזער, שפּעטער הײַמאַן; 38. נחום־מאיר
עוויטש שמר (בילד וואָס הענגט אויף דער וואַנט, רעכטס); 39. אַלכּסנדר האַרקאַווי (אויף דעם דאָזיקן בילד
אַלכּסנדר האַרקאַווי ניט געווען, ער איז פּונקט געווען אַרויסגעגאַנגען פֿון זאַל. ער איז אָבער פֿאָטאָגראַפֿירט
רן אויף אַ צווייטער קאַרטע פֿון דער זעלביקער חתונה און זײַן בילד דאָ איז טאַקע אַריבערגענומען פֿון
ן).

קיין פּינסק איז ער שוין געווען אַ מענטש אין די מיטעלע דרײַסיקער יאָרן. דאָ האָט ער זיך באַ־
קאַנט מיט ר׳ מיכל בערצינסקיס גאָר חשובֿן איידעם, נחום־מאיר שפּיקעוויטש פֿון נעסוויזש,
און האָט זיך פֿאַרליבט אינעם די אויערן אין ר׳ מיכלס צווייטער טאָכטער חיה. ר׳ מיכל, אַ
גרויסער יחסן און דער רעדל־פֿירער פֿון שטאָט, האָט פֿון דעם רופֿאס פֿרײַערדיקן איידעם ניט
געוואָלט וויסן. ראָזענבערג איז אָבער געווען אַן עקשן און באמת פֿאַרליבט. האָט ער זיך אײַנ־
געשפּאַרט אַז ניט אַנדערש וויִ ער מוז מיט חיהן חתונה האָבן, כאָטש דאָס מיידל אַליין האָט
אים אויך ניט געוואָלט. אַזוי גרויס איז געווען ר׳ מיכלס צאָרן אַנטקעגן ראָזענבערגן, אַז ער,
אין דער רעלע פֿון רעדל־פֿירער, האָט ניט דערלאָזט, אַז ראָזענבערג זאָל אויסגעקליבן ווערן
פֿאַרן קאָזיאָנעם ראַבינער פֿון פּינסק, אַן אַמט וועלכן ראָזענבערג האָט שטאַרק באַגערט. דאָס
אָבער האָט נאָך אַלץ ניט אָפּגעקילט ראָזענבערגס ברענענדיקע ליבע פֿאַר חיהן. ווען ר׳ מיכל
האָט זיך צופֿעליק דערוווסט, אַז חיה שפּילט אַ געהיימע ליבע מיט אימעצן אַנדערש און אַז
דער אימעצער האָט אַ משומדתטע אין זײַן משפּחה, האָט ער געשיקט נאָך ראָזענבערגן, איז
אײַנגעגאַנגען אויפֿן שידוך און האָט געפֿועלט, אַז אַברהם־חיים זאָל אויסגעקליבן ווערן אויפֿן
ראַבינער־פּאָסטן. חיה איז געצוווּנגען אויפֿצוגעבן חתונה צו האָבן מיט אַ מענטשן וועלכן זי האָט
ניט ליב געהאַט, און ראָזענבערגס באַגער איז אין גאַנצן דערפֿילט געוואָרן. די פֿרוי וועמען ער
האָט אַזוי הייס געליבט איז געוואָרן זײַנע, און זײַן צומאָליקער שׂונא ר׳ מיכל איז געוואָרן זײַן
מחותן.

אַט דער שטרײַט צווישן ר׳ מיכלען און ראָזענבערגן איז געווען די טעמע פֿון דער ערשטער
יִדישער געשיכטע וואָס דער פֿאָטער האָט אָנגעשריבן און וועלכע איז אין 1876 געקומען פֿון
געדרוקט געוואָרן פֿון שמואל יוסף פֿין אין וילנע טאָקע אונטערן טיטל מחותנים פֿון שׂונאים.*

מיט אַ יאָר צוואַנציק שפּעטער, ווען ראָזענבערג האָט פֿאַרלאָזן זײַן ראַבינער־פּאָסטן אין
ניקאָלאַיעוו און איז אָנגעקומען אַהער קיין ניו־יאָרק, איז ער שוין געווען דער גרויסֿער
מאַן וועמען איך האָב אויבן פֿאַרגעשטעלט. גוט איז אים דאָ ניט געגאַנגען. באַלד נאָך זײַן
אָנקומען אַהער האָט ער אָפּגעקומען דעם פֿאָטערס דרוקערײַ. טאָג און נאַכט איז דער הויכער
גרײַזער מאַן געלעגן אין זײַן דרוקקעלער מיט די ייִנגערע צוויי פֿון די דרײַ זין וואָס חיה
האָט אים געבוירן, און זיי האָבן די וועלט ניט אָנגעזען. דאָרט האָבן זיי פֿאַרדינט אויף צום
לעבן; דאָרט האָט ראָזענבערג ווײַטער געפֿירט זײַן ליטעראַרישע טעטיקייט, דאָרט האָט ער
געדרוקט אַ סך פֿון זײַנע ווערק, די 10 בענד פֿון זײַן אוצר השמות אַרײַנגענומען. ענדלעך
זײַנען די זין פֿון קעלער אַרויסגעקראָכן. איינער איז מיט דער צײַט געוואָרן דער באַרימטער
דאָקטער אַראָן ראָזאָנאָף, וועמענס ביכער וועגן עפּילעפּסיע ווערן גענוצט אין פֿאַרשידענע אַמע־
ריקאַנער אוניווערסיטעטן; דער אַנדערער וואָס איז געבליבן בײַ דעם נאָמען ראָזענבערג איז גע־
וואָרן דער אַרויסגעבער פֿון אַ קליינער ענגלישער צײַטונג אין מיטל־אַמעריקע. דער עלטסטער
זון מאַרטין (משה) ראָזאָנאָף האָט הויך געשטיגן ווי אַ כעמיקער אין פּיטסבורגער און שפּעטער
אין קלאַרק־אוניווערסיטעט, און די איינציקע טאָכטער איז געוואָרן אַ מאָטעמאַטיק־לערערין אין
ניו־יאָרקער האָנטער־קאָלעדזש. וואָלט דאָך אַלץ געווען גוט און ווייל — זײַנען אָבער די
קינדער געווען צעזייט און צעשפּרייט איבערן לאַנד און זײַנען פֿאַרפֿעמדט געוואָרן צוליב
זייער חתונה האָבן מיט ניט־ייִדן.

ראָזענבערג איז געשטאָרבן אין עלטער פֿון קרוב נײַנציק יאָר. אין די לעצטע מאָנאַטן פֿון
זײַן לעבן איז אים און זײַן קראַנק ווײַב אויסגעקומען צו ווינען ערגעץ אין אַ פֿאַרוואָרפֿע־
נעם ווינקל אין ברוקלין, וווּ קיינער האָט זיי ניט געקענט. בײַ זײַן טויט איז פֿאַרגעקומען אַ
קליינער אָבער מאָדנער אינצידענט:

קיינער איז בײַ זײַן בעט ניט געווען אין זײַנע לעצטע שעהען, אַחוץ זײַן „גרינע״ זיבעציק־
יאָריקע טאָכטער פֿון דער ערשטער ווײַב. ווען דער אַלטער איז אויסגעגאַנגען איז די פֿרומע
פֿרוי פֿאַרוסגעלאָפֿן אין גאַס מיט אירע קולות צוזאַמענקלײַבן אַ מנין וואָס זאָל העלפֿן ברענגען

---

* אַ מער אויספֿירלעכע דערציילונג וועגן ראָזענבערגס ראָמאַן און וועגן דער געשיכטע מחותנים פֿון שׂונאים האָב איך אָנגעשריבן אין מײַן ענגלישן בוך *Yesterday*.

איר פֿאָטער צו קבֿורה. זי האָט אָנגעכאַפּט דעם ערשטן ייִדן וואָס איז איר געקומען אַנטקעגן. „אָבער ווער איז דער פֿאַרשטאָרבענער?" האָט בײַ איר דער פֿרעמדער געפֿרעגט, ווען זי האָט אים אָנגענומען פֿאַר די פּאָלעס און אים גענומען שלעפּן אין הויז. ראָזענבערגס טאָכטער האָט אים דערציילט.

דער פֿרעמדער איז געבליבן שטיין אַ פֿאַרגאַפֿטער.

„אַבֿרהם־חיים ראָזענבערג? האָט ער ענדלעך אויסגעשריִען, עס קען ניט זײַן! איך בין דאָך געקומען אַהער אים באַזוכן".

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער מענטש, אַ תּלמודיסט און דעם פֿאַרשטאָרבענעמס אַ גרויסער פֿאַרערער, האָט ראָזענבערגן אַרומגעזוכט עטלעכע מאָנאַטן נאָך אַנאַנד. ערשט דעם פֿריִערדיקן פֿאַרנאַכט האָט ער אויסגעפֿונען דעם געלערנטנס ריכטיקן אַדרעס און איז אים געקומען אויפֿזוכן. ער האָט אים געפֿונען, אָבער צו שפּעט.

7

מיט ראָזע פּאַסטאָר האָב איך זיך באַקאַנט אויף אַ מאָדנעם אופֿן. ס'איז געווען אין דער צײַט ווען איך האָב אַ מאָל מיטגעווירקט מיט אַרטיקלען אין דער ענגלישער אָפּטיילונג פֿון טאַגעבלאַט. אַ געוויסן טאָג, אַרײַנקומענדיק אין דער רעדאַקציע, האָב איך באַמערקט עפּעס אַ זאַך איבער דעם ווענטל וואָס האָט צעטיילט דעם פֿאָדערצימער אין צווייען. די זאַך האָט אויס־געזען ווי אַ בינטל רויט־ברוינע צעקאַמטע וואָל, אָבער זי האָט זיך מאָדנע געוואַקלט אַהין און צוריק. ניט קענענדיק פֿאַרשטיין וואָס דאָס איז, בין איך צוגעגאַנגען נענטער אַ קוק טאָן. דאָ האָט זיך דאָס בינטל אַ הייב געטאָן, און איך האָב דערזען אַ פּאָר ליכטיקע ברוינע אויגן אין אַ בלאַס צאַרט געזיכט. דאָס בינטל איז געווען ראָזע פּאַסטאָרס רויט־ברוינער פּאָמפּאַדור. זי האָט מיך אָנגעקוקט ווי איינער רעדט: וואָס ווילט איר? איך בין אָבער געווען אַזוי פֿאַרחידושט, אַז איך האָב אויף דער מינוט קיין וואָרט ניט געפֿונען צו ענטפֿערן. זי האָט זיך אויפֿגעהויבן פֿון דעם שרײַבטיש ווו זי איז געזעסן און געשריבן און איז צו מיר צוגעגאַנגען. איך האָב באַמערקט איר הויכע שלאַנקע פֿיגור. מיט אַ שמייכל האָט זי מיך געפֿרעגט, פֿאַר וואָס איך קוק זי אַזוי אָן. ווען איך האָב איר געענטפֿערט האָבן מיר זיך ביידע צעלאַכט. אַ ביסל שפּעטער, ווען איך בין צוריק אַרויס פֿון פֿראָמענסאָנס אָפֿיס (ער איז געווען דער ענגלישער רעדאַקטאָר) איז מיס פּאַסטאָר געשטאַנען און געוואַרט אויף מיר. אונדזער שמועס איז געווען אַ וואַרעמער. עפּעס האָט אונדז צוגעצויגן איינע צו דער אַנדערער. מיר האָבן אָפּגעמאַכט זיך זען און באַשטימט, אַז זי זאָל קומען צו אונדז פֿרייטאָג צו נאַכטס, ווען בײַ אונדז פֿלעגן זיך פֿאַרזאַמלען מענטשן.

פֿון דעמאָלט אָן איז ראָזע פּאַסטאָר געוואָרן בײַ אונדז אַן אָפֿטער גאַסט. זי איז געווען אַ פֿרעמדע אין ניו־יאָרק, און אונדזער פֿרײַנדשאַפֿט איז געווען בײַ איר זייער אָנגעלייגט.

ראָזע איז געבוירן געוואָרן אין ענגלאַנד. דאָרט האָט איר פֿאָטער פֿאַרלאָזן איר מוטער און איז פֿאַרשוווּנדן געוואָרן. אין אַמעריקע האָט די מוטער נאָך אַ מאָל חתונה געהאַט און זיך באַזעצט אין קליוולאַנד. ווײַל ראָזע האָט איר פֿאָטער קיין מאָל ניט מוחל געווען דערפֿאַר וואָס ער האָט זי און איר מוטער איבערגעלאָזן אומבאַהאָלפֿן, האָט זי אָנגענומען איר שטיפֿפֿאָטערס נאָמען — פּאַסטאָר. דער שטיפֿפֿאָטער איז יונג געשטאָרבן און האָט איבערגעלאָזן איר מוטער מיט פֿינף קליינע קינדער. כּדי די פֿאַמיליע זאָל האָבן אויף ברויט, איז ראָזע אַוועק אַרבעטן אין אַ ציגאַרן־פֿאַבריק. זי איז דעמאָלט געווען אַ יונג מיידל מיט ווייניק בילדונג אָבער אַ סך אינ־טעליגענץ.

צום טאַגעבלאַט איז זי געקומען דורך שרײַבן בריוו וועלכע זײַנען געדרוקט געוואָרן אין דער ענגלישער אָפּטיילונג. די און אַנדערע קליינע צושיקונגען זײַנען פֿראָמענסאָנען אַזוי געפֿעלן געוואָרן, אַז ער האָט זיך אַרײַנגעלאָזן אין אַ קאָרעספּאָנדענץ מיט דער קליוולאַנדער ציגאַרן־מאַכערין. די חלומות וואָס דאָס מיידל האָט אויסגעוועבט אַרום זײַן שרײַבן זײַנען געווען אַזעלכע, אַז זי האָט זיך פֿאַרליבט אין דעם הויכן חנעוודיקן יונגן־מאַן נאָך איידער זי האָט אים געזען. ווען זי האָט ענדלעך דערהאַלטן אַ פֿאַרבעטונג צו קומען קיין ניו־יאָרק און ווערן אַ שטענדיקע

מיטאַרבעטערין אונטער פֿראָמענסאָנס השגחה, איז איר פֿרייד געווען אומבאַגרענעצט. אומזיסט אָבער זײַנען געווען אירע ווונדערלעכע חלומות. דער פּרינץ פֿון איר האָפֿן איז ניט געווען קיין פֿרײַער מענטש. ער איז געווען פֿאַרקנסט צו אַן אַנדערער. אַ טיפֿער טרויער האָט דאָס מיידל אַרומגעכאַפּט. איר אַנטוישונג האָט פֿאַרשטערט די פֿרייד פֿון פֿאַרלאָזן די ציגאַרן־פֿאַבריק און אַרײַנגיין אין אַ ליטעראַרישער אַטמאָספֿער.

אָט אין דער צײַט האָבן מיר זיך באַקאַנט. מיס פּאַסטאָר איז געווען מיט אַ יאָר פֿינף עלטער פֿאַר מיר און האָט דעריבער ניט געקאָנט אין גאַנצן עפֿענען פֿאַר מיר דאָס האַרץ. אָבער אין אונדזערע שטילע אָוונטן צוזאַמען, אין דזשאַקסאָן־סטריט־פּאַרק, אָדער אַ מאָל בײַם ברעג טײַך, זיצנדיק צווישן די סלופּעס פֿון דעם מאַרקעט־סטריט־פּיר, האָט זי גענוג געזאָגט, אַז איך זאָל קענען פֿאַרשטיין איר לײַדן. שטיל האָבן מיר גערעדט, שטיל צוזאַמען געזונגען אַלטע ענגלישע באַלאַדעס, שטיל האָט זי אויסגעווישט די טרערן פֿון די אויגן.

נאָר דאָ איז אַרײַן אַ צעווייטאָגטער שטראַל אין איר לעבן — די ליבע פֿון דעם צוויי־האָרביקן הומאָריסט ישׂראל זעווין, תּשר״ק, וועלכער איז געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין טאָגעבלאַט. פֿון קינדווײַז אָן איז זעווין געווען אַ האָרבאַטער. ווי מען האָט מיר דערציילט איז אַ שווערער גאַלאָן ווײַן אַראָפּגעפֿאַלן אויף אים ווען ער איז געווען אַ קינד פֿון אַ יאָר פֿינף. קיינער האָט זיך ניט געכאַפּט, אַז זײַן רוקן איז איבערגעבראָכן געוואָרן. ווען זײַן קעפּל האָט גענומען אַרײַנזינקען צווישן די אַקסלען און די האָרבעס האָבן זיך גענומען באַווײַזן, איז שוין געווען צו שפּעט אים צו העלפֿן. צו וועלכער צײַט זעווין האָט באַשלאָסן אַליין אָפּלאַכן פֿון זײַן הויקער איז מיר ניט באַקאַנט, נאָר איינס ווייס איך — איידער אַן אַנדערער האָט געהאַט צײַט אויף אים גוט אַ קוק צו טאָן איז ער שוין אַרויס מיט אַ וויץ אויף זיך אַליין.

„הײַנט האָב איך געהאַט אַ גליקלעכן פֿרימאָרגן, האָט ער אַ מאָל אַ זאָג געטאָן: איך האָב באַגעגנט איינעם מיט נאָך אַ גרעסערן האָרב ווי מײַנער״. דאָס, דוכט זיך, הייסט לאַכן מיט יאַשטשערקעס אָדער מיט טרערן. אָבער בײַ זעווינען האָט מען דאָס ניט אַרויסגעזען, פֿאַרקערט: מען האָט נאָר געהערט זײַן געלעכטער און געזען דעם גרויסן שיינעם קאָפּ פֿאַרריסן איבער דעם פֿאָדערשטן האָרב, די ליפּן צעשפּרייט אין אַ ברייטן שמייכל. ווי ער האָט אויסגעזען, ווען ער איז געווען אַליין מיט זײַן ליבע צו ראָזען, דאָס קען מען זיך פֿאָרשטעלן.

זעווינס איידלקייט און פֿרײַנדשאַפֿט האָבן געפֿונען אַ וואַרעמען אָפּקלאַנג אין ראָזעס האַרץ. זי האָט אים באמת געשעצט, נאָר ליב האָבן האָט זי אים ניט געקאָנט. זעווין האָט זיך געמאַכט ניט־וויסנדיק. ער האָט געזען אַז ראָזעס מוטער זאָל קומען קיין ניו־יאָרק צוזאַמען מיט אירע שוועסטער און ברידער וועלכע זײַנען געווען אין אַ יתומים־אַנשטאַלט. כּדי זיי זאָל צום ווייניקסטן קיין דירה־געלט ניט פֿעלן, און אַז ער זאָל קענען לעבן אין דער שײַן פֿון זײַן געליבטער, האָט ער, ווי מען זאָגט אויף ענגליש, דערשאָסן צוויי פֿייגל מיט איין שאָס: ער האָט זיך אַרײַנ־געקליבן אין איין דירה מיט דער פּאַסטאָר־פֿאַמיליע.

מאָנאַטן זײַנען אַוועק. אונטער פֿראָמענסאָנס אָנפֿירונג האָט ראָזע געשריבן צוויי „פֿיטשורס״ אין צײַטונג: Just between Ourselves, Girls (מער ניט ווי צווישן זיך גערעדט, מיידלעך) און Ethics of the Dust Pan (עטיק פֿון שטויבשופֿל) — אַ טיטל וועלכער האָט פּאַראָדירט דאָס דעמאָלט דערפֿאָלגרײַכע בוך *Ethics of the Dust* פֿון דזשאַן ראָסקין.

אין דעם „יוניווירסיטי־סעטלמענט״ אויף עלדרידזש־סטריט, אין דעם סאַמע קאָך פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין ניו־יאָרק, האָט זיך דערווײַל באַוויזן אַ פֿענאָמען. אַ יונגער קריסט־לעכער מיליאָנער, דזשיימס גרייהעם פֿעלפּס סטאָוקס, אַ זון פֿון איינער פֿון די אָנגעזעענסטע אַמעריקאַנער אַריסטאָקראַטישע פֿאַמיליעס, האָט זיך אַרײַנגעקליבן אין אַנשטאַלט און האָט אָפּ־געגעבן זײַן צײַט און געלט אויף אויסבילדן און פֿאַרבעסערן די לאַגע פֿון טויזנטער יונגע מענטשן וועלכע זײַנען געקומען טאָג־טעגלעך אין דער אינסטיטוציע. אַזאַ דערשײַנונג איז יעמאָלט געווען שפּאָגל נײַ אין דעם ייִדישן לעבן.

פֿראָמענסאָנען איז אײַנגעפֿאַלן, אַז אַן אינטערוויו מיט אָט דעם דאָזיקן מיליאָנער וואָלט שטאַרק אינטערעסירט די לייענערס פֿון זײַן ענגלישער „פּיידזש״. האָט ער געבעטן ראָזע פּאַס־טאָר, זי זאָל דאָס שטיקל אַרבעט דורכפֿירן. זי האָט אָבער וועגן דעם ניט געוואָלט הערן. איר

אויפֿגאַבע אין דער צײַטונג איז געווען אַ באַשטימטע. מער האָט זי ניט געוואָלט אונטערנעמען. דער מיליאָנער מיט זײַנע מעשׂים האָט זי ניט אינטערעסירט. פֿראָמענסאָן האָט זיך אײַנגעשטעלט, און זעווין האָט געהאָלפֿן זי איבערריידן. האָט ראָזע אָנגעטאָן איר טיף גרינעם הוט אויף איר רויט־ברוינעם קאָפּ, זי האָט פֿאַרשפּיליעט דאָס ברוינע גאַרניטערל וואָס זי האָט שטענדיק גע־טראָגן און איז אַוועק אויפֿזוכן דעם גוואַלדיקן מיסטער סטאָוקס. צוריקגעקומען איז זי אַ ליכטיקע. זי איז געווען פֿלאַם פֿײַערדיק פֿאַרליבט. זי האָט געפֿונען אַ צווייטן אייברעהעם לינקאָלן. אַזוי האָט זי געשריבן אין דעם באַריכט פֿון איר אינטערוויו.

אַ געוויסן נאָכמיטאָג, באַלד ווי איך האָב אַוועקגעשיקט דעם קלאַס מיט וועלכן איך האָב געלערנט אין דער „עדיוקיישאָנעל אַלײַענס", איז ראָזע פּאַסטאָר אַרײַנגעקומען אָן אָטעם אין מײַן לערער־צימער.

„איך וויל דיר עפּעס זאָגן, האָט זי געזאָגט, נאָר וואַרט — לאָמיר אַרײַנרופֿן העטין, זאָל זי אויך הערן".

העטי מאַיער איז געווען די דריטע פֿרײַנדין אין אונדזער גרופּע. שפּעטער איז זי באַוווּסט געוואָרן אונטער איר פּסעוודאָנים אַנציע יעזיערסקאַ, די שרײַבערין פֿון דעם ענגלישן בוך *Hungry Hearts* (הונגעריקע הערצער). אין יענער צײַט האָט העטי געלערנט „האָם עקאָנאָמיקס" מיט אַ קלאַס פֿרויען. באַשטאַנען איז דער קורס אין לערנען ווי צו קאָכן איינפֿאַך, נערעוודיק, געשמאַק און ביליק. מײַנע שילערס האָבן געלערנט ווי צו צייכענען אַלטקלאַסישע פֿיגורן אין קויל.

„קינדער, האָט אונדז ראָזע געזאָגט מיט התלהבֿות: הערט מיך אויס. איך שאַף היסטאָריע. איך גיי חתונה האָבן מיט דעם מיליאָנער סטאָוקס. רײַכקייט און אָרעמקייט, ייִד און קריסט וועלן זיך פֿאַראייניקן. אַן אָנווײַז אויף אַ נײַער וועלט".

צו איר חתונה זײַנען מיר, מײַן חתן טשאַרלז און איך, געפֿאָרן צוזאַמען מיט אונדזער פֿרײַנדין העטי מאַיער. שוין אין דער גראַנד־סענטראַל־סטאַנציע, וווּ די חתונה־געסט האָבן זיך פֿאַרזאַמלט, האָבן מיר אײַנגעזען, אַז ראָזע פּאַסטאָרס חלום אַפֿילו אין דעם קרײַז פֿון איר אייגענער פֿאַמיליע וועט זיך אויסלאָזן מיט גאָרניט.

צווישן ראָזעס עטלעכע געסט האָט זיך געפֿונען אירע אַ מומע וואָס האָט זיך אויסגעפּוצט אין זײַדנס און אין „ספּענגלס" ווי צו אַ ייִדישער חתונה. דאָס וואָס מען איז אָפּגעפֿאָרן צען אַ זייגער אין דער פֿרי און אַז אין דער פֿרי טוט מען זיך ניט אָן ווי צו אַ בײַנאַכטיקער חתונה, דאָס איז ראָזעס מומע ניט אײַנגעפֿאַלן. אַ חתונה איז אַ חתונה, און סײַ־ווי־סײַ האָט זי קיין אַנדערע גוטע קליידער ניט געהאַט. סטאָוקסעס פֿאַמיליע און צענדלינגער פֿרײַנד זײַנען נאַטירלעך געקומען אָנגעטאָן קאָרעקט, ווי עס פּאַסט פֿאַר מיליאָנערן און „סאָסײַעטי". שפּאָטיש האָבן זיי געקוקט אויף ראָזעס פֿאַרפּוצטע אייגענע. אונדז, אַ דאַנק גאָט, האָבן זיי געשאַנעוועט; דערפֿאַר אָבער האָט אונדז איינער פֿון סטאָוקסעס „באָטלערס" — אַ דינער הייסט דאָס — באַוויזן, ווער מיר זײַנען. ווען מיר זײַנען געזעסן אויף דער שיינער טעראַסע איבערן ים אין נאָראָטאָן, קאָנעטיקאָט, וווּ דעם מיליאָנערס זומער־פּאַלאַץ איז געשטאַנען און וווּ די חתונה־געסט זײַנען אויפֿגענומען געוואָרן, האָט איינער פֿון די דינערס אָנגעגאָסן אונדזערע קרישטאָלענע גלעזער מיט אַ קאָכיקן געטראַנק.

„וואָס האָבן מיר דאָ?" האָב איך אין שפּאַס געפֿרעגט.

„ביר", האָט ער מיט פֿאַראַכטונג געענטפֿערט צודעקנדיק דעם שאַמפּאַניער־צעטל מיט דער האַנט.

אַז ייִד און קריסט זאָלן זיך אין פֿרידן פֿאַראייניקן, דאָס האָבן מיר אויך ניט געזען. די סטאָוקסעס האָבן געפֿאָדערט, אַז ראָזע זאָל חתונה האָבן אין אַ קירך. זי איז דעמאָלט געווען צו נאַיִוו צו פֿאַרשטיין די איינזײַטיקייט פֿון זייער פֿאָדערונג. האָט זי אָנגעטאָן אַ צלם פֿאַר אַ באַווײַז פֿון איר ברייטער טאָלעראַנץ און האָט געלאָזן, אַז אַ קריסטלעכער גײַסטלעכער זאָל זי פֿאַראייניקן מיט דעם צווייטן אייברעהעם לינקאָלן.

אין דער ייִדישער פּרעסע און אין פּריוואַטע היימען איז יעמאָלט אַרויס אַ שטורעם פֿון פּראָטעסט אַנטקעגן ראָזען. מען האָט זי פֿאַרמישפּט פֿאַר אַלץ וואָס זי האָט געטאָן. בײַ מיר

האָט דער פּלוצלינגער אינטערעס אין דעם נאָר וואָס איינזאַמען מיידל אַרויסגערופֿן אַ שטיקל וווּנדער — אין איר נויט און אָרעמקייט האָט זיך קיינער אויף איר ניט אַרומגעקוקט; און איצט מיט אַ מאָל... געוויס איז געווען פֿאַרשטענדלעך, אַז דאָ האַנדלט זיך ניט אין אַן איין איינציק מיידל, נאָר אין אַ וועג פֿאַר דעם כּלל; פֿון דעסט וועגן איז דער פּערזענלעכער אומשטאַנד געווען אינטערעסאַנט. אפֿשר אויך ווײַל קענענדיק ראָזעס אויפֿריכטיקייט האָב איך געקענט אַ ביסל פֿאָרויסזען דעם קומענדיקן קאָנפֿליקט צווישן ייִד און קריסט, אָרעם און רײַך. אָבער אַז זי זאָל צוריק אַוועק צו אָרעמקייט און זאָל אויסוואַקסן אין אַ העלדישער קעמפֿערין אין די רייען פֿון אַרבעטער־קלאַס — דאָס איז זיך געווען שווער פֿאָרצושטעלן.

אויף דעם חתונה־בילד שטייט ראָזע לעבן איר מאַן אויף איין זײַט טיש, פֿראָמענסאָן מיט זײַן ווײַב אויף אַן אַנדער זײַט, און זעווין שטייט ערגעץ אַנדערש. מיט אַ ווײַלע פֿריִער זײַנען אַלע געווען אויסגעמישט און האָבן גערעדט פֿרײַנדלעך איינער צו דעם אַנדערן.

זעווין האָט מיט יאָרן שפּעטער אויך חתונה געהאַט. זײַן פֿאַמיליע־לעבן איז געווען שיין. זײַן פֿרוי און די צוויי טעכטער האָבן אים ליב געהאַט און שטאָלצירט מיט אים.

8

לעווין־עפּשטיין איז געווען דעם פֿאָטערס אַן אַלטער פֿרײַנד, קען זײַן אַז נאָך פֿון דער צײַט ווען ער איז געווען אַ פֿאַרלעגער אין וואַרשע. אפֿשר אָבער איז די פֿרײַנדשאַפֿט געבויט געווען אויף דעם ציוניזם, צו וועלכן זיי זײַנען ביידע געווען אַזוי שטאַרק צוגעבונדן. נאָר איינס איז געווען קלאָר: ווען נאָר לעווין־עפּשטיין איז צוריקגעקומען פֿון ארץ־ישׂראל קיין ניו־יאָרק איז ער באַלד געקומען מיט אַ וויזיט צום פֿאָטער. מערסטנס איז ער געקומען אַליין, עטלעכע מאָל מיט זײַן פֿרוי, און אַ מאָל מיט אַבֿרהם לובאַרסקין, וועלכן מיר קינדער האָבן אויף אַ מינוט ניט געקאָנט אָפּשיידן פֿון „וויסאָצקיס טיי״; מיט אָט דער פֿירמע איז לובאַרסקי געווען פֿאַרבונדן.

לעווין־עפּשטיין איז געווען ניט קיין הויכער, אַ טונקעלער, מיט אַ שטייענדיקן פּאָמפּאַדור, אַ ברעקל בערדל און גאָלדענע ברילן. זײַן פֿרוי איז געווען אַ סך העכער און קרעפֿטיקער פֿון אים, מיט בולטע שטריכן און אַ שטאַרקן גאַנג. דער שמועס צווישן דעם פֿאָטער און לעווין־עפּשטיינען איז דוכט זיך מיר שטענדיק געווען וועגן ליטעראַטור און חובֿות, און אויך וועגן באַראָן ראָטשילדס קאָלאָניעס וועלכע לעווין־עפּשטיין האָט געהאָלפֿן אַזוי שיין אַנטוויקלען.

פֿאַר וואָס די מוטער האָט גראָד פֿאַרבעטן אָט די פֿרײַנד צו אונדזער חתונה, ווען אַזוי פֿיל נעענטערע האָט מען אויסגעלאָזן, איז מיר ניט קלאָר. איך ווייס נאָר, אַז זיי זײַנען געקומען און מיטגעבראַכט זייערע אַ טאָכטער און איינעם אַ ווילד פֿרעמדן ייִדן מיט דעם נאָמען פֿרענקל, און אַז אומגעבעטענערהייט האָט זיך דער דאָזיקער מענטש אַוועקגעשטעלט און געהאַלטן אַ נאַ־רישעוואַטע רעדע אויף ענגליש, ווו ער האָט מײַן מאַן און מיר געוווּנטשן אַז אונדזער לעבן צוזאַמען זאָל זײַן ווי דער געבוי פֿון אַ פּיאַנע — grand, square and upright. ביז הײַנטיקן טאָג ווייסן מיר ניט ווער דער מענטש איז געווען און פֿאַר וואָס די לעווין־עפּשטיינס האָבן אים מיטגעבראַכט צו דער אינטימער חתונה.

כאָטש געצל זעליקאָוויטש איז בײַ אונדז געווען אַ גאַנץ אָפֿטער גאַסט מוז איך זיך מודה זײַן, אַז קיין שטאַרקן אײַנדרוק האָט ער אויף מײַן זכּרון ניט געמאַכט, דערפֿאַר קען איך וועגן אים ניט קיין סך דערציילן. איך ווייס, אַז ער איז געווען דעם פֿאָטערס אַ גוטער פֿרײַנד און פֿאַר־ערער און אַז ער האָט אים אַ פּאָר מאָל עפֿנטלעך פֿאַרטיידיקט אין דער פּרעסע.

אין געבוי איז ער געווען אַ קליינער, ניט קיין דיקער, מיט אַ ברייטן ווײַסן שטערן און גאָר היפּשע בלאָנדלעכע וואָנצעס וועלכע ער פֿלעגט אַ מאָל פֿאַרשפּיציקן בײַ די עקן. זײַן פֿרוי איז געווען אין איין הייך מיט אים, אָבער זייער אַ פֿליישיקע, אַ שווערע. זי פֿלעגט ריידן מיט אַ ביסעלע אַ באַסאָוון קול וועגן גאָר פּשוטע זאַכן, און אירע רייד זײַנען געווען ווי ניט קיין געלונגענער אַקאָמפּאַנימענט צו זײַן שמועס וועגן אַפֿריקע און אַזיע און אַנדערע ווײַטע מקומות. דער אמת אָבער איז, אַז זײַן דערציילן וועגן אַזעלכע אינטערעסאַנטע ערטער ווו קיין ייִדישער שרײַבער איז נאָך ניט געווען איז אַרויסגעקומען ניט בולט און ניט אינטערעסאַנט. ס׳איז עפּעס

געווען פֿלאַך און האָט אויף אונדז קינדער קיין אײַנדרוק ניט איבערגעלאָזן. דער פֿאָטער האָט אָבער פֿון אים געהאַלטן, און דאָס איז געווען גענוג, אַז מיר אַלע זאָלן צו אים צושטיין מיט פֿרײַנדשאַפֿט. אָפֿט מאָל פֿלעגט זעליקאָוויטש אין זײַן ריידן אַרײַנפֿאַלן אין דעם געקינצלטן טאָן פֿון זײַן שרײַבן: „ווען די נאַטור נעמט אַרויס איר קעסטעלע פֿאַרבן און טונקט אײַן איר פּענ־דזעלע...“ אַפֿילו יונגערהייט איז מיר אַזאַ סטיל ניט געווען צום האַרצן.

ד״ר אַדאָלף ראַדין, אונדזער מסדר־קדושין, איז געווען אַן אָנגעזעענע פּערזענלעכקייט אין דעם ייִדישן ניו־יאָרק פֿון 1905. ער איז געווען אַ ראַבײַ און אַ דאָקטאָר־פֿילאָזאָף וואָס איז אָנגעקומען אין דער „פּיפּלס סינאַגאָג“ פֿון דער „עדיוקיישאָנעל אַלײַענס“ נאָך דעם ווי ער האָט אויפֿגעטאָן אַ שיין שטיקל אַרבעט מיט די ייִדישע אַרעסטאַנטן אין דער שטאַטישער „רעפֿאָרמאַטאָרי“ אין עלמײַראַ, ניו־יאָרק. ראַדין איז דעמאָלט געווען אַ יאָר זעכציק, אַ דיק־לעכער מאַן מיט אַ גרוילעכן קאָפּ און באָרד. געבוירן אין נײַשטאָט, האָט ער גערעדט האַלב אָדער דרײַ פֿערטל דײַטש. די ווערטער זײַנע האָבן אים ממש געשפּריצט פֿון מויל.

אויף דער איסטסײַד האָט מען פֿון אים שטאַרק געהאַלטן, איבער הויפּט צוליב זײַן אַרבעט צווישן די נײַע אימיגראַנטן, וועמען ער האָט געלערנט ווי צו ווערן „גוד אַמעריקענס“, ניט אַלע מאָל אָבער האָבן אים די אימיגראַנטן פֿאַרשטאַנען, ווײַל ווי קומט אַ „ראַבײַ“, אַ רבֿ הייסט עס, צו זײַן אַזוי פֿרײַנדלעך צו פֿרויען? דערפֿאַר טאַקע האָט אים איינער, וועמענס צונעמעניש ס׳איז געווען די „פֿאָלקסקיכע“, שטאַרק אָנגעטראָטן.

„די פֿאָלקסקיכע“ איז געווען אַ ייִד מיט אַ לאַנגער רויטער באָרד, וואָס האָט קיין אַנדער זאַך ניט געטאָן ווי געקליבן געלט פֿאַר אַ קיך אויף דער איסטסײַד, ווו מען האָט געטיילט קרופּניק צו אָרעמע אימיגראַנטן. ער פֿלעגט אַרומגיין אין די גאַסן מיט אַ גרויסער ציבעלע אָדער אַ גרויסן בוריק אין די הענט און רײַסן די פּאָלעס, מען זאָל געבן געלט פֿאַר דער „פֿאָלקסקיכע“.

איין פֿרייטאָג צו נאַכטס, ווען ראַדין האָט געענדיקט פּריידיקן, האָט זיך די „פֿאָלקסקיכע“ אַוועקגעשטעלט און געזאָגט: „טאַקע גאַנץ פֿײַן, אָבער פֿאַר וואָס שמייכלט איר צו מײַן ווײַב?“ געלאַסן און אויף דײַטש האָט אים ראַדין דערקלערט, אַז אַ פֿרוי איז אַ טייל פֿון דעם מין מענטש און אַז אַ שמייכל טאָן צו אַ מענטשן איז נישט מער און נישט ווייניקער ווי אַ פֿרײַנדלעכע באַנעמונג. בײַ ראַדינען איז דאָס געווען איינע פֿון די געלעגנהייטן אויף „אויס־צובילדן“ דעם אימיגראַנט.

איך געדענק ניט קלאָר ווי עס איז אויסגעקומען, אַז ראַדין זאָל ווערן אונדזער מסדר־קדושין. קען זײַן אַז צוליב זײַן פֿרײַנדשאַפֿט מיט צונזערן, וועמענס ציוניסטישע לידער ער האָט געקענט. ער איז אַליין געווען אַ שטאַרקער אָנהענגער פֿון דער יונגער ציוניסטישער באַוועגונג.

געשטאָרבן איז ד״ר ראַדין דוכט זיך אין 1909, און מען זאָגט, אַז ביז פֿערציק טויזנט מענטשן זײַנען נאָכגעגאַנגען נאָך זײַן אָרון.

זײַן *Offener Brief eines polnischen Juden an Heinrich von Treitschke*, וועלכער איז אַרויס אין קיניגסבערג אין 1879 אונטער דעם פּסעוודאָנים מאָזעס אַראָן נאַדיר, איז איבער־געדרוקט געוואָרן דאָ אין אַמעריקע אונטער זײַן אייגענעם נאָמען אין 1885.

9

איך האָב אָנגעהויבן מיט דעם, אַז איך וועל דערציילן וועגן דעם פֿאָטערס פֿרײַנד וואָס זײַנען געקומען באַשײַנען זײַן קינדס חתונה — און איך האָב ניט פֿאַרבלאָנדזשעט. דעם פֿאָטערס פֿרײַנד זײַנען אויך געווען די קינדערס פֿרײַנד און פֿאַרקערט. איינע פֿון די שיינקייטן פֿון דעם פֿאָטערס הויז איז באַשטאַנען אין דעם וואָס ייִנגער און עלטער האָט זיך ניט אָפּגעטיילט. פֿון קינדווײַז אָן האָט מען אונדז אַרײַנגענומען אין קאָן, און אַזוי איז דאָס געבליבן. קען זײַן אַז דערפֿאַר טאַקע האָט זיך דעם פֿאָטערס הויז ניט פֿאַרמאַכט מיט זײַן טויט: ס׳איז געבליבן אָפֿן אין די באַזונדערע היימען פֿון זײַנע קינדער.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

ייִדן אין אַמעריקע

בצלאל שערמאַן, ייִדן און אַנדערע עטנישע גרופּעס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, ניו־יאָרק, „אונדזער וועג", 1948, 424 זז'.

בײַם אָפּשאַצן דאָס דאָזיקע ווערק דאַרף מען נעמען אין אַכט, אַז ייִדן פֿאַרנעמען דאָ צוויי פֿינפֿטל פֿונעם גאַנצן פּלאַץ; דער מחבר מוז דעריבער מקצר זײַן בײַם אַרומריידן אַנדערע קיבוצים, כּדי צוצוקומען וואָס גיכער צו זײַן עיקר טעמע. און מחמת מיר האָבן דאָ פֿאַר זיך דעם ערשטן פּרוּוו פֿון דעם מין קענען מיר פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס דער מחבר האָט זיך געשטעלט גאָר ברייטע צילן און אַפֿילו אָנגעצייכנט אויף איין פֿוס בתּורת אַרײַנפֿיר אַ סקיצע פֿון דער גאַנצער עקאָנאָמישער און קולטורעלער געשיכטע פֿון אַמעריקע. דורך דעם ווערט געוויינטלעך נאָך גרעסער די דיספּראָפּאָרציע פֿון די דרײַ טיילן: דער אָפּטייל „די מערהייט" מוז באַקומען דעם קלענסטן חלק, און די מינאָריטעטן, קודם־כּל ייִדן, פֿאַרנעמען דעם אויבנאָן.

אַנדערש קען ניט זײַן בשעת מען שטעלט זיך אַ ספּעציעלע טעמע; אָבער דער רעצענזענט מוז אָפּשאַצן ווי ס'געהער צו זײַן די אַלגעמיינע טיילן אויך, מחמת זיי זײַנען דאָך די רעם, אין וועלכער עס באַווײַזט זיך די ייִדישע פּראָבלעם.

דער איבערבליק איבער דער אַמעריקאַנער געשיכטע, וואָס שערמאַן האָט צוגעגרייט פֿאַרן לייענער ווי אַן אַרײַנפֿיר צו די שפּעטערדיקע עטנישע פּראָ־בלעמען, איז בדרך־כּלל בולט־שאַרף פֿאָרמולירט. דעם מחברס כּוח ליגט אין זען די געשיכטע פֿון אידעעס און די אַנטוויקלונג פֿון סאָציאַלע באַדינגונגען. אַ שוואַכקייט פֿון דעם טייל „די מערהייט" (און אין אַ געוויסער מאָס אויך פֿונעם צווייטן טייל „אימיגראַנטן פֿון אייראָפּע") נעמט זיך פֿון דעם וואָס דער מחבר איז געווען געצוווּנגען צו געבן אַ סינטעז פֿון סינטעזן, האָט ער דעריבער ס'רוב ניט געהאַט קיין מיגלעכקייט צו גיין צוריק צו די מיטצײַטישע מקורים. טייל מאָל קומט אויס, אַז עס ווערן אינקאָרפּאָרירט רעזולטאַטן פֿון פֿריִערדיקע פֿאָרשונגען, נאָר קיין שפּעטערדיקע הוספֿות און תּיקונים ווערן שוין ניט גענומען אין אַכט און קיין אייגענער איבערפּרוּוו פֿון די טעאָריעס ווערט אויך ניט גע־געבן.

מען קען ניט א שטייגער בײַם דערמאָנען די פֿאַרקאָנטראַקטירטע באַדינערס[1] ריידן נאָר וועגן די ענגלענדער און אין גאַנצן פֿאַרזען די פֿראַגע — וואָס גראָד פֿאַר אונדזער טעמע איז זי אַזוי וויכטיק — ווי גרויס עס איז געווען אין דער דאָזיקער קאָטעגאָריע דער אָנטייל פֿון די פֿאַרשיידענע עטנישע קיבוצים אויף פֿאַרשיידענע עטאַפּן פֿון דער קאָלאָניזאַציע. וועג מען שטעלט אַוועק די שקלאַפֿן־אַרבעט אין דרום אָנטקעגן דער פֿאַרקאָנטראַקטירטער אַרבעט אָדער אָנטקעגן דער שפּעטערדיקער אַרבעט פֿון פֿרײַע אימיגראַנטן וואָלט מען געדאַרפֿט געבן צו פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס האָט מען אין דרום אויך פֿאַר געוויסע מינים אַרבעט בעסער געזומען דעם אימיגראַנט און דווקא געשאַנעוועט דאָס לעבן און דאָס געזונט פֿונעם שקלאַף. גראָד דער אירלענדער האָט געהאַט אָט די עקאָנאָמישע פֿונקציע. להיפוך צו שערמאַנס דערקלערונג (ז׳ 102), אז די אירלענדער האָבן זיך באַזעצט בלויז אין די צפֿונדיקע שטאַטן, זײַנען זיי יאָ געווען אין דרום און האָבן זיך אפֿילו גוט געשלאָגן אויפֿן צד פֿון דער קאָנפֿעדעראַציע.[2] די מיט־צײַטלערישע ליטעראַטור ברענגט אונדז לרוב ראָיות אויף דער שפּאַנונג צווישן אירלענדער און נעגערס, וויַל דער אירלענדער פֿלעגט פֿאַרבײַטן דעם נעגער בײַ געפֿערלעכע אַרבעטן; קיין שום אַנדער אימיגראַנטישער קיבוץ איז ניט נע־שטאַנען אין אזא באַציִונג צו די נעגערס.

איין ענין איז ספּעציעל שווער אָנגעצירט דורך דער דיספּראָפּאָרציע צווישן די טיילן פֿונעם בוך: דאָס איז די פֿראַגע, ווי אזוי מינאָריטעטן־גרופּעס גייען אריבער אין דער מאָיאָריטעט אַרײַן גאַנצערהייט (די שאָטיש־אירישע גרופּע) אָדער גאַנצע־שיכטנווײַז (דײַטשן צי סקאַנדינאַוויער). די פּראָבלעם איז בײַ שערמאַנען קוים־קוים פֿאַרטשעפּט,[3] אָבער בעצם איז דאָס דער שליסל צו פֿאַרשטיין די ממשלה פֿון דער מערהייט. וועג דער מחבר זאָל זיך געווען אָפּ־שטעלן דערויף מער באַריכות וואָלט דאָס שוין אפֿילו מכפּר געווען אויפֿן פּאָקט, וואָס דער אָדער יענער קיבוץ איז באשריבן קנאַפּלעך.

בײַם אָפּמאָלן די אימיגראַנטישע קיבוצים זײַנען די דײַטשן דעם מחבר ספּעציעל גערָאטן; ער האָט כּמעט ווי אויסגעשעפּט די פּראָבלעמען. צום באַ־דויערן איז נישטאָ אין בוך קיין כאַראַקטעריסטיק פֿון די באַציִונגען פֿון די קיבוצים צווישן אַנאַנד, און ממילא איז דער דאָזיקער אספּעקט ניט באַהאַנדלט בנוגע די דײַטשן אויך. ס׳איז א חידוש, וואָס דער מחבר האָט מיט זײַן שארפֿן בליק ניט דערזען די הויפּט־פּאָזיציע פֿון די אימיגראַנטישע יונגע מיידלעך, דאָס פֿאַרדינגען זיך פֿאַר דינסטן. גראָד פֿאַר דער פּראָבלעם אַרבעט איז די דאָזיקע פּאָזיציע שטאַרק וויכטיק, און מען דאַרף דאָ ליינען אכט אי אויף דער קאָנקורענץ פֿון דײַטשע און אירישע דינסטמיידלעך צווישן אַנאַנד, אי פֿון ביידע גרופּעס אין איינעם קעגן דער נעגערטע.

---

[1] indentured servants.

[2] Ella Lonn, *Foreigners in the Confederacy*, Chapel Hill, 1940, p. 31.
די אירלענדער זײַנען געווען די שטאַרקסטע גרופּע „פֿאַרענערס" אין דרום.

[3] אַ פּאָר ווערטער וועגן דעם אויך ז׳ 147.

דאָס אייגענע זײַנען די סתּירות צווישן די קיבוצים וויכטיק אין דער אַנטוויקלונג פֿון די פּאָליטישע פֿאַרהעלטענישן. אין קאמף פֿאַר באַהערשן די שטאָט־רעגירונגען שטייט דער דײַטש אָפֿט אַנטקעגן דעם אירלענדער און זײַן פּאָליטישער מאשין, און אין דער קאריאַטור פֿון דער צײַט זעט איר, ווי בײַ די וואָלן אין די גרויסע שטעט קעמפֿט דאָס דײַטשע פֿעלד ביר קעגן דעם אירישן פֿלעשל וויסקי. חוץ דעם האָט דער דײַטש אין אמעריקע צום גרויסן טייל געפֿירט ווײַטער זײַן קאמף קעגן רוים, און דאָס האָט אים טיילווײַז געשאָפֿן א באַזונדערע פּאָזיציע אפֿילו אין דער נאַטיוויסטישער באַוועגונג; א שאָד, וואָס דער מחבר דערמאָנט ניט וועגן דעם אין דעם געהעריקן אָרט (ז׳ 104). וויכציקער וויי א העלפֿט פֿון דער דײַטשער אימיגראַציע (אנדערע זאָגן: צוויי פֿינפֿטל) איז געווען קאטוילישׁ, און אָט דער טייל איז טאקע, פּונקט ווי די אירלענדער, אין די גרויסע שטעט באַלד אַרײַנגעפֿאַלן צו דער דעמאָקראַטישער פּאַרטיי אין די הענט.

בײַם אָפּמאָלן די אירלענדער ווערט ניט גענוג אונטערגעשטראָכן, פֿאַר וואָס זיי האָבן געקענט פֿאַרנעמען די היערארכיע פֿונעם קאטויליזיזם וואָס האָט זיך געהאַלטן אין פֿאַרפֿעסטיקן: זיי זײַנען דאָך שוין געקומען מיט ענגליש, האָבן זיי געקענט דורכפֿירן די אַנגליזירונג פֿון קלויסטער. אויך האָט מען נעראַפֿט ארויסהייבן דעם שפּראַכנקאמף פֿון די אַנדערע קיבוצים קעגן דער דאָזיקער אַנגליזירונג און דעם פֿאַקט, אז די דײַטשן האָבן פֿאַר זיך אויסגעקעמפֿט א בעסערן חלק אין אָנפֿירן דעם קלויסטער. בײַם באַטראַכטן פֿאַר וואָס די אירלענדער האָבן זיך ניט געגומען צו פֿארמערײַ (ז׳ 94) ווערט ניט דערמאָנט דער אקטיוואַר ווידערשטאַנד פֿון קלויסטער, און נאָר אגב־אורחא ווערט אָנגעוויזן (ז׳ 107), אז דער קלויסטער איז ניט געווען פֿאראינטערעסירט צו מאַכן די אימיגראַנטן פֿאַר פֿארמערס. קאטוילישע קלויסטערשע היסטאָריקערס מאַכן דאָ דעם ניו־יאָרקער ארציבישקוף יוז פֿאַרן הויפּט־גורם; שערמאַן (ז׳ 95) ברענגט נאָר ספּאָלדינגס דורכגעפֿאַלענעם פּרוּוו.[4]

דער מחבר איז נערעכט, ווען ער ווײַזט אָן (ז׳ 109), אז די קענטעניש פֿון ענגליש האָט אויך געהאָלפֿן די אירלענדער אײַנפֿעסטיקן זיך אין פּאָליטיק און אין די פֿאַרטיײַשע מאשינען און אז חוץ דעם זײַנען זיי געווען אַרײַנגעטאָן אין פּאָליטישע ענינים נאָך אין זייער אלטער היים. מען דאַרף דאָ אָבער צוגעבן נאָך עפּעס. די אירלענדער אליין פֿלעגן טענהן שפּעטער, אז אין אירלענדער שטעט וואָלט א טאַמאני האָל געווען אוממיגלעך, אז ס׳איז א ריין אמעריקאנער פּראָדוקט. דאָ וואָלט געווען אויפֿן אָרט אַרומצוריידן די פּאָליטישע פּראָבלעם פֿון די אימיגראַנטן בכלל און די פֿראגע וועגן דעם, אויף וויפֿל באשטימט עטנישע קיבוצים שטימען בײַ די וואָלן קיבוצימוויזן. מען האָט געדאַרפֿט אַנאַליזירן דעם „אַיריש וואָט״ אין א היסטאָרישער שײַן ניט נאָר, ווי דער מחבר טוט דאָס (ז׳ 110) לגבי רעפובליקאַנער — דעמאָקראַטן, נאָר אויך לכל־הפּחות אויף עטלעכע לאָקאַלע בײַשפּילן, ווו דאָס לעבן פֿון די אימיגראַנטן אין א

[4] Hughes; Spaulding.

שטאָט איז געווען דירעקט אָנגעריכט. פֿון דעם וואָלט מען אַרויסגעזען, וואָס דער באָם מיט זײַן מאַשין האָט באַטײַט פֿאַרן אימיגראַנט.

אין דער איצטיקער רעצענזיע איז ניט מיגלעך אַדורכצוגיין קריטיש שערמאַנס גאַנצן קוק אויפֿן וווּקס פֿון קאַטוילִיזיזם אין אַמעריקע, אָבער עס וויַזט אויס, אַז דאָ האָט ער אויך איבערגענומען פֿאַרטיקערהייט רעזולטאַטן פֿון פֿרעמדער סינטעטישער אַרבעט, וואָס זי וואָלט נאָך געדאַרפֿט איבער־קאָנטראָלירט ווערן. אויף ז׳ 114, וווּ עס שטייט, אַז דער צוווּקס איז בײַ קאַטוילִיקן גרעסער ווי בײַ מענטשן פֿון אַנדערע רעליגיעס, האָט שערמאַן פֿאַרגעסן צוצוגעבן, אַז דאָס פֿאַרגלײַכט ער נאָר דעם צוווּקס אין די שטעט. עס וואָלט טאָקע ניט געהאַט קיין שום זינען צו מאַכן עפּעס אַן אַנדער פֿאַר־גלײַך מחמת די קאַטוילִיקן וווינען דאָך דער עיקר אין די גרויסע שטעט. אַז בײַ די קאַטוילִיקן איז געווען א נאַטירלעכער צווּקס איז בײַם רעצענזענט שטאַרק מוטל בספֿק. וועג מען זאָל דורכגיין די גאַנצע געשיכטע פֿון דער אימי־גראַציע קיין אַמעריקע וואָלט מען דוכט זיך געדאַרפֿט קומען צום באַשלוס, אַז אַרום און אַרום האָבן אימיגרירט אַזוי פֿיל קאַטוילִיקן וויפֿל ס׳זײַנען דאָ הײַנט בנימצא. היות די גרעסטע קאַטוילישע גרופּעס זײַנען אַרײַנגעקומען אין לאַנד נאָך מיט עטלעכע דורות צוריק וואָלט דאָס גיכער געווען א סימן, אַז מיר זענען דאָ א נאַטירלעכן שטיל־שטאַנד, און דאָס וואָלטן מיר זיך טאָקע געריכט צו געפֿינען בײַ אײַנוווינערס פֿון גרויסע שטעט. על פּל פּנים דאַרף מען אַזוינע השערות אויפֿנעמען מיט א היפּש ביסל געוואָרנטקייט און בשום אופֿן טאָר מען ניט סתּם אָננעמען פֿאַר גוט געלט, אַן קאָנטראָל, דאָס וואָס קאַטוילישע מקורים דערציילן אונדז. הגם די רעעמיגראַציע פֿון קאַטוילישע אימיגראַנטן פֿאַרשטאַרקט די סטרא וועגן נאַטירלעכן צווּקס, איז אָבער מכריע, דוכט זיך מיר, די שטאַטישקייט פֿון דער קאַטוילישער באַפֿעלקערונג. דער ספֿק ווערט נאָך גרעסער וועג מען נעמט אין אַכט, אַז לכל־הפּחות א פֿערטל מיליאָן פּער־זאָנען פֿון ביידע געשלעכטן זײַנען אויפֿן סמך פֿון זייער רעליגיעזער שבועה אויסגעשלאָסן פֿונעם פֿראָצעס פֿון פֿרוכטפֿערונג.

אָבער אַוועקגעקוקט פֿון אַזוינע דורכלאָזונגען און ספֿקות מעג מען זאָגן וועגן דעם גאַנצן צווייטן טייל — „אימיגראַנטן פֿון אייראָפּע" — אַז ער ברענגט דעם עיקר אין זייער א גוטער פֿאָרעם און קען זיך רויִק פֿאַרמעסטן מיט אַנ־דערע ביכער וואָס פֿרוון געבן א פּולדיק בילד פֿון די עטנישע קיבוצים אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. אָט דער אויפֿטו זאָגט עדות אויף דעם מחברס אָריענטיר־פֿעיִקייט און התמדה.

נאָך מער וויַזן זיך ערוים שערמאַנס מעלות אין דריטן טייל בוך, וועג ער קומט צו צו יידן. באַלד בײַם אָנהייב געפֿינען מיר אויסגעצייכנטע פֿאַר־מולירונגען, א שטייגער וועג ער טראָגט אריבער אויף דער אמעריקאַנער סצענע דאָס געפֿיל פֿון אונטערגעדריקטקייט, מיט וועלכן דער יִידישער אימיגראַנט איז געקומען קיין אמעריקע; אָדער וועג ער צעוויקלט פֿאַר אונדזערע אויגן די אויפֿנעמעוודיקייט פֿאַר סאָציאַלע אידעעס בײַ יִידן און וויַזט, ווי אַזוי דער

דאָזיקער פֿאַקט, אַ רעזולטאַט פֿון דער דערונטערדיקער ייִדישער פּאָזיציע, איז געוואָרן אַ פֿאַקטאָר אין לעבן פֿון אַמעריקאַנער ייִדן דורך זייער הילף פֿאַר ייִדן אין אַלע לענדער מתּוך דעם געפֿיל פֿון כּל ישׂראל חבֿרים. אין די דאָזיקע פּרקים און אויך אין די ווייַטערדיקע זעען מיר דעם מחבר ווי אַ זעלבשטענ־דיקן אָבסערוואַטאָר פֿון ייִדישן סאָציאַלן אָרגאַניזם אין אַמעריקע, אַ שטייגער אין באַטראַכטן דעם ענין פֿון געמישטע חתונות.

אמת, דאָ טרעפֿן מיר אויך ערטערווייַז שעדלעכע גענעראַליזאַציעס וואָס פֿאַרטונקלען דאָס רעאַלע בילד. אָט לייענען מיר אויף ז׳ 240 : „אין אַמעריקע... האָבן ייִדן געהאַט אויסצושטיין אַלע שווערקייטן און דיסקרימינאַציעס, וואָס אַנדערע אימיגראַנטן־גרופּעס, און האָבן נאָך דערצו געפֿילט אויף זיך דעם דרוק וואָס האָט אין אַמעריקע געפּרעסט אַ צאָל נאַטיווע גרופּעס, ווי די נע־גערס למשל". אין דער אמתן איז געווען גאָר עפּעס אַנדערש. פֿון דער ייִדישער געשיכטע ווייסן מיר, אַז דער אויפֿבוי פֿון אַ נייַעם צענטער האָט אַלע מאָל געדויערט עטלעכע הונדערט יאָר. אין אַמעריקע איז די איבערפֿלאַנצונג פֿאַק־טיש פֿאָרגעקומען (אויב מען זאָל נעמען נאָר די מאַסנדיקע אימיגראַציע פֿון מיזרח־אייראָפּע) אין משך פֿון איין דור. ווי אַזוי האָט דאָס געקאָנט געמאָלט זייַן? נאָר אַ דאַנק דעם וואָס אין די צוגרייטנדיקע און פֿאָרמאַטיווע פּעריאָדן פֿון דער „אַלטער אימיגראַציע"[5] ביז טיף אין דער אינדוסטריאַליזאַציע אַרייַן האָט די דיסקרימינאַציע פֿון אַנדערע קיבוצים אויף אַזוי פֿיל פֿאַרנומען דעם אויבנאָן, אַז אויף דער אימיגראַציע פֿון ייִדן האָט מען קיין אַכט ניט געלייגט.

אַפֿילו אין דער גרויסער נאַטיוויסטישער כוואַליע פֿון 1854 זייַנען ייִדן ניט געווען קיין ספּעציעלע צילברעט פֿאַר אָנפֿאַלן. דער קאַמף קעגן די איר־לענדער אין וואָרט און בילד ציט זיך נאָך ווייַט ביז אין דער צייַט פֿון דער מיזרח־ייִדישער מאַסן־אימיגראַציע, און מען געפֿינט אַרויסזאָגונגען, געדרוקטע און געצייכנטע, אַז בעסער ייִדן איידער אירלענדער. ייִדן זייַנען גאַנץ שפּעט געוואָרן די אָביעקטן פֿון אינטענסיווער דיסקרימינאַציע, ס׳איז שוין די לעצטע אַנטוויקלונג פֿון דער שמעלצטאָפּ־פּראָבלעם.

בייַם אָפּמאָלן די אייַנוואַנדערונג פֿון דייַטשע ייִדן האָט מען געדאַרפֿט אָנווייַזן אויף דעם, אַז זיי זייַנען געקומען מיט אַן אַלגעמיינער עמיגראַציע־כוואַליע פֿון דייַטשלאַנד און אַז דאָס האָט פֿאַר זיי גרינגער געמאַכט זיך אַרייַנ־צופּאַסן אין אַמעריקע עקאָנאָמיש. אויף ז׳ 244 ווערט אָנגעוויזן, אַז די מערסטע דייַטשע ייִדן האָבן געשטאַמט פֿון פּראָטעסטאַנטיש־קאַפּיטאַליסטישע געגנטן; דערצו האָט מען געדאַרפֿט מוסיף זייַן, אַז ביז 1840 זייַנען געקומען ייִדן פֿון קאַטוילישן בייַערן און זיי זייַנען געווען אַ היפּשע צאָל, אויב ניט אַ מערהייט צווישן די ייִדישע אימיגראַנטן פֿון יענער צייַט.

שפּעטער, בייַם אַרומריידן די מיזרח־ייִדישע אימיגראַציע, קאָנסטאַטירט שערמאַן, אַז זי האָט ניט געהאַט קיין פֿאַרבינדונג מיט דער אימיגראַציע פֿון

[5] Old Immigration.

דאָס איז דער אָנגענומענער טערמין בייַ די אַמעריקאַנער היסטאָריקערס.

דייַטשע ייִדן. אין דעם, האַלט איך, איז ער גערעכט. אָבער מען וואָלט גע־דאַרפֿט אָפּשאַצן דעם פּראָצענט מיזרח־ייִדן וואָס זייַנען געקומען צוזאַמען מיטן שטראָם דייַטש־ייִדישע אימיגראַציע. דאָס וואָלט אַגבֿ געווען אַן אויס־געצייכנטע געלעגנהייט צו באַלייַכטן דעם פֿענאָמען, ווי אַזוי עס האָט זיך געשאַפֿן און אויסגעפֿורעמט אַ ייִדיש קהלש לעבן אין אַ פֿרייִקער צייַט. בייַ שערמאַנען באַווייַזן זיך די מיזרח־ייִדן אויף דער סצענע ערשט אין דער תּקופֿה פֿון מאַסן־אימיגראַציע, בשעת זיי האָבן שוין אין גאַנצן פֿאַרגאָסן די דייַטש־ייִדישע כוואַליע.

די היסטאָרישע טיילן פֿון בוך זייַנען בדרך־כּלל זייער גוט, נאָר ערטער־ווייַז וואָלט זיך געפֿאָדערט איבערצופֿאַרטיילן ליכט און שאָטן. גרעצעס ציפֿער וועגן שמד־פֿאַלן אין פּרייַסן (ז׳ 255) זאָגן דאָך גראָד עדות, אַז בייַערן, מיט אירע פֿילקינדערדיקע אָרעמע משפּחות, איז אין יענער צייַט געווען גאַנץ ווייַט פֿון שמד און געמישטע חתונות, די דערשייַנונגען פֿון צעפֿאַל פֿונעם קיבוץ; און בייַערן איז יעמאָלט געווען די וויכטיקסטע עמיגראַציע־טעריטאָריע אין דייַטשלאַנד. מיט די בערלינער ציפֿער פֿון פֿאַר 1840 איז דאָ ניטאָ קיין סמיכות־הפּרשה, וואָרעם בערלין איז געווען דער צענטער פֿון גרעסטער ייִדישער עקאָנאָ־מישער הצלחה. אין די בערך דרייַ צענדלינג יאָר ביזן בירגערקריג איז דער דייַ־טשער ייִד אין אַמעריקע געווען נאָר אויף אַזוי פֿיל „מאַרגינאַל", אַז אויף וויפֿל ער האָט געהאַט וועלטלעכע קולטור־באַדערפֿענישן האָט ער זיך אויסגעלעבט אין דייַטשן קולטורקרייַז. ווען ער זאָל אין יענעם פּעריאָד געווען מפֿקיר זייַן זייַן רעליגיעזן צוזאַמענבונד וואָלט דאָס אים ניט געהאָלפֿן אין זייַן עקאָנאָ־מישער אַרייַנפּאַסונג; אַדרבא, ס׳וואָלט אים נאָך אָפּגעשטופּט אין אַ זייַט אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער אַלגעמיינער אַמעריקאַנער ציוויליזאַציע. אין יענע יאָרצענדלינגער ערבֿ דעם בירגערקריג האָבן אַלע נאַמנות וואָס זייַנען אַריבער־געבראַכט געוואָרן קיין אַמעריקע אַוועקגעלייגט די וויכטיקסטע אָרגאַניזאַ־ציאָנעלע יסודות פֿאַר זייער ווייַטערדיקן קיום, און די אייראָפּעיִשע מוטער־קלויסטערס האָבן אַקטיוו מיטגעהאָלפֿן דערבייַ. דער דייַטשער ייִד איז מיט שאַפֿן זייַנע קאָנגרעגאַציעס געווען אַ טייל פֿון דעם דאָזיקן אַלגעמיינעם פּראָצעס, און ער האָט דאָס אַרויסגעבראַכט קלאָר אין בראָשורן, זשורנאַלן און בריוו.

די התחלה איז דאָ געווען ניט די רעפֿאָרם. דעם אויסגאַנגפּונקט דאַרף מען זוכן אין דעם פֿאַקט, אַז אין אַמעריקע האָט געקאָנט געמאָלט זייַן נאָר אַ פֿרייַוויליקע קאָנגרעגאַציע, ניט קיין מוז־קהילה פֿון אייראָפּעיִשן שניט. בייַם מחבר קומט אויס, אַז די עמאַנציפּאַציע־איבערלעבונגען פֿון דייַטשע ייִדן זייַנען געווען אַ סיבה פֿאַרן אויפֿקום פֿון דער רעפֿאָרם אין אַמעריקע. דאָ האָט זיך געבעטן צוצוגעבן, אַז די בייַערישע ייִדן, דער באַזיס פֿון דער ייִדישער אייַנ־וואַנדערונג, האָבן נאָך בכלל ניט געהאַט איבערגעלעבט קיין עמאַנציפּאַציע אין דער אַלטער היים; אויף וויפֿל זיי זייַנען שפּעטער צוגעשטאַנען צו דער רעפֿאָרם האָבן זיי דאָס געטאָן מתּוך זייערע אַמעריקאַנער איבערלעבונגען.

די פּרעזענטאַציע פֿון די עקאָנאָמישע פֿאַרהעלטענישן פֿון אַמעריקאַנער

יִדן אין דער לעצטער צַייט (זי 294—295 א"אנד) זעט מיר אויס צו זײַן זייער גוט. אָבער א שאָד, וואָס דאָ פֿעלט וועלכער עם איז פֿאַרגלַייך מיט אָדער אָפּשיק צו די פֿאַרהעלטנישן פֿון דער „אלטער אימיגראַציע", איידער די מאַסן־אַיַנוואַנדערונג פֿון מיזרח־יִדן האָט לגמרי געביטן דאָס בילד. וועז אזא פֿאַר־גלַייך וועלט יאָ געמאַכט וואָלט זיך דערבַי אַנטפּלעקט דער אומגעהַייער וויכ־טיקער פֿאַקט, אז אין דער „אלטער אימיגראַציע" איז די קאָנצענטראַציע פֿון יִדן אין מיסחר און אין איינציקע צווַיגן מיסחר געווען ניט דער ערך שטאַרקער איידער אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. אָדער אז ביזן בירגערקריג זײַנען מסתּמא א העלפֿט פֿון אלע יִדישע פֿאַרדינערס אַדורכגעגאַנגען דורך דער סטאַדיע פֿון פּעדלערַי. נאָך אַנדערע דעטאַלן פֿון א פֿאַרגלַייכן כאַראַקטער וואָלטן געקאָנט האָבן א וועדע.

פֿון פֿאַרגלַייך וועגן האָט מען אויך געדאַרפֿט ברענגען מער מאַטעריאל פֿון דער קאָלָניאלער און פֿרַיִקער מלוכישער צַייט וועגן די געזעלשאַפֿטלעכע באַצִיונגען צווישן יִדן און ניט־יִדן (זי 327 א"וו). רַיזע־באַריכטן, טאָג־ביכער, בריוו זײַנען גוטע מקורים אויף אויסצוגעפֿינען, ווי אזוי עס האָט זיך אַנטוויקלט די טענדענץ צום „קריסטשן פֿלַיים".

א פּאָר תּיקון־טעותן אין קלייניקייטן. דער נאָמען פֿון דעם גרינדער פֿון דער ניסענער נעזעלשאַפֿט איז געווען מיק,[6] ניט מונק (זי 121). די ניסענער האָבן אויסגעוואַנדערט, פֿאַרשטייט זיך, 1834 — ניט 1934 (דאָרט גופֿא). דאָס אייגענע איז דער דַיטשער צונויפֿפֿאָר אין פּיטסבורג (זי 127) געווען 1837, ניט 1937. דער זעלבַיגמאַן־אינצידענט אין סאַראַטאָגאַ (זי 327) איז גע־ווען ניט 1876 נאָר 1877.[7]

אַרום און אַרום קען מען זאָגן, אז דעם מחברס פּיאָניריש ווערק איז זייער גראָטן און אז מיט די נעהעריקע מילואים וועט עס בלַיבן צווישן די וויכטיקע ביכער אין דער יִדישער וויסנשאַפֿטלעכער ליטעראַטור.

ד"ר רודאָלף גלאַנץ

יִדישע פּעדלערַי אין די דרום־שטאַטן

Lewis E. Atherton, "Itinerant Merchandising in the Ante-Bellum South," *Bulletin of the Business Historical Society*, Vol. XIX, 2, pp. 35-59.

דער מחבר וועלכער האָט שוין אין א פֿרַיערדיקער ארבעט[1] וועגן פּעדלערַי אָנגעווויזן אויף דער פּיאָנירן־ראָלע וועלכע די דאָזיקע טעטיקייט האָט געשפּילט אין דער אַנטוויקלונג פֿון די מיטל־מערב־שטאַטן אין אמעריקע האָט זיך גע־שטעלט די אויפֿנאבע אין דער איצטיקער ארבעט צו דערווַיזן דאָס זעלבע

[6] Mück.

[7] *Universal Jewish Encyclopedia*, I, p. 393.

[1] Lewis E. Atherton, *The Pioneer Merchant in Mid-America*, The University of Missouri Studies, Vol. XIV, 2, 135 pp.

אויך פֿאַר די דרום־שטאַטן. אָבער שוין דאָס גופֿא וואָס ער באַגרענעצט זײַן אַרבעט אויף דער צייט ביז דעם בירגערקריג איז א חסרון. דווקא אין די דרום־שטאַטן האָט די פּעדלערײַ באַוויזן זיך צוריקצושטעלן אויף די פֿים נאָך דעם בירגערקריג, בעת אין אַנדערע טיילן פֿון לאַנד האָט די אַנטוויקלונג פֿון די באַנען און אַנדערע קאָמוניקירמיטלען דערלאַנגט דער דאָזיקער טעטיקייט דעם טויטקלאַפּ. עס זײַנען פֿאַראַן געגנט מאַטעריאַלן וועגן דער טעטיקייט פֿון דעם ייִדישן פּעדלער וועלכער האָט אין א סך פֿאַלן געהאַט זײַן הויפּטקוואַרטיר אין ניו־יאָרק און פֿון דאָרט אויס זיך אַרויסגעלאָזט מיט פֿערד־און־וואָגן איבער די דרום־שטאַטן, א שפּאָר ביסל צייט נאָך דעם בירגערקריג.

הגם דער מחבר טיילט ניט אויס דעם ייִדישן חלק אין דער פּעדלערײַ פֿון די דרום־שטאַטן, קאָן פֿאָרט דער פֿאָרשער וואָס איז א ביסל באַהאַוונט אין דעם ענין א סך אַרויסדרינגען פֿון זײַן אַרבעט. די פּעדלערײַ האָט געשפּילט א קאָלאָסאַלע ראָלע אין דער אַנטוויקלונג פֿון ייִדישן ישוב אין אַמעריקע. זי איז געווען ניט בלויז איינע פֿון א סך פֿאַרמען פֿון עקאָנאָמישער טעטיקייט, דורך וועלכע דער ייִד האָט געזוכט זיך אײַנצוואָרצלען אין לאַנד, נאָר אפֿשר טאַקע די הויפּטפֿאָרעם. דורך איר האָט זיך דער ייִד צוגעפּאַסט צו די „פֿראָנטיר"־באַדינגונגען, צו א לאַנד וווּ די באַפֿעלקערונג האָט געהאַלטן אין איין איבעררוקן זיך אויף מערב. די פּעדלערײַ האָט מיגלעך געמאַכט די ייִדישע אויס־שפֿרייטונג איבער דעם גאַנצן לאַנד. מיר קאָנען אָננעמען, אז כּמעט א העלפֿט פֿון דער אַלטער ייִדישער אימיגראַציע האָט אָנגעהויבן איר עקאָנאָמישע קאַריערע מיט פּעדלערײַ. היות ווי דאָס וואָס מיר וויסן וועגן ייִדישער פּעדלערײַ ביז דעם בירגערקריג[2] איז באַגרענעצט אויף דער דאָזיקער טעטיקייט אין די צפֿון־מיזרחדיקע און מערבדיקע טיילן פֿון לאַנד, איז דאָס ביסל אינפֿאָרמאַציע וואָס מיר באַקומען וועגן די דרום־שטאַטן זייער אָנגעלייגט, ווײַל מיר קאָנען מאַכן גענויסע פֿאַרגלײַכן און צײַטן געוויסע מסקנות.

קודם לאָמיר א קוק געבן אויף דער אַלגעמיינער צאָל פּעדלערס אין צפֿון־מיזרח און אין מערב און פֿאַרגלײַכן זי מיט דער צאָל אין דרום, וואָס דער מחבר ברענגט. מיר זעען, אז בעת די ערשטע צייטן אין די טויזנטער קאָנען די לעצטע בלויז געראַטנט ווערן אין די הונדערטער. פֿון דעם קאָנען מיר שוין עפּעס אַפּלערנען וועגן ייִדן און פּעדלערײַ אין די דרום־שטאַטן. מיר וויסן אויך, אז די גרויסע מערהייט ייִדישע אימיגראַנטן אין יענער צייט האָט זיך באַזעצט אין צפֿון־מיזרח און אין מערב, און בלויז א קלײנער טייל איז אַוועק קיין דרום. דאָס מיינט אָבער נאָך אַלץ ניט, אז דער פּראָצענט ייִדישע פּעדלערס אין דרום האָט ניט געקאָנט זײַן א גאַנץ גרויסער. אַדרבא, מיר האָבן אומ־דירעקטע ראיות, אז דער פּראָצענט איז יאָ געווען א גרויסער. די צאָל ייִדן וואָס האָבן זיך פֿון פּעדלערײַ דערשלאָגן צו קרעמערײַ, מיט אַן איינג געשעפֿט, איז גאַנץ היפּש אין דרום. אָבער דעם וויסן מיר, אז גאָר אַן אָנגעזעענע צאָל

[2] Rudolf Glanz, "Notes on Early Jewish Peddling in America," *Jewish Social Studies*, Vol. VII, 2, pp. 119-136.

יידישע פּעדלערס (פֿון די 6.000 פּעדלערס וואָס ווערן אָננעמען פֿאַר דעם שטאָט ניו־יאָרק אין דעם 18טן צענטוס פֿון 1860 מענן מיר אָננעמען, אַז דאָס רובֿ זײַנען געווען יידן) האָט פֿון ניו־יאָרק אויס געפּעדלט אין דרום. על פּל פּנים פֿיגורירן זיי אין די ליסטעס פֿון די וואָס צאָלן שטײַערן אין דרום (קיין שוואַרצע־פּעדלערײַ איז מסתּמא אין דרום ניט געווען צולײַב דעם וואָס דאָס רובֿ פֿון דעם דאָזיקן מיסחר איז באשטאַנען אין ארומפֿאָרן מיט פֿערד־און־וואָגן, איז די ספּנה געכאַפּט צו ווערן געווען זייער גרויס).

ווי דער מחבר ווײַזט אָן, האָבן מיר אין דרום די זעלבע טיפּן פּעדלערײַ וואָס מיר קאָנען שוין פֿון מערבֿ. די היערארכיע הייבט זיך אָן פֿון דעם פּעדלער מיטן פּאַק אויף די פּלײצעס און גייט אַריבער צו דעם וואָס רײַט מיט זײַן משׂא אויף אַ פֿערד, צו דעם וואָס האָט זיך שוין אַרויפֿגעאַרבעט אויף אַ פֿערד־און־וואָגן (דאָ גופֿא זײַנען געווען פֿאַרשיידענע מדרגות: אַ וואָגן מיט צוויי רעדער, מיט פֿיר רעדער, געשלאָסן פֿון אַ פֿערד אַדער צוויי), און אַפֿילו צו אַזעלכע וואָס האָבן גענאַט אַן אייגן שיפֿל און האָבן זיך געשיפֿט מיט זייער סחורה איבער די לאַנגע טײַכן. די העכסטע מדרגה איז געווען די פֿערד־און־וואָגן־פּעדלערײַ. אויף דעם שטאַפּל איז געווען דאָס רובֿ יידישע פּעדלערס אין דרום. אויף דער דאָזיקער פּעדלערײַ האָט מען אַרויפֿגעלייגט די העכסטע שטײַערן. בכלל זײַנען די שטײַערן פֿאַר פּעדלען געווען צו הויך און געצילט דעם דאָזיקן מיסחר אָפּצושאַפֿן. אַחוץ דעם האָט דער יידישער פּעדלער אין דרום זיך אָנגעשטויסן אויף נאָך אַ שוועריקייט: אויף אים האָט זיך אַריבערגעטראָגן די טראַדיציאָנעלע שׂינאה קעגן דעם יענקי־פּעדלער.

ווי מיר זעען, האָט דער יידישער פּעדלער אין דרום קיין האָניק ניט געלעקט. פונקט ווי אין מערבֿ איז ער אָפֿט געפֿאַלן אַ קרבן פֿון רויב און מערדערײַ. פֿון יידישע מקורים ווערן מיר אָפֿט געווויר וועגן אזעלכע פֿאַלן. אָבער אין דרום קומט צו נאָך אַ באַזונדערע צרה. די בעלי־בתּים פֿון די פּלאַנטאַציעס, וואָס ווילן ווי ווײַט מיגלעך האַלטן זייערע נעגער־שקלאַפֿן סעגרעגירט פֿון דער דרויסנדיקער וועלט, שמעקט גאָרנישט, וואָס דער יידישער פּעדלער באַווײַזט זיך און קומט אַפֿילו אין מגע־ומשׂא מיט די נעגערס. מען נעמט זיך טשעפּען צום פּעדלער, אַז ער בונטעוועט אויף די שקלאַפֿן. עס הערן זיך אַפֿילו טענות, אַז דער פּעדלער איז נאָר קיין פּעדלער ניט, נײַערט אַ פֿאַרשטעלטער אַבאָליציאָניסט. אָבער די אַלע ידיעות בנוגע יידן וואָס ווערן געבראַכט פֿון מחבר דאַרפֿן נאָך גרונטיק דורכקאָנטראָלירט ווערן פֿון דעם שטאַנדפּונקט פֿון די פֿאַקטן וואָס מיר ווייסן פֿון אַנדערע מקורים.

פונקט ווי אין מערבֿ איז די שפּאַנונג צווישן דעם פּעדלער און דעם אײַנגעזעסענעם קרעמער זייער גרויס. נאָך מער, בעת אין מערבֿ ווערט דער יידישער פּעדלער פֿראָטעזשירט פֿון דעם דאָרטיקן אַנגראָ־סוחר, וועמעס קונה ער איז געווען, האָט דער דרומדיקער פּעדלער די דאָזיקע שוץ אויך ניט. בדרך כּלל האָט דער פּעדלער אין דרום באַקומען זײַן סחורה פֿון אַנגראָ־סוחרים ניט אין דרום, ווײַל אין צפֿון איז די סחורה געווען אַ ביסל ביליקער. אויף דעם אופֿן

האָט דער פּערלער זיך איינגעשאַפֿט די קינאה־שׂינאה פֿון דעם איינגעזעסענעם לאַנדס־ און אַנגראָ־סוחר. אַזוי זעען מיר למשל, אַז אין 1860 ברענגט אַריין דער יידישער אַנגראָ־סוחר ע. סאָלאָמאָן, פֿון דער פֿירמע ע. י. האַרט, אין ניו־אָרלינז, א געזעץ־פֿראָיעקט אין דער לוויזיאַנער לעגיסלאַטור וואָס וויל פֿמעט אין גאַנצן אָפּשאַפֿן פּערלערײַ.

דער מחבר שטעלט זיך אָפּ בלויז אַגב־אורחא אויף דעם איבערגאַנג פֿון פּערלערײַ צו איינגעזעסענער קרעמערײַ. די דאָזיקע טעמע וואָלט פֿדאי געווען א ביסל מער באריכות צו אַנטוויקלען. אויף דעם געביט האָט דער יידישער נע־שפֿילט א גאַנץ וויכטיקע ראָלע. דאָס האָט געקאָנט באַווייזן ניט דער וואָס איז געקומען פֿון צפֿון אויף א באַשטימטן וואָיאַזש, נאָר דער וואָס איז געווען א שטענדיקער פּערלער אין דרום און האָט זיך געניט באַקאָנט מיט די לאָקאָלע באַדינגונגען. ביי דער ריכטיקער געלעגנהייט האָט ער געפֿונט אויף דעם ריכ־טיקן פּלאַץ א געשעפֿט און מצליח געווען. די דאָזיקע אַנטוויקלונג זעען מיר ביז דעם בירגערקריג פֿונקט אַזוי גוט ווי נאָך אים. פֿון אַנדערע מקורים ווייסן מיר, אַז די יידישע אַנגראָ־סוחרים אין ניו־יאָרק האָבן נאָך דעם בירגער־קריג א סך אַרויסגעהאָלפֿן די פּערלערס אין דרום און זיי צוגעשטעלט סחורות און אַזוי אַרום געפֿירט צו א נייַעם אויפֿבלי פֿון דעם דאָזיקן צוויַג פֿון מיסחר אין דרום.

ד״ר רודאָלף גלאַנץ

פֿילאָסאָפֿיע און אמונה

ראובן אַגושעוויטש, אמונה און אַפּיקורסות, מיט אַ פֿאַרוואָרט פֿון ד״ר יקותיאל גינצבורג. בית מסחר ספרים „פֿרדס״, ניו־יאָרק, 1949, 209 זז׳.

דאָס דאָזיקע בוך איז א פֿאַרדינסטפֿולער צוגאָב צו אונדזער פֿילאָסאָפֿישער ליטעראַטור. דער מחבר וויַזט אַרויס א שאַרפֿן חוש הראיה פֿאַר די דעליקאַטע קנייטשן פֿון פֿילאָסאָפֿישע באַגריפֿן און ער פֿארמאָגט די אינטעלעקטועלע כוחות פֿאַר א רינאַריסטישן לאָגישן אנאַליז.

עס איז, דאָכט זיך מיר, נייטיק גלַיַך אין אָנהייב צו וואַרענען אנטקעגן דער פֿאַרפֿירערישקייט פֿונעם נאָמען און פֿון דער „אַיינלייטונג״. אַז מען זאָגט אמונה און אפּיקורסות פֿאַרשטייט מען גלַיַך, אַז דער וואָס זאָגט דאָס איז אויף דער זייט פֿון אמונה, וויַל אפּיקורסות פֿאַרמאָגט אין זיך עפּעס נעגאַטיוום, עפּעס וואָס וויל אָפּשטויסן. ממילא קען מען זיך ריכטן אויף א בוך וואָס וויל דורך ריין לאָגישע מעטאָדן באַווייזן דעם אמת פֿון אמונה. די גרעסטע טייל פֿון דער נעשיכטע פֿון דער פֿילאָסאָפֿיע, לכל הפּחות ביז קאַנטן, איז פֿול און פֿול מיט אַזעלכע אומגעלונגענע פּרוּוון. ניט דאָס איז, וויַזט אויס, נעווען אַגו־שעוויטשעס פֿוונה.

נאָך א גרעסערן טעות קען מען האָבן ווען מען לייענט דעם מחברס „אייַנ־לייטונג", אָדער ארייַנפֿיר. דאָרט שטעלט ער זיך אָפּ אויף די נסים, וואָס אונ־דזער גלות איז פֿול מיט זיי און א דאַנק וועלכע מיר לעבן נאָך ווי א פֿאָלק עד היום. קען זיך אויסווייַזן, אַז אָט וועט דער מחבר אונדז געבן אַזעלכע אויפֿ־קלערונגען וואָס וועלן פֿאַרשטאַרקן די אמונה אין נסים. דאָס בוך האָט מיט אַזעלכע גלויבנס לחלוטין ניט וואָס צו טאָן. נאָך מער, דער מחבר ווייַזט אַרויס צו פֿיל באַהאַוונטקייט אין פֿילאָסאָפֿישע פּראָבלעמען און אין לאָגישער פּרע־ציזקייט, אַז ער זאָל זיך לאָזן אויף אַזא סכּנותדיקן דרך.

איז אפֿשר געווען א פֿעלער אַוועקצושטעלן אין סאַמע פֿראָנט אַזא וואָרט ווי אַפּיקורסות, א פֿאַראַלגעמיינערטער פּאָלעמישער טערמין וואָס פּאַסט זיך לחלוטין ניט ארייַן אין דער אינטעלעקטועלער ערנצטקייט פֿונעם ווערק. עס איז א שאָד, וואָס אויך אינעם טעקסט גופֿא זייַנען פֿאַראַן ניט ווייניק פּלעצער ווו דער שרייַבער קען ניט קאָנטראָלירן אַן אומפּאַסיקן פּאָלעמישן יצר הרע. אַנדערש וואָלט אוממעגלעך געווען, אַז ער זאָל, רעדנדיק וועגן ספּינאָזאַן, בא־נוצן אַזא אומפֿאַרגעבלעכע וווּלגאַריטעט: „איז ווי אַזוי איז עס מעגלעך, אַז דער דאָזיקער מייַסטער זאָל מיט א מאָל ווערן א פּאַרטאַטש שבפּאַרטאַ־טשעס?" (ז' 44).

באמת, וואָס איז אַזוינס אַן אַפּיקורס? לויט אַגושעוויטשן איז דאָס אַן אַטעיִסט, א מאַטעריאַליסט, א דעטערמיניסט, וואָס דערלאָזט ניט די פֿרייַהייט פֿון מענטשלעכן ווילן ווי א יוצא מן הכּלל אאַז"וו. אָבער ווען מען טראָגט דאָס אַריבער אויף א פֿילאָסאָפֿישער פֿלאַך איז באמת שווער צו געפֿינען אַן איינ־ציקע סיסטעם וואָס זאָל דאָס אַלץ אייַנשליסן. וואָלט דאָך א סך בעסער געווען, ווען דער מחבר, מיט זייַן פֿייַנעם אַנאַליטישן קאָפּ, לאָזט זיך ארייַן ניט מיט א פּאָלעמיש געמיט, ווו דער יצר הרע פֿאַר נצחונות וועגט אַלץ אַריבער, נאָר מיט אַן ערשטער כּוונה צו פֿאַרטיפֿן זיך אין די אייביקע פֿילאָסאָפֿישע פּראָ־בלעמען, אָט די דבֿרים העומדים ברומו של עולם, דער וועג צו אמונה וואָלט זיכער פֿון דעם ניט געליטן.

מען מוז אָבער מודה זייַן, אַז ניט געקוקט אויף זייַטיקע שטרויכלונגען האָט סוף כּל סוף דער פֿילאָסאָפֿישער יצר טובֿ געזיגט. אַנדערש וואָלט קיין פּלאַץ ניט געווען פֿאַר די דרייַ קאַפּיטלען וועגן אומענדלעכקייט וואָס האָבן זייער א ווייַטע שייַכות צו אמונה אָדער אַפּיקורסות.

דאָס ערשטע קאַפּיטל פֿון בוך באַהאַנדלט „רעליגיע און אַטעיִזם". ס'איז איינס פֿון די שוואַכסטע קאַפּיטלען אין בוך, כאָטש אין פֿלוג וואָלט דאָ דער מחבר דווקא געדאַרפֿט ארייַנלייגן א סך מער גרינטלעכקייט. ער לעבט אויף מיט זייַן שאַרפֿערן לאָגישן אַנאַליז ערשט ווען ער קומט צום פֿילאָסאָפֿישן מאַטעריאַליזם. זייַן פּאָלעמישער פֿראָנט צווינגט אים ליידער זיך צו פֿאַרענט־פֿערן: „אַטעיִזם און מאַטעריאַליזם זייַנען, פֿאַרשטייט זיך, ניט קיין סינאָנימען. זיי זייַנען אַפֿילו ניט ענג פֿאַרבונדן". אָבער נאָך דער דאָזיקער התנצלות ווערט

פֿרײַ דער וועג אויך פֿאַר אַנדערע טעמעס וואָס זײַנען א סך ווייניקער „ענג פֿאַרבונדן" מיט אַטאָמיזם.

מיט א גאַנץ באַזונדערער הנאה שטעלט זיך אָפֿ דער שרײַבער אויף די פּראָבלעמען פֿון אומענדלעכקייט און אויף זענאָנס באַרימטע פּאַראַדאָקסן. ער גיט אויף דעם אָפֿ דרײַ קאָפּיטלען. עס קען קיין ספֿק ניט זײַן, אַז יעדער מענטש, פֿאַר וועלכן דאָס לאָגיש־אַנאַליטישע רעזאָנירן פֿאַרמאָגט גענוג רייַז, וועט האָבן פֿונקט אַזא הנאה פֿון לייענען די פֿײַן געפֿלאָכטענע ארגומענטאַציע ווי דער מחבר האָט געהאַט בײַם שרײַבן. ער באַמיט זיך דאָרט צו אַנטוויקלען אַן אייגענעם ענטפֿער און לייקנט אָפֿ דעם וועלט פֿון דעם וואָס האָט אויפֿ־ געטאָן בערטראַנד ראַסל (און ווײַטהעד, כאָטש דער לעצטער וועלט אין גאַנצן ניט דערמאָנט) אין שײַכות צו די דאָזיקע פּראָבלעמען.

מיר דאַכט זיך, אַז אַנושעוויטש איז א ביסל צו איבערגעאײַלט אין זײַן אָפּלייקענונג. אין דער אמתן קומט ער צו די זעלביקע מסקנות, ספּעציעל ווי ראַסל אַנטוויקלט זײַנע גערעכטען אין די קאַפּיטלען 5, 6, 7 פֿון זײַן בוך *Our Knowledge of the External World* (1929). ראַסל אָפּערירט דורכויס מיט די פֿאַרשיידענע אַספּעקטן פֿונעם באַגריף אומענדלעכקייט און מיט דער טעאָריע פֿון קאָנטינויטעט, בעת אַנושעוויטש באַנוצט זיך אין זײַן אויסנע־ צייכנטער הסברה מיט אַנדערע מעטאָדן צו דערקלערן דעם ענין. למשל, ווען דער מחבר זאָגט, אַז „פֿונקט אַזוי קען קיין רו זיך ניט באַנוגענען מיט איין מא־ מענט פֿון צײַט" (ז׳ 97), קען דאָס בלויז זײַן געבויט אויף דער טעאָריע פֿון קאָנטינויטעט, פֿאַר וועלכער ראַסל שטעלט זיך אײַן וויי אַן ענטפֿער אויף זענאָנס פּאַראַדאָקסן. ראַסל שרײַבט: „אָבער מיר קענען ניט זאָגן, אַז [די זאַך] רוט אינעם מאָמענט, ווײַל דער מאָמענט געדויערט ניט קיין ענדלעכע צײַט, און דער מאָמענט האָט ניט קיין אָנהייב און ניט קיין סוף מיט אַן אינטערוואַל אין דער מיט" (דאָרט, 148). שוין אין דעם זאַץ קען מען זען, אַז פֿאַר א מענטשן וואָס איז ניט געווויינט צו טראַכטן וועגן אזעלכע ענינים וואָלט ניט לײַכט געווען צו כאַפּן ראַסלס געדאַנקען. דער מחבר פֿון אמונה אוו אַפּיקורסות איז גע־ בענטשט מיט פֿײַנע אײַנפֿאַלן צו מאַכן צוגענגלעך שווערע סוגיות.

אָלע ווײַטערדיקע קאַפּיטלען האָבן צו טאָן מיט אַלגעמיינע פֿילאָסאָפֿישע פּראָבלעמען פֿון גרעסטער וויכטיקייט, און אומעטום ווײַזט דער מחבר אַרויס די גרויסע מעלה פֿון צימצום און פֿון טרעפֿן אין פּינטל. דאָס לעצטע קאַפּיטל „די באַציונג צווישן אונדזער קערפּער און אונדזער געדאַנק" איז שוואַך און איז געבויט בלויז אויף פֿאַרעלטערטע מקורים.

אומעטום ווײַזט דער שרײַבער אַרויס אַן אינעוויניקסטע באַדערפֿענישׂ אויסצופֿלאַסטערן דעם וועג וואָס פֿירט צו אַן אָפּענער טיר אין ענינים פֿון אמונה. עס דאַרף אָבער געזאָגט ווערן, אַז דער וועג פֿון ריין לאָגישן אַנאַליז איז צו שמאָל פֿאַר א בריייטערן טראַט און צו טונקל, מען זאָל קענען קלאָר זען די אָפּענע טיר אַנטקעגן. אפֿשר איז בעסער — וועו מען האָט אזעלכע כוונות — צו זוכן אין קאָנקרעטע מענטשלעכע איבערלעבענישן יענע פֿרימערע

דאטומס וואָס זײַנען, און מוזן זײַן, דער זיכערסטער פֿונדאַמענט פֿאַר די ניט־אָפּגעפֿרעגטע אמתן, וואָס ס'איז שווער זיי צו באַווײַזן אָבער אָן זיי איז נאָך שווערער צו לעבן.

פֿונעם מחברס יידיש קען מען לײדער קיין גרויס נחת ניט האָבן. אָפּט גריליצן ממש זײַנע גראַמאַטישע גרײַזן. דער תּירוץ „בײַ אונדז רעדט מען אזוי" איז ניט קיין תּירוץ מספּיק. פֿון א שרײַבער בכלל, און בפֿרט פֿון אזא וואָס בא־האנדלט אזעלכע פֿראָבלעמען, מעג מען פֿאַרלאַנגען, ער זאָל באַהערשן אונדזער קולטורשפּראַך.

דערפֿאַר אָבער האָט מיך טיף געירט זײַן קורצע באַשרײַבונג, אין אָנהייב פֿון בוך, פֿון לומדים און לומדות אין זײַן שטעטל סיסלעוויטש. נאָך קיין מאָל אין אונדזער געשיכטע איז ניט געלעגן אזוי פֿיל פֿאַלקישע קללה און מאוימדיקע רעאַליטעט אין די קלאָגרייד: חבל על דאַבדין ולא משתּפּחין.

לייבוש לעהרער

דער אוצר פֿון יידישן פֿאָלקלאָר

Nathan Ausubel, ed., *A Treasury of Jewish Folklore: Stories, Traditions, Legends, Humor, Wisdom and Folk Songs of the Jewish People,* New York, Crown Publishers [1948], 741 pp.

מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט א בוך, וואָס זײַנע מעלות לאָזן זיך גרינג פֿעסטשטעלן. קודם: דער אײַנפֿאַל אליין. דאָס איז דאָס ערשטע בוך וואָס פֿאַר־מעסט זיך צו ברענגען פֿאַרן ענגלישן לייענער אַן אָפּקלײַב פֿון יידישן פֿאָלקלאָר־אוצר אין אַלע זײַנע צווײַגן. ענגלישע ביכער מיט יידישע פֿאָלק־מעשׂיות, וויצן, לידער אאז"ו זײַנען נאָך צום געפֿינען (כאָטש אויך וויַט ניט אין קיין ענוגער צאָל), נאָר א בוך וואָס זאָל אַרײַננעמען צוויישן צוויי טאָוולען מוס־טערן פֿון אָט די אַלע מינים פֿאָלקלאָר, ווי אויך מוסטערן פֿון שפּריכווערטער, רעטענישן און רעדענישן איז ביז איצט ניט געווען. דער אויפֿטו אליין פֿון צו־זאַמענשטעלן און אַרויסגעבן אזא בוך איז דעריבער ווערט באַגריסט צו ווערן.

נאָך א בפֿירושדיקע מעלה פֿונעם בוך איז די פֿאָפּולאַריזאַטאָרישע אַר־יענטאַציע. דאָס איז ניט קיין בוך פֿאַרן ספּעציאַליסט צי פֿאַרן לאַנגיאָריקן פֿאָרשער אויפֿן פֿעלד פֿון יידישן פֿאָלקלאָר — יענער האָט שוין פֿאַרשיידענע אַנדערע מקורים און ער דאַרף דעריבער קיין פֿאַראיבל ניט האָבן, וואָס דאָס בוך האָט אים לגמרי ניט אין זינען. דאָס איז א בוך אויף צו באַקענען דעם „דורכשניטלעכן" ענגליש־לייענער מיט א צאָל צוטריטלעכסטע און צוציענ־דיקסטע איינסן פֿון יידישן פֿאָלקלאָר און אזוי אַרום גלײַכצײַטיק אים באַקענען מיט דער טראַדיציאָנעלער אידעען־וועלט און מיטן אלטן לעבן־שטייגער פֿונעם יידישן פֿאָלק.

דאָס בוך איז א טענדענציעז בוך. עס וויל בפֿירוש באַווײַזן פֿאַרן בריטן עולם די האַרציקייט און דערהויבנקייט פֿונעם יידישן פֿאָלקלאָר־אוצר. עס

אָטעמט מיט סימפּאַטיע און מיט פֿאַרשטאַנד פֿאַר די באַדינגונגען, בײַ וועלכע אונדזער מיזרח־אייראָפּעיִשער יישוב האָט נעלעבט. עס איז פֿול מיט ליבע צום יִידישן לעבן און פֿול מיט דרך־ארץ צו יִידיש און צו אַלץ וואָס דאָס פֿאָלק האָט אויף יִידיש געשאַפֿן. דאָס בוך האָט זייער לײַכט געקענט ווערן א מין אפּאָלאָגעטיק פֿאַר יִידישער אַנדערשקייט. עס איז אָבער, פֿאַרקערט, פֿול מיט אָנשטעקנדיקן שטאָלץ מיט אַלע יִידישע תּקופֿות און ספּעציעל מיט דער מיזרח־אייראָפּעיִשער תּקופֿה, אויף וועלכער עס שטעלט זיך דער עיקר אָפּ. אינעם שוועבט פֿראָצעס פֿון דערנעענטערן די אָפּגעפֿרעמדטע ענגלישׂ־רעדנדיקע דורות צו אונדזער קולטור קענען אַזעלכע ביכער שפּילן א ווייכטיקע ראָלע.

דאָס בילד פֿון יִידישן פֿאָלקלאָר איז ניט פֿראָפֿאָרציאָנעל

אָבער בײַ די אַלע מעלות האָט דאָס בוך קלענערע און גרעסערע חסרונות. דער ערשטער פֿונדאַמענטאַלער חסרון באַשטייט אין דעם וואָס דאָס בוך גיט ניט קיין פֿראָפֿאָרציאָנעל בילד פֿונעם יִידישן פֿאָלק־אוצר. פֿון די העכער 700 זײַטן וועלן מער ווי 600 אָפּגענעבן אויף מעשׂיות און מעשׂהלעך. דערפֿון נעמט זיך, וואָס די אָפּטיילונגען פֿאַר פֿאָלקלידער, טענץ, שפּריכווערטער, רעטענישן זײַנען ביז גאָר אײַנגעשרומפּן און וואָס זייער אָפּקלײַב איז ווײַט ניט אַזא רעפּרעזענטאַטיווער און אויך ניט אַזא גערעטענער ווי מיר וואָלטן געמענט וועלן. דערפֿון נעמט זיך אויך דאָס וואָס מיר געפֿינען אין גאַנצן ניט אין בוך קיין אָפּטיילונגען פֿאַר צייכענישן, קינדערשפּילן, שפּראָכן, מינהגים און אײַנגלייבע־נישן. דווקא ווען מען האָט צו טאָן מיט ניט־געניטע לייענערס איז א גרויסע ספּכה, ס׳וואָלט זיך ניט שאַפֿן דער בפּירוש פֿאַלשער אײַנדרוק, אז דער יִידישער פֿאָלק־קלאָר איז אַרעם אין לידער צי אין שפּריכווערטער אָדער רעטענישן אאז״ו. בײַם לייענער וואָס איז ניט באַהאַוונט אין הילכות יִידישן פֿאָלקלאָר וועט זיך פֿון דעם בוך אויך שאַפֿן א ניט־באַרעכטיקטער אײַנדרוק, אז ס׳רוב יִידישע פֿאָלק־מעשׂיות זײַנען הומאָריסטישע, אינעם זשאַנער פֿון אַנעקדאָטן צי וויצן. ס׳קען זײַן, אז די דיספּראָפּאָרציע פֿון וויציקע מעשׂהלעך איז גראָד א פֿאַקטאָר וואָס וועט שטאַרק העלפֿן פֿאַרשפּרייטן דאָס בוך,[1] אָבער וואָס שייך ערלעכקייט אין פּרט פֿון אָפּשפּיגלען די אמתע אינעוויניקסטע סטרוקטור פֿונעם יִידישן פֿאָלקלאָר־אוצר איז דאָס בוך, דאַכט זיך מיר, אַראָפּ פֿון דרך־הישר. פֿאַרשטייט זיך, אז צוליב דעם באַקומט זיך אויך א טיילווײַז פֿאַלשער אײַנדרוק וועגן דעם יִידישן לעבן — ספּעציעל וואָס שייך דער פֿרעקווענץ פֿון שנאָרערס, שלימעזלניקעס און שלומיאלס.

דער באַגריף פֿאָלקלאָר איז ניט אויסגעהאַלטן פֿאַרמולירט

אַן ערנצטע טענה מעג מען זיכער האָבן צום צוואַמענשטעלער, וואָס ער פֿאַרנעפּלט דעם עצם באַגריף פֿאָלקלאָר. אין דעם פּרט איז ער ווײַט ניט

[1] זיכער איז, אַז אַסובעלן איז זייער געראָטן איבערצוגעבן דעם יִידישן וויץ, כּמעט מיט אַלע זײַנע קנייטשן, אויף ענגליש. אויך דער אַרײַנפֿיר וועגן יִידישן הומאָר, זײַנע שטריכן און פֿונקציעס, פֿאַרמאָגט עטלעכע ערשטקלאַסיקע אַבסערוואַציעס.

גענוג אָפּגעהיט. דאָס בוך נעמט אָן דעם כאַראַקטער פֿון אַ מין כּל־בו־אַנטאָ־לאָגיע, ווו אַלץ וואָס איז אינטערעסאַנט, צי פּיקאַנט, צי אויסטערליש קען גע־פֿינען אַן אָרט. אָט למשל געפֿינען מיר אין בוך איבערזעצונגען פֿון שלום־עליכמען, פּרצן און אָפּאַטאָשון, אויסצוגן פֿון זאַנגווילן און פֿון מנשה בן ישׂראלס שריפֿטן, באַשרייַבונגען פֿון די כּוזרים, פֿאַלאַשאַס און שומרונים ווי אויך פֿון די אינדישע, כינעזישע, תּימנער און קאַווקאַזער ייִדן, זכרונות און ביאָגראַפֿישע נאָטיצן וועגן דעם באָקסער דניאל מענדאָסאַ, דעם קונצן־מאַכער הודיני און דעם „מאָדערנעם שמשון" — זישע ברייטבאַרט. אַפֿילו אויס־גאַבעס פֿון די אָרגאַניזאַציעס „ייִדישע מלחמה־וועטעראַנען" און „אַמעריקאַנער ראָט פֿון וואַרשעווער ייִדן" ווערן געבראַכט אין לענגערע אויסצוגן אין אָט דעם „אוצר פֿון ייִדישן פֿאָלקלאָר".

דער צוזאַמענשטעלער האָט דאָ פֿאַרמישט פֿאָלקלאָר און ליטעראַרישע שאַפֿונגען, דאָקומענטן און באַריכטן. פּרץ, שלום־עליכם און אַלע אַנדערע גרויסע ייִדישע שריפֿטשטעלערס האָבן אויסגענוצט דעם ייִדישן פֿאָלק־אוצר פֿאַר זייערע שאַפֿונגען; אָבער מיט גאָר קליינע אויסנעמען זייַנען זייערע שאַפֿונגען ניט געוואָרן פֿאָלקלאָר, ניט אַריבער אינעם אַנאָנימען רשות־הרבים. פּרצעס באָנטשע שווייַג מעג זיך זייַן געבויט אויף די אָדער אויף יענע עלעמענטן פֿונעם ייִדישן פֿאָלקלאָר — מעג מען טאַקע ברענגען די שפּריכווערטער, לידלעך, ניגונים און מעשׂהלעך, אויף וועלכע פּרץ האָט זיך געשטיצט, און באַווייַזן, ווי אַזוי פֿאָלקלאָר איז אַ ווירקנדיקער כּוח אין דעם באַשאַפֿן פֿרישע קולטור־אוצרות (וואָס קענען שפּעטער אפֿשר אַליין ווערן פֿאָלקלאָריזירט). אָבער ברענגען פּרצעס באָנטשע שווייַג ווי עס שטייט און גייט, אַזוי ווי דאָס ווערט געטאָן אין דעם בוך, טאָר מען ניט.

מען קען אויך ניט, אויב מען וויל, אַז דער באַגריף פֿאָלקלאָר זאָל שטיין פֿאַרן לייענער אין זייַן פֿולער קלאָרקייט, באַרעכטיקן די רייַזע־באַשרייַ־בונגען צי באַריכטן פֿון ווייַטע שבֿטים בלויז דערמיט וואָס ייִדן האָבן גע־פֿלאָכטן מעשׂהלעך וועגן רויטע ייִדעלעך. די פֿאָלק־מעשׂהלעך וועגן די רויטע ייִדעלעך און דעם סמבטיון און די עשׂרת־השבֿטים האָבן פֿולע בירגעררעכט אין אַזאַ בוך, נאָר נישט מנשה בן ישׂראלס בריוו וועגן די אַמעריקאַנער אינ־דיאַנער, נישט דער בריוו פֿון כּוזרישן מלך צו הסדאי איבן שפּרוט, ניט די באַריכטן וועגן די ווינציק באַקאַנטע ייִדישע צי האַלב־ייִדישע ייִשובֿים (וואָס ניט אַלע פֿון זיי האָט דאָס פֿאָלק אַפֿילו חושד געווען אין אָפּשטאַמען פֿון די עשׂרת־השבֿטים) — קיין איינע פֿון די לעצטע באַלאַנגען ניט אַהער. וואָס שייך די קונצן־מאַכערס און אַטלעטן צי דעם בראַוון אַמעריקאַנער ייִדישן סאָלדאַט וואָס האָט פֿאַרלוירן דאָס לעבן בעת דער מלחמה מיט די יאַפּאַנער — זייַנען זיי אפֿשר ראָוי צו ווערן העלדן פֿון ייִדישן פֿאָלקלאָר, נאָר אַזוי ווי דאָס איז נאָך דערווייַל ניט געשען האָבן זיי אין דעם בוך ניט געדאַרפֿט אַרייַן. אַפֿילו וואָס שייך דעם אויפֿשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ האָט דער צוזאַמענשטעלער געדאַרפֿט איבערגעבן די לעגענדעס וואָס האָבן זיך געשאַפֿן אַרום די פֿירערס

אָדער אַרום די געשעענישן און ניט דעם גבֿית־עדות־באריכט וואָס דער „ראָט פֿון וואַרשעווער יידן און אַמעריקאַנער פֿרײַנד פֿון פּוילישע יידן" האָט פֿובליקירט.

דאָ קען נאָך א מאָל געזאָגט ווערן, אז דאָס אײַנשלײַסן די אַלע ניט־בא־רעכטיקטע מאַטעריאַלן קען אפֿשר העלפֿן ברייטער פֿאַרשפּרייטן דאָס בוך — נאָר דערפֿאַר מאַכט דאָס מטושטש דעם עיקר ענין, מיט וועלכן דאָס בוך וואָלט זיך געדאַרפֿט פֿאַרנעמען.

פֿאַלקלאָר איז טאַקע פֿאַלקאייגנס; אָבער צי איז אַלץ וואָס איז פֿאַלק־אייגנס — פֿאַלקלאָר? די פֿראַגע ווערט ספּעציעל קאָמפּליצירט און נייטיקט זיך אין א קלאָרן ענטפֿער ווו א גלויבן איז דאָס אויסשלײַסלעכע אייגנס פֿון איין פֿאַלק און ווערט דעריבער א טיל פֿון דעם פֿאַלקס נאַציאָנאַלער עקסיסטענץ. וועגן דעם שײַכות צווישן דעם רעליגיעזן פֿאַלקאייגנס פֿונעם יידישן פֿאַלק און פֿאַלקלאָר גייט זיך דער צוזאַמענשטעלער פֿון דעם בוך אין גאַנצן פֿונ־אַנדער מיט אזא אָנגעזעענעם און פֿאַרדינסטפֿולן טעאָרעטיקער פֿון דעם יידישן פֿאַלקלאָר ווי י. ל. פּהן ע"ה. פּהן האָט געהאַלטן, אז די אגדות, מדרשים, ניגונים און זמירות, מיט וועלכע די יידישע רעליגיע קומט צום פֿאַלק און וואָס זיי ווערן דורכן פֿאַלק געפֿירט ווײַטער קענען פֿאָרט נישט פֿאַרלאָרן ווערן ווי עלעמענטן פֿון יידישן פֿאַלקלאָר, ווײַל די רעליגיעזע מנהיגים גיבן אויך שטאַרק אַכטונג אז דאָס פֿאַלק זאָל קיין שום עלעמענטן אין די דאָזיקע פֿאַלקלאָר־איינסן ניט בײַטן.[2] אָסובעל, פֿאַרקערט, זאָגט, אז ניט נאָר האָבן די שאָפֿערס און בויערס פֿון דער יידישער רעליגיע זיך באַנוצט מיט עלעמענטן פֿון יידישן פֿאַלקלאָר, נאָר אז די סוף־פֿראָדוקטן, פֿון זייער זײַט, האָבן ערשט ווײַטער משפּיע געווען אויפֿן פֿאַלק און געפֿירט צו דער אויספֿורעמונג פֿון נײַע פֿאַלקלאָר־איינסן (זען זײַטלעך xxiv—xxvii). וועלן מיר קוקן זיך גוט צו צו די צוויי מיינונגען זעלן מיר, אז זיי זײַנען ביידע עקסטרעמען. אויף פּהנען, וועלכער איז געווען, ווי מיר האָבן שוין געזאָגט, ניט נאָר א זאמלער, נאָר אויך א טעא־רעטיקער און פֿאַרשער פֿון יידישן פֿאַלקלאָר, האָט געמאַכט דעם שטאַרקסטן אײַנדרוק דאָס וואָס דאָס רעליגיעזע פֿאַלקאייגנס ווערט אָנגעהאַלטן בײַם פֿאַלק ניט מיט דעם זעלביקן מעטאָד ווי געוווינטלעכע עלעמענטן פֿון פֿאַלקלאָר. אויף אָסובעלן מאַכט דעם שטאַרקסטן אײַנדרוק דאָס וואָס דורכן רעליגיעזן פֿאַלק־אייגנס „קומען צום אויסדרוק דעם פֿאַלקס פֿאַרלאַנגען און געפֿילן אויף דעם סאַמע דירעקטסטן און בולטסטן אופֿן" (ז׳ 651). צו געפֿינען דעם צד־השווה צווישן די צוויי מיינונגען איז ניט קיין גרינגער ענין.

אויב די אגדות און מדרשים, די ניגונים און זמירות זײַנען טאַקע אריגינעל געבויט געוואָרן מיט ציגל פֿון אמתן פֿאַלקלאָרשטאָף דאַרף מען זוכן זיך צו דערגרונטעווען צו די קדמון־מאַטעריאַלן. ווײַטער, דאַרט וווּ די

---

[2] זען למשל ל. ווילענסקיס [י. ל. פּהנס] רעצענזיע אויף נ. פֿרילוצקיס זאַמלונג פֿאַלקס־לידער אין ש. ניגערס דער פֿנקס, ווילנע 1913, ז׳ 363 א״וו.

פֿאַנטאַזיע איז דורך דעם נײַ געשאַפֿענעם פֿאַלקאייגנס אָנגערעגט געוואָרן צו באשאַפֿן נאָך נײַערע מעשׂהלעך, משלים, ניגונים אאז"וו וואָס האָבן קיין מאָל קיין אָפּיציעלן צובונד צו דער רעליגיע ניט געהאַט, זײַנען מירווידער א מאָל אויף דער טעריטאָריע פֿון ריינעם פֿאַלקלאָר. אָבער וועלן מיר האָבן צו טאָן מיטן קאַנאָניזירטן טעקסט אָדער נוסח גופֿא, דאָרטן זײַנען מיר אין יענעם שטח פֿון אויפֿערם קרײַזן, וווּ ניט גאַנץ „א" איז „ב" (ד"ה ניט אַלץ וואָס איז פֿאַלקאייגנס איז פֿאַלקלאָר) כאָטש גאַנץ „ב" איז „א" (אַלץ וואָס איז פֿאַלקלאָר איז פֿאַלקאייגנס).

איינער פֿון די הויפּטשטרייכן פֿון אן איינס וואָס גייט אַריבער אין פֿאַלקלאָר איז דאָס פֿאַרשווינדן פֿון א פֿעסטער נאָרמע לגבי אינהאַלט צי פֿאָרעם. יעדער איבערדערציילער אָדער איבערזינגער פֿילט זיך פֿרײַ צוצוגעבן אָדער אַרונטערצונעמען וואָס אים גלוסט, אויסצוטײַטשן אָדער אונטערצושטרײַכן וואָס אים נעפֿעלט. אזוי ווי דער איינס באַלאַנגט צו אַלעמען גלײַך איז קיינער איבער דעם ניט קיין בעל־הבית און קיינער קען ניט פֿאַרוועלן, אז מען זאָל אַרײַנטראָגן אין דעם שוין פֿאַראַנענעם נוסח שינויים וואָס זײַנען אויסן צו ברענגען צום אויסדרוק א פּערזענלעכן געשמאַק צי אן אײַנפֿאַל פֿון דער הייסער מינוט. אָפֿט דערגייט דאָס אזוי ווײַט, אז שפּעטערדיקע וואַר־יאַנטן האָבן שוין נאָר א קנאַפּע ענלעכקייט צו די פֿרײַערדיקע נוסחאות — און דאָך זײַנען אַלע גלײַך באַרעכטיקט, גלײַכע יחסנים. בײַם רעליגיעזן פֿאַלק־איגנס איז אָבער די מעשׂה נאָר אן אנדערע. עס עקסיסטירט שטענדיק די נאָרמע וואָס דערלאָזט ניט קיין צו בולטע אָדער אינדיווידואַליסטישע אָפּנייגן און וואָס ווירקט שטענדיק ווי א מין עלעקטראָמאַגנעט וואָס ציט שטענדיק צוריק צו זיך אזעלכע טיילכעלעך וואָס האָבן צײַטווײַליק באַווײַזן שטריכן פֿון אומ־אָפּהענגיקייט. זעלטן, נאָר זעלטן, געלינגט אן איינס פֿונעם רעליגיעזן פֿאַלק־איגנס זיך דורכצובערעכן דורך דער צומצענטרישער קראַפֿט פֿון דער אָנער־קענטער און געהיילטער נאָרמע. אויב אזוי מוזן מיר ווידער קומען צום אויספֿיר, אז דער צוזאַמענשטעלער איז ניט געווען געגנוג אָפּגעהיט אין זײַן אָפּקלײַב פֿון מאַטעריאַל און ניט גענוג פֿרעציז אין זײַן דעפֿיניציע פֿון פֿאַלקלאָר, ווײַל אין דעם בוך געפֿינען מיר א היפּשע צאָל אזעלכע קאַנאָניזירטע טעקסטן, וואָס וויפֿל מיר זאָלן זיי ניט טײַער האַלטן ווי פֿאַלקאייגנס זײַנען זיי אָבער לײַדער ניט קיין פֿאַלקלאָר.

די אָרגאַניזאַציע פֿונעם מאַטעריאַל איז ניט קיין געראָטענע

די פֿראַבלעם פֿון אָרגאַניזירן דעם מאַטעריאַל איז ניט בלויז א פֿראַבלעם ווי אזוי זאָל מען דעם מאַטעריאַל קלאַסיפֿיצירן אָדער אײַנטיילן. די אָרגאַני־זאציע פֿונעם מאַטעריאַל קען, אויב זי איז א געלונגענע, אן א שיעור צו־העלפֿן צו דער אויפֿקלערונג און צו דער פֿאַרפֿעסטיקונג פֿונעם הויפּטגעדאַנק פֿונעם גאַנצן בוך. פֿון דער צווייטער זײַט, אויב די אָרגאַניזאַציע איז ניט קיין געראָטענע קען מען זייער צוויפֿלען, צי מען וועט אפֿילו מיט די בעסטע

מאטעריאלן דערגרייכן דאָס וואָס מען וויל. דער צוזאמענשטעלער באמערקט עטלעכע מאל, אז דאָס לעבן אין מיזרח־איראָפּע האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט א נעקניפּט־און־געבונדענע גאנצקייט. יעדער מינהג, אפֿילו יעדער יחיד, האָט געהאט א באשטימטע בארעכטיקונג און א באשטימט אָרט אינעווייניק אין דער רעם פֿון אינאיינעמדיקע באגריפֿן און אינספּיראַציעס וואָס איז געווען דער דינאמיזם פֿונעם יידישן לעבן־שטייגער. „כאָטש אנדערש איינער פֿונעם אנדערן האָבן אלע [טראדיציאָנעלע] טיפּן פֿארמאָגט אן ארגאנישע אחדות מיטן פּלל, וויל אלע זיינען זיי ארויסגעוואקסן פֿון דער זעלבער סאציאל־עקאנאָמישער סביבה" (ז׳ 386). דער צוזאמענשטעלער באנוגנט זיך אבער ניט דערמיט. ער פֿארזיכערט אונדז אויך, אז „נישט קוקנדיק אויף די רעזולטאטן פֿון העכער פֿינף און צוואנציק יאָרהונדערטער צעזייטקייט אין כּמעט אלעווינקעלעך פֿון דער ערד פֿארמאָגט דער יידישער פֿאָלקלאָר מסתּמא א גרעסערע מאָס אינ־טענסיוויטקייט ווי וועלכער עס איז אנדערער" (ז׳ xviii). בײַ איינעם וואָס וויזט ארויס אזוי פֿיל פֿארשטאנד פֿאר דער שיטה פֿון „קולטור־קאָנפֿיגוראַציעס" האָט מען זיך זיכער נעמענט ריכטן אויף א לאָגישערער, מער אָנגענעמלטער ארגא־ניזאציע פֿונעם מאטעריאל.

די ארגאניזיר־סכעמע וואָס דאָס בוך באנוצט איז א כאָטישע. זי איז ענלעך אויף דער סכעמע וואָס באָטקין האָט באנוצט אין זיין „אוצר פֿון אמעריקאַנער פֿאָלקלאָר".[3] די סכעמע צעברעקלט און צעדריבלט דעם מאטעריאל אן שום סיבה. וועג מען קוקט זיך צו צו דער קלאַסיפֿיקאַציע פֿון די לענגדעם און ענקדאָטן וואַרפֿט זיך ממש אין די אויגן דאָס פֿעלן פֿון א רויטן פֿאָדעם וואָס זאל דעם גאנצן מאטעריאל דורכדרינגען. היות ווי וויצן און ענקדאָטן זיינען דאָ לרוב אין די אָפּטיילונגען „יידישע סאטירע", „העלדן" און ספּעציעל אין דער אָפּטיילונג „די מענטשלעכע קאָמעדיע" איז שוועך צו פֿארשטיין, פֿאַר וואָס דאָס פֿערטע אונטערקעפל אין דער לעצטער אָפּטיילונג היסט ערשט „הומאָריסטישע אנעקדאָטן און וויצן". און אזוי ווי פֿאָלק־מעשׂיות געפֿינען מיר זיכער אין די אונטעראָפּטיילונגען וועגן „חכמים" „יראַ־שמיים", „קדושים", „מיסטיקערס", „גיבורים", „די כעלעמער חכמים", „הערשעלע אסטראָפּאָליער", „די עשׂרת־השבטים" אאז"ו איז מאָדנע צו באגעגענען אן אונטעראָפּטיילונג וואָס איז באצייכנט מיטן קעפל „פֿאָלק־מעשׂיות". עס שטעלט זיך תּיפֿה די פֿראָגע: אויב די זיינען עס די פֿאָלק־מעשׂיות, איז וואָס זשע זיינען די אנדערע? און אויב די אנדערע זיינען ניט קיין פֿאָלק־מעשׂיות, ווי זשע קומען זיי אהער אין בוך?

נאָך האַרבער קען די קשיא אוועקגעשטעלט ווערן בײַ דער אָפּטיילונג „לידער און טענץ". דאָ האָט דער מחבר שארף אָפּגעטיילט „פֿאָלקלידער" פֿון „רעליגיעזע לידער" אין סתּירה צו זיין פֿרוערדיקער שטעלונג בנוגע דעם זעלבן ענין; און צוויישן די „רעליגיעזע לידער" שליסט ער אויך אַיין די לידער „אבער

[3] *A Treasury of American Folklore*, edited by B. R. Botkin, 932 pp., Crown Publishing Co., New York, 1944.

יידן זײַנען מיר", „מאירקע, מײַן זון", „ישמח משה" און „א דודעלע" וואָס מען וואָלט נעקענט פֿאַררעכענען פֿאַר פֿאָלקלידער אפֿילו וען מיר זאָלן זיך האַלטן בײַ י. ל. פּהנס שטרענגער אינטערפּרעטאַציע. די אומבאַהאַלפֿנקייט פֿון דער גאַנצער קלאַסיפֿיקאַציע נעמט זיך דערפֿון וואָס דער צוזאַמענשטעלער האַלט זיך ניט בײַ קיין פּרינציפּ וואָס זאָל דערלויבן א לאַנגיש, גילטיקע פֿונאַנדער־טיילונג פֿון זײַן שלל מאַטעריאַל.

ווי אזוי האָט מען נעקענט דעם מאַטעריאַל ארגאַניזירן? דאָס נעראָטנסטע וואָלט זיכער נעווען אויסצוקלײַבן אזא קאַנצענטער ווי למשל „דאָס יידישע לעבן אין מיזרח־אייראָפּע". צום אַלעם ערשטן וואָלט מען דעם קאַנצענטער נעמוזט אויספֿירלעך דערקלערן, אי אין שײַכות מיט זײַן אינעוויניקסטער סטרוקטור, אפּשטאַם און אַנטוויקלונג־גאַנג אי אין שײַכות מיט די דרויסנדיקע פֿאַקטאָרן וואָס האָבן אים באַווירקט. דערנאָך ערשט וואָלט מען נעראָטפֿן דעם מאַטעריאַל איבערגעבן טעמעסווײז דורך אזעלכע אָפּטיילונגען ווי „משפּחה־לעבן", „לומדות", „יום־טובֿים", „פּרנסה", „קהל און פּלי־קודש", „דער ניט־יידישער אָרום" אאז"וו.[4] בײַ אזא ארגאַניזאַציע וואָלט דאָס בוך נעווען ניט נאָר א צוזיצנדיקע אַנטאָלאָגיע פֿון יידישע חכמות און לידלעך, נאָר ס'וואָלט נעווען א באמת ווערטפֿולער קוואַל פֿון אינפֿאָרמאַציע וועגן און פֿאַרשטאַנד פֿאַר דעם מיזרח־אייראָפּעישן יידנטום. און מען דאַרף ניט מיינען, אז דאָס וואָלט נעצווונגען אָפּילו אויף א הערעלע מוותר צו זײַן אויף דער מאַסן־אָריענטאַציע פֿונעם בוך. ניין. פֿאָפּולאַריזאַציע הייסט נישט דווקא תּוהו־ובֿוהו, פֿלאַנלאָזיקייט. מען וואָלט זיכער נעקענט (און נעדאַרפֿט) צונויפֿשטעלן אַן אינטעגרירט ווערק וואָס זאָל אויך גלײַכצײַטיק פֿאַרמאָגן דעם הומאָר און די צוטריטלעכקייט וואָס שפּאַרט אַרויס פֿון פּמעט יעדער זײַטל פֿון דעם בוך. דער איצטיקער צוזאַמענשטעלער איז לײַדער אַוועק מיט דער עלטערער, גרינגערער און וויניקיקער ווערטפֿולער שיטה פֿון געבן (יעדן פֿאַלס פֿון פּרווון נעבן) וויצן באַזונדער, מעשׂיות באַזונדער, שפּריכווערטער באַזונדער, רעטענישן באַזונדער און לידער באַזונדער. אָבער, ווי מיר האָבן אויבן אנגעוויזן, האָט ער אָפּילו די סיסטעם אויך ניט דורכגעפֿירט בשלמות.

ניט־פֿינקטלעכקייטן

דער צוזאַמענשטעלער באַמערקט מיט רעכט, אז פֿון די ניט־יידישע פֿעלקער, צווישן ווען מיר לעבן שוין אזוי פֿיל יאָרהונדערטער, האָבן מיר געלײַען פֿאַר־שיידענע סוזשעטן, טעמעס און אָפּילו אויסדרוק־פֿאָרמען און אָביעקטן ווָאָס מיר האָבן דערנאָך איבערגעאַנדערשט, פֿאַריידישט און אײַנגעגלידערט אין אונדזער אייגענעם פֿאָלק־אוצר. דער צוזאַמענשטעלער איז אויך זיכער נעראָטן, ווען

[4] אין דעם זומער־סעמעסטער, 1948, וועט ד"ר מ. ווײַנרײַך האָבן ווי א גאַסט־פּראָפֿעסאָר געגעבן א קורס אד"ט „יידישער פֿאָלקלאָר און פּאָפּולערע ליטעראַטור" אין קאָליפֿאָרניער אוניווערסיטעט אין לאָס־אַנדזשעלעס האָבן ער זיך געהאַלטן בײַ אַזא ארגאַניזיר־סכּעמע בײַם פּרעזענטירן דעם מאַטעריאַל.

ער איז מרמז, אַז וויכטיקער איז דאָ דער פּראָצעס און די מאָס פֿאַרייִדישונג איידער דער פֿאַקט פֿון אַנטלײַונג. ער נוצט אָבער ניט אויס די געלעגנהייט צו באַמערקן, אַז אין אַ סך פֿאַלן, ווו מיר געפֿינען ענלעכע פֿאָלקלאָראיינסן בײַ ייִדן און ניט־ייִדן, קען גאָר געמאָלט זײַן, אַז ייִדן זײַנען געווען די געבערס און די אַנדערע די נעמערס. נאָך מער, ייִדן האָבן געשפּילט אַ באַזונדער וויכטיקע ראָלע אין דער פֿאַרשפּרייטונג פֿון ייִדישע און ניט־ייִדישע פֿאָלקלאָראיינסן איבער גרויסע שטחים פֿון אַלע וועלטטיילן. דאָס זײַנען זיכער פֿאַקטן וואָס וואָלטן געמעגט אונטערגעשטראָכן ווערן.

עס איז לעצטנס געוואָרן די מאָדע, בײַם דערמאָנען און באַשרײַבן דאָס מיזרח־אייראָפּעיִשע ייִדנטום, זיך זייער צו וואַרפֿן מיטן וואָרט „געטאָ". פּונקט ווי זאַנגוויל האָט גערעדט וועגן די „בעלי־חלומות פֿון דער געטאָ" רעדט מען איצט זייער וועגן די „פּרינצן פֿון די געטאָס" און וועגן דער געטאָ־פּסיכאָלאָגיע (פֿון וועלכער מיר זאָלן זיך ערשט איצט האָבן ענדלעך באַפֿרײַט) — משמעות אַז ייִדן האָבן אין מיזרח־אייראָפּע געלעבט אָפּגעשלאָסענע אין פֿינצטערע גע־טאָס האַרט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַ פֿאָלקלאָריסטישע זאַמלונג וואָס שטעלט זיך דעם ציל פֿאַרשטענדלעכער צו מאַכן די נאָענטע פֿאַרגאַנ־גענהייט פֿונעם רובֿ מנין ורובֿ בנין פֿון ייִדישן פֿאָלק וואָלט זיכער געמעגט קלאָר מאַכן, וואָס און ווו און ווען אַ געטאָ איז געווען[5] און וואָס דער תּחום־המושבֿ איז געווען און אויך אָנווײַזן ניט נאָר אַז „די ענגע געטאָ פֿון אַ מאָל, אין וועלכער ייִדן האָבן געפֿירט זייער האַלב־אויטאָנאָמע עקסיסטענץ, איז געווען אַ פֿאַרווײַלנדיקער און ניט נאָר אַ טראַגישער מיקראָקאָסמאָס" (ז' 386), נאָר אויך אַז געטאָס אין מערבֿ־אייראָפּע און דער תּחום אין מיזרח־אייראָפּע האָבן מעגלעך געמאַכט און באַווירקט דאָס אויפֿקומען פֿון די אַלע פֿאָלקלאָר־עלעמענטן, מיט וועלכע דאָס בוך גיט זיך אָפּ.

אויף זז' XX און XXI לייענען מיר, אַז דער ייִדישער פֿאָלקלאָר „... איז כּמעט שטענדיק עטיש, לערנט מידות טובֿות, גיט כּסדר אינסטרוקציעס... איינער פֿון די צילן פֿון די אַלע [פֿאָלק־]מעשׂיות איז אַ דידאַקטישער — אויפֿ־צושטעלן פֿאַרן ייִדן דעם אינספּירירנדיקן בײַשפּיל פֿון זײַנע גאָטספֿאָרכטיקע אָבֿות". דאָ איז אַפֿילו ניט וויכטיק צו אַרגומענטירן, אַז י. ל. כּהן, למשל, האָט געהאַלטן, אַז ערשט די אַמאָראַלע, די ניט־דידאַקטישע, די ריין פֿאַרווײַלערישע עלעמענטן פֿון פֿאָלקאייגנס קענען באַטראַכט ווערן פֿאַר פֿאָלקלאָר. דאָ איז גענוג אָנצוווײַזן, אַז די פֿולע זאַמלונג פֿונעם מין מאַטעריאַלן וואָס כּהן האָט געהאַט אין זינען וואָלט זיכער געווען קוואַנטיטאַטיוו און קוואַליטאַטיוו פֿאַרגלײַכלעך

---

[5] אויספֿירלעכער וועגן דעם בײַ מ. ווײַנרײַך, היטלערס פּראָפֿעסאָרן, זז' 99—101. דאָרט ווערט אַרויסגעבראַכט די מיינונג אַז דער טערמין „געטאָ" וואָלט געדאַרפֿט באַנוצט ווערן בלויז צום באַצייכענען די טויטצענטערס פֿון די היטלער־יאָרן. אויב מען באַנוצט אויך דעם טערמין „געטאָ" צו באַצייכענען די מיטל־עלטערישע ייִדישע קוואַרטאַלן מוז מען זיך שוין ספּעציעל באַוואָרענען אַז די לייענערס זאָלן פֿאַרשטיין דעם אונטערשייד צווישן יענע צענטערס פֿון ייִדישן לעבן און די היטלערישע צענטערס פֿון אומברענגען ייִדן.

מיט די דידאַקטיש־עטישע מאַטעריאַלן וואָס אָסובעל האָט אין זינען. עס איז אויך וויכטיק צו געדענקען, אַז ס'רוב נײַ צוגעקומענע איינסן במשך פֿון דעם לעצטן יאָרהונדערט זײַנען פֿונעם ערשטן שניט. אין דער איצטיקער זאַמלונג אַליין איז די ווײַט גרעסטע טייל איינסן ניט פֿון קיין דידאַקטיש־עטישן אינ־האַלט, סײַדן מען זאָל די ווערטער זייער לויז טײַטשן.

אַזוי ווי דער בראשית פֿון דער מאָדערנער פֿאָלקלאָריסטיק ליגט אין דער ספֿערע פֿון די ראָמאַנטיקערס און נעאָראָמאַנטיקערס פֿון אָנהייב און מיטן 19טן י"ה און אַזוי ווי אַ סך פֿון אונדז הײַנט צו טאָג זײַנען געקומען צום ייִדישן פֿאָלקלאָר אַ דאַנק טעמים וואָס זײַנען אין תּוך גאַנץ ענלעך צו די וואָס האָבן יענע געפֿירט צום דײַטשישן, דענישן און סלאַווישן פֿאָלקלאָר איז אפֿשר ניט שווער צו פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס פֿאָלקלאָר איז עד היום איבערגעלאָדן מיט אַלטמאָדישע און וויסנשאַפֿטלעך דיסקרעדיטירטע ראָמאַנטישע באַגריפֿן. די באַגריפֿן קומען אַרויף אויף דער צונג און אויף דער פֿעדער אַפֿילו בײַ אַזעלכע וואָס דערקענען די אומפּינקטלעכקייט. דאָס איז אפֿשר די סיבה, פֿאַר וואָס מיר באַגעגענען אין דעם בוך אַזוי אָפֿט די אויסדרוקן „ספּאָנטאַנע פֿאָלק־שעפֿערישקייט", „ספּאָנטאַנער אויסדרוק", „אומגעפּענטעטע פֿאָלק־שעפֿערישקייט", „דינאַמישער לעבנס־כּוח" אאַז"וו. ווי דאָס זאָל נישט זײַן, וואָלט אַזאַ ווערק געמעגט כאָטשבי דערמאָנען די מאָדערנע טעאָריעס וועגן דעם, ווי אַזוי עס שאַפֿט זיך פֿאָלקלאָר.

נאָך אַ שטיקל צרה איז די טראַנסליטעראַציע. טראַנסליטערירן פֿון ייִדיש אויף ענגליש איז שטענדיק אַ שווערער ענין,[6] אָבער דאָך מעג מען פֿאָדערן בײַ אַ צוזאַמענשטעלער, ער זאָל זיך כאָטש האַלטן בײַ איין סיסטעם. אין דעם בוך אָבער ווערן די ייִדישע טעקסטן איבערגעגעבן זייער ניט איינהייטלעך. אַ מאָל האַלט זיך דער מחבר מער־ווייניקער בײַ אַ צווייטראַנגיקן טראַנסליטעריר־שליסל און אַ מאָל באַנוצט ער זיך אויך מיט אַזעלכע טיפּיש ענגלישע קאָמ־בינאַציעס פֿון אותיות ווי nate פֿאַר „נייט", zine פֿאַר „זײַן". דערפֿון באַקומט זיך במילא, אַז „דירה" איז dire בעת „ליבע" איז שוין גאָר leebeh. אַזעלכע דערשײַנונגען שטערן ספּעציעל מען זאָל אין דער פֿולער מאָס הנאה האָבן פֿון דער אָפּטיילונג פֿאָלקלידער. נאָך אַ שטער איז דאָס וואָס בײַם טראַנסליטערירן די לידער וויל דער צוזאַמענשטעלער דווקא איבערגעבן דעם ייִדישן דיאַלעקט, מיט וועלכן די זינגערס פֿון ליד האָבן זיך באַנוצט. אַחוץ דעם וואָס דאָס איז אָפֿט אַפֿילו ניט נייטיק צום גראַם איז דאָס אויך ניט פּינק־טלעך, ווײַל די מערסטע לידער האָט מען געזונגען ווײַט איבער די דיאַלעקטישע גרענעצן. אַזוי ווי דער צוזאַמענשטעלער האָט אין אַנדערע פּרטים כּסדר גע־האַט אין זינען די קענטענישן און די אינטערעסן פֿון דעם ענגלישן לייענער וואָס איז נישט קיין בקי אין ייִדישע זאַכן איז שווער צו פֿאַרשטיין פֿאַר וואָס גראָד דאָ האָט ער באַשלאָסן צו זײַן אַזוי געטרײַ צו אַלע קלענסטע ניואַנסן;

---

[6] זען ייִדישע שפּראַך, באַנד VII, 1947.

אַגבֿ ווערט ער דאָ ניכשל מער ווי איין מאָל. בײַ אַ סך לייענערס וועט זיך זיכער באַקומען אַ מאָדנער, ניט באַרעכטיקטער אײַנדרוק פֿון דער ייִדישער אויסשפּראַך. אויך בײַ העברעיִזמען גיט דער צוזאַמענשטעלער אַ מאָל די ייִדישע, אַ מאָל די העברעיִש־אַשכּנזישע און אַ מאָל די ספֿרדישע אויסשפּראַך.[7]

סך־הכּלען און אויספֿירן

דאָס איז אַ בוך וואָס וועט זיכער אַרײַנקומען אין גאָר אַ גרויסער צאָל ייִדישע און אויך אין ניט־ייִדישע היימען. עס איז טעכניש געשמאַק און ציכטיק אַרויסגעגעבן. עס איז אָנגעפּיקעוועט מיט פֿאַרווײַלערישע און אינטערעסאַנטע מאַטעריאַלן. כאָטש דאָס בוך האָט עטלעכע וויכטיקע חסרונות און אַ סך קלענערע פֿעלערן (ניט וועגן אַלע האָבן מיר געהאַט אָרט צו רעדן) איז עס אָבער צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן מיט די בעסטע כּוונות וואָס שייך געבן אַ סימפּאַטיש און שטאָלץ בילד פֿונעם מיזרח־אייראָפּעיִשן לעבן; אָט די גוטע כּוונות מוז יעדער לייענער באַמערקן און מוז פֿון זיי באַאײַנפֿלוסט ווערן. דער גרעסטער שאָד איז דאָס וואָס די גוטע כּוונה האָט זיך ליידער ניט געפּאָרט מיט זיכערקייט און קלאָרקייט בנוגע דעם בעסטן אופֿן פֿון דורכפֿירן. דער צו־זאַמענשטעלער שרײַבט, אַז „פֿאָלקלאָר איז אַ שטענדיקער און אָנסופֿיקער פּראָ־צעס וואָס פֿליסט מיטן שטראָם פֿון לעבן [פֿון פֿאָלק]" (ז׳ XXI). די טראַגעדיע איז נאָר, וואָס דאָס לעבן וואָס האָט געשאַפֿן די מערהייט אוצרות וואָס ווערן דאָ איבערגעגעבן האָט שוין אויפֿגעהערט צו פֿליסן און ס׳וואָלט דעריבער בפֿירוש געווען אַ יושר, אַז אַ געניטערע האַנט זאָל זיך תּיכּף נעמען צו דער אַרבעט וואָס דאָס בוך האָט געוואָלט און ניט אין גאַנצן געקענט דורכפֿירן.

שיקל פֿישמאַן

אַ בוך צו לערנען די ייִדישע קולטורשפּראַך

College Yiddish, An Introduction to the Yiddish Language and to Jewish Life and Culture, By Uriel Weinreich with a preface by Roman Jakobson, Harvard University, Yiddish Scientific Institute — Yivo, New York [1949], 397 pp.

לערנען נישט־ייִדן, ייִדן פֿון אַנדערע שבֿטים אָדער פֿאַרפֿרעמדט געוואָרענע ייִדן ייִדיש איז גאָרנישט פֿון די גרינגע זאַכן. וואָרן וואָס פֿאַר אַ השׂגה מע זאָל נישט האָבן פֿון לערנען יענעם אַ לשון, בלײַבט לערנען לערנען. אַנדערע לשונות לערנט מען, ייִדיש לערנט מען נישט. עפּעס קען מען עס נישט אויסלערנען. עס ווערט אויס ממשות, אַז מע רירט זיך צו דערצו. פּשוט איז פּשוט: מע ווייסט נאָך אַלץ נישט גענוג, וואָס איז דאָס באַזונדערקייט פֿון דעם לשון, זײַנע גרע־נעצן און זײַנע טיילן, און וואָס מען האָט צו לערנען.

---

[7] למשל shabbes, brocho, selichot.

עס קען זיך אויסווײַזן, אַז ווײַסן איז נישט דאָס פֿאַסיקע וואָרט. וואָרן, קריק־געשמועסט, קאַרג וויסערם פֿון יִידיש האָבן מיר פֿאַרמאָגט און פֿאַרמאָגן, נישט צו פֿאַרזינדיקן, הײַנט? איך הער, וואָס איך פֿרעג, און איך האָב אין זיך דאָס יהדות צו זאָגן: יאָ, ס'איז אמת, מיר האָבן, און מיר האָבן געהאַט, און מיר וועלן אם ירצה השם מענטשן מיט א וויסן אין יִידיש. איז א סימן מער־נישט, אַז דאָס וואָרט 'וויסן' האָט פֿאַרשידענע מדרגות פֿון באַנוץ. דאָס שאַט נישט. שפּראַך־טעאָרעטיקערס רופֿן דאָס דעם מייַן פֿון וואָרט; ס'איז די בחינה ביַים ניצן א וואָרט מכוון צו זײַן א באַשטימטע זאַך, און באַשטימטע זאכן בײַטן זייער צורה וועדלײַק סבֿיבֿה, מדרגה און טראַדיציע, מ'איז פּסדר „פּושט צורה און לויבֿש צורה". מיר דאַרפֿן ערשט האָבן דעם פּשט פֿון וואָרט. דער פּשט מאַכט זיך ניט נישט־וויסנדיק פֿונעם באַנוץ; ביַים פּשט מוזט איר נאָר טראַכטן קודם אינעם תּוכן. און דער תּוכן פֿונעם וואָרט 'וויסן' איז הײַנט אַן אַנדערער וויַ ער איז געווען פֿריִער, ביַים וויסנשאַפֿטלער אַן אַנדערער ווי ביַים הדיוט. וויסן איז דאָס פֿאַסיקע וואָרט, הייסט עס, מע דאַרף נאָר צוהיטן, זײַן תּוכן זאָל זיך האַלטן אויף דער מדרגה ווו מען האַלט אין דער וועלט. וויסן וואָס יִידיש איז מייַנט בכלל: האָבן אויפֿן מוח פֿאַקטן וועגן יִידיש, וואָס די מאַדערנע וויסנ־שאַפֿט איז זיי דערגאַנגען.

צי האָבן מיר אַזעלכע פֿאַקטן? ברוך השם. נישט נאָר איז יִידיש קיין סך נישט יינגער פֿון די יונגע לשונות אויף דער וועלט, נאָר אויך די וויסנשאַפֿט פֿון יִידיש איז קיין סך נישט יינגער אייַדער די וויסנשאַפֿט פֿון יענע לשונות. די גרויסע ליניע אין דער מאַדערנער יִדישער לינגוויסטיק איז אויך נישט יינגער פֿון די מאַדערנע וועגן אין אַנדערע שפּראַך־וויסנשאַפֿטן. וועט הייבט זיך דאָס אָן בײַ אונדז? שײַנעאַנו, לאַנדוי, מע מעג אַנרופֿן לײַפּשיצן אויך: ס'איז דאָס פֿערטע פֿערטל אין פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. און וועט איז דען דער גרויסער אַנהייב אין דער לינגוויסטיק פֿון אַנדערע לשונות?

וואָס מיינט מען לערנען יענעם? איבערגעבן וויסנשאַפֿטלעך דערגאַנגענע פֿאַקטן. וויסנשאַפֿטלעך דערגאַנגענע! נאָר מעטאָדאָלאָגיש געזיכערטע דער־גייונגען קען מען לערנען יענעם; וואָס מע כאַפּט אויף דער הוואַ אמינא, אויפֿן נאַוון שטייגער, עמפּיריש, קען מען נישט לערנען צוליב איין טעם: אַקעגן דער קריטיק, וואָס קען זיך דערוועקן ביַים באַקומען א פֿאַקט לערנענדיק, דאַרף מען האָבן יוצא געווען פֿון פֿריִער. אויך פֿון דאַנעט האָט א וויסנשאַפֿטלעכער פֿאַקט א חלק פֿעסטקייט. איז אויב מיר האָבן א וויסנשאַפֿט וועגן יִידיש, מוז יִידיש זײַן אויף דער מדרגה פֿון קענען נעלערנט ווערן. אָבער דאָ קומט עפּעס צו, וואָס מען האָט שוין גאָר אין גאַנצן פֿאַרגעסן. נישט אַלדינג וואָס די וויסנשאַפֿט איז דערגאַנגען האָט מען באַלד זיך געמומען לערנען. עס דאַרף נאָך זײַן אַן אינטערעס, דווקא ביַי שפּראַך זעט מען דאָס קלאָר. איז דאָס אמת. אָבער מיר האָבן דאָך ימים מיט מאָטיוון אויף צו לערנען יִידיש, מע דאַרף זיי פֿאַרן אייגע־נעם עולם נישט אויסרעכענען. זע דאָס שיינע קאַפּיטעלע „יִידיש א שליסל צום יִידישן לעבן", קאַלעדוש־יִידיש, זז' 34—36. מאַקס ווײַנרײַך האָט א מאָל געווײַזן,

וואָס פֿאַר אַ ווערדע ייִדיש קען האָבן פֿאַר דער פּרינציפּיעלער לינגוויסטיק.[1] און גענוג איז דאָס נישט. איז משמע שולדיק דער אָביעקט עפּעס. דאָס איז דאָס: דער אָביעקט איז נישט גוט אויסגעריכט אויפֿן וועג. אַ שפּראַך וואָס עפֿנט איר סטרוקטור פֿאַר נייַע מענטשן דאַרף זיך אָנטון די קאַטעגאָריעס־הלבשה פֿון דער אַלגעמיינער גראַמאַטיק און דערבייַ נישט אָנווערן איר פּנים. ס'איז אַ קולטור־פּראָבלעם פֿון דער ערשטער מדרגה. ביאַליק האָט אין דער ליטעראַטור־היסטאָרישער ספֿערע געניצט דאָס וואָרט נוסח. אָט דאָס דאַרפֿן מיר פֿאַר דער שפּראַך. דער טערמין איז נאָרמע. נאָרמע איז נישט אַזוי האַרב צו באַנעמען, ווי ס'איז אַ וואָרט פֿאַר עטלעכע געדאַנקען מיט אַ מאָל. בקיצור קען מען דאָס בנוגע צו שפּראַך פֿאַרטייַטשן אַזוי: נאָרמע איז אָפּקלויב פֿון שפּראַכיקע פֿורעמס (פֿאַקטן און פֿאָרמען) אויפֿן יסוד פֿון אַ באַשטימטן אָפּשאַץ. ווער עס זאָגט אונטער דעם אָפּשאַץ? דאָס, זעט איר, איז האַרבער. אָבער אָפּטון האָט מען דאָס געמוזט, אויב מען האָט ייִדיש געוואָלט מאַכן לערנעוודיק ווי עס קער צו זייַן.

אוריאל ווייַנרייַך איז נישט דער ערשטער צו טראָגן וויסן וועגן ייִדיש אין דער פֿרעמד. ער איז אויך נישט דער ערשטער, וואָס טוט דאָס מיט אַ דידאַקטישן תּכ־לית. מע דאַרף זיך נאָר דערמאָנען אין די חריפֿותדיקע לערנביכלעך שלמה בירנ־בוימס: *Praktische Grammatik der jiddischen Sprache*, ווין־לייַפּסק 1919/1915 און *Yiddish Phrase Book*, לאָנדאָן [יאָר?]. אויף זייער שטייגער האָבן די אַרבעט געטון אַנדערע אויך, צווישן זיי אַלכּסנדר האַרקאַווי (ייִדיש־אַמעריקאַנישע שולע, [ניו־יאָרק] 1900, זז' 71—97; Lessons in Yiddish אין „פֿאַר די היים און פֿאַמיליע", מאָרגען זשורנאַל, מייַ 9, 1932 — מאַרץ 6, 1933) און הערמאַן שטראַק (*Jüdisches Wörterbuch*, לייַפּסק 1916, 204 זז', 8°; *Jüdischdeutsche Texte*, לייַפּסק 1917, 56 זז', 8°), איינער אַ קענער פֿון ייִדיש, דער צווייטער אַ גרויסער לינגוויסט. אַקעגן בירנבוימען דאַרף מען וועגן אַלע זאָגן להבֿדיל. ערשט אין אים האָט זיך צונויפֿגעקליבן אין איינעם אי בקיאות אי וויסנשאַפֿט. זייַנען די אַרבעטן זייַנע אָנגעפּראָפּט ווי מילגרוימען מיט נייַסן, מיט מעטאָ־דאָלאָגיע און מיט אמת וועגן ייִדיש־לשון. און מע פֿרעגט זיך טאַקע: וואָס נאָך דאַרף מען צו דערשלאָגן זיך דעם געהעריקן פּלאַץ פֿאַר ייִדיש צווישן די לשונות אויף דער וועלט? דער ענטפֿער איז: די ערשטע זאַך איז וויסנשאַפֿט, אָבער שוין די צווייטע זאַך איז נאָרמירונג. אוריאל ווייַנרייַך האָט אייַנגע־שטעלט און דער ערשטער אָפּגעטון די צווייטע זאַך.

ווי אַזוי ער האָט דאָס געטון איז אויסגעשפּרייט איבער אַ בוך פֿון 397 זייַטן אָקטאַוו. ס'איז אַ קורס פֿון דרייַסיק לעקציעס, איטלעכע לעקציע — אַ פֿאַרשלאָסן קעסטעלע געקליבענע חפֿצים פֿון אַ חדר אין אונדזער קולטור־בנין

---

[1] Max Weinreich, *Le Yiddish comme objet de la linguistique générale. Communication au IVe Congrès International de Linguistes, à Copenhague, le 27 août 1936*, Wilno 1937, 15 pp. 8°.

און מיט די שליסעלעך צום קעסטעלע. איר האָט דאָ אַזעלכע פּיקאַנטע זאַכן אין די קעסטעלעך: ייִדיש אַ שליסל צום ייִדישן לעבן (זז׳ 34—36); דיאַלעקט און סטאַנדאַרד־לשון (זז׳ 43—44); אָפּשטאַם פֿון ייִדיש (זז׳ 50—52); דער לשון־קודש־עלעמענט פֿון ייִדיש (זז׳ 66—67); געאָגראַפֿישע פֿאַרשפּרייטונג פֿון ייִדיש (זז׳ 79—80); מאָדערנע ייִדישע ליטעראַטור (זז׳ 94—95); אַלטע ייִדישע ליטעראַטור (זז׳ 102—104); ייִדישע יום־טובֿים (זז׳ 111—112); ייִדישע לשונות (זז׳ 142—144); ייִדישע פּרעסע (זז׳ 164—165); ייִדישער הומאָר (זז׳ 193—194); ייִדישע משפּחה־נעמען (זז׳ 222—223) און נאָך און נאָך, איך האָב דאָ אַרויסגעכאַפּט נאָר אַ טייל. די לעקציעס זײַנען אילוסטרירט מיט כּלערליי בילדער און דיאַגראַמען — אַ שלל מיט ידיעות, און מיט נײַע און פֿאַרלאָזלעכע ידיעות. און דאָס אַלץ אין איינעם ווי הויפּט־אַרײַנגענג אין אונדזער קולטור־לאַבירינט. פֿאַרדריסט מיך אַ ביסל, וואָס דער ווילנער ווײַנרײַך האָט נישט געבראַכט אַפֿילו אי איין מעשׂה נישט פֿון דער חסידישער וועלט — דאַכט זיך אַ היפּש חדרל מיט היפּש אוצרות. און דער מחבר ווייסט דאָך דאָס גאַנץ גוט. לייענט נאָר איבער, וואָס ער אַליין ברענגט אויס אין קאַפּיטל „די פֿילאָסאָפֿיע און די השפּעה פֿון חסידים" (זז׳ 256—257). זעט איר, מיט ייִדישע שרײַבערס איז נישט געווען גרינג זיך אַן עצה צו געבן. צו־צושטעלן צו איטלעכער לעקציע אַ פּאַסיקן שרײַבער מיט אַ שײַכות צו דער טעמע וואָלט געווען איבערגעלאָדן די לעקציע דידאַקטיש און דאָס הייסט קודם כּל מיט שפּראַך־מאַטעריאַל. האָט ער דאָס ממלא געווען מיט אַ ספּע־ציעלן סופּלעמענט. מיין איך, אַז דאָ האָבן געדאַרפֿט אַרײַן אַ סך מער מוסטערן אי פֿון דיכטערס און אי פֿון זשאַנערס. אליעזר שטיינבאַרג און איציק מאַנגער האָבן בשום אופֿן נישט געטאָרט דורכגעלאָזט ווערן.

דאָס בוך האָט נאָך אַנדערע זאַכן: אַ פֿאָנעטישן אַרײַנפֿיר (זז׳ 19—24); וועגן אויסלייג און אַלף־בית (זז׳ 25—29); אַ קיצור פֿון דער ייִדישער גראַ־מאַטיק (זז׳ 304—333); אַ ייִדיש־ענגליש און אַן ענגליש־ייִדיש ווערטער־ביכל (זז׳ 337—397), וואָס ווײַזט דעם מין פֿון סובסטאַנטיוון, די אומרע־גולערע פֿאָרמען און ברענגט אַ סך אידיאָמען. זייער גוט אָפּגעקליבן און צע־וואָרפֿן איבערן בוך זײַנען לידער און נאָטן צו די לידער. ווי קען מען אויף אַזוי פֿיל זאַכן אַפֿילו נאָר אָנווײַזן רעכט! הײַנט די סטרוקטור פֿונעם בוך, די קאָנסטרוקציע פֿון די לעקציעס. אויף דעם וואָלט מען זיך באַדאַרפֿט אָפּשטעלן אין אַ לערער־טריבונע.

איך וויל דאָ מערניט אויסברענגען עטלעכע געדאַנקען וועגן דעם גאַנג אין דער נאָרמירונג.

דער שפּראַכיקער אָפּקלויב וואָס איז דאָ מיט אַ נאָרמאַטיוון תּכלית דורכ־געפֿירט אַזוי פֿעסט האָט אַ סמך אין דער שייכדיקער וויסנשאַפֿטלעכער ליטע־ראַטור. טאָמער אַ שטייגער דערוועקט זיך אין אײַך אַ תּרעומות, למאַי ס׳איז נאָרמירט ׳דאָס אויג׳, אָבער ׳דער אויער׳, וואָס אַפֿילו בײַ אַלכּסנדר האַרקאַווין (ווערטערבוך, 1928/1925), אַ ליטוואַק אָן נאָרמיר־השׂגות, איז עס דריטער

מין, און סטייַטש: ס'איז דאָך אַקעגן דעם גאַנג אין כּלל־ייִדיש, זאָלט איר זיך נישט אייַלן מיט קיין פּסק, קוקט אייַך גוט אַרום און איר וועט זען, אַז דאָ איז אַרייַנגעלייגט געוואָרן ייִשובֿ־הדעת. בירנבוים, ווילער, האַרקאַווי: דאָס אויער; ליפֿ־שיץ, ז. רייזען,[2] ראָכקינד־שקליאַר: דער אויער; ווייַנרייַך, מאַרק, איין מאָל אויך בירנבוים: דער און דאָס אויער, מיט אַ נטיה צו דער. ווי אַזוי דאַרף מען פּסקע־נען, אויב מע וויל נישט קיין תּיקו אין גראַמאַטישע ענינים, אַדרבא? פֿאַר אַ יונגן פֿילאָלאָג איז זיכער קיין קשיא נישטאָ; וואָרן ס'איז דאָך נאָך פֿאַראַן דער „נאַציאָנאַל־פּאָליטישער" פּרינציפּ, ווי ס'האָט אַ מאָל פֿאָרמולירט פּרילוצקי: וואָס ווייַטער פֿון דייַטש (ג"אַ נ. פּרילוצקי, „די ייִדישע בינעשפּראַך", ייִדיש טעאַטער, אַפּריל־מייַ־יוני 1927, ז' 138). דער פּסק איז גאָלד מיט זילבער.[3]

אַ שטיקעלע חסרון נאָר, וואָס נישט אויף דעם גאַנצן שטח פֿון דער נאָר־מירונג האָט אַזוי געוועלטיקט דער ייִשובֿ־הדעת. וועלן זיך מן הסתּם נאָך באַ־ווייַזן חולקים. אין איין זאַך בין איך דער ערשטער חולק: אין דעם ענין הבֿרה. פֿון וואַנעט האָט אוריאל ווייַנרייַך געדרונגען מיט אַזאַ זיכערקייט, אַז ליטוויש, אָדער אַ כּמו־ליטוויש, האָט מנצח געווען אין דער הבֿרה פֿון כּלל־ייִדיש? און דאָס זאָגט ער נישט נאָר מיט דער טראַנסקריפּציע אין בוך, נאָר אויך בפֿירוש אויף ז' 44. אָט וואָס דאָ שטייט: „וואָס שייך די קלאַנגען איז דאָס סטאַנדאַרד־לשון צום נאָענטסטן ענלעך צום צפֿון־מיזרחדיקן דיאַלעקט. אויף דעם אופֿן איז אין סטאַנדאַרד־ייִדיש די הבֿרה פֿון [די ווערטער] 'איין טאָג' [EYN TOG]." איך

---

[2] „די הויפּטווערטער וואָס ענדיקן [זיך] אויף ־ער זענען בדרך כּלל לשון זכר אין אַלע ייִדישע דיאַלעקטן, אַלזאָ אויך אין דער ליטעראַטור־שפּראַך". (בײַ דעם כּלל האַלט זיך אויך דער גראַמאַטיקער א. זאַרעצקי, זען זײַן פּראַקטישע ייִדישע גראַמאַטיק, מאָסקווע, 1926, ז' 66, פּונקט 5.)

[3] אָט איז די סך־הכּלדיקע ליטעראַטור וועגן מין פֿון סובסטאַנטיוון אין ייִדיש:

1. שלמה בירנבוים, *Praktische Grammatik der jiddischen Sprache*, ווין־לײַפּסק [1919].
2. שלמה בירנבוים, ייִדיש ווערטער־ביכל פֿון אויסלייג, גראַמאַטישן מין, בייגונג און וואָרטקלאַס מיט די נייטיקסטע כּללים פֿון אויסלייג, לאָדזש, התּרצ"ב.
3. שלמה בירנבוים, *Yiddish Phrase Book*, לאָנדאָן אָן אַ יאָר.
4. אַלכּסנדר האַרקאַווי, ייִדיש־ענגליש־העברעיִשער ווערטער־בוך, ניו־יאָרק, 1928/1925 [נאָר די אַלף].
5. מאַקס ווייַנרייַך, פּראָיעקט צו דער פֿאַרברייטערטער זיצונג פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ, [אין ווילנע] 9—1938/X/11.
6. יעקבֿ ווילער, „דער גראַמאַטישער מין פֿון די הויפּטווערטער אין מיזרח־גאַליצישן ייִדיש", פֿילאָלאָגישע שריפֿטן I (לאָנדוי־בוך), ייִוואָ, ווילנע, 1926.
7. יהושע־מרדכי ליפֿשיץ, ריסיש־יודישער ווערט(ע)ר ביך, זשיטאָמיר, 1869.
8. יודל מאַרק, „דער גראַמאַטישער מין פֿון זאַכווערטער", ייִדישע שפּראַך ב' III, ניו־יאָרק, 1943.
9. ס. ראָכקינד—ה. שקליאַר, ייִדיש־רוסישער ווערטערבוך, מינסק, 1940.
10. זלמן רייזען, „גראַמאַטישער מין אין ייִדיש", ייִדישע פֿילאָלאָגיע, וואַרשע, 1924 [העפֿטן 1—6].
11. משה שאַפּיראָ, „דער גראַמאַטישער מין אין ייִדיש", אַפֿן שפּראַכפֿראָנט, קיִעוו, 1939 [נומער 3].

פֿרעג, פֿון וואַנעט ער האָט אזא מסקנא, און איך מיין אין דער ערשטער שורה, וועלכע פֿאקטן זײַנען דער יסוד דערפֿאר? נישט ער און נישט עמעצער אַנדערש האָט קיין הבֿרה־אַנקעטעס אין קיין שום סביבֿה נישט געמאַכט. ס'האָט קיינער נישט דאָס געפֿיל, אז אויב ער רעדט מיט אַן אַנדערער הבֿרה איז דאָס ווינציקער געהויבן. דאָס איז וואָס שייך הײַנט. וואָס שייך ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה, בעת דער רובֿ מנין יידיש־רעדערס האָבן נאָך עקסיס־טירט און האָבן געוויזן א סך בולטער וואָס יידיש מיינט פֿאַר זיי, האָט אויך פֿמעט קיינער נישט געטײַטשט דעם ענין אזוי. לאָמיר נעמען עטלעכע פֿון די וואָס האָבן זיך מטפֿל געווען דערמיט. איך וועל אַנהייבן מיט זאַרעצקין. ער איז דער אייניציקער וואָס האָט א קאָפּיטל וועגן נאַרמירטער הבֿרה אין א לערנביכל. מיר וויסן, אז מיט קערעווען די שפּראַכפֿאַרמען איז זאַרעצקי נישט פֿון די אײַנגעהאַלטנסטע; איך דערמאָן נאָר זײַן צוגאַנג צום ענין מין פֿון סובסטאַנטיוון (זען זײַן פֿראַקטישע יידישע גראַמאַטיק, מאָסקווע 1926, זז' 67—68). וואָס זשע זאָגט זאַרעצקי? אין 1929 איז ערווים אין מאָסקווע זײַנען א ביכל יידישע שפּראַך. דאָס קאָפּיטל VIII פֿאַרנעמט זיך ספּעציעל מיט דער הבֿרה פֿון יידיש (עס הייסט: „די פֿראָגע וועגן אַרטאָפּיע"). שטייט דאָ אויף זײַט 102: „קיין יידישע אַרטאָפּיע איז נאָך נישטאָ". וואָס זאָגט א שטייגער מאָקס ווײַנרײַך? זײַן קוק קען מען באָקומען פֿונעם אַרטיקל „אויסשפּראַך" אין דער אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע באַנד ו. דאָרט שטייט: „קיין אײַנהייטלעכע יידישע אויסשפּראַך איז נאָך ניטאָ". ער רעדט פֿון א טענדענץ, און די טענדענץ איז צו ליטווויש צו; אזוי „ווײַזט אויס"; אָבער קאָנסטאַטירן מוז ער דעם פֿאַקט, אזוי ווי ער טוט עס. בירנבוימס און פֿרילוצקים קוקן זײַנען באָקאַנט. בײדע וואָלטן געווואָלט, אז א נישט־ליטווויש זאָל זײַן דער יסוד (זיי זאָגן אָבער נישט, אז דאָס איז אזוי ווי זיי וואָלטן געווואָלט). בירנבוימס מיינונג זען אין יידיש פֿאַר אַלע, 1938, נומער 9, זז' 245—246; פֿרילוצקים — אין דעם שוין איין מאָל ציטירטן אַרטיקל אין יידיש טעאַטער, זז' 129—144. וועמען נאָך איז פֿדאי צו דערמאָנען? ר. וואָלפֿאַרסקין? די יידישע שפּראַך, קיִעוו 1928, נומ' 6, עמ' 35-36, „שפּראַך און דיאָלעקט": „מיר הייבן ערשט אָן; קיין נע־רעדטע ליטעראַטור־שפּראַך האָבן מיר נאָך ניט". א. ר. צווײַזן? די יידישע שפּראַך, קיִעוו 1929, נומ' 2, עמודים 21—28: נישטא נאָך קיין יידישע אַרטאָפּיע; פֿאַראַן אָבער טענדענצן. דאָס איינענע אליהו ספּיוואַק[4] איין מרדכי וויינגער האָט געטראַכט א ביסל אַנדערש, הײַנט, אז „די יידישע שרײַבשפּראַך איז אָן אַן ערך מער פֿיקסירט און פֿעסטגעשטעלט איידער די ריידשפּראַך... אָבער אויך די ליטעראַרישע ריידשפּראַך פֿאַרמאָגט ניט וויניק פֿעסטגעשטעלטע

[4] „דיאָלעקט און אַרויסברענגן", ראָטנבילדונג, קיִעוו 1929 נומער 4, ז' 40: „'ליטווויש' איז נאָך בײַ אונדז לעת־עתּה ניט די אייניציקע, די 'אמתע' אויסשפּראַך, די 'ליטעראַרישע' ריידענדיש, וואָס מוז ניט אַנדערש ווי גילטיק זײַן פֿאַר אונדזער 'גאַנצער קולטור־אַרבעט'. האָלטן אַזוי הייסט קולטיווירן אַ זאַך, וואָס קיינער האָט נאָך עס מיט דעם נייטיקן ערנצט און מיט דער געהעריקער פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט ניט פֿעסטגעשטעלט און ניט באַשטעטיקט..."

מאָמענטן". די מאָמענטן זײַנען נישט דווקא נאָר ליטוויש, אָבער דער „... וואָ־קאַליזם שפּיגלט — צום גרעסטן טייל — אָפּ דעם וואָקאַליזם פֿון די ליטווישע־ווײַסרוסישע דיאַלעקטן", וואָרן הגם „דער אוקראַיִנישער [?] און פּוילישער ייִד זאָגן tog און tug", שרײַבט „די ליטעראַרישע שפּראַך... אין ביידע פֿאַלן אָ, כאָטש פֿאַרן קלאַנג u פֿאַרמאָגט זי ו". און נאָך אַזעלכע ראַיות („שפּראַך־וויסנשאַפֿט און אויסלייג", ייִדישע אָרטאָגראַפֿיע, קיִעוו 1928, זז' 27—33).

איך האָב ציטירט וויינגערן עפּעס ברייטער, ווײַל דאָ זעט זיך קלאָר איינער פֿון די טעמים וואָס האָבן אַ טייל מענטשן פֿאַרפֿירט צום געדאַנק, אַז מיר פֿאַר־מאָגן שוין אַ געקליבענע הבֿרה. ס'איז נישט צום גלייבן, אַ געניטער לינגוויסט פֿון דעסט וועגן ווי וויינגער, און האָט נישט געכאַפּט דעם שׂכל פֿון אונדזער אויסלייג. קמץ אַלף איז בײַ אים נאָר o, וואָוו איז u אאַז"וו. און נישט נאָר וויינגער, נאָר אויך זאַרעצקי א"אַנד, דער עיקר די ליטוואַקעס, באַנעמען נישט דעם אוטראַקוויזם פֿון אונדזער אויסלייג. איך האָב נישט קיין מעגלעכ־קייט דאָ מאַריך צו זײַן וועגן דעם.

האָבן מיר נאָך באָראָכאָווס פּסק: „בײַ אונדז איז די ליטווישע אויסשפּראַך די „ריכטיקע", ד"ה ליטעראַרישע" (דער פּנקס, ווילנע תּרע"ג, עמ' 15). איז ערשטנס זענען די גענדזנפֿיסלעך בײַ „ריכטיקע" באָראָכאָווס אַליין, ד"ה מע דאַרף לייענען: לאָמיר זאָגן ריכטיקע; אַזוי מסיני איז דאָס משמעות אויך נישט פֿאַר באָראָכאָוון. און וואָס הייסט סתּם „ליטווישע אויסשפּראַך"? צווייטנס טוט ער זיך דאָס אַ זאָג אין שײַכות מיט אָרטאָגראַפֿיע. „די רעפֿאָרם פֿון דער ייִדישער שרײַבונג מוז ווי ווײַט מעגלעך פֿאָלגן דעם פֿאָנעטישן פּרינציפּ, וואָס זאָגט: שרײַב ווי דו רעדסט" — דאַרף מען האָבן איין אופֿן רעדן. און ווי שטייט עס געשריבן, אַז באָראָכאָוו האָט נישט געקענט גרײַזן? פֿאַראַן נאָך פֿאַקטן בײַ אים, וואָס זיי ברעכן זיך אײַן אונטער דער הײַנטיקער קריטיק, אַ שטייגער דאָס וואָרט „דיזע".

ווי אַזוי האָט דער ענין הבֿרה אויסגעזען אין ייִוואָ גופֿא? איך רעד פֿון דער ווילנער תּקופֿה. מען האָט זייער מקפּיד געווען אויפֿן לשון. ס'איז דער איינציקער אָרט וואָס איך געדענק, ווו מען האָט זיך נישט דערוועגט אַרויס־צוברענגען אַן אָפּגעלאָזן ייִדיש וואָרט מיט דער הילף פֿון יענעם באַטעמטן שמייכעלע אויפֿן פּנים: „נו, זעסטו, היט איך נישט... כ'האַלט נישט דער־פֿון..." מיר זײַנען דאָך אַ פֿאָלק פֿון שטאַנדפּונקטן (צו אַלץ אויף דער וועלט). דאָס איז דער קאָליר פֿון אונדזער הויט. נאָר אין ייִוואָ וואָלט מען מער נישט געווען באַדאַרפֿט. זהירות אין לשון איז דאָך אַן אַקט אין באַנעמען די קולטור וואָס איז אויף אים געבויט. נו, איז דאָס פֿאַרשידנקייט פֿון אונדזערע הבֿרות געווען אַ מניעה? איטלעכער האָט גערעדט מיט זײַן הבֿרה און דאָס האָט גאָרנישט געמינערט פֿונעם געהויבנקייט און אויך גאָרנישט פֿונעם כּלליש־קייט פֿון אונדזער לשון. דאָס לאָזן די הבֿרה מחוצן שפּראַך־חוק איז אַ ירושה פֿון דורות, על כּל פּנים פֿון זינט דורות ייִדן זײַנען צעוואָרפֿן איבער דער וועלט און דאָך אַזוי לעבן זיי אויף איין שטייגער. דעם איינעם שטייגער האָט די

שפּראַך געדינט מיט א דרך אחת אין אירע אנדערע טיילן: איין מאַרפֿאַלאַגיע, איין סינטאַקסים אאז"וו, אָבער נישט איין הבֿרה. דער געדאַנק וועגן איין הבֿרה איז א קינד פֿון דער „יִידישער מאַדערנע" (מיט נתן בירנבוימס א טערמין) און אפֿשר פֿאַסט זי זיך נישט צו אונדזער שפּראַכיקן יחידישקייט אויף דער וועלט, ווי באַלד דאָס קומט אָן אזוי שווער. אויף דער „פֿאַרבריטערטער זיצונג פֿון דער פֿילאַלאַגישער סעקציע" פֿון יִווא דעם 9טן—11טן אָקטאָבער 1938 אין ווילנע איז אויפֿן סדר־היום געווען אפֿילו א באַזונדערער פּונקט (דער זיבעטער) „אַן איינהייטלעכע יִידישע אויסשפּראַך". מען האָט זיך אויך דאָ נישט דעררעדט צו א הספּם. ז. קלמאַנאָוויטש ע"ה האָט געטענהט, אז „דאָס איז די טראַגעדיע פֿון ווּפֿק. אז מע גייט אַרויף העכער, דאַרף מען זיך לערנען נאָך איין אויסשפּראַך פֿאַר דער מוסטער־אויסשפּראַך"; און שלמה מענ־דעלסאָן האָט געבראַכט דעם פּאַקט, ווי ער האָט זיך געהאַט אויסגעארבעט אין דער וועלטלעכער יִידישער שול: „אויף די לעקציעס רעדט מען ליטוויש, אויף דער הפֿסקה נישט, די אַביטוריענטן רעדן א געמיש..." זען ליטעראַריש בלעטער, נומ' 41 און 42, 1938. דאָס איז געווען פּונקט נענוג ווידער נישט צו דערגיין צו קיין טאָלק.

אוריאל ווַיינרַיך וויל איין הבֿרה ווי בַיי לַיטן. דאָס איז א הויכע מדרגה און אין דער מלחמה אקעגן אָפּנעשטאַנענקייט אן ארגומענט פֿון א חשובן ארסענאל: אייראָפּעִישקייט. א מדרגה אין שפּראַך־ענינים קען אָבער זיין נאָך העכער, און דאָס איז דעמאָלט וועַן בַיי די בעסטע אָפּלערנונגען פֿון אנדערע היט זי אָפּ דער שפּראַכם אייגענע נאַטור. עס קער צו דער נאַטור פֿון יִידיש נישט צו זיין מעור אחד אין דער הבֿרה.*

חיים גינזבורג

די פּראָבלעם פֿון געמישטע חתונות

Milton L. Barron, *People Who Intermarry. Intermarriage in a New England Industrial Community.* Syracuse, Syracuse University Press, 1947, XII + 389 pp.

די ארבעט, א דאָקטאָר־דיסערטאַציע פֿון יעיל־אוניווערסיטעט, איז אן אויספֿאָרשונג פֿון געמישטע חתונות אין דוירבי,[1] א קליין אינדוסטריעל שטעטל אין קאָנעטיקאָט, אין די יאָרן 1929—1930 און 1940. דער גאַנצער ענין גע־מישטע חתונות איז שטאַרק פֿאַרנאַכלעסיקט אין דער סאָציאַלאַגישער ליטע־ראַטור. דאָס בוך קומט על כן מתקן זיין דעם דאָזיקן חסרון און באַמיט זיך צו געבן א צושטייער צו א בעסערן פֿאַרשטאַנד פֿון דער דאָזיקער דערשיינונג.

* די רעדאַקציע איז גערן צו עפֿענען אַ דיסקוסיע וועגן דעם וויכטיקן ענין וואָס איז אַנגערירט אין דעם לעצטן טייל פֿון ח. גינזבורגס רעצענזיע.

[1] Derby.

דער מחבר האלט, אז אן אויספֿארשונג פֿון נעמישטע חתונות פֿארלאנגט, מען זאל נעמען אין באטראכט: 1) די סיבות, 2) די פֿארמען און 3) דעם פֿועל־יוצא. דער מחבר אבער שטעלט זיך די אויפֿגאבע צו באהאנדלען בלויז די ערשטע צוויי — די סיבות וואם פֿירן צו נעמישטע חתונות און די פֿארמען וואם די דערשיינונג נעמט אן.

אין זיין אויספֿארשונג האט זיך דער מחבר באנוצט מיט אינטערוויוען, פֿרעגבויגנס, קאָרעספֿאנדענץ מיט די קריסטלעכע גייסטלעכע און רבנים פֿון דעם שטעטל און די שכנותדיקע מקומות. אחוץ דעם האט ער דורכגעקוקט די חתונה־צערטיפֿיקאטן אין ביורא פֿון שטאט־סעקרעטאר (Town Clerk). די חתונה־צערטיפֿיקאטן האבן אבער ניט אנגענעבן די רעליגיעזע אדער עט־נישע צוגעהעריקייט פֿון דעם יונגן פֿארפֿאלק (אלץ וואם עס שטייט איז זייער און זייערע עלטערנס געבוירן־ארט), און דער מחבר האט זיך געמוזט באנוצן מיט אומדירעקטע און ניט אין גאנצן פֿארלאזלעכע מעטאדן. ער האט געמוזט אנקומען צו אן אנאליז פֿון משפּחה־נעמען, הגם ער האט דעם מעטאד דער־גאנצט דורך אינטערוויוען און קאָרעספֿאנדענץ מיט באאמטע און די פֿאר־פֿעלקער גופֿא. אזא מין שווערייטי איז אפֿשר אומפֿארמיידלעך אין אויס־פֿארשונגען פֿון דעם מין, דער עיקר ווז די אויספֿארשונג ווערט דורכגעפֿירט פֿון א יחיד, ווי אין אונדזער פֿאל.

דאם שטעטל דוירבי האט געהאט א באפֿעלקערונג פֿון 10,287 נפֿשות אין 1940. דאם רוב פֿון זיי (העכער 70%) זיינען האלב־קוואליפֿיצירטע ארבעטערס פֿון פֿרעמדן אפּשטאם, דאם הייסט געבוירענע מעגר־לים אדער הי־געבוירענע פֿון עלטערן וואם האבן אימיגרירט. די לעצטע קאטעגאריע איז די גרעסטע. עטניש שטעלט זיך צונויף די באפֿעלקערונג פֿון וואסערע דרייסיק גרופּעס. די גרעסטע פֿון זיי זיינען די איטאליענער, פּאליאקן און אירלענדער, וועלכע מאכן אויס צוזאמען אן ערך 8,000 נפֿשות. די אנדערע זיינען פֿארטראטן אין בערך גאר קליינע צאלן. די צאל יידן וועלכע נעשאצט אויף 110 משפּחות, אבער אין דער צאל זיינען שוין ארײַנגערעכנט די יידישע תושבים פֿון דעם שכנותדיקן שטעטל שעלטאן. אחוץ דעם זיינען אין דוירבי פֿארען א 70 נעגערס און 4 כינעזער. דאם רוב תושבים זיינען קאטוליקן. די וואם זיינען געבוירן געווארן מעגר־לים, דער עיקר איטאליענער און פּאליאקן, זיינען מערסטנס ארבעטערס; די הי־געבוירענע — בעלי־בתים פֿון פֿאבריקן און פּראפֿעסיאנאלן. די יידן זיי־נען מערסטנס סוחרים און אין די פֿריע פּראפֿעסיעס.

דאם איז דער הינטערגרונט פֿון דער אויספֿארשונג.

סאציאלע וויסנשאפֿטלערס האלטן, אז דער בעסטער אופֿן צו פֿארשן א הארבן ענין איז אונטער בערך פּשוטע באדינגונגען. צוליב דעם טעם איז דאם קליינע שטעטל א בעסערער אביעקט פֿאר קאמפּליצירטע דערשיינונגען איידער די גרויסע שטאט. דאם איז אבער בלויז נערעדט, וועו דאם קליינע שטעטל האט די נייטיקע שטריכן וואם מאכן עס פּאסיק ווי אן אביעקט פֿאר דער באהאנדלטער פּראבלעם. דאם הייסט, מען מוז קודם־כל אויסגעפֿינען, צי דאם

שטעטל האָט די דאָזיקע פּראָבלעם אין אזא פֿאָרעם און אין אזא מאָס, אז די רעזולטאַטן פֿון דער אויספֿאָרשונג זאָלן זיין — אויב ניט דעצידירנדיק אין די אויספֿירן איז לכל הפּחות וויכטיק. לויט מיין מיינונג איז די באַהאַנדלטע אויספֿאָרשונג ניט געמאַכט געווָארן מיט די דאָזיקע באַווָארענישן. אמת, דער פֿאַקט וואָס דער אויסגעפֿאָרשטער פונקט איז די היים פֿון מחבר איז א מעלה און האָט אים געגעבן א געוויסע פֿאָרהאַנט בײַ דער ארבעט, אָבער דער דאָזיקער געווינם ווערט פֿאַרלוירן אין דעם שאָדן, וואָרעם דאָס אויסגעפֿאָרשטע שטעטל איז ניט דאָס געהעריקע פֿאַר דעם צוועק. פֿהיום, אויב די ווערט פֿון דער אויספֿאָרשונג איז מוטל בספֿק איז דאָס ניט די שולד פֿון דעם מחבר וואָס האָט געמאַכט יעדע אָנשטרענגונג צו דערגרייכן א וויסנשאַפֿטלעכן צוגאַנג, און ניט פֿון זיין מעטאָד, נאָר פֿון דעם ניט־גערַאָטענעם אויסקלַיִב פֿון אָרט.

דאָס אויסגעקלַיבענע אָרט האָט פּשוט ניט די נייטיקע סימנים וואָס זאָלן עס מאַכן פּאַסיק פֿאַר פֿאָרשן די פּראָבלעם פֿון געמישטע חתונות. אחוץ דרַיי אָדער פֿיר גרופּעס זיַינען די איבעריקע צו קלַיין צו דינען ווי אָביעקטן פֿאַר אזא מין אויספֿאָרשונג, און מען קאָן פֿון איר קיין פֿאַרלאָזלעכע רעזולטאַטן ניט באַקומען. דער פֿאַקט, וואָס א רוב פֿון דער באַפֿעלקערונג געהער צו צוויי אָדער דרַיי עטנישע גרופּעס (איטאַליענער, פּאָליאַקן, אירלענדער), איז מערסטנס פֿון איין רעליגיעזער צוגעהעריקייט, דהיַינו קאַטוליש, איז איבערוואָגיק פֿון אַרבעטער־קלאַס, און דאָס וואָס די ניט־וויַיסע ראַסעס זיַינען כּמעט אין גאַנצן ניט פֿאַרטראָטן, שאַפֿט אזא מין סיטואַציע, אז וואָסערע רעזולטאַטן עס זאָלן זיך ניט באַקומען, וועלן זיי זיַין פֿאַרקרימט.

אחוץ דעם איז די סך־הכּל־צאָל חתונות — 175 אין 1929—1930 און 158 אין 1940 — געווען צו קלַיין (על כּל פּנים פֿאַר דעם מעטאָד וואָס ווערט באַנוצט), אז מען זאָל קענען געהעריק אַנאַליזירן. אין אזא מצב זיַינען פֿאַראַן באַדינגונגען און אומשטאַנדן וואָס האַלטן אין זיך גופֿא די דעטערמינאַנטן און וואָס לאָזן צו וויניק ברירות. דער מחבר גופֿא גיט דאָס צו, וועַן ער זאָגט, אז „דער אויסקלַיב אין רעליגיעז געמישטע חתונות, פונקט ווי אין עטניש געמישטע חתונות, איז מסתּמא באַשטימט אין א גרויסער מאָס פֿון די גרופּעס וואָס זיַינען פֿאַראַן, זייער צאָל און גריים און זייער רעליגיעז־קולטורעלער נאַטענטשייט צווישן זיך".

דער פּועל־יוצא פֿון די אַלע באַטראַכטונגען איז, אז דאָס בילד פֿון געמישטע חתונות וואָס ס'באַקומט זיך פֿון דער אויספֿאָרשונג איז פֿאַרקרימט. למשל, בעת די ידיעות וועגן געמישטע חתונות בײַ איטאַליענער, פּאָליאַקן און איר־לענדער קאָנען האָבן א באַטיַט, זיַינען די ציפֿער וועגן די אַנדערע גרופּעס נאָר אַן ממשות. אויף יעדע 100 איטאַליענישע יחידים האָבן 11.62 אין 1929—1930 חתונה געהאַט עטניש געמישט און אין יאָר 1940 — 16.54; אויף יעדע 100 אירלענדער זיַינען די צאָלן געווען 35.38 און 29.16 אין די זעלבּיקע יאָרן; אויף יעדע 100 פּאָליאַקן — 28.57 און 22.58. פֿאַר וואָס בײַ די איטאַליענער איז געווען אזא אויפֿשטיג אין דעם פּראָצענט פֿון געמישטע

חתונות און בײַ די אַנדערע איז נעווען א ירידה, דערויף גיט אונדז דער מחבר קיין שום דערקלערונג ניט. פֿאַרקערט האָבן 8 אַנדערע גרופּעס (לִיטווינער, רוסן, שפּאַניער, שווייצער, האָלענדער, מאַדיאַרן, גריכן און עסטרײַכער) חתונה געהאַט געמישט הונדערט פּראָצענט אין איינעם אָדער ביידע פֿעריאָדן. די סלאָוואַקן האָבן אין 1929—1930 חתונה געהאַט הונדערט פּראָצענט צווישן זיך און אין 1940 הונדערט פּראָצענט געמישט. פֿאַר איינעם אָדער דעם צווייטן פֿעריאָד פֿעלן אין גאַנצן די ידיעות פֿאַר געוויסע גרופּעס, ווײַל עס זײַנען בײַ זיי קיין חתונות ניט פֿאָרגעקומען.

יִדן האָבן חתונה געהאַט הונדערט פּראָצענט צווישן זיך אין 1929—1930; אין 1940, ווײַל איין יִדיש מיידל האָט חתונה געהאַט מיט א ניט־יִדן, האָבן 9.09 פֿון אַלע יִדן וואָס האָבן חתונה געהאַט חתונה געהאַט געמישט, און 16.67 פּראָצענט פֿון אַלע יִדישע חתונות זײַנען געווען געמישטע חתונות! מיר באַגעגענען פּסדר אזעלכע שטעלעס ווי „בלויז איין גריך, א מאַן, וואָס האָט חתונה געהאַט געמישט אין 1929—1930, האָט זיך באַטייליקט אין די חתונות אין דוירבי... סלאָוואַקן האָבן זיך באַטייליקט מיט איין חתונה אין די יאָרן 1929—1930 און 1940". ווײַטער ווערט געזאָגט, אז „די שוועדן אין דוירבי האָבן זיך ניט באַטייליקט אין קיין חתונה אין 1940. אין 1929—1930 האָט דאָס רובֿ שוועדן וואָס האָבן חתונה געהאַט חתונה געהאַט געמישט, און דער פּראָצענט חתונות געמישטע און צווישן זיך איז געווען גלײַך פֿאַר ביידע געשלעכטן".

אזא מין דערקלערונג ווערט געמאַכט ניט געקוקט דערויף וואָס אין 1929—1930 האָבן סך־הכּל 10 שוועדן חתונה געהאַט. עס איז גאַנץ קלאָר, אז פֿון אזעלכע ידיעות קאָן מען קיין סך וועגן דעם פֿענאָמען געמישטע חתונות ניט געווויר ווערן.

דער מחבר פֿרגווט מאכן א פֿאַרגלײַך — און מיט רעכט — צווישן די רעזולטאַטן וואָס ער האָט באַקומען און די אויסגעפֿינסן פֿון אַנדערע פֿאָרשערס אויף דעם פֿעלד. אָבער אין רובֿ פֿאַלן זײַנען די דאָזיקע ידיעות ניט־פֿאַרגלײַכלעך צוליב דער נישטיקער צאָל פֿון דעם מוסטער אין אונדזער פֿאַל און דעם באַגרענעצטן שטח, אין וועלכן די אויספֿאָרשונג איז דורכגעפֿירט געווארן. פֿאַרגלײַכנדיק זײַנע רעזולטאַטן מיט ענגלמאַנס אויספֿאָרשונג פֿון געמישטע חתונות בײַ יִדן אין דער שווייץ, וואָס באַווײַזט, אז געמישטע חתונות זײַנען געוואָקסן בײַ שווייצער יִדן אין משך פֿון פֿערציק יאָר, זאָגט דער מחבר:

די אויספֿאָרשונג אין דוירבי האָט ארויסגעבראַכט ידיעות וואָס זײַנען סותר די דאָזיקע שטעלונג, וואָרעם אין שטעטל זײַנען אַבסאָלוט און פּראָפּאָרציאָנעל געווען א סך ווייניקער רעליגיעז געמישטע חתונות אין 1940 ווי אין 1929—1930.

אין אמתן ארײַן זײַנען די צוויי פֿאַקטן גאָרניט פֿאַרגלײַכלעך לויט דעם מאָסשטאַב, אויף וועלכן זיי זײַנען דורכגעפֿירט געווארן. נאָך איינס, ענגלמאַנס אויספֿאָרשונג נעמט ארום עטלעכע צענדלינג יאָרן, גיט זי דעריבער א מיג־

לעכקייט צו זען ראטעם און טענדענצן; אונדזער מחברס ארבעט, וואָס זי באַטראכט נאָר צוויי יאָר — 1929—1930 און 1940 — וועלכע זיינען ניט פֿאַרבונדן מיט אַנאַנד, קאָן ניט ארויסברענגען קיין ראטעם און טענדענצן. דעם מחברס באַנוצן זיך מיט די דאָזיקע טערמינען אין צוזאַמענהאַנג מיט זיינע רעזולטאַטן איז ניט ריכטיק.

דער מחבר קומט צו מסקנות וואָס דרינגען ניט ארויס פֿון דער אויספֿאָרשונג גופֿא אָדער וואָס זיינען נעבויט, צוליב די אויבן דערמאָנטע חסרונות פֿונעם אָרט, אויף אזא נישטיקער באַזע, אז זיי פֿאַרלירן יעטוועדער ווערדע. די אויפֿגאַבע וואָס ער האָט זיך געשטעלט, דהיינו אויסצוגעפֿינען די סיבות פֿון געמישטע חתונות און די פֿאַרעם וואָס זיי נעמען אָן, האָט ער ניט פֿאַרענטפֿערט. זיין הויפּט־מסקנא איז, אז „הן ראַסנדיק, הן רעליגיעז, הן עטניש איז די באַפֿעלקערונג פֿון דוירבי און אַנדערע מקומות מערסטנס ענדאָגאַם, הגם דער גראַד ענדאָגאַמיע איז פֿאַרשיידן אין יעדערער פֿון די דאָזיקע דריי גרופּירונגען". און אז „ראַסנדיק געמישטע חתונות אין א געוויסער באַפֿעלקערונג זיינען די זעלטנסטע, רעליגיעז געמישטע חתונות אָפֿטער און עטניש געמישטע חתונות די אָפֿטסטע".

וועגן ראַסנדיק געמישטע חתונות (דאָס הייסט זיווגים צווישן וויסע און נעגערס) זאָגט דער מחבר, אז להיפוך צו די ארויסזאָגן פֿון א סך פֿאַרשערס איז ניט ניפֿער קיין פֿאַרגרעסערטע טענדענץ צו אזוינע חתונות. דאָס איז נעפֿסקנט אויפֿן סמך פֿון דעם פֿאַקט, וואָס עס איז ניט פֿאַרגעקומען קיין איין געמישטע חתונה ביי די עטלעכע און זיבעציק נעגערס אין דוירבי און אויפֿן סמך פֿון דעם וואָס פֿאַרשונגען אין האַוואַי און קאַנאַטיקאָט האָבן ארויסגעבראַכט, אז די ראַסנדיק געמישטע חתונות האָבן זיך א ביסל פֿאַרקלענערט אין די לעצטע פֿאָר צענדלינג יאָר. דער מחבר האָלט אויך, אז ס'איז א טעות די מסקנא, אז די צאָל עטניש געמישטע חתונות האָלט אין וואַקסן.

דאָס, שרייבט ער, איז ניט געווען אין דוירבי וווּ עס זיינען אין 1929—1930 געווען 30.85% עטניש געמישטע חתונות און אין 1940 — 25.94%.

פֿון דער אנדער זייט באַווייזט באַראַנס מאַטעריאַל, אז פּמעט אלע קלענערע עטנישע גרופּעס האָבן געהאַט „הויכע ראַטעס פֿון געמישטע חתונות, בשעת ווען די גרעסערע גרופּעס האָבן געהאַט נידעריקע ראַטעס". דערפֿון איז געדרונגען, אז אַחוץ די איטאַליענער, אירלענדער און פּאָליאַקן האָבן אלע גרופּעס א טענדענץ צו געמישטע חתונות.

ווי געזאָגט, דער חסרון פֿון דער אויספֿאָרשונג איז אין דעם ניט־גענוגענעם אויסקלייב פֿון פונקט. וואָלט דער מחבר געווען אויסגעקליבן א פּאַסיק אָרט, וואָלט זיין אויספֿאָרשונג — לויט דער אָפּגעהיטנקייט און זאָרגעוודיקייט, מיט וועלכער די ארבעט איז דורכגעפֿירט — געווען געבראַכט בעסערע רעזולטאַטן. ער האָט נאָך א ברירה צו קאַנצענטרירן זיך אויף א פּאָר הויפּטגרופּעס פֿון דער באַפֿעלקערונג און מאַכן א גרונטיקע אויספֿאָרשונג פֿון געמישטע

חתונות צווישן זיי. אַזאַ אויספֿאָרשונג וואָלט אַרויסגעבראַכט געוויסע פֿאַקטן פֿון באַטייַט וועגן דער דאָזיקער אינטערעסאַנטער און וויכטיקער סאָציאַלער דערשייַנונג.

ד״ר שמואל קעניג

ייִדישע און ניט־ייִדישע סטודענטן

Audrey M. Shuey, "Personality Traits of Jewish and Non-Jewish Students," *Archives of Psychology*, No. 290, New York, 1944, 38 pp.

צי קען מען ריידן וועגן אַ ייִדישער פּערזענלעכקייט? מיינונגען וועגן דעם, אַז די פּערזענלעכקייט־שטריכן פֿון ייִדן זייַנען בדרך כּלל אַ ביסל אַנדערש ווי פֿון אַנדערע עטנישע גרופּעס, פֿעלן ניט; מיר האָבן אָבער נאָך ניט גענוג פֿאַרלאָזלעכע באַווייַזן, אַז דאָס איז באמת אַזוי.

דער ענין פּערזענלעכקייט איז ניט בלויז אַ טעאָרעטישע פֿראַגע. מענטשן מיט באַשטימטע פּערזענלעכקייט־שטריכן ווערן פֿון צייַט צו צייַט ניט צוגע־לאָזן צו פֿאַרנעמען געוויסע שטעלעס און צו טאָן געוויסע אַרבעטן. מען באַנוצט זיך מיט דעם סטערעאָטיפּ „ייִדישע פּערזענלעכקייט" ווי אַן אויסרייד אויף ניט אַרייַנצונעמען ייִדישע סטודענטן אין אַ צאָל קאַלעדזשן, אויף ניט צולאָזן ייִדן אין אַ טייל פּראָפֿעסיעס, און אַפֿילו ווי אָנגעשטעלטע אין פֿינאַנציעלע, קאָמער־ציעלע און אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען. דעריבער איז סייַ פֿון אַ טעאָרעטישן און סייַ פֿון אַ פּראַקטישן שטאַנדפּונקט זייער וויכטיק און נייטיק אויסצוגעפֿינען, אויף ווי ווייַט די ייִדישע פּערזענלעכקייט איז באמת אַנדערש פֿון דער פּער־זענלעכקייט פֿון ניט־ייִדן.

ד״ר שויִ האָט עס געפּרוּווט טאָן. זי האָט זיך באַנוצט מיט צוויי מעטאָדן אויף צו פֿאַרגלייַכן עטלעכע פּערזענלעכקייט־שטריכן.

זי האָט אַנאַליזירט און פֿאַרגלייַכט די מיינונגען פֿון לערערס אין דעם וואַשינגטאָן־סקווער־קאַלעדזש פֿון ניו־יאָרק־יוניוווירסיטי וועגן זייערע ייִדישע און ניט־ייִדישע סטודענטן. אין דעם קאַלעדזש איז אַ מינהג, אַז לערערס דאַרפֿן אַרויסזאָגן זייער מיינונג וועגן פֿינף כאַראַקטער־שטריכן פֿון זייערע סטודענטן וואָס גרייטן זיך צו ווערן לערערס אין עלעמענטאַרע און מיטעלע שולן. די כאַ־ראַקטער־שטריכן זייַנען: (1) פּערזענלעכער חן (וואָס דאָס איז כּולל: גוטע מאַנירן, אויסזען, באַלאַנסירטקייט, טאַקט, אַלגעמיינע דיספּאָזיציע); (2) פֿאַר־לאָזלעכקייט (דהייַנו: געוויסנדיקייט, פּינקטלעכקייט און אָרנטלעכקייט); (3) שטע־לונג צו אַנדערע (וואָס דאָס נעמט אַרייַן: גאַווה, איבעראַגרעסיווקייט, שרע־קעדיקייט, פֿעלן פֿון צוטרוי, צוטרוי צו זיך); (4) וואַכיקייט (ענטוזיאַסטיש־

קייט, ענערגישקייט, דינאַמישקייט); (5) אַלגעמיינע פּערזענלעכקייט־שטריכן (ניט בילדונג) וואָס זאָלן קוואַליפֿיצירן דעם סטודענט צו זײַן אַ לערער.[1]

265 לערערס האָבן ארויסגעזאָגט זייער מיינונג וועגן 490 סטודענטן. 217 פֿון די לערערס, 81.9 פּראָצענט, זײַנען געווען קריסטן; 31, ד"ה 11.7 פּראָצענט, זײַנען געווען ייִדן; צוויי האָבן געשטאַמט פֿון געמישטע פֿאַמיליעס; די רעליגיע פֿון 15 לערערס האָט ד"ר שוי ניט געקענט אויסגעפֿינען.

די 490 סטודענטן זײַנען געווען אײַנגעטיילט אַזוי: 340 ייִדישע, פֿון זיי 141 בחורים און 199 מיידלעך, און 150 ניט־ייִדישע סטודענטן, פֿון זיי 69 בחורים און 81 מיידלעך. זיי זײַנען אָנגעקומען אין קאַלעדזש אין די יאָרן 1935—1937 און זײַנען בײַם אָנקומען ניט געווען עלטער ווי 22 יאָר מיט דרײַ חדשים.

בלויז אין איין פֿאַל איז געווען אַ סטאַטיסטיש וואָגיקער חילוק צווישן די ייִדישע און אַנדערע סטודענטן. לויט די מיינונגען פֿון די לערערס האָבן די ניט־ייִדישע בחורים אַ גרעסערן פּערזענלעכן חן ווי די ייִדישע; דער חילוק איז סטאַטיסטיש וואָגיק. די ניט־ייִדישע מיידלעך האָבן, לויט זייער מיינונג, אויך אַ גרעסערן פּערזענלעכן חן ווי די ייִדישע; דער חילוק איז אָבער סטאַ־טיסטיש ניט וואָגיק. די ניט־ייִדישע סטודענטן זײַנען געשטאַנען העכער אויף דער סקאַלע פֿון פֿאַרלאָזלעכקייט, שטעלונג צו אַנדערע און אַלגעמיינע „פּער־זענלעכקייט"־מעלות; די ייִדן זײַנען געשטאַנען העכער אויף דער סקאַלע פֿון וואַכיקייט. די חילוקים זײַנען אָבער אין די פֿאַלן ניט געווען סטאַטיסטיש וואָגיק.

לויט די מיינונגען פֿון די לערערס זײַנען ייִדישע בחורים און מיידלעך מער אַגרעסיוו ווי אַנדערע סטודענטן. די לערערס האָבן אָנגעגעבן, אַז אַ 27 פּראָצענט פֿון די ייִדישע בחורים לגבי 6 פּראָצענט פֿון די אַנדערע בחורים זײַנען אַגרעסיוו; בײַ די מיידלעך זײַנען די שייכדיקע פּראָצענטער געווען 18 לגבי 2.5. די חילוקים זײַנען דאָס מאָל סטאַטיסטיש וואָגיק.

די מיינונגען פֿון די ייִדישע לערערס וועגן זייערע ייִדישע און אַנדערע סטו־דענטן זײַנען געווען ענלעך צו די מיינונגען פֿון די ניט־ייִדישע לערערס. די ייִדישע לערערס האָבן אויך אַוועקגעשטעלט די ניט־ייִדישע סטודענטן אויף אַ העכערער סקאַלע פֿון פּערזענלעכן חן, פֿאַרלאָזלעכקייט וכדומה. פֿון דעם וואָלט מען אפֿשר געקענט דרינגען, אַז מען קען זיך פֿאַרלאָזן אויף די מיינונגען פֿון ניט־ייִדישע לערערס וועגן ייִדישע סטודענטן. פֿון דער אַנדערער זײַט ווידער קען

---

[1] אָט זײַנען די טערמינען ווי זיי ווערן גענוצט אינעם קאַלעדזש אויף ענגליש:

(1) personal attractiveness: refinement, appearance, poise, tact, general disposition;
(2) reliability: conscientious, prompt, honest;
(3) attitude towards others: conceit, over-aggressiveness, timidity, lack of confidence, self-confidence.
(4) alertness: enthusiastic, forceful, dynamic;
(5) personality, not scholarship, for teaching profession.

אויך זײַן, אַז די ייִדישע לערערס זײַנען אפֿשר צוליב געוויסע טעמים געווען מער געוואָרנט אָדער גרעסערע מחמירים מיט זייערע ייִדישע סטודענטן.

ד"ר שויִם צווייטער מעטאָד איז באַשטאַנען אין אַן אַנאַליז פֿון די רע־זולטאַטן פֿון דעם Bell Adjustment Inventory וואָס מען האָט געגעבן סטו־דענטן וואָס זײַנען אָנגעקומען אין וואַשינגטאָן־סקווער־קאַלעדזש פֿון ניו־יאָרקער אוניווערסיטעט. דער צוועק פֿון אָט דעם „אינווענטאַר" איז אויסצו־געפֿינען ספּעציפֿיש, אויף ווי ווײַט דער סטודענט האָט זיך צוגעפּאַסט צו זײַן פֿאַמיליע־לעבן און זײַן עמאָציאָנעלע, סאָציאַלע און קערפּערלעכע (געזונט) צו־פּאַסונג בכלל. די גרופּע איז באַשטאַנען פֿון 498 אַמעריקאַנער געבוירענע ווײַסע סטודענטן אין עלטער פֿון 16 ביז 18. די גרופּע איז געווען אײַנגע־טיילט אַזוי: 201 ייִדישע בחורים און 196 ייִדישע מיידלעך; ניט־ייִדן — 53 בחורים און 48 מיידלעך.

פֿון די רעזולטאַטן קומט אויס, אַז ייִדן זײַנען עמאָציאָנעל ווייניקער סטאַ־ביל ווי אַנדערע. זיי האָבן זיך ניט אַזוי אַרײַנגעפּאַסט אין זייער פֿאַמיליע־לעבן און דאַגהנען זיך מער וועגן זייער געזונט, אָדער זיי האָבן מער געזונט־פּראָבלעמען ווי ניט־ייִדישע סטודענטן. די חילוקים זײַנען אָבער סטאַטיסטיש ניט וואָגיק. די ניט־ייִדן זײַנען געווען מער נאָכגיביק ווי די ייִדן; דער חילוק איז סטאַטיסטיש כּמעט וואָגיק. אין דעם פּרט זײַנען די רעזולטאַטן ענלעך צו די מיינונגען פֿון די לערערס וואָס האָבן געזאָגט, אַז אַגרעסיווקייט איז גרע־סער בײַ ייִדן ווי בײַ אַנדערע.

ד"ר שויִ באַרירט אויך די פֿראַגע פֿון אינטעליגענץ. לויט פֿיר פֿאָרשערס, ווײַזט זי אָן, קומט אויס, אַז ייִדישע קאַלעדזש־סטודענטן האָבן בדרך כּלל אַ העכערן אינטעליגענץ־וויפֿלער ווי ניט־ייִדישע; די גרופּע פּראָטעסטאַנטישע סטו־דענטן וואָס זי האָט אויסגעפֿאָרשט האָט גאָר געהאַט אַ העכערן אינטעליגענץ־וויפֿלער ווי די ייִדישע סטודענטן.[2] זי זאָגט, אַז ווען מען וואָלט פֿאַרגלײַכט די אינטעליגענץ פֿון ייִדן מיט דער אינטעליגענץ פֿון אַמעריקאַנער געבוירענע וואָס שטאַמען פֿון עטנישע גרופּעס פֿון צפֿון־ און צענטראַל־אייראָפּע, אַנשטאָט מיט אַמעריקאַנער וואָס שטאַמען אויך פֿון מיזרח־ און דרום־אייראָפּע און פֿון אַנדערע ראַסעס, וואָלט מען געזען, אַז עס איז ניטאָ אין דעם פּרט פֿון אינטעליגענץ קיין שום סטאַטיסטיש וואָגיקער חילוק צווישן ייִדן און ניט־ייִדן.

אין אמתן איז דאָס אָבער נישט אַזוי. ווען מען האָט פֿאַרגלײַכט ייִדישע קינדער מיט אַמעריקאַנער פֿון עלטערן וואָס שטאַמען פֿון ענגלאַנד, האָלאַנד, בעלגיע, פֿראַנקרײַך, דײַטשלאַנד און שאָטלאַנד, האָט זיך אויך אַרויסגעוויזן, אַז די ייִדישע קינדער האָבן אַ העכערן אינטעליגענץ־וויפֿלער.[3] קינדער פֿון עלע־מענטאַרע שולן זײַנען פֿאַר דעם צוועק בעסער ווי קאַלעדזש־סטודענטן, ווײַל

---

[2] גענויער וועגן שויִס אויספֿאָרשונג פֿון דער אינטעליגענץ פֿון ייִדישע און אַנדערע קאַלעדזש־סטודענטן אין די ייִוואָ־בלעטער, ב' XXII (1943), זז' 232—235.

[3] לייבוש לעהרער, „די אינטעליגענץ פֿון אַמעריקאַנער ייִדישע קינדער", יאָרבוך פֿון אַמ־אַפּטייל (ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט), ב' I (1938), זז' 217—237.

די לעצטע זײַנען באמת אַן אויסגעקליבענע גרופּע, און צוליב דעם ניט קיין גוטער מוסטער פֿון דער באַפֿעלקערונג.

ד"ר שוּי רעזומירט א צאָל פֿאַרשונגען וואָס זײַנען ביז איצט געמאַכט געוואָרן. זי דערמאָנט אָבער ניט למשל טוירמאַנס אויספֿאָרשונג פֿון עילויים און אַנדערע אַרבעטן וועגן דער אינטעליגענץ, סאָציאל־פּאָליטישער שטעלונג און פֿערזענלעכקייט פֿון יידן.

מען דאַרף אין זינען האָבן אז ד"ר שוּי האָט אויסגעפֿאָרשט בלויז געוויסע אספּעקטן פֿון צופֿאַסעוודיקייט און פֿון דער פֿערזענלעכקייט: פֿאַרלאָזלעכקייט, וואָכיקייט, שטעלונג צו אַנדערע און חן. פֿון איר אויספֿאָרשונג קען מען אָבער זען, אז אין די דאָזיקע פּרטים איז דער חילוק צווישן יידן און ניט־יידן מסתמא קלענער ווי מען איז משער.

נ. גאָלדבערג

תּפֿילה־פּלאַץ און ווינאָרט

Stanley H. Chapman, "The Contemporary Pastorate," *American Sociological Review*, IX, December, 1944, pp. 597-602.

דער מחבר האָט פֿאַרגליכן די געאָגראַפֿישע פֿאַרטיילונג פֿון פּראָטעסטאַנטישע קירכן, קאַטוילישע קלויסטערס און יידישע שולן אין ניו־הייוון, קאָנעטיקאָט, אין 1942 מיט די אַדרעסן פֿון זייערע גײַסטלעכע. קיינער פֿון די רבנים און ראַביַים האָט ניט געווויזן אין דעם געאָגראַפֿישן דיסטריקט וווּ זײַן שול אָדער טעמפּל איז געווען. 34 פֿון 63 פּראָטעסטאַנטישע גײַסטלעכע האָבן געווויזן אין דעם דיסטריקט וווּ זייער קירך איז געווען, בעת פֿון די קאַטוילישע האָבן 22 פֿון 23 גלחים געווויזן אין דיסטריקט וווּ עס געפֿינט זיך זייער קלויסטער.

דאָס וואָס קיינער פֿון די רבנים און ראַביַים וויזן ניט אין דעם דיסטריקט פֿון זײַן שול אָדער טעמפּל נעמט זיך מסתמא פֿון דעם וואָס יידן האָבן לעצטנס זיך אריבערגעצויגן פֿון דעם אמאָליקן יידישן קוואַרטאַל אין אַנדערע טיילן פֿון שטאָט; זייערע שולן און טעמפּלען זײַנען אָבער פֿאַרבליבן אין די געגנטן פֿון וואָנען זיי האָבן אויסגעוואַנדערט. אויפֿבויען שולן און טעמפּלען אין די געגנטן וווּ זיי וווינען איצט איז, איבער פֿינאַנציעלע און אַנדערע טעמים, ניט אזוי גרינג. דאָס איז ריכטיק ניט נאָר בנוגע שולן נאָר אויך בנוגע „סענטערס" און אַנדערע קהלשע בנינים, וואָס יידן האָבן געהאַט אויפֿגעשטעלט אין געגנטן וווּ זיי האָבן זיך מיט יאָרן צוריק קאָנצענטרירט. ניו־הייוון איז אין דעם פֿרט ניט קיין יוצא מן הכּלל: אין יעדער שטאָט האָט זיך די געאָגראַפֿישע פֿאַרטיילונג פֿון יידן געביטן, אָבער וויַט ניט אומעטום האָבן זיי שוין באַווויזן אויפֿצובויען די בנינים פֿאַר געזעלשאַפֿטלעכע צוועקן, וואָס זיי וואָלטן באַדאַרפֿט צי געוואָלט האָבן אין די געגנטן וווּ זיי וווינען איצט.

וואָס שייך די קאַטוילישע גלחים איז עס גאָנץ פּשוט: זיי וווינען אין דעם „פּעריש האוס" וואָס איז בײַם קלויסטער.

דער מחבר טיילט אַין ניו־הייוון אין זיבן סאָציאָלע דיסטריקטן. פּמעט אָלע קלויסטערס, קירכן און שולן געפֿינען זיך אין דרײַ: אין דיסטריקט פֿון אייבערשטן מיטלקלאַס, פֿון אונטערשטן מיטלקלאַס און פֿון אונטערשטן קלאַס. דאָס איז אויך ריכטיק וועגן די ווויינפֿלעצער פֿון די גײַסטלעכע.

אין דיסטריקט פֿון אייבערשטן מיטלקלאַס זײַנען אין 1942 געווען 4 פֿון די 9 ייִדישע שולן און טעמפּלען, 7 פֿון די 23 קאַטוילישע קירכן און 14 פֿון די 63 פּראָטעסטאַנטישע קירכן. אין דיסטריקט פֿון אונטערשטן מיטלקלאַס זײַנען געווען 2 שולן, 8 קלויסטערס און 30 קירכן. אין דיסטריקט פֿון אונטערשטן קלאַס האָבן זיך געפֿונען 3 שולן, 6 קלויסטערס און 19 קירכן.

7 פֿון די 9 רבנים און ראָבײַם האָבן געווויינט אין דיסטריקט פֿון אייבערשטן מיטלקלאַס, די איבעריקע 2 אין דער געגנט פֿון אונטערשטן קלאַס. 4 האָבן געווויינט אין זעלביקן טיפּ דיסטריקט ווי דער, וווּ זייער שול איז געווען; 4 האָבן געווויינט אין אַ בעסערער געגנט; איינער אינעם דיסטריקט פֿון אונטערשטן מיטלקלאַס, בעת זײַן שול איז געווען אין אַ דיסטריקט פֿון אייבערשטן מיטלקלאַס.

עם וואָלט געווען כּדאַי אויסצוגעפֿינען, אין וועלכע סאָציאָלע דיסטריקטן אַרטאָדאָקסישע און קאָנסערוואַטיווע שולן און טעמפּלען געפֿינען זיך און דעם מהלך פֿון דער שול אָדער טעמפּל צום הויז פֿון רב און ראָבײַ. אַזוינע שטודיעס קענען גרינג געמאַכט ווערן; דאָס איז אַ פֿײַנע אויפֿגאַבע פֿאַר קאָרעספּאָנדענטן פֿון ייִוואָ.*

נ. גאָלדבערג

מאַרק שאַגאַל

Lionello Venturi, *Marc Chagall*, New York, P. Matisse Edition, 1945.

דער מחבר, אַן אַנטיפֿאַשיסטישער איטאַליענישער פּראָפֿעסאָר וועלכער האָט פֿרײַער אָפּגעריכט גלות אין פּאַריז און שפּעטער אין ניו־יאָרק, איז אַ נאָענטער פֿרײַנד און אַ חסיד פֿון שאַגאַלן. זײַן מיינונג וועגן שאַגאַלן קומט צום אויסדרוק אין דעם נאָמען פֿון זײַנעם אַ צווייטן בוך, וווּ ער פּאָרט צונויף שאַגאַלן מיטן גרויסן איטאַליענישן מײַסטער דזשאָטאָ.[1] פֿאַר וועלטורין איז שאַגאַל אַ געשעענישׂ און פֿאַר איינס אַ פּראָבלעם אין דער קונסט־געשיכטע.

אין דעם אַרײַנפֿיר־קאָפּיטל פֿרוווט דער מחבר לאָקאַליזירן שאַגאַלן. זײַן היים קומט אויס ערגעץ צווישן רוסלאַנד און פֿראַנקרײַך, וואָרעם הגם געבוירן

---

* דער ייִוואָ איז געווען צו געבן די געהעריקע מעטאָדישע אָנווײַזונגען. מען בעט די קאָרעספּאָנדענטן פֿון ייִוואָ, וואָס זײַנען פֿאָראינטערעסירט אין מאַכן אַזאַ שטודיע, זיי זאָלן וועגן דעם געבן צו וויסן. — רעד'.

[1] Lionello Venturi, *Painting and Painters. Giotto to Chagall*, Scribner's Sons, 1945.

אין רוסלאַנד איז שאגאל, ווי ער האָט אליין זיך אויסגעדריקט, אויף ס'ניי געבוירן געוואָרן אין פּאריז. בדרך כלל, האלט דער מחבר, זיינען די השפּעות פֿון רוסלאַנד ניט שטאַרק קאַנטיק אין שאגאלן. די רוסיש־ביזאַנטינישע איקאַנעס־מאלערײַ האָט אויף אים קיין גרויסע השפּעה ניט געהאַט, ווארעם זי איז געווען אײַנגענעוואָרצלט אין אַן אלטער טראַדיציע, און איר מיסטיק האָט אין זיך רע־ליגיעזע שטריכן וואָס זיינען געבליבן פֿרעמד שאגאלן. צו דער רוסישער פֿאַלקס־קונסט האָט ער קיין באַציונג ניט געהאַט. אין דעם לעצטן פֿרט איז דער מחבר ניט שטאַרק איבערצײַגעוודיק. איך בין נוטה אָנצונעמען די מיינונג פֿון ברוך אַראָנסאָנען, אליין א קינסטלער, געבוירן און אויסגעבילדעט אין רוס־לאַנד, וואָס האָט אין א פֿרײַערדיק ווערק[2] אָנגעוויזן אויף דער שײַכות צווישן שאגאלן און דער רוסישער פֿאַלקסקונסט. אמת, שאגאל האָט מסתמא קיין סך פֿון דער רוסישער פֿאַלקסקונסט אין ליאָזנע אָדער אין וויטעבסק, וווּ ער האָט פֿאַרבראַכט זײַנע קינדעריאָרן, ניט געזוגן, ווארעם אין 19טן י"ה האָט שוין די דאָזיקע קונסט געהאלטן אין פֿאַרשוווּנדן ווערן. אָבער בעת ער האָט שטודירט אין פּעטערבורג איז דאָרטן געווען א גרויסער אינטערעס אין די קרײַזן פֿון דער אינטעליגענץ פֿאַר רוסישער פֿאַלקסקונסט, און דורך לייענען און באַזוכן אויסשטעלונגען האָט ער, א סברא, זיך באַקאַנט מיט דער אלטער פּויערישער און רעגיאָנאלער קונסט פֿון רוסלאַנד.

וועגטורי גייט אָבער נאָך ווײַטער. ער האלט, אז ניט נאָר האָט שאגאל זיך ניט געשטיצט אויף קיין שום קינסטלערישער טראַדיציע אין רוסלאַנד, נאָר ער האָט אפֿילו דאָרטן קיין קינסטלערישע אויסבילדונג ניט באַקומען. אין באַקאַסטס שול איז ער געווען בלויז א קורצע צײַט, און אפֿילו ווען ער וואלט דאָרט לענגער פֿאַרבליבן, האָט ער זיך פֿון זײַן רבין, באַקאַסטן, וויניק גע־קאַנט אויסלערנען.

דאָ איז דער מחבר ניט אין גאַנצן נערעכט. אמת, באַקאַסט, ווי די מערב־דיקע וועלט קען אים, איז געווען פונקט דער היפוך פֿון שאגאלן. באַקאַסט איז א גלענצנדער בינע־דעקאָראַטאָר, אן אילוסטראַטאָר וואָס האָט זיך באַנוצט מיט שארפֿע קאַלירן, אָבער ער האָט א קנאַפּן פֿארשטאַנד פֿאַר קאַליר־קאָמבינאַציעס. אין תּוך איז ער געווען א צייכענער, און ווי אזעלכער האָט ער נאָך געקאַנט עפּעס אויסלערנען א יונגן קינסטלער.

חשובֿער איז אָבער דאָס וואָס שאגאל איז אין דער פּעטערבורגער שולע געקומען אונטער דער השפּעה פֿון א צווייטן לערער, דאָבוזשינסקי. דער דא־זיקער מאָלער האָט ארײַנגעבראַכט אין דער רוסישער קונסט פֿראָווינצשטאָט־סצענעס: די אומעטיקע פֿלאַכע לאַנדשאַפֿט מיט די קרומע הײַזער, שמוציקע גאַסן און צעבראָכענע פֿלויטן. זײַן תּלמיד שאגאל האָט דעם דאָזיקן מאָטיוו דורכגעדרוננגען מיט א יידישן, שארפֿערן געפֿיל פֿון לאַנגווײַליקייט און אים דערטריבן צו א מדרגה פֿון חוזק און מרידה.

---

[2] Б. Аронсон, *Марк Шагал*, Берлин, Петрополис, 1923.

צו מאָל דוכט זיך מיר אַפֿילו, אַז איך דערקען אין שאַגאַלן השפּעות פֿון וורובעלן, אַ קינסטלער וואָס איז ערבֿ דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען שטאַרק אָנגעזען אין רוסלאַנד און באַטראַכט געוואָרן ווי אַ רעגענעראַטיווער כּוח אין דער רוסישער קונסט. וורובעל האָט געמאָלט פֿרעסקאָס פֿאַר צערקוועס, ניט אין דעם אַלטן אָנגענומענעם ביזאַנטינישן סטיל, נאָר אויף אַן אימפּרעסיאָ־ניסטישן אופֿן, און איז צוריקגעגאַנגען צו דעם גריכישן אילוזיאָניסטישן סטיל, אין וועלכן די ביזאַנטינישע קונסט האָט געהאַט אירע וואָרצלען. ער האָט אי־לוסטרירט לערמאָנטאָווס דעמאָן, און איך זע אַ שטריך פֿון וורובעלן אין שאַ־גאַלס פֿאַרליבטקייט אין מלאָכים, ערנצטע און חנעוודיקע, מיט גרויסע אויגן.

ווייַטער שטרייַכט ווענטורי אונטער די השפּעה פֿון חסידות אויף שאַגאַלן. זייַן קעגענערשאַפֿט צו ראַציאָנאַליזם און אַסקעטיזם, זייַן חשק צום לעבן פֿאַר־בינדט דער מחבר מיט דער שטעלונג צום לעבן אין דער התנהגות פֿון חסידישע צדיקים. דער פּונקט ווערט בייַם מחבר ניט באַהאַנדלט באַריכות, און עס בלייַבט די אויפֿגאַבע פֿון גרעסערע מומחים די דאָזיקע השפּעות צו באַטראַכטן נעענטער.

אויך מיין איך, אַז די מאָדערנע ייִדישע ליטעראַטור האָט אויף אים גע־האַט אַ השפּעה, דער עיקר שלום־עליכם. בייַ אים האָט שאַגאַל געפֿונען שוין אַזוי צו זאָגן אויסגעפֿורעמט די כּלי־זמר, די אָרעמע־לייַט, וואַסער־טרעגערס און דעם שאַרפֿן פּסק אויף אונדזער ציוויליזאַציע.

אויסצופֿאָרשן אַלע פֿעדעם וואָס זייַנען אַרייַנגעוועבט אין דער פּערזענ־לעכקייט פֿון שאַגאַלן פֿאַרלאַנגט אַ ווייַטערן און טיפֿערן בליק אין זייַן שטאַרק קאָמפּליצירטן הינטערגרונט. איך וואָלט אַפֿילו ניט פֿאַרקוקט די נעגאַטיווע השפּעה פֿון די ייִדישע קינסטלערס פֿון 19טן י"ה, וואָס האָבן געוואָלט אויפֿ־כאַפּן די ייִדישע סצענע און זייַנען אַרייַנגעפֿאַלן אין אַ לירישן רעאַליזם, אַפּאָ־לאָגעטיש אין זייַן ווירקונג, און דערפֿאַר שמאָל און באַגרענעצט אין פֿאַרנעם. קיין איינער פֿון די דאָזיקע ייִדישע קינסטלערס פֿון דעם לעצטן י"ה, וואָס זייַנען דעם ייִדישן עולם זייער גוט באַקאָנט געווען, האָט ניט דערגרייכט צו קיין גרוי־סער חשיבֿות.

ווענטורי פֿאַרבינדט שאַגאַלס „איראָניע, חוצפּה, זייַן פֿאַרצווייפֿלטן להכעיס" מיט אַ „שטענדיקן געדענקען באַליידיקונגען, שלעק, פּאָגראָמען". בלי־ספֿק האָט די דאָזיקע ייִדישע כּלל־ירושה געהאַט איר ווירקונג אויף אים. עס וואָלט אָבער געווען אַ טעות פֿאָרצושטעלן שאַגאַלן ווי אַ שטיפֿקינד פֿון לעבן. ער האָט זיך גאַנץ פֿרי אין לעבן דערשלאָגן צו אָנערקענונג און האָט באַלד מיט זייַן ערשטער אויסשטעלונג געצויגן די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון דעם באַרימטן קונסטקריטיקער אַלעקסאַנדער בענואַ. שפּעטער האָט ער געהאַט אַ ריי דערפֿאָלגן אין מערבֿ־אייראָפּע. זייַן שטעלונג צום לעבן קאָן דערקלערט ווערן ווי אַ פּערזענלעכער פֿאַרטיידיקונגס־מעכאַניזם, און גיכער דער פּסיכאָלאָג איידער דער סאָציאָלאָג וועט געפֿינען דעם שליסל צו דער פּראָבלעם שאַגאַל. ווענטורים טרעפֿיקער אַרויס־זאָג, אַז שאַגאַל איז מער לייַדנשאַפֿטלעך[3] ווי עראָטיש און אַז דאָס חושימדיקע

[3] rapturous.

אין אים האָט עפּעס מיטאָלאָגישס אין זיך איז אַן אינטערעסאַנטער פּרוּוו צו באַנעמען די פּערזענלעכקייט פֿונעם קינסטלער וואָס לאָזט זיך אַזוי שווער דעפֿינירן.

וועגן דעם פּאַריזער פּעריאָד פֿון שאַגאַלן און זײַנע באַציִונגען צום קוביזם וויַזט וועגטורי אָן, אז דער קוביזם האָט ניט אין גאַנצן אַבסאָרבירט שאַגאַלן. לויפֿיק, די דאָזיקע שיטה האָט געגעבן זײַן שאַפֿן אַ פּעסטע פֿאַרעם, בעת פֿרײַער האָט ער ארויסגעווויזן אַ געוויסע לויזקייט אין קאָנסטרוקציע. ער איז ניט געוואָרן קיין אַבסטראַקטער, אומאָביעקטיווער קינסטלער און האָט קיין מאָל ניט מוותר געווען אויף דעם עמאָציאָנאַל וויכטיקן תּוכן צוליב געאָמעטרישע פֿאָרמען. אין דעם פּרט איז ווידער פּראי צו דערמאָנען ב. אַראָנסאָנס זייער טרעפֿיקע באַמערקונג וועגן דעם אופֿן, ווי אזוי שאַגאַל באַהאַנדלט דעטאַלן. ער מאָלט געוויינטלעך אַ סצענע אין זייער פֿראַגמענטאַרישע, סומאַרישע טערמינען, און פֿלוצעם שטעלט ער אַוועק גאָר אַן שום קלאָרער סיבה דערפֿאַר אַ געוויסן דעטאַל בשלמות, לאָמיר זאָגן, אַ שוך, אַ שטיקל שפּיצן אָדער אַ דעסן אויף אַ קלייד. אזא שײַן וואָס ווערט געוואָרפֿן אויף איין אָרט אין אַ שטח פֿון גלײַכגילטיקייט און פֿאַרטונקלטקייט האָט עפּעס פֿון דעם מהות פֿון אַ חלום, ווי צייכענונגען פֿון קינדער באַווײַזן עס. אין דער פֿאַלקסקונסט איז דעטאַל אַן עיקר; מען געפֿינט דאָרט ניט דאָס פֿלוצעמדיקע אריבערגיין פֿון ספֿערעס פֿון פֿאַראינטערעסירטקייט אין ספֿערעס פֿון אָפּגעשיידטקייט. דער דאָזיקער סטיל פֿון שאַגאַלן איז אָנגענומען געוואָרן, און וועגטורי איז געוועכט וועג ער באַטאָנט די ראָלע פֿון שאַגאַלן ווי אַ פֿאַרגייער פֿון סוררעאַליזם.

דער צווייטער רוסישער פּעריאָד פֿון שאַגאַלן (1914—1922) ווערט אויסגעגעבן בקיצור. דער אײַנדרוק וואָס ער האָט געמאַכט אין בערלין אויף זײַן נסיעה צוריק קיין פּאַריז איז גוט באשריבן. די קינסטלערס פֿון דעם אוואַנגאַרד — וואָס האָבן זיך דעמאָלט גערופֿן עקספּרעסיאָניסטן — האָבן געקוקט אויף שאַגאַלן ווי אויף עפּעס א „מיטישן הערא". ווי די רעדאַקטאָרין פֿון די זשורנאַלן מילגרוים און רמוון האָב איך יעמאָלט צוזאַמען מיט די פֿרײַנד פֿון די דאָזיקע זשורנאַלן אַראָנזשירט בײַ מיר אין הויז א קבלת־פּנים פֿאַר שאַגאַלן. צווישן די וואָס זײַנען בײַגעווען האָט זיך געפֿונען ד"ר וויליאָם קאָהן, דער קוראַטאָר פֿון דעם מוזיי פֿון ווײַט־מיזרחדיקער קונסט אין בערלין (איצט בײַם בריטישן מוזיי). מיט יאָרן שפּעטער האָט מיר ד"ר קאָהן דערציילט, וואָס פֿאַר א שטאַרקן אײַנדרוק עס האָט אויף אים געמאַכט שאַגאַל, מיט זײַן לעבנסקראַפֿט, אָפּנהאַרציקייט און א נעוויסער קינדישער נאַיִוואָקייט.

דאָס קאָפּיטל „פּאַריז און ליבע" (1923—1930) וויַזט דעם קינסטלער אין זײַן גאַנצער ציַטיקייט. אין דעם פּעריאָד 1930—1940 האָבן מיר זײַן חשובסטע גראָפֿישע ארבעט, די נראָוויורן צום תּנ"ך און די אילוסטראַציעס פֿאַר א צאָל ביכער.

אין פֿראַנקרײַך, אין 1940, מאָלט שאַגאַל דעם „קדוש", א געקרייציקטן ייִד אין א טיפּיש שאַגאַלישער סצענע. פֿון יעמאָלט אָן באַהערשט אים דער מא־

טיוו כּסדר; ער חזרט אים איבער עטלעכע מאָל שוין אין ניו־יאָרק. בלויז די נסיעה קיין מעקסיקע ווו ער האָט געהאַט די השגחה איבער דער אויפֿפֿירונג פֿון אַ באַלעט, פֿאַר וועלכן ער האָט געמאָלט דעקאָראַציעס, האָט אים אַ ביסל אַרויס־געשלאָגן פֿון קאָפּ דעם אימהדיקן קאָשמאַר.

זייַנע בילדער אין דער מעקסיקאַנישער סעריע, „דער נאַכטרייַטער" און „דאָס פֿערד פֿון דער לבֿנה" (1943), ווייַזן אַ ווייכקייט אין קאָליר און אַ פֿלי־סיקייט אין ליניע, וועלכע דער קינסטלער האָט קיין מאָל פֿריִער ניט דערגרייכט. עס איז באמת אַ שאָד, וואָס זיי זייַנען ניט רעפּראָדוצירט געוואָרן אין קאָלירן אין דעם בוך.

בכלל איז דאָס בוך שיין אילוסטרירט מיט איבער 60 פּלאַטן, און אין טעקסט גופֿא קומען אַרייַן אַ היפּש ביסל צייכענונגען וואָס זייַנען מסביר דעם ענין. די דאָזיקע צייכענונגען זייַנען אַן אמתע מחיה פֿאַר דעם קונסטקענער. פֿאַראַן אויך אַן אויספֿירלעכע ביבליאָגראַפֿיע (150 איינסן), וואָס איז פֿון גרויס חשיבֿות פֿאַר דעם קומענדיקן קונסט־היסטאָריקער, וואָרעם זי איז כּולל אַר־טיקלען פֿון דער טעגלעכער פּרעסע און באַריכטן וועגן אויסשטעלונגען. הייַנ־טיקע צייַטן, ווען אויסשטעלונגען ווערן אָרגאַניזירט אויף אַן אינטערנאַציאָ־נאַלן פֿאַרנעם, איז ניט קיין לייַכטע אויפֿגאַבע צונויפֿצושטעלן אַ צופֿרידנשטע־ליקע ביבליאָגראַפֿיע.

עס פֿעלט דאָרט אַגבֿ אַן אָנווייַז אויף אַן אַרטיקל אין מילגרוים און אין רמון (נומ׳ 3, 1923), ווו שאַגאַלס קונסט ווערט אַרומגערעדט און וואָס איז אילוסטרירט מיט צוויי פֿון זייַנע בילדער. אויך וויל איך צוגעבן, אַז אַחוץ מייַן אַרטיקל אין דער *Jüdische Rundschau*, וואָס ווערט אָנגעגעבן אין דער ביבליאָגראַפֿיע, האָב איך אויך אַן אַרטיקל אין דעם נומער פֿון 5טן נאָ־וועמבער 1935 פֿון דער זעלבער צייַטונג, מיט פֿיר אילוסטראַציעס, און נאָך אַן אַרטיקל אין *Jewish Life* (לאָנדאָן, אַפּריל 1923).

אַ שאָד וואָס עס זייַנען אַרייַנגעפֿאַלן אין דעם בוך אַ פּאָר טעותן, מסתּמא דרוקפֿעלערן. Temple of Sased דאַרף זיכער זייַן Synagogue at Safed (צפֿת). דער נאָמען F. Hall דאַרף זייַן F. Halle. עס איז אויך ניטאָ קיין באַרעכטיקונג פֿאַר אויסלאָזן דעם סימן פֿון איבערקלאַנג אין די דייַטשע נעמען פֿון פּערזאָנען און שטעט.

די אונטערשטע שורה: דאָס בוך איז אויסגעצייכנט אי אין אויפֿבוי פֿון טעקסט, אי אין דער קוואַליטעט און אין פֿאָרמאַט פֿון די אילוסטראַציעס.

רחל ווישניצער־בערנשטיין

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

דער היסטאָריקער־קרײַז בײַם ייִוואָ

נאָוועמבער 1947 — נאָוועמבער 1949

אין אַקאַדעמישן יאָר 1948/1947 זײַנען פֿאָרגעקומען פֿיר זיצונגען, דערין צוויי אָפֿענע; די סיבה פֿון דער קליינער צאָל באַגעגענישן איז דאָס וואָס אָנהייב 1948 זײַנען אין ייִוואָ אײַנגעאָרדנט געוואָרן עטלעכע עפֿנטערע וויסנשאַפֿטלעכע זיצונגען, אין וועלכע ס׳האָבן אָנטייל גענומען אויך מיטגלידער פֿון היסטאָריקער־קרײַז. אין יאָר 1949/1948 זײַנען פֿאָרגעקומען זיבן זיצונגען, צוזאַמען זײַ איין עפֿנטלעכער סימפּאָזיום. אין נאָוועמבער 1949 איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אָן עפֿנטלעכער סימפּאָזיום. אין משך פֿון די ביידע יאָרן איז ד״ר מאַרק ווישניצער אויס־געקליבן געוואָרן פֿאַרן פֿאָרזיצער פֿון היסטאָריקער־קרײַז.

I

דעם 2טן נאָוועמבער 1947 האָט ד״ר יעקב שאַצקי רעפֿעריט אויף דער טעמע:

דער גורל פֿון די מאַריסקאָס און יידן אין שייכות מיט דעם גירוש שפּאַניע

אויפֿן יסוד פֿון געדרוקטע מאַטעריאַלן אין שפּאַניש און פּאָרטוגעזיש האָט דער רעפֿעראַנט אַרויסגעבראַכט דעם אונטערשייד צווישן מאַריסקאָס און יידן אין דער גע־שיכטע פֿון שפּאַניע בכלל, און בפֿרט אין דער תּקופֿה ווען עס הייבן זיך אָן קעגן בייידע גרופּעס די רדיפֿות וואָס האָבן דערפֿירט צום גירוש. להיפֿוך צו די אַנגע־נומענע מיינונגען פֿון יידישע היסטאָריקערס וויזט דער רעפֿעראַנט, אַז די מאַריסקאָס, ד״ה די מאַראַנען־אַראַבער, האָבן געליטן אַ סך מער אײדער יידן. קודם־כל האָבן די מאַריסקאָס געקעמפֿט קעגן די רדיפֿות און איבער הונדערט יאָר אָנגעפֿירט אַ געריל־לע מלחמה קעגן די שפּאַנישע טיראַנען. די פֿון זיי וואָס האָבן פֿאַרלאָזט שפּאַניע און געהאָפֿט, אַז אין די מחמדאַנישע לענדער וועט מען זיי פֿרײַנדלעך אויפֿנעמען וי מאָר־טירערס פֿאָר דער אמונה, האָבן זיך שרעקלעך אָפּגענאַרט. אַ פּעטיציע פֿון 45,000 מאַריסקאָס צום טערקישן סולטאַן, אַז זיי זײַנען גרייט צו דינען אין זײַן אַרמיי איז אָפּגעוואָרפֿן געוואָרן. אין צפֿון־אַפֿריקע האָבן די אַראַבער אויסגעהרגעט די מאַריסקאָס וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פֿון שפּאַניע, ווײַל מען האָט אויף זיי געקוקט וי אויף פֿאַררעטערס. הגם די מאַריסקאָס האָבן אין עקאָנאָמישן לעבן פֿון שפּאַניע געשפּילט אַ גרעסערע ראָלע וי יידן האָט מען זיי פֿאַרט פֿאַרטריבן, ווײַל עס האָט זיך אַרויס־געוויזן, אַז די אַראַבער האָבן אַ גרויסע השפּעה אויף עטלעכע סעקטאָרן פֿון דער שפּאַנישער באַפֿעלקערונג און האָבן אָפֿילו אַרויסגערופֿן אַ שטאַרק פֿראָאַראַבישע באַוועגונג צווישן שפּאַנישע קריסטן. יידישע מאַראַנען האָבן אַזאַ באַוועגונג וואָס זאָל גורם זײַן אַ גיסטיקן אינטערעס פֿאַר דער יידישער רעליגיע ניט אַרויסגערופֿן.

אין ליכט פֿון דעם רײַכן מאַטעריאַל וואָס איז צוגעשטעלט געוואָרן דורך די פֿאָר־שונגען פֿון שפּאַנישע, פֿראַנצייזישע און אַרגענטינער היסטאָריקערס און אַ דאַנק אַ צאָל צײַטשריפֿטן וי *Andaluz, Sefarad* און אַנדערע, וואָס דרוקן אַרכיוו־מאַטעריאַלן, לאָזט זיך שוין די דאָזיקע טעמע פֿאַרמולירן אַ סך בעסער, קלאָרער און אויספֿירלעכער אײדער דאָס איז געווען מיגלעך פֿאַר איר ערשטן פֿאָרשער, דעם אַמעריקאַנער הענרי טשארלז לי (1825—1909).[1] די דעטאַלזירטע אויספֿאָרשונג וועט באַוויזן, אַז בעת אויף יידן האָט בײַם גירוש אומעטום (מיט זייער קליינע אויסנאַמען) געוואַרט אַ פֿרײַנדלעכע האַנט פֿון יידן האָט אויף די אַראַבער געוואַרט נאָר טויט און שׂינאה...

[1] Lea.

אין דער דיסקוסיע אַרום רעפֿעראַט האָבן זיך באַטייליקט ד״ר אַ. שטיינבערג, ד״ר ר. גלאַנץ, ד״ר מ. ווישניצער און ט. עלסנער.

II

דעם 30סטן נאָוועמבער 1947 האָט ז. שײַקאָווסקי רעפֿערירט אויף דער טעמע:

די באַציונג פֿון דער פֿראַנצייזישער אַרבעטער־באַוועגונג צום אַנטיסעמיטיזם ערבֿ דער דרייפֿוס־אַפֿערע (1886—1894)

דער רעפֿערענט האָט מיט אַ סך מאַטעריאַלן פֿאַרטיידיקט זײַן טעזיס, אַז אַ ריי טוערס און אַפֿילו גאַנצע גרופּעס סײַ פֿונעם אַ״ג אוטאָפּישן סײַ פֿונעם מאָדערנעם פֿראַנצייזישן סאָציאַליזם זײַנען געווען דורכגעדרונגען מיט אַנטיסעמיטיזם. די דרייפֿוס־אַפֿערע האָט ניט נאָר געראַטעוועט די רעפּובליקאַנישע פֿרײַהייטן אין פֿראַנקרײַך, זי האָט אויך געראַטעוועט גאַנצע טיילן פֿון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג פֿון דעגענערירט צו ווערן ביז דער מדרגה פֿון אַ מין סאָציאַליסטישער באַוועגונג מיט אַן אַנטיסעמיטישער טענדענץ.[2]

אין דער דיסקוסיע האָבן אָנטייל גענומען ד״ר ר. גלאַנץ, ד״ר י. שאַצקי, פֿ. קורסקי, ד״ר אַ. שטיינבערג און ק. מרמר.

III

דעם 21סטן דעצעמבער 1947 איז פֿאָרגעקומען פֿאַר אַ גרויסן עולם אַ סימפּאָזיום אויף דער טעמע:

די ייִדישע היסטאָריאָגראַפֿיע אין אייראָפּע און אין די אַמעריקאַנער לענדער אין די לעצטע יאָרן

ד״ר רודאָלף גלאַנץ האָט רעפֿערירט וועגן פֿאָרשאַרבעט אויף דעם פֿעלד פֿון ייִדישער געשיכטע אין קאַליפֿאָרניע. ד״ר יעקבֿ שאַצקי האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף ייִדישע היסטאָרישע מאַטעריאַלן אין דרום־אַמעריקאַנער אַרכיוון. ד״ר הלל זײַדמאַן און ז. שײַקאָווסקי האָבן אָפּגעשאַצט דאָס זאַמלען היסטאָרישע מאַטעריאַלן אין אייראָפּע אין די נאָכמלחמה־יאָרן.

ד״ר י. שאַצקי האָט דערציילט, אַז אין די אַרכיוון פֿון בוענאָס־אײַרעס, ריאָ דע זשאַנייראָ און רעסיפֿע (פּערנאַמבוקאָ) איז פֿאַראַן אַ שלל ניט־אויסגענוצטע מאַטעריאַלן וועגן דער אינקוויזיציע און וועגן דער ראָלע פֿון די מאַראַנען אין דעם עקאָנאָמישן לעבן פֿון דרום־אַמעריקע. אין די נאַציאָנאַלע ביבליאָטעקן פֿון אַרגענטינע און בראַזיל זײַנען פֿאַראַן גרויסע זאַמלונגען געדרוקטע מאַטעריאַלן וועגן ייִדן אויף דעם פּירענעיִשן האַלבאינדזל (בפֿרט אַנטיסעמיטיקאַ), וואָס אין צפֿון־אַמעריקע איז דאָס ניט בנימצא. אויך זײַנען פֿאַראַן גרויסע פּריוואַטע קאָלעקציעס, בפֿרט בײַ משפּחות, וואָס זיי גופֿא שטאַמען פֿון מאַראַנען און וואָס גראָד איצט זײַנען זיי שטאַרק פֿאַראינטערעסירט אין דאָקומענטן וועגן זייער עבֿר.

די ביבליאָטעק פֿון ייִוואָ־אָפּטייל אין בוענאָס־אײַרעס האָט אַ גרויסע קאָלעקציע צײַטשריפֿטן, פֿלוגבלעטער און אַנדערע מאַטעריאַלן וואָס שפּיגלען אָפּ אַלזײַטיק דאָס דאָרטיקע ייִדישע לעבן. אויך געפֿינען זיך אין אַרגענטינער ייִוואָ קאָמפּלעטע אַרכיוון פֿון חבֿרות און אינסטיטוציעס, פּריוואַטע בריוו פֿון די ערשטע ייִדישע קאָלאָניסטן — אַלץ ענינים וואָס זײַנען נאָך ניט אָנגערירט געוואָרן אין דער היסטאָרישער פֿאָרשונג.

עס ווערט געפּלאַנט אַ בוך מיט רעגעסטן פֿון די וויכטיקסטע ייִדישע דאָקומענטן אין די אויבן דערמאָנטע קאָלעקציעס.

---

[2] דער רעפֿעראַט איז געווען אַן אויסשניט פֿון אַ גרעסערער אַרבעט וואָס איז דערנאָך אַרויס אין בוכפֿאָרעם אונטערן טיטל: ז. שײַקאָווסקי, אַנטיסעמיטיזם אין דער פֿראַנצייזישער אַרבעטער־באַוועגונג פֿון פֿוריעריזם ביזן סוף דרייפֿוס־אַפֿערע, 1845—1906, ניו־יאָרק, אַרויס־געגעבן פֿון מחבר, 1948, 156 זז׳ (מיט אַ קיצור אויף ענגליש).

ז. שײַקאָווסקי האָט געגעבן אַן איבערבליק איבער דער טעטיקייט פֿון די פֿאַר־
שיידענע היסטאָרישע קאָמיסיעס אין אייראָפּע און דערנאָך קאָנסטאַטירט, אַז ס׳וועט
אַלץ מער אָפּגעשוואַכט דער אינטערעס פֿאַר דעם וואָס ס׳איז געשען בעת דעם לעצטן
חורבן. מעגטשן ווילן מער ניט הערן פֿון די גרויליקן; בכן וועט אַלץ מער פֿאַראָנט־
וואָרטלעך די ראָלע פֿון די אינסטיטוציעס וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט פֿאָרשן דעם חורבן.
אַמעריקע שטייט אין דעם פּרט ניט אויף דער געהעריקער הייך: פֿון דאָנען האָט
געדאַרפֿט קומען די איניציאַטיוו צו צענטראַליזירן די אַרבעט פֿון די היסטאָרישע קאָ־
מיסיעס, פֿון דאָנען האָבן געדאַרפֿט קומען אָנווײַזונגען, ווי אַזוי צו אַרבעטן. צום סוף
האָט דער רעפֿערענט אָנגעצייכנט אַ פּלאַן פֿון אַ ביבליאָגראַפֿישן זשורנאַל פֿאַר דער
געשיכטע פֿון דעם חורבן, וואָס זאָל אַרויסגיין אויף דרײַ שפּראַכן: ייִדיש, העברעיש
און ענגליש.

IV

דעם 11טן אַפּריל 1948 האָט ד״ר מ. א. שולוואָס אויף אַן אָפּענער זיצונג פֿון
היסטאָריקער־קרײַז רעפֿערירט אויף דער טעמע:

תּורה־שטודיום בײַ ייִדן אין איטאַליע אין דער תּקופֿה פֿון רענעסאַנס

דער רעפֿערענט האָט כאַראַקטעריזירט דאָס אָרט פֿון תּורה־לערנען אין דעם דור־
אַלטישן קולטורעלן אינטערעס פֿון דעם רענעסאַנס־ייִד. ניט געקוקט אויף דעם ניט־
אייניהייטלעכן געבוי פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג קען מען ניט באַמערקן קיין
גרונטיקן אונטערשייד אין דער באַציונג פֿון פֿאַרשיידענע גרופּעס צום תּורה־לערנען.
די קהלשע איניציאַטיוו האָט געוויזן בלויז אין אַ באַגרענעצטער מאָס; אַ סך אָרט
איז געבליבן פֿאַר דער טעטיקייט פֿון פֿריוואַטיקע חבֿרות און פֿון פּריוואַטע מעצענאַטן.
סמיכה איז געווען אַן אַלגעמיין געזונטער טיטל, וויַיל דער רענעסאַנס־מענטש האָט זיך
געיאָגט נאָך אויסווייניקסטע כּיבודים. די חשובֿסטע ליטעראַרישע פֿאָרעם אין דער
רבנישער ליטעראַטור איז די תּשובֿה. צום סוף פֿון דער תּקופֿה, ווען עס פֿאַרשטאַרקט
זיך דאָס רעליגיעזע געפֿיל בײַ ייִדן אין איטאַליע, באַקומט דאָס לערנען תּורה אַ רע־
ליגיעזע באַפֿאַרבונג: ס׳איז שוין ניט בלויז אַ קולטורעלער צוועק, צו וועלכן ס׳איז
כּדאַי צו שטרעבן, נאָר אויך אַ זאַך וואָס עס איז כּדאַי, אַז יעדער ייִד זאָל זיך פֿאַר איר
מוסר נפֿש זײַן.[3]

דער רעפֿעראַט האָט אַרויסגערופֿן אַ לעבעדיק דיסקוסיע.

V

דעם 20סטן נאָוועמבער 1948 האָט ד״ר יעקבֿ שאַצקי געלייענט אַ רעפֿעראַט אויף
דער טעמע:

אוקראַינישׂ־ייִדישע באַציונגען אין גאַליציע אין דער צײַט פֿון דער רעוואָלוציע פֿון 1848

ייִדישע היסטאָריקערס וואָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט דער רעוואָלוציע פֿון 1848
אין גאַליציע האָבן בדרך כּלל אַנאַליזירט די פּוילישׂ־ייִדישע באַציונגען און כּמעט ווי
פֿאַרשוויגן די לאָגע אין מיזרח־גאַליציע בכלל און די ראָלע פֿון אוקראַינישן („רוטע־
נישן״) פֿאַלק בפֿרט.

בײַ די רוטענער זײַנען געווען דרײַ אַריענטאַציעס לגבי ייִדן. איינע האָט ניט
געגלייבט, אַז מען קען געווינען ייִדן פֿאַר דעם קאַמף צו באַפֿרײַען די רוטענער פֿון
דער פּוילישער העגעמאָניע, וויַיל די מאַיאָנטקעס אין מיזרח־גאַליציע זײַנען דאָס רובֿ
פּוילישע, זײַנען ייִדן עקאָנאָמיש אָפּהענגיק פֿון די פּוילישע פּריצים. דער ראָדיקאַלער
פֿליגל וואָס האָט אין 1848 אָנגעפֿירט די אַגראַרסטרײַק אין מיזרח־גאַליציע האָט גע־
האַלטן, אַז מען קען די ייִדישע אַרעמקייט אַריבערציען אויפֿן צד פֿון דער רוטענישער
מאַסע. אַ דריטע ריכטונג האָט געקוקט אויף גאַליציע ייִדן מיט אומצוטרוי. זיי קוקן
צו פֿיל אויף ווין, איז פֿאַראַן אַ סכנה, אַז זיי וועלן שטיצן די צענטראַליסטישע

---

[3] מיר שיקן אָפּ דעם לייענער צו ד״ר שולוואָסעס אַרבעט אויף דער זעלביקער טעמע:
„לימוד התורה אצל יהודי איטליה בתקופת הרינסנס״, חרב, תש״ח, זז׳ 105—128. אַרויס אויך
אין אַ סעפּאַראַט.

אַספּיראַציעס פֿון דער עסטרײַכישער רעגירונג; און דאָס איז שעדלעך סײַ פֿאַר די פֿאַליאַקן סײַ פֿאַר די רוטענער. צו אָט דער לעצטער גרופּע האָבן געהערט אַ סך גלחים און די ערשטע קאַדערס פֿון פֿאַנסלאַוויסטיש געשטימטער אוקראַיִנישער אינטעליגענץ וואָס האָט געגלייבט, אַז די גאולה וועט קומען פֿון צאַרישן רוסלאַנד. אין זײַערע רייד הערט זיך דערביבער אַ וויידערקול פֿון דעם וואָס די רוסישע רעאַקציע האָט געהאַט צו זאָגן וועגן יידן.

בײַ די וואָלן צום ווינער פֿאַרלאַמענט האָבן עטלעכע רוטענישע קאַנדידאַטן גע־האַלטן רעדעס אין שולן און בתּי־מדרשים און אַרויסגעגעבן אויפֿרופֿן און לידער, אַז יידן זאָלן זיך „פֿאַרבידערן“ מיט זײ. עס איז באַווּסט, אַז אין טייל וואָלדיסטריקטן האָבן יידן געשטימט פֿאַר די רוטענישע קאַנדידאַטן. אין די פֿאַלקסגוואַרדיעס וואָס די רוטענער האָבן געשאַפֿן אין עטלעכע קרײַזן זײַנען יידן געווען אַקטיוו. אָבער די סאָציאַלע סטרוקטור פֿון דער רוטענישער באַפֿעלקערונג (אין די שטעט זײַנען קיין רוטענער כּמעט ניט געווען) האָט גורם געווען, אַז קיין נאַציונאַלער און קיין פּער־מאַנענטער קאַנטאַקט האָט זיך צווישן יידן און אוקראַינער אין 1848 ניט געקענט אײַנגעטרלן.

אין דער דיסקוסיע האָבן אָנטייל גענומען ד״ר ר. מאַהלער, ד״ר פֿ. פֿרידמאַן, י. לעש־טשינסקי, א. ג. דוקער און אַנדערע.

VI

דעם 18טן דעצעמבער 1948 האָט אַ ב ר א ה ם ג. ד ו ק ע ר געלייענט אַ רעפֿעראַט אויף דער טעמע:

די פּוילישע עמיגראַנטישע פּרעסע פֿון 1848 און איר באַציונג צו יידן

ערב 1848 זעט זיך אַן אָנטי־יידישע אָגיטאַציע אין די קרײַזן פֿון דער פּוילישער עמיגראַציע, וואָס איר הויפּטצענטער איז געווען פּאַריז. פֿאַרשטאַרקט האָט זיך די אָגיטאַציע מחמת אַ ריי דערשײַנונגען. עס זײַנען געקומען באַריכטן פֿון פּוילן, אַז די ראָלע פֿון יידן אין האַנדל און אינדוסטריע ווערט גרעסער. די טאַוויאַניסטישע מע־סיאַניסטישע באַוועגונג און די קלעריקאַלע רעאַקציע אויף איר זײַנען געווען אַ צווייטע סיבה. אויך האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ מיינונג, אַז יידן זײַנען געווען אַ פֿאַקטאָר בײַם אַרויסרופֿן די פּויערים־שחיטות אויף פּריצים אין גאַליציע אין 1846. אין די עמיגראַ־טישע קרײַזן האָט מען בכלל חושד געווען יידן, אַז זיי קאָלאַבאָרירן מיט די אָקופּאַנטן, הגם די עמיסאָרן פֿון דער עמיגראַציע האָבן געהאַט אינסטרוקציעס בײַם קומען אויף די ערטער אײַנצושטעלן קאָנטאַקטן מיט יידן.

דער דעמאָקראַטישער פּוילישער פֿירער וויקטאָר העלטמאַן רעדט בריף וועגן דעם, וויי אזוי די עמיגראַציע האָט צוגעגרייט אין 1848 די אָקציע אין פּוילן און דערבײַ אויך געלייגט אַכט אויף אַרגאַניזירן יידן. אָבער דאָס איז ווײַזט אויס געווען אַ קאָמבינאַציע לאַחר המעשׂה. וועג די נײַס וועגן די רעוואָלוציאָנערע געשעענישן אין פּוילן האָבן דערגרייכט פּאַריז, האָט אַן עמיגראַנטן־פֿאַרזאַמלונג אָפּגעוואָרפֿן די פּראָפּאָזיציע פֿון דעם פֿראַנקיסט און דעמאָקראַט יאַן טשינסקי, אַז אין דעם געפֿאַנטן עקזעקוטיוו־קאָמיטעט פֿון דער גאַנצער עמיגראַציע זאָל מען אויך אַרײַנגענומען אַ יִד און אַ לוטעראַנער. קיין שום עמיגראַנטישע אַרגאַניזאַציע האָט זיך ניט געווענדט מיט קיין אויפֿרוף צו יידן, בשעת וועג דער יידישער היסטאָריקער לעאָן האַלעוִנדערסקי האָט אויף זײַן אייגענער אַחריות אַרויסגעלאָזט צוויי אויפֿרופֿן, איינעם צו יידן און איינעם צו פּאָליאַקן. אָבער קיין צו בריטיש פֿאַרשפּרייטונג האָבן די דאָזיקע אויפֿרופֿן ניט געהאָט.

די פּויזענער יידן האָבן געהאַלטן מיט די דײַטשן: ערשטנס האָט די געראָמאַניזאַציע געהאָט פּראָגרעסירט און צווייטנס האָבן זיי זיך מיט די דײַטשן געפֿילט זיכערער. דאָס האָט געווײַנטלעך פֿאַרשטאַרקט דעם אַנטאָגאָניזם מצד די פּאָליאַקן און אָפּגעשוואָכט די באַמיִונגען צו שאָפֿן אַ קאָנטאַקט מיט יידן אין גאַליציע. אַפֿילו בײַ די פּוילישע דעמאָקראַטישע עמיגראַנטן איז דער אַנטאָגאָניזם געוואָקסן, אַזוי אַז מיכאָל אײַזענבערג (אַנטאָניס אַ זון) און טשינסקי האָבן רעזיגנירט פֿון דער „פּוילישער דעמאָקראַטישער געזעלשאַפֿט“.

ניט געקוקט אויף דער אַנטי־יידישער אַטמאָספֿער האָבן די דעמאָקראַטישע עלעמענטן געשיקט קיין פֿראַנקפֿורט, וווּ ס׳האָט זיך אויפֿגעקליבן דער דײַטשער פֿאַרלאַמענט, דעם יידן אַזײַאס לודוויק לובלינער, אַן עמיגראַנט פֿון פּוילן אַ בריסעלער אַדוואָקאַט, צו שאָפֿן סימפּאַטיע בײַ די דײַטשע ליבעראַלן און אַרבעטערס. די פּוילישע פֿאַר־טרעטערס פֿון פּויזן און גאַליציע זײַנען ניט געווען פֿרײַנדלעך צו לובלינערן, ס׳זײַנען

פֿאַרגעקומען אַנטיסעמיטישע אינצידענטן. מאיר באַלאַבאַן ע״ה האָט פּובליקירט לובלינערס קאָרעספּאָנדענץ מיט דעם באַוווּסטן פּוילישן היסטאָריקער יאָאַכים לעלעוועל, אָבער קיין שום פּוילישער היסטאָריקער דערמאָנט ניט וועגן זײַן טעטיקייט אין פֿראַנק־פֿורט.

אין דער דיסקוסיע האָבן אָנטייל גענומען ד״ר י. שאַצקי, ד״ר פ. פֿרידמאַן און אַנדערע.

VII

דעם 21סטן יאַנואַר 1949 האָט ד״ר רפֿאל מאָהלער געלייענט אַ רעפֿעראַט:

רעאַקציע און שׂינאת־ישׂראל אין מיטל־עלטער

די גרעסטע קאַטאַסטראָפֿע אין דער יידישער געשיכטע וואָרפֿט אַ ליכט אויף דעם כאַראַקטער און מהות פֿון אַנטי־יידישן באַוועגונגען אַמאָליקע צײַטן: דער רעליגיעזער פֿאַקטאָר, דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער אַנטאַגאָניזם, דער פּסיכאָלאָגישער פֿאַקטאָר פֿון וויידערווילן אַדער האַס קעגן פֿרעמדע זײַנען ניט מער ווי ברענשטאָף וואָס ווערט אויסגענוצט פֿון דער פּאָליטישער רעאַקציע. די תּקופֿות פֿון רדיפֿות אויף יידן, פֿון אַנטי־יידישער געזעץ־געבונג און בפֿרט פֿון די גרויסע קאַטאַסטראָפֿעס פֿאַלן צונויף מיט די תּקופֿות פֿון רעאַקציע אין דער וועלט־געשיכטע.

די מאַסן־שחיטות אויף יידן וואָס מען בינדט מיט די קרייצצוגן קומען פֿאָר בעת דעם ערשטן קרייצצוג, און דאָס אויך בעיקר אין זײַן ערשטער פֿאַזע, אין דער פֿאַזע פֿון פֿאָלקסקרייצצוג. דער בולטער באַווײַז פֿון דעם דיוועדסיע־כאַראַקטער פֿון די שחיטות איז דער פֿאַקט, וואָס אין אַ טייל שטעט, ווו די מאַכט פֿון ביסקופ האָט געוואָלט פֿאַרטיידיקן יידן, זײַנען זיי אָפֿגעקומען מיט געציילטע קרבנות; אין אַנדערע האָט די אַרטיקע מאַכט אויפֿגעשטעלט אַ חייל, באַוואָפֿנט אויך די יידן און אָפֿגעשלאָגן דעם אַטאַק פֿון די קרייצפֿאָרער. אַן אומדירעקטע ראַיה איז די האַלטונג פֿון די קרייצפֿאָרער אין סערביע און בולגאַריע: דאָרט זײַנען קיין יידן ניט געווען, זײַנען זיי אָנגעפֿאַלן אויף דער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג און טאָקע דערפֿאָר פֿאַר־טיליקט געוואָרן פֿון די הערשערס.

די געשעענישן בעת דעם שוואַרצן טויט אילוסטרירן וויידער אַ מאָל דאָס דאָזיקע געזעץ. עס האָט זיך יעמאָלט צעפֿאַלקערט דער קאָמף פֿון די פֿלעבעערס (בעלי־מלאָכות) קעגן די פּאַטריציערס אין די שטעט. אין שטעט ווי סטראַסבורג און פֿראַנקפֿורט האָבן זיך די צוויי צדדים אויסגעגלײַכט אויפֿן חשבון פֿון יידן. די ראָלע פֿון די יידן־פּאָגראָמען וויי אַ דיוועדסיע באַווײַזט זיך גאָר קלאָר אין דעם ענין פֿון די פֿלאַגעלאַנטן, און ענלעך איז אויך געווען דער ענין פֿון די „פּאַסטעכער“ אין פֿראַנקרײַך אין 1320.

די אַנטי־יידישע געזעץ־געבונג אין מיטל־עלטער הייבט זיך ערשט אָן אין אַנ־הייב 13טן י״ה מיטן לאַטעראַנער קאָנציל. די געלע לאַטע איז ניגזר געוואָרן אין שייכות מיטן קאָמף קעגן אַלביגענזער און וואַלדענזער, פּונקט ווי די גזרה וועגן צעטאָ, ווי אַ געזעץ פֿון קלויסטער, איז ערשט אויסגערופֿן געוואָרן אין 15טן י״ה אין שייכות מיט דער מלחמה קעגן די הוסיטן.

אויך די גירושים פֿון יידן אין מיטל־עלטער לאָזן זיך דערקלערן בעיקר דורך פּאָליטישע סיבות און ניט דירעקט פֿון עקאָנאָמישן פֿאַקטאָר, ווי מען איז נוטה צו מיינען. דער גירוש שפּאַניע, ווו דאָס רוב יידן האָבן זיך פֿאַרנומען דווקא מיט פֿרא־דוקטיווער אַרבעט, בעיקר מלאָכה, איז אַ ראַיה, אַז די ריין עקאָנאָמישע אינטער־פֿרעטאַציע איז ניט ביכולת צו דערקלערן די סיבות פֿון גירושים. יידן, פּונקט ווי שפּעטער הוגענאָטן, זײַנען פֿאַרטריבן געוואָרן נישט דערפֿאַר ווײַל זיי זײַנען געוואָרן עקאָנאָמיש איבעריק, נאָר צוליב פּאָליטישער „גלײַכשאַלטונג“ און פּאָליטישער די־וערסיע, הגם אין אַ טייל לענדער האָט די ירידה פֿון יידישן קרעדיט פֿאַרלײַכטערט דאָס אויספֿירן די פּאָליטישע פּלענער.

אין דער דיסקוסיע האָבן אָנטייל גענומען ד״ר פ. פֿרידמאַן, אַבֿרהם בערגער, פ. קורסקי, ד״ר י. שאַצקי, ד״ר מ. ווישניצער, ד״ר ר. גלאַנץ און ד״ר י. קיסמאַן.

VIII

דעם 19טן פֿעברואַר האָט אַבֿרהם בערגער געלייענט אַ רעפֿעראַט אויף דער טעמע:

דער משיח למדרש און למעשׂה

אַרום דער געשטאַלט פֿון משיחן איז אין משך פֿון די דורות אויסגעוואַקסן אַ ריי טראַדיציעס וועגן זײַנע מלחמות, זײַן התגלות אאַז״נ. וועג עס זײַנען אויפֿגעשטאַנען

פֿאַרשיידענע משיחים האָבן זיי זיך געמוזט אויפֿפֿירן בהסכּם מיט די דאָזיקע טראַ־דיציעס (לקיים מה שנאמר), און דאָס וואָס עס האָט זיך מיט זיי געטראָפֿן איז שפּעטער ווידער אַ מאָל געוואָרן אײַנגעפֿלאָכטן אין דער טראַדיציע, אַזוי אַז „מדרש" און „מעשׂה" האָבן זיך כּסדר באַאײַנפֿלוסט.

לדוגמא זײַנען גענומען געוואָרן: א) די דערציילונג אין גמרא סנהדרין, אַז משיח זיצט בײַ די טויערן פֿון רוים צווישן די חולאים און קרעציקע, און ב) די טראַדיציע וואָס דער רמב"ן ברענגט, אַז די ערשטע שליחות פֿון משיחן וועט זײַן זיך צו באַ־ווײַזן בײַם מושל פֿון רוים און (ווי משה בשעתו) צו פֿאָדערן פֿון אים, ער זאָל באַפֿרײַען די ייִדן.

IX

דעם 23סטן פֿעברואַר 1949 איז אין בײַזײַן פֿון אַ גרויסן עולם פֿאָרגעקומען אין לאָקאַל פֿון ייִדישן מוזיי (אונטער דער השגחה פֿון ייִדישן טעאָלאָגישן סעמינאַר) אַן עפֿנטלעכער סימפּאָזיום אויף דער טעמע:

ייִדן אין מוסולמענישע לענדער — פֿאַרגאַנגענהייט, איצטיקייט און צוקונפֿט

פֿאָרזיצער איז געווען ד"ר מאַרק ווישניצער וואָס האָט אָנגעוויזן אויף דער קאָלירפֿולער געשיכטע פֿון ייִדן אין די איסלאַמישע לענדער אין משך פֿון כּמעט אָנדערטהאַלבן טויזנט יאָר. נאָך פּעריאָדן פֿון פֿיזישער זיכערקייט, מאַטעריעלן אויפֿשטײַג און גײַסטיקן אויפֿבלי זײַנען געקומען צײַטן פֿון רדיפֿות און אומטאָלעראַנץ, פֿון סטאַגנאַציע, פֿון נויט און עלנט; אָבער אין די פֿאַרשיידענע ייִדישע קיבוצים אין יענע לענדער ליגן פֿאַרבאַהאַלטן כּוחות און טראַדיציעס וואָס קענען אויפֿגעוועקט ווערן צו אַ נײַעם לעבן.

ד"ר אַבֿרהם האַלקין, פּראָפֿעסאָר פֿון געשיכטע אין ייִדישן טעאָלאָגישן סע־מינאַר, האָט געהאַלטן אַ רעפֿעראַט וועגן ייִדישער קולטור אין דער איסלאַמישער וועלט.

הגם די מוסולמענער האָבן בדרך כּלל געקוקט אויף ייִדן מיט פֿאַראַכטונג, הגם ייִדן זײַנען געווען סאָציאַל דעגראַדירט און זיי האָבן דערפֿאַר אָפּגעצאָלט מיט טיפֿן פֿאַרדראָס און ווייטאָג, איז די ייִדישע לאַגע אַרום און אַרום געווען ניט קיין שלעכטע. דאָס האָט גורם געווען צו אַ קאָנטאַקט צווישן ייִדן מיט זייערע שכנים, און זיי זײַנען געוואָרן אַ טייל פֿון דער סבֿיבֿה, ניט נאָר דרויסנדיק און ניט נאָר שפּראַכיק, נאָר אויך קולטורעל. די אינטעלעקטועלע קרײַזן אין ביידע גרופּעס האָבן געהאַט די זעלביקע גײַסטיקע אינטערעסן; ייִדן זײַנען אַפֿילו געווען באַהאַוונט אין די הייליקע שריפֿטן פֿון די מוסולמענער.

דער בולטסטער פֿאַקט איז אָבער דאָס וואָס די אינטעלעקטועלע נאָענטקייט און די אויסברייטערונג פֿון די קולטורעלע האָריזאָנטן האָט אַרויסגעבראַכט אַן אויסערגע־וויינטלעך רײַכע ייִדישע ליטעראַטור, אויף העברעיִש און אַראַביש; מען האָט דעם פּעריאָד אָנגערופֿן די גאָלדענע תּקופֿה.

די סיבה פֿאַר אָט דער באַמערקווערדיקער, און אין גרונט אומנאָרמאַלער אַנטוויקלונג דאַרף מען זוכן אין דער צווייִקער נאַטור פֿון דער מוסולמענישער קולטור. פֿון איין זײַט האָט זי געהאַט ווײַטע שטחים — סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן, פּינקטלעכע וויסנשאַפֿטן, שיינע ליטעראַטור — וואָס מען קען זיי אָנרופֿן נייטראַל און וואָס זיי זײַנען געווען אָפֿן אי פֿאַר ניט־ייִדן אי פֿאַר ייִדן. פֿון דער אַנדערער זײַט אָבער איז זי געווען בפֿירוש רעליגיעז. האָבן ייִדן זיך מיט גרויס התמדה אַרײַנגעטאָן אין די נייטראַלע ענינים, אָבער זיי האָבן אויך תּמיד געהאַלטן פֿאַר די אויגן די רעליגיעזע אונטערשיידן צווישן זיך און זייערע שכנים. די ביכער וואָס זיי האָבן געשריבן אויף אַזוינע טעמעס זײַנען דעריבער געווען ייִדישע ביכער, אַפֿילו אויב די שפּראַך איז געווען אַראַביש; דאָרטן וווּ די מוסולמענער האָבן אַרײַנגעפֿירט זייער רעליגיעזע ירושה האָבן ייִדן געניצט זייער אייגענע. חוץ דעם האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה דער פֿאַקט, וואָס די מוסולמענער האָבן אין זייערע ריין ליטעראַרישע שאַפֿונגען געלייגט גרויס אַכט אויף לשון; זיי האָבן זיך געגרייסט מיט דער גרויסקייט פֿון אַראַביש און פֿונעם קאָראַן. דאָס האָט געפֿירט דערצו, אַז ייִדן זאָלן פּונקט אַזוי נעמען שטאָלצירן מיט העברעיִש און קולטיווירן די שפּראַך אין זייערע ליטעראַרישע שאַפֿונגען. אויף אַזאַ אופֿן איז פֿונעם קאָנטאַקט פֿון ייִדן מיט דער איסלאַמישער קולטור אַרויסגעוואַקסן אַ רײַכע און פֿאַרשיידנדיקע ייִדישע ליטעראַטור, הגם די ווירקונגען פֿון דער סבֿיבֿה אויף איר זעט מען אַרויס באַשײַמפּערלעך.

ד״ר משה פערלמאַן, פֿראָפֿעסאָר פֿון געשיכטע פֿון די פֿעלקער פֿון נאָענטן מיזרח, האָט באַאַנדלט די לאַגע פֿון ניט־מוסולמענער אין די מוסולמענישע לענדער.

די לאַגע פֿון די ניט־מוסולמענער אין ניט־מוסולמענישע לענדער איז סטאַטיש און דינאַמיש. סטאַטיש אין טעאָרעטישן זינען; דינאַמיש מחמת דעם וואָס די טעאָריע ווערט פֿאַרלאָזן, מאַדיפֿיצירט, שלעכט אָנגעוואַנדט אָדער אויסגעטײַטשט אויף אַ נײַעם שטייגער. די טעאָריע גופֿא איז פֿאַרמולירט געווארן זייער פֿרי; אפֿשר נאָך אין די ערשטע צוויי יאָרהונדערטער פֿון איסלאָם. על רגל אַחת קען מען זאָגן, אַז לויט אָט דער טעאָריע ווערט דער ניט־מוסולמענער באַשיצט פֿון דער מוסולמענישער מלוכה, אָבער ער איז אַ באַשעפֿעניש פֿון צווייטן סאָרט וואָס צאָלט קאָפּגעלט און איז דער־נידעריקט און באַגרענעצט אין זײַנע רעכט. אומגלייביקע קענען דערגרייכן אַ העכערע סאָציאַלע פּאָזיציע, אָבער דאָס ברענגט באָלד דערצו, אַז זיי ווערן דער אָביעקט פֿון קינאה, שינאה און גוואַלדאַקטן. אַלגעמיינע פֿאַליטישע סיטואַציעס קענען אויך גורם זײַן, אַז דער גרימצאָרן פֿון די גלייביקע זאָל זיך אַ קער טאָן קעגן ניט־מוסולמענער.

טעקסטן פֿון קאָראַן, די קאָנאָניזירטע טראַדיציע, מלוכישע דעקרעטן, טעאָלאָגישע טראַקטאַטן, פֿאַלעמישע ליטעראַטור, פּראָזע און פּאָעזיע — דאָס אַלץ האָט אַ חלק אין אויספֿורעמען און כאַראַקטעריזירן די מוסולמענישע באַציונג צום אומגלייביקן, אַ באַציונג וואָס איז אַ רעזולטאַט פֿון הונדערטער יאָרן אַנטוויקלונג און איז נאָך שטאַרק עד היום.

פֿרוי רחל וישניצער האָט רעפֿערירט אויף דער טעמע: ייִדישע קונסט און דער מיזרח.

ייִדישע קונסט האָט אירע וואָרצלען אין מיזרח. בנוגע שולן־אַרכיטעקטור קען מען זיי לייכט געפֿינען אין ארץ־ישׂראל און סיריע, וואָס שייך מאָלעריי פֿעלן נאָך אַלץ די פֿאַרבינדלינקעס צווישן דער אָנטיקער און דער מיטל־עלטעריש־ער קונסט בײַ ייִדן. אָבער ייִדישע קונסט אין מיזרח איז ניט אַ פֿאַרגייער פֿון דעם אייראָפּעיִשן פֿעריאָד; זי האָט איר אייגענע געשיכטע.

מיר פֿאַרמאָגן אילומינירטע העברעיִשע ביבל־כתבֿ־ידן פֿון עגיפּטן און אילוס־טרירטע וועלטלעכע ייִדיש־פּערסישע פּאָעמעס פֿון 17טן און 18טן י״ה. ס׳האָבן זיך אויפֿגעהיט גרויסע מעשענע טאָצן מיט אײַנזאָצן פֿון קופּער און זילבער, באַ־פּוצט מיט לעגענדאַרע ביבלישע מאָטיוון און דורכגעפֿלאָכטן מיט פּערסישן פֿאָלקלאָר פֿון 19טן י״ה. דער מאַטעריאַל איז נאָך צום גרעסטן טייל ניט אויסגעפֿאָרשט.

פֿרוי ווישניצער האָט אין שײַכות מיטן רעפֿעראַט געווײַזן ליכטבילדער: אַנטיקע שולן, מאָזאַיִקן און מאָלעריַין פֿון סיריע און ארץ־ישׂראל, מיטל־עלטעריש אילומינירטע העברעיִשע כתבֿ־ידן פֿון דער גניזה אין קאַירא אאז״וו. ספּעציעל האָט זי געצויגן דעם אינטערעס פֿון די צוהערערס צו אַן אילוסטרירטן כתבֿ־יד פֿון 17טן י״ה, וואָס איז אַ קאָפּיע פֿון אַ ווערק פֿון 14טן י״ה פֿון דעם ייִדיש־פּערסישן פּאָעט שאַכין; איצט איז דער כ״י אין באַזיץ פֿון ייִדישן טעאָלאָגישן סעמינאַר.

ד״ר מרדכי קאָסאָווער, קאָנסולטאַנט פֿאַר ענינים פֿון נאָענטן מיזרח בײַם אַמעריקאַנער ייִדישן קאָמיטעט האָט גערעדט וועגן דער לאַגע פֿון ייִדן אין די מוסולמענישע לענדער נאָך דער פּראָקלאָמירונג פֿון מדינת ישׂראל.

דאָס בילד פֿון די מוסולמענישע לענדער אין זייער באַציונג צו ייִדן ווערט קלערער, ווען מען טיילט זיי אײַן אין דרײַ גרופּעס: (1) די לענדער פֿון דער אַראַבישער ליגע; (2) לענדער אונטערן פּראָטעקטאָראַט פֿון אייראָפּעיִשע מלוכות; (3) אַנדערע.

אין דער ערשטער גרופּע איז די צאָל ייִדן קנאַפּע 270,000, דערין: איראַק 130,000; עגיפּטן 80,000; סיריע 11,000; לבֿנון 7,000; תימן 40,000. אין די דאָזיקע לענדער, וווּ ייִדן זײַנען אַלע מאָל געווען אײַנווינערס פֿון צווייטן סאָרט, האָט זיך די לאַגע נאָכן 29סטן נאָוועמבער 1947 ראַדיקאַל פֿאַרערגערט. די גזרות זײַנען נאָך מער פֿאַר־שאַרפֿט געוואָרן נאָכן 15טן מײַ 1948, ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די אַראַבישע אינ־וואַזיע אויף ישׂראל. די רעפֿערענטן זײַנען אי פֿון אַ געזעץ־געבערישן אי פֿון אַן אַד־מיניסטראַטיוון כאַראַקטער.

וואָס שייך דער צווייטער גרופּע וועלכע דאָ די צאָל ייִדן געשאַצט צווישן 360,000 און 390,000, צום גרעסטן טייל אין פֿראַנצייזיש־צפֿון־אַפֿריקע: 80,000—90,000 אין

טוניס, אַרום 130,000 אין אַלזשיר אַז״ו. דאָ לעבן יידן צווישן דעם האַמער פֿון מיליאָנען בערבערן און אַראַבער וואָס רעכענען זיך צו זעלבשטענדיקייט (מאַראָקאָ, טוניס) אָדער גלײַך־בארעכטיקונג (אַלזשיר) און דער קאָוואָדלע פֿון די פֿראַנצויזישע אַדמיניסטראַטאָרן און קאָלאָניסטן. צום בעסטן איז דער לעגאַלער סטאַטוס פֿון יידן אין אַלזשיר, צום ערגסטן אין מאַראָקאָ.

פֿון דער דריטער גרופּע דאַרף מען דערמאָנען איראַן מיט אירע 90,000 יידן. פֿאַראַן דאַרפֿן אויך אַנטי־יידישע סענטימענטן; צום טייל זײַנען זיי אָ רעזולטאַט פֿון די געשעענישן אין ישׂראל, נאָר דער עיקר נעמען זיי זיך פֿון רעליגיעזן פֿאַנאַטיזם.

אין נאָמען פֿון יידישן מוזיי האָט ד״ר פֿישענבערגער באַגריסט דעם היסטאָריקער־קרײז פֿון יִוואָ.

X

דעם 19טן מאַרץ 1949 האָט יעקבֿ לעשטשינסקי געליינט אָ רעפֿעראַט אויף דער טעמע:

דער תּחום המושבֿ אין רוסלאַנד — זײַן אויפֿקום און די סיבות וואָס האָבן אים אַרויסגערופֿן

דער רעפֿעראַנט שטעלט זיך צו ערשט אָפּ אויף דער אייגנאַרטיקער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פֿון רוסלאַנד: זי האָט ניט געפֿונען קיין קאָלאָניעס אין ווײַטן מעבֿר־לים, ווי די מערבֿ־אייראָפּעיִשע אימפּעריעס, נאָר איז געוואָקסן דורך פֿאַרנעמען שכנותדיקע לענדער. אין 18טן און 19טן יאָרהונדערט פֿאַרגרעסערט זיך דער שטח פֿון רוסלאַנד אויף טאָפּל. רוסלאַנד פֿון סוף 18טן יאָרהונדערט איז געווען מער אינדוסטריאַליזירט און מער קאָמערציאַליזירט ווי אַלע לענדער וועלכע זי האָט צוגענומען בײַ טערקײַ, בײַ שוועדן און אויך בײַ פּוילן. רוסלאַנד האָט שוין דעמאָלט געהאַט אין פֿאַרגלײַך מיט פּוילן, פֿון וואַנען זי האָט באַקומען גרויסע מאַסן יידן, אַ באַוווסטזיניקן האַנדל־קלאַס.

צום אָנהייב האָט קאַטערינע די גרויסע צוגעזאָגט יידן גלײַכע רעכט מיט דער גאָנצער באַפֿעלקערונג, און יידן האָבן טאַקע אָנגעהויבן אויסנוצן די דאָזיקע רעכט אָן געוונען פֿאַרן מיט טעקסטיל־סחורות קיין מאָסקווע, קיין סמאָלענסק און אין אַנדערע ערטער. אָבער באַלד די ערשטע יידישע סוחרים וואָס האָבן זיך באַווײַזן אויפֿן מאָסקווער מארק האָבן אָנגעוואָרפֿן אַ פּחד אויף די מאָסקווער סוחרים. אין 1790 קלאָגן זיי זיך אין אַ רעזאָלוציע: „די יידן, אַריינגעפֿאָרענע פֿון אויסלאַנד און פֿון די פּוילישׂ־ווײַסרוסישע גובערניעס אין זייער ניט קיין קליינער צאָל, פֿאַרנעמען זיך מיט ניט־דערלויבטן האַנדל אין געדונגענע דירות״. אָט די דאָזיקע אַפּעלאַציע צו דער קייסערינע האָט טאַקע אָוועקגעלייגט דעם יסוד פֿונעם תּחום־המושבֿ, ווײַל קאַטערינע האָט אַרויס־געגעבן אַ דערקלערונג, אַז איר צוזאָג פֿון גלײַכע רעכט איז נוגע נאָר די געוועזענע פּוילישע גובערניעס. די זעלבע קאַטערינע האָט אָבער געגעבן יידן פֿריוויליגיעס און זיי צוגעזיכערט אַז אײַנוואַנדערונג קיין נײַ־רוסלאַנד (כערסאָנער און קאַטערינאָסלאַווער גובערניע).

דורך דער רוסישער געזעץ־געבונג אין גאַנצן 19טן יאָרהונדערט גייט דורך די טענדענץ, אַז יידן זאָלן קאָנען קומען קויפֿן סחורות אין צענטראַל־רוסלאַנד, אָבער זיי זאָלן ניט קאָנען ווערן קיין קאָנקורענטן דאָרטן דורך באַזעצן זיך. אויך אין די גובערניעס פֿון תּחום המושבֿ האָבן יידן געהאַט פֿאַר קאָנקורענטן דווקא גרויסרוסן. אַזוי זײַנען די יידישע סוחרים אין וויטעבסק געווען אין אַ קליינער מינאָריטעט פֿון אָ 10 פּראָצענט אין 1805, און אין 1855 האָבן זיי אויסגעמאַכט אַריבער 80 פּראָצענט פֿון אַלע סוחרים. אין קאַטערינאָסלאַוו האָבן יידן אין 1803 אויסגעמאַכט ניט מער ווי 2 פּראָצענט פֿון אַלע באַשעפֿטיקטע אין האַנדל, און אין 1897 74 פּראָצענט. אָבער אין ביידע ערטער זײַנען אויפֿן צווייטן אָרט געגאַנגען נאָך יידן די גרויסרוסן און ניט די ווײַסרוסן אָדער אוקראַינער.

דער רעפֿעראַט איז אָ טייל פֿון אָ גרעסערער אַרבעט וואָס וועט צוגעגרייט צום דרוק.

אין דער דיסקוסיע האָבן אָנטייל גענומען ד״ר מ. ווישניצער, פּ. קורסקי, ד״ר י. שאַצקי און אַנדערע.

XI

דעם 30סטן אַפּריל 1949 האָט ז. שיקאָווסקי רעפּערירט אויף דער טעמע:

פּראָבלעמען ביים פּאָרשן עקאָנאָמישע לעבן פון יידן אין פּראָנקרייך

בעת און נאָך דער עמאָנציפּאַציע

דער רעפּעראַט האָט אַרייַנגעפּירט די צוהערערס אין זײַן פּאָרשאַרבעט וועגן די קרעדיט־אָפּעראַציעס פון עלזאַסער יידן. ער האָט דערבײַ אַנאַליזירט אַ טייל פון דעם רייַכן געדרוקטן און אַרכיוואַלישן מאַטעריאַל וואָס ער האָט אָנגעקליבן בעת אַ שטודיר־רײַזע קיין פּראָנקרײַך.

אין דער לעבעדיקער דיסקוסיע האָבן אָנטייל גענומען ד״ר ר. גלאַנץ, י. ליפּשיץ, ד״ר ה. פּראָנק, ד״ר פּ. פּרידמאַן, ד״ר י. שאַצקי און ב. שערמאַן.

XII

לכּבֿוד דעם אַרויסגיין פון מאָרק ווישניצערס בוך, *To Dwell in Safety. The Story of Jewish Migration since 1800*, איז דעם 3טן נאָוועמבער 1949, אין בנין פון יידישן מוזײַ, אין בײַזײַן פון קרוב דרײַ הונדערט מענטשן, פּאָרגעקומען אַ סימפּאָזיום אד״ט:

הונדערט יאָר יידישע עמיגראַציע

ד״ר סאָלאָ וו. באַראָן, פּראָפּעסאָר פון קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט און מיטגליד פון אַקאַדעמישן ראַט פון ייוואָ, איז געווען פּאָרזיצער. ער האָט געפּונט דעם אָוונט מיט אַן אַלגעמיינער אָפּשאַצונג פון דעם בוך.

ד״ר יעקב שאַצקי האָט געריידט וועגן עמיגראַציע אין שייכות מיט יידישע קאָאָפּעראַציע. ער האָט אָנגעוויזן אויף די פּאָזיטיווע זײַטן פונעם בוך וואָס נעמט אַרום פֿיל מאַמענטן פון דער געשיכטע און אָרגאַניזאַציע פון עמיגראַציע. ער האָט אָבער פּאָרצייכנט, אַז ד״ר ווישניצער האָט זיך ניט גענוג אָפּגעשטעלט אויף די פּאָליטישע מאָטיוון פון עמיגראַציע און אויף דער טענדענץ קעגן עמיגראַציע, וואָס האָט אין רוסלאַנד אַרויסגערופֿן אַנטי־עמיגראַציאָניסטישע ראַמאַנען און קול־קוראָס.

דער פּאָרזיצער האָט באַמערקט, אַז לויט זײַן מיינונג האָט די אָפּאָזיציע קעגן עמיגראַציע בפֿירוש ניט געהאָט קיין גרויסע וירקונג, וואָרעם והא ראיה — עס האָבן דאָך יאָ עמיגרירט גרויסע מאַסן.

ראַבּי איזידאָר ס. מייַער, סעקרעטאָר פון דער אַמעריקאַנער יידישער היס־טאָרישער געזעלשאַפֿט, האָט אָנאַליזירט יידישע עמיגראַציע ווי אַ טעמע פּאָר היסטאָרישע פּאָרשונגען און דערבײַ געגעבן אַ צאָל אָנווײַזונגען און אילוסטראַציעס. דער רעפּעראַט וועט זײַן געדרוקט אין ענגליש־יידישן זשורנאַל.

אליהו דיזשור, דירעקטאָר פון פּאָרשונג אין היאָס און מיטגליד פון דער פּאָר־וואַלטונג פון ייוואָ, האָט באַהאַנדלט די טעמע: דערגרייכונגען און פּעלערן פון יידישע עמי־גראַציע־געזעלשאַפֿטן. ער האָט זיך ספּעציעל אָפּגעשטעלט אויף דעם פּאַקט, וואָס אין די דרײַסיקער יאָרן זײַנען די יידישע אָרגאַניזאַציעס ניט געווען בכוח צו פּאָרמולירן פּאָר די פּאָרשטייערס פון די מלוכות אין עוויאַן אַ שותּפֿישע פּראָגראַם צו ראַטעווען יידן פון היט־לעריזם. דאָס אייגענע איז געשען אין שייכות מיט דער בערמודאַ־קאָנפֿערענץ 1943. אָנגעהויבן האָט דער רעדנער זײַן אַנאַליז מיט די ווערטער פון ד״ר וישניצערס בוך: „אויב די געשיכטע וועט פּאָרמישפּטן, וויי זי וועט דאָס געוויס טאָן, די נאַצי־פּאָשיסטישע מלוכות פּאָר זייערע נגישות, רדיפֿות און רציחות אויף יידן, וועט זי תּמיד אָנווײַזן מיט אַ באַשולדיקנדיקן פֿינגער אויף די רעגירונגען וואָס האָבן ניט אַרײַנגעלאָזט אין זייערע לענדער די יידן וואָס האָבן איבערגעלעבט דעם חורבן.״

ד״ר סטיוון ס. קיזער, דירעקטאָר פֿונעם ייִדישן מוזיי, האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף די אויפֿטוען פֿון אימיגראַנטן אין מאַלעריי, סקולפּטור, אַרכיטעקטור און קונסט־געשיכטע.

צום סוף האָט ד״ר ווישניצער דערגאַנצט דעם אינהאַלט פֿון זײַן בוך מיט זכרונות פֿון זײַן פּראַקטישער עמיגראַציע־אַרבעט אין דײַטשלאַנד און אין די אימיגראַציע־לעגדער.

ד״ר מאַרק ווישניצער

פֿאָרזיצער פֿון היסטאָריקער־קרײַז בײַם ייִוואָ

דער מלבים ווי אַ קעמפֿער קעגן רעפֿאָרם

אין דער הקדמה צו ויקרא פֿון זײַן פּירוש אויף דער תורה התורה והמצוה זאָגט דער מלבים, אַז די קאָנפֿערענץ פֿון רעפֿאָרם־ראַבינערס אין 1844 אין ברוינשווײַג, אויף וועלכער עס האָבן זיך געהערט שארפּע אַרויסזאָגן קעגן דעם תנ״ך, האָט אים פֿאַראינטערעסירט אין דער פּראָבלעם פֿון רעפֿאָרם און אים באַווײַגן צו שרײַבן דעם דאָזיקן פּירוש כּדי, ווי ער דריקט זיך אַליין אויס, „ארומצורינגלען די תורה מיט אַ מויער און אַ שלאָס, עס זאָלן אין איר ניט אַרײַנדרינגען די פֿאַרשײַטע און זי פֿאַרשוועכן״. אַ בריוו פֿון דעם מלבים, וואָס איז ביז איצט ניט געווען באַקאַנט און איז ניט לאַנג צוריק אַרײַן אין אַרכיוו פֿון ייִוואָ, ווײַזט, אַז אין תוך אַרײַן האָט דער מלבים זיך שוין אינטערעסירט מיט רעפֿאָרם אַ היפּשע פּאָר יאָר פֿריִער און אַפֿילו אויסגעאַרבעט זייער אַ מיליטאַנטע און פּרטימדיקע פּראָגראַם פֿאַר אַן אַקציע קעגן דער דאָזיקער באַוועגונג.

דער מלבים איז געווען אייגנער פֿון די גדולים אין דער וועלט פֿון הלכה און פּירוש המיקרא, וי דאָס איז צו זען פֿון זײַן ספֿר ארצות החיים, אַ קאָמענטאַר אויף דעם שולחן ערוך, אורח חיים און זײַן אויבן דערמאָנטן פּירוש אויף דער תורה. אָבער ער איז אויך געווען אַ מענטש מיט אַ קעמפֿעריש טעמפּעראַמענט וואָס האָט ניט נושׂא פּנים געווען די פּרנסים און די תּקיפֿים פֿון די פֿאַרשײַדענע מקומות וווּ ער איז געווען רב און איז טאַקע שטענדיק געווען פֿאַרווויקלט אין סיכסוכים מיט דער קהלשער אָנפֿירערשאַפֿט. דעם קאָמף קעגן דער רעפֿאָרם־באַוועגונג האָט ער באַטראַכט ווי אַ מחלוקת לשם שמים און איז געווען גרייט אים אָנצופֿירן מיט דער גאַנצער מסירת־נפֿש פֿון אַ מלחמת־מיצווה.

דער בריוו, וואָס פֿאַרנעמט זעקס זײַטלעך, איז געשריבן צום אַב בית־דין פֿון ברעסלע און דער פּראָווינץ און איז דאַטירט עש״ק, פּרשת נצבים, תּקצ״ט. ברעסלער רב איז יעמאָלט געווען ר׳ זלמן טיקטין, באַרימט צוליב זײַן גרויסער מחלוקת מיט גיגיגערן וועלכע האָט אויפֿגערודערט גאַנץ דײַטשלאַנד, און דער בריוו איז טאַקע געשריבן געוואָרן אין סאַמע מיטן בערגן פֿון דער מחלוקת מיט דעם פֿירער פֿון דער רעפֿאָרם. מיט צוויי יאָר פֿריִער, אין 1837, איז דער מלבים געווען אין ברעסלע, וווּ ער האָט זיך באַקאַנט מיט ר׳ זלמן טיקטינען וואָס האָט אים געגעבן זייער אַ וואַרעמע הסכמה אויף זײַן ספֿר ארצות החיים און אים געהאָלפֿן באַקומען זײַן ערשטע רבנות־שטעלע אין וורעשנע, פּוזין; פֿון דאָנען איז דער בריוו טאַקע געשריבן. אין ליכט פֿון די דאָזיקע באַציִונגען צווישן די צוויי און דעם שטאַרקן אָפּרוף וואָס די מחלוקת האָט געהאַט, איז גאָר אַ חידוש, וואָס דער שרײַבער דערמאָנט גאָרנישט וועגן דער גאַנצער מחלוקת. דאָס איז זייער מאַדנע. דער מלבים האָט זיך דאָך שטאַרק אינטערעסירט מיט אַלע קהלשע געשעענישן, אויבער הויפּט מיט די וואָס האָבן געהאַט צו טאָן מיט דער רעפֿאָרם־באַוועגונג, וויִ דאָס איז צו זען פֿון דעם וואָס ער פֿאַרוואָפֿט זיך אין זײַן בריוו אויף דעם אלה דברי הברית, פֿון 1819, די באַרימטע קאַמפֿשריפֿט פֿון די פֿרומע קעגן די רעפֿאָרמערס. צי קען דאָס געמאַלט זײַן, ער זאָל ניט האָבן געהערט וועגן דער מחלוקת גיגיגער־טיקטין און ער זאָל דאַרפֿן מזרז זײַן דעם אַדרעסאַט מיט אַזעלכע אויסרופֿן וויִ „איצט איז מער ניט די צײַט צו שווײַגן״ און „איר זאָלט ניט אָננעמען די מידה פֿון שווײַגן״? מן הסתּם האָט

ער צוליב עפּעס אַ סיבה געהאַלטן, אַז עס איז בעסער ניט צו דערמאָנען די מחלוקת אין זײַן בריוו און צו ריידן וועגן דעם ענין רעפֿאָרם אין מער אַלגעמיינע טערמינען.

דער מלבים געפֿינט צוויי וויכטיקע פּרעצעדענטן פֿאַר זײַן אַרויסטריט. צוויי מאָל פֿרִיער האָט דאָס ייִדנטום דורכגעמאַכט אַן ענלעכן קריזיס: אין דער צײַט פֿון אויפֿקום פֿון די קראָים אין 19טן י״ה און אין דער צײַט ווען ס׳האָט זיך אַנטוויקלט דער פֿרײַדענקערישער ראַציאָנאַליזם אין פּראָוואַנס און אין אַ טייל שפּאַניע אין 13טן י״ה. אין ערשטן פֿאַל האָט די ייִדישע פֿירערשאַפֿט אָנגענומען אַן אַנטשיידענע שטעלונג קעגן די קראָים און זיי אָפּגע־שיידט פֿון כּלל ישׂראל. דאָס צווייטע מאָל האָט דער גדול הדור, דער רשב״אָ, יעמאָלט רבֿ אין באַרצעלאָנע, שפּאַניע, אויך באַקעמפֿט מיט די שאַרפֿסטע מיטלען די קעגענערס פֿון דער ייִדישער טראַדיציע.

אין אונדזער צײַט, טענהט דער מלבים, לעבט דאָס ייִדנטום דורך אַן ענלעכן און אפֿשר נאָך געפֿערלעכערן קריזיס דורך דער רעפֿאָרם־באַוועגונג. אָנגעהויבן האָבן די רעפֿאָרמערס זייערע טעטיקייטן שטילערהייט און באַשיידן. אָבער ווי נאָר זיי האָבן דערזען, אַז זיי האָבן זיך ניט אָנגעשטויסן אויף קיין שום ווידערשטאַנד מצד די ייִדישע אָנפֿירערס, זײַנען זיי — „די עדה הינט״ רופֿט ער זיי — געוואָרן האָפֿערדיק און אַרויס מיט אָפֿענע דיבורים. און דאָ טרעט דער מלבים אַרויס קעגן צוויי פֿון די וואָרטזאָגערס פֿון די רעפֿאָרמערס, מיכאל קרײַצענאַך און אַבֿרהם גײַגער.

עס איז כּדאַי זיך אָפּצושטעלן אַ ביסל בפֿרטיות אויף די פּונקטן וואָס דער מלבים הייבט אַרויס אין די ווערק פֿון די צוויי רעפֿאָרמערס און וואָס ער באַטראַכט זיי, משמעות, ווי די וואָס שטעלן צום מערסטן אין סכּנה דאָס טראַדיציאָנעלע ייִדנטום. קרײַצענאַך, אַ לערער אין דער באַרימטער פֿראַנקפֿורטער שול „פֿילאַנטראָפּין״, האָט געשריבן אַ ווערק אויף דײַטש אין פֿיר בענד, שולחן ערוך, ווו ער גיט איבער די תרי״ג מיצוות מיט אַ פּרווו פֿון אַ רעפֿאָר־מיסטישער אויסטײַטשונג. עס מוז דאָ באַמערקט ווערן, אַז דער גרויסער קעמפֿער קעגן רעפֿאָרם, ר׳ שמשון רפֿאל הירש (בן עוזיאל) אין זײַן ווערק נפתולי נפתלי,[1] ברענגט, צווישן אַנדערע, די זעלבע דוגמאות פֿון קרײַצענאַכן. דער ערשטער פּונקט, אויף וועלכן דער מלבים שטעלט זיך אָפּ, האָט צו טאָן מיט כּשרות. לויט דעם מלבים האַלט קרײַצענאַך, אַז אַ ייִדישע בהמה מעג מען עסן אָן שחיטה.[2] די ווײַטערדיקע צוויי פּונקטן האָבן צו טאָן מיט טהרת המשפּחה. לויט דעם מלבים האַלט קרײַצענאַך, אַז די דיני נידה זײַנען ניט נוהג נאָך דעם חורבן בית המקדש;[3] אַ כּהן מעג חתונה האָבן מיט אַ גרושה וואָס האָט מסכּים געווען צום גט.[4] דער פֿערטער פּונקט האָט צו טאָן מיט שמירת שבת. הײַנטיקע צײַטן מעג מען אָנצינדן

---

[1] דאָס ווערק ווערט אַגבֿ דערמאָנט אין אונדזער בריוו, ווו עס שטייט „נפתולי נפתלתי״. באַלד נאָך די דאָזיקע צוויי ווערטער איז דער כּתבֿ־יד דעפֿעקטיוו און עס פֿעלן אַן ערך צוויי אָדער דרײַ ווערטער, וואָס מען קאָן לײַכט משער זײַן, אַז זיי זײַנען אַ טיטל פֿאַר דעם אַבֿ בית־דין „שבהולדענבורג״. ר׳ שמשון רפֿאל הירש איז טאַקע יעמאָלט געווען רבֿ הכּולל אין אָלדענבורג, דײַטשלאַנד. דאָס שרײַבן „האָלדענבורג״ אַנשטאָט „אָלדענבורג״ איז אַ טיפּישע אויסשפּראַך־טענדענץ פֿון די ייִדן אין אוקראַיִנע, פֿון וואַנען דער מלבים האָט געשטאַמט. דער גרײַז נעמט זיך אפֿשר דערפֿון וואָס די צוויי ווערטער „נפתולי נפתלתי״ געפֿינען זיך אין תּנ״ך, און דער מלבים, וואָס איז געווען אַרײַנגעטון מיט לײַב און לעבן אין תּנ״ך, האָט אויטאָמאַטיש אָנגעשריבן די תּנכישע מליצה.

[2] מ. קרײַצענאַך, שולחן ערוך, תרי״ג מצוות, פֿראַנקפֿורט־מײַן, 1833, ערשטער טייל, ז׳ 52; בן־עוזיאל [שמשון רפֿאל הירש], נפתולי נפתלי, אַלטאָנאַ, 1838, ז׳ 18. דער מלבים האָט דאָ געהאַט אַ טעות. קרײַצענאַך האַלט דווקא להיפּוך, אַז אַ גויִישע בהמה מעג מען עסן אָן שחיטה. ר׳ שמשון הירש זאָגט בפֿירוש, אַז לויט קרײַצענאַכן קומט אויס, אַז אַ גויִישע בהמה מעג מען עסן אָן שחיטה. אַפֿילו מיר זאָלן אָננעמען, אַז דער מלבים האָט די טענות פֿון קרײַ־צענאַכן איבערגעגעבן לויט נפתולי נפתלי און ער אַליין האָט קרײַצענאַכס ספֿר ניט געלייענט, איז אויך שווער אײַנצוזען, ווי אַזוי ער איז געקומען צו דעם טעות.

[3] קרײַצענאַך, דצ״וו, ז׳ 193. קרײַצענאַך שטעלט אַוועק דעם דאָזיקן פּונקט בלויז ווי אַ השערה (die Vermutung insinuiert).

[4] קרײַצענאַך, דצ״וו, זז׳ 48 און 49.

פֿײַער אום שבת.[5] דער לעצטער פונקט איז נוגע הלבשה: מען מעג אַנטאָן אַ מלבוש פֿון שעטנז.[6]

די באַשולדיקונג קעגן דעם „שׂונא ישׂראל" גײַגערן (אי צו זײַן נאָמען אי צו קרײַצנאַכט שטעלט דער מלבים צו: „ימח שמו") טראָגן אַ מער אַלגעמיינעם כאַראַקטער. לויט גײַגערן איז די תּורה איבערגעגעבן געוואָרן דעם מענטשלעכן פֿאַרשטאַנד, און דער מענטש האָט דאָס רעכט זיך אויסצוקלײַבן פֿון די מיצוות וואָס עס פּאַסט אים און זיך אַפּצוזאָגן פֿון די איבעריקע.[7]

וויַיטער ברענגט ער אין נאָמען פֿון נפתולי נפתלי, אַז איינער פֿון די דאָזיקע רעפֿאָרמערס האָט זיך אויסגעדריקט, אַז די תּורה האָבן די מײַז אויפֿגעפֿרעסן...[8] מיר זעען הייַנט עס, טענהט וויַיטער דער מלבים, אַז די רעפֿאָרמערס זײַנען גאָנץ וויַט אַוועק. אין זייער ערשטן אַרויסטריט, ווען זיי האָבן בלויז געפֿרוווט אײַנפֿירן געוויסע שינויים אין סדר התּפֿילות, האָבן זיי נאָך ניט אָנגעריכט די יסודות פֿון דער תּורה; איצט האָבן זיי שוין אַפֿילו די תּורה שבכתּב אויך אָפּגעווארפֿן. הייַנט עס, אַז בעצם זײַנען זיי ניט קיין יידן און ניט קיין גויים, נאָר עפּעס אַ נײַע אומה, אַדער גאָר „היידען" (אַזוי אין דעם מקור!). די דאָזיקע באַשולדיקונג דאַרף מען באַפּעסטיקן מיט ראַיות פֿון זייערע ווערק און אַזוי אַרום באַקומען די הספּמות פֿון די גדולי הדור פֿון דײַטשלאַנד, פּוילן, רוסלאַנד און טערקײַ אויף דעם באַשלוס, אַז די רעפֿאָרמערס זײַנען אויסגעשלאָסן פֿון כּלל ישׂראל. וועַן די רעפֿאָרמערס וועלן געשטעלט ווערן אין אַזאַ מין ליכט, וועט די מלוכה אויך דערזען די סכנה פֿון אַ שפּאַלטונג אין זיך אַרײַנמישן אין דעם ענין, וואָרעם עס איז דאָך פֿאַרבאָטן אײַנצופֿירן אַ נײַע רעליגיע,[9] און די מלוכה וועט זיי „רודפֿן עד חרמה".[10]

דער מלבים איז אַ פּראַקטישער מענטש און ער פֿאַרשטייט, אַז אַזאַ מין פּלאַן פֿאַרלאָנגט אַ סך מי און גלעלט. גיט ער טאַקע באַלד אָנצוהערן, אַז ער האָט שוין דעם פּלאַן אַרומגע־רעדט מיט אַ פֿרומען גבֿיר פֿון זײַן שטאָט, און דער דאָזיקער איז גרייט צוצוגיפֿאַמלען נאָך אַ פּאָר פֿרומע עשירים וועלכע וועלן דעקן די דרוק־הוצאות און אַפֿילו די שׂכירות פֿון די איבערזעצערס אויף דײַטש.

צי האָט דער בריוו געפֿירט צו וועלכע עס איז פּראַקטישע טריט? וויַיזט אויס, אַז ניט. עס קאָן זײַן, אַז דער ברעסלער רב וואָס האָט ניט געהאָט קיין איבעריקן חשק צו פֿירן מלחמות האָט דעם פּלאַן ניט אָנגענומען; און אפֿשר האָט דער מלבים אַליין וועלכער האָט זיך יעמאָלט געזומען ערנצט באַמײַן צו באַקומען די רבנות־שטעלע אין דער שכנותדיקער שטאָט קעמפֿן (פֿון דאָרט האָט ער טאַקע באַקומען דעם צונאָמען „דער קעמפּענער") באַשלאָסן, אַז די

---

[5] קרײַצנאַך, דצ״וו, ז׳ 16. דאָרט ווערט בפֿירוש געזאָגט, אַז מען טאָר ניט אָנצינדן קיין פֿײַער אום שבת. נפתולי נפתלי (ז׳ 15) וואָס ציטירט די דאָזיקע שטעלע גיט צו, אַז אין אַן אַרבעט פֿון קרײַצנאַכן אין גײַגערס זשורנאַל *Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie* וויַיזט דער מחבר אָן, אַז אַמאָליקע ציַיטן איז דאָס אָנצינדן אַ פֿײַער געווען פֿאַרבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן, אָבער הײַנטיקע ציַיטן איז דאָס שוין גאָר אַן אָנדער ענין... משמעות, אַז דער מלבים האָט בלויז געלייענט דעם נפתולי נפתלי און ניט קרײַצנאַכט ווערק.

[6] קרײַצנאַך, דצ״וו, ז׳ 92. קרײַצנאַך טענהט, אַז דער איסור פֿון דער תּורה איז נאָר חל אויף וועבן וואָל מיט פּלאָקס אין איין געוועב.

[7] אַזוי טײַטשט אויס ר׳ שמשון רפֿאל הירש (זז׳ 6—8) גײַגערס אַן אַרבעט וואָס איז געדרוקט אין דריטן באַנד פֿון *Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie*. בערך דעם זעלבן קעדאַנק האָט גײַגער אַרויסגעזאָגט שפּעטער אין *Allgemeine Zeitung des Judentums*, באַנד 9, ז׳ 340.

[8] Moses Brück, *Das Mosaische Judentum*, 13.

[9] אַזאַ פֿאַרבאָט האָט די פּרײַסישע רעגירונג אַרויסגעגעבן אין 1815.

[10] עס דאַרף אונדז ניט חידושן, וואָס דער מלבים האָפֿט מנצח צו זײַן דעם שׂונא מיט דער הילף פֿון דער ציווילער מאַכט. אין דער דאָזיקער מחלוקת האָבן זיך בייַדע צדדים אָפֿט געוווּנדט צו דער רעגירונג. אַזאַ אָפּאָלאָגעט פֿון רעפֿאָרם־יידנטום ווי דער ניט לאַנג פֿאַרשטאָרבענער ראַבינער דוד פֿיליפּזאָן גיט צו, „אַז אויך די רעפֿאָרמערס האָבן פֿון ציַיט צו ציַיט זיך באַנוצט מיט דער הילף פֿון דער מאַכט כּדי צו דערגרייכן זייער ציל". זען זײַן *The Reform Movement in Judaism*, ניו־יאָרק, 1931, ז׳ 24.

צייט איז ניט פאַסיק פאַר אַזאַ אונטערנעמונג. בכל אופן, פון דעם גאַנצן ענין איז אַ פּנים גאָרניט אַרויסגעקומען.

ב״ה עש״ק פ׳ נצבים התקצט

בספרן של צדיקים יכתבהו ה׳ ויחתמהו לחיים טובים ארוכים ומתוקים כבוד ידיד נפשי הרב הגאון האמתי נ״י ע״ה פה״ח בנן של קדושים כקש״ת מו״ה זלמן נ״י אב״ד דק״ק ברעסלויא והמדינה.

אחד״ש באהבה רבה מאז היו ישראל לגוי, מאז נכנסו בדת ה׳ בשבועת האלה, לקיים עליהם ועל זרעם תורת ה׳ חוקיו ומשפטיו, הקים להם ה׳ רועים, הקים להם מושיעים, לגדור פרצותיהם, לבנות חרבותיהם, בל יכרסמו חזירי יער כרם ה׳ צבאות, — גם בכל דור ודור אשר ברבות העתים יצאו הפורצים ויתברכו בלבבם לשבור עול התורה לנתק מוסרות, אז התאזרו גבורי החיל אשר התנוסס רוח ה׳ בקרבם, עוררו את חניתם, שלפו חרבותם, ובמלחמות תנופה נלחמו בם, לא חמלו על כבודם לא חסו על כספם, גם נפשם ומאדם השליכו מנגד והיו כגבורים בוסים בטיט חוצות, לשבור מלתעות המינים, לגרש את הכלבים [?] עזי פנים, אשר הרימו ראש... ... הקבלה הנאמנה ויבדילום [?] מבני ישראל; — הלא לנגד [?] עינינו [?] איך נהגו אבותינו עם עדת הקראים אשר הרימו ראש נגד קבלת חז״ל, תקעו בשופרות, פרשו ....., ויבדילו כל טומאה מבית קדש הקדשים, אסרו יינם ובנותיהם, לחמם ושקוים ומרק פגולים כליהם, הכריתו אותם עד עולם בל יבואו בקהל עדת ישראל: — הלא לנגד עינינו הגבורה הנוראה אשר עשה הרשב״א בחיל הפושעים במדינת פרובינצא ובנותיה, איך יצא הארי החי וידרוס עדת הדבורים ויגרש הפרעושים הנושכים על חלקת האמונה, ומה נעשה לבנינו היום, או לבניהם אשר ילדו, הלא ידעתם אם לא שמעתם, מה היהודים האמללים האלה עושים בערים הנדחות באשכנז, בבייארין, בצרפת ובכל אגפיהם; כחשו בה׳, כפרו בתורתו, בזה לך לעגה לך בת ישראל התמימה, כתבו להם על קרנות פסיליהם, על קורות עתיהם, ומזבחות עצביהם, לאמור אין לנו חלק בה׳ אלקי ישראל, אין להם חלק בתורה שבכתב, ולא נחלה בתורה שבע״פ.

ותחת אשר עד הנה הי׳ מסוה הבושה על פניהם, והיו יראים מחכמי הדור פן יקימו עליהם להשמידם, ולהכניעם בחרבות שבלשונם, עתה אשר רואים, כי אין איש, כי אין מתחזק לצאת לקראת נשק, ושרי התורה היו כאיילים מתחבאים במערות ובצחיחים, אין גודר גדר, ואין מוסר נפשו וכבודו להלחם עם עדת מרעים; החלו להציע את דבריהם בגלוי, ויזרו פרש שמועתיהם על פני הולך תמים, ויטו את ההמון הבלתי יודעים להכריע, להמשך אחרי דעותיהם, צאו וראו בפגרי האנשים הפושעים, כי רבו חלליהם, היו ישראל למינות ובניהם לכפירה, קרייצנך ימ״ש כתב להם חוקים ותרי״ג מצוות; שם כתב כי בהמות ישראל א״צ שחיטה, נדה אין נוהגת רק בזמן הבית; כהן מותר לישא גרושה אשר נתגרשה ברצונה, רק אשה גרושה בהכרח לא יקחו; הבערת אש בשבת מותר בזה״ז, שעטנז של צמר ופשתים יחדיו מותר. הגייגער הצורר היהודים כתב כי התורה נתנה על דעת בני האדם לבחור ממצותיו כל שיראה לו ואת היותר ישליך, וכל איש ואיש יוכל לעשות כמו שירצה; זה הנקל מכל התועבות אשר נמצא בספרי מורים, כי הם גרועים מן ... כת [?] הקראים שאחזו עכ״פ [?] בכל ..... בתורה שבכתב והם לא לבד שמדברים חרופים וגדופים על דברי חז״ל, הם כופרים גם בתורה שבכתב, וזה מקרוב יצא חיבור נפתולי נפתלתי ... ... שבהול־דענבורג שם אסף כל דברי מינות שלהם ללעג וקלס, שם הביא בשם מומר אחד אשר הוא רב באיזה מקום שכתב כי התורה אכלוה העכברים בשדה .... פלשתים, ועל דברי חז״ל הגמ׳ והמשנה כתבו כולם בכלל (להקת הכלבים הרעים אשר התאספו בהצייט שריפט של הסופר גייגער ימ״ש), שכל דבריהם הבל, והרואה בכתבי פלסטר רואה כי כל דבריהם לטרוף דת ה׳, להסיר את ישראל אל דת אחרת, — אוי לעינים שכך רואות, אוי לדור שכך עלתה בימיו, ואין מושיע, — אשאלה לנפשי ומה יהיה אחרית אלה? העם הזה אשר שני קצותיו אכלה האש ותוכו נחר היצלח למלאכה? האין עוד נביא לה׳ לרפא את מזבח ה׳ ההרוס, איה כל הברכים אשר עוד לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו, אשר יתאזרו קנאה יקנאו קנאת ה׳ קנאת תורתו הקדושה לגדע את אשרת הבעל, לנתץ את מזבחו, ועצמות אדם ישרופו עליו, עצמות פגרי האנשים הפושעים, — הנה ידידי לא עת לחשות עוד, עת מלחמה היא מלחמת ה׳ ותורתו, העת ללמד את רבני הדור קשת, לשלוף חרב ללבוש מגן וצנה, ולהריץ חרב לה׳ וליראיו, נמלא השלטים, נריק החצים חץ תשועה לה׳ חץ תשועה לתורתו, חץ מות ומשכלת לכופר בו למימר את דתו; — אל יאמר נואש, אל יאמר כי אבדה קרן ישראל, אין צאן ואין רועים, אין כהן ואין תורה, חלילה וחלילה, עוד לא אלמן ישראל, עוד נמצא בחורים וזקנים, אחוזי חרב מלומדי מלחמה, עומדים מזינים מחכים לאמור מי היוצא למלחמת ה׳ ראשונה — מי יחל להכות במחנה הערלים האלה, לנהום עליהם מהומה גדולה עד השמידם, — אם לא הועילו ולא נצחו במלחמה הגאונים אשר ערכו מערכה בספר דבריהברית, בעת החל הנגף בעם, לשנות סדר התפילות והמנהגים ולנגן בעוגב, כחוקת הגויים, הן אז עוד לא יצאו מן הכלל בדבר הנוגע לפינות התורה, אז עוד היו יכולים לבטא בשפתים, לאמור עם ה׳ אנחנו, גם

אנו מבני בריתו ומחזיקים בתורתו, אבל עתה אשר כבר יצאו מן הכלל, כבר גלו ערותה לעיני השמש ויכתבו להם על קרן השור שאין להם חלק בה׳ אלקי ישראל — הנה גם אם לא היו מכחישים בתורה שבכתב, רק היו מחזיקים באמונת הקראים, כבר הי׳ כח בידנו להתנהג עמהם כאשר אנו נוהגים עד אתה עם הקראים, אשר הם מובדלים ומופרשים לעצמם לאלה ולחרפה, אף כי אלה שעוקרים גם בתורה שבכתב, הלא כבר יצא כיום תמים כל אשר כתבו והדפיסו נגד התורה שבכתב ושבע״פ; שעל פיהם ודבריהם בעצמם יצא כאור משפטם שאינם לא יהודים לא קראים, ולא נוצרים, אך עובדי אלילים (היידען) או אמונה חדשה, יהיו מה שיהיו, אינם יהודים, אך חבל גוי כרתים; מעתה זאת העצה היעוצה, להעתיק בספר אל לשון הקודש כל דברי המינות הנמצא בכתבי פלסתר שלהם, כל דבר בשם אמרו, — למשל זה כתב כך וכך, לחלל את השבת, לעקור אבילות, או מצוה אחרת, וזה כתב כך וכך לעקור מצוה אחרת, — ועפ״ז נערוך מכתב ושו״ת בארץ מה משפט האנשים אשר כתבו כזאת? אם הם בכלל בני ישראל או לא? ולברר את הדברים עפ״י דין תורתנו הקדושה כי אלה בכלל מומרים, ומומר לחלל שבת הוא מומר לכל התורה, עד שיצא הדין ברור כשמלה כי החיתון עמהם אסור ויינם יין נסך, והמגרש אצל רבנים כאלה הגט פסול, והבנים של הנשואים אח״ז הם ממזרים, קוצר דבר כל אשר יצא בימים הקדמונים עם משפט הקראים, נגולל עליהם בצדק ומשפט, כי הלא על הקראים לא מצאו עון חילול שבת, ועין בשו״ת ר׳ בצלאל אשכנזי, שהחליטם למומרים מצד שמחללים את המועדות, ונלחץ שמחלל המועדות דינו כמחלל את השבת לענין שיהיו מומר (שבאמת יש לדון ע״ז), אף כי אלה שמחללים שבת לפי מכתביהם שמתירים המלאכות בשבת, ומפרשים לא תבערו אש לפי דעתם; וביותר כי נמצא בפסוליהם שרוצים לדחות השבת על יום ראשון — וזולת זה יש עוד אתנו לברר מכל צד כי הם עפ״י הדין מופרשים ומובדלים מן הקהל ואסור להתחתן בם ולהתערב עמהם בכל דבר, — והנה עצתי כי נסדר אלה הדברים ונתאסף תחילה רבני המדינה הזאת ונעשה פסק ע״ז ונחתמהו כהלכה, ואחר נשלחהו בכתובת יד העתקות לכל בני הגולה, לארץ רוסיא ופוילן וארץ טורקייא, לעורר כל חכמי הדור ולהודיעם את שבר בת עמנו, ולזרזם שלא לחשות עד ינקו ויבערו הקוצים המכלים את הכרם; ואבטח כי בודאי ישמעו כל גדולי הדור ויקנאו וינקמו נקם. עד שבאופנים האלה נוכל לעצור את האש המתלקחת, כי גם המלכות עת תראה כל חכמי ישראל ממזרח שמש ועד מבואו עומדים לצד אחד, ומחריצים משפט אלה החדשים כי לא מבני ישראל המה, ושהם דת חדשה, אז גם מדת המלך (אשר לא הורשה לחדש עתה דת אחרת) ירדפם עד החרמה, זאת עצתי בדבר הזה ואבקש כי כבודו יכניס אך עמנו בזה ואני אאסוף כל חתימות רבני המדינה אעוררם ואחבירם והיו לקשר אחד; ואל יאחזו עוד פלך השתיקה, כי מרה תהי׳ באחרונה; קומו ונתחזקה בעד עמנו ובעד תורתנו וערי אלקנו השוממות והחרבות, וטוב לחתוך האבר המורקב והמעופש, בל תפשה המספחת בכל הגוף ודי בזה, לעת עתה, ואם יודיעני כבודו כי טובה עצתי זאת, אחלי לסדר הדברים ולעמוד על מדוכה זאת לאסוף הדינים שבענין זה ולשלחו שאלות תשובה לכל חכמי הזמן, בשם פלוני אלמוני השואל, — ועוד יהי׳ חזון למועד להוועץ איך ומה לעשות, עכ״פ לא טוב הדבר לחשות עוד מעתה — גם זאת אודיעהו, כי ידידי הגביר הצדיק מו״ה יאפע מפה אשר דברנו יחד מן הרעה הזאת הסוערת בקרב פריצי בני עמנו, הבטיח שבאם יתאספו רבנים לכתוב ולהשיב ולצאת לקראת עדת הכלבים האלה, הוא יתאמץ לאסוף אליו חבורה גדולה של גבירים אשר יתנו כל כסף הצריך להוצאת הדפוס, להדפיס דברי חכמי הזמן, והוצאת שיצטרך לשלם למעתיקים הדברים בלשון אשכנז, כי רבים מבני יהודים במדינה זו, גבירים וקציגים המתחזקים עוד בה׳ ובתורתו, ובעת תתעורר ימין ה׳ לעשות חיל כן ירבו העוזרים, וכל אשר נראה קבר אדם חלל רשע ונבנה אצלו ציון, לאמור פלוני כפר בה׳ אלקי ישראל, והמאמין בה׳ יזהר בל ילכד במצודתו, כי לא מעדת ישראל הוא. — ואם יש לידידי דרך אחר יודיעני ונועצה כי תשועה ברוב יועץ. עכ״פ לא יחשה עוד מעתה, כי ה׳ במשפט יבא עם זקני עמו ושריו — ביום אתמול היה אצלי החכם פערשינטאהל ודברתי עמו מזה לעמוד ... אם יהיה איזה דבר להעתיק, והנה מה שאמר לי משמו אודות העתקת הקדמת פ׳ המשניות גם זה טוב הוא, אבל לא יועיל הרבה, כי בדברים כאלה לא יוסרו הבנים הסוררים; עתה אשימה קנצי למילין, אשמרה מה יעננו הכותב בדמעות בזכור שפלות הגולה בעת ואשר ירדנו פלאים ועינינו תלואות אל ה׳ לרחם עלינו להשיב את שבותנו, ועולתה תקפץ פיה וכל הרשעה כולה כעשן תכלה, כלו כעשן כלו, הדו״ש וטובתו ואהבתו לנצח מאיר ליבוש מלבים.

ד״ש לכל מרבית ביתו, ביחוד אחיו ידיד נפשי הרב הצדיק החריף ומופלג בתורה מו״ה משה נ״י.

שלמה נאַבל

דריי לידער פֿון די פּאָגראָמצייטן אין רוסלאַנד

איך גיב דאָ איבער דריי פֿאָלקסלידער וואָס איך האָב פֿאַרצייכנט אין 1949 אין ניו־יאָרק. זיי שפּיגלען אָפּ די פּאָגראָמען פֿון די 80ער יאָרן אין רוסלאַנד.

ליד 1 האָב איך פֿאַרשריבן פֿון מײַן באָבע דוואָסיע רוגין פֿון קאָזאַטשאָק, אַ דאָרף לעבן לעטיטשעוו, פּאָדאָליע; שפּעטער האָב איך אויסגעפֿונען, אַז אַ לید אויף דער טעמע קען אויך פֿרי ריווע טשעריקאָווער פֿון פּאָלטאַווע (זען נומער 2). די צוויי לידער זײַנען אַזוי ענלעך, אַז מען קען זיי רויק באַטראַכטן ווי וואַריאַנטן אייגן פֿונעם צווייטן. אינעם טעקסט גופֿא, למשל, זײַנען די פֿיר שורות וואָס הייבן זיך אָן מיט „דאָקטוירים, סטודענטן, די גרעסטע מענער" כּמעט ווי אידענטיש. אויך די לעצטע צוויי שורות פֿונעם צווונג דעקן זיך אין ביידע וואַריאַנטן. די פּראָסאָדישע סטרוקטור איז כּמעט די זעלביקע: יעדע סטראָפֿע באַשטייט פֿון 12 שורות (וואַריאַנט 1: 4 שורות פּלוס אָן 8שורהדיקער צווונג; וואַריאַנט 2: 8 שורות פּלוס אַ 4שורהדיקער צווונג). די טראָפֿן־סכעמע (8, 7, 8, 7; 8, 5, 8, 5; 6, 5, 8, 8; גיט גאָר שטרענג) און די גראַמען־סטרוקטור (אב, אב, גד, גד; הו, הו) זײַנען אידענטיש. די מעלאָדיעס דעקן זיך אויך צום גרעסטן טייל.

דאָס דריטע ליד, וואָס עס שפּיגלט אַ פּנים אויך אָפּ די זעלביקע פּאָגראָמצייט, האָב איך פֿאַרצייכנט בײַ פּ׳ ש. ראָזענפֿעלדן פֿון קיליע, בעסאַראַביע. דער ניגון פֿון די ערשטע פֿיר שורות איז גאָר ענלעך צום פֿאָלקסליד „פֿאָרט אַ יִד קיין ארץ־ישׂראל". ער האָט דאָס געהערט אין די 80ער יאָרן אין רוסלאַנד.

עס וואָלט זייער פּדאַי געווען צו געפֿינען נאָך קרובֿישע מאַטיוון צו דעם און צו די פֿרי־ערדיקע צוויי לידער.

מיר דרוקן די לידער מיטן פֿלל־אויסלייג. די גראַמען וויזן קלאָר, אַז די לידער קומען פֿון אוקראַינע, און אַזוינע גראַמען וויִ זאָט: גאָט, גאָט: נע־ונד וויזן אָן אויף אַ פּאָדאָליער אָפּשטאַם.

איך דאַנק די דערמאָנטע דריי אינפֿאָרמאַנטן.

ליד נומ׳ 1

I. זעצט זיך, יִדן, צו די קינות,
וויִ ס׳איז נאָר אין טרערן זאָט.
ס׳האָבן צו זאָגן אַנדערע אומות,
אוי, אויך אונדזער ליבן גאָט.

צווונג:

שרײַט און וויינט אין אַלע גאַסן,
וועקט אויף אַלט און יונג.
פֿעלדער מעסטן, קבֿרים רײַסן,
ס׳האָלט מיט אונדז ניט גריגג.
זע, גאָט, אונדז׳רע טרערן,
אונדזער גויט און פּײַן!
וויינען וועלן מיר ניט אויפֿהערן
ביז דײַן הילף וועט זײַן!

II. ס׳[איז] אַראָפּגעפֿאַלן אַ שטערן פֿונעם הימל
און ר׳האָט די ערד פֿאַרשמירט
און צעבראָכן די קרוין פֿון אונדזערע ערן
וואָס האָט אונדז שיין געצירט.

צווונג:

III. דאָקטוירים, סטודענטן, די גרעסטע מענער,

וואָס האָבן זיך קריסטלעך געפֿירט,
הײַנט ווײַנען זיי שוין אויך און זיי שרײַען,
ס׳האָט זיי שוין אויך באַרירט.

צוזונג.

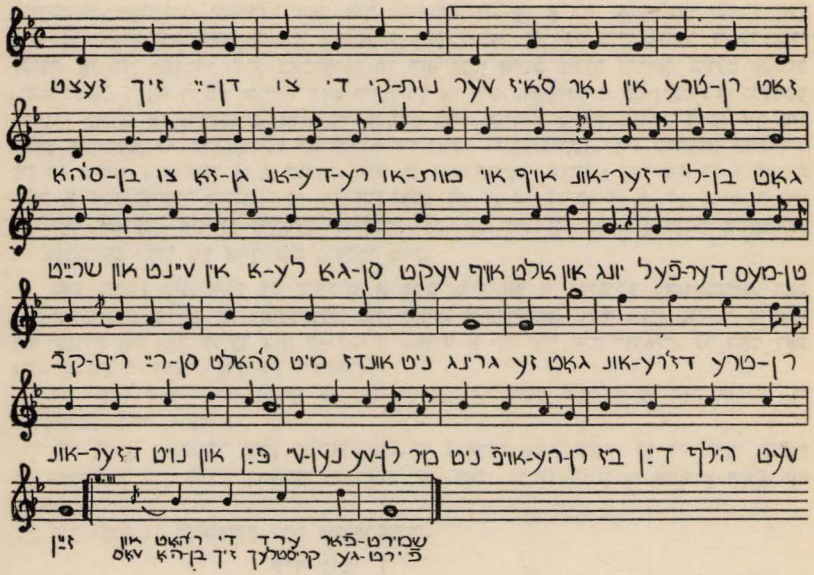

ליד נומ׳ 2

I. דאָרט אין דער שטאָט ירושלים,
אין מערב־זײַט שטייט אַ וואַנט.
דאָרט שטייען יידעלעך און ווײַנען און שרײַען,
זייער בקשה איז דיר לאַנג באַקאַנט.
אַז ציונס ליכט זאָל אונדז ווײַטער שײַנען,
בעטן זיי בײַ דיר, גאָט.
זיי ווײַנען און קלאָגן און דאַוונען און שרײַען:
ביז וואַנען וועלן מיר זײַן נע־ונד?

צוזונג:

אוי וויי, גאָט אין הימל,
וווּ איז אונדזער הילף?
ווײַנען וועלן מיר ניט אויפֿהערן
ביז דײַן הילף וועט זײַן.

II. זע נאָר, גאָט, וואָס דאָס באַטײַט,
אַז אַלטע יידעלעך מיט אַ מאָל,
אַפֿילו דער גרעסטער אַריסטאָקראַט,
ער גיסט אויך טרערן אַן אַ צאָל!

דאָקטוירים, סטודענטן, די גרעסטע מענער,
וואָס האָבן זיך קריסטלעך געפּירט,
פֿאַרגיסן אויך שוין קוואַלן מיט טרערן,
עס האָט זיי גאַנץ טיף באַרירט.

צוזונג.

III. ווי אַ מלכּה אין בריליאַנטן,
אַזוי איז די שטאָט ירושלים געווען.
אין אַלע מדינות, אין אַלע קאַנטן,
האָט זי געהאַט אַ גרויסן שם.
אַזוי ווי די שטערן אַרום לבֿנה
זײַנען מיר געווען אַרום איר,
הײַנט איז זי נעבעך די אַלמנה,
און די יתומים זײַנען מיר.

צוזונג.

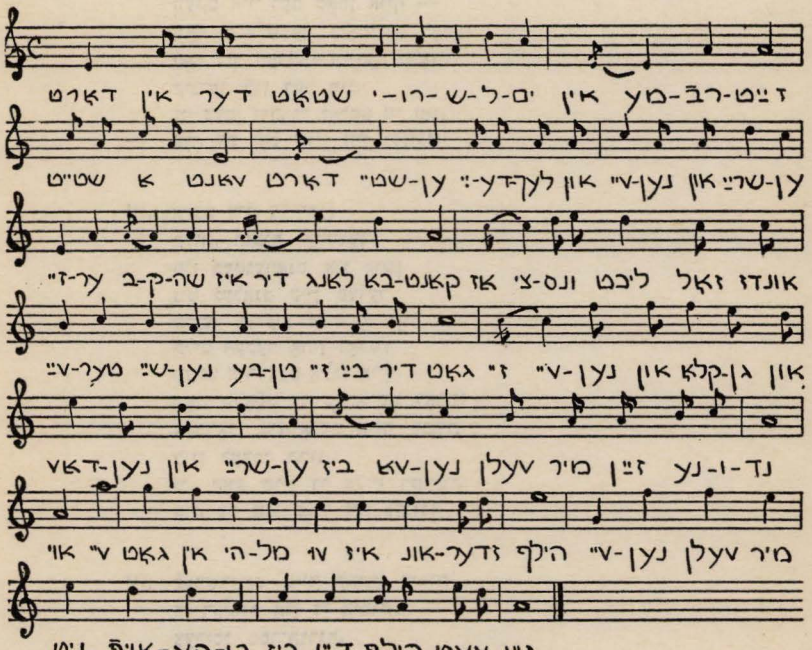

ליד נומ׳ 3

I. אומגליק, שרעק און מוראס,
מיר וויסן ניט פֿון וואַנען,
אויך הײַנט וויי אין אַלע דורות,
זײַנען מיר אויסגעשטאַנען.

שרײַט יידן, שרײַט אַרויף.
שרײַט העכער אַהין דאָרט;
וועקט איר דעם אַלטן אויף —
וואָס שלאָפֿט ער פֿלומרשט דאָרט?
וועמען וויל ער גאָר געוינען?
וואָס זײַנען מיר — אַ פֿליג?
לאָז ער אונדז אַ זכות געפֿינען.
אוי, עס זאָל שוין זײַן געגוג!

II. צעשלאָגן, צעהרגעט אַלעס,
צעוואַרפֿן יעדעס באַזונדער,
פֿון חתנים־כּלות,
פֿון מוטערס — קליינע קינדער.
שרײַט, קינדער, שרײַט אַרויף.
שרײַט העכער אַהין דאָרט;
וועקט איר דעם טאַטן אויף —
וואָס שלאָפֿט ער פֿלומרשט דאָרט?
פֿאַר דיר הערסטו וויינען, קלאָגן
קינדער פֿון דער ווײַט.
זיי בעטן דיך, דו זאָלסט זיי זאָגן:
אוי, עס זאָל שוין זײַן געגוג!

III. אַלעס איז צעריסן:
כּלות, חופֿות, קליידער,
פֿון בעטגעוואַנט און קישן
ניט געלאָזט קיין פֿעדער.
פֿליט, פֿעדער, פֿליט אַרויף;
פֿליט העכער אַהין דאָרט;
וועקט איר דעם אַלטן אויף —
וואָס שלאָפֿט ער פֿלומרשט דאָרט?
צעבראָכן איז אַלעס אויף ספֿנות
ביזן לעצטן קרוב.
נו, האָב שוין דו אַליין רחמנות,
אוי, עס זאָל שוין זײַן געגוג!

IV. פֿאַרשרײַבט אויף לאַנגע דורות
די רציחות און די אימות:
צעריסן ספֿר־תּורות,
געשמוצט די ריינע שמות.
פֿליט, שמות, פֿליט אַרויף,
פֿליט העכער אַהין דאָרט;
וועקט איר משה רבנו אויף —
וואָס שלאָפֿט ער פֿלומרשט דאָרט?
מיר האָבן זיי ניט געקענט פֿאַרהיטן,
וער קען זײַן אַזוי קלוג?

לאָז ער בײַם טאַטן פּועלן מיט גוטן,
אוי, עס זאָל שוין זײַן געזונג!

מײַן לערער מענדעלע מוכר־ספֿרים

„אָט גייט ה׳ אַבראַמאָוויטש״, האָב איך געזאָגט צו מײַן חבֿר, און ווען מיר זײַנען צוגעקומען צו אים נעענטער האָבן מיר אים באַגריסט דורך אַראָפּנעמען די היטלען.

ס׳איז געווען אַ פֿאַרגעניגן צו זען אָט דעם לערער־אַריסטאָקראַט. ער איז אַלע מאָל געגאַנגען גלײַך ווי אַ סטרונע, אָנגעטאָן אין אַ סורדוט, מיט אַ האַרטן קאָפּעלוש אויפֿן קאָפּ און מיט אַ שטעקן אין האַנט.

ער איז תּמיד געווען זייער ערנצט, און אויף זײַנע לעקציעס האָבן מיר זיך אַוודאי אויפֿגעפֿירט ווי ס׳געהער צו זײַן. איך בין געווען דער יינגסטער אין מײַן קלאַס אין דער אַדעסער תּלמוד־תּורה, ווו מענדעלע איז געווען פֿאַרוואַלטער (פּרינציפּאַל), און איך פֿלעג אָפֿט פֿאַלגן די לערערס אַ גאַנג צו אים. אַ היפּש ביסל מאָל בין איך געווען בײַ אים אין דירה, אויפֿן אייבערשטן גאָרן פֿון דעם שול־בנין. איך האָב אויך גוט געקענט זײַן פֿרוי, אַ פֿײַנע קליינוווקסיקע פֿרוי, און זײַנע געשטודירטע קינדער. איך האָב דאָ אין ניו־יאָרק געקויפֿט אַ בילד פֿון אים, ווי ער זיצט בײַם שרײַבטיש, און ס׳איז פֿונקט אַזוי ווי איך געדענק: דער גרויסער שרײַבטיש, דער גרויסער טינטער.

ער האָט אַלע מאָל געערדט מיט אונדז רוסיש; איך האָב אים קיין מאָל ניט געהערט ריידן ייִדיש.

אָט איז אַ פֿאַל וואָס איך וועל קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן. איין מאָל קומט אַבראַמאָוויטש אַרײַן צו אונדז אין קלאַס מיט אַ פּאָר געסט, ווי ס׳פֿלעגט אָפֿט געשען. גראָד האָב איך אויף דעם טאָג (ס׳זאָל אַזוי ניט טרעפֿן ווי ס׳טרעפֿט) ניט געהאַט צוגעגרייט די לעקציע: מיט אַ טאָג פֿריִער האָב איך געהאַט געענטפֿערט אין קלאַס און איך האָב געהאָפֿט, אַז מען וועט מיך אַזוי גיך ניט אַרויסרופֿן. אויף יענעם טאָג האָט אַבראַמאָוויטש געהאַט פֿאַרגעבן אויסצולערנען

איבערצוזעצן אַ קאַפּיטל פֿון דער פּרשה בלק. מיר האָבן געהאַט חומשים, ווו איין זײַט איז געווען אויף לשון־קודש און די אַנטקעגנדיקע זײַט רוסיש. איך בין געווארן צעטומלט ווען אַבראַמאָוויטשן האָט מיך אַרויסגערופֿן. איך האָב אַ כאַפּ געטאָן דעם חומש און געזומען לייענען אַ צעפּלאַמטער, שפּרינגענדיק מיט די אויגן פֿונעם לשון־קודשן טעקסט צום רוסישן און צוריק. און דווקא ווײַל איך בין געווען אַזוי צעקאַכט איז מיר אַ פּנים געוואָרן, וואָרעם ווען איך האָב געענדיקט האָט אַבראַמאָוויטש זיך געווענדט צו די קינדער אין קלאַס און געזאָגט: „נאָר קיין מאָל האָב איך ניט געהערט, מען זאָל אַזוי גוט קענען די לעקציע. איך וויל ניט זאָגן קיין מבֿינות — שטעלט איר די מיינונג". און דער גאַנצער קלאַס האָט אויסגערופֿן אין איין קול: „פֿינף פּלוס". נאָך הײַנט קומט דאָס אויס בײַ מיר ווי אַ נס.

מיט די יינגערע קלאַסן האָט געלערנט העברעיִש ה' ראַבינאָוויטש (בן־עמי), אַ פֿײַנער מאַן; פֿון דעם אופֿן ווי ער פֿלעגט ריידן מיט אַבראַמאָוויטשן האָבן מיר געזען, וואָס פֿאַר אַ דרך־ארץ ער האָט געהאַט פֿאַר אים.

כ'וואָלט דאָ וועלן פֿאַרצייכענען נאָך אַ פּרט פֿון מײַנע לערניאָרן אין דער אַדעסער תּלמוד־תּורה, הגם קיין דירעקטע שײַכות צו מענדעלען האָט דאָס ניט. דער געזאַנג־לערער בײַ אונדז (זײַן נאָמען געדענק איך ניט) איז אויך געווען דירעקטע פֿון כאָר אין דער שאַלאַשנע־שול. איך האָב געהאַט אַ גוטע סאָפּראַנאָ־שטים, און ווען ס'איז געגאַנגען צו יום־טובֿים האָט דער געזאַנג־לערער געפֿרעגט בײַ מיר, צי איך וואָלט ווען מיטזינגען אין כאָר. איך האָב שטאַרק געבעטן מײַן מאַמע, האָט זי אײַנגעשטימט. חזן איז יעמאָלט געווען דער באָרימטער ראַזומני. ביז הײַנט געדענק איך אים נאָך ווי ער איז געשטאַנען מיט אײַנגעפֿאַלענע באַקן, אַ דאַרער, און מיט אויסגעשטרעקטע הענט געבעטן „ענני". ווי זאָגט מען אויף ייִדיש: אַ שטיין פֿון וואַנט האָט געווויינט.

ווען איך האָב געענדיקט די תּלמוד־תּורה האָב איך געהאַלטן אין באַקומען אַ שטעלע בײַ זייער אַ גרויסער אימפּאָרט־פֿירמע און געדאַרפֿט צושטעלן אַ רעקאָמענדאַציע. בין איך אַוועק צו ה' אַבראַמאָוויטשן, און ער האָט מיר געגעבן זייער אַ פֿײַנעם בריוו. איך האָב דעם דאָזיקן בריוו לאָנג געהיט און געהאַלטן טײַער צוזאַמען מיט אַנדערע זאַכן פֿון מײַנע שוליאָרן, נאָר צום באַדויערן קען איך אים איצט ניט געפֿינען.

מ. איזענבערג

העראַלד ייִדישע מלוכה

די ערשטע אויסגאַבע פֿון הערצלס *Der Judenstaat* (זען די רעפֿראָדוקציע פֿון שער־בלאַט אין ידיעות פֿון ייִוואָ נומ' 34, ז' 5) איז פֿאַרצייכנט אין *Zeitschrift für hebräische Bibliographie*, I (1896), ז' 45, מיט דער וויטערדיקער באַמערקונג וואָס מיר ברענגען דאָ אויף ייִדיש:

די בראָשור וואָלט פֿאַרדינט אַ מער ערנצטן קבלת פּנים אײַדער זי האָט באַקומען מצד אונדזערע זשורנאַליסטן. אפֿשר וועלן מיר נאָך זײַן ביכולת אָנצוויזן אויף אַן אָפּשאַצונג פֿון אַן עקספּערט.

בײַם עולם איז אָבער אַ פּנים דער אָפּרוף געווען לעבעדיקער אײַדער בײַ די זשורנאַליסטן, מחמת אינעם נאָענטסטן נומער פֿון זשורנאַל, ז' 82, ווערן שוין פֿאַר־רעגיסטרירט:

אַ צווייטע אויפֿלאַגע אויף דײַטש;

אַן איבערזעצונג אויף ענגליש, לאָנדאָן 1896, און

אַן איבערזעצונג „אויף דײַטש מיט העברעיִשע אותיות" (ייִדיש?):

Billige Volksausgabe in hebr. Lettern. Kolomea, Redaktion des *Haam*, 1896, Fl.—25.

די רעאַקציע פֿון דער עפֿנטלעכער מיינונג בשעת מעשׂה אויף הערצלס אַרויסטריט וואָלט געווען אַן אינטערעסאַנטע טעמע פֿאַר אַ פּרטימדיקער אויספֿאָרשונג. דער דערמאָנטער זשורנאַל פֿאַרצייכנט אין 1 (1896), ז׳ 108 און 11 (1897), ז׳ 7 די ווייטערדיקע צוויי בראָשורן:

Ernst, Ludw., *Kein Judenstaat sondern Gewissensfreiheit. Eine Entgegnung auf Dr. Theod. Herzl's "Der Judenstaat"*, Leipzig und Wien, Aug. Schulze, 1896. 23 pp.

Ernst, L., *Kalte und warme Herzen.* Ein Nachtrag zur Brochure *Kein Judenstaat, sondern Gewissensfreiheit*, Leipzig und Wien, Literarische Anstalt, 1896, 12 pp.

נ. ז.

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם באַנד:

מ. אײַזענבערג ווינט איצט אין ניו־יאָרק.

פּראָפֿ׳ שמחה אָסף איז דער רעקטאָר פֿון העברעיִשן אוניווערסיטעט אין ירושלים און מיט־גליד פֿון העכסטן געריכט אין ישׂראל, מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס, וואָס צוישן זיי איז צום מערסטן באַוווּסט מקורות לתולדות החינוך בישראל.

ניסן גאָלדבערג לערנט סאָציאָלאָגיע אין ישיבה־אוניווערסיטעט, ניו־יאָרק; שטענדיקער מיט־אַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

חיים גינזבורג, לינגוויסט, געווען אַספּיראַנט פֿון ייִוואָ אין ווילנע, זינט סעפּטעמבער 1949 אין ניו־יאָרק.

ד״ר רודאָלף גלאָנץ, מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס וועגן ייִדישער געשיכטע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

אַבֿרהם ג. דוקער, מיטאַרבעטער פֿאַר ייִדישער געשיכטע אין דעם אויסשול־ביוראָ פֿאַר ייִדי־שער קהלשער באַדינונג; אינסטרוקטאָר פֿאַר געשיכטע אין דער היברו־יוניאָן־שול פֿאַר דערציִערישער און גימנאַזיאַלער מוזיק, ניו־יאָרק.

ד״ר אַבֿרהם יהושע העשל, פּראָפֿעסאָר פֿון עטיק און קבלה אין ייִדישן טעאָלאָגישן סעמינאַר, ניו־יאָרק; פֿאָרזיצער פֿון דער קאָמיסיע פֿאַר חסידות־פֿאָרשונג בײַם ייִוואָ.

ד״ר לייב ווילמאַן, געגנעראַל־סעקרעטאַר פֿון דער געזעלשאַפֿט צו פֿאָרהיטן דאָס געזונט פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג (אָזע); מיטגליד פֿון דער פֿאָרוואַלטונג פֿון ייִוואָ.

בינה סילווערמאַן ווײַנרײַך איז אין 1948 געווען אַ סטיפּענדיאַטין פֿון ייִוואָ אָנטייל צו נעמען אין מ. ווײַנרײַכס קורסן פֿון ייִדישער לינגוויסטיק און פֿאָלקלאָר אין אוניווערסיטעט פֿון קאַליפֿאָרניע אין לאָס־אַנדזשעלעס; שטודירט איצט אין צירין, שוויץ.

ד״ר מאָרק ווישניצער, מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס צו דער געשיכטע פֿון ייִדן, דער עיקר אין מיזרח־אײַראָפּע; פֿאָרזיצער פֿון היסטאָריקער־קרײַז בײַם ייִוואָ.

רחל בערנשטײַן־ווישניצער איז אַ וויסנשאַפֿטלעכע מיטאַרבעטערין פֿון ייִוואָ אויפֿן פֿעלד פֿון קונסט.

לייבוש לעהרער, מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס וועגן פּסיכאָלאָגיע און דערציִונג; פֿאָרזיצער פֿון דער וויסנשאַפֿטלעכער קאָלעגיע פֿון ייִוואָ.

ד״ר אַבא פּ. לערנער, פּראָפֿעסאָר פֿון עקאָנאָמיק אין רוזוועלט־קאָלעדזש, שיקאָגאָ.

ד״ר שלמה נאָבל, וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייִוואָ; מחבר פֿון בוך חומש־טיטש, אַרויסגעגעבן פֿון ייִוואָ אין 1943.

ד״ר לעאָן נעמאָי, קוראַטאָר פֿון העברעיִשע און אַראַבישע מאַנוסקריפּטן אין יעיל־אוניווערסיטעט, ניו־הייוון.

שיקל פֿישמאָן, דאָקטאָראַנט פֿון קאָלאָמביע־אוניווערסיטעט; אין 1948 געווען אַ סטיפּענדיאַט פֿון ייוואָ אָנטייל צו נעמען אין מ. ווײַנרײַכס קורסן פֿון ייִדישער לינגוויסטיק און פֿאָלקלאָר אין אוניווערסיטעט פֿון קאַליפֿאָרניע אין לאָס־אַנדזשעלעס.

מרים שמר צונזער, מחבר פֿונעם בוך זכרונות *Yesterday*.

זעליג קלמאַוויטש ע״ה, איינער פֿון די פֿירערס פֿון ייוואָ ביז דער מלחמה, אין ווילנער געטאָ אַ צענטראַלע פֿיגור אין ייִדישן קולטור־לעבן. אומגעקומען אין אַ דײַטשן שקלאַפֿן־לאַגער אין נאַרווע, עסטלאַנד.

ד״ר שמואל קעניג, פּראָפֿעסאָר פֿון ברוקלין־קאָלעדזש, מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס וועגן סאָציאָלאָגיע, מיטאַרבעטער פֿון די ייוואָ־אויסגאַבעס.

לוי ראָזענבערג, וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר פֿון קאַנאַדער ייִדישן קאָנגרעס.

ד״ר נתן רײַז, פּראָפֿעסאָר פֿון עקאָנאָמיק אין האָנטער־קאָלעדזש, ניו־יאָרק, מיטגליד פֿון אַקאַדעמישן ראָט פֿון ייוואָ.

ד״ר אהרן שטיינבערג, מיטרעדאַקטאָר פֿון דער אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע.

ד״ר מאָקס שטרויס, אַדוואָקאַט אין ניו־יאָרק, פֿרײַער אין דײַטשלאַנד און ארץ־ישׂראל; אַרום דער צײַט פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען פֿאַרבונדן מיט פֿריץ מרדכי קויפּ־מאַנס קרײַז.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

י. י. זינגער, ווילי, געקירצט און פֿאַרטײַטשט פֿון זלמן יעפֿרויקין, ניו־יאָרקער אַרבעטער־רינג־מיטלשול, ניו־יאָרק 1948.

אַבֿרהם וויַסבוים, מעקסיקאַנער זיגזאַגן, „וויסן״, מעקסיקע 1947, 410 זז׳.

ז. ווײַנפּער, דער גילדענער האָן, איקוף, בועאַנאָס־אײַרעס 1948, 173 זז׳.

אַבֿרהם וויַסבראָד, עס שטאַרבט אַ שטעטל, צענטראַלע היסטאָרישע קאָמיסיע בײַם צ״ק פֿון די באַפֿרײַטע ייִדן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע, מינכן 1948, 184 זז׳.

יוסף וואָלף, לייענענדיק פּרצן..., צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע ייִדן אין אַרגענטינע, בועאַנאָס־אײַרעס 1948, 111 זז׳.

אַלעקסאַנדער גראַנאַך, אָט גייט אַ מענטש, איבערזעצט פֿון יעקבֿ מעסטל, איקוף, ניו־יאָרק 1948, 384 זז׳.

מאיר הורוויץ, איבערלעבונגען פֿון אַ ייִדישן פּאָראָשוטיסט, בילדונג־אָפּטיילונג פֿון אַרבעטער־רינג, ניו־יאָרק 1948, 298 זז׳.

הונדערט הײַנטצײַטיקע אַמעריקאַנער ייִדישע מאָלער און סקולפּטאָרן, איקוף, ניו־יאָרק 1947, 207 זז׳.

משה גראַניטשטיין, חתימת האדם והמענטשהייט (אין אָפּגרונט פֿון פֿעלקער און צײַטן), בועאַנאָס־אײַרעס 1948, 96 זז׳.

יעקבֿ גראַדיסקי, אַרויסגעוואָרפֿענע רייד, בועאַנאָס־אײַרעס 1948, 190 זז׳.

אַ. ל. געלמאַן, אינעם קאָמף פֿאַר דער אידישער מדינה, מזרחי־אַרגאַניזאַציע פֿון אַמעריקע, ניו־יאָרק תש״ח, 292 זז׳.

אַ. גאָלאָמב, געווינקסן, לערנבוך פֿאַר ייִדישע שולן, אַרויסגעגעבן פֿון ייִדישן אַרבעטער־קאָמיטעט אין אַמעריקע פֿאַר די ייִדישע שולן אין פּוילן, מעקסיקע 1947, 162 זז׳.

אַ. גאָלאָמב, פּסיכאָלאָגיע, 10טער טייל, מעקסיקע, 201 זז׳.

יעקבֿ גלאַטשטיין, אין תּוך געמומען, מתּנות, ניו־יאָרק 1947, 544 זז׳.

פּרץ גראַנאַטשטיין, מײַן חרובֿ שטעטל סאָקאָלאָוו, צענטראַל־פֿאַרבאַנד פֿון פּוילישע ייִדן אין אַרגענטינע, בועאַנאָס־אײַרעס 1946, 188 זז׳.

יחזקאל קאַרנפעלד, אַלט פּאַריז, אויפגאַנג, פּאַריז 1948, 158 זז׳.
א. רעזואוצקי, אידן אין ארץ־ישׂראל, שרון, ניו־יאָרק 1947, 456 זז׳.
ברל כצנלסון, הסולם אל החזון, ירושלים, קרן הקימת לישראל, תש״ו, עח זז׳.
שבתי לוזינסקי, תרנ״ו — כ״ז טבת תש״ז, תל־אָביב בהוצאות תנועת המושבים והארגונים, תש״ז, 103 זז׳.
יצחק לוין, עליתי מספיה, „עם עובד״, תל־אָביב תש״ז, 201 זז׳.
לוח הקואופּרציה של מדינת ישראל, שנה ראשונה למדינת ישראל, התש״ט. בעריכת יצחק אבינרי, 283 זז׳.
סקירות ומספרים מפעולות מועצת פועלי תל־אביב ויפו, תל־אָביב 1947, 373 זז׳.
בן־א. סאכאטשעווסקי, למד השני, לאָנדאָן תש״ז—1946, 244 זז׳.
משה סמבטיון, כתבי משה סמבטיון, ספר שמיני, מימרון, „אשכלון״, תל־אָביב תש״ח, 112 זז׳.
הרב יוסף דוד עפשטיין, מצוות המוסר, ניו־יאָרק התש״ח, 145 זז׳.
הרב יוסף דוד עפשטיין, מצוות המוסר, שנגחאי־ניו־יאָרק, „קדם״, תש״ז, 33 זז׳.
ה. פרידברג, במדינות ההרגה, הלזינגפורס תש״ו, עג זז׳.
אליעזר צופרפיין, דרקון־האהבה, רומן מחיי העיר בארץ, תל־אָביב תש״ח, 96 זז׳.
ר׳ יוסף קאָנוויץ, ספר דברי יוסף, כרך שני, ניו־יאָרק תש״ח, 262 זז׳.
חנה קליינמן, נטפים, הוצאת המדרשה ללמודי היהדות, שיקגו תש״ז, 41 זז׳.
הפליטים באיטליה, המחלקה לתרבות, אמנות וחינוך, דין וחשבון מפעולת התרבות והחינוך בין היהודים הפליטים באיטליה, מרכז ארגון, רומא, יולי—נובמבר 1948.
אברהם בר׳ ישכר שטערן, ספר קבוצת כתבי אגדה, מאַנטרעאַל, קאַנאַדע, תש״ז—1947, 592 זז׳.
ד״ר מיכאל איש־שלום, קברי אבות, המכון הארצי־שראלי לפולקלור ואתנולוגיה, ירושלים תש״ח, 200 זז׳.
הפנקס הראשון של החברה „חסד ואמת״ בריגאל עם מבוא והערות מאת משה אביגדור שולוואַס, תל־אָביב תש״ו, 130+97 זז׳.
הרב ד״ר יצחק אונא, רבנו אליהו הגאון מווילנה ותקופתו, ראובן מס, ירושלים, 36 זז׳.
יעקב אורי, דרכנו, הוצאת תנועת המושבים והרגונים, תל־אָביב תש״ז, 95 זז׳.
מלך ניישטט, חורבן ומרד של יהודי ורשה, מהדורה שניה מורחבת ומושלמת, הועד הפועל של הסתדרות, תל־אָביב 1947, 495 זז׳.
שרה ברגנר־רבינוביץ, היגיינה, חינוך והזנה בין יהודים כורדים ופרסים בירושלים בהשוואה לאשכנזים, המכון הארצי־ישראלי לפולקלור ואתנולוגיה, ירושלים תש״ח, 66 זז׳.
מבלפור עד בווין (אַנגליה והציונות), יוצא לאור ע״י מכון רינגלבלום, תל־אָביב 1947, 418 זז׳.
המהפכה הראשונה והשניה ברוסיה (1905—1917), יוצא לאור ע״י מכון רינגלבלום, תל־אָביב 1947, 238 זז׳.
ד״ר מיכאל היגער, אוצר הברייתות, ספר י, הוצאת „דבי רבנן״, ניו־יאָרק תש״ח, 515 זז׳.
אברהם צבי הלוי, מתוך הסוגר, „אהל״, ניו־יאָרק תש״ח, צו זז׳.
יצחק זילברשלג, עלה עולם בשיר, „עוגן״, ניו־יאָרק תש״ז, 165 זז׳.

David Ben Yosefon, *It's Time to Tell Them the Truth,* New York, Harbinger House, 1947, 108 pp.

Isaak Babel, *Benya Krik, the Gangster and Other Stories,* Schocken Books, New York, 1948, 122 pp.

Intercultural Attitudes in the Making, ed. by William Heard Kilpatrick and William van Til. Ninth Yearbook of the John Dewey Society, N. Y., Harper & Bros., 1947, 246 pp.

Samuel Kurland, *Cooperative Palestine, the Story of Histadrut,* New York, Sharon Books, 1947, 276 pp.

Renya Kulkielko, *Escape from the Pit,* New York, Sharon Books, 1947, 189 pp.

Salomon R. Kagan, *American Jewish Physician of Note,* Boston Medical Publishing Company, Boston, 1942, 304 pp.

Jacob Lestschinsky, *Crisis, Catastrophe and Survival,* Institute of Jewish Affairs of the World Jewish Congress, N. Y., 1948, 108 pp.

A. Gelin, *Les idées maîtresses de l'Ancien Testament,* Paris, Les Editions du Cerf, 1948, 85 pp.

Chanoine Maurice Le Bas, *Pierre de Porcaro, Prêtre-ouvrier mort à Dachau,* Paris, P. Lethielleux, 1948, 161 pp.

Guido Lami, *La psiche germanica,* Morcelliana, Brescia, 1948, 70 pp.

Camps de concentration, Documents pour servir à l'histoire de la guerre. IV, Service d'information des crimes de guerre, Paris, Office français d'edition, 1945, 251 pp.

La bataille du ghetto de Varsovie vue et racontée par les Allemands, Paris, Éditions du Centre, 1946, 88 pp.

Activité des organisations juives en France sous l'occupation, Paris, Édition du Centre, 1947, 245 pp.

Le pillage par les Allemands des oeuvres d'art et des bibliothèques appartenant à des Juifs en France, Edition du Centre, 1947, 267 pp.

José Bibberman, *La mujér en la independéncia americana ayer en la guerra, hoy en la paz,* Buenos Aires, Ediciones Cuadernos de Cultura, 1946.

Letture del Risorgimento Ebráico, scelte tradotte e ordinate da Dante Lattes, Firenze, Casa Editrice Israel, 1948, 376 pp.

Helena Boguszewska, *Całe życie Sabiny,* Warszawa, "Wiedza," 1947, 204 pp.

Maria i Wiktor Grzywi-Dąbrowscy, *Okrucieństwo człowieka i okrucieństwo niemieckie,* Warszawa, "Wiedza," 1946, 85 pp.

W. Iwanow, *Tam, gdzie sądzą zbrodniarzy . . . (Norymberga),* Katowice, Literatura Polska, 1946, 31 pp.

Zygmunt Izdebski, *Niemiecka lista narodowa na Górnym Śląsku,* Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Katowice-Wrocław, 1946, 253 pp.

Róża Bauminger, *Przy pikrynie i trotylu* (Obóz pracy przymusowej w Skarzysku-Kamiennej), Wojew. Żyd. Kom. w Krakowie, 1946, 62 pp.

Biuletyń głównej komisji badania zbrodni niemieckich w Polsce, Poznań, Wyd. Głównej Kom. Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce, 1946, 314 pp.

Michał Maksymiljan Borwicz (Boruchowicz), *Uniwersytet zbirów* (Obóz "Janowski" we Lwowie), Kraków, Centr. Kom. przy C. K. Żydów Polskich, oddział w Krakowie, 1946, 103 pp.

Michał Maksymiljan Borwicz (Boruchowicz), *Literatura w obozie,* Wojew. Żyd. Kom. Hist. w Krakowie, Kraków, 1946, 76 pp.

Chr. Ihlen, *Den Norske Israelsmisjons historie i hundre aer,* Den Norske Israelsmisjon, Oslo, s. d. 271 pp.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווײַנרײַך, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, ש. ניגער, י. שאַצקי.

רעדאַקטאָר: מ. ווײַנרײַך.

Circle of YIVO, of which he is chairman, from November, 1947, to November, 1949. The following papers were read by the persons indicated and discussed: The Fate of the Moriscos and the Jews in Connection with the Expulsion from Spain (Jacob Shatzky); The Attitude of the French Labor Movement toward Anti-Semitism on the Eve of the Dreyfus Affair (Z. Szajkowski); Recent Jewish Historiography in America and Europe (Rudolf Glanz, Jacob Shatzky, Hillel Seidman, Z. Szajkowski); The Study of the Tora in Italy in the Period of the Renaissance (M. A. Shulvass); The Relations between Ukrainians and Jews in Galicia during the Revolution of 1848 (Jacob Shatzky); The Polish Emigré Press in 1848 and Its Attitude toward the Jews (Abraham G. Duker); Reaction and Anti-Semitism in the Middle Ages (Raphael Mahler); The Messiah in Theory and Practice (Abraham Berger); The Jews in the Moslem Countries (Mark Wischnitzer, Abraham Halkin, Moshe Perlman, Rachel Wischnitzer, Mordecai Kosover); The Pale of Settlement in Russia in Its Economic Significance (Jacob Lestchinsky); Problems in Jewish Economic History in France during and after the Emancipation (Z. Szajkowski); A Century of Jewish Migrations (Salo W. Baron, Jacob Shatzky, Isidore S. Meyer, Ilja Dijour, Stephen S. Kayser, Mark Wischnitzer).

SHLOMO NOBLE publishes a letter, now in the YIVO archives, by the Malbim, an arduous fighter against religious reform, dated 1839.

BEATRICE SILVERMAN WEINREICH gives the text and music of three Yiddish folk songs on the Russian pogroms of the 1880's, which she recently recorded in New York.

M. EISENBERG contributes a few recollections of Mendele Moykher-Sforim in his capacity of a principal of the Odessa Talmud Tora.

N. Z. notes a few early reactions to Herzl's *Judenstaat.*

Editorial Notes.

Publications Received.

A WESTERN JEWISH COMMUNITY AROUND 1900

By Max Strauss (pp. 148-155)

A picture of the Jewish community of Aachen, Germany, with its social, economic, and intellectual problems.

JEWISH AGRICULTURE IN CANADA

By Louis Rosenberg (pp. 156-167)

In 1941, the number of farms in Canada belonging to Jews amounted to 545, with a population of 2,486. For two generations the Jews have now been engaged in agriculture and there is no doubt that they can be good farmers; however, they stay in farming only if certain circumstances prevail.

FROM THE JEWISH LITERARY SCENE IN NEW YORK AT THE BEGINNING OF THE CENTURY

By Miriam Shomer Zunser (pp. 168-182)

In looking at a group photograph (which is reproduced in the volume) the writer recalls a score of Jewish literary figures of the beginning of the century and tells many significant details about them.

REVIEWS (pp. 183-224)

RUDOLF GLANZ analyzes Bezalel Ch. Sherman's book *Yidn un andere etnishe grupes in di fareynikte shtatn* (The Jews and Other Ethnic Groups in the U. S.), New York, 1948, 424 pp. and a study on itinerant merchandising in the South before the Civil War.

LEIBUSH LEHRER discusses the book by Reuben Agushevitch, *Emune un apikorses* (Faith and Heresy), New York, 1949, 209 pp.

JOSHUA A. FISHMAN presents the merits and shortcomings of Nathan Ausubel's *Treasury of Jewish Folklore.*

CHAIM GININGER evaluates Uriel Weinreich's *College Yiddish,* published by YIVO, particularly as to its treatment of the problems of the standard language.

SAMUEL KOENIG poses the question of research into intermarriage in connection with a Yale dissertation on the subject by Milton L. Barron.

NATHAN GOLDBERG reviews a study on personality traits of Jewish and non-Jewish students and another on the contemporary pastorate.

RACHEL BERNSTEIN WISCHNITZER characterizes Lionello Venturi's book on Chagall against the background of earlier studies on that painter.

MISCELLANEA (pp. 225-248)

MARK WISCHNITZER reports on twelve meetings of the Historians'

JEWISH CHILDREN IN POST-WAR EUROPE

By L. Wulman (pp. 84-94)

The author analyzes the number of Jewish children who survived World War II in spite of the extermination policy of the Germans, and discusses their emotional and intellectual problems.

SOCIAL AND ECONOMIC FACTORS IN EARLY KARAITISM

By Leon Nemoy (pp. 95-112)

This is a review article on Dr. Raphael Mahler's *Karaimer. A yidishe geule-bavegung in mitl-elter* (The Karaites. A Jewish Deliverance Movement in the Middle Ages), New York, 1947, 480 pp. The author starts with an analysis of the present stage of Karaite studies and then, among other problems, discusses the degree of analogy that is permissible between Jewish and non-Jewish religious trends in the Middle Ages.

UNKNOWN JEWISH COMMUNITY RECORDS

By S. Asaf (pp. 113-123)

From the book of records (*Pinkes hakhruzim*) of the Jewish community of Altona-Hamburg-Wandsbeck, the author draws a score of announcements, issued in the years 1724-1734. They are written in a Yiddish freely interspersed with Hebrew, as customary in documents of the period, and contain illuminating material on social conditions such as charity, community organization, etc.

RELIGIOUS TRENDS IN AMERICAN JEWISH LIFE

By Abraham G. Duker (pp. 124-138)

A penetration of Christian customs into the everyday living of American Jews can easily be seen. Jewish religious observance is on the decline. Within the religious sector, orthodoxy, conservatism, and reform seem to move toward a middle ground in Judaism.

JEWISH IDEOLOGIES FIFTY YEARS AFTER

By Aaron Steinberg (pp. 139-147)

The year 1897 witnessed three most important events in Jewish life: the first Zionist congress, the founding of the Jewish Labor Bund and the appearance on the stage of Jewish "autonomism." These three ideologies, in spite of their profound differences, are expressions of the "secular" spirit which has become more and more prominent during the last half century and has drawn even part of Jewish orthodoxy into the strife for Jewish nationhood on secular terms. Now, however, at the close of the period, even the secular ideologies emphasize Jewish uniqueness and the surrounding secular world as a whole is involved in a spiritual crisis.

ABSTRACTS

REB PINKHES KORITSER. A STUDY IN EARLY HASIDISM

By Abraham J. Heschel (pp. 9-48)

The study, based on important hitherto unknown source material, sheds new light on the personality of Pinkhes Koritser, an intimate of the Baal Shem, and presents his views on problems of religion and on contemporary historical events as compared to those of other Hasidic leaders.

PERETZ'S VIEWS ON YIDDISH LITERATURE

By Zelig Kalmanovitch (pp. 49-64)

To Peretz, the leader of the literary generation of the pre-World War I period, literature was comparable only to religion in its significance for Jewish life and culture. The author, an eminent scholar and one of the leading spirits of YIVO, wrote this study in the ghetto of Vilna; he afterwards perished in a German slave-labor camp.

THE LEGEND OF THE PARASITIC MIDDLE CLASS

By Abba P. Lerner (pp. 65-75)

In many instances, the attacks upon the middleman are but a disguised form of anti-Semitism. It is therefore particularly regrettable that the view of the middleman as a useless or even undesirable member of society has been taken over so widely by Jews. As the author puts it, all kinds of work are useful for the proper functioning of economic life; and it is the middleman's most useful function to carry goods from the producer to the consumer.

THE PLACE OF THE JEWS IN AMERICAN ECONOMY

By Nathan Reich (pp. 76-83)

In this country, the Jews are most strongly represented in trade, in the professions and in other service industries. The rise of those categories in the population as against people engaged in manual work is in line with the general development of American economic life. That is why the Jewish position seems to be fairly stable as long as there are no sudden and drastic changes in the economic and political structure of the nation as a whole.

Rachel Wischnitzer-Bernstein: Lionello Venturi, *Marc Chagall*..... 220-224
English Abstract..... 250

Miriam Shomer Zunser: From the Jewish Literary Scene in New York at the Beginning of the Century..... 168-182
English Abstract..... 250

4. PHILOSOPHY, RELIGION:

Abraham G. Duker: Religious Trends in American Jewish Life..... 124-138
English Abstract..... 251

Leibush Lehrer: Reuben Agushevitch, *Emune un apikorses*..... 192-195
English Abstract..... 250

Leon Nemoy: Social and Economic Factors in Early Karaitism..... 95-112
English Abstract..... 251

Shlomo Noble: The Malbim as a Fighter against Religious Reform..... 234-238
English Abstract..... 249

5. SOCIOLOGY:

Rudolf Glanz: Bezalel Ch. Sherman, *Yidn un andere etnishe grupes in di fareynikte shtatn*..... 183-189
English Abstract..... 250

Rudolf Glanz: Lewis E. Atherton, "Itinerant Merchandising in the Ante-Bellum South," *Bulletin of the Business Historical Society*..... 189-192
English Abstract..... 250

Nathan Goldberg: Audrey M. Shuey, "Personality Traits of Jewish and Non-Jewish Students," *Archives of Psychology*..... 216-219
English Abstract..... 250

Nathan Goldberg: Stanley H. Chapman, "The Contemporary Pastorate," *American Sociological Review*..... 219-220
English Abstract..... 250

Samuel Koenig: Milton L. Barron, *People Who Intermarry*..... 211-216
English Abstract..... 250

Abba P. Lerner: The Legend of the Parasitic Middle Class..... 65-75
English Abstract..... 252

Nathan Reich: The Place of the Jews in American Economy..... 76-83
English Abstract..... 252

Louis Rosenberg: Jewish Agriculture in Canada..... 156-167
English Abstract..... 250

TABLE OF CONTENTS

1. GENERAL:

Books Received 246-248

Editorial Notes 245-46

Aaron Steinberg: Jewish Ideologies Fifty Years After 139-147
English Abstract 251

L. Wulman: Jewish Children in Post-War Europe 84-94
English Abstract 251

2. HISTORY:

S. Asaf: Unknown Jewish Community Records 113-123
English Abstract 251

Abraham J. Heschel: Reb Pinkhes Koritser 9-48
English Abstract 252

N. Z.: Herzl's *Judenstaat* 244-245
English Abstract 249

Max Strauss: A Western Jewish Community around 1900 148-155
English Abstract 250

Mark Wischnitzer: Report on the Historians' Circle of YIVO, November, 1947 to November, 1949 225-234
English Abstract 249-250

3. LITERATURE, LINGUISTICS, FOLKLORE, THEATRE, ART:

M. Eisenberg: My Teacher Mendele Moykher-Sforim 243-244
English Abstract 249

Joshua A. Fishman: Nathan Ausubel, ed., *A Treasury of Jewish Folklore* 195-204
English Abstract 250

Chaim Gininger: Uriel Weinreich, *College Yiddish* 204-211
English Abstract 250

Zelig Kalmanovitch: Peretz's Views on Yiddish Literature 49-64
English Abstract 252

Beatrice Silverman Weinreich: Three Yiddish Folk Songs on the Russian Pogroms 239-243
English Abstract 249

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

VOLUME XXXIII

New York, 1949